

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ**

**Б. Алиев, А. Мухтаров, Н.Н. Қодиров,
Ж.К.Байалиев, Т.О. Норов**

ХАЛҚАРО СИЁСАТ ВА ГЛОБАЛ ХАВФСИЗЛИК

Ўқув қўлланма

*Ўзбекистон Республикаси Олий ва Ўрта махсус таълим вазирлиги Олий
ўқув юртрлараро илмий-услугбий бирлашмалар фаолиятини
мувофиқлаштирувчи кенгаши томонидан олий ўқув юртрларининг иқтисодий
таълим йўналишлари талабалари учун ўқув қўлланма сифатида тавсия
этилган.*

Тошкент – 2021

Алиев Б, Мухтаров А, Қодиров Н.Н., Байалиев Ж.К. Норов Т.О. Халқаро сиёсат ва глобал хавфсизлик. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2021. - 449 б.

Ушбу ўқув қўлланма жаҳон сиёсати ва халқаро алоқаларнинг долзарб муаммолари мажмуасини кўриб чиқишга бағишланган. Китоб замонавий халқаро муносабатларнинг назарий ва услубий асосларини очиб беради.

Ўқув қўлланма талабаларнинг мустақил, ижодий тафаккурини, кенг ва чуқур халқаро сиёсий дунёқарашини ривожлантиришга мўлжалланган материаллар асосида ёзилган.

Маъсул муҳаррир: и.ф.д., С. Худайкулов

Такризчилар: с.ф.н., Х. Умаров

ф.ф.н., А. Садиков

Алиев Б, Мухтаров А, Кадыров Н.Н., Байалиев Ж.К. Норов Т.О. Международная политика и глобальная безопасность. Учебное пособие. – Т.: ТГЭУ, 2021. -449 с.

Учебник посвящен актуальным вопросам мировой политики и международных отношений. В книге раскрыты теоретико-методологические основы современных международных отношений.

Учебник основан на материалах, направленных на развитие у учащихся самостоятельного, творческого мышления, широкого и глубокого интернационального политического мировоззрения.

Ответственные редакторы: д.э.н., С. Худайкулов

Рецензенты: к.п.н., Х. Умаров

к.ф.н., А. Садиков

Aliyev B.A., Qodirov N.N., Bayaliyev J.K., Norov T.O. International politics and global security.. Book of study. – Т.: TSUE, 2021. -165 p.

The textbook is devoted to topical issues of world politics and international relations. The book reveals the theoretical and methodological foundations of modern international relations.

The textbook is based on materials aimed at developing students' independent, creative thinking, a broad and deep international political outlook.

Editor in chief: Doctor of Economic Sciences S. Khudaykulov

References: Ph.D., H. Umarov

Ph.D., A. Sadikov

© Тошкент давлат иқтисодиёт университети, 2021.

КИРИШ

Замонавий дунёда ижтимоий-сиёсий муносабатлар кескин ўзгариб, яхлитлик, тўғрироғи глобаллашув даражасига етиб келди. Глобал сиёсат ва муносабатлар умумийликда глобал хавфсизлик муаммоларини ҳам келтириб чиқармоқда. Бу ҳол мавзуга оид қарашларни ҳам ўзгартириб юборди. Ана эҳтиёж мазкур мавзуга оид адабиётларни ҳам такомиллашуви заруриятини англатади. Мазкур ўқув қўлланма ана шундай ўқув адабиётларидан биридир.

Халқаро сиёсат ва халқаро муносабатлар - бу ижтимоий-сиёсий муносабатларнинг алоҳида тури бўлиб, улар ижтимоий муносабатлар давлат ва минтақа каби сиёсий-маъмурий ва ҳудудий бирликлардан ташқарига чиқадиган глобал шакли ва даражасидир. Халқаро муносабатларнинг асосий акторлари бу давлатлардир. Унинг фаолиятининг асосий шакли – дипломатик алоқалар ҳисобланади. Сўнгги пайтларда кечаётган глобаллашув жараёнлари, халқаро муносабатларнинг янгича ўзгаришлари, халқаро ва минтақавий ташкилотлар ролидаги ўзгаришлар халқаро конвенциялар мақомига салбий таъсир кўрсатаётганлиги, транснационал бирлашмаларнинг роли ва ғоялари оммалашиб бораётганлиги халқаро сиёсатда янгича ёндашув ва ечимларни талаб қилаётгани кўриниб қолмоқда.

Халқаро муносабатларда давлатларнинг миллий манфаатлари доимий равишда тўқнашади, давлатларнинг асосий мақсади ўз хавфсизлигини таъминлашдир. Уни таъминлашнинг асосий манбаи кенг маънода кучдир, унинг асосий хусусияти халқаро муносабатларнинг бошқа иштирокчилари хатти-ҳаракатларини бошқариш қобилиятидир. Давлатнинг халқаро майдондаги хатти-ҳаракатларининг бошқа сабаблари – ҳар бир давлатнинг нуфузини ошириш ва давлатда сиёсий аҳамиятга эга бўлган қатламларнинг иқтисодий манфаатларини қондиришдир.

Халқаро муносабатларни ўрганиш ва тизимли равишда илмий таснифлаш жараёнида кўплаб назариялар шаклланди. Шу назариялар тарафдорлари ва қўллаб-қувватловчиларни бу турдаги муносабатларни англашга йўналтирилган ғоялар ва қарашлар тизимлари шаклланди. Ушбу ғоялар ва қарашлар хилма-хил бўлиб, уларнинг ўз хусусиятларига кўра таснифланади. Қўйида кенг олимлар жамоатчилиги томонидан кўпроқ қўлланиладиган назариялар ва қарашлар ҳақида (парадигма) маълумот келтирамыз. Бундай қарама-қарши назария ва қарашлар ҳам аслда, назария асосчиларининг ўз миллий манфаатларига оғишлар натижаси туфайли бўлади.

Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси суверен давлат сифатида ўз миллий ва давлат манфаатлари доирасида олиб борадиган сиёсати ҳам айнан миллий манфаатлар устуворлиги тамойилига асосланади. Шу билан бирга, унинг тинчликсевар ташқи сиёсатида тарафлар манфаати масаласи, глобал хавфсизликни таъминлаш, тенглик ва ўзаро манфаатдорлик каби адолатли тамойиллар ҳам асосий тамойил сифатида эътироф этилади. Унинг ташқи сиёсати умумэтироф этилган халқаро қоидалар ва принципларга мос ҳолда, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 4 бўлим 17 моддасида, миллий қонунчиликнинг бошқа манбаларида қуйидагича:

- Давлатларнинг суверент тенглиги;
- Куч ишлатмаслик ва куч билан таҳдид қилмаслик;
- Чегаралар дахлсизлиги;
- Низоларни тинч музокаралар йўли билан ҳал қилиш;
- Давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик;
- Республика, давлат ва халқ манфаатлари, хавфсизлиги ва фаровонлиги таъминлаш мақсадида халқаро ва давлатлараро шартномаларга қўшилади ва улардан ажралиб чиқади;

Ана шу тамойилларга содиқлик, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралда қабул қилган – “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” Фармони, айниқса унинг 5 чи устувор йўналиши, БМТ БА 72 саммитидаги нутқида, Ўзбекистон Республикаси халқи ва Парламентига Мурожаатлари каби ҳужжатларда ўз аксини топиб келмоқда. Зеро, Ўзбекистоннинг ташқи сиёсатдаги бош мақсади, халқаро ва минтақалар миқёсида хавфсизликни таъминлашга қаратилган. Ҳозирги кунда жаҳон давлатлари, халқаро ва минтақавий ташкилотлар ва тараққийпарвар инсониятнинг олий мақсади, - хавфсизликни унинг фавқулодда даражаси бўлган глобал хавфсизликни таъминлашга қаратилган.

Халқаро сиёсат глобал даражадаги муносабатлар тизими бўлиб, умумийлик ва яхлитликни ташкил этар экан, унинг ҳозирги кундаги бош муаммоси глобал хавфсизликни таъминлаш бўлиб қолди.

Умумжаҳон тан олинган глобал хавф-хатар омиллари ва шакллари куйидагича:

- Ядровий қуролланишнинг кучайиб кетаётганлиги;
- Бошқа турдаги оммавий қирғин қуроллари тарқалиши;
- Ноқонуний қурол-яроғ савдоси;
- Глобал экологик муаммолар;
- Халқаро терроризм;
- Халқаро фундаментализм ва экстримизм иллатларининг мавжудлиги ва фаоллашаётганлиги;
- Ирқий, миллий, этноқодий масалалар бўйича айирмачилик;
- Наркотиклар ва бошқа психотроп моддалар савдоси кенгайиб бораётганлиги ва унинг айрим давлатларда легаллашаётганлиги;
- Трансмиллий компанияларнинг халқаро миқёсда кучайиши ва уларнинг давлатлар ва миллий манфаатларга таҳдид солиши;
- Экологик ва бошқа техноген омиллар оқибатида турли касалликлар тарқалиши ва уларни пандемик даража тусини олиб бораётганлиги (COVID пандемияси мисолида);
- Инсониятнинг, айниқса ёшларнинг маънавий-маърифий қиёфасида инқирозли вазиятларни юзага келаётганлиги;
- Ижтимоий муносабатларда носоғлом диний омилларининг кучайиб бориши каби иллатлар;

- Йирик давлатлар ўртасида гегемонлик мақомини олиш учун кечаётган таҳдидли жараёнлар, уларни салбий таъсиридан оддий давлатлар ва халқлар азият чекаётганлиги

Мазкур ўқув қўлланмада халқаро сиёсат, халқаро муносабатлар ва глобал хавфсизликнинг юқоридаги жиҳатлари қаламга олинди. Ўйлашимизча, мазкур ўқув қўлланма талабалар ва мутахассиларнинг мавзуга оид билим ва қўникмаларини оширишга хизмат қилади. Ўқув қўлланма олий ўқув юрти талабалари ва мавзуга қизиққан кенг аудиторияга мўлжалланган.

1-БЎЛИМ. ЖАҲОН СИЁСАТИ ВА ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАРНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1-мавзу. Халқаро сиёсат ва глобал хавфсизлик фани предмети ва вазифалари

Режа:

- 1. Халқаро сиёсат тушунчаси**
- 2. Халқаро муносабатлар субъектлари**
- 3. Халқаро ва глобал хавфсизлик тушунчалари**

Таянч сўз ва иборалар: Халқаро сиёсат, Халқаро муносабатлар, глобал хавфсизлик, ташқи сиёсат, ташқи сиёсий фаолият, хавфсизлик, куч ишлатмаслик, тинчликни сақлаш, минтақа, доктрина, концепция, принцип, ШХТ, БМТ, МДХ.

1. Халқаро сиёсат тушунчаси

Халқаро муносабатлар тарихи - бу билим соҳасидир, унинг аҳамияти вақт ўтиши билан доимий равишда ўсиб боради. Ўтмишни билмасдан ҳозирги замонни англаш ва ундан ҳам кўпроқ келажакни куриш имконсизлиги кўпчиликка маълум. Сўнгги асрлар давомида унинг шаклланиши ва эволюцияси хусусиятларини ўрганмасдан туриб, замонавий халқаро муносабатлар тизимини бутун мураккаблиги ва хилма-хиллиги билан тушуниш мумкин эмас. Бу халқаро муносабатлар тарихини ўрганишнинг долзарблиги. Ушбу курснинг мақсади XVIII-XXI асрларда глобал халқаро муносабатлар ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида ғоялар мажмуасини шакллантиришдир.

Халқаро муносабатлар тизими - бу илмий доирада қарама-қаршиликлар давом этадиган тушунча. Бундай ҳолда, биз тизимни сиёсий, иқтисодий ва маданий соҳалардаги барқарор муносабатлар билан ўзаро боғлиқ бўлган (одатда, миллий давлатлар) иштирокчилар тўплами сифатида белгилаймиз. Ҳар қандай тизимнинг ўзига хос хусусияти шундаки, у унинг элементларининг оддий йиғиндисига камайтирилмайди; худди шу тарзда, халқаро муносабатлар тизими фақат унинг таъсисчи давлатларининг ташқи сиёсати билан чегараланмайди. Халқаро муносабатлар тизимлари ўзларининг тузилишига, функцияларига, элементлар орасидаги ўзаро таъсирнинг барқарор шаклларига, ўз нормаларига ега.

Халқаро муносабатлар (ХМ) - бу ижтимоий муносабатларнинг алоҳида тури бўлиб, улар ижтимоий муносабатлар ва ҳудудий бирликлардан ташқарига чиқади.

Халқаро муносабатлар қадим замонлардан бери мавжуд бўлишига қарамай, атаманинг ўзи нисбатан яқинда пайдо бўлган - бу инглиз файласуфи Ж. Бентҳам томонидан киритилган, улар остида, биринчи навбатда, йирик миллий давлатларнинг ўз-ўзидан пайдо бўлган муносабатлари, уларнинг асосини сиёсий муносабатлар ташкил этади.

Иштирокчиларнинг ўзига хослиги. Машҳур франсуз файласуфи ва сотсиологи Р. Ароннинг сўзларига кўра, “халқаро муносабатлар сиёсий бирликлар ўртасидаги муносабатлардир”. Шундай қилиб, унинг учун халқаро муносабатлар, авваламбор давлатлар ёки “дипломат” ва “аскар” ўртасидаги ўзаро муносабатлардир. Америкалик сиёсатшунос Ж. Розенау фикрига кўра, туристик ва террорчи халқаро муносабатларнинг рамзий мавзуларидир.

Халқаро муносабатлар табиатда анархик бўлиб, катта ноаниқлик билан ажралиб туради. Натижада, Халқаро муносабатларнинг ҳар бир иштирокчиси бошқа иштирокчиларнинг хатти-ҳаракатларини олдиндан айтиб бўлмайдиган чоралар кўришга мажбур.

Тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, халқаро муносабатлар “чегараларни кесиб ўтадиган ёки чегараларни кесиб ўтишга мойил бўлган келишувлар ва оқимлар тўплами” дир. Халқаро муносабатлар инсон онгига боғлиқ бўлган объектив-субъектив ҳақиқатдир. Мазкур тушунчаларни илмий нуқтаи-назардан, унинг хусусиятларига кўра қўйидаги тартибда тизимлаштириш мумкин:

1. муносабатлар шакли бўйича таснифлаш:
 - синф мезонлари асосида;
 - ҳукмронлик ва бўйсунуш муносабатлари (феодализм ва капитализм даврида муносабатлар);
 - ҳамкорлик ва ўзаро ёрдам муносабатлари (социалистик дунё назарияси);
 - ўтиш даври муносабатлари (мустамлака қарамлигидан озод бўлган ривожланаётган давлатлар ўртасидаги муносабатлар).
2. Умумий цивилизация мезонига асосланиб:
 - қувват мувозанатига асосланган Халқаро муносабатлар
 - манфаатлар мувозанатига асосланган Халқаро муносабатлар
3. ижтимоий ҳаёт соҳаларида:
 - иқтисодий
 - сиёсий
 - ҳарбий-стратегик
 - маданий
 - мафкуравий
4. ўзаро муносабат иштирокчиларига асосланган:
 - давлатлараро муносабатлар
 - партиялараро муносабатлар
 - халқаро ташкилотлар, трансмиллий муносабатлар, шахслар ўртасидаги муносабатлар
5. ривожланиш даражаси ва интенсивлиги:
 - юқори даражадаги муносабатлар
 - ўрта даражадаги муносабатлар
 - паст даражадаги муносабатлар
6. геосиёсий мезонлар асосида:
 - глобал / сайёра миқёсида
 - минтақавий

субрегионал

7. кучланиш даражаси:

барқарорлик ва беқарорликнинг ўзаро алоқаси

ишонч ва адоват муносабатлари

тинчлик ва урушнинг ҳамкорлик ва можароли муносабатлари

Халқаро муносабатлар тизимида қўйидаги қонуниятлар келтирилади:

1. Халқаро муносабатларнинг асосий актори бу давлат. Унинг фаолиятининг асосий шакли - дипломатия. Сўнгги пайтларда транснатионалистларнинг ғоялари оммалашиб бормоқда, замонавий шароитда давлатнинг аҳамияти пасаймоқда, бошқа омилларнинг (ТММ, халқаро давлат ва нодавлат ташкилотлари) роли ортиб бормоқда.

2. Давлат сиёсати икки йўналишда - ички (сиёсатшунослик объекти бўлган ички сиёсат) ва ташқи (халқаро муносабатларнинг предмети бўлган ташқи сиёсат) мавжуд.

3. Давлатларнинг барча халқаро ҳаракатларининг асоси уларнинг миллий манфаатларига (биринчи навбатда, давлатларнинг хавфсизлик, суверенитет ва ҳаётни таъминлаш истаги) асосланади.

4. Халқаро муносабатлар - бу давлатларнинг кучли ўзаро таъсири (кучлар мувозанати), бунда енг қудратли давлатлар устунликка эга.

5. Кучлар мувозанати турли шаклларга эга бўлиши мумкин - униполяр, биполяр, уч поляр, кўп қутбли конфигурация.

Халқаро муносабатлар қонуниятларининг универсаллиги қўйидагиларга асосланади:

Умумжаҳон халқаро қонунларнинг амал қилиши алоҳида минтақаларга эмас, балки бутун дунё тизимида тегишли;

Халқаро муносабатлар шакллари тарихий нуқтаи назардан, кузатилган даврда ва келажакда кузатилади;

Халқаро муносабатлар қонуниятлари Халқаро муносабатларнинг барча иштирокчиларини ва жамоат муносабатларининг барча соҳаларини қамраб олади.

Халқаро муносабатлар назариясининг предмети сиёсат соҳасидир, чунки бу фан сиёсий билим соҳасига тегишли. Бундан ташқари, яқин вақтгача у сиёсатшуносликнинг бир йўналиши ҳисобланиб келган. Замонавий сиёсатшунослик ривожланишининг дастлабки босқичида халқаро муносабатларга эътибор берилмаган. Биринчи жаҳон уруши вазиятни ўзгартирди. Кўплаб давлат арбоблари эскирган ғоялар ва мулоҳазаларга берилиб кетдилар ва ўзларининг қарорлари қандай оқибатларга олиб келишини тўлиқ тасаввур қила олмадилар. Урушнинг натижалари илмий жамоатчиликни халқаро муносабатлар мавзусига диққат билан қарашга ундади. Иккинчи Жаҳон уруши охирида, БМТ тизимида ташкил этилган маданият ва маърифат бўйича махсус ташкилот, ЮНЕСКО сиёсатни халқаро миқёсда тан олинган илмий фан сифатида ташкил этиш учун бир қатор тадбирларни амалга оширди. Сиёсатшунослик таркиби:

Ғарбда кўплаб мутафаккирлар (асосан америкаликлар) туфайли кенг тарқалди. СССРда ёритиш даврида халқаро мавзуларга эга кўплаб илмий марказлар ташкил этилди.

Халқаро муносабатлар назариясининг каноник парадигмалари. Либерал идеалистик парадигма.

Ўзининг ривожланишида либерал-идеалистик парадигма бир неча кўтарилиш даврларини бошдан кечирди, уларнинг энг каттаси XX-асрнинг бошлари ва охирларига тўғри келади. XX-аср бошларида либерализмнинг учта асосий йўналиши мавжуд эди:

- халқаро муносабатларни ҳуқуқий тартибга солишга умидвор бўлган (масалан, турли халқаро конвенцияларни қабул қилиш орқали);
- халқаро ташкилотларнинг (масалан, Миллатлар Лигаси) ҳозирги ёрдами билан халқаро алоқаларни соддалаштиришга умидвор бўлган;
- куролсизланишга йўналтирилган оқим.

Либерал идеализм ғоялари Биринчи Жаҳон урушидан кейин Вудро Вилсоннинг Миллатлар Лигасини ташкил этиш дастури (1917), Бриан-Келлогг пакти (1928; урушдан миллий сиёсат воситаси сифатида воз кечиш) ва Стимсон доктринаси каби ишлаб чиқилган ҳужжатларда бевосита сиёсий амалиётда мужассамланган.

Совуқ уруш охирида либерал-идеалистик ғояларнинг янги юксалиши келди, бу даврда сиёсий реализм ва неореализм ғоялари устунлик қилди. Шу билан бирга, либерал тенденция янги воқеликларни ҳисобга олган ҳолда неолиберализмга айлантирилмоқда.

Халқаро муносабатларни ўрганиш ва тизимли равишда илмий таснифлаш жараёнида кўплаб назариялар шаклланди. Шу назариялар тарафдорлари ва қўллаб-қувватловчиларни бу турдаги муносабатларни англашга йўналтирилган ғоялар ва қарашлар тизимлари шаклланди. Ушбу ғоялар ва қарашлар хилма-хил бўлиб, уларнинг ўз хусусиятларига кўра таснифланади. Қўйида кенг олимлар жамоатчилиги томонидан кўпроқ қўлланиладиган назариялар ва қарашлар ҳақида (парадигма) маълумот келтирамыз.

Либерал-идеалистик парадигма – асосий қоидалари:

1. Халқаро муносабатлар иштирокчилари - нафақат давлатларни, балки халқаро ҳукумат ташкилотларини, халқаро ноҳукумат ташкилотларини, трансмиллий корпорацияларни, жамоат бирлашмаларини ва шахсларни бирлаштирган кенг доирадаги иштирокчилар. Давлатни оқилона ва универсал актор деб ҳисоблаш мумкин эмас. Давлатнинг халқаро сиёсати - бу доимий кураш, турли субъектларнинг манфаатларини мувофиқлаштириш.

2. Халқаро муносабатларда юқори куч йўқ, аммо бу “ўзингизга ёрдам беринг” тамойилининг қоидасига олиб келмайди. Халқаро ташкилотларнинг ваколатларини кенгайтириш, халқаро ҳуқуқ меъёрларини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш халқаро муносабатларнинг мантиқий қисмига олиб келади, бунинг натижасида нафақат йирик давлатларнинг, балки турли давлатларнинг халқаро сиёсатида тенг ҳуқуқли иштирок этиш мумкинлигини англатади.

3. Халқаро муносабатларни фақат тинчлик ва уруш ҳолатида пасайтириш мумкин эмас. Халқаро жараёнлар хилма-хил бўлиб, дунёнинг ўзаро боғлиқлиги ва жаҳон ҳамжамиятининг шаклланиши туфайли халқаро ҳамкорликнинг ўсиши ҳақида гапириш мумкин.

4. Халқаро иштирокчилар олдига қўйган турли-туман мақсадларда тартибга солинадиган дунё тартибини шакллантиришга олиб келадиган умуминсоний қадриятлар ва принципларга устувор аҳамият берилади.

5. Турли можаролар ва низоларни тинч йўллар билан, мавжуд халқаро ташкилотлар ва халқаро ҳуқуқлар ёрдамида ҳал қилиш мумкин. Либерал-идеалистик парадигманинг устувор йўналиши - коллектив хавфсизлик тизимини яратиш, халқаро сиёсатнинг воситаси сифатида урушни рад этиш.

6. Халқаро муносабатларнинг келажаги - глобал ҳамжамиятни яратиш. Жаҳон ҳукуматини яратиш имконияти истисно қилинмайди.

Сиёсий реализм. Халқаро муносабатлардаги сиёсий реализмнинг энг машҳур вакиллари: Ханс Моргентхау, Раймонд Арон, Жорж Кеннан, Едвард Карр, Фредерик Шуманн, Кеннет Томпсон. Ушбу парадигма XX асрнинг биринчи ярмида шаклланган, гарчи унинг келиб чиқиши Тухидидлар, Н. Макиавелли, Т. Хоббес асарларида кузатилиши мумкин. Сиёсий реализм халқаро муносабатларнинг таъсирчан табиатига эътибор бермайдиган турли хил утопик назарияларни жиддий танқид қилиш натижасида унинг ривожланишига асосий туртки бўлди. Бир одамни худбин мавжудот сифатида қўриб, ушбу парадигма вакиллари, келажақда пайдо бўлиши мумкин бўлган нарсаларни эмас, балки халқаро муносабатларда аллақачон мавжуд бўлган нарсаларни ўрганишга мурожаат қилишади.

2. Халқаро муносабатлар субъектлари

Ҳозирги вақтда халқаро муносабатларнинг асосий мавзуси сиёсий тузилма, жамиятни ташкил этувчи давлат эканлигини тушуниш керак.

Давлатнинг халқаро муносабатлар субъекти сифатида ривожланиши узоқ тарихга эга. Давлатнинг келиб чиқиши а) инсониятнинг барқарор ҳаётга ўтиши; б) меҳнат тақсмоти (ихтисослашуви); в) бошқарув функцияларининг ажратилиши, унинг махсус ижтимоий қатлам қўлида тўпланиши; г) маълум бир ҳудудда аҳоли устидан сиёсий ҳокимият ўрнатиши билан боғлиқ.

Ҳозирги вақтда давлат халқаро муносабатлар субъекти сифатида қуйидаги хусусиятларга эга бўлиши керак:

Миллий-давлат суверенитети;

- мустақил ҳукумат фаолияти;

Унга тегишли бўлган ҳудуднинг мавжудлиги;

- тил, маданият, урф-одатлар ва бошқаларни бирлаштирган маълум бир жамоада яшаш.

Давлатнинг халқаро муносабатлар тизимидаги моҳияти, роли, ўрни унинг функцияларида намоён бўлади, уларнинг асосийлари қуйидагилардан иборат: чегаралар билан белгиланган ҳудудда тартиб ва хавфсизликни сақлаш; ижтимоий-иқтисодий ривожланиш учун шароитлар яратиш;

товарлар ва хизматларни оқилона тақсимлаш; бандликни таъминлаш; аҳолининг асосий эҳтиёжларини қондириш; ташқи сиёсат функциялари.

Ташқи сиёсатнинг хусусиятлари кўп жиҳатдан давлатларнинг ташкилий шаклларига ёки давлат тузилишига боғлиқ.

Давлатнинг ривожланиш тарихида унинг ташкилий шакллари нуктаи назаридан бир қатор босқичлар ажратилган, уларнинг ҳар бирида ўз шакли бўлган, хусусан:

дунё империялари;
антик шаҳар-давлатлар (шаҳар-давлатлар);
Европа монархиялари;
миллатлар давлатлари.

Замонавий давлатчилик шакли суверенитет тушунчаси билан боғлиқ. XVIII асрда миллат давлати сифатида давлатчилик шаклининг шаклланиши бошланди. XIX асрдан бошлаб бу бошқарув шакли бутун Европа минтақасига, сўнгра (мустамлака империяларининг қулаши билан) бутун дунёга тарқалди.

Шундай қилиб, замонавий давлатчилик шаклининг ривожланиши ва мавжудлиги ижтимоий жамиятнинг алоҳида тури сифатида миллатнинг шаклланиши ва ривожланиши билан чамбарчас боғлиқлигини ўрганиш муҳимдир.

Миллатлар давлатлари мустақил, ўзини ўзи таъминлайдиган субъектлар бўлиб, уларнинг асосий умумий хусусияти суверенитетдир. Аммо улар орасида сезиларли фарқлар мавжуд. Хусусан, уларнинг худудида, аҳолиси, иқтисодий салоҳияти, ижтимоий барқарорлик, сиёсий ҳокимият, қуроли кучлар, уларнинг тарихида.

Ушбу тафовутларни ҳисобга олган ҳолда, жаҳон ҳамжамияти мамлакатларининг маълум таснифи (ёки табақаланиши) мавжуд. Таснифлаш турли хил мезонларга қараб амалга оширилади, шу жумладан ижтимоий-иқтисодий қудрати даражаси бўйича (ривожланган давлатлар, ўрта ривожланган, ривожланаётган, кучли давлатлар). Бундан келиб чиқадиган бўлсак, ҳар бир давлат халқаро муносабатлар тизимида тенгсиз рол ўйнайди. Шу сабабли, миллий, давлат суверенитетига қарамай, қарамлик тизими шакллантирилмоқда, бу халқаро муносабатлар тизимини сезиларли даражада мураккаблаштиради ва халқаро муносабатларнинг нодавлат иштирокчиларининг пайдо бўлишига ёрдам беради.

Халқаро муносабатларнинг нодавлат иштирокчилари.

Халқаро муносабатлар иштирокчиларининг ушбу тоифасида ҳозирги вақтда қуйидаги турларга ажратилганлигига алоҳида эътибор қаратиш лозим.

1. халқаро ҳукуматлараро ташкилотлар;
2. халқаро нодавлат ташкилотлари;
3. халқаро компаниялар, кўп миллатли корпорациялар.

Ушбу тоифадаги барча иштирокчилар умумий хусусиятлар билан ажралиб туради, хусусан:

халқаро институтлар;

тегишли таъсис ҳужжатларида қайд этилган ҳамкорликка бўлган сиёсий ирода билан тавсифланади;

ташкилотнинг ишлаши ва ривожланишида узлуксизликни таъминлайдиган доимий бошқарув ходимларига эга бўлиши;

қарорлар қабул қилиш ва уларни амалга оширишда автономия (мустақиллик) билан ажралиб туради.

Ўз навбатида, халқаро муносабатлардаги ушбу турдаги иштирокчиларнинг ҳар бири ўзига хос хусусиятларга эга.

Халқаро ҳукуматлараро ташкилотларнинг хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

1) халқаро шартнома асосида бир гуруҳ давлатлар томонидан таъсис этилиши;

2. давлатлар бирлашиши барқарорлиги;

3. Доимий ва доимий ишлайдиган идораларнинг келишилган техник вазибалари;

4. Ишлаш тегисли ташкилот фаолиятининг предмети бўлган масалалар бўйича иштирокчиларнинг ташқи сиёсатини умумлаштиришга асосланади.

Ушбу халқаро ташкилотларни икки мезон бўйича ажратиш мумкин: жуғрофий ва фаолият йўналишлари.

Биринчи гуруҳга қуйидаги халқаро ташкилотлар киради: универсал ташкилотлар; минтақалараро; минтақавий.

Иккинчи гуруҳга қуйидагилар киради: умумий мақсадли ташкилотлар; иқтисодий ташкилотлар; ҳарбий-сиёсий ташкилотлар; молиявий ташкилотлар; техник ташкилотлар ва бошқалар.

Бу одатда халқаро ҳукуматлараро ташкилотлар учун хосдир:

1. таълимнинг ҳудудий бўлмаганлиги, чунки уларнинг иштирокчилари суверен давлатлар эмас;

2. давлатлар ўртасидаги келишув асосида эмас, балки жисмоний ёки юридик шахслар бирлашмаси орқали шаклланиш;

3. давлатнинг расмий ташқи сиёсати доирасидан ташқаридаги фаолиятни амалга ошириш;

4. тузилиш ва мақсадларнинг халқаро характери, пойдеворнинг ўзига хос хусусияти, фаолиятнинг ихтиёрий хусусияти.

Ушбу хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда, халқаро нодавлат ташкилотлари ривожланаётган глобал фуқаролик жамиятининг элементларидан бири сифатида қаралиши мумкин.

Нодавлат субъектларнинг халқаро муносабатлар тизимидаги роли уларнинг функцияларида намоён бўлади, улар орасида қуйидагилар ажралиб туради:

- давлатлар фаолиятига тааллуқли бўлмаган масалаларни кўтариш;

- жамоатчилик эътиборини талаб қиладиган халқаро масалалар бўйича маълумотларни тўплаш, қайта ишлаш ва тарқатиш;

- халқаро жамоатчилик фикрини жалб қилиш;

Халқаро муаммоларни ҳал қилишнинг аниқ усуллари таклиф қилиш;

- ҳукуматлар фаолияти ва уларнинг мажбуриятлари бажарилишини мониторинг қилиш;
- халқаро ҳукуматлараро ташкилотларга ва бевосита айрим давлатларга босим ўтказиш;
- йирик халқаро муаммоларда “оддий одам” иштирок этиш ҳиссининг пайдо бўлишига ҳисса қўшиш.

Халқаро муносабатларнинг учинчи ўзига хос субъекти йирик халқаро компаниялар (шу жумладан трансмиллий корпорациялар) ҳисобланади. Уларнинг асосий хусусияти шундаки, уларнинг аксарияти хусусий муассасалардир. Уларнинг халқаро муносабатлар иштирокчилари таркибига киритилишининг сабаби бундай институтларнинг халқаро муносабатлар тизимида сезиларли ва ўсиб бораётган таъсири бўлиб, бу таъсирнинг асосий усуллари қуйидагилардан иборат.

- турли мамлакатлардаги сиёсий жараёнларни молиялаштириш;
- турли партиялар, халқаро ташкилотлар томонидан доимий равишда молиялаштирилиши;
- порахўрлик, юқори мансабдор шахсларга берилган пора, шу жумладан, халқаро ташкилотларда;
- алоҳида давлатларга, айниқса ривожланаётган давлатларга молиявий ва иқтисодий ёрдам кўрсатиш;
- муайян мамлакатларда иқтисодий ва сиёсий манфаатларини ҳисобга олган ҳолда саноат корхоналари, компанияларини турли хил инвестиция сиёсатини олиб бориш; ва аксинча, капитални олиб қўйиш, ўз корхоналарини бир мамлакатдан бошқасига ўтказиш.

Шундай қилиб, ўз фаолиятида маълум иқтисодий куч ва автономияга эга бўлган халқаро компаниялар халқаро муносабатлар тизимида сезиларли таъсир кўрсатиши ва сезиларли ўзгаришларни амалга ошириши мумкин.

3. Халқаро ва глобал хавфсизлик тушунчалари

“Хавфсизлик” тушунчаси сиёсатшунослик тафаккурида энг кўп ишлатиладиган тушунчалардан биридир. Шундай қилиб, маданий вазиятга қараб хавфсизлик қуйидагиларни ўз ичига олиши мумкин: хавфсизлик; ишонч; суғурта; хотиржамлик; таҳдидлар йўқлиги.

“Хавфсизлик” атамаси қуйидаги каби муҳим тушунчалар билан боғлиқ:

- хавфсизлик парадигмаси - хавфсиз ривожланишнинг фундаментал пойдеворлари тўғрисидаги дунёқарашнинг жамиятда чуқур ўрнашганлиги. Хавфсизлик парадигмаларининг мавжудлиги оқибати - бу доктринал таркибий қисмга ва хавфларни зарарсизлантириш бўйича аниқ чора-тадбирлар мажмуига асосланиб, хавфсизлик соҳасидаги позицияни аниқлашнинг муайян усули;

- хавфсизлик маданияти – маълум бир ижтимоий гуруҳни “бошқалар”, “беғоналар” дан ажратиш марказида жойлашган нарсалар ҳақида рамзлар, расмлар, ғоялар ва ғоялар тўплами. Хавфсизлик маданияти “хавфсизлик жойлари” ни белгилайдиган, уларни бир-биридан ажратиб турадиган ўзига хос “кодларни” шакллантиради;

- хавфсизлик чегараси - бу давлат сиёсати соҳасида пайдо бўладиган ўзгарувчан ҳисларга боғлиқ бўлган турли “хавфсизлик бўшлиқларини” ажратиб турувчи чегара;

- хавфсизлик режими - хавфсизлик субъектлари учун хатти-ҳаракатлар учун асос яратадиган ва ўзаро ва ижобий ўзаро таъсирни таъминлайдиган тамойиллар, қоидалар ва нормалар тўплами;

- хавфсизликни бошқариш - бу ҳаётий манфаатларини белгилайдиган энг муҳим соҳаларда хавфсизлик субъектлари ўртасидаги ҳамкорлик тартиби;

- хавфсизлик комплекси - бу хавфсизлик ва барқарорлик тўғрисидаги барқарор ғоялар билан бирлаштирилган давлатларни ўз ичига олган трансмиллий минтақа;

Хавфсизлик ҳамжамияти - бу хавфсизлик хатти-ҳаракатларини бошқарувчи қадриятларнинг мувофиқлиги атрофида қурилган “хавфсизлик комплекси”. Кўпинча “хавфсизлик ҳамжамияти” таркибига Шимолий Америка ва Ғарбий Европа мамлакатлари киради;

гео-хавфсизлик - бу кенг тушунча чегаралар билан белгиланган муайян ҳудудда “хавфсизликнинг фазовий тасвирини” ташкил этувчи “хавфсизлик амалиётлари” ва “хавфсизлик идентификаторлари” тўпламини ўз ичига олади.

Хавфсизлик биринчи навбатда урта ҳодисанинг комбинацияси сифатида кўриб чиқилиши керак:

а) хавф ва таҳдидлар йўқлиги;

б) пайдо бўлаётган таҳдидларга, маълум бир иммунитетга, маълум объектларнинг хавфсизлик омилига қаршилик кўрсатишнинг етарли даражаси сифатида;

с) ушбу таҳдидлардан ҳимояланиш ёки йўқ қилишга ва статус-қвони тиклашга тайёрлик ва қобилият сифатида.

Шундай қилиб, хавфсизлик - бу жамиятнинг, унинг тузилмалари ва институтларининг ҳаёти ҳолати, бу уларнинг мавжудлиги ва ривожланиш барқарорлиги параметрларида уларнинг сифат жиҳатдан аниқлигини кафолатлайди.

Хавфсизлик - бу хавф ва таҳдидлар маълум бир объектга таъсир кўрсатмайдиган ҳолат (ҳолат). Аммо бу деярли имконсиз, хавфнинг умуман йўқлиги, умуман олганда, мутлақо мумкин эмас. Ҳақиқий ҳаётда ҳар хил табиатдаги хавф-хатарлар доимо бўлган ва мавжуддир. Хавфлар миқёсда фарқ қилиши мумкин: шахсий, чекланган (шахслар, объектлар ва бошқалар билан боғлиқ); маҳаллий ва умумий ёки глобал. Шу сабабли, хавфсизлик даражаси тўғрисида хавф ва таҳдид объектига таъсир қилишнинг реал имкониятини билдирадиган қиймат ёки иккита қарама-қарши йўналтирилган кучларнинг тўқнашуви натижасини тавсифловчи қиймат сифатида гаплашиш тавсия етилади: хавф ва таҳдидлар ва ушбу омилларга қарши чоралар.

Қуйидаги хавфсизлик даражалари ажратилган:

1. Мутлақ (идеал, мукаммал хавфсизлик, хавф эмас) - бу ёки бошқа объектга хавф ва таҳдидлар йўқлиги билан тавсифланади.

2. Ҳақиқий (ҳақиқий хавфсизлик) - бу мавжуд ёки ҳаёлий хавфсизлик эмас, балки у ёки бу объектга нисбатан мавжуд бўлган хавфлар ва таҳдидлар билан тавсифланган, уларга қарши бўлган кучларнинг ҳаракатларига (ҳаракатсизлигига) қарамай сақланиб қоладиган; хавф ва таҳдидларга қарши курашадиган кучларнинг ҳақиқий имкониятларини намоиш этади.

3. Етарли (мақбул хавфсизлик) - бу объектни барқарор ривожлантириш эҳтиёжларига жавоб берадиган ҳолат. Ушбу даражада хавф ва таҳдидларнинг мавжудлиги объектнинг муҳим хусусиятларини йўқотишга олиб келмайди.

4. Ултиматум (якуний) (рухсат этилган минимал хавфсизлик) - хавфлар ва таҳдидларнинг кейинги таъсири улар ишлаётган объектга, муҳим хусусиятларнинг йўқолишига, ташқи ва ички ишончнинг юқори даражасига, яхлитлигига олиб келадиган чегара ҳолати. Хавфсизликнинг трансцендентал даражаси - бу объектнинг муҳим хусусиятларини йўқотиши унинг ҳақиқий ўлиmidир.

5. Ҳаёлий (ҳаёлий, сохта, аниқ хавфсизлик) - мавжуд, реал хавф ва таҳдидларнинг субъектив қиёфаси - уларнинг йўқлиги ёки минимал мавжудлиги каби нотўғри қабул қилинган (субъект томонидан хавф ва таҳдидларнинг етарли даражада акс этмаслиги).

Назорат саволлари ва вазифалари

1. Халқаро муносабатлар эволюциясининг асосий босқичларини қайд этинг.

2. Анъанавий равишда халқаро муаммолар ва муаммолар марказида турган сиёсатчилардан кимларни биласиз?

3. “Халқаро сиёсат” ва “жаҳон сиёсати” тушунчалари ўзаро нисбатан мос келадими?

4. Халқаро муносабатлар назариясини тадқиқотдан ўтказиш предметини аниқлаб беринг.

5. Халқаро муносабатлар назарияси сиёсатшуносликнинг бир қисми ёки мустақил илмий фанми?

6. Халқаро муносабатларни ўрганишда турли гуманитар ва табиий жиҳатдан методологик ёндашувлардан қандай даражада фойдаланиш мумкин?

Фойдаланган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида” 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони.

2. Фармонов Р., Жўраев Қ. Халқаро муносабатлар тарихи. Ўқув қўлланма. – ЖИДУ, 2014. – 88 б.

3. История международных отношений (1900–1991): учеб.- метод. пособие / Л. В. Рожкова, О. В. Сальникова. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2015. – 170 с.

4. Международные отношения: ситуативно-аналитический практикум : учеб.-метод. пособие / сост.: Л. В. Рожкова, О. В. Сальникова. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2015. – 198 с.

5. Основы международной безопасности : Учеб.-метод. пособие / Л. В. Рожкова, О. В. Сальникова. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2015. – 104 с.

6. Под ред. Ю. Косова. Мировая политика и международные отношения: Учебное пособие. Стандарт третьего поколения. Для бакалавров. — СПб.: Питер, 2012. — 400 с.: ил. ИСБН 978-5-459-00904-0

7. Смирнов А.И., Кохтюлина И.Н. С 50 Глобальная безопасность и «мягкая сила 2.0»: вызовы и возможности для России / А.И. Смирнов, И.Н. Кохтюлина. – М.: ВНИИГеосистем, 2012. – 280 с. : ил. ИСБН 978-5-8481-0108.

2-мавзу. Жаҳон сиёсати ва халқаро муносабатларнинг шаклланиш масалалари

Режа:

- 1. Жаҳон сиёсати ва унинг ривожланиш тенденциялари**
- 2. Халқаро муносабатлар эволюцияси**
- 3. Жаҳон сиёсати ва халқаро муносабатлар назариялари**

Таянч сўз ва иборалар:

Жаҳон сиёсати, халқаро муносабатлар, глобал хавфсизлик, ташқи сиёсат, ташқи сиёсий фаолият, хавфсизлик, куч ишлатмаслик, тинчликни сақлаш, минтақа, доктрина, концепция, принцип, эволюция, ШХТ, БМТ, МДХ.

1. Жаҳон сиёсати ва унинг ривожланиш тенденциялари

Жаҳон сиёсати халқаро муносабатларнинг асосидир. Жаҳон сиёсати жаҳон ҳамжамияти ҳаётига таъсир этувчи сиёсий қарорларни ишлаб чиқиш, қабул қилиш ва амалга ошириш жараёнларини ўз ичига олади. Жаҳон сиёсати бир қатор хусусиятларга эга: илмий йўналиш сифатида у XX асрнинг иккинчи ярмида неолиберал назарий анъана доирасида шаклланган унинг келиб чиқиши халқаро муносабатларнинг назарий масалалари, халқаро ташкилотлар фаолияти, халқаро сиёсий ва иқтисодий жараёнларни ўрганиш, қиёсий сиёсатшунослик ва бошқаларни ўрганиш билан боғлиқ. У дунё сиёсий тизимининг ривожланиш тенденциялари ва унинг ҳозирги ҳолатини ўрганади; давлатлараро ва ҳукуматлараро ташкилотлар, ноҳукумат ташкилотлари, нодавлат ташкилотлари, ички минтақалар, трансмиллий компаниялар ва бошқалар халқаро ҳамкорликнинг асосий иштирокчилари ҳисобланади. У халқаро муаммоларни ягона глобал контекстда - бир-бири билан яқин ҳамкорликда ва ўзаро муносабатда кўриб чиқади. Давлатнинг ташқи ва ички сиёсати ўртасида кескин қарама-қаршиликларга олиб келмайди. Унинг асосий устувор йўналишлари тинчлик, глобал хавфсизлик, қашшоқлик ва орқада қолишни енгиш, атроф-муҳитни муҳофаза қилишдир.

Жаҳон сиёсатига халқаро сиёсатнинг алоҳида ҳолати сифатида қараш мумкин. Жаҳон сиёсати - бу халқаро муносабатларнинг асосий субъектларининг йиғиндиси. Бу сиёсий ҳаракатлар субъектларининг дипломатик, молиявий-иқтисодий, ҳарбий-стратегик, ахборот ва мафкуравий воситалар орқали давлат ва ҳукуматлараро ташкилотларнинг иқтисодий, маданий, ижтимоий ва бошқа манфаатларини рўёбга чиқаришни таъминлаш истагига асосланган. Жаҳон сиёсатининг тузилиши тарихан жаҳон сиёсати халқаро муносабатлардан анча кечроқ пайдо бўлган, бу еса халқаро муносабатлар муайян яхлитлик ва етуқликка еришган жаҳон сиёсий тизимининг шаклланиши билан боғлиқ. Жаҳон сиёсати тушунчаси халқаро муносабатлар тушунчасидан анча кенгроқдир. “Жаҳон сиёсати” тушунчаси сиёсий жараёнларнинг кўламини, уларнинг кенг қамровли ва глобал миқёсини таъкидлайди. Жаҳон сиёсати бу халқаро муносабатларга таъсир

етадиган ва ўзгартирадиган муайян муҳит. Жаҳон сиёсати мавжуд халқаро муносабатлар тизимини ва дунё тартибини объектив равишда кучайтириши ёки заифлаштириши мумкин. Ривожланаётган дунёнинг сиёсий тизими ҳар бир янги босқичда янги имкониятлар ва дунё сиёсатининг янги турларини тақозо этади, бу ўз институтлари ва давлатларидаги ўзгаришларни олдиндан белгилаб беради.

Илмий билимларнинг ҳар қандай соҳаси сингари, дунё сиёсати ҳам ўз тузилишига эга. Жаҳон сиёсати таркиби:

мустақил, суверен, миллий давлатларнинг ташқи сиёсий фаолияти;

БМТ, шунингдек, давлат томонидан ваколат берилган бошқа халқаро ташкилотлар ва муассасалар даражасидаги фаолият;

минтақавий давлат ва давлатлараро тузилмалар, бирлашмалар, гуруҳлар ва шу каби бошқа бирлашмаларнинг сиёсий ҳаракатлари.

Жаҳон сиёсатининг шаклланиши XX-асрнинг ўрталарига қадар сиёсатнинг глобал даражасига кўтарилган қисми суверен давлатлар ўртасидаги ўзаро муносабатлардан иборат эди. Ушбу сиёсат “ташқи сиёсат” деб номланди. XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб, жаҳон урушлари тажрибасини, давлатлар ўртасидаги жаҳон сиёсий, иқтисодий, илмий-техникавий ва бошқа ўзаро муносабатларнинг ривожланиш даражасини ҳисобга олган ҳолда, И.Бентхам илмий муомалага киритган “халқаро муносабатлар” тушунчаси шаклланди. XX аср охирларида сиёсий фанларда “халқаро муносабатлар” тушунчаси билан бир қаторда “дунё сиёсати” тушунчаси ҳам қўлланила бошланди. Ушбу концепцияларнинг ҳар бири ўзига хос хусусиятларга эга, дунёда унинг ривожланишининг турли босқичларида сиёсий жараённинг сифатли ҳолатини акс эттиради. Замонавий дунё сиёсати, халқаро муносабатларнинг асосини ташкил этувчи қуйидаги мақсадларни кўзлайди:

халқаро зиддиятларнинг олдини олиш ва ҳал қилиш;

инсониятнинг глобал муаммоларини ҳал қилиш;

адолатли дунё тартибини яратиш.

Процессуал ўлчовда дунё сиёсати дунё етакчилиги учун кураш билан бевосита боғлиқдир. Ушбу курашнинг тўлиқ эмаслиги дунё сиёсатининг процессуал ўлчови нуқтаи назаридан ҳозирги кунгача фаол қўлланилган “халқаро муносабатлар” тушунчасини қўллаш имконини беради. Замонавий дунё сиёсатининг хусусиятлари глобал, минтақавий, маҳаллий жараёнларнинг ўзаро таъсири ва ўзаро таъсирини кучайтиришдан иборат бўлиб қолмоқда.

Ташқи ва миллий оламнинг “аралашishi” глобаллашувга маълум тенденция. Жаҳон сиёсати субъектларининг асосий саъй-ҳаракатлари бутун инсониятнинг хавфсизлиги ва омон қолиши муаммоларига қаратилган. Халқаро иштирокчилар ўртасида кучларни қайта тақсимлаш мавжуд. Давлат суверенитетини йўқ қилиш тенденцияси мавжуд. Штат ўз суверенитетининг бир қисмини интеграцион тузилмаларга, қисман минтақалараро бирлашмалар ва ички минтақаларга ўтказди. Халқаро жараёнларда қарама-қаршиликлар

сони (глобаллашув, минтақалаштириш, бўлиниш ва бошқалар) кўпайиб бормоқда.

Халқаро муносабатларнинг асосий иштирокчилари давлатлардир. Давлатлар оқилона бир хил сиёсий организмлардир. Фақат давлатлар урушларни эълон қилиш ва урушиш, халқаро шартномалар тузиш ва ҳоказоларга қонуний ҳуқуқларга эгадирлар. Халқаро сиёсатнинг моҳияти, авваламбор, халқаро барқарорликни сақлаш ёки бузиши мумкин бўлган йирик давлатлар томонидан белгиланади. Улар қўлларида келганини қиладилар, заиф давлатлар эса уларга рухсат берилган нарсани қилишади. Шунинг учун катта кучлар кичик давлатларнинг манфаатларини қурбон қилиши мумкин.

Халқаро муносабатлар анархик хусусиятга эга. Ҳар бир инсон фақат ўз манфаатларига таянади, шунинг учун давлатларнинг халқаро майдондаги асосий рағбати миллий манфаатлардир. Халқаро муносабатларда юқори куч йўқлиги сабабли, уларда “ўзингизга ёрдам беринг” тамойили устунлик қилади.

Халқаро муносабатларда, ҳар бир давлатнинг манфаатларининг мавжудлиги шароитида можароли вазиятлардан қочиш мумкин эмас. Шунинг учун халқаро жараёнлар давлатлараро можарога ёки унинг экстремал шакли - урушга асосланган. Гарчи сиёсий реализм вакиллари бошқа халқаро жараёнларнинг мавжудлигини истисно қилмаса ҳам, уларнинг барчаси, урушга нисбатан мойилроқ ва тинчлик вақтинчалик хусусиятга эга идеал вазиятдир деб баҳолайдилар. Халқаро ҳамкорлик асосан ҳарбий ва ҳарбий-сиёсий иттифоқлар кўринишида намоён бўлади. Сиёсий реализмга кўра, тинчликни таъминлашнинг энг самарали воситаси бу – миллий манфаатлар тўқнашуви натижасида ҳам, бир-бирларининг ва маданиятлар ҳамжамиятининг ҳуқуқларини ҳурмат қилишдан келиб чиқадиган кучлар мувозанати ҳисобланади.

Халқаро муносабатларда давлатларнинг миллий манфаатлари доимий равишда тўқнашади, давлатларнинг асосий мақсади ўз хавфсизлигини таъминлашдир. Уни таъминлашнинг асосий манбаи кенг маънода кучдир, унинг асосий хусусияти халқаро муносабатларнинг бошқа иштирокчилари хатти-ҳаракатларини бошқариш қобилиятидир. Давлатнинг халқаро майдондаги хатти-ҳаракатларининг бошқа сабаблари – бу давлатнинг нуфузини ошириш ва давлатда сиёсий аҳамиятга эга бўлган қатламларнинг иқтисодий манфаатларини қондиришдир.

Давлатнинг хавфсизлигини таъминлашнинг асосий воситаси бу давлатнинг сиёсий кучини таъминлайдиган асосий моддий омил бўлган куч ёки куч ишлатиш таҳдиди. Халқаро муносабатларнинг анархик хусусиятини халқаро ҳуқуқ меъёрларини такомиллаштириш орқали бартараф этиш мумкин эмас, аксинча улар куч ва иерархиянинг устунлигини қўллаб-қувватлаши керак. Халқаро муносабатларнинг моҳиятини ўзгартириб бўлмайди, фақат сиёсий кучлар таркибини ўзгартириш мумкин.

Сиёсий назариялар қаторида марксизм-ленинизм парадигмаси ҳам мавжуд. Замонавий шароитда марксистик-ленинчилик парадигмаси ғоялари

халқаро муносабатлар назариясида ўзларининг мустахкам позицияларини сақлаб қолиш билан бирга, бошқа халқаро сиёсий фанларга ҳам катта таъсир кўрсатмоқда.

Марксист-ленинистик парадигманинг асосий қоидалари:

1. Халқаро муносабатларнинг асосий иштирокчиси ижтимоий синфлар (буржуа ва пролетариат), шунинг учун халқаро муносабатларнинг иштирокчилари сифатида иккинчи даражали давлатлардир. Миллатлар давлатлари буржуа томонидан синфий бошқарув ва бўйсунтириш мақсадида яратилган. Ўзининг худбин мақсадларига (юқори фойда олиш, арзон ишчи кучини излаш, маҳсулотларнинг янги бозорларини қидириш) ва давлатнинг ташқи сиёсий воситаларидан фойдаланган ҳолда, буржуа халқаро муносабатларни издан чиқаради, урушлар ва низоларнинг авж олишига ёрдам беради.

2. Халқаро муносабатлар ички муносабатлардан фарқ қилмайди (истисно тарози), “иккиламчи ва учламчи” хусусиятга эга (улар иқтисодий асос билан белгиланадиган устки тузилиш элементларидан биридир; миллий давлатлар ичидаги буржуа ва пролетариат ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг ўзига хос хусусиятларини акс эттиради), капиталистик хусусиятга эга.

3. Асосий халқаро жараёнлар - социалистик инқилоблар, синф можаролари, инқирозлар ва урушлар.

4. Халқаро муносабатлар иштирокчиларининг мақсадлари тубдан қарама-қарши:

буржуа фойда олиш учун ҳаракат қилмоқда, пролетариат - дунёни буржуа томонидан эксплуатация қилишдан озод қиладиган ва социалистик, кейин еса коммунистик тизимни ўрнатадиган жаҳон социалистик инқилобига.

5. Ушбу мақсадларга эришиш воситалари ҳам бир-биридан фарқ қилади:

буржуа кучайтирилган эксплуатациядан фойдаланади, пролетариат – (жаҳон ижтимоий инқилоби) инқилоби.

Халқаро муносабатларнинг келажаги ижтимоий ривожланишнинг объектив қонунлари билан белгиланади. Давлат йўқ бўлиб кетади, оддий ахлоқ ва адолат нормалари ўрнатилади.

2. Халқаро муносабатлар эволюцияси

Халқаро муносабатларнинг замонавий назариялари. Неореализм. Неореализм ёки тизимли реализм мактабининг пайдо бўлиши 1979 йилда Кеннет Валснинг “Халқаро сиёсат назарияси” китобининг нашр этилиши билан боғлиқ. Халқаро муносабатлардаги ушбу тенденциянинг бошқа таниқли вакиллари: Б. Бузан, Р. Гилпин, П. Кеннеди, Ж. Моделски, С. Уолт, Ж. Мирсхаймер, В. Томпсон, Ж. Снейдер, Уолфорд, Д. Сноуду, К. Холсти, К. Лейн, Р. Жервис, З. Бжезински, Ф. Фукуяма, С. Хантингтон.

Янги тушунчалар пайдо бўлди: халқаро муносабатлар тизими, халқаро муносабатларнинг муҳити, ҳарбий ва иқтисодий хавфсизлик, манфаатлар

мувозанати, стратегик шериклик, ядровий куролни сақлаш, халқаро хавфсизлик ва ҳ.

Неореализмнинг асосий қоидалари:

1. Неореализм халқаро муносабатлар назарияси ва дунё сиёсати назарияси бир хил эмас деган фикрдан бошланади. Нео-реализмга кўра, халқаро муносабатлар давлатлараро муносабатлардир, дунё сиёсати еса нодавлат иштирокчиларнинг ўзаро муносабати.

2. Халқаро муносабатлар муайян қонунларга мувофиқ ишлайдиган ажралмас тизим сифатида қаралади. Фақат тизимли таҳлил орқали халқаро муносабатларнинг моҳияти очиб берилиши мумкин.

3. Неореализм халқаро хатти-ҳаракатларни тушунтириш марказини халқаро тизим даражасига ўтказди, унинг таркибий хусусиятлари кичик ва ўрта давлатларнинг ҳаракатларига боғлиқ эмас, балки буюк давлатлар ўртасидаги ўзаро таъсир натижасидир. Буюк давлатлар ва бошқа давлатлар ўртасидаги муносабатлар аниқ анархик эмас, чунки улар асосан буюк давлатлар иродасига боғлиқ. Бундан ташқари, Валс халқаро муносабатлар тузилишининг учта асосий принципини (“тизимли учлик”) аниқлади. Биринчидан, давлатлар биринчи навбатда тирик қолиш мотивига асосланади. Иккинчидан, фақат давлатлар халқаро муносабатларнинг иштирокчилари бўлиб қоладилар, чунки бошқа иштирокчилар ўзларининг ваколатлари ва куч қобилиятлари бўйича етакчи давлатлардан устун келмаганлар. Учинчидан, давлатлар бир хилдир ва уларнинг имкониятлари жиҳатидан фарқ қилади.

4. Неореализм иқтисодий муносабатларни сиёсий алоқалардан излаш ва ажратиб олишга интилади.

5. Неореализм услубий қатъийликка интилиш билан тавсифланади.

6. Асосий иштирокчилар давлатлар ва уларнинг бирлашмалари. Уларнинг асосий мақсадлари миллий манфаатлар, давлат хавфсизлигини ҳимоя қилиш ва халқаро муносабатларда мақом-статусни сақлашдир. Ушбу мақсадларга эришишнинг асосий воситаси куч ва иттифокдир.

7. Халқаро муносабатларнинг ҳаракатлантирувчи кучи - бу халқаро тизимнинг таркибий чекловларининг таъсирчан, тўхтатувчи таъсири.

Неореализм ва сиёсий реализм ўртасидаги ўхшашликлар:

1. Иккала реалист ҳам, неореалистлар ҳам халқаро муносабатларнинг табиати минг йиллар давомида ўзгармаганлиги сабабли, келажакда улар бошқа хусусиятларга ега бўлишларига ишониш учун ҳеч қандай асос йўқ, деб ҳисоблашади.

2. Иккала назария ҳам либерал-идеалистик асосларга асосланган халқаро тизимни ўзгартиришга бўлган барча уринишлар олдиндан муваффақиятсизликка учрайди, деб ҳисоблашади.

Неоклассик реализм. Биринчи марта “неоклассик реализм” атамаси Гидеон Росе томонидан 1998 йилда халқаро муносабатлар назариясида назарий ёндошувлар гуруҳини тавсифлаш учун ишлатилган, давлатнинг ташқи сиёсатидаги ўзгаришларни тушунтириш ва башорат қилиш учун таркибий реализм ва ташқи сиёсат назариясини синтезлашга интилган.

Халқаро муносабатлардаги ушбу тенденциянинг бошқа таниқли вакиллари - Ж.Миршеимер, Уалфорт, Р. Счеллер, Т. Чристенсен, Ф. Закариа ва бошқалар.

Неоклассик реализмнинг асосий қоидалари:

1. Давлатнинг ташқи сиёсати, унинг ўзгаришлари ички даражадаги давлат ва нодавлат субъектлари фаолияти призмасида кўриб чиқилади.

2. Давлат ташқи таҳдидларга жавобан ташқи сиёсат учун зарур бўлган ресурсларни бирлаштиришга имкон берадиган ижтимоий коалиция тузиш орқали жавоб беради.

Неолиберализм. Совуқ уруш даврида йўқ қилинган либерал-идеалистик парадигма позицияларининг тикланиши халқаро муносабатларнинг икки томонлама тизимининг кулаши натижасида юз берди.

Шу билан бирга, халқаро майдондаги сезиларли ўзгаришлар (халқаро интегратсия жараёнларининг кучайиши; дунёнинг сиёсий харитасида янги давлатларнинг пайдо бўлиши, хавфсизликка ноанъанавий таҳдидлар;

глобаллашув билан боғлиқ жараёнлар туфайли бошланғич парадигма чуқур ўзгаришларга дуч келди, бу неолиберализм ғояларини шакллантиришга олиб келди. Неолиберализмнинг энг машҳур вакиллари - Роберт Кохан ва Жозеф Най ва бошқалар.

Қуйидаги қоидалар янги парадигманинг ўзига хос хусусиятларига айланди:

Либерал-идеалистик парадигмада бўлганидек, неолибераллар давлат халқаро муносабатларнинг ягона иштирокчиси эмас, деб ҳисоблашади. Миллий хавфсизлик хизмати, халқаро ташкилотлар, террористик ва жиноий ташкилотлар, шахслар ва бошқалар каби ноанъанавий иштирокчиларнинг роли ўсиб бормоқда.

- Халқаро муносабатлар иштирокчиларининг кўпайиши бир қатор салбий оқибатларга олиб келади, биринчи навбатда, манбалар сони кўпаймоқда ва жамият ва бутун инсониятга таҳдидларнинг хилма-хиллиги ошмоқда. Ушбу вазиятда энг яхши ечим - бу кооператив хавфсизлик тушунчаси. Шундай қилиб, неолиберализмнинг марказида халқаро хавфсизлик муаммолари турибди.

- Неолиберализм тарафдорларининг фикрига кўра, халқаро муносабатлар иштирокчиларининг асосий мақсади халқаро хавфсизликдир, либерал-идеалистик парадигма вакиллари еса умуминсоний идеаллар ва инсоний кадриятларнинг устуворлиги билан мақсадлар хилма-хиллигини таъкидламоқда.

Халқаро барқарорликни, дунё тартибини ва ижтимоий тараққиётни таъминлашнинг муҳим шарти бу халқаро ҳамкорликни ривожлантириш бўлиб, у иқтисодий фаровонликни оширишга ҳисса қўшади.

Халқаро муносабатларнинг асосий воситаси либерал демократия ва бозор ғояларини тарқатиш, либераллар учун еса халқаро ташкилотлар тузиш, халқаро ҳуқуқ ва ҳамкорликни ривожлантириш ҳисобланади.

Оғирлик маркази халқаро ҳуқуқ ва халқаро ташкилотлардан тез-тез самарасиз бўлиб, халқаро ахлоққа йўналтирилган. Шу билан бирга, либерал демократия ва инсон ҳуқуқлари ахлоқнинг асосий мезонлари сифатида

илгари сурилмоқда, бунинг асосида келажакда янги дунё тартибини яратиш мумкин.

- Назарий тузилмаларида неолиберализм нео-реализмга яқинлашади, либерал-идеалистик парадигма еса унга зиддир.

Неолиберализм ва неореализм ўртасидаги ўхшашликлар:

- Рационализм. Иккала парадигманинг марказида рационал ҳисоблаш асосида ҳаракатланадиган оқилона сиёсатчи бор. Неолибераллар учун ҳисоблаш биринчи навбатда фаровонлик ва хавфсизлик нуқтаи назаридан, неореалистлар учун - ҳокимият нуқтаи назаридан аниқланади.

Неолибераллар ҳам, неореалистлар ҳам халқаро муносабатларнинг марказида миллий манфаатлар ётади, деб ҳисоблашади.

Иккала парадигма халқаро муносабатлар иштирокчиларидан қайси бири яхшироқ эканлигини ўрганади.

Неолиберализм ва нео-реализм ўртасидаги фарқлар:

Неолибералларнинг фикрига кўра, халқаро муносабатларнинг анархияси (юқори ҳокимиятнинг йўқлиги) ҳаддан ташқари катта, неореалистлар еса бундай эмас деб ҳисоблашади.

- Неолибералларнинг фикрича, халқаро ҳамкорликнинг фойдалари мутлақ, яъни ҳамкорлик ҳар доим фойдали бўлади. Неореалистларнинг фикрига кўра, имтиёзлар нисбийдир, чунки ҳеч бир давлат бошқаларга қараганда камроқ мутлақ фойда олишга интилмайд.

Неолибераллар учун халқаро ҳамкорликнинг сабаби иқтисодий фаровонлик, неореалистлар учун - ҳарбий хавфсизлик.

- Нео-реалистларнинг фикрига кўра, давлатнинг хатти-ҳаракати тизимли чекловлар, шунингдек уларнинг ҳақиқий имкониятлари ва қобилиятлари билан белгиланади. Штатларнинг ниятлари ноаниқ, шунинг учун уларни таҳлил қилиш учун ишлатиб бўлмайди. Неолибераллар давлатлар реал имкониятларининг аҳамиятини инкор етмайдилар, аммо улар давлат ниятлари муҳим рол ўйнашига ишонишади, шунинг учун уларни доимо ҳисобга олиш керак.

Нео-марксизм. “Нео-марксизм, шунингдек, реалистик парадигманинг асосий қоидаларини танқид қилиш орқали ўзини тасдиқлайди. Нео-марксизм тарафдорлари дунёни турли хил иқтисодиётлар, давлатлар, жамиятлар, мафкуралар ва маданиятларнинг глобал тизими сифатида намоён қиладилар. Нео-марксистлар “дунё тизими” ва “дунё иқтисодиёти” тушунчаларини халқаро муносабатлар тезисига киритадилар. “Жаҳон иқтисодиёти” тушунчаси иқтисодий жиҳатдан енг кучли бўлган етакчи рол ўйнайдиган халқаро иштирокчиларнинг ўзаро таъсирининг енг кенг тизимини акс эттиради. Жаҳон иқтисодиётининг асосий хусусиятлари бу бутун дунё миқёсида ишлаб чиқаришни ташкил этиш, ишлаб чиқариш мажмуаларини мувофиқлаштиришнинг кучайиши, капиталнинг байналмилаллашуви ва давлатнинг молия соҳасига аралашуш имкониятларининг пасайиши. Нео-марксистларнинг фикрига кўра, илгари ўзини ташқи шоклардан ҳимоя қилган давлатлар энди жаҳон бозоридаги рақобат шароитларига мослашуш учун жаҳон иқтисодиётининг талабларини миллий иқтисодиётларга

йетказувчи воситага айланмоқда. Бундан ташқари, ушбу жараёнлар, шунингдек, тегишли тузилмалар, инсон фаолияти натижаси, тарихнинг маҳсулидир. Аммо глобаллашувга қарши бўлган жараёнлар ҳам мавжуд - иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, ижтимоий-маданий ва бошқа ташкилот ва тузилмаларни диверсификатсия қилиш, ривожланиш йўллари излаш. Нео-марксизм вакилларининг фикрига кўра, радикал либерал мафкура ушбу жараёнларни яширишга мойилдир. Бу одамларни глобаллашувга алтернатива йўқлигига, дунё миқёсида кузатилаётган ўзаро рақобат ва егоизмнинг кескин рақобатининг асоси бўлган иқтисодий мантиқ ётибди, деб илҳомлантиради.

3. Жаҳон сиёсати ва халқаро муносабатлар назариялари

Халқаро муносабатлар назариясида “катта мунозаралар”. Биринчи баҳс 1939 йилда инглиз олими Едвард Каррнинг “Йигирма йиллик инқироз” китобининг нашр этилиши муносабати билан юзага келди. Унда сиёсий реализм нуқтаи назаридан идеалист парадигманинг асосий қоидалари танқид қилинди. Реалистлар Ханс Моргентхау (Моргентхау Х. Миллатлар орасидаги сиёсат. Куч ва тинчлик учун кураш. Н. Й., 1948) ва Иккинчи Жаҳон урушидан кейин унинг тарафдорлари ушбу мунозарани давом эттиришга киришдилар. Янги тарихий шароитда реалистларнинг идеалистлар устидан ғалаба қозониши шубҳасиз бўлиб туюлади.

Иккинчи “катта мунозаралар” XX асрнинг 50-йилларида бошланган ва 60-йилларда замонавий интенсивистлар, халқаро муносабатларни ўрганишда янги ёндашувлар ва усуллар тарафдорлари сиёсий реализм постулатларини кескин танқид қилганларида алоҳида интенсивликка еришди. Янги авлод олимлари (Куинси Уригхт, Мортон Каплан, Карл Деутсч, Девид Сингер, Калеви Холсти, Ернс Хаас ва бошқалар) халқаро муносабатларни ўрганишда аниқ фанлардан олинган илмий воситалар, усуллар ва техникалардан фойдаланишни тарғиб қилдилар. “Модернистлар” аслида рақибларининг назарий позицияларини шубҳа остига қўймадилар, улар фаннинг методологик томонига эътибор қаратдилар. Шу сабабли, келишиб бўлмайдиган туюлганига қарамай, мунозара охирида мунозара иштирокчилари халқаро муаммоларни ўрганишда “анъанавий” ва “илмий” усулларни бирлаштириш зарурлиги тўғрисида ўзаро келишиб олдилар.

Учинчи “катта мунозаралар”. 70-йилларнинг охири - 80-йилларнинг бошларида бошланган ва бугунги кунга қадар амалда яқунланмаган учинчи “катта низо” марказида давлатнинг Мудофаа вазирлигининг иштирокчиси сифатида тутган ўрни, жаҳон сахнасида бўлаётган воқеаларнинг моҳиятини тушуниш учун миллий манфаатлар ва кучнинг аҳамиятига боғлиқ. Шартли равишда трансмиллий деб аташ мумкин бўлган турли хил назарий ҳаракатлар тарафдорлари (Роберт Кохан, Жозеф Нйе, Йел Фергусон ва бошқалар) интегратсия назарияси (Девид Митрани) ва ўзаро боғлиқлик (Ернст Хаас, Девид Мур) назарияларининг анъаналарини давом эттириб, ғояни илгари сурдилар. Сиёсий реализм ва унинг характерли статистикаси парадигма халқаро муносабатларнинг табиати ва асосий тенденцияларига мос келмайди. Иштирокчиларнинг хилма-хиллиги, ўзаро таъсир турлари ва уларнинг

каналлари, уларнинг фикрига кўра, халқаро муносабатларни давлатлараро трансмиллий давлатга айлантирган ҳолда, халқаро алоқалар марказидан сиқиб чиқаради. Трансмиллийчилар таъсири остида халқаро сиёсий фанларда бир қатор янги назариялар пайдо бўлмоқда, хусусан, глобаллашув, минтақалаштириш ва бошқалар. Шу билан бирга, асосий парадигмалар ажралиб турадиган фарқлар давом етмоқда. Аксарият тадқиқотчилар давлатлар халқаро муносабатларнинг асосий иштирокчилари бўлиб қолади, деган тахминдан келиб чиқмоқдалар.

Халқаро ёки жаҳон сиёсати халқаро муносабатларнинг асосини ташкил этади. Жаҳон сиёсати деганда жаҳон ҳамжамияти ҳаётига таъсир кўрсатадиган қарорларни ишлаб чиқиш, қабул қилиш ва амалга ошириш жараёнлари тушунилади.

Назорат саволлари ва топшириқлари

1. “Жаҳон сиёсати” тушунчасига таъриф беринг.
2. “Халқаро муносабатлар тизими” нимани англатади?
3. Халқаро муносабатларни синф мезонлари асосида таснифланг?
4. Халқаро муносабатларга қарашларида конфутсийлик ва қонунчилик ўртасидаги фарқлар нимада?
5. Макиавеллининг ахлоққа нигилистик муносабати сабаби нимада?

Фойдаланган адабиётлар

1. История международных отношений (1900–1991) : учеб.- метод. пособие / Л. В. Рожкова, О. В. Сальникова. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2015. – 170 с.
2. Международные отношения: ситуативно-аналитический практикум : учеб.-метод. пособие / сост.: Л. В. Рожкова, О. В. Сальникова. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2015. – 198 с.
3. Основы международной безопасности : Учеб.-метод. пособие / Л. В. Рожкова, О. В. Сальникова. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2015. – 104 с.
4. Под ред. Ю. Косова. Мировая политика и международные отношения: Учебное пособие. Стандарт третьего поколения. Для бакалавров. — СПб.: Питер, 2012. — 400 с.: ил. ИСБН 978-5-459-00904-0
5. Смирнов А.И., Кохтюлина И.Н. С 50 Глобальная безопасность и «мягкая сила 2.0»: вызовы и возможности для России / А.И. Смирнов, И.Н. Кохтюлина. – М.: ВНИИгеосистем, 2012. – 280 с. : ил. ИСБН 978-5-8481-0108-

3-мавзу. Халқаро муносабатларда миллий ва минтақавий хавфсизлик масалалари

Режа:

- 1. Миллий манфаатлар ва уларнинг хусусиятлари**
- 2. Минтақачилик ва минтақавий интегратсия жараёнлари**
- 3. Минтақавий ва миллий хавфсизликни таъминлаш масалалари**

Таянч сўз ва иборалар:

Халқаро сиёсати, халқаро муносабатлар, миллий ва минтақавий манфаатлар, минтақавий интегратсия, моделлар, глобал хавфсизлик, ташқи сиёсат, ташқи сиёсий фаолият, хавфсизлик, куч ишлатмаслик, тинчликни сақлаш, минтақа, доктрина, концепция, принцип, эволюция, ШХТ, БМТ, МДХ.

1. Миллий манфаатлар ва уларнинг хусусиятлари

Давлатларнинг манфаатлари муттасил барқарор, аммо улар халқаро муҳит - пайдо бўладиган ва йўқ бўлиб кетадиган нормалар, институтлар ва ҳолатлар таъсири остида жиддий равишда ўзгариши мумкин.

Эволюцияни тахмин қилиб, манфаатлар баёни манбалари ва ушбу баёнотлар бажарадиган вазифалар ҳақида савол бериш қонунийдир. Бизни “аҳамиятсиз” манфаатлар қизиқтиради - ташқи таҳдидлар ва иқтисодий омон қолиш шароитида давлатнинг хавфсизликка бўлган аниқ эҳтиёжларидан ташқарида бўлган манфаатлар.

Давлатнинг ҳозирги манфаатлари расмий доктриналарда ва етакчи экспертларнинг норасмий нашрларида аниқ акс эттирилган, уларнинг қарашлари одатда қарор қабул қилувчилар томонидан ҳисобга олинади. Ташқи сиёсат ёки миллий хавфсизлик учун “доктриналар”, “тушунчалар” ёки “стратегиялар” деб номланган расмий ҳужжатлар кўпгина йирик давлатлар ҳукуматлари томонидан чиқарилади. Норасмий, аммо мантикий ва таъсирчан доктринал матнларни топиш қийинроқ. Шунга қарамай, улар кўплаб мамлакатларда мавжуддир.

“Миллий манфаатлар” - бу мавжуд вазиятни баҳолашга асосланиб, давлатнинг эҳтиёж ва ниятларини очик декларатсия қилишдир. Бундай декларатсия бир қатор муҳим функцияларни бажаради.

Биринчидан, ташқи сиёсат устуворликларининг иерархияси ўрнатилди, бу ресурсларнинг тарқалишини ва кучларнинг ҳаддан ошишини олдини олишга ёрдам беради. “АҚШ миллий қизиқиш комиссияси” экспертлар гуруҳи буни ҳисоботнинг асосий мақсади деб билишган. Улар янги формулаларни қидиришмади, аммо узоқ вақтдан бери қизиқтириб келинган вариантларни оқилона белгилаб олдилар.

Иккинчидан, миллий манфаатларнинг расмий ёки ярим расмийларнинг муҳолифатга қарши ички сиёсий позицияларини кучайтириш учун кўпинча ташқи сиёсатдан фойдаланишга интилаётган ҳокимиятларнинг ҳаракат

эркинлигини оқилона чеклайди. Бундан ташқари, аниқ ифода этилган миллий манфаатлар жамиятни ташқи сиёсат қарорларини қабул қилиш учун масъул шахслар томонидан олиб борилаётган йўналиш самарадорлигини баҳолаш учун қатъий мезонлар билан таъминлайди.

Учинчидан, миллий манфаатлар узлуксизликни ва сиёсатнинг енг муҳим соҳаларига ўз вақтида ўзгартириш киритиш имкониятини таъминлайди. Расмий ҳужжатларда қайд этилган ваколатли кўрсатмалар давлатни ташқи сиёсатни ички сиёсатнинг оддий давомига айлантиришдан суғурталаши жуда муҳимдир. Кўпгина мамлакатларда, демократик институтларнинг ривожланиш даражасидан қатъи назар, кўплаб шахсий манфаатлар егалари ушбу манфаатларни “миллий” даражасига кўтариш ва уларга давлат аппарати томонидан қўллаб-қувватланиш имкониятларини қидирмоқдалар. Шу нуқтаи назардан, миллий манфаатлар бу тизимдир – маълум бир тарихий даврда маълум бир давлат учун нима ва нима учун фойдали эканлиги тўғрисидаги мантикий изчил ўзаро боғлиқликларнинг тўпламидир.

Миллий манфаатларнинг уйғун тизими унинг таркибий қисмларини осонликча бошқаришга имкон бермайди. Кўпинча бир ёки бир нечта манфаатларнинг матнини ўзбошимчалик билан ўзгартириш имконсиздир, бошқаларини бир хил шаклда ушлаб туриш, аксарият ҳолларда бир нечта манфаатлар “мослаштирилган” лаҳзани ёки таъсир гуруҳини “миллий манфаатлар” деб номланган мажмуанинг бошқа қисмлари билан тўқнашади ва ниҳоят, миллий манфаатлар ташқи дунё учун ўз ташувчиларининг олдиндан айтиб бериш қобилиятини ошириш учун очик эълон қилинади.

Давлат кўп жиҳатдан ўз манфаатларини ифода этиш билан қўлларни боғлайди, уларни қўллаб-қувватлаш учун охиригача боришга тайёрлигини маълум қилади, лекин миллий манфаатларнинг қабул қилинган формулаларига зид бўлган нарсаларни қилмаслик тўғрисида ваъда беради. Дарсинг қатъийлиги, бошқаларга нима учун уларга таҳдид туғдирмаслигини ва одатда мақбул эканлигини тушунтиришга уриниш билан бирлаштирилади. Ташқи манфаатлар декларатсияси ташқи сиёсат воситаси сифатида миллий манфаатлар декларатсиясининг самарадорлиги давлатнинг амбитсиялари ва каттик нол-сум ўйинларидан сақланиш кафолатлари ўртасидаги тўғри мувозанат билан белгиланади. Масалан, бу миллий манфаатларнинг мақбул формуласи деб ҳисоблаш қийин, бу нуфузли рақиблар сонининг кескин кўпайишига ва шу билан халқаро муҳитнинг давлатнинг ташқи сиёсатига нисбатан қаршилигини оширади.

Миллий манфаатлар тўғрисидаги эълон қилинган қоидаларни бузишнинг ташқи оқибатлари жиддий бўлиши мумкин. Агар муаллифларнинг ўзлари бепарво бўлишса, улар мавжуд ва келажақдаги таълимотларга кимдир ишонади? Ишонч йэтишмаслиги қанча туради? Қимматбаҳо қурол-яроғ пойгаси ташқи дунёга (ёки унинг бир қисмига) ҳар қандай йирик давлатнинг манфаати ва ниятларини билдиришда ишончни йўқотишнинг енг кенг тарқалган оқибатларидан биридир.

Бир савол туғилиши мумкин ўз таълимотларимизнинг “мослашувчан талқини” дан келиб чиқадиган ноаниқлик бизга қўшимча фойда

келтирмайдими?, бу дипломатик маневр учун майдонни кенгайтирмайдими?. Албатта, ҳарбий доктринанинг ёки хавфсизлик стратегиясининг оммавий версиясида ноаниқлик зарурдир. Мумкин бўлган душман биз қандайдир тажовузкор ҳаракатларга ёки унинг таҳдидларига қандай муносабатда бўлишни билмаслигимиз керак, бизнинг муносабатимиз уни ҳайратда қолдириши керак. Аммо ташқи сиёсат мудофаа эмас, биринчи навбатда давлат учун қулай шароитлар яратиш ва ҳамкорлик орқали фойда олиш учун қилинадиган фаолиятдир.

2. Минтақачилик ва минтақавий интегратсия жараёнлари

БМТ низомининг 52-моддаси халқаро тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш учун минтақавий халқаро ташкилотларни тузишни тақиқламайди, агар уларнинг фаолияти БМТ мақсадлари ва тамойилларига мувофиқ бўлса, яъни улар давлат суверенитетини ҳурмат қилиш, бир-бирининг ички ишларига аралашмаслик ва ноқонуний иш тутишдан бош тортиш шарт, куч ишлатиш, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Низомига биноан, бундай келишувларни амалга оширган ёки бундай органларни ташкил етган Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг аъзолари ушбу низоларни Хавфсизлик Кенгашига юборишдан олдин маҳаллий низоларни шундай минтақавий битимлар ёки шундай минтақавий органлар орқали тинч йўл билан ҳал қилиш учун барча имкониятларни ишга солишлари керак.

Минтақавий ташкилотлар дунёнинг барча давлатлари манфаатларига ёки бир нечта минтақаларга тегишли давлатлар манфаатларига тааллуқли масалалар бўйича қарорлар қабул қилиш ҳуқуқига ега эмаслар, минтақавий битим қатнашчилари фақат битта жуғрофий минтақадаги давлатларга тааллуқли бўлган масалаларни ҳал қилишга ҳақлидирлар.

Минтақавий ташкилотларга, хусусан, Африка Бирлиги Ташкилоти (ОАУ) - давлатлараро сиёсий минтақавий ташкилот 1963 йил май ойида ташкил этилган. ОАУга Африка давлатлари киради. ОАУнинг мақсади Африка мамлакатларининг бирлигини мустаҳкамлаш, ҳар томонлама ҳамкорликни мувофиқлаштириш ва ривожлантириш, қитъа мамлакатлари суверенитети, ҳудудий яхлитлиги ва мустақиллигини ҳимоя қилишдир.

ОАУнинг асосий принциплари - бу тенглик, ички ишларга аралашмаслик, давлатларнинг ҳудудий яхлитлиги ва мустақиллигини ҳурмат қилиш, давлатлар ўртасидаги низоларни тинч йўл билан ҳал этиш.

ОАУнинг асосий органлари - давлат ва ҳукумат раҳбарлари ассамблеяси (йилда бир марта йиғилади); ОАУ Вазирлар Кенгаши (йилда икки марта йиғилади); Бош котибият доимий ишлайдиган маъмурий органдир. ОАУ шунингдек, иқтисодий ва ижтимоий масалалар бўйича комиссияларга ега; таълим, фан, маданият ва соғлиқни сақлаш; мудофаа масалалари бўйичадир.

Араб давлатлари лигаси (ЛАС) - 1945 йил 22 мартда ташкил этилган мустақил араб давлатларининг минтақавий ташкилоти.

Араб Лигасининг мақсади аъзо давлатлар ўртасидаги муносабатларни мустаҳкамлаш, уларнинг сиёсий фаолиятини мувофиқлаштириш, иқтисодиёт,

маданият, транспорт, фуқаролик масалаларида ҳар томонлама ҳамкорликни амалга ошириш, иштирокчи давлатларнинг мустақиллиги ва суверенитетини ҳимоя қилишдир.

Араб Лигасининг олий органи - бу давлат ва ҳукумат раҳбарларидан ташкил топган Лига Кенгаши (конференцияси) (йилига икки марта сессияда йиғилади). Сессиялар оралиғида ЛАС фаолияти беш йил муддатга сайланадиган Бош котиб бошчилигидаги Бош котибият томонидан олиб борилади.

Америка Қўшма Штатлари Ташкилоти (ОАС) 1947 йилдаги ўзаро ёрдам тўғрисидаги Шартномага мувофиқ тузилган ва ОАС Низоми 1948 йил 30 апрелда қабул қилинган ва 1951 йил 13 декабрда кучга кирган, 30 дан ортиқ Америка ва Кариб денгизи штатлари ОАСга аъзо.

Низомга мувофиқ, ОАСнинг мақсадлари Ғарбий яримшарда тинчлик ва хавфсизликни сақлаш, аъзо давлатлар ўртасидаги низоларни ҳал қилиш, иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, илмий, техникавий ва маданий соҳаларда ҳамкорликни ривожлантириш, тажовузга қарши қўшма ҳаракатларни ташкил этиш ва жиноятчиликка қарши кураш.

ОАС суверен тенглик, ички ишларга аралашмаслик, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, ҳудудий яхлитлик ва мавжуд чегараларни ҳурмат қилиш тамойиллари асосида ишлайди.

ОАСнинг юқори органи Бош ассамблеядир (Вашингтон), унда барча аъзо давлатлар вакиллик қилади. Мунтазам машғулотлар йилига бир марта ўтказилади. Улар ташкилот фаолиятининг муҳим масалаларини кўриб чиқади.

Жануби-Шарқий Осиё давлатлари уюшмаси (АСЕАН) 1967 йилда ташкил этилган. АСЕАН 1976 йилда Жануби-Шарқий Осиёда дўстлик ва ҳамкорлик шартномаси ва АСЕАНнинг розилик декларацияси асосида расмийлаштирилган.

АСЕАНнинг мақсади иқтисодий, ижтимоий ва бошқа соҳаларда ҳамкорликни ташкил этиш, Жануби-Шарқий Осиёда тинчлик ва барқарорликни таъминлашдир. АСЕАНнинг олий органи - ҳар уч йилда бир марта йиғилиши керак бўлган давлат ва ҳукумат раҳбарларининг конференцияси бўлиб ўтади. Конференциялар орасида конференция ўтказиладиган мамлакат ташқи ишлар вазири раислигида доимий комиссия мавжуд, котибият ва 11 тармоқ қўмиталари ишчи органлардан иборатдир.

3. Минтақавий ва миллий хавфсизликни таъминлаш масалалари

Замонавий тараққиётнинг муҳим хусусиятларини белгилайдиган энг муҳим ҳодиса сифатида генезис, моҳият, миқёс, ҳаракатлантирувчи кучлар ва ривожланиш истиқболлари бир неча ўн йиллар давомида олимлар ва сиёсатчиларнинг асосий мавзуларидан бири бўлиб келган. Мақсад нафақат ҳодисанинг “ҳом” назариясига урғу бериш ва розилик беришдан иборат (бу кўп вақт ва куч талаб этади), балки глобаллашувнинг ижтимоий-иқтисодий, ҳарбий-сиёсий ва маданий-дунёқараш соҳаларига таъсирини йетарлича тушунишни чуқурлаштиришнинг ўта долзарблигидир.

Муҳокама глобаллашув ва унинг оқибатлари нуқтаи назарининг кенг доираси - ғайратли одамдан пессимистгача. Бундай хилма-хил баҳоларни мунозарада кенг иштирокчилар қўллаб-қувватлайди, уларнинг ҳар бирининг позицияси контсептуал вакилликнинг ўзига хос хусусиятлари, мафкуравий афзалликлар, манфаатлар билан белгиланади - индивидуалдан, корпоративдан миллий, минтақавий ва глобал муаммолардир.

Шу нуқтаи назардан, глобаллашувга ҳар хил муносабатда бўлганда, унинг ҳақиқати ва прогрессив хусусиятини англаш муҳимдир. Кўринишидан, ҳозирги глобаллашув танқидлари муқаррар, аммо у глобофобияга айланмаслиги керак. Айнан шу ёндашув глобаллашув шароитида унинг инсоният жамияти ривожланишининг енг муҳим соҳаларига таъсирини мувозанатли баҳолаш мақсадида бирлаштирувчи кун тартибини ишлаб чиқишга ёрдам бериши керак.

Глобал бошқарув тизимидаги кучлар ва манфаатлар мувозанати

Ҳозирги кунда халқаро вазият кескин кескинлашаётган бир шароитда глобаллашувнинг глобал бошқарув тизимига таъсири, биринчи навбатда, халқаро хавфсизликни таъминлаш тизимини бошқариш масалалари алоҳида долзарб аҳамият касб етмоқда.

Шу нуқтаи назардан, глобал бошқарувни халқаро ва миллий хавфсизликни таъминлаш моделларининг ўзаро ҳамкорлигини ташкил этишнинг юмшоқ шакли сифатида кўриб чиқиш таклиф етилади.

Политсентрик дунё моделини шакллантиришда глобал бошқарувнинг муҳим хусусияти, халқаро ҳуқуқнинг баъзи қисмлари ерозияси шароитида, ҳар бир томон ўз меъёрларини ўз услуби ва ўз манфаатларига қараб талқин қилганда, уларни ҳимоя қилиш учун куч ишлатмасдан тўхтамасдан, етакчи давлатлар ва халқаро ташкилотлар салоҳиятининг умумий нисбатида сезиларли ўзгаришдир. Шу билан бирга, етакчи давлатлар томонидан миллий манфаатларни ҳимоя қилиш учун жаҳон жараёнларига таъсир ўтказиш имкониятлари халқаро ташкилотларнинг бутун дунё ҳамжамияти манфаатларини ҳимоя қилишга мўлжалланган мос имкониятларининг сезиларли даражада пасайиши билан ортди. Шундай қилиб, дунёда давлатлар ва уларнинг коалициялари ўртасидаги кучлар мувозанатига асосланган тартиб ишлаб чиқилган ва амал қилмоқда, баъзи катта давлатлар эксклюзивлик ва ўзларининг мессианик ролига таяниб, ўз манфаатларини ҳимоя қилиш учун куч ишлатишдан қўрқмайдилар.

Бу омил - қувват баланси омили деб атаймиз - халқаро сиёсий, иқтисодий ва ҳарбий рақобатнинг универсал масалаларини шакллантириш ва ҳал қилишга, халқаро ва миллий хавфсизликни таъминлашга, барқарорлик ва барқарор ривожланишни таъминлашга ҳал қилувчи таъсир кўрсатади. Натижада, XX аср охири - XXI асрнинг бошларида халқаро вазиятнинг мураккаблашиши ва дунёда низоларнинг кучайиши билан боғлиқ глобаллашувнинг “қоронғу томонлари” айниқса яққол намоён бўла бошлади. Бундай траектория бўйлаб дунёнинг ривожланиши сезиларли йирик давлатларнинг еготсентрик хатти-ҳаракати билан боғлиқ бўлган ноаниқлик омиллари таъсирининг кучайиши, нодавлат глобал миқёсдаги

иштирокчиларнинг пайдо бўлиши, биринчи навбатда халқаро терроризм, атроф-муҳитнинг ҳолати, жаҳон ривожланишининг ресурс салоҳиятини тақсимлаш муаммолари ва глобал ижтимоий соҳани бошқариш билан сезиларли даражада осонлашади. Кучлар мувозанати ва ноаниқлик омиллари мажмуасининг ўта заиф глобал бошқарув шароитида тўпланган таъсири дунёни тартибсиз ва нотинч вазиятга олиб келди, бу ерда ривожланиш вектори кам бошқариладиган ва олдиндан айтиб бўлмайдиган ўзгаришлар билан белгиланади. Глобал бошқарувнинг ҳозирги парадигмасида жиддий тузатиш ёки ҳатто бутунлай ўзгартириш зарурати кучайиб бормоқда.

Бундай шароитда глобаллашувнинг миллий ва халқаро хавфсизликни таъминлаш контекстида оқибатлари жуда зиддир. Бир томондан, глобаллашув турли мамлакатларнинг ривожланиши ва гуллаб-яшнаши учун илгари қўрилмаган имкониятларни яратади, иккинчи томондан, янги ва ўта хавфли таҳдидлар, хавф-хатарлар, таҳдидлар ва таҳдидлар (кейинги ўринларда ВРОУ деб аталади) халқаро ва миллий хавфсизликнинг замонавий моделларидан мувофиқлаштирилган қаршилик кўрсатишни талаб қилади.

Халқаро ташкилотларнинг нуфузи ва самарадорлиги пасайиши фонида халқаро хавфсизлик соҳасидаги жараёнларнинг бошқарилиши ёмонлашади. Бунинг натижасида юзага келган кенг миқёсли таҳдидлар ва улар билан биргаликда курашиш имкониятлари ўртасидаги номувофиқлик халқаро ташкилотларнинг динамик равишда ўзгариб турадиган сиёсий муҳитга мослашуви масалаларини илмий жиҳатдан тушунишни тақозо этади.

Мослашув мантиғи ўзаро боғлиқ иккита вазифани ҳал қилишни таъминлаши керак: биринчидан, ягона глобал стратегия доирасида халқаро хавфсизликни таъминлаш соҳасида иш олиб бораётган халқаро ташкилотлар фаолиятини мувофиқлаштириш, иккинчидан, бундай стратегияни миллий хавфсизликни таъминлаш стратегиялари билан мувофиқлаштириш. Таклиф қилинаётган ёндашувни амалга ошириш халқаро хавфсизлик соҳасидаги вазиятларнинг ривожланишини олдиндан айтиб беришни таъминлайди, вазиятни кескинлашувининг олдини олиш бўйича ҳаракатларни режалаштириш учун қўшимча имкониятларни яратади.

Шундай қилиб, халқаро институтларнинг замонавий дунё воқеаларига мослашиши билан бир вақтда миллий хавфсизликни таъминлаш институтлари ҳам мослашиши керак.

Шу билан бирга, халқаро ва миллий хавфсизликни таъминлаш моделларининг ўзаро ҳамкорлигини ташкил этиш чораларини амалий равишда амалга ошириш қуйидаги ўзаро боғлиқ омиллар таъсирида сезиларли даражада тўққинлик қилмоқда.

Биринчидан, халқаро хавфсизликни таъминлаш муаммоларининг долзарблиги ва уларни ҳал этиш йўлидаги ҳамкорлик зарурлигини тобора кўпроқ англаш муҳим халқаро ҳужжатларни ишлаб чиқишга олиб келади, барқарорлик ва барқарор ривожланишни таъминлашга қаратилган умумий қоидалар, стандартлар ва амалиётларни яратишга уринишларни рағбатлантиради. Бу, шубҳасиз, ижобий омил бўлиб, унинг таъсири глобал муносабатларнинг айрим шартномавий ҳужжатларининг пайдо бўлиши ва

босқичма-босқич жорий қилинишига олиб келди, бунда глобал муаммолар қатламини бирлаштириш мумкин еди, унинг йечими кенгайтирилган ҳамкорлик ва ўзаро тушунишни талаб қилади.

Иккинчидан, ушбу глобал бирлаштирувчи тузилма доирасида алоҳида давлатлар ва улар ўртасидаги ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий муносабатларнинг мураккаблашиши, ўсиши жараёни бир вақтнинг ўзида ривожланиб бормоқда. Ушбу жараён миллий манфаатлар ва қадриятларга асосланиб, ҳар бир давлат томонидан алоҳида эълон қилинади.

Шу асосда, халқаро ва миллий хавфсизлик стратегиялари кўпинча бир-бирига тўғри келмайди ва бир қатор қоидалар бир-бирига зид бўлиб, бу дунё ҳамжамияти аъзоларининг ҳаракатларида бирдамликнинг пастлигига ва ҳатто бизнинг замонамизнинг муҳим муаммоларини тўлиқ англамасликка олиб келади.

Ушбу ҳолат халқаро сиёсий соҳада глобаллашувнинг марказий қарама-қаршилиги билан изоҳланади, бу халқаро сиёсий соҳада инсоният жамиятининг глобаллашувнинг ривожланишига коллектив тартибга солиш (ва келажакда глобал назорат) таъсирини кучайтиришнинг объектив эҳтиёжлари ва ушбу жараённинг ҳозирги раҳбарларининг асосий тартибга солиш воситаларини сақлаб қолиш истаги ўртасидаги зиддият билан изоҳланади. уларнинг қўлларида.

Шундай қилиб, давлатлар сиёсатидаги егосентрик урғу халқаро хавфсизлик даражасининг пасайишига сезиларли ҳисса қўшади, дунё, минтақа ёки алоҳида давлат миқёсидаги стратегик барқарорликка салбий таъсир қилади, халқаро муносабатлардаги низоларни ва ривожланишнинг беқарорлигини келтириб чиқаради.

Халқаро ва миллий хавфсизликни таъминлаш стратегияларини белгиловчи муаммолар, хатарлар, хавф-хатарлар

Дунёнинг барча давлатлари глобал трансчегаравий ВРОУларнинг мавжудлигини тан олишади, бунга қарши курашиш учун алоҳида бир давлатнинг фаолиятини глобал ҳаракатлар стратегияси билан таққослаш, зарур ресурсларни тўплаш ва шу мақсадда жаҳон сиёсатининг бошқа субъектлари билан алоқаларни ўрнатиш зарур.

ВРОУнинг халқаро ва миллий хавфсизликни таъминлаш стратегияларига ҳал қилувчи таъсири бизга замонавий стратегияларни ишлаб чиқарувчи омил сифатида замонавий жамият учун таҳдид ва таҳдидларни таснифлаш имконини беради.

Ушбу ҳақиқатни еътироф етган ҳолда, ҳамма давлатлар ва уларнинг коалициялари мавжуд ВРОУ, уларнинг халқаро хавфсизлик ҳолатига таъсирининг ўзига хос хусусиятлари тўғрисида фикрларни бирлаштириш ва келишилган асосда қарши туриш учун биргаликда чоралар кўриш бўйича мақсадли қўшма ишларга тайёр эмаслар. ВРОУга жавоб беришнинг умумий стратегиясининг йўқлиги глобал ва минтақавий сиёсий вазиятни назорат ва қарама-қаршиликлардан чиқиш учун замин яратади.

Ушбу сценарий бўйича сиёсий вазиятнинг ёмонлашуви икки гуруҳ омилларининг таъсири остида осонлашади.

Биринчидан, айрим иштирокчиларнинг мавжуд ва прогноз қилинаётган ВРОУларнинг устуворлигини аниқлаш учун халқаро ҳамжамиятнинг ихтиёрида бўлмаган монополь ҳуқуқни ўзига асоссиз равишда олиб қўйиш уринишлари халқаро хавфсизликка беқарорлаштирувчи таъсир кўрсатади.

Иккинчидан, жиддий оқибатлар ВРОУга қарши курашнинг шакллари ва усуллари, шу жумладан, ҳарбий кучларга қарши курашни аниқлаш бўйича баъзи давлатлар ва ташкилотларнинг бир томонлама ҳаракатларига олиб келади.

Ушбу ва бошқа бир қатор омилларни ҳисобга олган ҳолда, халқаро хавфсизликни таъминлаш стратегияси халқаро майдонда тан олинган ва мажбурий бўлган юриш-туриш қоидаларига аниқ ва аниқ риоя қилинишига қаратилган бўлиши керак. Стратегия субъектив омил таъсирини минималлаштирганда (истисно қилганда) сиёсий вазиятларнинг ривожланишига таъсир кўрсатадиган халқаро ҳуқуқга асосланган ишончли механизмларга асосланиши керак.

Шу билан бирга, халқаро ҳамжамият хавфсизликни таъминлашнинг реал муаммоларини ҳал қилиш учун самарали ва ишончли моделларни яратишга қодир эмас - таҳдид ва таҳдидларга қарши курашиш нафақат коллектив потенциални шакллантиришни талаб қилувчи ўзгарувчан, балки жиддий бўлиб қолмоқда. Бундан ташқари, тез-тез яқка тартибда ишлайдиган, ВРОУга қарши курашнинг мувофиқ мувофиқлаштирилишини ва бирлашувини таъминламайдиган бир қатор халқаро хавфсизлик ташкилотлари фаолиятида рақобатбардош таркибий қисм ортиб бормоқда.

Ушбу тенденция муаммоли вазиятни шакллантиради, унинг моҳияти халқаро хавфсизликни таъминлаш бўйича кенг миқёсли ташкилотлар мавжудлиги ва халқаро ҳамжамият ва унинг алоҳида аъзоларининг йетарли даражада мавжуд бўлмаган сиёсий иродаси ўртасидаги зиддият бўлиб, мавжуд институтларнинг самарадорлигини ошириш бўйича мақсадли ишларни амалга ошириш, ягона стратегия асосида халқаро хавфсизликни таъминлаш муаммоларини ҳал қилишда ресурслардан фойдаланишни мувофиқлаштириш. ...

Стратегияни ишлаб чиқишда айрим давлатларнинг халқаро ишларда фақат ўз миллий манфаатларига таяниш истаги ва мурасага келишиш ва мурасага келишиш орқали ўзаро таъсирнинг мақбул асосини излашдан қатъиян ҳалакит берилади.

Ўзини чеклаш ва чеклаш стратегияларнинг ўзаро таъсири асоси сифатида

Қарама-қаршиликни ҳал қилиш ўз-ўзини чеклаш ва чеклаш мантиғига асосланган халқаро хавфсизликни таъминлашнинг интеграл модели доирасида миллий манфаатларнинг бутун дунё ҳамжамияти манфаатларига сиёсий мослашуви стратегияларини ишлаб чиқишни ва улардан фойдаланишни талаб қилади. Шу билан бирга, ўзини ўзи чеклаш - бу шахс, давлат ёки коалиция томонидан ўз эҳтиёжлари, манфаатларини ихтиёрий равишда чеклаш ва чеклаш - бу ҳар қандай хатти-ҳаракатлар ёки ҳуқуқларни чеклайдиган қоидадир. Бундай мантиқнинг моҳияти тартибнинг асосий

шарти, идеал ҳолда, енг қудратли кучларнинг ўзини тута билиш (чеклаш) қобилияти ва умуман дунё ҳамжамиятининг хатти-ҳаракатлари умуман халқаро хавфсизлик манфаатларига аниқ зарарли таъсир кўрсатадиган халқаро иштирокчиларнинг (давлатлар ёки нодавлат ўйинчиларининг) ҳаракатларини чеклаш қобилиятидир. Ўзини тута билиш ва чеклаш тартибни сақлашнинг муҳим вазифасидир, унинг вазифаси бутун халқаро ҳамжамият номидан халқаро ташкилотлар - биринчи навбатда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва бутун халқаро ҳамжамият номидан баъзи бир қудратли кучлар уларни бажаришга ҳаракат қилмоқда.

Ўзини чеклаш ва чеклаш халқаро ва миллий хавфсизликни таъминлаш стратегияларининг самарадорлигини таъминлашнинг муҳим шартидир. Чеклаш миссияси, авваламбор, БМТ ва ЎХХТга юклатилган ва ўзини чеклаш миссияси баъзи енг қудратли кучларга (бугунги кунда бу АҚШ, Россия, Хитой ва бошқа давлатлар) ва минтақавий хавфсизликни таъминлаш учун алоҳида ташкилотларга (биринчи навбатда НАТО ва КХШТ) юкланган.

Халқаро муносабатларда ўзини ўзи чеклаш ва чеклаш механизмларини қўллаш масалаларини ўрганиш учун самарали восита халқаро ва миллий хавфсизликни таъминлаш стратегиялари ўртасидаги ўзаро муносабатларни акс эттириш, халқаро ҳамжамият ва алоҳида давлатлар манфаатларининг мақбул мувозанатини таъминлаш ва мувофиқлаштириш механизмлари тўғрисида аниқ тасаввурга ега бўлишга имкон берадиган контсептуал моделдир.

Чеклаш ва ўз-ўзини чеклаш функцияларини халқаро ва миллий хавфсизликни таъминлашнинг замонавий моделларида акс эттиришда куйидаги воситалардан фойдаланилади:

Чеклов воситалари:

- БМТ ва ЎХХТнинг ҳуқуқий асослари ва ваколатлари

Ўзини тутиш воситалари:

- миллий қонунчилик ва миллий (блок) манфаатлар ва қадриятлар.

Чеклаш ва ўз-ўзини чеклаш тамойилларига асосланган манфаатларнинг муросаси мантиғи миллий манфаатлар ҳисобга олинган ҳолда халқаро хавфсизликни таъминлаш стратегиясининг асосини ташкил қилиши керак. Стратегияни амалга оширишда мамлакат хавфсизлигини халқаро хавфсизлик соҳасидаги ҳақиқий жараёнлар билан мувофиқлаштириш йўлини топиш муҳимдир - баъзи ҳолатларда фойдали жараёнларни илгари суриш ва бошқаларида акс эттириш. Мамлакатнинг миллий манфаатларга зарар йетказадиган ҳаддан ташқари юмшоқ, силлиқ позициясидан, шунингдек объектив равишда ривожланаётган глобал тенденциялар билан юзма-юз қарама-қарши туриш муҳимдир, яъни пайдо бўлиши ва ривожланиши рақиб ва рақобатдош коалицияларнинг фитналари билан эмас, балки жаҳон тизимининг янги объектив давлатлари томонидан вужудга келган. янги фазилатлар ва эҳтиёжлар. Ўтган тажриба шуни кўрсатадики, акс ҳолда мамлакат кучларининг ҳаддан ташқари ҳаддан ташқари ҳаддан ташқари кўпайиши, шу жумладан мавжуд ресурслар билан таъминланмайдиган аниқ амалга ошириб бўлмайдиган ташқи сиёсий вазифаларни шакллантириш

орқали давлатнинг халқаро мавқеига путур йетказиш, унинг заифлашиши ва парчаланиши хавфи мавжуд.

Назорат саволлари ва топшириқлари

1. Халқаро муносабатлар шаклланишининг қайси босқичларини ажратишингиз мумкин?
2. "Суверенитет" тушунчасини талқин қилиш усуллари қандай ўзгаради?
3. Вестфалия тинчлик шартномасининг аҳамияти нимада? Дунёнинг Вестфалия модели нима?
4. "Миллат" тушунчасига таъриф беринг. Миллатчилик нима?
5. Давлат давлатларининг шаклланиши қачон ва қайерда содир бўлади?
6. Давлатларнинг халқаро ҳуқуқий тан олинимида қандай мезонлар қўлланилади?
7. Ҳудудий яхлитлик принципи ва халқларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқи ўртасида зиддият борми?

Фойдаланган адабиётлар

1. История международных отношений (1900–1991) : учеб.- метод. пособие / Л. В. Рожкова, О. В. Сальникова. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2015. – 170 с.
2. Международные отношения: ситуативно-аналитический практикум : учеб.-метод. пособие / сост.: Л. В. Рожкова, О. В. Сальникова. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2015. – 198 с.
3. Основы международной безопасности : Учеб.-метод. пособие / Л. В. Рожкова, О. В. Сальникова. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2015. – 104 с.
4. Под ред. Ю. Косова. Мировая политика и международные отношения: Учебное пособие. Стандарт третьего поколения. Для бакалавров. — СПб.: Питер, 2012. — 400 с.: ил. ИСБН 978-5-459-00904-0
5. Смирнов А.И., Кохтюлина И.Н. С 50 Глобальная безопасность и «мягкая сила 2.0»: вызовы и возможности для России / А.И. Смирнов, И.Н. Кохтюлина. – М.: ВНИИГеосистем, 2012. – 280 с. : ил. ИСБН 978-5-8481-0108-

2-БЎЛИМ. ЖАҲОН СИЁСАТИ ВА ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАР ИШТИРОКЧИЛАРИ

4-мавзу. Жаҳон сиёсати ва халқаро муносабатлар иштирокчиларининг хилма-хиллиги

Режа:

- 1. Глобал ва халқаро хавфсизликни таъминлашда халқаро ташкилотларнинг ўрни.**
- 2. Халқаро ташкилотларнинг турлари (универсал, сиёсий, молиявий-иқтисодий, ҳарбий хавфсизлик).**
- 3. Халқаро нодавлат ва трансмиллий корпорациялар фаолияти.**

Таянч сўз ва иборалар:

Жаҳон сиёсати, халқаро муносабатлар, акторлар, иштирокчилар хилма-хиллиги, миллий ва минтақавий манфаатлар, минтақавий интегратсия, моделлар, глобал хавфсизлик, ташқи сиёсат, ташқи сиёсий фаолият, хавфсизлик, куч ишлатмаслик, тинчликни сақлаш, минтақа, доктрина, концепция, принцип, эволюция, ШХТ, БМТ, ҳукумат, нодавлат ташкилотларни, Миллий суверенитет, давлатлараро бирлашма.

1. Глобал ва халқаро хавфсизликни таъминлашда халқаро ташкилотларнинг ўрни.

Замонавий сиёсатшунослик суверен давлатлар, давлатлараро бирлашмалар ва халқаро (ҳукумат ва нодавлат) ташкилотларни халқаро муносабатларнинг асосий иштирокчилари (иштирокчилари) деб билади. Халқаро муносабатларнинг иштирокчиси сифатида давлатнинг энг муҳим хусусияти бу давлат суверенитетидир. Суверенитет - бу маълум бир ижтимоий субъект ўзига нисбатан бошқа бирон бир ҳокимиятни тан олмайди, ўзининг мажбуриятларидан ташқари, у ихтиёрий равишда ёки объектив ҳолатлар таъсири остида қабул қилинган мажбуриятлардан ташқари.

Давлат ва миллий суверенитет тушунчаларини фарқлаш керак. Миллий суверенитет - бу унинг мавжудлигини, миллий ўзига хослигини сақлаб қолишга ва унинг ривожланиши учун қулай шарт-шароитларни яратишга имкон берадиган миллатнинг ҳуқуқлари тўпламидир. Миллий суверенитетни амалга ошириш учун миллат давлатини шакллантириш керак эмас. Миллий суверенитет миллий-маданий автономия, федерал ёки конфедератив давлат тузилиши каби шаклларда амалга оширилиши мумкин.

Бугунги кунда халқаро нодавлат ташкилотлар бундай соҳаларда муҳим рол ўйнайди: ижтимоий ривожланиш ва қашшоқликка қарши кураш (Охфам), гуманитар ёрдам (Чегара билмас шифокорлар), инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш (Амнести Интернационал, Хуман Ригхтс Ватч), болаларни ҳимоя қилиш болалар "), атроф-муҳитни ҳимоя қилиш (Гринпис), корруптсияга қарши кураш (Транспаренсй Интернационал) ва ОИВ / ОИТСга қарши кураш (Сидастаион). Католик черковига қарашли бир қатор нодавлат ташкилотлар ўз

кучларини таълим, соғлиқни сақлаш ва адолатни ривожлантиришга бағишладилар (Саритас Интернационалис ва унинг Тараққиёт ва Тинчлик бўлими). Умуман олганда, “хайрия” ННТлар қуйидаги мезонларга жавоб берадиган юридик шахслар ҳисобланади: улар тижорат мақсадларига ега эмас, сиёсий жиҳатдан мустақил ва молиявий жиҳатдан автономдир; улар хусусий мулкка ега; ва уларнинг фаолияти жамоат манфаатларига асосланган.

Халқаро ноҳукумат ташкилотлар ҳажми, миқёси ва ҳуқуқий мақоми жиҳатидан турлича. Улардан баъзилари аниқ белгиланган мандатлар ва мақсадларга ега ва оммавий ахборот воситаларининг эътиборини жалб қилиш туфайли халқаро майдондаги катта таъсирга ега бўлишди. Бунга мисол қилиб Халқаро Олимпия Қўмитаси (ХОК) ва Халқаро Футбол Федератсияси (ФИФА) киради, уларнинг бюджетлари кўп мамлакатларнинг бюджетидан кўп. Профессинал ва касаба уюшмалари, касаба уюшмалари, сиёсий партиялар, парламент ассамблеялари ва умумий мафкурага ега бўлган одамлар гуруҳлари бир оз камроқ нуфузли нодавлат нотижорат ташкилотларини ифодалайди. Халқаро Қизил Хоч ва Қизил Ярим Ой Жамиятлари Федератсияси бугунги кунда дунёдаги енг таниқли ва таниқли хусусий гуманитар агентликдир. Бошқа томондан, террористик гуруҳлар ёки уюшган жиноятчилик тармоқлари каби баъзи ноқонуний халқаро ташкилотлар ҳам дунё миқёсида фаолият юритмоқда. Шунингдек, христиан черковлари (католик, православ ва протестант) ёки ислом, яҳудий, буддист ва ҳинд жамоалари томонидан қўллаб-қувватланадиган диний ёки имтиёзли ННТлар мавжуд.

Айрим миллий давлатлар билан бир қаторда, давлатлараро коалициялар, блоklar, интеграцион гуруҳлар ҳам халқаро муносабатларда иштирок этади, яъни. иштирокчилари давлатлараро муносабатлар тизимида мустақил ролини йўқотмайдиган давлатлараро бирлашмалар. Давлатлараро бирлашмада унинг аъзоларининг ташқи сиёсий ҳаракатларини мувофиқлаштириш учун махсус механизмлар пайдо бўлиши мумкин. Бундай механизмларнинг вазифалари оддий маълумот алмашишда ҳам, ташқи сиёсий мафкуранинг алоҳида элементларини, халқаро майдонда сиёсат ва стратегияни мувофиқлаштиришда, ташқи сиёсат ҳаракатларини биргаликда ишлаб чиқиш ва биргаликда амалга оширишда.

2. Халқаро ташкилотларнинг турлари (универсал, сиёсий, молиявий-иқтисодий, ҳарбий хавфсизлик).

Илгари давлатлараро бирлашмаларнинг асосий тури қоида тариқасида фақат ҳарбий оператсияларни тайёрлаш ва ўтказиш учун тузилган коалициялар еди. Иккинчи Жаҳон урушидан кейин турли хил ҳарбий-сиёсий иттифоқлар пайдо бўлди: НАТО, ОВД, СЕАТО, СЕНТО, АНЗУС ва бошқалар. Ушбу альянсларнинг аксарияти Совуқ Уруш даврида парчаланиб кэтишди ва Варшава шартномаси тугаганидан кейин ҳам тўхтаб қолди. Фақат Шимолий Атлантика Шартномаси (НАТО) сақланиб қолди, аммо ушбу ташкилот замонавий шароитда ўз стратегиясини ўзгартирмоқда ва ўз

вазифаларини янги халқаро воқеликка мослаштирмоқда, шу билан бирга аъзолар сонини кенгайтирмоқда.

Бугунги кунда турли характердаги интеграцион гуруҳларнинг аҳамияти ўсиб бормоқда, бунга Европа Иттифоқига иқтисодий ва сиёсий интеграция жараёнида шаклланган Европа ҳамжамияти яққол мисол бўла олади. Аслида ва Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги бугунги кунда ноаниқ, аморф бўлса ҳам, ноаниқ истикболларга ега давлатлараро бирлашмадир.

Яқин, аммо "давлатлараро бирлашма" тушунчасига ўхшаш бўлмаган "ҳалқаро ташкилот" тушунчаси. 20-асрнинг иккинчи ярмида халқаро ташкилотлар халқаро муносабатларнинг муҳим омилига айланди. Халқаро ташкилотнинг асосий хусусиятларини куйидагилар деб аташ мумкин: давлатларни унинг аъзоларининг ташкилий-ҳуқуқий бирлиги асосида бирлаштириш; эълон қилинган мақсадларга эришиш учун давлатлараро битим – таъсис ҳужжати асосида тузилган бирлашма; таъсис актига ва ташкилотнинг бошқа қоидаларига мувофиқ, ўз органлари орқали халқаро алоқада ўрнатилган функциялар ва ваколатларни амалга оширадиган ва ўз номидан аъзо давлатлар, аъзо бўлмаган давлатлар ва бошқа халқаро алоқалар субъектлари билан муносабатда бўлган бирлашма. Халқаро ташкилот фақат ўз номидан иш олиб бориши тўғрисидаги қоида, биринчидан, бу унинг иродасини намоён этишини, иккинчидан, халқаро ташкилотни миллий ташкилотдан ажратиб туришга имкон беради.

Ҳар бир халқаро ташкилот давлатлараро муносабатларнинг иштирокчилари бўлган давлатлар форумидир, унда умумий ва махсус масалалар, улар ўртасидаги мунозарали масалаларни ҳал этиш йўллари изчил изланишлар олиб борилмоқда, алоқалар йўлга қўйилган ва ривожлантирилмоқда. Халқаро ташкилот нисбатан мустақил рол ўйнайди, давлатлараро муносабатларга ўз номидан қиради ва шу билан бирга ўз қарорларида, бошқа давлатлар ёки халқаро ташкилотлар билан тузилган халқаро шартномалар ва битимларда қатнашаётган барча давлатларни ифодалайди. Давлатлараро характердаги бундай ташкилот халқаро ҳуқуқнинг субъекти сифатида еътироф этилади. Халқаро ташкилотлар давлатлараро муносабатларнинг ва шунга мос равишда халқаро ҳуқуқнинг субъекти сифатида халқаро қонунийликни ривожлантириш ва мустаҳкамлашда, ўзаро тушунишни мустаҳкамлашда, давлатлар ўртасидаги ўзаро манфаатли муносабатларни ривожлантиришда, мунозарали масалаларни ҳал қилишда, тинчлик ва ҳавфсизликни таъминлашда конструктив рол ўйнашга чақирилади. Халқаро ташкилотнинг бу роли уни давлатлараро муносабатлар тизимининг тинчлик ва тинч-тотувлик муносабатлари сифатида муҳим қисмига айлантиради. Халқаро ташкилотлар барқарорлаштирувчи рол ўйнайди ва тинчликпарвар кучларнинг халқаро муносабатлардаги ижобий тенденцияларни сақлаш ва ривожлантиришда ёрдам беришига ҳисса қўшади.

Халқаро ташкилотлар замонавий давлатлараро муносабатлардаги барча ҳодисалар ва жараёнларнинг ўзаро боғлиқлиги ва ўзаро боғлиқлигини кучайтиришнинг объектив тенденциясини акс эттиради. Давлатларнинг тинч-

тотув яшаши, халқаро меҳнат тақсимоти, жаҳон иқтисодий ва бошқа муносабатлари, халқаро ташкилотларнинг халқаролашиши каби давлатлараро муносабатларни ривожлантириш каби объектив қонуниятларнинг маҳсули бўлиб, ўз навбатида, ушбу қонунларнинг бажарилишига таъсир қилади, бунинг учун кўпроқ ёки камроқ қулай шарт-шароитлар яратади.

Шу билан бирга, халқаро ташкилотлар ўз қонунларига мувофиқ ишлайди ва ривожланади. Буларга, хусусан, халқаро ташкилотларнинг тузилиши ва фаолияти принципларининг халқаро ҳуқуқнинг умумийтироф этилган принциплари ва нормаларига мувофиқлиги, унинг асослари ташкилот уставида белгиланадиган халқаро муносабатларнинг айнан шу соҳасидаги фаолиятнинг мақсадга мувофиқлиги киради.

Илмий адабиётлар халқаро ташкилотларни таснифлаш учун бир нечта принципларни таклиф этади. Шу билан бирга, уларнинг энг асосийси давлатлараро ва нодавлат (яъни аъзолик хусусиятидан келиб чиққан ҳолда) бўлинишидир. Ушбу бўлинма билан бир қаторда аралаш турдаги бир қатор халқаро ташкилотлар мавжуд. Улар ҳукуматлар ёки ҳукумат идоралари, шунингдек жамоат ташкилотлари ва алоҳида аъзоларни ўз ичига олади.

Шубҳасиз, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти замонавий дунёда алоҳида ўрин тутаяди. 1945 йилда ташкил этилган Бирлашган Миллатлар Ташкилоти глобал тинчлик ва ҳавфсизликни таъминлаш учун универсал восита сифатида яратилган. Бироқ, Совуқ Уруш даврида бошланган йирик давлатлар ўртасидаги қарама-қаршилик ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотидан ўз манфаатларида фойдаланишга уринишлар умуман ушбу ташкилотнинг самарадорлигини пасайтирди. Янги шароитда, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Уставини тузишда уни эълон қилган мақсад ва вазифалари энди шунчаки декларатсия бўлиб қолмайди, деган умид уйғони.

Бугунги кунда сўнгги ўн йилликларда кучайиб кетган бир қатор муаммоларни ҳал қилиш умидлари Бирлашган Миллатлар Ташкилоти фаолияти билан боғлиқ. Бу, биринчи навбатда, БМТ фаолиятининг энг муҳим ва истиқболли йўналишларидан бирига - жаҳон иқтисодиёти ва кўп томонлама иқтисодий ҳамкорлик муаммоларига тегишли.

Албатта, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти халқаро пул ва молиявий муносабатларни тартибга солувчи кўп томонлама ташкилотлар ва муассасалар ўрнини боса олмайди, лекин ЕИС орқали жаҳон иқтисодиётидаги ўсиб бораётган номутаносибликларни ва дунёнинг турли бурчакларида қашшоқлик ва қашшоқликни йўқ қилишни бошлаш мумкин. Яқинда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг тузилмасини такомиллаштириш, унинг алоҳида органлари фаолияти самарадорлигини ошириш ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Низомини қайта кўриб чиқиш бўйича кўплаб таклифлар илгари сурилди.

Ҳавфсизлик Кенгашини кенгайтириш масаласи кўтарилмоқда ва бу нафақат унинг доимий бўлмаган аъзолари сонини кўпайтириш, балки Ҳавфсизлик Кенгашига янги доимий аъзоларни киритиш ҳақида ҳам бормоқда. БМТ Бош ассамблеяси фаолиятини ислоҳ қилиш таклиф этилади.

Хусусан, қабул қилинаётган қарорларнинг умумий сонини қисқартириш, ҳал етилаётган вазифаларнинг устуворлик мезонларидан келиб чиқиб, уларнинг амалий аҳамиятига қараб, амалга ошириш мумкин бўлган ҳолатларга эътиборни қаратиш. Шунингдек, Бош ассамблеянинг таркибий тузилишини унинг доирасида мавжуд ёрдамчи органларни жонлантириш орқали ва еҳтимол пайдо бўлган муаммоларни моҳиятан ҳал этиш мақсадида бир қатор янгиларини яратиш орқали такомиллаштириш таклиф етилади.

Барча ҳукуматлараро ташкилотлар Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизимидаги ва минтақавий ташкилотларга бўлинади. Халқаро минтақавий ташкилотлар фақат Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Низомининг тамойилларига мувофиқ иш олиб боришлари мумкин ва муайян минтақа давлатларининг ҳамкорлиги ва хавфсизлиги масалаларини ҳал қилишлари керак. Брюсселдаги Халқаро ташкилотларни тадқиқ қилиш марказининг маълумотларига кўра, минтақавий ташкилотлар сони барча ҳукуматлараро ташкилотларнинг қарийб 80 фоизини ташкил қилади.

Шундай қилиб, халқаро ташкилотлар тизими давлатлараро муносабатлар тизимининг муҳим элементи сифатида мустаҳкам таркибга кирди, бу тизимнинг амалда амалда имконсизлиги, айниқса бугунги кунда, биргаликдаги саъй-ҳаракатлар глобал муаммоларни ҳал қилишни талаб етганда, коллектив хавфсизликка объектив эҳтиёж мавжуд бўлганда. Халқаро муносабатлар тизимининг ушбу элементининг роли шубҳасиз ортади.

Ўз табиатига кўра халқаро муносабатлар сиёсий, иқтисодий, илмий-техник, мафкуравий, маданий, ҳарбий қисмларга бўлинади. Ушбу алоқалар орасида биринчи ўрин, шубҳасиз, халқаро сиёсий муносабатлардир. Сиёсий муносабатлар принципиал жиҳатдан бу давлатлар муносабатлари эканлиги билан белгиланади. Давлат сиёсатининг, шу жумладан ташқи сиёсатнинг предметиға айланган давлатлараро муносабатларнинг ҳар қандай муаммоси ушбу сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш механизми ва жараёнидан ўтиб, сиёсий характерға еға бўлиб, давлатлараро сиёсий муносабатларға киради. Иқтисодий, илмий, техникавий, мафкуравий, маданий ва ҳарбий алоқалар сиёсий муносабатларға, ташқи сиёсат орқали, давлатларнинг ташқи сиёсатини шакллантириш ва амалга ошириш жараёни орқали таъсир қилади.

Ҳар қандай ички ҳодисалар давлатлараро сиёсий муносабатларнинг объекти бўлиб, улар билвосита давлатларнинг ташқи сиёсатининг объекти бўлиб, ташқи сиёсий мақсадларға, ташқи сиёсий фаолиятға киритилган тақдирдагина амалга оширилади.

Муносабатларнинг ҳар хил турлари нафақат субъективдир, балки давлатлар сиёсий ҳолати орқали юзага келади, бунда улар сиёсий ҳолатларға сингиб кетади, аммо объектив равишда сиёсийдир. Давлатлараро муносабатлар тизимининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, у давлатларнинг сиёсий муносабатларида ҳам, сиёсий шаклларида ҳам турли муносабатларға йўналтирилган. Давлатларнинг ҳақиқий сиёсий муносабатларини, бошқача қилиб айтганда, муайян тарихий муаммоларға алоқадор муносабатларни ажратинг - масалан, иқтисодий, илмий, техникавий, маданий ва ҳоказо - жуда қийин, баъзан еса имконсиз. Ҳар

кандай бундай “ажралиш” шартли бўлиб, сиёсий муаммоларнинг бошқалар билан ўзаро боғлиқлигини доимо кўриб чиқишни назарда тутди.

3. Халқаро нодавлат ва трансмиллий корпорациялар фаолияти.

Баъзи халқаро нодавлат ташкилотлари ўз кучларини аниқ вазифаларни бажаришга йўналтирган ва ҳукуматлар ёки парастаталлардан қисман маблағ олишлари мумкин бўлса, бошқалари лобби гуруҳлари сифатида ҳаракат қилишади. Уларнинг қонунийлиги, вакиллиги ва самарадорлиги кўпинча сўроқ қилинади, лекин кўп ҳолатларда бундай ташкилотлар ҳукуматлар фойдали деб топадиган қўшимча рол ўйнайди. Ушбу ННТлар халқаро ҳуқуқий мақомга ега эмаслар, аммо улар фуқаролик жамиятининг асосий кучларига айланмоқдалар, ҳуқуқбузарликлар ва ўтқир ижтимоий муаммоларни ёритмоқдалар. Уларнинг фаолияти, айниқса халқаро анжуманлар ва саммитларда ёки кенг муҳокама қилинадиган кенг миқёсли тадбирларда, антиглобалистлар кўпинча ўз норозиликларини ўтказиб турганда намоён бўлади.

Кўп миллатли корпорациялар хусусий, одатда ишлаб чиқариш, савдо ва банк соҳаларида ихтисослашган йирик компаниялардир. Глобаллашувнинг ўсиши билан улар кўплаб бошқа соҳаларда, масалан, тадқиқотлар ва билимларда фаол бўлдилар. Йирик корпорацияларга Еххон, Тотал, Шелл, БП, Нике, Сонй, Генерал Моторс, Тоёта, Нестлэ, ИБМ, Соса Сола, МсДоналдс, Барслайс, Сосиётé Генерале ва Голдман Сачс корпорацияларни мисол қилиб келтириш мумкин. Кўп миллатли компанияларга Мисрософт, Ҳевлетт Паскард, Аппле ва Гоогле каби юқори технологиялар ва ИТ компаниялари кўшилди. Бундай корпорациялар халқаро савдода ҳал қилувчи рол ўйнайди, хусусан тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар кўринишида капитални экспорт қилиш орқали. Кузатувчиларнинг ҳисоб-китобларига кўра, трансмиллий корпорациялар дунё савдосининг 75 фоизини назорат қилади.

Корпорация қарорларни қабул қилиш маркази битта мамлакатда ва унинг бўлинмалари (юридик шахсга ега ёки бўлмасдан) бошқа ёки бир нечта мамлакатда жойлашган бўлса, трансмиллий ҳисобланади. Кўп миллатли корпорацияларнинг мақсади фойда олиш; шу мақсадда улар хом ашё, арзон ишчи кучи ва харажатларни камайтириш йўллари изламоқда. Улар тезда дунёнинг исталган жойига тезкор равишда жойлашиши ва мақсадли маркетинг орқали ўз маҳсулотларини реклама қилишни бошлашлари мумкин. Корпорациялар ҳукуматлар ва жамоатчиликка жиддий таъсир ўтказиш учун куч ва манбаларга ега.

70-йиллардан бошлаб, хусусан, янги глобал иқтисодий тартиб пайдо бўлиши билан, БМТ ривожланаётган давлатлар таъсири остида трансмиллий корпорациялар фаолиятини тартибга солиш механизмини яратишга ҳаракат қилмоқда. Бошқа халқаро ташкилотлар, шу қаторда Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ), Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Савдо ва ривожланиш бўйича конференцияси (ЮНКТАД) ва Жаҳон савдо ташкилоти (ЖСТ) ҳам трансмиллий корпорациялар фаолиятини яхшироқ белгилаш ва аввало тартибга солишга қаратилган ахлоқ кодексларини ишлаб чиқдилар.

Ушбу ташкилотлар ривожланаётган мамлакатларда фаолдир, аммо қисман муваффақиятга еришди, хусусан, ривожланаётган капитализм мамлакатларида жойлашган баъзи трансмиллий корпорациялар (Хитой, Ҳиндистон, Бразилия, Мексика, Аргентина, Россия) кўпинча тўғридан-тўғри ёки бошқаруви остида яратилган ва бошқарилган. давлатнинг билвосита иштироки.

Трансмиллий корпорацияларнинг ўсиб бораётган аҳамияти савдо ва инвестицияларнинг ўсиши билан чамбарчас боғлиқдир. Шу нуқтаи назардан шунини таъкидлаш керакки, Кувайт, Хитой, Сингапур, Норвегия ва Дубай каби мамлакатларда суверен бойлик фондлари жуда катта молиявий ресурсларни тўплайди ва замонавий жаҳон капитал бозорида ўзига хос мавқени егаллайди.

ННТ ва трансмиллий корпорацияларга қўшимча равишда фондлар халқаро муносабатларнинг нодавлат иштирокчилари сифатида ҳам кўриб чиқиши мумкин. Гарчи пойдеворлар бир-бирига асосланган бўлсада, улар тобора муҳим халқаро рол ўйнайди, айниқса маданият (музейлар ва санъат уюшмаларини молиялаштириш), таълим (стипендиялар, ўқитувчилар ва талабалар алмашинуви дастурлари), ривожланиш учун ёрдам (таълим ва соғлиқни сақлаш), атроф-муҳит. атроф-муҳит ва иқлим ўзгариши сиёсати. Ушбу ташкилотлар, жумладан Нобел, Ага Хон, Форд ва Рокфеллер жамғармалари, шунингдек яқинда ташкил этилган Билл ва Мелинда Гейтс жамғармаси халқаро майдонда тобора кўпроқ нуфузли иштирокчиларга айланмоқда.

Стандарт ташкилотлар кўпинча халқаро нодавлат ташкилотлари билан боғланади, аммо улар мақоми ва характерида жуда катта фарқ қилади. Уларнинг ходимлари асосан давлат, парастатал ёки хусусий секторнинг малакали мутахассисларидан иборат. Бундай ташкилотлар фаолиятининг асосий йўналиши халқаро стандартлар ва қоидаларни ишлаб чиқиш бўлиб, кейинчалик миллий ҳукуматлар томонидан қабул қилинади. Бунга 160 га яқин мамлакатдан экспертларни бирлаштирган Халқаро стандартлаштириш ташкилоти (ИСО) яхши мисол бўла олади. ИСО сифат менежменти, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва корпоратив ижтимоий жавобгарлик билан боғлиқ таъсирчан қатор профессионал стандартларни нашр етди.

Халқаро савдо палатаси, Барқарор ривожланиш бўйича Бутунжаҳон бизнес кенгаши (WBССД), Иқтисодий Ҳамкорлик ва Ривожланиш Ташкилотининг (ОЕСД) Бизнес ва саноат бўйича маслаҳат қўмитаси (БИАС) ва Халқаро иш берувчилар ташкилоти (ИОЕ) бошқа йирик халқаро ташкилотлардир. турли мафкуравий йўналишдаги халқаро касаба уюшмаларининг фаолияти Жаҳон банки, Жаҳон савдо ташкилоти (ОСТ) ва ИХРТ каби йирик халқаро иштирокчиларга таъсири орқали миллий ва халқаро сиёсатни шакллантиришга ёрдам беради.

Институтлар, илмий марказлар, форумлар ва эксперт гуруҳлари.

20-асрнинг иккинчи ярмида баъзида халқаро миқёсда ҳал қилувчи рол ўйнайдиган муаммоларни муҳокама қилиш учун кўплаб турли институтлар очилди. Биринчидан, Давосдаги Жаҳон иқтисодий форуми ва Монреал

конференцияси, шунингдек, глобаллашувга қарши бўлган нодавлат ташкилотлари иштирокидаги Порто-Алегред шаҳридаги Бутунжаҳон ижтимоий форуми каби форумларни алоҳида таъкидлашимиз керак. Бундан ташқари, дастлаб АҚШ ва Буюк Британияда ташкил этилган, аммо ҳозирда континентал Европа ва дунёнинг бошқа қисмларига тарқалаётган муассасалар, илмий марказлар ва далилларни ўрганиш гуруҳлари сони ортиб бормоқда. Бундай ташкилотларнинг мақсади ғояларни илгари суриш, турли соҳалардаги сиёсатни баҳолаш, тадқиқотларни нашр қилиш ва таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш. Брукингс институти, Карнеги халқаро тинчлик жамғармаси ва РАНД корпорацияси ушбу турдаги халқаро ташкилотнинг яққол мисолидир.

Миллий озодлик ҳаракатлари - бу мустақил давлат тузиш ҳуқуқи учун курашаётган оз ёки кўпроқ уюшган одамлар гуруҳидир; баъзан улар ўз фаолиятини давлат чегаралари доирасидаги автоном ҳудудларда ўтказадилар. Гарчи бундай ҳаракатлар Африка ва Осиёда енг кўп бўлиб келган ва шундай бўлиб қолса ҳам, улар барча қитъаларда мавжуд. Масалан, Баск мамлакати ва Шимолий Ирландиядаги можаролар узоқ вақтдан бери сарлавҳаларда бўлиб келган. ОАВ томонидан таъқиб қилинадиган бошқа ҳаракатлар бу собиқ Югославия ва СССРнинг давлатлари ва давлатлари, шунингдек, тибетликлар, уйғурлар, курдлар ва айниқса Фаластинликлар. Фаластинни озод қилиш ташкилоти (ПЛО) га 1974 йилда БМТда кузатувчи мақоми берилган ва 1998 йилда БМТ Бош ассамблеясининг муҳокамаларида қатнашиш ҳуқуқи берилган. ПЛО шунингдек, Араб давлатлари лигаси ва Ислом конференцияси ташкилотининг расмий аъзоси ҳисобланади.

Субстат субъектлари.

Субстат субъектлар тобора халқаро муносабатларнинг иштирокчилари сифатида ҳаракат қилмоқдалар. Сўнгги ўн йилликлар давомида федерал штатларда таълим, маданият ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш каби ваколатларига кирадиган масалаларни ҳал қилишга имкон берадиган институтларни яратиш бўйича жараёнлар содир бўлди. Масалан, Квебек, Франкофония мамлакатлари халқаро ташкилотининг мустақил аъзоси бўлди. Европа Иттифоқи таркибидаги кўплаб минтақалар ҳам ўзларининг уюшмаларини туздилар. Бундан ташқари, Токио, Лондон, Берлин, Мехико, Гонконг, Сан-Паулу, Лос-Анжелес, Нью-Ёрк, Монреал, Москва, Мумбай ва Шанхай каби шаҳарлардаги шаҳарлар ҳам глобал даражада бевосита рол ўйнайди. Баъзи ҳолларда бу шаҳарлар ҳаёт, тарих ва маданиятни ўзаро танишиш учун тармоқлар ташкил қилишган ёки биродарлашган шаҳарларга айланишган. Ушбу тоифага сиёсий ва иқтисодий нуфузи тобора ўсиб бораётган йирик диаспоралар ҳам киради.

Жисмоний шахслар.

Ҳуқуқий нуқтаи назардан, шахсларнинг ҳуқуқлари бир катор халқаро конвенциялар, хусусан, 1948 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан қабул қилинган Умумжаҳон Инсон ҳуқуқлари Декларацияси ва 1966 йилда БМТ Бош ассамблеяси томонидан қабул қилинган ва кучга

кирган Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт билан ҳимояланган. 1976 йил.

Ҳозирда амалда бўлган бир қатор бошқа аниқ халқаро конвенциялар мухожирларнинг, фуқаролиги бўлмаган шахслар ва қочқинларнинг, дипломатик ва консуллик вакилларининг, шунингдек чет еллик сайёҳларнинг ҳуқуқларини таъминлайди. Бошқа конвенциялар жиноятчиларга, шу жумладан террорчилар ва уюшган жиноятчилик аъзоларига нисбатан қўлланилади, уларнинг фаолияти ҳукуматлар ва халқаро ташкилотларни кўпроқ ташвишга солмоқда.

Глобаллашув умуминсоний ҳолга келганда, қудратли шахслар кўпинча халқаро жамоатчилик иштирокчиларига айланадилар. Ушбу шахслар сиёсат олаmidан (Нелсон Мандела, Тони Блер ёки Билл Клинтон каби собиқ раҳбарлар), уюшган дин (Папа, Далай Лама ва Она Тереза), бизнес, маданият ва кўнгил очиш (телевидение, филм, спорт, мода) дан бўлиши мумкин. ва мусиқа). Улар алоҳида халқаро мақомга ега бўлиб, халқаро муносабатлар иштирокчилари сафини тўлдирмоқда.

Назорат саволлари ва топшириқлари

1. Нима учун бу Биринчи жаҳон урушидан кейин рўй беради? либерализм сифатида назарий йўналишми? Нега реалистлар бу тенденцияни "идеализм" деб атади?
2. Назариянинг давлатлар ичидаги хатти-ҳаракатларига таъсирига мисоллар келтиринг?
3. Халқаро назария сифатида реализмнинг асосий қоидалари нимада?
4. Биполяр қарама-қаршиликнинг шаклланиши даврларга қандай таъсир қилди?
5. Тадқиқотга назарий ёндошувлар эволюциясини кузатинг ва баҳо беринг?
6. 70-йилларнинг воқеа ва жараёнлари ИП ривожланишига қандай таъсир қилди?
7. Нима учун сизнинг фикрингизча, халқаро муносабатлар назарияларининг ҳеч бири йўқ у биполяр тизимнинг тинчлик билан қулашини башорат қила олмади?

Фойдаланган адабиётлар

1. История международных отношений (1900–1991) : учеб.- метод. пособие / Л. В. Рожкова, О. В. Сальникова. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2015. – 170 с.
2. Международные отношения: ситуативно-аналитический практикум : учеб.-метод. пособие / сост.: Л. В. Рожкова, О. В. Сальникова. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2015. – 198 с.
3. Основы международной безопасности : Учеб.-метод. пособие / Л. В. Рожкова, О. В. Сальникова. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2015. – 104 с.

4. Под ред. Ю. Косова. Мировая политика и международные отношения: Учебное пособие. Стандарт третьего поколения. Для бакалавров. — СПб.: Питер, 2012. — 400 с.: ил. ИСБН 978-5-459-00904-0

5. Смирнов А.И., Кохтюлина И.Н. С 50 Глобальная безопасность и «мягкая сила 2.0»: вызовы и возможности для России / А.И. Смирнов, И.Н. Кохтюлина. — М.: ВНИИГеосистем, 2012. — 280 с. : ил. ИСБН 978-5-8481-0108-

5-мавзу. Глобаллашув жараёнларининг жаҳон сиёсати ва халқаро муносабатларга таъсири

Режа:

- 1. Глобаллашув ва унинг хусусиятлари**
- 2. Жаҳон сиёсати ва халқаро муносабатлар эволюциянинг янги босқичида**
- 3. Глобаллашувнинг миллий ва минтақавий хавфсизликни таъминлашга таъсири**

Таянч сўз ва иборалар:

Глобаллашув, дунё глобаллашуви, хизматлар, товарлар, меҳнат, экспорт, билим, импорт, капитал, жаҳон сиёсати, халқаро муносабатлар, акторлар, иштирокчилар хилма-хиллиги, миллий ва минтақавий манфаатлар, минтақавий интегратсия, моделлар, глобал хавфсизлик, ташқи сиёсат, ташқи сиёсий фаолият, хавфсизлик, куч ишлатмаслик, тинчликни сақлаш, минтақа, доктрина, концепция, принцип, эволюция, ШХТ, БМТ, ҳукумат, нодавлат ташкилотларни, Миллий суверенитет, давлатлараро бирлашма.

1. Глобаллашув ва унинг хусусиятлари

Дунё глобаллашуви бугунги кунда жаҳон иқтисодиётида еришган етакчи тенденциянинг ҳолати, авваламбор, ушбу йўналиш ҳозирги дунё иқтисодиётининг бошқа тенденциялари заиф ва деярли сезилмайдиган давлатларда ҳам мавжудлиги билан изоҳланади. Хусусан, орқада қолган ва ривожланмаган мамлакатлар деярли саноатлаштириш, интегратсия ёки трансмиллийлаштириш каби жараёнларда деярли иштирок етмайдилар, бироқ айти пайтда улар жаҳон бозорларининг глобаллашуви жараёнига киритилган ва асосан ташқи бозорларга йўналтирилган: хизматлар, товарлар, меҳнат (фаол). экспорт), билим (импорт), капитал (ёрдам олиш).

Дунё глобаллашуви нима

Жаҳон глобаллашуви - бу дунёни глобал хусусиятларнинг ягона тизимига бирлаштириш жараёни. Жаҳон иқтисодиётини глобаллаштириш жараёнининг турли таркибий қисмлари ўтган асрнинг 60-70-йилларидан бошлаб жиддий муҳокама қилинди, аммо бу масала фақат 90-йилларда долзарблик даражасига етди.

Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви жаҳон майдонини ўзгартириш, уни ягона зонага айлантириш, товарлар, хизматлар, маълумотлар ва капиталнинг тўсиқсиз ҳаракатланишига йўл очиш жараёнида намоён бўлади. Бу маконда ғоялар тарқалиши осон ва ташувчилар ҳаракатланиб, мавжуд институтсионал шаклланишларнинг ривожланишига ва улар ўртасидаги ўзаро муносабатлар тизимини ўрнатишга ҳисса қўшадилар.

Жаҳон тизимларининг глобаллашуви оқибатида халқаро миқёсда ягона маданий макон пайдо бўлди: маданий, ахборот, ҳуқуқий ва иқтисодий. Бошқача айтганда, глобал глобаллашув феномени нафақат иқтисодий соҳада, балки жамият ҳаётининг барча муҳим соҳаларига - мафкура, маданият ва

сиёсатга таъсир қилади. Шубҳасиз, ушбу воқеа янги асрнинг жаҳон иқтисодиётида марказий ролни озод қилди, бу сиёсат ва иқтисодиёт соҳаларида янгиланган дунё муносабатлар тизимининг шаклланишини катализатсиялаш, глобаллашувга мослашган.

Жаҳон глобаллашувининг қайси босқичлари тарихда ажралиб туради

Жаҳон иқтисодиёти фақат асрлар чегарасида (XX ва XXI) яхлит тизимга айланди. Бироқ, жаҳон иқтисодиётини глобаллаштириш йўлида унинг ривожланишининг бир неча босқичлари ўтди.

Замонавий дунё иқтисодиётининг шаклланишидаги биринчи босқич (ХИВ - ХИХ аср охири) жаҳон иқтисодиётининг глобаллашувининг дастлабки элементларига айланган жаҳон товар бозори ва жаҳон савдосининг пайдо бўлиши билан боғлиқ.

Жаҳон иқтисодиёти ривожланишининг иккинчи босқичи (19-аср охири - 20-аср бошлари) бошланғич капитализмнинг ишлаб чиқариш монополияси босқичига ўтиш босқичи сифатида тавсифланиши мумкин. Шунингдек, ҳозирги вақтда дунё ҳудудлари ва иқтисодий таъсир зоналари етакчи давлатлар ўртасида бўлиниш содир бўлмоқда, капиталнинг трансчегаравий оқими (экспорт) кўпаймоқда. Мамлакатлар ўртасидаги иқтисодий муносабатларнинг хилма-хил шакллари ўсиб бормоқда: товарлар алмашинуви билан бир қаторда, давлатлар ўртасида ишлаб чиқаришнинг айрим омилларининг мигратсияси ҳам амалиётга кира бошлади. Ушбу босқичда халқаро меҳнат тақсимотининг, шунингдек, келажакда дунё савдосининг глобаллашуви асослари ётади.

Жаҳон глобаллашуви йўлидаги учинчи босқич (I ва II Жаҳон Урушлари оралиғи) жаҳон иқтисодий алоқаларини ўрнатиш бўйича илгари еришилган ютуқлар учун ҳалокатли бўлган. Ушбу даврда иқтисодий ривожланиш сезиларли даражада жадаллашган бўлса-да (биринчи халқаро корпорациялар пайдо бўлди), трансмиллий даражада молиявий тизим жуда беқарор ва беқарор бўлиб, узок муддатли капитал саноат мамлакатларини тарк этади. 1917 йилдаги Россияда инқилоб муносабати билан, шу вақтдан бошлаб у халқаро иқтисодиётдан чиқиб кетди, жаҳон иқтисодиётининг карама-қарши икки тури шаклланди (капитализм ва социализмга хос).

Тўртинчи босқич (Иккинчи Жаҳон урушининг охиридан 90-йилларнинг бошларигача) давлатлар ўртасидаги иқтисодий муносабатларни янги қайта қуриш, жаҳон иқтисодиёти учун янги тартиб топишга уриниш даври. Халқаро иқтисодиётга асосий таъсир ташқи савдо сиёсатининг эркинлаштирилиши, меҳнат унумдорлигининг ўсиши, фан ва техника соҳасидаги тараққиётнинг тезлашиши ва натижада мисли кўрилмаган иқтисодий ўсиш суръатлари киради. Ушбу босқичда жаҳон молиясини глобаллаштириш учун пойдевор қўйилмоқда, молиявий-иқтисодий ташкилотларнинг (БМТ, ХВЖ, Жаҳон банки ва ИБ ва Жаҳон савдо ташкилотининг савдо ташкилотлари) жаҳон иқтисодий ривожланишини тартибга солувчи макросистема қурилмоқда. 50-йилларга келиб, метрополияларнинг колониялар билан ўзаро муносабатларини тартибга солувчи мустамлака тизими парчаланиб кетди.

Бешинчи босқич (90-йилларнинг бошидан) - бу жаҳон иқтисодиётининг ҳозирги ривожланиш даври. Асосий омиллар СССР бошчилигидаги социалистик тузумнинг парчаланиши ва натижада Марказий ва Шарқий Европадаги собиқ социалистик блок давлатлар ва қолган колонияларнинг бозор иқтисодиётига ўтиши, ушбу мамлакатлар бозорларининг очиқлиги ошиши ҳисобланади. Глобаллашув шароитида жаҳон иқтисодиётининг ҳозирги ривожланиш даражаси бир қатор хусусиятлар билан тавсифланади:

Ташқи иқтисодий алоқаларни эркинлаштириш;

Капитал ва ишлаб чиқаришни трансмиллийлаштириш;

Минтақавий иқтисодий интеграция;

Иқтисодий ҳаётни халқаролаштириш;

Иқтисодий ҳаёт қоидаларини бирлаштириш, жаҳон иқтисодий муносабатларини давлатлараро тартибга солиш тизимини яратиш.

Жаҳон банкининг статистик маълумотларига кўра, бугунги кунда дунёда 200 дан ортиқ турли ҳудудлар ва мамлакатлар мавжуд. Шу муносабат билан, кўплаб мамлакатларнинг миллий суверенитети ва глобаллашув ўртасидаги глобал қарама-қаршилик, айниқса, иқтисодий соҳада, дунё миқёсидаги тенденция сифатида шаклланди. Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви шароитида миллий даражада иқтисодиётни макро-тартибга солишнинг анъанавий воситаларидан, масалан, экспорт субсидиялари ва импорт тўсиқлари, Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкалари ва миллий валюта курсидан фойдаланиш самарадорлиги сезиларли даражада пасайди. Жаҳон жараёнларининг глобаллашуви:

1. Глобаллашув дунё тараққиётининг объектив омиллари, халқаро меҳнат тақсимотининг чуқурлашиши, транспорт ва алоқа соҳасидаги илмий ва техник тараққиётнинг чуқурлашиши, мамлакатлар ўртасидаги иқтисодий масофани деб аталмиш қисқариш натижасида юзага келади.

Бугунги юқори самарали телекоммуникатсион тизимлар фойдаланувчиларга реал вақтда, қайерда бўлмасин, маълумотларни олиш имкониятини беради, бу еса тез ва осон қарорлар қабул қилиш, халқаро капитал қўйилмаларини бошқариш, маркетинг ва ишлаб чиқаришда ҳамкорлик қилиш имконини беради. Ҳозирги глобаллашув ва ахборот интеграцияси даражаси билан чет елдан бизнес тажрибаси ва технологияларини ўтказиш тезлиги сезиларли даражада ошмоқда. Ички хусусиятлар туфайли илгари маҳаллийликни сақлаб қолган жаҳон жараёнларининг глобаллашуви учун шароитлар яратилмоқда. Шундай қилиб, биринчи даражали олий маълумотни ҳозирда дунёнинг етакчи ўқув юртларидан узоқда олиш мумкин.

2. Савдони эркинлаштириш ва чекланган протекционистик сиёсат олиб борадиган ва дунё савдосини эркинлаштирадиган иқтисодий эркинлаштиришнинг бошқа шакллари. Натижада савдо тўсиқларининг сезиларли қисми йўқ қилинди ва божхона тўловлари пасайтирилди. Бундан ташқари, эркинлаштиришнинг бошқа чораларини қўллаш туфайли мамлакатлар ўртасида капитал, ишчи кучи ва ишлаб чиқаришнинг бошқа

омиллари ҳаракати кучайди.

3. Трансмиллийлаштириш феномени, мамлакатнинг истеъмоли ва ишлаб чиқариши, даромадлари, шунингдек импорти / экспортининг бир қисми халқаро марказларнинг қарори билан чегарадан ташқарида белгиланишига олиб келади. Ушбу тизимда етакчи мавқеи ТМКлар - халқаро корпорациялар бир вақтнинг ўзида халқаролаштиришнинг асосий иштирокчилари ва унинг натижалари сифатида егаллайди.

Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви барча давлатларга таъсир қилади, хусусан, мамлакатлар ўртасидаги технологияларнинг ривожланиши ва тарқалишини, ишчи кучидан фойдаланиш, товар ишлаб чиқариш ва хизматларни йетказиб бериш, инвестициялар. Натижада, рақобатбардошлик, меҳнат унумдорлиги ва умуман ишлаб чиқариш самарадорлиги каби параметрлар. Шундай қилиб, дунё миқёсидаги глобаллашув халқаро рақобатнинг ўсишига асосий омил бўлди.

2. Жаҳон сиёсати ва халқаро муносабатлар эволюциянинг янги босқичида

Сўнгги 20-30 йил ичида жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви жараёнининг тезлашиши содир бўлди, унинг давомида жаҳон бозорларининг ТМК тармоғига қўшилиши, корпорациялар ва товарлар, технологиялар, хизматлар ва меҳнат бозорлари ўртасидаги муносабатларнинг ўсиши кузатилди. Баъзи ТМКлар савдо соҳасида ишлашни чеклашларига қарамай, уларнинг аксарияти ривожланаётган мамлакатларда ески (озик-овқат, тўқимачилик) корхоналарини модернизатсия қилиш ва янги ишлаб чиқаришларни (электрон, нефт-кимё, автомобилсозлик, муҳандислик) модернизатсия қилиш орқали саноатни қайта куриш талаб етилади.

Кейинги авлод ТМКлари (глобал корпорациялар деб номланади) асосан молиявий ва ахборот бозорларида ишлайди, бу уларни илгари ишлаб чиқарилган ТМКлардан фарқлайди. Шундай қилиб, ушбу бозорлар сайёравий миқёсда бирлашади, дунёдаги молиявий ва ахборот макони бирлашади. Натижада, ТМКлар ва улар билан боғлиқ халқаро иқтисодий ташкилотлар ва тузилмаларнинг (ХВФ, ИФС, ИБРД) аҳамияти ортиб бормоқда.

Бугунги кунда янги технологияларнинг аксарияти (80%) ТМКлар томонидан ишлаб чиқарилмоқда ва уларнинг даромади баъзи мамлакатларнинг Ялпи миллий даромадидан (бундан ташқари, жуда катта) ошиб кетган. Кўрсаткич шундан далолат берадики, дунёнинг енг яхши 100 иқтисодиёти рўйхатида 51-ўринни ТМКлар егаллайди. Шуниси эътиборга лойиқки, ушбу компаниялар аксарият ҳолларда замонавий компютер дастурлари, тармоқли компютерлар, ташкил этиш технологиялари, оммавий онгни шакллантириш ва жамоатчилик фикрини шакллантиришни ўз ичига олган метатеchnологияларни (ёки гипертехнологияларни) яратиш билан шуғулланадилар. Бугунги кунда жаҳон иқтисодиёти ва молия бозорларининг юзи бундай технологиялар егалари ва ишлаб чиқувчилари томонидан белгиланади ва назорат қилинади.

Ривожланаётган давлатлар даромадларининг қарийб 33 фоизи ва саноати ривожланган мамлакатларнинг 20 фоизи экспортга бевосита боғлиқдир. Хизмат кўрсатиш соҳасида ишловчиларнинг тахминан 10-12% ва қайта ишлаш саноатида 40-45% бевосита ва билвосита ташқи савдо билан боғлиқ. Шундай қилиб, бугунги кунда дунёда даромадларни қайта тақсимлашнинг асосий воситаси ташқи савдо ҳисобланади.

Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашув жараёни миллий кўрсаткичларга таъсирининг баъзи жиҳатлари алоҳида кўриб чиқирилиши керак.

Биринчидан, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг ўсиш суръати бугунги кунда ниҳоятда юқори ва жаҳон савдо кўрсаткичларидан анча юқори. Ушбу инвестициялар ҳисобига кўп жиҳатдан миллий иқтисодиётга бевосита таъсир кўрсатадиган силжишлар рўй бермоқда: саноатни қайта қуриш ва технологияларни ўтказиш, глобал корхоналарнинг шаклланиши.

Иккинчидан, глобаллашув технология инноватсияларига таъсир қилади. Бу у яратадиган рақобатнинг кучайиши билан боғлиқ. Ўз навбатида, технологиялар жаҳон иқтисодиётини глобаллаштириш учун ҳаракатлантирувчи кучдир.

Учинчидан, глобаллашувнинг жаҳон бозорига таъсири туфайли хизматлар савдоси (бошқарув, ҳуқуқий, ахборот, молиявий ва бошқалар) мамлакатлар ўртасидаги савдо муносабатларининг асосий омилига айланмоқда. Шундай қилиб, 1970 йилга келиб, хизматлар экспорти 33 фоиз хорижий инвестицияларни ташкил етди. Бугунги кунда бу кўрсаткич аллақачон 50% ни ташкил қилади. Жаҳон бозорининг глобаллашуви шароитида энг муҳим товар интеллектуал капиталдир.

Интерфаоллаштиришнинг чуқурлашиши натижасида давлатлар иқтисодиётлари ўртасидаги ўзаро таъсир ва ўзаро боғлиқликнинг ўсиши кузатилмоқда. Шундай қилиб, дунёда глобаллашув ва қандайдир интегратсия, янги тузилма сифатида ягона халқаро иқтисодий тизимнинг шаклланиши мавжуд. Ишлаб чиқарилган глобал маҳсулотнинг катта қисми ишлаб чиқарилган мамлакатда истеъмол қилинишига қарамасдан, мамлакатларнинг миллий ривожланиши тобора глобал тузилмаларга боғлиқ, аммо унинг хилма-хиллиги ва кўп қиррали хусусиятлари аввалгига нисбатан ўсиб бормоқда.

Глобаллашув рўй бераётган шароитни асосан қутбланган деб тавсифлаш мумкин. Бу, айниқса, дунё тизимида имкониятлар ва иқтисодий кучларнинг тақсимланишига тааллуқлидир. Бундай вазият можаролар, муаммолар, қўшимча хавфларни келтириб чиқариши мумкин. Шундай қилиб, глобаллашув шароитида жаҳон иқтисодиётининг бир неча етакчи давлатлари истеъмол ва ишлаб чиқаришнинг катта улушини ҳеч қандай иқтисодий ёки сиёсий тазйиқсиз назорат қила оладилар. Бундай давлатларнинг ички қадриятлари ва устуворликлари халқаролашувнинг етакчи соҳаларида ўз изларини қолдириши мумкин. ТМКларнинг катта қисми (85-90%) ривожланган мамлакатларда ўз штаб-квартираларига ега, аммо ҳозирги пайтда улар ривожланаётган мамлакатларда жойлашган бўлиши мумкин. 90-йилларнинг охирида. XX аср Дунёда аллақачон 4,200 Шарқий Осиё ёки

Лотин Америкаси ТНСлари, Марказий ва Шарқий Европадан (ўтиш иқтисодиёти шароитида) бир неча юз ТМК бор еди. Агар сиз 50 та энг йирик ТМК рўйхатиға қарасангиз, қуйидаги тақсимотни топишингиз мумкин:

Жанубий Корея - 8;

Хитой - 8;

Мексика - 7;

Бразилия - 6;

Тайван - 4;

Сингапур - 4;

Гонконг - 4;

Малайзия - 3;

Чили - 1;

Таиланд - 1;

Филиппин - 1.

Ушбу мамлакатларда Самсунг ва Daewoo (Жанубий Корея), Та-Тунг (Тайван), Чина Чемисалс (Хитой), Чемех (Мексика), Петролео Брасилеро (ТМ) каби ТМКлар. Бразилия). Ҳозирги вақтда бу ёш компаниялар халқаро иқтисодиётдаги ўрнини егаллаш учун курашмоқда.

Шу билан бирга, ТМКлар вакили бўлган давлатлар, мамлакат иқтисодиётига таъсир қилиш соҳасидаги, ҳатто баъзан рақиблари билан ҳисоблашадиган кучли шерикларга ега бўлмоқдалар. Ҳамкорлик шартлари бўйича миллий ҳукуматлар ва ТМК ўртасида шартномалар тузиш умумий қабул қилинган амалиётдир.

Шу билан бирга, улар глобал корпорациялар ва нодавлат ташкилотлари каби жаҳон миқёсида, улар учун янги имкониятлар очиб берди. Жаҳон молиявий инқирози шароитида ХВФ, Жаҳон савдо ташкилоти, БМТ ва Жаҳон банки каби ташкилотларнинг роли ошди. Яъни, ҳам давлат, ҳам хусусий компаниялар ва халқаро миқёсдаги ташкилотлар жаҳон иқтисодиётининг глобаллашувида ҳал қилувчи рол ўйнадилар.

4. Бозор иқтисодиёти ва эркин савдо тизимини баҳолашда глобал келишувга эришиш. Ушбу жараён 1978 йилда Хитойда ислохотлар билан бирга бошланди, шундан сўнг СССР парчаланиб, СШЕ мамлакатлари сиёсати ва иқтисодиётида сезиларли ўзгаришлар рўй берди. Жараённинг ривожланиши социалистик ва бозор мафкураларининг уйғунлашувига олиб келди, улар ўртасидаги қарама-қаршиликлар иқтисодиётга бозор муносабати тўғрисида деярли ягона бир қарашга алмаштирилди. Ушбу конвергентсиянинг табиий натижаси социалистик лагер мамлакатлари иқтисодиётида бозор концепциясига ўтиш еди. Бироқ, Марказий Осиёда ва МДХ мамлакатларида бундай ўтишнинг муваффақияти шубҳа остига қўйилиши мумкин.

Ислох қилинган давлатлар ҳукуматлари ва уларнинг ривожланган мамлакатлар ва халқаро ташкилотлардаги шериклари томонидан танланган бозор иқтисодиётига ўтишнинг асосий шартларидан бири нархларни эркинлаштириш, давлат компанияларини хусусийлаштириш ва макро даражада иқтисодиётни барқарорлаштириш еди. Шу билан бирга, рақобат ва

муайян бозор институтлари учун шарт-шароитлар яратилиши фонда тўхтаб қолди ва аралаш иқтисодиётда давлатнинг ўзига хос ўрни ҳисобга олинмади.

5. Маданий ривожланишнинг хусусиятлари. Дунё глобаллашуви шароитида оммавий санъат, оммавий маданият ва оммавий ахборот воситаларида бир хилликка, инглиз тилининг лингуа франка сифатида тарқалишига мойиллик пайдо бўлди.

Дунё иқтисодиётининг глобаллашувининг яна бир хусусияти, уни эътиборсиз қолдириб бўлмайди, XX аср охирида ривожланди. Молиявий бозорлар космик суръатда. Ушбу даврда кредит, валюта ва фонд бозорларининг ўзгарувчан роли бутун халқаро иқтисодиётнинг архитектурасида ўзгаришларга олиб келди. Бир неча ўн йиллар олдин молия бозорларининг асосий вазифаси реал секторнинг эҳтиёжларини қондириш еди, аммо бугунги кунда молия ишлаб чиқаришга кам боғлиқдир. Иқтисодиётни эркинлаштириш билан бир қаторда, бу бозорда спекулятсияларнинг кучайишига олиб келди, натижада унинг ҳажми бир неча бор ошди. Содда қилиб айтганда, замонавий шароитда пулдан пул олиш жараёни анча осонлашди, чунки ундан товар ёки хизматларни ишлаб чиқариш босқичи чиқариб ташланиши мумкин. Иккинчисининг ўрнига валюта курсларининг ўзгариши ва ҳосилавий молиявий воситалар билан спекүласёнлар (оптсионлар, фьючерслар ва бошқалар) фойда келтирди. Молия бозорида халқаро миқёсдаги жараёни жаҳон иқтисодиётининг давом этаётган глобаллашувининг энг илғор ва энг мураккаб деб аташ мумкин, бу мамлакатлар ўртасидаги молиявий муносабатларни мустаҳкамлаш, глобал миқёсда ишлайдиган ТФГларнинг шаклланиши, нархларни шакллантириш ва инвестициялар оқимининг ҳаракати учун янада эркин қоидалар. Сўнгги 10-15 йил ичида трансмиллий капитал бозорида кредитлар ҳажмининг нисбий ўсиш суръати ташқи савдо ҳажмига нисбатан рекорд + 60% ва ВМПга нисбатан + 130% ни ташкил етди. Халқаро бозорда ишлайдиган инвестор компаниялар сони кўпаймоқда. Кўпинча капитални реал сектордан ажратиш ва спекулятсияларнинг ўсиши, янги иш ўринлари ва ишлаб чиқаришларни яратишда иштирок этишнинг пасайиши жаҳон молиявий инқирози.

Жаҳон молиявий инқирози жараёнининг марказлари учта йирик иқтисодиётдир: АҚШ, Ғарбий Европа ва Япония. Бироқ, молиявий спекулятсия белгиланган минтақалардан ташқарида. Жаҳон валюта бозорида кунлик айланма 1 трлн. Ҳар қандай мамлакатда спекулятив капиталнинг кириб келиши туфайли унинг мавқеи бузилиши мумкин ва олинган маблағлар ҳажми керак бўлгандан анча катта бўлиши мумкин. Жаҳон молиявий инқирозининг мавжуд юқори суръатлари ханузгача глобал иқтисодиётдаги хатарлар ва заифликларнинг асосий сабабидир, хусусан, бозорларнинг бирлашиши тизимли узилишлар еҳтимолини оширади.

Дунё глобаллашуви: Камчиликлари ва Камчиликлари

Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашувининг афзалликлари қуйидагилардан иборат:

1. Жаҳон миқёсидаги глобаллашув маҳсули бўлган халқаро рақобат ишлаб чиқаришнинг кучли стимуляторидир. Шафқатсиз рақобат ишлаб

чиқарилган товарлар ва хизматлар сифатини оширишга олиб келади. Бу табиий равишда компанияларнинг халқаро савдода яхшироқ ўрин егаллаш истаги туфайли рўй беради. Шу муносабат билан, улар шунчаки рақобатдош фирмаларга қараганда анча жозибали маҳсулотларни ишлаб чиқаришга мажбур бўладилар.

2. Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви шароитида нархларнинг пасайишига ва иқтисодий тсикллар ўзгаришини юмшатишга олиб келадиган миқёсли иқтисоднинг таъсири таъминланмоқда.

3. Жаҳон савдосининг глобаллашуви унинг барча иштирокчиларига фойда келтириши шубҳасиз. Ўз навбатида, касаба уюшмаларининг шаклланиши дунё глобаллашуви суръатларининг ошишига олиб келади.

4. Янги технологик йечимларнинг киритилиши ҳисобига меҳнат унумдорлиги ўсмоқда.

5. Ривожланаётган давлатлар жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви туфайли етакчи иқтисодиётларни ортда қолдириш имкониятига ега, улар жаҳон бозорида ўзларининг иқтисодий мавқеини мустаҳкамлаш учун бошланиш ва вақтга ега.

Жаҳон глобаллашувининг камчиликлари қуйидагилардан иборат:

1. Жаҳон иқтисодиёти глобаллашувининг ижобий таъсирининг тақсимланиши нотекис. Шундай қилиб, саноат тармоқлари нуктаи назаридан уларнинг баъзилари фойда кўради: чет елдан керакли малака ва кўшимча молиялаштиришга ега бўлган ходимлар келади, бошқалари рақобатбардошлигини йўқотмоқда, уларга эҳтиёж камаймоқда. Сўнгги рўйхатга олинган тармоқлар қайта қуриш ва мослаштириш учун кўшимча маблағ ўва вақт талаб қилади. Кўпинча, мослашиш муваффақиятсиз бўлади. Бундай ҳолда, ходимлар иш жойларини йўқотадилар, тадбиркорлар еса иш ва пулни йўқотадилар. Бундай режадаги ўзгаришлар айрим мамлакатларнинг миллий иқтисодиётига таъсир қилади, ишсизликнинг кўпайишига ва иқтисодиётнинг тузилишидаги мажбурий ўзгаришларга олиб келади.

2. Олдинги тенденциянинг давомини иқтисодиётни де индустриализатсия феномени деб аташ мумкин. Бу ҳолда баланс ишлаб чиқаришдан хизматларга ўтмоқда. Маҳаллий кадрлар кўпинча дунё тизимининг глобаллашуви натижасида юзага келган ўзгаришларга мослашиш, бошқа соҳада янги иш топиш учун ўз малакаларини ўзгартириш учун қайта тайёрлашдан ўтиши керак.

Касбий маълумотларга ега бўлмаган ва ишламайдиган ишчилар учун иш ҳақи тафовути ўсиб бормоқда. Ўқимишли ишчиларнинг маошлари кўтарилаётган бир пайтда, малакасиз ишчилар, агар уларда бирон бир иш қолса, жуда кам маош тўлашга рози бўлишга мажбур бўладилар. Ушбу жараён натижасида ҳосил бўлган ишсизлик глобаллашув обрўсига путур йетказди. Бироқ, бошқа нуктаи назардан, бу ходимларни ривожлантириш, ўқитиш ва малакасини ошириш учун рағбатлантирувчи рол ўйнайди.

Глобаллашув таъсири остида экотизим ўзгариб бормоқда, табиий ресурслардан фойдаланиш ва улардан фойдаланишга қарши можаролар еҳтимоллиги ошмоқда. Бундай тўқнашувларнинг асосий сабаби ўрмон, сув ва

бошқа ресурслардан мақсадсиз фойдаланиш бўлиши мумкин. Бундай фаолият сайёрага ва унинг аҳолисига йетказадиган зарари тузатиб бўлмайдиган даражада.

Глобаллашувнинг жаҳон муаммолари нимада?

Бир вақтнинг ўзида жаҳон иқтисодиётининг минтақалашishi ва глобаллашувининг давом этаётган ва ўзаро боғлиқ жараёнлари, авваламбор, Шимол ва Жануб мамлакатлари ўртасидаги қарама-қаршиликларнинг кучайишига олиб келади. Ҳозирги кунда Шимолий Америка ва Европанинг ТМК, штатлари ва бошқа иқтисодий агентларни бойитиш натижасида шаклланган жаҳон иқтисодиёти тизими доирасида у асосан бир йўналишда давом этади. Шу билан бирга, Жанубнинг атроф-муҳит мамлакатлари (шартли равишда "учинчи дунё") аста-секин дунё тузуми ва глобаллашув жараёнларининг гаровига айланмоқдалар, чунки улар ва Шимолий давлатлар ўртасидаги ривожланишдаги тафовут ўсиб бормоқда. Эътибор беринг, бундай вазиятга реактсия ҳамма жойда тинч эмас.

Шундай қилиб, аксарият террористик гуруҳлар ўз мафкураларида жаҳон глобаллашувига қарши йўналтирилган элементга ега, ғарбга қарши ҳаракатнинг аниқ хусусиятига ега, бу еса дунё мафкураси ва сиёсати маконида ўз позицияларини аниқ белгилаш имконини беради. Терроризм ўз олдида қўйган мақсадларнинг глобал табиати бутун даврга мос келади. Улар орасида, масалан, ЕИ ёки умуман Ғарб тцивизациясининг федерализатсия қилинишига қарши туриш. Ўз олдида бундай вазифаларни қўйган ҳолда, бундай гуруҳлар одамларни ўз томонига жалб қилишда ҳеч қандай муаммога дуч келмайдилар, чунки улар ғарбга қарши йўналтирилган мафкуравий клишеларга осонгина ергашадилар. Сиёсат ва радикализмда террористик ёндашувларни тарғиб қилиш бугунги кунда оммавий ахборот воситаларининг глобал аудитория учун очиклиги ва "мавжудлик эффекти" яратиши имкониятларини қўлдан бой бермайди.

Малакали ишчилар учун либерал бозор марказида жойлашган тузилма ва атроф-муҳитда кам малакага ега бўлган ишчилар учун анча эркин бозор глобализатсия қилинадиган жаҳон иқтисодиётида капитализм учун муҳимдир. Ҳақиқат шундаки, тизим элементлари орасидаги нотекислик, тенгсизлик бўлмаса, у шунчаки ишлай олмайди ва интегратсия учун ҳеч қандай сабаб бўлмайди. Еритманинг янги зиддиятлари орасида, шу билан бирга бир вақтнинг ўзида юқори бандликка ега бўлган пост-индустриядан кейинги иқтисодиётни яратиш муаммоси мавжуд. Дарҳақиқат, пост-саноат дунёсига хос бўлган замонавий ИТ-ларни қўллаш контекстида бир хил миқдордаги ишчи кучига эҳтиёж йўқолади. Бироқ, айнан Жануб мамлакатлари мўл-кўл манбага ега.

Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви, модернизатсия ва давлат қурилиши жараёнлари бир вақтнинг ўзида периферик мамлакатларда рўй бераётганлиги сабабли, зиддиятлар ва муаммолар юзага келади ва ўзаро кучайтирилмоқда. Натижада, Ғарбдаги ядро кучларининг тор доирасига кирмайдиган, марказдан ташқарида жойлашган аксарият давлатлар сиёсий ва иқтисодий соҳада бегона одамга айланмоқда. Янги пайдо бўлган муаммолар

сабаблари орасида:

Давлат сиёсати учун давлатлар ичида ижтимоий табақаланишни ўз ичига олган ресурсларнинг кескин қисқариши, тегишли иқтисодий ва ижтимоий тадбирларни амалга ошириш);

Ҳар кимнинг ҳар кимдан молиявий қарамлигини кучайтириш;

Жаҳон миқёсида олиб борилаётган иқтисодий рационализатсия натижасида давлатнинг ўсиб бораётган самарасизлиги;

Ғарб истеъмол стандартлари таъсирини кучайтириш (оммавий ахборот воситалари орқали), бу "кўтарилган умидлар инқилобига" олиб келади, чунки аслида бундай даражага кўпгина мамлакатлар еришиб бўлмади.

Совуқ урушнинг тугаши етник миллатчиликнинг қайта тикланишида асосий омил бўлди. СССР ва АҚШнинг мавжудлиги ва улар ўртасидаги қарама-қаршилик даврида, бу учинчи дунё мамлакатларидаги кўплаб можаролар учун ҳал қилувчи ва шакллантирувчи ҳодиса еди. Бугунги кунда ушбу қарама-қаршилик энди аҳамиятсиз бўлиб, омилнинг таъсири йўқолганлиги сабабли, атрофдаги можаролар мавзуси миллатлараро муносабатлар соҳасига ўтди.

Оммавий миллатчиликнинг ўсиши ва дунё тараққиётининг глобаллашуви, матбуот, сўз эркинлиги ва умуман демократиянинг тарқалиши ўртасида сезиларли боғлиқлик мавжуд. Бундай ўтишнинг дастлабки босқичида демократик институтлар ҳали ҳам самарасиз бўлиб, улар миллатчилик туйғуларининг ўсиши учун асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Хусусан, зиддиятнинг ўхшаш сценарийси, энг аввало, элитанинг сиёсий тизимдаги тез содир бўлаётган ўзгаришларни англаши йетарли бўлмаган вазиятда, яъни улар ҳозирги имтиёзли мавқега таҳдидни кўришади. Вазиятнинг бошқа таркибий қисмлари бу сиёсий жараёнда (фуқаролик жамияти институтлари ташкил этилишидан олдин) омманинг фаоллигини муддатидан олдин кўпайиши, камситувчи асосда (етник асосда) халқнинг сиёсий сафарбар қилиниши.

Аксинча, бундай низоларни тўхтатувчи омиллар элитанинг "фуқаролик миллати" ва либерал институтларни ривожлантиришдаги ваколатли сиёсати. Биринчиси, таъкидлаймизки, иккинчисидан устунроқ, яъни заиф институтлар билан ҳам, аммо шаклланган "фуқаролик миллатчилиги" билан, демократик ислохотлар муваффақиятли бўлиши мумкин.

Яқин Шарқнинг хом ашё мамлакатларидан бўлган бизнинг замонамизнинг бир қатор ислом муаллифлари Ғарб мустамлакасини ҳозирги дунё тизимига ўзига хос глобаллашувининг сабаби деб билишади ва шунинг учун бу тартибни қабул қилишмайди. Бу ҳолда ғазабланишнинг кўшимча манбалари ислом маданияти учун хавф туғдирадиган Ғарб маданияти ва дунё иқтисодиётининг глобаллашувининг ўзига хос жиҳатлари бўлиб, улар ўз нуқтаи назаридан адолатсиздир. Фундаменталистлар ва исломчиларга кўра, бугунги кунда исломий давлатларнинг барча муаммолари чет ел урф-одатлари ва уларга бегона тушунчаларни олиш билан боғлиқ. Ҳақиқий Исломдан кэтиш уларни аввалги буюклигини йўқотишига олиб келди. Афсуски, сиёсатда Ғарб моделини мутлақо рад етадиган бундай

фундаменталистик доктринанинг таъсири ортиб бормокда.

3. Глобаллашувнинг миллий ва минтақавий хавфсизлигини таъминлашга таъсири

Янги дунё тартиби ва замонавий дунёнинг муаммолари. Бирполяр ва кўп қутбли дунё моделлари. Олдинги биполяр тизимнинг қулаши дунёнинг янги моделини (НWM, янги дунё тартибини) шакллантириш учун асос бўлди. 50 йил давомида барчани хавотирга солган ядро урушининг олдини олишнинг асосий муаммоси йўқ бўлганлиги сабабли, бошқа муҳим алтернативалар пайдо бўлди:

- ҳаёт сифатини ошириш, иқтисодий ўсиш ва иқтисодиётни оптималлаштириш орқали ижтимоий ва сиёсий барқарорликка эришиш;
- Террористик ҳаракатларнинг фаолиятини чеклаш, кучли армия ва ресурсларга ега диктаторларнинг таҳдидларини зарарсизлантириш орқали дунё хавфсизлигини таъминлаш;
- Ривожланиш жараёнларини, хусусан, мураккаб ижтимоий ва техник тизимларни (АЕС, ИТ) бошқаришни яхшилаш.

Таъкидлаш жоизки, бундай муаммоларни ҳал қилиш учун барча мамлакатларнинг саъй-ҳаракатларини бирлаштириш ва жаҳон ўзаро боғлиқлиги глобаллашуви шароитида муаммоларни ҳал қилишга имкон берадиган янги самарали қарорлар қабул қилиш механизмини ташкил этиш керак. Бундай механизм олдинги версиядан тубдан фарқ қилиши керак, бу алоҳида мамлакатларнинг фаолиятини блокировка қилишга қаратилган (масалан, ядро қуроли атрофидаги кескинликнинг кучайишига олиб келадиган). Шундай қилиб, ЖРЙМ инсониятнинг муаммоларини, шу жумладан глобаллашувнинг глобал оқибатларини ечишга йўналтирилган қарорлар қабул қилиш механизмига айланади.

Бундан ташқари, глобаллашув бугунги кунда жамиятнинг асосий глобал тенденцияларидан бирига айланди. Алоҳида жамиятларнинг ўзаро боғлиқ бўлган жиҳатлари кўп: маданий, иқтисодий, сиёсий. Бундай ўзаро боғлиқликнинг глобал миқёси шубҳасиздир.

Бугунги кунда инсоният янги ижтимоий хусусиятга ега бўлган яхлитликка айланмоқда. Глобаллик тушунчаси дунё тизимини, инсониятни, умуман инсонни, келажак ва ҳозирги кунни, уларни келтириб чиқарган натижалар ва ҳаракатларни ташкил этувчи кўплаб омиллар ва элементларни бирлаштиради. Жамиятларни маданий, сиёсий ва иқтисодий алоқалар орқали тизимга бирлаштирадиган тузилмани глобал даражада кузатишимиз мумкин.

Сиёсат соҳасида ушбу тенденциянинг намоён бўлиши миқёсда фарқ қиладиган миллатлараро жамоаларнинг шаклланиши ҳисобланади. Булар минтақавий ёки қитъавий бирлашмалар, ҳарбий-сиёсий блоklar, глобал халқаро ташкилотлар ва ҳукмрон елиталарнинг коалициялари. Айрим асосий функциялар миллатлараро ташкилотларга берилган ҳолларда, биз дунё ҳукумати (Интерпол, Европа Парламенти) ҳақида гапиришимиз мумкин.

Иқтисодиёт соҳасида, миллий даражада амалга оширилаётган интеграция ва мувофиқлаштириш, минтақавий ва глобал миқёсда тузилган

шартномаларнинг аҳамияти ортиб бормоқда. Бундан ташқари, ТМК ва МНСларнинг таъсири кучаймоқда, халқаро меҳнат тақсимооти аввалгидан кўра аниқроқ. Айрим мамлакатларнинг маълумотлари молия бозорларидаги ўзгаришларда акс этади, жаҳон бозори иқтисодиётнинг ягона глобал механизми сифатида гапиришга имкон беради.

Маданият глобаллашуви шароитида дунёнинг асосий тенденцияси бир хилликка интилишдир. ОАВ фаолияти туфайли бутун сайёра "катта қишлоқ" га айланмоқда. Сайёрамизнинг турли бурчакларида бир хил воқеалар ҳақида маълумот тарқатилиши туфайли бутун дунё бўйлаб миллионлаб одамларга маданий тажриба ҳамма учун бир хил бўлиб қолади, шунинг учун одамларнинг хоҳиш-истаклари бирлаштирилади.

Атроф-муҳит муаммоларининг тобора кучайиб бораётганлиги глобаллашувнинг глобал оқибатларига боғлиқ бўлиши мумкин, бу асосан ишлаб чиқаришни жадал ривожланиши учун айбдор. Замонавий шароитда, инсоннинг муҳити фаол равишда йўқ қилинганда, одамни табиий ҳодисалардан ҳимоя қилиш муаммосидан, табиатнинг ўзини инсон томонидан эксплуатация қилинишидан ва унинг техноген аралашувидан ҳимоя қилиш элементларига ўтилади. Шунингдек, замонавий қурол тизимлари ер юзидаги барча аҳолини йўқ қилишга қодир бўлган технология мукамаллиги даражасига йетди. Шундай қилиб, ҳар доимгидай, энди барча мамлакатларнинг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатни муҳофаза қилиш соҳасидаги ҳамда тинчликпарварлик соҳасидаги биргаликдаги саъй-ҳаракатларини мувофиқлаштириш зарур.

Бундай тенденцияларга жавоб бериш учун замонавий илмий дунёқараш қайта шакллантирилиши керак. Шундай қилиб, Рим клубининг йиғилишида эълон қилинган "Биринчи глобал инқилоб" маърузасида инсоният ривожланишини онгли равишда ва мутлақо бошқариш қобилиятига ега бўлган тцивизация шакллантириш зарурлиги эълон қилинди. Фақат шу йўл билан барчамизга таҳдид солувчи глобаллашув сабаб бўлган глобал тенденцияларни қайтариш мумкин.

Глобаллашувнинг ушбу глобал муаммоларини ҳал қилишга ким ёрдам бермоқда

Илмий ва техникавий тараққиётнинг бундай жадал ривожланиши ҳозирги даврда улар ўртасида фаол ўзаро таъсирсиз мавжуд бўлишнинг иложи йўқ. Бундай ҳамкорлик сиёсий ва иқтисодий каналлар орқали ҳам амалга оширилиши мумкин. Шундай қилиб, халқаро ташкилотларнинг манфаатларига нафақат давлатлар ўртасидаги муносабатлар, балки глобаллашув жараёнида долзарб бўлиб қолган кўплаб масалалар, масалан, атроф-муҳит, тинчликни сақлаш, иқтисодий инқирозларни бартараф этиш ва гиёҳвандлик ёки ОИТСга қарши кураш киради.

Жаҳон миқёсидаги ҳамкорликнинг глобаллашуви шароитида халқаро ташкилот (Халқаро агентлик) - доимий асосда ишлайдиган, халқаро шартномада белгиланган, фаолияти шундай шартномада кўрсатилган бир қатор халқаро муаммоларни тезроқ ҳал қилишга қаратилган нодавлат ёки ҳукуматлараро характердаги бирлашма. Халқаро ташкилотлар қуйидагилар

билан ажралиб туради:

Фаолиятнинг мунтазам / доимий табиати;

Фаолият асосланадиган таъсис ҳужжати;

Кўп томонлама музокаралар ва муаммоларни муҳокама қилиш ишнинг асосий усули сифатида;

Қарорларнинг тавсия этувчи хусусияти;

Уларни консенсус ёки овоз бериш орқали қабул қилиш.

Минтақавий ва жаҳон, нодавлат ва ҳукуматлараро халқаро ташкилотлар мавжуд.

Жаҳон миқёсида глобаллашув даврида бундай халқаро ташкилотлардан бири 1995 йилда ташкил этилган Жаҳон савдо ташкилоти (Жаҳон савдо ташкилоти) бўлиб, у халқаро савдо қоидаларини белгилаш билан шуғулланади. Ушбу ташкилотнинг асосини халқаро савдода иштирок этадиган аксарият давлатлар ўзаро келишган, имзолаган ва ратификатсия қилган шартномалардир. ЖСТнинг асосий мақсади жаҳон савдосининг глобаллашуви шароитида экспорт қилувчилар ва импорт қилувчиларга, хизматлар ва товарларни ишлаб чиқарувчиларга бизнес юритишда ёрдам беришдир. Бугунги кунда халқаро савдо ҳажмининг 95% гача (қиймати бўйича) ЖСТ томонидан белгиланган қоидалар билан тартибга солинади.

Яна бир глобал ташкилот - Нефтни экспорт қилувчи давлатлар ташкилоти (ОПЕК) - бу 1960 йилда бир қатор нефт ишлаб чиқарувчи давлатлар томонидан жаҳон бозорида нефт нархини назорат қилиш ва мувофиқлаштириш учун яратилган картел. жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви шароитида уни ишлаб чиқариш. Ушбу ташкилот ишлаб чиқарилган нефт ҳажмига квоталар белгилайди. Бугунги кунда унинг аъзолари: Ливия, Нигерия, Қатар, Жазоир, Индонезия, Қувайт, Саудия Арабистони, Ерон, Ироқ - жами 11 мамлакат (www.opes.org).

1945 йилда Вашингтонда Халқаро тикланиш ва тараққиёт банки (ХТТБ, Жаҳон банки гуруҳи) ташкил этилди. Унинг мақсади кредит бериш орқали имтиёзли шартларда хусусий капитални жалб қила олмаган аъзо давлатларнинг ривожланишига ёрдам бериш еди.

Шунингдек, 1945 йилда Халқаро валюта жамғармаси (ХВФ - ХВФ) ташкил этилди, унинг мақсади жаҳон молиявий инқирози шароитида валюта бозорининг барқарорлигини таъминлаш, халқаро савдо ва молия соҳасидаги ҳамкорликни фаоллаштириш еди. Ушбу ташкилотларнинг бош қароргоҳи Вашингтон ва Римда жойлашган.

Халқаро савдо палатаси (ИСС) глобаллашган дунё иқтисодиётида халқаро савдо учун муҳим ташкилотдир. У қароргоҳи Парижда жойлашган бўлиб, глобал бизнесни бирлаштиради. ИСС фаолияти жуда хилма-хил бўлишига қарамай, импортчилар ва экспорт қилувчилар учун унинг фаолиятининг энг қизиқарли йўналиши халқаро стандартлар - банк, ҳуқуқий, савдо-сотиқ билан боғлиқ. Масалан, ХМК томонидан ишлаб чиқилиши керак бўлган нормалар УСП - ҳужжатли кредитларни халқаро қўллаш қоидалари. Бундан ташқари, юридик амалиёт нуктаи назаридан Халқаро ҳакамлик суди Халқаро арбитраж судини дунёнинг энг нуфузли нодавлат арбитражи деб

аташ мумкин, бу орқали тижорат характеридаги шахсий низоларни ҳал қилиш мумкин. Халқаро битимлардаги нархларни таклиф қилишнинг ҳуқуқий таркиби шунингдек, ИСС томонидан ишлаб чиқилган "Инсотермс" қоидалари билан белгиланади (масалан, СИФ ёки ФОБ шартлари).

Мақсадлар. Дунё глобаллашуви даврида халқаро бизнеснинг гуллаб-яшнашига ёрдам берадиган ИСС олдида турган асосий вазифалар орасида қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- Хусусий тадбиркорликни ҳимоя қилиш;
- Бизнесда ўзини ўзи тартибга солишни рағбатлантириш;
- Хизматлар ва товарлар бозорларини очиш;
- Сармоянинг эркин ҳаракатланишини рағбатлантириш;
- Савдо ва инвестицияларни илгари суриш.

ИСС 1919 йилда ташкил этилган ва ҳанузгача нодавлат характерда. Унинг таркибига турли саноат ва соҳалардаги бизнес уюшмалар ва компаниялар киради. Уларнинг сони минглабни ташкил этади ва келиб чиққан давлатлар сони 143 та штатларга этади. Халқаро ИССнинг 90 га яқин миллий қўмиталари (ММ) маҳаллий ҳукуматларга халқаро ҳамжамиятнинг мавқеи тўғрисида хабардор қиладилар, шу билан бирга улар Париждаги марказий штаб-квартиранинг эътиборини маҳаллий (миллий) бизнес муаммоларига қаратадилар.

Аъзолик ва даромад. ИСС томонидан молиялаштириш бир неча усулда амалга оширилади:

Хўжалик бирлашмалари ва аъзо компанияларнинг миллий қўмиталарига бадаллар;

ИСС Халқаро арбитраж судининг маъмурий тўловлари;

ИСС томонидан ишлаб чиқилган кодлар ва қоидаларни, китоблар ва нашрларни, семинарларни сотиш (қўшимча даромад).

Маслаҳат ҳолати. 1946 йилда ИСС БМТда маслаҳатчи мақомини олди. Ушбу имконият доирасида савдо ташкилоти бошқа иштирокчиларга ривожланаётган ва ривожланган мамлакатларнинг илгари келишиб олинган бизнес позицияларини йетказди. Бундан ташқари, ХМК ўзининг иш вазифалари ва жаҳон бозорининг глобаллашуви туфайли Иқтисодий Ҳамкорлик ва Ривожланиш Ташкилоти (ОЕСД), Жаҳон Савдо Ташкилоти (ЖСТ), Европа Комиссияси ва бошқа нодавлат ва ҳукуматлараро ташкилотлар билан яқин алоқага ега. Савдо ташкилотининг БМТдаги доимий вакили ўз агентликлари ва бизнесга таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ота-она ташкилотларидаги ўзгаришларни кузатиб боради. ИСС орқали бизнесга оид муаммолар ҳукуматлараро ташкилотларнинг эътиборига Париждаги ИСС штаб-квартираси томонидан берилган баёнотлар орқали йетказилади ва бу маълумотлар миллий ҳукуматларга НК вакиллари орқали йетказилади.

Бизнесни ўзини ўзи бошқариш. Юқоридагиларга қўшимча равишда, ИСС шунингдек, глобаллашувнинг ихтиёрий бўлган бир қатор глобал таъсирларини юмшатиш учун бизнес етикаси кодларини чиқариш билан шуғулланади. Шундай қилиб, Барқарор ривожланиш бўйича ИСС Бизнес хартияси атроф-муҳитни муҳофаза қилиш нуқтаи назаридан компания

фаолиятининг барча йўналишларини (маҳсулотни ишлаб чиқишдан мижозлар маслаҳатига қадар) тартибга солувчи 16 тамойилни ўз ичига олади. Маҳсулотларни илгари суриш, маркетинг тадқиқотлари, тўғридан-тўғри маркетинг, реклама ва атроф-муҳитга оид реклама ва ҳомийлик масалалари ахлоқий муаммолар ИСС реклама ва маркетинг кодлари билан тартибга солинади. Пора олишга қарши кураш, корруптсияга қарши кураш ва халқаро савдо-сотиқда одоб-ахлоқ қоидаларидан фойдаланишни қисқартиришга қаратилган қоидалар дастлаб ХК томонидан 1977 йилда чиқарилган, сўнг 1999 ва 2005 йилларда янгиланган.

ИСС комиссиялари ва ишчи гуруҳлари. Халқаро бизнесга тааллуқли масалаларни ўрганиш учун ИСС ихтисослашган комиссияларининг йиғилишлари - доимий равишда халқаро бизнес қоидаларини ишлаб чиқиш бўйича форумлар ўтказилади. Бундай учрашувлар энергия ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, рақобат, молиявий хизматлар сектори ва суғурта, банк, хусусан, маркетинг, транспорт, солиқ, интеллектуал мулк масалалари, инвестиция ва савдо сиёсати, глобал муаммоларни юмшатиш билан боғлиқ кенг кўламли масалаларни ҳал қилади. глобаллашувнинг оқибатлари. Ушбу форматдаги комиссиялар халқаро даражадаги мутахассислар ва логистика, тижорат, қонунчилик, банк иши ва бошқа соҳалардаги мутахассислар иштирок этадиган қўмиталардир. Уларни қабул қилган комиссия доирасида лойиҳани амалга ошириш тўғрисида қарор қабул қилганда қуйи қўмита - ишчи гуруҳ ажратилган.

Ташкилотнинг муҳим ҳужжатларининг аксарияти айнан шу ишчи гуруҳлар ва комиссиялар томонидан яратилган. Шундай қилиб, функционал жиҳатдан таҳририятдан иборат кичик ишчи гуруҳ УСП-ни мунтазам равишда кўриб чиқади ("Инсотермс"). Ҳужжатнинг янги версияси чиққандан сўнг, у бошқа ваколатли комиссияларнинг мутахассисларига йўналтирилади ва кейинчалик ИСС ИС орқали ташкилот вакили бўлган мамлакатлар даражасида тарқатилади. Кейинчалик барча шарҳлар ушбу ҳужжатни берган ишчи гуруҳ томонидан тўпланади ва қайта ишланади. Қўмита ва ишчи гуруҳ томонидан тасдиқланганидан сўнг, якуний ҳужжатлар тасдиқлаш учун ИСС Ижроия Кенгашига юборилади. ИСС учун стандарт бўлган ушбу даражадаги халқаро даражадаги маслаҳатлашувлар кўп вақт талаб қиладиган бўлса-да, улар барча томонлар ва халқаро бизнес вакиллариининг позицияларининг максимал даражада мувофиқлигини таъминлайди, бу глобаллашув шароитида жуда муҳимдир ва шунинг учун ИСС томонидан расмий ҳужжатларнинг юқори обрўси таъминланади.

ИСС Иқтисодий жинойтчилик хизмати. Ушбу хизмат ХМКнинг бизнесга оид жинойтларнинг турли таркибий қисмлари билан шуғулланувчи бир нечта бўлинмалари томонидан тузилган ва бу уларни таркибидаги "соябон" га айлантиради:

- тижорат банклари, молиявий хизматлар сектори ва инвесторларга молиявий фирибгарлик ва пул ювиш билан курашиш бўйича кенг кўламли хизматларни тақдим этадиган молиявий текшириш бюроси;

- Компанияларга ўз маҳсулотларини қалбакилаштиришнинг олдини

олишга ёрдам берадиган қалбакилаштиришга қарши бюро;

- Халқаро денгиз бюроси, денгиз жинойатларининг барча турларини, шу жумладан фирибгарлик, юкларни ўғирлаш ва қароқчиликни текширади.

Назорат саволлари ва топшириқлар:

1. Дунёда глобаллашув жараёнларининг талқинига асосий ёндашувлар қандай?
2. Иқтисодий глобаллашув жараёнларининг моҳияти нимада?
3. Давлат трансмиллий корпорациялар ва бошқалардан пастми?
4. Давлат иқтисодиётни тартибга солишда етакчи мавқега ега бўлган иқтисодий субъектларга таъсири қандай?
5. Глобаллашув халқаро муносабатлар тизимининг ўзгаришига қандай таъсир қилади?
5. "Пост-Вестфалия" халқаро муносабатлар тизимининг ўзига хос хусусиятлари қандай?
6. "Маданий глобаллашув": бу ҳодисанинг моҳияти нимада?
7. Глобаллашув ва демократия: бу икки ҳодиса ўртасида қандай боғлиқлик бор?
8. Глобаллашув жараёнларининг зиддиятларини санаб беринг?.

Фойдаланган адабиётлар.

1. История международных отношений (1900–1991) : учеб.- метод. пособие / Л. В. Рожкова, О. В. Сальникова. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2015. – 170 с.
2. Международные отношения: ситуативно-аналитический практикум : учеб.-метод. пособие / сост.: Л. В. Рожкова, О. В. Сальникова. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2015. – 198 с.
3. Основы международной безопасности : Учеб.-метод. пособие / Л. В. Рожкова, О. В. Сальникова. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2015. – 104 с.
4. Под ред. Ю. Косова. Мировая политика и международные отношения: Учебное пособие. Стандарт третьего поколения. Для бакалавров. — СПб.: Питер, 2012. — 400 с.: ил. ИСБН 978-5-459-00904-0
5. Смирнов А.И., Кохтюлина И.Н. С 50 Глобальная безопасность и «мягкая сила 2.0»: вызовы и возможности для России / А.И. Смирнов, И.Н. Кохтюлина. – М.: ВНИИГеосистем, 2012. – 280 с. : ил. ИСБН 978-5-8481-0108-

6-мавзу. Глобаллашувнинг миллий хавфсизлик соҳаларига таъсири

Режа:

- 1. Сиёсий хавфсизликни таъминлаш масалалари.**
- 2. Глобаллашувнинг ахборот-мафкуравий жараёнларга таъсири.**
- 3. Глобаллашув жараёнида мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш.**

Таянч сўз ва иборалар:

Хавфсизлик, ҳокимият, давлат хавфсизлиги, сиёсий хавфсизлик, сиёсий тизим, глобаллашув, иқтисодий хавфсизлик, ахборот хавфсизлик, жаҳон сиёсати, халқаро муносабатлар, миллий ва минтақавий манфаатлар, минтақавий интегратсия, моделлар, глобал хавфсизлик, ташқи сиёсат, ташқи сиёсий фаолият, хавфсизлик, куч ишлатмаслик, тинчликни сақлаш, минтақа, доктрина, концепция, принцип, эволюция, ШХТ, БМТ, миллий ва минтақавий хавфсизлик.

1. Сиёсий хавфсизликни таъминлаш масалалари.

Замонавий жамиятда инсон хавфсизлигини таъминлаш масалалари, тўғридан-тўғри ижтимоий тизимларнинг ўзи ва уларнинг қуйи тизимлари (биринчи навбатда, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, технологик ва бошқалар) бугунги кунда ҳам эмас, кеча ҳам долзарб бўлиб қолди. Дарҳақиқат, ядровий ракета қуроллари пайдо бўлиши билан олимлар ва сиёсатчилар инсониятни ўзларини биологик тур сифатида йўқ қилишнинг ҳақиқий имкониятини англаганларида, хавфсизлик муаммолари чет елларда олиб борилаётган илмий тадқиқотларда, халқаро ҳужжатларда тобора кўпроқ ўрин егаллай бошлади (форумлар ва халқаро ташкилотларнинг қарорларида). СССРнинг қулаши билан бу муаммо Россия сиёсий раҳбарияти олдида ҳам назарий, ҳам амалий сифатида тўла пайдо бўлди, бу унинг зудлик билан ҳал қилинишини ва истиқболли жавобни талаб қилди.

Россияда, тахминан, йигирманчи асрнинг 90-йиллари ўрталаридан бошлаб, шахс, жамият ва давлат хавфсизлиги тадқиқот объекти ва предмети сифатида қараладиган тобора кўпроқ илмий ишлар пайдо бўла бошлади. Хавфсизлик фанининг пайдо бўлиши билан деярли бир вақтнинг ўзида мамлакатимизда хавфсизлик тўғрисида илмий билимларни фарқлаш бошланди. Аслида, ахборот, озик-овқат, атроф-муҳит, ҳарбий ва бошқа баъзи хавфсизлик турлари ҳам жуда мустақил ва батафсил ўрганилмоқда. Кўпгина олимлар деярли ҳар қандай хавфсизликнинг давлат тизимининг хавфсизлиги ва хавфсизлиги даражасига, сиёсий ҳокимиятнинг барқарорлиги ва хавфсизлиги даражасига маълум даражада кучли боғлиқлиги борлиги ҳақида ёзадилар. Шу билан бирга, ноёб истиснолардан ташқари, рус тадқиқотчилари турли сабабларга кўра сиёсий хавфсизликни таҳлил қилишдан қочишади.

Шундай қилиб, кўплаб олимлар Совет Иттифоқининг қулашини таҳлил қилиб, 1980-йиллардаги ўзгаришларнинг асосиз юқори суръатини ушбу

ходисанинг асосий сабабларидан бири деб атайдилар. Дарҳақиқат, тарихий меъёрлар бўйича жуда қисқа вақт ичида - атиги 2-3 йил ичида - мавжуд бўлган барча давлат ҳокимияти институтлари тубдан ўзгарган. Шу билан бирга, илгари СССРда бўлмаган янги давлат муассасалари ва тегишли ташкилий тузилмалар пайдо бўлди ¹. Ижтимоий институтларда ҳам чуқур ўзгаришлар юз берди. Ушбу жараёнлар ва ҳодисаларни таҳлил қилиш ва баҳолаш асосида сиёсий хавфсизликнинг амалда ҳар қандай давлат учун аҳамияти тўғрисида хулоса қилиш мумкин, чунки бу давлат барқарорлиги ва миллатлар мавжудлигига таҳдид соладиган нарса ҳисобга олинмайди ёки эътиборсиз қолдирилади.

Шунинг учун ҳар қандай жамиятнинг тузилиши, фаолият кўрсатиши ва ривожланиш услубида мақсадга мувофиқ равишда ўзгаришларни амалга оширадиган сиёсий барқарорлик ва хавфсизлик муаммоси алоҳида назарий ва амалий қизиқиш уйғотади. Ижтимоий ўзига хосликни сақлаб қолиш ва халқаро ҳамжамиятда ўз мавқеини мустаҳкамлаш учун ижтимоий тизим зарур ўзгаришларни ўз вақтида ва йетарли даражада амалга оширишга чақирилади.

Хавфсизлик - бу мавжудлик, диққат ва табиатдан келиб чиқадиган тоифадир (хавф-хатарлар, таҳдидлар ва бошқалар). Рус тилининг луғатида “хавфсизлик” атамаси ҳеч кимга бирор нарсага хавф солмайдиган вазият” сифатида тушунтирилган². Ушбу қоида ҳар қандай хавфсизлик муаммосини таҳлил қилишнинг биринчи услубий шартларидан биридир. Хавфсизликнинг моҳияти энг умумий маънода таҳдидларга қарши ривожланиш имкониятини сақлаб қолиш қобилиятини англатади. Қийинчилик, хавф ва таҳдид деб қаралиши мумкин бўлган ҳодиса ва жараёнларнинг мавжудлиги ёки йўқлиги хавфсизликнинг моҳиятини тушунишнинг калитидир. Қийинчиликлар, хатарлар, хавф ва таҳдидларни кўриб чиқишдан ташқари, “хавфсизлик” тушунчаси аслида ўз маъносини йўқотади. Шунинг учун тадқиқотчи Е.И. Глушенкова ҳозир хавфли жамият даври бошланган деб ҳисоблаган³.

Хавфсизлик ҳодиса сифатида мамлакатнинг ҳудудий яхлитлигини сақлаб қолиш, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ривожланиш муаммоларини мустақил равишда ҳал қилиш ва давлатлараро муносабатларнинг мустақил субъекти сифатида ҳаракат қилишига имкон берадиган давлатдир. Бундан келиб чиқадики, хавфсизлик жуда мураккаб. Шу сабабли хавфсизликнинг иқтисодий, сиёсий, экологик, ҳарбий ва бошқа турларини ажратиб кўрсатиш қонунийдир. Шу билан бирга, ушбу барча хавфсизлик турлари нафақат “хавфсизлик” умумий тушунчаси, балки, авваламбор, уларнинг асосий объекти жамият эканлиги билан ўзаро боғлиқдир.

Бугунги кунда дунё бир қатор муаммоларга дуч келмоқда, улар таъсирчанлиги ва кумулатиф характери бўйича анча барқарор, узок

¹ Васильев А.В. Моделирование политической ситуации как средство совершенствования политического управления в регионе: Автореф. дис. ... канд. полит. наук. М., 1998. С. 1, 2.

² Ожегов С.И. Словарь русского языка. М.: Мир и образование, 2004. С. 31

³ Глушенкова Е.И. Политические аспекты модели устойчивого развития: Автореф. дис. ... канд. полит. наук. М., 2001. С. 1.

муддатлидир. Ушбу қийинчиликлар биринчи навбатда сиёсий, иқтисодий, технологик ва ҳарбий соҳалардаги тенденциялар шаклида намоён бўлади, деб таъкидлаш мумкин. Илгари унчалик хавфли кўринмайдиган таҳдид сифатида баҳоланиши мумкин бўлган янги омиллар пайдо бўлди: миллатчиликни кучайтириш; этник қарама-қаршиликни кенгайтириш, низоларга айланиб бориш; қайта бўлиниши мумкин бўлган иқтисодий тенгсизлик, масалан, Европа; терроризм тўлкини; беқарорлиқнинг баъзи параметрларини бошқалари билан алмаштириш тенденцияси жуда аниқдир. Масалан, тадқиқотчи А.С. Семченков замонавий дунё тараққиётининг асосий тенденцияларини алоҳида таъкидлайди, уларни сиёсий соҳадаги муаммолар деб ҳисоблаш мумкин. Улар орасида биз қуйидагиларни таъкидлаймиз: бир кутбли дунёнинг шаклланиш жараёни, давлат қудратининг заифлашиши, сиёсий парчаланиш ва иқтисодий глобаллашув, ахборот қарама-қаршилигининг ўсиши, технологик инқилобидир¹.

Ушбу муаммони таҳлил қилиб, А.В. Василев ўз диссертатсиясида “бугунги кунда давлат органлари бутунлай бошқа институтсионал муҳитда иш олиб боради, шунингдек бошқарувнинг анча кўп сонли субъектлари ва объектлари билан, шу жумладан илгари мавжуд бўлмаган ва маъмурий усулларни қўллаш имконсиз бўлган нарсалар билан боғланмоқда. Янги шартлар, шунингдек, тегишли бошқарув усулларини излашни (ишлаб чиқишни) талаб қилади”². Шу билан бирга, тадқиқотчининг фикрига кўра, бошқарув қарорларини ишлаб чиқишда сиёсий омилларни ҳисобга олиш муаммоси ҳанузгача бошқарув қарорларини ишлаб чиқиш бўйича фундаментал замонавий рус ишларида ҳам ўз аксини топмаган. Менежмент назариясига оид назарий манбаларга хос бўлган бошқарувнинг сиёсий жиҳатларини “четлаб ўтиш” тенденцияси технологик жараёнларни бошқариш ва математик ҳисоб-китобларга мос жараёнлар ва омилларни таҳлил қилишга йўналтирилган бошқарув назарияларининг “муҳандислик” хусусияти билан боғлиқ. Шу билан бирга, қарорларни қабул қилишда ҳисобга олинмайдиган манфаатлар, айниқса, яширин институтлар шаклини олган субъектлараро муносабатлар ва воқеалар ривожини ва маъмурий қарорларнинг федерал ва минтакавий даражаларда амалга оширилмоқда.

Тадқиқотчи Б.В. Сйсоев, ушбу муаммони биров бошқача позицияларда кўриб чиқиб, шундай деб ёзади: “Хавфсизликнинг ҳарбий-стратегик омиллари, куч ишлатиш ва уларга яқин ҳаракатлар ўзларининг устувор аҳамиятини йўқотиб, тўғри ишлаб чиқиш каби сиёсий ва иқтисодий тадбирларга йўл қўймоқда. Ғарбнинг Шарққа нисбатан савдо-иқтисодий стратегияси, миллий озчиликлар ҳуқуқларига янгича ёндашувлар, уларнинг инқироз ва можароларга айланиб кетишининг олдини олиш мақсадида зиддиятли масалаларни ҳал қилиш, низоларни музокаралар ва тинчликпарварлик миссиялари орқали ҳал қилиш”. Бироқ, бу ҳарбий

¹ Семченков А.С. Оценка состояния политической безопасности России // Вестник МГУ. Серия 12. Политические науки. 2003. № 2. С. 34 - 39.

² Сысоев Б.В. Политические проблемы европейской безопасности: Автореф. дис. ... канд. полит. наук. М., 1999. С. 1 - 2.

кучларнинг роли жамоат ва сиёсий ҳаёт учун ўз аҳамиятини бутунлай йўқотган дегани эмас. Факторлар, қийинчиликлар, хавф ва таҳдидлар рўйхатини давом эттириш мумкин еди, айниқса, ҳозирги пайтда олимларнинг мутлақ кўпчилиги ушбу ва бошқа баъзи омиллар ва муаммолар (улар сиёсий ёки шундай деб ҳисобланиши мумкин) ҳақида ёзмақдалар. Шундай қилиб, А.А. Жириков, Россия давлати сиёсий тизимни барқарорлаштириши кераклигини айтиб ўтди¹.

Аммо замонавий тцивизация тараққиёти омилларининг юқоридаги санаб ўтилиши ҳам аниқ ҳақиқатни англаш учун етарли: дунёнинг бирон бир давлати замонавий шароитларда улардан четда туrolмайди. Ертами-кечми дунёнинг барча мамлакатлари у ёки бу даражада, шу ёки бошқа омилларнинг ҳаммасининг ёки аксариятининг таъсирини деярли ҳис қилишади (ёки аллақачон бошдан кечиришмоқда). Шу сабабли, сиёсий хавфсизлик деб сиёсий тизимнинг (биринчи навбатда, давлат ҳокимиятининг) ўзи ва жамият учун салбий тенденцияларга (хавф-хатарлар, хатарлар, чақириқлар ва таҳдидлар) қарши туриш ва шу билан бирга фаол кенгайиш қобилияти тушунилади деб тахмин қилиш мумкин ва жамият ривожланишидаги ижобий тенденцияларни амалга оширишдир.

Хўш, сиёсий хавфсизлик ижтимоий ҳодиса ва жараён сифатида нима? Бу саволга аниқ жавоб ҳали илмий адабиётда топилмаган. Одатда сиёсий хавфсизлик давлат хавфсизлиги билан тенглаштирилади, аммо унинг мазмуни анча кенгроқ. Бу ҳар бир инсоннинг, бутун жамиятнинг бутун сиёсий ҳаёти хавфсизлигини (сиёсий тузилмалар, муносабатлар ва фаолият), шунингдек унинг конституциявий нормаларга ҳам, қабул қилинган қонунларга ҳам тўлиқ мос келишини англатади².

Ички шароитлар нуқтаи назаридан бу асосий ижтимоий гуруҳларнинг туб манфаатларини ифода этадиган ва жамиятнинг ижтимоий-сиёсий барқарорлигини, ундаги ижтимоий ва сиёсий зиддиятларнинг йўқлигини таъминлайдиган сиёсий тизим барқарорлигини англатадигандек туюлади. Ушбу сиёсий хавфсизликни англашдан мантиқан келиб чиқадиган учта енг муҳим фикрларни таъкидлаб ўтаимиз.

Биринчидан, сиёсий хавфсизлик деганда сиёсий тизимнинг барқарорлиги, яъни жамиятни бошқарадиган ижтимоий-сиёсий институтларнинг умумийлиги тушунилади.

Иккинчидан, сиёсий хавфсизлик - бу сиёсий тизим томонидан асосий ижтимоий гуруҳларнинг асосий манфаатларини ифода этиш ва амалга ошириш, шу билан бирга ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш.

Учинчидан, сиёсий хавфсизлик жамиятда қаттиқ (яъни деярли ҳал етилмайдиган) ижтимоий-сиёсий низоларнинг йўқлиги ёки доимий равишда ва шу билан бирга самарали ҳаракатлар, авваламбор, сиёсий куч томонидан

¹ Жириков А.А. Проблемы политической стабильности Российского государства (этнополитический анализ): Автореф. дис. ... докт. полит. наук. М., 1996. С. 4.

² Жуковский М.В. Политическая безопасность общества и проблемы её обеспечения в Российской Федерации // Безопасность. 2002. № 1 - 2. С. 35.

бундай тўқнашувларнинг жамият учун ҳалокатли таъсирини минималлаштиришни англатади.

Ташқи шароитлар нуқтаи назаридан сиёсий хавфсизлик деганда давлат ҳокимияти органларининг халқаро майдондаги мамлакатнинг асосий манфаатларини ҳимоя қилиш, унинг яхлитлиги ва суверенитетини таъминлаш ҳамда халқаро муносабатларда фаол иштирок этиш қобилияти тушунилади. Шубҳасиз таъкидлаш мумкин бўлган ягона нарса шундаки, сиёсий хавфсизликни ўзаро боғлиқ бўлган икки томоннинг бирлигида (ички ва ташқи шароитлар нуқтаи назаридан) кўриб чиқиш керак. Қолганлари учун олимларнинг фикрлари сезиларли даражада фарқ қилади.

Ички шароит нуқтаи назаридан сиёсий хавфсизлик нимани тушуниши керак? Булар, аввало, сиёсий тизимнинг ўзи, сиёсий режим ёки ҳокимият, бюрократик аппаратнинг хавфсизлиги; тор доирадаги шахслар (одамлар гуруҳлари) - сиёсий элита ёки шахслар; партия хавфсизлиги? Саволни шундай қўяйлик: сиёсий хавфсизликни йетарлича тор даражада тушуниш ва аслида уни фақат куч манбаига ега бўлган кичик гуруҳ ёки кам сонли сиёсий институтларнинг хавфсизлигига камайтириш керакми?

Агар қуролли кучлар (биринчи навбатда) ҳарбий хавфсизликни таъминлаш учун тузилган бўлса, унда сиёсий хавфсизликни таъминлаш учун махсус тузилмалар (ички шароитлар нуқтаи назаридан) (ички кўшинлар, миллий гвардия ва хизматлар билан якунланган) Хизмат федерал даражада - Федерал Хавфсизлик Хизмати ва уларнинг функцияларига ўхшаш бошқа бир қатор тузилмалар мавжуд.

Нима учун бу “хизматлар” яратилади, уларнинг асосий вазифалари нимадан иборат ва биринчи навбатда улар ўзларининг “қамоқхоналарини” кимдан ҳимоя қилишлари керак? Давлат нимадан қўрқади ва қўрқиши керак: ташқи таҳдидми ёки ички кучларми ёки бир вақтнинг ўзида иккаласими? Замонавий Россиядаги ишларнинг ҳақиқий ҳолатини таҳлил қилиш, кўпинча ваколатларга ега бўлган шахслар давлатнинг сиёсий хавфсизлигига таҳдидларни нотўғри аниқлаб олишлари мумкинлигини таъкидлашга имкон беради. Масалан, хавф асосан халқ бошқаруви, ошкоралик, сўз эркинлиги ва умуман аҳолидан келиб чиқишини ҳисобга олиш керак.

Сиёсий хавфсизлик - бу салбий ички ва ташқи таъсирларга йетарлича жавоб беришга, жамият яхлитлигини ва унинг муҳим фазилатларини сақлашга имкон берадиган жамиятнинг сиёсий тизимининг барқарор ҳолати ва самарали ривожланишини таъминлаб беради. У сиёсий соҳанинг динамик мувозанати сифатида тавсифланиши мумкин. Бундан ташқари, сиёсий хавфсизлик деганда давлат, фуқаролар ва умуман, бутун халқнинг сиёсий манфаатларини ҳимоя қилиш учун давлат ва жамиятнинг муайян чоралари, органлари ва функциялари тизими тушунилади. Ҳар қандай жамиятнинг сиёсий хавфсизлиги тизими жуда зиддиятли вазифани ҳал қилишга мўлжалланган: бир томондан, миллий-давлат манфаатларига жавоб берадиган сиёсатни ишончли ҳимоя қилиш, иккинчидан, унинг зарарли ва хавфли жараёнга айланишини истисно қилишдир (миллий-давлат манфаатлари учун).

Бугунги кунда жамиятнинг сиёсий хавфсизлигини унинг сиёсий тизимининг барқарорлиги ва унинг реал ижтимоий самарадорлиги деб тушуниш керак. Шу билан бирга, А.А. Синицыннинг фикрига қўшилиш мумкин эмас. Россияда сиёсий хавфсизлик билан фақат ҳокимиятга ега бўлган шахсларнинг хавфсизлигини, шунингдек, ҳокимиятни йўқотиш хавфи минимал бўлган давлатни тушунади¹. Гарчи тор маънода сиёсий хавфсизликни бундай тушуниш мавжуд бўлиш ҳуқуқига ега бўлиши мумкин.

Юқорида айтиб ўтилганларнинг барчасидан жиддий услубий муаммо келиб чиқади, яъни: сиёсий тизимнинг жамият билан муносабатлари (ижтимоий барқарорлик ва барқарор ривожланишни таъминлаш учун) ва ўзига нисбатан (шу билан мавжуд сиёсий тизимга нисбатан сиёсий барқарорликни таъминлаш мақсади) амалга оширилади. Бундай чегарани аниқлаш осон эмас. Жамият ва давлат хавфсизлиги ўртасидаги чегарани аниқлаш жуда қийин. Гарчи, жамоат ва давлат хавфсизлигининг сиёсий жиҳатларини аниқ чегаралаш сиёсий хавфсизликнинг моҳиятини тушунишга имкон беради.

Давлат хавфсизлигининг сиёсий моҳияти, масалан, олим С.З. Павленко ўзининг барқарор ишлаш қобиляти, ўзаро таъсирлашиш шароитида ривожланиб бориши, сиёсий қадриятлар, манфаатлар ва мақсадларга мос келмайдиган ёки қарама-қарши бўлган бошқа ижтимоий-сиёсий тизимлар билан курашиш, давлатнинг йўналишлари ва стратегиялари тўғрисида тўлиқ бўлмаган ёки ривожланиш ва сиёсий можаролар ва ноаниқликлар шароитида сиёсатни амалга оширишдан зарарланиш еҳтимоли йэтишмаслиги билан тенглашади².

Юқоридаги таърифларга асосланиб, жамият ва давлат хавфсизлиги ўртасидаги фарқни қандай қилиб аниқлаб олиш мумкин? Кўриниб турибдики, улар орасидаги чегара давлат ва нодавлат ташкилотлар устидан назоратни амалга ошириши мумкин бўлган давлат ҳокимияти органлари ва бошқа сиёсий тузилмалар фаолиятида ошириш мумкин. Шу муносабат билан менежментнинг асосий элементи куч ва менежмент ресурслари ва биринчи навбатда таркибий ва ахборот ресурслари ҳисобланади.

Сиёсий хавфсизликнинг моҳиятини тушунишда яна бир муҳим жиҳатни таъкидлаб ўтамиз. Кенг миқёсда сиёсий хавфсизлик сиёсий барқарорликни таъминлаш жараёнини ўз ичига олиши керак. Шу билан бирга, сиёсий барқарорликнинг “барқарорлик”, “ўзгармаслик”, “яхлитлик”, “консолидатсия”, “ҳамжамият” каби тоифалар билан алоқаси аниқдир. Сиёсий ҳокимиятнинг самарадорлиги ва қонунийлиги, мамлакатдаги ижтимоий-сиёсий жараёнларни бошқариш қобиляти, аҳолининг кенг қатламлари томонидан қўллаб-қувватланиши ва унга бўлган ишонч масалалари айниқса долзарбдир. Масалан, тарихий жиҳатдан Россияда ислохотлар ҳар доим айнан “юқоридан” бошланган ва уларда доимо сиёсий

¹ Синицын А.А. Соотношение политической и военной безопасности // Актуальные проблемы военной политики и военной безопасности России. М.: ВУ, 2005. С. 26 – 28.

² Павленко С.З. Безопасность Российского государства как политическая проблема: Автореф. дис. ... докт. полит. наук. М., 1998. С. 13.

ёндошув ҳукмрон бўлиб келган. Зарур тузатишларнинг йэтишмаслиги турли хил номутаносибликларнинг (иқтисодий, минтақавий, ижтимоий) ўсишига олиб келади, қарама-қаршиликлар ва жамиятдаги зиддиятларни кучайтиради, сиёсий ва ижтимоий кескинликни кучайтиради ва одамлар орасида катта норозиликни келтириб чиқаради.

Жамият хавфсизлиги кўп жиҳатдан унинг сиёсий барқарорлигига боғлиқ ва муайян шароитларда сиёсий барқарорликка таҳдидлар бутун жамият хавфсизлигига таҳдид бўлиб қолади. Бу, хусусан, аввало сабабларга ойдинлик киритиш ва юзага келиши мумкин бўлган оқибатларни таҳлил қилиш зарурлигини, авваламбор, сиёсий раҳбариятга ишончсизлик, куч тузилмалари ва сиёсий раҳбарларнинг паст рейтинги ва “ҳокимият вертикалининг” самарадорлиги аниқ эмаслиги каби ҳодисаларни тахмин қилади. Мамлакатда шу муносабат билан С.О. Алехнович барқарор ривожланиш замонавий федерал давлатнинг сиёсий ва ҳуқуқий институти мавжудлигининг ажралмас таркибий қисмидир, деган позициясини илгари сурмоқда¹.

Тадқиқотчи А.А. Жириков тоифадаги фикрларнинг хилма-хиллигини “сиёсий барқарорлик” деб таъкидлайди ва қуйидаги контсептуал ёндашувларни аниқлайди:

1. Тизимнинг ўзи фаолиятининг маълум бир яхлитлиги ва самарадорлиги билан ажралиб турадиган турли хил сиёсий субъектлар ўртасидаги алоқалар тизими.

2. Сиёсатдаги тартибсиз жараёнлар, уларнинг номувофиқлиги ва еҳтимоли сиёсий институтлар ва жараёнлар билан тартибга солинади.

Асосий ижтимоий ва сиёсий кучларнинг ижтимоий ривожланишнинг мақсадлари ва усуллари тўғрисида келишувидир.

Жамиятда мавжуд бўлган барча сиёсий институтларнинг барқарор ишлашида намоён бўлган жамиятнинг сиёсий ҳаётининг ҳолати, тузилмаларнинг сақланиб қолиши ва такомиллаштирилиши, уларнинг сифат аниқлиги билан боғлиқ. Оммавий сиёсий қиймат, маълум бир жамиятни бирлаштирадиган қадриятлар ва меъёрлар тизими томонидан қафолатланган ҳокимиятнинг асосий мақсадидир. Сиёсий тизимда сиёсий субъектларнинг мавжудлиги ва ривожланишини таъминлайдиган сиёсий жараёнлар тўпламидир.

Такдим этилган вариантлар ушбу концепциянинг таърифига контсептуал ёндашувларни чекламайди. Демак, масалан, тадқиқотчилар Г.Ю. Семигиннинг фикрига кўра жамиятнинг сиёсий барқарорлиги, сиёсий тизимнинг самарали ишлаши учун зарур шарт-шароитлар ва омилларнинг мавжудлиги, уларнинг манфаатлари мувозанати асосида барча ижтимоий субъектларнинг муносабатларини таъминлаш қобилияти, барқарор фуқаролик билан тавсифланадиган унинг тинчлик ва тотувлик давлати деб таърифланиши мумкин². Аммо, афтидан, жамиятнинг сиёсий

¹ Алехнович С.О. Механизмы реализации региональной безопасности в парадигме федеративного государства: Автореф. дис. ... докт. полит. наук. М., 2001. С. 3.

² Семигин Г.Ю. Политическая стабильность общества в условиях реформ: Автореф. дис. ... докт. полит.

барқарорлигини тор маънода (яъни ҳокимиятнинг хавфсизлиги ёки сиёсий елитанинг хавфсизлиги сифатида) сиёсий хавфсизликни ажратиб олган ҳолда кенг қўламда кўриб чиқиш мумкин бўлмайди.

Кейинчалик тадқиқотчи Г.Ю. Семигин ёзишича, сиёсий режимни қўллаб-қувватлаш икки даражада амалга оширилади: елита ва оммавий, ва елитани қўллаб-қувватлашнинг асосий омили куч тузилмалари томонидан елита гуруҳлари манфаатларини ҳисобга олиш ва ҳимоя қилишдир. Ушбу турдаги кўмакнинг қўлами ва кучи кўп жиҳатдан елита гуруҳлари ўртасидаги муносабатларга, айниқса ҳокимият тепасида бўлганлар (ёки унга яқин бўлганлар) ва у учун курашаётганлар ўртасидаги муносабатларга боғлиқ. Натижада, маълум бўлишича, ҳокимиятни катта қўллаб-қувватлаш аҳолининг аксарияти томонидан ушбу сиёсий тизим асос бўлган сиёсий кадриятларни, шунингдек сиёсий ва ижтимоий меъёрлар ва сиёсий субъектлар фаолиятини белгилайдиган мақсадлардир.

Сиёсий тизим барқарорлиги муаммосини ҳал қилиш фақат жамиятнинг ижтимоий тузилишини, иқтисодий ривожланиш даражасини, кадриятлар тизимини, етник хусусиятларини ва сиёсий институтларнинг ўзига хос хусусиятларини олдиндан таҳлил қилиш асосида мумкин бўлади. Шунинг учун сиёсий тизимнинг барқарорлиги унинг ички ва ташқи муҳитдаги доимий ўзгаришлар шароитида унинг тузилиши ва асосий тамойиллари сақланишини таъминлаш қобилиятини аниқлатади. Бошқача қилиб айтганда, бу сиёсий тизимнинг моҳияти ва асосий тамойилларини йўқотмасдан ўзгарувчан шароитларга ўз вақтида мослашиш қобилиятидир.

Шунингдек, сиёсий барқарорликнинг моҳиятини тушуниш учун тадқиқотчи И.А. Неверковичнинг фикрига кўра, сиёсий барқарорлик “тартиб ва давомийлик” формуласидан жамиятда ноқонуний зўравонлик таҳдиди йўқлиги ва сиёсий организмнинг ўзини сақлаб қолиш қобилияти сифатида тушунишга қадар белгиланади. Шунингдек - бошқарув тизимини, фуқаролик тартибини, қонунийлиги ва бошқарув самарадорлигини сақлаб қолиш мумкин. Барқарор, бу олимнинг фикрига кўра, фақат йетарлича мослашувчан, ўзгаришларга мойил бўлган тизим деб ҳисоблаш мумкин. Ахир тизимнинг ўзи айнан ташкилот учун, ўзгаришларнинг тартибли оқими учун мўлжалланган ва бу ҳолда ўзгаришлар ҳар доим тизимнинг ўзидан кучлироқдир. Шу билан бирга, сиёсий барқарорлик тушунчаси сиёсий тизимнинг ўзи ва унинг марказий элементи - давлат билан ижтимоий тизим ўртасидаги алоқалар тизимини тавсифлайди¹.

Ушбу қоидадан келиб чиқадики, “мажбурий чекловлар” вазифасини бажарадиган сиёсий институтлар ўзларининг қийматига ега ва барқарорлаштирувчи салоҳиятга егадир. Улар сиёсий фаолиятни тартибга солади, доимийлик ва узлуксизлик принципига риоя қилган ҳолда маълум сиёсий муносабатларни кўпайтиради ва мустаҳкамлайди. Аммо асосий савол ҳали ҳам уларнинг ишлаш сифати: улар ҳақиқатан ҳам ҳокимият ва сиёсат

наук. М., 1996. С. 21.

¹ Неверкович И.А. Проблема взаимосвязи политических институтов и стабильности демократии в США: Автореф. дис. ... канд. полит. наук. Саратов, 2000. С. 7.

таркибида қарор қабул қилишнинг муҳим марказлари бўладими? Шу билан бирга, институтсионализатсияни сиёсий муносабатлар барқарорликка еришадиган жараён сифатида қараш мумкинми? Шу билан бирга, сиёсий тизим объектив зарур ўзгаришларни ўз ҳалокатисиз амалга ошириш учун зарур асосларни олади. Бундай шароитда сиёсий барқарорликни сиёсий алмашувларнинг мунтазам ва тартибли оқими билан тенглаштириш мумкин. Ушбу оқим мунтазам ва уюшқоқ бўлмаган даражада сиёсий барқарорликка эришиш имкониятлари сезиларли даражада чекланади.

Бу ҳолда, мамлакатда сиёсий вазиятни барқарорлаштирадиган ёки аксинча, беқарорлаштирадиган нарса нима?

Тадқиқотчи С.В. Ивлев, ижтимоий тизим ичида бундай беқарорлаштирувчилар бўлиши мумкин: ижтимоий гуруҳларнинг зиддиятли манфаатлари ва ҳокимиятнинг вазифаси қарама-қарши манфаатлар мувозанатига эришишдир, уларнинг механизми йетук демократия институтлари; ўзгариш тезлиги ва йўналишидир¹.

Кўриниб турибдики, ушбу белгилар ижтимоий беқарорлик омилларини тушуниш учун йетарли эмас. Шу сабабли, келинг, замонавий ижтимоий тизимларнинг беқарорлаштирувчиси сифатида иш тутиши мумкин бўлган яна бир неча муҳим фикрларни таъкидлаб ўтамиз. Масалан, буларга қуйидагилар киради: қонунчилик доирасидан ташқарида олиб борилган сиёсий кураш; сиёсий ҳокимиятнинг баъзи ноқонуний ҳаракатлари, шу жумладан коррупция; айрим давлатларнинг ёки халқаро ҳамжамиятнинг геосиёсий қарама-қаршилик доирасидаги ҳаракатлари ва бошқалар.

Ўз навбатида тадқиқотчи С.В. Ивлев қуйидагиларни назарда тутди: жамиятнинг сиёсийлашув даражасининг пасайиши; ҳукмрон елитанинг мухолифатга нисбатан конструктив муносабати; сиёсий раҳбарнинг бирлаштирувчи роли.

Булар, албатта, асосий белгилар, шу билан бирга, биз ижтимоий барқарорликнинг ушбу сиёсий белгиларини тўлдиришни муҳим деб биламиз. Улар орасида, аввало, биз қуйидагиларни ажратиб кўрсатамиз: сиёсий тизимнинг очиқлиги, самарадорлиги ва мослашувчанлиги; фуқаролик жамияти ривожланиши (унинг институтлари ва унинг иқтисодий асослари - хусусий мулк ва ўрта синфнинг ижтимоий асослари ривожланишини англатади); жамиятнинг маънавий асосларининг сифатини белгилаб беради.

Юқорида санаб ўтилган С.В. Ивлевга қўшимча равишда улар бундай ҳолатни жамиятни сиёсийлашув даражасининг пасайиши деб ажратадилар. Бироқ, ҳақиқатан ҳам ривожланган фуқаролик жамияти ва сиёсий таълим тизимини юқори даражада ташкил етилмаган ҳолда ушбу назарий тахмин, еҳтимол, ижтимоий барқарорликнинг белгиси эмас, балки мамлакатда сиёсий режимнинг кескинлашувининг кўрсаткичидир.

Мумкин бўлган маълумот йэтишмовчилиги ёки йетарли бўлмаган сиёсий билимлар (сиёсий барқарорлик хавфсизликнинг ажралмас қисми

¹ Ивлев С.В. Общественная стабильность и политические условия её достижения: Автореф. дис. ... канд. полит. наук. М., 1999. С. 10.

сифатида) тадқиқотчи Е.И. Глушковнинг фикрича, бу "... ҳаракатнинг, масалан, сиёсий қарорнинг экологик оқибатлари тўғрисида маълумот этишмаслиги сабабли, ушбу қарор унинг юзага келиши мумкин бўлган оқибатлари тўғрисида бизнинг билимимиз камлигини ҳисобга олиши керак, шунда биз барча сценарийларда ҳозирда бу атроф-муҳитнинг бузилишига олиб келмайди деб ўйламиз”.

Сиёсий тизим ва унинг муҳити ўртасидаги муносабатлар схемасининг сезиларли даражада ўзгариши учун, авваламбор, сиёсий тизимнинг ўзида ўзгаришлар зарур. Аввало, ўз позицияларини фуқаролик жамияти билан мувозанатлаштириб, давлатни сиёсий тизим марказидан унинг оддий таркибий қисмларидан бирига айлантириш зарур. Демак, сиёсий тизимни қайта қуриш давлат ва фуқаролик жамияти ўртасида, шунингдек ҳокимият тармоқлари ва давлатнинг ўзида ҳокимият даражалари ўртасида ҳокимиятни тақсимлаш хусусиятига аниқ таъсир қилиши керак. Маълумки, замонавий давлат, авваламбор, хусусий манфаатларнинг рақобат кураши майдонидир ва фақат фуқаролик жамиятининг кенг қатламлари иштирок этиши, бу умуман жамоат манфаатларининг намојандаси бўлиб, вазиятни тубдан ўзгартиради. Шу сабабли, фуқаролик жамиятининг сиёсий жараёнга таъсир доирасини яратиш билангина давлатни давлат манфаатларини ҳисобга олишга мажбур қилиш мумкин.

Шундай қилиб, сиёсий хавфсизлик таркибидаги енг муҳим рол давлат хавфсизлигига тегишли, аммо у фақат шу билан тугамайди. **Тор маънода сиёсий хавфсизлик деганда сиёсий элита ва давлат ҳокимиятининг юқори органларини сиёсий хавф, чақириқ ва таҳдидлардан ҳимоя қилиш тушунилади.** Аммо бу ҳолда объектив равишда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини баъзи чеклашлар, ижтимоий ривожланиш суръатларининг пасайиши мумкин бўлади, чунки сиёсий тизим ўз-ўзидан ёпилади ва асосан одамларнинг фақат кичик гуруҳи манфаатларига хизмат қилади.

Шундай қилиб, ҳар қандай жамиятнинг сиёсий хавфсизлигини таъминлашда асосий ролни сиёсий элита, давлат ҳокимиятининг юқори органлари, шунингдек, уни таъминлашнинг асосий субъектлари бўлган давлатнинг куч тузилмалари бажаради. Жамият ташкилотлари ва умуман фуқаролик жамияти сиёсий хавфсизликни таъминлаш жараёнидан ташқарида қолмаслиги муҳимдир. Фақатгина қўшма ва мувофиқлаштирилган саъй-ҳаракатлар билан давлат ва фуқаролик тузилмалари замонавий жамиятнинг изчил ривожланишини таъминлаши ва жамият сиёсий тизимининг барқарорлигини кафолатлаши мумкин.

2. Глобаллашувнинг Ахборот-мафкуравий жараёнларга таъсири.

Жамиятда ахборотлаштириш соҳасидаги муносабатларнинг кенгайиши билан бир қаторда, мамлакатимизда ушбу соҳадаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга қаратилган янги ижтимоий муносабатлар — ахборот хавфсизлигини таъминлаш долзарб масалалардан бирига айланди. Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги ҳузуридаги “Ахборот хавфсизлигини таъминлаш

маркази” давлат муассасаси Ўзбекистон Республикасининг Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг Миллий ахборот-коммуникатсия тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлар тўғрисида” 2013 йил 27 июндаги ПҚ-1989-сонли ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси Алоқа, ахборотлаштириш ва телекоммуникатсия технологиялари давлат қўмитаси ҳузурида “Електрон ҳукумат” тизимини ривожлантириш маркази ҳамда Ахборот хавфсизлигини таъминлаш маркази фаолиятини ташкил қилиш чора-тадбирлар тўғрисида” 2013 йил 16 сентябрдаги 250-сонли қарорларига мувофиқ ташкил қилинган.

Ахборот хавфсизлигини таъминлаш маркази компьютер ҳодисалари бўйича ахборотни йиғиш ва таҳлил қилиш, ахборот хавфсизлигини таъминлашга техник ва консултатив ёрдам бериш бўйича Ўзбекистонда ягона давлат муассасаси ҳисобланади.

Марказ фаолиятининг асосий мақсади— иқтисодиётнинг барча тармоқлари ва соҳаларида ахборотни муҳофаза қилишнинг замонавий воситалари ва методларини янада ривожлантириш ва кенг жорий қилишни таъминлаш, шунингдек, Интернет миллий фойдаланувчиларини ҳамда давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органларини ахборот хавфсизлигига таҳдидлар тўғрисида огоҳлантиришдан иборат.

“Ахборот хавфсизлигига таҳдид манбалари тасодифий ва олдиндан кўзланган бўлиши мумкин”. Дастур таъминотидаги камчиликлар, техник воситаларнинг носозлиги, малаканинг етишмаслиги ёки фойдаланувчининг хатолари тасодифий таҳдидлар ҳисобланади. Олдиндан кўзланган таҳдидлар еса ахборот захираларига зарар йўл қўйиш мақсадида атайин амалга оширилади. Улар фаол(актив) ва нофаол(пассив) бўлади. Нофаол таҳдидларга ахборот захираларидан уларнинг вазифаларига таъсир кўрсатмаган ҳолда рухсат берилмаган фойдаланишга бўлган интилишлар киради. Техник ва дастур воситаларига, ахборот захираларига таъсир қилиш йўли билан тизимнинг мўътадил фаолиятини бузишга қаратилган таҳдидлар фаол таҳдидлар ҳисобланади.

Таърибадан маълумки, хавфни бартараф этишнинг энг осон йўли, шу хавфни олдиндан аниқлаб, унга қарши еҳтиёт чораларини қўллаш ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, ахборот хавфсизлигини таъминлаш борасида ҳам соҳага нисбатан потентсиал таҳдид манбаларини аниқлаш ва ҳимоя чораларини қўллаш бирламчи вазифалардан ҳисобланади.

Ахборот хавфсизлигига таҳдид манбалари ички ва ташқи манбаларга бўлинади. Мутахассисларнинг еътироф этишича, ахборот хавфсизлигининг долзарб муаммога айланишига асосан ташқи манбалар сабаб бўлган. Чунки, бугун замонавий дунёга егалик қилиш учун курашнинг асосий воситаси сифатида ахборот тилга олинмоқда. Бундай вазиятда ахборот технологиялари ва ахборот бошқаруви юксак даражада тараккий етган давлатлар ўзидаги бу устунликдан ижтимоий онга таъсир кўрсатиш йўлида фойдаланишдан том маънода манфаатдор ҳисобланади.

Ахборот хавфсизлигига таҳдиднинг ташқи манбалари:

- чет ел жосуслик ва махсус хизматларининг фаолияти;

- чет ел оммавий ахборот ва глобал коммуникатсия воситалари;
- халқаро гуруҳлар, тузилмалар ва алоҳида шахсларнинг ноқонуний ҳаракатлари;
- ахборот тарқатиш ва фойдаланиш бўйича хорижий давлатлар сиёсатининг амалга оширилиши
- табиий офатлар ва фожеалар.

Ахборот хавфсизлигига таҳдиднинг ички манбалари:

- сиёсий, иқтисодий ва жамоат ташкилотларининг, алоҳида шахслар ва гуруҳларнинг ахборот тўплаш, тарқатиш ва фойдаланиш соҳасидаги ноқонуний фаолиятлари;
- ахборот соҳасида фуқаролар ва ташкилотлар ҳуқуқларининг бузилишига олиб келувчи давлат тизимларининг қонуний ҳаракатлари ва кўзда тутилмаган хатолари;
- ахборот тизимларининг дастурий-техник воситаларининг базавий технологияларини яратиш, синаш ва ишлаб чиқариш бўйича маҳаллий саноатнинг талаб даражасида емаслиги.

Ахборот маконининг вужудга келиши нафақат уни бўлиб олиш, балки унда кечаётган жараёнларни назорат қилиш ва бошқаришни ҳохловчи томонларнинг пайдо бўлишига олиб келди. Бу гуруҳларнинг кураш воситаси ҳам айнан ахборот қуролидир. Таҳлилчилар ахборот қуроли деганда одамларга руҳий таъсир кўрсатадиган ва уларнинг устидан назорат қилиш имконини берувчи воситаларни, компьютер вирусларини, мантикий бомба, телекоммуникатсия тармоқларида ахборот алмашинувини бостирувчи мосламаларни, давлат ва ҳарбий соҳаларни бошқаришда ахборотларни сохталаштириш каби ҳаракатларни назарда тутишади.

Ахборот хавфсизлигига нисбатан таҳдидларнинг асосий таъсир воситаси бир марталик ташвиқот акциялари, узоқ муддатли тарғибот кампаниялари, мафкуравий тазйик, маданий экспансия, ахборот блокадаси каби руҳий-информатсион таъсир воситалари ҳисобланади.

Руҳий-информатсион таъсир асосан қуйидаги усуллар орқали амалга оширилади:

- дискредитатсия – воқеанинг аҳамиятини пасайтириб бериш;
- дезинформатсия – ахборотнинг маъносини ўзгартирган ҳолда тақдим этиш;
- тухмат;
- ёлғизликни чалғитиш;
- фактларни манфаат учун бузиб талқин қилиш.

Руҳий-информатсион таъсир оммавий ахборот ва глобал коммуникатсия воситалари орқали амалга оширилади ҳамда давлатнинг ички сиёсатига ишончсизлик уйғотиш, ички ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштириш, мухолиф кайфиятларни кўзғотиш, ҳаттоки исёнга ундаш каби салбий оқибатларга олиб келиши мумкин.

Глобаллашган ахборот майдонида руҳий-информатсион таъсир воситаларини тўлиқ чеклаш ёки назорат қилиш имконсиз. Демократик бошқарув, фикрлар хилма-хиллиги бунга йўл қўймайди. Аслида

тарқатилаётган ҳар бир ахборот қайта-қайта текширилган бўлиши керак. Аммо реаллик бу саробни амалга оширишга йўл қўймайди. Шунинг учун муаммонинг бошқа ечимларини излаган маъкул.

Биринчидан, ташқи таҳдид кучларига нисбатан муносабатни шакллантириш.

Иккинчидан, фуқароларнинг билимини ва таҳлил қилиш маҳоратини ўстириш лозим. Токи уларнинг ўзи оқни қорадан ажратиб олиш имкониятига ега бўлсин.

Учинчидан, ахборот оқимида жамият ва давлат манфаатларига мос бўлган ахборотни одамлар тезроқ қабул қиладиган ва ишонадиган даражага олиб чиқиш. Агар бу вазифа етарли даражада амалга оширилса, салбий ахборотларнинг ижтимоий онга таъсири кескин тушиб кетади.

Тўртинчидан, миллий ОАВга ишончни ошириш. Чунки, ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг энг муҳим шартлари жамиятда ахборот тақчиллигини бартараф этиш масаласи билан боғлиқ. Агар аҳоли маҳаллий ОАВга ишонмаса, уларни асосий ахборот манбаи сифатида қабул қилмаса, бошқа манбаларни излаши табиий.

Бешинчидан, ахборот бошқаруви ва технологиялари соҳасини малакали кадрлар билан таъминлаш.

Ривожланаётган мамлакатларнинг халқаро ҳамжамиятга интегратсиялашувининг кучайиши улардан глобал ахборот майдонида ўз имижини яратишни талаб қилмоқда. Чунки глобаллашув инсон ҳаётини қанчалик шиддаткор қилмасин, ҳар бир миллатнинг ўзига хослиги, миллий кадрият ва анъаналарига содиқлиги, умуман, унинг миллат сифатида ўзлигини сақлаб қолишига жиддий таҳдид солмоқда. Шунинг учун ҳам ахборот хавфсизлигини таъминлаш муаммолари бугун нафақат ривожланаётган, балки дунёнинг йетакчи давлатларида ҳам муҳим аҳамият касб этади¹.

Хўш, ахборот хавфсизлиги нима? Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида»ги қонунига мувофиқ “субъектларнинг ахборотни яратиш, қайта ишлаш ва ундан фойдаланиш билан боғлиқ фаолият соҳаси — ахборот соҳасидир”², ҳамда “ахборотни муҳофаза этиш — ахборот борасидаги хавфсизликка таҳдидларнинг олдини олиш ва уларнинг оқибатларини бартараф этиш чора-тадбирлари”³.

Ахборот борасидаги хавфсизлик — ахборот соҳасида шахс, жамият ва давлат манфаатларининг ҳимояланганлик ҳолати.

Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги қонуни. 12.12.2002 й. 3-модда.

¹ Н.Қосимова. Интернет журналистиканинг технологик асослари. Т., 2012. 54-55 бетлар.

² Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисидаги” қонуни. 12.12.2002 й. 3-модда.

³ Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисидаги” қонуни. 12.12.2002 й. 3-модда.

“шахс, жамият ва давлатнинг ахборот соҳасидаги хавфсизлигига таҳдидларнинг олдини олиш; Шунингдек “ҳар қандай ахборот, агар у билан қонунга ҳилоф равишда муомалада бўлиш ахборот мулкдори, егаси, ахборотдан фойдаланувчи ва бошқа шахсга зарар йўеткизиши мумкин бўлса, муҳофаза етилмоғи керак”¹ [2, 11-модда], яъни бундай ахборотларнинг хавфсизлиги таъминланиши қонун билан белгиланган бўлиб, ахборотларни муҳофаза қилиш қўйидаги мақсадларда амалга оширилади:

ахборотнинг махфийлигини таъминлаш, тарқалиши, ўғирланиши, йўқотилишининг олдини олиш;

ахборотнинг бузиб талқин этилиши ва сохталаштирилишининг олдини олиш”².

Шахснинг ахборот хавфсизлигига дахл қилганлик учун жавобгарлик нормаларини қўллаш ахборот хавфсизлигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Шу боисдан, мамлакатимизда 2007 йилда “Ахборотлаштириш ва маълумотлар узатиш соҳасида қонунга ҳилоф ҳаракатлар содир этганлик учун жавобгарлик кучайтирилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг қонуни қабул қилинди.

Ахборот хавфсизлиги жамият ва давлатнинг ахборот борасидаги хавфсизлигини таъминланиши муҳимдир. “Жамиятнинг ахборот борасидаги хавфсизлигига қўйидаги йўллар билан еришилади:

демократик фуқаролик жамияти асослари ривожлантирилишини, оммавий ахборот эркинлигини таъминлаш;

қонунга ҳилоф равишда ижтимоий онгга ахборот воситасида руҳий таъсир кўрсатишга, уни чалғитишга йўл қўймаслик;

жамиятнинг маънавий, маданий ва тарихий бойликларини, мамлакатнинг илмий ва илмий-техникавий салоҳиятини асраш ҳамда ривожлантириш;

миллий ўзликни англашни издан чиқаришга, жамиятни тарихий ва миллий анъаналар ҳамда урф-одатлардан узоқлаштиришга, ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштиришга, миллатлараро ва конфессиялараро тотувликни бузишга қаратилган ахборот экспансиясига қарши ҳаракат тизимини барпо этиш”³.

¹ С. Ходжаев. Ахборот хавфсизлиги тушунчаси. Республиканский семинар: “Информационная безопасность в сфере связи, информатизации и телекоммуникационных технологий. Проблемы и пути их решения”. Сборник тезисов и докладов. Государственный комитет связи, информатизации и телекоммуникационных технологий РУз. ГУП “UNICON.UZ”. Центр научно-технических и маркетинговых исследований. Т., 29.10.2013. 2-4 бетлар.

² С. Ходжаев. Ахборот хавфсизлиги тушунчаси. Республиканский семинар: “Информационная безопасность в сфере связи, информатизации и телекоммуникационных технологий. Проблемы и пути их решения”. Сборник тезисов и докладов. Государственный комитет связи, информатизации и телекоммуникационных технологий РУз. ГУП “UNICON.UZ”. Центр научно-технических и маркетинговых исследований. Т., 29.10.2013. 3 бет.

³ Ходжаев С. Ахборот хавфсизлиги тушунчаси. Республиканский семинар: “Информационная безопасность в сфере связи, информатизации и телекоммуникационных технологий. Проблемы и пути их решения”. Сборник тезисов и докладов. Государственный комитет связи, информатизации и телекоммуникационных технологий РУз. ГУП “UNICON.UZ”. Центр научно-технических и маркетинговых исследований. -Т.: 29.10.2013. 2-4 бетлар, 2-бет.

Давлатнинг ахборот борасидаги хавфсизлиги қуйидаги йўллар билан таъминланади:

“ахборот соҳасидаги хавфсизликка таҳдидларга қарши ҳаракатлар юзасидан иқтисодий, сиёсий, ташкилий ва бошқа тусдаги чора-тадбирларни амалга ошириш;

давлат сирларини сақлаш ва давлат ахборот ресурсларини улардан рухсатсиз тарзда фойдаланилишидан муҳофаза қилиш;

Ўзбекистон Республикасининг жаҳон ахборот маконига ва замонавий телекоммуникациялар тизимларига интеграциялашуви;

Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумини зўрлик билан ўзгартиришга, ҳудудий яхлитлигини, суверенитетини бузишга, ҳокимиятни босиб олишга ёки қонуний равишда сайлаб қўйилган ёхуд тайинланган ҳокимият вакиллари ҳокимиятдан четлатишга ва давлат тузумига қарши бошқача тажовуз қилишга очикдан-очик даъват этишни ўз ичига олган ахборот тарқатилишидан ҳимоя қилиш;

урушни ва зўравонликни, шафқатсизликни тарғиб қилишни, ижтимоий, миллий, ирқий ва диний адоват уйғотишга қаратилган, терроризм ва диний экстремизм ғояларини ёйишни ўз ичига олган ахборот тарқатилишига қарши ҳаракатлар қилиш”.

Албатта ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг энг долзарб масалаларидан бири интернетдаги ахборот хавфсизлиги бўлиб, ундан ҳимояланишнинг бугунги кунда кўплаб усуллари мавжуд. Шулардан энг оддийси пароль қўйишдир. Симсиз тармоқни самарали ҳимоя қилиш учун аввало унга қандай хатар хавф солаётганлигини фойдаланувчи билиши лозим. Булар:

1. Бепул интернет. Бугунги кунда интернет провайдерлар арзон тарифларни таклиф этаётганликларига қарамай, айрим кимсаларда сизнинг интернетингизга яширинча уланиш фикри тўғилиши мумкин.

2. Трафикни йўлда тутиб олиш, электрон почта, ижтимоий тармоқлардаги akkaунтингизни бузиш ва бошқа ҳуқуқбузарликларни амалга ошириш. Wi-Fi паролени билган ҳуқуқбузар узатилаётган трафик орқали олинаётган ахборотга ега бўла олади.

3. Ишлаб чиқаришдаги жосуслик. Кўп ҳолатларда ўз ишига нисбатан масъулиятни тўла қонли ҳис етмаган маъмур томонидан қўл учида созланган ишхонадаги Wi-Fi ҳуқуқбузар учун “очик ешик” вазифасини ўтайди. Натижада ҳуқуқбузар компаниянинг махфий ахбороти ҳамда ходимларнинг шахсий маълумотлари учун йўл очилади.

4. Пентестинг (инг. пенетратион тестинг – яширинча кириш учун тестдан ўтиш). Пентестерлар – сўнгги йилларда пайдо бўлган замонавий хакерлар. Аммо улар буюртма асосида, тармоқ егасининг розилиги билан иш кўрадилар.

5. Қизиқиш. Тармоқни бузиш учун енг кенг тарқалган сабаблардан бири. Аксарият ҳолатларда мазкур ҳуқуқбузарликни ёшлар амалга ошириб, кейин тенгдошлари ўртасида мақтаниб юрадилар¹.

Ахборот хизмати ходимлари ташкилот сайтини турли хил компьютер хужумларидан сақлаш учун, аввало уларнинг енг кенг тарқалган турларидан хабардор бўлишлари мақсадга мувофиқдир.

1.ДДОС –хужум. Бундай хужумда тармоқ ресурсига аниқ шаклланмаган пакетлар жўнатилиб, траффик тўлиб қолади ва тизим қотиб қолади.

ДДоС (инг. Дистрибутед Дениал оф Сервисе) хизмат кўрсатишдан бош тортиш.

2. МАС Сниффинг & Споофинг – бундай хужумларнинг содир бўлишига WEP ёқилган бўлсада, МАС-манзил тармоқ бўйлаб очиқ ҳолда узатилади. Демак, МАС-манзилни осонгина йўлда ушлаб қолиш мумкин. Ундан фойдаланган ҳолда хакер манзилга кириш учун сўров юбориб, ўзининг ноқонуний хатти –ҳаракатини амалга оширади².

3. Ассесс Поинт Споофинг – хужумнинг мазкур тури ёлғон кириш нуқтасидан фойдаланган ҳолда мижозларни ўзига оғдиришдан иборат. Натижада пароллар ва бошқа маълумотлар хакер қўлига ўтади ва у барча ахборотга ега бўлади³.

4. Флоодс (инг. чўктириш). Бунда хужум уюштирилаётган тизимга жуда ҳам катта миқдорда таркибида фойдали ахборот бўлмаган ИСМП ёки УДП пакетлар жўнатилади. Натижада каналнинг ўтказиш имконияти кескин пасаяди ва компьютер хотираси кераксиз ахборот билан тўлади.

5. СЙН Флоодс – ахборот канали СЙН пакетлар билан тўлдирилади, яъни ТСПНП протокол келган С-СЙН пакетга С-СЙНСАСК пакет билан жавоб бериб, сессияни СЙН РЕСЕИВЕД ҳолатга ўтказиб, уни навбатга қўяди. Агарда белгиланган вақтда мижоздан С-АСК келмаса, уланиш навбатдан чиқариб ташланади. Кириш уланишлар навбати тўлиб, тизим яна СЙН пакетларни қабул қилса, улар еътибордан четда қолади. Ахборот каналини СЙН пакетлар билан чўктиришдан мақсад сервер навбатини тўлдиришдан иборат. Навбат тўлгач, сервер фойдаланувчилар сўровларига жавоб бермай қўяди. Бу хужумда хакер ҳар бир ярим дақиқада серверга 30-40 та пакет жўнатади.

6. ДНС флоодинг ДНС ссан. Мазкур хужум интернет сервери номларига қаратилган. Серверга жуда катта миқдорда ДНС сўровлар жўнатилади. Натижада фойдаланувчилар серверга сўров жўната

¹ Иргашева Д.Я., Лысенко Т.Г. К вопросу обеспечения методов взлома сети. Республиканский семинар: “Информационная безопасность в сфере связи, информатизации и телекоммуникационных технологий. Проблемы и пути их решения”. Сборник тезисов и докладов. Государственный комитет связи, информатизации и телекоммуникационных технологий РУз. ГУП “UNICON.UZ”. Центр научно-технических и маркетинговых исследований. –Т.: 29.10.2013. 44-45 с.

² Взлом и защита WI-FI// <http://protectme.yomu.ru/vzлом-i-zashhita-wi-fi/>

³ Олег Бойцев. Защити свой компьютер на 100% от вирусов и хакеров/http://www.razlib.ru/kompyutery_i_internet/

олмайдилар. Хужумдан олдин хакерлар сервер номларини ўрганиш учун сўровдан ўтказадилар ва домен ҳақида барча маълумотни оладилар¹.

7. Ҳаск. Ушбу ҳужум одатда хакерлар томонидан компьютерлар оператсия тизимлари, иловалар ёки протоколларнинг заиф жиҳатларини аниқлаш учун қўлланилади. Аниқланган заифликлардан хакер келгусида тизимга рухсатсиз кириш ёки ўзи учун самарали бўлган бошқа бир ДОС ҳужум турини танлаш учун фойдаланиши мумкин.

8. ИСМП флоодинг (флоод пинг). Инглиз тилидан таржима қилинганда “пинглар оқими” деган маъно англатади. Ушбу ҳужум чоғида компьютер тизимига катта миқдорда ИСМП (пинг тизимлари) сўровлари жўнатилади. Оқибатда компьютер каналининг ўтказувчанлиги сусайиб, компьютер тизими келган пакетларни таҳлил ва уларга жавобларни тайёрлаш билан банд бўлиб қолади. Шунингдек, ушбу ҳужум туридан маъмурлар ва компьютер фойдаланувчилари ўз ҳисоблаш тармоқлари транспорт тизимининг асосий қисмлари иш қувватини текшириш ҳамда тармоқнинг максимал куч билан ишлаш имкониятини баҳолаш учун фойдаланишади.

9. Идентификацион флоодинг (идентд). Тизим идентификацияси сўрови. Ушбу ҳужум тури ИСМП флоодингга ўхшаш бўлиб, ундан фақат компьютер тизими (ТСП порт 113) тўғрисида маълумот сўраши билан фарқ қилади. Бу ҳужум пинглардан анча самаралироқ. Чунки ушбу сўровларни таҳлил қилиш ва уларга жавоблар тайёрлаш протсессорнинг кўпроқ вақтини олади.

10. Портс ссан. Компьютер тизими портлар мавжудлигини аниқлаш ва уларни очишга уриниш мақсадида сканер қилинади. Одатда ушбу ҳужум ҳам компьютер тизимининг заиф жиҳатларини аниқлаш ва келгусида кучлироқ ҳужумни амалга ошириш учун қўлланилади.

11. Унреачабле (дест-унреач, ИСМП тйпе 3). Ушбу ҳужум турининг мазмуни шундан иборатки, унда компьютер тизимига белгиланган порт билан алоқа йўқлиги тўғрисида ёлғон ИСМП тйпе 3 хабари жўнатилади, оқибатда тизим пакетлар “етиб бормаяпти” деб ўйлаб, алоқани узиб қўяди. ИСМП тйпе 3 хабари тўғридан тўғри миждознинг машинасига жўнатилиши ва шундан сўнг у алоқани узиши ёхуд серверга жўнатилиши ва алоқа узилишининг сабабчиси сервер бўлиши мумкин. ИСМП тйпе 3 хабари хакерлар томонидан жўнатилади.

12. Боинк (Бонк, Теардроп, new Теар/Теар2). ИП протоколи пакети маълумотлари тармоқ орқали жўнатилганда ушбу пакет бир неча бўлақларга ажратиб юборилади. Кейинчалик, олувчига етиб борганда, ушбу бўлақлар яна бирлашади. Хакер мана шундай бўлақлар сонини жуда кўп миқдорга келтириши мумкин, бу еса ўз навбатида қабул қилувчи томоннинг дастурий буфери тўлиб кетишига ва тизимнинг ишдан чиқишига олиб келади. Ушбу ҳужум ОС Windows компьютерлари учун самаралидир. Бундай пакетни олгандан кейин махсус исмп-фихга ега

¹ Атаки в сети интернет. Dagforum.2bb.ru

бўлмаган Windows NT «осилиб қолади» ёки авария ҳолатида ўчишга сабаб бўлади.

13. Понг. Юқорида санаб ўтилган флоодс ҳужумлардан бири, аммо бу ҳолатда жўнатувчининг (хакернинг) ҳақиқий ИП манзили сифатида қалбаки манзил кўрсатилади. Бу еса хакерни аниқлашни мушкуллаштиради.

14. Пуке. Ҳужум уюштирилаётган хостга хакер томонидан ИСМП унреачабле еррор (олисдаги тизимнинг номаълум хатолиги) пакети жўнатилади. Оқибатда, сервер (одатда ИРС) хостдан ўчириб қўйилади.

15. Вирус. Бир марта тизимга киритилган дастур ўзининг нусхаларини яратиш хусусиятига, ушбу нусхалар ҳам бирламчи вируснинг ўзи каби хусусият ва имкониятларга ега бўлади. Вируслар тизимдаги маълумотларни бузиш, ўзгартириш ёки йўқ қилиш имкониятига ега. Агар компьютер интернет тизимига уланган бўлса, фойдаланувчи бирор бир зарарланган маълумот ёки дастурни тортиб олиш ва кейинчалик уни ўз шахсий компьютерига жойлаштириш; электрон почта орқали зарарланган дастурни олиб, очиб ўқиш; вирус мавжуд бўлган www-саҳифани кўриш пайтида ёки кимдир сизнинг маълумот тўплагичингизга (флешка, хард-диск) вирусни киритиши туфайли “юктириши” мумкин.

16. Трожан ҳорсе. Қадимги юнон афсоналарига кўра, Трояни қамал қилган ахей аскарлари улкан ёғоч от ясаб, ичига беркиниб олишади. Трояликлар еса душман шумлигидан беҳабар ҳолда ёғоч отни шаҳарга олиб киришади. Ярим кечаси от ичидаги аскарлар ташқарига чиқиб, кўриқчиларни ўлдиришади ва ўз аскарлари учун дарвозани очиб беришади. Шундан кейин “троя оти” деган атама пайдо бўлган ва у душманни махв этиш мақсадида унга совға беришни англатади.

Бугунги кунда еса компьютерлар ва хакерларга тадбиқ етилганда, “Троя оти” деганда дастурга махсус киритилган ва махфийликни тизимли назорат қилишни четлаб ўтиш имконини берадиган функционал имконият тушунилади. Ушбу имконият ўз ўзини йўқ қиладиган бўлса, уни аниқлашнинг имкони бўлмайди. Лекин доимий равишда, яширин тарзда амалга ошириладигани ҳам бўлади. Одатда, хакер учун фойдаланувчининг шахсий компьютерига “троя оти” функциясига ега бўлган бирор бир дастурни киритиш қийинчилик туғдирмайди. Бунинг учун хакер бирорта фойдали ёки қизиқарли вазифани бажарадиган дастурни ёзади, масалан, у: ўйинларни ишга туширишга, оператсия тизими иши самарадорлигини оширишга ёки интернет тармоғига кириш тезлигини оширишга мўлжалланган бўлиши мумкин. Дастурга яширин равишда файлларини ўқиш ва уларни хакернинг электрон манзилига жўнатиш ёхуд бошқа яширин оператсияни бажариш юзасидан йўриқномалар киритилган бўлади. Кейин хакер ушбу дастурнинг фойдаланувчининг электрон манзилига жўнатади ёки умумфойдаланишдаги www-серверга кўчириб олиш учун жойлаштиради, ББС га дастурни юклайди ва енг муҳими, фойдаланувчи дастурни ишга туширишига умид қиладди ва шуни кутади. Бунинг учун хакер дастурнинг

тавсифида уни бошқа шу каби дастурлардан қандай афзалликларга ега эканини ошириб-тошириб мақтайди. Бундан ташқари, “троя оти” фойдаланувчининг шахсий компютерини зарарлашга мўлжалланган бошқа вирусга ҳам жойлаштирилиши мумкин. Компютер ушбу вирус билан зарарланиши ҳамон функция ҳам ишга тушиб кетади. “Троя оти” функцияси мавжуд бўлган дастур бундан ташқари тизимнинг логин ва паролни киритиш бўйича сўровини ҳам сохталаштирилиши мумкин. Тажрибасиз фойдаланувчи бундай сохта сўровни ҳақиқийсидан фарқлай олмайди. У логин ва паролни киритиб, уларни ҳакерга бериб қўяди.

Юқорида тилга олинган ҳужум турлари ташкилот фаолиятига жиддий зарар йўтказиши мумкин. Шу ўринда айти пайти бутун дунёда жуда ҳам катта шов-шувга сабаб бўлган “ВикиЛеакс иши”ни тилга олиш жоиз¹.

Мендакс (сплендиде мендах – ажойиб ёлғончи) тахаллуси билан фаолият юритган австралиялик ҳакер Жулиан 16 ёшида ўз дўстлари билан “Вормс Агаинст Нуслеар Киллерс” (Ядровий қотилларга қарши қуртлар) ҳакерлик ташкилотини тузиб, тизимларга зарар йўтказмасдан, маълумот ўғирлаш билан шуғулланишади. 1991 йили 20 ёшида Нортел Нетворкс канада телекоммуникатсион компаниясининг марказий серверини бузганликда айбланиб, ҳибсга олинади. Ассанж тергов жараёнида ўз айбини тан олади. Аммо жазо сифатида у фақатгина жарима тўлайди. 2006 йили Жулиан Ассанж ВикиЛеакс сайтига асос солади. Сайтнинг асосий мақсади ҳукумат, ҳарбий ташкилотлар ва йирик компаниялар сайтидан махфий маълумотларни ўғирлаб, тарқатиш бўлиб, 2006 йили унда “Сомали ислом судининг ҳукумат арбобларини қатл этиш борасидаги қарори” елон қилинади. Портал “ҳужжат асл нусха бўлмасада, АҚШ разведкаси маълумотларидан олинганлигини таъкидлайди”. Ассанж ахборотни ўз сайтига жойлаштиришдан олдин уни порталнинг барча серверларига жойлаштирилиши натижасида аниқ манбасини излаб топиш қийин еди. Қисқа муддат ичида Ассанж Аль-Джазира, Тхе Гуардиан, Дер Спиегел ва Тхе Нью Ёрк Тимесга Афғонистон ва Ироқдаги уруш ҳақида 100 мингга яқин махфий ҳужжатларни жўнатган ва ВикиЛеакс сайтида жойлаштирган.

2012 йили Ассанж Викилеакс Суриядаги ҳарбий ҳаракатларга оид 2,4 миллион, шунингдек Пентагоннинг ўта махфий ҳужжат сирасига кирувчи 15 мингта ҳужжатларига ега эканлиги ҳақида хабар беради. 2013 йилнинг август ойида сайтда турли хил махфий ҳарбий ҳужжатларни юклаб олиш учун ҳаволалар оммага еълон қилинади. Бугунги кунда АҚШ ҳукумати Жулиан Ассанжни биринчи рақамли давлат душмани деб еълон қилган. Шунга қарамай, инсон ҳуқуқлари учун курашаётган кўпгина ташкилотлар уни соҳа қаҳрамони, деб тан олишган.

Бугунги кунда аксарият юридик шахслар ўз ҳудудларида интернетга уланишнинг енг қулай тури Wi-Fi-тармоқдан фойдаланадилар. Wi-Fi-тармоқларда мураккаб алгоритмик математик моделлари аутентификацияси, маълумотларни шифрлаш, уларни тўлақонли узатишни назорат қилиш яхши

¹ Andrew O’Hagan Ghosting: Julian Assange LRB 6 March 2014.

йўлга қўйилган бўлиб, фойдаланувчилар ўз маълумотларининг ўғирланишидан хавотир олмасалар ҳам бўларди. Аммо симсиз тармоқ созланишига жиддий ётибор берилмаса, ҳуқуқбузар қуйидаги имкониятлар ешиги очилади:

- локал тармоққа кириш (файллар, ҳужжатлар ва ҳоказо);
- траффикни ўғирлаш (интернет);
- тармоқ орқали узатиладиган ахборотни бузиш;
- қалбаки кириш нуқтасини ўрнатиш;
- сизнинг тармоғингиз номидан хабарларни ноқонуний жўнатиш.

Маълумотлар махфийлигини сақлаш учун бир қанча ҳимоя технологиялари мавжуд бўлиб, булар:

1) WEP. WEP протоколи узатилаётган маълумотларни РС 4 алгоритми асосида 64 ёки 128 бит ҳажмдаги калит билан шифрлаш имконини беради. Ушбу калитлар 40 дан 140 бит узунликдаги статистик ва 24 битни ташкил этувчи ва инитсиализатсия вектори (Инициализацион Вестор, ИВ) деб аталувчи қўшимча динамик таркибдан иборат. Аммо протоколнинг кўплаб заиф томонлари мавжудлиги сабабли, хакерлар томонидан у осонгина бузилишини инобатга олиб, 2003 йили хавфсизликнинг WPA (инг. Wi-Fi Protected Access — Wi-Фига ҳимояланган кириш) стандарти фойдаланиш учун таклиф этилди.

WPA (инг. Wi-Fi Protected Access)- Wi-Фига ҳимояланган кириш

3) WPA2 2004 йилнинг июнь ойида қабул қилиниб, IEEE 802.11и стандарт орқали аниқланади. 2006 йилнинг 13 март кунидан бошлаб барча сертификатлаштирилган Wi-Fi қурилмаларида ўрнатилиши шартдир. WPA2 протоколлари аутентификациянинг икки режимида ишлайди: персонал (Персонал) ва корпоратив (Ентерприсе). 2) WPA – ушбу стандартнинг ўзига хос хусусиятларидан бири РС 4 шифрлаш алгоритмини истиқболли ривожини ўзида акс этувчи ТКИП (Темпорал Кей Интегритй Протосол) асосида қурилган шифрланган маълумотлар калитини динамик генератсия технологиясидир. Мазкур протокол калитларни қайта қўллашга имкон бермайди. Шунингдек, ТКИП да ҳар бир узатиладиган пакет учун янги 128 битли калит кўзда тутилган. Шу билан бирга WPA да назоратдаги криптографик сонлар янги усул бўйича МИС (Message Integrity Code) жўнатилади. Ҳар бир кадрга хабар бутунлигини қайд этувчи махсус 8 байтли код жойлаштирилади. У қалбаки пакетлар орқали уюштирилайдиган ҳужумнинг олдини олиш имконини беради.

4) MAC-манзилларни филтрлаш – ушбу функция барча замонавий кириш нуқталарини қўллаб-қувватлайди ва тармоқ хавфсизлигини самарали таъминлайди. Филтрлаш уч хил усулда амалга оширилади:

кириш нуқтаси ҳар қандай MAC- манзилли стантсияга киришга рухсат беради;

кириш нуқтаси махсус ишончли рўйхатда турган MAC-манзиллар стантсиясига киришга имкон беради;

кириш нуқтаси “қора рўйхатда” турган MAC-манзиллари мавжуд стантсияга кириш имконини бермайди.

5) ССИД тармоқни яширин идентификациялаш режими. Фойдаланувчи тармоққа кирмоқчи бўлганида, симсиз адаптер драйвери, аввало ундаги мавжуд симсиз тармоқларни сканерлайди. Ҳар бир кадр таркибида уланиш учун хизмат ахбороти ва ССИД мавжуддир.

ССИД (инг. Сервисе Сет Идентифиер) тармоқ номини ўзида акс эттирган симсиз тармоқнинг махсус идентификатори

Юқорида тилга олинган ҳимояланиш усуллариининг жузъий камчиликлари мавжуд бўлсада, бугунги кунда улар симсиз тармоқларни 95 фоизгача ҳакерлар ҳужумидан асраб, ҳимояланишнинг асосий усулларида бири бўлиб қолмоқда. Агарда яширин ССИД мавжуд бўлса, унинг жойи бўш кўринади. Бундай режим Ҳиде ССИД деб аталади ва тармоқ уни ўзида акс эттирмайди. Тармоқдаги кириш нуқтасига уланган барча стантсиялар ССИДни биладилар ва уланиш пайти, яъни Пробе Рекуест сўровини жўнатганда уларнинг профилидаги мавжуд тармоқ идентификаторини кўрсатадилар. Аммо мазкур технологиянинг ҳам камчилиги мавжуд бўлиб, траффик кузатилганда зарур кириш нуқтасига уланиш учун керак бўлган ССИДга ега бўлиш мумкин.

Интернетдаги хавфсизликни таъминлашининг яна бир тури бу электрон почталар муҳофазасидир. Дунё миқёсида юзга яқин электрон почта тизимлари мавжуд бўлиб улардан кўп ишлатиладигани ҳақида тўхталиб ўтамиз. Яҳоо.сом, яндех.ру, маил.ру, рамблер.ру, такемаил.ру бундай почта тизимлари орқали жўнатилган хатларни чет ел мутахассислари томонидан ўқиш имконияти мавжуд.

Экспертларнинг ҳамда олинган статистик маълумотларнинг таҳлилига кўра, маил.ру дан дақиқасига бир дона хат, яндех.ру дан кунига 50 та хат, гмаил.сом, тут.бй да суткасига 500 та хат, рамблер.ру дан соатига 200 та хат жўнатилади ёки қабул қилинади.

Электрон почта (ингл. е-маил, елестронис маил) — электрон хабарларни, хатларни глобал компьютер тармоғи орқали жўнатиш ва олиш технологияси

Бу муаммони олдини олиш мақсадида Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2011 йил 4 майда “Вазирлар Маҳкамасининг Ижро этувчи аппарати билан давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ўртасида ҳимояланган ягона корпоратив электрон почтани ва электрон ҳужжат айланиш тизимини жорий этиш чоралари тўғрисида”ги 126-сон қарор қабул қилинди. Ҳимояланмаган электрон хат алмашиш тизимлари орқали жўнатилган ҳар бир хатни бузғунчилар томонидан олиб ўқиш, қалбакилаштириш ҳамда йўқ қилиш имконияти мавжудлигидан мутахассисларнинг хабари бор.

Ҳимояланган электрон почта тизимига қўйиладиган асосий талаблар қуйидагилардан иборат:

узатилаётган, қабул қилинаётган ва сервйерда сақланаётган электрон хатларни бузғунчи ва бегона шахслар ўқий олмайдиган ва ўзгартириб бўлмайдиган ҳолга келтириш;

тизимнинг давлат стандартлари талабларига жавоб бериши;

электрон хатларни электрон рақамли имзо орқали жўнатиш.

Бу талабларга республикамизнинг йетакчи мутахассислари томонидан ишлаб чиқилган Е-ХАТ ҳимояланган электрон хат алмашиш тизими жавоб бериши аниқланди.

Бугунги кунда республикамизда Ахборот хавфсизлигини таъминлаш маркази томонидан самарали равишда интернет тармоғининг миллий сегментида жойлашган веб-сайтларнинг ахборот хавфсизлиги ҳолати бўйича текшириш хизмати ташкил етилган.

Таҳририятнинг расмий веб-сайти у қандай иш бажаришидан қатъи назар жуда муҳим ахборот ресурси ҳисобланади. Оммавий ахборот воситалари ахборот тарқатишдан ташқари ўз веб-сайтидан грант ва лойиҳалар доирасида мулоқот юритиши, фуқаро мурожаатлари билан ишлаши, ташкилот мавқеи ва унга бўлган ишончни сақлаш мақсадида реал вақт режимида керакли маълумотлардан ўз вақтида хабардор этиши мумкин. Мазкур вазифаларни бажариш учун веб-сайтларда ахборот хавфсизлигини таъминлаш талабларига еътибор қаратиш, уларни ахборот хавфсизлиги бўйича экспертизадан ўтказиш каби ишларни амалга ошириш талаб етилади. Веб-сайтларни заифликлар ва хавфлар бўйича текшириш ташкилот веб-сайтнинг ахборот хавфсизлигини таъминлаш учун долзарб вазифа ҳисобланади. Веб-сайтларни заифликлар бўйича текшириш – бу веб-сайт ва унинг кодидаги мавжуд бўлган хатолар, заифликлар, хавфлар, сервернинг дастурий қисмидаги камчиликлар ҳамда хакерлар томонидан улардан фойдаланиб амалга ошириладиган ҳужумлар тўғрисидаги маълумотларни тақдим қилиш каби комплекс фаолиятлардан иборат жараёндр.

Интернетда ишлаганда веб-иловалар хавфсизлиги долзарб масала ҳисобланади. Веб-сайт ёки веб-иловалардан фойдаланиб, интерактив хизматлар тақдим етилган вақтда мазкур веб-сайтлар жуда заиф бўлиб қолади. Веб-сайт ишлаб чиқиляётганда унинг ахборот хавфсизлигини таъминлаш масаласи иккинчи даражадаги масала бўлиб қолмоқда ва ишлаб чиқувчилар WEB 2.0. технологиясидан фойдаланиб, фойдаланувчиларга қулайлик яратишга ва веб-сайтнинг ташқи кўринишига кўпроқ еътибор қаратмоқдалар. Кўпгина ташкилотлар веб-сайтларни ахборот хавфсизлиги бўйича текшириш масаласи қанчалик муҳим эканлигини ҳали ҳам тушунмайди. Веб-сайтларни заифликлар ва хавфлар бўйича текшириш Ахборот хавфсизлигини таъминлаш маркази мутахассислари томонидан ишлаб чиқилган схема асосида амалга оширилади. Ушбу текширувлар доирасида веб-сайтнинг хакерлик ҳужумларига дош бера олиш қобилияти ўрганиб чиқилади. Агар веб-сайтлар 1С-Битрих, НетСат, ВордПресс, Жоомла, Друпал каби машҳур веб-сайт бошқарув тизимлари орқали ишлаб чиқилган бўлса, мазкур тизимлар ҳам қўшимча тарзда текширувдан ўтказилади. Ўтказилган текширув натижалари, веб-сайтта аниқланган хавфлар ва заифликлар ҳамда уларни бартараф этиш йўллари тўғрисидаги ҳисобот буюртмачига тақдим етилади. Ушбу хизмат келишув асосида амалга оширилади ва турли омилларга кўра алоҳида ҳисоб-китоб қилинади. Албатта ОАВ сайти доимий равишда фаолияти юритиши ва хавфсизлигининг таъминланиши юзасида таҳририят раҳбарияти бохабар бўлиб туриши лозим.

“Бугунги кунда ахборот хавфсизлигини таъминлаш қай даражада амалга оширилмоқда?” деган саволга жавоб излаган мутахассислар айнан мазкур фаолиятни 3 гуруҳга ажратишади:

1-гуруҳ. Таҳририятда ахборот хавфсизлиги билан ҳеч ким шуғулланмайди. Ахборот хавфсизлигини таъминлаш дастурий таъминот орқали амалга оширилади. (Код, яъни парол, фойдаланишларни чегаралаш ва ҳ.к). Барча саволлар тармоқ администратори доирасида ҳал етилади.

2-гуруҳ. Ахборот хавфсизлигига техник масала сифатида қаралади. Бу гуруҳда ахборот хавфсизлигини таъминлаш мақсадида 1-гуруҳ амалларига қўшимча равишда нусха кўчириш, антивируслар, тармоқлараро экран (Фиреуолл) ишлатилади.

3-гуруҳ. Ахборот хавфсизлигига таҳририят раҳбарияти томонидан техникавий ва ташкилий тадбир сифатида қаралади. Ахборот хавфсизлигини таъминлашга йўналтирилган дастур ишлаб чиқилган ва тасдиқланган бўлиб, юқоридаги гуруҳлардаги амаллар билан бир қаторда почта ва Интернет хабарлари, ҳимояланиш даражаси таҳлили, ички ва ташқи аудит амалга оширилади.

Таҳририят ходимининг ишчи компьютерларида мавжуд ахборотларни муҳофазалаш бўйича ахборот хавфсизлиги сиёсати, ахборот хавфсизлигини таъминлаш борасида ички меъёрий ҳужжатлар (Регламент, чора-тадбир, йўриқнома ва бошқалар), конфидентсиал маълумотни ошкор етмаслик ҳақида келишув (меҳнат шартномасига қўшимча банд) норматив ҳужжатларда тегишли бандлар киритилган бўлиши билан бирга қуйидаги чораларни кўриш тавсия етилади:

- ахборот хавфсизлиги бўйича ходимлар малакасини ошириш;
- тармоқ кабелларини ўтказишда техник меъёр талабларига риоя қилиш;
- компьютерлар тизим блокларини муҳрлаш;
- тизимларга кириш паролларини ўрнатиш;
- администраторлик ҳуқуқини чеклаш;
- УСБ-порт, ДВД-RW воситаларидан фойдаланишни тартибга солиш;
- Wi-Fi, 3G модем қурилмаларидан ўзбошимчалик билан фойдаланишни тақиқлаш;
- интернет тармоғи трафигини назорат қилиш;
- литсензияга ега дастурли антивирус билан таъминлаш ва ўз вақтида антивирус базаларини янгилаб бориш;
- тармоқлараро экран (Фиреуолл)ни тўғри созлаш.

Таҳририят томонидан юқорида санаб ўтилган тадбирларни амалга ошириш ташкилотнинг ахборотларини муҳофазалашга ёрдам беради.

3. Глобаллашув жараёнида мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш.

XX асрнинг охири чорагида жаҳон ҳамжамиятининг иқтисодий, сиёсий ва маданий соҳалардаги ривожланиши глобаллашув жараёнлари таъсирида амалга ошди. Глобаллашувнинг иқтисодий мазмуни ва моҳияти биринчи навбатда ҳўжалик тараққиётининг манбалари, омиллари ва шакллари билан

боғлиқдир. Бу йерда гап сармоялар, технологиялар, ишчи кучи, интеллектуал ва молиявий ресурслар, бошқарув ва бошқалар тўғрисида кетмоқда. Ушбу жараёнлар халқаро савдо ва инвестиция ҳажмларининг ўсиши, жаҳон молия бозорлари ва ишчи кучи бозорларининг мисли кўрилмаган тарздаги диверсификацияси, жаҳон хўжалик алоқаларида трансмиллий корпорациялар ролининг ошиши, глобал рақобатнинг кескинлашувида намоён бўлмоқда.

Глобаллашув иқтисодий тараққиётнинг индустриал босқичидан постиндустриал босқичига ўтиш даврининг маҳсули бўлиб ҳисобланади. Демак, глобаллашув жаҳон ҳамжамиятининг бугунги кундаги тараққиёти босқичини ифодаловчи жараёндир. Жаҳон банки маълумотларига кўра, 1995-йилдаёқ дунё аҳолисининг 90 фоизи глобаллашув жараёнларига тортилган. “Глобаллашув” ибораси биринчи марта 1983-йилда Т. Левитт томонидан қўлланган. У “кўпмиллатли йирик корпорациялар томонидан ишлаб чиқарилган алоҳида маҳсулотлар бозорларининг қўшилиб кэтиш ҳодисасини” глобаллашув ибораси билан ифодалаган¹.

Глобаллашув – байналмилаллашувнинг енг янги босқичи бўлиб, унда дунё хўжалиги ягона иқтисодий организмга айлана бошлади. Мамлакатлараро товар ва хизматлар, капитал ва ахборот оқимларининг, халқаро миқёсда меҳнат ресурслари ҳаракатчанлигининг кескин ўсиб бориши глобаллашувнинг характерли хусусиятларидан биридир. Кейинги даврларда ишлаб чиқаришнинг миллий бозорларга эмас, кўпроқ дунё бозорларига йўналтирилганлиги дунё иқтисодиёти глобаллашувининг ҳозирги босқичини ҳаракатлантирувчи кучи бўлиб ҳисобланади².

Глобаллашув жараёнларининг мамлакатлар иқтисодий хавфсизлигига таъсири масалаларини ўрганишда “иқтисодий глобаллашув” муаммосига кўпроқ аҳамият бериш керак бўлади. Трансмиллий корпорацияларнинг ўсиб бориши, яъни ишлаб чиқаришнинг интеграциялашуви, халқаро миқёсларда пул кўринишидаги капиталнинг турли шаклларда ҳаракат қилиши “иқтисодий глобаллашув” тушунчасига сифат жиҳатдан янги мазмун бахш етди.

Айни пайтда “Жаҳон бозори, халқаро хўжалик муносабатлари ва институтлари миллий хўжалик тизимларининг оддий давоми, уларнинг йиғиндиси эмас, балки улардан тубдан фарқ қилувчи ташкилий тузилма бўлиб ҳисобланади”³.

Иқтисодий глобаллашув бир қатор хусусиятларга ега:

биринчидан, кейинги йилларда дунёда содир бўлган сиёсий ўзгаришлар натижасида жаҳон хўжалигининг универсаллашуви, бозор иқтисодиёти тамойилларига асосланган иқтисодий маконнинг кенгайиши. Иқтисодий глобаллашувнинг иккинчи хусусияти – капитал ҳаракатининг эркинлашуви ҳамда молия тизимлари ва валюта назоратини тартибга солишнинг

¹ Г.Ф.Фейгин. Развитие национальных экономик в условиях глобализации: историко-экономический аспект. / Известия Санкт-Петербургского университета. №2, 2009, с.14

² Международная экономика: теория и практика. Учебник для вузов. – СПб. Питер, 2008. с. 15

³ Богомолов О.Т. Анатомия глобальной экономики. –М.: 2004-с

кийинлашуви. Ушбу жараёнларнинг таъсири натижасида халқаро савдо ҳажмлари, мамлакатлар ўртасида молиявий ва сармоя оқимлари бир неча баробар ошиб бормоқда. Глобаллашув жараёнининг учинчи характерли хусусияти – миллий хўжаликларнинг иқтисодий жиҳатдан очиқлигининг ортиб бориши. Миллий иқтисодиётларнинг очиқлигини, масалан, ташқи савдо квотаси билан ўлчанадиган бўлса, XX асрнинг ўрталарида бу кўрсаткич ўртача 16 %га тенг бўлган бўлса, 2004- йилда 36 фоизга йетди, 2006- йилда еса 49 фоиздан ошиб кетди¹.

Бундай ҳолат дунёда истеъмол қилинаётган товар ва хизматларнинг ўрта ҳисобда деярли ярми тўла ёки қисман улар истеъмол қилинаётган мамлакатлардан ташқарида ишлаб чиқарилишини кўрсатади. Глобаллашувнинг тўртинчи хусусияти унинг ишсизликка ва мамлакатларнинг иш билан бандликнинг барқарор юқори даражасини таъминлаш қобилиятига таъсири билан боғлиқдир. Ҳозирги кунда илм талаб қиладиган ва юқори технологияли тармоқлар юқори малакали, лекин кам миқдорда ишчи кучи талаб этади. Кейинги йилларда меҳнат, материал ва энергия талаб этадиган тармоқларда банд бўлган паст ва ўртача малакага ега бўлган ходимлар сони қисқариб бормоқда. Уларнинг бир қисми хизмат кўрсатиш секторларига ўтмоқда, лекин катта қисми ишсизлар қаторидан жой олмоқда.

Бешинчи хусусияти – иқтисодий жараёнларнинг глобал муаммолар, жумладан, ресурсларнинг чекланганлиги, демографик вазиятнинг ва озиқ-овқат муаммоларининг кескинлашуви, ривожланган мамлакатлар билан қолоқ мамлакатлар орасидаги технологик ва интеллектуал салоҳиятдаги тафовутнинг чуқурлашуви, даромадлар бўйича дифференциациянинг кучайиши, экологик муаммоларнинг кескинлашуви билан боғлиқлигидир.

Глобаллашув тарафдорлари ушбу жараёнда иштирок этадиган барча мамлакатлар ундан фойда кўради, деган фикрни билдирадилар. Лекин реал ҳаётда глобал муносабатларнинг устунликларидан асосан ривожланган мамлакатлар манфаат кўрмоқдалар, деган фикрлар ҳам мавжуд. Глобаллашув маълум маънода иқтисодиётнинг кутблашувини кучайтиради. Машҳур венгер иқтисодчиси М. Шимаининг ҳисоб-китобларига кўра, 1995 йилда жаҳон ЯИМнинг 80 фоизи дунё аҳолисининг 14,5 фоизи яшайдиган 24 мамлакат томонидан, 15 фоизи дунё аҳолисининг 31,5 фоизи тўғри келадиган 63 мамлакат томонидан ўзлаштирилган. Жаҳон ЯИМнинг бор йўғи 5 фоизи дунё аҳолисининг ярмидан кўпи, яъни 55,5 фоизи истиқомат қиладиган 45 мамлакат томонидан ўзлаштирилган².

2005-йилда дунё бўйича олинган даромаднинг бор йўғи 39 фоизи дунё аҳолисининг 84 фоизи яшайдиган жон бошига енг паст ва ўртача даромадли мамлакатлар улушига тўғри келган. МДХ ҳиссасига жаҳон ялпи ички

¹ Международная экономика: теория и практика: Учебник для вузов:- СПб. Питер. 2008,с.18

² Internet ma'lumotlari

махсулотнинг бор-йўғи 4,1% тўғри келади, йеИ мамлакатларининг улуши еса 24%ни ташкил этади¹.

Глобаллашув шароитида мамлакатлар иқтисодий хавфсизлиги – кўп қиррали тушунча бўлиб, ҳозирча унинг ягона талқини қабул қилинмаган. Тараққиётнинг ҳозирги босқичида ишлаб чиқариш ва ташқи иқтисодий алоқалар жадаллик билан чуқурлашиб, миллий иқтисодиётларнинг байналмилаллашуви кучайиб бормокда. Бундай шароитда иқтисодий хавфсизликни таъминлаш нафақат мамлакат даражасида, балки минтақа даражасида ҳам енг муҳим масалалардан бирига айланиб боради.

Глобаллашув дунё ҳамжамияти иштирокчилари учун янги имкониятлар яратиш билан бир вақтда, миллий иқтисодиётлар фаолиятига салбий таъсир кўрсатадиган хавф-хатар ва таҳдидларни ҳам вужудга келтиради. Глобаллашув жараёнлари кучайиб борган сари бундай таҳдидлар миқёси кенгайиб, уларни башорат қилиш ва бартараф этиш қийинлашиб боради. Бир пайтнинг ўзида ҳам дунё ҳамжамиятига, ҳам алоҳида олинган конкрет мамлакатга таҳдид соладиган янги глобал хавф-хатарлар вужудга келади. Глобаллашув жараёнига умумий нуқтаи назардан қараладиган бўлса, ушбу жараён Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг ибораси билан айтганда, “мутлақо янгича маъно – мазмундаги хўжалик, ижтимоий-сиёсий, табиий-биологик глобал муҳитнинг шаклланишини ва шу билан бирга, мавжуд миллий ва минтақавий муаммоларнинг жаҳон миқёсидаги муаммоларга айланиб боришини ифода етмоқда”².

Шунинг учун ҳам мамлакат иқтисодий хавфсизлигини кенг халқаро ҳамкорликсиз таъминлаш мумкин эмас. Чунки юзага келаётган муаммоларни фақат миллий восита ва механизмлар ёрдамида ҳал етиб бўлмайди. Шу боис “миллий иқтисодий хавфсизлик” ва “халқаро иқтисодий хавфсизлик” каби тушунчалар ўртасида алоқадорлик кучайиб бормокда. Халқаро иқтисодий хавфсизликни таъминлаш миллий иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг муҳим шарти сифатида қаралади. Глобаллашув мамлакатлар иқтисодиётини ташқи омиллар таъсирига очиқ қилиб қўяди. Масалан, XX аср 70–йилларининг ўрталарида ОПЕК аъзоларининг хаттиҳаракатлари натижасида нефт маҳсулотларига жаҳон нархлари ошиб кетди. Жаҳон миқёсида энергия истеъмолининг мунтазам ўсиб борганлиги ва энергия ресурсларининг чекланганлиги шароитида кўп мамлакатлар олдида енергетика хавфсизлигини таъминлаш муаммоси долзарб бўлиб қолди. XX аср 70 – йилларининг бошларида Бреттон – Вуд халқаро валюта тизимининг парокандаликка юз тутганлиги ва 1976–йилда Ямайка келишувлари асосида “сузувчи” валюта курсларига ўтилганлиги, ривожланган мамлакатлар томонидан капитал ҳаракатлари устидан назоратни секин–аста сусайтирилганлигидан далолат беради.

¹ Иванов Ю. О глобальном международном сопоставлении ВВП по 146 странам мира. / Вопросы экономики, №5, 2008, с. 29

² Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Тошкент. “Маънавият”, 2009, 111-бет.

Кейинчалик ўтган асрнинг 80 – 90 – йилларида Лотин Америкаси ва Жанубишарқий Осиёнинг бир қатор мамлакатларида содир бўлган ва жаҳон молия бозорларида ҳалокатга олиб келган инқирозлар натижасида молиявий хавфсизликни таъминлаш зарурияти пайдо бўлди. Йер юзи аҳолиси сонининг кўпайиб бориши, бунинг натижасида хом ашё ва маҳсулотларга бўлган талабнинг ошиши ва оқибатда чиқиндиларнинг катта миқдорда тўпланиб бориши атроф-муҳитга салбий таъсир кўрсата бошлади. Бу жараёнлар глобал характерга ега бўлганлиги боис, дунё миқёсида таҳдидга айланиб, экологик хавфсизликни таъминлаш заруриятини келтириб чиқарди. 2008-йилда бошланган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози дунёнинг деярли барча мамлакатлари иқтисодиётига таъсир этувчи таҳдидларни келтириб чиқарди. Инқироз АҚШ ипотекали кредитлаш тизимида рўй берган танглик натижасида келиб чиқди. Кейинчалик унинг миқёси кенгайиб, йирик банклар ва молиявий тузилмаларнинг тўлов қобилияти заифлашиб қолганлиги оқибатида молиявий инқирозга айланиб кетди.

Шундай қилиб, инқироз таъсирида йирик компаниялар индекслари ва аксияларининг бозор қиймати ҳалокатли даражада тушиб кетди. Бу еса дунёнинг кўплаб мамлакатларида ишлаб чиқариш суръатларининг пасайиб кетишига олиб келди. Натижада иқтисодий ўсиш суръатлари секинлашиб, бунинг оқибатида ишсизлик миқёслари оша бошлади. Жараёнларнинг бундай кечиши мамлакатларнинг миллий ва унинг таркибий қисми бўлган иқтисодий хавфсизлигига ўз таъсирини кўрсатмасдан қолмайди.

Экологик барқарорликнинг муҳим омили

Маълумки, сайёрамизда биологик хилма хиллик ва табиий ресурсларнинг қисқариши давом етмоқда, чўлланиш ҳамда қурғоқчилик янада долзарб тус олаяпти, иқлим ўзгаришининг фалокатли оқибатлари тобора аён бўлиб бораётир, табиий офатлар тез-тез такрорланиб, уларнинг хавфи ортмоқда. Ҳаво, сув ва денгиз муҳитининг ифлосланиши еса миллионлаб инсонларни муносиб ҳаёт кечиришдан маҳрум қилаяпти.

Бу каби муаммоларни бартараф этиш ва уларнинг олдини олиш мақсадида БМТ томонидан 1972 йилда 5 июнь — Жаҳон атроф-муҳитни муҳофаза қилиш куни сифатида белгиланиб, тегишли декларатсия ҳаётга татбиқ этилди. Унда глобал экологик муаммолар, уларнинг келиб чиқиш сабаблари, мазкур соҳада халқаро ҳамкорликнинг янги йўналишлари кўрсатиб берилди.

Мамлакатимизда истиқлолнинг дастлабки йилларидан атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, табиат неъматларидан оқилона фойдаланиш ва уларни асраб-авайлашга устувор еътибор қаратилмоқда. Жумладан, Конституциямизда атроф-муҳитга бўлган муносабатларни тартибга солишнинг фундаментал негизи мустаҳкамлаб қўйилди. Шу асосда ўттиздан ортиқ муҳим қонунлар ҳамда юзлаб қонуности норматив ҳужжатлар ҳаётга татбиқ этилди, қатор халқаро ҳужжатлар ратификация қилинди.

Бугун Ўзбекистонда атроф-муҳитни муҳофаза қилишнинг халқаро принципларидан келиб чиққан ҳолда, “Кучли давлатдан — кучли фуқаролик жамияти сари” тамойилига асосланган демократик ислохотлар босқичма-

босқич амалга оширилмоқда, ижтимоий ва экологик муаммоларни ҳал қилиш учун зарур чора-тадбирлар кўрилаяпти. Бу борада давлат органлари, жамоат бирлашмалари, фуқаролик жамияти институтлари ва фуқароларнинг савий-ҳаракатларини уйғунлаштиришга алоҳида аҳамият берилаётир. Хусусан, 2008 йилда Ўзбекистон экологик ҳаракати ташкил этилди. Таъкидлаш жоизки, ушбу ташкилот сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ислохотларни амалга ошириш жараёнида экологик йўналтирилган ёндашув мамлакатнинг барқарор ривожланишида муҳим омил бўлиб ҳисобланишини англаган, атроф-муҳит ва инсон саломатлиги ҳақидаги ғояларни қўллаб-қувватловчи ҳамда уларни рўёбга чиқариш истагида бўлган фуқароларини ўз атрофида бирлаштирди. У жамиятда экологик маданиятни юксалтиришга ҳам муносиб ҳисса қўшиб келаяпти.

Олий Мажлис Қонунчилик палатасида 15 та депутатлик ўрни Ўзбекистон экологик ҳаракатига ажратилди. Бундай институт дунёнинг бошқа мамлакатларида учрамайди ва у атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ҳамда аҳоли саломатлигини ҳимоялаш соҳасидаги қонунчиликни янада такомиллаштиришда, тегишли ҳуқуқий ҳужжатларнинг жойлардаги ижросини таъминлаш, парламент ва жамоатчилик назоратини самарали амалга оширишда салмоқли ўрин тутаётир.

Ўзбекистон халқаро ҳуқуқнинг тўлақонли субъекти сифатида атроф-муҳитни ва фуқаролар соғлиғини муҳофаза қилиш, мамлакатнинг барқарор ривожланиши ва экологик хавфсизликни таъминлаш мақсадида табиий ресурслардан оқилона фойдаланишга йўналтирилган экологик сиёсат юритмоқда. Ўз навбатида, мамлакатимиз Марказий Осиё минтақасида биосфера функцияларини қўллаб-қувватлашда муҳим роль ўйнамоқда. Бу еса юртимизда экологик барқарорликни мустаҳкамлашга ел фаровонлигини юксалтириш, халқ ҳўжалиги ва жамият тараққиётининг асосий шартларидан бири сифатида қаралаётганидан далолат беради.

Ўзбекистон дунё ҳамжамияти еътиборини барқарор ривожланишга, умумий тараққиёт ва тинчлик учун хизмат қилишга, атроф-муҳитни муҳофаза этишга қаратиб келмоқда. Бугун мамлакатимиз БМТ томонидан қабул қилинган Мингйиллик ривожланиш мақсадларига эришишда кўплаб давлатларга намуна бўлаётир. Жумладан, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ҳамда барқарор ривожланиш соҳаси бўйича қатор стратегик ҳужжатлар ишлаб чиқилди. Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича миллий ҳаракатлар режаси, Атроф-муҳит гигиенаси бўйича миллий ҳаракатлар режаси, Биохилмахилликни сақлаш миллий стратегияси ва ҳаракатлар режаси, Чўлланиш ва қурғоқчиликка қарши курашиш бўйича миллий ҳаракатлар режаси, Қайта тикланувчан энергия манбалари миллий стратегияси ана шулар сирасидандир. Уларнинг ижроси изчил таъминлаб келинмоқда.

Айтиб ўтиш керакки, жорий йил сентябрь ойида БМТнинг навбатдаги саммити бўлиб ўтади. Унда Мингйиллик ривожланиш мақсадларига эришиш дастури бўйича рўёбга чиқарилган ишлар натижалари сарҳисоб қилинади, барқарор ривожланиш учун янги кун тартиби белгилаб олинади. Бу чора-

тадбирлар “2030 йил — муносиб ҳаёт учун йўл: қашшоқликни тугатиш, барча инсонлар яшаш шароитини яхшилаш ва сайёрамизни ҳимоя қилиш” шиори остида амалга оширилади. Зотан, Президентимиз таъкидлаганидек, тараққиётнинг ҳозирги босқичида инсон билан табиатнинг ўзаро таъсирига оид бир қатор муаммоларни ҳал этиш фақат бир мамлакат доирасида чекланиб қола олмайди. Уларни бутун сайёрамиз кўламида ҳал қилиш зарур. Кўриниб турибдики, табиий муҳитни инсон юритадиган хўжалик фаолиятининг зарарли таъсиридан ҳимоя қилиш билан боғлиқ кўпгина муаммолар кенг кўлам касб этади. Шу сабабли улар фақат халқаро ҳамкорлик асосида ҳал қилиниши лозим.

Бинобарин, мамлакатимиз Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Тараққиёт дастури атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий неъматлардан оқилона фойдаланиш, соҳада институтсионал имкониятларни кенгайтириш йўналишида ҳам ҳамкорлик қилиб келаяпти. Қатор лойиҳалар техник кўмаги билан парник газлари эмиссиясини камайтириш, биологик хилмахилликни сақлаш, ер ресурсларидан оқилона фойдаланиш, муқобил энергия манбаларини жорий этиш ҳамда энергия тежовчи ва чиқиндисиз технологияларни қўллаш борасида изчил ишлар олиб борилмоқда.

Умуман, Ўзбекистонда мустақиллик йилларидаги экологик сиёсат натижасида атроф-муҳит сифати ва мусавфолиги яхшиланди. Шу даврда атмосферага ифлослантирувчи моддаларнинг ташланиши 2,1 мартага, ифлосланган оқова сувлар ҳажми 2 баробар камайди. Ўсимликларни ҳимоя қилишнинг биологик усулларига ўтиш имконияти тўла-тўқис яратилди. Екин майдонлари тизимида дон, сабзавот ва картошка екинларини кўпайтириш тенденцияси ўрнатилди ва бугунги кунда пахта етиштириладиган майдонлар қисқариб бормоқда. Биргина сўнгги беш йилда 1 млн. 200 минг гектардан зиёд суғориладиган ер майдонининг мелиоратив ҳолати яхшиланди. Биосфера резервати, миллий кўрикхона, боғ, буюртмахона ва екомарказлар ривожланмоқда. Оролбўйи минтақасида экологик вазиятни реабилитатсия қилиш тадбирлари фаоллик билан амалга оширилаяпти. Булар бетакрор, ноёб флора ва фауна олами, биологик хилмахиллик генофондини сақлаб қолишда асқатмоқда.

Хулоса ўрнида, шуларга муштарак тарзда Екоҳаракат ва унинг парламент қўйи палатасидаги депутатлари гуруҳи экологик қонунчиликни янада такомиллаштириш, жамоатчилик ва парламент назорати самарадорлигини янада кучайтириш, халқаро ҳамкорлик фаолиятини кенгайтириш, жамоатчиликни атроф-муҳитни муҳофаза қилишга фаол жалб этиш борасидаги ишларни янада жонлантириши мақсадга мувофиқдир.¹

Назорат саволлари ва вазифалари

1. Хавфсизлик нима?
2. Сиёсий хавфсизлик нима?

¹ Б. Алихонов. <https://old.xs.uz/index.php/homepage/zhamiyat/item/4736->

3. Замонавий жамиятда инсон хавфсизлигини таъминлаш деганда нимани тушунаси?
4. Глобаллашувнинг ахборот-мафкуравий жараёнларга таъсири қандай?
5. Ахборот хавфсизлигини таъминлашни тушунтириб беринг.
6. Бугунги кунда ахборот хавфсизлигини таъминлаш қай даражада амалга оширилмоқда?
7. Глобаллашув нима?
8. Иқтисодий глобаллашув қандай хусусиятларга эга?

Фойдаланган адабиётлар

1. Васильев А.В. Моделирование политической ситуации как средство совершенствования политического управления в регионе: Автореф. дис. ... канд. полит. наук. М., 1998. С. 1, 2.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М.: Мир и образование, 2004. С. 31.
3. Глушенкова Е.И. Политические аспекты модели устойчивого развития: Автореф. дис. ... канд. полит. наук. М., 2001. С. 1.
4. Семченков А.С. Оценка состояния политической безопасности России // Вестник МГУ. Серия 12. Политические науки. 2003. № 2. С. 34 - 39.
5. Сысоев Б.В. Политические проблемы европейской безопасности: Автореф. дис. ... канд. полит. наук. М., 1999. С. 1 - 2.
6. Жириков А.А. Проблемы политической стабильности Российского государства (этнополитический анализ): Автореф. дис. ... докт. полит. наук. М., 1996. С. 4.
7. Жуковский М.В. Политическая безопасность общества и проблемы её обеспечения в Российской Федерации // Безопасность. 2002. № 1 - 2. С. 35.
8. Сеницын А.А. Соотношение политической и военной безопасности // Актуальные проблемы военной политики и военной безопасности России. М.: ВУ, 2005. С. 26 - 28.
9. Павленко С.З. Безопасность Российского государства как политическая проблема: Автореф. дис. ... докт. полит. наук. М., 1998. С. 13.
10. Алехнович С.О. Механизмы реализации региональной безопасности в парадигме федеративного государства: Автореф. дис. ... докт. полит. наук. М., 2001. С. 3.
11. Семигин Г.Ю. Политическая стабильность общества в условиях реформ: Автореф. дис. ... докт. полит. наук. М., 1996. С. 21.
12. Неверкович И.А. Проблема взаимосвязи политических институтов и стабильности демократии в США: Автореф. дис. ... канд. полит. наук. Саратов, 2000. С. 7.
13. Ивлёв С.В. Общественная стабильность и политические условия её достижения: Автореф. дис. ... канд. полит. наук. М., 1999. С. 10.

7-мавзу. Геосиёсий хавфсизликни таъминлаш масалалари

Режа:

- 1. Геосиёсат ва геосиёсий қонуниятлар.**
- 2. Геосиёсий мактаблар (Европатсентризм, Атлантизм, Евросиёчилик, Хитой мактаби, Марказий Осиёчилик).**
- 3. Халқаро муносабатлар тизими (Монополяр, биполяр ва кўп қутбли дунё).**

Таянч сўз ва иборалар:

Геосиёсат, геосиёсий мактаблар, лидер, типик раҳбар, келажак дунё моделлари, биполяр, кўп қутбли дунё, уч қутбли дунё, гегемония, монополия, ҳукмронлик, Халқаро давлатлараро ташкилотлар, халқаро нодавлат ташкилотлар, жаҳон сиёсати, халқаро муносабатлар, акторлар, иштирокчилар хилма-хиллиги, миллий ва минтақавий манфаатлар, минтақавий интегратсия, моделлар, глобал хавфсизлик, ташқи сиёсат, ташқи сиёсий фаолият, хавфсизлик, куч ишлатмаслик, тинчликни сақлаш, минтақа, доктрина, концепция, принцип, эволюция, ШХТ, БМТ, ҳукумат, нодавлат ташкилотларни, Миллий суверенитет, давлатлараро бирлашма, ҳудудий бирлашмалар, миллий ва минтақавий хавфсизлик.

1. Геосиёсат ва геосиёсий қонуниятлар.

Геосиёсат - (юнонча «Гео» - йер, «Политика» - давлат ёки ижтимоий иш) сиёсий тушунча сифатида давлат сиёсати ҳисобланиб, асосан ташқи, географик хусусиятлари, омиллари (давлатнинг эгаллаб турган ҳудудий қулайлиги ёки ноқулайлиги, жойлашуви, катта ёки кичиклиги, денгизга яқинлиги, табиий ресурслари, иқлими, коммуникатсион имкониятлари ва бошқалар) тушунилади. Геосиёсат атамаси - амалдаги халқаро сиёсатнинг ҳолати ва имкониятларини ётиборга олган ҳолда, тарихий жараёнларда географик факторларнинг умумий таъсири ҳақидаги фан сифатида пайдо бўлган.

Илм-фан - бу маълум қонуниятларга асосланган объект ва субъект ҳақидаги билимлар тизими. Шунинг учун, фан қонуниятлари ҳақида тасаввурга ега бўлмасдан туриб, унинг мавзусини тушуниш мумкин эмас. Бу геосиёсатга ҳам тегишли. Шу билан бирга, унинг мавзусини очишда, субъектларнинг фаолиятини ёдда тутиш керак, чунки сиёсат муайян қонунларга мувофиқ амалга оширилиши керак бўлган ҳаёт турларидан биридир.

Тадқиқотчиларнинг фикрига кўра (Р. Чален, А. Маҳен, Ҳ. Маскиндер, К. Ҳаушофер, В.П.Семенов-Тян-Шанский, Н. Я. Данилевский, П.Н. Савитский, Л. Н. Гумилев, К. С. Гаджиев, А. Г. Дугин, В. А. Дергачев, Н. А. Нартов, Ю.В.Тихонравов, К.Е.Сорокин, Е.А.Поздняков, К.В.Плешаков ва бошқалар) геосиёсатда асосий нарсa фундаментал дуализм қонунидир. Дуализм куруқлик (теллурократия) ва денгиз кучлари (талассократия) қарама-қаршилигида ифодаланади. Биринчиси ҳарбий-аграр цивилизация шаклида, иккинчиси - тижорат цивилизациясида намоён бўлади.

“Барча геосиёсатшунослар томонидан ишлатиладиган энг кенг тарқалган услубий формулалар, - А.Г. Дугин таъкидлайди - бу йер, теллурократия, Йернинг номолари”, Евроосиё юраги”, “ўрта йер”, идеократик цивилизация ўртасидаги асосий тарихий дуализмни тасдиқлашдир. “Географик ўқ ҳикоялари”, бир томондан денгиз, таласкратия, денгиз кучлари, денгизнинг номолари, Атлантика, англо-саксон дунёси, тижорат цивилизацияси, “ташқи ёки орол ярим ойи” ва бошқалар. Бу геосиёсатнинг асосий қонуни сифатида қаралиши мумкин. Ушбу дуализм постулатсиясидан ташқарида қолган барча ҳулосалар ўз маъносини йўқотади. Хусусий жиҳатлардаги барча тафовутлар билан геосиёсий фан асосчиларидан бирортаси ҳам бундай қарама-қаршилик фактини шубҳа остига қўймади. Ўзининг аҳамияти жиҳатидан уни физикадаги умумжаҳон тортишиш қонуни билан таққослаш мумкин”.

Фундаментал дуализм қонуни унга мос келадиган субъектлар фаолиятида тарихий цивилизацияларнинг икки тури ўртасидаги муросасиз адоват шаклида амалга оширилди. Йер ахлоқ ва қонуннинг қатъийлигини, анъаналарнинг барқарорлигини шакллантиради. Жамоат онгида мустаҳкамланади, ахлоқий меъёрлар ва тамойиллар кодекси шаклланмоқда. Шу сабабли, йер, айниқса, ҳаракатсиз одамлар, коллективизм туйғусига яқин, индивидуализм эмас, тадбиркорлик ва фойда олиш руҳи бегонадир. Катта ва кичик гуруҳларни бошқаришнинг асосий принципи - бу иерархиядир.

Денгиз кучи - бу цивилизациянинг қарама-қарши туридир, янада жадал ва технологик тараққиётга таъсир қилади. Шунинг учун фойда, ишбилармонлик, индивидуализм, энг юқори қиймат сифатида ностандарт қарорлар қабул қилиш истаги пайдо бўлади. Бундай цивилизацияда ахлоқий ва ҳуқуқий нормалар, тамойиллар, қонунлар нисбий бўлиб қолади. Асосий параметр - олдинга интилиш, янги кашфиётлар, саргузаштлар ва фойда сари интилишдир.

Геосиёсатнинг яна бир қонуни - бу кема қуриш даражасининг ошиши, курул-яроғ такомиллаштирилиши, ижтимоий меҳнат тақсимооти, товар айирбошлаш ва савдонинг ривожланиши, денгиз позициясининг объектив мустаҳкамланиши, денгиз цивилизациялари. Бу инсоният тарихида космик омилнинг мустаҳкамланишидир.

Талассократия таъсирининг ўсиши географик кашфиётлар давридан бошланади. У қудратининг энг юқори чўққисига йигирманчи асрнинг охирида, англо-саксон капитализми ва индустриализм ягона мажмуа сифатида шаклланганда еришади. Йигирманчи асрнинг ўрталарида теллурократия СССР билан, талас-сократия - АҚШ билан ва унинг назорати остидаги таъсир доиралари аниқланганда геосиёсий дуализм авжига чиқди.

Асосий қонундан келиб чиққан ҳолда қуруқлик ва денгиз синтези қонуни – “қирғоқ зонаси”, “Соҳил зонаси” ёки “ШТИАМ” талассократия ёки теллурократия парчасидир. Денгизнинг таъсири, шунингдек, “қирғоқ зонасида” қуруқликка қараганда анча фаол ривожланишни олдиндан белгилаб беради, номланган зона янада мураккаб маданий шаклланишдир. У геосиёсий дуализм доирасида амалга оширилган ўз иродаси ва тақдири билан

тарихнинг субъекти сифатида ишлайди. Бу камар, чегара зонаси ёки чегара Геосиёсатда ШТИАМ давлатлар ўртасидаги чегара тушунчасидан фарқли равишда бошқа семантик юкни кўтаради. Чет елликлар учун қирғоқ зонаси китъадан йиртилиб, қуруқликка кейинги ҳужум учун база, ҳарбий, савдо анклавига айланиши мумкин бўлган ҳудудни англатади.

Геосиёсат мавзуси тўғрисидаги қонунлар ва ғояларни тушуниш ўртасидаги тўғридан-тўғри боғлиқликни иккинчисининг пайдо бўлишидан бошлаб аниқлаш мумкин. Буни геосиёсатнинг “отаси” ҳисобланган Ф. Ратселнинг тадқиқотлари тасдиқлайди. “Политисче Географіе” асарида муаллиф ҳолат ва маконни тушунишда органик ёндашувни асослайди. Яъни, давлатлар ривожланишнинг барча босқичларида ўзларининг тупроқлари билан алоқани сақлаб турадиган организмлар сифатида қаралади ва шунинг учун географик нуқтаи назардан ўрганилиши керак (бу ерда ва бундан кейин биз таъкидлаймиз). У билан тобора кўпроқ конжугатсия ва бирлашиш, ундан кўпроқ энергия олишдир. Шундай қилиб, давлатлар бу макон томонидан бошқариладиган ва жонлантирилган фазовий ҳодисалар бўлиб чиқади; ва география уларни тавсифлаши, таққослаши, ўлчаши керак.

Штатлар ҳаётнинг кенгайиш ҳодисалари қаторига киради, бу ҳодисаларнинг энг юқори нуқтаси ҳисобланади ... Ф. Ратселнинг фикрига кўра, “космик” миқдорий моддий тоифадан янги сифатга ўтади, “яшаш майдони”, “ҳаёт доираси” га айланади, “бир хил” геобиологик муҳит”. Шунинг учун “фазовий маъно” ва “ҳаётий энергия” атамалари келиб чиқади. Улар географик тизимларга хос бўлган маълум бир махсус сифатни англатади ва халқлар ва давлатлар тарихида уларнинг сиёсий дизайнини олдиндан белгилаб беради. А.Г. Дугиннинг фикрига кўра, ушбу тезисларнинг барчаси геосиёсатнинг асосий принциплари бўлиб, у Ф. Ратзел издошлари орасида бироздан кейин ривожланиб боради. Бундан ташқари, давлатга “тупроқда илдиз отган тирик фазовий организм” сифатида муносабат геосиёсий методологиянинг асосий ғояси ва ўқи ҳисобланади ва бундай ёндашув, АГ Дугиннинг фикрига кўра, бутун комплексни синтетик ўрганишга қаратилган ҳодисалар, уларнинг мансублигидан қатъи назар, улар инсон ёки ноинсонийдир. Космик табиатнинг аниқ ифодаси сифатида, атроф-муҳит, этноснинг узлуксиз ҳаётий танаси сифатида қаралади, бу яшовчининг маконидир. Шундай қилиб, тирик организм сифатида давлатга муносабат “чегараларнинг дахлсизлиги” тушунчасини рад этишни тахмин қилди ва шунинг учун унинг фазовий кенгайиши ва қисқариши унинг ички ҳаёт айланиши билан боғлиқ табиий жараёнлардир. Демак, Ф. Ратзел давлатлар ва халқлар тарихини уларнинг космосга алоқадорлигини йетарли даражада тушунишнинг контсептуал воситасини яратишга интилиб, ўзининг “Давлатнинг фазовий ўсиш қонунлари тўғрисида” (1901) китобида кенгайиш, у буни геосиёсат қонунлари деб ҳам ҳисоблаган.

1. Штатларнинг узунлиги уларнинг маданияти ривожланган сари кўпайиб боради.

2. Давлатнинг фазовий ўсиши унинг ривожланишининг бошқа кўринишлари билан бирга келади: мафкура, ишлаб чиқариш, тижорат фаолияти, кучли “жозибали нурланиш”, прозелитизм.

3. Давлат унчалик аҳамиятга ега бўлмаган сиёсий бирликларни сингдириш орқали кенгаяди.

4. Чегара - бу давлатнинг четида жойлашган орган (организм деб тушунилади).

5. Давлат ўзининг фазовий кенгайишини амалга ошириб, ривожланиш учун енг муҳим минтақаларни: қирғоқларни, ҳавзаларни, дарёларни, водийларни ва умуман барча бой ҳудудларни қамраб олишга интилади.

6. Кенгайиш учун дастлабки туртки ташқаридан келади, чунки давлат аниқ цивилизацияга ега бўлган давлат (ёки ҳудуд) томонидан кенгайишга ундайди.

7. Заифроқ миллатларни ассимилятсия қилиш ёки сингдириш тенденцияси ўзини ўзи озиқланадиган ҳаракатларда ҳудудларни янада кенгайтиришга ундайди.

Маълум даражада, шунга ўхшаш геосиёсат қонуни Жан Тириард томонидан - фазовий тараққиёт қонуни томонидан ишлаб чиқилган. Ж. Тириарднинг фикрига кўра, сиёсий тарихнинг географик динамикаси беқиёс равишда минимал ижтимоий шаклланишлар миқёсининг ўсишига олиб келади (штатлар - шаҳарлар орқали давлатлар - ҳудудлар орқали қитъалар давлатларига).

Х. Макиндер, К. Хаушофер томонидан аниқланган ва К. Шмитт томонидан ишлаб чиқилган Катта макон принципи А. Г. Дугин томонидан геосиёсатнинг асосий қонуни сифатида баҳоланади.

Ушбу принципга кўра, давлатнинг миллий суверенитети нафақат унинг ҳарбий қудрати, технологик ривожланиши ва иқтисодий базасига, балки унинг йерлари ва ҳудудларининг катталиги ва географик жойлашувига ҳам боғлиқдир.

Суверенитет муаммоси бевосита минтақанинг геосиёсий мустақиллиги, ўзини ўзи таъминлаши ва автономиясига боғлиқдир. Ҳақиқатан ҳам суверенитетга интилаётган халқлар ва давлатлар, авваламбор, ҳудудий ўзини ўзи таъминлаш масаласини ҳал қилишлари керак. Бизнинг давримизда бундай ўзини ўзи таъминлашдан бошқа давлат тузилмаларининг мумкин бўлган ҳужумидан (ҳарбий, сиёсий ёки иқтисодий) стратегик ҳимояланган минтақаларда жойлашган жуда катта давлатларгина баҳраманд бўлишлари мумкин.

Капитализм ва социализм ўртасидаги қарама-қаршилик даврида, Катта бўшлиқларга эҳтиёж катта еди.

Катта маконлар принципи бугунги кунда ўз кучини йўқотмайди. Аксинча, бугунги кунда геосиёсий лойиха тобора кенг тарқалмоқда. “Мондиализм”, унинг мазмуни Америка марказидан бошқариладиган Йернинг бутун юзасини Ягона Катта космосга айлантиришгача камаяди.

Замонавий геосиёсат учун кенгайиш, фазовий прогрессия, Катта макон қонунларининг долзарблигини аниқлаб, қуйидагиларни таъкидлаш зарур:

- санаб ўтилган қонунлар геосиёсат эмас, балки сиёсий география нуқтаи назаридан ишлаб чиқилган, ҳолбуки, бизнинг фикримизча, бу умумий ва махсус бир нарсага ега бўлган икки хил илмдир¹.

- бу геосиёсатнинг субъектларидан бири бўлган давлат геосиёсатининг шаклланган қонунлари, умуман геосиёсат эмас. Яъни, сиз уларнинг “кенг” талқинини беришингиз керак (агар иложи бўлса) ёки номланган қонунларнинг ролини очиб бериб, зарурий еслатмани бажаришингиз керак;

- геосиёсат қонунларини тушунишда космоснинг аҳамиятини ҳақли равишда таъкидлаган ҳолда, қонунлар муаллифлари ҳудудга эътибор қаратиб, уни амалда географик даражага туширадилар. Бизнингча, “геосиёсий макон” жуғрофияни ўз ичига олади, лекин у билан чекланиб қолмайди².

Геосиёсатнинг отлари, “геосиёсатнинг асосий қонуни”, “фундаментал “геосиёсат қонуни”, “геосиёсат қонуни” ва “геосиёсат принципи” га тенг категориялар сифатида қўлланилади. Шу муносабат билан геосиёсатнинг асосий тамойиллари рўйхати берилган.

Тадқиқотчи учта тамойилни аниқлайди:

1. Географик детерминизм

Географик детерминизм, яъни давлатнинг олдиндан белгиланган роли ва унинг дунёдаги мавқеи энди ҳал қилувчи далил эмас. Технологик тараққиётнинг улкан таъсир кўрсатмоқда. Давлатнинг географик ҳолати энди халқаро майдонда маълум бир сиёсатни олиб боришда ҳал қилувчи далил бўла олмайди (географик жойлашув). Шубҳасиз, жисмоний муҳит давлат сиёсатига таъсир қилади. Аммо замонавий шароитда у энди халқларнинг тақдирини олдиндан белгилай олмайди. Техника тараққиёти, одамнинг ўз атрофига таъсир қилиш қобилиятининг ўсиши жисмоний муҳит таъсирини камайтиришга имкон беради. Бундан ташқари, замонавий шароитларда, инсон атроф-муҳитга сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин, чунки бу одамлар ва уларнинг сиёсатига таъсир қилиши мумкин.

2. Космик куч шарти сифатида

Ҳудудий маконнинг узунлиги классик геосиёсатга хос бўлган бир хил маънога ега эмас, унга кўра айнан шу макон давлат мавжудлигининг манбаи бўлиб, унга хавфсизлик, ресурс ва куч беради. Космик давлат кучининг асосий омили бўлишни тўхтатди. Дарҳақиқат, В.В. Желтов таъкидлашича, кичик штатлар кўпинча катта давлатларга қараганда юқори даражага ега. Замонавий шароитда иқтисодий куч катта ҳудуд билан боғлиқ бўлиши шарт эмас: Тайван материк Хитойга қараганда барча нуқтаи назардан яхшироқдир. Худди шу нарсани Люксембургга қарши Суданга, Сингапурга қарши Ҳиндистонга нисбатан ҳам айтиш мумкин. Ҳудуддан ташқари ҳокимиятни илмий, маданий ва ҳаттоки диний омиллар ҳам таъминлаши мумкин.

¹ Лазарев. А. Д. Геополитика и политическая география: Общее и особенное / Человек и общество на рубеже тысячелетий. Международный сборник научных трудов / Под общ. ред. проф. О. И. Кирикова -Выпуск 20. Воронеж; Воронежский Государственный педагогический университет, 2003.

² Лазарев. А. Д. Геополитическое пространство - категория геополитики. Вестн. КузГТУ, 2002, № 3.

Балистик ракеталарнинг пайдо бўлиши, шунингдек, хавфсизлик омили сифатида космоснинг стратегик аҳамиятини пасайишига олиб келди.

3. Чегараларнинг сирлари

Чегаралар ҳақидаги тезис ўз ҳаётини яшайди ва ўзгармасдир, замонавий халқаро ҳақиқатни тавсифловчи иккита асосий омилга қарши. Ушбу ҳақиқат шу қадар ўзгариб кетдики, у сезиларли даражада бошқача бўлиб қолди.

Кўпгина давлатларнинг мустамлакачилик қарамлигидан халос бўлиш, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг (БМТ) фаол иштирокида яратилган янги халқаро сиёсий тартибни ўрнатиш, алоқа ва ахборот воситаларининг янада ривожланиши, фуқаролик жамиятларининг тобора ривожланиб бораётган демократлашуви жаҳон ҳамжамиятининг муайян ҳуқуқий барқарорлашуви ва мавжуд чегараларнинг ўзгармаслигини барча тамойиллари томонидан тан олиниши.

Чегараларни ўзгартириш мумкин, лекин фақат чегаралар ўзгараётган мамлакатлар аҳолисининг маъқуллаши билан чегара муаммосини куч билан ҳал қилишга қаратилган ҳар қандай уриниш энди дунё ҳамжамиятининг муносиб жавобини келтириб чиқармоқда. Бунга Ироққа қарши бирлашган қуроли кучлар томонидан Қувайт ҳудудини егаллаб олишга уриниш (1990) га жавобан ўтказган “Чўл бўрони” оператсияси мисол бўла олади¹.

К.С. Гаджиев, А.В.Желтов, Н.А.Нартов ва бошқаларнинг давлатнинг географик ҳолати энди халқаро майдонда маълум бир сиёсатни олиб боришда ҳал қилувчи далил бўла олмайди, деган сўзлари шубҳасиздир чунки география классик геосиёсатнинг хатоси еди. Бироқ, космоснинг давлатнинг мустаҳкамлигини таъминловчи омил сифатида тутган ўрни тўғрисида аниқлик киритиш талаб етилади; (чегараларнинг тасаввуфи).

Бизнинг фикримизча, космик нафақат давлат қудратининг, балки умуман геосиёсатнинг, унинг субъектлари ҳаётининг асосий омилдир. Биринчидан, давлатнинг кучлилигининг асосий омили сифатида космоснинг ролини инкор этиш тарафдорлари ва унинг дунёдаги позицияларини географик детерминизм билан олдиндан белгилаш, аслида географик маконга баҳо беришади. Аммо бу ҳолатда ҳам, иккинчидан, географик маконнинг роли унинг геосиёсатининг геостратегик позициясидан баҳоланмайди масалан, геосиёсий марказ сифатида давлатнинг ролини тасдиқлашга географик маконнинг таъсирдир. Шу муносабат билан, келинг, Россия ва Японияни баҳолайдиган бўсак, Россия ва Япониянинг иқтисодий ривожланиш даражасини қиёсий таҳлил қилиш Россиянинг фойдасига эмаслигига қарамай, Россия дунё ҳамжамиятининг геосиёсий марказидир (Япония еса бундай эмас). Бу Хитой ва Тайванга ҳам тегишли; (Ҳиндистон ва Сингапурга). Географик салоҳият нафақат Хитой ва Ҳиндистоннинг геосиёсий макондаги замонавий аҳамиятини белгилайди, балки уларнинг глобал геосиёсий макондаги ролининг ўсишига ёрдам беради.

Ҳокимият ҳудуддан ташқари илмий, маданий ва ҳатто диний омиллар билан таъминланиши мумкинлиги тўғри таъкидланган. Бироқ, бу омиллар

¹ Желтов В. В. Геополитика. - Кемерово. 2001.

замонавий геосиёсий макон хусусиятларини акс эттиради. Баллистик ракеталар - космосни бошқариш воситаларидан бири бўлиб, бу хавфсизлик омили сифатида космоснинг стратегик аҳамиятини пасайтирмайди. Аксинча, хавфсизликнинг янги сифати ҳақида гапиришимиз керак.

Муҳокама учун мавзу сифатида саволни шакллантириш мумкин: “геосиёсат қонуни” ва “геосиёсат принципи” ни аниқлаш қанчалик қонунийдир? Геосиёсат билан боғлиқ ҳолда “қонун” ва “принцип” тушунчаларини фарқлаш зарурати мавжуд. Чет ел сўзлари луғатида бу тамойил ҳар қандай назария, ўқитиш ва ҳоказоларнинг бошланиш нуқтаси сифатида талқин етилади; раҳбарлик ғояси, фаолиятнинг асосий қоидаси; ички ишонч, ҳуқ-атвор нормасини белгилайдиган нарсаларга қараш; қурилманинг асоси, ҳар қандай механизмнинг ишлаши, концессия қурилмасидир.

Қонун ҳодисанинг моҳиятини, унинг асосий мазмунини ифода этиши керак. Қонун норма, принцип - бу ҳар доим ҳам фаолият нормаси бўлмаслиги мумкин бўлган қоидадир. Қонун (фалсафий, билиш) объективдир. Принциплар - фаолият қоидалари фаолият субъектлари томонидан (шу жумладан сиёсий) тузилади. Ўзгарувчан шароитда улар ўзгаради, яъни одатдагидек принциплар янада ҳаракатчандир. Истиснолар мавжуд (кўпинча қоидаларда, лекин умумий қонунларда эмас), қонун ва принцип бир-бирига мос келиши мумкин бўлган ҳолларда, аниқ кўринишларда бўлади. Масалан, механизмнинг асосий принципи хусусан, ушбу механизм учун - бу қонун, чунки қоидага риоя қилинмайди, механизм ишламайди, шунинг учун механизм йўқ. Бу энди механизм эмас, балки таркибий қисмлар тўпламидир. Аммо, қатъий маънода, биз бундай принципни қонун ёки темодинамика қонунлари ва бошқалар натижаси деб айта оламиз, яъни принцип қонун учун иккинчи даражалидир. Қонун ички, фаолиятнинг асосий мазмуни, шу жумладан сиёсий ва принцип (қоида) ташқи ушбу фикр ҳақиқатнинг ягона ролини кўрсатмайди.

Шунга қарамай, геосиёсий муаммоларнинг бойиши ва кенгайиши билан боғлиқ ҳолда, фундаментал дуализм қонунлари, қуруқлик ва денгиз синтези учун макон ролини кучайтириш бўйича кўрсатилган тушунчанинг мавжудлигига бўлган ҳуқуқни шубҳа остига қўймасдан, биз буни кўриб чиқамиз номланган мавзуга бўлган муносабатимизни кўрсатиш учун зарур бўлади. Биз геосиёсат қонунларини унинг мавзусини тушунишга асосланган ҳолда таҳлил қиламиз: геосиёсат - бу субъектларининг геоспасе устидан назоратга оид халқаро муносабатларни ташкил этишдаги фаолиятини тартибга солувчи қонунлар ҳақидаги фандир¹.

Таъсисчилар (классиклар) томонидан ишлаб чиқилган геосиёсат қонунлари ўша даврнинг табиати ва мазмунига - географик кашфиётлар даврига, шунингдек бошқарувнинг кенг услубларига асосланган яшаш майдони, шу жумладан иқтисодий эҳтиёжлар учун курашга мос еди.

¹ Лазарев А. Д. О геополитике. / В кн. Гуманитарное образование в техническом вузе: Материалы межвузовской научно-парктич. конф. 25-26 сентября 2000 г. / Кузбас. гос. техн. ун. - Кемерово, 2001, Геополитика - наука/ вестник КузГТУ 2000 № 3.

Буларнинг барчаси тегишли геосиёсий қизиқишни шакллантирди ва геосиёсий амалиётнинг йетарли илмий шаклини олди. Аммо ҳатто йигирманчи асрнинг ўрталарига қадар вужудга келган фундаментал дуализм қонуниятлари, инсоният тарихидаги макон омилининг мустақамланиши, қуруқлик ва денгиз синтези интегратсия ва дифференциатсия жараёнлари еди. Бундан ташқари, ушбу жараёнлар инсоният жамиятининг бутун тарихида доимийдир, яъни жамият пайдо бўлиши билан интегратсия ва дифференциатсия жараёнларининг диалектикаси ҳанузгача кузатилмоқда.

Маълумки, тирик табиатдан фарқли ўлароқ, инсон функционал ва морфологик ўзгаришлар туфайли эмас, балки маданият ривожланиши натижасида ривожланади. Инсоният такомиллашуви, интегратсиялашувнинг универсаллиги туфайли, тобора мураккаброқ ва мукамал яхлит тузилмаларни яратилишига олиб келадиган, ўзларининг тегишли тузилмалари билан махсус интеграл жараёнлар билан боғлиқ бўлган жамиятда содир бўлади. Ҳозирги вақтда турли хил дифференциатсия жараёнлари жамият тараққиётининг ўзига хос хусусияти бўлиб, инсоният тарихидаги интеграл тенденцияларни жадал ривожлантириш учун мутлақо янги имкониятлар пайдо бўлмоқда. Бу замонавий халқаро муносабатларнинг хусусиятларини белгилайди, улар сиёсатшунослар томонидан тобора кўпроқ тизим ва тизимнинг бир қисми сифатида қаралмоқда. Шунингдек, ҳар қандай тизимнинг унга мос келадиган қонунлари бўлиши жуда муҳимдир. Яъни, дунё тизими, дунё ҳамжамяти пайдо бўлиши билан янги жараёнлар, қонунлар ва тенденциялар пайдо бўлади. Буларга тизимли фазилатлар ва хусусиятлар сифатида халқаро интегратсия ва фарқлаш киради.

Икки хил қонуниятлар мавжуд: тизимларнинг ишлаши ва ривожланиши. Баъзилар тизимнинг хавфсизлигини, унинг монолитлигини ва ишлаш самарадорлигини таъминлаш вазифасини бажарадилар - бу вазифани интегратсия ҳал қилади. Бошқалар тизимнинг беқарорлашишига ҳисса қўшади, кўпинча унга қарши қаратилган, уларнинг ҳаракати натижаси тизимнинг бузилиши бўлиши мумкин. Кўп жиҳатдан (стратегия асосида) бу ролни парчаланиш ва дифференциатсия ўйнайди. Маълум даражада парчаланиш ва дифференциатсия ҳаракатларининг натижаси жаҳон социалистик тизимининг пайдо бўлиши ва фаолият кўрсатишидир.

Умуман олганда, жаҳон социалистик тизимининг шаклланишида иккита асосий босқични ажратиш мумкин. Биринчи босқич - ўзларини социалистик деб эълон қилган давлатларнинг бир қисми жаҳон тизимидан ажралиб қолган парчаланиш, дифференциатсия натижасидир. Иккинчи босқич - бу интегратсия натижасида жаҳон социалистик тизимининг ўзи шаклланишидир.

Аммо, жаҳон капиталистик тизими ва жаҳон социалистик тизимининг шаклланиши ва ривожланишини таққослаб шуни таъкидлаш керакки, жаҳон капиталистик тизимининг бирлашувининг асосини байналмилаллаштириш, иқтисодий интегратсия, ишлаб чиқарувчи кучларни байналмилаллаштириш, халқаро меҳнат тақсимоти ташкил етди, иқтисодий шароитлар устунлик қилди. Жаҳон социалистик тизими (иқтисодий шартлар ва манфаатларнинг

аҳамиятини инкор қилмасдан) демократик бўлмаган, тоталитар типдаги сиёсий интегратсия натижасидир. Аммо, энг муҳими, иккала ҳолатда ҳам интегратсия, парчаланиш, дифференциатсия ва шунга мос келадиган сиёсатдир. Йигирманчи асрда, ушбу давлатларда коммунистлар ҳокимият тепасида бўлган даврда, ГДР, Венгрия, Чехословакия, Полшадаги воқеалар парчаланишга интилишнинг намунаси бўлиши мумкин. Дифференциатсия коммунистларнинг сиёсий луғатида “жаҳон социалистик тизими” ва “жаҳон социалистик ҳамжамияти” тоифаларининг тарқалишида ва жаҳон тизимларида интегратсиялашишда намоён бўлди.

Парчаланиш ва дифференциациялашнинг оқибатларидан бири бу жаҳон социалистик тизимининг қулаши еди, бу аввалги, социалистик деб номланган мамлакатларни бир зумда жаҳон капиталистик тизимига қўшилишини англатмас еди. Бундай ҳолда, сиёсатда дифференциаллаштирилган ёндашув фаол равишда қўлланилади, бу нафақат илгари жаҳон социалистик тизимига кирган кўплаб мамлакатларни, балки СССРнинг собиқ республикаларини Россиядан ажратиш сиёсатида ҳам амалга оширилади. Буни НАТО блоки ва унинг “Шарққа ўтиш” сиёсати мисолида кўриш мумкин.

Сиёсий фаолият ва муносабатлар пировардида маълум қонунларга бўйсунди. Шунга қарамай, бугунги кунгача олиб борилган тадқиқотлар “қонун” ва “қонунийлик” ўртасидаги муносабатларни аниқ тушунтириб бермаган.

Икки ёндашувни ажратиш мумкин, Россиялик сиёсатшуносларнинг аксарияти “қонун” ва “мунтазамлик” тушунчаларини эквивалент сифатида ишлатадилар. Демак, Д.П. Зэркин (сиёсий фаолият ва муносабатларни объектив қонунларга бўйсундириш ғоясини биринчи бўлиб баён етган ва қонунларнинг ўзларини “сўзнинг кенг маъносида” зарур муносабатлар деб ҳисоблаган Монтескенинг хизмати таъкидлайди) одамлар томонидан яратилган нарсаларнинг табиатидан келиб чиққан ҳолда марксизм ўзидан аввалгиларининг назарияларига асосланиб, сиёсат қонунларини оқилона тушунишни ривожлантирганлигини таъкидлади. “Фалсафий энтсиклопедик луғат” (1983) ҳам “оммавий ҳуқуқ” тушунчаларини ажратмайди ва берилган уларнинг кейинги таърифи - бу ижтимоий ҳаёт ҳодисалари ёки тарихнинг босқичма-босқич ривожланишини тавсифловчи тарихий жараён босқичлари ўртасидаги объектив равишда мавжуд бўлган, такрорланадиган, муҳим боғлиқликдир. Худди шу луғатда “қонун” феноменлар ўртасида зарур, муҳим, барқарор такрорланувчи муносабатлар сифатида белгиланади.

Қонун объектлар, маълум бир объектни ташкил этувчи элементлар, нарсаларнинг хусусиятлари билан бир қаторда нарса ичидаги хусусиятлар ўртасидаги боғлиқликни ифодалайди. Фазода биргаликда мавжуд бўлган нарсалар ва ҳодисалар ўртасидаги муҳим зарур алоқани ифодаловчи фаолият қонунлари мавжуддир. Фаолият қонунлари билан бир қаторда ва улар билан бирликлда ривожланиш қонунлари ҳам мавжуддир. (14; 188) В. И. Ленин шундай ёзган еди: “... ҳуқуқ тушунчаси - бу дунё жараёнининг бирлиги ва алоқаси, ўзаро боғлиқлиги ва яхлитлигини билиш босқичларидан бири.

Қонун коинот ҳаракатидаги муҳим нарсаларнинг аксидир. “(10; 135-137)” “Фалсафий луғат” да (1987) қонун ҳодисаларнинг ички тартибли ва барқарор алоқаси сифатида белгиланади. Ўзгариш ҳуқуқни билишга асосланиб, жараённинг боришини ишончли равишда олдиндан кўриш мумкин, “қонун” тушунчаси мазмунан ўзаро боғлиқ қонунлар тўплами бўлган мунтазамлик тушунчасига яқин тизимдаги ўзгаришларнинг барқарор тенденциясини ёки йўналишини таъминлашдир. (13; 147) Профессор А.К. Козик “қонун” ва “қонунийлик” тушунчаларини аниқламайди, чунки қонундан фарқли ўлароқ, енг муҳим нарсаларни аниқ ифода этади, ижтимоий ҳаёт жараёнида ҳодисаларнинг доимий равишда такрорланиб турадиган алоқаси, қонуният бир неча қонунлар ёки уларнинг тизимларининг йиғма ҳаракатлари натижасида келиб чиқадиган ижтимоий ривожланиш ҳодисалари ва жараёнлари ўртасидаги алоқаларнинг кенг доирасини ифодалайди¹.

Шундай қилиб, қонун ва қонуниятларнинг юқоридаги талқинларини ҳисобга олган ҳолда, қуйидагилар келиб чиқади:

- “қонун” ва “ижтимоий қонун” ни фарқлаш зарур. Уларнинг иккаласида ҳам “қонун” белгилари, хусусиятлари бор, аммо “ижтимоий қонун” тарихнинг изчил ривожланишини тавсифлайди;

- “жамоат ҳуқуқи” ва “оммавий қонуният” - бир-бирига мос тушунчалар, улар ижтимоий ривожланишнинг ўзига хос хусусиятини англатади. Бундай ҳолда, қўшимча қилиш мумкин - бундай ривожланиш тенденцияларини кўрсатади. Асосан бир хил бўлган “мунтазамлик – мойиллик” ёки “мойиллик – мунтазамлик” тушунчалари жуда асосли;

- изоҳлаш ҳам жоиздир бир нечта қонунларнинг ёки уларнинг тизимининг биргаликдаги ҳаракати натижасидадир. Диалектик бирлик “жамоат қонуни” ва “жамоат қонунлари” ўртасидаги муносабатларда намоён бўлади, бу жамият ҳаётининг полисемемияси, ўзаро боғлиқлиги “оммавий қонун” вазифасини бажариши мумкин ва аксинча. Яъни, қонун ва қонуният бир вақтнинг ўзида иккита гипостазада амалга оширилиши мумкин: “қонун – қонуният”, “қонуният – қонун”; шу билан бирга, қонун бир нечта ўхшасликларни ўз ичига олиши мумкин.

- услубий жиҳатдан қонунларни амал қилиш қонунлари ва ривожланиш қонунларига ажратиш зарур. Ижтимоий қонунлар, қонуниятлар, шу жумладан сиёсий қонунлар, одамларнинг ўзларининг ижтимоий ҳаракатлари қонунлари сифатида тушунилади. Фаолиятдаги универсалликнинг объектив шакли сифатида қонунлар сиёсий жараёнларни тушунтириш ва башорат қилиш учун асос ҳисобланади.

Белгиланган методологияни ҳисобга олган ҳолда биз интегратсия ва дифференциатсиянинг геосиёсатдаги ўрни ва ролини кўриб чиқамиз, унинг тадқиқот объекти ва предмети очиқ берамиз. Шу билан бирга, фан объекти деганда биз ушбу фаннинг тадқиқотлари нимага қаратилганлигини ва субъект - бу объектда аниқ нимани текширишини назарда тутамиз.

¹ Козик А.А. Мировая система социалистического хозяйства. -М., МГУ, 1975.

В.Д. Зотов, Л.В. Зотова, Ю.В.Ирхин, А.М.Ушков дуализм қонуниятларини тан олиб, сўнгги ўн йилликларда геополитологлар турли давлатларнинг сиёсий-географик таҳлили билан бир қаторда ўзаро таъсир жараёнларига алоҳида эътибор беришган ва цивилизациялар ўртасидаги ўзаро таъсир, улар геосиёсат маълум қонуниятларни ўрнатади деб ҳисоблашади:

- ҳудудни егаллаш ва сақлаб қолиш учун зарур ва йетарли имкониятларга ега бўлмаган, ўзини ўзи таъминлашнинг зарур сифатларига ега бўлмаган геосиёсий субъектлар томонидан космос устидан назорат йўқолади;

- бир геосиёсий субъект томонидан макон устидан назоратни йўқотиши, тез орада бошқаси томонидан егаллаб олинishiни англатади;

- геосиёсий субъектнинг барқарорлиги, ва хавфсизлиги бошқариладиган маконнинг қандайдир мақбуллиги билан таъминланади, чунки макон қанчалик кенг бўлса, субъект томонидан бошқариш шунчалик қийин бўлади;

- баъзида афзалликлар фазонинг муҳим (геостратегик) нуқталарини бошқарувчи субъект томонидан қўлга киритилади ва субъектнинг геосиёсий маконининг кучли ёки кучсизлиги унинг ўзини ўзи таъминлаш даражаси ва асосий фикрларни бошқариш даражасидан келиб чиқади;

- космик макон ва алоқа воситаларини бошқариш;

- давлатнинг геосиёсий позициялари (даражалари) кўп жиҳатдан уларнинг иқтисодий ва ҳарбий салоҳиятининг ривожланиш даражасига, ядро куралига ега бўлишига боғлиқ;

- геосиёсий нуқсонлар, мамлакатлар ва халқларнинг келишмовчилиги “Шимолий-Жануб” йўналиши бўйлаб ҳукмрон бўлган бой ва қарам, қашшоқ иқтисодиётлар ўртасида ўтади. “марказ-периферия”, шу билан бирга куч ва бойликни тақсимлаш амалга оширилади (Африканинг Саҳрои жанубида, Жанубий Осиёда, Ҳиндистон ва Хитойда 3 миллиард киши ўртача жон бошига йиллик даромади 400 доллардан кам, 1,5 миллиард киши еса Яқин Шарқ, Лотин Америкаси ва Шимолий Африкада - 2 минг доллар ва енг ривожланган мамлакатларнинг 850 миллион аҳолиси- 20 минг доллар);

- давлатларнинг сиёсий устуворликлари ва мақсадларини кўриб чиқиш нафақат мамлакат, балки цивилизациялараро таҳлил шароитида ҳам амалга оширилиши керак, чунки минтақавий цивилизация доирасида турли мамлакатларга принципал равишда ўзаро тушунишга эришиш осонроқ “Ғарбий”, “исломий”, “шарқий” ва бошқалар ўзларининг чегараларидан ташқарига қараганда;

- аҳолининг сони, халқларнинг миллий хусусиятлари ва хусусиятлари муҳим геосиёсий омиллар сифатида қаралади. (5; 450-451)

Шундай қилиб, тадқиқотчилар геосиёсат қонунларини шакллантиришга уриниб, унинг моҳияти, мазмуни, тадқиқот объекти ва мавзусини тушуниш учун классик геосиёсат қонунларининг йэтишмаслигини ва шунинг учун замонавий геосиёсатга мос келадиган янги қонунларни аниқлаш зарурлигини тан олдилар. Шу билан бирга, ушбу қонуниятлар давлатларнинг жаҳон ҳамжамиятининг субъектлари эканлигини тан олиш асосида

шакллантирилади. Муаллифларнинг фикрига кўра, айнан давлатлар орқали халқлар ва миллатлар ўз манфаатларини жаҳон аренада уюшган тарзда ҳимоя қилишади. Ички ва халқаро ҳаётни ташкил қилиш учун зарур бўлган ҳеч қандай ривожланган ҷамият давлатдан ташқарида мавжуд бўлолмайди. Давлат халқаро муносабатларнинг бошқа иштирокчилари - маъмурий бирликлар (вилоятлар, ҳудудлар, республикалар), ҷамоат ташкилотлари, фирмалар, шахслар фаолиятига воситачилик қилади ва назорат қилади. Шунингдек, халқаро муносабатларнинг типик бўлмаган давлат субъектлари - Ватикан, эркин шаҳар ва бошқалар шулар жумласидандир.

Тўғридан-тўғри давлатлар томонидан яратилган халқаро муносабатларнинг етакчи субъектларига уларнинг халқаро сиёсий ёки ҳарбий-сиёсий ташкилотлари киради. Улар орасида: Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ), Жануби-Шарқий Осиё халқлари ташкилоти (АСЕАН), Европа Иттифоқи (Европа Иттифоқи), Араб Давлатлари Лигаси (ЛАС), Америка Давлатлари Ташкилоти (ОАС), Африка Бирлиги Ташкилоти (ОАУ), Шимолий Атлантика Шартномаси Ташкилоти (НАТО), Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Конференцияси (СЕХ), Мустақил Ҳамдўстлик Штатлар (МДҲ) ва бошқалар.

Нуфузли халқаро ҷамоат ва профессионал ташкилотлар халқаро муносабатларнинг муҳим субъектларидан биридир. Муаллифларга куйидаги муаллифлар киради: Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (ЖССТ), Бутунжаҳон касаб уюшмалари федерацияси (ВФТУ), Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ), Халқаро валюта фонди (ХВФ) ва бошқалар.

В. Зотова, М. Л. Ентин, замонавий шароитларда халқаро муносабатлар иштирокчилари сонини кенгайтиришнинг объектив тенденциялари мавжуд. Халқлар ва ҷамиятларнинг ўзаро боғлиқлигининг кучайиши нафақат давлатларни, балки ўзига хос шахсларни ҳам халқаро муносабатларнинг асосий иштирокчиларига киритиш мумкинлигига олиб келди. Шахснинг халқаро ҳуқуқий субъективлиги тобора кўпроқ еътироф етилмоқда. Унга мувофиқ, шахс ва халқаро ҳуқуқ ўртасидаги муносабатлар унинг давлати орқали юзага келади. Шундай қилиб, шахс билан бевосита боғлиқ бўлган халқаро нормалар (масалан, инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш тамойиллари) давлат томонидан тан олинishi ва амалга оширилиши керак. (15) Халқаро ҳуқуқий субъективлик шахс, айниқса, жаҳон сиёсатининг етакчилари сифатида фаолият юритадиган таниқли миллий сиёсий ёки ҷамоат раҳбарлари фаолиятида аниқ намоён бўлади.

Шундай қилиб, геосиёсат қонунларини шакллантиришда давлатга халқаро муносабатларнинг асосий субъекти сифатида эътибор қаратилади, шу билан бирга одамлар, миллат ҳақида улар ўзларининг яратилиш учун кураш олиб борганларида уларнинг халқаро ҳуқуқий субъективлиги ҳақида гапиришимиз мумкинлиги ҳақида баҳс юритилади (шаклланиш босқичида бўлган мустақил давлатнинг). (5; 436-437) Биз халқлар ва миллатлар халқаро муносабатларнинг белгиловчи субъектлари эканлигидан келиб чиқамиз ва шу асосда геосиёсат қонунлари тўғрисида тушунчамизни шакллантираемиз.

Давлат - бу халқни, миллатни ташкил этиш шаклларида бири бўлиб, унинг асосий ижтимоий мазмунини ташкил этади.

Д.П. Зэркин ҳақли равишда таъкидлаганидек, сиёсий қонунларни ўрганишда иккита ҳаддан ташқари ҳолатга йўл қўймаслик керак:

- ижтимоий қонунларнинг (шу жумладан сиёсий қонунларнинг) объективлигига эътибор қаратиш билан, шахсларнинг аниқ, эмпирик ҳаракатларидан ўта мавҳум бўлмаслик керак. Бизнинг фикримизча, ижтимоий, шу жумладан сиёсий ҳаракатлар субъектларининг аниқ, эмпирик ҳаракатларидан айтиш тўғри бўлар еди. Шундай қилиб, қонунлар сиёсий фаолият ва сиёсий муносабатлардан олдин ва ташқарида мавжуд бўлган нарсасифатида, инсоният жамоаларига умуман ва умуман боғлиқ бўлмаган нарсасифатида тақдим этилиши муқаррар равишда ҳар қандай сиёсий ҳаракатлар ва жараёнларни белгилайди;

- сиёсатшунослик қонунларини тушунишда бихевиотеристик ёндашувни инкор этиб, сиёсатшуносликда умумбашарий ва ўзгармас қонунлар мавжудлигини инкор этмаслик керак. (1; 15-18) Бизнингча, бу геосиёсатга ҳам тегишли.

Бунга рози бўлмаслик мумкин эмас сиёсат қонунлари, сиёсий жараёнларнинг объективлигини тан олиш сиёсатшуносликнинг асосий шarti эканлигидир. Демак, асосий методологик масалалардан бири сиёсатнинг объектив қонунлари ёки қонунлари деб нимани тушунишни аниқлаштиришдир: детерминистик алоқалар ёки ҳодисаларнинг еҳтимоллик занжиридир. Маълумки, детерминистик тушунча сиёсий жараёнлардаги ўзаро боғлиқликни англатади, бу мажбурий равишда у ёки бу танловни ёки воқеалар ривожини белгилайди. Еҳтимолий алоқалар - бу фақатгина мумкин бўлган уланишлар ва ўзаро таъсирлар бўлиб, улар маълум ҳаракатларнинг натижалари сифатида маълум бир доимийлик, мунтазамлик билан пайдо бўлади. Уларнинг танлови ҳеч қандай объектив талабларга бўйсунмаслиги мумкин, лекин вақтга, ҳатто тасодифий ҳолатларга боғлиқ. Шунинг учун, еҳтимоллик қонунлари:

- фақат маълум сиёсий ҳаракатларнинг оқибатлари. Детерминистик - бу воқеаларнинг бир-бири билан чамбарчас боғлиқлигининг оқибатлари эмас, балки кейинги ҳаракатлар учун зарурий шарт ва сабабдир.

А. М. Ушков, В. Д. Зотов, Л. В. Зотова ва Ю В. В. Ирхин томонидан таклиф қилинган геосиёсат қонунларининг рўйхати анча еҳтимол қонунлар туридир. Яъни, улар кўпроқ сиёсий ҳаракатлар (кенг маънода) ҳаракатларининг оқибатларидир.

Бизнинг тадқиқотимиз учун биринчидан, барча сиёсий жараёнлардаги мунтазам алоқалар тенденциялар шаклида намоён бўладиган амалга оширилган имконият бўлиши муҳимдир. Иккинчидан, сиёсатнинг объектив қонунлари - бу сиёсий тизимга хос бўлган муҳим алоқалар ва муносабатларнинг шакллари бўлиб, улар сиёсий тизимлар элементларининг ўзаро таъсирини ҳам, сиёсий жараёнларнинг кетма-кетлигини ҳам тавсифлайди. Сиёсатнинг объектив қонунлари - бу сиёсий алоқалар ва институтларнинг маълум бир тизимининг ишлаши ва ривожланишида амалга

ошириладиган ва уларни бошқа тизим билан алмаштиришда амалга ошириладиган, тарихий жиҳатдан ривожланиб борадиган алоқаларнинг универсал, муҳим ва зарур шакллари дир.

Геосиёсий субъектларнинг геосиёсий маконга нисбатан халқаро муносабатларни ташкил қилишдаги фаолиятининг мазмуни, моҳияти ва дифференциацияси бу геосиёсатнинг қонуни дир, унда етакчи томон биринчи бўлиб туради.

Биринчидан, интеграция ва дифференциациянинг объективлиги миллатлараро муносабатлар миллати ривожланишининг иккита тенденцияси ҳамда халқаро муносабатларнинг тегишли тенденциялари билан боғлиқ (марказдан қочма).

Сиёсат қонунлари моҳиятига кўра умумлаштирилган шаклда йирик ижтимоий гуруҳлар манфаатларининг ўзаро таъсирини ифодалайди. Мазмуни жиҳатидан улар сиёсий ҳаётда объективлаштирилган миллатларнинг, бошқа ижтимоий жамоаларнинг сиёсий тажрибаларини тўплашни англатади. Сиёсатнинг объектив қонунлари умумбашарий бўлиб, зарурат туғдирадиган алоқалар шакллари ва фаолият турлари, улар томонидан юзага келиши мумкин бўлган сиёсий жараёнларнинг мантиғи дир. (4; 490-495)

Иккинчидан, интеграция ва дифференциация геосиёсатнинг қонуниятлари бўлиб, шу билан бирга уларнинг ҳар бири тенденция - қонуният бўлиб, етакчи йўналиш интеграция тенденцияси дир. Бу қуйидагилар билан белгиланади: а) интеграция, дифференциация - бу халқларнинг ривожланишидаги иккита тенденциянинг намоён бўлиш шакллари бўлиб, улар биргаликда иккинчисининг ривожланишининг асосий қонуни бўлиб, бу йерда етакчи тенденция - бу иқтисодий байналминаллашувнинг мунтазамлиги. б) барча ижтимоий ҳаёт, унинг енг юқори шакли - бу интеграция;

1 Бундан ташқари, қонун қисқартирилган шаклда интеграция ва фарқланиш қонуни деб юритилади. Миллат халқаро муносабатлар ривожланишининг белгиловчи субъекти бўлиб, геосиёсий манфаатларга асосланган ҳолда уларни тартибга солиш геосиёсат соҳаси дир. Бинобарин, интеграция, қонун сифатида фарқланиш, тенденциялар халқаро муносабатларнинг қонунлари, шу билан бирга қонун, тенденциялар геосиёсатнинг қонунлари дир. Бу, шунингдек, тегишли қонунларга асосланган бўлиши керак бўлган сиёсий фаолият талабларига жавоб беради.

Учинчидан, халқаро алоқалар тарихи ва ҳозирги даврдаги ривожланиш тенденциялари интеграция ва дифференциация халқаро муносабатларга хос бўлган ҳодисалар деган хулосани келтириб чиқаради ва бундай муносабатларни уларга мос равишда такомиллаштириш вазифалари сиёсатда амалга оширилади. Бу борадаги геосиёсий манфаатлар ҳақида гап кетганда, бундай вазифалар геосиёсат доирасида ҳал етилади. Шундай қилиб, халқаро муносабатларда интеграция ва дифференциациянинг табиий хусусияти геосиёсат қонунининг шарти - интеграция ва фарқланиш қонуни дир.

Тўртинчидан, тузилган қонуннинг ҳаракатини, шунингдек, ундаги интегратсиянинг етакчи ролини билиб, қонуннинг хусусиятларига мос келадиган дунё жараёни, халқаро муносабатлар, дунё тартибининг ривожланишини олдиндан билиш мумкин. Башорат қилиш ва башорат қилиш имконияти объектив асосга, иқтисодий ва бутун ижтимоий ҳаётни байналминаллашув тенденцияси-қонуниятига боғлиқ бўлиб, интегратсия унинг енг юқори шакли ҳисобланади. Яъни, стратегик прогноз интегратсияни етакчи тенденция-қонуният эканлигидан келиб чиқиши мумкин, ўта узок муддатли истиқболда уни амалга ошириш ягона жаҳон иқтисодиёти доирасида ягона глобал иқтисодий механизмни яратишга олиб келиши мумкин. Ушбу хулосанинг қонунийлиги ягона жаҳон иқтисодиёти яратилганлиги (халқароизатсия ва интегратсия натижасида), кейин иккита дунё тизимига - капитализмнинг жаҳон тизимига ва социализмнинг жаҳон тизимига (худди фарқлаш ва парчаланиш натижасида), жаҳон хўжалиги доирасида икки хил иқтисодий тизимнинг яратилиши, сўнгра жаҳон социалистик тизимининг қулаши (парчаланиш натижасида) ва жаҳон хўжалиги шаклланишининг тикланиши, шу жумладан ягона минтақавий интегратсия бирлашмалари асосида интегратсия ва дифференциатсия қонунидан келиб чиқиб, аллақачон мавжуд бўлган минтақавий халқаро интегратсия бирлашмаларининг янги истиқболларини шакллантиришни башорат қилган.

Бешинчидан, интегратсия ва дифференциатсия бу табиий жараёнлар, демак, қонуният-тенденциялардир. Шу билан бирга, сиёсатда улар бирдамликда қонунни ифодалайди, чунки дифференциатсиясиз интегратсия бўлмайди, худди интегратсиясиз фарқ бўлмайди ва ҳоказо. Сиёсат субъектларининг бирлашувчи ва ажралиб турувчи томонларнинг геосиёсий манфаатларини ҳимоя қилиш, амалга ошириш бўйича ташкилий фаолиятида ўзларини намоён етиб, улар геосиёсатнинг қонуни сифатида ҳаракат қилишади.

Олтинчидан, яъни, қонун ҳам, қонуният ҳам бир вақтнинг ўзида “қонун-қонунийлик” ва “қонуният-қонун” нинг иккита гипотезасида пайдо бўлиши мумкин. Масалан, интегратсия интегратсия ва дифференциатсия қонунининг таркибий қисми, томони сифатида бу ривожланиш ва ишлашнинг кўплаб қонуниятларининг умумийлиги намоён бўладиган тенденция-қонунийликдир.

Еттинчидан, интегратсия ва дифференциатсия мисолида геосиёсат қонуни объектив ва субъектив бирлигини ифодалайди. Мақсад халқлар ривожланишининг иккита тенденциясидан келиб чиқади, уларнинг асосий қонуни, субъектив - ҳаётнинг ўзига хос тури сифатида сиёсатнинг ўзига хос хусусиятлари белгилайди.

Саккизинчидан, интегратсия ва дифференциатсия геосиёсатнинг қонуни эканлиги жаҳон ҳамжамияти (аниқроғи - минтақалар) ривожланиш амалиёти билан ҳам тасдиқланган. Бу аниқ - сиёсат қонунлари мавжудлигининг мезонлари: фаолиятнинг озми-кўпми ўхшаш объектив шартлари остида сиёсий субъектларнинг айрим ҳаракатларининг моҳиятан

муҳим натижаларини такрорий такрорлашдир. Буни, масалан, амалда геосиёсий аҳамиятга ега минтақавий интегратсия гуруҳларини яратиш бўйича жаҳон тажрибаси тасдиқлайди.

Тўққизинчидан, халқаро интегратсия бирлашмалари яратилишидан олдин, интегратсия ва дифференциатсия баъзи қонуният белгиларига ега бўлган ижтимоий тенденциялар еди. Бундай уюшмалар ташкил этилгандан сўнг, дунё тизимининг шаклланиши, интегратсия ва дифференциатсия тизимининг қонунига айланди ва шу сабабли тизимни такомиллаштириш муаммосининг йечими кўп жиҳатдан номланган қонунга асосланган самарали геосиёсатга боғлиқ бўлиб қолди.

Ўнинчидан, интегратсия ва дифференциатсия қонуни турли хил ижтимоий-сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, демократик ва демократик бўлмаган, тоталитар типдаги тизимларда намоён бўлади. Яъни, бу йерда ҳам ҳал қилувчи ролни сиёсий омил - сиёсий режим ўйнайди. Бу ҳам геосиёсий қонуннинг самарадорлигини белгилайди. Тоталитар интегратсия бирлашмаларида якуний таҳлилда парчаланиш ва дифференциатсия етакчи тенденцияларга айланади, бу еса интегратсия бирлашмасининг парчаланишига олиб келади. Шундай қилиб, тегишли шароитларда муайян тенденциянинг устуворлиги ўзгаради ва натижада геосиёсатнинг мазмуни ўзгаради. Бу парчаланиш жараёнлари, СССРдаги фарқлаш, жаҳон социалистик тизими ва бошқалар мисолида далолат беради.

Ўн биринчи, интегратсия ва дифференциатсия, авваламбор, геосиёсатнинг детерминистик қонунидир, чунки бу геосиёсат субъектларининг геосиёсий маконга нисбатан геосиёсий фаолиятининг сабаби бўлиб, янги интеграл (яхлит) маконнинг шаклланиши натижадир. Юқоридаги қонун амаллари, интегратсия, фарқлаш аввалги ягона геосиёсий маконда ишлаган.

Ўн иккинчи, геосиёсат халқаро сиёсатнинг бир қисми бўлганлиги сабабли, геосиёсат қонунлари халқаро сиёсат қонунлари билан ажралмасдир ва ўзига хослик қизиқиш билан боғлиқдир. Геосиёсат қонунлари геосиёсий қизиқиш асосида шакллантирилиши керак.

Ўн учинчи, интегратсия ва дифференциатсиядан геосиёсат қонуни сифатида фойдаланиш ҳозирги замоннинг глобал муаммоларини, шу жумладан ягона глобал цивилизация яратиш учун зарурдир. Бу вазифалар унинг макomini белгилайди - бу геосиёсатнинг қонунидир.

Геосиёсат, унинг мавзуси ва қонунларини тушунишда амалиёт ва ёндашувларни таҳлил қилиш қуйидаги хулосаларни чиқаришга имкон беради:

- географик омил, давлатларнинг ривожланиш даражаси, уларнинг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, маданий, ҳарбий-сиёсий ва бошқалар. Салоҳият геосиёсатнинг енг муҳим шартидир. Шунинг учун уларни кўриб чиқиш жуда мураккабдир.

2. Геосиёсий мактаблар (Европатсентризм, Атлантизм, Евросиёчилик, Хитой мактаби, Марказий Осиёчилик).

Геосиёсатнинг фан сифатида шаклланишининг барча даврларини урта босқичга бўлиш мумкин, улар ўзларига кўплаб тарихий асосга ега мактабларни киритишади:

1. классик босқич (“органик мактаб” Ф. Ратсел, Р. Чаллен – “геосиёсат” концепциясининг муаллифи; Х. Макиндер ва унинг “тарихнинг географик ўқи”, А. Махен – “денгиз кучлари” назарияси, Видал де ла Бланше томонидан “поссибилизм” тушунчаси, Н. Спйкман – “Римланд” концепцияси муаллифи, К. Хаушофер – “континентал блок” назарияси) ва бошқалар;

2. Ғарбнинг замонавий геосиёсий назариялари ва мактаблари (Атлантикизм ғоялари - Д. Мининг, Г. Киссингер, С. Хантингтон - неоатлантизм таълимоти, мондиализм ғоялари - Ж. Аттали, С. Санторо, нео-мондиализм - Ф. Фукуяма, “янги ўнг” - Ф. Тириард, И. Лакосте) ва бошқалар;

3. Россия геосиёсати мактаби. Россия геосиёсатининг манбаларига Е. Квашнин-Самарин, Д. Милютин, В. Семенов-Тянь-Шанский асарлари; И. Солоневич, И. Илйин, Н. Данилевский ва бошқалар. Н.С.Трубетской, П.Н.Савитский, Г.В.Флоровский, П.П.Сучинский, Г.В.Вернадский ва бошқа кўплаб одамлар рус евросяилигига мансубдир.

“Неоевросяилизм” бутун дунё бўйлаб Л. Н. Гумилёв ва унинг издошлари номи билан ифодаланади. Замонавий “континентализм” А. Дугин, А. Анисимов, С. Шатохин, С. Константинов, Н. Нартов, К. Гаджиев, Е. Поздняков, В. Дергачев, В. Колосов, Л. Рубан, Ж. Пляйс ва бошқалар.

Ғарбий геосиёсий фикрнинг классик босқичига тўхталамиз, унинг доирасида иккита асосий йўналиш бўлган: континентал ва атлантика. Ф. Ратсел, Видал де ла Бланш, Р. Чаллен, Ф. Науманн, К. Хаушофер ва бошқалар Европа континентализмига мансубдир. Атлантизмнинг калитида Х.Макиндер, А. Махен, Н. Спйкман ва бошқалар ишлаган.

Фридрих Ратсел (1844-1904) XIX-аср охири - XX-аср бошларида шаклланган шаклидаги геосиёсатнинг асосий ғоялари ва тамойиллари немис олими Фридрих Ратселнинг асарларида баён қилинган. Ф. Ратсел янги фанни номини айтмасдан, барибир ҳақиқий “геосиёсатнинг отаси” га айланди, айнан Ратсел инсоният тарихини янги бурчакдан очиб берадиган бутун дунёқарашни ташкил етган асосий геосиёсатни яратди.

1897 йилда нашр этилган “Сиёсий география” асарида Ратсел давлат биологик қонунлар асосида иш олиб борадиган биологик организм деган тезисни асослаб берди. Давлатнинг муҳим хусусиятлари унинг худуди ва жойлашуви билан белгиланади ва унинг фаровонлиги унинг атроф-муҳит шароитларига қанчалик муваффақиятли мослашишига боғлиқдир. Ушбу организмнинг кучини шакллантиришнинг асосий усулларида бири бу худудни кенгайтириш ёки яшаш майдонини кенгайтиришдир. “Давлатнинг фазовий ўсиш қонунлари тўғрисида” (1901) китобида Ратсел геосиёсатнинг еттита қонунини тузди, биринчилардан бўлиб цивилизация ривожини учун денгизнинг аҳамияти ошиб бориши ҳақидаги ғояни ифода етди.

Рудолф Челлен (1846-1922) - швед тадқиқотчиси ва сиёсатчиси, кучли давлатни яратиш йўллари аниқлаш учун бошқарув тизимларини ўрганган “геосиёсат” тоифаси муаллифи Ф. Ратселнинг издоши. Унинг “Статен сом

Лифсформ” асарида у томонидан тузилган асосий тезис: “давлат тирик организмдир”. Челлен сиёсатнинг ўзаро боғлиқ бўлган бешта элементи: иқтисодий сиёсат, демополютика, социал-сиёсий, қисқа муддатли сиёсат ва геосиёсатнинг органик бирикмаси зарурлиги ҳақида гапирди. У геосиёсатни “давлатни географик организм ёки космосдаги ҳодиса деб биладиган фан” сифатида тавсифлади. [189] Р. Чаллен авторитар қонунни, яъни ҳаддан ташқари ҳолатлар ўртасидаги мувозанат қонунини шакллантиради. Унинг фикрига кўра куч давлат мавжудлигини сақлаш учун қонундан кўра муҳимроқ омил, чунки у фақат куч билан қўллаб-қувватланади. [190]

Видал де ля Бланш - франтсуз география мактабининг асосчиси (1845 - 1918) Ратзелнинг издоши. У “поссибилизм” тушунчасига егадир (лотинча сўздан болиши мумкин). Ушбу концепцияга кўра сиёсий тарих икки жиҳатга ега: фазовий (географик) ва вақтинчалик (тарихий) географик омил бу атроф муҳит; тарихий - шахснинг ўзи (ъташаббус ташувчиси”). Географик омилнинг тарихга таъсири ҳақиқатга айланиши мумкин ёки бўлмаслиги мумкин (шунинг учун “имконият” сўзи). Ушбу омил таъсирининг реализатсияси географик маконда яшовчи одамга боғлиқ.

Видал де ля Бланш Франтсиянинг Атлантика кучларига (“денгиз кучи”) йўналтирилганлиги мафкурачиси еди, у ўзи Германиянинг геосиёсий интилишларига дош бера олади, у Европанинг марказида жойлашган бўлиб, қўшнилари томонидан ҳар томондан сиқиб чиқарилган ва ўз энергиясини чиқариш учун имконият йўқ (кенгайтириш учун). Айнан Германия билан Видал де ля Бланше асосий таҳдидни Европада тинчлик билан боғлади.

Карл Хаушофер (1869 - 1946) - немис ҳарбий дипломати, кейинчалик Мюнхен университети профессори Германиянинг Европа қитъасидаги манфаатларидан келиб чиқиб, Хаушофер Англия-Саксонлар дунёсига қарши қаратилган “Қитъа блоки” ёки ўқи: Берлин-Москва-Токио доктринасини шакллантирди.

Ушбу сиёсий йўналиш “Осториентиерунг”, яъни “Шарққа йўналиш” деб номланган. Шарққа йўналиш учта кучнинг: “Янги Евроосиё тартиби” ни ўрнатиши керак бўлган Россия, Германия ва Япониянинг бутун дунё оролининг континентал маконини ўзгартириши ва уни “денгиз кучлари” таъсиридан халос қилиши керак еди.

Бироқ, Хаушофер Шарққа йўналтирилганлиги билан изчил бўлмаган. Гап шундаки, унинг геосиёсий стратегиясида нафақат географик омил, балки етник омил ҳам рол ўйнаган. Етник жиҳатдан немислар рус ёки японларга қараганда инглиз-саксон дунёсига яқинроқ едилар. Немис ирқчилиги континентализм билан зиддиятга келиб, Евроосиё халқларини иккига бўлиб ташлади. Хаушофер курилишларининг иккиликчилиги, номувофиқлиги шундан келиб чиқади.

Йигирманчи асрнинг бошларида Европа континентализмининг геосиёсий тузилмалари ана шундай хусусиятга ега еди. Шу билан бирга, Атлантика (Англия ва АҚШ) геосиёсатининг шаклланиши содир бўлмоқда.

Алфред Махен (1840-1914) - америкалик адмирал, АҚШ геостратегиясининг назариётчиси, унинг асосий асари “Денгиз кучларининг

тарихга таъсири (1660-1783)” (1890). Унда у денгиз энергетикасининг асосий параметрларини белгилайдиган шарт-шароитларни ажратиб кўрсатди: мамлакатнинг географик жойлашуви, табиий ресурслари ва иқлими, худудининг узунлиги, аҳолиси, миллий характери ва давлат тизими ҳақида. Маҳен, ушбу омилларнинг қулай комбинацияси билан қуйидаги формула пайдо бўлади: $H + NM + NB == SP$, яъни денгиз кучлари + савдо флоти + денгиз базалари = денгиз кучлари.

Маҳен концепциясида давлат мақомини баҳолашнинг асосий принципи сифатида денгиз омилининг позицияси алоҳида ўрин тутди. Ушбу баҳо 6 мезонга асосланиши керак:

1. Денгизга чиқиш имконияти, бошқа мамлакатлар билан денгиз алоқалари имконияти;
2. Денгиз қирғоқларини созлаш, йетарли микдордаги портлар қурилишини таъминлаш;
3. Чегараларнинг узунлигини қирғоқ чизигининг узунлигига тенглаштириш;
4. Кемаларни қуриш ва сақлаш учун йетарли бўлган аҳоли;
5. Аҳолининг миллий хусусиятининг денгиз савдоси шартларига мувофиқлиги (чунки денгиз кучи тинч ва кенг тарқалган савдога асосланган);
6. Сиёсий режимнинг қудратли денгиз кучларини яратиш эҳтиёжларига мувофиқлиги.

Бу 6 та “денгиз” мезонидир, унга кўра денгиз кучи аниқланади.

Маҳен назариясининг ушбу йўналиши унинг геосиёсий стратегиясини белгилаб берди. У Монро доктринасининг тарафдори еди, унга кўра Қўшма Штатлар кучи яқин мамлакатларда худудий кенгайиш билан боғлиқ. Маҳен Американинг “денгиз тақдири” борлигига ишонган ва уни амалга оширишда “намоён бўлган тақдир” сифатида у аввал бутун Америка қитъасининг стратегик интеграциясидан, сўнгра дунё ҳукмронлигига эришишдан иборат.

Хелфорд Жорж Макиндер (1861-1947) - инглиз олими, геосиёсатчи ва сиёсатчи “Тарихнинг географик ўқи” (1904) маърузасида давлат учун енг фойдали географик позиция ўрта, марказий ... Маскиндер концентрик доиралар тизими орқали марказдан атрофга сайёра маконини тузади. Ушбу тизимнинг маркази “тарихнинг географик ўқи” - Хартланд бўлиб, фазовий равишда Россия худудига тўғри келади. Кейинги “ички” ёки “маргинал” ярим ой, сув ва қуруқлик бўшлиқлари кесишган жойда - Евроосиё материгининг қирғоқ бўшлиқлари - Римландга тўғри келадиган камар келади. Кейинчалик дунё оролининг материк массасидан ташқаридаги зона – “ташқи ёки орол ярим ойи” келади.

Ушбу учта зона доимий равишда қарама-қарши йўналтирилган цивилизация ва географик импульслар билан боғланган. Хартланд марказидан атрофга қадар “йер қароқчилари” (авторитар, демократик бўлмаган, бозорга хос бўлмаган халқлар) деб номланган одамлар доимо босим ўтказмоқда.

Ташқарида, ташқи ярим ой минтақаларидан “денгиз қароқчилари” дунё оролига босим ўтказмоқда. Ушбу минтақалар мамлакатлари тижорат характери, демократик ҳаёт шакллари билан ажралиб туради. Ушбу қарама-

қарши йўналтирилган импульслар “ички ярим ой” зонасида учрайди, улар қарама-қарши маданий таъсирларни бошдан кечирган ҳолда интенсив ривожланиш зонасига айланади.

Макиндернинг концепциясига кўра, дунё тарихи ўз континентал ўқи атрофида айланади (юқорида айтиб ўтилганидек, Россия маконига тўғри келади). Шу билан бирга, агар айлана марказида ҳаракат деярли сезилмаса (архаизм ҳукмронлик қилади) бўлса, унда ички ярим ой маконида тарихий жараённинг мазмунини ташкил этувчи енг муҳим воқеалар содир бўлади.

Ташқи ярим ой еса, либерал қадриятлар ва демократик режимларга мос келадиган ўзгарувчанлик ва хилма-хилликни ўзида мужассам етган.

Замонавий геосиёсий назариялар ва Ғарб мактаблари.

Неоатлантизм вакили бўлган америкалик олим С. Хантингтон “Цивилизациялар тўқнашуви ва дунё тартибининг ўрнатилиши” (1996) асарида мунозарали тезисни илгари сурди: “XXI-асрда икки жаҳон цивилизацияси ўртасидаги тўқнашув уруш ва дунё тартибининг қулаши. “У нео-атлантизм ҳақидаги таълимотини баён қилди, унинг марказида қуруқлик ва денгиз, ғарбий ва шарқ ўртасидаги ўзаро муносабатлар муаммоси туради. Ғарб мафкураси вақтинча ғалаба қозонди, бу Шарқнинг чуқур маданий қатламларини юзага кўтаради. С. Хантингтон Ғарбнинг еҳтимолий мухолифлари қаторида Россия ва бошқа бирон бир Евроосиё давлатларини эмас, балки Хитой ва ислом давлатларини, биринчи навбатда Ироқ, Ерон, Ливияни кўради.

Атлантика чизиғининг геосиёсатдаги вакили Д.Мейнинг ўзининг “Хортланд ва Римланд Евроосиё тарихида” асарида геосиёсий мезонларда нафақат ҳудуднинг аниқ географик жойлашуви, балки аҳоли ва давлатнинг функционал йўналиши алоҳида ҳисобга олиниши кераклигини таъкидлайди (қуруқликка ва денгизга).

Америкалик геополитик Г. Киссинджернинг айтишича, Қўшма Штатларнинг сиёсий стратегияси турли хил “қирғоқ зоналарини” бир бутунга бирлаштиришдир, бу еса Атлантика тарафдорларига Евроосиё ва СССР устидан тўлиқ назорат қилиш имкониятини беради, у сабзи билан ҳаракат қилишни таклиф қилади ва таёқ усули: Вьетнам - уруш, Хитой - ҳамкорлик.

З.Бжезински (1918) - америкалик сиёсатчи, профессор АҚШ ва СССР ўртасидаги рақобатни Евросиё ва дунё устидан назорат қилиш учун геосиёсий кураш сифатида тавсифлади. Ўзининг “Буюк шахмат тахтаси” (1998) асарида у бутун Евроосиёга нисбатан янги комплекс, кенг қамровли ва узоқ муддатли геостратгияни ишлаб чиқиш ва қабул қилишга чақиради. Қўшма Штатлар Евроосиё шахмат тахтасида асосий геостратегик рақамларни, шунингдек Евроосиёнинг асосий геосиёсий марказларини бошқаради ва жойлаштиради, улар Американинг дунёдаги узоқ муддатли ва барқарор етакчи роли учун жуда муҳимдир.

Ф. Фукуяма (1952) - янги мондиализм вакили, америкалик ижтимоий файласуф ва сиёсатшунос. “Тарих охири?” асарида (1989), у дунёнинг либерал демократияни “бошқарувнинг якуний шакли” деб тан олганлиги

сабабли, ғоялар тарихи аслида тугаган деб таъкидлади. Унинг неомондиализми “тарих” ни ва янги сайёранинг бошланишини, “бозор” ва “демократия” мавжуд бўладиган инсоният мавжудлигини боғлайди [191]. Ф. Фукуяма дунёни уйғун ягона машинага бирлаштиради. Йер шарининг барча минтақалари, атомдаги электронлар сингари, енг кучли иқтисодий марказларга (ядроларга) эътибор қаратиб, қайта тузишни бошлайди.

Франтсуз геосиёсат мактаби вакили Ж. Аттали ҳозирги кунда дунё “пул даври” келди, бу ҳар қандай қадриятнинг универсал стандарти эканлигини таъкидлади. Бутун йер юзида нафақат пулга, балки ахборот технологияларига асосланган бозор муносабатлари ҳукмронлик қилади, ягона бир хил дунё ҳукмронлик қилади ва у “геоиктисодиёт” тамойиллари асосида қурилган. [192] У ҳеч қандай геосиёсий омиллар жиддий таъсир кўрсатмайди, деб ҳисоблаган. Дунёни тиклашнинг “геоиктисодий” лойиҳаси - атлантика ва мондиализм ўртасидаги оралиқ вариантыдир.

Ж. Атталининг геосиёсий ғоялари Карло Санторо томонидан батафсилроқ баён этилган. У дунёдаги вазият цивилизация фалокатларига тўла, бунинг натижасида халқаро тузилмаларнинг роли сусаяди, Шарқий Европа, Учинчи дунё, Россияда миллий ўз-ўзини англаш ва миллатчилик кучаяди, деб ишонган мавжуд давлатларнинг парчаланиши жадал давом этади, дунё кичик ва ўрта урушлар даврига киради, натижада янги геосиёсий бўшлиқлар пайдо бўлади.

Франтсуз мутафаккири Ж.Тирард ўзини янги ўнг тарафдор деб билган. У ўз назариясини “катта бўшлиқларнинг автаркияси” қоидалари асосида курди: давлат йетарли геосиёсий маконга, катта ҳудудларга ега бўлгандагина тўлиқ ривожлана олади. У Европа АҚШга қарши бўлган бирлашган империяни яратмаса, ўз аҳамиятини йўқотади, деб ишонган.

Ив Лакоста амалий геосиёсатнинг бошида бўлган. Унинг қарашининг моҳияти шундан иборатки, геосиёсат тарихий жараёнларнинг континентал ривожланиши эмас, унинг асосий принципи цивилизация-географик дуализмга асосланган фундаментал сайёра тафаккуридир. Ив Лакоста геосиёсатни “ички геосиёсат” деб номланган тор аналитик интизомга туширади.

Хитойда геосиёсат назариясининг ривожланиши нисбатан кеч бошланди. Фақат 2010 йилда Хитойда “геоэкология” мавзусида изланишлар жадал бошланди, бу Ғарбий классик ва танқидий геосиёсатни ўрганиш парадигмасига асосланиб, Хитойнинг реал шароитларига мос равишда мустақил йўл излаш билан боғлиқ еди.

Хитойда ҳозирги маҳаллий геоэкологик тадқиқотлар (асосан) олимлар томонидан бошланган бўлиб, бу маълум ютуқларга эришишга имкон берди. Айни пайтда геосиёсий тадқиқотлар кўплаб мактабларни ўз ичига олади. Улар орасида кўп миқёсли геоэкология, технологик геосиёсат, муҳим геосиёсат, экологик сиёсат, энергетик геосиёсат ва бошқалар.

Бунга миллий ва минтақавий тадқиқотлар, жамоатчилик фикри сиёсати, Хитой ва Ғарб ўртасидаги ҳокимият ва йер тартибини таққослаш ҳамда янги технологик инқилоб томонидан яратилган инсон ва йер ўртасидаги янги

муносабатлар киради. Шунингдек, кенг миқёсли сиёсат, марксистик сиёсий география, тарихий сиёсий география ва Фуколанинг бошқарув услубларига асосланган макон-ҳокимият муносабатлари назарияси мавжуд. Ушбу мактабларнинг бир нечтаси келажақтаги тадқиқотлар учун муҳим жой бўлади. Улар қуйидагилар:

Ху Чжидинг: Кенг қўламли геоекологик тадқиқотлар.

Келгусида Хитойнинг геосиёсий тадқиқотларининг муҳим вазифаси турли миқёсдаги минтақавий, миллий, маҳаллий ва глобал миқёсдаги геоекологик тадқиқотларни чуқурлаштиришдан иборат бўлади. Геомуҳитнинг турли миқёсларини таҳлил қилиш турли хил истиқболларни ўз ичига олади, бу асосан турли миқёсда таҳлил қилиниши ва йечилиши керак бўлган муаммоларнинг фарқлари билан боғлиқ. Бироқ, ҳозирда биргина аниқ нуқсон бор: Хитой Буюк географик кашфиётлардан бери нисбатан ўрганилган деб ҳисобланган географик муҳитни (шу жумладан табиий географик муҳит ва гуманистик ижтимоий-иқтисодий муҳитни) яхши билмаганга ўхшайди.

Уни йенгиш учун нафақат геологик муҳитнинг, шу жумладан сиёсий, ҳарбий, ижтимоий, иқтисодий, маданий ва бошқа соҳалардаги ўзгаришларни таҳлил қилиш, балки турли соҳаларнинг ўзаро таъсири ва яхлит бир бутунликни шакллантириш талаб етилади. Чунки тадқиқотнинг маълум бир қўлами учун битта географик муҳит мавжуд ва барча таснифлаш ишлари географик муҳитни яхшироқ тушуниш учун мос келади.

Лю Ченлианг: Илмий ва техник геосиёсат

Илм-фан ва техника аллақачон замонавий давлатларнинг иқтисодий, сиёсий, ҳарбий ва маданий қудратига ва йирик давлатлар ўртасидаги рақобатдаги устун мавқеига таъсир кўрсатадиган ҳал қилувчи кучга айланди. Технологик рақобат ва ҳамкорлик натижасида ҳокимиятнинг амалга оширишдаги ўзгаришлар глобал иқтисодий ва сиёсий манзарани янги технологиялар асосида қайта ташкил етди ва у куч таркибига, куч таққослашига, фазовий муносабатларга ва миллий стратегик таъсирга чуқур таъсир кўрсатишда давом етмоқда.

Илм-фан ва техника геосиёсати мураккаб ва фанлараро соҳадир, шунинг учун география илми ва техникасининг назарий тизимини яратиш ва такомиллаштиришнинг долзарб масаласи мавжуд. Хитой миллий илм-фан ва технология кучи, инноватсион ривожланиш ва технологик глобаллашувни ривожлантириш стратегиясига хизмат қилиш учун етакчилик қилишни хоҳламоқда. Глобал инноватсион тармоқни ва технологик глобаллашувдаги ўзгаришларни чуқур тавсифлаш, ҳокимиятнинг технологик тузилишини қайта ташкил этиш доирасида миллий хавфсизлик билан боғлиқ хатар ва муаммоларни аниқлаштириш, шунингдек, хитой ва глобал технологияларни таққослаш ва таҳлил қилиш зарур.

Мамлакатда илм-фан ва техника тараққиётининг кучайиши ва геостратегиянинг яхшиланиши кузатишда, бу еса ушбу соҳада хавфсизликни таъминлашга хизмат қилади. Усулларга келсак, улар таркибига катта ҳажмдаги маълумотлар, сунъий интеллект, мураккаблик тўғрисидаги

фан, географик информатика ва бошқа техник воситалар киради. Бу геология ва технологияларни ривожлантириш сценарийларини моделлаштириш, қарорларни қўллаб-қувватлаш тизимлари моделлари механизмлари ва янгиликларини таҳлил қилиш учун зарурдир.

Ан Нин: Муҳим геосиёсат

Танқидий геосиёсат (биринчи навбатда) классик геосиёсатни танқид қилади. Геополитикадан келган классиклар географик омиллар (айниқса табиий муҳит) мамлакат тақдирига таъсир қилади ва ҳатто уларни белгилайди, деб ҳисоблайди ва уларни халқаро муносабатлар назариялари ва амалиётига татбиқ этади: масалан, улар машҳур “Йер ҳукмронлиги назарияси” дан ва “Денгиз энергетикаси назарияси”. Бироқ, классик геосиёсат табиий омилларнинг халқаро сиёсатга таъсирини ҳаддан ташқари таъкидлаб, геосиёсий моделни шакллантиришда инсон иродаси таъсирини инобатга олмаган ҳолда “экологик детерминизм” кишанига тушиб қолди. Бундан ташқари, классик геосиёсат тадқиқот кўлами бўйича маълум чекловларга ега, асосан, кўп миллатли ташкилотлар, нодавлат ташкилотлар ва оммавий ахборот воситалари каби омилларга эътибор бермасдан, асосан геосиёсат муҳокамасини миллий миқёсда қисқартиради.

Танқидий геосиёсий тадқиқотларнинг ҳозирги ҳолати билан биргаликда улар Хитойда қуйидаги учта йўналишда ҳаракат қилишлари мумкин:

1. Ғарбнинг танқидий геосиёсати, шу жумладан машҳур геосиёсат, феминистик геосиёсат, постколониал геосиёсат, вакиллик қилмайдиган геосиёсат ва бошқаларни ўз ичига олган назарияларни тақдим этиш ва шу асосда уларнинг Хитой контекстига мослигини муҳокама қилиш керак (масалан, Конфутсий қобилият геосиёсати ҳақида ғояни шакллантириш);

2. Муайян ижтимоий таъсирга эришиш учун Хитойнинг ривожланиш лойиҳаларини чет елларда локализатсия қилиш имкониятларини ўрганиш учун “Камар ва йўл ташаббуси”, “Хитой-Африка ҳамкорлик форуми” каби Хитойнинг тажрибаларини халқаро сиёсий ва иқтисодий майдонда бирлаштириш зарур;

3. Денатсионализмнинг тадқиқот парадигмасига жавобан, Хитой геосиёсий таҳлил тузилишини давлатдан ташқаридаги бошқа космик таҳлил миқёсларига кенгайтириш ниятида. Бу йерда шуни таъкидлаш керакки, бу миллий таҳлил кўламини инкор этиш эмас, балки унга асосланган тадқиқот майдонини кенгайтиришдир.

Янг Ю: Энергия геосиёсати

Жаҳон энергиясининг географик тақсимооти, ишлаб чиқариш ва тижорат зоналарининг жойлашиши, энергетиканинг геосиёсий таркиби ва энергия савдоси оқими натижасида юзага келадиган энергия ҳажмининг ўзгариши, шунингдек, миллий энергетик хавфсизликка таъсири дунё тадқиқотларининг асосий нуқталари ҳисобланади.

Хитой дунёнинг энг йирик энергия истеъмолчиси ва импорт қилувчисига айланиб, ривожланишнинг муҳим даврини бошдан кечирмоқда. Электр таъминотининг ишончилигини таъминлаш миллий иқтисодий ривожланиш ва миллий хавфсизлик билан боғлиқ муҳим стратегиядир. 2018

йилда Хитойнинг хом нефт ва табиий газга ташқи қарамлиги 70,9% ва 45,3% га йетди, бу энергия хавфсизлиги учун қизил чизикдан анча юқори.

Қўшма Штатлардаги сланетсли газ инқилобидан сўнг унинг мустақиллиги таъминланиб, энергия Америка гегемониясини янада кенгайтиришнинг стратегик воситасига айланди. Хитойнинг нефт ва газни импорт қилувчи асосий минтақалари - Яқин Шарқ, Венесуела, Африка ва Марказий Осиё - турли даражадаги геосиёсий инқирозларга дуч келмоқда. Анъанавий энергия, замонавий энергия ва бошқа кўплаб соҳалар ўзаро таъсир ўтказмоқда, бу глобал энергетик геосиёсатни мураккаблаштиради.

Ли Чженфу: Дунёдаги бир мамлакатнинг алоқаси

Геосиёсий назария вақт тамғасига ега бўлиб, турли даврларда ижтимоий ва тарихий ривожланиш маҳсули бўлиб, халқаро вазият ўзгариши билан ҳам ривожланади. Ўтмишда Ғарбнинг геосиёсий назариялари ҳаддан ташқари “давлат-марказчилик” га ергашиб, денгиз ва қуруқлик кучлари ўртасидаги рақобатбардош муносабатларни таъкидлаб, уларнинг асосий мақсади куч ва ҳукмронликка эришиш еди (аниқ гегемонизм ва мустамлакачилик кенгайтириши билан).

Шу сабабли хитойлик олим Ли Чженфу “дунёдаги бир мамлакатнинг ўзаро боғлиқлиги назариясини” илгари сурди. Мамлакатдан дунёга боғланиш - бу ривожланаётган геосиёсий назария, бу инсоният учун умумий келажакка ега бўлган жамият ғояси ва ички ва халқаро геосиёсат, геоиқтисодиёт ва геомаданиятни тушуниш ва таҳлил қилиш учун бутун дунё билан ўзаро боғлиқлик концепциясига асосланади. У дунёдаги барча мамлакатларнинг умумий манфаатларига асосланган инсоният учун умумий келажакка бўлган жамоа ғоясига асосланади.

Ушбу назария геосиёсат, геоиқтисодиёт ва геомаданият соҳаларида мамлакатлар ва минтақалар ўртасидаги ҳамкорлик, ўзаро тушунишни ва талабларга риоя қилишни ривожлантиришга қаратилган. Жаҳон тараққиётининг умумий тенденцияси биргаликда ривожланиш йўлини қуриш, унинг истиқболларини ривожлантириш ва ютуқларни бўлишидир. Дунё бўйлаб уланиш назарияси, агар биз халқаро ҳамжамиятга кучли таъсир кўрсатишни истасак, миллий тараққиётни глобал тизимга қўшиб, мамлакатлар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни кучайтиришимиз кераклигини таъкидлайди.

Анъанавий геосиёсий назария билан таққослаганда “дунёдаги бир мамлакатнинг ўзаро боғлиқлиги” ҳокимиятга интилишни таъкидламайди, балки сиёсий, иқтисодий ва маданий алоқа, алмашинув ва ҳамкорлик орқали дунё тотувлиги, миллий фаровонлик ва фаровонликка эришишга қаратилган. Бошқача қилиб айтганда, геосиёсат, геоиқтисодиёт ва геомаданиятни бирлаштириш орқали “дунёдаги бир мамлакатнинг ўзаро боғлиқлиги” га эришиш дунёда умумий фаровонликка эришиш учун зарур шартдир.

Бундай фикр юритиш худудни ҳаддан ташқари кенгайтириш, қуруқлик ва денгиз қарама-қаршилиги ва давлат марказчилигининг худбин режаларидан воз кечишга ёрдам беради. Хитойнинг ушбу йўналишдаги тадқиқотлари “умуминсоний куч назарияси” ва анъанавий геосиёсий

назариялар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ва фарқларни ўрганишга, шунингдек, ирсиятни таҳлил қилишга ва “умуминсоний куч назарияси” ни анъанавий геосиёсий назарияларга кенгайтиришга бағишлайди, бу еса соддалаштирадиган Ғарб мамлакатлари ва олимлари учун вазифадир.

Хулоса ўрнида, юқоридаги мактаблар Хитойнинг геосиёсий тадқиқотларида марказий ўринни егаллайди ва Ғарбнинг хорижий геосиёсий назариялари Хитой геосиёсатининг ривожланиши учун яхши бошланиш ва асос бўлиб хизмат қилди. Шундай қилиб, Ғарб геосиёсатини ўрганишга рационал ёндашиш ва маҳаллийлаштириш ва байналмилаллаштириш ўртасидаги муносабатларни тўғри тартибга солиш Хитойда сиёсий география ва геосиёсат йўналиши билан боғлиқ муҳим масалалардир¹.

Марказий Осиё геосиёсатининг асосий омиллари

Шарқ иқтисодиёт ва сиёсат соҳасидаги жаҳон жараёнларига тобора кўпроқ таъсир ўтказар экан, асосий халқаро омиллар Осиёда етакчи рол ўйнашга интиломоқда. Осиё меъморчилигида дунёнинг барча чеккаларига энергия йеткизиб бериш оқимини белгиладиган, шунингдек, беқарор Афғонистон билан қўшни бўлган нисбатан кичик, аммо энергияга бой минтақа - Марказий Осиё алоҳида ўрин тутди. Енг йирик глобал ўйинчиларнинг манфаатлари Марказий Осиёга қаратилган. Минтақани маълум даражада бутун Осиё қитъасининг геосиёсий келажаги ва барқарорлигининг “калити” деб ҳисоблаш мумкин. Шу сабабли, воқеаларнинг ривожланиш истиқболлари ва минтақадаги таъсир учун кураш натижаларини таҳлил қилиш бугунги кунда алоҳида қизиқиш уйғотмоқда.

Европа Иттифоқи Марказий Осиёда муҳим, аммо етакчи эмас.

Давра суҳбатида биринчи бўлиб Европа Иттифоқининг Марказий Осиёдаги стратегияси муҳокама қилинди. Волга давлат технологик университети халқаро дастурлар ва лойиҳалар бўлими бошлиғи Алексей Фоминих уни тадбир иштирокчиларига таништирди.

Унинг таъкидлашича, Марказий Осиё 2019 йилдан 2024 йилгача уни бошқарадиган Европа Комиссиясининг Урсула фон дер Ляйеннинг умумий глобал мақсадларига кириди. Уларнинг атиги бештаси бор. Аввало, бу “яшил йўналиш” деб номланади - Европа Иттифоқида қайта тикланадиган энергия манбаларига асосланган, атроф-муҳитни муҳофаза қилишга қаратилган технологиялар. Буларнинг барчаси, албатта, иқлим кун тартиби билан боғлиқ. Иккинчи катта блок Европа Иттифоқини рақамлаштириш, илм-фан, технология ва инноватсиялар соҳасида етакчи сифатида жойлаштиришдир. Учинчи нуқта - барқарор иқтисодий ўсиш ва ривожланишни қўллаб-қувватлаш. Ўрта Осиё учун кўпроқ амалий аҳамиятга ега бўлган нарсалар мигратсия соҳасидаги шериклик алоқаларини ривожлантиришдир. Бу мигратсия инқирози сабоқларини қайта кўриб чиқиш ва охириги - бу тартибни сақлаш, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари, айниқса чегара идораларининг ҳамкорлиги, терроризмнинг олдини олиш, гиёҳванд моддалар савдосига қарши кураш сиёсати амалга оширилмоқда.

¹ <https://katehon.com/ru/article/kitayskie-geopoliticheskie-shkoly>

Европа Иттифоқи стратегиясининг асосий нуқталари

Европа Иттифоқининг Марказий Осиёдаги стратегияси тўғрисида аниқроқ тўхталадиган бўлсак, шуни таъкидлаш керакки, унинг асосий пунктлари орасида, биринчи навбатда, узок муддатли шерикликни ўрнатишга йўналтирилган (аммо мажбурий эмас). Минтақа ҳали ҳам яширин равишда транзит зонаси, Европа ва Осиё ўртасидаги йўлак сифатида қаралмоқда. Бундан ташқари, Марказий Осиё Европага углеводород ресурсларини истиқболли алтернатив йетказиб берувчиси сифатида қаралмоқда. Минтақа, шунингдек, Европа товарлари, хизматлари ва технологияларининг тобора ўсиб бораётган бозорига ўхшайди. Албатта, бу Европанинг хавфсизлигининг узок чегараси сифатида муҳимдир, чунки беқарор Афғонистон яқин жойда жойлашган, мигратсия тўлқинлари хавфи ва Хитой билан, яъни Шинжон-Уйғур автоном вилояти билан қўшничилик, Европа Иттифоқини ташвишга солмоқда.

“Хитойнинг минтақадаги фаолияти, ХХР иштирокидаги минтақадаги йирик инфратузилма лойиҳаларини амалга ошириш ҳам бизни тинчлантиришга имкон бермайди ва ниҳоят, Марказий Осиё Европа Иттифоқининг барқарор ривожланиш, иқлим ва экология, билим иқтисодиёти, фуқаролик жамияти сиёсатининг инноватсион элементларини синовдан ўтказиш учун ўзига хос учувчи минтақа сифатида қаралмоқда”, - дейди Алексей Фомин.

АҚШнинг Марказий Осиёдаги қизиқиши йўқолдими?

Қўшма Штатларнинг Марказий Осиёдаги ўрни ҳақида гапирганда, авваламбор, АҚШда ташқи сиёсат соҳасида ва Миллий хавфсизлик стратегиясининг устувор йўналишларида қабул қилинган ҳужжатларга қатъий риоя қилиш одат эканлигини англаш керак. Ҳар бир янги президент ўз лавозимини ўз зиммасига олган ҳолда, ташқи сиёсатнинг турли соҳалари билан қандай боғлиқлигини ўз нуқтаи назарини таклиф қилиши анъанага айланди.

“2014 йилда Афғонистондаги НАТО ҳарбий оператсиясининг фаол босқичини қисқартиргандан сўнг Американинг минтақага қизиқиши пасайишни бошлади. 2016 йилда Доналд Трамп ҳокимиятга келганида АҚШнинг Марказий Осиё минтақасига бўлган қизиқиши қайтарилмас даражада пасайиб кетгандек еди. Демак, Трампнинг сайловолди шиори “биринчи навбатда Америка” еди. Бу Марказий Осиё давлатларини илгари соф “катта ўйин” деб номланган шаклда кўриб чиқилган нарсаларга янада аниқроқ қарашга ундади. Улар ташқи сиёсат курсларини оптималлаштиришга киришдилар. Сўнгги йилларда Марказий Осиё республикалари ташқи сиёсатидаги Америка омилидан сезиларли даражада халос бўлишга муваффақ бўлдилар”, - деб изоҳлади Қозон Федерал Университетининг Халқаро алоқалар, жаҳон сиёсати ва дипломатия кафедраси дотсенти Роман Пенъковтсев.

Бироқ, Доналд Трамп АҚШнинг Марказий Осиё масалаларидаги иштирокини тугатмади. 2017 йил декабрда стратегия пайдо бўлди, шу жумладан Марказий Осиё бўйича алоҳида параграф бу нуқта бошқаларнинг

аксарияти билан ўзаро боғлиқ. Шундай қилиб, 2017 йилги стратегияда “даъвогарлар” ёки рақиблар деб аталадиганлар аниқланди, улар орасида бирданига Марказий Осиё минтақасига бевосита ёки билвосита таъсир кўрсатадиган иккита давлат - Хитой ва Россия мавжуд еди. Бу аллақачон АҚШнинг Марказий Осиёдаги сиёсатининг янада кучайиши ҳақида ўйлаш учун асос бўлган. Бундан ташқари, ҳеч ким минтақанинг ўзи ва қўшни Афғонистондаги террористик ҳаракатлар муаммосини, биринчи навбатда, кун тартибидан олиб ташламади.

“Агар сиз мамлакатнинг сиёсатига шу томондан қарашни бошласангиз, унда шуни англаш мумкинки, АҚШ ҳеч қачон Марказий Осиё ишларига таъсир қилишдан бош тортмаган. Бундан ташқари, баъзи бир эволюция мавжуд. Трамп учун “катта ўйин” тушунчаси ўзгарди, бир нечта турли механизмлар пайдо бўлди ва минтақага таъсир кўрсатишнинг турли усуллари мавжуд. Аввало, қувват омили камаяди умуман олганда, Д. Трамп даврида босимнинг иқтисодий механизмлари - биз “юмшоқ куч” деб атайдиган нарса - фаолроқ ишлай бошлади, дея таъкидлади эксперт. Муҳими, 2017 йилги ҳужжатда, еҳтимол сўнгги 20 йил ичида бутун Америка стратегик ташқи сиёсий ташаббусида биринчи марта Марказий Осиё минтақаси давлатларига нисбатан жуда ҳурматли муносабат билдирилган. Уларнинг барчаси номлари билан номланган, минтақа мустақил қадрият минтақаси сифатида ажратилган ва мамлакатлар ўртасида Хитой ёки Россия манфаатлари билан аниқ боғлиқлик мавжуд эмас, минтақа умумий фикрлаш схемасидан ажратилган”.

Трамп даврида минтақада хусусий инвестиция дастури қатъий рағбатлантирилди. Марказий нуқта Қўшма Штатларнинг стратегик манфаатларига таҳдид билан боғлиқ - бу “Бир камар - битта йўл” лойиҳаси. Трамп алтернатива сифатида бир қатор лойиҳаларни тиклади: минтақадан Афғонистон, Покистон ва Ҳиндистонга электр узатиш линияларини қуришни назарда тутадиган САСА-1000 ва Афғонистондан Туркменистонга темир йўллар ва магистрал йўлларни ётқизишни ўз ичига олган “Ласур йўлаги”(каридор). Каспий денгизи орқали Озарбайжон, Грузия ва Туркия орқали амалга оширилади.

Марказий Осиё учун ХХР нималар қилади?

Минтақанинг асосий иштирокчиларининг стратегиясини муҳокама қилишда муҳим хусусият шундан иборатки, бугунги кунда, асосан, Марказий Осиё ажралмас ягона минтақа сифатида гапира олмайди. Барча геосиёсат субъектларига нисбатан ҳар бир давлатнинг ўз позицияси бор, деди Қозоғистон-Германия университети профессори Рустам Бурнашев.

“Биз Марказий Осиёни ажралмас минтақа деб ҳисоблашдан бош тортганимизда, минтақавий ўзаро алоқалар фонда йўқолади ва ички муаммолар ёки минтақа глобал ўйинчиларнинг таъсирига қандай таъсир қилади. Бу йерда минтақанинг ўз кучларини мослаштиришдаги ўрнини тушуниш муҳимдир. Менинг назаримда Марказий Осиё аниқ ва аниқ периферик позицияни егаллайди. Периферияни глобал ўйинчилар, авваламбор, транзит зонаси сифатида қабул қилишади”, - дея таъкидлади Бурнашев.

Буни минтақа мамлакатлари томонидан келиб тушган таклифлардан ўрганиш осон. Европа Иттифоқи бир пайтлар Ипак йўлини қайта тиклаш таклифи билан чиқди. Хитой 2013 йилда худди шундай концепция билан чиқди. Бундан ташқари, ушбу концепция ҳали ҳам дастурий характерга ега эмас, бу фақат Марказий Осиё тушунчаси аниқ қайд этилган ташаббусдир.

“Перифериянинг иккинчи лаҳзаси минтақадаги ҳукмронлик муаммосидир. Биз анъанавий равишда ҳар доим Хитойни бевосита минтақада устунлик қилишини айтганмиз. Бу ҳар доим иқтисодий характерга ега бўлган. Енди бу аниқ Хитой билан боғланган инфратузилма алоқасини яратишга уринишлар. Ҳатто инфратузилма лойиҳаларининг ички таъсири ҳам Марказий Осиё мамлакатлари учун жуда аҳамиятсиз. Масалан, лойиҳа доирасида Қозоғистон орқали ўтадиган магистрал йўллар Қозоғистоннинг ўзи учун минимал қийматга ега бўлади”, - деди эксперт.

Учинчи лаҳза - атрофда маълум бир демаркатсия зонасини шакллантириш - ва яна “катта ўйин” бу йерда аниқки, Хитой Марказий Осиёни ўзига хос яхлитлик деб билмайди. ХХРнинг асосий принципи шундаки, шартномалар ва лойиҳалар деярли фақат икки томонлама асосда амалга оширилади.

“Бу жуда ижобий кўринишга ега ва қоида тариқасида, давлат даражасида у фақат шу тарзда қабул қилинади. Аммо бу йерда албатта яширин муаммолар мавжуддир. Биринчиси, Хитойнинг минтақадаги иштирокининг кучайиши ва бошқа ўйинчилар билан ўз позицияларининг тўқнашуви, Марказий Осиё мамлакатлари бизнинг периферийлигимиз туфайли биз топган қулайлик зонасидан чиқариб юборилишига олиб келиши мумкин. Бу йерда стратегик ноаниқлик шаклланмоқда, - деди Рустам Бурнашев. - Тўғридан-тўғри Хитой билан боғлиқ бўлган иккинчи муаммо, минтақага таклиф қилинадиган хитойлик ташаббускорлар нафақат иқтисодий ресурсларни ўтказиш билан, балки мафкурани ўтказиш билан ҳам боғлиқ бўладими? Хитой буни таклиф қила бошлаш хавфи жуда катта”.

Туркиянинг роли каттами?

Туркия СССР қулаганидан кейин биринчи бўлиб Марказий Осиё республикаларининг мустақиллигини тан олди ва улар билан расмий равишда дипломатик алоқалар ўрнатди. Сўнгра яқинда Туркия бошчилигидаги туркийзабон давлатлар иттифоқини яратиш ҳақидаги идеалистик ғоялар Туркияда кенг тарқалди. Бирок, мустақилликка еришган мамлакатлар ҳеч кимнинг таъсирига тушиб қолишга интилмадилар. 2000 йилдан сўнг, Туркия мавжуд бўлган воқелиқдан келиб чиқиб, сиёсий ёндашувларини қайта кўриб чиққач, Марказий Осиё давлатлари билан муносабатлар шериклик характериға ега бўлиб, изчил ривожлана бошлади.

“Албатта, савдо-иқтисодий ҳамкорлик сезиларли даражада ривожланмоқда. Савдо айланмаси, Туркий кенгаш маълумотларига кўра, деярли 9 миллиард долларни ташкил этади. Демографик ва иқтисодий салоҳият жиҳатидан Туркий Кенгаш Евроосиё иқтисодий иттифоқи билан рақобатлашишга кодир. Туркия ёкилғи-энергетика соҳасида фаол иштирок этиб, Марказий Осиёдаги сармояларини жадал ошириб бормоқда. Шуниси

этиборга лойикки, инсонпарварлик компоненти, Туркия минтақада пантурк туйғуларини ривожлантирмоқда. Шундай қилиб, туркий маданиятнинг халқаро ташкилоти яратилди. Туркия Республикаси томонидан молиялаштириладиган бошланғич, ўрта мактаблар, олий ўқув юртлари яратилди. Туркия курултойи - Юнус Емре институти ташкил этилди”, - дейди Венера Башаран, Қозон Федерал Университетининг Халқаро алоқалар, жаҳон сиёсати ва дипломатия кафедраси катта ўқитувчиси.

Марказий Осиёда Туркия ва Россия: Ҳамкорлик қилиш мумкинми?

Агар Марказий Осиёда Россия-Туркия ҳамкорлигининг истиқболлари ҳақида гапирадиган бўлсак, унда буни қўллаб-қувватлайдиган бир канча омиллар мавжуд.

“Аввало, бу минтақавий ҳамкорликнинг қўшма лойиҳаларини ривожлантиришнинг омили. Барча иштирокчилар ўртасида ишонч ва қизиқиш муҳитини яратиш орқали ҳар икки давлат ҳам минтақадаги кескинликни камайтиришга ёрдам бериши мумкин. Бундан ташқари, Туркия ҳам, Россия ҳам мусулмон аҳолиси катта бўлган Европанинг йирик давлатларидир. Ҳамкорликнинг асосларидан бири бу исломий омил ва радикал исломизм мамлакатларининг фаол равишда рад этишидир. Туркия ва Россия манфаатларидаги фарқни ҳисобга олган ҳолда тўлақонли шериклик ҳақида гапиришнинг ҳожати йўқ, балки савдо, энергетика лойиҳалари ва хавфсизлик ташаббуслари соҳасида, Европа Иттифоқи, ШХТ минтақавий ташкилотлари доирасида, КХШТ, ҳамкорлик ва кооператсия ишларини амалга ошириш мумкин”, - дея ишонтиради Башаран.

Россия Марказий Осиё билан муносабатларни қандай ўрнатмоқда?

Марказий Осиё тадқиқотлари институти илмий дастурлари директори Андрей Болшаков давра суҳбатида Россиянинг минтақадаги ролини батафсил муҳокама қилди. Унинг таъкидлашича, Россия Федератсияси ҳозирда мавжуд бўлган ресурсларга асосланиб, Марказий Осиёда максимал даражада ҳаракат қилмоқда.

“Россиянинг миллий манфаатлари нуқтаи назаридан постсовет ҳудудида Россия ташқи сиёсати хавфсизлиги чегараси муҳим аҳамиятга ега”, деб тушунтирди Болшаков.

Постсовет маконининг бир қисмини умумий манфаатлар ва иқтисодий алоқалар асосида бирлаштиришга қаратилган Россия ва Белорусия, Ўзбекистон ва КХШТ Иттифоқи давлатлари платформаларидаги интегратсия жараёнлари ташқи ўйинчиларнинг йўқ қилиш ниятларига тўсқинлик қилмоқда (қўшниларнинг ўзаро таъсири ва минтақанинг тартибсизлиги).

Россия Федератсияси ҳозирги пайтда умуман постсовет ҳудудида, хусусан Марказий Осиёда иқтисодий ва гуманитар дастурларнинг салоҳияти ва қўламини ошириши керак. Ҳарбий-сиёсий ва дипломатик соҳаларда Россия аллақачон ўзининг муҳим салоҳиятини намойиш етди, бу унга минтақавий тинчликпарварлик оператсияларини ўтказишга, сиёсий ва иқтисодий соҳаларда ўз иттифоқчиларига тизимли ёрдам беришга имкон беради.

Россия Европа Иттифоқи, КХШТ, ШХТ ва бошқа халқаро ташкилотлар доирасида ҳамкорлик ва бирлашиш сиёсатини олиб боради. У учун қуйидаги устувор йўналишлар интегратсиянинг қуйидаги йўналишлари ҳисобланади.

Биринчидан, хавфсизлик, шу жумладан самарали қўшма муҳофаа ва терроризмга қарши сиёсат, ижтимоий ёрдам ва соғлиқни сақлаш соҳаларидаги ҳамкорлик.

Иккинчидан, Евросиёнинг бир қатор ҳудудларини ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг ҳаракатлантирувчиси бўлиб хизмат қиладиган логистика лойиҳалари атрофида бирлашиш.

Учинчидан, умумий совет бирлигининг хотираси сифатида ёки консерватив, анъанавий ижтимоий қадриятларнинг устувор йўналиши сифатида қуриладиган умумий маънавий ва маданий меросдир.

Сўнгги беш йил ичида ягона меҳнат бозори ва товарларнинг эркин ҳаракатланиши билан Божхона иттифоқи шаклланди. Шу билан бирга, хорижий шериклар билан бир қатор шартномалар тузилди. Масалан, Европа Иттифоқи Вьетнам билан, Евроосиё Иқтисодий Иттифоқининг Хитой билан имтиёзли бўлмаган шартномаси ва Ерон билан оралиқ форматдаги Европа Иттифоқи шартномасидир. Бундан ташқари, хизматларнинг ягона бозори режими Европа Иттифоқи мавжудлигининг дастлабки беш йилида Европа Иттифоқига аъзо мамлакатларда деярли 60 фоизга тарқалди. Россия Федератсияси кўп томонлама иқтисодий интегратсия, ҳарбий-сиёсий ҳамкорлик институтлари ва икки томонлама муносабатлар ўртасида ўзаро боғлиқлик ўрнатишга муваффақ бўлди.

Россия, шунингдек, Европа Иттифоқига аъзо бўлишидан қатъи назар, кўплаб МДХ давлатлари билан икки томонлама ҳамкорликни муваффақиятли ривожлантирмоқда. Масалан, Европа Иттифоқида кузатувчи мақомини олган Ўзбекистон билан савдо айланмаси 2019 йилда 2018 йилга нисбатан 17 фоизга ўсди ва 6,6 миллиард долларни ташкил етди.

Кўриниб турибдики, вақт ўтиши билан Европа Иттифоқи (кузатувчи мақоми билан бир қаторда) иттифоққа “боғлиқ аъзолик” нинг турли позицияларига ега бўлади, бу мамлакатлар ўртасида юмшоқ интегратсиялашувнинг бир вариантыни яратишга ва турли давлатларни Евроосиё иқтисодий иттифоқига қўшилишга тайёрлашга ёрдам беради¹.

3. Халқаро муносабатлар тизими (Монополяр, биполяр ва кўп қутбли дунё).

Жаҳон сиёсий етакчилиги ҳақидаги мунозаралар халқаро тизимдаги ўзгарувчан муҳит билан боғлиқ ҳолда долзарб бўлиб қолди. Қўшма Штатлар қудратининг босқичма-босқич заифлашиши, жаҳон сиёсатининг Олимпусига янги актёрларнинг кўтарилиши, ХХРнинг глобал иқтисодий ва сиёсий жараёнларга таъсирининг кучайиши - янги минг йилликдаги бу ҳодисалар глобал раҳбариятнинг янги ўзгариши масаласини халқаро кун тартибига қайтарди. Қўшма Штатлар дунёдаги биринчи рақамли куч бўлиб қоладими?

¹ <https://www.uzdaily.uz/ru/post/58170>

Вашингтон халқаро майдондаги ўрнини қандай белгилайди? Ўсиб бораётган Осиё гиганти - Хитойнинг мақсади нима? Пекин глобал етакчилиқни излаётими?

“Сиёсий раҳбар”:

- А.Д. Богатуров: “типик” раҳбар деганда объектив қобилиятни намоён этадиган ва ирода билдирадиган давлат тушунилади, биринчи навбатда, халқаро ривожланиш истикболлари, тинчлик ва барқарорликни таъминлашнинг мақбул йўллари, бошқа давлатларга, умуман давлатлар ҳамжамиятига ёки унинг айрим қисмларига. иккинчидан, бошқа сиёсий раҳбарларнинг ўхшаш интилишларига қарши туриш ёки уларни эътиборсиз қолдириш, сиёсий ва миллий имкониятларда ўзининг омон қолиш асосларига путур йетказмаслик »;

- Т.А. Шаклайн: “у ёки бу куч марказининг - давлатнинг имкониятларини амалга ошириш шаклларида бири. Бу, албатта, раҳбар раҳбарлик қилмоқчи бўлганлар томонидан талаб қилинадиган фаолият”.

- Бошқа бир нуқтаи назарга кўра, давлатнинг жаҳон аренасидаги алоҳида ролини кўрсатиш учун камида тўртта атама мавжуд: етакчилик, ҳукмронлик, устунлик ва гегемонлик.

- “Давлат раҳбарияти” бу сиёсий бошқарув усули бўлиб, қуйидагиларни назарда тутди: ушбу давлат томонидан у ва бошқа давлатлар қайси йўналишда ҳаракат қилиш кераклигини белгилаш; уларнинг ихтиёрий розилиги асосида иккинчисини сақлаш; дунё миқёсида етакчининг ва умумий манфаатдор тарафдорларининг мавжудлиги ва иккинчисини ҳимоя қилиш; раҳбарнинг қолганлари учун жавобгарлиги”.

Ҳукмронлик одатда итоаткорликка асосланган сиёсий бошқарув усули сифатида тушунилади.

С. Хантингтоннинг ўринли таърифидан фойдаланиш учун “устуворлик” бу “бошқа ҳар қандай давлатга қараганда кўпроқ масалалар бўйича кўплаб иштирокчиларнинг хатти-ҳаракатларига кўпроқ таъсир ўтказиш” қобилиятидир.

Гегемония - бу монопол ҳукмронлик, бундан ташқари, заифроқ давлатларнинг гегемонлик давлатига бўйсунтириш принципи асосланади. Шуниси эътиборга лойиқки, америкалик назариётчилар “гегемонлик” тушунчасини фақат АҚШга нисбатан ишлатадилар, чунки улар гегемониянинг бошқа барча вариантлари (масалан, Совет) асосий элемент сифатида очиқ диктатни ўз ичига олади деб ҳисоблашади.

Айни пайтда дунёда етакчи Америка Қўшма Штатлари: - маданият, сиёсий ва иқтисодий қадриятларнинг тарқалиши, Пах-Американинг яратилиши - ўзига хос модел дунёси.

Мутахассислар - АҚШнинг собиқ қудрати аста-секин ўтмишга айланиб бормоқда. Бунинг сабаби шиддат билан ривожланаётган Осиё гиганти - Хитойнинг кўтарилиши¹.

1 Жаҳон банки маълумотларига кўра, Хитой иқтисодиёти 9,5 триллиондан ортиқ АҚШ доллари, яъни

А.Д. Богатуровнинг сўзларига кўра ХХІ асрнинг бошларида Америка услубида янги дунё тартибининг асосий хусусиятларини баён қилди. Биринчидан, Қўшма Штатлар унинг асосий кафили ва бошқарувчиси бўлди. “Америка маъмуриятлари, авваламбор, Америка манфаатларини бошқарган, улар билан Вашингтон бутун дунё манфаатларини аниқлаган”.

Иккинчидан, янги халқаро ҳуқуқ дунёнинг ғарбий қисмидаги эркинлик, демократия ва тартиб ғояларига қаттиқ мос тушадиган анъанавий ғарб тушунчаларида демократик қадриятларга асосланган еди.¹

Т.А. Шаклеина АҚШ ташқи сиёсатининг учта асосий концепциясини ажратиб кўрсатди, уларни ўрганиш ташқи сиёсий устуворликларни тушунишга имкон беради.

Биринчи концепция АҚШнинг “қаттиқ” гегемонлигига асосланган. Ўнг консерватив олимлар ва сиёсатчилар томонидан ишлаб чиқилган, бу моҳиятан етакчиликнинг ўта мураккаб шакли. Ушбу концепцияга кўра, “Америка Қўшма Штатлари ўзларининг самарадорлигини исботлаган ва Ғарбнинг Совуқ Урушдаги ғалабасини таъминлаган мавжуд сиёсий, ҳарбий ва иқтисодий ташкилотларга асосланиб, Ғарб қадриятларига мувофиқ равишда, Америка модели бўйича янги дунё тартибини шакллантириш учун эксклюзив ҳуқуқ ва имкониятларга эга”. Периферияда қолган мамлакатларга пассив издошларнинг роли берилган, улар ушбу ёндашувни қўллаб-қувватловчиларнинг фикрига кўра, “ҳаддан ошиб кэтмаслик” ва жаҳон сиёсатида бегона одамнинг позициясидан маҳрум бўлмаслик учун имкон қадар янги тизимга қўшилиши керак, кейинчалик сиз ҳали ҳам белгиланган қоидаларга мувофиқ ўйнашингиз керак бўлади, фақат унчалик қулай бўлмаган шартларда.

Етакчиликнинг иккинчи ёндашуви либерал-консерватив йўналишга асосланган (“бўшашган” гегемонлик тушунчаси). “Бу, шунингдек, либерал маънода шаклланган гегемонлик ғояларига асосланади: Америка эксклюзивлиги ғоялари демократияни ёйиш ғоялари ва Америка услубидаги бозор иқтисодиёти билан алмаштирилади”.

америкаликларниқидан ярмидан кўпи. Бундан ташқари, 2012 йилда Хитой ташқи савдо айланмаси кўрсаткичлари бўйича, у АҚШ \$ 50 миллиард (Хитой импорт ва экспорт 3,87 триллион ташкил этди. АҚШ-3,82 триллион). Бугунги кунда Хитой ўзининг иқтисодий, сиёсий ва ҳарбий салоҳиятини мисли қўрилмаган даражада кенгайтирадиган жаҳон сиёсатининг янги акторидир. АҚШ миллий разведка Кенгашининг ҳисоб-китобларига кўра, Хитой 2030 йилларга бориб катта иқтисодиётига эга бўлади ва АҚШни ортда қолдиради. “Хитой омили”ни муҳокама қилиш ва Хитойнинг “глобал миқёсда ўйинчи” сифатида сайёравий муносабатлар тизимига “тинч ўсиш” муаммоси - етакчилик ҳақидаги замонавий мунозараларнинг энг муҳим қисми. Шундай қилиб, ХХІ аср кўп жиҳатдан икки гигантнинг - Хитой ва АҚШнинг рақобатбардош курашлари билан белгиланади. Шу муносабат билан, глобал раҳбар лавозимига икки асосий номзоднинг етакчилик ёндашувларини кўриб чиқиш керак. АҚШ, янги дунё тартибига қандай қараш кераклиги ва унинг тамойиллари қандай бўлиши кераклиги ҳақидаги ўз ғояларига асосланиб, халқаро майдонда ўз ҳаракатларининг тоғрилигига ишонч билан янги дунё тартиби аллақачон шаклланганидек ҳаракат қила бошлади. Вашингтоннинг барча халқаро ташкилотларни назорат қилиш, бошқа давлатларнинг суверенитетини инкор етиш, чет элда руҳсат этилмаган БМТ аралашувларини амалга ошириш амалиёти, шунингдек, АҚШнинг ҳарбий кучдан чексиз фойдаланишга айланиши дунёдаги янги ҳолатнинг “ягона марказли” сабаби АҚШнинг ташқи сиёсати, эски дунё тартибининг бузилишидан бери деярли туб ўзгаришсиз амалга оширилган.

Етакчиликнинг учинчи концепцияси АҚШнинг дунё тизимидаги роли ҳақидаги либерал-реалистик қарашга асосланган. Ушбу концепцияни қўллаб-қувватловчилар умуман гегемониянинг, хусусан Американинг муҳолифларидир.

АҚШ раҳбариятининг тақдим этилган учала модели ҳам моҳиятан ташқи сиёсат стратегиясини шакллантириш ва амалга оширишда амалдаги америкалик сиёсатчиларга раҳбарлик қиладиган долзарб тамойилларни намоиш этади.

Дунё миқёсидаги академик муҳитда Хитойнинг ривожланаётган халқаро тизимдаги роли ошгани борасида шиддатли баҳслар авж олмоқда. Яқин келажакда Хитойнинг глобал етакчига бўлган даъволарини кутишимиз керакми ёки минтақавий куч мақомидан қониқадими? Қўшма Штатларга йетиб олган ва супер куч мақомига еришган Хитой ўзини жаҳон сахнасида қандай тутади? Хитойлик таҳлилчилар ҳам ташвиш билдиришмоқда: “Хитой” даго “(буюк куч)” мақомини олаётганда ўзини қандай тутиши керак? У “фузего” (масъул давлат) га айланиши керакми, бу Хитой учун нимани англатади? Ғарб ва хитойликларнинг масъулият тушунчасини бу доирада қандай бирлаштириш мумкин?

Турли мамлакатлар таҳлилчиларининг фикрлари бир нарсада бирлашади - Хитой буюк хитойлик ислохотчи Денг Сяопиннинг стратегик тамойилларига амал қилиб, енди сояда қолиши мумкин эмас, чунки улар енди дунё сиёсий ҳақиқатларига мос келмайди. Мисли кўрилмаган иқтисодий ўсиш йилларида ХХР дунё сиёсатида биринчи ўринга чиқиб олди ва кучи ошгани сайин глобал етакчиликка даъво билан “кўтарилиш” учун мустаҳкам замин яратди. Хитой жамиятида мафкуравий муносабатларнинг аниқ ўзгариши содир бўлмоқда. Рус шарқшуноси С.Г.Лузяниннинг фикрига кўра, Хитойда қатъиятли фикрлайдиган аҳоли қатлами, шу жумладан тарихий адолатни тиклаш ғоясини ва Хитойнинг ҳисобланган ва амал қилишга тайёр бўлган жаҳон кучи даражасига ўтишини ғоясини амалга ошириб, ҳар қандай вақтда партиянинг чақириғига жавоб беришга ва жангга шошилишга тайёр ёшлар орасида Ху Сзинтаонинг КПКнинг 18-съездидаги маърузасида, Хитой ўзининг қудратли жаҳон қудрати ва келажакда қудратли давлатга айланишига имкон берадиган ва АҚШ билан глобал лидернинг ютуқлари учун рақобатлашадиган ривожланиш даражасига еришганлиги аниқ кўрсатилган еди.

“Глобал куч” лойиҳасини амалга ошириш учун Хитой ўзининг иқтисодий салоҳиятини барпо етмоқда ва кучайтирмоқда, уни ҳарбий-стратегик ривожланишнинг тегишли даражаси билан қўллаб-қувватламоқда, аммо бу элементларнинг ўзи дунё сиёсати пойдеворида кўтарилиш учун йетарли эмас, шунинг учун Пекин инсонпарварлик таъсирига муносиб эътибор қаратмоқда. Гуманитар таъсир - Ж.Най айтган нарса, уни “юмшоқ куч” деб атаган, инноватсия даврида давлатнинг сиёсий ҳокимиятининг ажралмас қисмидир. Хитой инсонпарварлик таъсирининг муҳимлигини тушуниб, ғоялар ва маданий қадриятларни оммавий экспорт қилиш йўлини тутмоқда.

Бугунги кунда бутун дунёда Хитойнинг инсонпарварлик сиёсатини амалга ошириш бир неча йўналишда фаол олиб борилмоқда. Хитой марказий телевидениеси олти тилда кўрсатувлар олиб боради, Конфутсий институтлари дунёнинг деярли 100 мамлакатада ишлайди, Хитой мунтазам равишда глобал аҳамиятга ега тадбирларни ўтказди, масалан, 2008 йилги Ёзги Олимпия ўйинлари, Бутунжаҳон кўргазмаси 2010 ва бошқа бир қатор тадбирлар мисолида кўриш мумкин.

Хитойнинг муҳим хусусияти унинг иқтисодий ривожланиш модели – “хитойлик хусусиятларга ега социализм” дир.

Хитой сиёсий фани ва амалиёти доирасида бир-бирига зид бўлган иккита хулқ-атвор моделини ажратиш мумкин: миллатчилик ва коллективистик. Миллатчилик концепцияси тарафдорлари Хитой ўз миллий манфаатларини жаҳон шахмат тахтасида қатъият билан ҳимоя қилиши керак, деб ҳисоблашади. Улар, шунингдек, Хитой кучайиб бориши билан, халқаро муносабатларда “ўз мақсадларига эришиш, бир томонлама, икки томонлама ёки кичик иттифоқдош гуруҳларда ҳаракат қилиш” муҳимроқ рол ўйнаши мумкин деб ҳисоблашади.

Қарама-қарши нуқтаи назар, миллий манфаатларни ҳимоя қилиш учун Хитой халқаро ташкилотлари ва жамоавий сиёсатга таяниб, халқаро тизимларда муҳимроқ рол ўйнашда керак, деб ҳисоблаган.

Биполяр ва кўп қутбли дунё.

Биполяр дунё - бу дунё сиёсий кучларининг биполяр тузилишини билдирувчи сиёсатшунослик атамасидир. Бу атама дунёдаги ҳақиқий қарама-қаршилиқни акс эттиради. Франтсуз инқилобидан кейинги дунё миллий давлатлар ўртасидаги зиддиятлар билан ажралиб турди ва шу асосда кўп қутбли деб таърифланди. Буюк Октябр инқилобидан сўнг, икки ижтимоий тизим - капитализм ва социализм ўртасидаги тўқнашув етакчи бўлди, бу давр дунёси мос равишда икки қутбли деб номланди. Иккинчи жаҳон урушидан кейин Ғарб давлатлари орасида АҚШ, коммунистик давлатлар орасида СССР етакчи ўринни егаллади. Иккала мамлакат ҳам буюк давлатлар мақомига ега едилар, урушда ғолиб бўлдилар, мафкураларини кенгайтириш марказлари сифатида ҳаракат қилдилар ва ядро қурулларига ега едилар. Шунинг учун, Совуқ уруш даврида капитализм ва социализм ўртасидаги аввалги бўшашган икки қутупли қарама-қаршилиқ АҚШ ва СССР ўртасида кучлироқ қарама-қаршилиқка айланди.

Г. Киссинжернинг фикрига кўра, дунё бир қутбли (гегемонликка эга), биполяр ёки бетартиб бўлиши мумкин. Дунё энди кўп қутбли бўлиб бормоқда.

Биполяр дунёни қуриш учун узоқ вақт талаб қилинди. Узоқ вақт давомида халқаро алоқалар кўп қутбли тузилишга ега еди, айниқса Буюк Франтсия инқилобидан сўнг, турли хил миллий давлатлар ўзаро рақобатлашиб, дунёни таъсир зоналарига ажратишга ҳаракат қилдилар.

Октябр инқилобидан кейин қарама-қаршилиқ икки қутбга қадар торайган. Бир қутб капиталистик, иккинчиси социалистик еди. Иккинчи Жаҳон урушидан кейин, бу икки қудратли давлат ва уларнинг

иттифоқчилари ўртасида рақобат бўлганида, тизим янада торайиб кетди. Бир томондан, АҚШ ва унинг иттифоқчилари, бошқа томондан СССР ва унинг иттифоқчилари бор еди. Уларнинг вазни ядро қуролига ега бўлиш билан кўшилганди. Қарама-қаршилик жуда оғирлашди ва дунё ҳатто Учинчи Жаҳон уруши ёқасида еди.

Сиёсатдаги кўп қутблилик дунёда ўзларининг таъсирини бир-биридан ошмайдиган ва кенгайтирмайдиган бир неча ҳокимият қутблари (ҳарбий қутб, цивилизация қутбаси, сиёсий қутб ва иқтисодий қутб мавжудлигини тахмин қилади. Бироқ, “кўп қутблилик” тушунчаси кўпинча “кўп марказли” - дунёда бир нечта куч марказларининг мавжудлиги билан аралаштирилади. 1989 йилда, Совуқ уруш тугаши билан, икки қутбли дунё (аслида, икки марказли) (АҚШ ва СССР) аста-секин кўп марказли билан алмаштирилди, бу йерда учинчи дунё кўринишида қарама-қарши иккита марказ ва атрофлар бўлмаслиги керак еди, аммо назарий жиҳатдан ҳар бир мустақил мамлакат ўз ички ва ташқи сиёсат дунёсига ега бўлади.

2000-йилларнинг бошларида кўп қутблилик назарияси ривожланаётган мамлакатларнинг бир қатор халқаро ташкилотлари ва клублари, шу жумладан БРИКС учун дастурий амал бўлиб қолди.

Дунё жандармаси сифатида Қўшма Штатлар зарурий “ёвузлик” дир. Америка раҳбариятига алтернатива терроризм бўлиши мумкин. Сўнгги 25 йил ичида “ажралмас миллат” ибораси етакчи сиёсатчилар томонидан АҚШга нисбатан тез-тез ишлатиб турилади. Гап Қўшма Штатларнинг халқаро майдондаги ўзгармас етакчилик роли ва Қўшма Штатлар кўплаб бошқа давлатларга глобал жандарм сифатида зарурлиги ҳақида айтиб ўтилган.

Сиз Россия билан параллеллик ўрнатишингиз мумкин - бу тартиб йўқ бўлган энг бой мамлакат Президент Путиннинг тарафдорлари Россия раҳбарининг “кучли қўли” Россияни бошқариш учун жуда улкан ва қийин шароитда доимий тартибсизлик даражасини назорат қилиш ёки минималлаштиришнинг ягона усули деб ҳисоблашади. Худди шу принцип одатда тартибсизлик ва жиноятчилик кўпроқ бўлган дунёга нисбатан қўлланилади. Шунинг учун дунё подшоҳнинг кучли қўлига муҳтож бўлганидек, энди ҳам автократик президентга муҳтож бўлгани каби, АҚШ ҳам АҚШнинг кучли қўлига муҳтождир.

Дунё бўйлаб камида 580 тартибни тиклашга ёрдам берадиган АҚШнинг 580 га яқин ҳарбий базаси мавжуддир. Ҳеч бўлмаганда ушбу 580 та глобал “политсия участкалари” сўнгги 72 йил ичида катта Европа ёки жаҳон урушининг олдини олишда муҳим рол ўйнади (гарчи кўплаб маҳаллий урушлар бўлган бўлса ҳам). Бундан ташқари, Американинг ҳарбий кемаларининг халқаро сувларда доимий бўлиши халқаро савдонинг 90 фоизи ўтадиган бепул денгиз ва океан транзитини кафолатлайди. Энг асосийси, жаҳон урушининг олдини олиш Америка Қўшма Штатларининг хавфсизлигини кафолатлайди, бу шубҳасиз уларнинг миллий манфаатларига жавоб беради. АҚШ политсиясининг дунё хавфсизлигига ёндашуви яна бир

таниқли ташқи сиёсий концепцияни кучайтиради: куч орқали тинчлик – “тинчлик кафолати сифатида куч”.

Айтганча, бугунги кунда на Россия ва на Хитой жаҳон жандармаси ролини ўйнай олмаслигининг сабабларидан бири шу: бу “политсиячига” умуман ишонч йўқ. Иккинчи сабаб, шубҳасизки, Россиянинг жандармага айланиш имконияти йўқ, чунки Россия иқтисодиёти (жаҳон ЯИМнинг 2%) бундай етакчи ролга аниқ мос келмайди.

Ушбу тезисни Галлуп Интернационал томонидан ўтган ойда ўтказилган сўровнома тасдиқлади, унга кўра дунёнинг 68 мамлакатадаги 41% респондентлар Қўшма Штатларни потентсиал ҳарбий иттифокдош деб билишади. Фақат 15% Россия ва 10% Хитойни танлади.

Иккинчи Жаҳон уруши тугаганидан кейин ривожланган Жанубий Корея, Германия ва Япония, асосан, АҚШ уларнинг хавфсизлигини кафолатлаганлиги ва уларнинг демократик ва иқтисодий институтларини бевосита яратганлиги сабабли шунингдек, Шарқий Европа мамлакатлари, Қувайт ва бошқалар.

“Дунёда Америка етакчилигидан ёмони, АҚШ бу етакчидан воз кечиши”. Аммо шунга қарамай, дунёда XX - асрнинг охиридан XXI - асрнинг бошига қадар, Совуқ уруш тугаши билан ва аста-секин аниқ ифодаланмаган бир кутбли дунёнинг мавжудлиги, шунингдек, кўп кутбли дунёнинг динамик шаклланиши, сиёсий режимларни тинч йўл билан ўзгартириш зарурати ва уларни амалга ошириш ислохотларидир. Бу глобаллашувнинг янги ҳақиқатларини тинглаш, демократик қоидаларнинг аниқ белгиланиши ва бошқалардир. Шу билан бирга, биз бир қатор мамлакатларда сиёсий режимларни мажбурий ўзгартириш жараёнлари қандай амалга оширилаётганини кўриб турибмиз (Араская булоғи, Ливия, Украина ҳам).

XX аср АҚШ ҳукмронлиги байроғи остида ўтди. Ушбу мамлакатнинг халқаро ишлар, жаҳон иқтисодиёти, илмий-техник тараққиёт, шунингдек, ҳарбий-техник ва ҳарбий-стратегик соҳалардаги етакчи роли шундан далолат беради. Вашингтон ўз қўлида кўплаб илғор технологиялар ва ишланмаларни жамлаб, жаҳон ҳамжамиятининг муҳим қисми устидан таъсирини кенгайтди. Ушбу мамлакатнинг бошқалардан устунлигини назарий ва мафкуравий асослари XVIII - XIX асрларда яратилган.

Монро доктринаси АҚШ президенти Жеймс Монронинг Конгрессга йўллаган хабарида (1823 йил 2-декабр) ишлаб чиқилган ташқи сиёсат тамойилларини акс эттиради, кейинчалик бу тарихга “Монро доктриналари” номи билан кирди.

Доктринада тўртта асосий фикр мавжуд:

1. Европа давлатларининг Америка қитъалари мамлакатлари ва биринчи навбатда АҚШ ишларига аралашмаслик талаби.

2. Америка давлатларининг Европанинг ички ишларига аралашмаслик принципи.

3. Европа давлатлари томонидан АҚШ манфаатлари соҳасига аралашшига уринишлар бўлмаслиги шарти билан АҚШ ташқи сиёсатининг фақат мудофаа моҳиятини эълон қилиш.

4. Европаликларнинг Америка қитъалари худудида, шу жумладан уларни мустамлакалаш орқали ўз таъсирини кучайтириш ёки шунчаки мустақилликни эълон қилган Америка давлатларининг суверенитетига ҳар қандай шаклда тажовуз қилишни кучайтиришга қаратилган ҳар қандай кейинги уринишларига қарши туришга қатъий қарор қилинганлиги тўғрисида декларатсия қабул қилиш.

АҚШ Давлат котиби Р. Олнининг биринчи тузатиш ёки доктринаси (1895 йилдан). Бу Буюк Британия ҳукуматига Британия Гвианаси (ҳозирги Гаяна) ва Венесуела ўртасидаги чегара можароси билан боғлиқ ҳолда ёзилган. Бу гўё Лотин Америкаси давлатларини чет ел таъсиридан ҳимоя қилиш учун қилинган (бу ҳолда Британияни аралашувдан огоҳлантирган), чунки “Қўшма Штатлар ушбу қитъанинг ҳукмдори ва деярли ҳар қандай давлат учун дахлсиздир”. Олни доктринаси Қўшма Штатларни нафақат Англия ва Европанинг рақиб кучларини, балки АҚШ манфаатларини ҳимоя қилган гўёки Лотин Америкаси давлатларини ҳам ларзага келтиришга қаратилган еди.

Иккинчи қўшимча – “Платт тузатишлари” (1903), бу орол ва минтақадаги Америка манфаатларини кафолатлайдиган ва шу билан бирга Кубани ярим мустамлакага айлантирган Куба конституциясидир.

Европаликларни Ғарбий ярим шарнинг ишларига аралашидан огоҳлантиришга қарор қилган навбатдаги америкалик сиёсатчи АҚШ президенти Теодор Рузвелт унинг тузатишлари билан (1904) бу Германия ва Италиянинг Венесуеладаги ички сиёсий инқирозга аралашувига жавоб бўлиб, мамлакат президенти Сиприано Кастрони хорижий кредиторлар олдидаги қарзларини тўлашга мажбур қилди.

Монро доктринасига яна бир қўшимчалар “агар ҳукумат ҳеч қандай чоралар кўрмаса, хорижий давлат назорати остидаги баъзи бир корпорация муҳим объектни ўз зиммасига олиши мумкин бўлган мавжуд шароитларни ўзгартириш” учун мўлжалланган “Лодге тузатишлари” бўлди. Ўша вақтдан бери Вашингтон хорижий компанияларга ва ҳаттоки бошқа мамлакатлар ҳукуматларига стратегик жиҳатдан муҳим ҳудудларни ғарбий ярим шарда АҚШ нуқтаи назаридан олиш ёки ижарага беришни “тақиқлаган”.

1920 йилда аллақачон айтиб ўтилган Монро доктринаси Миллатлар Лигаси низомида 21-моддасида халқаро мажбурият сифатида белгилаб қўйилган бўлиб, бу ушбу Низомнинг бирон бир қоида-қонунига мос келмайди. Шундай қилиб, Ғарбий яримшар расман АҚШга борди ва натижада мамлакат ҳеч қачон Миллатлар Лигасига қўшилмаган.

Совуқ уруш даврида Қўшма Штатлар тинчлик даврида мисли кўрилмаган даражада ҳарбий техника ишлаб чиқаришни ташкил етди, қудратли қуроли кучларни яратди ва мамлакатнинг континентал худудида ҳам, ундан ташқарида ҳам ҳарбий инфратузилмани барпо этишга катта аҳамият берилди.

Шу тарзда Америка геосиёсатининг асослари ва тамойилларининг пайдо бўлиши ва кристалланиши давом етди. Бу диний догмалар, ғоявий қарашлар, миллий ғурур, иқтисодий ютуқларнинг ғалати аралашuvi бўлиб, улар вақт

ўтиши билан барча ўзига хос хусусиятларга ега бўлган миллатнинг эксклюзивлиги концепциясига айлантирилиб, сўнгра эркинлик ва демократияга нисбатан қиймат йўналишини олди. Ушбу назариялар ва тушунчалар Америка давлатидан келиб чиққан ва Америка давлатининг ташқи сиёсатининг асоси бўлган асрлар давомида ривожланиб келган. Шу билан бирга, америкалик анъаналар ҳар доим назария ва амалиётнинг максимал яқинлашувига йўналтирилган. Чиройли сўзлар ортида ҳар доим аниқ вазифалар бўлган, уларни амалга ошириш мамлакат раҳбариятини қўллаб-қувватлаган ва кучайтирган. Шунинг унутмангки, бутун Америка геосиёсий фикри устунлик, гегемонизм ғоялари билан сингиб кетган ва “денгиз кучи” дунё ҳукмронлигининг энг яхши тури ҳисобланади.

Нима учун америкаликлар глобал фалокат ғоясига жуда мойил¹

Биринчидан, у йерда жуда кенг тарқалган протестант маданияти (хусусан мазҳабпарастлик) Муқаддас Китобда башорат қилинган Апокалипсиснинг муқаррарлигини (ва ҳатто яқинлашиб келишини) таъкидлайди (Бунга авлодлар-тарбияланади).

Иккинчидан, Совуқ уруш йиллари ва Совет ядровий зарбасини ваҳима билан кутиш катта ҳисса қўшди.

Учинчидан, Қўшма Штатлар ҳудуди турли хил офатларга дучор бўлади - тез-тез бўронлардан, бутун ҳудудларни вайрон қилишдан, ундан ҳам тез-тез учрайдиган торнадоларга қадар (Миссисипи ғарбидаги улкан ҳудуд “Торнадо водийси” лақабини олган).

Тўртинчидан, сўнгги йилларда терроризмга қарши олиб борилаётган кураш ва кўчаларда кўпайиб бораётган террористик ҳужумлар ҳам қиёмат туйғуларига ҳисса қўшмоқда.

Ниҳоят, бешинчидан, бундай фикрлар сиёсатчилар, ҳарбийлар ва журналистлар томонидан доимо илиқлашади. Бир қатор экспертларнинг фикрига кўра, шу тарзда сайловчи солиқ тўловчи шубҳа остида қолади ва мудофаа ва хавфсизлик харажатларининг кўпайишига қарши эмаслиги айтилади.

¹ Америкалик футуристлар, турли хил башоратчилар ва фолбинлар Қўшма Штатларни ёки унинг бир қисmini вайрон қилишини ва яқин келажакда даҳшатли zilзила - тектоник плиталарнинг силжиши, тошқинлар-сунамилар, урушлар (очарчилик ва бошқалар) оқибатларини башорат қилишади. Катта ҳажмдаги ёнғинлар, вулқон отилиши. Калифорния, Нью-Йорк ва Флорида ер юзидан йўқ бўлиб кетиши ҳақида жуда кўп маротаба башорат қилишган. Фуқаролар уруши ва мамлакатнинг парчаланиши ҳақида тез-тез айтилди, мутахассислар ҳам глобал бетартиблик ҳақида огоҳлантиришарди. Мисол учун, 2016 йилда таниқли футуролог ва инноватор Реу Курзвелл 10-15 йиллар давомида одамлар ҳаётини деярли боқийликка узайтиришни ўрганишларини айтиб, ҳис-туйғуларни уйғотди! 90 йилларда технологик тараққиётнинг ҳайратланарли даражада аниқ прогнозлари билан машҳур бўлган, бугунги кунда у "технологик ўзига хослик" даврининг яқинлашуви ҳақида гапиради-бундан кейин тараққиёт инсон тушунчасидан ташқарига чиқадиган ва инсон ва машина симбиозига келадиган бундай суратларга эга бўлади. Бу, футуролокка кўра, 2045 йилга тўғри келади. Шунингдек, у барча касалликлар — нанороботлар ёрдамида тез ёрдам ғалабасини башорат қилади. Биология дастурий таъминот билан ёрилади, шунинг учун "янги одам"ни "кодлаш" ва ўз танасини "янгилаш" мумкин бўлади.

Ўнлаб йиллар давомида америкалик таҳлилчилар ва оммавий ахборот воситалари муқаррар равишда қулашни, биринчи навбатда ижтимоий катаклизмларни муҳокама қилишмоқда: қариялар сонининг тез ўсиши, туғилиш даражасининг пасайиши, доллар гиперинфляцияси, суғурта харажатларининг кўпайиши, судлар ва бошқалар. Бу тезис жуда тез-тез учрайди, чунки мамлакат тўхтаб қолади ва чалкашликлар ҳолатида тушунчалар пайдо бўлади.

Б. Жонс Америка Қўшма Штатларининг заифлашиши ҳақидаги тезислар билан ўртоқлашмайди: инноватсиялар ва юқори технологиялар, жаҳон мудофааи харажатларининг 45%, ҳаттоки 33% - ўз иттифоқчиларига, БРИКнинг барча мамлакатлари учун еса атиги 22%. Енергия ишлаб чиқариш бўйича 2030 йилга келиб Саудия Арабистонидан ошиб кетади. АҚШ иттифоқларнинг кучли ва кенг тармоғини яратди. Жаҳон сиёсати таъсир этувчи воситаларнинг тўлиқ арсенали мавжуд.

Келажақдаги Америка елитасининг қарашларини сарҳисоб қиладиган бўлсак, улар оддий ватандошларига қараганда оптимистикроқ, деган хулосага келишимиз мумкин, гарчи улар кўпинча танқидий бўлса ҳам. У қуйидагича умумлаштирилиши мумкин: Қўшма Штатлар учун келажақнинг маъноси - бу ўз миссиясининг қадриятларининг ғалабаси ва савдо, молиявий ва ҳарбий ҳукмронликни сақлаб қолишдир.

Америкалик таҳлилчилар келажақда Россия учун бир қатор сценарийларни кўриб чиқмоқдалар.

- Биринчидан, парчаланиш.
- Иккинчи сценарий - Россияни Хитойнинг “кичик укаси” га айлантириш.
- Учинчидан, яна кучсизланиб қолган Москва Вашингтон ва Пекин ўртасида мувозанатни сақлашни бошлайди.
- Тўртинчидан - Россия ўзининг “императорлик позицияларини” тиклай олади (масалан, нефт нархининг кўтарилиши ва АҚШнинг изолятсияси).
- Бешинчидан - Москва АҚШга яқинлашиб, ғарбга қарши позициялардан узоқлашмоқда.

Россиялик муаллифлар узоқ келажақ ҳақидаги фикрлари билан ўртоқлашишга шошилмаяптилар. Бироқ, аввалги ўн йилликлар шуни кўрсатдики, одамлар портлаш билан ҳар қандай уйдирмаларни қабул қилмайди. Чет ел назарияларига асосланган ҳаёлларнинг узоқ йиллик ҳукмронлиги назарияларнинг тўлиқ дискрититсиясига олиб келди ва Ғарбий Европа мустамлакачилик империялари эксплуатация билан шуғулланган, сегрегатсия ўрнатган (апартеидгача), одамларни синфларга ажратган. Бу уларнинг ҳалокатли заифлиги еди. Улар ўз империяларини йўқотдилар ва улкан Россия ҳали ҳам бунга лойиқдир.

Мақсадлар бўйича Хитой энг сирли ҳисобланади.

2030 йилга келиб, Хитойда деярли бутун аҳолини даромадлари бўйича ўрта синфга киритиш мумкин! Жаҳон банкининг халқаро мезонларига мувофиқдир.

Самовий империя аҳолиси энг тез қарийди. 2050 йилга келиб хитойликларнинг деярли учдан бир қисми 60 ёшдан ошади. Асосий рақобатбардош устунлик - улкан ва арзон ишчи кучи ҳам улкан, ҳам арзон бўлишни тўхтатади.

Замонавий дунёдаги геосиёсий вазият жаҳон сиёсатида “хитой” омилининг сезиларли даражада кучайиши билан ажралиб туради, у ҳозирги кунда қуйидаги хусусиятларга эга:

Кейинги ўн йилликдаги жаҳон сиёсатининг асосий мазмуни Хитой ва Америка ўртасидаги глобал геосиёсий қарама-қаршиликдир.

Россия Хитой геосиёсатининг “орқа томони” дир. Россия Хитойга энг катта геосиёсий зарар йетказган мамлакат деб ҳисобланади. “Россия ва Хитой ўртасидаги уч юз йиллик геополитик қарама-қаршилик” фақат 2008 йил 14 октябрда, Россия-Хитой чегарасида Большой Уссурийский оролида унинг демаркатсияси тугаганлигини кўрсатувчи сўнгги устунни ўрнатиш маросими ўтказилганда тугади.

1978 йил - ҳозирги кунга қадар вақт:

- ўрта синфнинг тезкор шаклланиши;
- етакчилик учун амбициялар;
- ўзларининг геосиёсий маконини шакллантиришга уриниш;
- “чет елга чиқиш” глобал стратегияси;
- “Жанубга, денгизлар бўйлаб, глобал дунёга” денгиз геостратикасига эътибор.

Бошқа бир хитойлик олим, Хитой замонавий халқаро алоқалар академиясининг АҚШ институти директори Юан Пенг: қуйидаги хулосаларни чиқаради.

Биринчидан, Мутлақ куч нуқтаи назаридан Қўшма Штатлар ҳали ҳам биринчи ўринда қолмоқда, гарчи у энди “ягона гегемон” эмас.

Иккинчидан, Қисқа муддатда “икки қутб даври” келиши мумкин эмас. “Г2” ғояси: АҚШ акаси, Хитой еса ёши(укаси).

Учинчидан, Кўп қутбланиш жараёни тезлашмоқда. Г20 тизимининг тузилиши бу жараённинг аниқ кўрсаткичларидан биридир.

XXI - асрда Хитойнинг геосиёсати ўзининг миллий чегараларини босиб ўтди ва фаол иқтисодий фаолият жаҳон куч марказлари (АҚШ, Европа) таъсир доираларини ўз фойдасига қайта тақсимлашга таъсир ўтказа бошлади ва уларни яқин вақтгача ҳукмронлик қилган кўплаб минтақалардан сиқиб чиқарди.

Янги дунё тартиби - бу замонавий жамиятда тоталитар дунё ҳукумати тизимини шакллантиришга нисбатан бошқариладиган глобаллашув жараёнларининг фитна йўналишларида ишлатиладиган атамандир.

Умуман олганда, фитна назариётчилари “янги дунё тартиби” ни охир-оқибат суверен давлатларни ўрнини босадиган авторитар ҳукумат орқали бутун дунёни бошқариш ва глобаллашувга интилаётган глобал элитадан иборат бўлган соя ҳукумати ва мафкурани ҳар томонлама тарғиб қилиш деб тушунадилар. Тарихнинг табиий яқуни сифатида янги дунё тартибини яратилишини мамнуният билан қабул қилади. Кўпгина тарихий ва замонавий

нуфузли шахслар турли хил фронт ташкилотлари оркали дунёдаги муҳим сиёсий ва иқтисодий воқеаларга таъсир ўтказиш ниятларини амалга оширадиган фитна гуруҳининг аъзолари сифатида қараладилар. Дунё ҳукмронлигига эришиш учун зиддиятли иқтисодий чораларни (масалан, шок терапияси) мажбурлаш учун тизимли инқирозни чақириш.

1990-йилларнинг бошларига қадар Янги Дунё тартиби фитнаси назарияси ҳарбийлаштирилган ҳукуматга қарши ҳуқуқ билан ва насроний фундаменталистлар томонидан охирзамон ва Дажжолнинг келишини эълон қилиш билан чекланган еди. Майкл Баркун ва Чип Бурлетт янги дунё тузуми ҳақидаги популизмнинг ўнг қанотининг фитна назарияси нафақат таҳқирланган билим изловчилар томонидан қабул қилинганлигини, балки XX - асрнинг охири ва XXI - асрнинг бошларида Қўшма Штатларнинг оммавий маданиятига сингиб, апокалиптик ва минг йиллик ҳис-туйғуларнинг асосига айланганини пайқашди. Бундан ташқари, улар янги дунё тартибининг фитна назарияси билан боғлиқ оммавий истерия якка терроризмдан тортиб авторитар ўта ўнг миллатчи демагагларнинг пайдо бўлишигача бўлган жуда катта оқибатларга олиб келиши мумкинлигидан хавотирда едилар.

1) Дунёда кучлар мувозанати ривожланган давлатларнинг, шу жумладан АҚШнинг иқтисодий ва демографик жиҳатдан заифлашиши ва кўплаб ривожланаётган мамлакатларнинг бир қатор жиҳатлари бўйича кучайиши натижасида ўзгаришни бошлади.

2) Бу янги дунё тартибининг шаклланишига олиб келиши керак, гарчи бу жараён бир қатор қийинчиликларга ҳамроҳ бўлади.

3) янги тартиб ягона етакчисиз дунё бўлади.

4) янги тартибга ўтиш даври иқтисодий жиҳатдан қийин ва депрессив, сиёсий маънода - турбулент ва даврий зиддиятли бўлади.

Молиявий устунлик Ғарбнинг енг муҳим афзалликларидан бири бўлиб, у бошқа нарсалар қатори рақибларни пастга тушириш учун ҳам ишлатилиши мумкин.

Технологик устунлик. Ғарбнинг доимий устунлиги билан унинг технологик бўшлиқ даражаси ҳали ҳам пасайиб бормоқда ва қуйидаги тенденциялар туфайли камаяди. Ҳозирги вақтда Ғарбнинг иқтисодий устунлиги юқори ташкилийлик ва меҳнат унумдорлиги, аҳоли жон бошига даромад, умумий меҳнат ва ишбилармонлик маданиятида ифодаланади. Аммо ривожланаётган мамлакатларда меҳнат унумдорлиги ривожланган мамлакатларга қараганда анча тез ўсиб бораётганлиги сабабли, бу бўшлиқ ҳали ҳам аста-секин ёпилмоқда.

Ҳарбий устунлик ниҳоятда муҳимдир, бу ўтган асрнинг сиёсий жарғонида “қуrolли дипломатия” ва “катта таёқ сиёсати” ни амалга оширишга, жазосиз ҳаракатларни жазосиз амалга оширишга, жирканч режимларни жазолашга ва бошқаларга имкон беради.

Ривожланаётган мамлакатларнинг афзалликлари. Учинчи дунё тараққиёт сари бошлади ва уни енди тўхтатиш мумкин эмас. Учинчи дунё аҳолисининг сонини ҳисобга олган ҳолда, бу ҳаракат жуда катта бўлмаслиги мумкин эмас.

Биринчи бўлим натижалари. Узоқ муддатли истиқболда, глобаллашув ва иқтисодиётларнинг тобора яқин ўзаро таъсири шароитида, ТМКлар ва умуман молиявий оқимларнинг аҳамияти тобора ортиб бораётгани айнан ишлаб чиқариш ҳажми ва жами иқтисодий ва демографик куч бўлиб, дунёда кучлар мувозанати ва ривожланаётган дунё тартибига таъсирини тобора аниқлаб беради. Ғарб бизнесининг (биринчи навбатда уларнинг трансмиллий корпорациялари) аҳолининг турғунлашуви ва қариши шароитида қарашлари ривожланаётган мамлакатларда тобора ўсиб бораётган бозорларга ва истеъмолчилар сонининг кўпайишига йўналтирилади. Бу шуни англатадики, иқтисодий фаолиятни ривожланаётган мамлакатларга ўтказиш (турли шаклларда) давом этади. Ўсиб бораётган мамлакатларнинг иқтисодий ва молиявий стратегияларининг кучайиши билан бирга, бу кучлар мувозанати ва дунё тартиби қоидаларининг ўзгаришини муқаррар қилади. Ривожланган мамлакатлар аҳолисидаги шартли равишда “бешинчи устун” (яъни келиб чиқиши ёки ривожланаётган мамлакатлар одамларининг авлодлари) ҳақида унутмаслигимиз керак. Бу вақтга келиб улар жуда кўп бўлади ва уларнинг Европадаги ва АҚШдаги умумий маданий вазиятга, сиёсатга ва келиб чиқиш мамлакатлари билан алоқаларига таъсири кучаяди. Бу ривожланаётган мамлакатлар учун қўшимча асосий устунликка айланиши мумкин (шунингдек, улардан маданият, технология ва валютани узатиш).

Дунёнинг замонавий ривожланиши ва келажак моделлари

Янги коалициялар даври ва янги дунё тартибининг контурлари. Иқтисодий ва молиявий глобаллашув сиёсий жараёнлардан устун бўлганлиги сабабли, дунёда глобаллашувнинг сиёсий таркибий қисмини иқтисодий томон “тортиб олиш” жараёнлари бошланди. Бу асосан иқтисодий ўсишнинг пасайиши ва қатор мамлакатларда юз берган нотинч воқеалар ва дунёдаги қарама-қаршиликларнинг кучайишини тушунтиради.

Янги дунё тартиби шакллана бошлаганини англаш биланок, унинг шаклланиш жараёнини дунёда ва айрим минтақаларда ким бошқариши борасида рақобат янада сезиларли бўлади. Етакчиликка даъво қиладиган кучлар, табиийки, иттифоқчилар ва тўсиқлар зарур бўлган янада адолатли дунё ва минтақавий тартиб шиорлари остида ҳаракат қилишлари керак.

Янги тартибни шакллантириш учун зарур бўлган ўзгаришларнинг пролегоменалари. Шундай қилиб, нотинч давр кучларнинг янги мувозанатини шакллантиришга олиб келиши керак, бу еса янги дунё тартибини шакллантиришга ва унинг асосий тамойилларини ишлаб чиқишга имкон беради. Келинг, қўшимча равишда янги тартиб тамойилларини кўриб чиқайлик.

Пролегомена (қадимги юнонча Прόμεινα - кириш сўзи) - дастлабки тушунчани шакллантириш ва ўрганиш мавзуси тўғрисида дастлабки маълумот бериш; маълум бир фанни ўрганиш учун унинг методлари ва вазифалари билан олдиндан танишиш ва рационал билимлар тизимидаги фан, интизом ҳолатини белгилашга қаратилган тушунтиришли киришдир.

Глобаллашув манфаатларни тартибга солиш ва ҳисобга олиш объекти сифатида.

Миллатлараро иттифоқларнинг ролини кучайтириш. Дунё органлари ҳақида. Қуйидаги тенденциялар ҳам еҳтимолга ўхшайди: а) миллатлараро ташкилотларнинг дунё миқёсида ўз аъзолари манфаатларини ҳимоя қилишдаги аҳамияти ортиб бормоқда; б) миллий суверенитетни ўзгартириш жараёнининг баъзи бир тартибга солиниши (қайсидир маънода пасаяди, қандайдир тарзда қўпаяди), шунда миллат давлати халқаро жараённинг етакчи субъекти бўлиб қолади, аммо бошқа субъектлар билан: миллатлараро ва трансмиллий; в) давлатлар, уларнинг турли касаба уюшмалари ва еҳтимол баъзи бир алоҳида корпорациялар ёки ташкилотлар шаклидаги дунё ўйинчиларининг “контсерт” нинг аралаш характерининг пайдо бўлиши (худди ўрта аср парламентлари ва органларида, ҳудудлар, корпорациялар ва шаҳарларда бир вақтнинг ўзида вакили бўлганидек, ва олижаноб одамлар ва бошқалар).

Янги дунё “консерт”? Шундай қилиб, бир томондан, халқаро майдон иштирокчилари тизими аста-секин, шунингдек, миллатлараро актёрларга қараб ўзгаришни бошлайди. Бошқа томондан, албатта, яқин ўн йилликлар ичида ҳамма самарали иштирок етадиган тизимни яратиш мумкин бўлади, деб кутиш қийин.

2. Янги дунё тартиби тамойиллари тўғрисида

Янги дунё тартиби кучлар ва манфаатларнинг барқарор барқарорлигини, давлатдан юқори даражадаги бошқарувнинг янги моделларини ва дунё жараёнларини мувофиқлаштиришни талаб қилади. Бунинг учун қарама-қаршиликларни камайтирадиган ва ҳамкорликни рағбатлантирадиган янги тамойиллар талаб етилади. Келинг, уларни шакллантиришга ҳаракат қилайлик.

1) сиёсий режимларнинг плюрализми, яъни қуйидагиларни тан олиш: а) барча режимларнинг қонунийлиги ва қонунийлиги; б) ҳар қандай режимнинг (шу жумладан демократик режимнинг) ижобий ва салбий томонлари борлиги ҳақидаги ғоялар; с) режимларнинг плюрализмининг қадриятлари (динларнинг плюрализми каби).

2) Институтларни мажбуран мажбурлашдан бош тортиш (шу жумладан демократия).

3) барқарорлик, тартиб, қонунийлик ва ички инқилобларни илҳомлантиришдан бош тортиш қийматини тан олиш. Бу шуни англатадики: а) авторитаризм шароитида ҳам ижтимоий тартиб, хавфсизлик ва иқтисодий ўсиш расмий демократик ҳуқуқлардан кўра муҳимроқ деб тан олинади; б) анархия ва ҳокимиятни ағдаришга таҳдид солувчи ҳукуматга қарши ҳаракатларни қўллаб-қувватлаш (хаттоки режимни ағдаришга ундаш) фақат истисно ҳолатларда амалга оширилиши мумкин.

4) Санксияларни қўллашнинг қаттиқ чекланиши ва тартибга солиниши. Санксияларни қўллаш қатъий чекланган ва қатъий процессуал каналда (сабаблар, ишлар, далиллар, музокаралар, претседентлар ва бошқалар) киритилиши керак.

5) глобал иқтисодий, молиявий, рейтинг, ахборот ва бошқа воситаларни миллий ташқи сиёсат воситаси сифатида ишлатишдан бош тортиш ва тақиқлаш.

6) давлат чегараларининг кафолатлари, ҳар қандай шиорлар остида амалга ошириладиган ҳар хил ҳаракатларнинг чекланиши. Бу халқаро ишқаланишни сезиларли даражада камайтиради.

7) ушбу баҳона билан янги ахлоқий ва ҳуқуқий стандартларни (айниқса, жинсий ва оилавий муносабатлар соҳасида) жорий этишни рад этиш ва камситиш.

Шубҳасиз, принципларнинг тан олиниши ўз-ўзидан амалга оширилишини кафолатламайди, аммо демократия ғоялари, коррупцияга қарши кураш ёки инсон ҳуқуқлари геосиёсий курашда калтак сифатида ишлатилганда, бугунги амалиётдан узоқлашиш муҳимдир. Жамиятларда ва дунёдаги қаттиқ қарама-қаршиликларни камайтириш ҳамда ҳамкорлик имкониятларини ошириш устувор вазифага айланиши муҳимдир.

Шундай қилиб, келгуси 3-4 йил ичида кучлар мувозанати бутун дунёда бугунги кунда ривожланаётган деб ҳисобланувчи барча ёки айрим мамлакатларнинг фойдасига умуман ўзгаради деб ўйлаш учун жуда кўп сабаблар мавжуд. Ертами-кечми глобал бошқарув томон ҳаракат (баъзи умумий қарорларни қабул қилиш) бошланади. Аҳолининг ўн барабар устунлигини (бу тахминан 2050 йилгача пайдо бўлади) эътиборсиз қолдириш қийин бўлади. Агар умумий форумларда қайсидир маънода мамлакатлар аҳолиси ҳисобга олинadиган бўлса, ривожланаётган мамлакатлар маълум устунликка ега бўлишади.

Умуман олганда бизни қийин ва нотинч йиллар кутмоқда, бу даврда турли мамлакатлар ва иттифоқлар ўртасида мувозанат вужудга келади, бироқ шу билан бирга бу келажақдаги дунё тартибининг тузилишига замин яратадиган жиддий ўзгаришлар даври бўлади. Бир томондан, ушбу янги тузилишда Россиянинг манфаатлари иложи борица инобатга олиниши учун доимий равишда ишлаш керак, бошқа томондан, Россия ўз сиёсатидаги янги тенденцияларга таяниши керак.

Шимолий-Шарқий Осиё (НЕА) - бу XXI-асрнинг икки етакчи кучлари АҚШ ва Хитой фаол рақобатлашадиган минтақа бўлиб, кучайган Россия ҳам ўз манфаатларини илгари сурмоқда. Узоқ вақтдан бери давом етиб келаётган тўқнашувларга ега бўлган минтақа учун - биринчи навбатда бўлинган Корея ярим оролида - катта кучларнинг рақобати янги хатарларни англатади. Сиёсий раҳбарлар янги воқеликни яхшироқ тушунишлари ва маҳаллий инқирозни кенг кўламли қуролли можароларга айланишидан сақлайдиган механизмларни яратишга ҳаракат қилишлари керак.

Буюк кучлар рақобатининг қайтиши дунё тартибининг ўзгариши шароитида глобал сиёсатдаги янги ходисадир. Ҳозирги рақобат дунё тизимида ҳокимият учун кураш ва турли ўйинчиларнинг миллий манфаатлари ўртасидаги зиддиятлар туфайли юзага келади. Шунга қарамай, бу халқаро дунё учун ўта хавфлидир. Ўйинчилар ўртасидаги иқтисодий ва ҳарбий носимметрикликлар ва бир вақтнинг ўзида кўплаб соҳаларда уруш

олиб борилиши сабабли, ахборот оператсияси ёки иқтисодий босимнинг ҳарбий можарога айланиш хавфини баҳолаш тобора қийинлашмоқда.

Буюк давлатларнинг қарама-қаршиликлари минтақавий зиддиятлар жараёнида акс этади. Ҳозирги даврнинг ўзига хос хусусияти ва хавфи шундан иборатки, буюк давлатлар ўртасидаги муносабатлардаги тобора кучайиб бораётган зиддият, умумий душманлик улар истисносиз иштирок этаётган барча низоларга ўтишига олиб келади.

Шимолий-шарқий Осиёда ва айниқса Корея ярим оролида вазият тобора хавфли бўлиб бормоқда. Янги ҳақиқатда КХДР атрофидаги вазиятга ҳеч қандай алоқаси бўлмаган кучлар ўртасидаги зиддиятлар уларнинг Корея ярим оролидаги ўзаро таъсирига тобора салбий таъсир кўрсатмоқда.

Америка Қўшма Штатлари ва Хитой ўртасидаги рақобат минтақавий ва глобал етакчилик рақобатига айланиб бормоқда. ХХІ - асрнинг икки йирик кучлари ўртасидаги тобора зиддиятли муносабатлар Корея ярим оролидаги барқарорлик учун катта хавф ҳисобланади. КХДР атрофидаги вазият Вашингтон ва Пекин ўртасидаги зиддиятнинг яна бир омилига айланмоқда.

Россия ва АҚШ ўртасидаги муносабатларнинг ёмонлашуви Корея ярим ороли учун кескинликнинг қўшимча омили. КХДР атрофидаги инқирозни биргаликдаги иш учун майдонлардан бири сифатида ишлатиш ўрнига, Россия ва АҚШ тобора бир-бирига қарши чиқишмоқда. Америка Қўшма Штатлари билан қарама-қаршилиқ ва Ғарб санкциялари таъсири шароитида Россия тобора Хитой билан шерикликни ривожлантиришга мажбур бўлиб, ўзининг ассиметрик қарамлигини чуқурлаштирмоқда: Москвага Пекинга аксинча, кўпроқ эҳтиёж бор. Шунинг учун КХДР атрофидаги вазиятда Россия тобора кўпроқ Хитой партиясида иккинчи скрипкани ўйнатмоқда.

Корея Республикаси янги стратегик вазиятга тушиб қолди. Унинг асосий иқтисодий ҳамкори Хитойдир, аммо шу билан бирга, ХХР мамлакат хавфсизлигининг асосий кафолати - АҚШ билан тобора зиддиятли бўлиб келмоқда. Сеул борган сари енг муҳим икки шерикнинг манфаатлари орасидан бирини танлашга мажбур.

Шимолий-шарқий Осиёда тинчлик учун асосий хавф - бу КХДРнинг ядро дастурига Америка реактсияси Хитой ва Россия билан кенг миқёсли ҳарбий рақобатни келтириб чиқариши, бу ерда АҚШнинг иттифоқчилари ҳам тортилиши мумкин. Бу дипломатик ҳаракатлар натижа бермаса ва Қўшма Штатлар КХДР ҳудудидаги объектларга қарши бир томонлама ҳарбий оператсия ўтказишга қарор қилса ёки Шимолий Кореяни ўрта масофага учадиган ракеталар билан чекласа, бу содир бўлади. Бундай тизимларнинг Пекин яқинидаги Корея ярим оролида жойлаштирилиши ХХРнинг каттик жавобини келтириб чиқаради ва минтақада қуролланиш пойгасини кутилмаган оқибатларга олиб келади.

Ўзбекистон Республикаси мамлакатнинг миллий манфаатларига асосланган ҳолда очик, ўзаро манфаатли ва конструктив ташқи сиёсат олиб боради. Республиканинг замонавий ташқи сиёсати дунёдаги ва минтақадаги динамик ўзгарувчан вазиятни ҳамда мамлакатдаги кенг кўламли ички ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда қурилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг асосий мақсади давлат мустақиллиги ва суверенитетини мустаҳкамлаш, унинг халқаро майдондаги ўрни ва ролини кучайтириш, мамлакат атрофида хавфсизлик ва барқарорлик камарини яратиш, фаол тарғиб қилишдир.

Республика ташқи сиёсатининг асосий позицияси ҳар қандай ҳарбий-сиёсий блокларга қўшилмаслик, унинг ҳудудида хорижий ҳарбий базалар ва объектларнинг жойлаштирилишига йўл қўймаслик ва мамлакат ҳарбий хизматчиларининг тинчликни сақлашда иштирок этмасликдир. Чет елдаги оператсиялар ва барча қарама-қаршиликлар ва низоларни фақат тинч сиёсий йўллар билан ҳал қилиш. Блокларга қўшилмаслик мақомини сақлаб қолган ҳолда, Ўзбекистон мулоқот учун очиқ ва тинчлик, тараққиёт ва фаровонлик йўлида барча шериклар билан ҳамкорликни кенгайтиришдан манфаатдор.

Ташқи сиёсатнинг асосий ва устувор вазифаларидан бири 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини самарали амалга оширишдир.

Ушбу мақсадга эришиш учун республика ташқи сиёсат бошқармаси олдида қуйидаги вазифалар қўйилди:

- мамлакатда амалга оширилаётган демократик ислохотларни ва жамият ва иқтисодиётни модернизатсия қилишнинг динамик жараёнларини самарали амалга ошириш учун енг мақбул ташқи сиёсий шароитларни шакллантириш;

- Марказий Осиёда тинчлик ва барқарорликни сақлаш ва мустаҳкамлаш, минтақани хавфсизлик ва барқарор ривожланиш зонасига айлантириш;

- дунёнинг етакчи давлатлари ва халқаро ташкилотлар билан мувозанатли кўп қиррали стратегик шериклик тизимини шакллантириш;

- минтақавий ва халқаро сиёсатнинг енг муҳим йўналишларида Ўзбекистоннинг халқаро ташаббусларини илгари суриш;

- маҳаллий маҳсулотлар экспорти ҳажмини кўпайтириш ва унинг географиясини кенгайтиришга кўмаклашиш;

- миллий иқтисодиётнинг устувор соҳаларига тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва илғор технологияларни жалб қилишда фаол ёрдам бериш;

- хорижий сайёҳларни жалб қилиш ва республиканинг туристик инфратузилмасини ривожлантиришга кўмаклашиш;

- транспорт ва транзит соҳасида халқаро ҳамкорликни кенгайтириш ва чуқурлаштириш, халқаро транспорт коммуникациялари ва логистика инфратузилмасини ривожлантиришга кўмаклашиш;

- республикадан ташқарида Ўзбекистон Республикаси фуқаролари ва юридик шахсларининг ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳар томонлама ҳимоя қилишни таъминлаш;

- чет елда яшовчи ватандошлар билан алоқаларни мустаҳкамлаш.

Ташқи сиёсатнинг асосий устувор йўналиши Марказий Осиё минтақасидир. Ўзбекистоннинг Марказий Осиёдаги сиёсати минтақадаги тинчлик ва барқарорликни таъминлашга, минтақавий хавфсизликнинг муҳим муаммоларини ҳал қилишга, шу жумладан Афғонистондаги вазиятни ҳал қилишга ёрдам беришга қаратилган. Ўзбекистон томони минтақавий савдо-иқтисодий ҳамкорликни мустаҳкамлаш, минтақавий транспорт ва транзит

инфратузилмасини ривожлантириш, Марказий Осиёдаги трансчегаравий дарёларнинг сув-энергетика ресурсларидан оқилона ва комплекс фойдаланишни таъминлаш ва минтақанинг экологик барқарорлигини таъминлаш, чегараларни делимитатсия ва демаркатсия қилиш жараёнларини яқунлаш учун барча саъй-ҳаракатларини қилмоқда.

Ўзбекистон минтақа мамлакатлари билан дўстона ва яхши қўшничилик алоқаларини мустаҳкамлашдан, улар билан илмий-техникавий, маданий-гуманитар ҳамкорликни ривожлантиришдан, парламентлар, чегараолди минтақалари, жамоат ташкилотлари ва оддий фуқаролар ўртасидаги алоқаларни мустаҳкамлашдан манфаатдор.

Ўзбекистон ташқи сиёсатининг устувор йўналиши МДХ давлатлари бўлиб, улар республика билан тарихан сиёсий, иқтисодий, транспорт, алоқа ва бошқа алоқаларни ўрнатган. Ўзбекистон Ҳамдўстлик давлатлари билан ўзаро ҳамкорлик алоқаларини тенглик, ўзаро манфаат, бир-бирининг манфаатларини ҳурмат қилиш ва инobatга олиш асосида барпо этишда давом этади.

Ўзбекистон Республикаси ХХР билан яқин минтақавий қўшни ва глобал муаммоларни ҳал қилишда муҳим рол ўйнайдиган давлат сифатида стратегик шерикликни янада мустаҳкамлашдан манфаатдор.¹

Ўзбекистон ташқи сиёсатида устувор ўринни АҚШ билан ҳар томонлама ўзаро манфаатли ва конструктив ҳамкорликни ривожлантириш егаллайди. 2002 йил 12 мартдаги Ўзбекистон Республикаси ва Америка Қўшма Штатлари ўртасидаги стратегик шериклик ва ҳамкорлик асослари тўғрисидаги декларатсиянинг қоидаларига асосланиб. Ўзбекистон АҚШда сиёсий, савдо-иқтисодий, сармоявий, технологик, маданий-гуманитар соҳаларда мамлакатда фуқаролик жамияти асосларини мустаҳкамлаш ва аҳоли турмуш даражасини яхшилашга қаратилган амалга оширилаётган модернизатсия ва ислохот жараёнларини қўллаб-қувватлаш мақсадида ҳамкорликни янада ривожлантиришдан манфаатдор. Афғонистонда тинчлик ва барқарорликни ўрнатиш, трансмиллий таҳдид ва таҳдидларга қарши курашга қўмаклашиш икки томонлама ҳамкорликнинг муҳим йўналишлари ҳисобланади.

Ўзбекистон Европа Иттифоқи ва Европа давлатлари билан ўзаро манфаатли ҳамкорликни ривожлантиришга катта аҳамият беради. Савдо,

¹ Последовательное развитие и всестороннее укрепление дружественных связей с Россией на основе Договора о стратегическом партнерстве от 16 июня 2004 года, Договора о союзнических отношениях от 14 ноября 2005 года, а также Декларации об углублении стратегического партнерства между Республикой Узбекистан и Российской Федерацией от 4 июня 2012 года отвечают интересам обеих стран и служат укреплению стабильности и безопасности в регионе. Важнейшей задачей в двусторонних отношениях является обеспечение практической и полной реализации договоренностей, достигнутых в ходе государственного визита Президента Узбекистана Ш.М.Мирзиёева в Россию 4-5 апреля 2017г.

1 Развитие отношений с Китаем базируется на Совместной декларации об установлении стратегического партнерства от 6 июня 2012 года и Совместной декларации о дальнейшем развитии и углублении двусторонних отношений стратегического партнерства от 9 сентября 2013 года. Интересам обеих стран отвечает практическая реализация решений и договоренностей, достигнутых в ходе государственного визита Президента Узбекистана Ш.М.Мирзиёева в Пекин 11-13 мая 2017г., а также в рамках участия на международном форуме «Один пояс, один путь» 14-15 мая 2017г.

сармоявий ва молиявий ҳамкорликни ривожлантириш, юқори технологияларни узатиш, илм-фан, технология, таълим, экология, соғлиқни сақлаш ва маданият соҳаларидаги ўзаро алоқалар, шунингдек, минтақавий хавфсизликни мустаҳкамлаш Европа давлатлари билан ўзаро алоқаларнинг муҳим йўналишлари ҳисобланади. Шу билан бирга, Европанинг етакчи давлатлари, хусусан Германия, Франсия, Буюк Британия, Белгия, Италия, Испания, Латвия ва бошқа мамлакатлар билан икки томонлама алоқаларни юқори даражасига кўтаришга алоҳида эътибор қаратилади.

Ўзбекистон Туркияни дўстлик ва ҳамкорликни мустаҳкамлаш бўйича изчил сиёсатини давом эттиради, у билан мамлакатни кўп асрлик умумий тарих, умумий тил ва дин, умумий қадриятлар, ўхшаш урф-одатлар ва анъаналар боғлаб туради. Республика Туркия билан турли йўналишларда, хусусан савдо, инвестиция ва туризм соҳасида ўзаро манфаатли муносабатларни янада ривожлантиради.

Республика ташқи сиёсатининг устувор йўналиши Осиё-Тинч океани минтақасининг ривожланган мамлакатлари, хусусан, Корея Республикаси ва Япония билан ҳамкорликни ривожлантиришдир. Ўзбекистон ушбу давлатлар билан инвестиция, савдо, юқори технологиялар ва маданий-гуманитар соҳаларда кенг қўламли амалий ҳамкорликни давом эттиради.

Ўзбекистон Жануби-Шарқий Осиёдаги шерик мамлакатлар - Малайзия, Индонезия, Сингапур, Вьетнам ва бошқалар билан фаол ҳамкорлик ўрнатади.

Ўзбекистон Республикаси Жанубий Осиё мамлакатлари билан, хусусан, Ҳиндистон ва Покистон билан савдо-иқтисодий, транспорт-коммуникатсия, туризм ва бошқа соҳаларда ҳар томонлама ва ўзаро манфаатли муносабатларни ривожлантириш тарафдори.

Ўзбекистон мусулмон дунёси давлатлари билан иқтисодиёт, транспорт коммуникатсиялари, молия, инвестиция ва туризм соҳаларида ўзаро манфаатли алоқаларни фаол ривожлантириш ва мустаҳкамлашдан манфаатдор. Ислом ҳамкорлик ташкилоти ва Ислом тараққиёт банки доирасида ва ҳакозо.

Ўзбекистон Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ишида фаол иштирок етиб, уни халқаро тинчлик ва хавфсизликни сақлаш учун масъул бўлган ягона глобал ташкилот, шунингдек, глобаллашув жараёнлари жадаллиги шароитида давлатларнинг барқарор ривожланишига кўмаклашади.

Республика ушбу тузилмалар механизмларидан кўп томонлама ҳамкорликни ривожлантириш, замонавий чақириқлар ва таҳдидларга қарши туриш учун самарали фойдаланиш мақсадида Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти, Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти ва Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги билан шерикликни янада ривожлантиришни қўллаб-қувватлайди.

Ўзбекистон Осиё тараққиёт банки, Жаҳон банки, Халқаро валюта фонди, Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Осиё инфратузилмаси инвестиция банки ва Европа инвестиция банки каби халқаро молия институтлари билан ҳамкорликни кенгайтириш, мамлакатда янги энергетика лойиҳаларини

амалга ошириш учун барча саъй-ҳаракатларни амалга оширади (транспорт, кишлоқ хўжалиги, уй-жой қурилиши, кичик бизнесни ривожлантириш ва хусусий тадбиркорлик).

Маълумот учун: Бугунги кунга қадар Ўзбекистон Республикаси дунёнинг 130 дан ортиқ мамлакатлари билан дипломатик алоқалар ўрнатган. Тошкентда 45 та хорижий давлатларнинг елчихоналари, 8 та фахрий консуллар, 19 та халқаро ташкилотларнинг ваколатхоналари, 18 та хорижий давлатларнинг халқаро ҳукуматлараро ва ҳукумат ташкилотларининг ваколатхоналари, 1 та дипломатик мақомга ега бўлган савдо ваколатхоналари фаолият кўрсатмоқда.

Хорижий давлатларда ва халқаро ташкилотлар қошида Ўзбекистон Республикасининг 47 дипломатик ва консуллик ваколатхоналари мавжуд. Ўзбекистон 100 дан ортиқ халқаро ташкилотларнинг аъзоси ҳисобланади ва кўп қиррали ҳамкорликнинг турли тузилмалари билан ўзаро алоқаларни ривожлантиради.

“Глобаллашув” тушунчаси нафақат илмий, балки оммавий адабиётда ҳам мустаҳкам ўрнашди. Буларнинг барчаси глобаллашув энг кўп муҳокама қилинадиган ва шу билан бирга энг кам аниқланган ҳодисалардан бирига айланганига олиб келди ва бу атаманинг ўзи кўпинча кучли ҳиссий маънога ега.

Иқтисодчилар биринчи бўлиб глобализатсия тўғрисида гапириб, ягона жаҳон бозорининг шаклланишига эътибор қаратдилар.

Иқтисодий соҳада бошланган трансмиллий ўзаро таъсир кейинчалик инсон фаолиятининг деярли барча соҳаларини қамраб олди. Ушбу жараёнга катта даражада илмий-техникавий инқилобнинг янги босқичи ёрдам берди (Ж. Розенау фикрига кўра “глобаллашувни танқис қилайлик” деган ахборот-коммуникатсия технологияларини ривожлантириш). Глобаллашув ноаниқ ва қарама-қарши бўлган ҳодиса бўлиб, у ижобий ва салбий оқибатларни келтириб чиқаради. Шундай қилиб, масалан, турли хил профессионал уюшмалар ўртасида улкан уланиш имкониятларини тақдим этиш, шунингдек, гиёҳвандлик бизнеси, террористик ташкилотлар ва ноқонуний қуроли савдоси билан шуғулланадиган ташкилотлар фаолиятини фаоллаштиришга имкон беради. Кўпинча, энг кам ривожланган минтақалар ва энг кам ривожланган ижтимоий қатламлар глобаллашувнинг ижобий меваларидан фойдалана олмайдилар. Ривожланган мамлакатлар ва аҳолининг моддий таъминланган қатламлари ўз муаммоларига ега. Фаолликнинг юқори суръатлари, жуда катта миқдордаги маълумот, “хатолик нархи” нинг ошиши (хато, масалан, оператор, авиадиспетчернинг юзлаб ва ундан ортиқ одам ҳаётига олиб келиши мумкин) психологик ортиқча юк, депрессия ва руҳий касалликларнинг кўпайишига олиб келади.

Глобаллашувнинг нотекислиги иқтисодиёт тармоқларида намоён бўлади. Улардан баъзилари осонликча янги шароитларга мослашиб, техник янгиликларни қабул қилишади (масалан, деярли тўлиқ компютерлаштирилган банк иши), бошқалари ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, кўпроқ анъанавий равишда йўналтирилган бўлиб қоладилар.

Буларнинг барчаси М. Кастеллсга замонавий дунёдаги ассиметрия ҳақида гапириш учун асос яратди. Кўпинча ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда глобаллашув жараёнлари ёнида турганлар бунга қаршилиқ кўрсатиб, табақаланишни йўқ қилишга уринмоқдалар. Бу анти-глобаллашув ва муқобил глобаллашув фаолиятининг турли шаклларида намоён бўлади.

Глобаллашув жараёнларининг нотекислигига оид қизиқарли ғояни швед тадқиқотчиси О.Е.Андерссон ва унинг ҳамкасблари “Жаҳон иқтисодиётига кириш ешиги” китобида баён етдилар. Унинг моҳияти шундан иборатки, глобаллашган давлатлар эмас, балки ўзаро боғланган тугунлар боғланган алоҳида ҳудудлардир. Муаллифлар иқтисодий ихтисослашув, шунингдек, ўзаро боғлиқ иқтисодий тугунлар минтақалар учун янги имкониятлар очишини ва глобал дунё учун ўзига хос “ешик” эканлигини кўрсатди. Натижада, турли хил географик шаклланишлар (шаҳарлар ва кичик ҳудудлар) дунёга турли йўллар билан “мос келади”. Улардан баъзилари, хусусан, Нью-Ёрк, Лондон, Токио, Буюк Вашингтон, Жанубий Калифорния, Франкфурт, Милан, Маями, Ванкувер, Сингапур ва бошқалар ўзларини глобаллашувнинг “етакчиси”, бошқалари еса четда қолдирмоқдалар. О.Е.Андерссон ва унинг ҳамкасблари глобаллашув жараёнларини иқтисодий текисликда кўриб чиқмоқдалар, аммо шунга ўхшаш фикр сиёсат учун жуда маъқулдир.

Глобаллашув билан бир қаторда, унга ҳамроҳ бўлган яна иккита тенденция мавжуд - маҳаллийлаштириш ва изолятсия. Агар изолятсияизм глобаллашув таъсиридан ҳимоя қилиш стратегиясини назарда тутган бўлса, у ҳолда маҳаллийлаштириш маҳаллий шароитга, ўз минтақасининг ўзига хос хусусиятларига мослашишни назарда тутди.

Маҳаллийлаштириш тушунчаси сиёсатшуносликка иқтисоддан ҳам келиб чиққан. Терри де Монтбреал таъкидлашича, глобаллашув ҳақида гап кетганда, биз “умуман унификатсия ва стандартлаштиришни назарда тутмаймиз. Ахир, автомобил дизайнерлари ҳар қандай дидни қондиришга қодир универсал “дунё” машинасини яратишга интилмайдилар. Бу ҳақиқий эмас. Масалан, худди шу Франтсиянинг Даноне компаниясининг маҳсулотлари паришликларнинг дидига, Санкт-Петербургда - петербургликлар учун, Шанхайда еса хитойликлар учун мўлжалланган ва ҳакозо.

Зехндаги ва менталитетдаги фарқлар ҳеч қачон йўқолмайди.

Бир вақтнинг ўзида глобаллашув ва локализатсия ҳодисаси “глокализатсия” (икки сўзнинг бирлашиши ва қисқаришидан - глобаллашув ва локализатсия) деб номланади.

П. Бергер ва С. Хантингтонлар дунёнинг турли минтақаларида глобаллашув жараёни нақадар аниқ эканлиги ҳақидаги саволга жавоб бериш учун тадқиқот ташкил этишди. Унинг натижалари “Глобаллашувнинг кўп қирралари” китобида келтирилган. Глобаллашувнинг тўртта параметри таъкидланди:

1) мусика, филмлар, шунингдек ресторан тармоқлари, телёканаллар, таниқли компаниялар маҳсулотларини ўз ичига олган оммавий маданият;

2) “Давос маданияти”, яъни бизнес тузилмалари учун хос бўлган бизнес маданияти;

3) “зиёлиларнинг клуб маданияти” - енг кенг тарқалган ғоявий ва назарий йўналишлар;

4) енг муҳим диний еътиқодлар ва унга боғлиқ ҳаракатлар.

Глобаллашувнинг ушбу тўртта параметрларига тўхталиб, турли мамлакатлар тадқиқотчилари, хусусан, Хитой, АҚШ, Германия, Ҳиндистон, Жанубий Африка, Чили ва бошқалар глобаллашув жараёнларининг ривожланишини таҳлил қилишга уриндилар.

Ҳеч бўлмаганда сўнгги ўн йилликдаги геосиёсий жараёнларнинг ривожланиши Марказий Осиё Евроосиёнинг муҳим минтақаларидан бирига айланганлигини, бу вазият континентал ва глобал хавфсизлик тизимидаги умумий иқлимга жиддий таъсир кўрсатганлигини аниқ кўрсатмоқда.

Марказий Осиёнинг таъсири бирданига бир нечта йўналишларда сезилади ва бу биринчи навбатда халқаро терроризмга қарши кураш ва нефт ва табиий газ таъминотида тааллуқлидир.

Шу билан бирга, Марказий Осиё омилининг континентал ва глобал миқёсдаги аҳамияти тобора ортиб бориши маълум хавфларни келтириб чиқаради - тобора кўпроқ жаҳон хавфсизлик тизими ва иқтисодиётининг ажралмас қисмига айланиб, минтақанинг ўзи анъанавий равишда ушбу йўналишни белгилайдиган кўплаб омиллар ва жараёнларнинг таъсирига сезгир бўлиб қолади (глобал сиёсий, иқтисодий, маданий ва мафкуравий ривожланиш).

Бу уларнинг Марказий Осиё мамлакатлари учун узоқ муддатли миллий стратегияларини шакллантириш ва изчил амалга ошириш масаласини анча мураккаблаштиради. Қийинчилик шундан иборатки, минтақанинг геосиёсий роли ҳар йили ўсиб бориши билан унда жойлашган давлатлар тобора енг мураккаб сиёсий, дипломатик ва молиявий-иқтисодий жараёнлар майдонига кириб бормоқда, бу еса ўз навбатида миллийликни ҳимоя қилиш стратегиясининг сифати ва мослашувчанлиги доимий ўзгаришини талаб қилади (манфаатлар).

Дарҳақиқат, мавжуд бўлган барча таҳликалар ва таҳдидларни ҳисобга олган ҳолда, Марказий Осиё ҳозирги босқичда ўзи учун муҳим масалани доимий равишда ҳал қилишга мажбур - бир томондан, халқаро барқарорликнинг форпости ва жаҳон иқтисодиётининг ажралмас қисми сифатида ўз позицияларини мустаҳкамлашда давом етмоқда, иккинчидан, салбий омиллар таъсирини минималлаштириш Марказий Осиёда хавфсизлик даражасининг пасайишига олиб келиши мумкин.

Албатта, ҳар бир Марказий Осиё мамлакати ўз манфаатлари нуқтаи назаридан миллий манфаатларнинг устуворлигидан, геосиёсий позициясининг ўзига хос хусусиятларидан ва турли хил манбаларнинг мавжудлигидан келиб чиқиб, ўз йечимини топишга интилади, аммо умуман минтақа учун бу вазифа фақатгина “Марказий Осиёнинг ролини кучайтиришда” ишлаб чиқилган глобал сиёсий ва иқтисодий хавфсизликни сақлаш минтақага беқарорлик олиб келиши мумкин бўлган омиллар

таъсирини минималлаштириш. “Бугунги кунда ушбу мезоннинг иккала таркибий қисмининг туташган қисмида камида учта соҳани аниқлаш мумкин - бу Афғонистон муаммоси, йўналишларнинг диверсификатсиясини ҳисобга олган ҳолда нефт ва газ таъминотини кўпайтириш ва Марказий Осиёни континентал транспорт марказига айлантириш. Уларнинг ушбу мезонга кириши, бошқа нарсалар қатори, минтақавий ва глобал ўйинчиларнинг кўп сонли иштироки билан ажралиб турадиган кучли геосиёсий таркибий қисмга ега эканлиги билан изоҳланади.

Марказий Осиё хавфсизлигининг афғон омили 2000-йилларнинг бошларида Марказий Осиёни айнан афғон омили олиб чиқди, глобал барқарорлик ва хавфсизликни сақлаш жараёнлари олдиға, Қўшма Штатлардаги терактлар билан боғлиқ бўлган 2001 йил 11 сентябр воқеалари ва кейинчалик халқаро коалициянинг Толибон ва Ал-Қоида билан курашни бошлаш тўғрисидаги қарори афғон муаммосини минтақавий даражадан глобал муаммога айлантиришга олиб келди.

Марказий Осиё ўз мақомини анча ўзгартирди - Афғонистондан тўғридан-тўғри таҳдид туфайли ўз хавфсизлиги ва барқарорлиги учун жуда катта хавф туғдирадиган минтақадан афғонистон иқтисодиётини тиклашнинг муҳим омилига айланган барқарорлик даражаси юқори бўлган минтақага айланган.

Ироққа урғу бериш билан бир қаторда афғонистонлик характерининг бир неча сабаблари бор еди, бу еса халқаро ҳамжамиятнинг онгига бироз тасалли берди. Аввало, бу, албатта, Афғонистоннинг расмий ҳокимиятларини яратиш, мамлакатдаги муваффақиятли президент ва парламент сайловлари, иқтисодиётни тиклаш, таълим, соғлиқни сақлаш, суд тизими, армия ва полиция жараёнларининг бошланишидир.

Ўзбекистондаги нуктаи назар 2008 йилда Бухарестда бўлиб ўтган НАТО саммитида Ўзбекистон биринчи Президенти И.Каримов томонидан тақдим этилган “6 + 3” Афғонистон бўйича алоқа гуруҳини яратиш концепциясида ишлаб чиқилган. Концепциянинг мазмуни Афғонистонни Ўзбекистон, Хитой, Ерон, Тожикистон, Покистон, Туркманистон, АҚШ, Россия ва НАТО иштирокида жойлаштириш масалалари кўп томонлама асосда муҳокама қилиниши мумкин бўлган платформани яратишдир.

Хайратон-Мозори-Шариф темир йўлининг қурилиши. Бундай лойиҳалар бўйича улуш Ўзбекистоннинг стратегик позициясига тўлиқ мос келади.

Минтақавий хавфсизликнинг энергетик жиҳати. Минтақа мамлакатлари мустақилликка еришганларидан бери, энергетика соҳаси тобора кўпроқ Марказий Осиё хавфсизлиги ва барқарор ривожланишини таъминлашнинг асосий омилларидан бирига айланди. Бу, авваламбор, нефт ва табиий газнинг аниқланган ва истикболли захираларининг доимий равишда ўсиб борадиган ҳисоб-китоблари билан боғлиқ еди.

Ҳозирги вақтда Қозоғистонда тасдиқланган нефт ва газ захиралари 5 миллиард тонна ва 3 трлн. кубометр, ўз навбатида, Ўзбекистонда 0,53 миллиард тонна ва 3,4 трлн. кубометр (геологик захиралари - 5 триллион), Туркманистонда - 0,95 миллиард тонна ва 3 триллион кубометрдан иборат

(яқинда топилган “Жанубий Иолотан-Сердар” конлари захираларини ҳисобга олмаганда).

Бундай захираларнинг мавжудлиги, Марказий Осиёни дунёнинг энергетик минтақаларининг биринчи тоифасига олиб чиқиши, минтақавий хавфсизликнинг иқтисодий ва геосиёсий жиҳатларига дарҳол таъсир кўрсатди.

Ўзбекистон нафақат автомобилсозлик каби янги саноат тармоқларини яратишга, балки ялпи ички маҳсулотни шакллантиришнинг барча тармоқ тузилишини сезиларли даражада мувозанатлаштира олди. 2008 йилда ЯИМ ишлаб чиқариш таркибида 46,5% хизматлар ишлаб чиқариш, 43,4% маҳсулот ишлаб чиқариш ва 10,1% соф солиқлар ва экспорт-импорт оператсияларига тўғри келди.

Экспорт таркиби қуйидагича еди: энергетика ва нефт маҳсулотлари - 25,2%, қора ва рангли металллар - 7%, машина ва ускуналар - 10,4%, хизматлар - 10,7%, пахта толаси - 9,2%, кимёвий маҳсулотлар ва ундан олинган маҳсулотлар - 5,6%, озиқ-овқат маҳсулотлари - 4,4%, бошқалар - 19,4%.

Ўзбекистонга келсак, айнан инқироз даврида илгари қабул қилинган миллий иқтисодиётнинг хом ашё экспортига боғлиқлигини камайтириш, саноат ва қайта ишлаш соҳасини ривожлантириш фойдасига ижобий таъсир кўрсатди. Гарчи жаҳон бозорида саноат маҳсулотларига талаб ва нархларнинг маълум даражада пасайиши кузатилган бўлса-да, аммо Ўзбекистон ўз таъсирини камайтириш учун мавжуд механизмлардан самарали фойдалана олди. Ўзбекистон фавқулодда инқирозга қарши дастурни қабул қилиш ва ички талабни ва миллий ишлаб чиқарувчилар маҳсулотларини истеъмол қилишни рағбатлантириш, харажатларни қоплаш ва бундан ташқари, ЯИМнинг юқори ўсишини сақлаб қолиш чораларини кўрди.

Мустақилликни қўлга киритган даврдан бошлаб баъзи Марказий Осиё экспортчилари нефт ва табиий газ йетказиб беришнинг янги йўналишларини яратиш курсини эълон қилишди. Хомашё қазиб олиш ўсиб бориши билан бу масала ҳамма учун долзарб бўлиб қолди ва бунинг объектив сабаблари бор еди.

Биринчидан, Совет Иттифоқи даврида қурилган қувурларнинг қуввати аниқ йетарли эмас еди. Бундан ташқари, “Сентрал Асиа-Сентер” газ қувурлари каби тизимлар ескирганлиги сабабли уларнинг ўтказувчанлигини камайтира бошлади.

Иккинчидан, асосан анъанавий шимолий бозорларга (Европа ва МДХ мамлакатлари) бўлган эътибор уларда истеъмол билан боғлиқ вазиятга ҳаддан ташқари боғлиқликни келтириб чиқарди ва экспорт қилувчиларнинг энергия сиёсатини мослашувчанликдан маҳрум қилди. Буни 2008-2009 йиллардаги инқироз даврида Европа бозорида табиий газни истеъмол қилиш ҳолати тасдиқлайди, бу еса у сезиларли даражада пасайишни бошлаган, бу еса экспорт қилувчилар учун катта қийинчиликлар туғдирган. Худди шу қаторда такрорий Украинанинг “газ инқирозлари” ни еслатиб ўтиш керак.

Учинчидан, илгари Марказий Осиёдан табиий газ ва нефт экспортининг марказида бўлган Европа бозорида Россия, Африка, Форс кўрфази ва Яқин Шарқ йетказиб берувчилари ўртасида жуда юқори рақобат мавжуд еди. Ушбу турдаги бозорга ҳаддан ташқари қарамлик керак эмас, чунки бу ҳолда экспорт қилувчи ва импорт қилувчи ўртасидаги муносабатларда геосиёсий компонент сезиларли даражада ошади.

Тўртинчидан, сўнгги ўн йилликларда Жанубий ва Жануби-Шарқий Осиёда, Узоқ Шарқда Осиё ва биринчи навбатда Хитойда иқтисодий тараққиётнинг юқори суръатлари туфайли нефт ва газ истеъмолининг тез суръатларда ўсиши кузатилмоқда. ХХІ асрнинг биринчи ўн йиллигида айнан улар углеводородлар истеъмолининг глобал ўсишида шер улушини шакллантирдилар. Марказий Осиё Хитой билан чегарадошлигини ҳисобга оладиган бўлсак, дунёдаги енг тез ривожланаётган энергия бозорига киришга ҳаракат қилмаслик узоқни билган бўлар еди.

Ерон ядро дастури атрофидаги ноаниқликлар ва ҳодисалар, шунингдек, мунозараларнинг салбий йўналиши Марказий Осиё компаниялари томонидан Марказий Осиёнинг Яқин Шарқ, Жанубий ва Жануби-Шарқий Осиёдаги денгиз ешиги ролини ўйнайдиган Ероннинг Бандар Аббос ва Чабаҳар портларининг имкониятларидан фойдаланишга таъсир қилиши мумкин.

Хулоса қилиб шуни таъкидлашни истардикки, яқин келажакда минтақадаги хавфсизликнинг ҳозирги ҳолатини белгилайдиган учта омил ҳам долзарб бўлиб қолади. Албатта, Афғонистон инқирозини тўлиқ ҳал этиш енг долзарб масала бўлиб қолмоқда. Бу минтақавий хавфсизликнинг кўплаб масалалари боғлиқ бўлган ўқ Афғонистон муаммосини ҳал қилиш сиёсий, мафкуравий, иқтисодий, энергетик ва транспорт хавфсизлиги соҳасидаги умумий иқлимга дарҳол таъсир қилади.

Масалан, Афғонистонни барқарорлаштириш мафкурачиларни турли радикал псевдо-диний оқимлардан беқарорликнинг Афғонистонга туташ минтақаларга тарқалиши ва бу давлатдан ўз ҳудуди сифатида фойдаланиш ҳақидаги иллюзияларидан маҳрум қилади. Шунингдек, бу террористик гуруҳларни молиялаштириш манбаларига ва Афғонистоннинг ривожланишига тўсқинлик қиладиган корруптсияга қарши жиддий зарба берадиган гиёҳванд моддалар ишлаб чиқариш ва контрабандасига қарши фаолроқ курашишга йўл очади. Натижада, Афғонистон иқтисодиёти халқаро интегратсияга киришиши мумкин еди, чунки у потентсиал равишда ҳам истиқболли савдо бозорини, ҳам табиий ресурслар мавжудлиги учун ҳали тўлиқ ўрганилмаган ҳудудни ифодалайди. Афғонистонда табиий бойликларнинг захиралари жуда катта аҳамиятга ега эканлиги “Хожигакъ ва “Айнакъ мис каби йирик темир рудалари конлари топилганлигидан далолат беради.

Минтақанинг энергетика тармоғининг унинг барқарорлигига таъсири масаласи ҳам долзарб бўлиб қолади. Икки стратегик қарашларнинг тўқнашуви, улардан бири Марказий Осиё давлатларининг позициясини акс эттиради, бу энергетика соҳасига асосан иқтисодиёт призмаси орқали қараш, иккинчиси - Буюк Энергия Ўйини нуктаи назаридан фикр юритадиган турли

хил геосиёсий радикаллар мавжуд. Бунинг асосий сабаби келажакда минтақадан нефт ва газни жаҳон бозорларига йеткилиб бериш ҳажмининг ўсиши бўлади.

Хавфсизликнинг транспорт жиҳатига келсак, баъзи ҳудудларда (афғон, ерон ва жанубий кавказ) бу қўшни минтақаларда турли геосиёсий жараёнларнинг ривожланишидан келиб чиқади. Умуман олганда, Марказий Осиёнинг транспорт коммуникациялари ва уларнинг юк оқимлари билан тўйинганлиги тўғридан-тўғри минтақанинг иқтисодий ривожланишига ҳам, континентал савдо айланмасининг интенсивлигига ҳам боғлиқ бўлади, бу глобал иқтисодий инкироз сабаблари бартараф этилганда ўсиши табиийдир.

Назорат саволлари ва топшириқлар:

1. Геосиёсатнинг фан сифатида шаклланишининг қисқача тарихи қандай?
2. Бошқа фанлар тизимида геосиёсатнинг ўрни қандай?
3. Геосиёсатнинг объекти ва предмети нима?
4. Геосиёсатнинг асосий қонунлари қандай?
5. “Геосиёсий давр” тушунчасининг моҳиятини кенгайтиринг.
6. XIX-аср бошларидан бери геосиёсий даврларни тавсифловчи асосий босқичлар қандай?
7. Геосиёсатнинг асосий тоифалари қандай?
8. Геосиёсий фаннинг усулларини санаб беринг.
9. Геосиёсатнинг асосий функцияларининг моҳияти нимада?
10. “Биполяр” ва “кўп қутбли дунё” вазифалари нималардан иборат?
11. Дунёнинг замонавий ривожланиши халқаро муносабатлар тизимининг ўзгаришига қандай таъсир қилади?

Фойдаланган адабиётлар

1. Дзоло Д. “Трагедия” политической науки // Политология вчера и сегодня. -М., 1990.
2. Дугин А. Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить Пространством. - Изд. 4-е, М., “АРКТОГЕЯ – центр”, 2000; Фриедрих Ратзел. Полетисче Географис 1887, "Еинлеитунг"; Убер дие гесетзе дас расумличер Wachstum дер стаутен. 1901
3. Желтов В. В. Геополитика. - Кемерово. 2001.
4. Зеркин Д.Л. Основы политологии: Курс лекций. - 2-е изд. Доп. - Ростов-н/Д. 1999.
5. Ирхин Ю.В., Зотов В.Д., Зотова Л.В. Политология: Учебник. -М., 1999; Ушков А.М. Современная геополитика // Теоретическая и прикладная политология / Под ред. В.И. Жукова, Б.И. Краснова. - М., 1997.
6. Козик А.А. Мировая система социалистического хозяйства. -М., МГУ, 1975.
7. Лазарев. А. Д. Геополитика и политическая география: Общее и особенное / Человек и общество на рубеже тысячелетий. Международный

сборник научных трудов / Под общ. ред. проф. О. И. Кирикова -Выпуск 20. Воронеж; Воронежский Государственный педагогический университет, 2003.

8. Лазарев. А. Д. Геополитическое пространство - категория геополитики. Вестн. КузГТУ, 2002, № 3.

9. Лазарев А. Д. О геополитике. / В кн. Гуманитарное образование в техническом вузе: Материалы межвузовской научно-парктич. конф. 25-26 сентября 2000 г. / Кузбас. гос. техн. ун. - Кемерово, 2001, Геополитика - наука/ вестник КузГТУ 2000 № 3.

10. Нартов Н.А. Геополитика /Учебник для вузов. - М., 1999.

11. Словарь иностранных слов - М., Сирин., 1996.

12. Философский словарь. / Под ред. И.Т. Фролова, изд-е пятое. -М., 1987.

13. Философский энциклопедический словарь. -М., 1983.

14. Энтин М.Л. Международные гарантии прав человека. -М., 1997.

8-мавзу. Марказий Осиёнинг халқаро иқтисодий муносабатлар тизимидаги ўрни.

Режа:

- 1. Глобаллашув, ахборотлашув ва бу жараёнларнинг халқаро муносабатларда кучлар мувозанатига таъсири.**
- 2. МДХ доирасидаги иқтисодий интеграцион жараёнлар.**
- 3. Трансчегаравий сувлардан фойдаланиш масалалари.**
- 4. Марказий Осиё минтақасида транспорт коридорларини шакллантириш масалалари.**

Таянч сўз ва иборалар:

Икки қутбли дунё, кўп қутбли дунё, биполяр, МДХ, глобаллашув, ахборотлашув, кучлар мувозанати, иқтисодий интеграция, трансчегара, Европа, Осиё, уч қутбли дунё, гегемония, монополия, ҳукмронлик, Халқаро давлатлараро ташкилотлар, халқаро нодавлат ташкилотлар, жаҳон сиёсати, халқаро муносабатлар, акторлар, иштирокчилар хилма-хиллиги, миллий ва минтақавий манфаатлар, минтақавий интеграция, моделлар, глобал хавфсизлик, ташқи сиёсат, ташқи сиёсий фаолият, хавфсизлик, куч ишлатмаслик, тинчликни сақлаш, минтақа, доктрина, концепция, принцип, эволюция, ШХТ, БМТ, ҳукумат, нодавлат ташкилотларни, Миллий суверенитет, давлатлараро бирлашма, ҳудудий бирлашмалар, миллий ва минтақавий хавфсизлик.

1. Глобаллашув, ахборотлашув ва бу жараёнларнинг халқаро муносабатларда кучлар мувозанатига таъсири.

Глобаллашув кенг маънода иқтисодий, маданий, ижтимоий ва сиёсий маънода бир хил бўлган сайёра маконини шакллантириш тенденцияси сифатида тушунилади. Халқаро сиёсий маънода глобаллашув деганда, авваламбор, давлат суверенитетининг заифлашуви тенденцияси, дунё миқёсида тартибга солишни амалга оширишга қодир, дунё тараққиётини бошқаришга қодир бўлган миллатлараро сиёсий тузилмалар ёки трансмиллий тармоқларнинг шаклланиши тушунилади. Мафкуравий ва сиёсий маънода глобаллашув асосан трансмиллий либерализм мафкураси ва қадриятлари - инсон ҳуқуқларига универсалист ёндошиш, либерал демократик тамойилларга асосланган жамият сиёсий тузилиши доктринаси тарқалиши билан боғлиқ.

Ушбу жараёнлар мамлакатлар, халқлар, шахслар ўртасидаги масофани камайтирадиган янги, биринчи навбатда, ахборот-коммуникатсия технологиялари ривожланиши таъсири остида юзага келади. Замонавий технологиялар асосида янги ижтимоий-иқтисодий тартиб яратилмоқда, бу жуда катта иқтисодий ва молиявий ўзаро боғлиқликни, келажакда еса ягона глобал иқтисодиётни шакллантиришни назарда тутди. Ижтимоий соҳада шахслар ва ижтимоий гуруҳларнинг ҳаракатчанлиги сезиларли даражада ошади ва турли жамоалар ўртасидаги алоқалар янада кучаяди. Ушбу жараёнлар дунёнинг сиёсий ташкилотига ҳам таъсир қилади, сиёсий

муносабатларни трансмиллийлаштиришга, сўнгра кутилганидек глобал сиёсий институтларнинг шаклланишига олиб келади.

Ушбу тенденцияни намоён қилиш учун вақт оралиғи масаласи очик бўлиб қолмоқда, бу муаммога турли хил қарашлар мавжуд. Глобаллашув тенденцияси 1960-йиллардан бошлаб аниқлана бошлади, бу глобал ривожланиш муаммоларига бағишланган биринчи илмий ишларда (хусусан, Рим клуби маърузаларида) ўз аксини топди. 1970 йилдан бери, глобаллашув ва халқаро сиёсий жараёнлар ўртасидаги боғлиқлик ўрганила бошланди - олимлар трансмиллий актёрлар (корпорациялар, ҳукуматлараро ва нодавлат ташкилотлар) давлатларнинг суверенитетига таъсир кўрсатишига эътибор қаратдилар.

Жаҳон сиёсати ва халқаро муносабатлар назариясида глобаллашув хронологияси бўйича бошқа қарашлар мавжуд. Бир қатор олимларнинг фикрига кўра, замонавий маънода глобаллашув 20 аснинг иккинчи ярмида дунёни мустамлака қайта йўналтириш тугаши, саноат янгиликлари пайдо бўлиши билан саноат давридан бошланган. ва шу асосда халқаро иқтисодий муносабатлар янги тизимининг шаклланиши. Буюк географик кашфиётлар даври ва Ғарбий Европада (ХВ-ХVIII асрлар) капиталистик муносабатлар шаклланган даврдан бошлаб глобаллашув ҳақида гапириш мумкин деган қараш кенг тарқалган. Еволютсион ва дунё-тизим ёндашувлари тарафдорлари глобаллашув жараёнларининг асослари милоддан аввалги бир неча минг йилликларда яратилган деб ҳисоблайдилар ва глобаллашув инсоният тарихи давомида кузатилган узоқ еволютсион жараёндир.

А.Г.Френк ва Б. Гиллар глобаллашув (дунё тизимининг ривожланиши) тахминан 5000 йил давомида кузатилган деган фикрни асослаб бериб, милоддан аввалги 3000 йил Афро-Евроосиё маконида мавжуд бўлган кенг иқтисодий алоқаларга эътибор қаратдилар. е. Ж.Моделски, Т.Девезас ва В.Томпсонлар "Глобаллашув еволютсион жараён сифатида" (2007) китобидаги бир қатор бошқа муаллифлар билан биргаликда глобал дунё тараққиёти инсониятнинг 300 га яқин авлодларининг (7500 йилдан ортиқ) тарихий саъй-ҳаракатларини ўз ичига олганлигини исботлайдилар.

Халқаро сиёсий соҳадаги глобаллашув тенденциясининг замонавий кўринишлари биринчи навбатда жаҳон сиёсий маконини ташкил қилишнинг миллий-давлат моделини ўзгартириш билан боғлиқ. Бу ижтимоий, иқтисодий ва маданий жараёнларнинг табиати ва миқёсидаги сифат ўзгариши, уларнинг давлатларнинг ҳудудий чегараларидан чиқиб кэтиши таъсири остида юзага келади. Бу ўзгарувчан муҳит устидан давлат назоратининг қисман йўқолишига олиб келади. Фақатгина давлат ва ҳатто кўп томонлама механизмлардан фойдаланган ҳолда, тобора мураккаблашиб бораётган жараёнларни тартибга солиш вазифасини бажара олмайди. Натижада, халқаро сиёсий тизим ягона сиёсий маконни, умумий ваколат доирасини - хавфсизлик масалалари, экологик муаммолар, иқтисодий тартибга солиш, мигратсия оқимларини бошқариш ва бошқаларни шакллантиришга интилмоқда, деб тахмин қилинади.

Шунга қарамай, глобаллашув миллатчилик ва суверенитет билан боғлиқ бўлган тесқари, реакцион жараёнлар, шунингдек, давлатчиликни янада ривожлантириш, уни замонамизнинг муаммоларига мослашиши билан бирга келади. Халқаро сиёсий соҳадаги глобаллашув тенденциясининг йўналиши ва истиқболларини баҳолашда марказлашув глобаллашаётган дунёда давлатларнинг ўрни масаласидир.

Глобаллашувнинг либерал қарашлари давлатнинг ўзини ўзи ташкил этиш, мураккаб ўзаро таъсир, давлат ва нодавлат субъектлар ўртасидаги доимий алоқалар билан бошқариладиган ягона сиёсий маконда тарқалишини назарда тутди. Реалистик доираларда глобаллашув жараёни бошқа давлатларнинг суверенитетини чеклайдиган, ўз давлатларини ташламасдан ва ҳатто уни мустаҳкамламайдиган енг қудратли, ривожланган ва замонавий шароитларга мослашган давлатлар томонидан бошқарилади деган қараш кенг тарқалган. Консерватив тенденция муаллифлари глобаллашув сиёсий ривожланишнинг ўлик модели бўлиб, ҳукуматро ташкилотлар доирасида глобал муаммоларни суверен тенглик принципи асосида ҳал қилиш учун бошқа давлатлар билан ўзаро алоқада бўлиб, статистик қадриятларга, ажралмас ва асосан ўзини ўзи таъминлайдиган давлат моделига қайтиш зарурлиги ҳақида гапирадилар. Шундай қилиб, сиёсий соҳада глобаллашув тенденцияси қарама-қарши бўлиб намоён бўлади ва келажакда турли хил сценарийларга мувофиқ давом этиши мумкин.

Ижтимоий, иқтисодий ва маданий нуқтаи назардан глобаллашув мунозарали жараёндир. Шундай қилиб, глобаллашув минтақалаштириш билан бирга келади, яъни. дунёнинг турли минтақаларида, асосан иқтисодий асосда халқаро уюшмалар ташкил этиш. Жаҳон миқёсидаги бундай уюшмалар ўз ичида яхлит бўлиб, рақобатга киришадилар, бу еса глобаллашувнинг чизиқли табиатига шубҳа туғдиради. Глобаллашув етдик, маданий, тсивилизатсион, диний онгнинг кўтарилиши, глобал дунёнинг шаклланиши ўзи билан бирга олиб келадиган либерал, утилитар, истеъмол қадриятларининг тарқалишига қарши норозилик билан бирга келади.

Глобаллашув жараёнларининг диалектик, ноаниқ табиати ижтимоий фанларда акс этади. Сотсиолог Р. Робертсон 1994 йилда глобаллашув ва маҳаллий даражадаги изолятсия тенденцияларининг замонавий дунёсида бир вақтнинг ўзида намоён бўлишини назарда тутадиган "глокализатсия" атамасини таклиф қилди. Ж. Розенов ўз китобида "Масофавий яқинлашиш: глобаллашув заминида ётган динамикаси" метафора сарлавҳаси билан ушбу қарама-қарши жараёнларни акс эттириш учун "фрагментация" атамасидан фойдаланишни таклиф қилади, жаҳон ҳамжамиятини ташкил этишнинг ҳар бир даражасида интеграция ва парчаланиш кучларининг ўзаро таъсирини таъкидлайди.

Д. Хелд ҳамкасблари билан биргаликда глобаллашувни ўрганиш бўйича кенг кўламли лойиҳада ушбу тенденция бўйича қуйидаги қарашларнинг типологиясини таклиф этади. Гиперглобалистлар (хусусан, К. Охмае, С. Странге) глобаллашув инсоният тарихидаги янги давр бўлиб, унда ҳамма нарса ягона глобал бозор кучларига бўйсунди. Скептиклар (П. Хирст, Г.

Томпсон, С. Хантингтон, Р. Гилнин) глобаллашув моҳиятан афсона, воқелик еса дунёни учта асосий минтақавий блокларга (Европа, Осиё-Тинч океани, Шимолий) ажратиш деб ҳисоблайди. Америка) давлатларнинг кучли таъсирини сақлаб турганда. Трансформистлар (Е. Гидденс, Ж. Розенау, Ж. Ругги, С. Сассен) глобаллашув даврида давлатлар ва жамиятлар ўзаро боғлиқ, аммо кўпроқ ноаниқ дунёга мослашиш учун жиддий ўзгаришларга дуч келмоқдалар.

Глобаллашувни глобаллашувнинг тарқалиши мафкураси, глобал манфаатларни миллий манфаатлардан устун қўядиган ва кўпинча бир миллат ёки давлатлар гуруҳининг манфаатларини глобал манфаатлар сифатида ифода этишга интиладиган сиёсат ёки сиёсат йўналиши бўлган глобаллашувдан ажратиш керак. А. С. Панарин глобаллизмни "сиёсат ва психология, ирода ва онгга бўлган муносабат сифатида, одамларнинг миллий ўз тақдирини белгилашнинг одатий усулларига қарши мақсад сифатида қарайди. Тегишли муносабат муайян ижтимоий гуруҳларни атрофдаги табиий муҳитга нисбатан ғоявий ва ижтимоий-маданий ажралиб чиқиши асосида вужудга келади»¹. Шу сабабли, сиёсатшунос Ғарб босими ва кўп қутбли дунё пайдо бўлишига тобора ортиб бораётган тсивилизатсион жавобни башорат қилмоқда.

Глобаллашувга Америка-марказли ёки аниқроғи Ғарбга йўналтирилган ифодасида жавоб сифатида, глобаллашувга қарши ҳаракат пайдо бўлди. У асосан Ғарб давлатлари ва уларнинг монополиялари қудратига асосланган, бошқа давлатларнинг ривожланишини тўхтатиб турувчи ва глобал миқёсда нодемократик бошқарув тизимини ўрнатадиган замонавий глобаллашув моделини танқид қилади. Идеал ҳолда, ушбу ҳаракат вакиллари трансмиллий корпорациялар давлатлар томонидан сиёсий қарорлар қабул қилишда таъсир ўтказиш, шунингдек минтақавий ва маҳаллий даражада демократик бошқарув механизмларини зарарсизлантириш имкониятига ега бўлганда, глобаллашувнинг неолиберал моделини танқид қиладилар. Ушбу ҳаракатнинг муҳим мазмуни ишчилар ҳуқуқлари учун кураш, айниқса турли хил трансмиллий корпорациялар томонидан меҳнат қонунчилиги бузилиши фонида, шунингдек, урушга қарши ҳаракат бўлиб, низоларни тинч йўл билан ҳал қилиш ва трансмиллий иқтисодий низоларни ноҳарбий усуллар билан ҳал қилиш тарафдори.

Шундай қилиб, глобаллашув замонавий халқаро алоқалар ва жаҳон сиёсатида ва умуман олганда жаҳон тараққиётида муҳим тенденция сифатида қаралмоқда. Бироқ, глобаллашувнинг замонавий жараёнларида бир қатор карама-қаршиликлар ва субъектив жиҳатлар кузатилмоқда. Глобаллашувнинг келажакдаги йўналиши турли мамлакатлар ва халқларнинг биргаликдаги сабъ-ҳаракатларига, шунингдек глобаллашувнинг барқарор моделлари ва глобаллашув жараёнларини бошқариш институтларини илмий излашга боғлиқдир².

¹ Панарин Л. С. Испытание глобализмом. М. : Русский национальный фонд, 2000.

² https://studme.org/198142/politologiya/globalizatsiya_tendentsiya_mezhdunarodnyh_otnosheniy

Бир кутбли дунёдан кўп кутбли дунёга ўтиш йўллари

Америкалик услубдаги неолиберализм аллақачон кўп муаммоларни бошдан кечирган: бу дунё инқироzi ва рангли инқилоблар билан урушлар ва пост-социалистик мамлакатларнинг нотинчлиги. Аммо энг ёмони бу ҳам эмас, балки АҚШ буларнинг барчасини "кўринмас мушт" ёрдамида қўллаб-қувватлаётгани. Бу ҳақда болгариялик сиёсатишунос Петко Ганчев айниқса Правда.Ру учун айтиб беради.

Адолат ва эркинлик - инсоният тарихининг асосий тамойиллари ва кадриятлари

Маълумки, эркинлик ва адолат тамойиллари ва кадриятлари ҳар доим асосий бўлиб, инсоният тарихида ҳаётнинг мазмун-моҳиятини белгилаб берган. Афсуски, ахлоқ тизимида ва сиёсий фалсафада улар ҳеч қачон диалектик ва ўзаро боғлиқ, аммо ўзларини кадрлайдиган тоифалар, ҳатто қарама-қарши бўлганлар сифатида қаралмаган. Ушбу қараш замонавий замон сиёсий фалсафаси ва мафкурасининг асосини ташкил етди.

Дарҳақиқат, ҳақиқий диалектик таҳлил шуни кўрсатадики: эркинлик ва адолатнинг диалектик бирлиги, ҳақиқий эркинликни адолатсиз тасаввур қилиб бўлмади ва эркинликсиз ҳақиқий адолатни иложи йўқ.

Агар биз Спиноза, Ҳегел, Маркс ва Сартр ғояларига риоя қилган ҳолда эркинликни онгли эҳтиёж деб таърифласак, унда адолатни бир гуруҳ, битта жамоа одамларининг ёши, жинси, ирқи, қобилиятлари натижалари ва мукофотларида тенглик деб ҳисоблаш керак эмас. давлат социализми, аммо битта гуруҳ, битта жамоанинг барча аъзолари учун имкониятларнинг тенглиги сифатида.

Шундай қилиб, ҳақиқий эркинлик адолатнинг шарти, ҳақиқий адолат еса эркинликни амалга ошириш шакли сифатида қаралиши керак. Бу шуни англатадики, капитализм ҳар бир шахс учун эркинлиги билан, кучли кишиларга бозорда ҳукмронлик қилиш имкониятини беради ва шу билан кучсизлар ҳисобига ютади, нафақат адолатсиз жамият, балки моҳиятан эркин жамият ҳам эмас, чунки кучли деб аталмиш эркинлик чекловлар ва регуляторлар) бу ўзбошимчалик ва ўрмон.

Худди шу нарсани (фақат бошқача тартибда) адолатнинг етакчи ғояси бўлган давлат социализми ҳақида ҳам айтиш мумкин ва эркинлик ҳамма учун эркинлик сифатида қаралган. Бу ерда (антик даврнинг ўхшаш деспотик ҳолатлари принципига кўра) бири эркин еди, қолганларнинг ҳаммаси эркин ва тенгсиз эмас едилар. Шунинг учун, баъзи бир либерал имкониятларга қарамай, давлат социализми, аслида, тоталитар жамият еди.

Замонавий тарихда ушбу иккиламчини йечишга иккита глобал ёндашув

АҚШ "рус айиғи" ва "хитой аждарининг" ғзабини қўзғадими?

Кўпгина сиёсий тушунчалар ва мафкураларга қарамай, барча тушунчалар етакчи принцип сифатида эркинликни илгари сурадиган (булар "ўнг") ва етакчи принципи адолат ("чап") бўлган тушунчаларга бўлинади. Ва бу Европа халқлари тилларида чуқур шифрланган. Шундай қилиб "ўнг" -

тўғри, тўғри (инглизча), "речт" - тўғри, тўғри (немисча), "ўнг" - тўғри, тўғри (русча) ва бошқалар. Ва шунга кўра, "чап" нотўғри.

Агар марксистлар шахсидаги "чап" эркинликни адолатдан кейин қўйган бўлса, унда либераллар ва неолибераллар шахсидаги "ўнг" (Фр. Хайек, К. Поппер, М. Фридман ва бошқалар) эркинлик адолатни тан олмаслигини тўғридан-тўғри эълон қилади. Шундай қилиб, биз ҳозир қарама-қарши иккита ёндашувнинг устунлигини кўриб турибмиз. Бир томондан, ҳамма нарса товар бўлган ултралиберализм, фундаментал маркетологизм, у ерда "кучли" ҳукмронлик қиладиган олигархия тузилмалари, бошқа томондан тенглаштириш, шахс эркинликлари ва ташаббуслари, авторитар ва диктаторлик режимларини бостириш ...

Бугунги кунда дунёнинг кўплаб мамлакатларида давлат социализми кулаганидан сўнг (1989-1991 йилларда) пайдо бўлган неолиберализм мафкураси ижтимоий дарвинизмнинг янги ўрни, ўрмон мафкураси эканлиги барча жиддий таҳлилчилар томонидан тан олинган. Шунинг учун неолиберализм мафкураси ҳатто Ғарб капиталистик дунёси Иккинчи Жаҳон урушидан кейин "фаровонлик давлати" ёки "фаровонлик давлати" тизимида яратган ижтимоий муносабатлар тузилмаларини барбод қилгани ҳам бежиз эмас. Айнан шунинг учун неолиберализм мафкураси капиталистик жамиятларнинг ижтимоий қутбланишини тезда кескинлаштирди ва охиروқибат ушбу жамиятларда чуқур инқирозга олиб келди.

Ўз навбатида, давлат социализми эркин ташаббусни рағбатлантирмади ва чуқур туб ислохотларни амалга ошириш мумкин эмаслиги сабабли қулаб тушди. Шунинг учун трансформатсия даври ("ўтиш даври" деб номланган) Шарқий Европа ва собиқ СССР давлатларининг аксарияти учун ҳалокатли бўлиб чиқди. Ушбу мамлакатларнинг деярли барчаси (ҳар хил даражада) ўз саноатларини йўқ қилдилар, қишлоқ хўжалигини йўқ қилдилар, таълим ва соғлиқни сақлаш тизимларини буздилар ва ўлимни кўпайтирдилар. Ва вакиллик демократияси деб аталадиган нарса авторитаризмнинг турли шакллари ва жиной ва олигархик тузилмалар кучи учун экранга айланди.

Капитализмнинг ҳақиқий жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, моҳиятан, ижтимоий тизим сифатида капитализмнинг чуқур инқирози айсбергнинг фақат бир учи. Ва агар Буюк Депрессия даврида (1929-1933) инқироз нафақат ривожланган капитализм давлатларига (Шимолий Америка ва Ғарбий Европа) таъсир кўрсатган бўлса, энди бошланган инқироз ҳақиқатан ҳам глобал, глобалдир, чунки дунёнинг барча мамлакатлари глобаллашув жараёнлари билан боғланган.

Замонавий глобаллашув ва бир қутбли дунё бутун дунёда ижтимоий адолатсизлик ва эркинлик этишмовчилигини чуқурлаштирувчи омиллар сифатида

Давлат социализмининг кулаши ва Совуқ уруш тугаганидан сўнг юзага келган замонавий глобаллашув, бир томондан, объектив ва табиий жараён бўлиб, бошқа томондан Ғарб дунёси, биринчи навбатда АҚШ учун фойдали шаклда давом етмоқда.

Буни жиддий америкалик таҳлилчиларнинг ўзлари ҳам тан олишади. Масалан, ўзини "Барқарор дунё учун манифест" деб номланган мақоласида таниқли америкалик журналист Томас Л. Фридман ўзини ижтимоий демократ деб таърифлайди: "Глобаллашувни қўллаб-қувватлаш АҚШ миллий манфаатларининг асосий устунидир". Томас Л. Фридман "бозорнинг кўринмас қўли ҳеч қачон кўринмас муштнинг ёрдамисиз ишламайди. МсДоналдс Ф-15сиз ривожлана олмайди. Силикон водийси манфаатларини таъминлайдиган кўринмас мушт АҚШ армияси деб номланади: АҚШ ҳаво кучлари, АҚШ денгиз кучлари, Қўшма Штатлар денгиз пиеда қўшинлари". Буни очикроқ айтиш мумкин эмас!

Шуни қўшимча қилиш керакки, дунёдаги енг яхши 500 кўп миллатли компанияларнинг ярмидан кўпи Америкаликлардир. Шу билан бирга, Иккинчи Жаҳон Урушидан кейинги йилларда Қўшма Штатлар ташаббуси билан тузилган дунёдаги барча етакчи институтлар (Халқаро Валюта Жамғармаси (ХВЖ), Жаҳон Банки (МБ), Жаҳон Савдо Ташкилоти (ЖСТ), шунингдек, НАТО)., "АҚШ асбоблари" ва Европа Иттифоқининг ўзи, у миллатлараро интегратсия жараёнлари учун моделларни белгилайди, - "АҚШ протекторати".

Яқинда дунё оммавий ахборот воситалари АҚШ ва Германия ўртасидаги айғоқчилар можаросини муҳокама қилмоқда. Аммо шуни унутмаслигимиз керакки, Совуқ уруш даврида ҳам АҚШ ва унинг иттифоқчилари минглаб назорат ва кузатув шакллари яратдилар. Масалан, Ечелон тизимини олайлик. АҚШ Конгрессининг махсус комиссиясига кўра, Ечелон тизими дунёнинг исталган бурчагидаги ҳар бир телефон қўнғироғи, факс ва почта хабарларини тутиб, таҳлил қилишга қодир.

Ечелон тизими Миллий хавфсизлик агентлиги томонидан назорат қилинади. НСА Партнерс - Буюк Британия ҳукумат билан алоқа хизмати, Канада ССЕ, ДСД Австралия ва Янги Зеландиядаги бошқа хизмат. Совуқ уруш даврида яратилган Ечелон тизими модернизатсия қилинмоқда ва бугунги кунда у АҚШнинг глобал манфаатларига жуда самарали хизмат қилмоқда.

Шунга асосланиб, 1990-йилларнинг бошларида Қўшма Штатлар бир кутбли дунёни ўрнатишга очик ва шафқатсиз уриниш қилди. Қўшма Штатлар Вашингтон консенсусидан келиб чиқиб, дунёнинг аксарият мамлакатларига неолиберал ривожланиш моделини жорий этишга муваффақ бўлди. Шундай қилиб, Америка Қўшма Штатлари ижтимоий давлатнинг барча институтлари ва тузилмаларини ва Европа Иттифоқининг ижтимоий бозор иқтисодиётини, шунингдек собиқ социалистик мамлакатларнинг барча ижтимоий ҳимоя ва адолат тизимларини йўқ қилди. Натижада, 2008 йилда глобал молиявий ва иқтисодий инқироз юзага келди, охир-оқибат йўқ.

АҚШ гегемонизмни кучайтириш ва бир кутбли дунёни барпо этишга уринишларида терроризмга қарши кураш баҳонасида Европа ва Яқин Шарқ (Югославия, Ироқ, Афғонистон, Ливия) давлатларига қарши бир қатор тажовузларни бошлади. Суриядаги фуқаролар уруши ва Украинадаги фуқаролар уруши ҳам АҚШ томонидан олиб борилмоқда.

Шу билан бирга, бутун дунёда атроф-муҳитнинг қаттиқ ифлосланиши ва иқлим мувозанатининг бузилиши туфайли турли хил табиий офатлар - тошқинлар, қурғоқчиликлар, ёнғинлар, бўронлар, тайфунлар, торнадолар, зилзила ва тсунамилар туфайли пайдо бўла бошлади. Аммо Қўшма Штатлар ўзининг миллий худбинлигидан келиб чиққан ҳолда, Йер атмосферасининг мувозанатини тиклаш, шунингдек бошқа ифлослантирувчи моддаларни енг хавфли фаолиятни тўхтатишга ишонтириш учун чоралар кўрмаган ва кўришни хоҳламайди.

Буларнинг барчаси дунё катта таҳдид ва таҳликаларга яқинлашаётганини ва тцивизацияни қутқариш учун фавқулодда зарурат эканлигини кўрсатади.

Бир қутбли дунёдан кўп қутбли дунёга ўтиш йўллари

Барча дунё институтлари ва ташкилотлари Иккинчи Жаҳон Урушидан сўнг инсониятнинг ўша пайтдаги ҳақиқатларини ҳисобга олган ҳолда тузилган, аммо ҳозирги давр бутунлай бошқача. Ушбу муассасаларнинг аксарияти ҳозирда ўзларининг тўлиқ ночорлиги ва самарасизлигини намоиш етмоқда. Шунинг учун биз БМТ, ХВФ, ХБ, ЖСТ ва бошқаларнинг туб ислоҳотларига муҳтожмиз.

Биринчидан, БМТ ўз сессияларини йилига бир неча маротаба ўтказадиган жаҳон парламенти орқали барча мамлакатларнинг вакили билан глобал бошқарувни ўз зиммасига олиши зарур.

Иккинчидан, БМТ Хавфсизлик Кенгашини ислоҳ қилиш керак; унга Ҳиндистон, Япония, Бразилия, Жанубий Африка ва Германия каби давлатлар ҳам киритилиши керак.

Учинчидан, ХВФ, ИБ, ЖСТ савдо тамойилларини тубдан ислоҳ қилиш зарур.

Тўртинчидан, барча минтақавий ташкилотлар БМТ ҳомийлигида ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйишлари зарур. НАТО шафелигида халқаро хавфсизликни ҳимоя қилиш учун иттифокқа айлантирилиши керак.

Шунингдек, инсоният АҚШ доллари ўрнига ИБ томонидан назорат қилинадиган ва ҳеч кимнинг миллий манфаатларидан мустақил бўлган янги халқаро валютани қабул қилиши керак.

Бу узоқ ва қийин саёҳат, аммо бу зарур. Инсониятни қутқариш ўз қўлида, шунинг учун биз ҳаракат қилишимиз керак.

Иқтисодий тадқиқотлар ва ислоҳатлар маркази Ўзбекистоннинг ЕОИИга аъзо бўлиши таъсирини баҳолаш

Иқтисодий глобаллашув – бу тарихий жараён бўлиб, инсон кашфиётлари ва технологик тараққиётнинг натижасидир. У жаҳон иқтисодиётида интегратсиялашув жараёнларининг жадаллик билан ўсиб боришини (хусусан, савдо ва капитал оқимлари орқали) англатади. Бу тушунча баъзан инсонлар (ишчи кучи) ва илм-фаннинг (технология) халқаро ҳудудлар бўйлаб ҳаракатини ифодалашда ҳам ишлатилади. Бундан ташқари, глобаллашув тушунчаси кенг маданий, сиёсий ва иқтисодий ҳолат билан боғлиқ ўлчовларни ҳам қамраб олади. Бу тушунчанинг ишлатилиши ХХ

асрнинг 80- йилларида оммавий тус олган бўлиб, у ўзида халқаро ўтказмаларни амалга оширишни соддалаштирувчи ва тезлаштирувчи технологик имкониятларни акс эттирган. У инсон иқтисодий фаолиятининг турли даражаларида асрлар давомида амал қилиб келган ўша бозор кучларининг миллий чегараларни еътиборга олмай узлуксиз кенгайишини англатади.

Бозорлар рақобат ва ишчи кучининг ихтисослашуви орқали самарадорликни рағбатлантиради, яъни инсоният имкон қадар самарадорликка интилади. Глобал бозорлар инсониятга жаҳон бўйлаб кўпроқ ва каттароқ бозорлардан фойдаланиш борасида кенгроқ имкониятларни тақдим этади. Бу шуни англатадики, улар янада кўпроқ капитал оқими, технология, арзон импорт ва йирик экспорт бозорларига кириш имкониятига ега бўладилар. Лекин бозорлар самарадорлигининг ошишидан кўриладиган манфаатларни барча учун тенг тақсимланишини кафолатлай олмайди.

Глобаллашув кечагина содир бўлган воқелик емас. Баъзи таҳлилчилар жаҳон иқтисодиёти 100 йиллар олдин ҳам бугунги кундагидек глобаллашганлигини еътироф этадилар. XIX аср охирларига келиб, миллий даромад таркибидаги ташқи савдо оқимининг улуши деярли бугунги кундагидек еди, зеро, капитал, трансферлар нисбатан йирикроқ, инсонларнинг кўчиб ўтиши даражаси иммигрантсияга тўсиқларнинг мавжудлигига қарамай бугунги кунга нисбатан юқорироқ бўлган. Лекин шуни тан олишимиз керакки, бугунги кунда тижорат ва молиявий хизматлар аввалги даврдагига нисбатан анча тараққий етган ва чуқур интегратсиялашган.

Жаҳон иқтисодиётидаги глобаллашув жараёни ҳозирги босқичининг асосий фарқли хусусияти замонавий электрон коммуникатсиялари туфайли молия бозорларининг янада интегратсиялашганлигидир. Глобаллашув XX асрнинг охирги ўн йиллигида ҳукмрон кучга айланди ва ўзига хос янги хусусиятлар касб етди:

- *янги бозорлар (яъни замонавий воситалар билан тинимсиз ишловчи ўзаро боғланган молия бозорлари, глобал истеъмол моллари бозорлари, электрон-тижорат ва ш.к.);*
- *янги ўйинчилар (яъни мултимиллий корпоратсиялар, Жаҳон савдо ташкилоти, ҳудудий блоклар);*
- *янги қоидалар (яъни савдодаги кўп томонлама келишувлар, инсон ҳуқуқлари ва глобал муҳит бўйича конвенциялар);*
- *янги алоқа воситалари (яъни, телефон, факс, электрон почта).*

Бундан ташқари, глобаллашув товарлар ва капиталларнинг ҳаракатидаги объектив ва субъектив тўсиқларнинг олиб ташланиши натижасида давлатлараро алоқаларнинг ривожланиб боришини англатади.

Объектив тўсиқларнинг бекор қилиниши денгиз, ҳаво транспорти ва алоқа харажатларидаги пасайиш тенденцияларида ўз ифодасини топди. Денгиз ва бандаргоҳ харажатлари 1920 ва 1990 йиллар орасида тахминан 60 фоизга қисқарди.¹ Ҳаво транспорти харажатларида янада кескинроқ камайиш кузатилди ва саёҳат вақти ҳам сезиларли даражада қисқарди.

Субъектив, яъни инсониятнинг ўзи ўйлаб топган тўсиқлар (квота ва тарифлар)га ҳам аста-секин барҳам берилмоқда. 1947 йилларда товарлар импортига тарифлар ўртача 47 фоизни ташкил етган бўлса, 1980 йилларга келиб улар 6 фоизга тушиб қолди.²

Инфляциясиз таргетлаш режимини қўллаш макроиқтисодий барқарорлик ва аҳоли фарофонлигини таъминлашнинг зарурий шарти

Айни пайтда, капитал оқими устидан назорат қилишга барҳам берилмоқда, хусусан, Бреттон Вудс қатъий валюта курси тизимида 1971 йилларда нуқта қўйилгач, ййетакчи валюталар эркин сузиш режимига ўтди, Япония, Дания, Испания каби йетакчи давлатларда капиталларнинг ҳаракати бўйича мавжуд чекловлар тўлиқ бекор қилинди.

Умуман олганда, глобаллашув хусусий секторлар ва ҳукуматларни халқаро рақобатга чорловчи глобал иқтисодий интеграциялашувни технологик ва сиёсий жиҳатдан ҳаракатлантирувчи жараён ҳисобланади.

Бу йерда рақобатнинг турли даражаларини ёки соҳаларини фарқлаш лозим:

- *хусусий секторда (микроиқтисодий даражада), глобал иқтисодий интеграция нафақат молиявий, балки товарлар ва меҳнат бозорида ҳам ўз самарасини беради, яъни сотувчи нархларининг (таннарх ва бозор баҳоси ўртасидаги фарқ) пасайишига ҳамда иш ҳақини ортиқча тўлаш оқибатида вужудга келадиган харажатларнинг қисқаришига олиб келади;*

- *давлат секторида (макроиқтисодий даражада) глобал иқтисодий интеграция янги давлатларнинг (рақобатчилар) глобал бозор иштирокчисига айланиши туфайли жаҳон бозоридаги рақобат кескинлашади.*

Шундай қилиб, глобаллашув мамлакатларни макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, хусусан, солиқларни камайитириш, давлат қарзини қисқартириш ва инфляцияни жиловлаш орқали халқаро рақобатбардошликни рағбатлантиришга ундайди.

Хулоса қилиб айтганда, жаҳон иқтисодиётидаги глобаллашув жараёни объектив тарихий жараён бўлиб, ўзининг ижобий ва салбий жиҳатларига егадир. Унинг ижобий жиҳатларидан халқаро молия бозорлари ва валюта муносабатларини тартибга солиш жараёнида

¹ www.worldbank.org

² www.capwig.org

оқилона фойдаланиш капиталлар, валюталар ва товарлар ҳаракати кўламининг кенгайишига муҳим замин яратади.

Бугунги шиддатли глобллашув шароити жаҳон мамлакатлари ўртасида юз бераётган савдо-иқтисодий муносабатларнинг замонавий тенденциялари – халқаро меҳнат тақсимоти ва ихтисослашув имкониятларидан самарали фойдаланиш масалаларини чуқур тадқиқ этиш лозимлигини тақозо етмоқда. Бу ўринда миллий иқтисодиётлар олдида жаҳон ҳамжамиятига самарали интегратсиялашувни чуқурлаштириш орқали ташқи иқтисодий сиёсатни доимий такомиллаштириб бориш вазифаси муҳим аҳамият касб этади.

Шу маънода, бугун Ўзбекистонда амалга оширилаётган янги босқичдаги ислохотлар самараси жаҳон иқтисодиёти тизимига интегратсиялашишга, айниқса, ҳудудий жиҳатдан яқин мамлакатлар билан савдо-иқтисодий муносабатларни ривожлантиришга ҳам боғлиқдир. Шу нуқтаи назардан, МДХ доирасида савдо-иқтисодий муносабатларни иқтисодий интегратсиянинг муҳим кўриниши ҳисобланган ягона божхона иттифоқи доирасида ривожлантириш, унинг ташкилий ва ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, бугунги куннинг енг долзарб масалаларидан бири бўлиб қолмоқда.

Экспертларнинг таъкидлашларича, бу борада Евроосиё иқтисодий иттифоқи (ЕОИИ) собиқ иттифоқ ҳудудидаги омадли ва истикболли интегратсия лойиҳасидир. 1995 йилда Россия Федератсияси ва Белорус Республикаси ўртасида имзоланган “Божхона иттифоқи тўғрисида”ги битимга асосланган ва кейинчалик ўз таркибига Қозоғистон, Қирғизистон ҳамда Арманистонни бирлаштирган Евросиё иқтисодий ҳамжамияти, ўзининг шаклланиш тарихи ва ривожланиш амалиётига кўра, жаҳон ҳамжамиятининг диққат марказига тушди.

Ҳозирги кунда дунёда 5 та асосий иқтисодий блок мавжуд бўлиб, улар Европа Иттифоқи, МЕРСОСУР - Жанубий Америка давлатларининг давлатлараро иқтисодий бирлашмаси, НАФТА – Шимолий Америка эркин савдо зонаси, АСЕАН – Жанубий-Шарқий Осиё давлатлари уюшмаси ва Евроосиё иқтисодий иттифоқи (ЕОИИ) ҳисобланади.

Европа Иттифоқи дунёдаги енг ривожланган минтақавий интегратсия блоки ҳисобланади. Интегратсиянинг барпо этилиши соҳасидаги режали ва тизимли ишлар Европа иттифоқи доирасида иқтисодий ва сиёсий иттифок тузиш шаклида ўзининг ижобий натижаларини берди. Божхона иттифоқи ва Европа иттифоқининг ҳозирги шаклда муваффақиятли шаклланиши, барча муаммоларга қарамай, Европада интегратсия жараёнининг ҳаётийлигини тасдиқламоқда.

МЕРСОСУР – Лотин Америкаси ва Кариб денгизи ҳавзаси аҳолисининг 55,3 фоизини (300 миллиондан ортиқ) камраб олган бўлиб, тўғридан-тўғри хорижий инвеститсияларнинг 40 фоизини, минтақа мамлакатлари ташқи савдосининг 33 фоизини ташкил этади. Мазкур уюшма аъзоларининг умумий ялпи ички маҳсулоти 3,3 трлн. долларни ташкил қилади ва ҳажми ҳамда иқтисодий салоҳияти бўйича Европа Иттифоқидан кейин иккинчи, эркин

савдо ҳудуди ҳажми бўйича Европа Иттифоқи ва **НАФТА**дан кейин учинчи ўринни эгаллайди.

АСЕАН уюшмаси Жанубий-Шарқий Осиёдаги 10 та давлат (Индонезия, Малайзия, Сингапур, Таиланд, Филиппин, Бруней, Ветнам, Лаос, Мянма ва Камбоджа)ни бирлаштирган. Ҳозирги кунда АСЕАНга аъзо давлатларнинг аҳолиси қарийб 500 миллион кишига йетган, умумий ялпи ички маҳсулоти еса 737 млрд. долларини ташкил етмоқда.

Умуман, дунё давлатларининг иқтисодий интегратсияга мослашуви қандай омилларга асосланмоқда, уларнинг бирлашувига қандай сабаблар таъсир кўрсатмоқда? Енг асосий сабаб, биринчидан, иқтисодий ҳаётнинг глобаллашуви, иккинчидан еса халқаро меҳнат тақсимотининг чуқурлашувидир. Шунингдек, дунё миқёсидаги илмий ва технологик инқилоблар ва миллий иқтисодиётларнинг очиклигини оширишга эҳтиёж ҳам мамлакатларнинг ўзаро интегратсиялашувига сабаб бўлмоқда.

Шу жиҳатдан қараганда, бугун турли баҳс-мунозараларга туртки бўлаётган масала – Ўзбекистоннинг Евроосиё иқтисодий иттифоқи (ЕОИИ)га аъзо бўлиши юзасидан фикр-мулоҳазаларимизни билдиришни жоиз, деб билдик.

Бу ўринда, енг аввало, ЕОИИ доирасидаги ташкилий-ҳуқуқий муносабатларни тартибга солувчи органлар ва уларнинг фаолияти, ҳамкорлигининг ҳуқуқий асослари, ўзаро келишув ва битимларни чуқур таҳлил қилиш мақсадга мувофиқдир.

Таъкидлаш лозимки, ЕОИИнинг аъзо давлатлари (Россия, Беларусь, Қозоғистон, Арманистон ва Қирғизистон) ўртасида товарлар ва хизматлар ҳаракати, мигрантлар ҳаракатланиши ва капитал ҳаракатининг эркинлиги таъминланган бўлиб, ягона божхона тизимига ега бўлган умумий иқтисодий ҳудуд шакллантирилган.

Евроосиё иқтисодий иттифоқининг олий органи аъзо давлатлар раҳбарлари таркибидан ташкил топган Олий Евроосиё Иқтисодий Кенгаши (ОЕИК) ҳисобланади. Кенгаш иттифоқ фаолиятининг асосий масалаларини кўриб чиқади, интегратсияни ривожлантириш стратегияси, йўналишлари ва истиқболларини белгилайди.

ЕОИИ Шартномаси, ЕОИИ доирасидаги халқаро келишувлар ва Олий Кенгаш қарорларининг бажарилиши ва мониторинги аъзо давлатлар ҳукумат раҳбарларидан иборат Ҳукуматлараро Кенгаш томонидан таъминланади.

ЕОИИ Суди – доимий фаолият юритувчи суд органи ҳисобланиб, унинг штаб-квартираси Минск шаҳрида жойлашган. У аъзо давлатлар томонидан ЕОИИ Шартномаси тартиб-қоидаларидан тенг равишда фойдаланилишини таъминлайди ва низоларни ҳал қилади.

Евроосиё Иқтисодий Комиссияси иқтисодий иттифоқнинг 170 тадан иборат функцияларини бажаради:

Жумладан, божхона-тариф ва нотариф тартибга солиш; божхона маъмурчилигини тартибга солиш;

санитария, ветеринария ва фитосанитария чора-тадбирларини тартибга солиш;

учинчи мамлакатларга нисбатан савдо режимларини ўрнатишни тартибга солиш;

макроиқтисодий ва рақобат сиёсатини белгилаш;

саноат ва қишлоқ хўжалигига субсидиялар, табиий монополиялар, давлат харидлари, транспорт ва ташишга оид чора – тадбирларни тартибга солиш ва бошқалар.

Шу ўринда, айрим фактларни ҳам келтириб ўтиш ўринли. Яъни, ЕОИИни ташкил этувчи бешта аъзо давлат ҳудуд, аҳоли сони ва иқтисодиёт ҳажми жиҳатидан бир-биридан кескин фарқ қилади. Иттифоқнинг энг катта мамлакати Россия, энг кичиги Арманистондан 574 марта каттароқдир ва шунга ўхшаш, Россиянинг ялпи ички маҳсулоти (ЯИМ) Арманистондан 170 баравар катта. Умуман, Россиянинг ЯИМи қолган тўрт аъзонинг умумий ЯИМидан тахминан 6 баравар катта. Тўртта аъзо давлат – Арманистон, Беларус, Қозоғистон ва Қирғизистоннинг умумий аҳолиси қарийб 42 миллион, Россия аҳолиси еса 147 миллионга яқин.

Шу жиҳатдан қараганда, умумий ЯИМнинг 87 фоизи, умумий аҳолининг 80 фоизи Россия Федератсияси ҳиссасига тўғри келиши ҳамда ЕОИИга аъзо давлатларнинг иқтисодий жиҳатдан баравар емаслиги Россиянинг доминантлик позитсиясини намоён этади.

Шу билан бирга, Евросиё Иқтисодий Комиссиясининг принципларига кўра, мазкур Комиссия қарорларни тенг вакиллик ва консенсус принципи асосида қабул қилиши - ҳар бир давлатга унинг иқтисодий кучи ва аҳолиси сони катта-кичиклигига нисбатан емас, балки тенг аъзо сифатида қаралиши кўрсатиб ўтилган.

Шунингдек, айрим экспертлар томонидан ЕОИИ тузилмасига иқтисодий блок сифатида емас, балки кўпроқ сиёсий блок сифатида қаралади. Ўз навбатида, Евроосиё Иқтисодий Комиссияси ваколатлари доирасида сиёсий масалалар ушбу Комиссия ваколатига кирмаслиги ҳам белгилаб қўйилган.

Ҳозирги вақтда ЕОИИ томонидан хорижий шериклар билан ҳамкорлик алоқалари Жаҳон Савдо Ташкилоти (ЖСТ) нормалари ва тамойилларига мувофиқ тарзда ўрнатилган.

Кузатувчилик мақоми. 2017 йил апрель ойида Молдова Республикаси билан ҳамкорлик тўғрисида меморандум имзоланди, ЕОИИ мамлакатлари президентлари Молдованинг Иттифоқда кузатувчи мамлакат мақомини олиш тўғрисидаги мурожаатини қабул қилдилар. 2018 йил май ойида Молдовага ЕОИИда кузатувчи давлат мақоми берилди.

Эркин савдо зонаси келишувлари. 2017-2018 йилларда ЕОИИ учинчи давлатлар билан халқаро иқтисодий алоқаларни сезиларли даражада кенгайтиришга муваффақ бўлди. Бугунги кунга қадар Ветнам (2016 йил октябрь) ва Сингапур (2018 йил ноябр) билан эркин савдо зонаси тўғрисидаги, Хитой билан иқтисодий ҳамкорлик (2017 йил) тўғрисидаги битимлар имзоланган, Ерон билан еса мазкур мақсадда вақтинчалик битим (2018 йил) имзоланган.

Шунингдек, яна қатор давлатлар билан эркин савдо зонаси келишувини амалга ошириш бўйича музокаралар олиб борилмоқда.

Жумладан:

Ҳиндистон. 2015–2016 йилларда Ҳиндистон Республикаси билан ЕОИИ эркин савдо зонаси тўғрисида Битим тузишнинг мақсадга мувофиқлигини ўрганиш бўйича қўшма тадқиқот гуруҳи ўтказилди. Тадқиқот натижаларига кўра, эркин савдо режимига ўтиш ЕОИИнинг Ҳиндистон билан ўзаро импортининг ҳам, экспортининг ҳам 18 фоиз ўсиши прогноз қилинди. 2017 йил июн ойида ЕОИИ билан эркин савдо зонасини ташкил этиш бўйича музокараларни бошлаш тўғрисида баёнот имзоланди.

Миср. 2016 йилда ОЕИКнинг йиғилишида Миср Араб Республикаси билан эркин савдо битими тузиш бўйича музокараларни бошлаш тўғрисида қарор қабул қилинди. 2017 йил декабр ойида ушбу масалада Миср томони вакиллари билан техник маслаҳатлашувлар ўтказилди.

Мўғулистон. 2015 йил июн ойида ЕОИИ ва Мўғулистон ўртасидаги кенг қамровли ҳамкорликни ривожлантиришга кўмаклашиш, ўзаро савдони ривожлантириш йўлидаги тўсиқларни бартараф этиш чораларини кўриш мақсадида ОЕИК ва Мўғулистон ҳукумати ўртасида ҳамкорлик тўғрисидаги меморандум имзоланди.

Таиланд. 2016 йил 1 апрелида Россия ва Таиланд ўртасида эркин савдо зонасини яратиш бўйича музокаралар бошланди.

Шунингдек, Венгрия, Исроил, Камбоджа, Лаос, Покистон, Перу, Корея Республикаси, Сурия, Тунис, Чили, Япония ва Индонезия каби 50 га яқин давлатлар ушбу иттифоқ билан эркин савдо зонасини яратиш юзасидан қизиқиш билдирган.

Жумладан,

Исроил. Эркин савдо битимини тузиш бўйича ишларни фаоллаштириш мақсадида 2018 йил 23-24 апрел кунлари томонлар музокараларнинг биринчи босқичини ўтказдилар. Унинг доирасида битим тузиш бўйича музокаралар олиб бориш юзасидан ҳужжат имзоланди. Ҳужжат ўзаро ҳамкорлик йўналишларини белгилаб, келгусида ишлаш ва музокаралар форматига оид қатор муҳим келишувларни ўз ичига олди.

Корея Республикаси. 2015 йил октябр ойида Комиссия ва Корея Республикаси Давлат харидлари хизмати ўртасида ҳамкорлик тўғрисида меморандум имзоланди. Ҳужжатда давлат харидларини тартибга солиш, хусусан, электрон харидлар тизимини такомиллаштириш соҳасида тажриба алмашиш кўзда тутилди. Бундан ташқари, 2015 йил 30 ноябр куни ЕИК ва Корея Республикаси Саноат, савдо ва энергетика вазирлиги ўртасида савдо-сотиқ соҳасидаги ҳамкорликнинг кенг кўламли масалалари бўйича ҳамкорлик тўғрисидаги меморандум имзоланди.

Халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик. ЕОИИ халқаро ташкилотлар ва институтлар билан фаол ҳамкорлик олиб бормоқда. Жумладан, Жаҳон савдо ташкилоти (ЖСТ), Шанхай ҳамкорлик ташкилоти (ШХТ), Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти (ОЕСД), Жаҳон божхона ташкилоти (WCO), Халқаро мигратсия ташкилоти (МОМ) ва бошқалар билан ўзаро алоқалар йўлга қўйилган. Шунингдек, мазкур иттифоққа аъзо давлатларнинг асосий қисми Жаҳон савдо ташкилоти (ЖСТ)га ҳам аъзо ҳисобланади.

ЕОИИ ва МДХ давлатлари ҳамкорлиги. ЕОИИ ва МДХ давлатлари ўртасидаги ҳамкорлик 2013 йилдан буён тизимли равишда ривожланиб бормоқда. ЕИК ташаббуси кўра, МДХнинг Ижроия қўмитаси билан ўзаро англашув меморандуми ва ўзаро ҳамкорлик тўғрисида меморандумлар имзоланган.

Сўнгги йилларда ЕИК ва МДХ Ижроия қўмитаси турли соҳаларда, айниқса, меҳнат мигратсияси масалаларини мувофиқлаштириш соҳасида фаол ҳамкорлик қилмоқда. 2018 йил ноябрь ойида ЕИК ва МДХ Ижроия қўмитаси ҳамкорликни чуқурлаштириш тўғрисида меморандум имзолади.

Ҳозирги кунда ЕОИИ билан МДХга аъзо бошқа давлатлар ўртасида савдо-иқтисодий алоқалар 2011 йилда ташкил етилган МДХ Эркин савдо зонаси доирасидаги ўзаро имтиёзлар тизими орқали амалга оширилмоқда.

МДХнинг ЕОИИга аъзо бўлмаган давлатлар билан ўзаро ҳамкорлик қилиш ЕОИИнинг халқаро фаолиятидаги устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.

Шу ўринда, Евроосиё иқтисодий иттифоқи доирасида ҳал этилиши зарур бўлган устувор вазифалар ҳақида тўхталадиган бўлсак, биринчи навбатда давлатлараро устувор аҳамият касб этувчи ташқи савдо ва божхона сиёсатига жиддий еътибор қаратиш лозим, деб ҳисоблаймиз. Чунки пухта ўйланган ташқи савдо ва божхона сиёсатининг амалга оширилиши нафақат Евроосиё иқтисодий ҳамжамияти доирасидаги интегратсиянинг янги босқичга кўтарилишига, балки аъзо давлатларнинг халқаро савдо жараёнларида фаол иштирок этишида ҳам муҳим омил бўлади. Бу йўналишда қуйидагиларни алоҳида таъкидлаш ўринли:

- *давлатлараро тўлақонли эркин савдо режимини жорий этиш;*
- *ягона божхона тарифлари ва тартибга солишнинг ягона нотариф усуллариини жорий этиш;*
- *товар ва хизматлар савдосининг умумий қонун-қоидаларини жорий этиш ва уларнинг иштирокчи давлатлар ички бозорларида қатъий амал қилишини таъминлаш;*
- *иштирокчи давлатлар томонидан Жаҳон Савдо Ташиқоти (ЖСТ) ва бошқа халқаро иқтисодий ташиқотлар билан ўзаро муносабатларни ўрнатишда ягона келишилган ёндашувларни ишлаб чиқиш;*
- *ЕОИИ ташқи чегараларида иқтисодий хавфсизликни таъминлаш.*

Шунингдек, ташкилий-ҳуқуқий йўналишни такомиллаштириш учун қуйидагиларни инобатга олиш зарур:

ЕОИИга аъзо давлатларнинг миллий қонунчиликларини ўзаро мувофиқлаштириш;

ЕОИИ доирасида умумий ҳуқуқий маконни яратиш мақсадида иштирокчи давлатлар ҳуқуқий тизимларининг ўзаро таъсирчанлигини сўзсиз таъминлаш.

Юқорида қайд етилган чора-тадбирларнинг барчасини ЕОИИга аъзо давлатларнинг ўзаро тенг манфаатлари нуқтаи назаридан келиб чиққан ҳолда амалга ошириш, бунда иштирокчи томонларнинг ягона “консенсус” ларга эришиши орқалигина амалга ошириш мумкин. Зеро, халқаро иқтисодий

муносабатлар тизимида интегратсия жараёнларининг макро даражаси – иқтисодий сиёсатни давлатлараро мувофиқлаштириш орқали ҳудудий миқёсда сифат жиҳатдан янги иқтисодий муҳитни яратиш демакдир.

Мутахассисларнинг еътироф этишларича, макро даражада ана шундай интегратсия гуруҳларини шакллантириш, пировард натижада миллий хўжаликлар кўламида барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш, юзага келган ижтимоий номутаносибликларни бартараф этиш имконини беради.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, ҳозирги замонавий шароитда халқаро меҳнат тақсимоти асосида давлатлар ўртасида барқарор иқтисодий алоқаларнинг ривожланиши глобал характер касб етмоқда. Ўзбекистоннинг мазкур интегратсион уюшмага аъзо бўлиши республикада ривожланаётган илмий ва технологик инқилоблар, халқаро савдо, капиталнинг кўчиб юриши, замонавий транспорт, алоқа ва ахборот тизимлари иқтисодий ҳаётнинг халқаролашуви жараёнининг глобал шаклланган даражага ўтишига ёрдам бериши мумкин.

Шунингдек, Ўзбекистон ва бошқа аъзо давлатлар ўртасидаги ўзаро интеграллашув ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсишига, янги технологияларнинг кенг ва жадал тарқалишига, инфратузилмаларнинг ривожланишига, халқаро иқтисодий ташкилотлар, фондлар ролининг янада ошишига, савдо ва бозорларнинг эркинлашувига ва бошқа ютуқларга еришилишига олиб келиши мумкин.

2. МДХ доирасидаги иқтисодий интегратсион жараёнлар

Россия ўзининг раислиги доирасида Ҳамдўстликнинг устувор вазифаларини амалга ошириш бўйича кенг кўламли ишларни бажарди.

Енг муҳими, Россия Федератсиясининг принципиал позитсияси туфайли МДХга зарурат бор-йўқлиги тўғрисидаги мунозараларга "якуний нуқта" қўйилди.

Бугунги кунда Ташкилотимизни янада ривожлантириш ва мустаҳкамлаш, унинг халқаро нуфузини муттасил ошириб бориш зарурлиги ҳақида аниқ тасаввур мавжуд.

Бу Россия МДХ фаолиятида, сиёсий, савдо-иқтисодий ва гуманитар соҳаларда ўзаро манфаатли муносабатларни кенгайтиришда муҳим ва асосий ўрин эгаллашини яна бир бор тасдиқлайди.

Барчамиз бугун дунёда рўй бераётган шиддатли ўзгаришларнинг гувоҳи бўлиб турибмиз.

Илғор технологияларнинг фаол жорий қилинаётгани ва глобал ахборот-коммуникатсия макони тараққий етаётгани барча жараёнларни жадал ва тез ўзгартирмоқда, қитъалар, минтақалар, давлатлар ва бизнес даражасидаги ҳамкорликнинг янги шакллари ривожлантиришга хизмат қилмоқда.

Бугун ҳаётнинг ўзи ескича ёндашувлар самарасиз эканини яққол тасдиқламоқда. Асосий еътиборни конструктив амалий ҳамкорликка қаратиш лозим.

Биз шиддат билан олдинга қараб ҳаракат қилишимиз зарур. Бу борада Ўзбекистон ўз ёндашувларини жиддий мақбуллаштириш ва МДХ

фаолиятидаги иштирокига сифат жиҳатидан янги суръат бағишлашни мақсад қилиб қўйган.

Шуни алоҳида таъкидламоқчиманки, МДХ Ўзбекистон учун шунчаки мулоқот, фикр алмашиш ва қарашларни солиштириш "майдони" емас. Бу тузилма биз учун устувор соҳаларда амалий ҳамкорлик қилишнинг ғоят муҳим институтидир, Ҳамдўстликка аъзо мамлакатлар еса бизнинг доимий шерикларимиз, қўшнилариимиз ва дўстларимиздир. Шу муносабат билан биз Ўзбекистон Республикаси миллий координатори мақомини ташқи ишлар вазири ўринбосаридан Бош вазир ўринбосари даражасига кўтаришга қарор қилди.

Шунингдек, биз МДХ Иқтисодий кенгашидаги иштирокимизни қайта тиклади.

Ўзбекистоннинг МДХ доирасидаги ҳуқуқий базаси ва ҳамкорлиги ҳолатини тубдан қайта кўриб чиқиш ва шу асосда уни кенгайтириш учун имкониятлар истиқболини белгилаб олишни режалаштирган. Бир қатор устувор йўналишлар бўйича, аввало, савдо, инвестиция, транспорт, туризм, таълим ва илм-фан, шунингдек, хавфсизлик соҳаларидаги ҳамкорликни фаоллаштиришдан манфаатдоримиз. МДХнинг Ўзбекистон аввал иштирок етмаган тармоқ органлари фаолиятида иштирок этишга тайёр.

Бизнинг пировард мақсадимиз – Ўзбекистоннинг Ҳамдўстлик доирасидаги ҳамкорлигини фаоллаштириш бўйича "Йўл харитаси"ни ишлаб чиқишдир.

Буларнинг барчаси муносабатларимизда принципиал жиҳатдан янги саҳифа очишига, кенг қўламли ва самарали шерикликни кенгайтириш учун янги имкониятлар яратишига ишонамиз.

Бу борадаги биринчи қадам сифатида 3 ноябр куни Тошкентда илк бор МДХ Ҳукуматлар раҳбарлари кенгашининг мажлиси ўтказилади. Сизлар қўллаб-қувватласангиз, биз 2020 йилда Ҳамдўстликка раисликни қабул қилиш ва навбатдаги Саммитни Ўзбекистонда ўтказилади. Биз ўз олдимизга долзарб муаммоларни биргаликда ҳал қилиш, ишонч ва ўзаро англашувни мустаҳкамлаш, мамлакатларимиз ўртасидаги амалий ҳамкорликни кенгайтириш бўйича аниқ ва равшан мақсадлар қўймоқда. Шу муносабат билан МДХда Ўзбекистон иштирокининг қуйидаги устувор йўналишларини алоҳида қайд етмоқда.

Биринчидан. Биз Ҳамдўстлик маконида ҳеч қандай истисно ва чекловларсиз тез фурсатда **тўлақонли эркин савдо ҳудудини шакллантиришнинг** тарафдоримиз.

Йил бошидан буён Ўзбекистон ва МДХ мамлакатлари ўртасида товар айирбошлаш ҳажми 20 фоиздан зиёд ошганини таъкидламоқчиман. Ўзбекистон МДХга аъзо мамлакатлар билан савдо, инвестиция, инноватсия ва молия соҳаларида янги лойиҳаларни амалга оширишдан манфаатдор. Биз венчур лойиҳалар ва иқтисодий зоналарни биргаликда ривожлантиришга тайёرمىз.

Иккинчидан. **Транспорт ва коммуникатсиялар** соҳаси, МДХ маконида самарали интегратсиялашган транспорт тизимини ривожлантириш,

минтақамизнинг улкан транзит салоҳиятидан тўлиқ фойдаланиш стратегик муҳим йўналишдир.

Маъмурий тартибот ва регламентларни такомиллаштириш, юк ташувлари ва транзит учун ўзаро преферентсиялар тақдим этишни бу борадаги ишларнинг муҳим жиҳатлари, деб ҳисоблаймиз.

Учинчидан. Амалий илмий-техник ҳамкорлик ва таълим соҳасидаги алмашинувни кенгайтиришга ҳамкорликдаги ҳаракатларимизнинг устувор йўналиши сифатида қараймиз.

Бизнинг Россиянинг нуфузли олий таълим муассасалари билан биргаликда тўплаган тажрибамиз асосида юқори малакали кадрлар тайёрлаш бўйича кўшма дастурлар, юқори технологиялар соҳасида лойиҳалар, шунингдек, ҳамкорликда илмий тадқиқотлар олиб боришни таклиф етамиз.

Тўртинчидан. Туризм соҳасида катта истикболлар мавжуд. Фикримизча, биздаги кенг имкониятлар ва улкан туризм салоҳияти, афсуски, ҳалигача тўлиқ ишга солинмаган.

МДХга аъзо давлатларнинг туризм соҳасидаги ҳамкорлигини 2020 йилга қадар ривожлантириш стратегияси амалга оширилишини биргаликда таҳлил қилиш ва аниқ ҳаракатлар режасини ишлаб чиқиш мақсадида Ҳамдўстликнинг Туризм бўйича кенгашининг навбатдаги мажлисларидан бирини Самарқандда ўтказишни таклиф қиламиз.

Бешинчидан. Биз ҳарбий-техник соҳадаги кооператсия даражасини ошириш, мамлакатларимиз ўртасидаги мавжуд шартнома ва битимлар доирасида кўшма дастур ва лойиҳалар ишлаб чиқишдан манфаатдормиз.

Олтинчидан. Барча бунёдкорлик режаларимизни фақат тинчлик ва барқарорлик шароитида, хавфсизликка таҳдид солувчи замонавий хавф-хатарларга ўз вақтида жавоб қайтариш орқали рўёбга чиқариш мумкинлиги аён ҳақиқатдир.

Шу муносабат билан жиноятчилик, терроризм, наркотик моддаларнинг ноқонуний айланиши ва одам савдосига қарши муросасиз курашиш соҳасида **ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва махсус хизматлар йўналишидаги ҳамкорлик** муҳим амалий аҳамиятга ега.

Афғонистондаги мураккаб вазият жиддийлигича қолмоқда. Ўзбекистон Россия, Марказий Осиё мамлакатлари ва МДХнинг бошқа давлатлари билан ҳамкорликда Афғонистон муаммосини сиёсий йўл билан ҳал қилиш бўйича кўмаклашишга тайёрлигини билдиради. Мажлисимиз кун тартибини муҳокама қилар эканмиз, **Оила институти ва анъанавий оилавий қадриятларни қўллаб-қувватлаш тўғрисидаги баёнотни** алоҳида қайд етмоқчиман.

Бугунги глобаллашув шароитида ҳар қандай давлат ва жамиятнинг асосини ташкил этадиган асл ва фундаментал қадриятларни унутмаслигимиз лозим.

Ўсиб келаётган авлод айнан оилада маънавий-ахлоқий тарбия олади, масъулиятли бўлишни ва лоқайд бўлмасликни ўрганади. Ушбу муҳим соҳада тажриба алмашиш мақсадида Ўзбекистонда келгуси йилда "Оилани мустаҳкамлаш ва ўсиб келаётган ёш авлодни тарбиялашда ўзини ўзи

бошқариш органларининг роли" мавзусида халқаро конференция ўтказишни таклиф етамиз.

Бугун бўлиб ўтган самарали мулоқот ва қабул қилинган қўшма қарорлар МДХ доирасидаги ҳамкорликни янада ривожлантириш ва самарадорлигини оширишда муҳим қадам бўлишига ишонамиз.

3. Трансчегаравий сувлардан фойдаланиш масалалари.

Дунё миқёсида глобаллашув жараёнларининг тезлашиши билан халқаро ҳамжамиятнинг барча аъзолари томонидан эътибор ва ерта иштирок этишни талаб қиладиган янги муаммолар пайдо бўлади. Улар қаторига трансчегаравий дарёлар сувидан фойдаланиш масалалари киради. Бу муаммо сув ресурсларининг этишмаслиги ва одам сонининг кўпайиши билан янада кучаймоқда.

Дунё миқёсида глобаллашув жараёнларининг тезлашиши билан халқаро ҳамжамиятнинг барча аъзолари томонидан эътибор ва ерта иштирок этишни талаб қиладиган янги муаммолар пайдо бўлади. Улар қаторига трансчегаравий дарёлар сувидан фойдаланиш масалалари киради. Бу муаммо сув ресурсларининг этишмаслиги ва одам сонининг кўпайиши билан янада кучаймоқда. 20-асрда дунё аҳолиси мос равишда 3,7 марта, сув ресурсларидан фойдаланиш еса 7 баробар ошди¹. Шу сабабли, бугунги кунда трансчегаравий дарёларни сув билан тақсимлаш муаммоси у ёки бу тарзда жаҳон ҳамжамиятининг барча давлатларининг миллий манфаатларига таъсир қиладиган ва тобора кўпроқ тадқиқот объектига айланмоқда.

Белгиланган халқаро қонунчиликка кўра, икки ёки ундан ортиқ давлатлар ҳудудидан оқиб ўтадиган ва халқаро навигация учун фойдаланиладиган табиий ва сунъий дарёлар халқаро ҳисобланади. Аммо, агар бир неча давлатлар ҳудудини кесиб ўтувчи ёки ажратиб турадиган дарё денгиз билан тўғридан-тўғри алоқага ега бўлмаса, фақатгина қирғоқ давлатлари пунктлари ўртасида қирғоқ бўйлаб ҳаракатланиш учун ёқимсиз ёки сузиб юриш мумкин эмас, аслида фақат қирғоқ давлатлари уни ишлатишдан манфаатдор. Бундай дарёлар одатда трансчегаравий деб аталади².

Трансчегаравий дарёларнинг халқаро ҳукуқий режимига келсак, у асосан қирғоқ давлатлари томонидан тузилган бир қатор шартномалар билан белгиланади ва уларга имзо чеккан ёки уларга қўшилган томонларга нисбатан қўлланилади. Дунёда халқаро ва трансчегаравий сув манбалари бўйича 290 дан ортиқ битимлар мавжуд. Қоида тариқасида, келишувларда еришилган келишувларни амалга оширадиган қўшма органлар назарда тутилган. Шартноманинг мақсади ва вазифаларига қараб, бундай органларнинг (комиссиялар, қўмиталар, ишчи гуруҳлар, ҳавзалар кенгашлари ва бошқалар) ҳукуқий мақоми ҳар хил бўлиши мумкин. Улар доимий ёки

¹ Алексеевский Н.И., Гладкевич Г.И. Водные ресурсы в мире и в России за 100 лет: Аналитический ежегодник. М., 2003. С. 114-145.

² Гуреев С.А., Тарасова И. Н. Международное речное право. М., 2004. С.

вақтинча бўлиши мумкин, қарор қабул қилиш ёки миллий ҳокимият органлари учун тавсиялар ва таклифлар тайёрлаш ваколатига ега, халқаро ташкилот бўлиши мумкин.

Амалдаги асосий халқаро ва трансчегаравий битимларга Халқаро аҳамиятга ега сувлардан фойдаланиш бўйича Хелсинки қоидалари (1966), БМТнинг трансчегаравий сув оқимлари ва халқаро қўлларни муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисидаги конвенцияси (1992), БМТнинг Халқаро сув оқимларидан навигатсион фойдаланиш тўғрисидаги конвенцияси (1997), таъсирни баҳолаш тўғрисидаги конвенция киради. трансчегаравий контекстдаги атроф-муҳит (1991), Берлин сув қоидалари (2004). Ушбу трансчегаравий сув оқимларини ва халқаро қўлларни муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисидаги конвенция, шунингдек трансчегаравий сув ресурслари тўғрисидаги конвенция (1992 йилги ЮНЕСКнинг Хелсинки сув конвенцияси) деб номланган бўлиб, минтақавий жиҳатдан трансчегаравий сувларни муҳофаза қилиш ва улардан оқилona фойдаланиш бўйича ҳамкорликнинг ҳуқуқий асосларини яратишга қаратилган биринчи ҳужжатдир. Ушбу ҳужжат сув ва соғлиқни сақлаш ва фуқаролик жавобгарлиги тўғрисидаги иккита Протоколнинг пайдо бўлишига ҳисса қўшган ва трансчегаравий сувлар тўғрисидаги шартномаларнинг аксарияти учун асос бўлган амалдаги битимдир.

Мавжуд халқаро ҳуқуқий конвенциялардан маълум бир давлат ҳудудида ҳосил бўлган дарё оқимининг егаси айнан шу давлат эканлиги келиб чиқади. Бинобарин, ушбу сувларни тасарруф этиш ваколатли ва назарда тутилганидек, уни оқилona, яъни атроф-муҳитга ва сув оқимлари ва қуйи оқимдаги ҳудудларда иқтисодий фаолиятга зарар йетказмасдан қилиш керак.

Аммо шуни таъкидлаш керакки, аксарият шартномалар ва битимлар трансчегаравий дарёлар муаммосининг фақат экологик жиҳатини ўз ичига олади. Сув оқимларини тартибга солиш ва бошқариш механизми жуда яхши ривожланмаган, аммо шу билан бирга халқаро ҳуқуқнинг "Ким зарар йетказса, у тўлайди" деган принципи амал қилади.

Шунинг учун ҳам соҳилбўйи давлатлар ўртасида икки томонлама ва қўп томонлама шартномаларни аниқ минтақавий жиҳатдан тузиш муҳимлигини таъкидлаш ўринлидир, бунда муаммонинг барча жиҳатлари ва дарё ҳавзасининг хусусиятлари ҳисобга олиниши керак. Тарихда трансчегаравий сув соҳасидаги ҳамкорликнинг қатор ижобий мисоллари мавжуд. Улар орасида трансчегаравий сув ресурсларидан адолатли фойдаланиш бўйича 100 йиллик тажрибага ега бўлган АҚШ-Канада қўшма қўшма комиссияси; Рейн дарёсидаги сув сифати ва атроф-муҳит фаровонлигини тиклаш тартибини аниқлаган ва Рейн комиссияси; Ҳиндистон ва Покистон томонидан Ҳинд сувларидан фойдаланиш тажрибаси; Мозамбик, Жанубий Африка ва Свазиленд ўртасида Инкомати ва Мобуту дарёлари сувларидан фойдаланиш тўғрисидаги Жанубий Африка шартномаси¹.

¹ Гончаренко А. Использование ресурсов трансграничных вод: состояние и перспективы // Мировая экономика и международные отношения. №5. С. 83-91.

Шу билан бирга, халқаро конвенциялар билан бир қаторда трансчегаравий дарёлар режимини тартибга солишга маълум ҳисса қўшадиган халқаро ташкилотлар фаолиятини ҳам таъкидлаш керак. Аввало, буларга Халқаро сув ассотсиатсияси киради. Унинг асосий мақсади чучук сув хавзаларининг ҳолатини яхшилашдир. Халқаро сув ассотсиатсияси шунингдек, сув таъминоти, чиқинди сувларни тозалаш, шунингдек сув сифатини бошқариш, шу жумладан ичимлик суви билан боғлиқ умумий масалалар билан шуғулланади. Планеталар миқёсида сувни бошқариш масалаларига, шунингдек биологик ва кимёвий моддалардан институтсионал ва ижтимоий-иқтисодий йўналишларга қадар ушбу бошқарувнинг барча жиҳатларига эътибор қаратадиган Халқаро сув тадқиқотлари ассотсиатсияси муҳим рол ўйнайди. Европа сув ассотсиатсияси сув муҳитини бошқариш ва яхшилаш ва сув ресурсларидан фойдаланиш муаммолари билан шуғулланади. Унинг ишида Марказий ва Шарқий Европанинг деярли барча давлатлари вакиллари, шу жумладан Европа Иттифоқи мамлакатлари, Норвегия ва Швейцария, шунингдек собиқ СССР давлатларининг аксарияти қатнашмоқда.

Ассотсиатсиянинг мақсади конференциялар, учрашувлар ва ишчи гуруҳларни ташкил этиш орқали сув хўжалиги муаммолари билан боғлиқ сўнгги техник ва бошқарув ишланмалари тўғрисида маълумот беришдир. Халқаро сув хўжалиги институти ривожланаётган мамлакатларда қишлоқ хўжалиги сувларидан фойдаланиш ва сувдан фойдаланиш муаммолари билан шуғулланувчи тадқиқот ташкилотидир. Бошқа ташкилотлар, шу жумладан ЮНЕСКО, Жаҳон банки, ЖССТ, турли институтлар, фондлар ва бошқалар каби таниқли ва нуфузли ташкилотлар ҳам дарёларнинг трансчегаравий сув ресурслари масалаларига жалб қилинган.

Чиқиндиларни назорат қилиш, сув таъминоти, сувнинг ифлосланиши ва қирғоқ минтақаларининг бугунги муаммолари барча манфаатдор давлатлар ва ўқитилган мутахассисларнинг иштирокини талаб қилади. Шу билан бирга, трансчегаравий сув бошқарувининг барча жабҳаларида, шу жумладан, ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ўзаро таъсир ўтказиш зарур. Шунинг учун мантикий ва дарёларнинг трансчегаравий сув ресурсларини бошқариш билан шуғулланадиган нодавлат ташкилотларнинг кўп сонли ташкил топиши асосли кўринади¹.

Натижада, халқаро ҳукукий тажриба кўрсатиб турибдики, трансчегаравий муаммоларни ҳал қилишда қирғоқ давлатлари бир-бирининг манфаатларини ҳисобга олмасдан, алоҳида ҳаракат қилмаслиги керак. Томонлар трансчегаравий сув ресурсларидан фойдаланиш учун ўзаро манфаатли шартларга эришиш учун биргаликда ҳаракат қилишлари керак.

Трансчегаравий дарёларнинг муаммоларини ҳал қилишнинг кўп йиллик тажрибаси шуни кўрсатадики, фақат меъёрий-ҳукукий тамойилларнинг бирлиги, иқтисодий ва сиёсий манфаатларга ўзаро риоя қилиш ва ҳурмат

¹ Рысбеков Ю.Х. *Трансграничное сотрудничество на международных реках: проблемы, опыт, уроки, прогнозы экспертов.* – Ташкент, 2009. С.

қилиш асосида минтақавий барқарорликни таъминлаш, трансчегаравий дарёларнинг сув ресурсларидан биргаликда фойдаланиш ва ифлосланишидан ҳимоя қилиш муаммоларини ҳал қилиш мумкин. Сув ресурсларини бошқаришнинг ҳуқуқий асосларини яратиш келажакда сув ресурсларидан фойдаланишдаги мавжуд қарама-қаршиликларни бартараф этишга имкон беради.

Халқаро ҳуқуқий меъёрлардан фойдаланган ҳолда ушбу йўналишда давлатлараро муносабатларни шакллантириш сувдан фойдаланувчилар давлатларининг трансчегаравий сув ресурсларини бошқариш ва муҳофаза қилиш борасидаги узоқ муддатли сиёсатининг асосий элементи бўлиши керак. Ўзаро манфаатли келишувларга эришиш мақсадида келишмовчиликларни музокаралар йўли билан ҳал қилиш бу борадаги ягона ёндашувдир. Сув ресурсларини комплекс бошқариш миллий ва минтақавий манфаатларни ҳисобга олган ҳолда барча гидроэлектр иншоотларининг иш режимларини оптималлаштиради.

2018 йил 20 ноябрда Ўзбекистонда иқтисодий ўсишнинг барқарор суръати таъминланаётгани дунё ҳамжамиятида иқтисодий ислохотларни амалга оширишнинг «ўзбек модели» сифатида тан олинган йўл тўғри эканининг исботидир.

Ўтган давр натижаларига кўра, мамлакатимиз нафақат глобал инқироз таҳдидларига қарши тура олди, балки иқтисодий ва ижтимоий ривожланишнинг барқарор суръати ва халқ фаровонлигини таъминлади. Ўзбекистон бозор иқтисодиёти асосида ҳуқуқий демократик давлатни шакллантириш жараёнида табиатга маданиятли муносабатда бўлишга оид норматив ҳужжатларни ҳам қабул қилди.

Бу кўпгина экологик муаммоларни бартараф этиш ёки таъсирини юмшатиш имконини берди.

Марказий Осиёдаги сув муаммолари ҳақида гапирадиган бўлсак, Орол денгизининг қуриши туфайли юзага келган экологик фожиа Орол ҳавзасидаги барқарор ҳаётни қарийб издан чиқарди. Нафақат ичимлик суви, балки ижтимоий ҳаётнинг деярли барча жабҳалари учун ҳам оби ҳаёт тақчиллиги юзага келди.

Ушбу экологик фожиа Оролбўйи ҳавзасида яшовчи кўп миллионли аҳолининг турмуш тарзига салбий таъсир кўрсатди. Яна бир муҳим жиҳати шундаки, бу экологик таназзул бир-бирига узвий боғлиқ бўлган ва халқаро аҳамият касб этувчи ижтимоий-иқтисодий муаммоларнинг яхлит ва мураккаб мажмуини вужудга келтирди.

Тобора оқими камайиб бораётган дарёлар сувидан борган сари кўпроқ фойдаланилаётгани ва дарёлар имкониятлари тугаб бораётгани ҳамда ўтган асрнинг сўнгги ўн йилликларида ёғингарчиликнинг кам бўлиши минтақада туз ва сув мутаносиблиги бузилишига олиб келди.

Натижада бир авлод кўз ўнгида бир пайтлар ёпиқ сув ҳавзалари ичида катталиги жиҳатидан дунёда тўртинчи ўринда турган Орол денгизи қарийб ўлик денгизга айланиб қолди. Унинг қуриб қолган тубида 5 миллион гектардан зиёд экологик фожиа ўчоғидан иборат янги Оролқум чўли пайдо

бўлди ва у ўзига туташ ҳудудларга туз-қумли бўронлар тарқатувчи хавфли маконга айланди. Бу ердан ҳавога кўтарилаётган чангли бўронларнинг таъсир доираси 500 километрдан ҳам олисга етиб бораётгани Орол фожиасининг нақадар кенг қамровли эканидан далолат беради. Ҳар йили Оролқумдан атмосферага 100 миллион тоннагача чанг кўтарилаётир. Ўтган асрнинг 80-йилларидан бошлаб бу ердаги чанг бўронлари давомийлиги 90 кундан ҳам кўпроқ бўлаётгани мутахассислар томонидан еътироф етилмоқда.¹

Енг асосийси, Оролга сув қуйилишининг камайиши денгиз ва унинг екотизимидаги гидрологик ва гидрокимёвий меъёрларнинг тиклаб бўлмас даражадаги ўзгаришига олиб келди. Денгизнинг балиқчилик соҳасидаги аҳамияти умуман йўқолди. Жумладан, ўтган йили Қорақалпоғистон ҳудудидаги сув ҳавзаларида балиқ овлаш 1991 йилдаги кўрсаткичнинг бор-йўғи 23 фоизини ташкил етди. Бунинг оқибатида балиқни қайта ишлаш, кемачилик, кемаларни таъмирлаш каби минтақа учун бир пайтлар жуда катта фойда келтирган саноат турлари йўқ бўлиб кетди. Вақтида порт ва балиқчилик саноатининг йирик марказлари ҳисобланган Мўйноқ ва Қозоқдарё аҳоли пунктлари ендиликда денгиз қирғоқларидан юзлаб километр узоқлашди.

Бунинг оқибатида ўн минглаб кишилар анъанавий касбларидан маҳрум бўлдилар. Жанубий Оролбўйидаги кўплаб кичик кўллар қуриб қолди ёки саёзликка айланди. Бу еса, ўз навбатида, қарийб 90 фоиз тўқайзорларнинг йўқ бўлиб кетишига, 800 минг гектардаги қамишзорларнинг қуришига ва бу ерлардан қўним топган парранда-ю даррандаларнинг қирилиб кетишига олиб келди. Айни пайтда, трансчегаравий дарёларнинг ўрта ва юқори оқимларида юзлаб сунъий сув ҳавзалари пайдо бўлди. Натижада Орол фожиасининг оқибатлари ҳатто Помир ва Тянь-Шаннинг енг баланд чўққиларида ҳам кузатилаётгани бугун ҳеч кимга сир емас.

Оролнинг қуриши ер ресурсларининг камайиши ва тупроқ унумдорлигининг пасайиши билан бир пайтда кузатилмоқда. Яйловлар ва пичанзорларнинг табиий ҳолати тобора ёмонлашиб, шўр босган янги-янги майдонлар пайдо бўлаётир. Умуман олганда, Оролбўйидаги чўлланиш даражасининг кескин ошиши натижасида ҳудуднинг биологик маҳсулдорлиги 10 баробар камайди. Баъзи жойларда яйловлар ва пичанзорлар ўз аҳамиятини бутунлай йўқотди.

Минтақада чўлланиш жараёнининг тезлашиши ўсимлик ва ҳайвонот дунёси хилма-хиллигига салбий таъсир кўрсатмоқда. Оролбўйидаги санитар ва экологик вазият тобора мураккаблашиб бораётир. Юқумли ва бошқа касалликларга чалиниш кўпаймоқда.

Ана шундай шароитда сувдан оқилона фойдаланиш Марказий Осиё давлатлари учун, айниқса, трансчегаравий дарёларнинг қуйи оқимида жойлашган мамлакатлар учун енг асосий вазифалардан бири бўлиб қолди.

¹ <http://ekolog.uz/?p=447> Борий АЛИХОНОВ, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси Экоҳаракат депутатлари гуруҳи раҳбари, Сергей САМОЙЛОВ, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси Экоҳаракат депутатлари гуруҳи аъзоси

Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов «Ўзбекистон ХХИ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» асарида таъкидлаганидек «... дарёлар оқими асосан Қирғизистон ва Тожикистон тоғларидан бошланади. Сув захираларининг кўпчилик қисмидан Марказий Осиёдаги барча республикаларнинг ерларини суғориш учун фойдаланилади. Шу муносабат билан минтақадаги барча давлатларнинг манфаатлари йўлида ҳамда экология талабларини, дарёлар дельталарида ва Орол денгизида мақбул ҳаётий шарт-шароитларни яратиш мақсадида бу ерларга сувнинг ўтишини таъминлаш зарур. Шу билан бирга Орол денгизи ҳавзасининг чекланган сув захираларини биргалашиб, келишган ҳолда бошқариш муаммосини амалий ҳал қилиш талаб етилади».

Шу ўринда асрлар оша ушбу дарёлар ҳавзасида жойлашган давлатлар ва улар аҳолисининг ҳаётий эҳтиёжларини қондиришга доимий равишда хизмат қилиб келган трансчегаравий дарёлар ресурсларидан фойдаланишга асосий етиборни қаратиш зарур. Бу минтақадаги 55 миллиондан ортиқ аҳолининг манфаатлари деганидир.

Шунинг учун ҳам трансчегаравий дарёлар оқимидан фойдаланиш, жумладан, ҳар қандай гидроэнергетик иншоотлар қурилишида ушбу дарёлар воҳасидаги барча давлатлар манфаати ҳисобга олиниши зарур. Акс ҳолда, гидроэнергетик иншоотлар бунёд этиш бўйича ҳар қандай фаолият Амударё ва Сирдарёнинг қуйи оқимида жойлашган ҳудудларни сув билан таъминлашни янада мураккаблаштиради, Оролнинг бутунлай қуриб қолишидек экологик фожиани тезлаштиради. Орол ҳавзасидаги муаммоларни фақат экологик нуқтаи назардан баҳолаш нотўғри бўлур еди. У бундан ҳам мураккаб ва қамрови жуда кенг бўлиб, уни ижобий ҳал этиш учун кескин ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, катта ҳажмдаги капитал маблағлар талаб етилади.

Ўзбекистон Марказий Осиёдаги атроф-муҳит муҳофазаси бўйича минтақавий ҳамкорлик жараёнларида фаол қатнашмоқда. Мамлакатимиз Оролни қутқариш халқаро жамғармасини ташкил этиш (Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг 1993 йил Қозоғистоннинг Қизилўрда шаҳрида бўлиб ўтган йиғилиши қарори) ҳамда табиий ресурсларни бошқариш, атроф-муҳит муҳофазаси ва барқарор ривожланиш бўйича муаммоларни ҳал этишга, бу борадаги фаолиятни мувофиқлаштиришга йўналтирилган Барқарор ривожланиш ва сув хўжалигини бошқариш давлатлараро комиссиясини ташкил этиш ташаббускорларидан бири ҳисобланади.

Марказий Осиё давлатлари томонидан экологик масалалар йўналишида «Орол денгизи ҳавзасини барқарор ривожлантириш муаммолари бўйича Марказий Осиё давлатлари ва халқаро ҳамжамиятнинг Нукус декларатсияси», «Олмаота декларатсияси», «Ашхобод декларатсияси» каби ўта муҳим ҳужжатлар имзоланган. Уларда минтақадаги давлатларнинг экологик сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш масалаларида ўзаро бир хил ёндашувга эришиш назарда тутилган.

Айни пайтда икки томонлама ва кўп томонлама иқтисодий ҳамда табиатни муҳофаза қилиш бўйича турли келишувларнинг мавжудлиги

туфайли минтақадаги ўзаро муносабатлар ривожланмоқда. 1993 йилда қабул қилинган «Орол денгизи ва Оролбўйидаги муаммоларни ҳал этиш, Орол минтақасидаги экологик вазиятни соғломлаштириш ва ижтимоий-иқтисодий ривожланишни таъминлаш бўйича келишув» ва «Орол денгизи ҳавзасидаги экологик вазиятни яхшилаш бўйича аниқ ҳаракатлар дастури» Марказий Осиёдаги бешта давлат президентлари томонидан илк бор имзоланган муҳим ҳужжатлар сирасига киради.

Ўзбекистон 12 та халқаро шартномага, жумладан, «Трансчегаравий сув оқимлари ва халқаро кўллардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш бўйича» (1992 йил, Хелсинки) ва «Халқаро сув оқимларидан кемалар қатнамайдиган ҳолатларда фойдаланиш тартиби тўғрисида» ги (1997 йил, Нью-Йорк) БМТ конвенцияларига қўшилган.

Давлатимиз биринчи раҳбари Ислом Каримов ташаббуси билан 2008 йилнинг март ойида Тошкентда «Орол муаммоси: унинг аҳоли, ўсимлик ва ҳайвонот олами генофондига таъсири, унинг оқибатларини юмшатиш бўйича халқаро ҳамкорликдаги чоралар» мавзусида Халқаро конференция ўтказилди. Анжуман доирасида декларатсия қабул қилиниб, халқаро ташкилотлар, молия институтлари, хорижий давлатлар ва бошқа донорларга Орол бўйидаги иқлим ўзгариши бўйича юзага келган ҳолатни яхшилашга қаратилган қатор лойиҳалар тақдим этилди.

Юқорида қайд этилган муаммоларни ҳал этиш бўйича Ўзбекистон ҳукумати томонидан Орол денгизи ҳавзасидаги экологик вазиятни ва ижтимоий-иқтисодий ҳолатни яхшилаш бўйича аниқ ҳаракатлар дастури доирасида диққатга сазовор ишлар олиб борилмоқда.

Марказий Осиё давлатлари раҳбарлари қабул қилган қарор ижросини таъминлаш учун Оролни қутқариш халқаро жамғармаси ижроия кўмитасининг Нукус филиали томонидан қатор лойиҳалар ишлаб чиқилди. Жумладан, 1997-2006 йиллар давомида деярли 13 миллиард сўмлик 22 та лойиҳа тайёрланди. Шу пайтга қадар уларнинг 14 таси тўлиқ амалга оширилди. 6 та лойиҳа асосидаги ишлар давом эттирилмоқда.

Тўқайзорларнинг бундан кейин камайиб кетмаслигини, биохилма-хилликни сақлаб қолишни таъминлаш мақсадида 2006 йилдан бошлаб Қорақалпоғистонда Амударё дельтасидаги тўқайзорларни сақлаб қолиш ва муҳофаза этиладиган ҳудудлар тизимини мустаҳкамлашга қаратилган қўшма лойиҳа амалга оширилмоқда. У БМТнинг Тараққиёт дастури ва Глобал Экологик Фонд томонидан молиялаштирилаётир.

БМТнинг Тараққиёт дастури жамғармаси томонидан молиялаштирилган «Қорақалпоғистоннинг қишлоқ жойлари учун тоза энергия» лойиҳаси муваффақиятли амалга оширилди. Ушбу лойиҳа доирасида Қорақалпоғистоннинг экологик вазият оғир бўлган ҳудудларида маиший эҳтиёжлар учун 36 та, олис овулларда ер ости сувларини тортиб олиш учун 10 та қуёш электр стантсияси ўрнатилди.

Айни пайтда Ўзбекистон ҳукумати томонидан Қорақалпоғистонни 2020 йилгача сув билан таъминлашни ривожлантириш бўйича аниқ тизим ишлаб

чиқилган бўлиб, натижада шаҳарларни 100 фоизгача, қишлоқларни 80 фоизгача тоза сув билан таъминлаш имконияти яратилади.

Мамлакатимиз Орол муаммоларини ҳал этиш борасида Германия, Франтсия ва бошқа давлатлар, шунингдек, Глобал Екологик Фонд, БМТнинг Тараққиёт дастури, Жаҳон банки каби халқаро ташкилотлар билан самарали ҳамкорлик қилиб келмоқда. Ана шу йўналишда олиб борилаётган ишлар натижасида сўнгги 12 йил давомида Орол денгизининг қуриб қолган қисмида саксовул ва бошқа маҳаллий шароитга мос буталардан 200 минг гектардан зиёд ўрмонлар вужудга келди. Ушбу ҳудудда ҳар йили 20 минг гектар яшил ҳимоя майдонлари ташкил етилаётганини алоҳида еътироф етмоқ лозим.

Қорақалпоғистоннинг сув таъминоти тизимини ривожлантириш мақсадида ҳар бирининг суткалик қуввати 15 куб метр бўлган 5 та пуркагич мосламалари ўрнатилди. 10 та сув чиқаргич иншоотида жами қиймати 42,4 миллион АҚШ долларига тенг хлорлаш ускуналари фойдаланишга топширилди.

Осиётараққиёт банки ва Ислон тараққиёт банкининг қўмаги билан Нукус ва Тахиатошдаги 14 та туғуруқ мажмуи ҳамда бошқа шифохоналар 2,8 млрд. сўмликдан ортиқ замонавий тиббий ускуналар билан таъминланди. «Саломатлик-1» ва «Саломатлик-2» Давлат дастури доирасида 162 та қишлоқ врачлик пунктига 2 млрд. сўмликка яқин шундай ускуналар етказиб берилди.

Орол денгизи ҳавзасидаги сув ресурслари ва атроф муҳитни бошқариш халқаро лойиҳаси бўйича Сирдарё ва Амударёнинг трансчегаравий оқимларидаги 25 та стантсия, республикалараро коллекторлар сув сарфи ва сифатини аниқловчи замонавий ускуналар, алоқа воситалари, компютерлар билан таъминланди.

Ўзбекистон Оролни қутқариш халқаро жамғармаси ижроия қўмитаси қошида Минтақавий гидрология маркази ташкил этилишида фаол қатнашди.

Ушбу жамғарма иштирокчилари бўлган давлат раҳбарларининг 2009 йилнинг апрелида бўлиб ўтган учрашувида Ўзбекистон Президенти Ислон Каримов иштирокчи давлатларнинг 2001-2015 йиллар учун фаолият дастурини ва Орол ҳавзаси муаммоларини ҳал этишга жаҳон ҳамжамиятини янада кенгроқ жалб этиш контсептсиясини илгари сурди.

Дарҳақиқат, Орол фожиасининг қўлами шунчалик кенги, уни жаҳон ҳамжамиятининг қўмагисиз бартараф этиш ниҳоятда мушкул. Шунинг учун Ўзбекистон мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ халқаро екологик фаолиятни интегратсиялаш жараёнини бевосита ва билвосита халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик негизида ташкил етди.

Ўзбекистоннинг барқарор ривожланиш йўлига қадам ташлаши қуйидаги енг муҳим тамойилларга асосланган. Биринчидан, екологик хавфсизлик иқтисодий ва ижтимоий хавфсизлик билан бир қаторда мамлакат миллий хавфсизлигининг ажралмас бир қисми бўлиши лозим. Иккинчидан, барқарор ривожланишни таъминлаш учун ҳамма субъектларни қамраб олган ҳолда екологик, иқтисодий ва ижтимоий хавфсизлик нуқтаи назаридан атроф-муҳитга таъсири бўлган барча турдаги табиий ресурслар ва манбаларнинг яхлит тизимини шакллантириш зарур. Учинчидан, барқарор ривожланишни

бошқариш тизимининг доимийлигини ва унинг экологик ҳамда ижтимоий-иқтисодий кенг кўламли вазифаларни амалга ошириш билан мутаносиблигини таъминлаш даркор. Тўртинчидан, ижтимоий-иқтисодий ва экологик вазият ҳисобга олинган ҳолда барқарор ривожланишни таъминлашга қаратилган тадбирларнинг устуворлигига эришиш керак.

Албатта, бу ўринда ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг атроф-муҳитга таъсирининг узоқ муддатга мўлжалланган башоратлари асосидаги яхлит ижтимоий-иқтисодий ва экологик сиёсат юритилиши талаб етилади.

Бу жараёнда экологик, иқтисодий ва ижтимоий муаммоларни халқаро ва минтақаларо даражада ҳал этиш механизмларини ишлаб чиқиш ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Барқарор ривожланишнинг умуммиллий стратегиясида ишлаб чиқаришни барқарор ривожлантириш, атроф-муҳит муҳофазаси бўйича миллий дастур асосида табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва бу борадаги ишларни тўхтовсиз кучайтириб бориш орқали аҳоли учун яхши турмуш шароитини яратишга интилишнинг устуворлиги аниқ белгилаб қўйилган. Айтиш пайтда ушбу ҳаракатлар Вазирлар Маҳкамасининг 2008 йил 19 сентябрдаги 212-қарори асосида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг 2008-2012 йилларга мўлжалланган атроф-муҳит муҳофазаси бўйича ҳаракат дастури тадбирлари билан бирга амалга оширилаётир.

Атроф-муҳит муҳофазаси бўйича миллий ҳаракат дастури: атроф-муҳит муҳофазасини ва табиатдан фойдаланишни мувофиқлаштирувчи қонунчилик тизимини яратиш ва уни янада ривожлантириш; ресурс тежовчи, экологик жиҳатдан тоза технологияларни ишлаб чиқиш ва татбиқ этиш, амалдаги ишлаб чиқариш жараёнларини модернизатсия қилиш ва такомиллаштириш; атроф-муҳитнинг ҳолати, табиий муҳит сифатини баҳолашни, экологик районлаштиришни мониторинг қилишнинг ягона тизимини жорий этиш; экологик таълим ва тарбия тизимини ривожлантириш; атроф-муҳит муҳофазаси ва табиатдан фойдаланишда илмий асосланган иқтисодий ва ҳуқуқий механизмларни яратиш ва жорий этиш; атроф муҳит муҳофазаси, табиатдан фойдаланиш ва табиий офатлардан ҳимояланиш муаммолари бўйича халқаро ҳамкорлик дастурини яратиш, шунингдек, атроф-муҳитга трансчегаравий таъсир бўйича давлатларо муносабатлар механизмини ишлаб чиқиш ва бу борада ўзаро келишувга эришиш; хўжалик фаолиятини амалга оширишда мақбул экологик таваккалчилик омилларини ҳисобга олиш; инноватсион фаолиятнинг экологик-иқтисодий механизмини яратиш сингари стратегик вазифаларни ҳал этишга йўналтирилган.

Бу ўринда яна шуни таъкидлаш лозимки, ҳали ишлаб чиқариш чиқиндилари билан атроф-муҳитни ифлослантириш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ҳамда янада тоза технологияларни қўллаш муаммолари билан боғлиқ масалаларга етарли даражада еътибор қаратилмаётир.

Бу борада чиқиндилар таркибида қайта ишлашга яроқли иккиламчи манбалар жуда кўплигини таъкидлаб ўтмоқ жоиз. Биргина мисол. Ҳозирги кунда мамлакатимизда ҳар йили пайдо бўлаётган саноат чиқиндиларининг

бор-йўғи 1,2 фоизидан иккиламчи хомашё сифатида фойдаланилаётир. Қолганлари еса турли жойларда тўпланиб қолмоқда. Шуниси ачинарлики, иккиламчи хомашё сифатида ишлатилиши мумкин бўлган бундай манбалар билан мамлакатимизнинг 10 минг гектар ҳосилдор ери банд қилиб қўйилган. Жумладан, «Аммофос-Максам» очик акционерлик жамиятида 64 миллион тонна фосфогипс, Ангрен ва Янги Ангрен ГЭСлари ҳудудида еса 12 миллион тоннага яқин қайта ишланиши мумкин бўлган чиқиндилар юзлаб гектар майдонни эгаллаб ётибди. Худди шундай фикрни Олмалиқ кон-металлургия комбинати мисолида ҳам айтиш мумкин.

Бизнингча, бундай вазият табиатдан фойдаланиш борасида иқтисодий механизм тўлақонли ишлатилмаётгани натижасида вужудга келди. Чунки табиатдан махсус фойдаланиш, жумладан, чиқиндиларни жойлаштирганлик учун товон тўлаш миқдори етарли емас, корхоналарга ресурс тежовчи, чиқиндисиз технологияларни, айниқса, ҳосил бўлган чиқиндиларни қайта ишлаш технологияларини яратиш ва жорий этишга маблағ сарфлагандан кўра бу жуда арзонга тушади. Шу боис юзага келган муаммоларни ҳал этиш учун чиқиндиларни жойлаштириш бўйича товон пулини индексатсия қилиш ва чиқинди ҳосил қилганлик учун тўлов жорий этиш лозим. Бу ўринда ушбу йўналишда тушган маблағларни чиқиндиларни қайта ишлашга йўналтириш назарда тутилмоғи керак. Ресурс тежовчи, чиқиндисиз технологияларни жорий қилган, ҳосил бўлган чиқиндиларни қайта ишлаётган корхоналарга еса имтиёз белгиланиши зарур.

Табиатни муҳофаза қилиш тармоғини ривожлантиришни инвестициялашга қуйидаги имкониятларни сафарбар этиш мумкин:

табиатдан тежамли фойдаланганлик учун тўловлардан ҳосил бўлган пул маблағлари, маҳаллий имтиёзли солиқларни жорий этиш; донорлар грантлари;

тижорат банклари ва халқаро лойиҳа муассасаларидан олинадиган узоқ муддатли кредитлар;

шахсий акцияли капитал;

молиялаштиришнинг махсус механизмлари ёрдамида имтиёзли молиялаштириш.

Умуман олганда, мамлакатимизда иқтисодиётни тизимли қайта шакллантириш, ишлаб чиқаришни модернизатсиялаш ва техник жиҳатдан янгилаш, экологик вазиятни соғломлаштириш учун ҳам ички, ҳам ташқи инвестицияларни жалб этиш, барқарор атроф-муҳитни сақлаб қолиш ва экологик хавфсизликни таъминлаш мақсадларига эришиш устувор аҳамиятга ега.

Атроф-муҳитнинг трансчегаравий ифлосланиш муаммолари ва уларни ҳал этиш йўллари¹

Тошкентда 20-21 август кунлари Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати томонидан Ўзбекистон Екологик ҳаракати билан

¹ “2030 йилгача бўлган даврда Ўзбекистон республикасининг атроф муҳитни муҳофаза қилиш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 30 октябрдаги ПФ-5863-сон [Фармони](#).

хамкорликда ташкил етилган “Тожикистон “Талко” давлат унитар корхонасининг ишлаб чиқариш фаолияти экологияга ва одамлар соғлиғига кўрсатаётган ҳалокатли таъсирни бартараф этиш чоралари” мавзусида халқаро семинар бўлиб ўтди.

Семинарда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси сенаторлари, Қонунчилик палатаси депутатлари, Ўзбекистон Екологик ҳаракати Марказий Кенгаши Ижроия қўмитаси аъзолари, Европа, Америка ва Осиё давлатларидан парламент аъзолари, жумладан, Тожикистон парламенти депутатлари, тадқиқотчилар, экспертлар, БМТ Тараққиёт дастури ва ЕХХТ каби халқаро ташкилотлар, мамлакатимиздаги тегишли вазирлик ва идоралар, нодавлат нотижорат ташкилотлар, оммавий ахборот воситалари вакиллари иштирок етди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Раиси И.Собиров семинарни очар экан, мамлакатимизда истиқлолнинг дастлабки йилларидан Президентимиз Ислом Каримов раҳнамолигида кучли ижтимоий сиёсат амалга оширилаётгани, инсон ҳуқуқ ва манфаатлари, жумладан, соғлом ҳамда қулай атроф-муҳитда яшаш ҳуқуқини таъминлаш ушбу сиёсатнинг устувор йўналиши эканини таъкидлади.

Ўзбекистонда екологик хавфсизликни таъминлаш учун изчил институтсионал ва ташкилий чоралар кўрилмоқда. Табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва аҳоли саломатлигини муҳофаза қилишга қаратилган ҳамда тегишли халқаро нормаларга мос ҳуқуқий база яратилган. Мамлакатимиз БМТнинг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва барқарор тараққиёт соҳасидаги енг муҳим конвенциялари ҳамда бошқа халқаро ҳужжатларни ратификация қилиб, зиммасига олган барча мажбуриятларни бажариб келмоқда. Табиатни муҳофаза қилишга оид қонунчиликни амалга ошириш механизми ишлаб чиқилган, мақсадли давлат дастурлари, миллий ҳаракат режалари ҳаётга татбиқ этилаётир. Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотларнинг муҳим қисми бўлган ушбу хайрли ишларда жамоат ташкилотлари ҳам фаол иштирок етмоқда.

Амалга оширилаётган бундай кенг кўламли ва изчил чора-тадбирлар натижасида мамлакатимизда истиқлол йилларида атмосферага зарарли моддаларни чиқариш 2 баробар, ифлосланган оқова сувларни оқизиш 2,2 баробар камайтирилди. Сўнгги бир неча йилда қишлоқ хўжалигида пеститсидлардан фойдаланиш 5 баробар қисқартирилди, саноат корхоналарида екологик хавфсиз технологиялар кенг жорий этилаётир, ишлаб чиқариш чиқиндилари чуқур қайта ишланиб, тозалаш қурилмалари модернизация қилинмоқда. Бу еса нафақат екологик, балки катта иқтисодий самаралар бераётир.

Айни пайтда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси Спикерининг ўринбосари, Ўзбекистон екологик ҳаракати марказий кенгаши ижроия қўмитаси раиси Б.Алихонов ўз маърузасида таъкидлаганидек, Ўрта Осиёда, жумладан, мамлакатимизда қатор жиддий трансчегаравий екологик муаммолар мавжуд.

Тожикистондаги “Талко” ДУК алюминий корхонасининг заҳарли ишлаб чиқариш чиқиндиларининг Ўзбекистон ва Тожикистоннинг мазкур корхона яқинида жойлашган туманлари аҳолиси саломатлиги ҳамда экологиясига ҳалокатли таъсир кўрсатаётгани ҳам шундай кескин муаммолар сирасига киради. Экологик меъёрларга риоя етилмасдан, қолоқ технологиялар асосида қурилган мазкур завод фаолияти минтақада минг йиллар давомида шаклланган екотизим бузилишига, аҳоли генофонди, ўсимлик ва ҳайвонот олами учун катта хавф туғилишига сабаб бўлаётир.

Муаммонинг моҳияти шундаки, “Талко” ДУКнинг фтор аралашмаси, заҳарли газлар – углерод, олтингутурт, углеводородлар оксидлари ва бошқа зарарли моддаларнинг кўплиги билан ажралиб турадиган ташланмалари ҳудуд аҳолисига салбий таъсир кўрсатмоқда. Улар, биринчи навбатда, сурункали эндокрин ва суяк-мушак тизими, юқори нафас олиш йўллари, туғма аномалия ва флюороз, шунингдек, онкология касалликларидан азият чекмоқда.

Семинар қатнашчилари тадбир арафасида Сурхондарё вилоятининг Сариосиё, Денов, Узун ва бошқа туманларида бўлиб, “Талко” ДУК фаолияти табиий муҳит ва одамлар саломатлигига қанчалик катта зарар етказаётганини ўз кўзлари билан кўриб, ишонч ҳосил қилдилар.

Атроф-муҳитни ўрганиш институти директори Майкл Едельштейн (АҚШ) шундай деди: “Бизда “Талко” ДУКнинг бутун фаолияти давомида атроф-муҳитга етказган зарарини ўрганиш натижалари бор. Сурхондарё вилоятининг енг кўп зарар кўрган туманлари аҳолиси ана шундай оғир машаққатни бошидан кечирмоқда, улар мазкур экологик вазиятнинг қурбонлари ва маҳкумларига айланган. Корхона қувурларидан чиқаётган заҳарли тутун Ўзбекистон томон есаётганини кўрдик, одамларга, табиат ва иқтисодиётга қандай зарар етказаётганига ишонч ҳосил қилдик. Мазкур ҳудуддан узоқда яшаб, бу ерда аҳоли қандай кун кечираётгани ва нималарни бошидан ўтказаётганини тасаввур қилиш қийин. Улар нафас олаётган ҳаво, ичаётган сув, шу ерда етиштирилган ва истеъмол қилинаётган нон заҳарли моддалар билан зарарланган. Бироқ, мазкур корхона фаолиятидан фойда кўраётганлар буларнинг барчасини ҳамон инкор етиб келмоқда. Биз вазиятни яхши томонга ўзгартиришимиз ва бунинг учун зарур чораларни кўришимиз шарт”.

“Бугун Ер юзида содир бўлаётган кўплаб фалокат ва табиат инжиқликлари инсон фаолияти билан боғлиқ, – дейди Вагенинген университети профессори, иқлим ўзгариши соҳасидаги тадқиқотлари учун Нобель мукофотига сазовор бўлган Рик Лиманс (Голландия). – Барқарор ривожланиш масалалари ғоят долзарб аҳамият касб етмоқда. Барқарор ривожланишни таъминлаш учун яқин йиллар ичида атмосферага чиқарилаётган ташланмалар миқдорини 90 фоизга камайтиришимиз даркор. “Талко”нинг одамлар саломатлиги, ҳайвонлар ва ўсимликлар, жумладан, қишлоқ хўжалиги екинлари маҳсулдорлиги, демак, минтақа тараққиётига ўта хавфли таъсир кўрсатаётган газсимон чиқиндилари ҳам жиддий муаммолардандир. Самарасиз ва ескирган тозалаш ускуналарига ега “Талко”

ДУК ҳар йили атмосферага қарийб 22-23 минг тонна заҳарли моддалар, жумладан, одамлар саломатлиги ҳамда атроф-муҳит учун ўта хавфли 200 тоннадан зиёд фторли водород чиқармоқда. Шу боис биз барча манфаатдор томонлар, мустақил экспертлар, олимлар иштирокида маҳаллий ва минтақавий тадқиқотларни ўтказишни қўллаб-қувватлаймиз. Шунингдек, бу борада самарали мулоқотни йўлга қўйиш керак. Тошкентда ўтган мазкур халқаро семинар бунга яхши мисол бўла олади. Шундагина муаммонинг мақбул ечимини топиш мумкин”.

Халқаро семинар қатнашчилари Тожикистондаги “Талко” ДУК корхонасининг ишлаб чиқариш фаолияти натижасида атроф-муҳитнинг трансчегаравий ифлосланиш муаммосини ҳар томонлама муҳокама етиб, Ўзбекистоннинг Сурхондарё вилоятидаги шимолий туманлар ва Тожикистоннинг Турсунзода туманида мазкур корхонанинг атроф-муҳит ҳамда аҳоли саломатлигига ҳалокатли таъсири туфайли юзага келган вазият тобора мураккаблашиб, кескин тус олаётганини алоҳида таъкидлади. Атмосфера ифлосланишига сабаб бўлаётган ушбу муаммони бартараф қилишга доир қатъий чоралар кўрилмаса, бу ерда яшаётган бир миллионга яқин аҳолининг ҳаёти учун ўнглаб бўлмас оқибатлар келиб чиқиши мумкинлиги қайд этилди.

Семинар қатнашчилари атмосфера, сув ресурслари, тупроқда фторли водород ҳамда “Талко” ДУК чиқараётган бошқа заҳарли моддалар миқдори ошиб кетаётгани оқибатида турли касалликлар кўпайиб бораётгани, айниқса, чақалоқлар ўлик туғилаётгани алоҳида ташвиш туғдираётганини қайд етди. Ушбу заҳарли моддаларнинг трансчегаравий таъсирида қолган туманларда болалар ва катта ёшли аҳолининг патологик бузилишлар такрорланиши бўйича касалланиш даражаси Сурхондарё вилоятидаги ўртача кўрсаткичдан 3 баробар юқоридир.

“Алюминий ишлаб чиқариш зарарли технологиялар сирасига киради, – деди “Шиндонг ресорсез” компанияси президенти Ким Ёнг Гу (Корея Республикаси). – “Талко” катта миқдорда энергия истеъмол қилиб, атроф-муҳитни ўта хавфли моддалар билан заҳарламоқда. Ўтган асрнинг 50-60 йилларида Корея Республикаси ҳам шундай муаммога дуч келган еди. Муаммони ҳал этиш учун барча чораларни кўрдик, яъни самарали тозалаш иншоотлари қурилди, тегишли ускуналар ўрнатилди, экологик нуқтаи назардан хавфсиз технологияларга ўтилди. Менимча, Тожикистон алюминий корхонаси билан боғлиқ мазкур вазиятда ҳам шундай йўл тутиш лозим. Зеро, инсон ҳаёти ва саломатлигини ҳеч қандай фойда билан таққослаб бўлмайди”.

Ҳудуд иқтисодиётига, шу жумладан, қишлоқ хўжалиги ва ижтимоий соҳасига ҳам катта зарар етказилмоқда. Қишлоқ хўжалик екинлари ҳосилдорлиги пасаймоқда. Ўсимликлар, озуқа екинларида фтор миқдори кўплиги сабабли ҳайвонлар организмида ҳам ўнглаб бўлмас физиологик ўзгаришлар рўй бераётир. Чорва моллари сони, сут соғиш ҳажми камайиб бормоқда, гўшт ва сут маҳсулотлари сифати ёмонлашмоқда. Олиб борилган тадқиқотларда сутда фтор миқдорининг нормаси 9-13 баробар кўплиги

аниқланган. Буларнинг барчаси одамлар ҳаёти ва саломатлигига жиддий хавф солмоқда.

Экспертларнинг фикрича, “Талко” ДУК томонидан етказилган иқтисодий зарар юз миллионлаб АҚШ долларини ташкил қилади. Семинар қатнашчилари ўз чиқишларида корхона табиат ва одамлар саломатлигига етказган катта зарарни баҳолаб бўлмаслигини қайд етди.

Чет еллик мутахассислар хулосасига кўра, корхонада асосий ишлаб чиқариш техникаси ресурслари тугаган ва ишлаб чиқаришнинг экологик хавфсизлиги таъминланмаётир. Экологик вазият тобора ёмонлашиб бораётганига қарамай, “Талко” ДУК ишлаб чиқаришни қайта ихтисослаштириш, атроф-муҳитга салбий таъсир кўрсатишнинг олдини оладиган замонавий тозалаш қурилмалари билан жиҳозлаш учун зарур ташкилий-техник ва табиатни муҳофаза қилиш чораларини кўрмапти. “Уч йил аввал Сурхондарё вилоятига борганимизда “Талко” чиқараётган зарарли моддалар таъсирида боғлар, узумзорлар нобуд бўлаётгани, болалар касалликка чалинаётганининг гувоҳи бўлган едик, – деди Европа тарихий минтақалари иттифоқи раиси Витторио Жоржи (Италия). – Етказилаётган зарар миқдори йилдан-йилга ортиб бормоқда. Илгари иқтисодиётнинг ривожланиши натижасида экология ифлосланишидан одамлар, атроф-муҳит зарарланганини кўрмаганман. Бу ҳақда Италия ва бошқа мамлакатлар матбуотида чоп етилган мақоламда ҳикоя қилинган. Халқаро ҳуқуқ иқтисодиётни барқарор ривожлантиришни таъминлаш воситаларини ва шу билан бирга, бугунги ҳамда ертанги авлодга қулай муҳитда яшаш имкониятини беради. Халқаро ҳамжамият умумқабул қилинган нормаларни бузганлар ўз қилмиши учун жавоб беришини таъминлаш борасида муайян ресурсларга ега. “Талко” нинг атроф-муҳитни заҳарлаётганини кўра-била туриб, буни тан олмаслик мумкинми!? Кўп йиллар мобайнида етказилган зарар ўрнини ким қоплайди? Муаммо одамлар манфаатлари инобатга олинган ҳолда ҳал этилиши керак. Менимча, мустақил экспертлардан иборат халқаро комиссия тузиш ва олинган натижалар билан халқаро судга мурожаат қилиш муаммони ҳал этиш йўлларида биридир”.

Семинарда қатнашган чет еллик экспертлар “Талко” ДУК ишлаб чиқариш чиқиндиларининг салбий таъсирини камайтиришга доир тегишли чоралар кўрилмаётгани, кўплаб халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар, хусусан, 1992 йил Рио-де-Жанейрода қабул қилинган Атроф-муҳит ва ривожланиш декларатсияси ҳамда 1982 йилда қабул қилинган Бутунжаҳон табиат хартияси нормалари бузилаётганини алоҳида таъкидлади. 1994 йил 17 ноябрда имзоланган Тожикистон алюминий заводининг салбий таъсири зонасида экологик аҳволни яхшилаш бўйича ҳамкорликка оид Ўзбекистон-Тожикистон ҳукуматлараро битими ҳам амалда бажарилмаётир.

Бундан ташқари, халқаро экология ташкилотлари, Ўзбекистоннинг давлат ва жамоат тузилмалари, жумладан, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси, Ўзбекистон Экологик ҳаракатининг хулоса ва мурожаатлари, Сурхондарё вилояти аҳолисининг мурожаатларига қарамай, Тожикистон томонидан тақдим етилаётган материалларда алюминий корхонаси ишлаб

чиқариш фаолиятининг минтақадаги экологик вазият ва аҳоли саломатлигига салбий таъсир кўрсатаётгани, атроф-муҳитга зарар етказишга барҳам бериш чораларини кўриш зарурлиги инкор етилмоқда.

Технологиялар ва инноватсияларни ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш бўйича Бранденбург институти президенти Едгар Клозенинг (Германия) фикрича, “шунча одамнинг битта корхона фаолияти туфайли азият чекишига асло йўл қўйиб бўлмайди. Корхонанинг зарарли таъсир кўрсатаётгани ва ушбу долзарб муаммони ҳал этиш зарурлигини иккинчи томон тан олиши шарт. Фақат шундагина минтақада, биринчи галда, Ўзбекистоннинг Сурхондарё вилояти туманларида юзага келган кескин экологик аҳволни юмшатиш учун емас, балки уни буткул яхши томонга тўлиқ ўзгартириш бўйича самарали чораларни кўриш мумкин. Зеро, ҳатто бир бола, бир одамнинг жабр кўриши ҳам катта фожиадир. Ушбу туманларда еса юз минглаб одамлар яшайди. Шу сабабли мазкур корхонанинг экология ва аҳоли саломатлигига етказётган ҳалокатли таъсирига зудлик билан барҳам бериш чораларини кўриш зарур, деб ҳисоблайман”.

Уч кун давом етган халқаро семинарда билдирилган фикрларни умумлаштириш ва келинган хулосалар асосида тадбир иштирокчилари тегишли тавсияларни қабул қилди. Уларда “Талко” ДУКда ишлаб чиқаришни қайта ихтисослаштириш бўйича комплекс чора-тадбирлар, унинг атроф-муҳитга салбий таъсир кўрсатишига йўл қўймайдиган табиатни муҳофаза қилишга оид бошқа чора-тадбирларни зудлик билан ўтказишнинг муҳимлиги алоҳида қайд етилган. Семинар қатнашчиларининг халқаро экология ташкилотлари, БМТ тузилмалари, жумладан, ЮНЕП, ЮНИСЕФ ва бошқа ташкилотлар, мамлакатлар парламентлари ва ҳукуматлари, халқаро жамоатчилик минтақада экологик барқарорликни мустаҳкамлашга кўмаклашиш, “Талко” ДУКнинг ҳалокатли таъсири зонасида яшаётган аҳоли саломатлигини сақлаш бўйича шошилиш чоралар кўриши учун ушбу муаммога уларнинг еътиборини жалб қилиш зарур, деган фикри таъкидланган.

Шунингдек, халқаро ҳуқуқнинг умумқабул қилинган принцип ва нормалари, халқаро ҳуқуққа оид ҳужжатлар, БМТнинг инсон саломатлиги, унинг хавфсиз атроф-муҳитда яшаш ҳуқуқини ҳимоя қилишга қаратилган муҳим ҳужжатлари еътиборга олинган ҳолда, мазкур корхона чиқараётган заҳарли моддаларнинг салбий трансчегаравий таъсирини бартараф этиш йўллари топиш учун халқаро ташкилотлар, фуқаролик жамияти институтлари, жумладан, Ўзбекистон ва Тожикистон жамоатчилигининг саъй-ҳаракатларини бирлаштириш муҳимлиги қайд етилди.

Ўзбекистонда “Талко” чиқараётган заҳарли моддаларнинг минтақа табиий муҳити ва аҳоли саломатлигига ҳалокатли таъсирини камайтириш мақсадида улкан ишлар амалга оширилаётгани алоҳида таъкидланди. 2010-2012 йилларда Сурхондарё вилоятининг Денов, Сариосиё, Узун ва Олтинсой туманларида кўплаб кўп тармоқли туман поликлиникалари ва даволаш-профилактика муассасалари, елликдан ортиқ кишлоқ врачлик пункти барпо етилди. Уларнинг ҳаммаси замонавий тиббий асбоб-ускуналар билан

жиҳозланган. Мамлакатимиз ҳукумати томонидан қабул қилинган 2013-2017 йилларда Ўзбекистон Республикаси атроф-муҳитини муҳофаза қилиш бўйича ҳаракат дастурининг амалга оширилиши ҳам салмоқли натижалар бермоқда.

Халқаро семинар қатнашчилари БМТ муассасалари, мамлакатлар ҳукуматлари ва халқаро экологик ташкилотларни Ўзбекистон Республикасининг, хусусан, парламенти, Экологик ҳаракати, кенг жамоатчиликнинг “Талко” ДУК ишлаб чиқариш фаолиятининг экология ҳамда одамлар саломатлигига ҳалокатли таъсирини бартараф этишга доир саъй-ҳаракатларини қўллаб-қувватлашга даъват етди.¹

4. Марказий Осиё минтақасида транспорт коридорларини шакллантириш масалалари.

Марказий Осиё транспорт-транзит салоҳиятини ривожлантиришга оид кўшма саъй-ҳаракатларни муҳокама қилиш ва бу борадаги чора-тадбирларни ишлаб чиқишга йўналтирилган.

Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев Президент лавозимидаги фаолиятининг илк кунлариданоқ Марказий Осиёни ягона минтақа сифатида ривожлантиришнинг аҳамияти ва долзарблигини еътиборга олган ҳолда, фаол минтақавий сиёсат юритиш, Марказий Осиёда қулай сиёсий муҳит яратиш, минтақадаги мамлакатлар билан барча йўналишларда, жумладан, Ўзбекистон ташқи сиёсатининг устувор тармоқларидан бўлган транспорт соҳаси бўйича конструктив ва ўзаро манфаатли муносабатларни йўлга қўйиш каби вазифаларни белгилаб берган еди.

Мамлакатимизда транспорт инфратузилмасини янада ривожлантириш ва транзит юк ташиш ҳажмини ошириш масалаларига алоҳида еътибор қаратилмоқда.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда 2015-2019 йилларда муҳандислик-коммуникатсия ва йўл-транспорт инфратузилмасини ривожлантириш ва модернизатсия қилиш дастури амалга оширилмоқда. Дастур миллий транспорт тармоғини ривожлантириш соҳасида халқаро талаблар ва стандартларга жавоб берадиган яхлит комплекс стратегияни ишлаб чиқиш ҳамда маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг маҳсулотларини ҳудудий ва жаҳон бозорига олиб чиқишни ҳисобга олган ҳолда ушбу стратегияни халқаро транспорт тизимига кенг интегратсиялашни таъминлашни кўзда тутди.

Таъкидлаш жоизки, бугунги кунда мамлакатимизда транспорт-транзит салоҳиятини янада ривожлантириш учун барча зарур шароитлар яратилмоқда. Транспорт тизимининг ўтказувчанлик қобилиятини ошириш, Ўзбекистон ҳудудидан ўтиш учун мавжуд тўсиқларни бартараф этиш ишлари амалга оширилмоқда. Бу еса Марказий Осиёда халқаро транспорт йўлакларини ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади.

Минтақани ривожлантиришга қаратилган муҳим лойиҳаларни амалга ошириш мақсадида ўтган йил ноябрь ойида Самарқандда “Марказий Осиё: ягона тарих ва умумий келажак, барқарор ривожланиш ва тараққиёт

¹ <http://xs.uz> Атроф-муҳитнинг трансчегаравий ифлосланиш муаммолари ва уларни ҳал этиш йўллари

йўлидаги ҳамкорлик” мавзуида халқаро конференция ўтказилди. Президент Шавкат Мирзиёев ушбу тадбирдаги нутқида ҳозирги кунда минтақавий ҳамкорликни барча муҳим соҳалар бўйича ривожлантириш тенденциялари ҳақида сўзлади ва Марказий Осиё бўйича қатор ташаббусларни илгари сурди. Давлатимиз раҳбарининг асосий ташаббусларидан бири – Марказий Осиё бўйича БМТ резолюциясини қабул қилиш таклифи халқаро ҳамжамият томонидан кенг қўллаб-қувватланди. Жорий йил июнь ойида БМТ Бош Ассамблеяси “Марказий Осиё минтақасида тинчлик, хавфсизлик ва барқарор ижтимоий-иқтисодий тараққиётни таъминлаш бўйича минтақавий ва халқаро ҳамкорлик” резолюциясини қабул қилди. Резолюцияда транспорт инфратузилмаси ва транзит йўлакларини ривожлантириш, янги автомобиль ва темир йўллар, авиақатновларни очиш орқали барча транспорт турларининг ўзаро ҳамкорлигини кучайтиришга алоҳида еътибор қаратилган.

Йирик халқаро бозорларни ўзаро бирлаштирувчи енг қисқа йўналишлар минтақамиз орқали ўтади. Худудимизнинг транспорт-транзит салоҳияти унинг тарихан Шарқ ва Ғарб, Шимол ва Жануб ўртасида кўприк вазифасини ўтаган Буюк ипак йўлининг марказидаги геостратегик жойлашуви билан белгиланади. Президент Шавкат Мирзиёев жорий йил март ойида Остона шаҳрида бўлиб ўтган Марказий Осиё давлат раҳбарларининг маслаҳат учрашувидаги нутқида минтақани йирик денгиз портлари ва дунё бозорлари билан боғлаш имконини берадиган транспорт-коммуникатсия лойиҳаларини амалга ошириш устувор вазифа эканини таъкидлади.

Марказий Осиёда мавжуд транспорт йўлакларини такомиллаштириш ва янгиларини шакллантириш долзарблигини еътироф етган ҳолда, давлатимиз раҳбари Самарқандда бўлиб ўтган тадбирда Тошкент шаҳрида транспорт йўлаклари бўйича халқаро конференцияни ташкил этиш ташаббуси билан чиқди.

Бўлажак конференцияда минтақамиз транспорт-транзит салоҳиятини ривожлантириш, уни халқаро транспорт хабиға айлантириш, Марказий Осиё орқали ўтадиган халқаро транспорт йўлакларининг транзит салоҳиятидан самарали фойдаланиш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш кутилмоқда.

Конференцияда биринчидан, барча Марказий Осиё мамлакатларини қизиқтирган, иккинчидан, хорижий инвеститсияларни жалб этиш ва янги лойиҳаларни амалга ошириш мақсадида халқаро ташкилотлар, енг аввало, халқаро молиявий тузилмалар билан ҳамкорликка қаратилган, учинчидан, Марказий Осиё мамлакатларининг транспорт-транзит салоҳиятини янада такомиллаштириш бўйича қўшма саъй-ҳаракатларни ишлаб чиқишга йўналтирилган масалалар муҳокама қилинади.¹

Марказий Осиёда қўшимча юк ташиш оқимларини жалб этиш имконини берадиган янги транспорт ва транзит йўлакларини шакллантириш, транспорт ва логистика соҳасида кадрлар тайёрлаш бўйича хорижий тажрибани ўрганиб, халқаро логистика марказлари тармоғини яратиш, минтақа

¹ <http://ismi.uz/uz/maqolalar/markazij-osie-halkaro-transport-julaklari-tizimida-uzbekiston-nigoi> Марказий осие халқаро транспорт йўлаклари тизимида: Ўзбекистон нигоҳи

транспорт-логистика салоҳиятини ривожлантириш учун хорижий мамлакатларнинг портларидан самарали фойдаланиш услубларини шакллантириш, Марказий Осиёда Жанубий ва Жануби-Шарқий Осиё, Европа, Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларини бирлаштирувчи муҳим транзит йўл бўлиб хизмат қиладиган ягона интегратсиялашган хабни яратиш масалалари минтақамиз учун долзарб аҳамият касб этади.

Тадбирни ўтказишдан асосий мақсад – минтақа транзит салоҳиятини биргаликда ривожлантириш, халқаро транспорт йўлакларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, халқаро ташувлар жараёнидаги турли тўсиқларни бартараф этишга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш, меъёрий-ҳуқуқий база ва тариф сиёсатини такомиллаштириш ҳисобланади.

Анжуманнинг тўрт шўъбасида “Марказий Осиё мамлакатлари транспорт-транзит салоҳиятининг бугунги ҳолати ва уни ривожлантириш истиқболлари”, “Темир йўл транспортини ривожлантиришнинг халқаро ва минтақавий тенденциялари”, “Автомобиль ташувларини такомиллаштириш бўйича халқаро ҳамкорлик: хорижий тажриба ва миллий амалиёт”, “Марказий Осиёда ҳаво транспортини ривожлантиришнинг долзарб масалалари” каби мавзуларда йиғилишлар ўтказилади.

Конферентсияда 45 мамлакатдан 200 дан ортиқ меҳмон, 25 халқаро ташкилот, молия институтлари ва йетакчи транспорт компаниялари, жумладан, Жаҳон банки, ОТБ, ИТБ, ЕТТБ, ОИИБ, БМТнинг Осиё ва Тинч океани учун иқтисодий ва ижтимоий комиссияси, БМТнинг Европа иқтисодий комиссияси, Халқаро фуқаро авиацияси ташкилоти, Халқаро ҳаво транспорти ассотсиацияси, ЕХХТ, ГХХЖ, ШХТ, ИХТ, МДХ, Марказий Осиё минтақавий иқтисодий ҳамкорлик дастури, ТРАСЕКА дастури, Халқаро автомобиль транспорти уюшмаси, Темир йўллар ҳамкорлиги ташкилоти ва бошқа ташкилотлар вакиллари қатнашиши кутилмоқда.

Айрим маълумотларга кўра, Марказий Осиё мамлакатлари темир йўлларининг узунлиги 22 минг километрга тенг. Қозоғистон енг йирик ва енг кўп фойдаланиладиган темир йўллар тизимига ега, унинг ҳиссасига минтақадаги темир йўлларнинг 66 фоизи ва барча юк ташишларнинг 84 фоизи тўғри келади. Минтақадаги темир йўлларнинг қарийб 18 фоизи Ўзбекистон ҳудудидан ўтади ва барча ташишларнинг қарийб 11 фоизи мамлакатимиз ҳиссасига тўғри келади. Туркменистон тахминан 12 фоиз минтақавий темир йўлларга егалик қиладиган ва барча ташишларнинг 4 фоизини таъминлайди.

1993 йилда Бельгия пойтахтида Озарбойжон, Арманистон, Грузия, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон иштирокида Брюссель декларацияси қабул қилинган еди. Мазкур ҳужжат Европадан Қора денгиз, Кавказ, Каспий денгизи орқали ўтиб, Марказий Осиё мамлакатларига чиқиш бўйича транспорт йўлагини ривожлантириш мақсадида ЕИ томонидан молиялаштириладиган ТРАСЕКА техник кўмак бўйича минтақалараро дастурининг амалга оширилишини бошлаб берди.

1996 йилда Марказий Осиё мамлакатларидан Ерон ва Туркия ҳудудлари орқали дунё бозорига чиқиш имконини берадиган янги Трансосиё йўлаги – Тежон-Серахс-Машҳад темир йўли очилди.

Сўнгги йилларда Марказий Осиёда ўзаро ишонч ва дўстона муҳит шароитида транспорт лойиҳаларини рўёбга чиқариш бўйича амалий чоралар кўрилмоқда.

Ўзбекистонни хорижий мамлакатларнинг, хусусан, Франкфурт, Милан, Брюссель, Вена, Сарагоса, Осло, Базель, Дубай, Техрон, Шанхай каби йирик логистика марказлари билан боғлайдиган “Навоий” халқаро интермодаль логистика маркази фаолияти жадал ривожланмоқда.

2016 йил 22 июнь куни Ангрен – Поп темир йўли очилди. Ушбу йўналиш Хитой – Марказий Осиё – Европа темир йўлининг муҳим бўғини сифатида Хитойдан Марказий Осиё ва Жанубий Осиё мамлакатларига енг қисқа йўл орқали чиқишни таъминлайди ва Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришга хизмат қилади.

2017 йил феврал ойида Тошкент ва Душанбе ўртасида 1992 йилда тўхтатилган авиақатновлар қайта тикланди.

Шу йилнинг март ойида Тошкент – Олмаота йўналиши бўйлаб тезюлар поездлар ҳаракати, миллий авиаташувчиларнинг қўшимча парвозлари йўлга қўйилди.

2017 йил сентябрь ойида Ўзбекистон – Қирғизистон чегарасидаги “Дўстлик” назорат-ўтказиш пункти фаолияти тиклангани Ўзбекистон ва Қирғизистон тарихида муҳим воқеа бўлди. Бу икки мамлакат ўртасидаги азалий ҳамкорлик алоқаларини янада мустаҳкамлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

2017 йилда Амударё орқали ўтадиган Туркманобод – Фороб янги темир йўл ва автомобиль кўприклари очилди. Бу юк ташиш ҳажмини 2,5 баробар ошириш имконини берди. Амударё орқали ўтадиган кўприklar юк оқимларини Осиё ва Тинч океани минтақаси, Жанубий Осиё давлатларидан Каспий денгизи, ундан кейин Қора денгиз ва Ўртаер денгизи минтақаси, Европа, Кавказorti, Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларига тўғридан-тўғри олиб чиқиш имконини беради. Шунингдек, ушбу кўприklar Ўзбекистон – Туркменистон – Ерон – Ўмон транспорт-транзит йўналишининг муҳим бўғини ҳисобланади.

Ўзбекистон – Қирғизистон – Хитой темир йўли қурилиши ҳам фаоллашди. Мазкур лойиҳа ШХТ макони учун долзарб аҳамиятга эга. Унинг амалга оширилиши лойиҳа иштирокчилари ҳамда Марказий Осиёнинг бошқа барча давлатлари ва Хитой ўртасидаги савдо-иқтисодий муносабатларни кенгайтириш имконини беради. Ушбу темир йўли Хитойдан Қирғизистон ва Ўзбекистон орқали Шарқий Европа ва Яқин Шарқ мамлакатларига юк ташиш имконияти яратилиши туфайли Хитой юklarини Европа мамлакатларига етказадиган енг қисқа йўللardan бирига айланади ва бутун Марказий Осиё транспорт-логистика инфратузилмасини ривожлантиришга хизмат қилади.

2018 йил февраль ойида Марказий Осиёдан илк бор тўғридан-тўғри Хитойга чиқадиган Тошкент – Андижон – Ўш – Иркештом – Қашғар автомобил йўлаги бўйича қатнов йўлга қўйилди.

Март ойида Ўзбекистон ва Тожикистон чегарасида Самарқанд ва Панжикентни бирлаштирувчи “Жартепа” назорат-ўтказиш пункти ишга тушди. Саккизта автомобиль ва битта “Амузанг” темир йўл ўтказиш маскани фаолияти тикланди. Ғалаба – Амузанг – Хушади темир йўл линиясининг ишга туширилиши транзит ташишларини ривожлантиришда муҳим роль ўйнайди, Туркменистон ва Афғонистонга чиқиш учун қўшимча имкониятлар яратади.

Марказий Осиёнинг стратегик келажаги ва истиқболлари минтақанинг ажралмас қисми ҳисобланган Афғонистондаги ҳудудий жараёнларда фаол иштирок этишга бевосита боғлиқ. Афғонистон Президенти Ашраф Ғанининг 2017 йилда Ўзбекистонга ташрифи доирасида “Сурхон – Пули Хумри” электр узатиш линиясини қуриш лойиҳасини амалга ошириш тўғрисида келишувга еришилди. Янги линия Ўзбекистондан Афғонистонга электр энергияси етказиб беришни 70 фоизга ошириш, яъни йилига 6 миллиард кВт/соатга етказиш имконини беради.

2011 йилда Афғонистондаги илк темир йўл – Ҳайратон – Мозори Шариф линиясини бунёд этган Ўзбекистон ушбу мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришга катта ҳисса қўшмоқда. Истиқболда Афғонистон иқтисодиётини тиклашга хизмат қиладиган “Мозори Шариф – Ҳирот” темир йўлини қуриш лойиҳаси амалга оширилади. Мазкур йўл Ўзбекистоннинг товар айирбошлаш ва транзит имкониятларини оширишга хизмат қилиши шубҳасиз, натижада еса мамлакатимиз Ерондаги, шу жумладан, Бандар Аббос ва Чобаҳор бандаргоҳларига тўғридан-тўғри чиқиш имкониятига ега бўлади.

2017 йилда Ўзбекистон ва Афғонистон ўртасида авиақатновлар йўлга қўйилгани муҳим воқеа бўлди. Бу Тошкент аэропортидан Афғонистон самолётларида Германия, Буюк Британия ва Европанинг бошқа мамлакатларига амалга ошириладиган парвозлар учун авиахаб сифатида фойдаланиш имконини беради.

Афғонистон билан транспорт соҳасидаги ҳамкорликни ривожлантириш ҳамда трансфғон йўлаги доирасида янги темир йўллари барпо этиш истиқболда Марказий Осиёнинг енг қисқа йўллар орқали Ҳинд океани ва Форс кўрфазидаги бандаргоҳларга чиқишини таъминлайди, Жанубий ва Жануби-Шарқий Осиёни Европа ва Хитой бозорлари билан боғлайди.

Кейинги пайтларда минтақамиз мамлакатлари халқаро транспорт борасидаги имкониятларини кенгайтиришга доир саъй-ҳаракатларини фаоллаштираяпти. Бугунги кунда Марказий Осиё орқали қатор халқаро транспорт йўлаклари ташкил етилмоқда.

2018-2023 йилларда Хитой ва Ғарбий Европани боғлайдиган “Евроосиё” транспорт йўлагини қуриш ва фойдаланишга топшириш режалаштирилган. Ушбу магистрал Пекиндан бошлаб Остона, Москва ва Минск орқали

Берлинга қадар давом этади. Дастлабки ҳисоб-китобларга кўра, 2050 йилга бориб ушбу йўлак орқали йилига 37 миллион йўловчи ташилади.

Яна бир лойиҳа – "Ғарбий Европа – Ғарбий Хитой". Унинг Хитой – Қозоғистон қисми 2016 йилда иш бошлаган бўлиб, Европага елтувчи енг қисқа автомобиль йўли ҳисобланади, бу ерда юк ташиш муддати 10-12 кунни ташкил этади. Лойиҳа 2030 йилга қадар тўлиқ ишга туширилиши кутилмоқда. Йўлак Санкт-Петербург – Москва – Оренбург – Оқтўба – Олмаота – Қорғас орқали ўтади.

2017 йилда Афғонистон, Туркменистон, Озарбайжон, Грузия ва Туркия вакиллари "Ложувард" транспорт йўлагини яратиш тўғрисидаги келишувни имзолади. Унга мувофиқ, темир ва автомобиль йўллари орқали Торкунди шаҳри (Афғонистон) Ашхобод билан ва Каспий денгизидаги Туркманбоши бандаргоҳи билан боғланади. Сўнг йўлак Каспий орқали Бокуга, кейинчалик Тбилиси орқали Анқарага, йўл-йўлакай Поти ва Батуми портларида тармоқланиб, Анқарадан Истанбул ва Қарсга елтади, шу тариқа Европанинг транспорт тизимига уланади.

Қозоғистон – Туркменистон – Ерон йўлагига келсак, 2018 йил май ойида Хитойдан ушбу йўналишда контейнерли поезд юрди. Ушбу масофани босиб ўтишга 2 ҳафтага яқин вақт кетди, бу денгиз йўлига қараганда ўртача икки баробар тез дегани. 2022 йилга бориб темир йўл орқали юк ташиш ҳажми йилига 15 миллион тоннани ташкил этиши кутилмоқда.

"Шарқ – Ғарб" лойиҳаси Хитой ва Европа ўртасида транспорт алоқасини йўлга қўйишга қаратилган. Боку – Тбилиси – Қарс темир йўли ушбу транспорт йўлагининг муҳим бўғинидир. Мазкур лойиҳа Туркия ва Европадан Марказий Осиё мамлакатлари, Хитой ва Еронга мунтазам юк ташишни йўлга қўйишда муҳим роль ўйнайди.

Ўзбекистон ҳам ушбу лойиҳада иштирок этишдан манфаатдор. Президентимизнинг "2018-2022 йилларда транспорт инфратузилмасини такомиллаштириш ва юк ташишнинг ташқи савдо йўналишларини диверсификациялаш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарорига биноан Боку – Тбилиси – Ахалкалаки – Қарс темир йўли орқали ташқи савдо юklarининг дастлабки транзит ташувларини амалга ошириш чоралари кўрилмоқда.

«Шимол – Жануб» лойиҳасининг очилиши, маълумотларга қараганда, 2020 йилга мўлжалланган. Ушбу транспорт йўлаги Санкт-Петербург бандаргоҳини Ероннинг Бандар Аббос ва Чобаҳор бандаргоҳлари билан боғлайди, шу тарзда денгиз йўли Ҳиндистондаги Мумбай бандаргоҳига қадар узайтирилади.

Ушбу транспорт йўлаги Ерон орқали Форс кўрфази мамлакатларига юк ташиш жараёнини соддалаштириши туфайли Марказий Осиё учун долзарб аҳамиятга эга. Ҳар йили йўлак орқали 3-5 миллион тонна юкни транзит қилиш имконияти пайдо бўлади.

Мазкур транспорт йўлаги Ўзбекистон учун ҳам муҳим. Президент Шавкат Мирзиёев 2018 йил июнь ойида Тсиндао шаҳрида бўлиб ўтган ШХТ саммитида Ўзбекистон Мозори Шариф – Ҳирот, Хитой – Қирғизистон – Ўзбекистон темир йўл линияларини қуриш, шунингдек, Марказий Осиё –

Форс кўрфази, "Шимол – Жануб" ва "Шарқ – Ғарб" трансминтақавий йўлакларни ривожлантириш тарафдори эканини таъкидлади.

Ўзбекистон "Бир макон, бир йўл" ташаббусини қўллаб-қувватлаши ва унда янада фаол иштирок этишдан манфаатдорлигига қаратишни истардим. Яхши маълумки, "Бир макон, бир йўл" ташаббуси, аввало, савдо-иқтисодий муносабатларни ривожлантиришга, Хитойни жаҳон аҳолисининг 60 фоизи ва ялпи ички маҳсулотининг 30 фоизи тўғри келадиган 65 дан ортиқ мамлакат билан боғлайдиган янги транспорт йўллари шакллантиришга қаратилган.

Президентимиз 2017 йил май ойида Пекинда бўлиб ўтган "Бир макон, бир йўл" халқаро форумидаги нутқида ушбу лойиҳанинг Марказий Осиё учун долзарблигини алоҳида таъкидлади. Бу, биринчидан, Марказий Осиёда транспорт, савдо, инвестиция, энергетика ва юқори технологиялар соҳаларида йирик лойиҳаларни амалга ошириш, иккинчидан, Марказий Осиёни Хитой ва Россия орқали Жанубий, Жануби-Шарқий Осиё ва Европа мамлакатлари бозорлари билан боғлайдиган транспорт-логистика йўналишларини очиш бўйича ҳамкорлик юзасидан комплекс ҳаракатлар дастури ишлаб чиқишдан иборатдир.

Ўзбекистон – Қирғизистон – Хитой темир йўлини қуриш ва ишга тушириш "Бир макон, бир йўл" ташаббуси доирасидаги йирик транспорт лойиҳаларидан бўлади.

"Бир макон, бир йўл"ни инноватсиялар билан бойитиш, хусусан, Буюк ипак йўлини рақамлаштириш мақсадида рақамли иқтисодиёт соҳасидаги ҳамкорликни фаоллаштириш ҳам еътиборга молик.

2017 йилда ўтган "Бир макон, бир йўл" халқаро иқтисодий форуми доирасида ХХР Раиси Си Тзинпин томонидан илгари сурилган ушбу ташаббус рақамли иқтисодиёт ва рақамли дипломатияга доир миллий тизимларни ривожлантириш, суперкомпьютер марказлари, глобал рақамли дўконлар, "ақлли шаҳарлар"ни ташкил этиш, электрон тижорат ва тиббиётни кенгайтириш, шунингдек, давлатларнинг турли ички сиёсий ва ташқи сиёсий вазифаларини ҳал этишда сунъий онг технологиясидан фойдаланишга қаратилган.

Бугунги кунда деярли барча ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда транспорт ва логистикага оид рақамли хизматлар жадал ривожланмоқда.

Ушбу тенденцияни ҳисобга олган ҳолда халқаро конференцияда Марказий Осиё мамлакатларининг автомобиль, темир йўл ва ҳаво транспорти тизимларида ахборот технологиялари, рақамли маркетинг хизматларини жорий этиш билан боғлиқ масалаларни муҳокама қилиш режалаштирилган.

Транспорт йўлаклари бўйича халқаро форум мамлакатимизда илк бор ташкил етилаётганини таъкидлаш лозим. Умид қиламизки, Ўзбекистон Марказий Осиё мамлакатларининг минтақавий транспорт-коммуникатсия тизимини шакллантириш, транспорт ва логистика соҳаларида янги инвестиция лойиҳаларини ишлаб чиқишга доир саъй-ҳаракатларни фаоллаштириш юзасидан узоқ муддатли ва кўп томонлама ҳамкорлик учун қулай шароитлар яратишга катта ҳисса қўшади.

Хорижий давлатларнинг бандаргоҳларига чиқиш мақсадида Марказий Осиёнинг транспорт-транзит имкониятларини кенгайтириш бўйича янги келишилган қарорларни ишлаб чиқиш минтақа учун муҳим ва долзарбдир.

Мавзуни мустаҳкамлашга доир саволлар

1. Глобаллашув, ахборотлашув ва бу жараёнларнинг халқаро муносабатларда кучлар мувозанатига таъсири қандай?
2. Бир қутбли дунёдан кўп қутбли дунёга ўтиш йўллари айтинг.
3. АҚШ "рус айиғи" ва "хитой аждарининг" ғазабини қўзғадими?
4. Афғонистондаги мураккаб вазият жиддийлигича қолмоқдами?
5. Трансчегаравий сувлардан фойдаланиш муаммолари ва унинг тахминий ййечимлари қандай?
6. Атмосфера қандай манбалардан ифлосланиши мумкин?
7. Ҳавога зарарли моддалар ташланишининг меъёрий чегараси деганда нимани тушунасиз?
8. Марказий Осиё транспорт-транзит салоҳиятини ривожлантиришга оид чора-тадбирларни ишлаб чиқанми?
9. Марказий Осиёнинг стратегик келажаги ва истиқболлари нималарда ифодаланган?
10. "Бир макон, бир йўл" халқаро иқтисодий форуми нима?

Фойдаланган адабиётлар

1. "2030 йилгача бўлган даврда Ўзбекистон Республикасининг атроф муҳитни муҳофаза қилиш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида" Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 30 октябрдаги ПФ-5863-сон Фармони.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон XX1 аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шаотлари ва тараққиёт кафолатлари. Т.6. - Т.: Ўзбекистон, 1997. 279-297, 326-б.
3. Атроф муҳит ҳолатининг шарҳи. Ўзбекистон иккинчи шарҳ БМТ Нью-Йорк ва Женева, 2010.
4. Косов Г. В., Панин В. Н., Станкевич Г. В., Волочаева О. Ф., Горбунова М. А., Гусев Г. Г., Потапов В.А., Ширяев В. А. Политизация религиозного фактора в контексте региональной безопасности: Северокавказская проекция. М., 2014. 192 с.
5. Косов Г. В., Панин В. Н. Индикаторы геополитической составляющей политического процесса // Вестник института стратегических исследований ПГЛУ. Ставрополь, 2012. С. 4-10.
6. Панин В. Н., Садчиков В. Н. Безопасность: теоретико-методологические проблемы исследования // Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета. 2006. № 1. С. 171-174.
7. Панин В. Н., Рябцев В. Н. К проблеме прогнозирования динамики геополитически нестабильных регионов современного мира (на примере Ближнего И Среднего Востока) // Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета. 2014. № 2. С. 263-269.

8. Панин В. Н. Основные парадигмы международных отношений // Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета. 2003. № 4. С. 81.

9-мавзу. Халқаро зиддиятлар ва тинчликни сақлаш

Режа:

- 1.Халқаро низолар, уларнинг таснифи.**
- 2. ХХІ аср зиддиятларининг хусусиятлари.**
- 3. Халқаро зиддиятларни ҳал этиш механизмлари ва тартиблари.**
- 4. Конфликтларни ҳал қилишда тинчликни сақлашнинг ўрни.**

Таянч сўз ва иборалар:

Халқаро зиддиятлар, тинчликни сақлаш, конфликтлар, конфликтларни ҳал этиш, Стокгольм Халқаро Тинчлик Тадқиқот Институти, Глобал Тинчлик индекси, Демобилизатсия оператсиялари, глобал хавфсизлик, ташқи сиёсат, ташқи сиёсий фаолият, хавфсизлик, куч ишлатмаслик, тинчликни сақлаш, минтақа, доктрина, концепция, принцип, эволюция, НАТО, ШХТ, БМТ, МДХ.

1. Халқаро низолар, уларнинг таснифи.

Ижтимоий ўзаро таъсирнинг икки ёки ундан ортиқ субъектлари ўртасидаги зиддиятларни ҳал қилишнинг кескин усули сифатида зиддиятлар инсониятнинг бутун тарихига ҳамроҳ бўлиб келган ва еҳтимол, келажакда қолиши мумкин. Диалектикага кўра, ҳар қандай ижтимоий организмнинг низосиз ва изчил ривожланиши принципиал жиҳатдан имконсиздир. Тадқиқотчилардан бирининг (Р. Ли) афористик баёнотига кўра, можароларсиз жамият ўлик жамиятдир.

Конфликтли вазият асосида томонларнинг манфаатлари, позициялари ва қарашлари қарама-қарши туради. Бу сиёсий конфликтология каби илм-фаннинг кичик тури доирасида ўрганилган генезиси, ўтиши ва йечими халқаро можароларга тўлиқ тааллуқлидир.

Кундалик онг кўпинча низоларни салбий, беқарорлаштирувчи нарса сифатида қабул қилади. Аслида, низолар ҳам салбий, ҳам ижобий рол ўйнаши мумкин. Конфликтларнинг салбий оқибатлари қуйидагиларни ўз ичига олади:

- тартибсизлик ва вайронагарчиликка олиб келади;
- зўравонликнинг ўсишига ҳисса қўшиш;
- уларнинг натижаси катта моддий ва маънавий йўқотишларга олиб келади;
- улар инсон ҳаёти ва соғлиғига таҳдидлар туғдиради, одамларнинг қурбон бўлишига олиб келади.

Бироқ, можаролар ижобий функцияларга ега:

- улар эътиборни муаммоларга қаратади ва уларни мавжуд вазиятдан чиқиш йўлини излашга мажбур қилади;

- ўзингизнинг ҳам, қарама-қарши манфаатларингиз тўғрисида ҳам аниқроқ хабардор бўлишингизга имкон беринг;
- рақобатдош ташкилотларнинг энергия салоҳиятининг нисбати тўғрисида маълумот олишга ёрдам бериш;
- жамиятнинг ички консолидациясига, миллат бирлигини мустаҳкамлашга, ички ресурсларни сафарбар қилишга ҳисса қўшиш;
- ким дўст ва иттифоқчи, ким еса душман ва ёмон ниятли эканлигини аниқлашда ҳақиқатда ёрдам бериш.

Кўпинча, юқори харажатларга қарамай, ижтимоий эҳтиёжлар туфайли келиб чиқадиган низолар охир-оқибат ижобий натижаларга олиб келади. Инқилоблар, адолатли урушлар, миллий озодлик ҳаракатлари, жамиятдаги салбий ҳодисаларни йўқ қилиш - буларнинг барчаси тўқнашувлар босқичига йетиб келган ички ва ташқи сиёсатнинг турли субъектлари манфаатлари тўқнашувидан бошқа нарса эмас.

"Можаро" тушунчаси "инқироз" тушунчаси билан қўшни соҳа. Баъзан улар аниқланади, лекин кўпинча улар фарқланади, фарқни очиб беришга ҳаракат қилишади. М.М Лебедева таъкидлаганидек, низоли муносабатлар ва ҳаракатлар кўпинча инқироздан олдин бўлади;

иккинчиси муносабатларнинг кескин, тўсатдан ёмонлашиши билан тавсифланади. Ҳодисаларнинг кутилмаганлиги, тезлиги ва қор кўчкиси, уларни олдиндан айтиб бўлмайдиганлиги ва ёмон бошқарилиши инқирозли вазиятнинг ўзига хос белгиларидир. Конфликт иштирокчилари инқироз даражасига келиб, сифат жиҳатидан бошқача муносабатларга киришадилар.

Бироқ, вазият тескари йўналишда ривожланиши мумкин: можародан инқирозга эмас, балки инқироздан можарога, шу жумладан қуролли. Масалан, 2013 йилда ҳокимият инқироzi сифатида бошланган ва тезда халқаро характерга ега бўлган Украина инқироzi Украина жамиятининг турли ижтимоий ва етник қатламлари ўртасидаги манфаатлар тўқнашувининг натижаси бўлиб, мамлакат жануби-шарқида ҳарбий тўқнашувга олиб келди.

Инқирозлар жамият ҳаётининг турли соҳалари учун характерлидир, хоҳ иқтисодий, молия бўлсин, хоҳ сиёсат. Уларнинг аксарияти халқаро муносабатлар соҳасига таъсир қилади, лекин мамлакатлар ўртасидаги зиддиятлар ҳамроҳ бўлиши шарт эмас. Бундан ташқари, баъзи инқирозлар ҳамкорликни рағбатлантиради. Шундай қилиб, "инсон - табиат" алоқасидаги инқироз ҳодисалари, сайёрамиздаги иқлим ўзгариши муаммолари турли мамлакатларни, жаҳон ҳамжамятини барчага умумий бўлган муаммоларни зарарсизлантириш учун бирлашишга ундайди.

Кўриб чиқиладиган мавзуга келсак, зиддият кучли, ҳарбий шаклда кийинилганида инқирознинг апогиясига айланади. Ҳарбий / қуролли тўқнашувларни таснифлаш турли асосларда амалга оширилиши мумкин:

- иштирокчилар сони - икки томонлама, кўп томонлама;
- географик қамров - маҳаллий, минтақавий, глобал;
- оқим вақти - қисқа муддатли, ўрта муддатли, узоқ муддатли;
- интенсивлик даражаси - шиддатли, ўртача, суст;
- йўқотишлар сони бўйича.

Ҳарбий можароларнинг кўлами тўғрисида турли хил қарашлар мавжуд. Баъзи маҳаллий тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, қуроли тузилмалар ва тинч фуқароларнинг ҳалок бўлганларнинг умумий сони йилига камида 1000 кишини ташкил етадиган тўқнашувлар. Чўкаётган йўқотишлар миқдори камроқ бўлган ҳарбий можаролар паст интенсивлик деб ҳисобланади. СХТТИ (Стокгоlm Халқаро Тинчлик Тадқиқот Институти) сингари нуфузли ташкилот томонидан қўлланиладиган методологияга кўра, қуроли тўқнашувлар шу йилнинг ўзида камида 25 киши бўлган вазиятни ўз ичига олади. Ҳарбий ҳаракатлар пайтида календар йил давомида камида 1000 кишининг ўлимига сабаб бўлган можаро ўша йили уруш деб таснифланади¹.

Қуроли тўқнашувларнинг бошқа таснифлари уларнинг мавзуси, ҳаракатлантирувчи кучлари, иштирокчиларнинг манфаатлари ва мақсадларига асосланади. Ушбу тушунчага диққат қилинг:

- ҳудудий зиддиятлар, улар фазовий қарама-қаршиликларга асосланиб, ўзларининг озод қилинишини, чет елликларни тутиб олишни ёки баҳсли ҳудудлар учун курашни англатади.

Маълум бир дин тарафдорлари ва муҳолифлари ёки диний ҳаракатлар ичидаги диний тўқнашувлар. Тарих дин асосидаги зиддиятларнинг мисолларига тўла:

- Ўрта асрларнинг салиб юришлари, XVI-XVIII асрларда Европадаги диний урушлар, суннийлар, шиалар, алавийлар ва бошқа ислом динининг ҳозирги шароитидаги кураши;

- у ёки бу давлатнинг бир қисмини ажратиб олиш ва мустақиллигини эълон қилиш учун сепаратистик характердаги тўқнашувлар. Сўнгги ўн йилликларда пайдо бўлган бир қатор янги давлатлар айнан айирмачилик ҳаракати натижасида пайдо бўлди;

- кўп миллатли давлатларнинг қулашидан келиб чиқадиган можаролар, бу ерда кўп ҳолларда чегаралар этник гуруҳ, маданий ва диний жамоаларнинг яшаш жойлари ҳисобга олинмасдан чизилган;

- миллатлараро низолар. Улар, аввало, мустамлака кучлари таркибига кирган қабилалар ва халқларнинг миллий ўзига хослиги шаклланмаган биринчи аччиқлиги билан ажралиб туради, масалан, Сахро жанубидаги Африкада;

- ҳокимият учун курашга асосланган зиддиятлар. Бундай тўқнашувларда исёнчи гуруҳлар мафкуравий сабабларга кўра исталмаган режимларни ағдариш учун (масалан, чап қанот кучлари томонидан буржуа ҳукуматларининг ағдарилиши) ёки деспотик, бузуқ ва самарасиз ҳукмдорларга қарши курашадилар;

- давлат (давлатлар) ва давлат ичида фаолият юритаётган, ҳам трансмиллий тузилмаларда бирлашган террористик гуруҳлар ўртасидаги зиддиятлар. Ўзларини "Исломий давлат" деб аташ нафақат Сурия ва Ироқда,

¹ См.: Ежегодник СИПРИ 2015. Вооружения, разоружение и международная безопасность: пер. с англ. М., 2016. С: 126, 128.

балки ушбу давлатлардан ташқарида ҳам фаолият юритиб, дунё халифалигини яратмоқчи;

- турли хил ижтимоий тузилишга ва қадриятга йўналтирилган давлатлар ўртасидаги зиддиятлар. Совуқ уруш тугагандан сўнг, бундай тўқнашувларнинг очилиши Ғарб мамлакатлари учун "демократик империализм" ёрдамида исталмаган режимларни (Ироқ, Ливия, Сурия ва бошқаларни) сиқиб чиқаришга интилоқда.

Конфликт мавзуси, яъни унинг негизида ётадиган нарсa ҳар доим ҳам аниқ эмас. Ўз сабабларига кўра, худди шу можарода диний, ҳудудий, тарихий ва бошқа жиҳатлар, масалан, узоқ муддатли араб-исроил можаросида бирлаштирилиши мумкин.

Можаролар ички ва ташқи (давлатлараро, халқаро) бўлинади. Ички низоларнинг асосий хусусияти шундаки, уларнинг асосий иштирокчилари битта мамлакат фуқаролари ҳисобланади. Камида иккита давлат "классик" типдаги халқаро можароларда иштирок етмоқда. Шу нуқтаи назардан улар давлатлараро ҳисобланади. "Халқаро низо" тушунчаси янада кенгроқ ва маълум маънода ноаниқроқ бўлиб, унга давлатлараро низо ҳам, халқаро ҳаётнинг бошқа субъектлари - давлат ва нодавлат ўртасидаги зиддият ҳам кириши мумкин. Агар сўнгги ўн йилликларда давлатлараро тўқнашувлар сони камайиб бораётган бўлса, унда уларни халқаро миқёсдаги можаролар ҳақида кенг маънода айтиш мумкин эмас.

Замонавий шароитда ички ва ташқи қарама-қаршиликлар ўртасидаги чегара тобора пасайиб бормоқда. Кўпгина ҳолларда ташқи кучлар ички қарама-қаршиликларга аралашадилар. Бу кўшни давлатларнинг ҳарбий тузилмалари, бошқа мамлакатларнинг кўнгиллилари ва ёлланма хизматчилари, хусусий ҳарбий компаниялар, трансмиллий террористик ташкилотларнинг жангарилари бўлиши мумкин. Бундан ташқари, етакчи кучлар, БМТ ва бошқа халқаро ташкилотларнинг кўп миллатли тинчликпарвар кучлари кўпинча йирик ички можароларни ҳал қилиш билан боғлиқ бўлиб, зиддиятли вазиятни ҳал қилиш масалалари глобал ва минтақавий характердаги вакиллик форумларида муҳокама қилинади - ва буларнинг барчаси аслида деярли ҳар бир йирик ички дастлабки можаро, аслида уни халқаро можарога айлантиради.

Ҳеч бўлмаганда ушбу муносабатлар субъектлари турли хил, кўпинча қарама-қарши манфаатларга ега бўлсалар, халқаро муносабатларнинг можароларсиз ривожланиши деярли мумкин эмас. Шу маънода можаролар турли соҳаларда (иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва ҳқ) давом этиши, иштирокчиларнинг бошқа доирасини қамраб олиши мумкин, яъни давлат ва нодавлат субъектларни назарда тутди, можаро иштирокчилари турли хил қадриятларни бошқариши, бошқача белгилаши мумкин. Албатта, зиддиятларни ҳал қилиш усуллари енг муҳим аҳамиятга ега. Улардан баъзилари тинч йўл билан ҳал қилинмоқда, бошқалари мurosасиз ва ўзларининг ҳаддан ташқари ифодаларида урушларга айланиб кетмоқдалар, бу ерда қуролли куч халқларнинг сўнгги аргументига айланади.

"Уруш", "ҳарбий тўқнашув", "қуролли тўқнашув" тушунчалари ўртасида фарқлар мавжуд. Охирги концепция - гарчи энг кенг тарқалган, аммо энг ноаниқ бўлса ҳам, ҳар қандай турдаги қурол ишлатилган кўча жанжали, иккита жиноий гуруҳ ўртасида отишма ва ҳ.к. Қуролли тўқнашувда ҳарбийлар бўлмаслиги мумкин, аммо ҳарбийлар уруш ва ҳарбий можароларда қатнашиши шарт.

Уруш ва ҳарбий можароларга келсак, улар бир неча жиҳатдан фарк қилади.

Биринчидан, уруш ҳар доим сиёсий мақсадларни кўзлайди ва ҳар доим, қандай шиорлар остида ўтказилса, охир оқибат сиёсий оқибатларга олиб келади. Ҳарбий тўқнашувлар базаси кўпроқ хусусий бўлиб, томонларнинг мақсадлари унчалик катта эмас.

Иккинчидан, уруш режалаштирилган ва тайёрланмоқда, улар бежиз айтишмаган: "Агар тинчликни истасангиз, урушга тайёрланинг". Можаро ҳар доим режалаштирилган эмас, у тасодифан ёки тасодиф туфайли содир бўлиши мумкин.

Учинчидан, уруш, қоида тариқасида, эълон қилинади; ҳарбий можаро томонлар томонидан оддийгина қайд қилинади. Уруш, агар у де-юре деб эълон қилинмаган бўлса ҳам, у ёки бошқа томонидан расман тан олинганлигидан қатъий назар, дунё ҳамжамияти томонидан шундай тан олинади.

Тўртинчидан, уруш - бу бутун жамиятнинг ҳолати, у мамлакатдаги вазиятни тубдан ўзгартиради, иқтисодиётни уруш ҳолатига ўтказишни, барча куч ва воситаларни сафарбар қилишни, уруш даври режимини жорий қилишни ўз ичига олади. Ҳарбий можарода кўпинча бу талаб қилинмайди.

Бешинчидан, ҳарбий можаролардан фарқли ўлароқ, урушлар бутун халқаро вазиятга сезиларли таъсир кўрсатади ва кўпинча минтақанинг ва ҳатто бутун дунёнинг геосиёсий харитасини ўзгартиради, айниқса, жаҳон урушлари ҳақида гап кетганда, ундан кейин янги дунё тартиби ўрнатилади.

Биринчи жаҳон уруши натижасида тўртта империя ҳалок бўлди (Австрия-Венгрия, Германия, Россия, Усмонли Туркия) ва Версал-Вашингтон келишувлари дунёнинг сиёсий харитасини қайта тиклади.

Иккинчи Жаҳон уруши натижасида Ялтада ва Потсдам конференцияларида тузилган келишувлар Ахис мамлакатлари қулаганлигини эълон қилди ва ғолиб давлатларнинг таъсир зоналарини белгилаб берди, кейинчалик бу дунёни икки блокга бўлиш учун асос бўлиб хизмат қилди.

Совуқ уруш тугагандан сўнг (баъзилари уни "Учинчи дунё" деб аташган), ҳеч ким ғолиб бўлганлар ҳам, мағлуб бўлганлар ҳам аниқ бўлганидек, кимдир учун аниқ геосиёсий фалокат, кимдир учун геосиёсий ғалаба аниқ бўлса ҳам, ҳеч қандай қонуний мажбурий келишувлар расмийлаштирилмаган.

1940-йилларнинг охиридан 1980-йилларнинг ўрталарига қадар бўлган даврда ҳарбий тўқнашувлар кўпинча СССР ва АҚШ бошчилигидаги, асосан Осиё, Африка ва Яқин Шарқдаги бир-бирига қарама-қарши бўлган икки

ҳарбий-сиёсий блокнинг атрофларида содир бўлган. Ушбу блокларнинг таркибига кирган ёки уларга қўшилиб кетган мамлакатлардаги можаролар фақат ички ишлар сифатида қаралди. 1954 йилда Гватемалада, 1956 йилда Венгрияда, 1956 йилда Доминикан Республикасида, 1968 йилда Чехословакияда, 1981 йилда Полшада содир бўлган воқеалар ана шундай изоҳланди. Бу билан бирга "учинчи" мамлакатлардаги можароларнинг муҳим қисми рағбатлантирилди ва қўллаб-қувватланди. қарама-қарши томонларни қурол-яроғ, асбоб-ускуналар ва ҳарбий мутахассислар билан таъминлаган бу қудратли давлатлар еди. АҚШ ва СССР бирон-бир тарзда иштирок етган енг йирик тўқнашувлар 1950-1953 йиллардаги Корея уруши, 1964-1973 йиллардаги Вьетнам уруши, ҳар бир томон ўз манфаатларини кўзлаган Араб-Исроил урушлари еди.

Иккала қудратли давлатлар, акс ҳолда глобал урушга таҳдид солишини англаб, ҳар қандай йўл билан тўғридан-тўғри ҳарбий тўқнашувдан қочишга интилишди. Дунёни ядро фалокати ёқасига олиб келган Кубанинг ракета инқирозидан сўнг СССР ва АҚШ инқирозларни қайтариб бўлмайдиган тўқнашувлар босқичига олиб келмасдан бошқариш зарурлигини англадилар. Совет-Америка қарама-қаршиликлари даврида инқироз дипломатияси деб аталадиган нарсa туғилди ва ривожланди. Франтсuz сиёсатшуноси Р. Аарон "тинчлик мумкин эмас - уруш мумкин эмас" формуласи билан таърифлаган Совуқ Уруш даврида, 1948 йилги Берлин инқирози бўладими, 1956 йилги Сувайш инқирози бўладими, инқироз дипломатияси ва инқирозни бошқариш бир неча бор муваффақиятли ишлатилган. 1962 йилдаги ракета инқирози, бошқа минтақалардаги вазият. Муаммонинг олдини олиш, инқирозни маълум бир каналга киритиш зарурати Кремл ва Оқ уйни ҳамкорлик қилишга, ядро урушига қарши ўзига хос коалиция тузишга ундади.

Совуқ уруш тугаганидан сўнг, ейфория сайёрадаги можароларсиз ривожланиш бошланишидан келиб чиқди. Бироқ, тинчлик ва хавфсизликка бўлган умидлар амалга ошиши мумкин эмас еди. Кўпгина тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, сайёрамиздаги зиддият потентсиалининг умумий динамикаси тахминан қуйидагича: 1980 йилларнинг охири ва 90-йилларнинг бошларида биринчи навбатда СССР ва Югославиянинг қулаши оқибатида келиб чиққан можаролар сони кескин кўтарилди. 1990-йилларнинг ўрталаридан бошлаб можаролар сони пасайиб кетди ва ўтган асрнинг охиридан бошлаб тахминан бир хил даражада давом етмоқда. Бироқ, сўнгги йилларда дунёда можаро потентсиалининг ўсиш тенденцияси кузатилмоқда.

БМТ маълумотларига кўра, 1945 йилдан 1992 йилгача дунёдаги 100 дан ортиқ йирик можаролар 20 миллиондан ортиқ одамнинг ҳаётига зомин бўлган. Совуқ урушдан кейин сайёрамизнинг бир нечта минтақаларида қонли можаролар юз берди, айниқса Африкада шафқатсизлик Руандадаги хуту ва тутси қабилалари ўртасида 1994 йилда бошланган ва деярли 15 йил давом етган можаро, турли тахминларга кўра, 500 мингдан 1 миллион кишига қадар одамларнинг ҳаётига зомин бўлган. Конго Демократик Республикасидаги (1997 йилгача - Заир) Буюк Африка уруши деб номланган можаро натижасида бир неча миллион одам жанговар ҳаракатлар, очлик ва

касалликлардан вафот етди. Кўп сонли қурбонлар билан катта можаролар Судан (араб аҳолиси ва Африка қабилалари ўртасида), Уганда, Либерия, Сомали, Кот-д'Ивуар, Шри-Ланка ва бошқа бир қатор мамлакатларда содир бўлган.

СХТТИ йилномасида 2014 йил учун Глобал Тинчлик индекси (ГТИ) эълон қилинди. Иқтисодиёт ва тинчлик институти томонидан 162 мамлакатда ўтказилган халқаро тадқиқотлар учун жуда ишончли манбалардан олинган 22 миқдорий ва сифат кўрсаткичлари учта тоифада қўлланилади: хавфсизлик ва хавфсизлик даражасидаги жамият;

ички ва ташқи низоларда иштирок этиш; ҳарбийлаштириш даражаси. 2008 йилдан 2014 йилгача бўлган даврда Давлат тарихий музейи ҳар йили тинчликпарварлик даражасининг доимий пасайишини қайд етди. Ушбу даврда фақат тўртта кўрсаткич яхшиланганлигини кўрсатди ва 18 кўрсаткич бўйича регрессия кузатилди¹. 2015 - 2016 йилларнинг охирида йиллар давомида бутун дунёда уюшган зўравонлик авж олгани сабабли, бу рақамлар янада драматикроқ бўлиши мумкин.

Яқин Шарқ, Африка, Украинада можаролар алангаланмоқда, бошқа бир қатор мамлакатларда, шу жумладан постсовет ҳудудида вазият портловчи бўлиб қолмоқда, музлатилган можаролар сони камаймаяпти. Вазият халқаро терроризмнинг кучайиши, кўплаб давлатларда ижтимоий вазиятнинг кескинлашиши ва дунёдаги инқироз ҳодисаларининг кучайиши билан янада оғирлашади. Жаҳон миқёсидаги зиддият потенциалининг ўсишига сабаб бўлган сабаблар қаторига қуйидагилар киради:

- Америка Қўшма Штатлари ва унинг иттифоқчиларининг ўзларининг ғояларига мувофиқ ва ўзларининг йўллари бўйича дунёни барпо этишга қаратилган гегемоник интилишлари, бу белгиланган қоидалар асосида яшашни истамайдиган мамлакатлар ва халқларнинг тобора кўпайиб бораётган танбеҳига дуч келмоқда;

- иқтисодий, сиёсий ва ҳарбий қудратнинг асосий марказлари - АҚШ, Россия, Хитой, Европа Иттифоқи ва бошқа ҳар қандай ўзига хос "ҳақиқат", адолатли ва хавфсиз дунё ҳақидаги ўз ғояларига ега бўлган бошқа йирик стратегик қадриятлар ўртасидаги зиддиятларнинг кучайиши;

- тинчлик ва хавфсизликка глобал таҳдидга айланган халқаро терроризмнинг авж олиши, унинг қурбонлари 2015 йилда 92 мамлакат фуқаролари бўлган. Трансмиллий терроризм нафақат халқаро тўқнашувларнинг сунъий йўлдоши, балки унинг манбаларидан биридир;

- бежиз эмаски, Ироқ ва Суриядаги террорчилар томонидан қўзғатилган ҳарбий ҳаракатлар аллақачон кичик жаҳон уруши деб номланган;

- кучли мигратсия оқимлари, янги "халқларнинг катта кўчиши", қатор мамлакатлар ва минтақалардаги вазиятни беқарорлаштирадиган ва агрессив фобияларни келтириб чиқарадиган;

- халқаро майдонда "яхши хулқ-атвор" қоидалари ҳақидаги ғояларнинг таназзулга учраши, халқаро ҳуқуқ меъёрлари ва тамойиллари бузилган ёки

¹ См.: Ежегодник СИПРИ 2015. С. 154-159.

ўзбошимчалик билан талқин қилинган, классик дипломатия баъзида сиёсий троллинг ҳужуми остида чекинмоқда¹, рақибларга нисбатан қўполлик ва провокатсиялар оқилона бажаришга айланмоқда. Чегаралар шубҳасизки, буларнинг барчаси на кескинликни бартараф этишга ва на томонларнинг ярашишига ёрдам бермайди.

2. XXI аср зиддиятларининг хусусиятлари.

XXI аср тўқнашувлари янги характер ва хусусиятларга ега бўлди, бу янги авлод зиддиятларининг хусусиятлари ҳақида гапириш имконини беради.

Биринчидан, 25-30 йил олдин имконсиз туюлган жойда ҳарбий можаролар собиқ СССР, Югославия ва умуман Европада бошланди.

Иккинчидан, можаролар иштирокчиларининг таркиби ўзгарган, унда нодавлат, нодавлат акторлар тобора муҳим рол ўйнамоқда. Бу хусусий армиялар, террорчилар, экстремистик диний ташкилотларга тегишли. Барча ҳўжайинларнинг маргиналлашганлари ҳар доим ҳам сабаблари аниқ бўлмаган ва турли сабабларга кўра зиддиятларни тўхтатишдан манфаатдор бўлмаган жанговар ҳаракатларда қатнашадилар.

Учинчидан, замонавий тўқнашувлар ваҳшийлик томон силжиш, қуролли кураш олиб бориш қоидаларига риоя қилмаслик билан ажралиб туради. Ҳарбий ва ноҳарбий объектлар орасидаги фарқ йўқолиб бормоқда, "янги жангчилар" кўпинча ўз ҳаракатларини тарихий ва маданий ёдгорликларга ва айниқса ғайриинсоний бўлган нарсаларни тинч аҳолига қарши йўналтирмоқдалар².

Тўртинчидан, ассиметрик таҳдидлар ва ассиметрик тўқнашувлар замон белгисига айланди. Улар кичик давлатлар, террористик ташкилотлар ва нодавлат ҳарбий тузилмаларнинг йирик давлатларга қарши таҳдидларни яратиш ва амалга ошириш қобилиятини кескин ошириб юборган ахборот ва нодавлат ҳарбий соҳалардаги илмий-техник тараққиётнинг жадал ривожланиши билан боғлиқ. Нодавлат ташкилотлари душманлар билан тўқнашувлар пайтида енг замонавий қуроллар баъзан самарасиз бўлиб чиқади 36 ибора ёрдамида Бжезинский ассиметрик тўқнашувлар кучсиз ва кучни намоиш этади.

Янги концепция пайдо бўлди - гибрид урушлар. Сўнгги йилларда ушбу концепция сиёсатчилар ва ҳарбийлар томонидан фаол қўлланилиб келинмоқда ва давлатларнинг муҳофаа доктриналари таркибига киритилган. Бир версияга кўра, "гибрид уруш" атамаси АҚШнинг ҳарбий мутахассислари ва сиёсатшунослари томонидан киритилган ва Ғарб томонидан Россия ва Украинанинг русийзабон вилоятлари аҳолисининг ушбу давлатдаги давлат тўнтаришига муносабатини тавсифлаш учун ишлатилади.

¹ Троллинг - форма социальной провокации или издевательства в сетевом общении.

² В некоторых конфликтах из каждых десяти погибших девять были гражданскими лицами. Так, за период конфликта в Боснии и Герцеговине в 1992-1994 гг. погибло около 200 тыс. мирных жителей, более 2 млн стали беженцами. См.: *Заемский В. Ф.* ООН и миротворчество: курс лекций. М., 2008. С. 50.

Рус тадқиқотчилари орасида "гибрид уруш" тушунчасини таҳлил қилишда бир нечта ёндашувлар мавжуд. Улардан бири бундай уруш, ҳужум қилаётган давлатнинг доимий қуролли тузилмалари иштирокисиз, аммо мамлакатнинг ички сиёсий кучларига - ушбу давлатнинг позициясини баҳам кўрган қурбонларга таяниб, кенг миқёсли бузғунчи оператсияни англантишини англатади.

Бошқа муаллифлар гибрид урушларни янада кенгроқ талқин қиладилар, уларни ноанъанавий, чизиқли бўлмаган, судралувчи, тармоққа йўналтирилган урушлар билан тенглаштирадилар, бу йерда тартибсиз қуролли тузилмалар, шахсиз қўшинлар, хусусий ҳарбий ва разведка компаниялар, кўнгиллилар, ёлланма хизматчилар, ноаниқ генезис жангчилари мавжуддир.

Бундай урушлар ва можароларда, жанговар ҳаракатлар ва бузғунчилик оператсиялари ахборот ва психологик ҳужумлар билан бирлаштирилади, ҳарбий ҳаракатлар фуқаролик таъсирининг кенг воситаларини қўллаш билан бирга келади. Жанг майдони нафақат географик, балки ижтимоий маконнинг ҳам кўп ўлчовидир. Ҳукмронлик тушунчаси ва кучни проекциялаш усуллари ўзгариб бормоқда. А.И.Некlessанинг фикрига кўра, ҳукмронлик бошқарувда ўзини англайди: вазият устидан умумий назорат ва маданий ишғол ҳудудларни егаллаш ўрнини егаллайди¹.

2015 йил 1 декабрда бўлиб ўтган НАТО ташқи ишлар вазирлари кенгашининг йиғилишида "Гибрид урушлар стратегияси" қабул қилинди ва гибрид уруш таърифи одатий ҳарбий воситалардан очик фойдаланилмайдиган ва тарғибот ва дезинформатсия, иқтисодий босим усуллари ўз ичига олган тактика сифатида шунингдек, махсус кучлардан яширин фойдаланиш берилди. Гибрид урушлар арсеналининг катта қисми узоқ вақтдан бери ишлатилиб келинмоқда, аммо илгари ҳеч қачон юқори технологияли интеллектуал тизимлар, электрон ва кибернетик воситалар бундай миқёсда қўлланилмаган, душманни тарғиб қилишнинг бундай мураккаб усуллари ва илгари ҳеч қачон "хотира урушлари" бундай шафқатсизлик билан курашмаган".

XXI асрдаги низоларнинг ўзига хос хусусияти шунингдек, яна такрорлаймизки, давлатлараро можаролар тобора кўпроқ бир давлат ичида юзага келадиган ҳарбий можаролар билан алмаштирилмоқда. Замонавий давлат ичидаги зиддиятлар кўплаб мамлакатларнинг, БМТ ва бошқа халқаро ташкилотларнинг иштироки туфайли тезда халқаро мазмунга ега бўлади. Аввалига ички қаби пайдо бўлган Сурия ва Украинадаги зиддиятлар қисқа вақт ичида сўзнинг тўлиқ маъносида халқаро бўлиб қолди.

3. Халқаро зиддиятларни ҳал этиш механизмлари ва тартиблари.

Халқаро зиддиятларни ҳал қилишнинг куч ва куч ишлатмаслик усуллари ўртасидаги муносабатлар тарих давомида ўзгарди. Узоқ вақт давомида куч

¹ См.: Неклесса А. И. Гибридные войны. Облик и параметры вооруженных конфликтов в XXI в. // Независимая газета. 2015. 18 сентября.

омили ва ҳарбий куч ҳал қилувчи бўлиб, кучсиз усуллар, биринчи навбатда музокаралар урушлар ва можаролар натижаларини сарҳисоб қилишгача қисқартирилди ва шу маънода ёрдамчи еди.

Сўнгги пайтларда куч ишлатмаслик усуллариининг аҳамияти ўса бошлади. Парадоксал равишда, бунинг сабабларидан бири бу ҳарбий технологияларни ривожлантириш ва такомиллаштириш, оммавий қирғин куролларининг пайдо бўлиши, бу еса уни ишлатишни маъносиз қилади, чунки у можаронинг барча томонларини бутунлай йўқ қилиш билан таҳдид қилмоқда. Дунё нафақат ҳарбий, балки иқтисодий, ижтимоий ва бошқа соҳаларда тобора ўзаро боғлиқ ва ўзаро ҳимоясиз бўлиб бормоқда, бу еса муаммоларни куч билан ҳал қилиш истаклари ва имкониятларини сезиларли даражада чеклайди. Халқаро низоларни ҳал қилишнинг ноҳарбий воситаларига ўтишнинг умумий тенденцияси сайёра даражасига тегишлидир. Бироқ, ҳозирги ўн йилликнинг мисолидан кўриниб турибдики, минтақавий ва айниқса маҳаллий сегментларда ҳарбий куч жуда кенг қўлланилади ва тўқнашувларнинг хилма-хиллиги ва табиатининг мураккаблиги тобора ортиб бормоқда.

Р. Акофф зиддиятнинг учта мумкин бўлган натижаларини аниқлайди: ҳал қилиш, ҳал этиш, бартараф этиш.

1. Можарони ҳал қилиш томонларнинг курашга сабаб бўладиган ва душманга нима бўлишидан қатъи назар, ўз манфаатларини рўёбга чиқариш истагини туғдирадиган шартлардан фойдаланишни англатади. Можарони ҳал қилиш истаги одатда уни бир томон бошқасини мағлуб қилгунча кучайтиради.

2. Ҳисоб-китоб қилиш томонларнинг курашни келтириб чиқарадиган шартларни қабул қилишини ва муросага келишини англатади. Яъни, урушаётган томонлар учун мақбул бўлган фойда ва зарарни тақсимлаш. Одатда келишув битими, агар иштирокчилар даромад ва зарарларни тақсимланишини нисбатан адолатли деб ҳисобласалар.

3. Қарама-қаршиликни йўқ қилиш, уни келтириб чиқарадиган шароитларни йўқолиб кетадиган тарзда ўзгартиришни англатади. Бунинг вазиятни ёки кураш қатнашчиларининг таркибини ўзгартириш орқали амалга ошириш мумкин.

Сиёсий конфликтологияда бундай атамалар "низоларнинг олдини олиш", "низоларни ҳал қилиш", "низоларни ҳал қилиш" каби фарқланади. Можаронинг олдини олиш одатда ҳарбий тўқнашувнинг олдини олишга қаратилган фаолият деб тушунилади. Можарони ҳал қилиш, енг кўп ишлатиладиган концепция сифатида, томонлар ўртасидаги зиддиятнинг пасайишини, ўзаро мақбул ййечимларни излашни ўз ичига олади. Можарони ҳал қилиш нафақат қарама-қаршиликларни юмшатиш, балки унинг негизида ётадиган асосни ҳам йўқ қилишни назарда тутаети.

Сиёсий ва дипломатик усуллар низоларни зўравонликсиз ҳал этиш ва ҳал қилишнинг самарали усули ҳисобланади. Улардан енг кенг тарқалгани қадимги даврлардан бери қўлланилиб келинаётган музокаралар, воситачилик, яраштириш ва ҳ.к. каби усул ва процедуралардир. Кўп усуллар учинчи

томонга мурожаат қилишни ўз ичига олади, уларнинг вазифаси томонларни ажратиш ва келишувга эришишни осонлаштиришдир. Можарони авж олдириш мақсадида учинчи шахс унинг бевосита ёки билвосита иштирокчисига айланмаслиги керак. Холислик талаби учинчи шахслар учун асосий меъёр, ишонтириш еса уларга таъсир қилишнинг асосий усули ҳисобланади. Шу билан бирга, учинчи томоннинг можаронинг энг мураккаб ва муросасиз томонларига огоҳлантириш, босим ўтказиш, иқтисодий ёрдам беришдан бош тортиш ва ҳ.к.лар орқали таъсир кўрсатиши одатий ҳолдир. Технологиялар ва аниқ оператсион процедураларга келсак, ушбу контекстда воситачиликдан фойдаланиш мумкин. Яхши хизматлар кўрсатиш, музокаралар жараёнини назорат қилиш, тергов комиссиялари, ҳакамлик судлари томондан амалга оширилади.

Халқаро ярашув процедуралари тизимида учинчи томон хизматларидан фойдаланиш, медиатсия, ҳакамлик судлари 1899 ва 1907 йиллардаги Гаага тинчлик конференциялари ҳужжатларида махсус белгиланган. Россия ташаббуси билан чақирилган ушбу конференцияларнинг аҳамияти шундаки, уларнинг 13 конвенцияси ва декларатсиялари биринчи марта давлатлараро низоларни тинч йўл билан ҳал қилиш учун халқаро ҳуқуқий воситалар тизимини эълон қилади. 1-Гаага тинчлик конференциясида қабул қилинган "Халқаро низоларни тинч йўл билан ҳал қилиш тўғрисида", "Куруқлик уруши қонунлари ва урф-одатлари тўғрисида", "Женева Конвенцияси тамойилларини 1864 йил 10-августда денгиз урушига татбиқ этиш тўғрисида" ҳужжатларда давлат ҳуқуқини чеклашга уриниш қилинган. Яни, урушга боринг ва низоларни тинч йўл билан ҳал қилиш йўллари топинг тушунчалари асосидадир. Гаага конвенциялари тергов комиссияси каби механизмни яратишни бошлади, унинг вазифаси халқаро можаро асосида ётган фактлар ва сабабларни аниқлаш, баҳслашаётган давлатларнинг далилларини тушуниш ва уларни учинчи томонга йетказишдир. Гаага конвенцияларининг бир қатор қоидалари ҳанузгача амал қилмоқда, улар халқаро гуманитар ҳуқуқ нормалари мажмуасига киритилган.

Медитатсия ва яхши идора зиддиятларни тинч йўл билан ҳал қилишга кўмаклашиш мақсадига тўғри келади. Аммо, дейди М. М. Лебедева, улар орасида фарқлар мавжуд. Яхши хизматларни можаро иштирокчиларидан бири кўрсатиши мумкин, хусусан, мунозарали томонлар учун учрашувлар ўтказиш учун ўз ҳудудини таъминлаш, ўзига хос почтачи вазифасини бажариш ва битта иштирокчидан бошқасига хабар йетказиш ва ҳ.к.

Медитатсия барча зиддиятли томонларнинг розилиги билан амалга оширилади ва низоларни ҳал қилишда учинчи томоннинг янада муҳим иштирокини ўз ичига олади: у нафақат музокараларни ташкил қилади, балки уларда иштирок этади, мавжуд вазиятдан чиқиш йўлини топишга ёрдам беради. Шу билан бирга, кўп қиррали консултатсиялар ўтказилади, моки дипломатиясининг усуллари қўлланилади, бу можаро иштирокчиларининг ҳар бири билан масалаларни муқобил мувофиқлаштиришни англатади. Медитатсиянинг бир неча турлари мавжуд: тўғридан-тўғри ва билвосита, расмий ва норасмий.

- Тўғридан-тўғри воситачилик: барча томонлар, шу жумладан медиаторлар, музокараларда бир вақтнинг ўзида қатнашадилар, медиаторлар етакчи ва рағбатлантирувчи рол ўйнайди.

- билвосита воситачилик: воситачилик функцияларини бажарадиган нейтрал томон навбатма-навбат низолашаётган томонларнинг ҳар бири билан маслаҳатлашади ёки музокаралар олиб боради.

- Расмий воситачилик: учинчи томон унга берилган барча воситачилар томонидан расмий медиатор мақомига ега.

- норасмий воситачилик: медиатор унга берилган расмий мақомга ега эмас. Норасмий воситачилик барча воситачилик функцияларини амалга оширишни ўз ичига олмайди, фақат уларнинг айрим қисмлари, масалан, фақат фикрларни аниқлаш.

- Расмий воситачилик: медиатор ролида давлат ҳокимияти ёки халқаро тузилмалар томонидан берилган ваколатларга ега бўлган маълум бир шахс (ташкилот) туради.

- Норасмий медиатсия: медиаторлар функцияларини бажарувчи шахс ёки ташкилотларнинг мажбурий кучи йўқ.

Учинчи томонидан қўлланиладиган усуллардан бири бу музокаралар жараёнини кузатишдир. Кузатиш фактининг ўзи томонлар ўртасидаги зиддият даражасини пасайтириш учун шароит яратади, илгари еришилган келишувларнинг бузилишини олдини олади. Халқаро арбитраж низоларни ҳал қилишда фаол фойдаланилмоқда, бу бошқа усуллардан қонуний кучга ега эканлиги билан фарқ қилади.

Медитатсия замонавий халқаро зиддиятларни ҳал қилишда муҳим рол ўйнайди. Медиаторлар томонлар зиддиятдан чиқиш йўлини кўрмайдиган, бир-бирига ишонмайдиган ёки ҳатто бошқа томонни тан олишдан бош тортадиган ҳолатларда қўлланилади. Медитаторлар олдида зиддиятли томонларнинг мавжуд хилма-хилликларига қарамай ярашиш йўлларини топиш қийин вазифа турибди. Конфликтларнинг назарияси ва амалиёти кўрсатиб турибдики, медиаторлар қуйидагиларга чақирилади:

- низо иштирокчиларини ўзаро мақбул ййечимларни излашга ундаш;

- томонларнинг қизиқиш ва мақсадларини аниқлаш ва таққослаш, улар ўртасида алоқа нуқталарини топиш;

- томонлар томонидан илгари сурилган келишувлар вариантларини кўриб чиқиш;

- мурасага келиш ёки ўз таклифларингизни шакллантириш;

- низоли вазиятдан чиқиш пайтида томонларга "юзини тежашга" ёрдам бериш;

- еришилган келишувларнинг бажарилишини назорат қилиш.

Шу билан бирга, воситачиларга уларнинг касбий ва шахсий фазилатлари бўйича жиддий талаблар қўйилмоқда. Улар ихтилофли ва зиддият сабабларини яхши билиши, музокарачининг маҳоратига ега бўлиши, можаро иштирокчилари учун таъсирчан ва обрўли бўлиши керак. Албатта, воситачига холислик ва бетарафликни кузатиш керак, зиддиятнинг бирон бир томонини олмайди, унинг ҳал этилишидан манфаатдор.

Халқаро низоларни ҳал қилишнинг анъанавий усули бу музокаралар. Қоида тариқасида, улар можаронинг бир ёки бир нечта томони кейинги жанговар ҳаракатлар керакли натижаларни бермайди ва уларни давом эттириш харажатлари қабул қилиниши мумкин эмас деган хулосага келганда бошланади. Музокаралар можаро иштирокчилари томонидан ташаббус қилинади ёки ташқаридан таклиф қилинади. Улар йўқотилган давлат ёки уларнинг коалицияси таслим бўлган тақдирда, томонлардан бири учун тезкор ва аниқ фойда билан амалга оширилади, аммо кўпинча музокаралар ўз вақтида тузилади ва бир неча босқичлардан ўтади. Улардан энг типик томонлари музокараларга рози бўлиш тўғрисидаги келишув, уруш ҳаракатларини тўхтатиш, музокара жараёнининг бошланиши ва бориши, музокаралар натижаларини баён қилиш, еришилган натижаларни амалга ошириш каби босқичлардир.

Музокаралардан низони ҳал қилиш учун ҳам, унинг олдини олиш учун ҳам фойдаланиш мумкин. Зотан можаро ҳолатида, лекин унинг янада кучайиб кетишидан қўрқиб, томонлар қисман келишувлар (қисман музокаралар) орқали низоларни ривожланишида энг юқори интенсивликни олдини олишлари мумкин. Музокаралар ва уларга тайёргарлик бошқа мақсадларга эришиш учун, масалан, кучларингизни қайта қуроллантириш ва тўлдириш учун бурилиш маневри сифатида ҳам фойдаланиш мумкин. Умуман олганда, сиёсий музокараларнинг асосий мақсади - сиёсий низоларнинг олдини олиш ва агар улар пайдо бўлса, уларни ҳал қилиш.

Сиёсий музокараларнинг ҳар хил турлари мавжуд:

- иштирокчилар сони бўйича - икки томонлама ва кўп томонлама;
- учинчи шахсни жалб қилиш (жалб қилмаслик) асосида - тўғридан-тўғри ва билвосита;
- ҳал қилинадиган муаммолар кўлами бўйича - ички ва халқаро;
- иштирокчилар мақомига қараб - энг юқори даражадаги музокаралар (давлат ва ҳукумат раҳбарлари), юқори даражада (вазирлар даражасида), иш тартибидаги музокаралар (ташкilotлар, ҳаракатлар, мамлакатлар вакиллари ўртасида).

Музокаралар стратегияси ва тактикаси бошқача. Баъзи ҳолларда, томонлар бошқа томоннинг манфаатларини инобатга олмасдан, ўзлари учун максимал натижаларга эришишга интилишади. Ушбу муаммони ҳал қилиш учун рақибларни ўз имкониятлари тўғрисида нотўғри маълумот бериш усуллари, таҳдидлар ва ултиматумлардан фойдаланилади, музокараларни тугатишга ва аввалги келишувлардан воз кечишга тайёрлик ва бошқалар йечимлар намоиш етилади. Бундай муҳитда бўлиб ўтадиган томонларнинг ўзаро мулоқоти сезиларли даражада очиклик ва ишончни, муроасага томон ҳаракатланишни, можаронинг тугабини эмас, балки ўзаро англашув ва ҳамкорликни янада ривожлантириш учун шароит яратишни назарда тутадиган бундай қарорларга эришишни назарда тутди.

XX охири - XXI аср бошларида халқаро музокаралар соҳасида янги тенденциялар шакллана бошлади, жумладан:

- музокаралар давлатларнинг ўзаро таъсирининг асосий шаклига айланади ва шу билан ҳарбий омил ролини янада пасайишига таъсир қилади;

- музокаралар ҳажми ва сони ўсиб бормоқда, халқаро ҳамкорликнинг барча янги тармоқлари уларнинг объектларига айланмоқда: терроризмга қарши кураш, сайёрадаги иқлим ўзгариши, ахборот хавфсизлиги ва бошқалар.

- можароларни ҳал қилишда глобал, минтақавий ва маҳаллий даражадаги халқаро ташкилотларнинг музокаралардаги роли ортиб бормоқда;

- профессионал дипломатик тайёргарликка ега бўлмаган, аммо янги технологиялар, космик, кибернетика, молиявий ва иқтисодий муаммолар соҳаларида билимларга ега бўлган, давлатлар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг янги йўналишларини таҳлил қилишда зарур бўлган мутахассислар жалб қилинган;

- турли даражадаги музокараларни бошқариш жараёни такомиллаштирилмоқда: юқори ҳукумат раҳбарлигидан тортиб ишчи гуруҳлар ваколатига кирадиган масалалар бўйича музокараларга қадар.

Бугунги музокаралар, дейди П.А. Тсйганков, халқаро муносабатларнинг доимий, узоқ муддатли ва универсал воситасига айланди, бу еса "музокаралар стратегиясини" ишлаб чиқишни талаб қилади.

Халқаро низоларни ҳал этишда универсал типдаги ҳукуматлараро ташкилотлар, биринчи навбатда, БМТ муҳим ўрин тутди. Томонларни яраштириш учун улар коллектив характердаги институтсионал механизмлардан фойдаланадилар, бу уларга кўпроқ қонунийликни беради. БМТ Низомига биноан ушбу ташкилотга аъзо барча мамлакатлар ҳар қандай куч ишлатишдан олдин (қонуний мудофаа зарурати бундан мустасно) фақат тинчлик ўрнатиш йўли билан фойдаланишга мажбурдирлар. БМТ Низомининг 33-моддаси низолашаётган томонларни биринчи навбатда можарони ҳал қилишнинг анъанавий процедураларидан бирига мурожаат қилиши ёки агар мавжуд бўлса, минтақавий келишувлар доирасида шу мақсадда яратилган механизмлардан фойдаланишга мажбур қилади. Фақат бундай ташаббус муваффақиятсизликка учраган тақдирда, томонлар БМТ Хавфсизлик Кенгашига мурожаат қилишлари керак (37-модда). У энг мақбул деб ҳисоблаган ҳар қандай келишув усулини тавсия этиш ҳуқуқига ега (36-модда).

Нуфузли халқаро ташкилот институтсионал механизмлардан фойдаланиб, рақибларини яраштиришга ҳаракат қилади. Шу билан бирга, ҳал қилишнинг анъанавий усуллари бекор қилинмайди, аксинча, улар халқаро ҳамжамият томонидан қабул қилинганлиги сабабли уларга кўпроқ оғирлик берилади.

4. Конфликтларни ҳал қилишда тинчликни сақлашнинг ўрни.

Халқаро низоларни институтсионал процедура шароитида ҳал қилишда қўлланиладиган чора-тадбирлар орасида БМТ, шунингдек бошқа халқаро ташкилотлар ва алоҳида давлатлар томонидан амалга оширилаётган

тинчликпарварлик алоҳида аҳамиятга ега. "БМТнинг тинчликни сақлашдаги ўрни, - таъкидлайди Россия Федератсияси ташқи ишлар вазири С. В. Лавров, - муболағасиз истисно қилиш мумкин, чунки ташкилот кашшоф бўлган ва дунё ҳамжамияти фаолиятининг ушбу муҳим соҳасида конун чиқарувчи бўлиб қолмоқда."

Кенг маънода тинчликпарварлик - бу можаро минтақасида тинчлик ва барқарорликни тиклаш бўйича сиёсий, дипломатик, иқтисодий, ҳарбий ва бошқа саъй-ҳаракатлар шакллариининг комплекси.

Тор маънода халқаро тинчликпарварлик бу дунё ҳамжамияти номидан амалга ошириладиган БМТнинг низоларни ҳал қилиш оператсиялари тизимидир. Тинчликни сақлаш БМТ Низомининг ВИ ва ВИИ бобларида кўрсатилган принципларга асосланади: ВИ бобда биз воситачилик ва еришилган тинчликни сақлаб қолиш, ВИИ бобда - куч билан тинчлик ўрнатиш имконияти ҳақида гаплашамиз.

Иккинчи жаҳон урушидан сўнг, бир неча йил давомида тинчликни сақлаш кенг тарқалмади. Совуқ уруш даврида БМТ ҳомийлигида фақат бир нечта тинчликпарварлик оператсиялари амалга оширилди. Тинчликпарварлик фаолиятининг бошланиши 1948 йил деб ҳисобланади, кейин БМТ Хавфсизлик Кенгаши биринчи араб-Исроил урушидан сўнг ("кўк беретлар") сулҳни назорат қилиш миссиясини тасдиқлаш тўғрисида қарор қабул қилди. 1956 йилда Сувайш инқирози пайтида ("кўк дубулғалар") Яқин Шарққа юборилган биринчи Фавқулодда кучлар ташкил этилди. Ўша пайтдаги тинчликпарвар кучларнинг вазифалари чекланган еди ва тинчликни сақлашдан ташқари, сулҳни кузатишдан иборат еди. Тинчликпарвар кучлар йенгил қуроллар билан қуролланган ва кўп ҳолларда ўқ узишга ҳақлари бўлмаган. Кейинчалик, тинчликпарварлик оператсияларига политсия кучлари ва оддий фуқаролар жалб этила бошланди.

1990-йилларда - 2000-йилларнинг бошларида БМТнинг тинчликпарварлик фаолияти сезиларли даражада фаоллашди ва кенг миқёсли хусусиятга ега бўлди. 1992 йилда БМТ Хавфсизлик Кенгашининг фавқулодда йиғилишида бир қатор давлатлар раҳбарлари Бош котибдан (Б. Бутрос-Гали) БМТнинг тинчликни сақлашдаги таъсирини кучайтиришга қаратилган таклифлар киритишни илтимос қилдилар. Натижада, «Тинчлик учун кун тартиби ўрнатилди. Профилактик диплом, тинчликпарварлик ва тинчликни сақлаш» мавзусида бўлиб, унда низоларни тинч йўл билан ҳал қилиш ва олдини олиш тартиб-таомиллари кўрсатилган. БМТ тузилмаси доирасида 1992 йилда Тинчликпарварлик оператсиялари департаменти, 2005 йилда еса "иссиқ" инқироздан чиқаётган мамлакатларга ёрдам кўрсатиш бўйича ҳаракатларни мувофиқлаштириш учун Тинчлик қуриш комиссияси ташкил этилган. 1988 йилда БМТ тинчликпарварлик билан боғлиқ фаол фаолияти учун Нобел мукофотига сазовор бўлди. Тинчлик бўйича Нобел мукофоти 2001 йилда БМТ Бош котиби (Кофи Аннан) га топширилди. 2002 йилда БМТ Бош ассамблеяси 29 майни Халқаро тинчликпарварларнинг куни деб эълон қилди.

Тинчликни сақлашга ёндашув ўзгарди ва сулҳ чизиғи бўйлаб пиёда патрулда бўлган енгил қуролланган тинчликпарвар кунлар ўтди. БМТнинг ҳозирги тинчликпарварлик оператсиялари янада мураккаб ва кўп қиррали бўлиб бормоқда, улар оғир техника, учувчисиз учиш аппаратлари, ҳарбийлар, полиция ва тинч аҳолининг муҳим контингентидан фойдаланмоқда. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 67 йил ичида 1948 йилдан 2015 йилгача тинчликпарварлиги даврида 71 та профилактик оператсиялар ўтказилиб, уларга 130 дан ортиқ мамлакатлардан жами 1 миллиондан ортиқ одам жалб қилинган. 2800 дан ортиқ тинчликпарварлар хизмат вазифасини бажаришда ҳалок бўлди. 2015 йил охирига қадар БМТнинг тинчликпарварлик оператсияларида 170 мингга яқин "кўк дубулға", полиция ходимлари ва тинч аҳоли хизмат қилди. Ўша йили тинчликни сақлаш бюджети 7,9 миллиард долларни ташкил етди.

Британиялик тадқиқотчи Ч. Добби мавжуд тинчликпарварлик шакллари бешта асосий гуруҳга ажратади:

1. Конфликтларнинг олдини олиш (авж олаётган инқирозни ерта огоҳлантириш, разведка ва мониторинг қилиш, дипломатик чораларни барқарорлаштириш ва қуролли кучларни профилактик жойлашуви).

2. Гуманитар ёрдам кўрсатиш. Бунга қочоқлар ва кўчирилганларни қутқариш, ҳимоя қилиш, қайтариш ва тинч аҳолига иқтисодий ва ижтимоий ёрдам кўрсатиш бўйича тадбирлар киради.

3. Ҳарбий ёрдам оператсиялари. Улар ҳарбий куч ёрдамида халқаро бошқарув остидаги ҳокимиятни баъзи сиёсий кучлар ёки органлардан бошқаларга ўтказиши учун хавфсиз шарт-шароитларни таъминлаш, шунингдек, тинчлик даври вазифалари учун тўқнашувда қатнашган қуролли кучлар ва тузилмаларни ислоҳ қилиш учун амалга оширилади. Полициянинг қонунийлик ва тартибни таъминлаш бўйича оператсиялари худди шу турга киради.

4. Демобилизатсия оператсиялари. Булар илгари тўқнашувларда қатнашган томонларнинг қуролли таркибини ажратиш, жанговар позициялардан чиқиб кэтиш, қуролсизланиш, куч билан демобилизатсия қилиш ҳаракатларидир. Бундай оператсиялар реабилитатсия қилиш, тинч машғулотларга қайтиш ва собиқ жангчиларнинг ижтимоий функцияларининг кенг ижтимоий таркибий қисмини ўз ичига олиши мумкин.

5. Ҳаракат эркинлигининг кафолатлари ёки ҳаракатланишни тақиқлаш. Можаронинг "тарқалиши" шароитида минтақанинг ташқи чегараларини ёки махсус "хавфсизлик зоналарини" тўсиб қўйиш керак. Қочқинлар ва кўчирилганларнинг "иссиқ" минтақасидан эркин чиқишни ёки уларнинг доимий яшаш жойларига қайтишини таъминлашнинг аксинча масаласини ҳам ҳал қилиш керак.

Замонавий тинчликпарварлик қуйидагиларни ўз ичига олади:

- профилактик дипломатия, унинг вазифаси можаронинг ҳарбий босқичга кўтарилишининг олдини олиш. Ушбу жиҳатда можаро сабабларини аниқлаш, фуқаролик кузатувчилари фаолияти, маълумотлар алмашинуви ва умуман, томонлар ўртасида ишончни тиклаш бўйича чоралар кўрилмоқда;

- тинчликпарварлик - низолашаётган томонларнинг розилиги билан амалга ошириладиган ва қарама-қарши томонларнинг оташкесимига ва ишдан чиқишига қаратилган жанговар бўлмаган характердаги оператсиялар. У ҳарбий кузатувчилар миссияларини жойлаштириш, буфер зоналарини яратиш, тинчликпарвар кучларнинг ҳаракатлари орқали амалга оширилиши мумкин;

- тинчликни таъминлаш - урушаётганларни ушлаб туриш ва уларни тинчликка боришга мажбур қилиш учун ҳарбий оператсиялар ёки куч ишлатиш таҳдиди. Жаҳон ҳамжамияти томонидан зиддиятларни ҳал қилиш учун асосан зўравонликсиз оператсиялар мажмуасидаги қаттиқ чора сифатида қаралади, аммо бундай ваколатлар кўпайиб бораётган тинчликпарварлик миссияларига берилади;

- тинчликни тиклаш (тинчликни барпо этишнинг ўзи) - қуролли тўқнашув тугаганидан кейин амалга ошириладиган ва тинч ҳаётга қайтишга қаратилган тадбирлар.

Тинчликпарвар кучларнинг вазифалари БМТ мандати билан чекланган. Қоида тариқасида, ушбу кучлар ҳудудига йўналтирилган давлатнинг рухсатисиз киритилиши мумкин эмас, акс ҳолда бу ички ишларга аралашиш сифатида қабул қилинади. Бироқ, "тинчликни муҳофаза қилиш" доирасидаги оператсиялар зиддият юзага келган давлатларнинг (Югославия, Ливия ва бошқалар) розилигисиз амалга оширила бошланди. Киритилган кучларнинг таркиби ва уларнинг ҳаракатлари уларни зиддиятнинг у ёки бу томонини егаллаб олганликда айблашга асос бўлмаслиги керак.

БМТнинг замонавий тинчликпарвар оператсиялари кенг ваколатларга ега ва улар ҳарбий, политсия ва фуқаролик қисмларини ўз ичига олади. Уларнинг вазифаларига қуйидагилар киради:

- тинч аҳолини ҳимоя қилиш;
- миллий политсия кучини яратишда ёрдам бериш;
- инсон ҳуқуқларига риоя этилишини назорат қилиш;
- сайловларни ўтказиш;
- можаролар таъсирида бўлган мамлакатларни ижтимоий ва иқтисодий тиклашда ёрдам бериш.

Тинчликпарвар кучларни "фавқулодда вазият", "вақтинчалик", "ажратиш кучлари" деб аташ мумкин, оператсиялар вақтини белгилайдиган турли хил ваколатларга, мақсадга эришиш учун мақбул воситаларга, жумладан оғир қуролларга, денгиз кучларига, авиатсияга ега.

Тинчликпарварлик оператсиялари муддати бир неча ойдан бир неча ўн йилларга қадар давом этади. Масалан, Жамму ва Кашмир штатларида Ҳиндистон ва Покистон ўртасида ўт очишни тўхтатиш линияси бўйлаб жойлаштирилган БМТ оператсияси 1949 йилдан буён давом етиб келмоқда. Кипрдаги тинчликпарвар кучлар тинчликни сақлаш ва кипрлик турклар билан кипрлик юнонлар ўртасидаги тўқнашувларнинг олдини олиш билан шуғулланмоқда. Улар оролда яшаётганига 40 йилдан ошган, уларнинг қолиш ваколати ҳар олти ойда узайтирилади.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг тинчликпарварлик оператсиялари ёки топшириқлари кўп ҳолларда қуролли низоларни ҳал қилишга ёрдам берди. Салвадор, Мозамбик, Камбоджа, Шарқий Тимор ва бошқа бир қатор мамлакатларда оператсиялар муваффақиятли якунланди. Бироқ, тинчликпарвар кучлар Руандада генотсидни, Босния ва Гертсеговинада этник тозалашни олдини ололмадилар, Сомалидаги оператсия 1993 йилда муваффақиятсиз тугади ва бу кўплаб одамларнинг ўлимига сабаб бўлди, шу жумладан Покистон ва АҚШдан келган тинчликпарвар кучларга тегишлидир.

БМТдан ташқари, бошқа халқаро ташкилотлар, шунингдек алоҳида давлатлар тинчликпарварлик фаолияти билан шуғулланмоқдалар. Шу муносабат билан халқаро муносабатларнинг турли субъектлари томонидан уюштирилган ҳар хил турдаги "тинчлик оператсиялари"нинг қонунийлиги ва самарадорлиги масаласи тобора кўпроқ кўтарилмоқда. БМТ шафелигида ва унинг Хавфсизлик Кенгаши томонидан ваколат берилган тинчликни сақлашнинг ягона амалиёти ўрнига, бошқа мамлакатлар ёки уларнинг коалициялари томонидан низоларга аралашининг бошқа моделлари мавжуд. Сўнгги 15 йил ичида камида 10 марта (ёки ҳеч бўлмаганда бошланган) йирик давлатлар ва минтақавий ташкилотлар БМТнинг санкциясиз ҳарбий можароларга аралашган. Енг ёрқин мисол - НАТОнинг 1999 йилда Югославияни 78 кунлик бомбардимон қилишидир.

1990-йилларнинг ўрталарига қадар Шимолий Атлантика Иттифоқи ташкил этилганидан бери блок ҳеч қандай ҳарбий оператсия ўтказмади. Кейин улар бирин-кетин таъқиб қилишни бошладилар: Боснияда - 1995 йилда, Косовода - 1999 йилда, Македонияда - 2001 йилда, Ироқдаги кўп миллатли кучларнинг оператсияларида - 2003 йил, Ливияда - 2013 йилда. НАТОнинг ўз масъулият доирасидан ташқаридаги енг йирик оператсияси Афғонистонда Хавфсизликка кўмаклашувчи халқаро кучлар (ХКХК) доирасида амалга оширилди. У 2001 йилдан 2014 йилгача давом етган бўлиб, унда дунёнинг деярли 50 мамлакатидан 133 минг ҳарбий хизматчилар, шу жумладан 90 минг АҚШ аскарлари ва зобитлари қатнашдилар. 2017 йил бошида оператсия расмий равишда якунлангандан сўнг, тахминан 8,4 минг кишилик Америка ҳарбий гуруҳи бу мамлакатда қолди.

НАТО оператсиялари Европа Иттифоқининг саъй-ҳаракатлари билан тўлдирилади. НАТО мустақил ташкилот сифатида иштирок етмаган тақдирда, Европа тинчликпарварлик миссияларини амалга оширади. 2003 йилда Европа Иттифоқи НАТОнинг "қўлидан" Македонияда оператсияни (Конкорд оператсияси), 2004 йилда - Босния ва Гертсеговинада хавфсизликни таъминлашда (Антея оператсияси) ўтказиш ваколатини олди. Бироқ, Европа Иттифоқи НАТО билан рақобатлашишга на хоҳиш ва на имкониятга ега. Иккала ташкилот ҳам бир-бирини тўлдириши мумкин, аммо рақиб бўла олмайди. НАТО жиддий ҳарбий қобилиятларга ега, "қаттиқ" ҳокимиятда инкор етиб бўлмайдиган афзалликларга ега. Европа Иттифоқи, биринчи навбатда, дипломатия, сиёсат ва иқтисодиёт соҳасида "юмшоқ" кучнинг катта воситасига ега.

1973 йилда мамлакатимиз халқаро тинчликпарварлик тадбирларида иштирок этишга қўшилди, сўнгра 35 нафар совет зобити ҳарбий кузатувчи сифатида Фаластиндаги сулҳни кузатиб бориш учун БМТ органларида хизмат қилиш учун Яқин Шарққа юборилди. 1992 йилда биринчи марта Россия ҳарбий контингенти собиқ Югославия ҳудудида БМТ кучларининг оператсиясида иштирок етди. Ўша йилдан бошлаб Россия ўзининг тинчликпарварлик миссияларига ўз политсиячиларини юборади.

БМТ мандати бўйича Россиянинг тинчликпарвар кучлари турли хил иссиқ нуқталарда иш олиб боришди. Масалан, Россиянинг 1300 кишилик контингенти Косовода жойлаштирилган. 1999 йил 11-июндан 12-июнга ўтар кечаси уларнинг таркибидан, унинг яқинида жойлашган халқаро аэропорти НАТО гуруҳи олдида егаллаб олган ва вазият ҳал бўлгунча ушлаб турган Приштина шаҳрига парашютчиларнинг машҳур 600 километрлик юриши қилинган.

Сўнгги йилларда Россиянинг постсовет ҳудудидан ташқарида БМТ мандати остида тинчликпарварлик фаолияти пасайиб кетди. БМТ тинчликпарвар контингентининг катталиги бўйича Россия Федератсияси 2010 йилда 31-ўринни, 2013 йилда - 61, 2015 йилда - 71-ўринни егаллади (9 та миссияда 72 та тинчликпарвар). Бундан ташқари, Приднестровиан Молдавия Республикасида 450 га яқин қўшинлардан иборат Россия тинчликпарвар контингенти жойлашган бўлиб, у ерда тинчликпарварлик миссиясини Молдова, Приднестровия ва Украинадан келган ҳарбий кузатувчилар билан биргаликда таъминлайди. Н.И. Харитонова, 1992 йилда БМТ томонидан маъқулланган Днестрдаги тинчликпарварлик ҳаракати ноёбдир, чунки унда можарога барча томонлар жалб қилинган. Амалга оширилган 20 йилдан ортиқ вақт мобайнида хавфсизлик зонасида ўқотар қурол ишлатилиши билан тўқнашув бўлмаган. Трансдистрия - бу тинчликпарварлик контингенти киритилгандан сўнг ҳарбий ҳаракатлар тўхтатилган ва қайта тикланмаган Шарқий Европадаги ягона минтақадир.

Россиянинг БМТ байроғи остидаги тинчликпарварлик фаолияти буюк кучга қараганда пастроқ деган фикр бор. Шунинг билан чиқармаслик керакки, Россия Федератсияси бир қатор постсовет республикаларида ўзининг тинчликпарварлик салоҳиятидан самарали фойдаланган:

- Абхазия (1994 йил июл - 2008 йил август);
- Жанубий Осетия (1992 йил июл - 2008 йил август);
- Приднестровье (1992 йил июл - ҳозиргача).

Бундан ташқари, кўп йиллар давомида Россия БМТ томонидан фойдаланиладиган энг йирик ҳаво хизматларини йўлқазиб берувчиси бўлиб келган. Россия тинчликпарварлик оператсиялари БМТ миссиялари ва МДҲдаги тинчликпарвар кучларнинг жамоавий кучлари таркибида ва мустақил равишда давлатлараро келишувлар асосида амалга оширилди.

Россия Федератсиясининг амалдаги Ҳарбий доктринасида Россиянинг тинчликпарварлик фаолиятида иштирок этишининг муҳимлиги, шу жумладан мамлакат вакиллари тинчликпарварлик миссияларининг бошқарув тузилмаларига номзод сифатида кўрсатиш муҳимлиги

таъкидланган. Шунингдек, бир қатор амалий қадамлар қўйилди. Халқаро тинчликпарварлик оператсияларида қатнашиш учун 15-алоҳида мототека бригадаси тузилди ва Коллектив хавфсизлик шартномаси ташкилоти (КХШТ) доирасида умумий кучи 4 минг кишини ташкил этувчи тинчликпарвар кучлар ташкил этилди. КХШТдан ташқари бирорта ҳам халқаро ташкилот доимий равишда тинчликпарвар кучларга ега эмаслиги муҳимдир. Унинг олий органи - Коллектив хавфсизлик кенгашининг қарори билан тинчликпарвар кучлар биринчи навбатда КХШТга аъзо давлатлар ҳудудида, шунингдек бошқа минтақаларда жойлаштирилиши мумкин.

Анъанавий типологияни Виржиния университети профессори М. Нордквист илгари сурди. У бошқа кўплаб америкалик муаллифлардан фарқли ўлароқ, БМТ мандати доирасидаги оператсияларни қатъий чеклаш тарафдори ва тинчлик ўрнатишнинг анъанавий турларининг тўрт турини ажратиб кўрсатган.

1. Кузатув миссиялари. Уларнинг вазифаси - кузатув, далилларни аниқлаш, келишувларнинг бажарилишини назорат қилиш, текшириш, ҳисобот бериш. Қоида тариқасида, бундай оператсиялар иштирокчилари умуман қуроолланмаган, аммо баъзи ҳолларда уларда асосий ўзини ўзи ҳимоя қилиш воситалари мавжуд. Бундай оператсияларнинг одатий вазифалари - оташкесим ва демаркатсия чизиқларига, чегараларга риоя этилишини назорат қилиш, қуроолли тузилмалар чиқиб кетиши ёки қуроолсизланишини тасдиқлаш, яқинлашиб келаётган ҳарбий можароларни кузатиш, инсон ҳуқуқлари ва уларнинг бузилишларига риоя этилишини кузатиш, сайловларни ташкил этиш пайтида кузатув миссиялари, шунингдек, можаро иштирокчилари ўртасидаги ҳар қандай сиёсий келишувлар ва келишувларга риоя этилишини назорат қилиш.

2. Интерпозитсион (ажратувчи) оператсиялар. Уларнинг вазифаси қарама-қарши томонларни ажратишдир. Кўпинча бундай оператсиялар қуроолли кураш босқичидан сўнг дарҳол қўлланилади, шунинг учун тинчликпарвар кучлар қуроолланган ва ҳарбий жиҳатдан уюшган бўлиши керак. Бундай оператсиялар учун одатда қарама-қарши гуруҳлар ўртасида "буфер зонаси" ёки "хавфсизлик зонаси" га киритилган мунтазам бирликлар ва тузилмалар қўлланилади. Ажратиш вазифаси тезда ҳал қилиниши кераклиги сабабли, ҳаво-десант қўшинлари тез-тез ишлатилади. Ишдан бўшатиш қуроолли кураш ходисалари еҳтимолини кескин камайтиришга имкон беради ва томонлар ўртасида музокаралар ўтказиш учун қулай шароитлар яратади. Агар музокаралар муваффақиятли бўлса, ажратиш жараёни кузатув миссиясига киради.

3. Ўтиш давларида тартибни сақлаш оператсиялари. Бу ижтимоий катаклизмалар, ички урушлар ва низолардан кейинги нормал тинч ва осойишта ижтимоий-сиёсий ҳаётга қайтиш даврида вазиятни барқарорлаштиришга қаратилган оператсиялар гуруҳидир. Бундай оператсияларни армия кучлари эмас, балки полиция амалга ошириши одатий ҳолдир. Одатда вазифалар:

- халқ қуролли кучлари, кўнгилли қуролли тузилмалар ҳаракатлари (еҳтимол, қуролсизланиш) устидан назорат;
- қуролларни йиғиш ва мусодара қилиш;
- ноқонуний қурол-яроғ тва қурол омборларини йўқ қилиш;
- вақтинчалик ёки доимий фуқаролик маъмурияти институтларини ташкил этиш;
- зарар кўрган ҳудудларга гуманитар ва иқтисодий ёрдам;
- қочқинлар билан ишлаш;
- илгари зиддият қамраб олинган ҳудудларда умумий патрул ва қонунийликни таъминлаш.

4. Профилактик жойлаштириш. Халқаро кучларни потентсиал тўқнашувлар ҳудудига жойлаштириш мамлакат ҳукуматининг илтимосига биноан можаронинг қуролли тўқнашувлар босқичига ўтишини олдини олиш мақсадида қўлланилади. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, биз халқаро қўшинларни давлатнинг сиёсий иродасига қарамай, балки, шунга мос равишда киритилиши ҳақида, яъни бу қонуний аралашувдир. Турли хил профилактик воситалар - бу кучларни намоёни қилиш, бу томонларни музокараларга ундаш учун мўлжалланган, чунки ҳар икки томон учун ҳарбий ғалабанинг фойдасизлиги аниқ бўлади. Агар гап икки давлат ўртасида юзага келадиган зиддият ҳақида кетаётган бўлса, у ҳолда халқаро кучлар чегаранинг иккала томонига жойлаштирилиши мумкин.

Назорат саволлари ва вазифалари

1. Халқаро зиддиятлар ва уларни ҳал этиш йўллариининг асосий босқичларини қайд етинг.
2. XXI аср зиддиятларининг хусусиятлари, авж олиш сабаблари нималардан иборат?
3. Халқаро зиддиятларни ҳал этиш механизмлари ва тартиблари нималардан иборат?
4. Конфликтларни ҳал қилишда тинчликни сақлашнинг ўрнини аниқлаб беринг.
5. Тинчликпарвар кучларнинг вазифалари БМТ мандати билан чекланганми? Ёки мустақил белгиланганми?
6. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг тинчликпарварлик оператсиялари ва топшириқлари кўп ҳолларда нималарни ҳал қилишга ёрдам бери?

Фойдаланган адабиётлар

1. Буянов В.С. Внешнеполитическая деятельность и международная безопасность России: учебное пособие. М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2017. С.233-255.
2. Никитин А.И. Международные конфликты: вмешательство, миротворчество, урегулирование: учебник. М.: Издательство «Аспект Пресс», 2017. С.10-75.

3. См.: Ежегодник СИПРИ 2015. Вооружения, разоружение и международная безопасность: пер. с англ. М., 2016. С: 126, 128.

4. См.: Ежегодник СИПРИ 2015. С. 154-159.

5. Троллинг - форма социальной провокации или издевательства в сетевом общении.

6. В некоторых конфликтах из каждых десяти погибших девять были гражданскими лицами. Так, за период конфликта в Боснии и Герцеговине в 1992-1994 гг. погибло около 200 тыс. мирных жителей, более 2 млн стали беженцами. См.: *Заемский В. Ф.* ООН и миротворчество: курс лекций. М., 2008. С. 50.

7. См.: *Некlessа А. И.* Гибридные войны. Облик и параметры вооруженных конфликтов в XXI в. // Независимая газета. 2015. 18 сентября.

3-БЎЛИМ. ЖАҲОН СИЁСАТИ ВА ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАРНИНГ АСОСИЙ МУАММОЛАРИ

10-мавзу. Ҳозирги даврдаги халқаро муносабатлар контекстида миллий хавфсизлик

Режа:

- 1. “Миллий хавфсизлик” тушунчаси.**
- 2. Миллий хавфсизлик ва уни таъминлаш механизмлари.**
- 3. Иқтисодий хавфсизликни таъминлаш масалалари.**

Таянч сўз ва иборалар:

Миллий хавфсизлик, иқтисодий хавфсизлик, киберхавфсизлик, шахс, жамият, давлат, ички хавфсизлик, ташқи хавфсизлик, глобал хавфсизлик, минтақавий хавфсизлик, коллектив хавфсизлик, халқаро хавфсизлик, халқаро муносабатлар, ташқи сиёсат, ташқи сиёсий фаолият, хавфсизлик, куч ишлатмаслик, тинчликни сақлаш, минтақа, доктрина, концепция, принцип, НАТО, Европа Иттифоқи, ШҲТ, БМТ, КҲШТ, ЕвроАзЕС, МДҲ.

1. “Миллий хавфсизлик” тушунчаси.

Адабиётда хавфсизлик ҳодисасини тушунишда иккита асосий ёндашув мавжуд.

Биринчи ёндашув хавфсизликни объектларни турли салбий таъсирлар остида барқарор туришнинг объектив табиатининг намоиши сифатида тушунишдан келиб чиқади. Айнан шу нуқтаи назардан хавфсизлик тизимнинг ўзига хос хусусияти (атрибути) сифатида тушунилади. Ҳозирги вақтда хавфсизликни тизимни ўз-ўзини бошқариш шакли деб тушуниш одатий ҳолдир, бу унинг сифатини сақлаб қолишга имкон беради.

Хавфсизликни ўз-ўзини бошқариш билан аниқлаш натижаси энтропик хавфсизлик ва геопостатик тушунчадир.

Хавфсизликнинг энтропик тушунчаси энтропияни ёпиқ тизимнинг ички энергиясининг бир қисми сифатида, тизимнинг ички тартибсизлигининг ўлчови сифатида тушунишга асосланган. Тизимнинг хавфсизлиги ва барқарорлиги бу ҳолда энтропия жараёнларининг йўналиши ва динамикасига маълум боғлиқлик сифатида қаралади.

Хавфсизликни гомеостатик тушуниш ички ва ташқи муҳитнинг турли хил омилларини таъсирини йўқ қилишга ёки уларни максимал даражада чеклашга қаратилган реакциялар тўплами сифатида гомеостаз тушунчасига асосланади, бу ички муҳит таркиби ва хусусиятларининг нисбий динамик барқарорлигини бузади. Шунинг учун бу йерда хавфсизлик атроф-муҳит билан мувозанатни сақлаш натижасида юзага келадиган тизимнинг барқарор ҳолати сифатида тушунилади. Бироқ, хавфсизликни гомеостаз билан идентификатсиялаш ривожланишни инкор этишга олиб келади, бу тизимнинг мавжуд ҳолати мувозанатини бузади.

Иккинчи ёндашув хавфсизлик ҳодисасининг субъектив хусусиятини тан олишга асосланган. Хавфсизликни субъектив тушуниш фаолиятнинг асосини, қийматни ва хавфсизликнинг бошқа таърифларини ташкил этади. Хусусан, айрим тадқиқотчилар хавфсизлик феноменини қизиқиш ҳосиласи деб қарашади.

Хавфсизлик моҳиятини унинг яхлитлигида англаш ва натижада шакл ва мазмун бирлигидаги бирёқламаликни олиб ташлаш, субъектив ва табиий белгиланишларнинг бирлиги хавфсизлик ҳодисасини яхлит англашнинг асосини ташкил этади.

Хавфсизлик феномени ўзининг контсептуал тўлиқлигини инсон мавжудлигидаги табиий мавжудотни амалга оширишнинг ўзига хос шакли сифатида қабул қилади, бу табиий хавф учун ҳам, мавжудликнинг мавжуд шакллари учун ҳам инсон хавф-хатарга нисбатан ўз-ўзини белгилайди. Бу таъриф ўзини ўзи ҳимоя қилиш табиатининг универсаллиги ва унинг инсон ҳаётида намоён бўлиш шаклининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда хавфсизлик ҳодисасининг табиий мавжудлигининг иккилигини акс эттиради.

2. Инсон ва ижтимоий хавфсизликнинг дилеммалари

Хавфсизлик муаммоси органик равишда замонавий дунёнинг ҳозирги пайтда пайдо бўлаётган яхлитлиги хусусиятларидан келиб чиқади, шу жумладан унинг полисистематик табиати. Бизни инсон ва ижтимоий хавфсизлик муаммолари қизиқтиради.

Шубҳа йўқки, даврларнинг ўзгариши хавфсизлик тизимларининг ўзгаришига олиб келади; шунинг учун янги хавф ва таҳдидлар, турли хил кўрқувлар ва кулол турлари, ривожланишнинг янги омиллари пайдо бўлиши билан янги хавфсизлик парадигмаси ва уни амалда амалга оширадиган хавфсизлик тизимига эҳтиёж туғилади.

Аввало, инсон ва ижтимоий хавфсизликнинг иккиламчи қадриятлари ва идеаллари тўплами, ўзгарувчан ташқи ва ички муҳит ва бошқалар билан белгиланиши шубҳасиздир. Шундай қилиб, АҚШ миллий хавфсизлик стратегиясининг асосий ғояси глобал ва америка хавфсизлигини ўрнатишни ўзи Американинг дунёда етакчилигисиз, унинг бошқа давлатларга нисбатан иқтисодий ва ҳарбий устунлигисиз мумкин эмас. Демак, Американинг миллий хавфсизлик тизимида давлат ролининг кучайиши кузатилади. Бошқача қилиб айтганда, унда хавфсизликка тобора кўпроқ "шахс хавфсизлиги - давлат хавфсизлиги - халқаро хавфсизлик" (бу модел 2001 йил 11 сентябр воқеалари нуқтаи назаридан алоҳида аҳамият касб етди) учлиги призмаси орқали қаралмоқда, ва ушбу схемада шахс "давлат учун ўзларининг хавфсизлиги билан боғлиқ кўплаб муаммоларни қайта кўриб чиқади".

Бизнинг олдимизда замонавий Ғарб либерал тцивилизациясининг парадокслари мавжуд - шахснинг эркинлиги ва хавфсизлиги тобора кўпроқ давлатга қарам бўлиб бормоқда, иккинчисининг шахсга босими тобора ўсиб бормоқда, бу сўнгги ахборот технологияларининг пайдо бўлиши ва йер тцивилизацияси асосларига хавф туғдирадиган техник тизимлар. Бу йерда шахс ва давлат хавфсизлигининг иккиламчи томони шундаки, хусусий ва

жамоат ўртасидаги фарқ жуда қийинлашади ва бу давлат томонидан шахсдан озодлик пляжкасини қонуний равишда босиб олишга ёрдам беради.

Инсон ва ижтимоий хавфсизликнинг бошқа дилеммалари Россияда мавжуд бўлиб, унинг тарихий ва маданий анъаналари, шунингдек менталитети билан шартланган. Иккинчиси, 21-асрнинг бошларига қадар Россия миллий хавфсизлиги моделини белгилаб берган шахс ва жамиятнинг аҳамиятини инобатга олмай, давлатчилик ғоясининг ўзига хос роли билан ажралиб туради.

Россияда ҳар доим давлат хавфсизлиги принципи ҳукмронлик қилган, аммо демократик жамият ва қонун устуворлиги ривожланиши билан "давлат хавфсизлигидан шахс хавфсизлиги йўлида" ҳаракат амалга оширила бошлайди.

Россиядаги инсон ва давлат хавфсизлиги муаммолари қуйидаги ҳолатлар туфайли бу ерда инсон хавфсизлиги таҳдид остида бўлганлигидан келиб чиқади - давлат шахсий хавфсизлигини қуйидаги сабабларга кўра таъминлай олмайди:

- кенг тарқалган жиноятчилик;
- ҳокимиятнинг заиф томонлари;
- жамиятнинг муҳим қисмини ахлоқий бузуқлик;
- мансабдор шахсларнинг коррупцияси;
- жиноят-мафия гуруҳлари манфаатларининг кенг тарқалиши;
- оммавий ахборот воситаларига индивидуализм, бегона қадриятларни татбиқ этиш;
- кўпчиликнинг қашшоқлашиши ҳисобига сезиларли озчиликни бойитиш.

Россияда жамият деярли ҳеч қачон атайлаб хавфсизликнинг мустақил субъекти сифатида ажратиб кўрсатилмаганлиги сабабли, у ҳар доим ҳам давлат томонидан сингиб кетганлиги сабабли, жамиятнинг ўзига хос хавфсизлик муаммолари мавжуд. Бугунги кунда демократик фуқаролик жамиятининг пайдо бўлаётган элементлари демократлаштириш ва қонун устуворлигини шакллантириш жараёнига ҳалақит бермаслик учун хавфсизликка муҳтож. Бироқ, ривожланаётган жамият учун ҳокимият томонидан бир қатор хавф мавжуд:

- жамоатчилик фикрига тез-тез эътибор бермаслик,
- жамиятни ўз манфаатларини ҳимоя қила олмайдиган шахсларга айлантириш сиёсати,
- олигархлар ва давлат томонидан оммавий ахборот воситаларига босим ва бошқалар.

Шу билан бирга, "кучли жамоат хавфсизлиги тизимсиз давлатни барқарор, кучли ва демократик деб ҳисоблаш мумкин эмас", чунки "жамоат хавфсизлиги жамиятидан назорат ва мустақилликнинг йўқлиги, тарих кўрсатиб турибдики, одамларга улкан зарар йетказади ва фуқаролар. "

Қўрқувни тушуниш, шунингдек, инсон ва жамият хавфсизлиги дилеммаларини ўрганишда жуда муҳимдир, чунки бу ҳолда шахснинг ҳуқуқ-атворининг хусусиятларини тушуниш мумкин эмас. Психологияда қўрқув

организм, инсон ҳаёти ва у ҳимоя қиладиган қадриятларга таҳдид соладиган реал ёки ҳаёлий хавф натижасида вужудга келадиган салбий туйғу сифатида тавсифланади.

Қўрқув ҳодисаси нафақат ижтимоий, маданий омиллар билан белгиланади, балки инсон миясида дунёдаги ҳаётнинг бутун эволюцион йўлини унинг хавфли ва таҳдидлар дунёси орасида омон қолиш истаги билан қайд этилиши билан ҳам боғлиқдир. Қўрқув инсон табиатида ёзилган, фақат унинг шакллари ва турлари ижтимоий-маданий эволюция жараёнида ўзгаради. 20-асрда оммавий қирғин қуролидан фойдаланган ҳолда инсониятни универсал қирғин қилиш хавфи туфайли мутлақ эмпирик қўрқув пайдо бўлди; қиёмат қўрқуви қайта тикланди. Вақт ўтиши билан ядро қўрқуви янги шаклга кирди, у энди оммавий қирғин қуроллари билан эмас, балки атроф-муҳитни атом электр стансияларининг радиоактив чиқиндилари билан ифлосланиши билан боғлиқ. Кўпгина одамлар учун бу чиқиндилар ушбу турдаги ноёб таҳдид билан боғлиқ бўлиб, саноат одамларга таҳдид соладиган барча бошқа хавф-хатарлардан даҳшатли қўрқувнинг яна бир янги тури - экологик офат хавфидир.

Қўрқувнинг инсон психикасига таъсир қиладиган яна бир тури - келажакка дуч келиш қўрқуви, чунки дунё цивилизацияларнинг бурилиш нуқтасида ушбу танаффус нимани олиб келишини ҳеч ким билмайди. Футурологлар келажакнинг турли хил моделларини таклиф қилишади, аммо уларнинг тарқоқлиги жуда катта ва улар цивилизация силжишининг жуда аниқ қирраларини "ушлайдилар". Жаҳон сиёсати янги босқичга ўтмоқда, бу унинг келажакдаги кўринишининг турли хил версияларининг пайдо бўлишига сабаб бўлди. Тарихнинг охири, миллий давлатлар ўртасидаги анъанавий рақобатга қайтиш, турли тенденциялар босими остида миллий давлатларнинг таназзули - қабилавийлик ва глобализм томон юз тутади ва бошқалар.

Умуман олганда, айтишимиз мумкинки, XX-аср кўплаб янги қўрқув ва хавотирли кутиш турларини келтириб чиқарди, улар аввалги асрларда мавжуд эмас эди. Кўрилган янги қўрқув тасвирларининг бутун спектри, гарчи уларнинг ҳар бири ҳар хил даражада бўлса ҳам, одамнинг рухий ҳолатига таъсир қилади, унинг хатти-ҳаракатларини маълум даражада белгилайди.

3. Хавфсизлик тўғрисида замонавий ғоялар

"Хавфсизлик" тушунчаси сиёсатшунослик фикрида енг кўп ишлатиладиган тушунчалардан биридир. Шундай қилиб, хавфсизлик маданий контекстга қараб қуйидагиларни ўз ичига олиши мумкин: хавфсизлик; ишонч; суғурта; хотиржамлик; таҳдидсиз.

"Хавфсизлик" атамаси қуйидаги муҳим тушунчалар билан боғлиқ:

- хавфсизлик парадигмаси - жамиятда хавфсиз ривожланишнинг асосий асосларига ғоявий қарашлар чуқур сингиб кетган. Хавфсизлик парадигмалари мавжудлигининг натижаси - бу доктринали таркибий қисмга ва хавфларни зарарсизлантириш бўйича аниқ чора-тадбирлар мажмуига асосланган хавфсизлик соҳасида жойлашишни маълум бир усули;

- хавфсизлик маданияти - маълум бир ижтимоий гуруҳни "бошқалар", "бегона одамлар" дан ажратиб туриши асосида нималар борлиги тўғрисида рамзлар, тасвирлар, ғоялар ва ғоялар тўплами. Хавфсизлик маданияти "хавфсизлик жойлари" ни белгилайдиган, уларни бир-биридан ажратиб турадиган ўзининг "кодлари" ни шакллантиради;

- хавфсизлик чегараси - бу давлат сиёсати соҳасида пайдо бўлаётган тасаввурларнинг ўзгаришига боғлиқ бўлган турли хил "хавфсизлик маконларини" ажратиб турувчи чегара;

- хавфсизлик режими - бу хавфсизлик субъектлари учун хатти-ҳаракатларнинг асосларини белгилайдиган ва улар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ва ижобий таъсирни таъминлайдиган тамойиллар, қоидалар ва меъёрлар тўплами;

- хавфсизликни бошқариш - бу хавфсизлик субъектлари ўртасида уларнинг ҳаётий манфаатларини белгилайдиган енг муҳим соҳаларда ҳамкорлик қилиш тартиби;

- хавфсизлик комплекси - бу хавфсизлик ва хавфсизлик соҳасидаги муносабатлар тўғрисида барқарор ғоялар билан бирлаштирилган мамлакатларни ўз ичига олган трансмиллий минтақа;

- Хавфсизлик ҳамжамияти - бу хавфсизлик хатти-ҳаракатларини тартибга солувчи қадриятларнинг мувофиқлиги асосида шаклланадиган "хавфсизлик комплекси" шаклидир. "Хавфсизлик ҳамжамияти" таркибига Шимолий Америка ва Ғарбий Европа мамлакатлари киради деган қарашлар тез-тез учраб туради;

- гео-хавфсизлик - бу кенг тушунча чегаралар билан белгиланган маълум бир ҳудудда "хавфсизликнинг фазовий қиёфасини" ташкил этувчи "хавфсизлик амалиётлари" ва "хавфсизлик идентификаторлари" тўпламини ўз ичига олади.

Хавфсизлик биринчи навбатда учта ҳодисанинг комбинацияси сифатида қаралиши керак:

а) хавф ва таҳдидларнинг йўқлиги сифатида;

б) пайдо бўлаётган таҳдидларга қаршилиқнинг ййетарли даражаси, маълум бир иммунитет, айрим объектларнинг хавфсизлик чегараси сифатида;

в) ушбу таҳдидларни ҳимоя қилиш ёки уларни йўқ қилиш ва мавжуд вазиятни тиклаш истаги ва қобилияти сифатида.

Шундай қилиб, хавфсизлик - бу жамият ҳаёти, унинг тузилмалари ва институтлари ҳолати бўлиб, уларнинг мавжудлиги ва ривожланишнинг барқарорлиги ишончлилиги параметрларида уларнинг сифат аниқлигини қафолатлайди.

Хавфсизлик - бу хавфли ва таҳдидлар маълум бир объектга таъсир эта олмайдиган позиция (ҳолат). Аммо бунга амалда еришиб бўлмайди, хавфнинг йўқлиги, умуман, мутлақ маънода мумкин эмас. Ҳақиқий ҳаётда жуда бошқача табиатдаги хавф-хатарлар доимо мавжуд бўлиб келган ва мавжуд бўлиб қолади. Хавфлар микёси жиҳатидан ҳар хил бўлиши мумкин: шахсий, чекланган (шахслар, нарсалар ва бошқаларга нисбатан); маҳаллий ва

универсал ёки глобал. Шу сабабли, хавфсизлик даражалари тўғрисида хавф ва таҳдидлар объектига таъсир қилишнинг ҳақиқий еҳтимоли даражасини ифодалайдиган ёки қарама-қарши йўналтирилган иккита кучнинг тўқнашуви натижасини тавсифловчи қиймат сифатида гапириш тавсия етилади: хавф ва таҳдидлар ва уларга қарши чоралар омиллардир.

Қуйидаги хавфсизлик даражалари ажратилган:

1. Мутлақ (идеал, мукаммал хавфсизлик, хавфли бўлмаган) - маълум бир объект учун хавф ва таҳдидларнинг йўқлиги билан тавсифланади.

2. Ҳақиқий (ҳақиқий хавфсизлик) - бу ҳаёлий эмас, балки ҳақиқатан ҳам мавжуд хавфсизлик, у ёки бу объект учун объектив мавжуд бўлган хавф ва таҳдидлар билан тавсифланади, уларга қаршилик кўрсатадиган кучларнинг ҳаракатларига (ҳаракатсизлигига) қарамай давом этади; хавф ва таҳдидларга қарши турган кучларнинг реал имкониятларини кўрсатади.

3. Йетарли (қабул қилинадиган хавфсизлик) - бу объектнинг барқарор ривожланиш эҳтиёжларига жавоб берадиган ҳолат. Ушбу даражадаги хавф ва таҳдидларнинг мавжудлиги объект учун унинг муҳим хусусиятларини йўқотишига олиб келмайди.

4. Охирги (рухсат этилган минимал хавфсизлик) - хавф ва таҳдидларга кўпроқ таъсир қилиш, улар ҳаракат қилаётган объектга, муҳим хусусиятларнинг йўқолишига, юқори сифатли ташқи ва ички ишончга, яхлитликка олиб келадиган чегара ҳолати. Хавфсизликнинг трансдандантал даражаси - бу объектнинг муҳим хусусиятларини йўқотиш, унинг ҳақиқий ўлиmidир.

5. Ҳаёлий (ҳаёлий, ёлғон, аниқ хавфсизлик) - мавжуд, ҳақиқий хавф ва таҳдидларнинг субъектив қиёфаси - улар йўқлиги ёки минимал мавжудлиги (субъект томонидан хавф ва таҳдидларнинг йетарли даражада акс этмаслиги) деб ёлғон қабул қилинади.

Хавфсизлик ва таҳдид хавфсизлик атрибутлари сифатида

Хавфсизликни таҳлил қилишнинг юқоридаги таърифлари ва ёндашувларидан кўриниб турибдики, унинг муҳим хусусияти элементи "хавф" ва "таҳдид" тоифалари ҳисобланади. Уларнинг тушунчасида ҳам бирлик йўқ. Баъзи муаллифлар ушбу тушунчаларни аниқлашга, шунингдек, бошқаларнинг ўрнини босишга, масалан, хавф ва қийинчиликларга йўл қўйишади. Ушбу тушунчалар илгари рус энтсиклопедиялари ва луғатларида бўлмаган. Аммо ушбу тоифаларни тушуниш нафақат назарий манфаатдорлиқдир. Ҳақиқат шундаки, хавф-хатарлар, таҳдидлар, хатарлар ва қийинчиликлар тўғрисида хабардорлик уларга қарши курашиш учун амалий фаолиятнинг бошланғич нуқтасидир. Яъни хавфсизлигини таъминлаш. Келинг, ушбу тушунчаларни батафсил кўриб чиқайлик.

Хавф тушунчаси сифатида жуда кўп маъноларга ега:

а) бу объектив равишда мавжуд бўлган салбий таъсирнинг еҳтимоли, масалан, ижтимоий организмга, бунинг натижасида ҳар қандай зарар, унинг ҳолатини ёмонлаштирадиган зарар йетказиши, ривожланишига номақбул динамикани ёки параметрни бериши мумкин;

б) бу зарар йетказиш еҳтимоли ёки олдиндан ўйлаши;

с) бу одамлар учун муҳим бўлган ёки уларга зарар йетказадиган, таназзулга олиб келадиган, баъзи субъектларни (шахсият, ижтимоий гуруҳ, одамлар, давлат) ёки объектларни ёки табиий қадриятларни йўқ қилишга қодир бўлган ёки ҳақиқий ҳодисалар, воқеалар ва жараёнлардир.

Таҳдид қуйидаги ҳолларда кўриб чиқилади:

а) кўрқитиш, бировга муаммо ёки зарар йетказиш ваъдаси;

б) очикдан-очик душман кучларининг мақсадга мувофиқ фаолияти натижасида вужудга келадиган хавфнинг енг ўзига хос ва дарҳол шакли;

в) имкониятдан ҳақиқатга ўтишга тайёр бўлиш босқичидаги хавф, кейинги хавфли ҳодисалар тўғрисида сўз билан ёки намойиший ҳаракатлар билан огоҳлантириш ёки асосий мақсад билан адаштириш - ҳар қандай жиҳатдан фойдали мавқега ега бўлиш учун кўрқувдан фойдаланиш.

"Хавф" ва "таҳдид" тушунчалари аниқланмаслиги керак. Ушбу тоифалар бир-бирига боғлиқ бўлишига қарамай, улар ўртасида сезиларли фарқлар мавжуд. Шу билан бирга, реал ва идеал, имконият ва воқеликни алоҳида ажратиш керак.

Категория сифатида хавфни имконият тоифасига солиштириш керак. Биринчидан, объектив томондан у фақат маълум бир шароитларда ҳақиқатга айланиши мумкин, иккинчидан, субъектив томондан, фақат баъзи бир шартлар асосида ҳақиқий деб ўйлаш мумкин. Яна бир нарса - бу таҳдид, бу категория сифатида ҳақиқат билан таққосланиши керак ва макон-вақтинчалик хусусиятга ега.

Мантиқий маънода хавф - бу умумий тушунча. Бу мавҳум, аниқ ва ҳақиқий бўлиши мумкин. Мавҳум хавф - бу шундай хавф, унинг имкониятлари ушбу босқичда тегишли шартларнинг йўқлиги билан чекланади. Ушбу шартлар ва мақсадлар билан аниқ хавф мавжуд. Нафақат фикрда, балки объектив равишда мавжуд бўлган бетон, аслида, мақсадга мувофиқ ҳаракат ёки ҳаракатсизлик туфайли келиб чиқадиган хавф таҳдидга айланади. Шундай қилиб, ҳар қандай хавф потенциал таҳдидни ўз ичига олади. Аммо ҳар қандай хавф таҳдидга айланиб қолавермайди.

Хавф ва таҳликанинг диалектикаси хавфларнинг ривожланишига, уларнинг таҳдидга айланишига изчиллик беради. Шунинг учун уни ошкор қилиш нафақат уларнинг пайдо бўлиш сабабларини, балки уларнинг ҳақиқатга айланиши шартларини таҳлил қилишни назарда тутаяди, уларни зарурият ва тасодиф категориялари билан боғлашни талаб қилади.

Хавф ва мутлақ хавфсизлик ўртасида хавф-хатарларни таҳдидларга айлантириш соҳаси ётади. Ушбу хавф ва таҳдидларни тегишли чоралар билан олиб ташлаш хавфсизликни таъминлашнинг ҳақиқий жараёни ҳисобланади. Шундай қилиб, хавф деганда, биз зарар йетказиш хусусиятига ега бўлган нарсалардан (омиллардан) зарарни, кимгадир ёки ниманидир зарар йетказиш еҳтимолини тўлиқ тушунадиган, аммо ўлимга олиб келмайдиган деган маънони англатади.

Хавф хавфнинг енг аниқ, тезкор ва мақсадли шакли деб ҳисобланади.

Таҳдид жамиятнинг ҳар бир соҳасида ўзига хос шаклга ега. Бироқ, таҳдидларнинг барча турлари умумий хусусиятларга ега: биринчидан, ҳар

қандай таҳдид манбаи ташқи ва ички хусусиятларнинг зиддиятлари; иккинчидан, қарама-қаршиликларнинг ўзи бир марта берилган нарсас эмас, балки мазмунини аста-секин ўзгартиради; учинчидан, қарама-қаршилик манбалари, қоида тариқасида, сабаб-таъсир муносабатлари занжири ортида яширинган ва ниҳоят, тўртинчидан, таҳдиднинг кўриниши ҳар доим моҳиятан характерга ега.

2. Миллий хавфсизлик ва уни таъминлаш механизмлари.

"Миллий хавфсизлик" атамаси Иккинчи Жаҳон урушидан сўнг, 1947 йилда АҚШ Миллий хавфсизлик тўғрисидаги қонунни қабул қилганидан кейин назарий ва амалий сиёсатшуносликда пайдо бўлди. Аммо бизнинг мамлакатимиз учун бу деярли янги.

Россия империясида "хавфсизлик" тушунчаси фақат XIX асрнинг 80-йилларидан бошлаб қўлланила бошланди. ва жуда аниқ йўналтирилган еди. Асосан, давлат жинойатларига қарши курашишга қаратилган фаолият сифатида "жамоат хавфини ҳимоя қилиш" га эътибор қаратилди. 1881 йил 14-августда қабул қилинган "Давлат тартибини ва жамоат тинчлигини ҳимоя қилиш чоралари тўғрисидаги низомда" "давлат хавфсизлиги" атамаси "жамоат хавфсизлиги" атамаси билан бир марталик атама сифатида ишлатилган.

Россия институтининг октябрдан кейинги даврида давлат институтларини таъминлаш учун автократик бошқарув аъёналари сақланиб қолди. СССРда "хавфсизлик" аслида давлат хавфсизлиги билан тенглаштирилди. 1934 йил июл ойида "давлат хавфсизлиги" концепциясининг қонунчиликда консолидатсияси жамиятнинг ижтимоийлашувининг енг ёрқин белгиларидан бири деб ҳисобланиши мумкин. Давлат хавфсизлиги соҳасига, шунингдек, виждон эркинлигининг конституциявий принципини амалга ошириш билан фуқароларнинг бирлашмалар, ташкилотлар, уюшмалар тузиш ҳуқуқини амалга ошириш билан боғлиқ жамиятнинг маънавий ҳаётида юзага келадиган вазиятлар ҳам киритилган. Хавфсизлик нуқтаи назаридан репрессив ва бошқа мажбурлов чоралари кенг қўлланилган, шу жумладан муҳолиф фикрнинг қаттиқ бостириш, ҳар қандай танқидни судга тортиш ва сиёсий режим ва жамиятнинг бошқа шароитларидан норозилик намойишлари амалга оширилган.

90-йилларда ижтимоий ва давлат тизимидаги ўзгаришлар назарий ва ҳуқуқий тушунчаларда ҳам, хавфсизликни таъминлаш муаммосига нисбатан ҳам эволюцияга олиб келди. Ўтган асрда шахс, жамият ва давлат хавфсизлигининг ижтимоий-сиёсий моҳияти тўғрисида кўплаб нашрлар пайдо бўлди. Шу билан бирга, "хавфсизлик" тушунчаси мураккаб ижтимоий ҳодиса сифатида объектив равишда аниқ тарихий хусусиятга ега ва **"табиат - инсон - жамият"** тизимидаги ўзаро таъсирнинг барча шакллари ва йўналишлари билан ҳамма вақт боғлиқлиги таъкидланди.

Россия Федерациясининг миллий хавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги назарий ва амалий фаолиятга асос солган биринчи ҳуқуқий ҳужжат Россия Президентининг 1992 йил 5 мартдаги Фармони билан

тасдиқланган "Хавфсизлик тўғрисида" ги қонундир. Унда "миллий хавфсизлик" атамаси ишлатилмаган бўлса ҳам, ушбу тушунчанинг асосий тоифалари мавжуд. 1992 йилги қонун хавфсизлик концепциясини давлат ва куч тузилмалари доирасидан ташқарига чиқариб ташлади ва мамлакатимиз хавфсизлиги муаммосига принципиал жиҳатдан янги контсептуал ёндашувни бирлаштирди, бу еса шахс ва жамият манфаатларига тўлиқ эътиборсизликни бекор қилишда намоён бўлди. Бошқача қилиб айтганда, ҳеч бўлмаганда норматив даражасида хавфсизлик концепциясининг фуқаролик таркиби Россия учун "шахсий хавфсизлик" ва "жамоат хавфсизлиги" каби янги тоифалар туфайли кенгайтирилди.

Замонавий шароитда мамлакатда "Хавфсизлик тўғрисида" ги 2010 йил 28 декабрдаги 390-сонли Федерал қонуни мавжуд.

"Хавфсизлик тўғрисида" Федерал қонунининг қоидалари миллий хавфсизлик соҳасидаги назарий ва амалий фаолиятнинг услубий ва ҳуқуқий асосидир. Унга киритилган ғоялар уни дунёдаги енг илғор йўналишлардан бирига айлантиради, чунки улар миллий хавфсизликнинг барча муаммоларини кўриб чиқишда тизимли ёндашув зарурлигини назарда тутди. Ушбу изчиллик нафақат "шахсият, жамият, давлат" учлигида, балки ташқи ва ички хавфсизликни, шунингдек хавфсизликнинг бир қатор индивидуал турларини бирлаштиришда амалга оширади.

"Шахс, жамият, давлат" учлиги замонавий Ғарб мафкурачилари арсеналидан қарз олишнинг бир тури эмас. У объектив хусусиятга ега ва XIX асрда рус мутахассисларининг назарий асарларида кенг қўлланилган. Шундай қилиб, таҳдидларнинг хусусиятларидан келиб чиқиб, қуйидагилар таъкидланди: "Хавф, уларнинг олдини олиш мамлакатда хавфсизликни келтириб чиқаради, учта тоифани англатади: уларнинг баъзилари жамиятга, давлатга, бошқалари тўғридан-тўғри ҳукуматга таҳдид солиши мумкин, - асосан индивидуал фуқарога. Баъзи хавфлар бутун давлатга таҳдид солади, аммо улар ҳукуматга нисбатан тўғридан-тўғри ва бевосита ўзини намоён қилади. "

Миллий хавфсизликни таъминлаш бўйича амалий фаолият асосида яна бир муҳим ҳужжат - Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018-йил 22-январдаги ПФ-5308-сон "2017 — 2021-йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини "Фаол тадбиркорлик, инноватсион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили"да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида"ги Фармониға мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг бир гуруҳ депутатлари томонидан "Ўзбекистон Республикасининг Миллий хавфсизлик хизмати тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси қонуни лойиҳаси ишлаб чиқилган.

Ҳозирги вақтда миллий хавфсизлик деганда мамлакатнинг барқарор прогрессив ривожланишини таъминлайдиган ҳаётнинг турли соҳаларида шахс, жамият ва давлатнинг ҳаётий манфаатларини ички ва ташқи таҳдидлардан ҳимоя қилиш тушунилади.

Шахс, жамият ва давлат ҳаётий манфаатларининг умумийлиги миллий манфаатлар бўлганлиги сабабли, "миллий хавфсизлик" тушунчасининг ушбу иккала таърифи деярли бир хил.

Мамлакатимизда хавфсизликни енг муҳим ижтимоий ҳодисалардан бири сифатида тушуниш аста-секин шаклланди. "Миллий хавфсизлик" атамаси аслида инглиз тилидаги "миллий хавфсизлик" сўзларининг нусхаси бўлиб, уни принципиал жиҳатдан миллий ва кўпинча бир қатор муаллифлар томонидан амалга ошириладиган давлат хавфсизлиги ... Умуман олганда, бизнинг мамлакатимизда ҳамма нарсa давлатга тегишли еди ва хавфсизлик давлат еди.

Енди вазият тубдан ўзгарди. Иқтисодиётда ва инсон ҳаёти ва жамиятнинг бошқа соҳаларида давлатнинг улуши доимий равишда камайиб бормоқда. Шу сабабли, ушбу шартларда ушбу атамалар синонимлар эмас, балки ҳар хил ўлчамдаги тушунчалар эканлигини ёдда тутиб, "миллий хавфсизлик" атамасидан фойдаланиш янада қонуний ва ўринли бўлади. Миллий хавфсизликни давлат хавфсизлиги билан алмаштириш ва аксинча, қабул қилиш мумкин эмас, чунки биринчи концепция кўпроқ умумий, иккинчиси еса хусусий, ўзига хосдир. Бундан ташқари, маҳаллий адабиётда тез-тез учрайдиган "миллий-давлат хавфсизлиги" гибрид атамасидан фойдаланиш мумкин эмас.

Ушбу таърифдаги асосий тушунчалар миллий хавфсизлик тизимининг енг муҳим элементлари бўлган миллат, шахс, жамият, давлат тушунчалари, ҳаётий манфаатлар ва таҳдидлардир.

Бизнинг маҳаллий илм-фанимиз ҳам "жамият" тушунчасининг ягона қабул қилинган таърифини ишлаб чиқмаган. Шунинг учун, бу ҳолда, хавфсизлик муаммосига нисбатан, Жамият остида биз шахсларнинг ижтимоий муносабатларининг барча хилма-хиллигини англатади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018-йил 22-январдаги ПФ-5308-сон фармониға мувофиқ:

Ҳаётий манфаатлар - бу эҳтиёжлар мажмуидир, уларни қондириш шахс, жамият ва давлатнинг изчил ривожланиш борлиги ва имкониятларини ишончли тарзда таъминлайди.

Хавф - шахс, жамият ва давлатнинг ҳаётий манфаатларига таҳдид соладиган шарт-шароитлар ва омиллар мажмуидир.

Хавфнинг ички ва ташқи манбаларидан келиб чиқадиган хавфсизлик объектларига ҳақиқий ва потентсиал таҳдидлар ички ва ташқи хавфсизликни таъминлаш бўйича фаолиятнинг мазмунини белгилайди.

Миллий хавфсизлик - бу инсон, жамият ва давлатнинг ҳаётий манфаатларининг ўзаро таъсири ва қарама-қаршиликлари жараёнлари доимий равишда содир бўладиган жуда мураккаб кўп босқичли функционал тизим, бу манфаатларга ички ва ташқи таҳдидлар мавжуд. Ушбу ўзаро таъсир ва қарама-қаршиликда манфаатлар ва таҳдидларга доимий равишда миллий хавфсизлик тизимининг бошқа элементлари таъсир қилади: ички ва ташқи муҳит омиллари ва бошқарув тизимининг ҳаракатлари. Ушбу тизимнинг мақсад вазифаси бу манфаатларни таҳдидлардан ҳимоя қилиш даражасидир.

Бундай ҳолда, миллий хавфсизлик тизими ва миллий хавфсизлик тизимини фарқлаш керак. Биринчиси, манфаатлар ва таҳдидларнинг ўзаро таъсир қилиш жараёнларини акс эттирадиган функционал тизим, иккинчиси - миллий хавфсизликни таъминлаш бўйича вазифаларни ҳал қилиш учун мўлжалланган органлар, кучлар, воситалар, турли ташкилотларнинг ташкилий тизимидир.

Давлатларнинг миллий манфаатлари давлат барқарорлиги ва хавфсизлигининг асоси сифатида.

Миллий хавфсизлик тизимининг марказида, шунингдек унинг алоҳида турлари, шахс, жамият ва давлатнинг ҳаётий манфаатлари туради. Хавфсизликка нисбатан бундай ёндашув билан биз манфаатлар тоифаси томонидан тушунарсиз, ноаниқ, мавҳум, камуфляж қилинган нарсани ҳимоя қилишга мажбур бўламиз, деган танқид кўпинча ешитилади. Ҳимоялаш объекти сифатида манфаатларни эмас, балки тўғридан-тўғри шахсни, ҳудудни, жамиятни, давлатни ва бошқаларни қўйиш таклиф етилади.

Бундай қарашлар хавфсизликнинг айрим турлари тўғрисидаги баъзи қонунларда ҳам ўз аксини топган. Аммо бу тўғри эмас. Қизиқишдан кўра аниқроқ ва муҳимроқ нарса йўқ.

Асосий рол ва уларнинг алоҳида аҳамияти улар жамият тараққиётининг асосий ҳаракатлантирувчи кучи ва одамларнинг ижтимоий фаоллигининг ҳақиқий сабаби эканлиги ва шу маънода жамиятдаги ҳар қандай ўзгаришларнинг энг муҳим омиллари эканлиги билан белгиланади.

Ҳатто Наполеон ҳам шундай деган еди: "Одамларни ҳаракатга келтирадиган иккита қўл бор - қўрқув ва шахсий манфаат".

Аслида хавфсизлик доимо манфаатларни амалга ошириш жараёнини ҳимоя қилиш билан боғлиқ, аммо манфаатларнинг ўзи қандай характерга ега ва уларни амалга ошириш жараёни - тажовузкор ёки мудофаа - бу бошқа савол. Буни ҳар доим ўз миллий манфаатларини тажовузкор равишда илгари сурадиган ва амалга оширадиган АҚШ мисолида яққол кўриш мумкин, шунинг учун бу манфаатларни ҳимоя қилиш ва ҳимоя қилиш фаолияти худди шундай фаол ва тажовузкор кўринишга ега.

Шундай қилиб, хавфсизликни таъминлаш шахс, жамият ва давлатнинг мавжудлиги ва ривожланишининг шартидир, бу уларга тўпланган маънавий ва моддий қадриятларни сақлашга имкон беради.

Миллий хавфсизликнинг асосий объектлари қонун билан белгиланади: шахс - унинг ҳуқуқлари ва эркинликлари; жамият - моддий ва маънавий қадриятлар; давлат бу унинг конституциявий тузуми, суверенитети ва ҳудудий яхлитлигидир.

Миллий хавфсизликнинг асосий субъекти бу соҳадаги функцияларни қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти орқали амалга оширадиган давлатдир.

Қонун ички ишлар органлари, саноат, энергетика, транспорт ва қишлоқ хўжалигида ишларнинг хавфсиз олиб борилишини таъминлайдиган тузилмаларда хавфсизликни таъминлаш кучлари ва воситаларини белгилайди; алоқа ва ахборотни ҳимоя қилиш хизматлари, божхона, атроф-

муҳитни муҳофаза қилиш органлари, соғлиқни сақлашни бошқариш органлари ва қонун ҳужжатларига асосан ишлайдиган бошқа давлат хавфсизлиги органлари.

Енди биз инсонни миллий хавфсизликнинг асосий объекти ва субъекти деб биламиз. Шу билан бирга, инсон хавфсизликнинг барча турларида мавжуд. Шунинг учун инсоннинг хавфсизлигини таъминлаш унинг бошқа барча турлари ва даражалари хавфсизлигини таъминлаш шартига айланади. Шу билан бирга, шахснинг позицияси жамият ва давлатнинг ҳолати билан белгиланади.

Миллий хавфсизликни таъминлашнинг асосий тамойиллари: қонунийлик; шахс, жамият ва давлатнинг ҳаётий манфаатлари мувозанатини сақлаш; хавфсизликни таъминлаш учун шахс, жамият ва давлатнинг ўзаро жавобгарлиги; халқаро хавфсизлик тизимлари билан интегралсияси билан амалга оширилади.

Давлат ўзининг табиий ресурслари, иқтисодий ривожланиш даражаси, аҳолининг ахлоқий ва сиёсий салоҳияти, мамлакатнинг геосиёсий мавқеи ва ниҳоят, ҳарбий куч ҳолати билан белгиланадиган барча умумий куч билан миллий хавфсизликни таъминлайди. Шунинг учун давлат қанчалик кучли бўлса, миллий хавфсизлик шунчалик ишончли таъминланади. Бироқ, қуролли куч ишлатиш фақат сўнгги чора сифатида – Ўзбекистонга қарши тажовуздан ҳимоя қилиш ва мамлакатнинг ҳаётий манфаатларини ҳимоя қилиш учун тахмин қилинади. Ҳозирги вақтда миллий хавфсизликни таъминлаш билан бирга сиёсий, дипломатик, халқаро ҳуқуқий, иқтисодий ва бошқа ноҳарбий воситаларга устувор аҳамият берилмоқда.

Ҳатто ички (аслида полиция) функцияларни бажаришда хавфсизлик кучларидан фойдаланишнинг асосий мақсади вазиятни имкон қадар тезроқ нормаллаштириш, қонунийлик ва тартибни тиклаш, фуқароларнинг хавфсизлигига таҳдидларни бартараф этиш, можарони сиёсий воситалар билан ҳал қилиш учун, зарур ёрдамни кўрсатиш ва шарт-шароит яратишдир.

Ушбу ёндашув шуни кўрсатадики, миллий хавфсизликни таъминлаш нафақат алоҳида бўлимларнинг, балки барча давлат органларининг вазифасидир. Вазифа шундаки, барча даражадаги давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари миллий хавфсизликни таъминлаш муаммоларини ҳал қилишда ўзларининг мажбурий иштирокларини тушунишлари ва бу вазифани фақат армия, полиция ёки контрразведкага ўтказишга уринмасликлари керак.

Миллий хавфсизликка ички ва ташқи таҳдидлар, тушунчаси ва турлари.

Муаммоларни ўрганишда ва миллий хавфсизликни ташкил этишда унинг таркибий таснифи катта аҳамиятга ега. Албатта, ҳар қандай тасниф ўзбошимчалик билан амалга оширилади ва уларнинг ҳар бири аниқ мақсад ва вазифалар асосида қурилади.

Ушбу бўлиниш давлатлар ўртасидаги ҳудудий чегараларга асосланган. Ҳозир глобаллашув ва ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларини байналмилаллаштириш шароитида ички ва ташқи хавфсизлик ўртасидаги

чегара жуда хиралашган ва кўплаб таҳдидлар - халқаро терроризм, гиёҳванд моддалар савдоси, экологик ва табиий офатлар - баъзида уларни битта нарсага боғлаш қийин. Шунга қарамай, бундай бўлиниш амалий нуқтаи назардан жуда фойдали бўлиб туюлади, чунки бу, аввало, миллий хавфсизликни таъминлаш муаммоларини ҳал қилишнинг муайян контсептуал ёндашувларини аниқ таснифлаш имконини беради. Бундан ташқари, ички ва ташқи хавфсизликни ажратиш, ички хавфсизликни таъминлашда ташқи хавфсизликни таъминлашдан кўра мутлақо бошқача усуллар, шакллар ва усуллар талаб қилинишини англаш учун ҳам зарурдир.

Масалан, ҳозирда Ўзбекистоннинг ички хавфсизлигини таъминлашнинг асосий йўналишлари қуйидаги вазифаларни ҳал этишдан иборат:

Ўзбекистонни инқироздан олиб чиқиш учун барча чораларни кўриш, бу унинг жаҳон кучи сифатида тикланиши учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга;

бозор ислохотларини муваффақиятли амалга ошириш;

ижтимоий зиддиятларнинг зўравонлигини камайтириш;

ўзбек миллати маънавий, интеллектуал ва маданий қадриятларини ҳимоя қилишни таъминлаш;

мудофаа қобилиятини кучайтириш;

демократик ҳуқуқий давлатни шакллантириш;

ҳарбий инқирозларга айланиб кетиши мумкин бўлган сиёсий инқирозлар хавфини туғдирадиган ижтимоий ва сиёсий қарама-қаршиликларнинг кучайишини олдини олиш;

жамиятдаги ижтимоий тотувликка, соғлом ижтимоий-психологик ва ахлоқий иқлимга эришиш;

ҳаётни, соғлиғини, мулкни, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш, унинг мавжудлиги учун муносиб шарт-шароитларни яратиш, шунингдек, оиланинг фуқаролик жамияти ҳужайраси сифатида мавжудлиги ва ривожланиши учун шарт-шароит яратиш ва уни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш;

Ўзбекистонда таълим самарадорлиги ва даражасини ошириш.

Масалан, Россия давлати ўзининг кенг ҳудуди билан ажралиб туради. Демак, мувозанатли минтақавий сиёсат, турли иқлим, ижтимоий-иқтисодий ва етнополитик шароитларда бўлган марказ ва минтақалар, республикалар ва минтақалар манфаатлари ўртасидаги мақбул мувозанат ички хавфсизлик сиёсатининг муҳим йўналиши бўлиб, барқарор демократик ривожланишни таъминлайди.

Шу нуқтаи назардан қараганда, мамлакатдаги барқарорликка алоҳида таҳдид мамлакатнинг айрим минтақалари турмуш даражасидаги катта бўшлиқдан келиб чиқади, кўпгина минтақалар амалда фақат федерал ҳукуматнинг субсидиялари ҳисобига мавжуддир.

Россия таркибидаги автономиялар сони 22 дан 31 гача, уларнинг нисбий майдони еса 28 фоиздан (Россиянинг ҳозирги ҳудудига нисбатан) 53 фоизгача ўсди. Шу билан бирга, Россия ичидаги маъмурий чегараларнинг 50% дан ортиғи мустақкам ҳуқуқий асосга эга эмас. Бу, шунингдек, мамлакатда вазиятни беқарорлаштириш омилидир.

Шунга қарамай, Россиянинг нафақат айрим минтақалар ва иқтисодиёт ва сиёсат соҳаларидаги ҳаётий манфаатларига, балки унинг мавжудлигига ҳам таҳдид миллий-ҳудудий сепаратизмга қараганда кўпроқ минтақавий таҳдид мавжуддир.

Россия Федератсияси Конституцияси ва федерал қонунчиликка зид бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва қарорларни Федератсиянинг таъсис субъектлари томонидан қабул қилиниши мамлакатнинг ягона ҳуқуқий маконини бузадиган енг хавфли омиллардан биридир.

Россия Федератсияси Конституцияси ва федерал қонунларнинг устунлиги принципнинг бузилиши Федератсия таъсис этувчи субъектларининг конституциявий, қонуний қонун чиқарилишида федерал қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ишини тўхтатиб туриш ҳуқуқини бир томонлама ўзлаштиришда ифодаланади. Россия Федератсияси актлари, агар улар Россия Конституциясига, уставига, Федератсия таъсис этувчи субъектларининг қонунларига ёки Федератсия таъсис объектларининг қонуний манфаатларига маълум даражада зид бўлса. Миллий хавфсизликни таъминлаш нуқтаи назаридан Россия Федератсиясининг мутлақ ваколати билан боғлиқ соҳаларда, хусусан, давлат чегарасини ўрнатиш, Россия ҳудудининг яхлитлигини таъминлаш соҳасида норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилишга уринишларни эътиборсиз қолдирмаслик керак.

Одатда бузилиш - бу алоҳида республикаларнинг ўзлари учун ҳарбий ҳолатни эълон қилиш каби ҳуқуқларни таъминлашга интилишидир; уруш ва тинчлик масалалари бўйича қарор қабул қилиш; ўз ҳудудларида ҳарбий қисмларни жойлаштиришга розилик бериш;

ташқи сиёсат масалалари ва халқаро шартномаларни тартибга солиш.

Федерализмни яратиш ва такомиллаштириш ва мамлакатнинг миллий хавфсизлигини мустаҳкамлаш учун давлат суверенитетини бутун Россия бўйлаб ягона ва бўлинмас давлат сифатида сақлаш, конфедераллашув жараёнини бостириш, ҳозирги ўз-ўзидан пайдо бўлаётган де-конституциявий ва ҳуқуқий макон доирасида давлат ҳокимияти органлари ваколатлари ва функцияларини пухта ўйланган, изчил, мутаносиб марказсизлаштиришга асосланган.

Бу ҳолатларнинг барчаси ҳозирги вақтда Россиянинг миллий хавфсизлигини таъминлашда ички компонентнинг алоҳида аҳамиятини тушунтиради.

Россиянинг ташқи хавфсизлик муаммоларига муносабати замонавий ядро даври шароитида бошқа мамлакатларнинг хавфсизлик даражасини пасайтириш орқали ўз хавфсизлигини таъминлашни қабул қилиб бўлмайдиган ва имконсизлигини англаш билан тавсифланади.

Ҳар қандай хавфсизлик концепцияси аниқ тарихий шартларга мувофиқ ишлаб чиқилади. Илгари, ҳар бир давлат пайдо бўлаётган таҳдидларнинг олдини олиш ва зўравонлигини камайтириш учун асосан ўз-ўзини бошқарар еди. Ҳозирги пайтда ташқи хавфсизликнинг кўплаб муаммоларини яқка ўзи ҳал қилишнинг иложи йўқ, бу объектив равишда дунёдаги барча

давлатларнинг саъй-ҳаракатларини бирлаштиришни талаб қилади. Ҳаракатлар дунёси шу қадар бирлаштирилганки, ташқи хавфсизлик таъминотини миллий чегаралар доирасига қисқартириш мумкин эмас. Шунинг учун ташқи хавфсизликни таъминлашнинг ягона оқилона усули бу ўз манфаатлари ва бошқа мамлакатлар манфаатлари мувозанатига эришиш, халқаро хавфсизлик доирасида маълум бир келишувга эришишдир.

Халқаро хавфсизлик бу халқаро муносабатлар тизимини уларни беқарорлаштириш, қарама-қаршиликлар, қуролли тўқнашувлар ва урушлар хавфидан ҳимоя қилишдир.

Афсуски, жамоат алоқаларининг деярли барча соҳаларига таъсир кўрсатадиган миллий хавфсизлик соҳасидаги қонунчилиги Россия давлатининг федерал тузилиши билан боғлиқ муаммоларни деярли бутунлай эътиборсиз қолдиради.

Ички хавфсизликни таъминлашнинг минтақавий ва маҳаллий жиҳатлари, ҳаттоки ташқи томони ҳам кўрсатилмаган ва асосий ҳуқуқий ҳужжатлар ва меъёрий ҳужжатларда акс эттирилмаган.

Россия жамияти тарихан турли-туман(гетероген) шакил асосда ривожланди. Мамлакатнинг кенг ҳудуди, у ерда яшайдиган кўплаб халқлар, маданий урф-одатлар, турли хил диний еътирофлар, тенгсиз психологик таркиб, меҳнат, уй-рўзғор, маданий хусусиятлар ва бошқалар омиллар асосан минтақавий жамоаларнинг манфаатларини белгилайди.

Шунга кўра, мамлакат ҳудудидаги минтақавий манфаатларнинг турли хил мазмуни ва ўзига хос хусусиятлари минтақанинг хавфсизлигини таъминлаш бўйича фаолиятнинг характериға ҳам таъсир қилади. Натижада вазиятнинг барқарорлиги ва минтақаларнинг хавфсизлиги умуман миллий хавфсизлик даражасини белгилайди.

Шунга кўра, мамлакат ҳудудидаги минтақавий манфаатларнинг турли хил мазмуни ва ўзига хос хусусиятлари минтақанинг хавфсизлигини таъминлаш бўйича фаолиятнинг характериға ҳам таъсир қилади. Натижада вазиятнинг барқарорлиги ва минтақаларнинг хавфсизлиги умуман миллий хавфсизлик даражасини белгилайди.

Ички хавфсизлик бу федерал манфаатларни ички таҳдидлардан ҳимоя қилиш, ички минтақавий хавфсизлик еса минтақавий манфаатларни ички ва ташқи таҳдидлардан ҳимоя қилишдир. Федерал ва минтақавий манфаатлар таркибида умумий жиҳатлар кўп. Аввало, бу хавфсизлик объектларининг бирлиги (шахс, жамият, давлат), шунингдек ушбу объектлар манфаатларининг функционал фазилатлари ҳисобланади.

Шунга қарамай, федерал ва минтақавий манфаатлар таркибида кўплаб туб фарқлар мавжуд бўлиб, уларни ажратиш учун дастлабки асос бўлиб хизмат қилади. Федерал манфаатлар орасида давлат ва умуман жамият манфаатлари устунлик қилади, минтақавий манфаатлар еса шахс ва жамият манфаатларидан устун туради.

Минтақавий хавфсизлик муаммоларини ўрганаётганда енг муҳим услубий аҳамиятга "минтақа" тоифаси нимани англатади деган саволни ҳал қилиш киради. Шунинг таъкидлаш керакки, бизнинг мамлакатимизда ҳали ҳам

ушбу концепциянинг ягона, умумий қабул қилинган, аниқ таърифи мавжуд эмас.

Минтақавий хавфсизлик деганда Федератсия таъсис субъекти манфаатларини ички ва ташқи таҳдидлардан ҳимоя қилиш тушунилади. Ташқи таҳдидлар - манбалари Федератсиянинг ушбу мавзусидан ташқарида жойлашган.

Ушбу ҳолат яна ички минтақавий хавфсизликни Федератсия таъсис этувчи субъектининг кучлари ва воситалари билан яқин ҳамкорликда ва тегишли марказ кучлари ва воситаларининг кўмаги билан федерал марказ ва Федератсиянинг бошқа таркибий тузилмалари манбалари жойлашган жойда таъминлаши лозимлигини таъкидлайди.

Халқаро хавфсизлик глобал ёки умумий, минтақавий ва жамоавийга бўлинади.

Глобал хавфсизлик бу бутун дунё ҳамжамиятининг муносабатлар тизимини вазиятни беқарорлаштириш, инқирозлар, қуролли тўқнашувлар ва урушлар хавфидан ҳимоя қилишдир.

Минтақавий хавфсизлик бу дунёнинг маълум бир минтақаси давлатлари ўртасидаги муносабатлар тизимини вазиятни беқарорлаштириш таҳдидларидан, инқирозлардан, қуролли тўқнашувлардан ва минтақавий миқёсдаги урушлардан ҳимоя қилишдир.

Коллектив хавфсизлик - бу давлатлар гуруҳи (иттифоқи) манфаатларини ташқи таҳдидлардан ҳимоя қилиш, ўзаро ёрдам, ҳарбий соҳадаги ҳамкорлик ва тажовузни олдини олиш ва қайтариш бўйича жамоавий ҳаракатлар билан кафолатланган.

Халқаро хавфсизлик барча давлатлар томонидан халқаро ҳуқуқнинг умумеътироф этилган принциплари ва меъёрларига риоя қилинишига асосланади, улар зиддиятли масалалар ва улар орасидаги фарқларни куч ёки куч билан таҳдид ёрдамида ҳал қилишни истисно қилади.

Халқаро хавфсизликнинг енг муҳим тамойиллари тенглик ва тенг хавфсизлик принципи, шунингдек, давлатлар ўртасидаги муносабатларда ҳеч кимнинг хавфсизлигига зарар йетказмаслик принциpidир.

Миллий хавфсизлик таркибида юқоридаги иккита турни - ички ва ташқи хавфсизликни аниқлашдан ташқари, уни хавфсизлик турлари бўйича таснифлаш муҳим аҳамиятга ега, бу еса миллий хавфсизликни таъминлаш бўйича аниқроқ сиёсат ва стратегияни ишлаб чиқишга ёрдам беради.

"Хавфсизлик тўғрисида" миллий хавфсизликни қуйидаги турларга бўлишни назарда тутди: давлат, иқтисодий, жамоат, мудофаа, ахборот, атроф-муҳит сақлаш ва бошқалар.

Бироқ, қонун чиқарувчи ҳомибият хавфсизлик турлари бўйича таснифлаш тамойилларини қатъиян изоҳламади ёки ушбу тушунчаларнинг таърифини бермади, бу амалда умумий тушунчани мутлақо асоссиз парчаланишида ҳақиқий қонунбузарликни келтириб чиқарди. Адабиётларда ва оммавий ахборот воситаларида конституциявий, генетик, сайёра ва бошқаларни топиш мумкин.

Ҳар қандай тасниф енг муҳим бир хил хусусиятларга асосланиши керак. Улар орасида, биринчи навбатда, хавфсизлик объектларини, таҳдидларнинг моҳиятини, ҳаёт соҳаларини таъкидлаш керак.

Ҳаётий манфаатлари ички ва ташқи таҳдидлардан ҳимояланган объектга қараб, бундай хавфсизлик турлари шахс, жамият, давлат, аҳоли, давлат хизматчилари ва бошқалар хавфсизлиги сифатида ажралиб туради.

Шу билан бирга, объектнинг хавфсизлиги бу объектнинг ҳаётий манфаатларини ички ва ташқи таҳдидлардан ҳимоя қилишни англатади.

Таҳдидлар хусусиятига, уларнинг манбаларига, ўзига хос хусусиятларига қараб хавфсизликни табиий таҳдидлардан, хавфсизликни антропоген таҳдидлардан, хавфсизликни ижтимоий таҳдидлардан ажратиш мумкин, бу ўз навбатида хавфсизликнинг ўзига хос хусусиятларидан кичикроқ турларга бўлиниши мумкин.

Шу билан бирга, таҳдиднинг у ёки бу туридан хавфсизлик шахс, жамият ва давлатнинг ҳаётий манфаатларини ушбу турдаги таҳдидлардан ҳимоя қилишни англатади.

Инсоният жамиятида барча хавфсизлик объектларининг ҳаётий манфаатлари турли хил таҳдидларга дучор бўлади, шунинг учун ушбу таҳдидлар намоён бўладиган ҳаёт фаолияти соҳалари ёки соҳалари бўйича хавфсизлик турларини ажратиш алоҳида амалий аҳамиятга ега. Айнан шу принцип асосида Ўзбекистон Республикасининг Миллий хавфсизлик концепциясида миллий хавфсизликни таъминлашнинг ҳаётий манфаатлари, таҳдидлари ва йўналишлари таснифланади. Енг умумлаштирилган усулда бундай тасниф хавфсизликнинг олти та турини тақсимлаш билан чекланиши мумкин, уларни ҳаётнинг муайян соҳалари учун хавфсизликнинг кичик турларига бўлиш мумкин.

Бу ҳолда хавфсизликнинг у ёки бу тури деганда шахснинг, жамиятнинг ва давлатнинг ҳаётнинг белгиланган соҳасидаги ҳаётий манфаатларини ички ва ташқи таҳдидлардан ҳимоя қилиш тушунилади.

Шундай қилиб, ҳарбий хавфсизлик бу мудрофаа соҳасидаги шахс, жамият ва давлатнинг ҳаётий манфаатларини ички ва ташқи таҳдидлардан ҳимоя қилишдир.

Шунга кўра, иқтисодий хавфсизлик - бу шахс, жамият ва давлатнинг иқтисодий соҳадаги ҳаётий манфаатларини ички ва ташқи таҳдидлардан ҳимоя қилишдир.

Бошқа тушунчалар ҳам худди шундай таърифланади. Шунинг ёдда тутиш керакки, ушбу таснифда "давлат хавфсизлиги" нинг алоҳида турини ажратиш кўрсатиш ноқонуний ҳисобланади, чунки давлат ҳаётнинг барча соҳаларида органик равишда мавжуд ва давлат фаолиятини битта соҳа билан чеклаш мумкин эмас.

Ички хавфсизлик муаммоларини кўриб чиқишда ушбу тасниф мамлакат миқёсида бўлиб, ички федерал хавфсизлик тузилишини акс эттиради.

Минтақавий хавфсизликнинг тузилиши, маълум бир минтақанинг ўзига хос хусусиятларига қараб, ҳаёт соҳалари бўйича бошқача таснифга ега бўлиши мумкин.

Бундай ёндашув хавфсизлик турларини таснифлашни соддалаштиради, таснифлаш тамойилларининг ҳозирги чалкашликларини олдини олишга имкон беради ва миллий хавфсизликни хавфсизлик турларининг ягона тизими сифатида кўриб чиқишга имкон беради, уларнинг ҳар бири ўзига хос хусусиятларга ега мустақил қуйи тизимдир. . Амалиёт шуни кўрсатадики, ушбу барча қуйи тизимлар бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ва ўзаро диалектик алоқада. Миллий хавфсизликни таъминлаш бўйича амалий фаолиятда, миллий хавфсизлик турларининг ҳеч бири унутилишга мажбур қилинмаслиги керак, афсуски, яқин ўтмишда, Совет Иттифоқи ўзининг ҳарбий қудратининг енг юқори чўққисида қулаб тушганда, ҳисобига еришилган иқтисодий ва ижтимоий хавфсизлик. Албатта, тарихий тараққиётнинг ҳар бир босқичида хавфсизликнинг айрим турларининг устувор йўналишлари объектив равишда ўзгариб боради ва шу сабабли миллий хавфсизликни таъминлашнинг енг муҳим вазифаси ҳар бир даврда хавфсизликнинг ҳар хил турлари ўртасида маълум бир оқилона тенгликка эришишдир.

Коллектив хавфсизлик тизими миллий ва халқаро хавфсизликнинг асоси сифатида.

Жамоа хавфсизлиги тушунчасини фан жамиятни, давлатни, давлатлар ҳамдўстлигини уларнинг ҳаётий манфаатларига ноқонуний ташқи ва ички тажовузлардан ҳимоя қилиш ҳолатини белгилайдиган тарихий категория сифатида талқин қилади.

Тарихий тажриба шуни кўрсатадики, амалда дунёдаги ҳеч бир давлат мавжуд бўлган ва мумкин бўлган коалициялар ва гуруҳлардан ажралиб, ўзининг фаол ҳарбий сиёсатини олиб бора олмаган. Агар мамлакатлар ҳарбий иттифоқларда бўлмаган бўлса, унда халқаро вазиятнинг геосиёсий омили, стратегик вазият, ўзига хос хусусиятлар, анъаналар, миллий менталитет таъсири остида улар мавжуд коалицияларга нисбатан турли хил муносабатларнинг бутун тизимини яратдилар.

Минтақавий жамоавий хавфсизлик механизмларини яратиш ҳаётий заруратдир. Уни амалга оширишга мамлакатларнинг қуролли тўқнашувларни ҳал қилиш, давлат чегараларини ҳимоя қилиш, барча соҳаларда самарали ҳамкорликни тиклаш, шу жумладан жамоавий хавфсизликни таъминлаш, армия ва денгиз флотининг жанговар қобилиятини сақлаш бўйича саъй-ҳаракатларни бирлаштиришга бўлган умумий манфаатлари ёрдам беради. Номланган сабаблар билан бир қаторда миллий манфаатларни ҳимоя қилиш ва жамоавий хавфсизликни таъминлаш бўйича саъй-ҳаракатларни бирлаштириш учун зарур бўлган кўплаб бошқа омиллар мавжуд. Масалан, янги қурол тизимларини ривожлантириш, уларни ишлаб чиқариш катта маблағларни талаб қилади. Дунё мамлакатларининг бирликлари космосдаги орбитал гуруҳлашни мустақил равишда ушлаб тура олмайди, уларсиз замонавий шароитларда алоқа, разведка ва буйруқбозлик таъминланмайди. Шунинг учун жамоавий хавфсизлик объектив ҳақиқатдир. Бироқ самарали жамоавий хавфсизликни яратиш учун бир қатор омиллар талаб етилади:

курол-яроғ, ўқ-дорила, ўқув принциплари, мос бошқарув тизимлари ва бошқаларнинг умумий стандартларига эҳтиёж. Бу ҳарбий-сиёсий муносабатларнинг объектив томонидир. Аммо, қачонки сиёсий, иқтисодий кайфият, тенденцияларга қараб бу жараёнлар секинлашса ёки тезлашса уларнинг субъектив томони ҳам бор.

Ҳарбий-сиёсий соҳада **жамоавий хавфсизлик**нинг асосий тамойиллари куйидагилардан иборат:

1. Миллий ва жамоавий хавфсизликни таъминлаш, ҳарбий ташкилий ривожланиш, штаблар, қўшинлар ва шахсий таркибни тайёрлаш муаммолари бўйича умумий контсептуал қарашларни янада ривожлантириш;

2. Иштирокчи давлатларнинг мудофаа ва хавфсизлик соҳасидаги қонунчилик ҳужжатларининг асосий қоидаларини яқинлаштириш;

3. Икки томонлама ва кўп томонлама асосда ҳамкорлик қилиш учун халқаро-ҳуқуқий базани кенгайтириш;

4. Ҳарбий инфратузилма, ҳаво ва сув макони элементларидан биргаликда фойдаланиш бўйича давлатлараро келишувларга эришиш.

Коллектив хавфсизликни таъминлашнинг турли хил муаммоларини шартли равишда олтига соҳага қисқартириш мумкин. Булар ҳудудий, миллатлараро, ижтимоий-иқтисодий, мудофаа, давлат ва экологик муаммолар.

МДҲга аъзо олти давлат мисолида жамоавий хавфсизликни ташкил этиш ва тамойилларини кўриб чиқинг. Коллектив хавфсизлик шартномаси - КХШ - аморф ташкилотдан (Россия, Белорусия, Қозоғистон, Арманистон, Қирғизистон, Тожикистон) тўлиқ ҳарбий-сиёсий блокга айланмоқда.

Варшава шартномаси тизими қулаганидан бери, гарчи ҳозирда у постсовет ҳудудининг бир қисмигина ташкил етсада, биринчи марта Россия мудофаа альянсига раҳбарликни ўз зиммасига олди.

Душанбеда бўлиб ўтган КХШТга аъзо давлатлар раҳбарларининг саммитида ушбу тузилмани КХШТ - Коллектив Хавфсизлик Шартномаси Ташкилотига (НАТОнинг аниқ тақлиди - Шимолий Атлантика Шартномаси) айлантириш тўғрисида қарор қабул қилинди. НАТО моделига мувофиқ Коллектив хавфсизлик кенгашининг Бош котиби лавозими ҳам жорий этилди. Олти президент, шунингдек, келаси йил иш бошлаши керак бўлган КХШТнинг қўшма штаб-квартирасини тузиш тўғрисида келишиб олдилар. Ташкилотнинг доимий кенгаши ойига икки марта йиғилиш ўтказди. КХШТ қарорлари иштирокчи мамлакатлар учун мажбурий бўлиб қолади - бу тўлақонли ҳарбий блокнинг яна бир белгиси. КХШТнинг тузилиши яқунланди, барча иштирокчи мамлакатлар парламентлари 2002 йил октябр ойида Кишинёв саммитида имзоланган ташкилотнинг таъсис ҳужжатларини (низоми ва ҳуқуқий мақоми тўғрисидаги битим) ратификатсия қилдилар.

КХШТнинг шаклланиши дунёда бир қутбли тизим қурилиши жадал ривожланаётган бир пайтда рўй беради. Англия Бош вазири Қўшма Штатлар ва Европа таниқли "қутблар" га айланиши керак деб даъво қилса-да, ески дунёда камдан-кам одамлар бундай иллюзияларга ишонишади. Ироқ уруши шуни кўрсатдики, яқин келажакда дунё АҚШ ҳукмронлиги шароитида

мавжуд бўлиши керак. Ироқ масаласида Қўшма Штатларнинг энг изчил рақиблари ўзларининг атрофидаги иттифоқчиларини бирлаштиришга ҳаракат қилаётгани ажабланарли эмас, агар тўлиқ қутб бўлмаса, у ҳолда ҳеч бўлмаганда доминантга қарши куч қандайдир мувозанат пайдо бўлиши керак.

Бу жиҳатдан Россия Франтсия ва Германиядан осонроқ чунки, КХШТ саммити билан деярли бир вақтнинг ўзида Брюсселда Франтсия, Германия, Белгия ва Люксембург раҳбарлари Европа Иттифоқини тезкор жойлаштириш кучларини яратишга қарор қилишди, кейин Франтсия ва Германия Президенти америкаликлар томонидан эмас, балки қитъадаги АҚШга йўналтирилган қўшнилари (инглизлар, испанлар, италияликлар).

Франтсия ва Германия НАТО таркибида бўлинишни келтириб чиқарганликда айбланмоқда, чунки тезкор кучларни анъанавий Шимолий Атлантика тузилмаларидан мустақил равишда тузиш режалаштирилган. НАТОнинг бирдамлик тамойилларини ҳеч ким инкор етмайди деган баёнотлар ёрдам бермайди.

Бошқа томондан, Россия постсовет ҳудудида - бутун дунёнинг сукутли еътирофига кўра - ўз манфаатлари соҳасида ҳаракат қилади (АҚШ сўнгги пайтларда ушбу соҳага қизиқишни кучайтираётганига қарамай). Бундан ташқари, КХШТ вазифаларидан бири Афғонистонда фаоллашаётган халқаро терроризмга қарши туришдир (альянснинг олтита аъзосидан учтаси Марказий Осиё минтақасида жойлашган). Қўшма Штатлар, 2001 йил охиридаги ҳарбий муваффақиятларга қарамай, Толибонни ҳам, Ал-Қоидани ҳам тугата олмади. Ташкилот ҳал қилишга чақирилган яна бир муаммо - гиёҳванд моддалар савдосига қарши курашиш ҳам америкаликларни безовта қила олмайди. Белорусия Президенти АҚШ маъмуриятини хавотирга солиши мумкин бўлган фикрлари билан матбуот билан ўртоқлашди: "Бирлашган Миллатлар Ташкилотидаги айрим кучлар халқаро хавфсизлик тизимини йўқ қилишга олиб келади ... Биз танқидий дақиқаларда ҳаракатларимизни янада мослашувчан мувофиқлаштиришимиз керак".

Ески халқаро хавфсизлик тизими суверен давлатларнинг ички ишларига БМТ Хавфсизлик Кенгашининг санкциясиз аралашмаслик принципини эълон қилди (албатта бу бузилган, аммо истиснолар еди). Енди, Ироқдаги муваффақиятдан сўнг, бошқа мамлакатларга доимий равишда "демократияни экспорт қилиш" васвасаси пайдо бўлди. Бундан ташқари, бу сўнгги чора - ҳарбий куч ёрдамида умуман зарур эмас. Бир қатор ҳолатларда катта ҳарбий-сиёсий босим йетарли бўлиши мумкин, бунда дипломатларнинг далиллари "Ироқ сенарийси" ни такрорлаш учун шубҳасиз таҳдид билан қўллаб-қувватланади.

Агар Россиянинг ҳарбий иттифоқчиларининг таркибига назар ташласангиз, уларнинг барчаси у ёки бу даражада классик демократия мезонларига жавоб бермайди деган ҳулосага келиш осон. Арманистон уларга энг катта даражада жавоб беради, аммо бу мамлакатда яқинда бўлиб ўтган президентлик сайловлари натижалари йевропалик кузатувчилар томонидан шубҳа билан кутиб олинди. Белорусия узок вақт давомида бутун Ғарбнинг

инсон ҳуқуқларига риоя қилиш (аниқроғи, риоя қилмаслик) масалаларида тез-тез гаплашиб келмоқда. Қозоғистон ва Қирғизистонда енг қудратли оппозиция раҳбарлари иқтисодий жиноятда айбланиб қамоққа ташланадилар ёки муҳожирликда яшайдилар.) Тожикистонга келсак, бу мамлакатда ҳокимиятнинг Куляб ва Помир кланлари ўртасида бўлиниши (яъни Президент Раҳмонов тарафдорлари ва исломчилар) фақат демократик тартиб-қоидаларга риоя қилинишига олиб келди.

Қўшма Штатлар постсовет ҳукумати раҳбарларининг барчасини Америка билан дўстликка содиқлигини таъкидлаб қўйган тақдирда ҳам, уларни "қўйиб юбормоқчи" эмас. Ҳозирга қадар фақатгина Ўзбекистон раҳбарига Вашингтон лаззати берилганга ўхшайди. Тўғри, унга омад кулиб боқди: унинг муҳолифатчилари асосан исломий фундаменталистлар лагерига мансуб ва америкаликлар уларга қарши курашни гуноҳ деб ҳисобламайдилар. Россия МДҲ мамлакатлари учун анча қулай шерикдир - у инсон ҳуқуқлари масалаларига қизиқмайди ва ҳатто Туркманбоши билан дўстдир.

Ҳарбий-сиёсий интегратсияни америкаликларни четлаб ўтишнинг яна бир яхши сабаби бор. Бу КХШТга аъзо мамлакатларнинг аксариятида қийин ички сиёсий вазият мавжуд.

Шундай қилиб, постсовет давлатлари раҳбарлари Россияга барқарорликнинг қалъаси сифатида ёпишиб, у билан яқинлашишини КХШТ ташкил этилиши доирасида расмийлаштирадилар ёки ЕвроАзЕС - олтига аъзонинг бештасини ўз ичига олган муҳофаа шартномасининг иқтисодий аналогидир. (олтинчиси - Арманистон ЕвроАзЕС кузатувчисига айланди)

Россиянинг ўзига келсак, КХШТ - бу Владимир Путинни МДҲни америкаликларга "таслим қилгани" учун танбеҳ бериб, Россия учун аллақачон қийин бўлган геосиёсий вазиятни ёмонлаштирганларга жавобдир. АҚШ куролли кучлари Қирғизистондаги учиш-қўниш йўлагидан фойдаланади - аммо энди КХШТ авиабазаси (Кант шаҳрида) бўлади. Тожикистонликлар ўзларининг рус ҳарбий маслаҳатчиларини ўз армиясидан олиб чиқишни истайдилар ва Россия ҳарбий базасини яратиш тўғрисидаги шартномани ратификатсия қилишни чўзмоқдалар - аммо И. Раҳмонов саммитида КХШТ раиси бўлди. Россия Қўшма Штатлар билан янги ҳарбий шартномалар имзолаётган Грузияни "йўқотди", аммо СССРнинг сўнгги йилларида Иттифокни тугатиш тарафдорлари каторида бўлган Арманистонни "тортиб олди".

Варшава шартномасининг янги аналог, шу билан бирга, МДҲ таназзулининг ҳақиқий тан олиншини англатади. Дарҳақиқат, Арманистон ва Озарбайжонни Қорабоғ ўмуаммосини ҳал қилмаган бир хил ҳарбий иттифокда тасаввур қилиш қийин. Юқорида "америкапараст" Жоржия тилга олинган еди. Украина ҳар қандай йўл билан НАТОга қўшилиш истагини намоиш этади. Ўзбеклар америкаликларга эътибор беришади, Туркманбоши Россия ва Ерон ўртасида мувозанат сақланиб, ҳар қандай ҳарбий иттифоклардан тубдан қочади. Молдовадаги ҳукмрон коммунистлар, шунингдек, Россия ва Ғарб ўртасида мувозанатни сақламоқда, уларнинг

молиявий ёрдами уларнинг мамлакатига боғлиқ. Шундай қилиб, КХШТ ёки ЕврАзЕС каби янги ташкилотлар энди постсовет ҳудудида ҳақиқий таъсирга ега бўлади ва Россия ва ушбу ташкилотларга аъзо бўлмаган МДХ давлатлари ўртасидаги муносабатлар асосан икки томонлама асосда қурилади. Бироқ, бу Ҳамдўстлик тарқатиб юборилишини англатмайди - бу ҳеч кимни безовта қилмайди.

Халқаро ташкилотларда жамоавий хавфсизлик бўйича халқаро шартномалар матнларини ишлаб чиқиш халқаро амалиётда тобора кенг тарқалмоқда. Айниқса мураккаб ёки махсус характерга ега бўлган шартномалар лойиҳалари халқаро ташкилотлар, хусусан БМТ органлари томонидан тайёрланади. Ўз низомига мувофиқ, БМТ жамоавий хавфсизликнинг муҳим масалаларини ҳал қилишда "халқларнинг ҳаракатларини мувофиқлаштириш маркази" бўлишни мақсад қилган. Кўриниб турибдики, ушбу мақсадга эришишда БМТнинг халқаро шартномаларни ишлаб чиқишга қаратилган саъй-ҳаракатлари муҳим рол ўйнаши керак, бу еса кўплаб давлатларнинг манфаатларини уйғунлаштириш орқали асосий халқаро муаммоларни ҳал қилишга қаратилган бўлиши керак. Хусусан, Низомнинг 62-моддаси 3.-бандида: «Кенгаш ўз ваколатига кирадиган масалалар бўйича Бош ассамблеяга тақдим этиш учун конвенциялар лойиҳаларини тайёрлашга ваколатли ҳисобланади», дейилган. Иқтисодий Ижтимоий Кенгаш масалаларни батафсил кўриб чиқиш учун халқаро конференцияларни чақириш ҳуқуқига ега.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ташкил этилганидан бери ўтган йиллар давомида ушбу ташкилотнинг тегишли органлари жамоавий хавфсизлик бўйича баъзи конвенцияларнинг лойиҳаларини ишлаб чиқдилар. Шундай қилиб, давлатларнинг космосдаги фаолияти тамойиллари тўғрисидаги шартнома лойиҳаси дастлаб БМТнинг космик қўмитасининг ҳуқуқий кичик қўмитаси, ирқий камситишнинг барча шакллари йўқ қилиш тўғрисидаги халқаро конвенция ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги шартномалар томонидан ишлаб чиқилган - Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссияси томонидан, халқаро ҳуқуқни кодлаштирувчи конвенциялар - БМТнинг халқаро ҳуқуқ комиссияси томонидан ... БМТ генотсид ва апартеиднинг олдини олиш ва унга қарши курашиш тўғрисидаги конвенциялар, ҳарбий жиноятлар ва инсониятга қарши жиноятлар билан чекланиш муддатини татбиқ этмаслик тўғрисидаги конвенция, Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги Шартнома ва бошқалар. Уларнинг бир қисми илгари БМТ котибияти томонидан тузилган.

Ушбу шартномалар матнлари бўйича якуний келишув БМТ Бош ассамблеясида бўлиб ўтди. Бош ассамблеянинг асосий қўмиталари, шу жумладан жамоавий хавфсизлик қўмитаси бу ерда жуда кўп иш олиб бормоқда. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ёрдамчи ва бошқа органларидан халқаро шартнома лойиҳасини олаётган Бош Ассамблея, агар у шартнома тузилишини мақсадга мувофиқ деб топса, ёки шартнома матнини қабул қилиш учун давлатларнинг махсус конференциясини чақириш тўғрисида ёки шартнома лойиҳасини муҳокама учун тақдим этиш тўғрисида

қарор қабул қилади. унинг асосий қўмиталаридан бирига бундай ҳолда, тегишли қўмита тақдим этилган лойиҳани муҳокама қилади, керакли ўзгаришларни киритади ва шартноманинг якуний матнини Бош ассамблеяда тасдиқлаш учун тақдим этади. Шундай қилиб, 1961 йилда БМТ Бош Ассамблеясининг қарори билан Халқаро ҳуқуқий комиссия томонидан тақдим этилган дипломатик муносабатлар тўғрисидаги мақолалар лойиҳасини муҳокама қилиш учун конференция чақирилди, 1968-1969 йилларда халқаро шартномалар қонунчилигига оид мақолалар лойиҳаларини муҳокама қилиш учун конференция ўтказилди. Халқаро ҳуқуқ комиссияси томонидан тақдим этилган ва 1977 йилда - халқаро шартномаларга нисбатан давлатларнинг ворислиги бўйича БМТ конференцияси шу билан бирга, космик макондан тинч мақсадларда фойдаланиш қўмитаси томонидан тайёрланган давлатларнинг космосдаги фаолияти тамойиллари тўғрисидаги шартномаси Бош ассамблеяда биринчи қўмитада муҳокама қилинганидан сўнг қабул қилинди (сиёсий ва хавфсизлик масалалари). Бош ассамблеянинг Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссия томонидан тайёрланган Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро пактлар қабул қилинди.

Бош ассамблея, Учинчи қўмитада муҳокама қилинганидан сўнг (ижтимоий ва гуманитар масалалар) халқаро ҳуқуқ комиссияси томонидан тайёрланган Махсус миссиялар тўғрисидаги конвенция Бош ассамблеянинг БМТ Бош ассамблеясининг олтинчи (юридик) қўмитасида муҳокама қилингандан сўнг қабул қилинди.

БМТнинг ихтисослашган агентликлари жамоавий хавфсизлик бўйича халқаро шартномаларни тайёрлаш бўйича муҳим ишларни амалга оширмоқдалар.

Аммо шуни таъкидлаш керакки, халқаро миқёсдаги шартномаларни БМТ доирасида ёки унинг ҳомийлигида ишлаб чиқишнинг ягона тартиби ҳанузгача мавжуд эмас. Ушбу жараён бошқача ва ишлаб чиқиладиган шартнома турига боғлиқ. Ҳозирда БМТ доирасида ишлаб чиқилган кўп томонлама шартномаларни тузиш усуллари масаласини ўрганмоқда, шунда уларни ривожлантириш учун енг мақбул усулларни такомиллаштириш ва танлаш бўйича чоралар кўрилмоқда.

Бироқ, БМТнинг ролини юқори баҳоламаслик керак. Баъзи олимлар БМТнинг одатдаги коллектив хавфсизликнинг меъёрларини ишлаб чиқиш бўйича ишларида давлатлардан устун турган олий қонун ижодкорлигининг кўринадиган белгилари сифатида кўришга мойилдир. БМТ халқаро қонунчиликни амалга оширадиган давлатдан юқори орган сифатида қаралади. Аммо аслида биз суверенитетни чеклаш ҳақида гапирмаяпмиз, чунки БМТ давлатларга халқаро шартномаларни ишлаб чиқиш ва тузишда фақатгина ёрдам беради. БМТ буни БМТга аъзо давлатлардан олган ваколатлари туфайли амалга оширишга қодир. Шунинг учун БМТнинг халқаро шартномаларни тузишдаги иштирокини ушбу соҳадаги давлатларнинг суверен ҳуқуқларини амалга ошириш деб ҳисоблаш керак. Ушбу ҳуқуқларни амалга ошириш давлатлар учун фойдалидир, чунки БМТ халқаро ҳамкорликни оsonлаштиради.

Ҳар қандай ҳуқуқий нормалар тизими, у қанчалик ажойиб тарзда ишлаб чиқилган бўлмасин, агар у ҳақиқатан ҳам жамоат ҳаётига таъсир қилмаса, мавжуд бўлиш ҳуқуқига ега эмас. Агар унинг қоидалари одамлар ва уларнинг ташкилотлари фаолиятида, жамоатчилик билан алоқаларда амалга оширилмаса, ҳуқуқ ҳеч қандай кучга ега эмас. Ўз-ўзидан, ҳуқуқий нормалар субъектларнинг ҳақиқий ҳатти-ҳаракатлари учун мавҳум имконият ва мажбуриятнинг ифодасидир, шунинг учун тартибга солиш хусусиятларининг ҳақиқий мазмуни фақат амалга ошириш жараёнида ўзини намоён қилиши мумкин. Бошқача қилиб айтганда, қонунни амалга оширмасдан, унинг нормаларини ҳуқуқ субъектлари томонидан унинг кўрсатмаларининг бажарилиши билан боғлиқ бўлган ҳаётини амалий таркиб билан тўлдирмасдан, ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш аҳамияти йўқолади. Амалда фақат қонуний кўрсатмаларнинг амалга оширилиши ҳуқуқий меъёрлар яратувчилари интилаётган ва уларнинг фикрига кўра ушбу нормада белгиланган фойдали мақсадга олиб бориши керак бўлган натижага эришишга имкон беради.

Ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш жараёни учун ҳуқуқни амалга оширишнинг аҳамияти тўғрисида юқоридаги қоидалар умуман халқаро ҳуқуқ билан ҳам, хусусан халқаро гуманитар ҳуқуқ билан ҳам бевосита боғлиқдир.

Халқаро гуманитар ҳуқуқ нормаларини амалга оширишнинг мавжуд механизми келтирилган давлатларнинг мажбуриятларига асосланади. 1949 йилдаги барча Женева конвенциялари учун умумий: "Олий Аҳдлашувчи Томонлар ушбу Конвенцияни ҳар қандай шароитда ҳурмат қилишга ва бажаришга мажбурдирлар".

1949 йилдаги Женева конвенциялари, уларга 1977 йилдаги Қўшимча баённомалар ва бошқа халқаро ҳуқуқий ҳужжатларнинг халқаро даражадаги халқаро гуманитар ҳуқуқни амалга оширилишини таъминлаш воситаларини таҳлил қилиш қуйидагиларни таснифлашга имкон беради:

- 1949 йилги Женева конвенсияларига мувофиқ текширишлар;
- Санъат бўйича далилларни аниқлаш, И қўшимча протоколнинг 90-қисми;
- давлатлар томонидан БМТ билан ҳамкорликда ва БМТ Уставига мувофиқ биргаликда ёки якка тартибда чоралар кўриш;
- ҳимоя қилувчи давлатни тайинлаш;
- ҳимоя қилувчи кучнинг ўрнини босувчи тайинлаш;
- 1954 йилдаги қурулган тўқнашув пайтида маданий бойликларни муҳофаза қилиш тўғрисидаги Гаага конвенсиясининг ижро этувчи қоидаларига мувофиқ халқаро назоратни ташкил этиш;
- институтсионал механизм томонидан белгиланган қурулган можаролар пайтида маданий бойликларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги Гаага конвенсиясининг 1954 йил 26 март 1999 йил иккинчи протоколининг 6-қисми;

- қуролли тўқнашувлар пайтида маданий бойликларни ҳимоя қилиш қўмитаси орқали ёки яққа тартибда, ЮНЕСКО ва БМТ билан ҳамкорликда ва БМТ Низомига мувофиқ ҳаракат қилиш;

- Халқаро судлар ва Халқаро жинойий суд ташкил этилганидан кейин;
- Халқаро Қизил Хоч қўмитаси фаолияти.

Миллий амалга ошириш механизмининг асосини ташкил этувчи халқаро гуманитар ҳуқуқни ички даражада амалга оширилишини таъминлашнинг ҳуқуқий ва ташкилий воситаларига қуйидагилар киради:

- миллий ҳуқуқий тартибда мустаҳкамланган ички даражадаги халқаро мажбуриятларнинг бажарилишини таъминлашнинг ҳуқуқий воситалари;

- халқаро мажбуриятларни бажаришга ваколатли давлат органлари тизими;

- миллий ҳуқуқни қўллаш амалиёти;

- халқаро гуманитар ҳуқуқнинг бажарилишини таъминлаш учун ички даражада ишлатиладиган ташкилий воситалар.

Ушбу воситаларнинг мазмунига инсонпарварлик шартномаларида мавжуд бўлган халқаро ҳуқуқий нормаларнинг табиати ва ички ҳуқуқий тизимнинг хусусиятлари таъсир қилади.

Халқаро гуманитар ҳуқуқ икки хил нормаларни ўз ичига олади - ўзини ўзи бажарадиган ва амалга оширилиши мумкин бўлган миллий қонунчилик ёрдамига боғлиқ.

Халқаро шартномаларнинг қоидалари ўз-ўзини ижро этувчи меъёрлар сифатида аниқ белгиланиши учун, уларнинг сўзлари миллий қонунчилик доирасида зудлик билан натижалар берадиган даражада аниқ ва тўлиқ бўлиши керак. Яъни, уларда мавжуд бўлган кўрсатмалар тўғридан-тўғри давлат органларига, юридик ва жисмоний шахсларга миллий қонунчилик аралашувисиз ҳуқуқ ва мажбуриятларни бериши керак. Шу билан бирга, Белгиялик профессор Е.Давид жуда ҳақли равишда: "Халқаро норманинг ички қонунчиликка қабул қилиш тартибига бўйсунishi мумкинлиги тўғридан-тўғри ҳаракатларнинг йўқлигини англатмайди" деб таъкидлаган.

Миллий хавфсизлигига таҳдид солувчи халқаро жиноятлар билан курашни ҳуқуқий тартибга солиш.

Ижтимоий ва миллий гуруҳлар ўртасида урушлар, ишончсизлик ва нафратни кўзғатиш, тобора ҳар хил шаклларда ва таҳдид солувчи мутаносибликларда намоён бўлаётган терроризм бизнинг давримиздаги енг хавфли ва башорат қилиш қийин бўлган ҳодисалардан биридир.

Бугунги кунда, террористик ҳаракатлар кўламини кенгайтириш тенденцияси яққол кўриниб турган пайтда, терроризмга қарши кураш бутун дунё ҳамжамияти хавфсизлигига жиддий таҳдид соладиган глобал халқаро муаммога айланиб бормоқда.

Бугунги кунда кўплаб давлатларнинг ижтимоий ҳаётига минтақавий айирмачиликнинг кучайиши, миллий ва конфессионал қарама-қаршиликларнинг кучайиши жиддий таъсир кўрсатаётган пайтда бу вазифа янада долзарбдир.

Бугунги дунёда айнан диний ва миллий омиллар, диний мурасизликнинг намоён бўлиши, ақидапарастлик, диний асосдаги қуроли тўқнашувлар асосан айрим минтақалардаги ижтимоий-сиёсий вазиятнинг ҳолати ва ривожланиш тенденцияларини белгилаб беради.

Тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, 60-йилларнинг ўрталаридан 20-асрнинг охиригача дунёдаги барча диний оқимларнинг фундаменталистик ҳаракатлари сони уч барабарга ошган. Ҳозирда дунёда фаолият юритаётган барча террористик гуруҳларнинг қарийб тўртдан бири диний мақсадларни кўзламоқда.

Терроризмнинг ҳар хил турларига қарши курашиш ва конструктив равишда олдини олиш кўп миллатли Россия учун долзарб миллатлараро ва конфессиялараро зиддиятлар, мамлакат хавфсизлигига бевосита таҳдид бўлган миллий ва диний экстремизмнинг кучайиши сабабли долзарбдир. Бу Шимолий Кавказдаги террорчиларнинг ҳаракатлари, ксенофобия, фанатизм ва фундаментализмнинг портлашларида енг аниқ намоён бўлади.

Терроризм кўлами, унинг давлатлараро табиати унга қарши курашиш тизимини такомиллаштириш, узоқ муддатли асосда турли давлатларнинг сабъ-ҳаракатларини мувофиқлаштириш зарурлигини туғдирди.

Бу ҳуқуқий ҳужжатларни яратиш, профилактика, тезкор-қидирув, сиёсий, иқтисодий ва бошқа тадбирларни режалаштириш ва амалга ошириш, шунингдек, етник ва диний адоватни кўзғатишга йўл қўймаслик ва бостиришни таъминлашга тааллуқлидир.

Терроризмга қарши кураш муаммолари кўплаб давлатларнинг қонунчилигида муҳим ўрин тутди.

Баъзи мамлакатларда матбуот ассотсиатсияси кодекслари газеталарни шахсларни ёки шахслар гуруҳларини ирқига, миллатига, терининг ранги ёки динига қараб камситмасликка ва бундай мансублик тўғрисида асосиз мурожаатлардан қочишга мажбур қилади (Австралия, Австрия, Германия, Норвегия, Буюк Британия ва бошқалар).

Бир қатор хорижий давлатларда ирқчи нутқи, ташвиқот ва провокатсион баёнотларни тақиқловчи қонунлар мавжуд бўлиб, улар ирқига ёки миллатига, динига, терисининг рангига ёки миллатига қараб шахсларга ёки бир гуруҳ шахсларга нисбатан нафратни билдиради.

Шундай қилиб, Канада, Франсия, Дания ва Нидерландия қонунчилиги диний гуруҳлар аъзоларини умумий ирқ ва етник келиб чиқиш хусусиятларига ега бўлган гуруҳлар билан тенг равишда ҳимоя қилишни таъминлайди.

Тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, Канадада, Данияда, Франсияда, Германияда ва диний адоватни кўзғатишни ва диндорларнинг диний ҳиссиётларини бузишни тақиқловчи қонунларни қўллаш тажрибасидир (бир қатор мамлакатларда бу ҳаракатлар нафрат сўзи - "душманлик нутқи" деб номланади). Нидерландия ҳам шунга ўхшашдир - ҳамма жойда ушбу қонунлар инсон қадр-қимматини ҳимоя қилиш зарурлигига қаратилган бўлиб, улар жиноий ва фуқаролик жавобгарлигини назарда тутган ҳолда фаол фойдаланилмоқда.

Шуни таъкидлаш керакки, нафрат сўзи икки томонлама зарар йетказди, чунки у биринчидан, шахслар ва гуруҳларга қарши, психологик ва маънавий зарар йетказишга, иккинчидан, бутун давлатга, унинг ижтимоий ва ахлоқий тузилишига қарши қаратилган. Зарарнинг ушбу икки томонлама хусусияти, масалан, Канада Олий суди томонидан қайд этилган.

Диний ҳақорат қонунлари Канада, Голландия ва Буюк Британияда мавжуд.

Агар баъзи мамлакатларнинг (Канада ва бошқалар) жиной қонунчилигида нафратни қўзғатиш нияти ёки жиной ҳаракатлар натижасида тинчликни бузиш еҳтимоли кўзда тутилган бўлса, унда бошқа мамлакатларда (Франция, Германия, Дания, Нидерландия ва бошқалар) нафрат сўзлари ният ва мумкин бўлган оқибатлар мавжудлигидан мустақил равишда ҳукм қилиниши мумкин.

Шундай қилиб, Нидерландия Олий суди бир гуруҳ одамларнинг ирқи ёки динига оид баёнотлар билан ҳақоратланишини, уни эълон қилган шахснинг нияти билан эмас, балки баёнотнинг ўзи билан белгилайди.

Канадада бу ҳуқуқбузарлик одатдаги қонунбузарлик ҳисобланади ва диний ҳиссиётларни ҳақорат қилганлик учун жавобгарликка тортиш учун жамоат тинчлигига таҳдид соладиган далиллар келтирилиши керак.

Баъзи мамлакатларда муҳаррир кимнингдир ирқчи баёнотларини нашр этиш учун жавобгар бўлиши мумкин, ҳатто ўзи ҳам ушбу ғояларни баҳам кўрмаса ҳам (Норвегия, Швеция).

Францияда ирқчиликка қарши курашиш вазифаси бўлган нодавлат ташкилотлар ирқчилик ҳаракатлари фактлари бўйича нафақат фуқаролик, балки жиной иш қўзғатиш ҳуқуқига ега. Аксарият ишлар ирқчиликка қарши ташкилотлар томонидан бошланган. Улар прокуратура вакили билан бирга уларнинг илтимосига биноан қўзғатилган ишда иштирок этиш ҳуқуқига ега ва агар муваффақиятли бўлса, суд иш бўйича харажатларни уларнинг фойдасига ундириши мумкин (жазолардан ташқари).

Канада, Германия ва Нидерландияда хусусий ташкилотларнинг жиной ишларда иштирок этишлари учун бундай кенг имкониятлар мавжуд эмас.

Франция тизимининг яна бир хусусияти - бу жарима ва зарарни ундириш учун кенг имкониятлар мавжуд. Озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазо такроран содир этилган жиноятда қўлланилиши мумкин. Судланган ёки фуқаролик тартибда жавобгар деб топилган шахс, хусусан нафрат сўзлари учун жабрланувчининг жавобини етакчи газеталарда ўз маблағлари ҳисобидан эълон қилиши шарт.

Француз тизими, шунингдек, исботлаш осонроқ ва тезроқ бўлган жиноят иши билан фуқаролик ишлари ўртасида танловни таъминлайди. Зарар ва юқори жарималар кўринишидаги санкциялар келажакда бундай хатти-ҳаракатларнинг олдини олишга ёрдам беради, жабрланувчига товон пули беради ва жамоатчиликнинг салбий муносабатини акс эттиради.

Германияда 1980-йилларнинг ўрталаридан бошлаб Конституцияга экстремистик ташкилотларнинг ҳар қандай фаолиятини тақиқловчи махсус тузатишлар киритилди. Германия Федератив Республикасининг Асосий

Қонунида дин ёки сиёсий қарашлар асосида ҳеч кимга зарар йетказиш ёки имтиёз бериш мумкин эмаслиги таъкидланган; дин, виждон эркинлиги ва диний ётиқод ва дунёқараш эркинлиги дахлсиздир; давлат диний маросимларнинг тўсиқсиз бажарилишини кафолатлайди; мақсадлари ва фаолияти жиноят қонунларига зид бўлган ёки конституциявий тузумга ёки халқлар ўртасидаги ўзаро тушуниш ғояларига қарши қаратилган уюшмалар тақиқланади; фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлардан фойдаланиш, давлат лавозимидан фойдаланиш ҳуқуқи, шунингдек давлат хизматида олинган ҳуқуқлар тан олинган динга боғлиқ эмас (3, 4, 9, 33-моддалар).

Германия Федератив Республикасининг Жиноят кодексида фуқаролар ва диний жамиятларнинг динига тажовуз қилганлик учун, шунингдек, диний маросимлар, сиғинишларни амалга оширишга тўсқинлик қилганлик учун уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш ёки пул жаримаси кўзда тутилган жамоат тартибини бузиш (130, 166, 167-моддалар).

Қўшма Штатларда экстремизмнинг турли кўринишларига қарши кураш давлатнинг ички хавфсизлигини таъминлашнинг енг муҳим вазифаларидан бири деб эълон қилинган. Қуrolли экстремизм бу ерда ҳукуматни ва жамиятни мажбурлаш ёки қўрқитиш, сиёсий, диний ёки мафкуравий мақсадларга эришиш учун ноқонуний фойдаланиш ёки куч билан таҳдид қилиш, одамларга ёки мулкка қарши қуrolли зўравонлик деб таърифланади.

АҚШ қонунчилиги АҚШ Конституциясига киритилган биринчи тузатиш ишлари орқали "нафрат сўзлари" масаласини ҳал қилади, унда Конгресс сўз ва матбуот эркинлигини чекловчи қонунларни қабул қилмаслиги керак.

Италияда миллий ёки диний нафрат, камситиш ғояларини тарғиб қилувчи ташкилотларни фаолиятини яратиш тақиқланади, ташкилотчилар, иштирокчилар ва уларнинг ёрдамчилари учун жазо чоралари белгиланади, шунингдек тақиқланган эмблемалар ва рамзларни жамоат жойларида намойиш қилганлик учун жиноий жавобгарлик белгиланади (жойлар ва митингларда).

Ҳиндистон қонунчилиги диний гуруҳ ёки каста ёки жамоат аъзолари эканлиги сабабли ҳар қандай синфга қарши нафрат сўзларини тақиқлайди.

Ҳиндистонда жамоалараро нафратни атайлаб кўзгатганлик учун 5 йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазосига ҳукм қилинган 5 та жиноят қонуни мавжуд.

Бундан ташқари, муайян шароитларда нафрат сўзларини тақиқловчи турли қонунлар мавжуд. Масалан, давлат жамоат тартибсизлигининг олдини олиш ёки давлат яхлитлигини сақлаш мақсадида турли ташкилотларни (асосан экстремистик диний позицияларга риоя қилган ташкилотларга қарши ишлатилади), филмларни дастлабки тсензурадан ўтказишни тақиқлашга ҳақлидир.

Агар номзод ёки партиянинг вакили "каст, ирқ, жамоат ёки дин асосида овоз беришга чақирадиган ёки овоз беришни тарк этадиган мунтазам ҳаракатлар" қилса, бу жиноят ҳисобланади.

Ҳиндистоннинг 1962 йилги Божхона тўғрисидаги қонуни ҳукуматга диний ҳақоратни ўз ичига олган товарларни, шу жумладан китобларни ва бошқа нашрларни олиб кириш ёки экспорт қилишни тақиқлаш ҳуқуқини беради.

Япония Конституциясида таъкидланишича, барча одамлар қонун олдида тенгдирлар ва уларни сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий жиҳатдан ирқи, дини, жинси, ижтимоий мавқеи ва келиб чиқиши бўйича камситиш мумкин эмас; фикр ва виждон эркинлиги бузилмаслиги керак ва ҳамма учун кафолатланади; ҳеч бир диний ташкилот давлатдан ҳеч қандай имтиёзларга ега бўлмаслиги ва сиёсий ҳокимиятни амалга ошира олмаслиги; ҳеч кимни бирон бир диний ҳаракат, байрам, маросим ёки маросимларда иштирок этишга мажбур қилиш мумкин эмас; давлат ва унинг органлари диний таълим бериш ва ҳар қандай диний фаолиятни ўтказишдан сақланишлари керак (14, 19, 20-моддалар).

Терроризмга қарши курашиш учун асосий масъулиятни ўз зиммасига олган давлат, терроризм ва диний экстремизмнинг олдини олиш ва унга қарши курашиш учун барча зарур воситалардан фойдаланиши, зарур чораларни бошлаши ва жамиятни ҳимоя қилиш учун йетарли ҳуқуқий ҳаракатларни амалга ошириши керак.

Аксарият тадқиқотчиларнинг фикрига кўра Россияда терроризмга қарши курашнинг самарали ташкил этилишини таъминлашнинг асоси терроризмни аниқлаш, ва олдини олиш бўйича ўзаро боғлиқ чора-тадбирларнинг самарали тизимини яратиш, умуммиллий комплекс дастурни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, шу жумладан сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий, мафкуравий, махсус (тезкор, қидирув, техник, хавфсизлик) ва бошқа жиҳатлар.

Ушбу дастур қуйидаги асосий принциплар ва стратегик кўрсатмаларга асосланган бўлиши керак:

террористик фаолиятнинг мазмунини тушуниш (унинг субъектлари, мақсадлари, вазифалари, воситалари, шунингдек замонавий терроризмнинг типологияси, унинг сабаблари, ижтимоий асослари, террористик оператсияларга тайёргарлик кўриш ва ўтказиш шакллари);

антитеррор ҳаракатларини норматив-ҳуқуқий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш;

терроризмга қарши курашнинг хорижий тажрибасини, терроризмнинг олдини олиш бўйича антитеррор фаолиятининг турли моделларини таҳлил қилиш ва кўриб чиқиш;

террористик ҳаракатларни амалга ошириш ниятларини аниқлашга, уларни амалга ошириш босқичида террористик ҳаракатларни тезда бостиришга ва ваколатлар ва ресурслар билан таъминлашга имкон берадиган профилактика чораларининг афзаллиги;

федерал, минтақавий ва маҳаллий даражалар ваколатларини аниқ чегаралаш асосида барча даражадаги ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари ва ҳокимият органлари саъй-ҳаракатларини мувофиқлаштиришни таъминлаш, барча антитеррор ҳаракатларига раҳбарликни марказлаштириш;

амалга оширилаётган ҳарбий, махсус ва мафкуравий тадбирларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш;

аҳолига, террорчиларга, уларни қўллаб-қувватловчи субъектлар ва мухолифларга тарбиявий ва мафкуравий дифференсиал таъсир кўрсатиш, аксилтеррорчилик фаолиятини ҳар томонлама ахборот ва психологик қўллаб-қувватлаш;

ҳалқаро, давлатлараро миқёсда аксилтеррор кучларининг ўзаро таъсирини ва ҳаракатларини мувофиқлаштиришни таъминлаш;

қонунчиликка мувофиқ террористик жиноятлар учун жазонинг муқаррарлигига ишончни қатъиян чеклаш.

Илмий адабиётларда терроризмга қарши самарали кураш омилларни йўқ қилиш ва зарарсизлантириш, унинг пайдо бўлиши ва ривожланишига бевосита ҳисса қўшадиган ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий шароитларни йўқ қилиш назарда тутилган.

"Терроризмга қарши кураш тўғрисида" Ўзбекистон республикаси қонунда таъкидланишича, террорчилик фаолиятининг олдини олиш давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳамда жамоат бирашмалари, шунингдек қархоналар, муассасалар, ташкилотлар томонидан сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, ҳуқуқий ва бошқа профилактик чоралар мажмуасини ўтказиш орқали амалга оширилади.

Қуйидагилар тақиқланади:

терроризмни тарғиб қилиш;

террорчилик гуруҳлари ва ташкилотларини тузиш ҳамда уларнинг фаолият кўрсатиши;

террорчилик фаолиятига дахлдор юридик шахсларни, уларнинг бўлинмалари (филиаллари) ва ваколатхоналарини (шу жумладан чет ел ва халқаро ташкилотларнинг ваколатхоналарини) аккредитатсия қилиш, рўйхатдан ўтказиш ва уларнинг фаолият кўрсатиши;

террорчилик фаолиятига дахлдор чет ел фуқаролари ҳамда фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасига кириши;

тайёрланаётган ёки содир этилган террорчилик ҳаракатларига оид маълумотлар ва фактларни яшириш. (5-модда).

Аксарият тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, терроризм тарихий ва ижтимоий шартли ҳодисадир. Унинг пайдо бўлиши ва кўпайиши ижтимоий, иқтисодий, миллий, мафкуравий, психологик характердаги объектив ва субъектив сабабларнинг комбинациясидан келиб чиқади.

Мамлакатда терроризмнинг тарқалиши ва кучайишининг асосий сабаблари узоқ муддатли ижтимоий-иқтисодий беқарорликдир, бир томондан, фуқароларнинг ижтимоий фарқланиши, ҳокимият учун қаттиқ кураш, ижтимоий зиддиятларнинг кучайиши, жиноятчиликнинг кучайиши ва бошқа томондан, давлат аппарати ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг паст самарадорлиги, аҳолини ҳуқуқий ҳимоя қилишнинг ишончли механизмларининг йэтишмаслиги.

Россиядаги вазиятга келсак, илмий адабиётларда терроризмнинг кучайиши учун турли хил сабаблар мажмуаси келтирилган, улар қуйидагиларни ўз ичига олади:

ягона давлатнинг қулаши ва сепаратизм ва миллатчиликнинг кучайиши;

бозор иқтисодиётига ўтишнинг объектив қийинчиликлари натижасида келиб чиққан ва жамиятнинг барча соҳаларини қамраб олган чуқур тизимли инкироз, бунинг оқибати аҳолининг ижтимоий-иқтисодий аҳволи ёмонлашиши, маргиналлашганлар ва лупенланганлар улушининг ошиши қатламлар, жамиятдаги ижтимоий кескинликнинг кучайиши;

сиёсий партиялар ва жамоат бирлашмаларининг ҳокимияти учун курашни кучайтириш;

сиёсий партиялар ва жамоат бирлашмаларининг ҳокимияти учун курашни кучайтириш;

фуқароларнинг ҳуқуқларини, шу жумладан диний ва етник озчиликларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва ижтимоий давлат ва жамоат органларининг ййетарли даражада иши йўқлиги;

демократик институтларнинг заифлиги, экстремистик ҳуқуқни қўллаш амалиётининг ййетишмаслиги;

Россияга кириш ва чиқиш устидан ишончли назорат йўқлиги ва унинг чегаралари давом этаётган "шаффофлиги", муҳожирлар, қочқинлар ва ички кўчирувчиларнинг ҳал қилинмаган муаммолари;

Россиядаги вазиятга таъсир ўтказолмайдиган хорижий давлатларда терроризм ва сиёсий зўравонликларнинг кучайиши;

хорижий диний миссионерларнинг динлараро зиддиятларни қўзғатишга қаратилган фаолияти;

қарама-қаршиликлар ва низоларни куч билан ҳал қилиш тенденцияларининг ўсиши, мамлакатда қурол-ярғоннинг ноқонуний "бозори" мавжудлиги ва уларни сотиб олишнинг нисбатан осонлиги;

жамиятнинг тобора кучайиб бораётган жиноийлашуви, жиноий жиноятчиликнинг сиёсийлашуви, бир қатор жиноий гуруҳларнинг миллий ранг-баранглиги таъсири остида ижтимоий қарама-қаршиликларнинг кучайиши;

Россия ҳудудида ва унинг чегараларидан ташқарида, унинг хавфсизлигига зарар ййетказадиган террористик ташкилотлар томонидан ҳаракат қилиш;

ахлоқ соҳасидаги ҳимоя механизмлари фаолияти самарадорлигининг пасайиши, одатий ғоявий ва маънавий дунёқараш кўрсатмаларининг қулаши;

ҳокимият ва қонун обрўсининг пасайиши, ижобий ўзгаришлар қобилияти ва имкониятига ишониш, жамиятдаги сиёсий маданиятнинг паст даражаси, фуқароларнинг ҳуқуқий нигилизми ва бошқалар.

Экстремизмнинг кучайишининг сабабларидан бири бу ҳал қилинмаган ижтимоий, шу жумладан миллий ва диний муаммолар, айниқса, маълум бир миллий-етник гуруҳ учун мавжуд бўлган аҳамиятга ега бўлган ва унинг кадр-қиммати ва ўзини англаши билан боғлиқ бўлган маънавият билан боғлиқ

муаммолардир. Терроризмнинг ижтимоий асосларини камайитириш учун асосий қадриятлар, урф-одатлар ва уларни ҳал қилиш учун шароит яратиш зарур.

Ахборот ва сиёсий тадбирлар, террористик ҳаракатларни мафкуравий қўллаб-қувватлаш марказларини аниқлаш ва йўқ қилиш орқали терроризмнинг ижтимоий базасини камайитириш бўйича самарали чораларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш ҳам энг муҳим ҳаётий йўналишдир.

Ушбу фаолиятга қуйидагилар киради:

фуқароларнинг умумий билим даражасини ошириш, маданиятни ривожлантириш, индивидуал ижтимоий гуруҳларни шакллантириш, анъанавий ва ўзига хос маданиятни ривожлантириш учун шароит яратиш;

аҳоли ўртасида тарғибот-ташвиқот ишларини кучайтириш, аксилтеррор ғояларининг моҳиятини очиб бериш;

мамлакат аҳолисининг маданий ва конфессионал хилма-хиллиги ва тарихий бирлиги, диний муросасизлик тарихи, қирғин ва бошқа экстремизм натижасида вужудга келган жиноятлар нуқтаи назаридан фуқароларни ўқитишнинг самарали тизимини яратиш;

экстремистик мафкура тарғиботига, оммавий ахборот воситаларида зўравонликка қарши курашга қаратилган чора-тадбирлар тизимини таъминлаш, аксинча тарғиботни кучайтириш, оммавий ахборот воситаларига бағрикенглик ҳаракати нормаларини ижтимоий амалиётга жорий этишга йўналтириш ва бошқалар.

Терроризмга қарши курашда давлатнинг устувор вазифаси терроризмнинг ҳар хил турларини олдини олиш ва олдини олишнинг самарали ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш, диний ва миллий адоват қўзғатишга йўл қўймаслик ва тақиқлаш тўғрисидаги қонунчилик базасини янада ривожлантириш, терроризмга қарши курашни қонунчилик билан тартибга солишнинг халқаро тажрибасини ҳисобга олган ҳолда террористик гуруҳларни ижтимоий яқкалаш, уларни ички ва ташқи қўллаб-қувватлашдан маҳрум қилиш, уларни молиялаштириш манбаларини, шу жумладан террорчиларнинг қонуний ва жиноий даромадларини, шу жумладан мамлакат ичкарасида ва чет елдан олиб киришни аниқлаш, шу жумладан террорчиларни манбалардан ажратиб қўйиш, терроризмнинг олдини олишда қурол ва материалларни тўлдириш, қуролларни олиб кириш ва сотиш муҳим аҳамиятга ега.

Барча терроризмга қарши курашнинг энг муҳим ва масъулиятли таркибий қисми бу терроризмни келтириб чиқарадиган сабаблар ва шартларни ошкор қилиш ва уларни йўқ қилиш, ижтимоий-сиёсий ҳодиса сифатида терроризмга қарши давлат сиёсатини ишлаб чиқиш, саъй-ҳаракатларни мувофиқлаштириш ва изчилликдир. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва фуқаролик тузилмалари томонидан, терроризмнинг олдини олиш ва унга қарши курашиш бўйича барча ҳаракатлар йетакчилигини марказлаштириш, шунингдек олиб борилаётган ҳарбий, махсус ва мафкуравий тадбирларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашдан иборатдир.

Терроризм ва диний экстремизмга қарши курашни устувор стратегик вазифа сифатида кўриб, халқаро ҳамжамият террористик ҳаракатларнинг олдини олиш бўйича ўзаро ҳамкорликни кенгайтирмоқда, уларга қарши курашиш учун халқаро ҳуқуқий базани мустаҳкамлаш учун ўзаро алоқаларни мувофиқлаштириш механизмини такомиллаштирмоқда.

3. Иқтисодий хавфсизликни таъминлаш масалалари.

Иқтисодий хавфсизлик – иқтисодий категория ҳисобланади. У иқтисодиётнинг барқарор иқтисодий ўсиш таъминланган, ижтимоий эҳтиёжлар оптимал даражада қондирилган, рационал бошқариш амалга оширилган, миллий ва халқаро даражаларда иқтисодий манфаатларнинг ҳимоялангандаги ҳолатини ифодалайди. Иқтисодий хавфсизлик миллий хавфсизликнинг муҳим таркибий қисми, унинг моддий асоси бўлиб ҳисобланади. Иқтисодий хавфсизлик иқтисодий категория сифатида давлатчилик шаклланган ҳамда жамият ўз манфаатларини англаб йетган даврлардан пайдо бўла бошлаган. Иқтисодий хавфсизлик ўзининг объект ва субъектларига ега бўлиб, унинг объекти деганда мамлакатнинг иқтисодий тизими ҳамда уни ташкил этувчи элементлари тушунилади. Иқтисодий хавфсизлик объектларига қуйидагилар киради:

- табиий бойликлар; - инсон ресурслари, меҳнатга лаёқатли аҳоли;
- ишлаб чиқариш фондлари; - кўчмас мулк;
- молиявий ресурслар;
- хўжалик тизимлари; - минтақалар;
- оила; - инсон. Иқтисодий хавфсизлик субъектлари қуйидагилардан иборат:
- функционал ва тармоқ вазирликлари ҳамда идоралари;
- солиқ хизматлари;
- божхона хизматлари;
- банклар; - биржалар;
- суғурта компаниялари;
- қонун чиқарувчи органларнинг тегишли қўмита ва комиссиялари;
- маҳсулот ишлаб чиқарувчилар ва сотувчилар, иш ва хизматлар кўрсатувчилар;
- истеъмолчилар жамиятлари.

Иқтисодий хавфсизликнинг қуйидаги турлари мавжуд:

- ишлаб – чиқариш –технологик соҳалардаги хавфсизлик;
- саноат соҳасидаги хавфсизлик; - озиқ-овқат хавфсизлиги;
- демографик хавфсизлик; - молиявий хавфсизлик;
- ахборот хавфсизлиги; - ташқи иқтисодий фаолият соҳасидаги хавфсизлик ва ҳ.к. Иқтисодий хавфсизликнинг қуйидаги индикаторлари ажратиб кўрсатилади:
- ялпи ички маҳсулот ҳажмининг ўсиши;
- аҳолининг турмуш даражаси ва сифати;
- инфлятсия даражаси; - ишсизлик даражаси;
- иқтисодиёт таркиби; - давлат қарзи;

- жамиятнинг мулкӣй табақаланиши;
- иқтисодиёт ва жамиятнинг криминаллашуви;
- ишлаб чиқаришнинг техник ва технологик ҳолати;
- рақобатбардошлик; - импортга боғланганлик;
- хуфиёна иқтисодий фаолият миқёси;
- олтин валюта захиралари.

Иқтисодий хавфсизликни мезонларга асосланган ҳолда ўрганиш деганда, иқтисодиёт ҳолатини умумлаштирилган ҳолда, яъни ресурс салоҳияти ва унинг ривожланиш имкониятлари, ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги даражаси, рақобатбардошлиги ва ҳоказоларни баҳолаш тушунилади. Иқтисодий хавфсизлик миллий хавфсизликнинг муҳим таркибий қисми бўлганлиги боис ҳам уни таъминлаш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш мамлакатнинг ҳар соҳасида юксалишини асосий шартларидан бири бўлиб ҳисобланади. Мутахассисларнинг фикрича, “ушбу долзарб масалада йенгил фикрлаш ёки муқаррар хавфга беписандлик билан қараш, уни камайтириб кўрсатиш қандай оқибатларга олиб келганлиги ҳақида тарихдан исталганча мисоллар келтириш мумкин”¹.

Иқтисодий хавфсизлик давлат хавфсизлиги тизимидаги муҳим йўналиш бўлиб, мамлакат мудофаа қобилиятини таъминлаш, жамиятда ижтимоий барқарорликни сақлаш, экологик ҳалокатлардан ҳимоя қилиш каби йўналишлар билан бир қаторда туради. Мана шу йўналишлар бир – бирини тўлдириб туради ва бир-бири билан узвий боғлиқдир.

Чунки, мамлакат иқтисодиёти бақувват бўлмаса, у барқарор ривожланмаса, ушбу мамлакатнинг мудофаа қобилиятини таъминлаш мушкул бўлиб қолади. Айни пайтда, мамлакатда ижтимоий барқарорлик таъминланмас экан, унинг мудофаа қобилияти ҳам мустаҳкам бўлмайди ва иқтисодиёти самарали ривожланмайди. Иқтисодий хавфсизлик тушунчасининг мазмун ва моҳиятини ёритиб беришдан олдин миллий хавфсизлик тушунчасига тўхталиб ўтиш керак бўлади.

Миллий хавфсизлик манфаатларни ҳимоялашнинг умумий шакли сифатида манфаат ва эҳтиёжларни қондириш, моддий, маънавий, умуминсоний қадриятлардан баҳраманд бўлиш ва фаровонликка интилиш тўғрисидаги барча тасаввурларни ифодалайди. Мамлакатнинг миллий хавфсизлиги унинг миллий манфаатларини турли сиёсий, ҳарбий, иқтисодий, экологик, ғоявий ва бошқа омиллар таъсири ва таҳдидлардан ҳимоя қилишга йўналтирилади.

Шунинг учун ҳам миллий хавфсизлик таркиби мураккаб тузилишга эга бўлиб, сиёсий, ҳарбий, иқтисодий, экологик, ғоявий, мафкуравий, ахборот хавфсизлигини ўз ичига олади.

Миллий хавфсизлик турлари Иқтисодий хавфсизлик мамлакатнинг иқтисодий жиҳатдан мустақил, барқарор ривожланишига қодирлигини

¹ Abdusamedov N. Iqtisodiy xavfsizlik. Toshkent, 2008. 9 – b.

таъминлашга йўналтирилган. Республикамизда иқтисодий хавфсизлик масаласи мамлакат миллий хавфсизлигининг бир қисми сифатида биринчи марта Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» китобида кўриб чиқилди.

Унда мамлакатнинг миллий хавфсизлиги, унинг ажралмас қисми бўлган иқтисодий хавфсизлик масалалари назарий жиҳатдан чуқур таҳлил қилинди. Ҳозирги пайтда иқтисодий хавфсизлик бу – мамлакат иқтисодиётини доимий барқарор ривожлантириш ва такомиллаштиришга қаратилган чоратадбирларнинг умуммиллий мажмуаси бўлиб, у албатта давлатнинг ижтимоий-сиёсий барқарорлиги ва мустақиллигини ҳамда ташқи ва ички таҳдидларга қарши туриш механизмини кўзда тутди. Илмий адабиётларда ва дарсликларда «иқтисодий хавфсизлик» тушунчасининг турлича талқинлари берилган. Бир гуруҳ олимлар мазкур тушунча мазмунини мамлакатнинг ййетарли мудофаа салоҳиятини, давлат сиёсатининг ижтимоий йўналтирилганлигини, миллий манфаатларни ҳимоя қилишни кафолатлашга қодир бўлган иқтисодиёт ва ҳокимият институтларининг аҳволи сифатида таърифлайди.¹ Бошқа бир гуруҳ олимлар еса ўрганилаётган тушунчани ҳокимият институтларининг иқтисодиётни ривожлантиришга қаратилган, миллий манфаатларни ҳимоя қилиш ва рўёбга чиқариш ҳамда жамиятнинг ижтимоий-сиёсий барқарорлигини таъминлаш механизмларини яратишга қодирлиги ва тайёрлиги, деб талқин қиладилар².

А. Исаходжаев ва А. Расулевларнинг фикрича, иқтисодий хавфсизлик бу фақат миллий манфаатларни ҳимоя қилишдан иборат бўлмай, давлат ҳокимияти институтлари, ижтимоий ассотсиатсиялар, хусусий секторнинг мамлакат иқтисодиёти ривожланишининг миллий манфаатларини амалга ошириш ва ҳимоя қилиш механизмини яратиш, жамиятнинг ижтимоий-сиёсий барқарорлигини таъминлашга тайёрлиги ва қобилиятидир³.

“Иқтисодий хавфсизлик” деганда иқтисодиётнинг мамлакат ижтимоий, сиёсий ва мудофаа қобилиятининг ййетарли даражасини таъминлаш имконини берадиган ҳолати тушунилади. “Иқтисодий хавфсизлик” – бу халқнинг (давлат орқали) мустақил равишда, ташқаридан бўладиган аралашуш ва таъқидларсиз ўз иқтисодий тараққиёт йўли ҳамда шакллариини белгилашидир. “Иқтисодий хавфсизлик” – бу нафақат миллий манфаатларни ҳимояланганлиги, балки ҳокимият институтларининг мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш борасидаги миллий манфаатларни амалга ошириш ва ҳимоялаш механизмларини яратишга бўлган тайёрлиги ва қобилияти ҳамдир. Россиялик машҳур олим, академик Л. Абалкин «иқтисодий хавфсизлик» тушунчасининг учта асосий элементини ажратиб кўрсатган. Булар: иқтисодий мустақиллик, миллий иқтисодиётнинг

¹ Экономическая безопасность. Производство, финансы, банки. М.: ЗАО «Финстатинформ», 1998, с.12

² Shu manba, 12 – b.

³ Isaxodjaev A., Rasulev A. Xufyona iqtisodiyot va iqtisodiy xavfsizlik. –Т.: О‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2004, 157-bet

барқарорлиги, мамлакатнинг ўз-ўзидан ривожланиш ва тараққий этишга қодирлиги¹.

Л.Абалкиннинг фикрича, иқтисодий мустақиллик абсолют характерга эга эмас, чунки халқаро меҳнат тақсимооти миллий иқтисодиётларни бири-бирига боғлиқ қилиб қўяди. Бундай шароитларда иқтисодий мустақиллик миллий ресурсларни назорат қилиш имкониятини билдиради. Ишлаб чиқариш, самарадорлик ва маҳсулот сифатининг шундай даражасига эришиш керакки, у маҳсулот рақобатбардошлигини таъминласин ва жаҳон савдосида, кооператсия алоқаларида ва фан-техника ютуқларини айирбошлашда тенг иштирок этиш имкониятини берсин. Миллий иқтисодиётнинг барқарорлиги еса мулкчиликнинг барча шакллари ҳимоя қилиш, тадбиркорлик фаоллиги учун шароит ва қафолатларни яратиш, барқарорликка путур ййетказиши мумкин бўлган омилларга (масалан, иқтисодиётда криминал тузилмалар билан кураш, оғир ижтимоий оқибатларга олиб келиши мумкин бўлган даромадлар тақсимланишида катта тафовутларга йўл қўймаслик) тўсик бўлиш имкониятларини билдиради.

Л.Абалкиннинг таъкидлашича, мамлакатнинг ўз-ўзидан ривожланиш ва тараққий этишга қодирлиги айниқса ҳозирги пайтда ўта муҳимдир. Инвестиция ва инноватсиялар учун керакли муҳитни яратиш, ишлаб чиқаришни мунтазам модернизатсия қилиш, ходимларнинг билим, касб-малака, умумий маданий даражасини ошириш кабилар миллий иқтисодиётнинг барқарорлигининг зарур ва муҳим шартларидан бири бўлиб ҳисобланади².

Иқтисодий хавфсизлик иқтисодиёт ва ҳокимият институтларининг шундай ҳолатидирки, бундай ҳолатда мамлакат миллий манфаатларининг қафолатли ҳимоялангани, мамлакат иқтисодий ривожининг ижтимоий йўналтирилганлиги, ички ва ташқи жараёнлар ривожига энг ноқулай шароитда ҳам мудофаа салоҳиятининг ййетарли даражада таъминланганлигини ифода етади. Иқтисодий хавфсизликнинг қуйидаги даражалари мавжуд: халқаро (глобал ва минтақа даражасида); миллий, локал (мамлакат ичидаги минтақа ёки тармоқ даражасида); хусусий (фирма ва шахс даражасида). Халқаро иқтисодий хавфсизлик – бу ҳар бир давлат, яъни дунё ҳамжамияти аъзосининг ўз ижтимоий ва иқтисодий тараққиёти стратегиясини эркин танлаш ва амалга ошириш имкониятларининг таъминлангандаги ҳолатидир³.

Халқаро иқтисодий хавфсизликни амалга оширишда тараққиёт моделларини зўрлаб ўтказиш, иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан мажбурлашдан воз кечиш, ҳар қандай халқнинг ўз мустақил йўлини танлаш ҳуқуқини тан олиш, турли мулкчилик шакллари ва манфаатларнинг мавжудлигини қонуний эканлигини ҳурматлаш йўлидан борилади. Миллий иқтисодий

¹ Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение.// Вопросы экономики. 1994, №12, с. 45

² Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение.// Вопросы экономики. 1994, №12, с. 45

³ Вечканов Г.С. Экономическая безопасность. – СПб.: Питер, 2007, с. 67

хавфсизлик иқтисодиёт ва ҳокимият институтларининг миллий манфаатларни кафолатли ҳимояланганлиги, мамлакат ривожланишининг ижтимоий йўналтирилганлиги, ййетарли иқтисодий ва мудофаа салоҳиятининг таъминлангандаги ҳолатини ифодалайди. Корхона (фирма)нинг иқтисодий хавфсизлиги – маъмурият ва персонал томонидан амалга ошириладиган ҳуқуқий, ташкилий- иқтисодий ва инженер-техник чора-тадбирлар тизими туфайли вужудга келтирилган ҳаётий муҳим иқтисодий манфаатларнинг ички ва ташқи хавф-хатарлардан ҳимояланганлик ҳолатидир¹.

Кўпчилик мутахассисларнинг фикрича, иқтисодий хавфсизликни таъминлаш борасида чора-тадбирларни ишлаб чиқишда унга таъсир этувчи барча омилларни ва биринчи навбатда иқтисодиётнинг самарадорлигини оширишни ҳисобга олиш керак бўлади. Шундай қилиб, иқтисодий хавфсизлик миллий иқтисодиётнинг изчил ва самарали ўсишини таъминлай оладиган ички ва ташқи шарт-шароитлар йиғиндисини ҳамда унинг жамият, давлат, шахснинг эҳтиёжларини қондира олиш, ташқи бозорларда рақобатбардошлигини таъминлай олиш, турли таҳдидлардан ҳимоясини кафолатлай олиш қобилиятини ифодалайди. Бундан келиб чиқадики, мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлиги биринчи навбатда иқтисодиётнинг самарадорлиги билан таъминланиши керак, яъни иқтисодиёт юқори меҳнат унумдорлигини таъминлаш, маҳсулот сифатини ошириш, рақобатбардошликни таъминлаш асосида ўзини ўзи ҳимоя қилиши зарур. Бу еса давлат органлари, иқтисодиётнинг барча бўғинлари ва ташкилий тузилмалари томонидан қўллабқувватланиши керак. Қисқача хулосалар Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви ва Ўзбекистоннинг интегратсиялашган глобал иқтисодий маконнинг, глобал молиявий-иқтисодий бозорнинг ажралмас таркибий қисмига айланганлиги шароитида мамлакат миллий хавфсизлигининг муҳим элементи бўлган иқтисодий хавфсизликни таъминлаш муҳим аҳамиятга ега. Иқтисодий хавфсизлик еса енг аввало мамлакатнинг миллий манфаатларини ҳимояланганлигини акс эттиради.

“Иқтисодий хавфсизлик” тушунчаси: унинг таърифи ва мазмуни.

XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб жаҳон иқтисодиётида катта ўзгаришлар амалга оша бошлади. Бу интегратсия жараёнларида ва халқаро меҳнат тақсимотида, глобаллашув жараёнларининг тезлашувида намоён бўлди. Жаҳон мамлакатларининг тараққиёт даражасидаги тафовутларнинг кучайиб бориши ва ривожланган давлатлар томонидан тенг бўлмаган иқтисодий муносабатларни амалга оширилиши, яъни билвосита назорат қилиш (инвестициялар киритиш, кредит ва субсидиялар бериш йўли билан) сиёсатини амалга ошириш, баъзи ҳолларда сиёсий тазйиқ ўтказиш каби ҳодисалар ҳам ҳозирги даврнинг хусусиятларидан бирига айланиб бормокда. Иқтисодий жиҳатдан қарам мамлакатларга савдо ембаргоси орқали сиёсий

¹ Abulqosimov X.P. Iqtisodiy xavfsizlik. T.: Akademiya, 2006, 111 – b.

шартлар қўйиш амалиётини, бунинг оқибатларини бошдан кечирган Ироқ, Ерон, Ливия, Куба каби мамлакатлар мисолида қўриш мумкин.

Маълум даврларда жаҳон иқтисодиётида, алоҳида олинган минтакаларда, мамлакатларда содир бўладиган турли инқирозлар миллий, шу жумладан иқтисодий хавфсизликни таъминлаш муаммоларининг долзарблигини оширади. Маълумки, АҚШ ипотекали кредитлаш тизимидан бошланиб, кейинчалик жаҳон иқтисодиётини қамраб олган “молиявий-иқтисодий инқироз кўплаб мамлакатларда ишлаб чиқариш ва иқтисодий ўсиш суръатларининг кескин пасайиб кетиши билан боғлиқ ишсизлик ва бошқа салбий оқибатларни келтириб чиқарди”¹. Бундай шароитда миллий манфаатларни ҳимоя қилиш, мамлакатда иқтисодий ва ижтимоий барқарорликни таъминлаш, аҳолини турмуш даражасини пасайиб кетишини олдини олиш муҳим аҳамият касб этади. Бу борада зарурий чоратадбирларни белгилаш учун еса таҳдидларнинг характери, миқёси, уларнинг оқибатларини билиш керак бўлади.

Ҳозирга келиб Ўзбекистон интегратсиялашган глобал иқтисодий маконнинг, глобал молиявий-иқтисодий бозорнинг ажралмас таркибий қисмига айланди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг “Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари” асарида таъкидланганидек, бунинг тасдиғини республиканинг ташқи дунё билан алоқаларининг тобора кучайиб бораётганида, тараққий топган йетакчи давлатлар кўмагида иқтисодиёт тармоқларини ривожлантириш, модернизатсия қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш бўйича дастурларни амалга ошириляётганлигида, Ўзбекистоннинг халқаро савдо тизимида интегратсиялашувида ва бошқаларда қўриш мумкин.

Бундай шароитда мамлакат корхоналарини ташқи бозорларда рақобатбардош бўлишини таъминлаш, дунё бозорлари талабига жавоб берадиган маҳсулотлар ишлаб чиқариш, экспортни рағбатлантириш, миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш муҳим аҳамият касб этади. Иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини таъминлаш еса мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг муҳим омили бўлиб ҳисобланади. Бозор муносабатлари шароитида иқтисодий хавфсизликни ҳам, миллий хавфсизликни ҳам бирдек таъминлаш давлатнинг енг асосий функцияларидан бири бўлиб ҳисобланади. Америкалик мутахассисларнинг фикрига кўра, иқтисодий хавфсизлик таъминланиши учун камида иккита шарт бажарилиши керак: – биринчиси, мамлакатнинг иқтисодий мустақиллигини, хўжаликнинг тараққий этишига тегишли бўлган қарорларни ўз манфаатларидан келиб чиқиб қабул қилиш қобилятини сақлаб қолиш; – иккинчиси, аҳолининг еришилган турмуш даражасини сақлаб қолиш ва уни янада юксалтириш имкониятларининг мавжуд бўлиши².

¹ I.Karimov Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. Toshkent, “O'zbekiston”, 2009. 4 – b .

² Богданов И.Я. Экономическая безопасность России. Теория и практика. М., 2001. с.21

Шундан келиб чиқиладиган бўлса, иқтисодий хавфсизлик – бу энг аввало мамлакатнинг миллий манфаатларини ҳимояланганлигидир. Ҳар қандай фаннинг предмети ва объектлари мавжуд бўлганидек “Иқтисодий хавфсизлик” фанининг ҳам ўз объектлари ва предмети мавжуд. Бир томондан иқтисодий тизимнинг объектив ҳимояланиш хусусиятлари, унга хавф соладиган куч ва омилларга қарши туриш механизмини, иккинчи томондан, давлатнинг ҳимоячи сифатидаги функциялари, шу мақсадда ташкил етиладиган институтларни ўрганиш ушбу фаннинг предмети бўлиб ҳисобланади. Миллий иқтисодиёт ва унда амалга оширадиган жараёнлар “Иқтисодий хавфсизлик” фанининг объектларини ташкил этади. Давлат, жамият ва шахснинг муҳим ҳаётий манфаатларидан келиб чиққан ҳолда мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш борасида назарий ва амалий билимлар бериш фаннинг мақсади бўлиб ҳисобланади.

Иқтисодий хавфсизлик кўрсаткичлари (индикаторлари)

Мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлиги ҳолати мезон ва кўрсаткичлар тизими орқали баҳоланади. Макро ва микро даражада иқтисодий хавфсизликка бўладиган таҳдидларни таҳлил қилиш ва башоратлашда иқтисодий хавфсизликнинг мингдан зиёд кўрсаткичларидан фойдаланилади. Лекин шуларнинг ичида 19 та индикатордан фойдаланиш мақсадга мувофиқ деб ҳисобланилади. Бу индикаторлар иқтисодиётнинг реал ва молиявий секторларида ва ижтимоий соҳада иқтисодий хавфсизликнинг муҳим жиҳатларини ифода қилади. 19 та индикаторнинг хусусиятларидан бири улар орасидаги ўзаро боғлиқликдир.

Иқтисодий хавфсизликнинг мезон ва кўрсаткичлари асосида иқтисодий тизимнинг амал қилишидаги таҳликали чегаралар белгиланади. Кўрсаткичлар таҳликали чегаралар сифатида қабул қилинган бирликлардан чекинган ҳолатларда тизим изчил ривожланишга 14 бўлган қобилятини, ички ва ташқи бозорларда рақобатбардошлигини йўқотиб боради, трансмиллий корпорацияларнинг экспансияси объектга айланиб қолади, миллий бойликларнинг талон-тарож қилиниши, хуфиёна иқтисодиёт ва коррупция миқёсларининг кенгайишидан зарар кўради.

Давлат сиёсатини ишлаб чиқишда иқтисодиётни нафақат сифат, балки хавфлардан холи бўлган тарзда ривожланиш чегараларини сон жиҳатдан ҳам белгилаш талаб етилади. Демак мамлакатда иқтисодий хавфсизлик ҳолатининг сустрелишига маълум бир чегара доирасида йўл қўйилиши мумкин. Иқтисодий хавфсизлик учун кўрсаткичларнинг ўзи эмас, уларнинг чегаравий миқдори муҳим аҳамиятга эга. Шу чегараларга риоя қилмаслик такрор ишлаб чиқаришнинг турли элементларини нормал тараққий этишига тўсқинлик қилади. Иқтисодий хавфсизликда негатив, бузувчи жараёнларнинг шаклланишига олиб келади. Иқтисодий хавфсизликнинг миқдорий кўрсаткичлари бўйича миллий манфаатларни таъминлаш мақсадида кўрсаткичларнинг энг қуйи ёки юқори чегаралари аниқланади.

Ҳокимият институтлари томонидан амалга ошириладиган иқтисодий хавфсизлик сиёсати кўрсаткичларнинг барчасини меъёрида сақлаб туришга қаратилиши керак. Иқтисодий хавфсизликнинг бир чегаравий кўрсаткичи

бошқа шундай кўрсаткичнинг ёмонлашуви ҳисобига таъминланиши мумкин эмас. Давлат ҳар бир конкрет ҳолатда хавфсизлик ва иқтисодий самарадорликни уйғунлашувини таъминлашга ҳаракат қилиши керак бўлади. Айни пайтда қисқа давр оралиғида фойда келтириши мумкин бўлган иш, стратегик жиҳатдан умуман фойдасиз бўлиши мумкин. Иқтисодий хавфсизликнинг мезони – иқтисодий хавфсизликнинг моҳиятини ифодаловчи муҳим жараёнлар нуктаи назаридан иқтисодий ҳолатни баҳолаш ҳисобланади. У қуйидагиларни ўз ичига олади:

– ресурс салоҳияти ва уни ривожлантириш имкониятларини баҳолаш; – ресурс, капитал, меҳнатдан самарали фойдаланиш даражасини етакчи мамлакатлар даражасига ва шунингдек, ички ва ташқи характерга ега бўлган таҳдидлар минимумни ташкил етгандаги даражасига мувофиқлигини баҳолаш; – иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини баҳолаш; – ҳудудий сарҳадларни ва иқтисодий маконни яхлитлигини баҳолаш; – суверенитет ва мустақилликни, ташқи таҳдидларга қарши туриш имкониятларини баҳолаш; – ижтимоий барқарорликни ва ижтимоий зиддиятларни олдини олиш ва ҳал этиш имкониятларини баҳолаш.

Мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлашга қаратилган тадбирларни амалга ошириш учун унинг индикаторлари мониторингини ташкил этиш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Мониторинг иқтисодий хавфсизлик кўрсаткичларини аниқлаш, таҳлил қилиш ва уларнинг ўзгариш тенденциялари ва истиқболини аниқлаш имконини беради. Мутахассисларнинг фикрича, мезонлар бирор-бир ҳаракатни амалга ошириш учун йўлланма сифатида қабул қилиниши мумкин эмас. Уни амалга оширишда жамият базисини қайта ташкил этиш, ресурс ва ишлаб чиқариш салоҳиятини қайта қуриш, янги бозор институтларини, хўжалик юритиш дастакларини, бошқариш тизимини яратишга мувофиқ босқичма-босқич ҳаракат қилиш зарур бўлади.

Иқтисодий хавфсизликнинг қуйидаги кўрсаткичлари мавжуд:

ялпи ички маҳсулот (ҳудудий ялпи маҳсулот); инфляция даражаси; давлат бюджети камомади; ички қарз даражаси; ташқи қарз даражаси; ишсизлик даражаси; турмуш даражаси ва сифати; олтин валюта захиралари; хуфийна иқтисодиёт фаолияти; экологик ҳолат. Юқоридаги кўрсаткичлардан ташқари яна бир қатор кўрсаткичлар ҳам мавжуд. Масалан, аҳоли даромадлари, чакана нархлар миқдори, уй-жой билан таъминланганлик, ҳудуднинг мамлакат ялпи ички маҳсулотдаги улуши, ҳудуднинг тўлов баланси, экспорт-импорт салдоси ва бошқалар. Юқорида таъкидланганидек, кўрсаткичларнинг барча мажмуаси қабул қилинган чегаралар доирасида бўлган ва бир чегаравий кўрсаткич бошқа бир чегаравий кўрсаткичнинг ёмонлашуви ҳисобига яхшиланмаган тақдирдагина хавфсизликнинг енг юқори даражасига еришилади. Хавфсизлик кўрсаткичлари билан уларнинг таҳликали чегара миқдорлари ўртасидаги боғлиқлик динамикада ўрганилиши зарур. Адабиётларда иқтисодий хавфсизликнинг таҳликали чегарасига оид индикаторлар 50 кўрсаткични ўз ичига олган бўлиб, улар тўрт гуруҳга ажратилиб туркумланган: – иқтисодиётнинг барқарор ривожланишга

кодирлигини ифодаловчи кўрсаткичлар; – молиявий тизим барқарорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар; – ижтимоий соҳа кўрсаткичлари;

ташқи савдо ва иқтисодий фаолият кўрсаткичлари¹.

Биринчи гуруҳ кўрсаткичларига ялпи ички маҳсулот ҳажми, саноат ишлаб чиқариши ҳажми ва унинг таркиби, машинасозлик маҳсулотлари ҳажмида янги турдаги маҳсулотлар улуши, мудофаа ва фан учун ҳаражатлар улуши каби кўрсаткичлар киради. Иккинчи гуруҳ кўрсаткичларига еса давлат бюджети камомоди, давлат қарзи, пул муомаласи, ўзаро ҳисоб-китоб ва бошқамолиявий кўрсаткичлар киради. Учинчи гуруҳ аҳоли даромадлари даражаси, аҳолининг мулкӣ жихатдан табақаланиши, ишсизлик кабиларни ўз ичига олади. Тўртинчи гуруҳ кўрсаткичларига еса мамлакат ички истеъмолида импортнинг улуши ва миллий ишлаб чиқариш ҳажмида экспортнинг улуши каби индикаторлар киради.

Хўжалик юритишнинг исталган соҳасида – ишлаб чиқариш, ташқи савдо, илмийтехникавий ҳамкорлик ва бошқаларда, барча мамлакатлар учун хавфсизликнинг маълум чегаралари мавжуд бўлиб, уларни илмий асосланган меъёрлар асосида аниқлаш мумкин. Айни пайтда айрим олинган мамлакатда мавжуд бўлган вазиятга тўлиқ баҳо берувчи универсал кўрсаткич мавжуд эканлиги тўғрисида гапириш унчалик тўғри бўлмайди. Чунки иқтисодий хавфсизлик кўп омиллар таъсирида бўладиган ҳодиса ҳисобланиб, у миллий ишлаб чиқаришнинг узлуксиз ўзгариб турувчи ички ва ташқи шароитларининг йиғиндисини акс эттиради.

Академик В.К. Сенчаговнинг умумий таҳрири остида чоп этилган “Економическая безопасность России” номли дасрликда таъкидланишича, иқтисодиёт ҳолати, унинг хавфсизлиги учта индикатор, яъни истеъмол нархлари, миллий валюта курси ва аҳолининг пул даромадлари билан белгиланади. Мана шу учта индикатор иқтисодий хавфсизликнинг бошқа индикаторларига сезиларли таъсир кўрсатади. Улар иқтисодий хавфсизлик воситаси сифатида хизмат қилади².

Бундай кўрсаткичлар давлатнинг иқтисодий хавфсизликни таъминлаш борасидаги вазифаларини амалга ошириш воситаларидан бири бўлиб ҳисобланади. Чегара кўрсаткичлари – иқтисодиёт соҳасидаги миллий манфаатларнинг миқдор жихатдан ифодаланишидир. Мазкур кўрсаткичлар тизимли таҳлил, прогноз ва ижтимоийиқтисодий режалаштиришнинг муҳим воситаси бўлиб ҳисобланади. Иқтисодиёт соҳасида асосий устуворлик аҳолининг турмуш даражасини юксалтириш бўлганлиги боис ЯИМ ҳажми ва у билан боғлиқ кўрсаткичларнинг қуйи чегаравий миқдорларини белгилашда айнан шу кўрсаткич асоссифатида олиниши керак. Жаҳон тажрибасидан маълумки, ижтимоий соҳада таҳдидлар минимал даражада бўлиши учун яшаш минимумидан паст даромадга ега бўлган аҳоли улуши 7-10 фоизни ташкил этиши, бой ва камбағаллар даромадлари ўртасидаги тафовут еса саккиз мартадан ошмаслиги керак.

¹ Abulqosimov X.P. Iqtisodiy xavfsizlik. – Т.: Akademiya, 2006.

² Вечканов Г.С. Экономическая безопасность: Учебник для вузов. – СПб. Питер 2007, с. 12

Бир гуруҳ россиялик олимлар иқтисодий хавфсизликнинг чегаравий миқдорларини белгилашда БМТ томонидан 1990 йилда қабул қилинган инсоний ривожланиш индексини таклиф этадилар. Мазкур индекс ижтимоий тараққиётнинг энг аниқ умумлашган кўрсаткичи (мезони) бўлиб ҳисобланади¹.

Адабиётларда иқтисодий хавфсизликнинг чегаравий миқдорлари учта гуруҳга ажратиб кўрсатилади:²

Биринчи гуруҳга ишлаб чиқариш соҳаси, унинг ташқи дунёга минимал даражада боғлиқлик шароитида фаолият юритиш қобилиятини киритадилар. Ушбу гуруҳга қуйидаги чегаравий миқдорлар киритилган: – ЯИМ умумий ҳажми – “катта йеттилик” бўйича ўртача индикаторнинг 75 фоиз миқдорида; – аҳоли жон бошига ЯИМ ҳажми – “катта йеттилик” бўйича ўртача индикаторнинг 50 фоиз миқдорида; – дунё бўйича ўртача индикаторнинг 100 фоиз миқдорида; – саноат маҳсулоти ишлаб чиқариши умумий ҳажмида қайта ишлаш саноати улуши – 70 фоиз; – ЯИМда инвестициялар улуши – 25 фоиз; – саноат ишлаб чиқаришида машинасозлик улуши – 20 фоиз; – аҳолининг ички истеъмолида импорт улуши – 30 фоиз, шу жумладан озиқ-овқат маҳсулотлари – 25 фоиз; – маҳсулот ишлаб чиқаришнинг умумий ҳажмида янги маҳсулотлар улуши – 6 фоиз. Иккинчи гуруҳ кўрсаткичлари таркибига аҳоли турмуш даражаси ва сифати билан боғлиқ чегаравий миқдорлар киритилган: – аҳолининг умумий сонидан яшаш минимумидан паст даромадга ега бўлган фуқаролар улуши – 7 фоиз; – умр кўриш узунлиги – 70 ёш; – бой ва камбағаллар даромадлари ўртасидаги тафовут – 8 марта; – ишсизлик даражаси – 7 фоиз.

Учинчи гуруҳ кўрсаткичлари молиявий ҳолат билан боғлиқ бўлиб, улар қуйидагилардан иборат: – ЯИМга нисбатан ички қарз миқдори – 30 фоиз; – ЯИМга нисбатан ташқи қарз миқдори – 25 фоиз; – ЯИМга нисбатан бюджет дефицити – 5 фоизгача; – нақд хорижий валюта ҳажмининг нақд миллий валюта ҳажмига нисбати 25 фоиз; – ЯИМга нисбатан пул массаси(M2) – 50 фоиз. Мутахассисларнинг фикрига кўра, чегаравий кўрсаткичларнинг бир хил миқдорини белгилаб қўйиш услубий жиҳатдан унча тўғри бўлмайди. Масалан, биринчи гуруҳ кўрсаткичларида келтирилганидек, инвестициялар улуши ЯИМга нисбатан ҳисоблаганда 25 фоиздан кам бўлган ҳолатда иқтисодиётга таҳдид юзага келади. Лекин, айти пайтда инвестициялар улуши 40 фоиз бўлганида ҳам таҳдид юзага келиши мумкин. Фарқ шундаки, биринчи ҳолатда меҳнат қуролининг моддий ва маънавий жиҳатдан ескириши натижаси сифатида таҳдид юзага келса, иккинчи ҳолат аҳоли турмуш даражаси ва сифатининг пасайиб кетишига олиб келиши мумкин. Шундан келиб чиқиб, иқтисодий хавфсизликнинг айрим чегаравий миқдорларини қатъий қилиб эмас, балки маълум доира чегарасида белгилаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Иқтисодий хавфсизликка таъсир этувчи ички ва ташқи таҳдидлар.

¹ Shu manba 73 bet.

² Shu manba, 74-75 betlar.

Таҳдид жамият, давлат ва уларнинг субъектлари, алоҳида шахснинг нормал ҳаёт фаолиятига, улар манфаатларини рўёбга чиқаришга тўсқинлик қиладиган, зиёнзаҳмат келтирадиган, хавф-хатар туғдирадиган омиллар ва шарт-шароитларни англатади. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» асарида мамлакатимиз, миллатимиз, жамиятимиз ва ҳар бир фуқаронинг хавфсизлигига, янгиланиш ва тараққиёт йўлига, жаҳон ҳамжамиятига қўшилиш йўлига солинаётган таҳдидлар гуруҳларга ажратилиб, таҳлил қилинган¹.

Иқтисодий хавфсизликка бўладиган таҳдидлар – мамлакатдаги иқтисодий ҳолатга салбий таъсир кўрсатадиган, шахс, жамият, давлатнинг иқтисодий манфаатларини чеклаб қўядиган, миллий кадриятлар ва ҳаёт тарзига хавф соладиган ҳодиса ва жараёнлардир².

Одатда иқтисодий таҳдидлар умумлаштирилган ҳолда ички ва ташқи таҳдидларга ажратилиб ўрганилади. Иқтисодий таҳдидлар мамлакат иқтисодиёти ривожига, жамият, давлат, хўжалик юритувчи субъектлар, фуқароларнинг иқтисодий манфаатларига бевосита хавф туғдиради. Бу таҳдидлар ижтимоий тақрор ишлаб чиқаришни издан чиқариб, аҳолининг турмуш даражасини пасайиб кэтишига олиб келади, жамият ҳаётида танглик ҳолатларини келтириб чиқаради, ижтимоий барқарорликка путур йетказди. Ички таҳдидлар жумласига мамлакат иқтисодиётининг ривожланишга қодир эмаслиги, тараққиётда инноватсион асосларнинг заифлиги, қарама-қаршиликлар ва ижтимоий зиддиятларни ҳал этишда манфаатлар балансига ериша олмаслик қабила қиритилади.

Жаҳон нархлари ва ташқи савдодаги ўзгаришлар, кириб келаётган капитал (хорижий инвестициялар) ҳажмидан мамлакатдан чиқиб кетаётган капитал ҳажмининг ортиб кэтиши, ташқи қарз миқдорининг катталашиб кэтиши, импортга боғланиб қолиш, экспорт таркибида хом ашё маҳсулотлари улушининг ошиб кэтиши ташқи таҳдидлар қаторига киради.

Агар мамлакат ичидаги таҳдидларни олди олинмаса, улар бартараф етилмаса, ички таҳдидлар иқтисодиётни ташқи таҳдидларга сезувчан қилиб қўяди. Ички таҳдидлар давлатни иқтисодий ва молиявий жиҳатдан заифлаштириб, ҳарбий соҳада таҳдидларни кучайишига олиб келади. Давлатнинг иқтисодий жиҳатдан заиф бўлиши миллатни халқаро молиявий ташкилотларга қарам бўлиб қолишига олиб келади. Бунда давлатнинг бюджет маблағлари ижтимоий мажбуриятларни бажаришга, масалан, бюджет соҳаси ходимларига иш ҳақи тўлаш, пенсия, нафақалар беришга ҳам йетмай қолиши мумкин. Ички таҳдидлар миллий товар ишлаб чиқарувчилар томонидан ички талабни қондира олмаслик натижасида иқтисодиётни импортга, ташқи бозор конъюнктурасига боғлиқлигини кучайтириб қўяди. Давлатнинг ички таҳдидларга қарши туриш қобилиятининг суст бўлишлиги уни самарали ташқи сиёсат олиб боришдан маҳрум қилиб қўяди, у миллий

¹ Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: O'zbekiston, 1997, 15 b.

² Вечканов Г.С. Экономическая безопасность: Учебник для вузов. – СПб. Питер 2007, с.67

товар ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлай олмайди, рақобатбардош маҳсулотлар экспортини рағбатлантириб, янги товар бозорларини егаллай олмайди.

Адабиётларда иқтисодий хавфсизликка ички таҳдидлар сифатида қуйидагилар келтирилади¹:

- мамлакат иқтисодиётининг бирёқлама ривожланганлиги ва таркибий деформатсиянинг кучайиши; - миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигининг пастлиги; - иқтисодиётнинг юқори даражада монополлашуви; - юқори даражадаги инфляция; - минерал – хом ашё базаларининг кам ўрганилганлиги; - мамлакат илмий-техника салоҳиятининг ёмонлашуви, фан-техника ривожланишининг айрим йўналишларида илғор ўринларнинг бой берилиши, бошқа фаолият соҳаларида интеллектуал меҳнат нуфузи ва обрў-эътиборининг тушиб кетиши; - инфратузилманинг ривожланмаганлиги; - ички бозорлардан миллий товарларнинг чет ел товарлари томонидан сиқиб чиқарилиши; - ҳудудий сепаратизм ва лоббизмнинг юқорилиги; - инвеститсион фаолликнинг пасайиши; - ижтимоий зиддиятлар келиб чиқиш хавфининг мавжудлиги; - қонунчиликнинг ривожланмаганлиги, ҳуқуқий интизомнинг сустлиги; - молиявий ва шартномавий интизомнинг пастлиги; - иқтисодиётнинг криминаллашуви, бошқарувда коррупциянинг кучайиши; - даромадларни яшириш, солиқ тўлашдан қочиш ҳолларининг кўпайиши; - молиявий маблағларнинг чет елларга ноқонуний тарзда ўтказилиши.

Ташқи таҳдидлар жумласига еса қуйидагилар киритилади:

- экспорт таркибида хом ашё маҳсулотларининг устуворлиги;
- мамлакатнинг импорт маҳсулотларига қарамлиги, боғлиқлиги;
- импорт таркибининг рационал эмаслиги;
- ташқи қарзларнинг ўсиб бориши;
- экспорт ва валюта назоратининг яхши йўлга қўйилмаганлиги;
- божхона чегараларининг ййетарли даражада белгиланмаганлиги;
- экспорт-импорт оператсияларига хизмат кўрсатувчи транспорт инфратузилмаларининг ривожланмаганлиги.

Юқорида келтирилган ички таҳдидлар орасида иқтисодиёт таркибининг деформатсиялашувининг кучайиши иқтисодиётга сезиларли таъсир кўрсатадиган таҳдидлардан бўлиб ҳисобланади. Мамлакатда иқтисодий ўсишни таъминлаш учун биринчи навбатда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш керак бўлади. Бундай ўзгаришларнинг мазмуни ишлаб чиқариш билан талаб таркиби ўртасидаги мутаносибликни таъминлашда ифодаланади. Шунини ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистонда олиб борилган ислохотлар давомида иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга оширишга алоҳида эътибор берилди. Айниқса, иқтисодиётнинг базавий тармоқларини ривожлантириш, реал сектор корхоналарини қўллаб-қувватлаш, иқтисодиётни модернизатсия қилиш, техник ва технологик янгилаш каби масалалар биринчи навбатда ҳал етиладиган вазифалар қаторидан ўрин олди.

¹ Abulqosimov X.P. Iqtisodiy xavfsizlik. – Т.: Akademiya, 2006, 57-58 –b.

Мамлакатда инвестицион ва инновацион фаолликнинг сусайиши ҳам жиддий таҳдидлардан бўлиб ҳисобланади. Республикада иқтисодийга бўладиган бундай таҳдидни олдини олиш мақсадида фаол инвестиция сиёсати олиб борилди. Иқтисодийни модернизатсия қилиш, техник ва технологик янгилаш, унинг рақобатдошлигини кескин ошириш, экспорт салоҳиятини юксалтиришга қаратилган муҳим устувор лойиҳаларни амалга ошириш бўйича Дастур ишлаб чиқилди. Бу лойиҳалар ёқилғи-энергетика, кимё, нефт-газни қайта ишлаш, металлургия тармоқларига, ёнгил ва тўқимачилик саноати, қурилиш материаллари саноати, машинасозлик ва бошқа соҳаларга тегишлидир.

Лойиҳалаштириш ва қурилиш ишлари бошланаётган иншоотларни: компания ва корхоналарнинг ўз маблағлари – умумий ҳисобда 8,2 миллиард доллар, Ўзбекистон Республикаси Тикланиш ва тараққийёт фонди кредитлари (2,5 миллиард доллар), хорижий инвестиция ва кредитлар (13,5 миллиард доллар) ҳисобидан амалга ошириш мўлжалланган¹.

Аҳолининг мулкый жиҳатдан табақалашуви ҳам иқтисодий хавфсизликка жиддий таҳдидлар солади. Мана шундай таҳдидларни олдини олиш мақсадида республикада кучли ижтимоий сиёсат амалга оширилмоқда. Иш ҳақи, пенсия, нафақалар миқдори мунтазам равишда ошириб борилмоқда. Даромадларни оширишнинг ишончли манбаи сифатида аҳолини иш билан бандлигини таъминлашга қаратилган чора- тадбирлар ишлаб чиқилмоқда ва амалга оширилмоқда. Натижада мамлакатда ижтимоий ва иқтисодий барқарорликни ва иқтисодий хавфсизликни таъминлашга еришилмоқда.

Терроризм ва унинг иқтисодий хавфсизликка таъсири.

Халқаро миқёсда барқарорлик ва хавфсизликка жиддий таҳдид соладиган ҳодиса сифатида терроризм ўтган асрнинг охирларидан бошлаб жаҳон ҳамжамиятининг эътиборини торта бошлади. Лекин, фақат 2001-йил сентябр воқеаларидан кейин сиёсатчи ва экспертлар ушбу муаммога жиддий қарай бошладилар. Терроризмнинг тарихига назар солинадиган бўлса, у ўрта асрлардан бошлаб дунёнинг барча минтақа ва мамлакатларида учраб турган. Айни пайтда унинг кўринишлари ва амалга ошириш усуллари турлича бўлган. Терроризм қандай шаклда намоён бўлишидан қатъий назар миқёслари ва оқибатлари нуктаи назаридан энг хавфли ижтимоий-сиёсий ва маънавий муаммолардан бирига айланиб қолди. Терроризм ва экстремизм дунёнинг деярли барча мамлакатлари ва уларнинг фуқаролари хавфсизлигига таҳдид солмоқда ва жуда катта сиёсий, иқтисодий ва маънавий йўқотишларга олиб келмоқда. Терроризмни жамият ҳаёт фаолиятига таҳдид сифатида ўрганишда, биринчи навбатда, унинг энг тубан, энг қабих мақсадларга хизмат қиладиган ҳодиса эканлигини кўзда тутиш керак бўлади. “Террор” ва “терроризм” ибораларининг юзга яқин талқини бўлиб, уларнинг ҳаммаси ҳам мукамал эмас. Лотинча “террор” деган сўз “қўрқинч”, “дахшат” маъносини

¹ I.Karimov «Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari». Toshkent, «O'zbekiston», 2009. 38 bet.

англатади. “Терроризм” еса террорни амалга оширишдир. Ушбу иборанинг кенгрок маънода сиёсий рақибларни, мухолифларни йўқотиш ёки кўрқитиш, аҳоли ўртасида ваҳима ва тартибсизликларни келтириб чиқариш мақсадида зўравонлик ҳаракатларини амалга ошириш, деб талқин қилиш мумкин. Террористик ҳаракатлар турлича бўлиб, улар қаторига қуйидагилар киради:

- таъқиб қилиш;
- бузғунчилик қилиш;
- гаровга олиш;
- қотиллик;
- кўрқитиш;
- портлатиш ва б.

Террорчиларнинг хатти-ҳаракатлари ҳар доим ҳам қотиллик билан боғлиқ бўлмасда, доимо зўравонлик, мажбурлаш ва таҳдидни кўзда тутаяди. Аини пайтда кўзланган мақсадлар турлича бўлиши мумкин: сиёсий, иқтисодий, қасд олиш ва б. Терроризм ва ундан аҳолини ҳимоя қилишга бағишланган Америка қитъаси давлатларининг Инсон ҳуқуқлари бўйича бўлиб ўтган конференциясида (1970-й.) терроризмнинг учта – ижтимоий, сиёсий ва ғоявий тури айтиб ўтилган.

Терроризм икки хил тоифада намоён бўлиши мумкин. Биринчиси якка тартибда амалга ошириладиган, иккинчиси еса гуруҳ бўлиб амалга ошириладиган терроризм. Сиёсатшуносликда давлат терроризми тушунчаси ҳам қўлланилади. Бунга диктаторлик ва тоталитар режимларнинг репрессиялари мисол бўла олади. Терроризм давлат хавфсизлигини таъминлаш билан бевосита боғлиқдир. Ушбу ҳодиса ижтимоий, етник, диний радикализм ва экстремизмни ифодалашнинг енг ёмон усули бўлиб, бундай ҳаракатни амалга оширадиган кишилар гуруҳи ўз мақсадларига эришиш учун ҳеч нарсадан қайтмайдилар. Халқаро миқёсда терроризм дахшатли эпидемия сифатида тарқалиб бормоқда. Терроризм айниқса XX асрнинг 60-йилларидан кучайиб бошлади. Бу даврда дунёнинг бир қанча минтақаларида турли террористик ташкилотлар ва гуруҳлар фаоллиги ошиб борди. Баъзи манбаларга кўра, дунёда 500 дан ортиқ яширин террористик ташкилотлар мавжуд. 1968 – 1980 йиллар давомида улар томонидан 7000 мингга яқин террористик ҳаракатлар амалга оширилган. Терроризм миқёслари бутун дунёда кенгайиб бормоқда: агар 80-йилларда 500 дан 800 тагача катта террористик ҳаракатлар амалга оширилган бўлса, 90 – йилларда 900 ва ундан ортиқ ҳаракатлар амалга оширилди.

Россиялик сиёсатчи Д.В. Олшанский.

Сиёсий терроризм – сиёсий арбобларга, улар ўтказаятган сиёсатга, ҳукуматларга таъсир ўтказиш мақсадида амалга ошириладиган ҳаракатлар. Ахборот соҳасида терроризм – жамият аъзоларининг руҳиятига, ҳуқуқ-атворига таъсир кўрсатиш.

Иқтисодий соҳадаги терроризм – террористларнинг иқтисодий манфаатга эришиш мақсадида рақибларига, аҳолининг турли қатламлари ва гуруҳларига, давлатлар ва уларнинг бошлиқларига таъсир ўтказиши. Ижтимоий терроризм – жиноятчилик миқёсларининг кенгайиши, криминал

вазиятнинг кескинлашуви, умумий ижтимоий беқарорликнинг вужудга келиши. Халқаро ташкилотлар ва олимлар терроризмнинг келиб чиқиш сабабларига алоҳида эътибор қаратиб келадилар. Бундай сабабларни аниқлаш терроризмга қарши кураш чораларини ишлаб чиқиш ва такомиллаштиришда асосий эътибор қаратиладиган муаммолардан бири бўлиб ҳисобланади. БМТнинг 1990-йилда Гаванада бўлиб ўтган жинойтчиликни олдини олиш ва уларга нисбатан муносабат масалаларига бағишланган ВИИИ Халқаро конгрессида терроризмнинг қуйидаги асосий сабаблари кўрсатиб ўтилган: қашшоқлик, ишсизлик, саводсизлик, уй-жойнинг йэтишмаслиги, таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимининг такомиллашмаганлиги, келажакка ишончнинг йўқлиги, аҳолининг маргиналлашуви (лот.Маргиналис сўзидан – ижтимоий ҳаётнинг енг паст катламидагилар – дайдилар, қашшоқлар), ижтимоий тенгсизликнинг кучайиши, оилавий ва ижтимоий алоқаларнинг сусайиши, тарбиядаги нуқсонлар, мигратсиянинг салбий оқибатлари, маданий ўзига хосликни йўқотиш, маданий-маънавий ҳордиқ чиқарадиган масканларнинг йэтишмаслиги, оммавий ахборот воситалари томонидан зўравонлик, тенгсизликни кучайишига олиб келиши мумкин бўлган ғоя ва қарашларни тарқатиш.

Глобаллашув даврида терроризм шундай бир ҳодисага айландики, унга қарши курашишда бутун жаҳон ҳамжамияти иштирок этиши керак. Фақат шундагина курашнинг самарадорлигига эришиш мумкин. Терроризмга қарши кучларни бирлаштириш зарурияти унинг трансмиллий характерга ега эканлиги каби хусусияти билан белгиланади. Шу билан бирга халқаро терроризм билан кураш бўйича давлатларнинг ўзаро ҳамкорлигини тартибга солиш бир қатор универсал ва минтақавий халқаро конвенсияларнинг предмети сифатида белгиланган. Терроризмга қаршилик кўрсатиш бўйича Женева Конвенсияси (1937-й), Террористик актларни олдини олиш ва жазолаш тўғрисидаги Вашингтон Конвенсияси (1971-й.), Терроризмга йўл қўймаслик бўйича Йевопа Конвенсияси (1977-й) шулар жумласидандир. Ҳозирга келиб дунё ҳамжамиятида терроризмга қарши кураш борасида маълум тажриба орттирилган:

- XX асрнинг 70 – йиллари ўрталаридан бошлаб, БМТнинг жинойтчиликни олдини олиш ва у билан кураш бўйича Қўмитасининг ҳар бир сессиясида у ёки бу даражада умуман терроризм ва шу жумладан халқаро терроризм масалалари кўриб чиқилган; - 1970 – йиллардан бошлаб, БМТ ўндан ортиқ антитеррористик ҳужжатлар қабул қилди; - функциялари тўлиқ ёки қисман терроризмга қарши кураш бўлган халқаро тузилмалар ташкил этилган ва улар фаолият олиб бормокда (масалан, ИНТЕРПОЛ, МДХнинг Антитеррорга қарши маркази ва б.); - араб давлатлари Лигасининг ички ишлар вазирлари Кенгашининг 13 – сессиясида терроризмга қарши курашда “Хулқ-атвор Кодекси” лойиҳаси қабул қилинди. Унга кўра террорчилик ҳаракатларини режалаштириш ва амалга ошириш учун мамлакат ҳудудидан жой бериш, террористик ташкилотларга молиявий, моддий ва бошқа ёрдам бериш тақиқланади.

Иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш иқтисодий хавфсизликни таъминлаш омили.

Дунёнинг барча мамлакатлари иқтисодиётини қамраб олган жаҳон молиявийиқтисодий инқироzi шарoитида иқтисодиётнинг барқарорлигини таъминлаш, уни

диверсификатсия қилиш ва рақобатбардошлигини ошириш мамлакат иқтисодиётини унинг таҳдидларидан ҳимоя қилувчи муҳим омиллардан бўлиб ҳисобланади.

Шу туфайли Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов «Жаҳон молиявийиқтисодий инқироzi, Ўзбекистон шарoитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» асарида молиявий-иқтисодий инқироznинг ҳар қайси давлатдаги миқёси, кўлами ва оқибатлари қандай бўлиши кўп жихатдан бир қанча омиллардан келиб чиқиши пировард натижада – мамлакат иқтисодиётининг барқарорлик, диверсификатсия ва рақобатга бардошлик даражасига боғлиқлигини алоҳида таъкидлаб ўтди¹.

Ўзбекистонда қабул қилинган ислоҳот ва модернизатсия моделини амалга

оширишда тадрижий ёндашувни танланганлиги ислоҳотларни изчил ва босқичмабосқич олиб бориш имкониятини яратди.

Рақобат бозор ҳўжалигининг енг муҳим хусусиятларидан бири бўлиб ҳисобланади. Иқтисодиёт соҳасида рақобат янги рақобатбардош товарлар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш йўли билан ўз салоҳияти ва имкониятларини амалга ошириш учун шарoитлар яратади.

Глобаллашув жараёнлари кучайиб бораётган шарoитларда еса халқаро рақобат муаммолари биринчи ўринга чиқиб боради. Жаҳоннинг кўпгина мамлакатлари, шу жумладан, ўтиш иқтисодиётидаги мамлакатларда ҳам рақобат тўғрисидаги қонунлар қабул қилинган ва ушбу муаммолар билан шуғулланадиган идоралар ташкил этилган.

Бу еса ўз навбатида бозор ҳўжалигининг муваффақиятли амал қилишида рақобатнинг йетакчи ролини тан олинганлигидан далолат беради.

Капитал ва меҳнат ҳаракатчанлигининг ошганлиги, дунё иқтисодиётининг ёппасига ахборотлашуви, эркин савдо ва бозорлар интегратсиялашувида намоён бўлаётган глобаллашув жараёнлари, дунёнинг барча мамлакатлари учун ижтимоий–иқтисодий тараққиётни жадаллаштиришда кенг имкониятлар очмоқда. Лекин, шу билан бирга, мамлакатлар ушбу жараёнларга хос бўлган айрим қийинчиликларга ҳам дуч келмоқдалар. Айни пайтда дунё тажрибаси шуни кўрсатадики, глобаллашув жараёнларидан асосан дунё бозорига тайёр рақобатбардош товарлар билан чиқаётган мамлакатлар кўпроқ наф олмоқдалар.

Миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш зарурияти бошқа шартшарoитлар билан ҳам белгиланади. Масалан, ички бозорнинг чегараланганлиги замонавий технологияларини қўллаш орқали ишлаб

¹ I.Karimov Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. Toshkent. «O'zbekiston». 2009, 5-6 b.

чиқариш самарадорлигини ошириш имкониятларини ҳам бир мунча чеклайди. Бундан ташқари ҳар қандай мамлакат истеъмол товарларини маълум қисмини ташқи бозорлардан харид қилишга мажбур бўлади.

Мана шундай шароитда мамлакат экспорт салоҳиятини ошириш импортни таъминлаш учун валюта тушумларини кафолатлайди. Демак, рақобатбардошлик иқтисодий хавфсизлик муаммоси билан ҳам бевосита боғлиқдир.

Маълумки, бир неча йиллардан бери мамлакатларнинг жаҳон хўжалик тизимида рақобатбардошлигини аниқлаш ҳамда уларни рақобатбардошлик рейтингини тузиш бўйича тадқиқотлар олиб борилади. Интернетдан олинган маълумотларга кўра, 2005 йилда рақобатбардошлик рейтингини ҳисоблаш учун 290 кўрсаткич таҳлил қилинган.

Шулардан 41 та кўрсаткич мамлакат тўғрисидаги бирламчи ахборот сифатида ишлатилади ва охириги рейтингда акс эттирилмайди. Қолган 249 та кўрсаткич саккизта умумлаштирилган омилларга ажратилади. Улар қуйидагилардан иборат:

- ички иқтисодий салоҳият;
- ташқи иқтисодий алоқалар;
- иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш;
- молия-кредит тизими;
- инфратузилма;
- бошқарув тизими;
- илмий-техник салоҳият;
- меҳнат ресурслари.

2005-йилда 117 мамлакатнинг рақобатбардошлик индекси ҳисобланди.

Маълумотларга кўра, ушбу йилда 1-3 ўринларни мувофиқ равишда Финляндия, АҚШ ва Шветсия мамлакатлари егаллаган. Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларидан Қозоғистон (61 –ўрин), Россия Федератсияси (75-ўрин), Украина (84-ўрин), Грузия (86-ўрин), Тожикистон (104-ўрин), Қирғизистон (116-ўрин) ларнинг рақобатбардошлик рейтинглари келтирилган.

Мамлакатлар рақобатбардошлигининг мезонлари таркибини шакллантиришда иқтисодиёт, таълим, фан, ҳуқуқий тизим, информатика, инфратузилма, молия, солиқ тизими, ташқи иқтисодий фаолият, бошқарув тизими, ижтимоий соҳаларнинг ривожланганлик даражасини тавсифловчи кўрсаткичларга алоҳида аҳамият берилган.

Рақобатбардошлик – иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг енг муҳим механизми бўлиб ҳисобланади. Иқтисодий хавфсизлик ва рақобатбардошлик доимо ўзаро муносабатда бўлиб туради. Иқтисодий хавфсизлик ҳам, рақобатбардошлик ҳам миллий хўжалик мажмуаси ва унинг таркибий қисмларини тавсифловчиларидир.

Шу билан бирга рақобатбардошлик бир пайтнинг ўзида ҳам мақсад, ҳам миллий хўжалик мажмуаси ва унинг таркибий қисмларини ривожланиш даражасини индикатори бўлса, иқтисодий хавфсизлик унинг мавжудлиги ва ривожланиш шарти сифатида намоён бўлади.

Мамлакатда рақобатни қўллаб-қувватлаш, уни ривожлантириш, рақобат муҳитини яратиш макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, юксак иқтисодий ўсишга эришиш, иқтисодиётнинг самарали таркибини шакллантиришда ва миллий иқтисодиётнинг рақобатдошлигини оширишда муҳим аҳамиятга ега бўлиб ҳисобланади.

Ўзбекистондаги иқтисодий ислохотларнинг ўзига хос хусусиятларидан бири давлатни ижтимоий-иқтисодий ҳамда сиёсий соҳалардаги ўзгаришларни амалга оширишда бош ислохотчи эканлигини белгиловчи тамойилдир. Ўтиш даврида айнан давлат миллий манфаатлардан келиб чиққан ҳолда ислохотлар жараёнини тартибга солиб туриши, иқтисодий ривожланишнинг асосий мақсади ва устувор вазифаларини белгилаши, давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги туб ўзгаришлар сиёсатини ишлаб чиқиши ва изчил амалга ошириши зарур эканлигини Ўзбекистон тажрибаси яққол намоён қилди.

Эркин бозор иқтисодиётига ўтишнинг ўзбек моделига асос қилиб олинган машҳур беш тамойил, яъни «...иқтисодиётнинг мафкурадан холи бўлиши, иқтисодиётнинг сиёсатдан устунлигида ўз ифодасини топган прагматик иқтисодий сиёсат, давлатнинг бош ислохотчи вазифасини ўз зиммасига олиши, қонун устуворлигини таъминлаш, кучли ижтимоий сиёсат олиб бориш, ислохотларни босқичмабосқич ва вазминлак билан амалга ошириш»¹ каби тамойиллар жаҳон иқтисодиётиникамраб олган молиявий ва иқтисодий инқироз шароитида ўзининг долзарблигини кўрсатди. Республика иқтисодиётини тубдан ислоҳ қилиш, эркинлаштириш ва модернизатсия қилиш, унинг таркибий тузилмасини деверсификатсия қилиш борасида амалга оширилаётган, ҳар томонлама асосли ва чуқур ўйланган сиёсат Ўзбекистонни инқирозлар ва бошқа таҳдидларнинг салбий таъсиридан ҳимоя қиладиган кучли тўсиқ, мустаҳкам ва ишончли ҳимоя воситасини яратганлиги Президент И.Каримовнинг «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарида алоҳида таъкидлаб ўтилди.

Мамлакатда рақобат муҳитини шакллантириш, рақобатни қўллаб-қувватлаш, иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини зарур даражада сақлаб туриш чуқур ўйланган, стратегик характерга ега бўлган мақсадга йўналтирилган ҳаракатларни талаб этади.

Бунда еса давлатнинг роли айниқса муҳимдир. Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида амалга оширилувчи чора-тадбирлар орасида рақобатни қўллаб-қувватлаш, соғлом рақобат муҳитини яратиш масаласи алоҳида ўрин тутди. Ривожланган мамлакатлар тажрибаси кўрсатишича, рақобат муносабатларини ривожлантириш анча мураккаб ва узок муддатли жараён ҳисобланади.

Бозор иқтисодиёти шароитида давлат рақобатбардошликни бошқармайди, балки тартибга солишнинг турли усул ва воситалари ёрдамида

¹ Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. Toshkent. O'zbekiston. 2009. 31-b.

унга таъсир кўрсатади. Булар қаторига турли қонунлар, қонуний ҳужжатлар, ҳукумат қарорлари ва иқтисодий дастакларни киритиш мумкин.

Давлатнинг вазифаси миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини мустаҳкамлаш учун зарур шарт-шароитлар яратишдан иборат. Рақобатбардошликни бошқариш еса бевосита ишлаб чиқарувчилар даражасида амалга оширилади. Айни пайтда, ишлаб чиқарувчилар тегишли ҳуқуқларга, тадбиркорлик ташаббускорлигига, кадрларга ега бўлишлари керак. М.Портернинг фикрича, давлат рақобатбардошликнинг ўзига хос катализатори ролини ўйнаши лозим. Лекин, шу ўринда давлат сиёсатининг устуворликларини аниқ белгилаб олиш муҳим аҳамият касб этади.

Мутахассисларнинг фикрича, рақобатни ва миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини қўллаб-қувватлаш бўйича ҳукумат чора-тадбирлари мажмуасига қуйидагилар кириши керак:

- инфратузилма, малакали ишчи кучи, илмий-конструкторлик ишланмаларини яратиш;
- самарали солиқ ва пул сиёсатини ўтказиш, энергияташувчилар бозорини тартибга солиш;
- талабни, ички рақобат ва инноватсияларни рағбатлантириш;
- бозордан сифатсиз маҳсулотларни сиқиб чиқариш учун техник ва технологик стандартларни аниқ тизимини яратиш;
- харидорларга тўлиқ ва сифатли ахборотларни ййетказиш;
- қолоқ ҳудудларни ривожланишини рағбатлантирувчи минтақавий сиёсатни амалга ошириш;
- экспортни рағбатлантириш;
- хорижий инвестицияларни жалб этиш.

Ўзбекистонда рақобат муҳитини яратиш, уни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш масалаларига ислохотларнинг илк босқичлариданоқ алоҳида аҳамият берилди бошланди. Рақобатни қўллаб-қувватловчи, уни тартибга солиб турувчи бир қатор қонун ва қонуний ҳужжатлар ишлаб чиқилди ва қабул қилинди. Бу борада асосан икки йўналишдаги меъёрий ҳужжатлар тизими яратилди:

- иқтисодиётдаги монопол ҳолатларни олдини олиш борасида – Ўзбекистон

Республикасининг «Монополистик фаолиятни чеклаш тўғрисида» (1992-й.), «Товарлар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат тўғрисида» (1996-й.), «Табиий монополиялар тўғрисида»ги (1999-й.) қонунлари;

- истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш борасида – Ўзбекистон Республикасининг «Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида», «Реклама тўғрисида»ги (1998-й.) қонунлари.

Иқтисодиётда монополлашув тамойиллари кучайиб бориши билан рақобат чекланади, шу сабабли рақобатчилик муҳитини вужудга келтиришда

давлат ҳам қатнашади. Бу еса давлатнинг монополияларга қарши сиёсатида ўз аксини топади.

Ҳар бир мамлакатдаги аниқ вазият, яъни иқтисодиётнинг монополлашув даражаси унинг миқёси ва характериға қараб, бу сиёсат эркин рақобат муҳитини янгидан яратиш, уни сақлаб қолиш, зарур бўлганда қайтадан тиклаш, рақобат усуллари қарор топтириш қабилаға қаратилади.

Шу ўринда ййетарли даражада мукаммал бозор иқтисодиёти шакллантирилган давлатларнинг рақобатни қўллаб-қувватлаш ва мамлакат рақобатбардошлигини таъминлаш борасида тўплаган тажрибалари тўғрисида ҳам тўхталиб ўтиш жоиздир.

Ривожланган давлатларда шакллантирилган мустаҳкам қонуний асослар, меъёрийослублий ва ресурслар базаси, турли объектларнинг рақобатбардошлигини таъминлаш билан шуғулланувчи тегишли давлат ва жамоат ташкилотларининг мавжудлиги ва уларнинг самарали ишлаши уларда рақобатни қўллаб-қувватлаш ва мамлакат рақобатбардошлигини юқори даражада сақлаб туриш учун кенг имкониятлар яратади.

Кўпчилик ривожланган давлатларнинг ҳукуматлари рақобатни қўллаб-қувватлаш, рақобатбардошликни таъминлаш учун махсус дастурлар ишлаб чиқадилар ва амалға оширадилар. Бунинг учун зарур бўлган инфратузилмани ривожлантирадилар ва уни такомиллаштирадилар.

Шу ўринда иккинчи жаҳон урушида вайрон бўлган иқтисодиётни 15 йил ичида

тиклаб, 25 йил давомида ривожланган мамлакатлар қаторидан енг юқори ўрин олишға еришган Япониянинг мамлакатда рақобат муҳитини шакллантириш борасидаги тажрибаси эътиборға лойиқ. Урушдан сўнг бу мамлакат олдида турган биринчи ўриндаги вазифа вайрон бўлган саноат ишлаб чиқаришини тиклаб олиш бўлди. Бу вазифани амалға ошириш учун Япония ҳукумати давлат томонидан иқтисодий ўсишни рағбатлантириш муаммосини ҳал этишға бўлган турли ёндашувларни ўрганиб чиқди ва енг асосий эътиборни саноат сиёсатиға қаратди. Мана шу сиёсатнинг амалиётға муваффақиятли тадбиқ этилиши рақобат муҳитини шаклланиши учун замин яратди ва миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини оширишни таъминлади. Бу еса ҳозирда ҳам глобал бозорларда ушбу мамлакатнинг рақобат позицияларини сақланиб қолишиға имконият яратмоқда.

Самарали ва илмий жиҳатдан пухта асосланган саноат сиёсати Япония иқтисодиётининг тез суръатлар билан ўсишини таъминлади.

1960-йилларнинг охириға келиб, Япония ички бозорининг барча зарур товарлар билан тўйинтирилганлиги япон компанияларини экспорт стратегиясини ривожлантиришға ундади. Ички бозорда товарлари ййетарли бўлган ҳар бир тармоқда экспорт салоҳияти орта борди. Бу еса ўз навбатида ташқи бозорларда сотиш каналлари тармоғини ташкил этиш ва ривожлантиришни тақозо етди. Айни пайтда, юқорида таъкидланган ўзгаришлар ишлаб чиқариш жараёнларини модернизатсия қилиш, маҳсулот таннархини пасайтириш, сифатини яхшилаш ва ассортиментини кенгайтириш билан биргаликда амалға оширилди.

Шу билан бирга инвестиция жараёнларига давлатнинг аралашуви камайиб борди. Хусусий сектор мамлакатда ва ундан ташқарида капитал қўйиш ва тижорат фаолиятини

ривожлантириш йўналишларини мустақил равишда белгилай бошлади. Ҳукумат еса ўз фаолиятини рақобат муҳитини ривожлантиришга ва рақобатни қўллаб-қувватлашга қарата бошлади. Давлат кичик ва ўрта бизнесни йирик монополиялар тазйиқидан ҳимоя қилиш чора-тадбирларини амалга оширди.

Мамлакатдаги ўзгаришлар аҳоли даромадларини ошишига олиб келди. Бундан ташқари аҳолининг маълумот даражасини ошганлиги, фаровон яшашга интилиш истеъмол талабини кенгайтишига ва ошишига туртки бўлди. Бунинг натижасида харидор учун кураш, ички рақобат кучайди ва янги-янги товарлар ишлаб чиқарила бошланди.

Натижада япон компанияларининг даромадлари ошди ва бу ўз навбатида ишлаб чиқаришни кенгайтириш учун асос бўлиб хизмат қилди.

Рақобат муҳитини шакллантириш ва қўллаб-қувватлаш ҳамда солиқ имтиёзлари бериш йўли билан хусусий сектор томонидан илмий-тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишланмалари учун инвестициялар йўналтирилишини рағбатлантирилганлиги Япония саноат сиёсатининг устувор вазифаси бўлиб келмоқда.

Юқорида баён қилинганлардан кўринадик, Японияда рақобатни қўллаб-қувватлаш ва рақобат муҳитини шакллантиришда асосан саноат сиёсатини амалга оширишга ва шу орқали мамлакат иқтисодиёти таркибини такомиллаштиришга алоҳида урғу берилган. Айни пайтда, мамлакатда иқтисодиётга давлат аралашуви маъмурий назоратга эмас, балки иқтисодий дастакларга асосланган бўлиб, бу эркин рақобат учун кенг майдон шаклланишига асос бўлиб хизмат қилган. Мана шундай тажрибаларни ўрганиш ҳамда улардан республиканинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда фойдаланиш, мамлакатимизда рақобат муҳитини янада кенгайтириш учун имконини беради.

Ўзбекистон иқтисодиёти ривожининг бугунги босқичида «монополизм кўринишларига қарши кураш ва амалда рақобат муҳитини шакллантириш» масалалари алоҳида аҳамиятга ега бўлиб, уларни ҳал этиш мамлакатда ишлаб чиқариш ҳажмларини ўсишига, маҳсулот сифати ва рақобатбардошлигининг ортишига, нархларни пасайишига замин яратади.

Республикада рақобат муҳитини ривожлантиришда ва монополияга қарши

қонунчиликка риоя қилиш устидан давлат назоратини олиб боришда монополияга қарши давлат органи ҳисобланадиган ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитаси муҳим ўринни егаллайди. Ушбу Давлат органининг ташкил этилганлиги Ўзбекистонда рақобатни қўллаб-қувватлашнинг институтсионал асосларини янада мустаҳкамлаш учун замин яратди. Республикада рақобатни қўллаб-қувватлашнинг институтсионал асослари иқтисодий ислохотларнинг илк давридарида ноқ яратилиб бошланди.

Хусусийлаштириш, мулкни давлат тасарруфидан чиқариш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш борасида амалга оширилган чора-тадбирлар мамлакатда рақобатни қўллаб-қувватлаш, рақобат муҳитини шакллантириш учун институтсионал асос бўлиб хизмат қилди.

Мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ «биз учун янгилик бўлган бозор иқтисодиётининг асослари яратилди, бозор инфратузилмаси институтларини ташкил этиш ва рақобат муҳитини шакллантириш орқали бозор муносабатларининг механизми ишга туширилди»¹.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Монополияга қарши ишларни

тартибга солиш ва рақобатни ривожлантириш тизимини янада такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида”ги Фармонида мувофик куйидагилар давлат қўмитасининг асосий вазифалари ва фаолият йўналишлари етиб белгиланди:

- монополияга қарши самарали сиёсатни амалга ошириш, монополистик

сиёсатни чеклаш тўғрисидаги ва табиий монополиялар ҳақидаги қонун ҳужжатларига риоя этилишини назорат қилиш;

- республикада рақобат муҳитини ривожлантириш, товарлар (хизматлар, ишлар)

бозорларида, биринчи навбатда, ички истеъмол бозорида ва реклама соҳасида ноинсоф рақобатга чек қўйиш, маҳаллий давлат бошқаруви ва давлат ҳокимияти органлари томонидан хўжалик юритувчи субъектларга нисбатан ноқонуний хатти-ҳаракатларга йўл қўймаслик учун ҳуқуқий майдонни янада такомиллаштириш, жамоат тузилмалари билан чамбарчас мувофиқлаштирилган ҳолда истеъмолчиларнинг қонуний манфаатлари ва ҳуқуқларини ҳимоя қилиш борасидаги чора-тадбирларни амалга ошириш;

- иқтисодий ночор корхоналарнинг молиявий-иқтисодий ҳолати ва рақобатбардошлигини чуқур таҳлил қилиш, хўжалик юритувчи субъектларни таркибий ўзгартириш ва уларнинг банкротлиги соҳасидаги функцияларни амалга ошириш, таркибий ўзгартириш, санатсия ва банкротлик масалаларини кўриб чиқишда давлат манфаатларини ифодалаш.

Мустақиллик йилларида Республикада қўшилган қиймат даражаси юқори бўлган рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришга қодир бўлган тармоқлар ва корхоналарини янада жадал ривожлантириш мақсадига қаратилган саноат сиёсати ишлаб чиқилди.

Мамлакат иқтисодиётининг рақобатбардошлигини оширишда республикада қабул қилинган инқирозга қарши чоралар дастурида кўзда тутилган вазифаларни амалга ошириш муҳим аҳамият касб этади. Жорий конъюнктура кескин ёмонлашиб бораётган ҳозирги шароитда экспортга

¹ Karimov I.A. O'zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo'li. Xalq so'zi, 2007, 31 avgust

махсулот чиқарадиган корхоналарнинг ташқи бозорларда рақобатдош бўлишини қўллаб-қувватлаш бўйича конкрет чоратадбирларни амалга ошириш ва экспортни рағбатлантириш учун қўшимча омилар яратиш мана шундай вазифалардан бири бўлиб ҳисобланади.

Назорат саволлари ва вазифалари

1. "Миллий хавфсизлик" тушунчаси ва унинг турлари нималардан иборат?
2. Миллий хавфсизликка ички ва ташқи таҳдидлар ҳақида нималарни биласиз?
3. Ташқи иқтисодий фаолиятда енг муҳим вазифалар нималардан иборат?
4. "Иқтисодий хавфсизлик" тушунчасининг моҳияти нимадан иборат?
5. Терроризм иқтисодий хавфсизликка қандай таъсир кўрсатади?
6. Иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш иқтисодий хавфсизликни таъминлаш омили қандай амалга оширилади?

Фойдаланган адабиётлар

1. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва ҳалқимиз фаровонлигини юксалтиришдир. –Т: Ўзбекистон, 2010 йил.
2. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни баратаф этишнинг йўллари ва чоралари. –Т.: "Ўзбекистон", 2009.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон XX1 аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т.: Ўзбекистон, 1997.
4. Абдусамедов Н. Иқтисодий хавфсизлик. Тошкент, 2008.
5. Интернационал Инвестмент Инструментс: А Сомпендиум. Вол. И. New Ёрк ; Генева : Униред Натионс, 1996. П. 337—371 // Справочная правовая система "КонсультантПлюс".
6. Исаходжаев А., Расулев А. Хуфиёна иқтисодиёт ва иқтисодий хавфсизлик. –Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2004.
7. Национал Сентер фор Миссинг анд Ехплоитед Чилдрен. УРЛ: миссингкидс.ком/.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Монополияга қарши ишларни тартибга солиш ва рақобатни ривожлантириш тизимини янада такомиллаштириш чора – тадбирлари тўғрисида"ги Фармони. Халқ сўзи, 2010-йил, 27-феврал
9. УРЛ: политечбот.ком/досс/мссаин.чилд.сех.оффендер.120806.пдф.
10. УРЛ: rg.ru/2012/10/18/предмет-анонс.html.
11. УРЛ: vwww.epis.org/привасй/террорисм/хр3162.html.
12. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение.// Вопросы экономики. 1994, №12, с. 45, 44-48 с.

13. Бельских М.В. Институциональные основы обеспечения экономической безопасности России // Аспирант и соискатель. - 2006. - Н 3. - С.21-25.
14. Бюллетень Верховного Суда РФ. 2006. № 8. Авг.
15. Вечканов Г.С. Экономическая безопасность: Учебник для вузов—СПб.: Питер, 2007.
16. Есипов В.М. Экономическая безопасность хозяйствующих субъектов в России // ЭКО. - 2004. - Н 7. - С.148-158.
17. Компьютерные преступления и информационная безопасность. М.: Новый юрист. С. 14—21.
18. Конарева Л.А. Качество потребительских товаров как элемент национальной безопасности // США - Канада: экономика, политика, культура. - 2003. - Н 11. - С.78-96.
19. Котилко В.В. Новый взгляд на проблему экономической безопасности // Экономика и коммерция. - 2004. - Н 3-4. - С.159-160.
20. Красноперова Т.Я. Экономическая безопасность банка как логической системы // Деньги и кредит. - 2007. - Н 10. - С.37-41.
21. Кривцов А.И. Национальная минерально-сырьевая безопасность. - М., 2000. - 196с.
22. Лыкшин С. Развитие экономики России и ее реструктуризация как гарантия экономической безопасности // Вопр. экономики. - 1994. - Н 12. - С.113-125.
23. Макарова Е. М. Проблемы правового регулирования использования Интернета в предпринимательской деятельности : дис. ... канд. юрид. наук. М., 2007. С. 85.
24. Методика информационной безопасности / Уфимцев Ю.С., Буянов В.П., Ерофеев Е.А. и др.; Моск. акад. экономики и права. - М.: Экзамен, 2004. - 542с.
25. Российская газета. 2007. № 4414.14 июля.
26. Сенчагов В. Как обеспечить экономическую безопасность России // Рос. Федерация сегодня. - 2007. - Н 6. - С.36-37.
27. Сенчагов В. Экономическая безопасность как основа обеспечения национальной безопасности России // Вопр. экономики. - 2001. - Н 8. - С.64-7928.
28. Силов Н.В. Об обеспечении экономической безопасности коммерческого банка // Деньги и кредит. - 2007. - Н 11. - С.43-47.
29. Шамраев А. В Правовое регулирование информационных технологий (анализ проблемы и основные документы). С. 220—227.
30. Шамраев А. В. Правовое регулирование информационных технологий (анализ проблемы и основные документы). М. : Статут ; Интертех ; БДЦ-пресс, 2003. С. 215—220.
31. Экономическая безопасность России. Учебник. / Под общ. ред. акад. Сенчагова В.К. М.: ДЕЛО, 2005.
32. Экономическая безопасность. производство, финансы, банки. М.: ЗАО «Финтсатинформ», 1998.

33. Экономическая безопасность: учеб. пособие для студентов экономических вузов, обучающихся по специальностям экономики и управления. В.А.Богомолов и др. / Под ред. В.А.Богомолова. М. ЮНИТИ ДАНА, 2009.

34. Экономическая и национальная безопасность Учебник / под ред. д.э.н., проф. Л.П.Гончаренко. М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2008.

11-мавзу. Халқаро хавфсизликка таҳдидлар ва унга қарши кураш механизмлари

Режа:

- 1. Миллий хавфсизликни таъминлашда терроризм ва экстремизм омили.**
- 2. Оммавий қирғин қуролиларини тарқатмаслик масаласи.**
- 3. Киберхавфсизлик тушунчаси. Кибер макондаги ҳуқуқбузарликлар.**

Таянч сўз ва иборалар:

Жаҳон ҳамжамияти, Халқаро сиёсат, Халқаро муносабатлар, глобал хавфсизлик, ташқи сиёсат, ташқи сиёсий фаолият, хавфсизлик, куч ишлатмаслик, тинчликни сақлаш, минтақа, доктрина, концепция, принцип, ШХТ, БМТ, МДХ, Марказий Осиё, ЕОИИ.

1. Миллий хавфсизликни таъминлашда терроризм ва экстремизм омили.

Ҳозирги вақтда халқаро терроризм тобора кенгайиб бораётган глобал, XXI-асрнинг кенг миқёсли муаммосига айланиб бормоқда. Енг хавфли террористик ва экстремистик ташкилотларнинг жиноий ҳаракатлари натижасида мамлакатлар улкан иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий зарар кўрмоқда.

Сўнгги 10 йиллик воқеалар шуни кўрсатдики, терроризмни йўқ қилиш жуда қийин, шунингдек, ушбу таҳдидни минималлаштириш усуллари барча мамлакатлар учун маъқул топган. Терроризмга қарши ва терроризмга қарши сиёсат билан боғлиқ кўплаб масалалар ҳанузгача қаттиқ баҳс мавзуси бўлиб бормоқда. Терроризмга қарши кураш шароитида давлатлардан террористик ҳуружларнинг олдини олиш ва уларни амалга оширишда гумон қилинганларни жавобгарликка тортиш учун фавқулодда чораларни кўришни талаб қиладиган, инсонпарварлик ва фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари, шунингдек, мамлакатларнинг миллий ва иқтисодий хавфсизлигини ўз ичига олади.

Халқаро терроризм ҳозирги пайтда давлатлар дуч келадиган жиноятчиликнинг енг хавфли кўринишларидан биридир. Сиёсий беқарорлик шароитида ушбу муаммо аниқ кимга таъсир қилиши мумкинлигини айтиш

кийин, шунинг учун давлатлар сиёсати, албатта, иқтисодий, ижтимоий, сиёсий йўқотишларни олдини олиш мақсадида терроризмга қарши чораларни амалга оширишни ўз ичига олиши керак, шунингдек, террористик ҳаракатлар қурбонларини минималлаштиришдир.

"Терроризм" тушунчасининг мазмунини таҳлил қилар эканмиз, шунинг таъкидлаш керакки, хорижий ижтимоий ва сиёсий адабиётларда юзга яқин, халқаро ҳуқуқда еса тўрт юзга яқин. Бунга терроризм сиёсий, иқтисодий вазиятни, шунингдек миллий, диний ва маданий анъаналарни ҳисобга олган ҳолда, турли мамлакатларда турлича намоён бўлиши сабаб бўлган.

Терроризм халқаро миқёсдаги сиёсий экстремизмнинг енг хавфли кўринишидир. Айтишимиз мумкинки, моҳиятан терроризм - бу шахсларга нисбатан зўравонлик таҳдидлари, уларни қўрқитиш, ўз мақсадларига эришиш учун психологик таъйикни ижтимоий ёки сиёсий мотивли ёки мафкуравий асосга асосланган мунтазам равишда ишлатишдир.

Терроризм ҳодисасининг ўзи янги ҳодисадан йироқ, у чуқур илдиз отган, аммо эволюция жараёнида унинг намоён бўлиш шакллари маълум бир тарихий вақтнинг иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ҳолати таъсирида ўзгарган. Терроризм бугунги кунда ўзининг мақсадлари, объектлари, ҳаракат тактикаси, шунингдек, кураш воситалари билан ажралиб туради.

Террористик ташкилотларнинг фаолиятидан бири ёки давлатнинг давлат яхлитлигига уриниш натижасида мамлакатнинг иқтисодий аҳволининг умуман ёмонлашиши ва жамият ҳаётининг айрим соҳаларига бевосита таъсир қилиши ҳисобланади. Террористлар камситувчи иқтисодий ҳужум воситаларидан фойдаланган ҳолда иқтисодий хавфсизликни бузиш учун турли усуллардан фойдаланадилар. Масалан, террористик ва экстремистик ташкилотлар ўз мақсадларига эришиш учун корпорациялар ўртасидаги рақобат доирасида рақиб актсияларининг қийматини пасайтириш, уларни сотиб олиш, банкротликка олиб бориш ва ҳ.к.ларда "ўйнаши" мумкин. Яшаш шароитларининг ёмонлашуви ва унинг даражасининг пасайиши айрим ижтимоий-иқтисодий гуруҳларнинг бошқаларга нисбатан иқтисодий терроризмининг намоёнидир. Кейинчалик юқори даражаларда иқтисодий терроризм кўпинча мураккаб сиёсий ва иқтисодий муносабатларда таъсир ўтказиш воситасига айланиши мумкин. Шундай қилиб, кўпинча амалда қўлланиладиган иқтисодий блокада ва айрим товарларни олиб кириш ёки экспорт қилишга турли хил ембарго ва тақиқларни киритиш рақибларни қўрқитиш ва уларни ўз ниятларини ўзгартиришга мажбур қилиш учун ишлатиладиган иқтисодий зўравонлик воситасидир. Масалан, кубаликлар Фидел Кастро Кубада ҳокимият тепасига келгандан кейин америкаликлар томонидан уюштирилган блокадани "иқтисодий терроризм" деб аташди. Ушбу атама Совет ҳукумати томонидан АҚШ Конгресси томонидан қабул қилинган Жексон-Ваник тузатишини баҳолашда ва СССРга юқори технологиялар экспортини чеклашда ишлатилган.

Замонавий халқаро терроризмнинг асосий хусусиятлари:

- террористик ҳаракатларнинг миқдорий ўсиши, кинизм ва уларни амалга оширишда шафқатсизлик; террористик фаолиятни юқори даражада молиялаштириш;

- геосийосий таъсир доираларини кенгайтириш учун турли давлатлар томонидан алоҳида террористик гуруҳлардан фойдаланиш;

- халқаро террористик ташкилотларнинг ўз таъсирини бошқа минтакаларга тарқатишда иштирок этиши, энергия захиралари ва фойдали қазилмаларнинг енг бой захираларига ега бўлган ҳудудлар устидан назорат ўрнатишга фаол уринишлар;

- террорчиларнинг турли можароларда қатнашиш борасидаги катта тажрибаси асосида уларнинг профессионалиги ва тайёрилиги;

- террористик гуруҳларнинг халқаро характери;

- мумкин бўлган фойдаланиш учун оммавий қирғин қуролиларини сотиб олишга фаол уринишлар;

- терроризм ва ёлланма муносабатлар ўртасидаги боғлиқлик;

- енг хавфли террористик гуруҳларнинг техник жиҳозларини кўпайтириш;

- ички ва халқаро терроризм ўртасидаги чегараларни бузиш;

- террористик ташкилотлар ва трансмиллий уюшган жиноятчилик, биринчи навбатда гиёҳванд моддалар савдоси ўртасида барқарор алоқаларни ўрнатиш;

- айрим террористик ташкилотлар раҳбарларининг ўз фаолиятига миллий озодлик кураши кўринишини беришга уринишлари;

- терроризмнинг янги турлари, хусусан, ахборот ва электрон (компютер) пайдо бўлиши.

Халқаро террористик гуруҳлар агентларни ёллаш, жамиятнинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳаёти соҳаларини назорат қилиш, шунингдек уларнинг йўналишларига таъсир кўрсатиш мақсадида жамоат ташкилотлари, ҳукумат тузилмалари, саноат ва молия дунёсининг турли қатламларига кириб бориш бўйича тадбир ишларини такомиллаштирмоқда. Натижада, халқаро уюшган жиноятчиликнинг ўта хавфли яширин тармоқлари яратилмоқда.

Бундай шароитда замонавий терроризм феномени ва унга қарши курашиш механизмларини тушуниш алоҳида долзарбликка ега. Сўнгги бир неча йил ичида террористик ташкилотлар ўзларининг иқтисодий мақсадларини тобора кўпайтирмоқдалар. Уларнинг баъзилари ҳақиқатан ҳам тармоқ тузилмаларига айланиб, нафақат ўз фаолиятини тўлиқ молиялаштиришга, балки уни кенгайтириш учун молиявий ресурсларни тўплашга, шунингдек, террористик мақсадларда оммавий қирғин қуролиларини ишлаб чиқаришга қаратилган илмий тадқиқотларни молиялаштиришга қодир.

Терроризм инсон ҳуқуқлари, демократия ва қонун устуворлигини шунчаки йўқ қилишга, натижада миллий хавфсизликка зарар йетказишга ва унинг асосий таркибий қисми - иқтисодий хавфсизликка қаратилган.

Таъкидлаш жоизки, террористик ташкилотларга қарши кураш доимий равишда халқаро миқёсда олиб борилмоқда, аксилтеррор фаолиятининг

усуллари такомиллаштирилмоқда, айтишим керакки, бу жуда самаралидир. Аммо шунга қарамай, террористик гуруҳларнинг салоҳияти тобора кучайиб бормоқда. Бу террорчиларнинг жиддий тайёргарлиги борлиги, уларнинг "профессионал" даражаси ошиб бораётгани, террористик ҳаракатлар бузғунчи, фуқароларни ёллаш усуллари такомиллашаётганлиги билан изоҳланади, шунинг учун террористик ташкилотлар сони кўпаймоқда уларнинг фаоллигини сезиларли даражада оширади.

Ҳозирги босқичда терроризм потентсиалининг ошишига кўплаб омиллар сабаб бўлмоқда. Буларга террорчилар ихтиёрида бўлган катта миқдордаги ресурслар киради. Замонавий техник жиҳозлар, алоқа воситалари, транспорт воситалари - буларнинг барчаси террорчилик фаолиятида фойдаланиш учун имкон яратмоқда. Хусусан, террорчилар фаолиятининг қонунийлиги, яъни аҳолининг маълум бир қисмини оқлаш ва қўллаб-қувватлаш, одамларнинг ўзлари террорчиларни зарур воситалар, маълумотлар ва бошқалар билан таъминлашларига олиб келади. Террористларни ўқитиш ва зарур курол, ўқ-дориларни йетказиб бериш, разведка маълумотларини тақдим этиш, ҳужжатлар билан таъминлаш, террористик ташкилотлар раҳбарларига дипломатик имтиёзлар бериш ва молиявий кўмакдан иборат бўлган террористик фаолиятни халқаро қўллаб-қувватлаш фактлари ҳам мавжуд. Айнан терроризмнинг молиявий асосларига қарши кураш мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг асосий муаммоси ҳисобланади.

Психологик босим давлат иқтисодиётига салбий таъсир кўрсатишнинг асосий усулларидан биридир. Террористик ҳаракатлар бошланиши натижасида одамларда келажакда ҳам давом этадиган таассурот пайдо бўлди. Аввало, бу ушбу минтақанинг сармоялашга яроқсиз деб топилган бизнесига таъсир қилади. Ўзларини мумкин бўлган йўқотишлардан ҳимоя қилиш учун тадбиркорлар ўз товарлари нархига қўшимча хатар мукофотини қўшадилар, бу еса ишбилармонлик фаоллигининг пасайишига ва нархларнинг ошишига олиб келади. Шунингдек, савдо-сотиқ объектларини хавфсизлигини таъминлаш учун катта маблағ ўсарфланади, йетказиб бериш муддатлари узайтирилиши, чегарадаги кечикишлар туфайли йўқотишлар ва ҳ.к. Террористлар савдо оқимларини диққат билан кузатиб, мамлакатларга катта иқтисодий зарар йетказишга ҳаракат қилмоқдалар.

Террористлар соф психологик таъсирдан ташқари иқтисодий усулларни ҳам қўллайдилар, масалан узоқ муддатли иқтисодий таназзулга шароит яратиш, аҳолининг озгина қисми бойиб кэтиши ва моддий бойликлар аҳолининг аксарият қисмидан бошқаларнинг фойдасига олинишидир. (ақлли озчилик). Топшириқ ҳамма жойда ва ҳар доим ҳам худди шу тарзда амалга оширилади. Ушбу процедура янги қонун пайдо бўлиши билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, унинг асосида епчил озчилик илгари ўзларига тегишли бўлмаган қадриятларни талаб қила бошлайди. Кўриниб турибдики, бундай вазиятда тўлиқ уюшқоқлик юзага келади, жамият одатдаги фаолиятини тўхтатади, бандитизм ва талончилик ривожланади.

Хулоса қилиш мумкинки, энди бутун "терроризм иқтисодиёти" пайдо бўлди, унинг мақсади молиявий бойитиш ва террористик фаолиятни амалга

ошириш учун ташкилотларга қулай моддий шароитларни яратишдир. Бу ноқонуний, яширин иқтисодиёт, коррупция, қонуний иқтисодий фаолиятга қарши туришни англатади. Яъни, биз мамлакат иқтисодиётининг деярли барча элементларини фалаж қиладиган терроризмни молиявий қўллаб-қувватлаш усуллариининг бутун тизими ҳақида гаплашамиз.

Давлатлар томонидан олиб борилаётган терроризмга қарши чораларни таҳлил қилиш асосида хулоса қилишимиз мумкинки, бизнинг террористик фаолиятга бўлган объектив таҳдидлар ҳақидаги тушунчамиз ҳали янги даражага "қайта тикланмаган", террористик ташкилотлар еса уларнинг янги усуллариини ихтиро қилишдан анча олдинда. Давлатнинг миллий хавфсизлигини таъминлашнинг ҳаётий жиҳатларига таъсир қилиши баъзида ҳокимиятни иқтисодий ва сиёсий соҳаларда жамлаш жараёни, ижтимоий-сиёсий қарорларни қабул қилиш сезилмас бўлиб қолади, бу ҳокимият институтлари устидан назоратни таъминлаш учун тузилган мувозанат тизимига таҳдид солади.

Шунинг учун биз террористик ташкилотлар фаолиятининг олдини олиш ва мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш учун ушбу муаммони ҳал этиш йўллариини кўриб чиқишни зарур деб биламиз.

Иқтисодий манфаатларни миллий даражада самарали ҳимоя қилишни таъминлаш учун тегишли бошқарув органлари билан бир қаторда самарали бошқарув тизимига ега бўлиш зарур. Яхши ҳукуматнинг баъзи элементлари куйида келтирилган:

- қонунийлик ва қонун устуворлиги;
- коррупциянинг этишмаслиги;
- камситилмаслик;
- қарор қабул қилиш жараёнида процедураларнинг объективлиги;
- қарор қабул қилиш жараёнида масаланинг моҳиятига нисбатан объективлик;
- самарадорлик;
- давлат хизмати аппарати мустақиллиги;
- қарорларни мустақил ва ҳолис суд томонидан суд томонидан кўриб чиқиш ҳуқуқи;
- маълумотларга кириш.

Шундай қилиб, ҳисобдорлик яхши ҳукуматнинг асосидир ва пировардида, жавобгарлик мустақил, ҳолис ва хабардор суд тизими томонидан қафолатланади. Яхши бошқарув ҳам юқоридаги принципларга асосланади. Яхши ҳукуматсиз ёлғиз яхши ҳукуматга еришиб бўлмайди.

Демократик илғор амалиётга мувофиқ судлар ҳукумат ҳаракатларини, шу жумладан терроризмга қарши кураш сиёсати ва уларнинг муассасалари ва шахслари фаолиятини синчковлик билан текширишлари мумкин. Терроризмга қарши кураш бўйича қарор қабул қилувчилар ўзларининг хатти-ҳаракатлари ва маъмурий амалиёти миллий манфаатларни ҳимоя қилиш учун халқаро ҳуқуқ билан ҳар жиҳатдан мувофиқлигини таъминлаши шарт.

Терроризмга қарши глобал кураш инсон ҳуқуқлари ва қонун устуворлигини ҳурмат қилган ҳолда олиб борилиши керак. Бунинг учун

терроризмнинг олдини олишга, бундай жиноий ҳаракатлар учун жавобгарларни жавобгарликка тортишга, инсон ҳуқуқлари ва қонун устуворлигини тарғиб қилиш ва ҳимоя қилишга ёрдам берадиган миллий терроризмга қарши стратегиялар ишлаб чиқиши керак. Улар терроризмнинг тарқалишига ёрдам берадиган, қонунга ҳурматсизлик ва инсон ҳуқуқларини бузиш, етник, миллий ва диний камситиш, сиёсий четлаб ўтиш ва ижтимоий-иқтисодий маргиналлаштириш каби шароитларни бартараф этиш чораларини ўз ичига олиши керак. фуқаролик жамиятининг фаол иштироки ва етакчилигини рағбатлантириш; инсон ҳуқуқлари бузилишини қоралайди, миллий қонунчиликда тақиқлайди, уларни зудлик билан текширади ва айбдорларни жавобгарликка тортади ва профилактика ишларини олиб боради. (инсон ҳуқуқлари бузилишидан жабрланганларнинг ҳуқуқларини, масалан, қайтариш ва тоvon пули масаласида тегишли эътибор бериш).

2. Оммавий қирғин қурулларини тарқатмаслик масаласи.

1. Ҳарбий хавфсизлик назариясининг асослари

Инсоният тарихи давомида миллий хавфсизлик ҳарбий хавфсизлик, давлатни ташқи томондан қурулли ҳужумдан ҳимоя қилиш билан аниқланган. Бизнинг вақтимизда миллий хавфсизликнинг ушбу таркибий қисми ҳам муҳим рол ўйнайди. Бунда қуйидаги омиллар ҳисобга олинади:

- мамлакат қурулли кучлари ва мумкин бўлган ҳарбий оператсиялар театри ҳолати;
- ҳарбий иттифоқчилар мавжудлиги (ёки йўқлиги);
- ҳарбий бюджет ҳажми;
- мамлакатнинг илмий-техникавий, иқтисодий ва демографик салоҳияти, миллат маънавияти.

Шу муносабат билан давлат, сиёсий партиялар, ижтимоий кучлар ва институтларнинг умумий сиёсатининг муҳим йўналиши сифатида миллий хавфсизлик омиллари тизимидаги ҳарбий сиёсатнинг ролини таъкидлаш зарур. Ҳарбий сиёсат ўз мақсади сифатида маълум сиёсий муаммоларни ҳал қилиш учун қурулли зўравонлик воситаларини ташкил этиш ва улардан фойдаланишни мақсад қилиб қўйган.

Ҳарбий сиёсатнинг вазифаларига қуйидагилар киради:

- 1) миллий хавфсизликни ва биринчи навбатда, давлат ҳудудининг яхлитлиги ва дахлсизлигини таъминлаш;
- 2) ўз парклари навигатсияси хавфсизлигини таъминлаш;
- 3) шахсий хавфсизлигига таҳдид бўлган тақдирда, давлат фуқароларини унинг ҳудудидан ташқарида ҳимоя қилиш.

Ушбу муаммоларни ҳал қилиш учун махсус ижтимоий-сиёсий институтлар яратилмоқда:

- қурулли кучлар;
- ҳарбий сиёсат билан шуғулланадиган ҳукумат ва парламент органлари;
- ҳарбий-саноат комплекси;
- махсус хизматлар ва бошқалар.

Ушбу муассасалар ҳарбий сиёсатни амалга ошириш учун қуйидаги функцияларни бажарадилар:

а) ҳарбий сиёсатни ишлаб чиқиш, уни амалга оширишни бошқариш, тегишли илмий ва меъёрий таъминот билан боғлиқ ташкилий ишлар;

б) қуролли кучларни замонавий ҳарбий-техник воситалар билан, ҳарбий-саноат комплекси корхоналарини еса енг янги технологиялар билан таъминлашнинг юқори даражасини таъминлаш чораларини талаб қиладиган илмий-техник воситалар;

с) халқаро ҳарбий-сиёсий алоқалар зарурлигини акс эттирувчи халқаро: ҳарбий иттифокларда иштирок этиш; ҳарбий соҳада ишончни мустаҳкамлаш чораларини таъминлаш (асосий қўшинлар ҳаракати тўғрисида огоҳлантириш, ҳарбий соҳадаги шартномаларнинг бажарилишини назорат қилиш ва бошқалар); халқаро муносабатларнинг ҳарбий-сиёсий соҳасидаги кескинлик ва низоларни ҳал қилиш ёки олдини олиш.

Ҳарбий хавфсизликка турли хил ёндашувлар мавжуд:

биринчидан, ҳарбий хавфсизлик деганда давлат суверенитети, ҳудудий яхлитлиги ва миллий манфаатларни ҳимоя қилиш кафолатлари тизими тушунилади;

иккинчидан, ҳарбий хавфсизлик жамиятнинг ҳолати ва ривожланиши, ундаги муносабатлар, қуролли зўравонлик ёрдамида жамиятга зарар йетказиш еҳтимолини нейтраллаштирадиган ёки истисно қиладиган талқин етилади. Яъни ҳарбий зўравонликни кафолатланган истисно ҳолати;

учинчидан, ҳарбий хавфсизлик давлатлараро ва ички ҳарбий-сиёсий муносабатларнинг ҳолати, мамлакатнинг мудофаа қобиляти, бунда тажовузнинг олди олинадиган ёки чекланиб қоладиган ҳолат, мамлакатнинг миллий манфаатларига хавф туғдириши ва унинг урушга қўшилиш еҳтимоли ёки ҳарбий тўқнашувлар камаяди ва агар давлат, жамият ва шахс манфаатларига таҳдид бўлса, уларни қуролли ҳимоя қилиш таъминланади.

тўртинчидан, ҳарбий хавфсизлик қуролли зўравонлик ёрдамида шахсга, жамиятга, давлатга, жаҳон ҳамжамиятига зарар йетказиш еҳтимолини нейтраллаштирадиган ёки истисно қиладиган ички ва халқаро ҳаёт шароитлари сифатида тақдим етилади, бу ҳарбий таҳдидларнинг йўқлиги ёки хавфсизлик объектларининг қобиляти улар томонидан кафолатланади.

Шуни таъкидлаш керакки, "ҳарбий хавфсизлик" тоифаси "мудофаа қобиляти" ва "мудофаа" тоифалари билан бир хил эмас.

Мудофаа салоҳияти - бу мамлакат иқтисодиёти, аҳолиси ва қуролли кучларининг ташқи тажовузни қайтаришга, давлатнинг ҳудудий яхлитлиги ва мустақиллигини ҳимоя қилишга тайёрлик даражасидир.

Мудофаани Россия Федератсиясининг қуролли мудофааси ва ҳақиқий қуролли мудофаасига, унинг ҳудудининг яхлитлиги ва дахлсизлигига тайёргарлик кўриш учун сиёсий, иқтисодий, ҳарбий, ижтимоий, ҳуқуқий ва бошқа чора-тадбирлар тизими сифатида тушуниш одат тусига кирган.

Шундай қилиб, мудофаа, мудофаа қобиляти аниқ, реал ва мақсадли ҳарбий хавф-хатарларни акс эттиришга қаратилган. Шунинг учун "мудофаа хавфсизлиги" ҳарбий хавфсизликнинг бир қисмидир".

Мамлакатнинг мудофаа қобилияти қуйидагиларга боғлиқлигини таъкидлаймиз.

- ҳақиқий ва потенсиал ҳарбий таҳдидларнинг моҳияти ва кўлами;
- жамоавий хавфсизлик ва қўшма мудофаа мақсадида мамлакатнинг халқаро ҳамкорликдаги иштироки;
- ҳарбий салоҳият;
- мамлакатнинг моддий ва маънавий имкониятлари, унинг иқтисодий ва илмий-техник ривожланиши;
- кадрлар ресурсларининг мавжудлиги;
- жамиятнинг ижтимоий ва миллатлараро бирлиги;
- аҳолининг ватанни ҳимоя қилишга ахлоқий ва психологик тайёрлиги;
- сиёсий ва ҳарбий раҳбариятнинг мавжуд имкониятлардан самарали фойдаланиш қобилияти.

Ҳарбий хавфсизликни жамиятнинг ҳаёти, унинг тузилмалари ва институтлари ҳолати сифатида талқин қилиш мумкин, бу уларнинг ҳарбий зўравонликни йўқ қилиш йўли билан мавжудлик ва ривожланиш барқарорлиги ишончлилиги параметрларида уларнинг аниқ ишончлилигини кафолатлайди.

Давлатнинг ҳарбий хавфсизлиги, сўзнинг кенг маъносида, бу давлатлараро ва ички ҳарбий-сиёсий муносабатларнинг ҳолати, мамлакатнинг мудофаа қобилияти, бунда тажовузнинг олди олинади ёки чекланиб қолади, миллий манфаатларга зарар йетказиш еҳтимоли ва ижтимоий гуруҳларни урушга ёки ҳарбий ҳаракатларга жалб қилиш камаяди. Зиддатлар ва шахс, жамият ва давлат манфаатларига ҳарбий таҳдид туғилганда уларни қуролли ҳимоя қилиш кафолатланади.

Давлатнинг ҳарбий хавфсизлиги, тор маънода, конституциявий тузум мавжудлигининг ишончлилиги, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий барқарорлиги сифат ва миқдорий параметрларини сақлайдиган ҳокимият органлари ва муассасалари тизимининг ҳаётий ҳолатидир. Ҳарбий хавф ва таҳдидларни, ҳарбий зўравонликни бартараф этиш орқали жамият барқарорлиги таъминланади.

Жамиятнинг ҳарбий хавфсизлиги - бу ижтимоий ва ижтимоий-маданий маконда ҳарбий хавф ва ҳарбий таҳдидларнинг йўқлиги билан ажралиб турадиган, бу давлатдан мустақил бўлмаган шахслар бир-бири билан боғланиб, ўзаро таъсир ўтказадиган давлатдир. Бошқача қилиб айтганда, ушбу хавф ва таҳдидлар ижтимоий, ижтимоий-маданий ва маънавий соҳаларнинг ҳаётини таъминлаш тизимидан, ишлаб чиқариш, кўпайтириш ва хулқ-атвор меъёрлари, наъмуналари ва меъёрларини авлоддан авлодга йетказишдан, шунингдек мустақил ва давлатдан мустақил бўлган жамоат институтлари ва муносабатлар тизимидан иборатдир. Бошқа томондан, бу ижтимоий маконнинг изчил ривожланишини таъминлайдиган давлатдир.

Ҳарбий таҳдид деганда қуролли зўравонлик воситаларидан келиб чиқадиган зарар ййетказувчи хусусиятларга ега бўлган нарсаларга (омилларга) зарар йетказиш ёки зарар ййетказиш еҳтимоли, аммо ўлимга

олиб келмайдиган ҳарбий таҳдид сифатида биз хавфнинг энг аниқ, тўғридан-тўғри ва мақсадли шаклини кўриб чиқамиз.

Ҳарбий хавф ҳар доим қуйидаги белгилар мавжуд бўлганда:

- давлатлар ўртасида бир-бирига қарши даъволарнинг мавжудлиги ёки юзага келиши мумкин бўлган, уларни ҳал қилиш учун ҳарбий куч ишлатиш талаб қилиниши мумкин;

- потенциал рақиблар таркиби ва ҳолати жиҳатидан ҳужумкор жанговар оператсияларни ўтказишга қодир бўлган қуролли кучларга, шунингдек улардан самарали фойдаланишни таъминлаш учун тегишли инфратузилма мавжуд;

- ўз мақсадларига эришиш воситаси сифатида қуролли зўравонликнинг рационаллигига потенциал рақибга ишончнинг мавжудлиги; низолашаётган томонлардан ҳеч бўлмаганда биттасида зиддиятларни ҳал қилиш учун ҳарбий куч ишлатишга қаратилган сиёсий ниятлар мавжудми?

Уларнинг моҳиятига кўра, ҳам ҳарбий хавф, ҳам ҳарбий таҳдид давлатлар ва уларнинг коалициялари ўртасидаги ҳақиқий ҳарбий-сиёсий муносабатларнинг аниқ намоёнидир (ҳарбий хавф муаммосининг ички томонлари кўриб чиқилмаган). Ушбу тушунчалар уларнинг кескинлик даражасини кўрсатадиган ҳарбий-сиёсий муносабатларнинг ўзига хос ҳолатининг кўрсаткичларидир. Урушга тайёргарлик кўришда амалий ҳаракатлар (ҳаракатлар) билан уларга мос келадиган давлатлар ўртасидаги зиддиятни кучайишининг турли босқичлари турли хил тушунчалар билан белгиланади.

Ҳарбий таҳдид, ҳарбий таҳдидга қараганда ескалатсиянинг юқори даражаси сифатида, давлатлар ўртасидаги муносабатлар ўртасидаги кескинликнинг анча юқори даражаси билан тавсифланади. Хавф тўғридан-тўғри ҳарбий хавфдан келиб чиқадиган, унинг ривожланиши натижасидир, яъни ҳарбий хавфнинг кучайиши натижасида юзага келади. Ҳарбий таҳдид ҳолати давлатлар ўртасидаги ҳарбий-сиёсий муносабатларнинг қарама-қарши характери ва мавжуд зиддиятларни қурол-яроғ ёпйгаси ва уларнинг ҳарбий устунликка эришишдаги доимий уринишларини белгилайдиган ҳарбий-куч усуллари билан ҳал қилишга интилиши билан тавсифланади.

Ҳарбий таҳдид мавҳум тушунча эмас. У ҳар қандай маълум бир мамлакатга, мамлакатлар гуруҳига ёки бир вақтнинг ўзида дунёнинг аксарият йирик давлатларига нисбатан пайдо бўлади. Шу маънода, ҳарбий таҳдиднинг турли даражаларини (миқёсини) ажратиш керак:

- алоҳида мамлакатга таҳдид (маҳаллий таҳдид);
- мамлакатлар гуруҳига таҳдид (минтақавий таҳдид);
- бутун инсониятга таҳдид (глобал таҳдид = жаҳон уруши хавфи).

Ушбу фарқ нафақат назарий нуқтаи назардан, балки ҳарбий-сиёсий таҳлил амалиёти нуқтаи назаридан ҳам маълум бир даврда вужудга келган (мавжуд) моҳият ва мазмунни аниқлаш учун муҳимдир (мумкин бўлган таҳдид).

2. Замонавий шароитда ҳарбий хавф манбалари.

Ҳарбий хавфнинг энг чуқур манбаи, дастлабки ва аниқловчи сабаби анча чуқур ва кескин давлатлараро зиддиятлардир. Кўриниб турибдики, ҳар бир давлат турли хил манфаатларга ега, улар кўпинча бошқаларнинг ўхшаш манфаатларига зид келади. Ҳар хил воситалар ва усуллар, шу жумладан ҳарбий усуллар ёрдамида баъзи қарама-қаршиликлар бартараф етилади, бошқа қарама-қаршиликлар юмшатилади ёки ғарқ бўлади, учинчи қарама-қаршиликлар еса ҳал қилиниши қийин ва даврий равишда, маълум шароитларда кучайиб боради.

Ҳарбий хавфнинг яна бир манбаи бу қуролланиш пойгаси, айниқса мавжуд қурол тизимларини тезкор равишда сифат жиҳатидан такомиллаштириш ва янги жисмоний тамойилларга асосланган қуроллари излаш, дунёнинг асосий давлатларида кучли қўшинларни сақлаб қолиш, ўқитилган кучли гуруҳларнинг мавжудлигидир (қуролли кучлар, ҳам алоҳида давлатлар, ҳам уларнинг блоклари, жанговар тайёргарликнинг юқори даражасида).

Кўплаб ривожланган мамлакатларда қолган қудратли милитаристик сиёсий кучлар - давлатлараро муносабатларда ҳарбий-энергетик йиғимларни қўллаб-қувватловчилар томонидан маълум бир ҳарбий хавф туғдиради. Шу каби кучлар бир қатор ривожланаётган мамлакатларда ҳокимият тепасида улар қатъият билан оммавий қирғин қуроллари олишга интилишади ва бошқа давлатлар билан муаммоларини ҳал қилиш учун оммавий қирғин қуролидан фойдаланиш ниятларини яширмайдилар.

Ҳарбий хавфнинг жиддий манбаи халқаро ҳуқуқ тамойиллари ва қоидаларини талқин қилишда, айрим давлатларнинг аниқ ҳарбий-сиёсий ҳаракатларини баҳолашда икки томонлама стандартлардан фойдаланишдир.

Аксарият давлатлар, шу жумладан Россия учун ҳарбий таҳдид мавжудлиги аниқ ҳақиқатдир. Давлатлар ўртасида ривожланиб бораётган ҳарбий-сиёсий муносабатларга қараб, ҳарбий хавф ҳолати икки йўналишда ўзгариши мумкин: унинг пасайишига ва кўпайишига қараб. Ўз навбатида, ҳарбий-сиёсий муносабатларнинг динамикаси ёки барқарорлиги энг умумий маънода икки омил билан белгиланади: ҳарбий сиёсат субъектларининг манфаатлари ва имкониятлари ўзгариши ёки барқарорлиги ва айрим давлатлар ва гуруҳлар ўртасидаги давлатларнинг кучлар мувозанати динамикасидир.

Келажакда ҳарбий таҳдидни камайтириш давлатлараро муносабатларнинг барча жиҳатларида халқаро ҳуқуқнинг барча тушунилган тамойиллари учун бир маънода киритилишини, қуролланиш пойгасини миқдорий ва сифат жиҳатидан тўлиқ тўхтатилишини, қуролли кучлар ва қуролланишни янада қисқартиришни, шакллантиришни назарда тутди. Пайдо бўлган давлатлараро, минтақавий ва жаҳон ҳарбий-сиёсий ва бошқа муаммоларни блокировка қилиш ва ҳал қилишнинг ишончли халқаро механизмлари, бу мамлакатлар ва халқлар ўртасидаги муносабатларни ёмонлаштириши мумкин.

Ҳарбий хавфсизлик давлат сифатида кўплаб объектив ва субъектив шароитларга боғлиқ - омилларга:

- ички ва ташқи сиёсат;
- мамлакат мудофаасини мустаҳкамлаш бўйича иқтисодий чоралар;
- ижтимоий ва миллий сиёсат, халқнинг маънавий салоҳияти;
- ахборот муҳити;
- геосиёсий шароит, давлатнинг ҳарбий-стратегик позицияси, ҳарбий оператсиялар театрларини тайёрлаш;
- қуролли кучларни қуриш, уларни ватанни ҳимоя қилишга тайёрлаш;
- таълим, фан ва технологияларни ривожлантириш;
- ҳарбий бўлмаган сафарбарлик машғулотлари, фуқаро мудофааси, оммавий мудофаа ишлари.

Ҳарбий хавфсизлик тизимларининг жуда хилма-хил, кенг тарқалган типологияси мавжуд. Типология қуйидагиларга асосланиши мумкин:

а) фазовий ва ҳудудий камраб олиш - бу борада миллий (миллий-давлат), коалиция, минтақавий ва глобал (умумий) ҳарбий хавфсизлик тизимлари ажралиб туради;

б) қўллаб-қувватлаш усуллари - бу йерда ноқонуний ҳарбий куч, қонуний ҳарбий куч ва зўравонликсиз ҳарбий хавфсизлик тизимларини ажратиш кўрсатиш мумкин;

в) атроф-муҳит билан алмашилиш хусусияти бўйича - очик, изолятсия қилинган ва ёпиқ;

г) ўзгариш турлари бўйича - консерватив ва ривожланаётган.

Россия давлатининг ҳарбий хавфсизлик тизими томонидан амалга оширилаётган муҳим вазифаларнинг хусусиятлари қуйидагиларни ўз ичига олади:

а) шахснинг, жамиятнинг, давлатнинг ҳаётий манфаатларига ташқи ва ички ҳарбий хавф ва таҳдидларни аниқлаш ва башорат қилиш, уларнинг манбаларини аниқлаш;

б) ташқи ва ички ҳарбий хавф-хатарларни, хавфларни, қаҳриқларни, беқарорлаштирувчи омилларни олдини олиш ва зарарсизлантириш бўйича чора-тадбирлар мажмуини амалга ошириш;

в) ҳарбий хавфсизликни таъминлаш кучлари ва воситаларини яратиш ва уларни доимий тайёрликда сақлаш, уларни самарали бошқариш;

г) ҳарбий хавфни тўғридан-тўғри таҳдидга айлантирганда - бостириш, локализатсия қилиш ва керак бўлганда уни йўқ қилиш.

Барча олдинги асрларда ҳарбий хавфсизликни таъминлаш моделлари қуйидаги вариантларга қисқартирилди:

а) кучли давлатга ега бўлган ҳарбий иттифок асосида ҳарбий хавфсизликни таъминлаш, ушбу иттифокда иштирок этиш;

б) ҳарбий иттифокқа таяниб, унинг аъзоси бўлмасдан, балки уни қўллаб-қувватлаган ҳолда ўзининг ҳарбий хавфсизлигини таъминлаш;

в) геосиёсий жиҳатдан фаол давлат раҳбарига таяниб, ҳарбий хавфсизликни таъминлаш;

г) ўз кучларига таяниб ҳарбий хавфсизликни таъминлаш;

д) бетарафлик сиёсати орқали ҳарбий хавфсизликни таъминлаш.

Замонавий шароитда ушбу моделлар қуйидаги шаклга ега:

а) ушбу блокга аъзо бўлган НАТОга таяниб, ҳарбий хавфсизликни таъминлаш;

б) Америка Қўшма Штатларига асосланган ҳарбий хавфсизликни таъминлаш;

в) ўз кучларига таяниб, ҳарбий хавфсизликни таъминлаш;

г) бетарафлик сиёсати орқали ҳарбий хавфсизликни таъминлаш.

Хавфсизликни таъминлаш шакллари қаторида биз бошқа давлатлар билан ҳарбий-сиёсий интегратсияни қайд етамиз. Ўз навбатида, ушбу интегратсия 3 турда амалга оширилиши мумкин:

- давлатлар ўртасидаги ҳарбий ёки ҳарбий-сиёсий ҳамкорлик (ягона мувофиқлаштирувчи органлар, ягона ёки бирлашган қўмондонлик бўлмаган тақдирда махсус давр учун иттифоқчилик мажбуриятлари);

- ҳарбий ёки ҳарбий-сиёсий иттифоқ (доимий ишлайдиган сиёсий ва ҳарбий органлар тизими, бирлашган ёки бирлашган ҳарбий тузилмалар, кучлар ва активлар гуруҳлари, ўзаро келишилган оператив режалар ва қўшинлар ва штабларни тайёрлаш режалари);

- чуқур ҳарбий интегратсия (қарорлари иштирокчи давлатлар учун мажбурий бўлган, миллатлараро кучларга ега коалиция тузилмалари билан, умумий (миллийдан ташқари) ҳарбий бюджетга ега, ягона қуролли куч билан, ягона коалиция қўмондонлиги остида).

3. Россия давлатининг ҳарбий хавфсизлиги бўйича миллий хавфсизлик стратегияси

Ҳарбий хавфсизлик давлатнинг ҳарбий ташкилоти ва мудофаа салоҳиятини ривожлантириш ва такомиллаштириш, шунингдек ушбу мақсадлар учун ййетарли молиявий, моддий ва бошқа ресурсларни ажратиш орқали таъминланади.

Миллий мудофаанинг стратегик мақсадларига эришиш миллий хавфсизликни таъминлаш тизимини ишлаб чиқиш, истиқболли ҳарбий-техник сиёсат юритиш ва ҳарбий инфратузилмани ривожлантириш, шунингдек, давлатнинг ҳарбий ташкилотини бошқариш тизимини такомиллаштириш ва бир қатор дастурларни амалга ошириш орқали амалга оширилади (ҳарбий хизмат нуфузини ошириш бўйича чора-тадбирлар).

Россия Федератсиясининг миллий мудофаа ва ҳарбий ривожланиш соҳасидаги давлат сиёсати, шу жумладан Иттифоқ давлати доирасида узок муддатли истиқболда Россия Федератсияси Қуролли Кучлари, бошқа қўшинлари, ҳарбий тузилмалари ва тузилмаларини такомиллаштиришга қаратилган (ҳарбий-сиёсий вазиятни ривожлантиришнинг ҳар қандай шароитида хавфсизликни таъминлаш, давлат суверенитети ва ҳудудий яхлитлиги).

Россия Федератсиясининг ҳарбий хавфсизлигига таҳдидлар қатор ййетакчи хорижий давлатларнинг қуйидаги сиёсатидир:

- юқори аниқликдаги, ахборот ва бошқа юқори технологик уруш воситаларини, ядро бўлмаган ускуналардаги стратегик қуролларни ишлаб чиқариш орқали ҳарбий соҳада, биринчи навбатда, стратегик ядро кучларида катта устунликка эришиш;

- қуrolланиш пойгасининг янги босқичига ўтишга қодир бўлган глобал ракетага қарши мудофаа тизимини яратиш ва йерга яқин космосни ҳарбийлаштириш;

- ядровий, кимёвий, биологик технологияларнинг тарқалиши, оммавий қирғин қуrollари ёки уларнинг таркибий қисмлари ва транспорт воситаларини ишлаб чиқариш.

Россия Федератсияси ва унинг иттифоқчиларининг ҳарбий хавфсизлиги ҳолатига салбий таъсири қуrollарни чеклаш ва қисқартириш соҳасидаги халқаро келишувлардан чиқиш, шунингдек, давлат ва ҳарбий бошқарув тизимларининг барқарорлигини бузишга қаратилган ҳаракатлар билан кучаймоқда (ракета ҳужумидан огоҳлантириш, космик назорат ва стратегик ядровий кучларнинг фаолияти., ядровий қуrol сақланадиган омборлар, атом энергетикаси, атом ва кимё саноати ва бошқа потентсиал хавфли объектлар).

Россия Федератсияси миллий мудофаа соҳасида узоқ муддатли давлат сиёсатини фундаментал контсептуал, дастурий ҳужжатлар тизимини ишлаб чиқиш, шунингдек режалаштириш ҳужжатлари, давлат ҳокимияти органлари, муассасалари, корхоналари фаолиятини қонунчилик билан тартибга солиш нормаларини ишлаб чиқиш орқали амалга оширади, иқтисодиётнинг реал сектори ташкилотлари, тинчлик ва уруш даврида фуқаролик жамияти институтлари, шунингдек миллий мудофаа манфаатлари йўлида мамлакат мудофааси кучлари, воситаларини, тармоқ ва транспорт инфратузилмасини такомиллаштиришдан иборатдир.

Ўрта муддатли истиқболда миллий мудофаани мустаҳкамлашнинг асосий вазифаси - бу ташкилий тузилма ва қўшинларнинг ҳудудий асосларини такомиллаштириш орқали стратегик ядро кучларининг салоҳиятини сақлаб, Россия Федератсияси Қуrollи Кучларининг сифат жиҳатидан янги қиёфасига ўтиш ва кучлар, доимий тайёрлик бўлинмаларининг сонини кўпайтириш, шунингдек оператив ва жанговар тайёргарликни такомиллаштириш, қўшинлар ва кучларнинг турлараро ўзаро таъсирини ташкил этишдир.

Шу мақсадда Россия Федератсияси Қуrollи Кучлари, бошқа қўшинлар, ҳарбий тузилмалар ва органларни бошқариш тизими, шу жумладан кадрлар тайёрлаш ва зарур инфратузилмани ривожлантириш, захирада қолиш учун мақбул механизмлар ишлаб чиқилмоқда. Ҳарбий хизматнинг обрўси ва офитсерлар мақоми кўтарилмоқда, қуrol, ҳарбий ва махсус техникани, шу жумладан алоқа, разведка, электрон уруш ва назоратни ривожлантириш, яратиш ва модернизатсия қилиш бўйича давлат дастурлари ва буйруқлари бажарилмоқда.

Ўрта муддатли истиқболда федерал ижро этувчи ҳокимият органлари томонидан Россия Федератсияси Қуrollи Кучлари, бошқа қўшинлар, ҳарбий тузилмалар ва органлар учун қуrol-яроғ, ҳарбий ва махсус техника буюртмаларининг ягона тизимига ўтиш, шунингдек логистиканинг ягона тизимига ўтиш ва техник ёрдамни тўлдириш керак. Давлат ва сафарбарлик захираларида моддий ресурслар захираларини сақлашни ҳамда бошқа

давлатлар билан ҳарбий хавфсизлик соҳасида ҳамкорликни норматив-ҳуқуқий тартибга солиниши керак.

Ўрта муддатли истиқболда Россия Федератсиясининг ҳарбий-саноат комплексини қайта қуриш, оптималлаштириш ва ривожлантириш Россия Федератсияси Қуrolли Кучлари, бошқа қўшинлари, ҳарбий тузилмалари ва органларини ҳар томонлама ва ўз вақтида таъминлаш бўйича вазифаларни ҳал қилиш билан мувофиқлаштирилади (замонавий қуrol ва махсус техника турлари).

4. Ўзбекистон Республикасининг Мудофаа доктринаси тўғрисида қонуни (2018 йил 9-январ, ЎРҚ-458-сон)

Ўзбекистон Республикасининг Мудофаа доктринаси умумий қоидалари:

1. Ўзбекистон Республикасининг Мудофаа доктринаси ҳарбий соҳада Ўзбекистон Республикаси миллий хавфсизлигини таъминлашга доир принциплар ва ёндашувларни белгилайди.

2. Ўзбекистон Республикаси Доктринанинг мудофаа хусусиятига егаллигини тасдиқлайди. Ўзбекистон Республикаси ҳеч бир давлатни ўзининг душмани деб ҳисобламайди ва барча мамлакатлар билан муносабатларни мамлакат миллий манфаатларининг устуворлиги асосида ҳамда халқаро ҳуқуқнинг умум еътироф этилган принциплари ва нормаларини инобатга олган ҳолда, ўзаро наф қўриш, тенг ҳуқуқлилиқ ҳамда бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик, барча низоли масалаларни тинч воситалар ва музокаралар йўли билан ҳал қилиш, давлатлараро шаклланган чегараларнинг бузилмаслиги ва ўзгармаслигини тан олиш асосида қуради.

3. Доктрина:

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Миллий хавфсизлик концепцияси ва бошқа қонун ҳужжатларига асосланади, халқаро ҳуқуқнинг, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Уставининг принциплари ва нормаларига, шунингдек Ўзбекистон Республикаси иштирокчиси бўлган халқаро шартномаларга таянади;

мамлакатнинг миллий манфаатларидан, жаҳондаги ва минтақадаги ҳарбий-сиёсий вазиятдан, ҳарбий соҳада миллий хавфсизликка бўлган таҳдидлар даражасидан, замонавий ҳарбий можароларнинг хусусиятидан келиб чиқади;

Ташқи сиёсий фаолият концепциясининг ва мамлакат мудофаасини режалаштиришга доир бошқа ҳужжатларнинг асосий қоидаларини инобатга олади;

ҳарбий можароларнинг олдини олиш, ҳаётий муҳим миллий манфаатларни ҳимоя қилиш бўйича давлат, жамият ва фуқаролар фаолиятини ташкил этиш йўналишлари ва усуллари очиқ беради;

давлатнинг келажақда мудофаа соҳасидаги сиёсати устуворликларини, Ўзбекистон Республикаси Қуrolли Кучларини (бундан буён матнда Қуrolли Кучлар деб юритилади) тайёрлаш, қуриш ва қўллашнинг асосий принциплари ва йўналишларини белгилайди.

4. Доктринани рўёбга чиқариш Ўзбекистон Республикасининг миллий хавфсизлигини таъминлаш бўйича ягона давлат сиёсати доирасида амалга оширилади.

5. Ушбу Доктринада қуйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:

алоҳида давр — сафарбарлик (ҳарбий ҳолатни жорий этиш) тўғрисида қарор қабул қилинган пайтдан бошланадиган давр, шу жумладан ҳарбий ҳаракатлар олиб бориладиган бутун давр;

давлатнинг ҳарбий ташкилоти — давлат бошқаруви ва ҳарбий бошқарув органларининг, Қуролли Кучларнинг, уруш даври учун тузиладиган бошқа органлар, муассасалар ва махсус тузилмаларнинг, шунингдек мудофаа саноати комплекси мажмуи бўлиб, уларнинг биргаликдаги фаолияти ҳарбий хавфсизликни таъминлаш борасидаги вазифаларни ҳал этишга қаратилган бўлади;

мамлакат мудофааси — Ўзбекистон Республикасининг суверенитетини, ҳудудий яхлитлигини, аҳолисининг тинч ҳаёти ва хавфсизлиги ҳимоя қилинишини таъминловчи сиёсий, иқтисодий, ҳарбий, ижтимоий-ҳуқуқий, ахборотга оид, ташкилий ва бошқа тусдаги чоратadbирлар тизими;

миллий хавфсизликка ҳарбий соҳадаги таҳдидлар — Ўзбекистон Республикасига қарши ҳарбий куч қўлланилиши ҳақиқатан мумкинлигини тавсифловчи омиллар;

ноқонуний қуролли тузилмалар — миллий ва халқаро қонун ҳужжатларига ҳилоф равишда шакллантирилган, террорчилик, экстремистик, жиноий ёки бошқа мақсадларни кўзловчи қуролли бирлашмалар, отрядлар, ғуруҳлар;

таҳдид солувчи давр — вақтнинг турли муддат давом этадиган, қоида тариқасида, ҳарбий можаро бошланишидан олдинга тўғри келадиган ҳамда ҳарбий-сиёсий вазият ўта кескинлашганлиги билан тавсифланадиган даври;

фавқулодда вазият — одамлар қурбон бўлишига, уларнинг соғлиғи ёки атроф-муҳитга зарар йетишига, жиддий моддий талафотлар келтириб чиқаришга ҳамда одамларнинг ҳаёт фаолияти шароити издан чиқишига олиб келиши мумкин бўлган ёки олиб келган авария, ҳалокат, хавfli табиий ҳодиса, табиий ёки бошқа офат натижасида муайян ҳудудда юзага келган ҳолат;

қуролли можаро — давлатлар ўртасидаги (халқаро қуролли можаро) ёки бир давлат ҳудуди доирасидаги (ички қуролли можаро) қарама-қарши томонлар ўртасидаги иқтисодий, сиёсий, миллий, етник, диний ва бошқа зиддиятларни ҳал этиш мақсадидаги миқёси чекланган қуролли тўқнашув (ҳаракат, жанжал) бўлиб, бунда уруш ҳолати эълон қилинмайди;

ҳарбий можаро — давлатлар ўртасидаги ёки давлатнинг ички қарама-қаршиликларини ҳарбий куч қўллаган ҳолда ҳал этиш шакли бўлиб, бу қуролли кураш олиб боришнинг барча турларини, шу жумладан урушлар ва қуролли можароларни қамраб олади;

ҳарбий тажовуз — Ўзбекистон Республикасининг суверенитетига, ҳудудий яхлитлигига ва давлат мустақиллигига қарши ҳарбий кучни қўллаш;

ҳарбий хавфсизлик — миллий манфаатларнинг ҳарбий соҳада давлат хавфсизлигига бўлган таҳдидлардан ҳимояланганлик ҳолати.

Оммавий қирғин қуроллари тарқатиш муаммолари

1. Оммавий қирғин қуроллари турлари

Оммавий қирғин қуроллари қирғин ва йўқ қилиш бўйича одатий қурооллардан бир неча барабар катта бўлган уруш қурооллари киради. 1948 йилдан бери бундай қуроолларга, авваламбор, ядро қурооллари, шунингдек кимёвий ва биологик қурооллар киради. Тарихий маънода биринчи навбатда кимёвий ва бактериологик ёки биологик қурооллар пайдо бўлган.

Биринчи жаҳон уруши пайтида кимёвий қурол биринчи бўлиб Германия томонидан, кейин еса бошқа мамлакатлар томонидан қўлланилган. Уни ишлатишнинг сўнгги ҳолати Ерон ва Ироқ ўртасидаги уруш пайтида, еронликлар тинч аҳолига қарши кимёвий қурол ишлатган. Бироздан кейин, жаҳон урушлари орасидаги даврда биологик қуроолларни яратиш бошланди. Енг амбитсияли дастур Япония томонидан бошланган.

Жаҳон ҳамжамияти мавжуд оммавий қирғин қуроолларининг ўзига хос хавфлилигини тезда англаб йетди. 1925 йилда аллақачон урушда бўғувчи, захарли ёки бошқа шунга ўхшаш газлар ва бактериологик воситалардан фойдаланишни тақиқловчи Женева протоколи имзоланди. Ушбу ҳужжатнинг таъсири тўхтамади, аммо кимёвий ва биологик қуроолларни тўплаш ва такомиллаштириш. Яхшиямки, Иккинчи Жаҳон уруши пайтида фашистлар Германиясида жуда катта миқдордаги кимёвий қурол захиралари мавжудлиги уларни ишлатиш билан бирга бўлмаган. Хусусан, чунки Гитлерга қарши коалиция мамлакатларининг жавоб чоралари хавфи жуда катта еди.

Оммавий қирғин қуроолларининг (кимёвий ва биологик) ушбу икки турига келсак, халқаро ҳамжамият катта ютуқларга еришди: ушбу турдаги қуроолларни тўлиқ тақиқловчи иккита конвенция, иккита халқаро шартнома мавжуд. Булар кимёвий қурооллар тўғрисидаги конвенция ва биологик қурооллар тўғрисидаги конвенция.

Ядро қурооллари билан боғлиқ вазият кимёвий ва биологик қуроолларга нисбатан бўлгани каби тўғридан-тўғри эмас. Ядро қурооллари ҳали ҳам тақиқланган эмас. Бундан ташқари, у тобора долзарб бўлиб бормоқда, жумладан, давлатларнинг ҳарбий режаларида.

Ядро даври 1945 йилда бошланди, ўшанда Қўшма Штатлар биринчи бўлиб синовдан ўтган ва амалда ядро қуролини ишлатган биринчи ва ҳозиргача ягона давлат бўлган (6 ва 9 августда Хиросима ва Нагасакида). АҚШдан кейин Совет Иттифоқи ергашди, у биринчи ядро портловчи мосламасини 1949 йилда Қозоғистонда Семипалатинск полигонида синовдан ўтказди.

1952 йилда Буюк Британияда, 1960 йилда Франтсияда ва ниҳоят 1964 йилда Хитойда ядро қурооллари яратилди. 1998 йилда Ҳиндистон ва Покистон ядро қуроолларини синовдан ўтказдилар. Амалдаги барча мутахассисларнинг фикрига кўра, Исроилда ҳам ядро қуроли мавжуд. Шундай қилиб, биз

ҳозирда расмий деб номланган бешта ва норасмий учта давлат ҳақида гаплашмоқдамиз (улар Ҳиндистон, Покистон ва Исроил).

Ядро қуроли пайдо бўлганидан бери СССР уларни тақиқлаш ва ҳарбий арсеналлардан чиқиб кэтиш учун курашни бошлади. 1946 йил 19 июнда СССР БМТнинг Атом энергияси бўйича комиссиясига оммавий қирғин мақсадида атом энергиясидан фойдаланишга асосланган қуроллари ишлаб чиқариш ва улардан фойдаланишни тақиқлаш тўғрисидаги халқаро конвенция лойиҳасини тақдим етди. Ушбу лойиҳа конвенциянинг барча иштирокчиларига ҳеч қандай шароитда атом қуролини ишлатмаслик, уларни ишлаб чиқаришни ва сақлашни тақиқлаш ҳамда тайёр ва ишлаб чиқаришдаги қуроллarning барча захираларини уч ой ичида йўқ қилиш мажбуриятини ўз зиммаларига олишни таклиф қилди.

1968 йилда Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги Шартнома тузилиб, 1970 йилда кучга кирди. 1978 йилда СССР ҳеч қачон ядро қуролини ишлаб чиқариш ва сотиб олишдан бош тортган ва унга ега бўлмаган давлатларга қарши фойдаланмаслигини эълон қилди. Уларнинг ҳудудида ... СССРнинг ушбу баёноти кейинчалик Россия томонидан қайта кўриб чиқилди.

1986 йил январ ойида М.С. Горбачёв 2000 йилгача барча ядро қуроллари йўқ қилиш ва ядросиз дунё яратиш дастурини илгари сурди, бу еса ҳақиқатга мос келмади.

СССРдан фарқли ўлароқ, Америка Қўшма Штатлар, Буюк Британия ва Франция ядро қуроллари тақиқлаш ва уларнинг захираларини бутунлай йўқ қилиш зарурлигини ҳеч қачон эълон қилмадилар, чунки улар ядро қуролини ўзларининг миллий хавфсизлигини кафолатлашнинг зарурий элементи деб ҳисоблашди. Айтиш мумкинки, Совет Иттифоқи қулаганидан кейин Россиянинг ядро қуролига бўлган муносабат масаласидаги позицияси сезиларли эволюцияни бошдан кечирди ва энди асосан ядро бешлиги деб номланган Ғарб аъзоларининг позициясига тўғри келади.

Ҳозирги вақтда ядровий қуролга Россия миллий хавфсизлигини ҳимоя қилишнинг ҳал қилувчи воситаси сифатида жуда узоқ вақт тайёрланган.

2. Ядро қуроли тарқатмаслик режими

Ядро қуроли тарқатмаслик тўғрисидаги Шартнома барча тарқатмаслик режимининг асосидир. Ушбу шартнома асосида ядро қуроли тарқатмаслик деб аталадиган режим яратилди ва мавжуд бўлиб қолмоқда. Ушбу режимнинг таркибий элементлари қандай?

1. Ядро қуролидан холи зоналар.

2. Ядро соҳасидаги экспорт назорати механизмлари (бу Ядро йетказиб берувчилар гуруҳи ва Занггер қўмитаси деб аталади).

3. Ядро синовларини тақиқлаш тўғрисидаги шартнома.

4. Халқаро Атом Энергияси Агентлиги (МАГАТЭ).

Ядро қуролидан холи зоналар.

Ядро қуроли тарқатмаслик халқаро режимининг минтақавий тўлдирувчиси бу ядро қуролидан холи зоналар бўлиб, уларни яратиш 1950-йилларда, яъни тарқатмаслик тўғрисидаги Шартнома тузилишидан олдин

бошланган. Шартноманинг ўзида ҳар қандай давлатлар гуруҳининг ушбу зоналарни ядро қуролидан холи қилиш ҳуқуқини таъминлайдиган Йеттинчи моддаси мавжуд. Бугунги кунга қадар тўртта шундай зона шаклланди:

- Лотин Америкасида бу Тлателолко шартномаси бўлиб, 1967 йил 14 февралда имзоланиши учун очилган ва ҳозирда аслида Лотин Америкаси ва Кариб денгизининг барча давлатларини ўз ичига олади;

- Тинч океанининг жанубида, имзолаш учун 1985 йил 6 августда очилган Раротонга шартномаси;

- Жануби-Шарқий Осиёда - 1995 йил 15 декабрда имзолаш учун очилган Бангкок шартномаси;

- Африкада бу Пелиндаба шартномаси бўлиб, 1996 йил 11 апрелда имзоланиши учун очилган.

Ушбу сўнгги шартнома кучга киргандан сўнг (у ҳали кучга кирмаган), ядро қуролидан холи зоналар режими билан қамраб олинган давлатлар сони 110 дан ошади. Яъни дунёдаги аксарият давлатлар, НПТда иштирок этишдан ташқари, минтақавий келишувлар ҳам бор, унга кўра улар ядро қуролига ега бўлмаслик мажбуриятини олган.

Бундан ташқари, ҳозирда Марказий Осиёда худди шундай зонани тузиш бўйича музокаралар олиб борилмоқда. Ушбу музокараларни Совет Иттифоқининг собиқ беш республикаси - Қозоғистон, Ўзбекистон, Тожикистон, Туркменистон ва Қирғизистон олиб бормоқда. Бошқа зоналар учун ҳам таклифлар мавжуд, аммо улар ҳали ҳам таклиф даражасида.

Ядро соҳасидаги экспортни бошқариш механизмлари.

Ядро қуроллари тарқалишининг олдини олишнинг муҳим воситаси экспорт назорати деб аталади, яъни ядровий материаллар, технологиялар ва ускуналарнинг узатилишини назорат қилиш. Бугунги кунда ядро соҳасида экспортни назорат қилишнинг иккита асосий механизми мавжуд. Булар Занггер қўмитаси (ЗҚ) ва ядро таъминотчилари гуруҳи (ЯТГ) бўлиб, улар ядро қуролини яратишда ишлатилиши мумкин бўлган товарлар ва технологияларни экспорт қилишни назорат қилиш учун мўлжалланган.

1971 йилда биринчи шундай режим - Занггер қўмитаси (унинг биринчи раиси Швейтсария Занггер номи билан аталган) ташкил этилди. Бу Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги Шартноманинг Учинчи моддасига асосланиб, унга биноан шартноманинг ҳар бир иштирокчиси агар ушбу материаллар ва жиҳозлар МАГАТЕ хавфсизлик чоралари билан қамраб олинмаса, ҳеч қандай давлатга ядро материаллари ва ускуналарини бермаслик мажбуриятини олган. Занггер қўмитаси экспорти чекланиши керак бўлган материаллар ва ускуналарни аниқлади ва "Триггер рўйхати" тузилди. Шунингдек, ушбу материаллар ва ускуналар экспортини тартибга солиш учун миллий қонунчиликка киритилиши керак бўлган қоидалар ва тартиблар белгилаб қўйилган.

Афсуски, ушбу қўмита ўша пайтда Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги Шартноманинг аъзолари бўлмаган ва шу билан бирга ривожланган атом саноати бўлган, ядро материаллари ва ускуналари билан фаол савдо қиладиган давлатларни қамраб олмаган (масалан, Франтсия).

Шунинг учун 1975 йилда ядро материаллари, ускуналари ва технологияларининг асосий йўтказиб берувчилари ва ишлаб чиқарувчиларини бирлаштирган "Ядро йўтказиб берувчилар гуруҳи" ташкил этилди. 1977 йилда у ядровий таъминотни амалга ошириш бўйича кўрсатмаларни қабул қилди, унда бирлаштирилган Триггерлар рўйхатига қўшимча равишда экспорт назорати остида бўлган бир қатор бошқа товарларни ўз ичига олган ва шу билан ядровий экспортни бошқариш тизимини янада кучайтирган.

Ядро синовларини тақиқлаш тўғрисидаги шартнома.

Ядро қуролини тарқатмаслик режимининг яна бир муҳим элементи бу Ядро синовларини ҳар томонлама тақиқлаш тўғрисидаги шартнома бўлиб, 1996 йил 24 сентябрда Нью-Ёркда имзоланиши учун очилган. Бугунги кунга келиб, 172 давлат имзолаган ва 116 давлат уни ратификация қилган. Афсуски, у ҳали кучга кирмаган, чунки унинг қоидаларига мувофиқ, ушбу шартнома кучга кириши учун уни ядро салоҳиятига ега бўлган 44 та давлат ратификация қилиши керак. Ушбу 44 та давлатдан шу пайтгача 32 та давлат ушбу шартномани ратификация қилган, шу жумладан Россия ҳам 2000 йилда бунимзолаган. Қолган 12 та давлат орасида Ҳиндистон, Шимолий Корея ва Покистон ҳали ҳам шартномани имзоламаган ва ҳали ҳам Хитой томонидан тасдиқланмаган (Қўшма Штатлар ва Исроил, Ерон, Миср ва ҳк каби ядро бўлмаган бошқа 7 давлат).

Халқаро атом энергияси агентлиги.

МАГАТЕ (МАГАТЭ) атом энергиясидан тинч мақсадларда фойдаланиш соҳасидаги ҳамкорликни ривожлантириш бўйича халқаро ташкилотдир. 1957 йилда ташкил этилган. Бош қароргоҳи Вена шаҳрида жойлашган (Халқаро Вена маркази).

Агентлик БМТ тизимида мустақил ҳукуматлараро ташкилот сифатида ташкил топди ва Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги Шартноманинг пайдо бўлиши билан унинг фаолияти алоҳида аҳамиятга ега бўлди, чунки НПТ ҳар бир иштирокчи давлат учун кафолатлар беришни мажбурий қилди (Халқаро атом энергияси агентлиги билан келишув).

МАГАТЕ (Халқаро атом энергияси агентлиги) иккита асосий функцияга ега - назорат ва ҳамкорлик:

- атом энергиясининг фақат тинчлик мақсадларида ишлатилишини ва ядровий материалларнинг ҳарбий мақсадларга ўтказилмаслигини таъминлаш бўйича чора-тадбирларнинг бутун тизимини қўллаш орқали назорат қилиш;

- аъзо давлатларга ёрдам кўрсатиш ва атом энергиясидан, масалан, ядро энергетикаси, соғлиқни сақлаш, қишлоқ хўжалиги, фан, таълим каби мақсадлардан тинч мақсадларда фойдаланиш соҳасида илмий-техник ҳамкорликни ривожлантириш.

Шуни таъкидлаш керакки, МАГАТЭнинг иккала вазифаси - ҳам назорат, ҳам ҳамкорлик функциялари - ядровий ва ядровий бўлмаган давлатлар манфаатлари мувозанатини таъминлайди.

МАГАТЭнинг (Халқаро атом энергияси агентлиги) асосий органлари:

- Ҳозирги кунда Венада бўлиб ўтаётган Бош конференция ва унинг навбатдаги сессияси ертага тугаши керак. Бу агентликнинг барча аъзоларидан иборат ва йилига бир марта сентябрда йиғилади;

- 35 кишидан иборат ва ҳар йили тўртта сессияда йиғиладиган Бошқарув Кенгашидир. Яқинда сентябр ойида Бошқарувчилар кенгашининг мажлиси бўлиб ўтди, унда Ерон ядро дастури кўриб чиқилди;

- Бош директор бошчилигидаги МАГАТЕ Котибияти.

Бугунги кунда 137 та давлат Агентликка аъзо.

МАГАТенинг (Халқаро атом энергияси агентлиги) назорат вазифаси Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги Шартноманинг иштирокчиси бўлган давлат тегишли ядровий материал ёки жиҳозлардан ҳарбий ёки декларация қилинмаган мақсадларда фойдаланмаслигини таъминлаш учун ташкилий ва техник текшириш чоралари тизимини қўллашдир. Ядро қуролига ега бўлган давлатлардан тасдиқлаш тўғрисидаги битимлар тузилиши талаб этилмаса ҳам, улар МАГАТЕ (Халқаро атом энергияси агентлиги) кафолатлари уларга ҳам тегишли бўлишини таъминлаш учун шундай қилишди. Россия МАГАТЕ билан шундай келишувга ега. Бу асосан сиёсий сабабларга кўра ошкораликни, оширишга қаратилган қадам ва Шартномадаги манфаатлар мувозанатини сақлаш нуктаи назаридан амалга оширилди.

(Халқаро атом энергияси агентлиги) МАГАТЕ томонидан тасдиқланган фаолият ёки хавфсизлик чораларига келсак, вақт ўтиши билан муҳим эволюция содир бўлди. Бу Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги Шартнома кучга киргунга қадар ҳам, яқка тартибдаги ядровий иншоотлар учун хавфсизлик тўғрисидаги битимлар билан бошланган. Шартнома кучга киргандан сўнг, ядровий қуролга ега бўлмаган давлатларнинг барча тинчликпарварлик фаолиятини қамраб оладиган кафолатлар ёки назорат тўғрисида битимлар тузила бошланди. Аммо, албатта, фақат у ёки бу давлат томонидан эълон қилинган тадбирлар учун.

1990-йилларнинг бошларида Ироқ ва Кореядаги воқеалар мавжуд бўлган кафолатлар тизимининг жиддий камчиликларини бутун дунёга намоён қилди. Чунки бу Агентликнинг эълон қилинмаган, яширин ядро фаолиятини аниқлашга тўсқинлик қилди. Шу сабабли, 1993 йилда МАГАТЕ (Халқаро атом энергияси агентлиги) хавфсизлик чораларини такомиллаштира бошлади ва 1997 йилга қадар Агентликнинг декларацияланган ядровий материаллар ва фаолиятни аниқлаш бўйича имкониятларини сезиларли даражада кенгайтирган Қўшимча Протоколни ишлаб чиқди ва шу билан МАГАТЕ маълумотларга, ядро иншоотларига кенг ҳуқуқларни тақдим қилди (ва бошқа жойлар). Бугунги кунга келиб Қўшимча протокол 83 та давлат, шу жумладан барча ядровий давлатлар томонидан имзоланган. Россия ушбу протоколни 2000 йил 22 мартда имзолади.

Кафолатларни таъминлашнинг асосий усули - бу ядро материалларини ҳисобга олиш ва назорат қилиш, булар учун давлатлар ҳисобга олиш ва назорат қилишнинг миллий тизимини яратадилар ва юритадилар. Мамлакатлар Агентликка ўзлари олиб қирадиган ёки ишлаб чиқарадиган

ядро материаллари тўғрисида махсус декларатсияларни тақдим этишади ва барча жойлар тўғрисида ҳисобот беришади. МАГАТЕ инспекторлари мустақил текширув ўтказадилар ва давлат баёнотининг тўғрилиги ва тўлиқлигини баҳолайдилар. Агар эълон қилинган материал миқдори ва унинг ҳақиқий мавжудлиги ўртасида номувофиқлик мавжуд бўлса ва уни ишончли тарзда тушунтириш мумкин бўлмаса, Бош директор МАГАТЕ Бошқарувчилар Кенгашига тегишли ҳисоботни тақдим этади ва иккинчиси бу ҳақда Агентликнинг барча аъзоларини хабардор қилади. МАГАТЕ низоми ва кафолатлар тўғрисидаги битимлар бузувчиларга қарши қатор санкцияларни белгилайди:

- Агентлик ёрдамнинг тугатилиши;
- лойиҳаларни амалга оширишда ёрдам бериш учун Агентлик томонидан тақдим этилган барча жиҳозлар ва материалларни олиб ташлаш;

МАГАТЕ (Халқаро атом энергияси агентлиги) аъзосининг ҳуқуқлари ва имтиёзларидан фойдаланишни тўхтатиб қўйиш.

Аммо шуни англаш керакки, МАГАТЕ (Халқаро атом энергияси агентлиги) хавфсизлик тизимлари ядровий материалнинг тинчлик йўлидан ҳарбий эҳтиёжларга йўналишини жисмонан тўсқинлик қила олмайди, балки фақат муҳофаза қилинадиган материални бошқа томонга йўналтириш ёки муҳофаза қилинадиган объектдан суиистеъмол қилишни аниқлаш ва кўриб чиқиш ва бошлашга имкон беради. Шунинг учун, маълум даражада, МАГАТЕ (Халқаро атом энергияси агентлиги) назорати фаолиятининг амалий аҳамияти ва самарадорлиги давлат ва хусусан, алмаштиришни амалга ошириш ниятида бўлганлар, Агентликнинг бундай ноқонуний нарсаларни аниқлаш қобилиятини қандай баҳолашига боғлиқ.

Шу билан бирга, Россия ушбу муаммоларнинг йечимини босим ва кучли ҳаракатлар билан эмас, балки халқаро ҳуқуқий майдонни мустаҳкамлаш ва ушбу соҳадаги халқаро ҳамкорликни кенгайтириш орқали эришиш керак, деб ҳисоблайди. Бу йерда бизда ижобий натижаларга мисоллар мавжуд. Бу, хусусан, Ливия ва Ерон томонидан МАГАТЕ (Халқаро атом энергияси агентлиги) билан кафолатлар тўғрисидаги битимга қўшимча протокол имзоланишидир.

Дунёдаги ягона супер кучнинг заифлигини очиб берган 2001 йил 11 сентябр воқеаларидан сўнг, Вашингтон ўзига қарши оммавий қирғин куролини ишлатиш еҳтимоли асосий хавфини кўрстди. Бу энди АҚШ куролни тарқатмаслик сиёсатининг асосий қисмидир. Бир қатор штатларни ёлғончи давлатлар деб эълон қилган Вашингтон оммавий қирғин куроллариининг тарқалишига қарши қўшимча ҳаракатларни амалга оширишга чақирди. Аммо, ушбу қўшимча ҳаракатларни бутун халқаро ҳамжамият билан биргаликда самарадорлигини ошириш учун аллақачон мавжуд бўлган ва жуда муваффақиятли фаолият юритаётган куролни тарқатмаслик режими асосида амалга ошириш ўрнига, Вашингтон нафақат халқаро ҳамжамиятни, шу жумладан, Қўшма Штатларнинг енг яқин иттифоқчилари, аммо моҳиятига кўра бу айнан тескари натижага олиб келиши мумкин, бир қатор

мамлакатларни оммавий қирғин қуролини олишга мажбур қилади. Бунга Шимолий Кореянинг ядро дастури ва Ероннинг ядро дастури мисол бўлади.

2001 йил 11 сентябр воқеаларидан сўнг дарҳол Америка Қўшма Штатлари Миллий Хавфсизлик стратегиясини қабул қилди, у расмий равишда олдиндан зарба бериш ва бутун дунё бўйлаб АҚШнинг бир томонлама ҳарбий ҳаракатлар тамойилини мустаҳкамлайди. Яъни, ушбу ҳужжат аслида Қўшма Штатлар қайси давлатлар ёлғончи давлатлар қаторига киришини, қайси бири оммавий қирғин қуролини қўлга киритишга интилишини ва қайси бирига қатъий назар, нима бўлишидан қатъи назар, профилактика зарбалари берилишини ўзи белгилаши фактидан келиб чиқади (улар бу ҳақда ўйлашади, халқаро ҳамжамиятнинг бошқа аъзолари). 2003 йилда АҚШнинг Ироқдаги янги стратегиясини биринчи марта қўллаш Жорж Буш маъмурияти енг яқин иттифоқчиларининг фикри билан ҳисобланмоқчи эмаслигини кўрсатди.

Америкаликлар ўзларининг стратегиясини қайта кўриб чиққанларидан сўнг, уларнинг мақсади ўзларини ядро қуролидан асрашдан ҳимоя қилиш еди, бу стратегиянинг натижаси аксинча натижадир, чунки бир қатор мамлакатлар ўзларини ҳимоя қилишнинг ягона йўли деб ўйлай бошладилар. Қўшма Штатлар ва унинг иттифоқчиларининг ҳужуми таҳдиди оммавий қирғин қуроли, биринчи навбатда ядровий қуроли соҳасида ривожланишни амалга ошириш еди. Булар Шимолий Корея ва Ерон каби мамлакатлардир.

2002 йил баҳоридан бошлаб, Америка Қўшма Штатлари томонидан уни тақиқлаш тўғрисидаги конвенцияга қарамай, янги турдаги биологик қуролини яратиш бўйича ишлар тўғрисида сигналлар пайдо бўла бошлади (генетик бомба). Бу ген тузилишини, генетик кодни, ирсият механизмларини, генетик нуқсонларни дастурлашни ўрганишда Америка илм-фан ютуқлари асосида қуролини яратишга тегишлидир. Бундай қуролини маълум генотипларга зарар йеткизиш учун мўлжалланган бўлади (Биринчи нарсалар сифатида араблар ва хитойликлар номлари берилган).

Вашингтоннинг кимёвий қуролини тақиқлаш бўйича позициясида ўзгаришлар юз берди. Хусусан, бу Қўшма Штатларнинг ушбу конвенция бўйича назорат чораларини кенгайтиришни истамаслигида намоён бўлди.

Икки томонлама стандартлар сиёсати, бир томондан, бошқа давлатлар келишилган қоидаларга риоя қилишга чақирилганда ва ўзлари учун истисно қилишганда, халқаро муносабатларда тартибсизликни келтириб чиқаради ва уларнинг ривожланишини олдиндан айтиб бўлмайди. Бу ҳолат ядро қуролини тарқатмаслик режимини кучайтиришга ёрдам бермайди, аксинча унинг янада заифлашишига олиб келади.

Бугунги кунда, бир томондан, бизда кўп йиллардан буён ўрнатилган тизим мавжуд бўлиб, у принципаиал равишда ишлайди ва бизда, 60-йилларнинг бошларида башорат қилинганидек, 50 та ядро давлатлари мавжуд, аммо бизда бешта расмий ва учта норасмий давлатлар. Бошқа томондан, биз асосан АҚШ сиёсати туфайли "давлатлар томонидан" бир қатор давлатлар ядровий қурол ва бошқа оммавий қирғин қуролини

ишлаб чиқаришни йирик давлатларнинг, биринчи навбатда, Қўшма Штатлар ҳисобланади.

3. Вертикал ва горизонтал ядро тарқалиши

Улкан ҳалокатли кучга ега бўлган ядро қуролилари, авваламбор, уруш олиб бориш воситаси сифатида эмас, балки бошқа мамлакатларга қарши сиёсий босим, тийилиш ёки қўрқитиш воситаси сифатида қаралади. Шундай қилиб, у сўзнинг кенг маъносида миллий хавфсизлик ва миллий манфаатларни таъминлаш учун жуда самарали восита ҳисобланади. Аммо айнан шунинг учун ядровий бўлмаган давлатлар, маълум шароитларда, ушбу қуролини олишга интилишади. Шундай қилиб, ядровий тийилиш доимий равишда ва доимо ўзгариб туради.

Аммо яна бир фикр-мулоҳазалар мавжуд.

Биринчидан, ядровий тарқалиш, занжирли реактсия сингари, ядро қуролига ега бўлган давлатлар клубини кенгайтиради ва шу билан мамлакатлар ўртасидаги ҳарбий-сиёсий муносабатларнинг модели сифатида ядро тўхтатувчилигини қайта-қайта такрорлайди. Бироқ, ишончли тўхтатувчиликни яратиш осон эмас ва тийилиш кўп қиррали бўлган сари, у барқарорлашмайди ва ядровий уруш хавфи катта бўлади.

Иккинчидан, ҳатто ядровий мамлакатларнинг сиёсий муносабатлари тубдан ўзгарганда ва улар бир-бирини душман сифатида қабул қилишни тўхтатганда ҳам, уларнинг қуроли кучлари ядро тарқалиши билан ифодаланадиган янги рақиблар ва янги мақсадларга ега бўладилар. Бу собиқ душманларнинг стратегик муносабатларини беқарорлаштириши ва уларнинг келиб чиқадиган барча сиёсий ва ҳуқуқий оқибатлари билан стратегик ўзаро таъсирида ядро тўхтатувчилигига эътиборни кучайишига олиб келиши мумкин.

Масалан, АҚШнинг 2002 йилдаги стратегик ракетага қарши муҳофаа тизимини (ПРО) синаб кўриш ва жойлаштириш тўғрисидаги қарори, расман асосли - ядровий ракета қуролига ега бўлган янги давлатлардан ҳимоя қилиш ва Вашингтоннинг 1972 йилдаги ПРО шартномасидан воз кечиши Россияни ўз ядросига бўлган ишончини кучайтиришга ундади (тўхтатиб туриш потенсиали). Москва қитъалараро баллистик ракеталарнинг (МБР) РГЧ ИНлар билан ишлаш муддатини узайтирди ва ҳаттоки Украинада қолган йигирмадан зиёд бундай ракеталарни сотиб олди ва шунингдек, юқори стратегик қурол тизимини гипертөвүшли маневрли каллак билан бошқараётганини эълон қилди ("ҳар қандай ракетага қарши муҳофаа" ни бузиш).

Бу ядровий қуролнинг дунё сиёсатига таъсирининг енг муҳим икки томони ўртасидаги диалектик муносабатлардир. Шунинг учун, баъзан ядро омилининг бутун эволюцияси ядро тарқалиши сифатида тавсифланади:

- етакчи ядровий давлатларнинг ядро салоҳиятини ошириш маъносида "вертикал" тарқалиши;

- қуроли кучларда ядро қуролига ега бўлган давлатлар сонини кенгайтириш шаклида "горизонтал" тарқалиш.

XX асрнинг 80-йиллари охирига келиб "вертикал" тақсимот фақат СССР ва АҚШнинг стратегик кучларида тахминан 10-12 минг ядро каллаклари даражасига йетди ва тактик ядро қуруллари (ТЯК) билан биргаликда - ҳар иккала куч учун 25-40 минг донагача мавжуддир.

"Горизонтал" тарқалиш сўнгги ярим асрда тўққизта давлатни қамраб олди (АҚШ, СССР, Буюк Британия, Франтсия, Хитой, Исроил, Жанубий Африка, Ҳиндистон, Покистон). СССРнинг қулаши натижасида бирданига тўртта давлат (Россия, Украина, Белоруссия, Қозоғистон) ядрога айланди, аммо кейинчалик уларнинг учтаси Россияга ядро қуролини топширди.

Бундан ташқари, ўша даврда ядро қуролини яратишга ҳаракат қилган ёки уни яратган, аммо у ёки бу сабаб билан уни тарқ етган ёки мажбуран қилган етти мамлакат ҳақида маълумдир (Жанубий Африка, Бразилия, Аргентина, Жанубий Корея, Тайван, Ливия, Ироқ).

Икки давлат "остона" деб ҳисобланади, яъни ядро қуролига ега бўлиш арафасида (КХДР ва Ерон). Енг ёмон вазиятда, яқин 10-20 йил ичида бир қатор бошқа мамлакатлар "ядро клуби" га қўшилиши мумкин, шу жумладан ўзларининг танловини ядросиз мақом фойдасига қайта кўриб чиқадиган мамлакатлар (биринчи навбатда Жанубий Корея, Япония, Тайван, Ливия, Сурия, Миср, Саудия Арабистони, Жазоир, Туркия, Ироқ, Бразилия, Аргентина).

Шу билан бирга, ядровий тийилиш ва ядровий тарқалиш халқаро сиёсатдаги ўрни жиҳатидан тенг келадиган ҳодиса эмас. Дастлабки босқичларда ядро тарқалиши фондида еди, чунки деярли барча халқаро сиёсат икки гигантнинг рақобати билан белгиланди. Совуқ уруш тугагандан сўнг, вазият тез ўзгариб кетди. Россия ва Америка Қўшма Штатлари ўртасидаги ядровий тийилиш орқага қайтишни бошлади. Гарчи улар ҳали ҳам минглаб ядро каллакларини сақлаб қолишган бўлсада, уларнинг ядровий имкониятлари сезиларли даражада камайди, улар халқаро майдонда асосий рақиб бўлишни тўхтатдилар ва улар ўртасида атайлаб уруш қилиш еҳтимоли деярли нолга камайди. Бир қатор халқаро муаммолар бўйича кескин келишмовчиликларга қарамай (1999 йилда Югославия, 2003 йилда Ироқ) қарама-қаршилик иқтисодий ва сиёсий соҳаларда, шунингдек, ядровий ва кимёвий қуруллар захираларининг хавфсизлиги йўқ қилинишини таъминлаш билан тобора кўпроқ алмаштирилди (материаллар, атом сув ости кемаларини йўқ қилиш).

Ядро қуруллари, бошқа оммавий қирғин қуруллари, ракеталар ва ракета технологияларининг тарқалиши енди биринчи ўринга чиқди. Жаҳон сиёсатининг ядро омили икки томонлама "вертикал" қарама-қаршиликдан кўп томонлама "горизонтал" тўқнашувга "оқиб" тушгандек туюлди.

Совуқ уруш тугаганидан кейин биринчи навбатда АҚШ сиёсатида, сўнгра Буюк бешликнинг бошқа мамлакатларида, шу жумладан Россияда устувор йўналишлар ўзгартирилди. 90-йилларнинг ўрталаридан бошлаб ядровий қурул ва уларни ташувчиларни тарқатмаслик халқаро хавфсизлик масалалари марказида, шу жумладан мустаҳкамлаш режимини, унинг институтларини (Халқаро атом энергияси агентлиги) (МАГАТЕ), қўшимча

органлар ва механизмларни кучайтириш ва экспортни назорат қилиш чоралари марказида мустаҳкам ўрнашди. Шунингдек, қуроолларнинг тарқалишига қарши стратегияга тобора кўпроқ аҳамият берилди бошланди ("остона" давлатларига қарши ҳарбий кучгача бўлган санкцияларни қўллаш). Бундай йўналишга АҚШнинг Ироқдаги Саддам Хусейн режимини ағдариш бўйича ҳарбий амалиёти, Вашингтоннинг Ерон ва КХДРга, шунингдек Россия ва улар билан атом энергетикаси ва ракета технологияларини ривожлантиришда ҳамкорлик қилаётган бошқа мамлакатларга босим ўтказишлари мисол бўлади.

“Совуқ уруш” тугагандан сўнг, дунё ҳамжамияти бир мунча вақт давомида ядровий қарама-қаршилик тезда тугаши ва тўпланган оммавий қирғин арсеналлари бекор қилиниши ҳақидаги иллюзияларни яширган. Аммо аслида у бошқача бўлиб чиқди. "Совуқ уруш" ни тугатиш ядровий потенсиални йўқ қилишни эмас, балки режимни демонтаж қилишни ва ядро қуролини чеклаш ва камайитириш жараёнини, ядровий қуроолсизланишни тўхтатишни талаб қилди.

Расмий нуқтаи назардан, ҳамма нарса нисбатан яхши, хавфли даврлардан мерос бўлиб қолган ядро қуроолларининг сезиларли "ортиқча" лари йўқ қилинмоқда. Стратегик ядро кучлари (СЯК) жанговар каллақлар сони бўйича АҚШ ва Россия Федератсияси 90-йилларнинг бошидан буён ўз кучларини 50 фоизга қисқартиришди (1991-1994 йилларда "СНБ-1" шартномаси асосида) ва 2012 йилга келиб улар жанговар шаклланишда уларни яна 60 фоизга қисқартирадilar (2002 йилдаги Стратегик хужум потенсиали тўғрисидаги Шартнома (ШП) бўйича). Ядро активлари билан биргаликда 90-йилларнинг бошидан бошлаб йигирма йил давомида камайиш тахминан 80 фоизни ташкил этади.

Аммо, бошқа томондан, ўтган вақтлардан фарқли ўлароқ, Америка Қўшма Штатлари, Россия ва бошқа буюк давлатлар ядро қуроолсизланиш ғоясини глобал хавфсизликнинг ажралмас, аммо яқин шарти сифатида рад этишди. Улар ўзларининг расмий ҳарбий доктриналарида, қуроол-яроғ дастурлари ва бюджетларида ўз аксини топган ядровий қуроолни техник жиҳатдан ривожлантириш ва режаларини жанговар ривожлантиришда қўлларнинг максимал эркинлигини таъминлаш мақсадида марказий ядро қуроолсизланишига оид битимлар мажмуини бузмоқдалар.

Шундай қилиб, Жорж Буш бошчилигидаги Қўшма Штатлар стратегик ядро кучларини қисқартириш бўйича кейинги чора-тадбирларни муҳокама қилишни ҳам мақсадга мувофиқ деб ҳисобламади (1996 йилдаги Ядро синовларини ҳар томонлама тақиқлаш тўғрисидаги шартномани рад етди). Шунингдек, улар ишлаб чиқаришни тақиқлаш тўғрисидаги шартномага қизиқишларини аниқ йўқотдилар. Ҳарбий мақсадлар учун бўлинадиган материаллар ва 2001 йилда улар ОҚҚ оммавий қирғин қурооллари бўйича яна бир муҳим битим - Бактериологик (биологик) ва заҳарли қуроолларни ишлаб чиқаришни ва захиралашни тақиқлаш тўғрисидаги 1972 йилги конвенсиянинг бажарилишини назорат қилиш тўғрисидаги протоколни тўсиб қўйишди (уларни йўқ қилиш тўғрисида ядровий қуроол). Вашингтон ядро

куролидан устунлик билан фойдаланиш ҳуқуқини эълон қилади, яъни анъанавий ядровий тўхтатувчилик эмас, балки ядро куролидан амалда фойдаланиш доктринасини илгари суради. Американинг стратегик ядро кучлари учлиги 1980 ва 1990 йилларда тўлиқ модернизатсия қилинди ва СССР ва Россиядан фарқли ўлароқ, бу техник жиҳатдан ва келгуси ўн йиллар давомида жуда самарали, жиддий равишда, тортишувларсиз бўлмасда, "ёлғончи мамлакатлар" ва террорчиларнинг муҳофаза қилинадиган бункерлари, бошқа иншоотларини йўқ қилиш учун чуқур йер остига кириб келадиган истиқболли "тоза" кам рентабелликдаги ядро каллакларини яратиш дастури кўриб чиқилмоқда.

Ҳали 1993 йилда демократик Россия 1982 йилги тоталитар Совет Иттифоқининг ядро куролини биринчи бўлиб ишлатмаслик мажбуриятини рад етди. 2000-2001 йилларда ушбу позицияни яна бир бор тасдиқлаган ҳолда энди Москва ядровий куролнинг ўз хавфсизлигини таъминлашда йетакчи ролини ва ҳаттоки "тажовузни пасайтириш" учун стратегик воситалардан, яъни ҳал қилиш учун "дозаланган жанговар фойдаланиш" имкониятини тасдиқламоқда (ядро урушини олиб бориш ва тугатишнинг ўзига хос вазифалари.ва шунчаки илгари айтилганидек, "қасос олиш" қобилияти билан ҳужумни тўхтатиш эмас).

Буюк Британия, Франтсия ва Хитой ўзларининг ядровий кучларига нисбатан ҳеч қандай шартномавий-ҳуқуқий чекловларни қабул қилмоқчи эмаслар, бу икки йирик ядровий давлатдан ортда қолаётганини таъкидлаб, мунтазам равишда узоқ муддатли янгилаш ва ядровий потентсиални ривожлантиришда давом етмоқда.

Олдиндан ҳеч қачон бўлмаганидек, ядровий куролдан тийилиш энди халқаро сиёсатда абадий қоладиган омилга ўхшайди (ҳеч бўлмаганда бундан ҳам даҳшатли курол ихтиро қилингунга қадар) ва бу нафақат ядровий куролсизланишга эришишдаги улкан қийинчиликлар туфайли, балки гўёки ядровий куролларнинг кучли томонларини хавфсизлик воситаси ва халқаро муносабатларга "цивилизация" таъсири сифатида қараш, бу кучни ишлатишда чекланишга ундайди. Катта бешликнинг ваколатлари ядровий куролдан тийилишни хавфсизлик ва ҳарбий сиёсатининг уларга "туғилиш ҳуқуқи билан" берилган, аммо бошқа мамлакатларга берилмаган ажралмас ва қонуний воситаси сифатида изоҳланади.

Шунга қарамай, Совуқ уруш тугаганидан бери ўтган ўн йилликлар халқаро сиёсат ва ядро куроллари диалектикасида камида учта парадоксни намоиш етди. Совуқ урушни тугатиш учун ҳаракат қилганлар ва хавфсизроқ ва яхшироқ дунёга умид боғлаганлар бу парадоксларни олдиндан билишмаган.

Биринчи парадокс шундаки, АҚШ ва (СССР) Россия ўртасидаги ўзаро ядровий тўхтатилиш уларнинг глобал рақобати ва қарама-қаршилигидан осонгина узоқлашди, бу 1945-1991 йиллар давомида у билан чамбарчас боғлиқ еди. Ядро қйролни тўхтатувчиси, унинг иккита асосий субъектларидан бири - Совет супер кучи йўқолганидан кейин ҳам мавжуд бўлиб, ўзини қайта ишлаб чиқаради.

Иккинчи парадокс: глобал қарама-қаршиликлар тугаши ва ядро куролидан ҳар қандай фойдаланишни глобал фалокатга олиб бориш хавфи тугаши билан АҚШ, Россия ва бошқа баъзи ядровий куролдан фойдаланувчи давлатлар кўпроқ "эркин" муносабатда бўлишни бошладилар аниқ ҳарбий вазифаларни бажариш учун ядровий куролдан ҳарбий жанговар фойдаланиш бўйича реал режаларни қабул қилиш томон амалга оширилмоқда. Ядро куролини профилактика ёки олдини олиш, "дозалаштирилган" ва "намойишкорона" фойдаланишга, шу жумладан "тажовузни ескалатсиялаш" мақсадига эътиборни кучайтирмоқда. Шу сабабли, Совуқ Урушнинг охири ядро чегарасини кўтариш ўрнига пасайиб кетди ва умуман олганда ядровий урушни амалий режалаштиришдан воз кечишга олиб келмади.

Учинчи парадокс: совуқ урушнинг тугаши, ядро курол тўхтатувчилигини ва охир-оқибат ядро куроллари ўзларини тўхтатиш ўрнига, ядровий чеклаш, камайитириш режимларини, шаффофлик ва ишончни мустаҳкамлаш чораларини демонтаж қилишга олиб келди. Ракетага қарши мудофаа шартномаси, СНВ ИИ, СНВ ИИИ доиравий битими, тактик ва стратегик баллистик ракета тизимлари ўртасидаги чегарани белгилаш тўғрисидаги битим, баллистик ракета ва ҳатто Ядровий куролга қарши бўйича музокаралар аллақачон қурбонига айланган жараёндир (асосан АҚШ сиёсатининг ҳозирги яратувчилари ташаббуси билан). Шундай қилиб, ядро куроллари нозорат қилишнинг бутун тизими ерозия жараёнини бошдан кечирмоқда, бу еса янги таҳдидлар ва хатарларнинг кўпайиши натижасида оғир башорат қилинадиган оқибатларга олиб келади.

Ушбу парадокслар нуқтаи назаридан ядровий тийилиш АҚШ (Ғарбий) ва Россия, натижада барча ядровий кучлар ўртасидаги янги турдаги конструктив стратегик муносабатларга йўл очиб беришининг учта асосий сабаби бор.

Биринчи сабаб - ядровий тийилишнинг Совуқ урушдан кейин вужудга келган ҳақиқий таҳдид ва муаммоларга мос келмаслигидир. Чеклов энг катта еҳтимолий ёки ўйлаб топилган таҳдидларга қарши самарали бўлиб қолмоқда, масалан, ядровий тажовуз ва йирик давлатларнинг бир-бирига (уларнинг иттифоқчиларига) қарши кенг кўламли анъанавий ҳужумлар уюштириши. Аммо бу бизнинг замонамизнинг янги, ҳақиқий таҳдидларига қарши ишламайди (оммавий қирғин куроллари тарқалиши, халқаро терроризм, етник ва диний можаролар, гиёҳвандлик воситалари ва кулол савдоси, трансчегаравий жиноятчилик, ноқонуний иммигратсия ва бошқалар).

Иккинчи сабаб шундаки, ўзаро ядровий тийилиш муносабатлари буюк давлатларнинг янги таҳдид ва чақириқларга жавоб беришда чинакам ҳамкорлик қилиш қобилиятига аниқ чегаралар қўяди. Кулол-яроғ нозорати бўйича кўплаб шартномалар, шу жумладан оммавий қирғин куроллари тарқалишига қарши, тузилган Совуқ Урушга хос бўлган бундай ҳамкорлик даражаси янги давр учун ййетарли эмас.

Учинчи сабаб юқори харажатлар билан боғлиқ.

4. XX аср охири - XXI аср бошларида ядровий тийилиш ва тарқатмаслик соҳасидаги асосий тенденциялар.

1. Совуқ уруш тугаши натижасида, 1990 йиллар давомида Ядро куролини тарқатмаслик соҳасида муҳим ютуқларга еришилди. Ядро куролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартномага (ЙҚТТШ) 40 га яқин янги давлатлар, шу жумладан Франтсия ва ХХР қўшилди. 1995 йилда Шартнома муддатсиз узайтирилди. Тўрт давлат ҳарбий ядро дастурларидан воз кечди ва ҳатто илгари яратилган ёки қўлга киритилган ядро қуролларида ва ташқаридан (Жанубий Африка, Бразилия, Аргентина, Ироқ) куч ишлатишдан маҳрум қилинди.

Совет Иттифоқи қулаганидан кейин ўз ҳудудида ядровий қуролга ега бўлган учта давлат, икки йиллик музокаралар натижасидан сўнг, ядровий қуролга ега бўлмаган давлатлар сифатида Лиссабон протоколини имзолади (Украина, Белоруссия, Қозоғистон).

Ядро куролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартнома (ЙҚТТШ) енг универсал шартномага айланди, унинг аъзолари ҳозирда БМТнинг 189 та давлати бўлиб, улардан фақат тўрттаси унинг таркибида (Исроил, Ҳиндистон, Покистон ва 2003 йилда ЙҚТТШ дан чиққан КХДР).

2. Шунга қарамай, ядро куролини тарқатмаслик истиқболлари жаҳон ҳамжамияти ва кўплаб мамлакатларнинг сиёсатчиларини тобора кўпроқ ташвишга солмоқда. Ушбу ташвишли вазиятнинг сабабларини қуйидагича таснифлаш мумкин:

Биринчидан, қўшилмаслик мамлакатлари дунёнинг енг беқарор минтақаларида жойлашган. Улар урушлар билан тўла можароларда қатнашмоқдалар, бу даврда ядро куролидан жанговар фойдаланиш еҳтимоли жуда юқори - 1945 йил августдан бери биринчи марта ва бутун дунё сиёсати учун ўлчовсиз ва олдиндан айтиб бўлмайдиган оқибатларга олиб келди.

Иккинчидан, Ироқ, КХДР, Ливия ва бошқа бир қатор мамлакатларнинг мисоллари ядро материаллари айланмаси устидан халқаро назоратнинг самарадорлиги ййетарли эмаслигини намоёиш етди.

Ядро куролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартнома (ЙҚТТШ) доирасида технологияларни узатиш устидан халқаро назорат натижалари (ИИИ моддага биноан), биринчи навбатда, Атом Энергияси бўйича Халқаро Агентликнинг (АЕБХА) қафолатлари ҳам самарали деб еътироф этилиши мумкин эмас. Ажабланарлиси шундаки, 30 йилдан ортиқ вақтдан бери Ядро куролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартнома (ЙҚТТШ) асосида иш олиб борганидан сўнг, 189 иштирокчи давлатлардан 42 нафари Атом Энергияси бўйича Халқаро Агентлиги билан тўлиқ кўламдаги текширув шартномаларини тузмаган. 1997 йилги Атом Энергияси бўйича Халқаро Агентликнинг қўшимча протоколи 90 дан ортиқ давлат томонидан имзоланмаган ёки ратификация қилинган, улардан 16 таси жиддий ядро дастурларига ега. Ядро кучлари - ядро кучлари ва унинг чегараларидан ташқаридаги учлик Атом Энергияси бўйича Халқаро Агентликнинг билан фақат айрим объектларда танлов асосида назорат қилиш тўғрисида келишувларга ега.

Учинчидан, ядровий материаллар, технологиялар ва тажрибаларнинг "қора бозори" нинг ривожланиши ҳақида маълум бўлшича, бу Ядро куролини

тарқатмаслик тўғрисидаги шартномага аъзо давлатларнинг (хусусан, Ливия, Ерон, Ироқ, КХДР, Саудия Арабистони, Жазоир, Миср, Индонезия) Шартнома билан боғлиқ бўлмаган мамлакатларнинг жисмоний шахслари ва ташкилотлари тегишли экспорт чекловлари ва назорат қилиш механизмлари билан боғлиқдир (Покистон).

Тўртинчидан, миллиардлаб доллар фойда кўришни ваъда қилган ядровий материаллар ва технологияларнинг жаҳон бозори импортчилар учун эмас, балки экспорт қилувчилар учун қаттиқ рақобат майдонига айланди. Савдо бозорлари учун курашда таъминотчи давлатлар (биринчи навбатда АҚШ, СССР / Россия, Канада, Франсия, Хитой, Бразилия, Аргентина, Португалия, Германия, Италия, Белгия, Норвегия ва бошқалар) жуда еҳтиёткор бўлишга мойил эмас едилар. Атом Энергияси бўйича Халқаро Агентликнинг қафолатларига риоя қилиш, унинг қафолатларининг йўқлиги ва ҳаттоки импорт қилувчи мамлакатларнинг Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартномада қатнашмаслиги (Исроил, Ҳиндистон, Покистон). Яқин келажакда ҳарбий ривожланиш ва уларни яқин келажакда атом энергиясига бўлган эҳтиёждан ҳалос қиладиган улкан табиий энергия манбалари мавжудлиги тўғрисидаги маълумотлар ҳам экспорт қилувчиларни битимлар тузишига тўсқинлик қилмади (масалан, Ироқ мисолида, Ерон, Ливия). Ушбу тегишли соҳаларда мавжуд экспорт назорати механизмлари ушбу муаммони бартараф этиш учун ййетарли эмас.

Бешинчидан, халқаро терроризм омилининг хавфсизлиги масаласи биринчи ўринга чиқди, у 2001 йил 11 сентябрдаги Америка фожиасидан сўнг 2004 йил сентябр ойида Беслангача бўлган тинч аҳолини оммавий қирғин қилиш билан содир етган бир қатор террористик ҳаракатлар, халқаро терроризмнинг ядро қуроли ва оммавий қирғин қуролларининг бошқа турларига киришга бўлган очиқ истагидир. Шу билан бирга, кўплаб давлатлар томонидан тўпланган ядро материаллари захиралари ва баъзи ҳолларда ҳаттоки ўғрилиқ, пора олиш йўли билан ёки террорчилар қўлига тушиши мумкин бўлган ядро қуроллари захираларининг ййетарли даражада хавфсизлигига ишонч йўқлигидир (сиёсий беқарорлаштириш ёки фуқаролар уруши). Кенгаётган "қора бозор" таърифи бўйича ноқонуний ва Атом Энергияси бўйича Халқаро Агентликнинг давлатларнинг ички механизмлари ва қонунлари томонидан назорат қилинмайди (террорчилар учун ядровий материаллар, технологиялар ва тажриба манбаи сифатида алоҳида хавф мавжуд).

Олтинчидан, Шимолий Кореянинг тажрибаси кўрсатганидек, Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартноманинг деярли тўлиқ универсаллиги ядро тарқалишининг олдини олишга умуман қафолат бермайди. Бошқа давлатлар учун намуна бўлишга қодир бўлган КХДР преседентига биноан янги таҳдид пайдо бўлди, яъни: Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартнома Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартномага аъзолари сифатида тинч атом энергетикаси ва илм-фан соҳасида халқаро ҳамкорлик самараларидан фойдаланиш, сўнгра Шартномадан очиқ равишда чиқиб, уч ой ичида керакли билдиришнома

билан ўз ядро қуролини яратади. Шу муносабат билан, Ерон, Жазоир, Миср, Бразилия, Туркия, Жанубий Корея ва ҳаттоки Япония Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартноманинг потентсиал "радиониклари" сифатида гумон қилинмоқда.

Еттинчидан, бу ядровий кучларнинг - Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартномага аъзо давлатлари, биринчи навбатда АҚШ ва Россиянинг ҳозирги сиёсати асос бўлади. Биз уларнинг ядро қуроли соҳасидаги курси, бу соҳадаги ўзаро муносабатлар ва "Катта Бешлик" (КБ) дан ташқаридаги мамлакатларга нисбатан ядро қуролини тарқатмаслик масалалари ва ядро экспорти масалалари ҳақида гаплашамиз.

Совуқ урушдан мерос бўлиб ўтган ядро қурулларининг улкан "ортиқча" миқдорини камайтирган ҳолда, "Катта бешлик" давлатлари ўзларининг ядро қурулларини бутун келажакни кўзлаб ривожлантиришда давом етмоқдалар, ядровий тийилиш стратегиясини бирлаштирдилар ва шу билан Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартномани бузмоқдалар (ВИ модда), ядровий кучларни ядро қурулсизланишига мажбур қиладиган нарсаси - бошқа мамлакатларнинг ядро қуролидан воз кечишидир.

3. Охирги омил жуда муҳимдир. Бир маънода, агар биз "Катта бешлик" ваколатларини субъектлар деб билсак, яъни унинг муваффақияти учун енг кўп манфаатдор бўлган ядро қуролини тарқатмаслик сиёсатининг ташаббускорлари бўлса, унда Ядро қуруллари сулҳига қўшилмаган ядровий давлатлар, "кичик" мамлакатлар ва Шартноманинг бошқа тарафлари муаммонинг нодавлат субъектлари сифатида уларнинг барчаси у ёки бу даражада режимлар ва қурулларни тарқатмаслик сиёсатининг таъсир объектлари ҳисобланади. Ушбу ҳолатни, шунингдек улкан ҳарбий кучни, илмий-техникавий ва иқтисодий салоҳиятни ҳисобга олган ҳолда, бешта ядровий давлатнинг сиёсий таъсири, ядровий қурулни тарқатмаслик истиқболлари уларга жуда боғлиқдир.

Шу сабабли, ушбу кучларнинг сиёсатидаги хато ва камчиликларни ядро қуролини тарқатмаслик истиқболлари тўғрисида умумий ташвишланишнинг ягона сабаби бўлмасада, асосий сабабларга асосланиши мумкин, гарчи бошқа мамлакатлар нодавлат ташкилотларнинг воқеалари ва ҳаракатлари кўпинча жамоатчилик эътиборидадир.

Бу соҳадаги йетакчи давлатларнинг курсини баъзи ҳолларда жуда муҳим тарзда тузатиш режимларни ва қурулни тарқатмаслик тизимини мустаҳкамлаш учун ҳал қилувчи шарт бўлиши мумкин. Албатта, бу ҳолда кўп нарсаси бошқа мамлакатларга, уларнинг "Катта бешлик" кучлари томонидан ижобий ва салбий рағбатларга мойиллигига боғлиқ бўлади. Аксинча, асосий кучларнинг амалдаги сиёсатини давом эттириш ва ундан ҳам кўпроқ янги қўпол хатоларга йўл қўйиши учун, аслида, ядро қуролини тарқатмасликнинг қулашини у ёки бу тарзда яқин келажакда қафолатлайди.

4. Ядровий тийилиш келажакда йетакчи кучларнинг ҳавфсизлигини ягона ёки ҳатто уни сақлашнинг асосий воситаларидан бири сифатида таъминлай олмайди. Совуқ уруш тугаши билан яна бир ядровий парадокс пайдо бўлди: бу ҳарбий-сиёсий маънода енди жиловланишга ҳожат

қолмаганларга ва ҳеч бўлмаганда қамраб олиниши керак бўлганларга қарши энг самарали бўлиб қолди.

Шу билан бирга, огоҳлантиришни бутунлай бекор қилиш билан бир қаторда тўлиқ ядровий қуролсизлантириш масаласини кўтариш ҳам ерта. Шу билан бирга, "муқаддас сигир" сифатида ядро тўхтатувчилигига муносабат ҳам мутлақо асоссиздир. Бу ҳеч қачон идеал ҳавфсизлик воситаси бўлмаган ва келажакда у ўз вазифасини тобора қамайтира бошлайди. Бундан ташқари, буюк давлатларнинг ҳарбий-стратегик муносабатларининг асоси сифатида еҳтиёткорликнинг сақланиб қолиши, ҳавфсизликнинг янги муаммоларини ҳал қилишда жиддий тўсиқга айланиши мумкин, бу биринчи навбатда "ёлғончи давлатлар", "муваффақиятсиз давлатлар" орасида ядро қуролининг тарқалиши билан боғлиқ (ҳалқаро террористик ташкилотлар).

5. Ядро қуролсизланишига ўтишда буюк давлатларнинг мажбуриятларини бажариш ядро қуролини тарқатмаслик режимининг мустаҳкамланишига кафолат бермайди. Бу кўплаб бошқа чораларни талаб қилади. Бироқ, ушбу мажбуриятларнинг бажарилмаслиги ядровий қуролнинг янада кўпайишини кафолатлайди ва уни бостириш учун кўпроқ ҳаракатларни, шу жумладан зўравонлик ҳаракатларини талаб қилади.

Муаммонинг яна бир муҳим жиҳати шундаки, ядровий қуролга ега бўлмаган давлатлар ва "қўшилмаслик" учталиги бир қатор янги оғир сиёсий ва иқтисодий мажбуриятларни ўз зиммаларига олмасалар, қуролларни тарқатмаслик режимини кучайтиришда ютуққа эришиш мумкин эмас (ҳозиргача буни амалга оширмаган барча Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартномага аъзо давлатлари томонидан Атом Энергияси бўйича Ҳалқаро Агентлик билан шартномаларни зудлик билан тузиши ва тасдиқлаши, Атом Энергияси бўйича Ҳалқаро Агентликнинг назорати ва текшируви тизимини барча муҳим ядро иншоотлари ва материалларига татбиқ этиш, 1997 йилдаги Қўшимча баённомани универсаллаштириш, мумкин бўлган янги тўлиқ ядро синкли бўйича Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартномага протокол, экспорт назорати бўйича мажбурий конвенцияни тузиш ва ҳк).

6. Кучли сиёсий мавқега ега бўлиш учун буюк давлатлар ўзларининг ядро сиёсати ва ядро мажмуаларини сақлашнинг анъанавий амалиётлари билан боғлиқ мажбуриятлар ва чекловлар тўпламини қабул қилишлари керак.

7. Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартнома режими ва механизмларини универсализатсия қилиш ва кучайтириш қуролларни тарқатмаслик муаммоларига алоҳида мамлакатлар ва минтақаларга нисбатан "мақсадли" ёндошиш учун асос бўлиши керак. Фақатгина "гумон қилинган" мамлакатларга танланган ёндашув ушбу пойдевор ўрнини боса олмайди ва ҳатто уни йўқ қилиши ва умуман вазиятни ёмонлаштириши мумкин. Бундай пойдеворни мустаҳкамлаш муваффақият учун зарур бўлса ҳам, ййетарли эмас. Шу билан бирга, ҳар қандай "мақсадли" ҳаракатларнинг қонунийлиги, айниқса куч ишлатиш, буюк кучлар ва уларнинг минтақавий шерикларининг бирлиги ва ўзаро таъсири алоҳида аҳамиятга ега.

Сиёсий ва ҳарбий тавсиялардан қуйидаги чоралар асосий сифатида белгиланиши керак:

1) Қўшма Штатлар ва Хитой томонидан Ядро синовларини ҳар томонлама тақиқлаш тўғрисидаги шартномани "вертикал" ва "горизонтал" ядровий қуролсизланишни боғлайдиган асосий бўғин сифатида ратификатсия қилиш, бу Ҳиндистон, Покистон, Исроилнинг Ядро синовларини ҳар томонлама тақиқлаш тўғрисидаги шартномага қўшилишини осонлаштиради ва яхшиланишга чек қўяди (аллақачон яратган давлатларнинг ядро қуроллари). Бу, шунингдек, очиқ ва махфий қолган мамлакатлар томонидан ядро қуролини яратишда жиддий тўсиқни келтириб чиқаради.

2) АҚШ ва Россия томонидан СНВ-3 имзоланиши ва тасдиқланиши.

3) Россия ва Америка Қўшма Штатлари ўртасида ўзаро ядро тўхтатувчилик ҳолатининг босқичма-босқич тугашига ўтиш. Биринчи босқичда жавоб зарбалари концепцияларини, яъни ракета ҳужумларини огоҳлантириш тизимларининг маълумотларига асосланган ракета тартибларни учуришни рад этиш.

4) биринчи босқичда стратегик кучларнинг камида 50 фоизини қамраб олган ҳолда, томонларнинг инспекция гуруҳлари томонидан ишончли бошқариладиган ракета тартибларга учуш учун тайёргарлик вақтини ташкилий ва техник чора-тадбирларнинг изчил ошириб борилиши (жанговар каллақларни ташувчиларидан ажратиш ва сақлаш орқали).

5) АҚШ, Россия, Буюк Британия, Франсия ва Хитойнинг миллий ҳавфсизлигини таъминлаш стратегиясида ядро қуролларига ишониш ва ядровий тийиб туришнинг устуворлигини контсептуал равишда қисқартириш, асосий доктринал ҳужжатлар ва дастурларда қайд этилган. Ядро давлатлари истисносиз ҳар қандай аъзо давлатларга қарши биринчи бўлиб ядро қуролини ишлатмаслик мажбуриятини қабул қилишади.

6) Ракета таҳдидларига биргаликда жавоб бериш вазифалари ва технологияларини кенгайтириш. Шу мақсадда, Москванинг ракета тартиблар ва ишга тушириш воситалари тўғрисида маълумот алмашиш марказини "музлатиш" ишга туширилди ва унинг функциялари кенгайтирилди.

7) Россия ва Америка Қўшма Штатлари ўртасида ахборот ва оловли ракета ҳужумига қарши мудофаа тизимларини ишлаб чиқиш, жойлаштириш ва улардан фойдаланиш, ушбу соҳадаги қўшма ва бир томонлама ишларни чегаралаш ҳамда ракета ҳужумидан мудофаа тизимлари бўлмаслигига кафолат бериш бўйича ҳамкорлик тўғрисида кенг кўламли битимни тузиш лозим (бир-бирига қарши қаратилган бўлиши керак).

8) Ядро энергетикаси соҳасидаги ҳар қандай халқаро ҳамкорликнинг зарурий шarti сифатида 1997 йилги Қўшимча Протоколнинг барча Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартномага аъзолари томонидан ратификатсия қилиниши.

9) ҳарбий мақсадлар учун бўлинадиган материаллар ишлаб чиқаришни тақиқлаш тўғрисидаги Шартномани тузиш ва уни "блокларга қўшилмайдиган" учлик (Исроил) га қўшилиб, Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартноманинг ядровий ва ядросиз аъзолари учун тегишли

бошқарув механизмлари билан қамровини босқичма-босқич кенгайтиришдир (Ҳиндистон, Покистон). Ядро синовларини ҳар томонлама тақиқлаш тўғрисидаги шартномага қўшимча равишда вертикал ва горизонтал ядровий қуролсизланиш ўртасидаги яна бир "лангар" алоқаси бўлади.

10) Ҳозирда фаолият юритаётган ядро экспортини назорат қилувчи гуруҳларни (Занггер қўмитаси) бирлаштириш, уларнинг фаолиятини қонуний асосда янги қарор қабул қилиш механизми (еҳтимол малакали кўпчилик) билан бошқариш, Атом Энергияси бўйича Халқаро Агентлик орқали қонунбузарликлар учун назорат санкциялар ва БМТ Хавфсизлик Кенгаши томонидан амалга оширишдир.

11) ядровий технология ва материалларни Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартномада қатнашмайдиган ва Атом Энергияси бўйича Халқаро Агентликнинг қафолатларини қабул қилмаган давлатларга ҳар қандай янги йетказиб беришни тақиқлаш. Шартномага аъзо бўлмаган мамлакатларга тўлиқ ядро сингли технологияларини йетказиб беришни тақиқлаш, агар улар кенг қамровли қафолатлар ва 1997 йилги Атом Энергияси бўйича Халқаро Агентликнинг қўшимча протоколига қўшилмаган бўлса.

12) Тўлиқ сингдан воз кечган мамлакатларга енг паст бозор нархида тайёр ядро ёқилғисини йетказиб беришни таъминлаш ва кейинчалик ишлатилган ядровий ёқилғини Атом Энергияси бўйича Халқаро Агентликнинг ҳомийлигида ушбу мақсад учун махсус яратилган халқаро консортсиумларни олиб ташлаш.

13) Ракета технологияларини бошқариш режимини, айниқса, икки томонлама ишлатиладиган технологияларни йетказиб бериш, унга аъзо бўлмаган мамлакатлар режимида қўшилиш учун буюк давлатларнинг биргаликдаги босимини таъминлаш нуқтаи назаридан қатъийлаштириш. Ракета технологияларини бошқариш режимини унинг объектлари ва субъектларининг аниқ таърифлари билан халқаро шартномага айлантириш, текшириш ва шаффофлик чоралари, аъзо давлатларнинг ўз ички қонунчилигини мос равишда ўзгартириш ва умумий стандартга жавоб берадиган экспорт назорати механизмларини яратиш бўйича мажбуриятларни юклашдан иборат.

14) Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартнома штати ва маблағларини кенгайтириш, шунингдек жазо чоралари ва мажбурлаш чораларини қўллаш учун ишни БМТ Хавфсизлик Кенгашига топшириш билан Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартнома бузилишини текшириш ҳуқуқлари берилиш лозимдир.

Одатий қурол ва ҳарбий кучлар.

1. Глобал хавфсизлик матритсаси

2010 йил 8 апрелда Прага шаҳрида Россия Федератсияси, Америка Қўшма Штатлари стратегик ҳужум қуролларини янада қисқартириш ва чеклаш чоралари тўғрисида Шартномани имзоладилар.

Россия ташқи ишлар вазири С. Лавровнинг сўзларига кўра, "ушбу келишув Россия Федератсияси учун қуролсизланиш соҳасидаги алоҳида

лойихадан кўра кўпроқ амалий ҳамкорлик аҳамиятга ега. Биз ушбу шартномани мақсадли равишда хавфсизлик соҳасидаги халқаро ҳамкорликка Россиянинг контсептуал ёндашувларига мослаштирмоқдамиз. "

Ҳали ҳам глобаллашув жараёнларининг сезиларли таъсирига учраган халқаро муносабатлар ривожланишининг ҳозирги босқичида хавфсизлик тобора ўзаро боғлиқлик ва бўлинмаслик каби мезонлар билан тавсифланади. Бу шуни англатадики, ҳар бир давлатнинг хавфсизлиги у ёки бу тарзда бутун халқаро ҳамжамият хавфсизлиги билан боғлиқдир.

Можаронинг потентсиали икки ўлчовда тарқалмоқда.

Биринчидан, деярли барча турдаги тўқнашувлар тобора аниқ қарама-қаршиликда бевосита иштирок етмайдиган давлатларнинг хавфсизлигига тобора кўпроқ таъсир кўрсатмоқда.

Иккинчидан, илгари у ёки бу давлатга ёки бир гуруҳ давлатларга хос бўлган баъзи турдаги чақириқлар ва таҳдидлар аста-секин халқаро бўлиб, аксарият давлатлар учун долзарб бўлиб қолмоқда.

Буларнинг барчаси кўп йиллик турғунлик фонида рўй бермоқда ва баъзи жойларда мавжуд хавфсизлик механизмларининг коррозияси - можароларнинг олдини олиш ва уларни енгил учун жаҳон ҳамжамияти ихтиёридаги воситалар кўпинча адолатсиз геосиёсий рақобатнинг замонавий усулларига дош беролмайдилар (маҳаллий, минтақавий ёки глобал даражада).

Шундай қилиб, жиддий қарама-қаршилик мавжуд - биз Совуқ Уруш мероси сифатида қолган кексайиб боровчи инқирозга қарши воситалар жадал ривожланиб бораётган замонавий таҳдидлар ва таҳдидларнинг замонавий тўпламига тобора камроқ мос келади ва шу билан глобал барқарорликни жиддий куч синовларига ўтказди (Натижада, бутун тизим бўйлаб хавфсизлик инқироzi хавфи мавжуд).

С. Лавров ушбу вазиятда ягона тўғри қарорни халқаро ҳуқуқ устуворлиги тамойилини унинг меъёрлари ва уларни амалга ошириш механизмларини мутлақо, кенг миқёсда мустаҳкамлашга кўтаришда ва халқаро муносабатларнинг барча субъектлари томонидан уларга қатъий риоя қилиши сифатидада кўради. Халқаро майдондаги ўзаро муносабатларнинг қонуний усуллари фойдасига яқуний танлов, охир-оқибат, ҳар қандай мажбурий ҳаракатлар - куч ишлатиш ёки куч билан таҳдид қилиш - бутунлай чиқариб ташланадиган вазиятга олиб келиши керак.

Замонавий шароитда хавфсизлик соҳасида содир бўлаётган универсал жараёнларни норматив тартибга солиш бўйича кенг кўламли мувофиқлаштирилган фаолиятга эҳтиёж тобора долзарб бўлиб қолмоқда. Шу билан бирга, биз фақат самарасиз ва ескирган ҳуқуқий нормаларнинг расмий мослашуви ҳақида гапира олмаймиз. Ушбу чора-тадбирлар зарур ва жуда муҳим аҳамиятга ега бўлишига қарамай, хавфсизлик соҳасидаги қонунчилик базасини пухта инвентаризатсия қилиш, унинг индивидуал элементлари самарадорлигини аниқлаш, бўшлиқлар ва тўсиқларни топиш зарур. Принципиал жиҳатдан янги йирик миқёсдаги шартномавий ҳужжатларни ишлаб чиқиш жуда зарурдир (тузиш жуда кечикди).

Тизим характеридаги ушбу қонидани ишлаб чиқариш ҳарбий-сиёсий соҳадаги кафолатлар тизими учун ягона "ҳуқуқий платформа" яратишга имкон беради, бу глобал хавфсизлик матритсасининг ўзига хос туридир.

Ушбу мураккаб вазифа катта саъй-ҳаракатларни талаб қилади. Енг асосийси, хавфсизликнинг бўлинмаслигидан келиб чиқадиган ўзаро боғлиқликнинг ўзгармас ҳақиқатини умумеътироф этишга интилиш зарур. Барча суверен давлатлар учун тенг ва бўлинмас хавфсизлик тамойили унинг атрофида умумий хавфсизлик маконини шакллантириш зарурдир. Ушбу фалсафанинг асоси шундаки, бир давлат хавфсизлигини бошқа давлат хавфсизлиги ҳисобига таъминлаш мумкин эмас. Ушбу принципни қонуний мажбурий ҳолга келтириш орқали унинг амалда бажарилишини таъминлаш муҳим аҳамиятга эга.

Халқаро барқарорлик ва хавфсизликни сақлашга мўлжалланган асосий кўп томонлама институтларни оқилона ислоҳ қилиш ва мослашуви марказий устуворликлардан биридир. Аввало, бу БМТга ноёб ваколатли ва умумеътироф этилган қонунийликка эга глобал платформа сифатида тегишли бўлиб, умумий ҳуқуқий нормаларни биргаликда ишлаб чиқаришга ва уларнинг бажарилишини таъминлашга чақирилади (Шимолий Атлантика альянси, ЕХХТ ва бошқа халқаро ташкилотлар).

Бу йерда кўп томонлама қурол назорати, тарқатмаслик ва қуролсизланиш режимларини ҳар томонлама кучайтириш муҳимлигини таъкидлаш зарур. Кун тартибиде бундай режимларда иштирок этувчи давлатлар таркибини кенгайтириш, уларнинг ҳаётийлиги ва самарадорлигини мустаҳкамлаш, воситаларини модернизатсия қилиш ишларини янада тизимли ва натижага йўналтириш зарур.

Бундан ташқари, кўп нарса барча томонларнинг ўзаро ишонч муҳитини яратиш учун саъй-ҳаракатларни амалга оширишга тайёрлигига боғлиқ бўлади. Ўтқир ишонч танқислиги, аксинча, ҳар қандай кафолат тизимини йўқ қилиши мумкин.

Глобал хавфсизлик матритсасида кафолатлар тизимининг асосий воситаларидан бирига айланиши учун мўлжалланган янги Россия-Америка (стратегик ҳужум қуроллари) ЧБ-3 шартномасининг тузилиши ҳақли равишда ушбу йўлда муҳим ютуқлар қаторига кириши керак.

2. ЧБ-3 шартномаси: Музокаралар жараёни ва асосий қоидалар

Музокаралар жараёнининг бошиданок томонлар ишлаб чиқиладиган келишув 2009 йил 4 декабрда тугаган 1991 йилги стратегик ҳужум қуроллари-3 Шартномасини (ЧБ-3) алмаштиришга мўлжалланганлигини таъкидладилар. Бундан ташқари, музокаралар давомида томонлар янги шартнома кучга кириши билан 2002 йилдаги Стратегик ҳужум потенциалини камайтириш тўғрисидаги икки томонлама шартнома (ЧБ-3) ҳам ўз зиммасига олган мажбуриятлар бажарилиши тўғрисида келишиб олдилар.

Ески (ЧБ-3) Шартномасини алмаштириш бўйича янги келишувни ишлаб чиқишга тўғридан-тўғри тайёргарликлар олдиндан бошланган. 2005 йил сентябр ойида Россия стратегик ҳужум қуролларини янада назорат остида

қисқартириш ва чеклаш тўғрисида келишув ишлаб чиқиш таклифи билан АҚШга мурожаат қилди. Бироқ, бизнинг ташаббусимиз Жорж В. Буш маъмуриятининг манфаатларни ўзаро ҳисобга олган ҳолда тенг ҳуқуқли шериклик ва ҳамкорлик руҳида кенг қўламли иш олиб боришни истамаслиги билан боғлиқ еди. Хусусан, Америка томони келажакдаги келишувдан ядрога тегишли бўлмаган стратегик йўлқазиб берувчи транспорт воситаларини бутунлай чиқариб ташлашни, шунингдек текшириш механизмини фақат шаффофлик ва ишончни мустаҳкамлаш чоралари билан алмаштиришни таклиф қилди. АҚШнинг позицияси Россиянинг янги келишув ҳақидаги қарашларига тубдан зид келди ва мазмунли келишув (суҳбат) амалга ошмади.

Бу вазият АҚШнинг 2008 йилдаги президентлик сайловида ғалаба қозонганидан сўнг янги Америка маъмурияти келиши билан кескин ўзгариб кетди, Барак Обама ядровий қуролсизланиш соҳасида узок вақтдан бери давом этадиган, амбициёли кун тартибини ўйлаб топди ва алоқаларни "тиклаш" ни эълон қилди (Россия билан).

Россия-Америка муносабатларидаги "ўзгариш шамоли" ва томонларнинг ёндашувларида пайдо бўлаётган яқинлашув Россия ва АҚШ президентларига тез орада янги тўлақонли шартнома тузиш зарурлиги тўғрисида умумий тилни топишга ва ўзларининг эътиборларини жамлашга имкон берди (иложи борица тезроқ аниқ натижага эришиш бўйича ҳаракатлар).

Шу нуқтаи назардан, халқаро тинчлик, стратегик барқарорлик ва хавфсизликни таъминлашда амал қилиш муддати тугаган 1991 йилги Россия Федератсияси ва Америка Қўшма Штатлари ўртасида Стратегик ҳужум қуролларини янада камайтириш ва чеклаш чоралари тўғрисида ЧБ ИИИ шартномаси ўйнаган улкан ролни еслатиб ўтмаслик мумкин эмас. Ушбу тарихий келишувнинг тузилиши ва амалга оширилиши стратегик ҳужум қуролларини қисқартириш жараёнига сифат жиҳатидан янги ишонч, очиқлик ва башорат қилиш муҳитини яратди. ЧБ ИИИ Шартномаси бизнинг мамлакатларимизнинг Совуқ уруш мантиқидан ва "бирга яшаш" давридан ўзаро манфаатли шериклик ва ҳамкорликка ўтишига катта ҳисса қўшди. Бу, шунингдек, ҳарбий-сиёсий муҳитнинг ижобий ўзгаришига олиб келди. Дарҳақиқат, шартнома келажакдаги глобал хавфсизлик матритсаси асосларидан бирига айланди.

1991 йилги келишув психологик жиҳатларга ҳам ега еди: стратегик ҳужум қуролларининг келишилган чуқур қисқартирилиши Россия ва Америка Қўшма Штатлари халқларини ва бутун дунёни доимий равишда ядро таҳдиди туйғусидан халос қилди (улар айтганидек, вақт, "олиб келинган ядро қиличининг ғамгин соясидан чиқиш").

Шуни унутмаслик керакки, Россия Федератсияси ва Америка Қўшма Штатлари ўртасида Стратегик ҳужум қуролларини янада камайтириш ва чеклаш чоралари тўғрисида ЧБ ИИИ шартномасининг тарихий роли Белорусия, Қозоғистон ва Украинанинг Россия ва АҚШ билан биргаликда уни амалга оширишда иштирок етган ва ўз зиммасига олган мажбуриятларини тўлиқ бажарган катта кучларисиз тўлиқ бўлмас еди. 1992 йилги Лиссабон протоколи Остона, Минск ва Кийевнинг ўз ҳудудларидан

ядро қуролини мувофиқлаштирилган ҳолда олиб чиқиб кэтиш ва ядро қуролига ега бўлмаган давлатлар сифатида Ядровий қурол-аслаҳага қўшилиш тўғрисидаги масъулиятли қарори жаҳон ҳамжамиятининг сўзсиз ҳурмати ва тўлиқ қўллаб-қувватлашига сазовор бўлди. Ушбу узоқни кўзлаган қадам ўз хавфсизлигини ва умуман олганда глобал барқарорликни мустаҳкамлади, шунингдек ядровий арсеналларни камайтириш бўйича кейинги қадамлар учун қулай шароит яратди.

2009 йил 4 декабрда Россия Федератсияси ва Америка Қўшма Штатлари ўртасида Стратегик ҳужум қуролини янада камайтириш ва чеклаш чоралари тўғрисида шартномасининг амал қилиш муддати тугаши муносабати билан Қўшма баёнолда Россия ва АҚШ президентлари Белорусия, Қозоғистон ва Украинанинг ядро қуролсизланишига қўшган ҳиссасини юқори баҳоладилар ва ушбу мамлакатлар учун хавфсизлик кафолатларини тасдиқладилар (1994 йил Будапешт Меморандумларида).

Музокаралар жараёни сифат жиҳатидан ҳар хил шароитларда давом етди. Совуқ уруш ўтмишда қолди. XX-асрнинг охирида Россия янги ўзига хосликни олди ва кейинги асрга ўтиб, ички сиёсий барқарорликни таъминлади, иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамланди ҳамда прогрессив демократик тараққиёт йўлини тутди. Параллел глобал америка ичидаги эволюцион жараёнлар АҚШ раҳбариятининг замонавий шароитларда бир қутбли дунё тартибини яратиш мумкин эмаслиги тўғрисида хабардорлигини оширишга олиб келди. Бошқа мамлакатларга қарши сиёсий мураббийлик ва ниқобсиз босим керакли натижаларга олиб келмаслиги тобора равшанлашиб бормоқда.

Музокаралар бошиданоқ, улар ўзларининг мустаҳкам жойларида, унинг барча қоидаларини шакллантиришда қатъий тенгликни ҳисобга олган ҳолда, томонларнинг тенг ва бўлинмас хавфсизлиги принципи асосида шартнома тузиш мажбуриятидан келиб чиқдилар.

Музокарачилар мақсадли равишда учлик вазифасини ҳал қилишга интилишди:

- биринчи навбатда, бу Россиянинг миллий хавфсизлигини таъминлайди,
- иккинчидан, бу Қўшма Штатлар билан алоқаларимизни янада барқарор ва тахмин қилинадиган қилди;
- учинчидан, бу глобал стратегик барқарорликни мустаҳкамлади.

Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартнома руҳи ва хатига мувофиқ, янги Россия Федератсияси ва Америка Қўшма Штатлари ўртасида Стратегик ҳужум қуролини янада камайтириш ва чеклаш чоралари тўғрисида шартномаси стратегик ҳужум қуролини реал ва қайтариб бўлмайдиган даражада қисқартиришни назарда тутди: кучга кирганидан етти йил ўтгач, ҳар бир томоннинг жанговар қаллаклари умумий сонининг учдан бирига камайтирилиши керак (стратегик йетказиб бериш воситалари - ярмидан кўпи).

Шартноманинг амал қилиш доираси мавжуд бўлган ва бекор қилинган барча мавжуд стратегик мажмуаларни камраб олади. 1991 йилги Шартномадан фарқли ўлароқ, янги келишув бўйича чегара даражаларида

стратегик ҳужум қуролларини ҳисоблаш қоидалари ҳақиқатга кўпроқ мос келади ва томонларнинг стратегик кучларининг таркиби ва тузилиши улар томонидан мустақил равишда белгиланади. Шу билан бирга, шартномада стратегик ҳужум қуролларини миллий ҳудуддан ташқарида жойлаштириш тақиқлангандир.

Томонларнинг мудофаа мажмуалари тузилмаларига ҳаддан ташқари юкни олиб ташлайдиган ва Россия ва АҚШ ўртасидаги янгиланган стратегик алоқалар билан уйғунлаштирилган сезиларли даражада соддалаштирилган ва арзонроқ текширув механизми ишлаб чиқилди. Шу билан бирга, стратегик ҳужум қуролларини қисқартириш жараёнининг қайтарилмаслиги ва бошқарилиши бир хил самарадорлик билан таъминланади.

Башоратли ва оқилона шаффофликни таъминлаш мақсадида томонлар ишончни мустаҳкамлаш чоралари ва ахборот алмашинуви, шу жумладан ракета учирилиши тўғрисида телеметрия маълумотлари алмашинуви билан боғлиқ қоидаларни қайта кўриб чиқдилар. Стратегик ҳужум қуролларини конвертатсия қилиш ва йўқ қилиш тартиблари ҳам соддалаштирилиши учун қайта кўриб чиқилди, бу уларни янада технологик жиҳатдан арзонроқ қилади.

Шартнома муддати ўн йилга узайтирилиши мумкин.

Шартнома стратегик ҳужум ва стратегик мудофаа қуроллари билан бир қаторда ядровий бўлмаган ускуналардаги стратегик ҳужум қуролларини ўзаро боғлашни назарда тутди.

Стратегик ҳужум қуроллари ва ракетага қарши мудофаа ўртасидаги муносабатларга оид шартноманинг қоидалари мураккаб ва пухта ўйланган муросани англатади. Стратегик ҳужум қуролларини қисқартириш жараёнида ушбу муносабатлар ва унинг тобора ортиб бораётган аҳамияти қонуний мажбурий шаклда қайд этилганлиги жуда муҳимдир. Дарҳақиқат, стратегик ҳужум қуролларини қисқартириш тўғрисидаги аввалги барча келишувлардан фарқли ўлароқ, янги шартномаси бўлмаган тақдирда тузилган (2002 йилда АҚШ 1972 йилдаги тегишли келишувлардан бир томонлама чиқиб кетган).

Дастлаб стратегик ҳужум қуролларини қисқартириш ва чеклашга бағишланган янги келишув ракетага қарши мудофаа тизимини ривожлантиришга чекловлар қўймайди. Бироқ, Россия Федератсияси ўз давлат суверенитетини амалга оширишда АҚШнинг ракетага қарши мудофаа тизимлари қобилиятининг сифат ва миқдорий ўсиши бизнинг стратегик потенциалимизга таҳдид сола бошласа, шартномани бекор қилиш ҳуқуқини аниқ белгилаб қўйди (ядро кучлари). Бундан ташқари, Россия бундай таъсир даражасини мустақил равишда белгилайди.

Бундан ташқари, ракетага қарши мудофаа соҳасида ҳамкорлик қилиш учун янги имкониятлар очилмоқда. Россия Федератсияси бу масалани Қўшма Штатлар билан икки томонлама форматга қисқартиришни эмас, балки ушбу ишга бошқа манфаатдор давлатлар ва халқаро ташкилотларни енг фаол тарзда жалб қилишни таклиф қилмоқда. Бизнинг мақсадимиз "ракетага қарши бассейн" деб номланган кўп томонлама хавфсизлик режимини яратишдир. Аниқ маънода, бу ракеталарнинг тарқалишига қарши курашиш,

мавжуд ракета чақириқларининг ҳақиқий ракета таҳдидларига айланишининг олдини олиш шунингдек, сиёсий, дипломатик ва иқтисодий чораларни устувор қўллаш билан уларни зарарсизлантириш орқали ракета чақириқларига жавоб беришнинг коллектив тизимига айланади. Бизга равшанки, ушбу йўналишда ҳаракат қилиш учун бир нечта параллел йўлларда ҳаракат қилиш керак:

- биринчи навбатда, ракеталарга оид мавжуд ва юзага келиши мумкин бўлган муаммоларни биргаликда таҳлил қилиш;

- иккинчидан, жамоавий мониторинг усулларини, ййетарли ва ўз вақтида жавоб бериш чораларини ишлаб чиқиш;

- учинчидан, ракетага қарши мудофаа соҳасида ўзаро манфаатли "ўйин қоидаларини" ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир, уларни қонуний мажбурий шаклда у ёки бу тарзда кодлаш ҳисобланади.

2010 йил 20 ноябрда бўлиб ўтган Россия-НАТО саммити Россиянинг тенг иштирокида ягона Европа ракетага қарши мудофаа тизимини яратиш имкониятини тасдиқлади, бу Россия Федератсияси ва Европа давлатлари, Россия ва Шимолий Атлантика ўртасидаги муносабатлардаги тўсиқларни бартараф этиш йўлидаги муҳим қадамдир.

Шартнома шунингдек, стратегик кун тартибининг яна бир муҳим масаласини акс эттиради - унда ядровий бўлмаган қитъалараро баллистик ракеталар ва денгиз ости баллистик ракеталари (БРПЛ)лар (агар мавжуд бўлса) стратегик ҳужум қуролларининг умумий чегара даражаларига киритилиши назарда тутилган, бу еса бундай тизимлар барча чекловларга, текширувларга дучор бўлишини англатади (шартнома бўйича бошқа протседуралар). Бу ушбу комплекслар устидан тўғри назоратни таъминлайди.

Ушбу келишув битимини ўта муҳим деб ҳисоблар эканмиз, шу билан бирга у анъанавий узоқ масофали ракета тизимларининг стратегик барқарорликка таъсири бўйича янада чуқур мулоқотлар учун асос бўлиб хизмат қилади. Ушбу муҳим муаммо беқарорлаштирувчи аниқ хатарлар билан боғлиқ. Асосийси - бу ядровий ноаниқлик, яъни баллистик ракеталарнинг (ядроли ёки ядросиз) учиргандан кейин жиҳозлаш турини аниқлашнинг иложи йўқлигидир. Бундай ҳолда, ядровий можаро хавфи кескин ортади. Бундан ташқари, стратегик ракеталарни ишлатиш "чегараси" ни сезиларли даражада пасайтириш лозимлиги, аксинча, ракеталар билан қуролланиш пойгаси хавфи каби муаммолар пайдо бўлади.

Умуман олганда, бу йўл ядровий таҳдиднинг ўрнини ҳарбий-стратегик жиҳатдан деярли бир хил вазифаларни ҳал қилишга қодир бўлган анъанавий аниқ қуроллардан фойдаланиш таҳдиди билан алмаштиришга олиб келади. Идеал ҳолда, ушбу мавзу бўйича суҳбат муайян ҳуқуқий битимларни тузиши мумкин.

ЧБ-3 Россия ушбу босқичда Россия стратегик ядро кучларини модернизатсия қилишдан бош тортишини англатмайди. Ядро қуроли мавжуд экан, уларнинг умумий сонини келишилган тизимли қисқартириш шароитида стратегик ҳужум қуролларининг замонавий, янада самарали ва ишончли

моделларини қабул қилиш орқали мамлакатимиз миллий хавфсизлиги мустаҳкамланади.

Бундай келишувлар учун глобал молиявий инқироз шароитида кичик аҳамиятга ега бўлмаган янги жиҳат - ортиқча ядро арсеналини камайтириш жараёни - ресурсларни қўллаб-қувватлаш юкини табиий равишда камайтириш билан бирга бўлади. Янги шартнома пулни тежаш учун, айниқса, унинг бажарилишини назорат қилиш учун ҳақиқий шарт-шароитларни яратмоқда. "Йенгил" текшириш процедураларидан фойдаланиш, дастлабки ҳисоб-китобларга кўра, текширув фаолияти харажатларини камайтиришга имкон беради, шу билан бирга унинг самарадорлиги сақланиб қолади. Бундан ташқари, ишлаб чиқариш қобилиятини яхшилаш ва стратегик ҳужум қуролларини йўқ қилиш тартиб-таомилларини соддалаштириш орқали уларни жисмоний йўқ қилиш харажатлари ҳам камаяди.

"ЧБ-3" шартномаси Россия ва АҚШнинг ҳарбий-стратегик соҳадаги ҳамкорликнинг юқори даражасига ўтишини белгилаб берди ва қуролсизланиш ва тарқатмаслик масаласида биргаликда янги кўрсатмаларни аниқлашга имкон берди. Битим мамлакатларимиз ўзаро хавфсизлик ва стратегик барқарорликни мустаҳкамлаш бўйича умумий мақсадларга ега эканлигини тасдиқлади. Бу сифат жиҳатидан янги икки томонлама муносабатларнинг самараси бўлиб, уларни изчил мустаҳкамлаш учун мустаҳкам пойдевор яратди. Бундан ташқари, келишув бир-бирига бўлган ишонч даражасини сезиларли даражада оширишга, ўзаро муносабатларимизда янада барқарорлик ва башорат қилишни таъминлашга қаратилган.

Шартнома преамбуласига кўра, унинг хулосаси "инсониятни ядро хавфидан халос этишнинг тарихий мақсадига" эришишга қаратилган. Ушбу олийжаноб вазифа, Ядро синовларини ҳар томонлама тақиқлаш тўғрисидаги шартноманинг ВИ моддасида назарда тутилган мажбуриятларга тўлиқ мос равишда, ҳар икки мамлакат президентлари томонидан Россия ва АҚШнинг узок муддатли стратегик устувор йўналиши сифатида белгиланди. Россия Президенти Дмитрий Медведев феврал ойида Глобал Ядро Зеро Халқаро Ташаббусининг Париж форуми иштирокчиларига йўллаган табригида таъкидлаганидек, бугунги кунда бизнинг умумий бурчимиз енг қотил оммавий қирғин қуроллари ниҳоят ва қайтариб бўлмайдиган эканлигига ишонч ҳосил қилиш учун барча имкониятларни ишга солишдир.

Биз ядровий потенциал даражасининг сезиларли даражада пасайиши халқаро хавфсизлик соҳасида содир бўлаётган барча бошқа жараёнларни ҳисобга олмасдан чуқурроқ пасайишни тасаввур қилиб бўлмайдиган даражага олиб келгани тўғрисида ҳабаримиз бор. Россия томони, ядровий қуролсизланиш бўйича ҳар қандай кейинги қадамлар тенг ва бўлинмас хавфсизлик тамойилига қатъий риоя қилинган ҳолда ва стратегик барқарорликка путур йиетказиши мумкин бўлган барча омиллар мажмуини ҳисобга олган ҳолда кўриб чиқиши ва амалга оширилиши кераклигига амин бўлмоқда. Бунга қуйидагилар киради:

- курулларнинг космосда пайдо бўлиш истиқболи;
- Ядровий бўлмаган ускуналарда стратегик ракета тизимларини яратиш режалари;

- стратегик ракеталарга қарши мудофаани бир томонлама қуриш;
- анъанавий курулларда номуаносибликнинг қучайиши.

Сўнгги пайтларда дунёда ва айниқса Европада ядровий муаммоларнинг яна бир жиҳати - тактик ядро куруллари мавзусига, ёки стратегик бўлмаган ядровий куруллардан кенгрок фойдаланишга кўпроқ эътибор қаратилмоқда. Стратегик ҳужум курулларини кескин қисқартириш фонида ушбу масалани кўтариш жуда мантикий муаммоли кўринади. Шу нуқтаи назардан, Россия Федератсияси ўзининг стратегик бўлмаган ядро тизимлари сонини бир томонлама, бир неча бор камайтирганини ҳисобга олиш керак. Айни пайтда Россиянинг стратегик бўлмаган ядровий салоҳияти СССР 1991 йилда бўлган даражасининг 25 фоизидан кўп эмас.

Чекланиш объектив равишда, бир томондан, ядро таҳдиди ва тарқалиши билан, иккинчи томондан стратегик барқарорлик ва ядросиз дунё ўртасида ўзгариб турадиган доктрин маятник бўлиб қолмоқда. Ядро курули соҳасидаги тадқиқотчилардан бири сифатида профессор Ж. Де Гроот ёзганидек, "ҳибсга олиш сиёсати қанчалик ахлоқсиз, қимматга тушган ва ишониб бўлмайдиган кўринишга ега бўлмасин, у бугунги кунгача тажовузга қарши ягона самарали восита бўлиб қолмоқда".

Европада анъанавий курулли қучлар тўғрисидаги шартномаси ва оддий курулларни чеклаш муаммолари

1. Европада анъанавий курулли қучлар тўғрисидаги шартнома

1990 йил 19 ноябрда Парижда имзоланган ва 1992 йил 9 ноябрда қучга кирган Европада анъанавий курулли қучлар тўғрисидаги шартномаси 1990 йилларнинг бошларида Европа ҳавфсизлигини мустаҳкамлаш учун ййетарлича самарали восита бўлди.

Европада анъанавий курулли қучлар тўғрисидаги шартномаси блоклараро қарама-қаршилиқлар даври остига ўтди. Шартнома икки иттифок ўртасида туширилган даражадаги қучлар мувозанатини ўрнатди ва одатдаги курулларини Варшава шартномасини ташкил этиш ВШТ ва НАТО ўртасидаги алоқа линияси бўйлаб жойлаштириш имкониятини чеклади. Бу Совуқ Урушдан қатнашувчи давлатларга мерос бўлиб ўтган ортиқча курул ва ускуналарнинг кўп сонини тез ва мувозанатли равишда камайтиришга имкон берди. Иштирокчи давлатларнинг анъанавий курулли қучларига нисбатан юқори даражадаги шаффофликни таъминлаш орқали Шартнома ҳарбий режалаштириш ва қурилишни "енг ёмон сенарий" дан эмас, балки ривожланиш тенденциялари асосида амалга оширишга имкон берди. СССР Курулли Қучларига келсак, бу уларни ескирган курул-яроғ ва асбоб-ускуналардан қутулиш, янада ҳаракатчан, ихчам ва самарали қилиш еди.

Бироқ, Ички ишлар бошқармаси ва кейинчалик СССРнинг фаолияти тугатилиши билан Совет / Россия қўшинларининг Марказий ва Шарқий Европа, Болтиқбўйи давлатлари ва МДХ республикаларидан чиқарилиши, бир қатор тўқнашувлар ўчоғининг пайдо бўлиши, ва айниқса НАТОнинг

кенгайиши билан иккала ҳарбий-сиёсий иттифок ўртасида кучлар мувозанатини сақлашга қаратилган шартнома механизмлари самарадорлигини йўқота бошлади. Бугунги кунда ҳам Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги блоклараро қарама-қаршиликнинг сўнгги босқичи ҳақиқатини акс эттиради.

Шартноманинг вазифалари:

- Европада одатдаги қуроли кучларнинг хавфсиз ва барқарор мувозанатини қуйи даражаларда ўрнатиш;
- барқарорлик ва хавфсизликка зарар йўлқазадиган тенгсизликни бартараф этиш;
- устувор вазифа сифатида қутилмаган хуружлар ва Европада кенг қўлланли ҳужум оператсияларини бошлаш имкониятларини йўқ қилиш.

Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги Шартномани қўллаш соҳасидаги иштирокчи давлатларнинг қуроли кучларининг анъанавий қуроллари ва жиҳозларининг бешта асосий тоифаларига - жанговар танклар, зирҳли жанговар техника (ЗЖТ) бўйича миқдорий чекловлар тизими асосланади (артиллерия, ҳужум вертолётлари ва жанговар самолётлар).

Шартномага биноан, уни қўллаш соҳаси доирасида (Атлантика океанидан Урал тоғларига, Урал дарёси ва Каспий денгизига, шу жумладан орол ҳудудлари), Шартномада иштирок этувчи давлатларнинг иккала гуруҳига тенг ҳуқуқлилик берилди. Одатдаги қурол ва ҳарбий техника сони, уларнинг умумий сони:

- 40 000 та жанговар танк;
- 60,000 зирҳли жанговар техника;
- 100 мм ва ундан юқори калибрли 40,000 артиллерия буюмлари;
- 6 13,600 жанговар самолёт;
- 4000 та ҳужумкор вертолёт.

Улардан марказийлари қуролланиш ва қурол-яроғ учун максимал даражалар тўғрисидаги қоидалар бўлиб, улар қатнашиш давлатлари гуруҳларининг ҳар бирининг умуман қўлланиш соҳасида ва унинг алоҳида минтақаларида Шартнома билан чекланади. Бугунги кунда НАТО мамлакатлари альянснинг кенгайиши натижасида ушбу даражадан ошиб кетмоқдалар.

Зонал (минтақавий) чекловларни жорий этишдан мақсад Варшава шартномасини ташкил этиш ВШТ ва НАТОнинг алоқа зоналарида қуролларнинг зичлигини камайтириш еди. Қаттиқ чекловлар билан алоҳида зонага ажратиш. Европанинг шимолида ва жанубида улкан ҳудудларни ўз ичига олган ёнбош соҳаси Россия учун ўта ноқулай бўлиб чиқди, аммо бу Варшава шартномаси ва СССРнинг фаолияти тугатилгандан кейингина тўлиқ аниқ бўлди.

Шартномада баъзи барқарорлаштириш чоралари ҳам кўзда тутилган.

Унинг қоидаларига риоя этилишини назорат қилиш мақсадида билдиришномалар тизими ва анъанавий қуроли кучлар тўғрисида батафсил маълумот алмашиш тизими ишлаб чиқилган бўлиб, жойларда текширувлар Шартнома бажарилишини назорат қилишнинг асосий воситаси ҳисобланади.

Европада анъанавий қуролли кучлар тўғрисидаги Шартномасининг мақсадлари ва қоидаларини амалга оширишга қўмаклашиш учун Қўшма маслаҳат гуруҳи (ҚМГ) ташкил этилди. Иштирок этувчи давлатларнинг кўриб чиқиш ва навбатдан ташқари конференциялари кўзда тутилган.

Шартнома чексиздир. Ҳар қандай иштирокчи давлат ушбу қарор тўғрисида бошқа барча иштирокчи давлатларни олдиндан (камида 150 кун) хабардор қилиш шarti билан ўз миллий суверенитетини амалга оширишда ундан чиқиб кетишга ҳақлидир. Европада анъанавий қуролли кучлар тўғрисидаги шартномасини кейинги шартнома билан тўлдириш имконияти кўзда тутилган.

Шартноманинг ажралмас қисми протоколлар ва қўшимчалар (жами саккизта) бўлиб, унинг самарали бажарилишининг техник жиҳатларини таъминлашга қаратилган.

Европада анъанавий қуролли кучлар тўғрисидаги Шартномасини тайёрлаш пайтида ва кейинчалик унинг иштирокчилари Шартномасининг нормал ишлашини таъминлаш ва Европадаги ўзгарувчан ҳарбий-сиёсий вазиятда унинг ҳаётийлигини сақлашга қаратилган Шартнома билан боғлиқ ўнлаб ҳужжатларни қабул қилдилар.

Уларнинг тўрттаси халқаро шартномалардир.

1. Европада анъанавий қуролли кучлар тўғрисидаги Шартнома муносабати билан Болгария, Венгрия, Полша, Руминия, СССР ва Чехословакиянинг анъанавий қурол-яроғлари ва жиҳозлари мавжудлиги учун максимал даражалар тўғрисидаги битим ("Будапешт шартномаси", 3-ноябр куни Будапештда имзоланган, 1990 йил, СФЕ Шартномаси билан бир вақтда кучга кирди).

Ушбу Шартнома, авваламбор, шартнома билан чекланган қурол-яроғ тва жиҳозлар шартномасида белгиланган, қурол-яроғ тва технологиялар тўғрисидаги шартнома билан чекланган гуруҳ даражаларининг Варшава пактига аъзо давлатлар ўртасида дастлабки тақсимланишини тартибга солиди ва уларни кейинчалик ўзгартириш механизмини белгилайди.

2. Европада анъанавий қуролли кучлар тўғрисидаги шартномани амалга ошириш принциплари ва тартиби тўғрисидаги битим (1992 йил 15 майда Тошкент шаҳрида имзоланган (1992 йилда Россия Федератсияси томонидан ратификация қилинган, "Тошкент шартномаси" кучга кирмаган).

Ушбу Шартнома собиқ СССРнинг Россия ва Европада анъанавий қуролли кучлар тўғрисидаги шартномага аъзо бошқа давлатлар ўртасида Совет Иттифоқининг ҳуқуқий ворислари (Озарбайжон, Арманистон, Белорусия, Грузия, Қозоғистон, Молдова, Украина) ўртасида Европада анъанавий қуролли кучлар тўғрисидаги шартномаси бўйича тақсимланишини тартибга солиди. Озарбайжон ва Грузия ушбу Шартномани ҳали ҳам ратификация қилмаганига қарамай, унинг тарафлари одатда кўп йиллар давомида унинг қоидаларига риоя қилишади. Россиянинг квотаси 6400 танк, 11480 зирҳли техника, 6415 артиллерия тизими, 3450 самолёт ва 890 вертолёт еди.

Шартнома Россия томонидан 1992 йилда ратификатсия қилинган, ammo ҳеч қачон қучга кирмаган. Озарбайжон ва Грузия ушбу шартномани ратификатсия қилмаган. Латвия, Литва ва Эстония Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартномага қўшилишдан бош тортдилар.

3. 1990 йил 19-ноябрда Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартномада иштирок етган давлатлар томонидан келишилган (1996 йил 31 майда Вена шаҳрида келишилган "Ён ҳужжат" 1997 йил 15 майда қучга кирди).

Ушбу ҳужжат СССР тугаганидан кейин пайдо бўлган Россия Федератсияси томонидан илгари сурилган Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартномасининг ён чекловлари муаммосининг оралик мурасили ййечимини акс эттиради .. Шартномага биноан Россиянинг Ленинград ва Шимолий Кавказ ҳарбий округларида бўлишига рухсат берилди. Жами 700 тагача танк, 580 зирҳли техника ва 1280 та артиллерия тизимлари, Чеченистондаги уруш, ушбу чекловлар бузилган. Иловага мувофиқ, Россиянинг такрорий талабларидан сўнг қанот зоналари чегаралари қайта кўриб чиқилди ва Псков, Волгоград, Астрахан вилоятлари, Ростов вилоятининг шарқий қисми ва Краснодар ўлкасининг жанубидаги йўлак чиқариб ташланди.

4. Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартномани мослаштириш тўғрисидаги битим (1999 йил 19 ноябрда Истанбулда имзоланган, 2004 йил Россия Федератсияси томонидан ратификатсия қилинган "Адаптатсия тўғрисида битим" қучга кирмаган).

1999 йил 19 ноябрда ЕХХТнинг Истанбул саммитида имзоланган Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартномасини мослаштириш тўғрисидаги битим НАТОнинг собиқ Варшава шартномаси ташкилотлари (ВШТ) мамлакатлари ва постсовет давлатлари ҳисобига кенгайтиши туфайли юзага келган ҳарбий мувозанат туфайли юзага келди.

Ҳужжатда квоталарнинг блок тизими ўрнига миллий ва ҳудудий чегаралар киритилди (иккинчиси бошқа давлатларнинг ҳарбий техникасини давлатлар ҳудудида жойлаштиришни назарда тутди, лекин келишилган даражадан юқори эмас).

Ҳужжатни имзолаш пайтида НАТОнинг умумий квотаси 19096 та танк, 31.787 та зирҳли техника, 19529 та артиллерия тизими, 7273 та самолёт ва 2282 та вертолётни ташкил етди (2007 йил ўрталарига келиб, блокнинг кенгайтишини ҳисобга олган ҳолда улар 22424 та танкни ташкил этади) 36570 зирҳли техника, 23.137 артиллерия тизими, 8038 та самолёт ва 2509 вертолёт).

Шартнома 30 та давлат томонидан имзоланган (НАТО мамлакатлари, Тошкент шартномаси, шунингдек Болгария, Руминия ва Словакия) ва Россиянинг Грузия ва Молдовадан ўз қўшинларини олиб чиқиш мажбурияти билан боғлиқ еди. Натижада, битим фақат Белорусия, Қозоғистон, Россия ва Украина томонидан ратификатсия қилинди ва ҳеч қачон қучга кирмади. Грузия ва Молдова Россиядан ўз ҳудудларидан қўшинларни олиб чиқиш мажбуриятини бажаришини талаб қилиб, ратификатсия жараёнини

бошлашдан бош тортдилар. Шу асосда, НАТО мамлакатлари ҳам келишувни ратификатсия қилиш жараёнига тўсқинлик қилмоқда. Россия, ўз навбатида, Истанбулда имзоланган Грузия ва Молдова билан шартномаларнинг Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартномаси билан ҳеч қандай алоқаси йўқлигини ва шунинг учун ратификатсия қилиш учун тўсиқ бўлмаслиги кераклигини эълон қилади. Болтиқбўйи давлатлари (Латвия, Литва ва Эстония) ва Словения мослаштирилган шартномага қўшилмадилар.

1990-йилларнинг бошидан буён Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартноманинг асл шартномаси кенг миқёсли ҳарбий-сиёсий ўзгаришлар таъсири остида деярли ескирган ва ҳақиқат билан алоқани йўқотган. Шартноманинг бир қатор қоидалари Россия Федератсиясининг хавфсизлик манфаатларига жавоб бермайди.

Шу билан бирга, Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартномасини мослаштириш тўғрисидаги битим имзолангандан сўнг деярли дарҳол НАТО мамлакатлари АҚШ таъсирида ушбу ҳужжатни кучга киритиш жараёнини кечиктиришга киришдилар (АҚШ ва баъзилари унинг енг яқин иттифоқчилари қурол назоратини фақат Ироқ каби оператсияларни ўтказиш учун кучлар катта миқдорда қайта жойлаштирилган тақдирда бўш қўлни ушлаб турганда, постсовет ҳудудида ўз геосиёсий манфаатларини илгари суриш воситаси сифатида ишлатишга интилишган).

Улар Шартномани ратификатсия қилишни бошланишини Россия томонидан турли хил шартларни бажариш билан боғлашди. 2002 йилдан бери бундай шарт Россия қўшинларини ўз ҳудудларидан олиб чиқиш тўғрисидаги Грузия ва Молдова билан ўзаро келишувларининг шартномавий бўлмаган элементларини бажаришдир. Ушбу келишувларга 1999 йил ноябрида (Ғарбда "Истанбул мажбуриятлари" номи билан танилган) мослашиш тўғрисидаги битим имзоланиши арафасида Истанбулда еришилган еди, Россия Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартномаси билан боғлиқ барча келишувларни бажариб, ушбу алоқани ноқонуний деб ҳисоблади.

Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартномаси билан боғлиқ бўлган истисно ҳолатлар Россия Федератсиясини Шартномани НАТО мамлакатлари унинг мослашуви тўғрисидаги Шартномани ратификатсия қилгунига қадар тўхтатиб туриш тўғрисида ўйлашга ундади ва ушбу ҳужжатни виждонан амалга оширишни бошлади. Ушбу баёнотни Россия Федератсияси Президенти Владимир Путин 2007 йил 26 апрелда амалга оширди.

Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартномасини тўхтатиб туриш зарурати Россия Федератсияси хавфсизлигига таъсир кўрсатадиган Шартномага тегишли қуйидаги алоҳида ҳолатлар билан боғлиқ еди:

1. Болгария Республикаси, Венгрия Республикаси, Полша Республикаси, Руминия, Словакия Республикаси ва Чехия Республикасининг НАТОга қўшилиши муносабати билан аъзо давлатлар гуруҳлари таркибидаги ўзгаришларни расмийлаштиришдан қочиши.

2. НАТОни имзолаган ёки унга қўшилган иштирокчи давлатлар томонидан альянснинг кенгайиши натижасида Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги Шартномасининг "гуруҳ" чекловларидан чиқиш.

3. Америка Қўшма Штатларининг одатдаги қуролини Болгария Республикаси ва Руминия ҳудудларида жойлаштиришни режалаштирилган Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартнома "гуруҳ" чекловларига риоя қилинишига салбий таъсири.

4. Бир қатор иштирокчи давлатларнинг Истанбулда Адаптатсия тўғрисидаги шартномани ратификатсия қилишни тезлаштириш бўйича қабул қилинган сиёсий мажбуриятини бажармаганлиги.

5. Чехия Республикаси, Венгрия Республикаси, Полша Республикаси ва Словакия Республикаси Истанбулдаги ҳудудий чегара даражаларини (ТПУ) созлаш бўйича мажбуриятларини бажармаганлиги.

6. Латвия Республикаси, Литва Республикаси ва Эстония Республикасининг Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартномасига қатнашувчи давлатлар конференциясининг Якуний актини (Истанбул, Ноябрь 17-19, 1999) амалга оширишда иштирок этишининг салбий таъсири.

2007 йил 12-15 июн кунлари Вена шаҳрида бўлиб ўтган Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартномаси иштирокчиларининг фавқулодда конференциясида Россия Федератсияси шартнома режимининг ҳаётийлигини тиклаш учун зарур бўлган шартларни баён қилди. Россиянинг Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартнома режимининг ҳаётийлигини тиклашга бўлган муносабати қуйидагича еди:

- Латвия, Литва ва Эстониянинг шартнома майдонига қайтиши;

- икки "тўлқин" кенгайиши натижасида альянс томонидан қўлга киритилган потенциални қоплаш учун рухсат этилган даражалар миқдорини ва НАТО давлатларининг қуроли ва техникаларни чеклаш Шартномаси мавжудлигини камайтириш;

- Россия ҳудуди учун ён сатҳларни бекор қилиш тўғрисида сиёсий қарор қабул қилиш;

- "муҳим жанговар кучлар" атамаси тўғрисида умумий тушунчани ишлаб чиқиш ва келишувгача бўлган даврда тегишли чекловларни қўллаш;

- кучга кириши ёки ҳеч бўлмаганда мослашиш тўғрисидаги Шартномани вақтинча қўллашни бошланиши;

- янги иштирокчилар томонидан Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартномасига қўшилиш учун шарт-шароитларни ишлаб чиқиш ва шартномани янада модернизатсия қилиш.

Россия-НАТО кенгаши ҳомийлигидаги Фавқулодда конференция ва маслаҳатлашувлар натижалари альянс мамлакатлари Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартномасини мувофиқлаштириш тўғрисидаги шартномани ратификатсия қилиш бошланиши ва Россиянинг "Истанбул мажбуриятларини бажариши ўртасидаги алоқани сақлаб қолганлигини тасдиқлади". Шунингдек, улар Фавқулодда конференция арафасида Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартномасини инқироздан

олиб ташлаш бўйича Россиянинг ўзига хос таклифларини эътиборсиз қолдирдилар ва уларни кейинчалик муҳокама қилинадиган ваъдалар билан чекланиб қолди (мослаштирилган Шартнома кучга киргандан кейин).

Мазкур вазият Шартноманинг амал қилишини тўхтатиб туриш учун чоралар кўриш зарурлигини туғдирди.

2007 йил 13 июлда Россия Федератсияси Президентининг 872-сонли "Россия Федератсияси томонидан Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартноманинг ва унга алоқадор халқаро шартномаларнинг амал қилишини тўхтатиб туриш тўғрисида" ги Фармони имзоланди ва кучга кирди. Кейинчалик 2007 йил 29 ноябрдаги 276-ФЗ-сонли "Россия Федератсияси томонидан Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартномани тўхтатиб туриш тўғрисида" Федерал қонуни қабул қилинди ва 2007 йил 3 декабрда кучга кирди.

Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, Шартномани бекор қилишдан фарқли ўлароқ, уни тўхтатиб туриш, биз белгилаб берган муаммолар ҳал қилинган тақдирда, унинг қоидаларини амалга оширишни тезда қайта бошлаш имкониятини сақлаб қолади. Ушбу босқичда фақат Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартномасининг тўхтатилиши ҳақида гапирганда, Россия барча иштирокчи давлатларга Шартноманинг ҳаётийлигини тиклаш имкониятини беради.

Шартноманинг амал қилиши тўхтатилиши муносабати билан маълумот бериш, текширувларни қабул қилиш ва ўтказиш тугатилди. Тўхтатиб туриш даврида Россия одатдаги қуролилар сонига чекловлар, шу жумладан қанот чекловлари билан боғлиқ эмас. Шу билан бирга, ҳозирги шароитда уларни кўпайтириш ёки қўшнилар билан чегараларда тўпланиш режалари мавжуд эмас. Келажакда қурол-яроғ ўва жиҳозларнинг ҳақиқий миқдори ва жойлаштирилиши аниқ ҳарбий-сиёсий вазиятга, шу жумладан шерикларининг вазмин бўлишга тайёрлигига боғлиқ бўлади.

2008 йил 28 августда Бухарестда бўлиб ўтган НАТО саммитида Украина ва Грузия НАТОга аъзо бўлишлари эълон қилинди. Россия томони, агар шунга қарамай тегишли қарорлар қабул қилинадиган бўлса, бу Европа китъасидаги кучлар ва манфаатлар мувозанатининг тубдан ўзгаришига олиб келади, деган хулосадан келиб чиқади, бу еса СФЕ Шартнома режими мавжудлигининг мақсадга мувофиқлигини шубҳа остига қўймоқда.

2008 йил июл ойида Америка томони мулоқотни фаоллаштиришга ва уни кенгрок форматларда ўтказишга тайёрлигини билдирди. Бирок, 2008 йил август ойида Закавказиядаги воқеалардан сўнг, НАТО мамлакатлари маслаҳатлашувларда танаффус қилишди.

2008 йил 17 декабрда Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартномаси бўйича Россия-Америка консултатсиялари қайта тикланди (мунтазам учрашувлар 2009 йил апрел, июн ва сентябр ойларида бўлиб ўтди). Улар АҚШнинг янги маъмурияти томонидан Россия билан муносабатларни "тиклаш" курси эълон қилиниши билан ушбу мавзу аста-секин соядан чиқиб кета бошлаганини кўрсатдилар.

Ҳамкорлар билан диалогдаги принципиал позициялари ўзгаришсиз қолмоқда. Режимнинг узоқ муддатли ҳаётийлигини фақат мослаштирилган Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги Шартномасини тезкорлик билан ратификатсия қилиш ва уни Россиянинг Европадаги янги ҳавфсизлик шароитларига мослаштириш бўйича сунъий алоқаларсиз таклифларига асосланиб қўшимча чоралар қўриш орқали таъминлаш мумкин.

Россия Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартномаси бўйича маслаҳатлашувлар форматини кенгайтириш ва экспертлар даражасида мулоқотни бошлаш тарафдори (Баъзи Европа давлатлари худди шундай фикрда). Шундай қилиб, ГФР ташаббуси билан 2009 йил 10 июнда Берлинда Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартномаси бўйича юқори даражадаги экспертларнинг кўп томонлама учрашуви бўлиб ўтди.

2009 йил 1 декабрда Афинадаги ЕХХТ Ташқи ишлар вазирлари кенгашининг йиғилишида сўзлаган Сергей Лавров қуйидагиларни таъкидлади: «Биз сўнгги икки йил инқироздан чиқиш йўлини излашда ҳақиқатан ҳам ютқазганимиздан афсусдамиз. 2009 йил 5-майдаги "пакетли ййечим" рус-америкалик лойиҳаси асосида кейинги қадамлар бўйича таклифларимизга ҳали ҳам жавоб йўқ. Биз яна бир бор шерикларни барча каналлардан, шу жумладан Венадаги Қўшма маслаҳат гуруҳидан фойдаланган ҳолда, Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартномасининг ҳаётийлигини тиклаш бўйича интенсив ишларга ўтишга чақирамиз. "

2. Очиқ осмон шартномаси

Россия Федератсиясининг фаол иштирокида ишлаб чиқилган Очиқ осмон тўғрисидаги кўп томонлама шартнома (ООШ), авваламбор, ишонч ва ҳавфсизликни мустаҳкамлаш соҳасидаги асосий чора ҳисобланади. Европада анъанавий қуроли кучлар тўғрисидаги шартнома ва 1999 йилги Вена ҳужжати билан бир қаторда, ООШ кучга кириши Евроатлантик маконида одатий қуроли соҳасида шаффофлик ва ишонч режимини шакллантиришни деярли яқунлади.

ООШ 1992 йил 24 мартда Хелсинки (Финляндия) да Европада ҳавфсизлик ва ҳамкорлик бўйича конференцияга аъзо 27 давлат томонидан имзоланган (1994 йилдан бери - ЕХХТ). Шартномани миллий қонунчилик органлари томонидан кейинги ратификатсия қилиш муддати Россия Федератсияси Президенти 2001 йил 26 мартда ООШни ратификатсия қилиш тўғрисидаги қонунни имзолагандан ва Россиянинг ратификатсия ҳужжатини депозитар давлатга (Канада) топширганидан кейин тугади (2002 йил 1 январда Очиқ осмон тўғрисидаги шартнома кучга кирди).

Бугунги кунда Европада Ҳавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилотининг (ЕХХТ) 34 давлати унинг иштирокчилари: АҚШ, Канада, Исландия, Германия, Белгия, Нидерландия, Люксембург, Дания, Испания, Франсия, Буюк Британия, Гретсия, Италия, Норвегия, Португалия, Туркия, Болгария, Венгрия, Полша, Руминия, Чехия, Словакия, Словения, Белоруссия, Россия, Украина, Грузия, Шветсия, Финляндия, Латвия, Босния ва Гертсеговина,

Хорватия, Естония, Литва. ООШ бошқа давлатлар, шу жумладан, ЕХХТга аъзо бўлмаган давлатлар томонидан қўшилиши учун очик эканлиги маълум қилинди.

Шартноманинг мақсади ҳарбий фаолиятнинг янада ошқоралиги ва шаффофлигини таъминлаш, шунингдек, очик осмон режимини яратиш бўйича ҳамкорликка асосланган ишонч ва барқарорликни мустаҳкамлаш чоралари орқали хавфсизликни кучайтиришдан иборат. Шартнома асосида Очик осмон бўйича маслаҳат комиссияси (ООМК) тузилди, қарорлар консенсус ва мажбурий равишда қабул қилинди.

Амалий маънода, ООШ иштирокчи давлатларга унда белгиланган ва иштирокчи давлатлар ўртасида келишилган учиш квоталарига мувофиқ ҳарбий фаолиятни назорат қилиш учун бир-бирларининг ҳар қандай ҳудудлари бўйлаб учиш ҳуқуқини беради. У кузатув парвозларини ўтказишни тартибга солади, Шартномага мувофиқлигини назорат қилиш механизмининг белгилайди, самолётга қўйиладиган талабларни, кузатув ускуналарининг таркиби ва техник имкониятларини ўз ичига олади. ООШ қоидалари БМТ ООМК қарорлари билан аниқланиши мумкин.

ООШга аъзо бўлган ҳар бир давлат кузатувчи самолёт сифатида иштирок этувчи давлатнинг тегишли органлари томонидан рўйхатдан ўтган бир ёки бир нечта самолёт турларини ёки моделларини белгилаш ҳуқуқига ега. Кузатув самолёти Шартномада иштирок этувчи давлатларнинг вакиллари томонидан самолёт ва унинг кузатув ускуналари ООШ талабларига мувофиқлигини тасдиқлаш учун экспертизадан ўтказилмоқда.

ООШга аъзо бўлган ҳар бир давлат Шартномага мувофиқ ҳар қандай кузатув парвозлари пайтида олинган фотосуратлар натижаларини олиш ҳуқуқига ега.

2005 йил 14-16 феврал кунлари Вена шаҳрида биринчи очик осмон шартномаларини кўриб чиқиш бўйича конференция бўлиб ўтди (конференциялар ҳар беш йилда бир марта ўтказилади), унда унинг асосий қоидалари бажарилишини пухта ва мазмунли таҳлил қилиб чиқилди. Хусусан, асосий эътибор тўртта тоифадаги кузатув ускуналари ёрдамида Шартномани тўлиқ миқёсда амалга оширишга ўтишга ва 100 фоиз фаол квоталарни тақсимлашга қаратилди.

2006 йил 1 январдан бошлаб иштирокчи давлатлар Шартномада кўзда тутилган кузатув ускуналарининг бутун тўпламидан фойдалана олишди:

- оптик панорамик ва рамка камералари,
- дисплейдаги тасвирни реал вақт режимида видеокамера (ўлчамлари 30 см дан яхши эмас),
- ён томонга қараб синтетик диафрагма радарлари (ўлчамлари 3 м дан кам бўлмаган),
- чизиқларни сканерлаш учун инфрақизил қурилмалар (ўлчамлари 50 см дан кам бўлмаган).

2008 йилда ООШга аъзо давлатлар Шартнома бўйича 500-кузатув парвози муносабати билан есдалик тантаналарини ўтказдилар. Ишонч ва ошқоралик руҳида янада конструктив ҳамкорлик кайфияти қайд этилди.

Россия 2010 йилда 42 та кузатув парвозларини амалга ошириш ҳуқуқига ега бўлди (бизнинг ҳудудимиз бўйлаб ҳам шунча рақам амалга оширилиши мумкин). Бунга қўшимча равишда, биз 1995 йилги декларациясига биноан ООШ давлатлари бўйлаб қўшимча парвозларни (бизга ажратилган квотадан ортиқ) амалга ошириш имкониятига егамиз. 2010 йилда, Қўшма Штатлар ҳудуди бўйлаб тўртта парвоз, шунингдек, бир нечта қўшма парвозлар режалаштирилган: Буюк Британия билан Грузия, Шветсия билан Болгария ва Шветсия, Хорватия билан Босния ва Гертсеговина.

Иккинчи ООШ Тадқиқот Конференцияси Венада 2010 йил 7-9 июн кунлари бўлиб ўтди.

Умуман олганда, Шартнома ўзини курулсизлантириш соҳасидаги келишувларнинг бажарилиши устидан ишончни кучайтириш ва назоратни таъминлаш учун самарали восита сифатида намоён етганига қарамай, сўнгги пайтларда унинг имкониятларини рўёбга чиқариш самарадорлиги пасаймоқда ва сабаблари бу сиёсий ва техник хусусиятга ега.

Сиёсий нуқтаи назардан, бу, биринчи навбатда, НАТО давлатларининг бир-бирларининг ҳудудлари бўйлаб кузатув парвозларини амалга оширмаслик тўғрисидаги қарори қабул қилинди натижада, Россия Федерациясида тегишли фотосуратларни олиш имконияти деярли йўқ бўлди. Ушбу ҳолат Шартнома мақсадларини амалга оширишга тўсқинлик қиладиган ва унинг руҳига зид бўлган маълум бир маълумот мувозанатини келтириб чиқармоқда.

Квоталардан тўлиқ фойдаланишни чеклайдиган техник сабаблар ҳам мавжуд:

- бир қатор иштирокчи давлатларда ўз кузатув самолётлари йўқ;
- бир қатор аъзо давлатларда узок вақт давомида ишлаётган очиқ осмон самолётларининг босқичма-босқич ескириши, бу кузатув самолётлари паркиннинг паст техник тайёргарлигига ва унинг камайишига олиб келади.

Бундай шароитда самолёт паркини янгилаш долзарб бўлиб қолади. Баъзи мамлакатларда бу жараён аллақачон бошланган, хусусан Россияда, бошқалари учун еса бу яқин келажакда енг муҳим муаммолардан бирига айланади.

Яқин келажакда Очиқ осмон шартномаси янги турткига муҳтождир. Бу ескирган ёндашувларни, аваламбор, НАТО давлатларининг бир-бирига парвозларига қўйилган чекловларни йенгиб ўтиш ва сиёсий базани янгилаш учун сиёсий иродани талаб қилади.

3. Хавфсизликнинг сиёсий-ҳарбий жиҳатлари бўйича одоб-ахлоқ қоидалари

Хавфсизликнинг сиёсий-ҳарбий жиҳатлари бўйича одоб-ахлоқ қоидалари Конференциянинг Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилотининг (ЙЕХХТ, 1994 йилдан бери - Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти, ЕХХТ) норма ва стандартларни белгиловчи ҳужжатидир) 1975 йилги Хелсинки якуний актида, 1990 йилги Янги Европа учун Париж Хартиясида ва 1992 йилги Хелсинки ҳужжатида белгиланган давлатлараро муносабатлар тамойилларини ишлаб чиқади. Ҳарбий-сиёсий

соҳада давлатлараро даражадаги ЕХХТ минтақасидаги ўзини тийиб туриш нормаларини белгилайди.

1994 йил 3 декабрда Будапештда бўлиб ўтган ЙЕХХТ саммити пайтида Хавфсизлик бўйича Ҳамкорлик бўйича Форум махсус қўмитасининг 91-ялпи йиғилишида қабул қилинган (10 бўлим ва 42 банддан иборат. КП қоидалари сиёсий жиҳатдан мажбурийдир).

Хусусан, аъзо давлатларнинг қуйидаги "ташки" мажбуриятларини белгилайди:

- ЙЕХХТ, ЕХХТнинг барча асосий тамойилларига, биринчи навбатда, хавфсизликнинг бўлинмаслиги принципини тўлиқ ҳурмат қилиш;

- ўз хавфсизлигининг бошқаларнинг хавфсизлиги ҳисобига кучайтирманг;

- ЙЕХХТ, ЕХХТ доирасида қабул қилинган меъёрлар ва мажбуриятлар бузилган тақдирда бирдамликда ҳаракат қилиш;

- хавфсизлик муаммоларига умумий жавобларни топишга ҳисса қўшиш;

- бирон бир давлатнинг ҳудудий яхлитлиги ёки сиёсий мустақиллигига қарши куч ишлатиш ёки куч ишлатиш билан таҳдид қилган давлатларга ёрдам кўрсатмаслик.

Одоб-ахлоқ қоидалари зудлик билан индивидуал ёки жамоавий ўзини ўзи ҳимоя қилишни қўллаб-қувватлашни истаган иштирокчи давлат билан маслаҳатлашишга ва таҳдиднинг моҳиятини ва биргаликда қадриятларни ҳимоя қилиш учун қандай чоралар кўриш кераклигини биргаликда кўриб чиқишга мажбурдир. Гарчи НАТО давлатларининг позицияси ЙЕХХТ / ЕХХТни жамоавий хавфсизлик ташкилотига айлантириш йўлидан боришга имкон бермаган бўлсада, ушбу Кодекс қоидаларида келтирилган ривожланиш потенсиали ўз аҳамиятини сақлаб қолмоқда.

Одоб-ахлоқ қоидалари давлатларнинг қуроли кучларини музокаралар жараёнида ихтиёрий равишда тузган шартномаларига биноан ҳамда халқаро ҳуқуққа мувофиқ бошқа ЕХХТга аъзо давлатлар ҳудудида жойлаштириш ҳуқуқини белгилайди.

Одоб-ахлоқ қоидалари ЕХХТга аъзо давлатларнинг қонуний индивидуал ёки жамоавий хавфсизлик эҳтиёжларига мос келадиган бундай ҳарбий имкониятларни сақлаб қолиш мажбуриятини ўз ичига олади. Кодекс қуролланишни назорат қилиш, қуролсизланиш ва ишончни мустаҳкамлашга ажралмас хавфсизликнинг муҳим элементи сифатида содиқлигини яна бир бор тасдиқлайди.

Одоб-ахлоқ қоидаларининг бошқа қоидалари "ички" мажбуриятларнинг блокин ташкил этади, улар, жумладан, ЕХХТга аъзо давлатларни ҳарбий ва ҳарбийлаштирилган кучлар, ички хавфсизлик кучлари, разведка хизматлари ва полиция устидан демократик сиёсий назоратни барқарорликнинг ажралмас элементи деб билишга мажбур қилади. Одоб-ахлоқ қоидалари ҳарбий, ҳарбийлаштирилган ва хавфсизлик кучлари ходимларининг инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларига риоя этилишини таъминлаш бўйича талабни илгари сурмоқда, бу ЙЕХХМ / ЕХХТ ҳужжатлари ва халқаро ҳуқуқда акс эттирилган. Бундан ташқари, унинг қоидаларида ЕХХТга аъзо

давлатларнинг ўз қуролли кучларидан ташқарида халқаро ҳуқуқий нормаларга мувофиқ фойдаланиш мажбуриятлари ва ички хавфсизлик соҳасидаги вазифаларни бажариш жараёнида - мажбурий чоралар кўриш зарурлигига мувофиқ белгилаб қўйилган.

Одоб-ахлоқ қоидалари кучга киргандан бери, баҳолаш ва кўриб чиқиш керак бўлганда такомиллаштиришнинг процессуал механизми ишлаб чиқилди. 2006 йилда Кодекснинг бажарилишини кўриб чиқиш ва ЕХХТга аъзо давлатларга дастурни такомиллаштиришга ёрдам бериш усуллари аниқлаш учун махсус йиғилиши бўлиб ўтди.

1999 йилдан буён ФСОБнинг 1998 йил 8 июлдаги қарорига биноан Одоб-ахлоқ қоидаларини тўғри бажарилишида асосий ўрин ҳар йили анкетага жавоблар кўринишида амалга ошириладиган ЕХХТга аъзо давлатлар ўртасида ҳар йили маълумот алмашиш ҳисобланади. 2002 йилда Форумнинг қарори билан Хулқ-атвор қоидалари бўйича Сўровномани кенгайтириш ЕХХТга аъзо давлатларнинг антитеррор фаолиятини (Россия-Америка ташаббуси) ёритишда, 2003 йилда еса техник анкетани янгилаш ҳам худди шу тарзда амалга оширилди (немис ташаббуси). Ушбу ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда, одоб-ахлоқ қоидалари бўйича анкета ҳар йили 15-апрелдан кечиктирмай маълумот алмашади.

2009 йил 1 апрелда Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик бўйича ташкилот қуйидаги жиҳатларни таъсир қилган Анкетани яна бир техник янгилаш тўғрисида қарор қабул қилди.

Давлатлараро элементлар:

- терроризмнинг олдини олиш ва унга қарши курашиш чоралари (шартномалар, битимлар, қонун ҳужжатлари, терроризмнинг олдини олиш ва унга қарши курашиш соҳасидаги турли тоифадаги кучларнинг функциялари ва вазифалари ва бошқалар);

- қуролли кучларни чет елга жойлаштириш;

- Одоб-ахлоқ қоидалари билан боғлиқ бошқа халқаро мажбуриятларни бажариш (қурол-яроғ назорати, қуролсизланиш ва ишонч ва хавфсизликни мустаҳкамлаш соҳасидаги мажбуриятларни бажариш ЕХХТ минтақасида бўлинмас хавфсизликнинг элементи сифатида).

Ички давлатлараро элементлари:

- миллий режалаштириш ва қарорларни қабул қилиш жараёни (бошқа давлатларнинг қонуний хавфсизлик манфаатларини ҳисобга олган ҳолда ва халқаро хавфсизлик ва барқарорликни мустаҳкамлашга кўмаклашадиган ҳарбий ташкилий ривожланиш дастурлари ва мудофаа харажатларини аниқлаш ва тасдиқлаш);

- мавжуд тузилмалар ва жараёнлар (ҳарбий ва бошқа кучлар ва хизматлар устидан демократик назорат);

- турли тоифадаги кучлар ходимларига нисбатан процедуралар (ёллаш ва чақириш, хизматдан озод қилиш, муқобил хизмат, шахсий таркиб ва чақирилувчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш);

- бошқа сиёсий нормалар, принциплар ва қарорлар, шунингдек халқаро гуманитар ҳуқуқ нормаларига риоя қилиш (ҳарбий хизматчиларни тегишли

хукукий нормалар билан таништириш ва уларни ўз хатти-ҳаракатлари учун жавобгарлик тўғрисида хабардор қилиш, қуролли кучлардан инсон ҳуқуқларини чеклаш мақсадида фойдаланмаслик фуқаролик ҳуқуқлари, ҳарбий хизматчиларнинг фуқаролик ҳуқуқларини таъминлаш ва қуролли кучларнинг сиёсий бетарафлиги, муҳофаа соҳасидаги сиёсат ва доктринанинг халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқлиги).

Умумий фойдаланиш ва алоқа маълумотлари:

- оммавий ахборотдан фойдаланиш (Одоб-ахлоқ қоидалари тўғрисида маълумот бериш, Одоб-ахлоқ қоидалари сўровномасига жавобларни нашр этиш, қуролли кучлар тўғрисидаги маълумотларга жамоатчилик кириш ҳуқуқи);

- алоқа маълумотлари (Одоб-ахлоқ қоидалари мувофиқлиги учун миллий алоқа пункти).

Россия Федератсиясининг Одоб-ахлоқ қоидалари сўровномасига жавоблари, тегишли маълумотларни ЕХХТ Котибиятига топширгандан сўнг, Россия ТИВ веб-сайтида Интернетда жойлаштирилиши мумкин.

4. Хавфсизлик бўйича ҳамкорлик ЕХХТ форуми

Хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик форуми (ХШФ) 1992 йилда ЙеХХТ Хелсинки саммитининг қарори билан ЙЕХХТ, ЕХХТнинг ажралмас қисми сифатида ташкил этилган. Бу ўз ваколатига мувофиқ, ЕХХТ ҳудудида ҳарбий хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашнинг аниқ масалаларини мунтазам равишда муҳокама қилиш ва сиёсий мажбурий қарорлар қабул қилиш ҳуқуқига ега бўлган Ташкилотнинг мустақил органидир. Унинг ялпи мажлисларида ЙЕХХТга аъзо барча давлатларнинг делегатсиялари доимий равишда қатнашадилар.

Форум ваколатига қуйидаги масалалар киради:

- Оддий қурол назорати ва ишонч ва хавфсизликни мустаҳкамлаш чоралари бўйича музокаралар ўтказиш;

- ҳарбий хавфсизликнинг турли жиҳатлари бўйича, шу жумладан қуролли тўқнашувларнинг пайдо бўлиши ва авж олиш хавфини камайтириш мақсадида мунтазам мулоқот ва ҳамкорликни давом эттириш;

- мавжуд уларнинг бажарилишини баҳолаш учун йиллик йиғилишларни амалга ошириш ва ҳар йили пойтахт мутахассислари, менежмент ва миллий текшириш марказлари вакиллари иштирокида уларнинг амалга оширилишини баҳолаш бўйича йиғилишларни ўтказиш;

- ЕХХТга аъзо давлатлар штаби бошлиқларининг таклифига биноан ҳарбий доктриналар бўйича семинарларни, шунингдек Хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик форуми ҳужжатларига мувофиқ бошқа тадбирларни тайёрлаш ва ташкил этиш.

Ҳарбий-сиёсий характердаги мавжуд шартномаларга мувофиқ мунтазам равишда ва ишончли маълумот ва хабарлар алмашинувини таъминлаш мақсадида Форум ҳомийлигида ЕХХТнинг компютерлаштирилган алоқа тармоғи қўп йиллар давомида самарали фаолият кўрсатиб келмоқда.

Хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик форуми консенсус асосида ишлайдиган диск раскадровка ва процессуал механизмга ега, бу субъектив

ёндашувларнинг элементларини минималлаштиришга имкон беради ва айрим давлатларнинг бошқаларга бир томонлама қарор қабул қилишига йўл қўймайди.

Ўтган йиллар мобайнида Хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик форуми қуролини назорат қилиш соҳасида бир қатор муҳим Европа келишувларини ишлаб чиқди: ишонч ва хавфсизликни мустаҳкамлаш чоралари бўйича музокаралар учун Вена ҳужжати (1999 йилда қучга кирган), Сиёсат бўйича одоб-ахлоқ қоидалари. - Хавфсизликнинг ҳарбий жиҳатлари, оммавий қирғин қуролиларини тарқатмаслик принциплари тўғрисидаги ҳужжатлар ва анъанавий қуролини топшириш билан боғлиқ тамойиллар.

2000 йилда Хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик форуми ЕХХТнинг кичик қурол ва ёнгил қуролилар тўғрисидаги ҳужжатини қабул қилди, унда иштирок этувчи давлатлар ўртасида ҳамкорликнинг янги соҳасини очди, бу минтақада кичик ва ёнгил қуролиларнинг назоратсиз тарқалишига ҳар томонлама қарши курашиш ва 2003 йил, ЕХХТнинг анъанавий ўқ-дорилар захиралари тўғрисидаги ҳужжати, унга мувофиқ Ташкилот томонидан бир қатор иштирокчи давлатларга ортиқча нарсаларни йўқ қилишда ёрдам бериш ёки ўқ-дорилар ва суюқ ракета ёқилғиси компонентларини йўқ қилиш ишлари бошланди.

Форум шунингдек, ЕХХТ жавобгарлиги ҳудудида ўқотар қурол ва ёнгил қуролиларнинг ноқонуний айланишига қарши кураш чоралари билан боғлиқ ҳарбий-сиёсий характердаги қарорларни қабул қилади.

Форум ЕХХТ вазирлар кенгашининг (ЕХХТ вазирлар кенгаши) йиллик йиғилишлари учун ҳужжатларни тайёрлашда бевосита ва фаол иштирок этади.

Шу билан бирга, 2000 йилдан буён Хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик форуми иши узоқ вақт турғунлик босқичига ўтганлигини тан олиш керак.

Россия томони форумни Европа қитъасида хавфсизлик ва барқарорликка боғлиқ бўлган жуда катта муаммоларга айлантириш учун ҳаракат қилмоқда. Унинг фаолиятини Европада хавфсизликнинг ҳарбий-сиёсий таркибий қисмини мустаҳкамлашга қаратилган саъй-ҳаракатларнинг муҳим қисми деб ҳисоблаган ҳолда, у ушбу мақсадга эришишга қаратилган аниқ ҳаракат дастурини илгари сурди.

Ҳозирги кунда асосий вазифа - ўтган йиллардаги " Хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик форуми воситаларини" модернизатсия қилиш, ЎХХТ ҳудудидаги янги хавфсизлик вазиятига нисбатан қурол назоратининг анъанавий шакллари ривожлантиришни давом эттириш, унга тегишли жавобларни изламоқда (янги хавфсизлик муаммолари ва таҳдидлари).

Форумдаги Россия делегатсияси ЕХХТ ҳудудида очиқлик ва шаффофликни мустаҳкамлаш йўлида фаол ҳаракат қилмоқда. Россия ташқи ишлар вазири Сергей Лавров 2009 йил декабр ойида Афинада бўлиб ўтган ЕХХТ вазирлар кенгашининг йиғилишида сўзлар экан, ишончли мустаҳкамлаш ва қуролини назорат қилиш соҳасидаги ҳаракатлар дастурларини таъкидлаб ўтди.

Афина Вазирлар Кенгаши мажлисига тайёргарлик жараёнида Хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик форуми доирасидаги муҳокамалар мавжуд ҳарбий-сиёсий келишувларнинг бажарилишини такомиллаштиришдан Европада ҳарбий хавфсизлик соҳасида ўзгарган ҳақиқатларни ҳисобга олган ҳолда уларни янгилаш зарурлигига айлана бошлади. Натижада, ЕХХТ вазирлар кенгашининг Афина йиғилишида Хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик форуми фаолияти тўғрисида алоҳида қарор қабул қилинди. Унинг олдида кенг қўламли вазифалар қўйилди:

- ЕХХТ минтақасидаги хавфсизликнинг асосий муаммолари, шу жумладан замонавий шароитда қуролларни назорат қилишнинг роли бўйича диалогни фаоллаштириш;

- ЕХХТнинг сиёсий-ҳарбий воситаларини кучайтириш йўллари йўрганиш (айниқса қурол назоратлар, шу жумладан, Вена ҳужжати);

- Хавфсизликнинг сиёсий-ҳарбий жиҳатлари бўйича одоб-ахлоқ кодексининг бажарилишини такомиллаштириш йўллари излаш, унда белгиланган тамойилларни муҳокама қилиш;

- Зарур бўлганда, ЕХХТга аъзо давлатлар томонидан БМТ Хавфсизлик Кенгашининг бир қатор қарорларини бажаришга қўмаклашиш;

- инқирозни бошқариш соҳасида ЕХХТ процедуралари ва механизмларини такомиллаштиришга ҳисса қўшиш.

Россия томони Хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик форумини Европада қурол назорати масалаларини муҳокама қилиш ва ҳарбий-сиёсий мулоқотни ЕХХТга аъзо барча давлатларнинг манфаатлари ва ташвишларини ҳисобга олган ҳолда очиклик ва шаффофлик руҳида олиб бориш учун муҳим музокаралар платформаси деб билади.

5. Ишонч ва хавфсизликни мустаҳкамлаш чоралари бўйича музокараларнинг 1999 йилги Вена ҳужжати.

Ишонч ва хавфсизликни мустаҳкамлаш чоралари бўйича музокараларнинг 1999 йилдаги Вена ҳужжати (Вена ҳужжати -99) 1999 йил 16 ноябрда Истанбулда бўлиб ўтган ЕХХТ саммити пайтида Хавфсизлик бўйича Ҳамкорлик Форумининг йиғилишида қабул қилинган. Вена ҳужжати -99 1986 йилдаги Стокгольм конференцияси ҳужжатида, 1990, 1992 ва 1994 йилдаги Вена ҳужжатларида қайд этилган ишончни мустаҳкамлаш чораларини ишлаб чиқади ва тўлдиради. Бу ЕХХТнинг барча 55 иштирокчи давлатлари учун сиёсий мажбурийдир ва ратификация қилинмади (2000 йил 1 январдан кучга кирди).

Вена ҳужжати-99 нинг мақсади - ЕХХТ ҳудудида барқарорликни ошириш ва ҳарбий тўқнашувлар хавфини камайтириш учун ЕХХТга аъзо давлатлар томонидан келишилган бир-бирини тўлдирувчи ишонч ва хавфсизликни мустаҳкамлаш бўйича чора-тадбирлар мажмуини яратиш ва амалга ошириш.

Вена ҳужжати - 99 га мувофиқ, иштирокчи давлатлар ҳар йили ўзларининг ҳарбий кучлари ва асосий қурол-яроғ ва техника тизимлари, мудофаани режалаштириш ва ҳарбий бюджетлар тўғрисида маълумот алмашадилар. Ҳужжатда ташвиш туғдириши мумкин бўлган ноодатий

ҳарбий ҳаракатлар билан боғлиқ равишда маслаҳатлашув механизми, шунингдек, ҳарбий характердаги хавфли ҳодисалар билан боғлиқ ҳамкорлик кўзда тутилган.

Вена ҳужжати - 99 га биноан, томонлар бир-бирларини ҳарбий фаолиятнинг айрим турлари тўғрисида хабардор қиладилар, уларга кузатувчиларни таклиф қиладилар, текширувлар ўтказиш имкониятига егалар, шунингдек улар ҳақида тақдим этилган маълумотларнинг тўғрилигини баҳолаш учун ҳарбий қисмларга ташриф буюрадилар. Иштирокчи-давлатлар ўртасида махсус ва яқинда янгиланган, оператсион ва ишончли ЕХХТ алоқа тармоғи бўйича ишлайди.

1997 йилда тасдиқланган 1994 йилги Вена ҳужжатини модернизатсия қилиш бўйича музокаралар ваколоти "Европада янги сиёсий-ҳарбий ҳақиқатларни ҳисобга олган ҳолда ишонч ва хавфсизликни мустаҳкамлаш чораларини сезиларли даражада янгилашга" қаратилган еди. Икки йиллик музокаралар давомида ЙХХТга аъзо давлатлар Хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик форуми доирасида 100 дан ортиқ таклифларни кўриб чиқдилар: фақат техник таклифлардан (текширув гуруҳларида инспекторлар сонининг кўпайиши ва бошқалар) ҳарбий шаффофлик режимини такомиллаштириш бўйича сифат жиҳатидан янги ғояларни ўз ичига олган (ҳарбий-денгиз флотидagi ҳарбий хизматлар, қуrollи кучлар ва ҳарбий техниканинг аъзо давлатлар чегаралари орқали ўтиши, билдириш чегараларини пасайтириш, коалиция ҳарбий фаолиятида ишончни кучайтириш чоралари, ҳарбийлаштирилган тузилмалар ва бошқалар).

НАТО мамлакатлари (биринчи навбатда, АҚШ ва Буюк Британия) Вена ҳужжати - 94ни мослаштириш тамойиллари ва мақсадларига содиқлигини эълон қилиб, амалда фақат ўзининг "косметик" модернизатсиясини амалга оширдилар, аъзо давлатларнинг таклифларидан ушбу элементларни олиб ташлашга интилдилар, уларнинг ЕХХТ минтақасидаги эркинлик ҳаракатларини чеклаши мумкин. Шунинг учун Россия ташаббуслари денгиз кучлари ва кўшинларнинг транзитида ишончни кучайтириш чораларини қамраб олиш бўйича масалалар четга сурилди. Шунга кўра, НАТОнинг ички хавфсизлик кучлари ва иштирокчи давлатларнинг ҳарбий инфратузилмаси элементларига татбиқ этиш тўғрисидаги таклифлари ҳам ўтмади.

Натижада, Вена ҳужжати - 99 таркибига фақат текширув режимини амалга ошириш билан боғлиқ бўлган бир қатор техник "амалга ошириш"¹ яхшиланишлари, шунингдек мудофаани режалаштириш бўйича маълумот алмашиш масаласига алоҳида боб ажратилган. Вена ҳужжати - 99 га ихтиёрий минтақавий рўйхатини ўз ичига олган янги бобнинг киритилиши енг муҳим ютуқ бўлди. Кейинчалик, унинг асосида иштирокчи давлатлар минтақавий билан боғлиқ йигирмага яқин (асосан икки томонлама) келишув ва битимларни ишлаб чиқдилар.

Умуман олганда, Вена ҳужжати-99 ЕХХТ ҳудудида барқарорлик ва хавфсизликни мустаҳкамлашда фойдали рол ўйнамоқда. Бироқ, ўзгарувчан

¹ Имплементация – осуществление, исполнение государством международно-правовых норм

ҳарбий-сиёсий вазият туфайли у аста-секин тўхтатувчи салоҳиятини йўқотмоқда ва замонавий талабларга жавоб беришни тўхтатмоқда. Шундай қилиб, у энди ишончни кучайтириш чоралари ёрдамида қуроли кучларнинг муҳим қисмини ва қатнашувчи давлатларнинг ЕХХТ минтақасидаги ҳарбий фаолиятининг муҳим қисмини энди қамраб олмайди. Вена ҳужжати - 99 нинг камида тўртта асосий раҳбари деярли бир неча йил ишламаяпти.

Шуни инобатга олган ҳолда, Венадаги ҳарбий хавфсизлик ва қуролиларни назорат қилиш бўйича музокаралардаги Россия делегатсияси ЕХХТга аъзо бир қатор бошқа давлатларнинг, биринчи навбатда, иттифоқчиларининг кўмаги билан бир неча йиллардан буён янги Хавфсизлик бўйича Ҳамкорлик Форумининг Вена ҳужжатининг янги наشري бўйича музокараларни бошлаш тўғрисидаги қарори. Муайян таклифлар - "Янгиланган Вена ҳужжати - 99 модели" - Россия томонидан Беларусия Республикаси делегатсияси билан биргаликда 2003 йил май ойида тақдим этилган.

Бироқ, АҚШ ва унинг НАТОга яқин бўлган бир қатор иттифоқчиларининг позицияси яқин вақтгача ўзгаришсиз қолди: улар ҳужжатни ҳар томонлама янгилаш зарурлигини инкор етдилар ва Вена ҳужжати - 99 ни яқин келажакда "очиш" учун шошилинч зарурат кўрмадилар (мавжуд барча давлатлар - ЕХХТ иштирокчилари томонидан тўлиқ ва ўз вақтида бажарилишига эришиш зарурати баҳонасида).

Янгиланган Вена ҳужжати - 99 макети муаллифлари уни кўриб чиқишдан олиб ташламасдан, дастлабки қадам сифатида, Вена ҳужжатида кўшимча чоралар сифатида (кузатилган ва огоҳлантириладиган ҳарбий ҳаракатлар чегараларини пасайтириш) амалга оширилиши мумкин бўлган баъзи янги Хавфсизлик бўйича Ҳамкорлик Форумларни кўриб чиқишни таклиф қилишди (ҳарбий транспорт авиатсиясининг тузилмалари ва қисмлари тўғрисида маълумот алмашишни ташкил этиш). Биринчи таклифни муҳокама қилиш натижасида ҳар бир ЕХХТга аъзо давлат ўз ҳудудида бир йил ичида Вена ҳужжати - 99 чегараларига йетиб бормайдиган енг катта машғулотлар тўғрисида ихтиёрий равишда олдиндан хабар беришга келишиб олинди. Бироқ, ушбу тадбирнинг ихтиёрийлиги, уни 5 дан 9 гача иштирокчи давлатлар томонидан қўлланилишига олиб келди.

Бундан ташқари, 2006 йилда Россия, Беларусия Республикаси билан биргаликда тезкор кучлар тўғрисида маълумот алмашиш бўйича таклифлар киритди; хорижий ҳарбий кучларни ЕХХТга аъзо давлат ҳудудида Хавфсизлик бўйича Ҳамкорлик Форумларни қўллаш зонасида жойлаштириш тўғрисида олдиндан огоҳлантириш тўғрисида; 2007 йилда Россия томони ЕХХТга аъзо давлатлар эътиборига мавжуд ишонч ва хавфсизлик чораларини амалга оширишни такомиллаштириш бўйича бир қатор таклифларни ҳам киритди. 2008 йил 2-июлда рус тилидаги "ўйлаш учун озиқ-овқат" денгиз ҳудудида ишонч ва хавфсизликни мустаҳкамлаш чоралари тўғрисида хабарлар тарқатилди.

ЕХХТнинг ҳарбий-сиёсий воситаларини янгилаш масалаларини кўриб чиқиш 2008-2009 йилларда давом етди, аммо НАТО мамлакатлари бир қатор ҳолларда уларни ҳал қилиш истиқболларини анъанавий қуроли кучлар

тўғрисидаги шартнома атрофидаги вазиятнинг ривожланиши билан боғлашга ҳаракат қилдилар.

2009 йил феврал ойида амалга оширишни йиллик баҳолаш йиғилишида Россия томони шерикларга Вена ҳужжати - 99 нинг батафсил таҳлилини тақдим етди. У ноаниқ расмни очиб берди. Бир томондан, умуман, ҳар йили ҳарбий маълумот алмашиш тўғрисидаги қоидалар муваффақиятли амалга оширилмоқда ва текшириш ишлари фаол олиб борилмоқда. Бошқа томондан, Вена ҳужжати - 99 қоидаларининг ярмидан кўпи асосан қоғозда мавжуд ва амалда ишлайдиган айримлари алоҳида давлатлар томонидан шунчаки ҳурмат қилинмайди.

2009 йилда олиб борилган фаол тарғибот ишлари натижасида шерикларнинг ушбу муаммога нисбатан мутаносиброқ, реалистик ёндашувининг дастлабки белгилари пайдо бўла бошлади. Бир қатор ЕХХТга аъзо давлатлар Вена ҳужжати – 99 ни модернизатсия қилиш тарафдорлари. Ҳужжатнинг кўплаб қоидалари ескирган деган фикр деярли ҳеч ким томонидан баҳслашмаган.

ЕХХТ Ташқи ишлар вазирлари кенгашининг Афинада бўлиб ўтадиган йиғилишига тайёргарлик пайтида (2009 йил декабр) Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик бўйича конференция доирасидаги мунозаралар мавжуд сиёсий-ҳарбий келишувларнинг бажарилишини такомиллаштиришдан чуқурроқ ўрганиш зарурати томон бурила бошлади. Европа хавфсизлиги соҳасида ўзгарган воқеликни ҳисобга олган ҳолда уларни янгилаш имконияти ушбу жараённинг катализатори кенг қўллаб-қувватланган Россия-Белорусия-Қозоғистоннинг Вена ҳужжатини модернизатсия қилиш бўйича ЕХХТ вазирлар кенгашининг махсус қарорини қабул қилиш тўғрисидаги ташаббуси бўлди. Гарчи бундай қарорнинг лойиҳаси бир нечта давлатларнинг қаршиликлари туфайли ўтмаган бўлсада, улар, барибир, охир оқибат, ишонч ва хавфсизликни мустаҳкамлаш чоралари умумевропа режимини "мақсадли" янгилаш зарурлигини тан олдилар. Натижада Вазирлар Кенгашининг кенг доирадаги Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик бўйича конференция фаолияти тўғрисидаги қарори, хусусан, қуйидаги вазифалар қўйилди:

- ЕХХТ минтақасидаги хавфсизликнинг асосий муаммолари, шу жумладан замонавий шароитда қуролларни назорат қилишнинг роли бўйича диалогни фаоллаштириш;

- ЕХХТнинг ҳарбий-сиёсий воситаларини, шу жумладан, Вена ҳужжатини кучайтириш йўллари ўрганиш.

Ҳозир Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик бўйича конференция доирасида ушбу қоидаларни қандай яхшироқ амалга ошириш бўйича мунозаралар бошланди. Россия томони Афинадаги ЕХХТ Ташқи ишлар вазирлари кенгашининг вазирлар қарорида кўрсатилган мақсадларга Форумнинг 2010 йилдаги фаолияти давомида эришиш кераклигидан далолат беради.

3. Киберхавфсизлик тушунчаси. Кибер макондаги ҳуқуқбузарликлар.

Киберхавфсизлик - бу халқаро ва миллий ҳуқуқнинг умуметироф этилган принциплари ва меъёрлари асосида шахс, жамият ва давлатнинг мувозанатли манфаатларини киберфазодаги (ахборот соҳасининг бир қисми) ички ва ташқи таҳдидлардан ҳимоя қилиш ҳолати деб тушунилади. Шу билан бирга, хавфсизлик деганда ахборот кибер субъектларининг глобал кибер маконида учинчи шахслар учун махфийлигини, яхлитлиги ва кириш ҳуқуқини сақлаб қолиш учун ҳимоя қилиш объекти хавфсизлигининг маълум даражасига эришишга қаратилган фаол ҳаракатлари тушунилиши керак.

Киберхавфсизлик - бу миллат учун енг жиддий муаммолардан бири", деб тан олди АҚШ президенти Барак Обама ва 2010 йил 2 мартда АҚШнинг компьютер хавфсизлигини кучайтириш бўйича махсус дастурни имзолади. Аввалроқ Америка разведка хизматлари тизимида янги киберхавфсизлик бўлими ташкил этилиши ҳақида эълон қилинган еди. Бунга "сохта кибер уруш" нинг ҳалокатли натижалари сабаб бўлди.

Мудофаа вазирлиги, хавфсизлик хизматлари ва хусусий компаниялар вакиллари (икки юздан ортиқ мутахассислар) томонидан уюштирилган "Шок тўлқини" деб номланган машғулоти АҚШга йирик миқёсдаги киберхужумларни симулятсия қилди, уларнинг мақсади электр тармоқлари ва телефон алоқасини ўчириб қўйиш.

Натижада, иштирокчилар катта киберхужум бўлган тақдирда қандай ҳаракат қилишни билмайдилар.

Ўйин ҳақиқий вазиятга асосланган еди: минглаб баскетбол мухлислари ўзларининг смартфонларига хакерлар томонидан яширилган вирусни Интернетда гўёки чемпионат янгиликларини кузатиб борадиган бепул дастурда юклаб олишади, лекин аслида уяли алоқа операторининг компьютерларини бузиб киришади. "Шок тўлқини" пайтида содир бўлган ... Уяли алоқа операторлари компьютерлари устидан назоратни қўлга киритган хакерлар телефон тармоқларини ўчириб қўйишди. Бунинг ортидан мутахассислар тўхтата олмайдиган электр стантсияларининг компьютерларига муваффақиятли ҳужум уюштирилди: улар таклиф қилган чоралар, масалан, барча телефонларни мажбуран ўчириб қўйиш, самарасиз бўлиб чиқди, чунки вирус компьютерларга тезроқ кириб борди ва телефонларни ўчириш буйруғи қабул қилинди.

6 миллиард доллардан зиёд зарар йетказган дунёдаги енг йирик энергетик авариянинг яна бир сўнгги мисоли: 2003 йил 14 августда Огаё штатидаги қисқа туташув электр стантсиясини тўхтатиб қўйди. Ўчириш атиги тўққиз сония давомида юз берди, аммо бу АҚШнинг шимоли-шарқида ва Канаданинг жанубида ўчиб кетишига олиб келди. Фавқулодда вазият 50 миллиондан ортиқ одамга таъсир кўрсатди ва 100 дан ортиқ электр стантсиялари, шу жумладан 22 ядро реакторининг ишдан чиқишига олиб келди. Одамлар метродан эвакуатсия қилинди, лифтларда тикилиб қолганлар озод қилинди. Шаҳар атрофидаги пойездлар тўхтади, аэропортлар ёпилди, уяли алоқа ва сув таъминоти тўхтатилди. Электр таъминотини тиклаш учун бир кундан кўпроқ вақт кетди.

Юқоридаги назария ва амалиётдан келтирилган мисоллар ҳар хил турдаги ҳужумлар ва киберҳужумларнинг вазиятлари билан бевосита боғлиқ ёки симулятсия қилинган.

Кибержиноятчилик деб, кибер космосда компьютер тармоғидан фойдаланган ҳолда, амалдаги қонунчиликда жазо таҳдиди остида тақиқланган жиноятчининг қонунга хилоф ҳаракати (ҳаракати ёки ҳаракатсизлиги) тушунилади.

Ушбу таърифга асосланиб, кибержиноятчиликнинг баъзи белгиларини аниқлаш мумкин.

- 1. Юқори технологияли жиноятчиликнинг асосий хусусияти бўлган компьютер тармоқларидан фойдаланиш ва халқаро маълумотлар алмашинуви. Бунда компьютер ва унинг тармоқлари жиноят субъекти, жиноят воситаси ёки ноқонуний ҳаракатлар тайёрланадиган восита сифатида ҳаракат қилади.

- 2. Кўриб чиқиладиган жиноятларнинг трансмиллий хусусияти (улар глобал ахборот маконида содир этилади) ва жиноий ҳамжамият аъзоларининг байналмилаллиги.

- 3. Кибержиноятчиликни "ташқил этиш" ва уларнинг миллий доирадан ташқарига чиқишига нисбатан барқарор тенденция.

Бунга юқори кечикиш ҳам киради (бизнинг ҳисоб-китобларимизга кўра, ушбу жиноятларнинг атиги 10-12% и оммавийлашади), яъни: Россияда - 90%; Буюк Британияда - 85%; Германияда - 75%; АҚШда - 80%. Цивилизациялашган мамлакатлар табиий равишда бу муаммони ҳал қилиш йўллари излашга интилишади, чунки бу қанчалик кенг миқёсли бўлса, уни ҳал қилиш учун давлатларнинг ташкилий даражаси шунчалик юқори бўлади. Шундай қилиб, БМТ доирасида мунтазам равишда кибержиноятчиликнинг олдини олиш бўйича конференциялар ўтказилиб, ушбу турдаги жиноятчиликка қарши курашиш механизмлари ишлаб чиқилиб, компьютер тизимлари ва телекоммуникатсияларидан ишончли фойдаланишни кафолатлайдиган умумбашарий стандартлар ва нормалар қабул қилинди. Бу иш анчадан бери давом этиб келмоқда.

Ушбу турдаги жиноятнинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, жиноий ташкилот раҳбари, коида тариқасида, шахсан жиноят содир етмайди, балки фақат лойиҳа (йўналиш) раҳбарларига буйруқ беради. Иерархиянинг иккинчи даражасидаги жиноятчилар зарарли дастурларни, вирусли компьютерлар тармоғини яратадилар, қимматли маълумотларни ўғирлашади, кейинчалик уларни жиноий тармоқнинг учинчи даражасини ифодаловчи воситачиларни (дистрибюторлар) қайта сотадилар.

Шундай қилиб, кибержиноятчиликни компьютер қурол ёки кибер космосга тажовуз қилиш предмети бўлган Интернетдаги ҳаракатлар деб ҳисоблаш керак. Шу билан бирга, хусусан, Интернет-алоқа соҳасидаги техник воситалар ва уларнинг таркибий қисмларини жиноий равишда олиб қўйишни кибержиноятчилик ҳолатларидан бири деб ҳисоблаш керак¹. Шу билан бирга, кибержиноятлар автоматлаштирилган ахборотни қайта ишлаш

¹ См.: Компьютерные преступления и информационная безопасность. М.: Новый юрист. С. 14—21.

соҳасидаги ноқонуний ҳаракатлар сифатида текширилиши мумкин. Бундай ҳолда, тажовуз усуллари, воситалари ва объектларининг умумийлиги ушбу жиноятларни алоҳида гуруҳга киритишга имкон берадиган асосий таснифлаш белгиси сифатида таъкидланади. Бошқача қилиб айтиладиган бўлсак, бу ерда тажовуз қилиш объекти кибер космосда қайта ишланган маълумотлар бўлиб, компьютер бузилиш воситаси бўлиб хизмат қилади.

Ушбу жиноятларнинг кенг ва тор талқини мавжуд:

Кенг талқини компьютер маълумоти соҳасидаги жиноятлар жинойй фаолиятнинг мустақил тури бўлиб, янги мустақил ҳуқуқбузарликлар киритилишини назарда тутди. Ушбу позицияни тасдиқлаш АҚШнинг аксилтеррор ҳужжати - 2001 йилдаги Ватанпарварлик акти¹ бўлиб, биринчи марта муомалага "кибертерроризм" нинг янги қонунчилик тушунчасини киритди ва "терроризм" атамасининг талқинини кенгайтирди. Ватанпарварлик тўғрисидаги қонуннинг 810-моддасига биноан, бундай ҳаракатлар учун жазо ушбу ҳаракатни биринчи марта содир етган шахслар учун 10 йилгача озодликдан маҳрум қилиш ва жиноят такрорланган тақдирда 20 йилгача оширилади. Бир қатор жинойй тузилмалар махсус бобда ёритилган. Шветсия Жинойт кодексининг 13-моддаси, бу кибержиноятлар учун жавобгарликни белгилайди.

Кибержиноятчиликни **тор талқини** кибержиноятлар мустақил тур сифатида мавжуд эмаслигига асосланади, уларни оддий, "ананавий" жиноятларнинг квалификацияси белгиси сифатида кўриб чиқиш керак. Бундай саралаш белгилари турли мамлакатлар Жинойт кодексида мустаҳкамланган. Масалан, 2-модда. Полша Жинойт кодексининг 278-моддасида компьютер дастурларидан рухсатсиз фойдаланиш орқали бировнинг мол-мулкини ўғирлаш учун жавобгарлик кўзда тутилган. 3-қисми Италия Жинойт кодексининг 615-моддаси компьютер ёки телекоммуникация тизимига рухсатсиз киришни тақиқлайди ва агар иккинчиси мушофаа аҳамиятига ега бўлса ёки жамоат хавфсизлигини ҳимоя қилишга қаратилган бўлса, махсус жавобгарлик белгиланади. Қирғизистон Республикаси Жинойт кодексининг 193-моддасида тижорат ёки банк сирини ташкил этувчи маълумотларни ноқонуний равишда компьютер тизимига ёки тармоғига кириш орқали олиш учун жавобгарлик кўзда тутилган.

Сўнгги пайтгача Россия жинойй қонунчилиги, бошқа давлатлардан фарқли ўлароқ, масалан, АҚШ, Испания, Полша ва бошқа мамлакатларда кибер жиноятлар таркибини, шунингдек, компьютерлардан фойдаланишга асосланган жиноятларнинг квалификацияси белгиларини алоҳида ажратмаган. Ҳар қандай жиноятни содир этиш воситаси бироқ, айрим вазиятда бўлган 2012 йилда ўзгарди. 159.6. моддасида "Компютер маълумотлари соҳасидаги фирибгарлик". Бундай тузатишлар ташаббускори Россия Федератсияси Олий суди еди. Шундай қилиб, қонун чиқарувчи биз учун одатий бўлган "фирибгарлик" тушунчаси талқинини янги "компютер фирибгарлиги" корпусини тақдим этиш орқали кенгайтирди. Бизнинг фикримизча, бу юқори

¹ URL: vwww.epic.org/privacy/terrorism/hr3162.html.

технологиялар соҳасидаги жиноятларга нисбатан давлатнинг жиноий сиёсатини аниқлашнинг биринчи тажриба босқичи (тор талқиндан кенггача). Янги қилмишларни жиноий жавобгарликка тортиш бўйича ишлар қанчалик самарали бўлади ва ХХІ асрнинг ушбу янги таҳдидларига қарши қандай курашиш мумкин? Буни вақт кўрсатади.

Бундан ташқари, сўнгги пайтларда (асосан халқаро мунозаралар доирасида) бир катор мутахассислар кибер жиноятлар ва юқори технологиялар соҳасидаги жиноятларни бир-биридан ажратиб тураётганига эътибор қаратиш лозим.

Рақамли муҳитда барча турдаги ҳуқуқбузарликларни кўриб чиқиш мумкин эмас, шунинг учун биз фақат Рунет учун енг юқори технологиялар соҳасидаги жиноятлар ҳақида тўхталамиз.

1. Экстремистик материалларни тарқатиш. Бугунги кунга қадар Интернетдаги экстремистик фаолиятга қарши курашнинг ҳуқуқий жиҳатлари фақат умумий маънода ўрганилган. Шунини таъкидлаш керакки, Россияда яқин вақтгача экстремизм, ксенофобия, турли хил тоқатсизлик намоишлари, зўравонлик ёки унга даъват қилиш билан боғлиқ ирқий, етник ёки диний адоват каби салбий ҳодисаларга қарши курашнинг кенг ҳуқуқий воситалари мавжуд эмас эди. Бугунги кунда юқоридаги ҳодисаларга қарши курашиш механизми 2002 йил 25 июлдаги 114-ФЗ-сонли "Экстремистик фаолиятга қарши курашиш тўғрисида" Федерал қонуни билан белгиланади. Ушбу меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатнинг ҳуқуқий тузилмалари ва қоидаларининг мураккаблиги ва номувофиқлигига қарамасдан, шаффоф бўлмаган "ўйин қоидалари" ҳам ушбу соҳада тартибга солинмаганлигидан яхшироқдир. "Экстремистик фаолиятга қарши курашиш тўғрисида" Федерал қонунида кўрсатилган экстремистик фаолият белгиларини ўз ичига олган босма, аудио, аудиовизуал ва бошқа материалларни нашр этиш ва тарқатиш аниқланди:

Бундай материаллар тақиқланган экстремистик ташкилотларнинг расмий материалларини ўз ичига олган; тинчлик ва инсониятга қарши жиноятлар учун халқаро ҳуқуқий ҳужжатларга мувофиқ судланган шахслар томонидан ёзилган материаллар; экстремистик фаолият белгиларини ўз ичига олган бошқа ҳар қандай материаллар (шу жумладан, аноним).

"Экстремистик фаолиятга қарши курашиш тўғрисида" Федерал қонунининг 13-моддасида, шунини ишонч билан айтиш мумкинки, экстремистик характердаги ноқонуний маълумотлар ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари томонидан ва оммавий ахборот ва телекоммуникатсия тармоқларида (Интернет), ҳатто ахборот ташувчиси қийин бўлса ҳам, жиноий жавобгарликка тортилади. Аниқлаш ёки бирон сабабга кўра уни моддий шаклда (диск, флoppi ва бошқалар) терговга ёки судга тақдим этиш мумкин эмас. Масалан, Интернетнинг Россия Федератсияси юрисдикциясига бўйсунмайдиган сегментларида, таниқли ва янги сайтлар террористик ва экстремистик йўналишга ега. Ҳозирги кунда уларнинг сони 7 мингдан ошган, уларнинг 500 га яқини рус тилида сўзлашадиганлардир. Умуман олганда, 2012 йилда Россияда террористик ва экстремистик йўналиш белгиларига ега

материаллар (матнлар, филмлар, китоблар, варақалар ва бошқалар) тарқатган 2680 ахборот манбалари аниқланди¹.

Ҳозирги вақтда қонун чиқарувчи ахборотни тақдим этиш шакли бундай ҳуқуқбузарликлар ва жиноятларни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмаслигини аниқлади. Экстремистик фаолиятнинг барча белгиларини ўз ичига олган босма, аудио-, аудиовизуал ва бошқа материалларни Интернетда тарқатиш ҳақида гаплашаётганимизга яна бир бор ойдинлик киритайлик. Ахборотни тақдим этиш шакли эмас, балки бундай маълумотларнинг мазмуни ва уни Интернетда жойлаштириш ҳақиқати муҳим аҳамиятга эга, шунинг учун экстремистик фаолиятнинг барча белгилари мавжуд бўлганда, бундай маълумотларни яратиш, сақлаш ва тарқатиш қонун билан жавобгарликка тортилган.

"Экстремистик фаолиятга қарши курашиш тўғрисида" Федерал қонунининг 12-моддаси Интернетнинг электрон муҳитида ушбу фаолиятга қарши туриш билан бевосита боғлиқ ва экстремистик фаолиятни амалга ошириш учун оммавий алоқа тармоқларидан фойдаланишни тўғридан-тўғри тақиқлашни белгилайди. Агар шунга қарамай, тармоқ ушбу фаолиятни амалга ошириш учун ишлатилса, алоқа соҳасидаги қонунчилик билан тартибга солинадиган муносабатларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда тегишли давлат таъсир чоралари қўлланилади.

Бироқ, ушбу ҳолатда ҳуқуқни қўллаш амалиётининг ноаниқлигини таъкидлаш керак. Шундай қилиб, экстремистик ташкилотлар аъзоларига глобал тармоққа уланиш ва телефон алоқаси хизматларини кўрсатувчи Интернет-провайдерлар ва телефон компаниялари жавобгарликдан озод қилинади. Кундалик ҳаётда ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари ушбу хизматларни кимга кўрсатаётганини аниқ билмасдан алоқа қилаётган ушбу субъектларнинг ниятини исботлаш қийин. Ахборот воситачиларининг экстремизм белгиларининг таркибини олдиндан текшириш қийин, баъзан еса имконсиз. Бироқ, Интернетнинг мисли қўрилмаган имкониятлари туфайли ушбу ноқонуний фаолият кенг тарқалганлигини тан олиш керак. Кўпгина ахборот ресурслари атайлаб экстремистик фаолиятни рағбатлантиради, бу еса ушбу порталларнинг "тарғиб қилинишига" ва фойдаланувчиларнинг кўпроқ сонини жалб қилишга ва шу сабабли молиявий манбаларга ёрдам беради. Қонун чиқарувчи ушбу бўшлиқни бартараф этиши ва бундай ҳаракатлар учун Интернетдаги жиноят субъектини қонуний жавобгарликка тортиш учун процессуал қоидаларни белгилаши керак, агар бундай ҳаракатлар тизимли бўлса ва шахснинг нияти ва айбдорлиги аниқ бўлса.

Кўриб чиқиладиган масалани тартибга солишда енг муҳим нукта - экстремизм билан боғлиқ низоларнинг юрисдикцияси федерал қонуни томонидан белгиланиши ва ушбу ҳолатларда суд ишларини юритишнинг баъзи процессуал нормалари. Қонунга биноан, ахборот материалларида экстремистик фаолият белгиларини аниқлаш федерал суд томонидан ушбу материаллар аниқланган ва тарқатилган жойда ёки уларни нашр этган

¹ URL: rg.ru/2012/10/18/predmet-anons.html.

ташкилот жойлашган жойда амалга оширилади. Ахборот материалларида экстремистик фаолият белгиларининг мавжудлигини аниқлаш тўғрисидаги суд қарори қоғоз муомаласининг реализатсия қилинмаган қисмини олиб қўйиш учун асосдир. 12 ой ичида икки марта экстремистик материалларни нашр етган ташкилот нашриёт фаолиятини олиб бориш ҳуқуқидан маҳрумдир. Шунга ўхшаш чоралар ахборот ҳуқуқи субъектларига нисбатан қўлланилиши мумкин деб тахмин қилиш мумкин. Суд қарори билан ноқонуний материаллар Интернетдан олиб ташланиши керак, шахслар жазоланиши керак ва сайт блокланиши мумкин (ҳар қандай ҳолатда, у Россиянинг Интернет-зонаси фойдаланувчилари учун кира олмайди).

Ахборот материалларини экстремистик деб тан олиш тўғрисида қонуний кучга кирган суд қарорининг нусхаси адолат соҳасидаги федерал ижро этувчи органга юборилади.

Ҳозирда экстремистик материалларнинг Федерал рўйхати шаклланмоқда, у оммавий ахборот воситаларида даврий нашр этилиши керак (бундай биринчи рўйхат 2007 йил июлда нашр этилган)¹. Экстремистик материаллар рўйхатини юритиш ваколати Россия Адлия вазирлигига берилган. Материалларни Экстремистик материалларнинг Федерал рўйхатига киритиш тўғрисидаги қарор устидан белгиланган тартибда судга шикоят қилиш мумкин.

Экстремистик материалларнинг Федерал рўйхатига киритилган материаллар Россия Федератсияси ҳудудида тарқатилиши мумкин эмас. Ушбу материалларни кейинги тарқатиш мақсадида ноқонуний ишлаб чиқариш, тарқатиш ва сақлашда айбдор бўлган шахслар маъмурий ёки жиноий жавобгарликка тортиладилар. Буларнинг барчаси Интернетда бундай маълумотларни тарқатадиган шахсларга ҳам тегишли.

Шуни таъкидлаш керакки, экстремистик материалларни Интернетда тарқатганлиги учун жавобгарликка тортиш тартиби ҳар йили аниқроқ бўлиб бормоқда.

2. Порнография материалларини ноқонуний тарқатиш. Статистик маълумотларга кўра, Интернетда 4-5 миллион порнографик сайт мавжуд. Интернет-порнография савдосининг йиллик айланмаси 3 миллиард АҚШ долларини ташкил этади. Қонуний равишда сотиб олинган контент билан тўлақонли пуллик порнографик сайт яратиш учун талаб қилинадиган минимал миқдор 25000 долларни ташкил этади. Бугунги кунда "пеер-то-пеер" Интернет тармоғида болалар порнографиясини тарқатиш билан боғлиқ жиноятлар кўпаймоқда. 2011 йил ноябр ойида Россия Ички ишлар вазирлигининг "К" бошқармаси ходимлари "пеер-то-пеер" электрон тармоқлари орқали Интернетда болалар порнографиясининг тарқалишини тўхтатишга қаратилган "Бутун Россия" оператсиясини ўтказдилар. Оператсиянинг ўзига хос хусусияти Россия Федератсияси ҳудудида бундай жиноятларни очишда мутлақо янги, илгари ишлатилмаган ёндашувда еди. Ушбу иш натижалари 2012 йил май ойига қадар чиқарилди. Дунёнинг 61

¹ Российская газета. 2007. № 4414. 14 июля.

мамлакатидан ноқонуний контент тарқатадиган 1179 фойдаланувчи аниқланди. 2012 йил сентябр ойидан бошлаб Россия тергов органлари "Weed" оператсияси давомида олинган материаллар асосида 131 та жиноий иш қўзғатилди. Россия Ички ишлар вазирлигининг "К" директсиясининг Миллий алоқа пункти каналлари орқали ходимлар хорижий давлатларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораларига болалар порнографиясини тарқатишда ишлатиладиган электрон манбалар тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олган 204 та хабар юборишди. АҚШ, Буюк Британия, Канада, Австралия, Германия, Франтсия, Белгия ва Нидерландияни ўз ичига олган 23 мамлакат ушбу соҳада жиноятлар олдини олиш бўйича қўшма ишларга қўшилишди.

"Болаларни уларнинг соғлиғи ва ривожланишига зарар йетказадиган маълумотлардан ҳимоя қилиш тўғрисида" Федерал қонунга биноан порнографик характердаги маълумотлар деганда инсоннинг жинсий аъзолари ва (ёки) жинсий алоқалари ёки (ёки) табиатшунослик тасвирлари шаклида берилган маълумотлар тушунилади. Жинсий алоқа билан таққосланадиган жинсий хатти-ҳаракат, шу жумладан ҳайвонга нисбатан амалга оширилган ҳаракатлар (Қонуннинг 2-моддаси).

Енг умумий маънода, порнография одатда физиологик тафсилотларга эътибор қаратадиган жинсий алоқа тасвири ёки тавсифи сифатида тушунилади. Дунёнинг турли мамлакатларида мавжуд бўлган ҳуқуқий таърифлар ноаниқ ва вақти-вақти билан ўзгариб туради. Масалан, ҳозирги вақтда Европада ва Қўшма Штатларда порнография фақат жинсий аъзоларнинг ҳар қандай тасвирини пенетратсия ёки оғиз жинсий алоқада тўғридан-тўғри намоиш қилиш деб ҳисобланади. Хитойда 1990 йилдан бери порнография тарқатилишини ўлим жазоси билан жазолайдиган худди шу ҳолат Ироқда ҳам қонун мавжуд. Дания, Шветсия, Австралия, Голландияда порнографияга бўлган муносабат енг содиқдир. Нидерландияда, хусусан, порнографик филмлар ишлаб чиқаришда деярли ҳеч қандай чекловлар мавжуд эмас.

Шуни таъкидлаш керакки, еротик ва порнографик маҳсулотлар дунёнинг аксарият мамлакатларида тақиқланмаган, аммо чекланган. Бундай чекловлар асосан қуйидагиларга тегишли:

- 1) ушбу маҳсулотни оммавий намоиш этиш вақти;
- 2) жинсий алоқа дўконлари жойлашган жой;
- 3) вояга етмаганларни ушбу бизнесга жалб қилиш.

Шу билан бирга, чекловларни жорий этишнинг асосий мақсади бу маҳсулотларни вояга етмаганлар учун кириш имконига ега бўлмасликдир, чунки порнография ўспирин психикасига шикаст йетказувчи таъсир кўрсатади.

Бироқ, Интернетда ушбу чекловларнинг аксарияти самарасиз. Бу Интернетдаги порно саноатининг улкан ва ёмон назорат қилинадиган бизнес эканлиги билан боғлиқ; Интернетдаги барча сўровларнинг 92% порно сайтларга кириш билан боғлиқ. Масалан, кибер космосда риоя қилиш қийин бўлади. Россия Федератсиясининг 1991 йил 27 декабрдаги 2124-1-сонли "Оммавий ахборот воситалари тўғрисида" ги қонунининг 37-бандида, еротик

характердаги ихтисослаштирилган радио ва телевидение дастурларини сигналларни кодлашсиз тарқатишга фақат 23:00 дан бошлаб рухсат берилади. Агар маҳаллий маъмурият томонидан бошқача тартиб белгиланмаган бўлса, маҳаллий вақт билан 00: 00 дан 4:00 гача.

Россияда, экспертларнинг ҳисоб-китобларига кўра, порнографик материалларни Интернетга жойлаштириш билан шуғулланадиган компания ойига ўртача 120-140 минг доллар ишлаб топади, каттароқ порталларнинг ўхшаш даромади 300-500 минг долларни ташкил қилади. Бу бизнесда алоҳида-алоҳида ўз маҳсулотига ега бўлмаган, лекин бошқаларнинг пуллик Интернет-сайтларига ташриф буюрувчиларни жалб қиладиган ёлғизлар бор. Улар бепул саҳифаларнинг мураккаб тизимларини яратадилар, улар расмлар ва пулли манбаларга ташриф буюриш учун таклифларни жойлаштирадилар ва уларнинг даромади ойига 2-3 минг АҚШ долларигача етади. Россияда турли мутахассисларнинг фикрига кўра 5-7 мингта шундай агентлар мавжуд.

Амалиётда тергов қилинаётган жиноий ишлар тоифаси муаммоли деб таснифланади. Россия қонунларида порнографиянинг аниқ таърифи йўқ. Ҳар бир аниқ ҳолатда, еротикадан порнография эксперт кенгаши томонидан ажралиб туриши керак, бу еса кенг қамровли суд-тиббий ва психологик экспертизани талаб қилади. Бундан ташқари, жавобгарликдан қочиш учун ушбу контентнинг рус дистрибьюторлари порнографик маҳсулотлар жойлаштирилган серверларни Россиядан ташқарида, қонуний равишда рухсат берилган давлатларнинг ахборот ресурсларига жойлаштирадилар. Шундай қилиб, агар ҳукумат можарони ҳал қилишга муваффақ бўлса, демак, бу халқаро ҳуқуқий иш билан боғлиқ ва жуда қиммат.

Шу муносабат билан Интернетда ушбу муносабатларни қонунчилик ва техник чоралар билан тартибга солиш муҳим кўринади. Биринчидан, порнографик маҳсулотларни фақат литсензияга ега онлайн-дўконларда сотиб олиш (сотиш) мумкин бўлишини таъминлаш керак;

Иккинчидан, Интернетда ишлайдиган давлат литсензияланган лента барлари (бундан ташқари, 18 ёшга тўлмаган шахслар учун Интернет сайтларига киришни тақиқлаш керак);

Учинчидан, ушбу бизнесни амалга ошириш учун махсус домен зонаси (зоналари) ажратилди;

Тўртинчидан, болалар порнографияси, педофилия ва пимпинг билан курашиш соҳасида халқаро ҳуқуқий ҳамкорлик ривожланмоқда.

Россиядаги фаол Интернет-ўйинчиларни "Рунет болалар порнографиясига қарши" махсус Хартиясини имзолашга мажбур қилиш.

2008 йил феврал ойида Россия Федератсияси Маданият ва оммавий коммуникацияларни ривожлантириш вазирлиги Россия Адлия вазирлиги билан биргаликда "Еротик ва порнографик характердаги маҳсулотларнинг муомаласини чеклаш тўғрисида" махсус қонун лойиҳасини ишлаб чиқди. Россия қонунчилигида мавжуд бўлмаган порнография, "жинсий, жинсий аъзоларни жинсий қўзғатиш мақсадида батафсил, табиий тасвир, оғзаки тавсиф ёки намоиш" деб тушунилади. Еротика, ўз навбатида, "порнография элементларини ўз ичига олмайди, одамларнинг жинсий алоқаларини

намойиш этиш" деб таърифланган. Шу билан бирга, шахвоний ва порнографик маҳсулотларга илмий ёки бадиий аҳамиятга ега бўлган, шунингдек, таълимий ёки тиббий асарлар киритилмайди.

Ушбу соҳадаги муҳим кадам мамлакатимиз томонидан Европанинг аксарият давлатлари қўшилган болаларни жинсий эксплуатация ва жинсий зўравонликдан ҳимоя қилиш бўйича 2007 йилдаги Европа конвенсияси¹ имзоланиши ва ратификатсия қилиниши бўлди. Кўриниб турибдики, бу ерда биринчи навбатда халқаро кўп томонлама шартномалар тузиш орқали ҳаракат қилиш керак. Бундан ташқари, давлатлар нафақат ёш авлодни жинсий эксплуатациядан ҳимоя қилишнинг устувор йўналишларини эълон қилишлари, балки болаларни психологик зўравонликдан ҳимоя қилиш учун махсус маблағлар ажратишлари керак.

Чет ел тажрибаси қизиқ. Масалан, Исландияда фақат болалар порнографиясини кўриш учун жуда қаттиқ жазо кўзда тутилган. Ушбу мамлакат Жиноят кодексининг 210-моддаси "фотосуратлар, филмлар ёки шунга ўхшаш оммавий ахборот воситаларини сақлаш, бу ерда болалар аниқ ёки одобсиз ҳолатларда тасвирланган" деб топилган. Ушбу мақола киритилган дастлабки йилларда 200 га яқин киши жиноий жавобгарликка тортилди.

Америка Қўшма Штатларда, 2006 йилда Интернетда болалар порнографиясини тарқатишни тўхтатиш мақсадида Конгрессга бизнинг болаларимизнинг онлайн эксплуатациясини тўхтатиш тўғрисидаги қонун² киритилди. Унга мувофиқ, порнографик материалларни болалар иштирокида жойлаштирадиган сайт егалари бундай нашрлар учун жиддий жиноий жавобгарликни ўз зиммаларига олишади. Биринчидан, Интернет-ресурс маъмури зарарли маълумотларни зудлик билан олиб ташлашни талаб қиладиган огоҳлантириш олади ва нашр этилганлиги тўғрисида йўқолган ва зўрланган болалар миллий марказига (НСМЕС) хабар берилади³, унинг мутахассислари маҳаллий полиция бўлимига мурожаат қилишади. Ушбу талаб бажарилмаган тақдирда, Интернет-ресурс маъмурияти 300 минг АҚШ доллари миқдорида жаримага тортилади ва жиноий иш қўзғатади. Бундан ташқари, маълумотлар базасини яратиш кўзда тутилган бўлиб, унда жинсий жиноятлар учун судланган шахсларнинг онлайн алоқалари киритилиши керак. Бундай маълумотларни тақдим этишдан бош тортганликлари учун фойдаланувчилар 10 йилгача озодликдан маҳрум қилишади.

3. Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқларнинг бузилиши. Яқинда Интернетда ҳуқуқий тартибга солиш ва эксклюзив ҳуқуқларни ҳимоя қилиш масаласи айниқса долзарб бўлиб қолди, чунки Тармоқ муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқларни бузадиган материаллар билан тўлиб тошган ва мамлакатнинг интеллектуал салоҳияти мамлакат иқтисодиёти

¹ Федеральный закон от 7 мая 2013 г. № 76-ФЗ "О ратификации Конвенции Совета Европы о защите детей от сексуальной эксплуатации и сексуальных злоупотреблений" // Российская газета. 2013.13 мая. № 99.

² URL: politechbot.com/docs/mccain.child.sex.offender.120806.pdf.

³ См.: National Center for Missing and Exploited Children. URL: missingkids.com/.

рақобатдошлигининг калитидир. Ушбу ҳуқуқий муносабатлар халқаро ва амалдаги Россия қонунчилиги билан тартибга солинади:

Адабий ва бадиий асарларни ҳимоя қилиш тўғрисида Берн конвенцияси, БИМТнинг 1971 йилдаги Париж қонуни (1979 йилдаги таҳририда), унда Россия Федератсияси 1995 йилдан бери иштирок етиб келмоқда;

1952 йилда Женевада имзоланган Муаллифлик ҳуқуқининг универсал конвенцияси (СССР 1973 йилда қўшилган);

1996 йил 20 декабрда Женевада қабул қилинган БИМТнинг муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги шартномаси¹ (Россия қатнашмайди);

1971 йилда Женевада имзоланган Фонограмма ишлаб чиқарувчиларни ўзларининг фонограммаларини ноқонуний кўпайтиришга қарши манфаатларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Конвенсия² (Россия Федератсияси 1995 йилдан бери иштирок етиб келмоқда);

Ижрочилар, фонограммалар ишлаб чиқарувчилари ва радиоешиттириш ташкилотлари ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги халқаро конвенция (Рим конвенцияси 1961 йил)³ (Россия Федератсияси 2003 йилдан бўён иштирок етиб келмоқда);

Интеллектуал мулк ҳуқуқларининг савдо билан боғлиқ жиҳатлари тўғрисида битим (ТРИПС шартномаси)⁴;

1996 йил 20 декабрда Женевада қабул қилинган 1996 йилги БМТнинг ишлаш ва фонограмма тўғрисидаги шартномаси⁵ (Россия қатнашмайди);

Россия Федератсиясининг Фуқаролик Кодекси ва бошқалар.

Бугунги кунда Интернетда китоблар, мақолалар, аудио ва видео ўзувларни, шунингдек уларни яратувчиларининг эксклюзив ҳуқуқларини бузган ҳолда жойлаштирилган бошқа материалларни топишингиз мумкин.

Ушбу соҳадаги ҳуқуқбузарликлар қуйидаги шаклларда тақдим етилади:

•1) муаллифнинг розилигисиз асарни электрон версияга айлантириш ва кейинчалик Интернет сайтига жойлаштириш;

•2) материалларнинг муаллифининг билими ва розилигисиз уларни кейинчалик офлайн тарқатиш ёки бошқа сайтга жойлаштириш учун сайт материалларини нусхалаш.

Агар реал дунёда нашр этилган асарга муаллифлик ҳуқуқи ушбу асарни муаллифнинг розилигисиз нусхалаш ва сайтга жойлаштириш билан бузилган

¹ См.: Шамраев А. В. Правовое регулирование информационных технологий (анализ проблемы и основные документы). М. : Статут ; Интертех ; БДЦ-пресс, 2003. С. 215—220.

² См.: постановление Правительства РФ от 3 ноября 1994 г. № 1224 "О присоединении Российской Федерации к Бернской конвенции об охране литературных и художественных произведений в редакции 1971 года, Всемирной конвенции об авторском праве в редакции 1971 года и дополнительным Протоколам 1 и 2, Конвенции 1971 года об охране интересов производителей фонограмм от незаконного воспроизводства их фонограмм".

³ См.: постановление Правительства РФ от 20 декабря 2002 г. № 908 "О присоединении Российской Федерации к международной Конвенции об охране прав исполнителей, изготовителей фонограмм и вещательных организаций".

⁴ См.: International Investment Instruments: A Compendium. Vol. I. New York ; Geneva : United Nations, 1996. P. 337—371 // Справочная правовая система "КонсультантПлюс".

⁵ См.: Шамраев А. В. Правовое регулирование информационных технологий (анализ проблемы и основные документы). С. 220—227.

бўлса, унинг асарни ноқонуний жойлаштирилганлиги фактини исботлаш учун судга мурожаат қилиши кифоя. Бу ҳолда муаллифлик далили ҳеч қандай қийинчилик туғдирмайди.

Бироқ, агар иш дастлаб Интернетда маълум бир сайтда нашр этилган бўлса ёки сайт ўзи дизайнер ва дастурчининг ижодий фаолияти натижаси бўлса, вазият янада мураккаблашади.

Норматив ҳужжатларда сиз сайтга ҳаволаларни бир неча усулда топишингиз мумкин:

- маълумот манбаи;
- расмий веб-саҳифа;
- ташкilotнинг расмий веб-сайти;
- веб-сайт ва бошқалар.

Шуни таъкидлаш керакки, сайтнинг қонунчилик ҳужжатларида зикр этилиши асосан фуқароларнинг маълумот олиш ҳуқуқини, домен номи еса - Интернет майдонида мурожаат қилиш усуллари билан боғлиқ. Сайт, шубҳасиз, маълумотлар базаси тушунчасига мос келади, чунки у гиперматнли ҳужжатлар тўпламидир. Е.М.Макарованинг фикрига кўра, Россия Федератсиясининг Фуқаролик кодексининг 1240-моддасида сайтни "ҳар бири мустақил ҳуқуқий муҳофазага ега бўлиши мумкин бўлган турли хил интеллектуал мулк объектларининг комбинацияси бўлган мураккаб объект" деб ҳисоблаш мумкин¹. Шу нуқтаи назардан, сайт - бу тармоққа уланган ахборот тизимида (егасининг компьютер ускуналарида бундай маълумотларни таъминлайдиган) Интернетдаги маълум тармоқ манзилларида жойлаштирилган маълумотлар, шунингдек интеллектуал фаолият натижалари тўпламидир.

Россия Федератсиясининг 1992 йил 23 сентябрдаги 3523-1-сонли "Электрон компьютерлар ва маълумотлар базалари дастурларини ҳуқуқий муҳофаза қилиш тўғрисида" ги Қонунининг 1-моддасида маълумотлар базасини тақдим этиш ва маълумотлар тўпламини ташкил этишнинг объектив шакли сифатида маълумотлар базаси белгиланган (Масалан, мақолалар, ҳисоб-китоблар), шу тарзда тизимлаштирилган бўлиб, бу маълумотлар компьютер томонидан топилиши ва қайта ишланиши мумкин. Ушбу мақолага биноан маълумотлар базасини кўпайтириш деганда маълумотлар базасининг исталган моддий шаклда бир ёки бир нечта нусхаларини ишлаб чиқариш ҳамда уларни компьютер хотирасига ёзиб олиш тушунилади.

Россия Федератсиясининг Фуқаролик кодексининг 1259-моддаси, маълумотлар базалари муаллифлик ҳуқуқи объектлари бўлиб, улардан фойдаланиш режимини белгилайди. Россия Федератсиясининг Фуқаролик Кодексининг 1270 ва 1280-моддаларида маълумотлар базаларини шахсий мақсадлар учун нусхалаш орқали кўпайтириш муаллифнинг розилигисиз ва иш ҳақи тўламасдан йўл қўйилмаслиги аниқланган. Агар унинг нусхаси

¹ Макарова Е. М. Проблемы правового регулирования использования Интернета в предпринимательской деятельности : дис. ... канд. юрид. наук. М., 2007. С. 85.

маълумотлар базасининг қонуний егаси томонидан ўзи фойдаланиши учун тузилган бўлса, истисно қилинади.

Шунинг учун материалларни сайтдан нусхалаш сайт муаллифининг ҳуқуқига мувофиқ мулк ҳуқуқининг бузилиши ҳисобланади. Россия Федератсиясининг Фуқаролик кодексининг 1270-моддаси маълумотлар базасини кўпайтириш, тарқатиш, ўзгартириш ва бошқа фойдаланишни ўз ичига олади.

2006 йил 20 июлда “Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси қонуни қабул қилинган, у 70-моддадан иборат.

Ушбу Қонунда қуйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:

асар нусхаси - асарнинг ҳар қандай моддий шаклда тайёрланган кўчирмаси;

асарни омма олдида намойиш этиш - асарнинг асл нусхаси ёки нусхасини бевосита ёхуд плёнка, диапозитив, телевизион кадр ёрдамида ёки бирон-бир бошқа техника воситалари орқали экранда кўрсатиш, шунингдек аудиовизуал асарнинг айрим кадрларини уларнинг кетма-кетлигига риоя етмасдан омма учун очиқ жойда ёки айнаи бир оила аъзолари бўлмаган шахсларнинг кенг доираси ҳозир бўлган жойда кўрсатиш;

асарни ошкор қилиш - муаллифнинг розилиги билан амалга оширилган, асарни чоп этиш, омма олдида намойиш этиш, омма олдида ижро этиш, ефирга узатиш ёки бошқача усулда юбориш йўли билан илк бор асардан барчанинг воқиф бўлиши учун имкон берадиган ҳаракат;

аудиовизуал асар - бир-бири билан боғланган (овоз жўрлигида ёки овоз жўрлигисиз) тасвирларнинг ёзиб олинган туркумидан иборат бўлган, тегишли техника воситалари ёрдамида кўриб ва ешитиб (овоз жўрлигида бўлганида) идрок этиш учун мўлжалланган асар, шу жумладан дастлабки ёки кейинги қайд этиш усулидан қатъи назар кинематография асарлари ва кинематографияникига ўхшаш воситалар билан ифодаланган барча асарлар (теле- ва видеофилмлар, диафилмлар, слайдфилмлар ҳамда бошқа асарлар);

аудиовизуал асарни тайёрловчи - шундай асарни тайёрлаш ташаббуси ва масъулиятини ўз зиммасига олган юридик ёки жисмоний шахс;

барчанинг эътиборига ййетказиш - асарларни ёки турдош ҳуқуқлар объектларини симлар ёки симсиз алоқа воситалари орқали телекоммуникатсия тизимларидан фойдаланувчилар ўз танловига кўра исталган жойда ва исталган вақтда улардан фойдалана олиши мумкин бўлган тарзда барчанинг эътибори учун юбориш;

барчанинг эътибори учун юбориш - асарларни ёки турдош ҳуқуқлар объектларини ефирга узатиш, кабел орқали юбориш, шунингдек уларни юбориш жойида вакиллари бўлмаган омма ешитиб ва (ёки) кўриб идрок этиши учун, шу тарзда ешитиш ёки кўриш мумкин бўлган асарлар ёки турдош ҳуқуқлар объектлари амалда идрок этилиши-етилмаслигидан қатъи назар, ҳар қандай бошқача усулларда ййетказиш (нусхаларни тарқатиш бундан мустасно);

ёзув - овозлар ва (ёки) тасвирларни қайта-қайта идрок этиш, такрорлаш ёки юбориш имконини берадиган бирон-бир моддий шаклда техника воситалари ёрдамида қайд этиш;

ижро - асарни (шу жумладан халқ ижодиёти асарини), фонограммани, ижрони, сахна асарини ўйин, ифодали ўқиш, куйлаш, рақсга тушиш орқали жонли ижро ёки техника воситалари ёрдамида тақдим этиш;

ижрочи - актёр, хонанда, созанда, раққос ёки рол ўйнайдиган, куйлайдиган, ўқийдиган, ифодали ўқийдиган, рақсга тушадиган, талқин этадиган, мусиқа асбобини чаладиган ёхуд адабиёт ёки санъат асарини (шу жумладан халқ ижодиёти асарини) ўзгача тарзда ижро этадиган бошқа жисмоний шахс, шунингдек спектаклнинг сахналаштирувчи режиссори ва дирижёр;

кабел орқали юбориш - асарларни ёки турдош ҳуқуқлар объектларини кабел, сим ёки шунга ўхшаш воситалар ёрдамида барчанинг эътибори учун юбориш;

манзарали-амалий санъат асари - асл нусхалари ёки нусхалари амалда фойдаланиш ашёлари сифатида қўлланиладиган ёки ана шундай ашёларга кўчирилган икки ўлчовли ёки уч ўлчовли санъат асари, шу жумладан бадиий ҳунармандчилик асари ёки саноат усулида тайёрланган асар;

маълумотлар базаси - объектив шаклда ифодаланган ва электрон ҳисоблаш машиналари (бундан буён матнда ЕХМ деб юритилади) ёрдамида топиш ҳамда ишлов бериш мумкин бўладиган тарзда бир тизимга солинган маълумотлар (мақолалар, ҳисоб-китоблар ва шу кабилар) мажмуи;

муаллиф - ижодий меҳнати билан асар яратган жисмоний шахс;

омма олдидан ижро этиш - асарларни ёки турдош ҳуқуқлар объектларини ижро этиш ёки маълум қилишнинг ҳар қандай бошқа шакли воситасида, бевосита ёки техника воситалари ёрдамида, омма учун очик жойда ёки айни бир оила аъзолари бўлмаган шахсларнинг кенг доираси ҳозир бўлган жойда ешитиб ва (ёки) кўриб идрок этиш учун ййетказиш;

прокатга бериш - асарларнинг асл нусхасини ёки нусхаларини ёхуд турдош ҳуқуқлар объектларини даромад олиш мақсадида вақтинчалик фойдаланиш учун бериш;

репрографик такрорлаш - фотокўчирмасини олиш йўли билан ёки бошқа техника воситалари ёрдамида ёзма ва бошқа асарларнинг асл нусхаларини ёки уларнинг кўчирмаларини бир ёки ундан кўп нусхада, ҳар қандай ўлчамда ва шаклда факсимил такрорлаш, тасвирий санъат асарлари репродукцияларини босмаҳона усулларида фойдаланган ҳолда тайёрлаш ҳоллари бундан мустасно. Репрографик такрорлаш мазкур кўчирмаларни рақамли шаклда сақлаш ёки кўпайтиришни ўз ичига олмайди, репрографик такрорлаш учун фойдаланиладиган техника воситаларининг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ муваққат кўчирма нусхалар яратиш ҳоллари бундан мустасно;

ретранслатсия - ефир ёки кабел орқали кўрсатув ёхуд ешиттириш берувчи бир ташкилотнинг кўрсатув ёки ешиттиришини ефир ёки кабел

орқали кўрсатув ёхуд ешиттириш берувчи бошқа ташкилот томонидан бир вақтда ефирга узатиш ёки кабел орқали юбориш;

такрорлаш - асарларнинг ёки турдош ҳуқуқлар объектларининг ёхуд улардан бир қисмининг ҳар қандай усулда ва ҳар қандай моддий шаклда бир ёки ундан кўп нусхаларини тайёрлаш, шу жумладан икки ўлчовли асарнинг бир ёхуд ундан кўп нусхаларини уч ўлчовда ҳамда уч ўлчовли асарнинг бир ёки ундан кўп нусхаларини икки ўлчовда тайёрлаш, ЕХМ ва бошқа электрон қурилмалар хотирасига ёзиб олиш;

фонограмма - бирон-бир ижронинг, бошқа овозларнинг ҳар қандай мутлақо овозли ёзуви, аудиовизуал асарга киритилган овозли ёзув бундан мустасно;

фонограмма нусхаси - ҳар қандай моддий жисмдаги, фонограммдан бевосита ёки билвосита тайёрланган ва шу фонограммада қайд этилган овозларнинг ҳаммасини ёхуд бир қисмини қамраб олган фонограмма кўчирмаси;

фонограммани тайёрловчи - ижронинг ёки бошқа овозларнинг биринчи овозли ёзуви учун ташаббус ва масъулиятни ўз зиммасига олган юридик ёки жисмоний шахс;

ҳалқ ижодиёти асарлари - аниқ муаллифи бўлмаган ертақлар, кўшиқлар, рақслар, манзарали-амалий санъат асарлари ҳамда бадиий ва ҳаваскорлик ҳалқ ижодиётининг бошқа натижалари;

чоп этиш - асарнинг, ижро ёзувининг ёки фонограмманинг хусусиятидан келиб чиққан ҳолда омманинг оқилона эҳтиёжларини қондириш учун ййетарлича миқдорда асарнинг, ижро ёзувининг ёки фонограмманинг нусхаларини асар муаллифининг, ижрочининг ёки фонограммани тайёрловчининг розилиги билан муомалага чиқариш;

ефирга узатиш - асарларни ёки турдош ҳуқуқлар объектларини радио ёки телевиденийе, шу жумладан сунъий йўлдошлар (кабел телевиденийеси бундан мустасно) орқали узатиш воситасида барчанинг эътибори учун юбориш. Асарларни ёки турдош ҳуқуқлар объектларини сунъий йўлдош орқали ефирга узатиш деганда сигналларни йердаги станциядан сунъий йўлдошга қабул қилиш ва сунъий йўлдошдан сигналларни узатиш тушунилади, улар воситасида асар ёки турдош ҳуқуқлар объектлари, уларни омма амалда қабул қилишидан қатъи назар, барчанинг эътиборига ййетказилиши мумкин;

ефир ёки кабел орқали кўрсатув ёхуд ешиттириш берувчи ташкилот - ефирга узатиш ёки кабел орқали юбориш учун ташаббус ва масъулиятни ўз зиммасига олган ҳамда уларни белгиланган тартибда амалга оширувчи шахс;

ефир ёки кабел орқали кўрсатув ёхуд ешиттириш берувчи ташкилотнинг кўрсатуви ёки ешиттириши - ефир ёки кабел орқали кўрсатув ёхуд ешиттириш берувчи ташкилотнинг ўзи томонидан, шунингдек унинг буюртмаси бўйича ва унинг маблағлари ҳисобига бошқа ташкилот томонидан яратилган кўрсатув ёки ешиттириш;

ҳуқуқ егаси - муаллифлик ҳуқуқига нисбатан муаллиф ёки унинг меросхўрлари, турдош ҳуқуқларга нисбатан ижрочи ёки унинг меросхўрлари, фонограммани тайёрловчи, ефир ёки кабел орқали кўрсатув ёхуд ешиттириш берувчи ташкилот, шунингдек шартномада ёки ушбу Қонунда назарда тутилган бошқа асос бўйича асарлардан ёхуд турдош ҳуқуқлар объектларидан фойдаланиш ҳуқуқини олган бошқа юридик ёки жисмоний шахслар.

Ишлаб чиқариш асосида муаллифлик ҳуқуқи билан ҳимояланган мустақил асар бўлган сайтнинг бир қисмини кўпайтириш. Россия Федератсиясининг Фуқаролик кодексининг 1259-моддаси муаллифнинг мулк ҳуқуқини бузиш ҳисобланади. Демак, биз сайтни нусхалаш (муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги мақолалар тўплами) ва ундан кейинги нусхада фойдаланиш сайт муаллифининг ҳуқуқларини ва мақола муаллифининг ҳуқуқларини бузиш деган хулосага келишимиз мумкин.

Ушбу қоида Россия Федератсияси Олий суди Пленумининг 2006 йил 19 июндаги 15-сонли "Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини қўллаш билан боғлиқ фуқаролик ишларини кўриб чиқишда судлардан келиб чиқадиган масалалар тўғрисида" ги қарори билан тасдиқланган, бунда 25-бандда телекоммуникатсия тармоқларида, хусусан Интернетда муаллифлик ҳуқуқи ва (ёки) турдош ҳуқуқлар объектларини жойлаштириш ушбу объектлардан фойдаланиш, агар уни ишлаб чиқарувчи шахснинг ташаббуси билан амалга оширилса, аниқланади. Ёзув, ноаниқ миқдордаги шахслар ушбу асарга ёки турдош ҳуқуқлар объектига кириш ҳуқуқига ега бўладилар. Асарларнинг ёки қонунга ҳилоф равишда фойдаланиш натижасида яратилган (олинган) турдош ҳуқуқлар объектларининг нусхалари қалбаки ҳисобланади. Бундай хатти-ҳаракатларни амалга оширган шахслар муаллифлик ҳуқуқи ва (ёки) турдош ҳуқуқларнинг бузувчилари деб тан олинади. Ушбу шахслар, хусусан, сохта буюмлар жойлаштирилган сайт егалари ёки турдош ҳуқуқлар объектларини ўз ичига олиши мумкин.

Ҳуқуқлар бузилган тақдирда субъектлар қуйидагиларни талаб қилишга ҳақлидир:

- 1) ҳуқуқларни тан олиш;
- 2) ҳуқуқ бузилишидан олдин мавжуд бўлган вазиятни тиклаш ва ҳуқуқни бузадиган ёки унинг бузилиши таҳдидини туғдирадиган ҳаракатларнинг тўхтатилиши;
- 3) фуқаролик қонунчилигига биноан йетказилган зарар учун эксклюзив ҳуқуқни бузган шахс томонидан қопланиши.

Қонуннинг 3-бандига биноан. 1299 ва Россия Федератсиясининг Фуқаролик Кодексининг 1301-моддаси, эксклюзив ҳуқуқ егалари зарарни қоплаш, компенсатсия тўловлари ўрнига ўзлари танлаган ҳуқуқбузарлардан қуйидагиларни талаб қилишлари мумкин:

- - ҳуқуқни бузиш хусусиятидан келиб чиқиб, суд қарорига биноан аниқланган 10 минг рублдан 5 миллион рублгача бўлган миқдорда;

- - асарлар ёки турдош ҳуқуқлар объектларининг нусхалари қийматидан икки барабар кўп ёки таққосланадиган ҳолатларда одатда қонунийлиги учун олинадиган нарх асосида аниқланган асарлар ёки турдош ҳуқуқлар объектларидан фойдаланиш ҳуқуқларининг икки барабар кўплиги асарлар ёки турдош ҳуқуқлар объектларидан фойдаланиш.

Эксклюзив ҳуқуқ егалари асарлар ёки турдош ҳуқуқлар объектларидан суиистеъмол қилинган ҳар бир ҳолат учун ёки умуман содир этилган ҳуқуқбузарликлар учун бузувчидан товон пули талаб қилиши мумкин.

Зарарларнинг мавжудлиги ёки йўқлигидан қатъи назар, жиноят содир этилганлиги исботланганда товон пули ундирилиши керак. Муаллифлар ва ижрочилар ўзларининг шахсий номулкий ёки мулкый ҳуқуқлари бузилган тақдирда ҳам бузувчидан маънавий зарарни қоплашни талаб қилишга ҳақлидирлар.

Кўзда тутилган муносабатлар субъектлари ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун (ҳуқуқ егалари) ўз ваколатларига мувофиқ судга, арбитражга ёки ҳакамлик судига, прокурорларга, суриштирувларга, дастлабки терговларга мурожаат қилишлари мумкин.

Суд судланувчига ёки унга нисбатан муаллифлик ҳуқуқини бузувчи деб ҳисоблаш учун йетарли асослар бўлган шахсга Фуқаролик Кодексида назарда тутилган айрим ҳаракатларни (ишлаб чиқариш, кўпайтириш, сотиш, ижарага бериш, олиб кириш ёки бошқа фойдаланишни) тақиқлаши мумкин. Россия Федератсияси, шунингдек транспорт, сақлаш ёки сақлаш), улар қалбаки эканлиги тахмин қилинган асарнинг нусхаларини фуқаролик муомаласига киритиш, шунингдек асарнинг барча нусхаларини олиб кўйиш. Улар қалбаки, шунингдек ишлатилган ёки уларни ишлаб чиқариш ёки кўпайтириш учун мўлжалланган материаллар ва ускуналар деб тахмин қилинади. Ахборот ва телекоммуникатсия тармоқларида, шу жумладан Интернетда жойлаштирилган филмларга, шу жумладан филмларга, телевизион филмларга бўлган эксклюзив ҳуқуқлар бузилган тақдирда, уларга нисбатан эксклюзив ҳуқуқларнинг бузилиши тахмин қилинган манбаларга нисбатан даъволарни таъминлаш учун фуқаролик процессуал қонунчилигида белгиланган ва эксклюзив ҳуқуқларни бузадиган маълумотларга киришни чеклашга қаратилган вақтинчалик чоралар кўрилиши мумкин. Ахборотга киришни чеклаш тартиби Россия Федератсияси ахборот тўғрисидаги қонун ҳужжатларида белгиланади (Россия Федератсияси Фуқаролик Кодексининг 1302-моддаси).

Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқларнинг амалга оширилишининг кафолатларидан бири бу ҳуқуқларнинг қонун томонидан белгиланган жиноий-ҳуқуқий ҳимояси Россия Федератсияси Жиноят кодексининг 146-моддасида бироқ, агар катта зарар йетказмаган бўлса, муаллифлик ҳуқуқини бузганлик учун жиноий жавобгарлик бекор қилинади.

Қонуннинг 1-қисмига мувофиқ Россия Федератсияси Жиноят кодексининг 146-моддаси, муаллифликни ўзлаштириш (плагиат), агар ушбу ҳаракат муаллифга ёки бошқа ҳуқуқ егасига катта зарар йетказган бўлса, 200 минг рублгача жарима ёки маҳкумнинг иш ҳақи миқдорида жазоланади. Ёки

ўн саккиз ойгача бўлган муддатдаги бошқа даромадлар ёки 480 соатгача мажбурий иш билан ёки бир йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёки уч ойдан олти ойгача қамоқ жазоси қўлланади.

Қонуннинг 2-қисмига биноан Россия Федератсияси Жиноят кодексининг 146-моддаси, муаллифлик ҳуқуқи ёки турдош ҳуқуқларнинг объектларидан ноқонуний фойдаланиш, шунингдек сотиш учун асарлар ёки фонограммаларнинг сохта нусхаларини сотиб олиш, сақлаш, ташиш, катта миқдордаги жиноятлар билан содир этилган бўлса, жарима билан жазоланади. 200 минг рублгача ёки ўн саккиз ойгача бўлган муддатга судланган иш ҳақи ёки бошқа даромадлар миқдорида ёки 480 соатгача мажбурий меҳнат ёки икки йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёки шу муддатга озодликдан маҳрум қилиш.

Худди шу хатти-ҳаракатлар бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб ёки уюшган гуруҳ томонидан содир этилган бўлса;

айниқса катта миқёсда; шахс ўз лавозимидан фойдаланган ҳолда, беш йилгача мажбурий меҳнат ёки олти йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади, 500 минг рублгача жарима ёки маҳкумнинг иш ҳақи ёки бошқа даромадлари миқдорида уч йилгача бўлган муддатга озодликдан маҳрум қилиш. (Россия Федератсияси Жиноят кодексининг 146-моддаси 3-қисми).

Бироқ, ушбу ҳуқуқий нормалар амалда ёмон қўлланилмоқда. Дарҳақиқат, судда муаллифлик ҳуқуқи объектларини ноқонуний жойлаштириш компьютер тизимларида ёки жамоат тармоқларида содир бўлганида, ушбу турдаги жиноятлар қурбонлари учун уларнинг ҳуқуқлари бузилганлигини исботлаш жуда қийин.

Россия Федератсиясининг Жиноят кодексида кўриб чиқилган жиноят таркибига нисбатан катта зарар, ҳозирги вақтда асарлар ёки фонограммалар нусхаларининг нархи ёки муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқларнинг объектларидан фойдаланиш ҳуқуқларининг қиймати сифатида белгиланади, бу 50 минг рублдан ошади, ва айнақса катта миқдордаги - 250 минг рублни ташкил этади.

Қонунга мувофиқ Россия Федератсияси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 7.12-моддалари, уларнинг ишлаб чиқарувчилари тўғрисидаги, уларнинг ишлаб чиқарилган жойлари тўғрисидаги асарлар нусхаларида қалбаки ёки ёлғон маълумотлар кўрсатилган ҳолларда, даромад олиш мақсадида асарлар нусхаларидан ноқонуний фойдаланиш, шунингдек муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқларнинг егалари тўғрисида, шунингдек бошқа муаллифлик ҳуқуқларини бузганлик ва даромад олиш мақсадида турдош ҳуқуқларнинг бузилиши фуқароларга 1500 сўмдан 2000 минг рублгача қалбаки пулни олиб қўйган ҳолда маъмурий жарима солишга сабаб бўлади.

Асарлар ва фонограммалар нусхалари, шунингдек уларни кўпайтириш учун фойдаланилган материаллар ва жиҳозлар ва маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этишнинг бошқа воситалари;

мансабдор шахслар учун - асарлар ва фонограммаларнинг қалбаки нусхалари, шунингдек уларни кўпайтириш учун фойдаланилган материаллар

ва жиҳозлар ва маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этишнинг бошқа воситаларини мусодара қилиш билан 10 дан 20 минг рублгача;

юридик шахслар учун - 30 дан 40 минг рублгача асарлар ва фонограммаларнинг сохта нусхалари, шунингдек уларни кўпайтириш учун фойдаланилган материаллар ва жиҳозлар ва маъмурий ҳуқуқбузарликнинг бошқа воситалари мусодара қилинган ҳолда амалга оширилади.

Назорат саволлари ва вазифалари

1. Замонавий халқаро терроризмнинг асосий хусусиятлари нималадан иборат?

2. Ҳарбий хавфсизлик назариясининг асослари нималардан иборат?

3. Ҳарбий хавфсизликка турли хил ёндашувлар мавжудми?

4. Замонавий шароитда ҳарбий хавф манбалари нималадан иборат?

5. Оммавий қирғин қуролларининг турларини айтиб беринг

6. Глобал хавфсизлик матритсаси деганда нимани тушунаси?

7. Киберхавфсизлик тушунчаси ва кибер макондаги айрим ҳуқуқбузарликларнинг хусусиятлари моҳияти нимадан иборат?

8. Киберхавфсизлик жиноятларнинг кенг ва тор талқини нималарда намоён бўлмоқда?

9. Порнография материалларини ноқонуний тарқатиш қандай оқибатларга олиб келади?

Фойдаланган адабиётлар

1. Буилдинг Интернационал Политисал Уилл анд Сапаситй то Сомбат террорисм А – Г 8 Астион План. – Евиан (1 – 3 Жуль. 2003)

2. Сонфронтинг Глобал Есономис анд Финансиал Чалленгес: Денвер Суммит Статемент (Денвер, 21 Жуне 1997)

3. Договор между Российской Федерацией и Соединенными Штатами Америки о мерах по дальнейшему сокращению и ограничению стратегических наступательных вооружений. УРЛ: http://news.kremlin.ru/ref_notec/512

4. Кулагин В.М. Международная безопасность: Учебное пособие для студентов вузов. М.: Аспект Пресс, 2007. 318 с.

5. Лавров С.В. Новый Договор о СНВ в матрице глобальной безопасности. Политическое измерение. // Международная жизнь. 2010. №7.

6. Слипченко В.С. Договор о нераспространении ядерного оружия. Лекция, прочитанная 23.09.2004 г. в МФТИ. [Электронный ресурс]. УРЛ: <http://www.armscontrol.ru/course/лестурес04б/всс040923.хтм>

7. Соболев В.А. Истоки международного терроризма и возможность противодействия ему на современном этапе // Вестник Межпарламентской Ассамблеи. СПб, 2001. №2/3. С.163-164;

8. Соболев В.А. Истоки международного терроризма и возможность противодействия ему на современном этапе // Вестник Межпарламентской Ассамблеи. СПб, 2001. №2/3. С.163-164; Устинов В.В. Предисловие.

Актуальные проблемы борьбы с международным терроризмом // Борьба с международным терроризмом: сб. документов. М., 2005. С.6-7.

9. Устинов В.В. Предисловие. Актуальные проблемы борьбы с международным терроризмом // Борьба с международным терроризмом: сб. документов. М., 2005. С.6-7.

10. Федеральный закон от 06.03.2006 № – 35 ФЗ (ред. от 31. 12. 2014) «О противодействии терроризму» СПС: «КонсультантПлюс», 2015.

11. Ядерное оружие после «холодной войны» / Под ред. А.Арбатова и В.Дворкина. М.: РОССПЭН, 2006. 560 с.

12-мавзу. Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг ҳуқуқий асослари ва тинчликсевар сиёсати моҳияти

Режа:

1. Ўзбекистон Республикаси жаҳон ҳамжамиятидаги ижобий имиджи ва обрўсини мустаҳкамлаш.

2. Марказий Осиё – Ўзбекистон ташқи сиёсатининг устувор йўналишлари.

3. Марказий Осиёда халқаро ва минтақавий ҳамкорликни, хавфсизликни, барқарорликни ва яхши қўшничиликни мустаҳкамлаш.

Таянч сўз ва иборалар:

Жаҳон ҳамжамияти, Халқаро сиёсат, Халқаро муносабатлар, глобал хавфсизлик, ташқи сиёсат, ташқи сиёсий фаолият, хавфсизлик, куч ишлатмаслик, тинчликни сақлаш, минтақа, доктрина, концепция, принцип, ШХТ, БМТ, МДХ, Марказий Осиё, ЕОИИ.

1. Ўзбекистон Республикаси жаҳон ҳамжамиятидаги ижобий имиджи ва обрўсини мустаҳкамлаш.

Ташқи сиёсат тушунчаси давлатнинг халқаро муносабатлардаги умумий йўналишини қамраб олади.

Ташқи сиёсат давлатнинг бошқа давлатлар, халқлар ва халқаро ташкилотлар билан ўзаро муносабатлари соҳасидаги фаолиятининг мақсадлари ва воситалари мажмуини қамраб олади.

Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг асосий тамойиллари Конституциянинг 17-моддасида қонуний жиҳатдан мустаҳкамлаб қуйилган.

Дипломатия ташқи сиёсатнинг муҳим воситаси ҳисобланади. Айнан ташқи сиёсат дипломатиянинг мақсад ва вазифаларини белгилаб беради. Дипломатия амалий тадбирлар, шунингдек, ташқи сиёсатни амалга оширишда фойдаланиладиган шакл, воситалар ва методлар мажмуини ифодалайди. Дипломатия билан бир қаторда давлатнинг иқтисодий, маданий ва бошқа муҳим алоқалари ҳам унинг ташқи сиёсий воситалари ҳисобланади.

Ўзбекистон ташқи сиёсатининг бош мақсади давлат суверенитетини ҳимоя қилиш, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини қуриш учун

халқаро замин яратиш, тинчликни ва сиёсий барқарорликни таъминлаш, халқаро ва минтақавий хавфсизликни таъминлаш мақсадида барча давлатлар билан тенг ҳуқуқда ҳамкорликдан иборат.

Ўзбекистан Республикаси ўз ташқи сиёсатини юритишда қуйидаги асосий устуворликлардан келиб чиқади:

- биринчидан, ўз миллий-давлат манфаатлари устуворлигида ўзаро манфаатларни ҳар томонлама ҳисобга олиш;

- иккинчидан, инсон ва давлат ўртасидаги ўзаро муносабатларда умуминсоний қадриятларга устуворлик бериб, Ўзбекистон халқаро майдонда тинчлик ва хавфсизликни мустаҳкамлаш, можароларни тинчлик йўли билан ҳал қилишни ёқлайди;

- учинчидан, Ўзбекистоннинг ташқи сиёсати тенг ҳуқуқлилиқ ва ўзаро манфаатдорлик тамойилларига, ички ишларига аралашмаслик, мустақиллик ва суверенитетни чеклаш мумкин бўлган имкониятларни бартараф қиладиган тамойилларга, давлатлараро муносабатларни мафкурадан ҳоли қилиш тамойиллари асосида қурилади;

- тўртинчидан, Ўзбекистон ташқи сиёсатида очиқ мафкуравий қарашлардан ҳолилиқ тамойилларини амалга ошириш, кенг ташқи алоқаларни барча тинчликсевар давлатлар билан ўрнатишга интилади;

- бешинчидан, Ўзбекистон давлатининг ички ҳуқуқи олдида халқаро-ҳуқуқ меъёрларининг устуворлигини тан олади, халқаро-ҳуқуқий стандартларга риоя қилади;

- олтинчидан, Ўзбекистон ўзаро ишонч тамойили бўйича икки томонлама ва кўп томонлама ташқи алоқаларни ўрнатиш ва ривожлантириш, халқаро ташкилотлар доирасида ҳамкорликни ривожлантиришни ёқлайди.

Ўзбекистон имижини такомиллаштириш жараёнининг иқтисодий ва ташкилий жиҳатлари кўриб чиқилган. Глобаллашув асрида, тобора кучайиб бораётган рақобат шароитида мамлакат имижини стратегик капитал вазифасини ўтайди. Мазкур капитал давлатнинг халқаро майдондаги геосиёсий мавқеини мустаҳкамлашга, мамлакат хавфсизлигини таъминлашга билвосита хизмат қилади. Мамлакат имижини, шунингдек, миллий манфаатларни ҳимоялашга, давлатнинг халқаро ҳамжамиятга интеграциялашуви учун қулай шароит туғдирувчи барқарор психологик муҳитни шакллантиришга кўмаклашади.

Дунё олимларининг таъкидлашларича, ҳозирги шароитда исталган давлатнинг кучи ва таъсири унинг ахборот маконидаги ўрни билан бевосита боғлиқдир¹. Дарҳақиқат, бугунги ахборот оқимлари исталган жамият бўшлиқларини тўлдира олиш қудратига ега.

Айнан ОАВ орқали давлат манфаатлари ифода этиб борилади, маълум бир халқаро ёки минтақавий масаладаги сиёсий позитсия билдирилади, одамларнинг дунёқараши шакллантирилади, давлатнинг медиаимижи яратилади, халқаро муносабатлар мустаҳкамланади, турли блоклар ташкил қилинади, баъзан жиддий қарама-қаршиликлар бартараф етилади.

¹ Василенко И.А. Геополитика современного мира. – М., 2006, с. 73.

Айни даврда Ўзбекистондаги массмедиа томонидан республикада қўлга киритилаётган оламшумул ютуқлар тўғрисида бутун жаҳон аҳлига тезкор ахборотлар тарқатишга ҳаракат қилинмоқда. Бу жараёнда миллий оммавий коммуникация воситаларининг замонавий технологиялари, хусусан, Интернет ва сунъий йўлдош имкониятлари ишга солинмоқда.

Лекин мавжуд ахборот салоҳиятининг самарадорлигини ошириш, мамлакатнинг жаҳон медиамаконидаги имижини мустаҳкамловчи механизмларни кучайтириш ва бу борадаги ишларни умумлаштириб бориш мақсадга мувофиқ бўлар еди. П.Жукованинг фикрича, “замонавий сотсиумда доимо объектив равишда субъектларнинг мудофаа, хавфсизлик ва имиж шакллантириш соҳасидаги хатти-ҳаракатларини мувофиқлаштириб боришга эҳтиёж туғилади. У, бизнингча, мамлакатда мудофаа ва хавфсизлик соҳалари демократик назорати тизимининг таркибий қисми бўлиши лозим”¹.

Ушбу таърифда халқаро жамоатчилик билан алоқаларнинг муҳим функцияларидан бири – мамлакатнинг миллий хавфсизлигини таъминлаш функциясига алоҳида тўхталиб ўтилган. Лекин, халқаро жамоатчилик билан алоқалар жуда кўп вазифаларни бажаради. Шу туфайли ҳам уни ҳар томонлама ривожлантириш муҳим масала бўлиб қолаверади.

Бугунги кунда Ўзбекистон ўзининг демократия принципларига асосланган эркин фуқаролик жамияти қуриш позитсиясини мустаҳкам белгилаб олган. Бу йўлда жамоатчилик билан алоқалар феномени бутун халқимизни ягона мақсад атрофида бирлаштирувчи аҳамиятга эга. Айнан ахборот воситасида мамлакатимиздаги жараёнларга ҳар бир фуқарони, бутун халқни жалб этишимиз мумкин.

Афсуски, нодавлат нотижорат ташкилотлар ҳозирча ушбу соҳага йетарлича пул ажрата олмайдилар, шу боис соҳанинг асосий қисмини давлат сектори ташкил этади. Давлатимизнинг ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаётидаги муаммоларнинг бирин-кетин ҳал қилиниши бошқа соҳалар қаторида халқаро жамоатчилик билан алоқаларнинг ҳам ривожланишига ва жамият аъзоларининг фуқаролик позитсияси яратилишини, ижтимоий фикр оқимининг йўналишини стимулловчи муҳим ижтимоий тарғибот қуролига айланишига умид туғдиради.

Жамоатчилик билан алоқаларни ривожлантириш бўйича дастлабки қадамлар ташланди. Матбуот хизматлари ташкил этилди, олий таълим берувчи курслар очилди. Мутахассисларимиз ПР-технологиялари билан енди-енди танишиб олмоқда, десак, янглишмаган бўламиз. Уларнинг халқаро миқёсдаги амалиётга эга бўлиши учун еса узоқ йиллар талаб қилинади.

Дарҳақиқат, мамлакатнинг медиаимижи – барқарор константа бўлиб, у узоқ йиллар мобайнида жаҳон ҳамжаияти онгида ўрнашиб қолади, унинг характеристикалари ОАВда ҳамда бошқа ахборот манбаларида кенг қўлланади.

¹ Жукова П. Имидж России и её безопасность: диалектика взаимосвязи. // Власть. 2010, №02, с. 55.

Халқаро миқёсда муайян давлатнинг ижобий қиёфасини яратишдан кўзланадиган асосий мақсад ва вазифаларни умумлаштириб, бир неча категорияга бўлиб чиқиш мумкин:

1. Халқаро миқёсда еътироф ва ишончга сазовор бўлиш.
2. Ўзининг ички ва ташқи муаммоларини халқаро миқёсга олиб чиқиш.
3. Ихтилофли вазиятларда халқаро ҳуқуқий муносабатларнинг бошқа субъектлари қиёфасида таянч ёки ҳамкорларга ега бўлиш.
4. Жаҳон бозорига чиқиш, ўз маҳсулот ва хизматларининг рақобатбардошлигига эришиш ва, аксинча, импорт сифатини имтиёзли шартларда ошириш.
5. Халқаро миқёсдаги муаммолар юзасидан ўз позитивиясини халқаро ҳуқуқий муносабатнинг бошқа субъектларига сингдира олиш.
6. Мамлакат инфраструктурасини ривожлантириш учун инвестициялар жалб этиш.
7. Ички ресурслардан максимал даражада фойдаланиш, хусусан, туризмни ривожлантириш.
8. Халқаро миқёсда муайян мақомга ега бўлиш.
9. Ички ва ташқи хавфсизликни таъминлаш, ҳарбий, сиёсий, иқтисодий, маданий ва ахборий хуружларга қаршилик кўрсатиш.
10. Мамлакат ташқарисида фуқароларининг ҳамда иқтисодий ёки сиёсий манфаатларининг хавфсизлигини таъминлаш.
11. Ўз маданияти ва идеологияси ҳақида дунёнинг бошқа мамлакатларига ахборот узатиш, бу билан маълум таъсир кучига ега бўлиш.

Юқоридаги вазифалар билан давлатнинг халқаро имижини шакллантириш жараёнининг асосий мақсадли аудиториялари шартланади:

- халқаро ҳуқуқ манбалари ёки субъектлари бўлган халқаро ҳукумат ва ноҳукумат ташкилотлар (БМТ, ЮНЕСКО);
- халқаро ихтисослашган ташкилотлар (иқтисодиёт, молия, савдо, маданият, спорт, маориф, касбий фаолият соҳаларида);
- хорижий давлатларнинг сиёсий елитаси;
- хорижий инвестор ва акциядорлар;
- халқаро жамоат ташкилотлари;
- профессионал қизиқиш доираси шу давлатни ўз ичига оладиган экспертлар ҳамжамияти (молиявий ва тармоқли таҳлилчилар, сиёсатшунослар, жамиятшунослар, иқтисодчилар, журналистлар ва ҳоказо);
- субъект давлатга боғлиқ қизиқиш ва эҳтиёжларга ега халқаро ҳамжамият вакиллари (бошқа мамлакат фуқаролари), шу жумладан, потенсиал ва реал туристлар, шунингдек, умуман хорижий давлатлар аҳолиси.

Давлатнинг халқаро имижини мустаҳкамловчи иқтисодий унсурларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- еълон қилиб бориладиган статистик кўрсаткичлар, халқаро рейтинглар;
- ижобий ҳиссиётлар келтириб чиқарувчи брендларнинг қўлланиши;

- экспорт қилинаётган товар ва хизматлар, реклама компанияларининг ўтказилиши (мамлакат, корпоратсия, алоҳида лойиҳалар доирасида);
- фонд бозорларида тақдим этилган корхоналар ва уларнинг молиявий кўрсаткичлари;
- илмий ютуқлар, кашфиётлар, илмий мукофот ва жамғармаларнинг ташкил этилиши, халқаро илмий тадбирларнинг ўтказилиши;
- мамлакат ҳақида туристик қўлланма ва маълумотномаларнинг нашр этилиши;
- туризм;
- мамлакатда содир бўлаётган ижтимоий-сиёсий воқеалар;
- сиёсат, иқтисодиёт, маданият етакчилари, экспертлар, фуқаролик жамияти вакиллари ҳамда улар билан ўтказиладиган интервью ва суҳбатлар орқали шакллантирилади.

Ўзбекистон давлатининг ижобий имижини шакллантиришни фаоллаштириш республиканинг ҳам ички, ҳам ташқи сиёсатидаги енг муҳим ва долзарб масала ҳисобланади.

Глобаллашув асрида, кучайиб бораётган рақобат шароитида **мамлакат имижини стратегик капитал вазифасини ўтайди.**

Бу капитал қуйидаги натижаларни қўлга киритишга бевосита таъсир кўрсатади:

- иқтисодни тараққий эттириш;
- янги сармояларни жалб этиш;
- экспорт бозорини кенгайтириш;
- рақобатбардошликни ошириш;
- молия соҳасида ишончли муҳит яратиш ва бошқалар.

Шунингдек, мазкур капитал қуйидагиларга билвосита қўмаклашади:

- жаҳон майдонида давлатнинг геосиёсий мавқеини мустаҳкамлаш;
- мамлакат ҳавфсизлигини таъминлаш;
- миллий манфаатларни ҳимоялаш ва уларни илгари суриш;
- давлатнинг халқаро маконга интеграциялашуви учун қулай шароит туғдирувчи барқарор психологик муҳитни шакллантириш;
- мамлакатнинг жаҳон иқтисодий муносабатларида муносиб жой эгаллашини таъминлаш;
- жаҳон саҳнасида сиёсий муваффақиятларни мустаҳкамлаш ва ҳоказо.

Дунё тажрибаси шуни кўрсатадики, одатда, мамлакат имижини билан давлат ташкилотлари шуғулланади.

Глобал ахборот ҳамжамияти шаклланаётган, молиявий, сармоявий ҳамда табиий ресурсларга егалик қилишга уринаётган турли рақобатчи кучлар фаоллашаётган даврда мамлакатнинг ижобий имижини яратиш унинг рақобатбардошлигини таъминловчи енг муҳим воситага айланмоқда.

Ўзбекистоннинг босқичма-босқич ривожланиши, мавжуд банк-молия тизимида барқарорлик ва ишончлилигининг таъминланиши, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларнинг муваффақиятли амалга оширилиши, мамлакатнинг модернизатсия йўлида ташлаётган ҳар бир қадами, умуман олганда, жаҳон жамоатчилиги томонидан кенг ётироф этилмоқда.

Кейинги йиллари Ўзбекистон Республикасининг жаҳон медиамаконидаги имижини ижобий томонга ўзгариб бормоқда. Бунга мамлакатда амалга оширилаётган қуйидаги ишлар асос бўлмоқда:

- демократик ислохотларни чуқурлаштириш;
- фуқаролик жамиятини мустаҳкамлаш;
- аҳолининг турмуш даражасини ошириш;
- таълим, спорт, соғлиқни сақлаш соҳаларини ривожлантириш;
- ҳаётнинг маданий, гуманитар аспектларига кўпроқ еътибор қаратиш ва бошқалар.

Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, уларнинг қонуний манфаатларини ҳимоялашга қаратилган либерал ислохотлар ҳақида халқаро ҳамжамиятга ахборот етказиш бўйича парламент, давлат бошқаруви органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлар, фондлар ва тадқиқот марказлари, оммавий ахборот воситаларининг ишлари фаоллаштирилди.

Мамлакат имижига салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ички ва ташқи хавф-хатарларнинг олдини олиш, жумладан, медиамакондаги уйдирма, нообъектив ахборот оқимларига қарши кураш бўйича муайян тажрибаларга еришилди. Халқаро ҳамжамият, чет ел оммавий ахборот воситалари, нотижорат ташкилотлар ҳамда тадқиқот марказлари билан ҳамкорликда Ўзбекистоннинг демократия йўлидан бораётган, иқтисодий жиҳатдан ривожланаётган суверен давлат сифатидаги қиёфасини шакллантириш мақсадида салмоқли ишлар амалга оширилди.

Жаҳон медиа маконида Ўзбекистоннинг ижобий имижини шакллантиришни янада фаоллаштириш қуйидаги натижаларни беради:

- мамлакат раҳбарияти томонидан олиб борилаётган ички сиёсат борасидаги устивор йўналишларнинг жаҳон жамоатчилиги томонидан еътироф этилиши;
- жамиятни модернизатсиялаш ва иқтисодиётни ислоҳ қилиш борасидаги саъй-ҳаракатларнинг қўллаб-қувватланиши;
- мамлакатдаги мавжуд сармовий муҳитнинг муносиб тарзда тан олиниши;
- ташқи сиёсий, тактик ва стратегик масалалар ечимига хайрихоҳликни ошириш ва ҳоказо.

Умуман олганда, **Ўзбекистон ўзининг ижобий имижини шакллантириш учун йетарли даражадаги куч ва салоҳиятга ега бўлган мамлакатдир.**

Лекин бу борадаги ишларга мавжуд ёндашувни контсептуал жиҳатдан янги босқичга олиб чиқиш лозим. Ана шу мақсадда давлат бошқаруви органлари, турли вазирлик ва ташкилотлар, муассасалар Ахборот хизматларининг медиамакондаги мамлакат имижини шакллантиришга йўналтирилган ишларини қайта кўриб чиқиш, уларни баҳолаш, тегишли хулосалар ҳамда тажриба асосида янада фаоллаштириш жоиз.

Айни пайтда ҳанузгача ишлатилмаган заҳиралар ва бир қанча долзарб масалалар борки, улардан фойдаланиш ёки ҳал этиш орқали мамлакат имижини шакллантиришнинг “умум иши” еканлигини кўпчилик томонидан

англанишига эришиш мумкин. Чунки аёвсиз рақобат даврида мамлакатнинг ижобий имижни ва брендини кучайтиришга йўналтирилган навбатдаги сифат босқичига чиқиш учун давлат, фуқаролар, ишбилармон доиралар бир ёқадан бош чиқаришлари шарт.

Аввало, ижобий имижни шакллантиришга тизимли ва комплекс ёндашув талаб этилади. Бу соҳада тушунчаларни умумлаштириш, устувор йўналишлар, мақсад ва вазифаларни белгилаб олиш, амалга ошириш усуллари ва шакллари ишлаб чиқиш керак.

Ана шу ишларни амалиётга татбиқ этиш учун нафақат давлат маблағлари, балки мамлакатдаги етакчи экспертлар ҳамда бизнес доиралар имкониятларидан ҳам кенг фойдаланиш мумкин. Булардан ташқари, фуқаролик жамиятининг барча қатламлари “имиж сиёсати”ни амалга оширишда фаол иштирок этишлари мақсадга мувофиқдир. Бунда мамлакатда тўпланган тажриба ва ўрганилган хорижий манбаларга асосланган ҳолда навбатдаги масалаларга алоҳида ётибор қаратиш зарур. Яъни, **“ягона медиаимиж сиёсати”нинг самарадорлигини ошириш учун давлат ташкилотлари ўртасидаги ҳамкорликни кенгайтириш лозим.**

Республикада бу йўналишдаги масалаларни ўз вақтида ва сифатли бажаришга қаратилган ўзига хос ҳуқуқий база яратилган. Мисол учун мазкур соҳада 10 та қонун мавжуд бўлиб, булар: “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида” (янги таҳрирда), “Ахборот олиш қафолатлари ва эркинлиги тўғрисида”, “Ахборот эркинлиги тамойиллари ва қафолатлари тўғрисида”, “Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида”, “Телекоммуникатсиялар тўғрисида”, “Ахборотлаштириш тўғрисида” ва бошқалар. Мазкур қонунлар фуқароларнинг сўз ва ахборот эркинлиги, уни олиш, сақлаш ва тарқатиш ҳуқуқи, бу борадаги бошқа тегишли ҳуқуқларини амалга оширишга хизмат қилади.

Мамлакат ҳукумати томонидан мазкур йўналишда бир нечта ҳужжатлар қабул қилинган: Вазирлар Маҳкамасининг “Давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг жамоатчилик билан алоқаларини ривожлантириш бўйича чора-тадбирлари тўғрисида”ги, “Давлат ва хўжалик бошқаруви органлари фаолиятининг очиклиги тўғрисида”ги қарорлари, “2013 йилда Ўзбекистон Республикасининг ахборот-мафкуравий соҳадаги миллий хавфсизлигига таҳдид ва хавфларга қарши курашиш бўйича комплекс чора-тадбирлар тўғрисида”ги ва бошқалар.

Айни пайтда жаҳон медиамаконида Ўзбекистон имижини шакллантириш ва уни мустаҳкамлаш бўйича ишлар турли давлат идоралари, вазирликлар ҳамда ташкилотлар томонидан ўз йўналишидан келиб чиққан ҳолда олиб борилмоқда. Масалан, Ташки ишлар вазирлигининг Ахборот хизмати ўзига юклатилган вазифалардан келиб чиқиб, мамлакатда аккредитация қилинган чет еллик мухбирлар билан ҳамкорлик ишларини олиб боради. Бу орқали у хорижий ОАВда Ўзбекистон ички ва ташқи сиёсатининг тўғри, объектив ёритилишини таъминлайди.

Тактик нуқтаи назардан, тегишли ташкилотлар томонидан жаҳон ахборот маконида юзага келган муаммони ҳал этиш ёки содир бўлган хавф

таъсирини камайтириш мақсадида зудлик билан чора кўришга ҳаракат қилинади. Жуда кам ҳолатлардагина ташқи танқидга қарши бевосита раддия берилади. Мақсадли ахборий актсиялар ташкил етилмайди. Идораларнинг бу борадаги саъй-ҳаракатлари кўпинча миллий ОАВдаги чиқишлар билан кифояланади. Аммо стратегик мақсадга эришиш учун давлат ташкилотлари ўз ишини охиригача етказишлари керак. Мамлакатнинг ички ва ташқи имижини ҳимоялаш тезкорлик, аниқлик ва биргаликдаги ҳаракатларни талаб этади. Акс ҳолда айрим давлатлардаги рақобатчи марказлар ва кучларнинг қўллари баланд келиши мумкин.

Юқоридагилардан ташқари **мамлакатнинг ташқи ижобий имижини ривожлантиришга оид дастурлар ва тадбирларни етарли даражада молиялаштирмаслик ҳолатлари кузатилмоқда.** Мазкур йўналишдаги ҳаражатлар асосан вазирликлар ва муассасалар томонидан амалга оширилиб, олдиндан келишилган режага бўйсундирилади. Расмий ҳисоботларда “Конферентсия ўтказилди”, “Давра суҳбати ташкил этилди”, “Наврўз, Мустақиллик ва бошқа миллий байрамлар муносабати билан қабул маросимлари ўтказилди” каби стандарт иборалар билан қайд етиб қўйилади.

Лекин мамлакат имижини шакллантириш бўйича тадбирларга кетадиган ҳаражатлар давлат идораларининг бирон бир ҳужжатида аниқ баён етилмайди. Қолаверса, бугунги кунгача соҳани самарали молиялаштириш масаласи алоҳида тадқиқ етилмаган. Шу сабабдан республика имижини шакллантиришга зарур бўлган ҳаражатларни мутахассислар ҳисоблаб беришлари қийин.

Умуман олганда муаммога контсептуал ёндошув талаб етилади. Хусусан:

ПР-технология, имижелогия ва брендинг каби йўналишларда миллий кадрларни тайёрлаш масаласига кераклича еътибор қаратилиши;

Хорижий мамлакатлардаги ўзбек диаспоралари билан тизимли ишларни йўлга қўйиш;

Дастурларни молиялаштиришда нафақат давлат балки хусусий сектор имкониятларидан ҳам фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Дарҳақиқат, иқтисодий жиҳатдан Ўзбекистон манфаатларини ҳимоя қиладиган ташкилотлар ва уларнинг раҳбарлари халқаро майдонга чиқишга уринаётган хусусий фирмаларимиз манфаатларини ҳимоялашни билишмайди ёки буни ўзларига еп кўришмайди.

Бундай муносабат миллий ишбилармонларнинг ўз компанияси маҳсулотлари, яъни ўзбек брендларига доир махсус “ПР актсияси”ни ўтказишларига ҳалакит беради.

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда соҳада қуйидагиларни амалга ошириш таклиф етилади.

Жаҳон медиа маконида Ўзбекистон имижини шакллантириш ва уни ҳимоя қилишнинг ягона давлат стратегиясини (дастури) ишлаб чиқиш, унда хусусан:

мамлакат ички ва ташқи имижининг устивор йўналишлари;

ижобий имижни (кўзланаётган аудиториядан келиб чиқиб) қўллаб-қувватлаш ишларининг шакли, технологик жиҳатлари ва методлари;

молиялаштириш механизми ва манбалардан фойдаланишнинг самарадорлик даражаси мониторинги;

мамлакат имижини таъминлашга йўналтирилган янги илмий-методологик ишлар;

соҳани замон талабларига мос кадрлар билан таъминлаш каби муҳим ва долзарб масалалар акс эттирилиши лозим. Бир сўз билан айтганда, мазкур ҳужжатда ҳукуматнинг ахборот сиёсати аниқ ифода этилиши керак. Қайд этиб ўтиш жоизки, бу каби стратегик ҳужжатлар дунёнинг қатор мамлакатларида ишлаб чиқилган ва улар бугунги кунда амалга оширилмоқда. Хитой Халқ Республикаси, АҚШ, Жанубий Корея Республикаси, Исроил давлати, Россия Федератсияси, Малайзия ва бошқа мамлакатлар, шунингдек, НАТО, Европа Иттифоқи каби халқаро ташкилотлар томонидан бу борада етарли тажрибалар қўлга киритилган. Хусусан, ХХРнинг ташқи сиёсий тарғибот стратегияси қуйидагиларга хизмат қилади: Пекиннинг халқаро майдондаги мақсадларини ахборот манбалари воситасида амалга оширади, мамлакат суверенитети ва ҳудудий яхлитлиги билан боғлиқ тарғибот ишларини олиб боради, мамлакатнинг ички ривожланиши учун унга нисбатан ташқи хайрихоҳликни мустаҳкамлайди, давлатнинг ижобий қиёфасини сақлаб қолади. Хитой узоқ ва яқин кўшнилариини ўзининг “ҳеч қандай хавф туғдирмайдиган, сиёсий жиҳатдан аслида агрессор емас, балки тенг ҳуқуқли, ишончли, ҳурмат қилишга арзийдиган катта бир мамлакат” еканлигига ишонтиради. Таъкидлаш ўринлики, **ушбу таклиф АҚШ, Россия, ХХР ва бошқа давлатлар тажрибаларига мос келади.** Хусусан, Америкада мамлакатнинг ташқи сиёсий образи масалалари билан АҚШ халқаро ривожлантириш агентлиги (ЮСАИД – ингл. Унитед Статес Агенсй фор Интернационал Девелопмент, **УСАИД** — АҚШ федерал ҳукуматининг мустақил агентлиги. Хорижий давлатларга ҳарбий характерга ега бўлмаган турда ёрдам кўрсатади) тизимли равишда шуғулланади. Унинг таркибига нафақат давлат институтлари, балки нодавлат ташкилотлар, хусусий корпоратсиялар ва оммавий ахборот воситалари ҳам киради. Халқаро тажриба (АҚШ, Россия) шуни кўрсатадики, жаҳон майдонида давлат нуфузини ошириш ишлари давлат ва нодавлат секторнинг молиявий кўмагига таянади. Ушбу мамлакатлар вазирликлари ва муассасалари бюджетида ижобий имижга сарфланадиган маблағлар миқдори алоҳида кўрсатилади. Моддий ва номоддий манбаларни бир жойга тўплайди, улардан самарали фойдаланади. Ташқи сиёсат билан боғлиқ ташаббусларни қўллаб-қувватлайди ва миллий манфаатларни ҳимоялайди. Бундай муҳим вазифани:

АҚШда Халқаро ривожлантириш агентлиги (ЮСАИД) ва шу каби бошқа ташкилотлар;

Россияда – “Россотрудничество” федерал агентлиги, “Русский мир” жамғармаси, А.Горчаков номидаги жамоатчилик дипломатиясини қўллаб-қувватлаш жамғармаси ва бошқалар;

Кореяда – Корея халқаро ҳамкорлик агентлиги;

Японияда – Япония халқаро ҳамкорлик агентлиги муваффақиятли бажариб келмоқдалар.

Юқоридаги тажрибалардан келиб чиқиб, Ўзбекистон халқаро ҳамкорлик фонди қуйидаги ишларни амалга ошириши мумкин: мамлакат имижини стратегиясини ҳаётга тадбиқ этишга йўналтирилган (асосан давлат бюджети, шунингдек, хусусий сектордан ажратиладиган) маблағлардан унумли фойдаланади; лойиҳаларни режалаштиради ва уларнинг давомийлигини мониторинг қилади. Муҳим жиҳати шундаки, республика имижига сарфланадиган маблағларнинг бир жойда тўпланиши, уларнинг айнан шу борадаги (хорижда ва мамлакатнинг ўзида ўтказилиши мўлжалланган) махсус дастурлар ва лойиҳаларга берилиши тартибини енгиллаштиради.

Фақат ички медиамаконимиз қобиғи доирасида қолиб кетаётган шарҳловчиларнинг суств ҳаракатлари сабабли, Ўзбекистон имижини шакллантириш ишлари асосан давлат органлари зиммасида турибди (вазирлик ва идоралар, “Жаҳон” АА, “Ўзбекистан тодай” газетаси ва бошқалар).

Шу билан бирга мамлакат имижини ривожлантиришда иқтисодий доиралар вакиллари қуйидаги лойиҳаларга жалб этиш яхши натижа беради. “Маде ин Ўзбекистан”, “Доинг бусинесс ин Ўзбекистан” мавзуларида тижорий каталоглар тайёрлаш, бизнес ва ПР-форумлар ташкил этиш; бу борада хориж тажрибасини республика шароитига мослаштириш ва уларни тадбиқ этиш...

Президент Ислам Каримов томонидан илгари сурилган Мамлакатда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концептсияси ахборот соҳасини ислох этиш, унинг тараққиёт стратегиясини белгилаб беришда янги босқич бўлди.

Ўзбекистон мустақил босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш жамоат фонди томонидан ўтказилаётган ўттизга яқин ижодий лойиҳалар, танловлар ҳам ушбу мақсадга хизмат қилмоқда.

Умуман олганда, мамлакатда медиатизимни раванқ топтиришга оид миллий қонунчиликнинг тобора такомиллашиб бораётгани оммавий ахборот воситаларини янада ривожлантириш учун қулай шарт-шароит ва омиллар яратиш, шу аснода медиатузилмаларнинг мустақиллигини таъминлаш, ахборот соҳасини ривожлантиришда, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолияти устидан жамоат назоратини ўрнатиш борасида уларнинг ролини ошириш муҳим аҳамият касб етмоқда.

Ўйлаймизки, юқорида қайд етилган илмий-назарий таклифларни амалга тадбиқ этиш халқаро ҳамжамиятда:

- миллий манфаатларни илгари суриш;
- мамлакатнинг геосиёсий нуфузини ҳимоя қилиш;
- ташқи рақобатбардошлик муҳитини мустаҳкамлаш;
- дунё сиёсий сахнасидаги ролни кенгайтиришга кўмаклашади.

Хуллас, жаҳон медиамаконида Ўзбекистон имижини шакллантириш ва яхшилаш бўйича олиб бориладиган кенг қамровли ишлар ўз самарадорлигини бир неча бор оширади.

2. Марказий Осиё – Ўзбекистон ташқи сиёсатининг устувор йўналишлари

Ўзбекистон президенти Шавкат Мирзиёев асосий еътибор Марказий Осиё мамлакатлари — Қозоғистон, Қирғизистон, Туркменистон ва Тожикистонга қаратилишини маълум қилган. Чегараларнинг белгилаб олиниши ва сув ресурсларининг тақсимланиши минтақа билан узвий боғлиқ. 2017 йил 11 август куни Тошкент шаҳрида "Марказий Осиё - Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг асосий устувор йўналишлари" номли конференция бўлиб ўтди ва у БМТ Тараққиёт Дастури ваколатхонаси ҳамда ЕХХТ томонидан қўллаб-қувватланган.

"Ҳар қандай йирик минтақавий транспорт-коммуникатсия ва энергетика лойиҳаларини минтақа мамлакатлари иштирокисиз амалга ошириб бўлмайди. Халқларимизни умумий маънавий қадриятлар, умумий тарих бирлаштириб туради"¹.

У Афғонистон ҳам бундан истисно емаслигини қўшимча қилди. Ўзбекистон унинг қайта тикланишига доимо ўз ҳиссасини қўшиб келади, дейилади манбада.

Еслатиб ўтамиз, 2017 йил 16 август куни Бишкек шаҳрида икки томонлама ҳамкорлик, чегаралар делимитатсияси ва демаркатсияси бўйича ҳукуматлараро комиссия йиғилиши бўлиб ўтди. Ўзбекистон бош вазири Абдулла Арипов Қирғизистон раҳбарияти билан қатор учрашувлар ўтказди.

2020 йил 29 декабрь куни Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга навбатдаги мурожаати бўлиб ўтди. Давлатимиз раҳбарининг мурожаати ўзининг долзарблиги ва стратегик аҳамияти билан бугун сиёсий экспертлар орасида катта қизиқиш уйғотмоқда ва қизғин муҳокамаларга сабаб бўлмоқда.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев ўз мурожаатларида Марказий Осиё Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсатининг устувор йўналиши эканлигини алоҳида таъкидлаб ўтдилар. Марказий Осиёда минтақавий ҳамкорликни ривожлантириш масалалари доимий равишда давлатимиз раҳбарининг диққат марказида, буни биз Президентимизнинг нуфузли минтақавий ва халқаро ташкилотларнинг юқори минбарларидан туриб минтақа масалалари бўйича илгари сурган таклиф ва ташаббусларида ҳам кўришимиз мумкин.

Президентимизнинг Олий Мажлисга мурожаатларида Марказий Осиёни ташқи сиёсатимизнинг устувор йўналиши эканлигига яна бир бор урғу беришларининг қўйидаги муҳим жиҳатларини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим

¹ Бу ҳақида бугун матубот анжуманида Ўзбекистоннинг Қирғизистондаги фавқулудда ва мухтор элчиси Комил Рашидов маълум қилди

Биринчидан, Ўзбекистон Марказий Осиё минтақасининг узвий ва чамбарчас боғлиқ қисми ҳисобланади. Ўзбекистон Марказий Осиёнинг барча давлатлари билан чегарадош минтақадаги ягона давлат, яъни минтақадаги у ёки бу давлатдаги ҳар қандай сиёсий, иқтисодий ва маданий соҳадаги ўзгаришлар бевосита Ўзбекистонга таъсир қилади. Қолаверса, транспорт, иқтисодиёт, энергетика ва сув соҳасидаги йирик лойиҳаларни амалга ошириш минтақа давлатларининг ҳамкорлик даражасига боғлиқ. Шу муносабат билан Марказий Осиёнинг барқарор ривожланиши ва гуллаб-яшнаши Ўзбекистон Республикасининг бош мақсади ҳисобланади.

Иккинчидан, барчамизга маълум Марказий Осиё геостратегик минтақа ҳисобланади. Бунга бир томондан минтақанинг қулай географик ҳудудда, яъни муҳим минтақавий ва халқаро транспорт йўлаклари кесишмасида жойлашганлиги, бой табиий ресурсларга ега еканлиги сабаб бўлса, иккинчи томондан Марказий Осиёнинг халқаро муносабатлар тизимида муҳим ўрин тутадиган Яқин Шарқ, МДХ ва Осиё давлатлари билан чегарадошлигидир. Бошқача қилиб айтганда, Марказий Осиё дунёнинг етакчи давлатларнинг манфаатлари кесишган ҳудуд ҳисобланади.

Юқоридаги омиллар минтақада хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашга фақатгина ўзаро тушуниш ва манфаатларга асосланган ҳамкорлик орқали эришиш мумкинлигини яна бир бор тасдиқлайди. Бу еса ўз навбатида Ўзбекистоннинг бугунги кундаги очиклик, яхши кўшничилик, стратегик шерикчилик, ўзаро ишонч ва мавжуд муаммоларни оқилона муроа йўли билан ҳал этиш тамойилларига асосланган мутлақо янги минтақавий сиёсати Марказий Осиёда барқарорлик ва изчил ривожланишни таъминлашда, минтақанинг ҳамкорлик маконига айланишида муҳим гаров сифатида хизмат қилишидан далолат беради.

Учинчидан, Парламентга Мурожаатномада Президентимиз томонидан Марказий Осиё давлатлари билан кўп асрлик дўстона муносабатларни янада мустаҳкамлаш масаласининг кўтарилганлиги, Ўзбекистоннинг минтақавий ҳамкорликнинг барқарор ривожланишига қатъийлигини ва кўшни давлатлар билан ўзаро манфаат ва ишончга асосланган ҳамкорликнинг узоқ муддатли характерга ега еканлигини яна бир карра исботлайди.

Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев президент сифатида сайланганларидан кейин илк бор Марказий Осиё давлатлари билан ҳамкорликни ривожлантириш ташқи сиёсатимизнинг устувор йўналиши еканлиги тўғрисида 2016 йил 14 декабрда Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимида киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқида айтган едилар.

Ўтган давр мобайнида еришилган ютуқ ва натижаларни таҳлил қилсак, бутун дунёда кўп томонлама ҳамкорлик инқирозга учраган ва ўзаро ишонч камайиб кетаётган бир вақтда Марказий Осиё давлатлари ўртасидаги ҳамкорликнинг янги босқичга чиқаётганлигини кўришимиз мумкин.

Тарихан қисқа вақт ичида Марказий Осиё давлатлари ўртасидаги муносабатларда мисли кўрилмаган ютуқларга еришилди. Енг асосийси, аввал минтақавий ҳамкорликни ривожланишида тўсиқ ҳисобланган чегара ва сув

ресурсларидан фойдаланиш бўйича муҳим ва ўзаро манфаатли келишувларга еришилди. Президентимизнинг ташаббуслари билан ҳамкорликнинг янги механизмлари ташкил этилди. Бунга мисол сифатида Марказий Осиё давлат раҳбарларининг Маслаҳатлашув учрашувларини, парламентлараро гуруҳлар, чегараолди ҳудудлар ҳамкорлиги кенгаши, вазирлик ва идоралараро комиссиялар, инвестиция фондларининг ташкил этилганлигини айтиш мумкин.

Ўзбекистоннинг янги минтақавий сиёсати натижасида Марказий Осиёда шаклланган сиёсий муҳит бугун минтақа давлатларининг улкан иқтисодий салоҳиятини очишга муҳим ҳисса қўшмоқда. Юқоридаги гапларнинг тасдиғи сифатида Марказий Осиё давлатларида ташқи савдо айланмаси ва инвестиция ҳажмининг, туристлар сонининг ошганлиги мисолида кўришимиз мумкин.

Хусусан, 2019 йил минтақа давлатларининг ташқи савдо айланмаси ҳажми 2016 йилга нисбатан 56 фоизга ошиб 168,2 миллиардни ташкил етди. Минтақа давлатларига жалб қилинган инвестициялар ҳажми еса 2019 йил 2016 йилга нисбатан 40%га ошиб 37,6 миллиардни ташкил етди. Марказий Осиё давлатларига ташриф буюрувчи туристларнинг сони ҳам йилдан йилга ортиб бормоқда. Мисол тариқасида минтақа давлатларига 2019 йил келган туристлар сони 2016 йилга нисбатан 93%га ошиб 18,4 миллион кишини ташкил қилди.

Минтақавий ҳамкорлигининг давлатлар хавфсизлиги ва барқарорлигини таъминлашда нечоғлик муҳим аҳамият касб этишини биз коронавирус пандемияси даврида кўришга муваффақ бўлдик. Марказий Осиё давлатлари сўнгги йилларда минтақадаги янги сиёсий муҳит натижасида қисқа вақт ичида пандемияга қарши мувофиқлаштирилган сиёсат олиб боришга муваффақ бўлишди.

Натижада пандемия даврида коронавирусга қарши курашда тиббиёт соҳасида ахборот ва тажриба алмашинуви, ўзаро гуманитар ёрдам кўрсатиш, чегараларда юкларнинг узлуксиз ҳаракатланишини йўлга қўйишга еришилди. Бу еса минтақада дунёнинг бошқа давлатларига нисбатан коронавирус билан касалланиш ва унинг натижасидаги ўлим сонининг камлигини таъминлашга имкон берди. Хусусан, 29 декабрь ҳолатига кўра Марказий Осиёда коронавирус билан касалланганлар сони 375 минг кишини, яъни дунёдаги жами касалланганларнинг 0,5 фоизини ташкил етди. Ўлим ҳолати коронавирус билан касалланганларнинг 1,7 фоизидан иборат бўлган бўлса, дунёда бу кўрсаткич 2,1 фоизни ташкил етди. Бир сўз билан айтганда, минтақавий ҳамкорлик замонавий таҳдидларни бартараф этишнинг муҳим кафолати эканлигини яна бир бор тасдиқлади.

Шу нуқтаи назардан бугун Президентимизнинг ташаббуси ва саъй-ҳаракатлари асосида ривожланаётган минтақавий ҳамкорлик Марказий Осиё давлатлари муносабатларида янги саҳифани очдик десак муболаға бўлмайди.

Президентимиз томонидан Олий Мажлисга қилинган мурожаатномада Марказий Осиёнинг ташқи сиёсатимизнинг устувор йўналиши эканлигини яна бир бор таъкидланиши, Ўзбекистоннинг минтақа давлатлари билан

хамкорликни янада мустаҳкамлашга ўзининг барча имкониятлари ва салоҳиятини сафарбар қилишдан далолат беради¹.

Ўзбекистон: минтақавий ташкилотлар доирасида ҳамкорликнинг устувор йўналишлар

2020 йил 23 декабрь куни АОКАда бўлиб ўтган брифингда Иқтисодий тадқиқотлар ва ислохотлар маркази директори ўринбосари Умид Абидходжаев Ўзбекистоннинг кенг доирадаги хорижий шериклари билан дўстона, ўзаро манфаатли муносабатларни ривожлантиришдаги муҳим ютуқлари ҳақида гапирди.

Бугун АОКА пресс-холида Ўзбекистон Республикаси Президенти Администратсияси ҳузуридаги Иқтисодий тадқиқотлар ва ислохотлар маркази директори ўринбосари Умид Абидходжаев иштирокида брифинг бўлиб ўтди. Унда мамлакатимизнинг халқаро майдондаги ҳамкорлиги масалалари билан боғлиқ муҳим маълумотлар тақдим этилди².

Сўнгги йилларда Ўзбекистон кенг доирадаги хорижий шериклар билан дўстона, ўзаро манфаатли муносабатларни ривожлантиришда муҳим ютуқларга еришди. Президент Шавкат Мирзиёев раҳбарлигида олиб борилган очиқ, конструктив ва амалий ташқи сиёсат дунёнинг деярли барча минтақалардаги давлатлар, шунингдек, етакчи халқаро ва минтақавий ташкилотлар билан самарали алоқаларни сезиларли даражада мустаҳкамлашга имкон берди.

Хусусан, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДХ) ва Шанхай ҳамкорлик ташкилоти (ШХТ) каби минтақавий институтлар доирасида Ўзбекистоннинг ҳамкорлиги сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарилди.

Мамлакатимиз 2019 йилда аъзо бўлган Туркий тилли давлатларнинг ҳамкорлик кенгаши (ТДХК) фаолиятида иштирок этиши Тошкентнинг кўп томонлама дипломатиясининг янги йўналишига айланди.

Бундан ташқари, жорий йилда Ўзбекистон Евроосиё иқтисодий иттифоқи (ЕОИИ) таркибида кузатувчи давлат мақомини олди.

Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги доирасида ҳамкорлик

Сўнгги йилларда мамлакатимиз Ҳамдўстлик фаолиятидаги иштирокини сезиларли даражада фаоллаштирди. Ўзбекистон МДХ Иқтисодий Кенгаши, Ҳамдўстликнинг Парламентлараро ассамблеяси ва 20 дан ортиқ тармоқ органларига қўшилди. Мақсадлари миллий манфаатларга жавоб берадиган бошқа тармоқ органлари билан ҳамкорликни йўлга қўйиш бўйича ишлар олиб борилмоқда.

Ҳамдўстликка аъзо давлатлар Ўзбекистоннинг асосий савдо шериклари ҳисобланади. 2020 йилнинг 9 ойида республиканинг МДХ давлатлари билан товар айирбошлаш ҳажми 8 059,5 миллион долларни ва жами ташқи савдо айланмасидаги улуши 29,3 фоизни ташкил етди.

¹ Б. Мустафаев <https://yuz.uz/news/ozbekistonning-mintaqaviy-siyosati-markaziy-osiyo-da-barqaror-va-izchil-rivojlanishining-muhim-garovi?view=markaziy-osiyo-jahon-tsivilizatsiyalari-chorrahasida-anjumani-mintaqaning-xalqaro-hamjamiyatidagi-ornini-oshirishda-muhim-strategik-qadamlaridan-biridir>

² У. Абидходжаев <https://review.uz/oz/post/ozbekiston-mintaqaviy-tashkilotlar-doirasida-hamkorlikning-ustuvor-yonalishlar>

Ўзбекистон томони МДХ давлатлари билан савдо-иқтисодий ҳамкорликни Ўзбекистоннинг мавжуд иқтисодий салоҳиятидан тўлиқ фойдаланиш, шу жумладан, таъминот ва ишлаб чиқариш маҳсулотлари ассортиментини диверсификациясини кенгайтириш асосида ривожлантиришдан манфаатдор.

Ўзбекистон МДХ давлатлари билан транспорт ва транзит соҳасида, шу жумладан, транспорт коридорларини ривожлантириш бўйича ўзаро имтиёз ва преференциялар бериш, шунингдек, янги ўзаро манфаатли транспорт йўналишларини шакллантириш ва ривожлантириш соҳасида ҳамкорликни чуқурлаштиришга катта аҳамият беради.

Коронавирус пандемияси билан боғлиқ жаҳондаги мураккаб вазиятга қарамай Ўзбекистон раислиги даврида бир қатор муҳим тадбирлар бўлиб ўтди. Улар орасида Ҳукумат раҳбарлари кенгаши, иқтисодий кенгаш, ташқи ишлар вазирлари кенгаши, МДХ давлатлари ҳудудларини ўта хавфли юқумли касалликлар импорти ва тарқалишидан санитария муҳофазаси муаммоларига бағишланган Мувофиқлаштирувчи кенгаш, илмий-техникавий ва инноватсион соҳаларда ҳамкорлик бўйича давлатлараро кенгаш ва бошқаларни алоҳида таъкидлаш лозим.

Хусусан, МДХни янада ривожлантириш бўйича янгиланган Контсептсия, Ҳамдўстликни 2030 йилгача иқтисодий ривожлантириш стратегияси, шунингдек, ҳарбий ва чегара соҳасидаги ҳамкорлик, инноватсия, транспорт, маданият ва спорт, туризм ва ёшлар ҳамкорлиги соҳасидаги 9 дастурий ҳужжат қабул қилинди.

Жорий йилнинг 18 декабрь куни Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги раҳбарлари кенгашининг Ўзбекистон Республикаси Президенти раислигида видеоконференция шаклида бўлиб ўтган МДХда Ўзбекистон раислигининг якуний тадбири бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ҳамдўстлик доирасида кўп томонлама ҳамкорликни кенгайтириш бўйича бир қатор таклифларни билдирди, шу жумладан:

- "яшил" ва соддалаштирилган йўлақлар амалиётини кенг жорий этиш;
- Ҳамдўстлик доирасида электрон тижоратни ривожлантириш бўйича ягона платформани ишга тушириш ва "Йўл харитаси" ни қабул қилиш;
- Индустриал саноат кооперациясининг комплекс дастурини ишлаб чиқиш;
- транспорт коридорларининг рақобатбардошлигини ошириш, қоидалар ва стандартларни мувофиқлаштириш, мувофиқлаштирилган тариф сиёсатини олиб бориш ва ўзаро имтиёзлар бериш;
- барча санитария талабларига риоя қилган ҳолда ўзаро асосда ҳаво катновини иложи борида тезроқ тиклаш, бу ишбилармонлик, гуманитар ва туристик алмашинувни тиклашга ёрдам беради;
- меҳнат муҳожирларининг ҳужжатларини ўзаро тан олишнинг ягона механизмини яратиш ва бу борада алоҳида дастур қабул қилиш;

- санитария-эпидемиологик вазият самарали мониторингини олиб бориш, фавқулодда вазиятларни кузатиш ва тезкор таъсир кўрсатиш тизимини шакллантириш;

ШХТ фаолиятида Ўзбекистоннинг иштироки

Ўзбекистон томони кўп томонлама ўзаро манфаатли савдо-иқтисодий ва маданий-гуманитар ҳамкорликни ривожлантириш соҳасидаги ҳамкорлик воситаси деб билади.

Бугунги кунда ШХТ ўзини тўлақонли ва нуфузли халқаро ташкилот сифатида қатъий шаклланди, деб ҳисоблаймиз. ШХТнинг ўсиб бораётган халқаро обрўси ва жозибадорлигини белгилайдиган энг муҳим жиҳатлар қуйидагилардир:

Биринчидан, ШХТ ўзининг асосий тамойилларидан келиб чиқиб, ўзини минтақада барқарорлик ва хавфсизликни сақлашнинг ишончли кафили деб еълон қилади, бу дунёда юзага келадиган бундай тез ўзгарувчан ва нотинч вазиятнинг ҳозирги босқичида энг долзарблиги йўқотилмайдиган аҳамият касб этади.

Иккинчидан, ижтимоий-сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва гуманитар соҳаларда кўп қиррали самарали ҳамкорликни ташкил этиш бўйича қўйилган ва ҳал қилинаётган вазифаларнинг долзарблиги ҳар бир аъзо мамлакат учун аҳамиятли бўлган йирик лойиҳаларни амалга оширишда зарур шартномавий-ҳуқуқий базани шакллантиради.

Учинчидан, ШХТ аъзо давлатларнинг тенг ҳуқуқли бирлашмаси бўлиб, унинг фаолияти бошқа мамлакатлар манфаатларига қарши йўналтирилмаганлигини ва блокли қарама-қаршилик хусусиятига ега емаслигини яққол намоён этади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ШХТ доирасида сиёсий, савдо-иқтисодий, транспорт, логистика, инноватсиялар ва бошқа соҳалардаги ҳамкорлик самарадорлигини оширишга қаратилган (ШХТнинг 2017-2019 йиллардаги Остона, ТСиндао ва Бишкек саммитлари) бир қатор ташаббусларини амалга ошириш бўйича ташаббуслар алоҳида аҳамиятга ега. Жумладан:

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 26 июндаги ПҚ–3807-сонли Фармони билан Тошкентда ШХТнинг Халқаро дипломатия маркази ташкил этилди;

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 июндаги ПҚ–3815-сонли қарори билан Самарқандда "Ипак йўли" халқаро туризм университети ташкил этилди;

- 2019-2020 йилларда ШХТга аъзо давлатларнинг илмий тадқиқот муассасалари ўртасидаги ҳамкорлик тўғрисида амалий тадбирлар режаси ("Йўл харитаси") қабул қилинган;

- ШХТга аъзо давлатларнинг рақамлаштириш ва ахборот-коммуникатсия технологиялари соҳасида ҳамкорлик контсептсияси қабул қилинди.

2019 йил 26 сентябрда Тошкентда биринчи Ахборот технологиялари ва инноватсион ривожланиш форуми бўлиб ўтди.

Туркий тилли давлатлар ҳамкорлик кенгаши доирасида ҳамкорлик

Ўзбекистон Республикасининг ТТДХК таркибига кириши унинг Президент Шавкат Мирзиёев раҳбарлигида ўтказилган кўп томонлама дипломатсиянинг фаоллашуви натижаси бўлди. Республиканинг Туркий Кенгаш фаолиятидаги иштироки савдо-сотиқ ва инвестицияларни жалб қилиш учун қулай шароитларни яхшилаш, транспорт алоқаларини мустаҳкамлаш, божхона ва транзит процедураларини, товарлар, капитал, хизматлар ва технологияларнинг эркин ҳаракатланишини босқичма-босқич амалга ошириш учун молиявий ва банк оператсияларини янада соддалаштириш учун яхши истиқболларни очиб беради.

2020 йил 10 апрел ТТДХК Давлат раҳбарлари кенгашининг навбатдан ташқари йиғилиши “СОВИД-19 пандемиясига қарши курашда бирдамлик ва ҳамкорлик” мавзусида бўлиб ўтди. Тадбир давомида Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев Туркия Кенгаши давлатлари ўртасида СОВИД-19 пандемияси ва унинг ижтимоий-иқтисодий оқибатларига қарши курашда халқаро юк ташувларни осонлаштириш билан бир қаторда ҳамкорликни кучайтиришга қаратилган бир қатор ташаббусларни илгари сурди.

ЕОИИ билан ўзаро ҳамкорлик

Евроосиё иқтисодий иттифоқи (ЕОИИ) – бу Божхона иттифоқи ва Ягона иқтисодий макон тўғрисидаги битим асосида тузилган халқаро интегратсион иқтисодий бирлашмадир.

ЕОИИ Остона шаҳрида Россия, Қозоғистон ва Белоруссия ўртасида 2014 йил 29 майда имзоланган Евроосиё иқтисодий иттифоқи тўғрисидаги шартноманинг 2015 йил 1 январда кучга кириши билан иш бошлади.

Бугунги кунда Россия, Белоруссия, Қозоғистон, Арманистон ва Қирғизистон Евроосиё иқтисодий иттифоқи аъзо давлатларидир.

Евроосиё иқтисодий иттифоқи доирасида товарлар, хизматлар, капитал ва ишчи кучи учун катта бозор шаклланди. Иштирокчи мамлакатларнинг ялпи ички маҳсулоти 1,8 триллион долларни ташкил этади, аҳолиси 180 миллион кишидан ортиқ.

ЕОИИ ривожланишининг асосий устувор йўналиши аъзо давлатларнинг молиявий-иқтисодий ресурсларини бирлаштириш, Иттифоқ доирасидаги ўзаро интегратсион алоқаларни кучайтириш, савдо-иқтисодий, транспорт, энергетика соҳалари ва алоқа соҳасида умумий салоҳиятдан самарали фойдаланиш бўлиб қолмоқда.

ЕОИИ Олий иқтисодий кенгаши қарорига асосан “2030 йилгача Евроосиё иқтисодий иттифоқи ривожланишининг асосий йўналишлари” доирасида 2025 йилгача ягона транспорт майдони, умумий энергия ва электр бозорлари ва мувофиқлаштирилган агросаноат сиёсатини шакллантириш белгиланган.

2020 йил 11 декабрь Олий Евроосиё Иқтисодий Кенгаши йиғилишидан сўнг, Ўзбекистон Республикасига ташкилотда кузатувчи мақомини бериш тўғрисида бир овоздан қарор қабул қилинди. Ўзбекистондан ташқари, худди шундай мақомга Молдова (2018) ва Куба (2020) ҳам ега.

Юқорида айтиб ўтилганлардан ташқари, таъкидлаш лозимки, Евроосиё иқтисодий иттифоқи савдо-иқтисодий ҳамкорлик ўрнатиш бўйича Эркин савдо ҳудуди (ФТА) тўғрисидаги шартномалар имзолаш орқали ҳам учинчи мамлакатлар билан ҳам ҳамкорлик қилади.

Бугунги кунга қадар ФТА шартномалари Ветнам (2016), Сингапур (2018), Ерон (2018), Сербия (2019) билан имзоланди, шунингдек, Хитой билан савдо-иқтисодий ҳамкорлик тўғрисидаги битим (2017) бўйича музокаралар якунланди.

Ҳозирда ЕОИИ ФТА шартномасини тузиш тўғрисида Ҳиндистон, Миср, Таиланд, Мўғулистон ва бошқа мамлакатлар билан музокаралар олиб бормоқда.

Ўзбекистон оқилона ташқи сиёсатининг халқаро еътирофи

Яқин-яқингача Ғарб матбуотида Ўзбекистон ҳақида ҳолис, ижобий руҳдаги материалларни учратиш амримаҳол еди. Бугун дунёнинг енг нуфузли оммавий ахборот воситалари — “Тхе Валл Стреет Жоурнал”, “Тхе Финансиал Тимес”, “Форбес”, “Тхе Блумберг” нашрларида ҳам мамлакатимиздаги ислохотлар, изчил ва фаол ташқи сиёсатимиз алоҳида еътироф етилмоқда.

Албатта, муайян давлат ҳақида сўз кетганда, тасаввуримизда ўша ҳудуд билан боғлиқ тарихий шахслар, ёдгорликлар, миллий қадриятлар намоён бўлади. Қайсидир мамлакат аҳлини меҳнаткаш, кимnidир тартибли, бошқа бирини меҳмондўст, деймиз. Швейтсария виқорли тоғлари, Франтсия Ейфел минораси, АҚШ Озодлик ҳайкали билан ҳаёлимизда гавдаланади. Буларни, қайсидир маънода, ҳар бир давлатнинг “ташриф қоғози” дейиш ҳам мумкин.

Ўзбекистон еса Буюк Ипак йўли марказида жойлашган, қадимий тарих ва бой маданиятга ега, буюк алломалар етишиб чиққан замин сифатида жаҳонга танилган. Сўнгги бир йил ичида мамлакатимизда кечаётган туб янгиланишлар, изчил ва фаол ташқи сиёсат, айниқса, Марказий Осиё минтақасидаги яқин кўшничилик муҳити тобора мустаҳкамланаётгани юртимизнинг халқаро нуфузини ошириб, Ўзбекистоннинг ўзига хос “ташриф қоғози”ни мазмунан бойитмоқда, десак, янглишмаймиз. Президентимиз Шавкат Мирзиёев томонидан ишлаб чиқилган Ўзбекистоннинг изчиллик, жадаллик, пухта ва аниқ ечимларга асосланган ички ҳамда ташқи сиёсати ўзининг ҳаётийлиги, оддий одамлар узоқ кутган езгу ислохотлар сифатида ҳам халқаро ҳамжамиятнинг юксак баҳосига сазовор бўлмоқда.

Жеймс Дурсо алоҳида қайд етганидек, жуда қисқа вақт ичида Ўзбекистон кўшни мамлакатлар билан чегара ва сув ресурсларига доир баҳсли ҳолатларга ечим топиш, миллий валюта конвертатсиясини таъминлаш, инсон ҳуқуқларига риоя этиш, ўарб оммавий ахборот воситалари ва ноҳукумат ташкилотлари билан ҳамкорликни йўлга қўйиш каби масалаларни ҳал қилишга фаол киришди. Шавкат Мирзиёев кўшни мамлакатлар, узоқ ва яқин хориж давлатлари, жумладан, Россия, Хитой, АҚШ, Европа Иттифоқиға аъзо мамлакатлар ва бошқа давлатлар билан ҳамкорликни жадал кенгайтирмоқда.

Маълумки, юртимизни яқин истиқболда тараққий эттиришга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясида Ўзбекистоннинг ён-атрофида хавфсизлик, барқарорлик ва аҳил қўшничилик муҳитини шакллантириш, мамлакатимизнинг халқаро нуфузини мустаҳкамлаш устувор вазифалар қаторида белгиланган. Бу езгу мақсад шунчаки баландпарвоз шиор бўлиб қолмасдан, балки амалда ўз ифодасини топаётгани минтақада, айниқса, чегарадош ҳудудларда истиқомат қилаётган миллионлаб кишилар ҳаётида езгу - саҳифа очмоқда. Умуман, янги ташқи сиёсатимиз шунчаки сиёсат учун емас, балки халқимиз учун муносиб турмуш даражасини яратиш, юртимизни тараққий топтириш, одамларнинг келажакка бўлган ишончини мустаҳкамлашдек аниқ мақсадларга қаратилган. Хўш, бу нималарда намоён бўлаяпти?

Авваламбор, Президентимизнинг қўшни мамлакатлар раҳбарлари билан мунтазам равишда учрашаётганлиги халқларимиз манфаатларига қаратилган долзарб масалаларда -муҳим келишувларга еришилишига замин яратмоқда. Мамлакатимиз раҳбарининг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси 72-сессиясидаги нутқида алоҳида қайд етилганидек, Туркменистон, Қозоғистон, Қирғизистонга амалга оширилган давлат ва амалий ташрифлар давомида, шунингдек, турли халқаро саммитлар доирасида минтақа раҳбарлари мунтазам равишда мулоқот ўтказиб келаётгани самараси ўлароқ, ўтган қисқа вақт мобайнида минтақада принципиал жиҳатдан мутлақо янги сиёсий муҳит яратилди. Ушбу муҳитни ўзаро конструктив ҳамкорликка асосланган яхши қўшничилик ва ҳамжиҳатлик муҳити, деб бемалол айта оламиз.

Ўз навбатида, Ўзбекистон минтақа мамлакатлари билан енг нозик масалалар ечимида, айниқса, давлат чегараларини делимитатсия ва демаркатсия қилиш борасида прагматик ёндашиб, тарихий келишувларга еришмоқда. Биргина мисол: мамлакатимиз раҳбарининг қатъий сиёсати туфайли ўзбек-қирғиз давлат чегарасининг 80 фоиздан ортиғи бўйича шартнома имзоланди. Президентимиз таъбири билан айтганда, томонлар ўз сиёсий иродасини, ўзаро мақбул қарорлар қабул қилишга тайёрлигини намоён етгани туфайли ўтган йигирма олти йил давомида биринчи марта ушбу ғоят нозик масала бўйича олдинга силжиш юз берди.

Фарғона водийсида “Дўстлик”, “Маданият”, “Водил”, “Риштон”, “Косонсой” сингари чегара постлари, Қозоғистонда “Мақтарал” чегара пунктларининг очилиши одамларнинг борди-келди алоқаларига ва ўзаро савдо-сотиқнинг кенгайишига хизмат қилаяпти. Умуман, чегаралардаги назорат-ўтказиш пунктлари ишининг қайта тиклангани ва минтақадаги мамлакатлар аҳолиси ҳаракатланиши учун енгилликлар яратилгани ҳам Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг оқилона минтақавий сиёсатининг муҳим натижалари бўлди.

Қозоғистон Республикасининг Ўзбекистондаги Фавқулодда ва мухтор елчиси Ерик Утембаев мана шу ҳаётий ҳақиқатни назарда тутиб, 2017 йил Марказий Осиё давлатлари учун тарихий аҳамиятга молик йил бўлди, деб таъкидлагани бежиз емас, албатта.

Сир емас, кўп ҳолатларда мамлакатимизнинг инсон ҳуқуқлари масалалари бўйича фаолияти айрим халқаро ташкилотлар томонидан танқид қилинар еди. Бироқ сўнгги бир йилдан буён Ўзбекистон ўзининг демократик кадриятларга содиқлигини қатор амалий саъй-ҳаракатлар ва чора-тадбирлар билан исботламоқда. Чунончи, хорижга чиқиш визаси сингари одамларнинг эркин ҳаракатланишини чеклайдиган, умрини мутлақо ўтаб бўлган ортиқча механизм бекор қилинди.

Бундан ташқари, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш масалалари бўйича миллий ва халқаро нодавлат ташкилотлар билан очиқ мулоқот тобора фаоллашиб бормоқда. Жумладан, БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссари Зайд Раад ал-Ҳусайн, БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашининг дин ва еътиқод эркинлиги масаласи бўйича махсус маърузачиси Аҳмад Шаҳид бошчилигидаги делегатсия, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича етакчи ташкилотлардан бири — “Хюман Райтс Вотч” вакиллариининг Ўзбекистонга ташрифи муваффақиятли амалга оширилди. Ушбу ташрифлар натижасида ўзаро ҳамкорликнинг истиқболли йўналишлари очиқ-ойдин муҳокама қилинди.

Европа Тикланиш ва тараққиёт банки (ЕТТБ) еса мамлакатимизга яна кредитлар ажратишни бошлади: шу йилнинг 18 октябрь куни Лондонда ЕТТБ Директорлар кенгаши томонидан Ўзбекистонда молиялаштириш учун иккита лойиҳа маъқулланди. Бундай қарорлар қабул қилинишида, албатта, юртимизнинг миллий валютани эркин конвертатсия қилиш тизимига тўлиқ ўтиш йўлидаги дадил қадамлари ҳал этувчи омил бўлмоқда.

Умуман, ана шу каби хайрли саъй-ҳаракатлар юртимизнинг халқаро нуфузини ошириб, инвестициявий жозибадорлигини мустаҳкамламоқда. Зеро, йирик-йирик компаниялар ва сармоядорларнинг барчаси Ўзбекистонда бизнес юритиш истиқбол-ларини Марказий Осиёнинг улкан бозори билан чамбарчас боғлиқ ҳолда кўрадилар.

Шу маънода айтганда, мамлакатимизга халқаро миқёсда еътибор ҳамда қизиқишнинг тобора ортиб бораётганлиги Президентимиз Шавкат Мирзиёев томонидан Ўзбекистоннинг янгиланган ички ва ташқи сиёсати қатъият билан амалга оширилаётгани маҳсулидир¹.

Ўзбекистон қандай қилиб янги минтақавий сиёсатни амалга оширмоқда?

Ўзбекистоннинг янги минтақавий сиёсатига бўлган бундай баҳо Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёев раҳбарлигида юритаётган тинчликсевар ва дўстона ташқи сиёсати БМТнинг асосий мақсадлари ва вазифалари билан ҳамоҳанглиги билан белгиланади. Ўзбекистон қуйидаги тамойилларга асосланган ҳолда изчил ташқи сиёсатни юритмоқда: а) ҳамкорлик қилишда мафкуравий қарашлардан қатъи назар очиқлик; б) тенг ҳуқуқлилиқ ва ўзаро манфаат, суверенитет, ҳудудий яхлитлик, чегаларар даҳлсизлигини ҳурмат қилиш; в) давлатларнинг ички

¹ Жўраев Қ. <https://old.xs.uz/index.php/homepage/sijosat/item/11551-zbekiston-o-ilona-tash-i-sijosatining-khal-aro-e-tirofi>.

сиёсатиға аралашмаслик, мунозараларни тинч йўл билан ҳал этиш, куч ёки таҳдид кучларини қўлламаслик; г) ҳарбий-сиёсий блокларда иштирок етмаслик, ўз ҳудудида хорижий ҳарбий базаларнинг жойлашувига йўл қўймаслик, хорижий оператсияларда иштирок етмаслик.

2018 йилнинг январ ойида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг янги Мудофаа доктринасида айнан мазкур тамойиллар мустаҳкамлаб қўйилган. Ушбу тамойиллар, шунингдек, янгиланаётган Миллий хавфсизлик Контсептсияси ва Ўзбекистон Ташқи сиёсий фаолияти Контсептсияси лойиҳаларида ҳам белгилаб ўтилган.

Шавкат Мирзиёев ҳали ўзининг сайловолди дастурида Марказий Осиё Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатидаги асосий устувор йўналиш эканини маълум қилган еди. Ўзбекистон яқин қўшниларига нисбатан очик, хайрихоҳ ва дўстона сиёсатнинг қатъий тарафдорилигича қолади. Ушбу фикр, шунингдек, 2017-2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида ҳам мустаҳкамланган.

Хорижий экспертларнинг таъкидлашича, Ўзбекистон Республикасининг прагматик ва конструктив сиёсати самарасида минтақада жуда қисқа вақт ичида янгича сиёсий реаллик шаклланди. Марказий Осиё мамлакатлари ўртасидаги давлатлараро муносабатлар манфаатларни ўзаро ҳисобга олиш ва ҳурмат қилиш, икки томонлама очиклик ва сиёсий ишонч сингари хусусиятлар билан сифатлана бошлади.

Ўзбекистон ва Марказий Осиё мамлакатлари ўртасида давлат чегараларини делимитатсия ва демаркатсия қилиш масалалари бўйича улкан келишувларга еришилди. 2016 йилнинг августидан 2018 йил июль ойига қадар Ўзбекистон ҳукумати делегатсияси қўшни мамлакатлар билан жами 63, жумладан Қозоғистон билан 17, Қирғизистон билан 27, Тожикистон билан 9, Туркманистон билан 9 ва Афғонистон билан 1 учрашув ўтказди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг 2017 йил 5-6 сентябрь кунлари Бишкек шаҳрига уюштирган давлат ташрифи давомида “Ўзбекистон ва Қирғизистон ўртасидаги давлат чегаралари тўғрисидаги шартнома” имзоланиши чегарани делимитатсия ва демаркатсия қилиш, чегараолди муаммоларини ҳал этишда муҳим аҳамият касб етди. Шартнома доирасида чегаранинг 80 фоиздан зиёд қисми белгиланди.

Бундан ташқари, 2017 йилнинг ноябр ойида Ўзбекистон, Қозоғистон ва Туркманистон томонидан Давлат чегараларининг туташган нуқтаси ҳудуди ҳақида шартнома имзоланди. Ушбу шартноманинг имзоланиши Қозоғистон, Туркманистон ва Ўзбекистон ўртасидаги давлат чегарасини халқаро-ҳуқуқий расмийлаштиришнинг босқичларидан бирини тўла яқунлаш имконини беради ҳамда уч мамлакат ўртасида ўзаро ҳурмат, суверен тенглик ва ҳудудий яхлитликни мустаҳкамлашда мустаҳкам асос яратади.

2018 йилнинг март ойида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Душанбега уюштирган ташрифи доирасида “Ўзбекистон-Тожикистон давлат чегарасининг айрим участкалари ҳақидаги шартнома” имзоланди. Мазкур ҳужжат томонларга чегараларнинг илгари делимитатсия қилинмаган 99,9%

участкалари бўйича келишиб олишлари имконини берди. Буларнинг барчаси икки томонлама мунозарали масалаларнинг ҳал этилишигина емас, бутун минтақа кун тартибидан жиддий низонинг олиб ташланиши ва сиёсий ишонч даражасининг ошишидир.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, нафақат чегараолди муаммоларнинг ҳал этилиши, балки, минтақавий ҳамкорликнинг савдо, транспорт, энергетика ва хавфсизлик соҳалари фаоллашуви ҳам халқаро ҳамжамиятнинг юксак еътиборига сазовор бўлмоқда.

2017 йил май ойида Ўзбекистон Қозоғистон Республикасининг Қўстанай шаҳрида «Равон» русумли автомобилларни ишлаб чиқаришни йўлга қўйди. Жорий йилнинг июл ойида Ўзбекистоннинг «Крантас групп» масъулияти чекланган жамияти ва Тожикистоннинг «Талко» алюминий компанияси билан ҳамкорликда махсус техника ишлаб чиқарадиган «Талко-Крантас» заводи ташкил этилди. Қўшма корхонада автокранлар, трактор тиркамалари, ярим тиркамалар ва бошқа турдаги махсус техникалар ишлаб чиқарилади.

2018 йилнинг октябрь ойида Душанбе шаҳрида илк маротаба Ўзбекистон, Тожикистон ва Жанубий Корея тадбиркорларининг бизнес-форуми ўтказилди. Унда Ўзбекистон, Тожикистон ва Жанубий Корея ўртасидаги савдо-иқтисодий ва инвестициявий ҳамкорликни янги босқичга кўтариш масалалари муҳокама қилинди. Тадбирда, шунингдек, ушбу мамлакатлар ҳудудларида хорижий капитал иштирокида инвестициявий лойиҳаларни амалга оширишнинг истиқболли йўналишлари юзасидан ҳам фикр алмашилди.

Қирғизистонда Ўзбекистоннинг «Ўзавтосаноат» акциядорлик жамияти кишлоқ хўжалиги техникаси, автомобиллари, «Самавто» автобуслари, «Артел» бренди остидаги кир ювиш машиналарини йиғишни ташкил этиш тўғрисида дастлабки келишувга еришилди. 2017 йилнинг декабрь ойида Қирғизистон Республикаси Президенти С. Жеенбековнинг Ўзбекистонга ташрифи якуни бўйича шартнома имзоланди. Унга кўра, Ўзбекистон Қирғизистон молиявий муассасаларига молия-кредит муассасалари линияси бўйича 100 млн АҚШ доллари миқдорида маблағ ажратади. Қирғизистон бизнесменлари бу маблағга Ўзбекистондан товарлар, хомашё ва бошқа компонентларни харид қилишлари мумкин.

Ҳамкорликдаги ишлаб чиқариш соҳалари ва маҳсулотлар турини кенгайтириш келгусида Марказий Осиё мамлакатлари миллий иқтисодиётини ўстиришда янги локомотивга айланиши шубҳасиз.

Марказий Осиё мамлакатлари ўртасида трансчегаравий дарё ресурсларидан минтақавий фойдаланиш соҳасидаги ҳамкорлик ривожланмоқда. Жорий йилнинг август ойида Тожикистон Республикаси президентининг Тошкентга уюштирган ташрифи якунида Зарафшон дарёсида 320 мВт қувватли иккита ГЭС қуриш бўйича келишувга еришилди. Бу трансчегаравий сув ресурсларидан фойдаланиш бўйича минтақавий ҳамкорликда муҳим қадамлардан бири бўлди.

Ўзбекистоннинг минтақада ягона энергетика тизимини тиклашга доир сайъ-ҳаракатлари ва интилишлари ҳам еътиборга сазовор бўлмоқда. Бу

Марказий Осиё мамлакатларига умумий қувватлардан фойдаланиш ва электр етишмовчилигидан қийналмаслик имконини беради. Бугунги кунда Ўзбекистон ва Марказий Осиёнинг энергия тизими халқа режимида ишламоқда, энергия 500 кВ ва 220 кВ да узатилмоқда. Ўзбекистон, Қозоғистон ва Қирғизистон энергия тизимида бир хил ишлайдиган участкалар бор. Бугунги кунда энергетика халқасини кенгайтириш ва кучайтириш чоралари кўрилмоқда. Хусусан, шу йилнинг ноябрь ойида Осиё тараққиёт банки ана шу мақсадлар учун 35 млн. АҚШ доллари миқдорида маблағ ажратди.

Ўзбекистон шунингдек, қўшни давлатларга электр энергиясини етказиб беришга оид минтақавий лойиҳаларни ҳам қўллаб-қувватламоқда. Шу йилнинг ноябрь ойи охирида Женева шаҳрида бўлиб ўтган Афғонистон бўйича халқаро анжуман доирасида Ўзбекистон ташқи ишлар вазири А. Комилов Ўзбекистон САСА-1000 лойиҳасининг бир қисми бўлиши мумкин бўлган «Сурхон – Пули Хумри» янги электр узатиш линиясини қураётганини маълум қилди. Ўзбекистон Ташқи ишлар вазирлиги раҳбарининг сўзларига кўра, бу Ўзбекистоннинг Афғонистонга электр етказиб беришини 70% га – йилига 6 миллиард киловатт-соатгача ошириш имконини беради. Линия Қобулни Марказий Осиёнинг ягона электр тизимига улайди, бундан ташқари у САСА-1000 лойиҳасининг таркибий қисмига айланиши ҳам мумкин.

Екстремистик ва террорчилик тузилмаларига ҳамкорликда қарши курашиш бўйича ҳам келишувларга еришилди. Ўзбекистон, Тожикистон ва Қирғизистон ўртасида 2018-2019 йилларда Комплекс тадбирлар режалари имзоланди. Жорий йилнинг июль ойидан сентябрь ойига қадар Ўзбекистон Қозоғистон, Тожикистон ва Қирғизистон билан ҳамкорликда антитеррорчилик машғулотларини ўтказди.

Аввал айтиб ўтганимдек, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раҳбарлигида Марказий Осиёда хавфсизлик ва барқарор ривожланишни таъминлаш масалалари мамлакатнинг ташқи сиёсатида янгича жадаллик касб етди. Мамлакат раҳбари 2017 йил сентябрда БМТ Бош Ассамблеясининг 72-й сессиясида минтақада хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш бўйича Марказий Осиё мамлакатларининг саъй-ҳаракатларини бирлаштириш борасида қуйидаги муҳим ташаббусларни таклиф қилди:

1) Мунтазам равишда Марказий Осиё давлат раҳбарларининг маслаҳат учрашувларини ўтказиш. Мазкур ташаббус минтақадаги барча давлатлар томонидан қўллаб-қувватланди ва шу йилнинг март ойида Остона шаҳрида Марказий Осиё давлат раҳбарларининг илк маслаҳат учрашуви бўлиб ўтди. Умумминтақавий муаммоларни ҳамкорликда ҳал этиш чораларини кидиришга бўлган бугунги эҳтиёж шароитида мунтазам фаолият юритадиган майдончанинг ташкил этилиши минтақавий ҳамкорликнинг долзарб масалаларини муҳокама қилиш ва улар бўйича ўзаро мақбул ечимлар ишлаб чиқиш имконини беради.

2) БМТнинг Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенцияни ишлаб чиқиш ҳамда БМТ Бош Ассамблеясининг “Маърифат ва диний бағрикенглик” деб номланган махсус резолюциясини қабул қилиш.

Таҳлиллар шуни кўрсатдики, халқаро терроризм ва экстремизм илдининг бошқа омиллар билан бирга жаҳолат ва мурасасизлик ташкил этади. Шу муносабат билан одамлар, биринчи навбатда, ёшларнинг онгу тафаккурини маърифат асосида шакллантириш ҳамда бутун жаҳон жамоатчилигига Ислом динининг асл инсонпарварлик моҳиятини етказиш енг муҳим вазифадир. Шавкат Мирзиёевнинг ташаббуси ШХТга аъзо мамлакатлар томонидан кўллаб-қувватланди. Жорий йилнинг июнь ойида ШХТ давлат раҳбарларининг Ёшларга қўшма мурожаати ва уни амалга ошириш бўйича Ҳаракатлар дастурининг қабул қилингани бунинг яққол далилидир.

Сунингдек, Савкат Мирзиёевнинг Самарқанд шаҳрида БМТ шафелигида Марказий Осиё бўйича халқаро конференция (2017 йил ноябрь) доирасида киритган минтақавий ҳамкорлик тенденциялари ва яхши қўшничилик муносабатларини кучайтиришга йўналтирилган ташаббуслари ҳам еътиборга лойиқдир.

Бугунги кунда ҳар қандай ҳудуднинг хавфсизлик муаммосини унинг иқтисодий ривожланиш масаласидан айро ҳолда кўриб чиқиб бўлмайди. Савдо-иқтисодий алоқаларни янада чуқурлаштириш, товар айланмасини ўстириш ва кооператсияни мустаҳкамлаш учун қулай шароитлар яратиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти Минтақавий иқтисодий форумни ташкил этиш ҳамда Марказий Осиё давлатларининг ҳудудлари раҳбарлари бизнес ҳамжамиятининг ассотсиатсиясини таъсис этишни таклиф етди. Бу борада шуни таъкидлаш керакки, Марказий Осиё мамлакатлари ўртасида Чегараолди ҳудудлар кенгаши ташкил этилди ва муваффақиятли фаолият юритмоқда. Хусусан, жорий йилнинг март ойида Фарғона шаҳрида Ўзбекистон ва Қирғизистон чегараолди вилоятлари ҳокимлари (ҳукуматнинг ваколатли вакиллари) кенгашининг илк йиғилиши бўлиб ўтди. Кенгаш чегараолди вилоятлар ўртасидаги икки томонлама алоқаларни мунтазам мониторинг ва таҳлил қилади ҳамда ҳамкорликни чуқурлаштиришга йўналтирилган таклифлар ишлаб чиқади.

Ўзбекистоннинг Марказий Осиёни янада ривжлантиришга ижобий таъсир кўрсатадиган истиқболли ташаббусларига келадиган бўлсак, транзит-логистика салоҳиятидан янада самарали фойдаланиш, минтақадаги ички туризмни ривжлантириш ҳамда диний экстремизм ва терроризмга қарши курашда саъй-ҳаракатларни бирлаштиришни амалга оширди.

Биринчидан, минтақа транспорт инфратузилмасининг жадал ривожланишини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан Самарқанд шаҳрида Марказий Осиё бўйича халқаро конференция доирасида Транспорт коммуникацияларини ривжлантириш бўйича умумминтақавий дастурни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш ташаббуси киритилди. Марказий Осиё мамлакатларининг ушбу масала бўйича умумий ёндашувларини келишиб олиш мақсадида шу йилнинг 20 сентябр куни Тошкент шаҳрида “Марказий Осиё халқаро транспорт йўлаклари тизимида: стратегик истиқболлар ва фойдаланилмаган имкониятлар” мавзуида халқаро конференция бўлиб ўтди. Тадбирда таъкидланганидек, мавжуд муаммолар Марказий Осиё мамлакатларининг экспорт маҳсулотларининг

рақобатбардошлигини камайтирибгина қолмасдан, минтақанинг транзит салоҳиятига салбий таъсир етмоқда ҳам. Хусусан, бугунги кунда (65%) автомобиль йўлларининг ескиргани, транспорт логистикасига бўлган катта харажатлар (маҳсулот қийматининг 70-80% гача) ҳамда божхона-тартиб-таомилларининг мукаммал емаслиги оқибатида юк ташувчилар товарларни етказиб беришга кетадиган вақтнинг 40 фоизгача бўлган қисмини беҳуда йўқотмоқда ва бу Евроосиё мамлакатлари билан бўладиган савдо ҳажмининг ошишига тўсқинлик қилмоқда.

Иккинчидан, Остона шаҳрида бўлиб ўтган Марказий Осиё давлат раҳбарларининг биринчи маслаҳат учрашувида Ўзбекистон Республикаси Президенти минтақада ички туризмни ривожлантириш ва қўшма сайёҳлик маҳсулотларини ташқи бозорларга олиб чиқиш ташаббуси билан чиқди. Марказий Осиё ноёб сайёҳлик ресурслари ва сайёҳлик тармоғини ривожлантиришда улкан салоҳиятга еғалигига қарамасдан, минтақа мамлакатлари ЯИМ да туризмнинг улуши 5,5% ни, ўртача кўрсаткич бўйича 10,4% ташкил етмоқда, холос,

Бу борада шуни таъкидлаш керакки, жорий йилнинг 16 ноябр кунини Ўзбекистон ва Қозоғистон Ипак йўли мамлакатларининг виза тартибини ўзаро тан олиш ҳақида шартнома имзолади, бу аралаш туризм (битта тур доирасида турли давлатлар ва шаҳарларга саёҳат қилиш)нинг бошланишидир. Келгусида ўзаро виза алмашинувиغا Ипак йўлининг бошқа мамлакатлари – Қирғизистон ва Тожикистон ҳам қўшилиши мумкин. Ҳозирги кунда аралаш туризм учун дунё минтақаларининг миллий иқтисодиётини ривожлантириш омили сифатида зарур шароитлар яратиш мақсадида махсус меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган ва тегишли тузилмалар ташкил етилган.

Масалан, ОТХ (Осиё ва Тинч океани Худуди) (Австралия, Канада, Индонезия, Япония, Жанубий Корея Республикаси, Малайзия, Таиланд, АҚШ ва бошқалар) да “Туризм хартияси” қабул қилинган ва ОТХ шаҳарлари туризмни ривожлантириш ташкилоти тузилган, Кариб ҳавзасида (Мексика, Колумбия, Куба, Ямайка ва б.ш.) – Кариб сайёҳлик ташкилоти ва «Кариб жамиятининг стратегик режаси», Меконг дарёси ҳавзасида (ХХР (Хитой Халқ Республикаси), Лаос, Мьянма, Таиланд, Камбоджа, Вьетнам) – Туризмни ривожлантириш стратегияси ва Мувофиқлаштириш сайёҳлик бюроси ташкил етилган.

Учинчидан, давлатимиз раҳбари маслаҳат учрашувидаги чиқишида диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш ҳамда Афғонистонни тартибга солиш масалалари бўйича умумий ёндашувлар ва позитсияларни ишлаб чиқиш мақсадида барча сайёҳ-ҳаракатларни имкон қадар бирлаштириш зарурлигини маълум қилди. Экстремистик мафкурага қарши ҳаракат қилиш муҳим вазифа ҳисобланади. Шу боис Ўзбекистонда Имом Бухорий номидаги халқаро илмий-тадқиқот маркази, Ислом тсивилизатсияси маркази ҳамда Ўзбекистон халқаро ислом академияси ташкил этилди.

Афғонистонни тартибга солиш муаммоси Марказий Осиёда хавфсизликни таъминлаш борасидаги долзарб масалалардан бири бўлиб

колади. Афғонистон муаммоси ҳозирги босқичда мураккаблигича қолмоқда. Шанхай Ҳамкорлик ташкилотининг Минтақавий антитеррорчилик тузилмасидан олинган маълумотларга кўра, Сурия ва Ироқдан Афғонистонга қайтаётган жангарилар сони ошмоқда. Ҳозирги кунда 5 минг нафаргача бўлган жангари Афғонистон Ислом Республикасига йўлга отланган бўлиб, уларнинг 750 нафари Марказий Осиёлик бўлган собиқ жангарилардир. Марказий Осиё мамлакатлари Афғонистондаги вазиятни тартибга солиш, Афғонистон жамиятини қўллаб-қувватлаш ва мамлакат иқтисодиётини қайта тиклаш бўйича катта тажрибага егадирлар ҳамда бу борада ўз ҳиссаларини қўшиб келмоқдалар. Шундай бўлсада, Марказий Осиё мамлакатлари сиёсатининг Афғонистон йўналиши бўйича самарадорлиги ва таъсирчанлигини ошириш мақсадида Афғонистонда ҳамкорликдаги инфратузилма ва иқтисодий лойиҳаларни амалга оширишда ҳамда мазкур мамлакатдан чиқаётган чақириқ ва таҳдидларни бартараф этишда бўлинмас хавфсизлик тамойили асосида минтақа давлатларининг сайъ-ҳаракатларини имкон қадар бирлаштириши зарур.

Юқорида санаб ўтилган барча ташаббусларнинг амалга оширилиши минтақага хорижий сармоядорлар қизиқишини оширишга хизмат қилиши шубҳасиз. Хусусан, 2017 йил бошидан то ҳозирги кунга қадар Ўзбекистон ва хорижий мамлакатлар ўртасида қарийб 100 млрд АҚШ доллариға тенг 300 дан ортиқ келишув ва шартнома имзоланган¹.

Россия Ўзбекистоннинг стратегик шериги ҳисобланади. Ҳозирги кунда Ўзбекистон иқтисодиётидаги Россия инвестицияси 8,5 млрд АҚШ долларидан зиёд. Бундан ташқари, жорий йилнинг ўзида иқтисодчиларнинг фикрича, икки мамлакат ўртасидаги товар айланмаси ҳажми 6 млрд АҚШ доллариға етади. Бу рақам илгари белгиланадиган режалардан кўпдир. Томонлар яқин йилларда бу кўрсаткични 10 млрд АҚШ доллариға етказиш вазифасини ўз олдиларига мақсад қилиб қўйганлар.

АЕС лойиҳаси ҳар бири 1200 МВт қувватгача бўлган иккита энергоблоклар қурилишини назарда тутди. «3+» авлодидаги энергоблоклар Атом энергияси бўйича Халқаро агентликнинг хавфсизлик, жумладан замонавий технологияларнинг юксак даражада ишончлилиги бўйича талабларига тўлиқ жавоб беради.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Раҳбариятининг АЕС ни қуриш тўғрисидаги қарори маълум сиёсий мақсадларни қўзламаган, аксинча мамлакатнинг электр энергиясига бўлган эҳтиёжлари билан изоҳланади.

Биринчидан, прогнозларга кўра, 2030 йилга бориб, республикада электр энергиясига бўлган талаб ҳозирги кўрсаткичга нисбатан 2 баравар ўсади ва 105 млрд. квт-соатдан ошади, ўз навбатида амалдаги энергия қувватлари ўсиб бораётган эҳтиёжни таъминлаш учун етарли бўлмай қолади.

Иккинчидан, сўнгги пайтларда Ўзбекистонда кенг қўлланмиш иқтисодий ислохотлар амалга оширилмоқда, модернизатсиялаш жараёни еса, энергия истеъмолининг ошиши билан чамбарчас боғлиқдир.

¹ Б. Мустафоев. <https://uzanalytics.com/xalqaromunosabat/3601/>

Учинчидан, АЕС қурилиши мамлакат энергетика хавфсизлигини таъминлашга хизмат қилади. Гап авваломбор, табиий газ қарамлигининг камайиши ҳақида боряпти. Бугунги кунда ишлаб чиқарилаётган электр энергияси кўпроқ газ улушига тўғри келмоқда (70% – газ ҳисобига, 14% – ГЕС ёрдамида, 13% – кўмир ҳисобига, 3% – нефть ҳисобига). Бўшатиш табиий газ ресурсларини (ҳар йили қарийб 4 млрд АҚШ доллари) экспортга, жумладан қўшни мамлакатларга ҳам йўналтириш мумкин бўлади. Бундан ташқари, шуни ҳам таъкидлаш керакки, АЕС қурилиши якунланганидан сўнг ишлаб чиқарилаётган энергиянинг 15% , газнинг –54%, ГЕС – 14%, кўмирнинг – 11%, нефтнинг – 3%, қайта тикланувчи манбаларнинг – 3 % режалаштирилаётган атом электр станцияси қурилиши ҳиссасига тўғри келади.

Тўртинчидан, нарх омили ҳам истеъмолчилар ва иқтисодда муҳим аҳамият касб этади. АЕС да ишлаб чиқариладиган электр энергияси углеводород хомашёсида ишлаб чиқарилаётган электр энергиясидан анча арзонроқдир. Дунё тажрибаси шуни кўрсатдики, атом электр энергиясидаги киловатт таннарихида ураннынг улуши 4-5 %дан ошмайди (табиий газда бу кўрсаткич 60-70%), бу еса хомашё нархларининг ушбу маҳсулот қийматига бўлган таъсир қилиш даражасини имкон қадар камайтиради ва аҳоли ва корхоналар учун тарифларни узоқ муддатга прогноз қилиш имконини беради.

Ўзбекистонда АЕС қурилиши бўйича скептик фикрларга келадиган бўлсак, шуни таъкидлашни истардимки, Россия Марказий Осиёда барқарорлик ва мустақил тараққиётни таъминлашда доимо муҳим ва конструктив роль ўйнайди. Бугунги кунда РФ минтақа ҳудудларига иқтисодиётдан тортиб, хавфсизликни таъминлашга бўлган деярли барча соҳалар бўйича кўмаклашиб келмоқда. Масалан, сўнгги 25 йил ичида Марказий Осиёда Россия инвестицияларининг ҳажми 20 млрд АҚШ долларини ташкил етди. Россия минтақанинг ривожланишидан манфаатдор. Барқарор ва фаровон Марказий Осиё Россиянинг миллий манфаатларига жавоб беради. Бундан ташқари, бугунги кунда «Росатом» корпоратсияси хорижий лойиҳалар сони ва кўлами бўйича дунёда биринчи ўринни эгаллайди – корпоратсия томонидан дунёнинг 12 мамлакатда 34 та энергоблоклар барпо этилган. Яъни, Ўзбекистонда АЕС нинг қурилиши ҳақиқатан ҳам обрўли лойиҳа ҳисобланади ҳамда Ўзбекистон – Россия муносабатларини янада мустақиллаш ва чуқурлаштиришга хизмат қилади.

Ҳақиқатан ҳам Ўзбекистоннинг минтақавий ҳамкорлиги фаоллашганидан сўнг ОАВда деярли ҳар куни Ўзбекистон ва Қозғистон ўртасидаги рақобатга доир турли фикрларни учратяпмиз. Марказий Осиё мамлакатлари ўртасидаги рақобат омили шахсий геосиёсий мақсадларини амалга ошириш учун ташқи ўйинчилар томонидан қилинган дейилса, ҳақиқатга яқинроқ бўларди. Минтақа мамлакатлари сиёсий ва иқтисодий тараққиёт бўйича ҳар хил даражага ега эканини ҳеч ким инкор эта олмайди, бироқ бу кўпроқ Марказий Осиё мамлакатлари мустақилликка еришганидан сўнг ривожланишнинг турли андазалари ва траекторияларини олганлари

билан белгиланади. Шу боис, Марказий Осиё мамлакатлари ўртасидаги рақобат асоссиздир.

Биринчидан, Марказий Осиёнинг ҳар бир мамлакати ўзига хослик ва устунликка ега бўлиб, усиз бу ҳудудни ягона ва яхлит деб тасаввур етиб бўлмайди. Масалан, Қозоғистон ва Туркменистон углеводород ресурсларига бой, қулай транспорт-коммуникатсия имкониятларига ега мамлакатлардандир. Қирғизистон ва Тожикистон кучли гидроэнергетик салоҳиятга ега.

Иккинчидан, мамлакатларимиз ўртасидаги ўзаро боғлиқлик географик жойлашув, иқтисодий ўзига хосликлар ва маданий-тарихий мерос билан белгиланади.

Учинчидан, минтақавий ҳамкорликни фаоллаштиришнинг зарурлигини тушуниш ҳамда Марказий Осиё мамлакатларининг шахсий тараққиёт минтақавий даражадаги сиёсий, иқтисодий ва маданий-гуманитар ҳамкорликка боғлиқлиги тўғрисида тўплаган 25-йиллик тажрибаси. Шу боис ҳам минтақа мамлакатлари рақобатчи сифатида емас, бир-бирини тўлдирувчи шериклар сифатида чиқиши, авваламбор, ҳозирги кунда Марказий Осиё давлатлари ўртасида кузатилаётган дўстлик, ишонч ва ўзаро ҳурмат муҳитини мустаҳкамлаши лозим.

Тўртинчидан, Марказий Осиёнинг ҳар бир мамлакати минтақада хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш, тинч ривожланишни мустаҳкамлаш бўйича масъулдир ва бу борада ўзининг муносиб ҳиссасини қўшади.

Ўзбекистон ва Қозоғистон ўртасидаги ҳамкорлик масаласига келадиган бўлсак, республикалар ўртасида турли соҳалар бўйича икки томонлама хусусиятга ега бўлган қарийб 200 ҳужжат имзоланган. Ўзбекистон Республикаси ва Қозоғистон Республикаси ўртасидаги Абадий дўстлик шартномаси (1998 й.) ва Стратегик шерикларик тўғрисидаги шартнома (2013 й.) улардан энг асосийларидир. 2017 йил март ойида Президент Ш. Мирзиёевнинг Қозоғистонга уюштирган давлат ташрифи икки давлат муносабатларида янги саҳифани очди. Олий даражадаги учрашувлар мунтазамлик касб етди (сўнгги икк йил ичида Ш. Мирзиёев ва Н. Назарбоев турли тардбирларда 10 маротабадан ортиқ учрашишди). Таҳлиллар Ўзбекистон-Қозоғистон ҳамкорлиги тобора кенгайиб бораётганини кўрсатди. Мамлакатлар ўртасидаги товар айланмаси ҳажми жорий йилнинг учинчи чорагига кўра, 2 млрд АҚШ долларидан ошди ва бу кўрсаткич йил охирига қадар 3 млрд АҚШ долларга етиши кутилмоқда.

Жорий йилнинг март ойида Остона шаҳрида бўлиб ўтган Ўзбекистон ва Қозоғистон ўртасидаги икки томонлама ҳамкорлик бўйича ҳукуматлараро қўшма комиссиянинг 17-мажлисида томонлар 2020 йилда товар айланмасини 5 млрд АҚШ долларигача оширишни таъминлаш мақсадида келгуси чоратадбирларни қабул қилишга келишиб олдилар.

Шунингдек, чегараолди ҳамкорлиги бўйича халқаро марказ ва чегараолди ҳудудларида транспорт-логистика марказини қуриш имкониятлари тўғрисида ҳам келишувга еришилди. Ўзбекистон транспорт-

логистика имкониятларида қўллаш учун Қозоғистоннинг логистика компанияларини жалб қилиш юзасидан музокаралар олиб борилмоқда, бу Қозоғистон ташқи савдо юklarининг жанубий йўналишдаги мамлакатларидаги истикболли бозорларга чиқиши ва Ўзбекистон орқали транзит ташувлар ҳажмини оширишига ёрдам беради.

Республикалар ўртасида банк соҳаси бўйича ҳам ҳамкорлик муҳим аҳамиятга ега. Жорий йилнинг июл ойида Ўзбекистон Марказий банки ва Қозоғистон Миллий банки ўртасида банк назорати соҳаси бўйича ҳамкорлик тўғрисида келишув имзоланди. Мазкур ҳужжат икки мамлакат ҳамкорлиги тарихида илк маротаба Қозоғистон банкларининг Ўзбекистон Республикаси бозорига чиқиши учун ҳуқуқий асос яратди.

Ўзбекистоннинг Қозоғистон билан ҳамкорлигининг фаоллашуви Остона томонидан ҳам қўллаб-қувватланмоқда. Хусусан, Қозоғистон Республикаси Президенти Н.Назарбоев «Астана Служб» нинг ИВ-йиғилишида шундай деди: “Ўзбекистонда жуда катта ижобий ўзгаришлар юз бермоқда. Афсуски ўтган йиллар давомида иқтисодий-иқтисодимизда ўзаро муносабатлар ҳажми 5 фоиздан ошмаган еди. Биз кўп вақт йўқотдик. Чегаралар очик, божхона макони умумий бўлди. Мен Ўзбекистон келажагига оптимистик руҳ билан қараяпман. У ерда кўп нарса ўзгарди, иқтисодий ҳам, сиёсат ҳам анча либераллашди. Бироқ ҳамма ўзгаришлар тез бўлмайди. Ҳозир Президент жаноб Шавкат Мирзиёев тўғри йўлда ва муносабатларни ҳам тўғри курмоқда, деб ўйлайман”.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистон ва Қозоғистон ўртасидаги муносабатларга рақобатдан кўра, стратегик шериклик деб баҳо бериш мумкин¹.

Ўзбекистоннинг аҳил қўшничилик муҳитини, яъни “фаровонлик камари”ни шакллантириш борасидаги ташаббусининг амалий ифодасидир

Ўзбекистон Марказий Осиёнинг аҳолиси енг кўп, бой табиий ресурсларга ега ва географик жиҳатдан қулай жойлашган мамлакати бўлиб, минтақанинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётида ҳал қилувчи ўрин тутди.

Шунинг учун ҳам давлатимиз олиб борадиган ташқи сиёсат, қўшни мамлакатлар билан муносабати қарийб 70 миллионлик аҳолиси бўлган бутун минтақа тақдирига дахлдорлиги билан муҳим аҳамият касб этади. Халқаро экспертлар, жаҳон оммавий ахборот воситалари асосий еътиборини Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг минтақа давлатлари билан олиб бораётган ташқи сиёсатига қаратаётганининг боиси ҳам аслида шунда.

Қайд этиш керакки, давлатимиз раҳбари ўтган йили 8 сентябр куни парламент палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқида мамлакатимизнинг миллий манфаатларини таъминлашда Марказий Осиё минтақаси Ўзбекистон ташқи сиёсий фаолиятининг асосий устувор йўналиши ҳисобланишини алоҳида таъкидлаган еди. “Биз ўзимизнинг яқин қўшниларимиз

¹ Мустафоев Б. <https://uzanalytics.com/xalqaromunosabat/3601/>

Туркменистон, Қозоғистон, Тожикистон ва Қирғизистон билан очик, дўстона ва прагматик сиёсат олиб боришга содиқ қоламиз”, деди Шавкат Мирзиёев.

Қўшнини танлаб бўлмайди

Бу - ҳаётий ҳақиқат. Лекин ҳар қандай ҳолатда ҳам қўшнилар билан тил топишиш, улар билан дўстона муносабатни йўлга қўйиш жуда муҳим ва зарурдир. Бундай езгу мақсад 2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида ўз ифодасини топган. Ушбу дастуриламал ҳужжатда хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритиш устувор йўналиш сифатида белгиланган. Унда давлатимиз мустақиллиги ва суверенитетини мустаҳкамлаш, Ўзбекистоннинг ён-атрофида хавфсизлик, барқарорлик ва аҳил қўшничилик муҳитини, яъни “фаровонлик камари”ни шакллантириш, мамлакатимизнинг халқаро нуфузини мустаҳкамлашга алоҳида еътибор қаратилган.

Ўзбекистон Республикаси ташқи ишлар вазири Абдулазиз Комиловнинг Халқаро пресс-клубнинг яқинда пойтахтимизда бўлиб ўтган илк мажлисида қайд этишича, юртимиз ташқи сиёсати, авваламбор, халқимизнинг хавфсизлиги ва осойишталиги йўлида барча сиёсий ва дипломатик имкониятлардан самарали фойдаланишни назарда тутди. Яъни бунда Ўзбекистон атрофида “фаровонлик камари”ни шакллантиришнинг аҳамияти ниҳоятда каттадир. Сўнгги пайтларда атрофдаги мамлакатлар билан дўстона, яқин қўшничилик муносабатлари шакллангани ҳам ана шундай ёндашувнинг амалий натижаси саналади.

Енг муҳими, ташқи сиёсатимиз шунчаки баландпарвоз ва қуруқ гап емас, балки одамларимиз, халқимиз учун муносиб турмуш шароитларини яратишга хизмат қилиши лозим. Қолаверса, ташқи сиёсатнинг асосий вазифаси халқимизнинг ертанги кунга бўлган ишончини мустаҳкамлаш, айти пайтда юртимиз тараққиётига ҳисса қўшишдир. Буларнинг барчаси қўшни мамлакатлар билан алоқаларимизда яққол намоён бўлмоқда.

Натижа ниятга яраша

Юртимиз учун қўшни мамлакатлар билан дўстона муносабатлар устувор еканлигини Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг илк давлат ташрифи Туркменистонга бўлганидан ҳам англаш мумкин. Экспертларнинг таъкидлашича, ушбу сафар, аввало, давлат ташрифи мақомига ега еди. Бундай ташрифлар муайян давлатга нисбатан бир марта амалга оширилади. Иккинчидан, кун тартибига киритилган масалалар, еришилган келишувлар ва имзоланган ҳужжатлар аҳамияти ҳамда кўлампдан келиб чиқиб айтадиган бўлсак, бу, ҳақиқатан ҳам, тарихий ташриф бўлди. Чунки ушбу воқеа арафасида ва ташриф пайтида кўпчиликда “Ўзбекистон Президентининг биринчи ташрифи нега Туркменистонга бўлди?” деган савол туғилди. Бунга бир неча сабаблар бор.

Авваламбор, бу Ўзбекистоннинг ташқи сиёсат контсептсиясига тўлиқ жавоб беради. Ушбу ҳужжатда қўшни давлатлар билан дўстона алоқаларни ривожлантириш асосий йўналиш сифатида белгиланган. Ташриф доирасида

давлат раҳбарлари қардош халқлар ўртасидаги тарихан шаклланган дўстона ва аҳил қўшничилик муносабатларини янада мустаҳкамлашга хизмат қилувчи Ўзбекистон Республикаси билан Туркменистон ўртасида стратегик шериклик тўғрисидаги Шартномани имзоладилар. Бу еса икки мамлакат ўртасида муносабатлар барқарор, ишончли ва узоқ муддат давом этишининг мустаҳкам асоси бўлиб хизмат қилади. Мазкур давлат ташрифининг яна бир аҳамияти, икки мамлакат раҳбарлари даражасида ўрнатилган ўзаро ишонч, тушуниш ҳамкорлигининг янги истиқболлари учун ҳам тамал тоши бўлади.

Давлатимиз раҳбарининг Қозоғистонга амалга оширган давлат ташрифи ҳам Ўзбекистон атрофида “фаровонлик камари”ни шакллантириш йўлидаги муҳим амалий қадамлардан бири, дейиш мумкин. Сабаби, Қозоғистон ҳудуди жиҳатидан Марказий Осиёнинг енг йирик давлати бўлса, Ўзбекистон аҳоли сони бўйича етакчи мамлакат ҳисобланади. Бу давлатларнинг ўзаро муносабати минтақа равнақига ижобий таъсир кўрсатади. Ташриф давомида имзоланган 2017 — 2019 йилларга мўлжалланган иқтисодий ҳамкорлик стратегиясини изчил амалга ошириш иқтисодиётнинг турли соҳаларида ҳамжиҳатликни мустаҳкамлашга ва ўзаро товар айланмасини 2020 йилгача 5 миллиард АҚШ доллариға кўтаришга туртки берган ҳолда, икки томонлама манфаатли савдо-иқтисодий ҳамкорликни кенгайтиришга хизмат қилади. Агар 2016 йилда мамлакатларимиз ўртасидаги ўзаро товар айирбошлаш ҳажми 2 миллиард долларни ташкил қилганини инобатга олсак, бу ҳам “фаровонлик камари”ни барпо этиш йўлида еришилган дастлабки муваффақиятлардан бири бўлди, десак, асло муболаға емас.

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, бундай ҳамкорлик алоқалари Қирғизистон ва Тожикистон билан жадал олиб борилмоқда. Ташқи ишлар вазири Абдулазиз Комиловнинг билдиришича, хусусан, Қирғизистон билан чегараларимизни демаркатсия ва делимитатсия қилиш сингари мураккаб, ўта нозик масалада ҳам келишувга еришилаётир. Бугун қарийб минг километр чегара аниқ белгиланиб, тегишли шартнома тайёрланмоқда. Ушбу тарихий ҳужжат Қирғизистон раҳбарининг юртимизга ташрифи доирасида имзоланиши кутилаяпти. Енг муҳими, Ўзбекистон ҳам, азалий шерикларимиз ҳам ҳар қандай музокараларда бундай нозик масалалар яхши қўшничилик, ўзаро ҳурмат ва томонлар манфаатларини тан олиш принциплари асосида олиб борилиши кераклигини яхши тушунмоқда.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, айтиш мумкинки, Ўзбекистон қўшни мамлакатлар билан муносабатларда, авваламбор, собиқ иттифок парчаланганидан сўнг, шу билан бирга, турли объектив ва субъектив сабабларга кўра, тўпланиб қолган муаммоларни ҳал қилишга тайёрлигини намоён етмоқда. Олий Мажлис Сенати Раисининг биринчи ўринбосари Содиқ Сафоев ҳам Халқаро-пресс клуб мажлисида буни алоҳида қайд етиб, қўшнилар билан муносабатлар енг муҳим йўналиш еканлигини таъкидлади. Мулоқотга тайёрлик ҳам бундай устуворлиқнинг амалий жиҳатидир. Қўшнилар билан муносабатларда манфаатлар тўқнаш келиши табиий жараён. “Масалаларни муҳокама қилишдан қочмасдан, оқилона келишувларга

эришиш, ўйлайманки, Ўзбекистон раҳбариятининг ташқи сиёсатдаги биринчи ва асосий жиҳатидир”¹.

«Халқ дипломатияси»нинг ҳаётий инъикоси

Маълумки, Ҳаракатлар стратегиясини Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йилида амалга оширишга оид Давлат дастурида “халқ дипломатияси”ни фаоллаштириш кўрсатиб ўтилган. “Фаровонлик камари”ни шакллантиришнинг муҳим омилларидан яна бири, шубҳасиз, қўшнилари билан маданий ва гуманитар ҳамкорликни, одамларнинг ўзаро бордикелдисини кенгайтириш ҳисобланади. Ана шу тамойилни ҳаётга татбиқ этиш мақсадида қўшни давлатларга чегарадош вилоятларимиз жамоатчилиги иштирокида ушбу мамлакатларга “халқ дипломатияси” кўринишидаги сафарлар уюштирилди.

Масалан, ўзбек ва қозоқ халқлари азалдан ёнма-ён яшаган, қавму қариндош бўлган. -Президентимиз ташаббуси билан икки мамлакат ҳудудлари ўртасидаги алоқаларга кенг йўл очилгани ҳамкорлигимизни янада мустаҳкамламоқда. Ўзбекистондан Қозоғистонга, Қозоғистондан Ўзбекистонга турли даражадаги делегатсиялар ташриф буюрди. Жорий йил Тошкент вилояти делегатсияси Қозоғистонда, Қизилўрда, Шарқий Қозоғистон ва -Жанубий Қозоғистон вилоятлари делегатсиялари Ўзбекистонда бўлди. Бундай ташрифлар нафақат чегара ҳудудларида яшаётган аҳолини, балки бутун минтақа вакиллари кувонтирди. Ўзбекистон Республикаси билан Қозоғистон Республикаси ўртасида стратегик шерикликни янада чуқурлаштириш ва аҳил қўшничиликни мустаҳкамлаш тўғрисида қўшма декларатсияда Томонлар бундан буён ҳам икки давлат ҳудудида истиқомат қилаётган ўзбек ва қозоқ диаспоралари учун она тили, миллий маданияти, анъана ва урф-одатларини сақлаш ҳамда ривожлантириш масалаларида қулай шароитлар яратиб беришни ўз зиммасига олдилар.

Бундай аҳдлашувга Туркменистонга ташриф доирасида ҳам еришилди. Бинобарин, жорий йил 4-5 февраль кунлари Бухоро ва Хоразм вилоятлари делегатсияларининг Туркменистоннинг Лебап ҳамда Тошхөвүз вилоятларига ташрифлари ҳам тегишли ҳудудлар маъмуриятлари раҳбарлари, ишбилармон ва жамоатчилик доираларининг вакиллари иштирокидаги музокараларга бой бўлди. Ташриф қатнашчилари қардош мамлакат ҳамда халқлар ўртасидаги ўзаро ишонч ва ҳурматга асосланган бундай муносабатларнинг юқори даражасидан алоҳида қониқиш билдирдилар. Шунингдек, минтақалараро даражадаги тўғридан-тўғри ҳамда яқин шериклик алоқаларини, енг аввало, савдо-иқтисодий ва маданий-гуманитар соҳалардаги муносабатларни ривожлантириш муҳим еканлиги қайд этилди. Шунинг таъкидлаш ўринлики, бугунги кунда Ўзбекистоннинг турли вилоятларида қарийб 189 минг нафар туркман қардошларимиз истиқомат қилади. Бу миллат фарзандлари туркман тили ўқитиладиган 47 та мактабда таҳсил олишяпти.

¹ Комилов А. <https://old.xs.uz/index.php/homepage/sijosat/item/10007-ochi-d-stona-va-pragmatik-sijosat>

Бундай ташрифлар бошқа қўшни мамлакатлар билан ҳам амалга оширилмоқда.

Хулоса ўрнида айтганда, Ўзбекистоннинг қўшни мамлакатлар билан муносабати дўстона, яқин қўшничилик, ўзаро манфаатларни тан олиш ҳамда ҳар қандай масалани ҳал қилиш учун мулоқотга тайёрлик принципига асосланади. Бундай ёндашув, яъни юртимиз атрофида “фаровонлик камари”ни шакллантириш еса пировардида минтақада барқарорликни янада мустаҳкамлаш, халқларимиз учун муносиб турмуш шароитларини яратиш ҳамда мамлакатларнинг барқарор суръатларда ривожланишига хизмат қилади¹.

Марказий Осиё – Ўзбекистон ташқи сиёсатининг асосий устувор йўналиши

Айнан шу мавзу 2017 йил 11 август куни пойтахтимизда ўтказилган халқаро анжуман иштирокчиларининг диққат марказида бўлди.

Анжуман Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги томонидан Халқаро муносабатлар ахборот-таҳлил маркази, БМТ Тараққиёт дастурининг мамлакатимиздаги ваколатхонаси ҳамда Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти (ЕХХТ) лойиҳалари координатори офиси билан ҳамкорликда ташкил этилди.

Тадбирни кириш сўзи билан очган Ўзбекистон Республикаси ташқи ишлар вазири Абдулазиз Комилов давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев томонидан Марказий Осиёнинг мамлакатимиз ташқи сиёсатининг асосий устувор йўналиши сифатида белгилангани давлатимизнинг яқин қўшнилар билан дўстлик, ўзаро манфаат ва яхши қўшничилик тамойилларига асосланган муносабатлар ўрнатишга самимий интилиши эканини алоҳида таъкидлади.

Марказий Осиёнинг барча давлатлари билан умумий чегарага ега Ўзбекистон, шубҳасиз, минтақани барқарорлик, изчил тараққиёт ва яхши қўшничилик ҳудудига айлантиришдан манфаатдор. Мамлакатимиз тараққиётининг чегараларимиз хавфсизлигидан тортиб сув ресурсларини оқилона тақсимлашгача бўлган барча муҳим ҳаётий масалаларини ҳал этиш минтақамиз билан чамбарчас боғлиқ. Иқтисодий жиҳатдан тараққий етган, хавфсизлиги таъминланган Марказий Осиё Ўзбекистон учун енг асосий мақсаддир. Транспорт-коммуникатсия ва энергетика соҳаларидаги йирик минтақавий лойиҳаларни қўшни мамлакатлар билан фаол ҳамкорлик қилмасдан, уларнинг юксак даражада интегратсиялашувини таъминламасдан амалга ошириб бўлмайди.

Бундан ташқари, Марказий Осиё нафақат географик ва геосиёсий, балки қадриятлари муштарак ягона маданий макондир. Минтақада истиқомат қилаётган халқларни умумий маънавий қадриятлар ва ўтмиш, ўхшаш миллий анъана ва урф-одатлар, асрлар давомида шаклланган менталитет бирлаштириб туради. Ушбу муштараклик минтақавий ҳамкорлик учун мустаҳкам ва ишончли пойдевордир.

¹ Хидиров Қ. <https://old.xs.uz/index.php/homepage/sijosat/item/10007-ochi-d-stona-va-pragmatik-sijosat>

Анжуманда сўзга чиққан БМТнинг Марказий Осиё учун превентив дипломатия бўйича минтақавий маркази (МОПДММ) раҳбари П.Драганов Ўзбекистон раҳбариятининг умумий ривожланиш ва тараққиёт йўлида Марказий Осиёнинг барча мамлакатларини ўзаро яқинлаштиришга қаратилган ташаббуслари БМТнинг асосий мақсад ва вазифаларига ҳамоҳанг эканини қайд этди. Шу муносабат билан МОПДММ Ўзбекистоннинг бу борадаги таклифларини қўллашга тайёр. БМТ Бош котиби А.Гутерришнинг жорий йил июнь ойида Марказий Осиёга ташрифи ташкилот минтақадаги ҳамкорликни қўллаб-қувватлаётганининг яққол ифодаси бўлди.

БМТ резидент-координатори, БМТ Тараққиёт дастурининг мамлакатимиздаги доимий вакили Х.Фрейзер Ўзбекистонда қабул қилинган 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегияси ва унга мувофиқ қўшни мамлакатлар билан алоқаларни мустаҳкамлаш бўйича амалга оширилаётган ташқи сиёсат келгусида нафақат Ўзбекистоннинг, балки бутун Марказий Осиёнинг янада фаровонлашуви ва барқарор ривожланишининг кафолати эканини таъкидлади. Шу муносабат билан БМТ Ўзбекистоннинг минтақавий ҳамкорликни мустаҳкамлаш йўлидаги саъй-ҳаракатларини тўлиқ қўллаб-қувватлайди.

ЕХХТнинг Тошкент шаҳридаги лойиҳалари координатори вазифасини бажарувчи Х.Им таъкидлаганидек, анжуманда Марказий Осиё мамлакатлари ва дипломатик корпуснинг юқори мартабали вакиллари иштирок этгани халқаро ҳамжамиятда расмий Тошкентнинг Марказий Осиёда ўзаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш бўйича олиб бораётган минтақавий сиёсатига кизиқиш ортиб бораётганидан далолат беради.

Анжуманда Марказий Осиёнинг барча мамлакатлари – Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Туркманистондан нуфузли эксперт ва дипломатлар иштирок этди. Муҳокамаларда қўшни давлатларнинг Ўзбекистондаги елчилари ҳам қатнашди.

Хорижлик иштирокчилар томонидан Ўзбекистоннинг янги минтақавий сиёсати Марказий Осиёдаги сиёсий муҳитни тубдан ўзгартириш, самарали минтақавий ҳамкорлик учун мустаҳкам асос яратгани алоҳида таъкидланди.

Иштирокчиларнинг чиқишлари ва фикр-мулоҳазалари халқаро ҳамкорлик ва минтақавий хавфсизлик борасидаги долзарб масалалар бўйича барча Марказий Осиё давлатлари позитсияси яқин ва ўхшаш эканини кўрсатди.

Анжуманда Марказий Осиёда ҳамкорликни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш бўйича илгари сурилган ғоя ва таклифлар БМТ шафелигида Ўзбекистон томонидан 2017 йил ноябрь ойида Самарқанд шаҳрида ташкил этилиши режалаштирилаётган Марказий Осиёда хавфсизлик ва барқарор тараққиётни таъминлаш бўйича халқаро анжуманда ўз амалий ифодасини топишига ишонч билдирилди. Мазкур халқаро конференция якунлари бўйича БМТ Бош Ассамблеясига Марказий Осиёда тинчлик, хавфсизлик ва барқарор тараққиётни таъминлашга қаратилган резолюцияни қабул қилишга даъват етилган тегишли коммюникени маъқуллаш кўзда тутилган¹.

¹ <https://uza.uz/uz/posts/markaziy-osiye-zbekiston-tash-i-siyosatining-asosiy-ustuvor--11-08-2017>

Замонавий дунёда Ўзбекистон ташқи сиёсати

XXI аср глобал тендентсияларининг мамлакатимиз ташқи сиёсати устувор йўналишларига таъсири муҳим масала бўлиб, шубҳасиз, у Ўзбекистон дипломатиясининг кун тартибида доимо долзарбдир.

Албатта, дунёдаги жараёнлар мамлакатимиз раҳбарияти томонидан Ўзбекистоннинг ташқи сиёсий курсини белгилаш ва амалга оширишда чуқур таҳлил қилинмоқда ҳамда инобатга олинмоқда. Халқаро майдондаги вазият ва юзага келаётган ҳар қандай таҳликадан қатъий назар, давлатимиз мустақиллиги ва суверенитети, хавфсизлиги ва барқарор ижтимоий-иқтисодий тараққиёти ҳамда барча фуқароларимиз фаровонлиги ишончли тарзда таъминланиши зарур.

Ўзбекистон Республикаси Давлат Мустақиллигининг 29 йиллигини изчил ички ислохотлар ва янгиланган ташқи сиёсат билан кутиб олмоқда. Мамлакат ички ҳаётида кузатилаётган очиқлик, инноватсия ва янгиланишлар, шунингдек, иқтисодий либераллаштириш, бозорни ривожлантириш, тадбиркорлик муҳитини яхшилаш, рақамлаштириш, янги технологияларни жорий қилиш, таълим ва маърифат, фуқаролар фаоллиги ва инсон ҳуқуқлари ҳимоясига еътибор – буларнинг барчаси, шубҳасиз, мамлакатимизнинг ташқи сиёсатига таъсир етмоқда.

Аксарият халқаро экспертлар ва хорижий сиёсатчилар фикрига кўра, бугун Ўзбекистон Республикаси ўзининг мисли кўрилмаган очиқлиги ва жадаллиги билан ажралиб турган изчил, аниқ ва конструктив сиёсатни олиб бормоқда.

Мамлакатнинг иқтисодий очиқлиги ҳамда инвестициялар ва бизнес учун жозибадорлиги, барча муаммоли масалаларни яқдиллик, ўзаро ҳурмат ва ҳамжиҳатлик асосида ҳал этишга интилиш, дунёнинг етакчи давлатлари ва бошқа мамлакатлари билан мувозанатли ва ўзаро манфаатли алоқалар юритиш, сиёсий ишонч ва халқаро ҳуқуққа риоя этилиши асосидаги ўзаро ҳамкорликка интилиш – **бизнинг хорижий шерикларимиз Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев олиб бораётган ташқи сиёсий курсни айнан ана шундай тавсифламоқда.**

Ташқи сиёсатнинг аниқ жабҳалари ҳақида сўз юритишдан олдин мамлакатимизнинг устувор ташқи сиёсий йўналишлари амалда қандай шаклланиши ҳақида тўхталмоқчиман.

Устувор йўналишлар ҳақида фикр билдирилганда, дунёнинг турли мамлакатлари билан икки томонлама алоқалар назарда тутилади. Бунда салмоқли сиёсий, иқтисодий, ҳарбий ва бошқа салоҳиятга ега етакчи давлатларга алоҳида еътибор қаратилади. Бу табиий ва мутлақо адолатлидир.

Аммо, ташқи сиёсат қандай асосий вазифаларни ечим топиши кераклигидан ҳам келиб чиқиш лозим. Улардан енг муҳими давлат ва жамиятнинг муваффақиятли ички ривожланиши, ислохотларни амалга ошириш, аҳоли турмуш фаровонлигининг ошишини таъминлаш, ҳаёт сифатини кўтариш учун қулай ташқи шароитни яратиш ҳисобланади.

Иккинчи вазифа – Ўзбекистон атрофида тинчлик, барқарорлик ва хавфсизлик муҳитини шакллантиришдир. Айнан мамлакатимиз жойлашган минтақадаги хавфсизлик барқарор ривожланишнинг энг асосий шартидир.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, **Президентимиз Шавкат Мирзиёев Марказий Осиё давлатлари – бизнинг бевосита қўшниларимиз билан дўстона, яқин қўшничилик ва ўзаро манфаатли алоқаларни ривожлантириш ва мустаҳкамлашни асосий устувор ташқи сиёсий йўналиш сифатида белгилаб берди.**

Ўзбекистон раҳбари ташаббусига биноан сўнгги уч йилда минтақанинг барча мамлакатлари билан олий даражадаги ташрифлар алмашинуви амалга оширилди. Минтақа давлатлари етакчилари ўртасида сиёсий мулоқот ўзаро ишончга асосланган мунтазамлик ва доимийлик касб этди. Бундай мулоқотлар давомида Марказий Осиё давлатларини қизиқтирадиган хавфсизлик, иқтисодиёт, инвестиция, туризм, маданият, соғлиқни сақлаш ва экология соҳаларида минтақавий ва халқаро аҳамиятга молик муҳим қўшма қарорлар қабул қилинмоқда.

Натижада, тарихан қисқа вақтда Ўзбекистоннинг минтақадаги барча давлатлар билан муносабатлари тубдан яхшиланди. Давлат раҳбарлари ўртасида очик ва ишончли сиёсий мулоқотнинг мустаҳкамлаш натижасида минтақадаги қўшнилар билан муносабатларда 2016 йилгача мавжуд бўлган кўплаб мураккаб муаммоларга ечим топилди. Президентлар ўртасидаги ўзаро ишонч мустаҳкамланди.

Қўшни мамлакатлар билан савдо-иқтисодий, саноат-ишлаб чиқариш соҳаларидаги алоқаларимиз изчил ривожланиб бормоқда. 2019 йил якунига кўра, улар билан савдо айланмаси ҳажми 5,2 миллиард долларга кўтарилди.

Пандемия шароитига қарамай, 2020 йилнинг биринчи ярмида Ўзбекистоннинг Марказий Осиё давлатлари билан савдо айланмасининг умумий ҳажми 2,17 миллиард долларни ташкил этди.

Шу билан бирга, биз яқин қўшниларимиз ҳақида гапирганимизда, нафақат Қозғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Туркменистон, балки Афғонистонни ҳам назарда тутамиз.

Президент Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, Афғонистон Марказий Осиё минтақасининг бир қисми ҳисобланади, “Ўзбекистон ва Афғонистон халқлари асрлар давомида ягона маданий-тсивилизатсион маконда яшаб келган”. Афғонистон ҳудудида Беруний, Навоий, Бобур каби кўплаб мутафаккир олимларимиз яшаган ва ўзидан улкан мерос қолдирган.

Бугунги кунда Ўзбекистон билан Афғонистон ўртасида сиёсий, савдо-иқтисодий ва маданий-гуманитар алоқалар ривожланиб бормоқда. Афғонистон хавфсизлигини мамлакатимиз хавфсизлиги ва бутун минтақанинг барқарорлиги ва фаровонлиги кафолати, деб қабул қилмоқдамиз.

Давлатимиз ташқи сиёсатининг замонавий устувор йўналишлари ҳақида гапирганда, **Ўзбекистоннинг йетакчи хорижий давлатлар ва нуфузли халқаро ташкилотлар билан стратегик алоқаларининг ривожланиб бораётганига алоҳида еътибор қаратиш лозим.**

Ўзбекистон тараққиётнинг тарихий ва ҳал этувчи босқичидан ўтиб бормоқда. Мамлакатда ижтимоий-иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий ислохотларнинг мисли кўрилмаган кенг кўламли дастури амалга оширилмоқда. Бу еса, ўз навбатида, Ўзбекистоннинг 2035 йилга келиб дунёнинг 50 та иқтисодий ривожланган мамлакатлари қаторига киришига хизмат қилади.

Ушбу мақсадга фақат жаҳон иқтисодий ва молиявий тизимида муваффақиятли ва изчил интеграциялашув орқали эришиш мумкин.

Ўзбекистон учун дунёнинг Россия, АҚШ ва Хитой каби етакчи давлатлари, Осиё-Тинч океани минтақасидаги ривожланган мамлакатлар, хусусан, Корея Республикаси ва Япония, Европа мамлакатлари ва Европа Иттифоқи, араб-мусулмон ҳамда туркий тилли давлатлар билан ўзаро манфаатли, самарали ва кўп қиррали ҳамкорликни ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади.

Албатта, қайд етилган устувор йўналишлар тартибига муайян тузатишлар киритиш мумкин. Ташқи сиёсат нафақат пухта ўйланган, вазмин, балки бир вақтнинг ўзида илдам ва қулай бўлиши ҳамда ҳозирги тез ўзгарувчан, дунёда юзага келишини олдиндан айтиб бўлмайдиган янги муаммо ва таҳликаларга ўз вақтида ва муносиб жавоб бериши керак.

Ўзбекистон раҳбарияти ташқи сиёсатнинг белгиланган устувор йўналишларини самарали амалга оширишга катта аҳамият бермоқда.

Биринчидан, Президент Шавкат Мирзиёевнинг енг муҳим халқаро ташаббусларидан бири – БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида биринчи марта еълон қилинган Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг маслаҳат учрашувларини ўтказиш тўғрисидаги таклиф амалга ошди. Ушбу ташаббус халқаро миқёсда кенг тан олинди ва минтақа давлатларининг барча раҳбарлари томонидан қўллаб-қувватланди.

Ана шундай шаклдаги биринчи учрашув 2018 йил Остона шаҳрида бўлиб ўтди. Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг Иккинчи маслаҳат саммити еса 2019 йил 29 ноябр куни Тошкент шаҳрида ўтказилди.

Ушбу тадбирнинг яқунлари бўйича Маслаҳат учрашуви катнашчиларининг тарихий аҳамиятга ега бўлган Қўшма баёноти қабул қилинди. Унда алоҳида таъкидланганидек: «Марказий Осиёда минтақавий яқинлашувнинг ҳозирги тенденцияси – тарихий воқелик. Сиёсат, хавфсизлик, барқарорликни сақлаш ва тараққиёт соҳаларида минтақавий ҳамкорликни фаоллаштириш қўшни мамлакатлар халқларининг туб манфаатларига жавоб беради, улар ўртасидаги биродарлик ришталарининг янада мустаҳкамланиши, Марказий Осиёнинг улкан иқтисодий ва тсивилизатсион салоҳиятини тўлиқ амалга оширишга хизмат қилади».

Ҳозирги вақтда минтақа мамлакатлари **XXI асрда Марказий Осиёни ривожлантириш мақсадида дўстлик, яхши қўшничилик ва ҳамкорлик тўғрисидаги беш томонлама давлатлараро ҳужжатни биргаликда тайёрламоқда.**

Иккинчидан, Ўзбекистон томонлар ўртасидаги мулоқотга кўмаклашиб, Афғонистондаги тинчлик жараёнини қўллаб-қувватлаш ва илгари суришда

фаол иштирок етмоқда, шунингдек, Афғонистон иқтисодиётини тиклаш ва ушбу мамлакатни минтақавий ҳамда халқаро савдо-иқтисодий муносабатларга жалб қилишга ёрдам берадиган муҳим иқтисодий ва инфратузилмавий лойиҳаларни амалга оширмоқда.

Ўзбекистоннинг Афғонистонга нисбатан сиёсати Марказий Осиёда барқарор ривожланиш истиқболлари қўшни Афғонистонда тинчликка эришиш билан чамбарчас боғлиқлигини англашга асосланади.

Таъкидлаш жоиз, Афғонистондаги тинчлик жараёни узоқ вақт давомида боши берк кўчада қолиб кетди. Бундан ҳам ачинарлиси шундаки, Яқин Шарқ ва Шимолий Африкадаги бошқа инқирозли вазиятлар фонида Афғонистондаги уруш жаҳон ҳамжамияти еътиборидан бутунлай четда қолди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ташаббуси билан дунё миқёсидаги ушбу ўтқир муаммони халқаро ҳамжамият кун тартибига қайта киритишга еришилди.

2018 йил 26-27 март кунлари Тошкентда Афғонистон бўйича юқори даражали халқаро конференция бўлиб ўтди. Анжуманда Афғонистон Президенти Ашраф Ғани, Европа Иттифоқининг ташқи ишлар ва хавфсизлик сиёсати бўйича Олий вакили Федерика Могерини, БМТ Хавфсизлик Кенгашига аъзо давлатлар вакиллари иштирок етди. Афғонистон муаммосини ҳал қилишга бағишланган бундай кенг қамровли форум биринчи марта ана шундай юқори даражада ўтказилди.

Тошкент конференцияси чиндан ҳам муваффақиятли ўтгани тўғрисида гапириш учун бир қанча сабаб бор.

Авваламбор, Афғонистондаги можарони ҳал қилишга кўмаклашиш, қўшни давлатлар билан яхши қўшничилик алоқаларини йўлга қўйиш Президент Шавкат Мирзиёевнинг минтақавий хавфсизликни таъминлаш масаласи ва афғон муаммосини ҳал этишдаги стратегик қарашларига, шунингдек, давлатимиз раҳбари томонидан мамлакат ташқи сиёсатининг асосий устувор йўналишларини аниқ белгилаб олинганига асосланади.

Амалий жихатдан Тошкент форуми бошланиши арафасида Президентимизнинг АҚШ, Россия, Хитой раҳбарлари, минтақа мамлакатлари – Ҳиндистон, Покистон, Ерон ҳамда Марказий Осиё давлатлари ва, табиийки, Афғонистон етакчилари билан муҳим шахсий учрашувлари ва маслаҳатлашувлари бўлиб ўтди.

Тошкент конференциясининг асосий натижаси ва муваффақияти афғон инқирозини ҳал қилиш масаласида умумий халқаро ёндашувни ишлаб чиқиш ва тасдиқлашга еришилганидир. Буларнинг барчаси афғон мулоқотига алоқадор давлатларнинг мутлақ кўпчилиги томонидан тан олинган Тошкент декларациясида ўз аксини топди.

Тошкент конференцияси ва умуман Ўзбекистоннинг Афғонистонга нисбатан сиёсати афғон можаросини ҳал қилиш бўйича халқаро саъй-ҳаракатларнинг фаоллашишига, тинчлик жараёнини илгари суришга

қаратилган минтақавий савдо-иқтисодий ва инфратузилмавий лойиҳаларга ушбу мамлакатни жалб қилишга олиб келди.

Шу кунларда Афғонистон қатор давлатлар, шу жумладан Ўзбекистоннинг фаол кўмагида Қатар пойтахти Доҳада кенг қамровли афғонлараро музокараларни бошлашга тайёргарлик кўрмоқда. Қирқ йиллик енг шафқатсиз ва ҳалокатли урушдан кейин биринчи марта афғон халқи ўз мамлакатининг тинч келажагига ҳақиқатан умид қилмоқда.

Учинчидан, Ўзбекистон Республикасининг турли қитъалардаги кўплаб давлатлар ва давлат уюшмалари билан муносабатлари сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарилди.

Аввалам бор, сўнгги йилларда **Россия** билан стратегик шериклик ва ҳамкорлик сезиларли даражада мустаҳкамланди. Очиқлик ҳамда ўзаро ишончга асосланган биргаликдаги саъй-ҳаракатлар натижасида савдо-иқтисодий, инвестиция, энергетика, транспорт, агросаноат, илмий-техникавий ва маданий-гуманитар соҳаларда ўзаро ҳамкорлик кўламини сезиларли даражада кенгайтиришга еришилди.

Россия Ўзбекистоннинг етакчи савдо-иқтисодий шерикларидан биридир. 2019 йил якунига кўра, Россия Федератсиясининг мамлакатимиз ташқи савдо айланмасидаги улуши 15,7 фоизни ташкил қилди. Ўзбекистон Россиянинг турли минтақаларига тўқимачилик, озиқ-овқат ва бошқа маҳсулотларни етказиб беришни кескин оширди.

Иқтисодий ривожланишнинг устувор соҳаларида қатор йирик лойиҳалар ва дастурлар муваффақиятли амалга оширилмоқда. Россиянинг атом энергетикаси мутахассислари Ўзбекистонда Марказий Осиёда биринчи атом электр станциясини қуришга тайёргарлик ишларини бошлади.

Агар Ўзбекистон – Россия муносабатларининг муҳим йўналишларидан бирига айланган маданий-гуманитар ҳамкорлик ҳақида гапирадиган бўлсак, Ўзбекистонда Россиянинг ўнлаб етакчи университетлари филиаллари очилганини таъкидлаш ўринли бўлади. Миллий технологик тадқиқотлар университети (МИСиС), Миллий ядровий тадқиқот университети (МИФИ) ҳамда Москва давлат халқаро муносабатлар институтининг биринчи хорижий филиали шулар жумласидандир. Буларнинг барчаси Ўзбекистон билан Россия ўртасидаги шериклик мустаҳкам пойдеворга ега экани ва келажакка йўналтирилганидан далолат беради.

Ўзбекистоннинг дунёдаги бошқа етакчи мамлакатлар билан муносабатлари ҳам жадал ва ўзаро манфаатдорлик асосида ривожланмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил май ойида Вашингтонга расмий ташрифи **Америка Қўшма Штатлари** билан ўзаро муносабатларни янги босқичга олиб чиқди. Икки давлат раҳбарлари «Стратегик шерикликнинг янги даври бошланиши тўғрисида»ги Қўшма баёнотни қабул қилдилар ва ўз саъй-ҳаракатларини ҳамкорликнинг ўзаро манфаатли соҳаларини ривожлантиришга йўналтирдилар.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотлар ижобий баҳоланди ва кўллаб-қувватланди. Бу Ўзбекистоннинг рейтинги ва халқаро имижига ижобий таъсир кўрсатди.

2017 йилдан буён икки мамлакат ўртасидаги муносабатлар тарихида илк бор АҚШнинг юқори мартабали иқтисодий делегатсиялари – савдо вазири У.Росс, Миссисипи штати губернатори Ф.Брайант, АҚШнинг сертификатланган савдо миссияси (2019 йил) ташрифлари амалга оширилди.

Сўнгги йилларда икки мамлакат ўртасидаги савдо ҳажми икки баравар ошди. Америкалик сайёҳларнинг Ўзбекистонга оқими еса 50 фоизга кўпайди.

АҚШ Конгрессида нуфузли “Ўзбекистон бўйича кокус”, яъни республиканинг норасмий дўстлари гуруҳи тузилди.

Тошкентда кенг қамровли, шу жумладан маркетинг ва тадбиркорлик, компьютер фанлари, медиа индустрияси, соғлиқни сақлаш бошқаруви каби академик дастурларни ўз ичига олган Вебстер университетининг филиали очилди.

Су билан бирга, Ўзбекистоннинг **Европа мамлакатлари ва Европа Иттифоқи** билан муносабатлари деярли барча соҳаларда сезиларли даражада мустаҳкамланди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Франтсия (2018 й.), Германия (2019 й.) ва Туркияга (2017 й. ва 2020 й.) самарали расмий ташрифлари бўлиб ўтди. Таъкидлаш жоиз, Туркия билан алоқалар анъанага кўра Ўзбекистон Ташқи ишлар вазирлигининг Европа мамлакатлари билан ҳамкорлик бошқармаси томонидан мувофиқлаштирилади. Мазкур ташрифлар натижасида сиёсий, савдо-иқтисодий, инвестиция, маданий-гуманитар ва бошқа соҳаларда натижадор келишувларга еришилди. Германия Президенти Ф.-Ш.Штайнмайер (2019 й.) ва Туркия Президенти Р.Т.Ердўғоннинг (2018 й.) республикага жавоб ташрифлари муваффақиятли амалга оширилди.

Умумий еътирофга кўра, Европа билан кўп томонлама муносабатларда муҳим натижаларга еришилди. 2019 йил май ойида Европа кенгаши Президенти Д.Туск Ўзбекистонга биринчи мартаба ташриф буюрди. 2017 ва 2018 йилларда Ташқи ишлар ва хавфсизлик сиёсати бўйича олий вакил Ф.Могерини юртимизга ташриф буюрди. Европа томони иқтисодиёт, савдо, инновация, инвестиция, транспорт, фан, таълим ва соғлиқни сақлаш соҳаларида ўзаро ҳамкорликни кенгайтиришдан манфаатдор эканини билдирди. Бу Ўзбекистон-Европа ўзаро ҳамкорлигининг асосий йўналишлари ҳақидаги тасаввуримизга тўлиқ мос келади.

2019 йил якуни бўйича Ўзбекистон ва Европа Иттифоқи мамлакатлари ўртасидаги савдо ҳажми ундан олдинги йилга нисбатан 60 фоизга ошди ва 4 миллиард долларни ташкил етди. Ўзбекистон маҳсулотларини Европага экспорт қилиш 580 миллион долларни ташкил етиб, бир ярим бараварга кўпайди. Аниқки, бу соҳада томонлар ҳали фойдаланилмаган улкан салоҳиятга ега.

Шу сабабли Тошкент ва Брюсселда 2019 йилдан бери муҳокама қилинаётган кенг қамровли Кенгайтирилган шериклик ва ҳамкорлик тўғрисидаги янги келишув доирасида савдо-иқтисодий ҳамкорликни ривожлантириш суриш истиқболларига жиддий еътибор қаратилмоқда.

Менинг фикримча, ушбу муносабатларнинг энг муҳим жиҳати шундаки, Тошкентнинг Марказий Осиёда олиб бораётган очик ва конструктив ташқи сиёсатини қўллаб-қувватлаган ҳолда Брюссель минтақамизга нисбатан ўз сиёсатини тубдан қайта кўриб чикди. Бу ЕИнинг 2019 йилда қабул қилинган Марказий Осиё бўйича янгиланган стратегиясида ўз аксини топди. Мазкур ҳужжатда минтақалараро ўзаро боғлиқликни ривожлантириш, Марказий Осиё давлатларининг сиёсий барқарорлиги ва изчил тараққиётини Европа Иттифоқи томонидан қўллаб-қувватлашга еътибор кучайтирилди.

Шу ўринда таъкидлаш жоиз, сўнгги уч йилда Ўзбекистон **Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигидаги** интегратсия жараёнларидаги иштирокини фаоллаштирди. Ҳамдўстлик давлатлари билан тарихий, биродарлик алоқаларимизга таяниб, Тошкент МДХ доирасида кўп томонлама ва икки томонлама ҳамкорликни янада мустаҳкамлашнинг қатъий тарафдоридир.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон МДХнинг 84 органидан мақсад-вазифалари миллий манфаатларга жавоб берадиган 40 дан ортиғида иштирок етмоқда. Сўнгги уч йил давомида Ўзбекистон МДХ Иқтисодий кенгаши, Ҳамдўстлик Парламентлараро Ассамблеяси ва МДХнинг 18 та соҳавий органига кўшилди.

2020 йилда Ўзбекистон МДХ ташкил топганидан буён биринчи маротаба Ҳамдўстлик раислигини қабул қилгани ва уни муваффақиятли амалга ошираётгани кўп нарсадан далолат беради.

Ташаббускорлиги ва прагматизми билан ажралиб турадиган **Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти (ШХТ)** фаолиятида ҳам Ўзбекистон фаол иштирок етмоқда. Тошкентнинг Ташкилотдаги янги фаол курси шарофати билан 2017 йилдан буён Ўзбекистоннинг ШХТдаги хавфсизлик, иқтисодиёт, транспорт, илм-фан, туризм ва маданий-гуманитар соҳалардаги ҳамкорликни янада мустаҳкамлашга йўналтирилган 10 дан ортиқ ташаббуси амалга оширилди.

Ўзбекистон ШХТда янги платформаларни яратиш бўйича ташаббускорга айланди. ШХТнинг Ўзбекистондаги Халқ дипломатияси маркази, Темир йўл маъмуриятлари раҳбарларининг учрашуви, Самарқанд шаҳридаги “Ипак йўли” халқаро туризм университетини ташкил этиш шулар жумласидандир.

Ташқи сиёсатнинг яна бир йўналиши – **Осиё-Тинч океани минтақаси** – Ўзбекистон учун инвеститсиявий ва иқтисодий ҳамкорлик ва янги бозорларни ўзлаштириш нуқтаи назаридан муҳимдир. Сир емаски, айнан ушбу минтақа жаҳон иқтисодиётининг энг тез ривожланаётган маркази бўлиб, бу ерда юқори технологияларнинг йирик экспорт ва импорт қилувчилари жойлашган.

Бугунги кунда **Хитой** билан сиёсий, савдо-иқтисодий, молиявий, маданий, қишлоқ хўжалиги, қурилиш, илм-фан ва таълим соҳаларидаги ҳамкорлигимиз жадал ва ўзаро манфаатли асосда ривожланиб бормоқда. Олий даражадаги мунтазам учрашувлар, шу жумладан давлат раҳбарларининг 2017-2020 йиллардаги музокаралари натижасида Ўзбекистон-Хитой стратегик шерикчилиги сифат жиҳатдан янги босқичга кўтарилди. 2019 йилда Ўзбекистон иқтисодиётига жалб қилинган Хитой

инвеститсиялари ҳажми 9,8 миллиард. доллардан ошди, 100 миллион. долларга яқин миқдорда турли грантлар жалб этилди.

Корея Республикаси билан ҳамкорлигимиз ҳам еътиборга лойиқдир. Президент Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йилдаги Сеулга ҳамда Президент Мун Чже Иннинг 2019 йилдаги Ўзбекистонга қилган давлат ташрифлари якунида турли соҳалардаги ўзаро манфаатли алоқаларни мустаҳкамловчи 20 миллиард доллардан ортиқ қийматдаги битимлар имзоланди. 2019 йилда ўзаро муносабатлар алоҳида стратегик шериклик даражасига кўтарилди, бу еса томонларнинг дўстлик ва ўзаро ишонч муносабатларига содиқлигининг тасдиғидир.

Ўзбекистондаги 13 та университет, 48 та мактаб ва литсейда корейс тили ўргатилаётгани ҳам бунинг далилидир. Мамлакатимизда Жанубий Кореянинг Инха, Пучон, Йожу ва Корея халқаро университети каби машҳур олий ўқув юртларининг филиаллари фаолият юритмоқда, яна очилиши кутилмоқда.

Япония Осиёдаги анъанавий ва ишончли шерикларимиздан бири ҳисобланади. Президент Шавкат Мирзиёевнинг 2019 йил декабр ойида Японияга биринчи расмий ташрифи ушбу мамлакат билан сиёсий, савдо-иқтисодий, молиявий, инвестициявий, технологик, илмий ва маданий-гуманитар соҳалардаги алоқаларни ривожлантиришга янги рух бағишлади.

Мен Афғонистон ҳақида гапирганда, Ўзбекистоннинг стратегик муҳим минтақа – **Жанубий Осиё**даги ташқи сиёсий фаоллиги тўғрисида еслатиб ўтган едим. Шу билан бирга, мамлакатимизнинг ушбу минтақанинг асосий акторлари бўлган Ҳиндистон ва Покистон билан алоқалари жадаллашаётгани ҳам алоҳида еътиборга лойиқдир. Ушбу давлатлар Ўзбекистоннинг икки томонлама ҳамда Шанхай ҳамкорлик ташкилоти доирасидаги муҳим шерикларидир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018-2020 йилларда **Ҳиндистонга** ташкил қилинган давлат ва амалий ташрифлари, уларнинг якунлари бўйича имзоланган 20 та шартнома, шубҳасиз, салмоқли аҳамиятга ега бўлди. Бугун яна 20 га яқин ҳужжат имзолаш учун тайёрланмоқда. Ҳиндистоннинг ўсиб бораётган иқтисодий ва технологик салоҳиятини инобатга олган ҳолда, мазкур давлат билан соғлиқни сақлаш, фарматсевтика, таълим, туризм, қурилиш соҳаларида, шунингдек, минтақанинг транспорт-логистика имкониятларини ривожлантиришда ҳамкорликни чуқурлаштириш истиқболлари мавжуд.

Маълумки, Ҳиндистон учун Ўзбекистон ва Марказий Осиёнинг бошқа мамлакатлари бозорларига чиқиш жуда муҳим. Биз еса, ўз навбатида, экспорт имкониятларимизни кенгайтириш, янги ташқи бозорларга чиқишдан манфаатдормиз. Бундай саъй-ҳаракатларсиз замонавий дунёда ҳеч бир минтақа ёки мамлакат ривожлана олмайди.

Ҳиндистон билан анъанавий яқин муносабатлар халқаро майдонда БМТ ва бошқа кўп томонлама форматларда, шу жумладан “Марказий Осиё-Ҳиндистон” мулоқоти доирасида ҳам ривожлантирилмоқда. Маълумки, ушбу форматдаги биринчи вазирлар учрашуви 2019 йил январь ойида Самарқандда бўлиб ўтди.

Шуни таъкидламоқчиманки, Ўзбекистон очик ташқи сиёсатини жадал илгари суришни бошлаши билан мамлакатимиз **йетакчи давлатлар билан** “Марказий Осиё + Россия Федератсияси”, “Марказий Осиё + Хитой Халқ Республикаси”, “С5 + 1” (АҚШ), “Марказий Осиё + Япония”, “Марказий Осиё + Корея Республикаси”, “Марказий Осиё + Европа Иттифоқи” ҳамкорлиги доирасида **минтақавий мулоқотнинг турли форматларини ривожлантиришда** сермахсул иштирок етмоқда. Бундай форматларнинг пайдо бўлиши халқаро муносабатлар архитектураси, сиёсий ва иқтисодий ўзаро боғлиқликнинг глобал жараёнлари, минтақавий ва халқаро хавфсизлик тизимини шакллантиришда Марказий Осиёнинг аҳамияти ва роли ошиб бораётганлигини кўрсатади.

Ўзбекистоннинг **Покистон** билан муносабатлари ҳам сезиларли даражада илгарилади. 2017-2019 йилларда Президент Шавкат Мирзиёев кўп томонлама анжуманлар доирасида Покистон Ислом Республикаси Президенти ва Бош вазири билан тўрт маротаба учрашувлар ўтказди. Мазкур мулоқотлар доирасида иқтисодиёт, инвестиция, сиёсат ва хавфсизлик соҳаларида муҳим келишувларга еришилди.

Ўзбекистон **араб-мусулмон дунёси** давлатлари билан ҳам ишончли ва дўстона муносабатларни йўлга қўйишга муваффақ бўлди. Ётиборлиси, ушбу давлатлар мамлакатимизга истиқболли инвестиция бозори сифатида катта қизиқиш билдирмоқда. 2011 йил 25 апрель куни Ашхободда Туркменистон, Ўзбекистон, Ерон ва Ўмон томонидан Форс кўрфази ва Марказий Осиё мамлакатлари ўртасида транспорт коридорини барпо этиш бўйича тўрт томонлама битимнинг имзоланиши иқтисодий ўзаро ҳамкорлик борасида енг муҳим ютуқларидан бири бўлди.

Ўзбекистон ва Яқин Шарқни географик яқинлик, умумий тарихий, маданий ва маънавий қадриятлар бирлаштириб туради. Сўнгги йилларда араб мамлакатлари билан ҳамкорлигимиз барча йўналишларда ривожланмоқда. Давлатимиз раҳбари 2017 йил май ойида **Саудия Арабистони**, 2019 йил март ойида **Бирлашган Араб Амирликларига** ташриф буюрди. Ўз навбатида, **Миср** Президенти А. ас-Сиси 2018 йил сентябр ойида Ўзбекистонда меҳмонда бўлди.

Олий даражадаги музокаралар доирасида томонлар барча йўналишларда ҳамкорликни кенгайтириш, савдо-иқтисодий, инвестиция, энергетика, банк ва молия, қишлоқ хўжалиги, маданий-гуманитар, туризм ва бошқа соҳаларда алоқаларни мустаҳкамлаш масалаларини муҳокама қилди.

Президентнинг БААга ташрифи давомида қиймати 10 миллиард. доллар бўлган 10 та муҳим ва 11 та инвестицион ҳужжатлар имзоланди. Миср Президентининг Ўзбекистонга ташрифи чоғида қиймати 500 миллион. долларга яқин 4 та ҳукуматлараро, 7 та идоралараро ва 11 та инвестицион битим тузилди.

Ташқи ишлар вазирликлари ўртасида, жумладан, 2017-2020 йилларда Саудия Арабистони, Кувайт, БАА, Исроил, Марокаш, Иордания ва Миср билан сиёсий маслаҳатлашувлар мунтазам ўтказиб келинмоқда.

Умуман олганда, **Ўзбекистоннинг Жанубий Осиё, Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатлари билан инвестицион ҳамкорлиги ҳозирги вақтда қиймати қарийб 1,9 миллиард. доллар бўлган 60 дан ортиқ лойиҳани қамраб олади.**

Ислом ҳамкорлик ташкилоти (ИХТ) билан ҳамкорлик тўғрисида қисқа тўхталиб ўтмоқчиман. Президент Шавкат Мирзиёев 2016 йил 18-19 октябр кунлари Тошкентда ўтказилган ИХТ Ташқи ишлар вазирлари кенгашининг 43-мажлисида иштирок етди ва Ўзбекистон раислиги даврида Ташкилот билан ҳамкорликнинг устувор йўналишларини белгилаб берди. Шунингдек, 2017 йил 10 сентябр куни Остона (Нур-Султон) шаҳрида ўтказилган ИХТнинг фан ва технологиялар бўйича биринчи саммитида аъзо давлатлар Президентимизнинг илм-фан, маънавият ва маърифатни янада ривожлантириш бўйича амалий ташаббусларини олқишлади.

Инвестиция ва технологияларни жалб этиш, маҳаллий экспортни кенгайтириш, ташқи бозорларда миллий компаниялар брендини илгари суриш, юртимиз иқтисодиётининг рақобатбардошлигини мустаҳкамлаш, туризмни ривожлантириш иқтисодий дипломатиянинг енг асосий вазифасидир. Бугунги кунда ушбу йўналиш иш фаолиятимизнинг ажралмас қисмига айланган.

Сўнгги йилларда Президент Шавкат Мирзиёевнинг топшириқ ва кўрсатмаларига мувофиқ, ягона ташқи сиёсий ва ташқи иқтисодий фаолиятни амалга оширишда ТИВнинг Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги билан ўзаро алоқалари кучайтирилди. Иккала вазирликнинг биргаликдаги ҳаракатларини мувофиқлаштириш учун тегишли тузилмалар ташкил қилинди. Маҳсулот ва хизматлар экспортини диверсификациялаш, республикага инвестициялар ва илғор технологияларни жалб қилиш, сайёҳлар оқимини ошириш мақсадида Вазирлик ва Ўзбекистоннинг хориждаги дипломатик ваколатхоналари иш услуби ва тизимига янги ёндашувлар жорий қилинмоқда.

ТИВ тизимида Иқтисодий дипломатия департаменти ташкил етилиб, у бевосита мамлакатнинг ташқи иқтисодий манфаатларини илгари суриш, хорижий инвестициялар ва молиявий-техник кўмакни жалб этиш, туризм соҳасида халқаро ҳамкорликни ривожлантириш билан шуғулланади.

Халқаро ишбилармон доиралари билан алоқаларни фаоллаштириш, Халқаро валюта жамғармаси, Жаҳон банки, Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Осиё тараққиёт банки, Ислом тараққиёт банки ва бошқа йирик халқаро тузилмалар билан ҳамкорликни жадаллаштириш иқтисодий дипломатиянинг муҳим йўналишларига айланди.

2020 йилнинг биринчи ярмида Ўзбекистон ҳукумати ва компаниялари расмий делегатсияларининг дунёнинг 48 давлатига ташрифлари ташкил этилди. Хорижий давлатларнинг савдо-иқтисодий идоралари раҳбарлари ва вакиллари билан 250 дан ортиқ учрашув ва бизнес-форумлар ўтказилди. Ўзбекистоннинг иқтисодий салоҳиятига бағишланган тақдимот маросимлари уюштирилди.

Ўтган ярим йил ичида республикада қишлоқ хўжалиги, саноат, қурилиш, тиббиёт, фарматсевтика, таълим, маданият ва бошқа тармоқларга 3,154 миллиард. доллар миқдоридаги инвестициялар ва кредитлар жалб этилди ва ўзлаштирилди.

Пандемиянинг салбий оқибатларини камайтириш учун хорижий давлатлардан 11,6 миллион. доллар миқдоридаги инсонпарварлик ёрдами, молиявий-техник кўмак ва грантлар жалб қилинди.

Улардан бири маънавий қадриятлари ва тарихи муштарак бўлган турк дунёси мамлакатлари билан сиёсий, иқтисодий ва маданий-гуманитар соҳалардаги муносабатларимиздир.

Ўзбекистоннинг 2019 йил 15 октябрь куни Туркий тилли давлатлар ҳамкорлик кенгашига (ТДХК, Туркий кенгаш) аъзо бўлиши туркий тсивилизатсиянинг ривожланишида юртимизнинг тарихий роли ҳамда Тошкентнинг кўп томонлама дипломатияси фаоллашуви нуқтаи назаридан муҳим воқеа бўлди.

Ўзбекистон ўтган қисқа даврда Туркий кенгашдаги иштироки доирасида қатор муҳим ташаббусларни амалга оширишга еришди. Хива шаҳри “Туркий дунёнинг маданият пойтахти” деб еълон қилинди, ТДХКнинг СОВИД-19 пандемиясига қарши кураш бўйича мувофиқлаштирувчи гуруҳи ва Транспорт соҳасида ҳамкорлик бўйича Ишчи гуруҳи ташкил қилинди. ТДХК ва ЖССТ ўртасида Меморандум лойиҳаси тайёрланди.

Мамлакатимизнинг Туркий кенгашда иштироки нафақат Марказий Осиё, балки Кавказ ва Европа давлатлари билан савдо-иқтисодий ва инвестициявий алоқаларнинг ривожланиши ва кенгайишига хизмат қилади. Бу билан мазкур минтақалар транспорт-логистика йўналишларини ўзаро боғлаш учун янги истиқболлар яратилмоқда, ҳудудлараро савдони ривожлантириш билан бирга мамлакатларга янги бозорларга чиқиш, транспорт йўлакларини диверсификатсия қилиш имкони яратилмоқда.

Биз, шунингдек, Форс кўрфазидаги араб давлатлари ҳамкорлик кенгашига қатор аъзо давлатлар, хусусан Саудия Арабистони, БАА, Қатар ва Ўмон билан савдо-иқтисодий алоқаларни сезиларли равишда фаоллаштириш ниятидамиз.

Давлатимиз раҳбари кенг маънода мамлакатимиз келажагининг егалари бўлган ёш авлодга улкан еътибор қаратмоқда.

Аҳолисининг ярмидан кўпини ёшлар ташкил этадиган, қайси соҳага тегишли бўлишидан қатъи назар амалга оширилаётган барча ислохотларда ёш авлод, фарзандларимизнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва манфаатларини ҳимоя қилиш Президентимиз томонидан устувор йўналиш етиб белгиланган Ўзбекистон учун бу айниқса муҳимдир.

Жаҳон ҳамжамиятида Ўзбекистон Президентининг ёшларни **ислохотлар ва модернизатсия жараёнларига жалб қилмасдан, давлатларни ривожлантириш ва хусусан инсоният дуч келаётган кўплаб муаммоларни ҳал қилиш мумкин емаслиги** ҳақидаги ғояси кенг еътироф этилди. Тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш, экстремизм ва терроризмга қарши курашиш, иқлим ўзгариши салбий таъсирини камайтириш, пандемия

ва бошқа табиий офатлар билан курашиш шулар жумласидандир. Мухтарам Президентимизнинг сўзлари билан айтганда, ушбу масалаларнинг барчаси “ўзаро келишилган глобал ҳамкорликни ва мавжуд муаммоларни ҳал этиш жараёнларига ёшларни фаол жалб қилишни талаб етмоқда”¹.

Ислом ҳамкорлик ташкилоти ва БМТ доирасида илгари сурилган юқорида зикр қилинган таклифлардан бошлаб, ёшларни тарбиялаш ва уларга таълим бериш масалаларига бевосита алоқадор бўлган бутунги кунда барчага маълум қатор халқаро ташаббуслар Ўзбекистон раҳбарига тегишлидир. Яқинда бўлиб ўтган **“Ёшлар-2020: глобал ҳамжиҳатлик, барқарор тараққиёт ва инсон ҳуқуқлари”** мавзусидаги инсон ҳуқуқлари бўйича Самарқанд онлайн форумини назарда тутмоқдаман. Унда таниқли хорижий олимлар, жамоат арбоблари, БМТ, ЮНЕСКО, Халқаро меҳнат ташкилоти, Халқаро мигратсия ташкилоти, Парламентлараро иттифок, Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти, ШХТ, МДХ, ИХТ вакиллари ва бошқа шерикларимиз иштирок етди.

Кенг доирадаги ушбу форум қатнашчилари Ўзбекистон раҳбарининг 2017 йил БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида илгари сурган **Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенцияни** ишлаб чиқиш ва қабул қилиш тўғрисидаги ташаббусини бир овоздан маъқуллади. Ушбу таклиф, асосан, инсониятнинг ёш авлодни қўллаб-қувватлаш, унинг эркин бўлиши ва барча соҳаларда ўз қобилият ва имкониятларини қонуний рўёбга чиқариши учун шароит яратишга қаратилган.

БМТ, Венетсия комиссияси, ЕХХТ раҳбарлари, халқаро омбудсманлар ва форумнинг бошқа таниқли иштирокчилари таъкидлаганидек, Самарқанд форумининг натижалари “келажак учун ҳуқуқий воситалар”ни ишлаб чиқиш ва илгари суришда ёшларни жалб қилишга ҳамда “барқарор ривожланиш лойиҳаларида улар фаоллигини оширишга қаратилган 2030 йилгача БМТнинг ёшлар стратегияси барқарорлигини таъминлаш”га хизмат қилади.

Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг қабул қилиниши еса ҳозирги замонда ёшларнинг қонуний манфаатларини еътироф этиш ва инобатга олиш, дунёда ёш авлоднинг ҳар томонлама шахсий ва касбий ривожланишига имкон яратади.

Республикамиз раҳбарияти томонидан кадрлар тайёрлашнинг барча тизимини такомиллаштиришга йўналтирилган ва Ўзбекистоннинг дунёдаги енг тараққий етган давлатлар қаторида мустақил изчил ривожланиши учун зарур бўлган катта миқдордаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинганини алоҳида таъкидламоқчиман.

Бу борада асосий еътибор давлатимиз манфаатларини халқаро майдонда фаол ва муваффақиятли илгари сура оладиган халқаро муносабатлар соҳасида ёш мутахассислар ҳамда ўзбек дипломатияси учун профессионал кадрларни тайёрлашга қаратилмоқда.

Ўзбекистоннинг халқаро алоқаларини кенгайтириш, унинг халқаро майдондаги обрў-еътиборини ва ролини мустаҳкамлаш бўйича янги

¹ Комилов А. <https://gk-D0%B0-%D1%83%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D0%BA%D0%B8%D1%81/>

вазифаларни самарали бажара оладиган дипломатик хизмат учун малакали кадрлар тайёрлаш тизимини яратиш чоралари кўрилди.

Жумладан, 2018 йил Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети (ЖИДУ) фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори қабул қилинди.

Бугунги кунда ЖИДУ – халқаро иқтисодиёт, халқаро муносабатлар ва сиёсий фанлар, халқаро ҳуқуқ соҳаларида мутахассислар ва илмий-педагогик кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш соҳасидаги асосий олий таълим муассасаси, таъбир жоиз бўлса, етакчи университет ҳисобланади.

ЖИДУни ўз тизимига олган ташқи сиёсий маҳкама раҳбари сифатида шуни тасдиқлашим мумкинки, кейинги йилларда республиканинг ташқи сиёсий ва ташқи иқтисодий фаолияти соҳасидаги халқаро мутахассисларни тайёрлаш жараёнини сифат жиҳатидан юқори даражага олиб чиқишга еришилди. Бунда, шу жумладан чет ел тажрибасидан фойдаланилди ҳамда университетнинг ўз илмий ва амалий тадқиқотлари янада ривожлантирилди.

Содда қилиб айтганда, университетнинг муносиб профессор-ўқитувчилари таркиби шакллантирилди, мураккаб ташқи сиёсий ва ташқи иқтисодий муаммоларни ҳал қилиш учун зарур бўлган касб малакаси, чуқур билим ва таҳлилий кўникмаларга ега бўлган ўзбек дипломатиясининг ёш билимли кадрлари тарбияланди. Бугунги кунда ЖИДУ битирувчилари Ўзбекистоннинг хорижий давлатлардаги елчилари, республиканинг халқаро ташкилотлардаги вакиллари, ташқи ишлар вазирининг ўринбосарлари сифатида, шунингдек, мамлакатнинг бошқа муҳим вазирлик ва идораларида масъул лавозимларда фаолият юритмоқда.

Биз Ўзбекистон дипломатиясини замонавий талабларга жавоб берадиган, халқаро майдонда Ўзбекистон Республикасининг миллий-давлат манфаатларини масъулиятли ва самарали ҳимоя қиладиган даражада такомиллаштириш бўйича ишларни давом эттирамиз.

3. Марказий Осиёда халқаро ва минтақавий ҳамкорликни, хавфсизликни, барқарорликни ва яхши қўшничиликни мустаҳкамлаш

Президентимиз Шавкат Мирзиёев томонидан БМТ Бош Ассамблеяси 72-сессиясида илгари сурилган ҳамда Марказий Осиёда хавфсизликни таъминлаш, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш ва минтақавий ҳамкорликни мустаҳкамлашга йўналтирилган ташаббусларни амалга ошириш бўйича муҳим амалий қадамлардан бири бўлган мазкур йирик халқаро тадбирда 500 дан ортиқ иштирокчилар, жумладан, Марказий Осиё давлатларининг ташқи сиёсат маҳкамалари раҳбарлари, МДХ, Европа, Осиё ҳамда Америка давлатларининг нуфузли расмий делегатсиялари, БМТ, ЕИ, ЕХХТ, ШХТ, МДХ, ЕТТБ каби 10 дан ортиқ халқаро ташкилотлар раҳбарияти, 100 га яқин таниқли халқаро экспертлар ва етакчи хорижий ОАВ ходимлари, шунингдек, Ўзбекистонда аккредитациядан ўтган дипломатик корпус вакиллари катнашдилар.

Халқаро анжуманда сўзга чиққан Президентимиз Шавкат Мирзиёев ўз маърузасида Марказий Осиёда осойишталик ҳамда барқарор тараққиётга эришиш йўлида амалга оширилаётган фаол ташқи сиёсат, минтақада хавфсизликни таъминлаш борасидаги муҳим вазифалар ҳақида тўхталиб, Марказий Осиё давлатлари ўртасидаги алоқаларни такомиллаштириш ва фаоллаштиришга қаратилган 6 та йўналишдаги устувор вазифаларга алоҳида тўхталиб ўтди. Булар савдо-иқтисодий, транспорт ва транзит-логистика, хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш, давлат чегараларига доир масалаларни якунига етказиш, сув ресурсларидан адолатли фойдаланиш, мамлакатлар, халқларимиз ўртасида маданий-гуманитар алоқалар, дўстлик ва яхши кўшничilik муносабатларини мустаҳкамлаш каби йўналишлардир.

Ушбу йўналишлар ичида, айниқса, Марказий Осиёда тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш билан боғлиқ йўналиш алоҳида аҳамиятга ега. Зеро, Марказий Осиё минтақасида тинч-осойишта, иқтисодий жиҳатдан тараққий топган макон барпо этиш — Ўзбекистон интиладиган энг улут мақсад ва асосий вазифадир.

Таъкидлаш жоизки, Марказий Осиёни тинчлик, осойишталик, барқарор тараққиёт ҳамда яхши кўшничilik ҳудудига айлантириш Ўзбекистон ташқи сиёсатининг устувор йўналиши сифатида белгиланган. Чунончи, мамлакатимиз раҳбари томонидан қабул қилинган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида Ўзбекистоннинг ён-атрофида хавфсизлик, барқарорлик, аҳил кўшничilik муҳитини шакллантириш яқин ва ўрта муддатли стратегияда ташқи сиёсатимизнинг устувор вазифаси сифатида қайд етилган.

Сўнгги йилларда Марказий Осиё минтақаси ўзининг геосиёсий ва геостратегик аҳамияти, катта миқдордаги минерал ва хом-ашё ресурслари туфайли халқаро майдонда жиддий еътибор объектига айланиб бормоқда. Дунёнинг йирик давлатларининг ушбу минтақадаги стратегик манфаатлари, афсуски, ҳамиша бир-бирига мос тушаётгани йўқ. Аксинча, аксарият ҳолатларда ушбу манфаатларнинг ўзаро тўқнашуви содир бўлмоқда. Салкам 40 йилдан бери Афғонистонда давом етаётган кескинлик ва қарама-қаршилик фикримизнинг яққол далилидир.

Президентимизнинг маърузасида минтақада тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш, митақавий ҳамкорликни чуқурлаштириш бўйича Ўзбекистоннинг қатор таклиф ва ташаббуслари янгради. Айниқса, бугунги кунда минтақанинг барча мамлакатларини ташвишга солаётган терроризм, диний экстремизм, трансмиллий жиноятчилик ва наркотрафик таҳдидларига қарши самарали курашни фақат биргаликда, минтақа мамлакатлари ўртасидаги амалий ҳамкорлик механизмлари доирасида таъминлаш зарурлиги қайд этилди. “Хавфсизликка таҳдидларни “ўзиники ва ўзгаларники” деб ажратишдан воз кечиш, “яхлит хавфсизлик” тамойилига амалда риоя қилиш зарур” – деб қатъий фикр билдирди Президентимиз. Шу нуқтаи назардан, мамлакатимиз раҳбари хавфсизлик масалаларининг ечими бўйича, энг аввало, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти доирасида,

шунингдек, МДХ, ШХТ, ЕХХТ ва бошқа нуфузли халқаро ҳамда минтақавий тузилмалар механизмлари доирасида ўзаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш зарурлигини қайд етди.

Маълумки, Президентимиз жорий йилнинг сентябрь ойида БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида нутқ сўзлаб, ўз маърузасида Афғонистонда тинчликка эришишнинг ягона йўли — марказий ҳукумат ва асосий сиёсий кучлар ўртасида тўғридан-тўғри мулоқот олиб бориш еканлигини, афғон халқи ўз тақдирини ўзи мустақил ҳал қилишга ҳақли еканлигини алоҳида таъкидлаган еди.

Самарқанддаги анжуманда ҳам мамлакатимиз раҳбари Афғонистон масаласига доир Ўзбекистоннинг позитсиясини яна бир бор еълон қилиб, бугунги кунда Марказий Осиёда барқарор ва изчил тараққиётнинг истиқболлари қўшни Афғонистонда тинчлик ўрнатиш билан чамбарчас боғлиқлигини қайд етди. Бу борада биринчи галдаги вазифа — Афғонистоннинг минтақавий иқтисодий жараёнларга қўшилишига ҳар томонлама кўмаклашишдан иборатдир.

Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон қатор йиллардан буён Афғонистонда иқтисодий-ижтимоий инфратузилмани яхшилашга ҳар томонлама кўмак бериб келмоқда. Мамлакатимиз бундан кейин ҳам жафокаш афғон халқининг қаддини тиклаш, қўшни мамлакатнинг транспорт ва энергетик инфратузилмасини ривожлантириш, миллий кадрлар тайёрлаш жараёнларида фаол иштирок етади.

Президентимизнинг маърузада илгари сурилган прогрессив ва ўта дадил фикрларини умумлаштирган ҳолда қуйидаги хулосага келиш мумкин: Марказий Осиёдаги хавфсизлик билан боғлиқ муаммолар яхлит ва бўлинмасдир, уни таъминлаш фақат айрим давлатларнинг индивидуал вазифаси емас, балки ҳамманинг умумий вазифаси ҳисобланади. Бошқача қилиб айтганда, минтақавий хавфсизлик Марказий Осиёдаги ҳар бир давлатнинг алоҳида саъй-ҳаракатлари евазига емас, балки минтақа мамлакатларининг бир ёқадан бош чиқариб, ўзаро ҳаракат қилиши ва халқаро ҳамжамият билан узвий ҳамкорлик қилиши орқалигина таъминланиши мумкин.

Умуман олганда, Самарқандда бўлиб ўтган нуфузли халқаро анжуман Марказий Осиё давлатларининг барқарор ривожланиши, минтақавий кўплаб жиддий масалаларнинг ҳал қилиниши, жумладан, Афғонистондаги вазиятни тинч йўл билан тартибга солиш учун янги имкониятлар ешигини очади. Халқаро анжуманнинг амалий натижаларидан бири сифатида Марказий Осиё мамлакатлари ташқи ишлар вазирлари томонидан 2018-2019 йилларда Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон ташқи ишлар вазирликлари ўртасида ҳамкорлик дастури имзоланиши ташқи сиёсат маҳкамаларининг кўп томонлама ҳамкорлиги учун асос бўлиб хизмат қилади.

Конферентсия иштирокчилари Президентимизнинг БМТ Бош Ассамблеясига Марказий Осиё минтақасида тинчлик, хавфсизлик ва барқарор ижтимоий-иқтисодий тараққиётни таъминлаш бўйича минтақавий

ҳамда халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлашга доир махсус резолютсия қабул қилиш тўғрисидаги таклифини қўллаб-қувватладилар.

Халқаро конференция сўнггида Марказий Осиё халқларини ўйлантираётган асосий масалалар ўз ифодасини топган якуний ҳужжат — коммюнике қабул қилинди. Мазкур коммюникеда конференция иштирокчилари томонидан билдирилган принципиал фикр-мулоҳазалар ўз ифодасини топди. Шу билан бирга, минтақада сиёсий ишонч даражасининг мустаҳкамланаётгани, давлатлараро муносабатлардаги ижобий ўзгаришлар, “Марказий Осиё – бизнинг умумий уйимиз” ғояси ҳам коммюникеда ўз аксини топди.

Ишончимиз комилки, Самарқанд шаҳрида бўлиб ўтган мазкур халқаро анжуман Ўзбекистоннинг Марказий Осиёдаги қўшни мамлакатлар билан ўзаро манфаатли ҳамкорлигини янги босқичга олиб чиқишга, минтақадаги мавжуд муаммоларни ҳал этиш бўйича БМТ ва бошқа нуфузли халқаро ташкилотлар билан амалий мулоқотни мустаҳкамлашга ҳамда мамлакатимизнинг халқаро майдондаги ўрни ва ролини янада кучайтиришга хизмат қилади¹.

2.1. Хорижий мамлакатлар билан ҳамкорликни янги босқичга олиб чиқиш.

2020 йилнинг биринчи ярим йиллигида Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсий фаолиятида ҳам бир қатор самарали чора-тадбирлар ва саъй-ҳаракатлар амалга оширилди.

Жумладан, 2020 йилнинг 19-20 февраль кунлари **Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев** **Туркия Республикаси Президенти Ражаб Тоййиб Ердуғаннинг таклифига биноан, расмий ташриф билан ушбу мамлакатда бўлди.** Ташриф доирасида икки давлат раҳбарлари ўртасида тор доирада музокара бўлиб ўтди. Унда **сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва савдо-инвеститсиявий ҳамкорликни ривожлантириш истиқболлари** муҳокама қилинди. Шунингдек, Президентлар раислигида Олий даражадаги **стратегик ҳамкорлик кенгашининг биринчи йиғилиши бўлиб ўтди.** Стратегик ҳамкорлик кенгашининг биринчи йиғилиши натижалари тўғрисида қўшма баёнот, шунингдек, иқтисодиёт, савдо, технологиялар соҳасига оид ҳужжатлар имзоланди.

Бундан ташқари, 2020 йилнинг 23 июнь куни Ўзбекистон Республикаси Ш.Мирзиёев Иккинчи жаҳон урушида еришилган ғалабанинг 75 йиллиги муносабати билан бўлиб ўтган ғалаба парадида иштирок этиш учун Россия Федератсияси пойтахти Москва шаҳрига ташриф буюрди. Ташриф доирасида **Президент Ш.Мирзиёев Россия Федератсияси Президенти В.Путин билан учрашув ўтказди.** Учрашув давомида сиёсий, иқтисодий, хавфсизлик

¹ Жўраев Қ. <http://www.adolatgzt.uz/policy/munosabat1/4909>

ва маданий соҳаларда биргаликда олиб борилаётган ишларга тўхталинилиб, ушбу соҳаларда бугунги кунга қадар еришилган ютуқлар таъкидлаб ўтилди. Шунингдек, Президент В.Путин ўзбек халқининг Иккинчи жаҳон урушидаги ғалабага қўшган улкан ҳиссасини алоҳида таъкидлаб ўтди.

Марказий Осиё мамлакатлари билан қўшничилик алоқаларини ҳамда барча соҳалардаги ҳамкорликни янги босқичга олиб чиқиш соҳасида ҳам самарали саъй-ҳаракатлар амалга оширилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан **“Марказий Осиё мамлакатлари билан минтақавий ҳамкорлик доирасида туризмнинг ҳар хил турларини ривожлантириш бўйича чора-тадбирлар дастури”** тасдиқланди.

Қолаверса, жорий йилнинг биринчи ярим йиллигида **хорижий меҳмонларнинг 10 та қабули амалга оширилди**. Пандемия шароитида **20 дан ортиқ** олий даражадаги онлайн-мулоқот ташкиллаштирилди (*Марказий Осиё мамлакатлари, Россия, Хитой, Туркия, Корея Республикаси, Афғонистон, Абу Дабӣ Амирлиги, Ерон давлатлари раҳбарлари ҳамда Венгрия бош вазир, Европа Кенгаши Президенти, Беларусь Президенти билан мулоқотлар*).

Ўзбекистон манфаатларини илгари суришга қаратилган **80 дан ортиқ юқори даражадаги ҳамда идоралараро ташриф ва учрашувлар, онлайн-мулоқотлар ташкиллаштирилди**. Уларда халқаро ва минтақавий аҳамиятга молик долзарб масалалар, кўп қиррали ҳамкорлик, аввало, савдо-иқтисодий, инвестиция, энергетика, транспорт-коммуникация, маданий-гуманитар соҳалар, таълим ва бошқа устувор йўналишлардаги ҳамкорлик масалалари муҳокама этилди.

Мамлакат ташқи сиёсатига оид муҳим вазифаларни ҳал қилишда парламент дипломатиясининг роли ҳамда халқаро ва минтақавий ташкилотлар билан ҳамкорлик кучайтирилди. Ҳисобот даврида **парламентлар ҳамда халқаро ташкилотлар даражасидаги жами 48 та ташриф ва учрашувлар, онлайн-мулоқотлар ташкиллаштирилди**.

Ўзбекистонни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси ва тегишли Давлат дастурида белгиланган вазифаларни бажариш мақсадида Ўзбекистон ҳукумати расмийлари ва ташкилотлари делегатсияларининг **48 та хорижий давлатга ташрифи ташкиллаштирилди**. Улар доирасида ҳамда Ўзбекистон ваколатхоналарининг кундалик фаолияти мобайнида тегишли савдо-сотиқ, иқтисодий идоралар раҳбарлари ва вакиллари билан **252 дан зиёд учрашув ва махсус аҳамиятга ега бўлган сармоявий тадбирлар, бизнес-форумлар, Ўзбекистоннинг иқтисодий салоҳияти тақдимотлари** уюштирилди.

Шунингдек, вазирлик даражасидаги делегатсияларнинг **15 дан ортиқ** хорижий давлатнинг иқтисодий ва савдо вазирлик ҳамда мутасадди ташкилотлари вакиллари билан учрашувлари уюштирилди.

Хорижий давлатлар билан сиёсий, иқтисодий ва маданий-гуманитар соҳаларда ҳамкорликни янада ривожлантириш мақсадида бугунга қадар **130 дан ортиқ “Йўл харитаси” тасдиқланиб, амалга оширилмоқда.** Қишлоқ хўжалиги, саноат, коммунал хизматлар, қурилиш, тиббиёт, фарматсевтика, таълим, маданият ва бошқа соҳаларда **635 та инвестицион лойиҳа бўйича 945,4 млн. АҚШ доллари миқдорида сармоялар** ўзлаштирилди.

Коронавирус пандемиясига қарши кураш, унинг мамлакатимиз ҳудудида кенг тарқалишини олдини олиш ҳамда унинг мамлакат иқтисодиётига салбий таъсирини камайтириш мақсадида **57 та лойиҳа асосида Ўзбекистонга Буюк Британия, Германия, Италия, ХХР, Сингапур, Украина каби мамлакатлардан асбоб-ускуналар келтирилди.** Келтирилган юклар таркибида юқори технологияли тиббиёт жиҳозлари, замонавий шприцли насослар, антисептик воситалар, автомат механизмли тиббий каравот ва кўп функцияли кўрпалар, ИВЛ аппарати, тиббий ниқоблар, ҳимоя халатлари ва ҳимоя кўзойнаги, дори-дармонлар ҳамда ПТСР диагностика тест тизимлари мавжуд.

Шу билан бирга, **9 та мамлакатга Ўзбекистоннинг гуманитар юклари** етказилди (*Озарбайжон, Беларусь, РФ, ХХР, Ерон, Венгрия, Қирғизистон, Тожикистон, Афғонистон*). Ўзбекистондан бошқа мамлакатларга юборилган юклар тиббий воситалар ва озиқ-овқат маҳсулотларидан иборат бўлиб, уларнинг орасида мобиль тиббий контейнерлар, ҳимоя комбинезонлари, тиббий ниқоблар, тиббий дока, кўзойнақлар, суюқ натрий гипохлорид, респиратор, стерил тиббий кўлқоплар, пирометрлар, ҳамда ун, турли хил озиқ-овқат маҳсулотлари ва бошқа маҳсулотлар мавжуд.

Халқаро нуфузли рейтингларда мамлакатнинг ўрнини яхшилаш, унинг халқаро майдондаги имижини юқори даражаларга кўтариш ҳамда мамлакатни хорижий инвесторлар учун жозибадор сармоявий маконга айлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг **халқаро рейтинг ва индекслардаги ўрнини яхшилаш** ҳамда давлат органлари ва ташкилотларида улар билан тизимли ишлашнинг янги механизмини жорий қилиш тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди.

2.2. Нуфузли халқаро ташкилотлар доирасида кўп томонлама ҳамкорликни жадаллаштириш.

Европа Иттифоқи билан алоқаларни ривожлантириш ва ҳамкорликни янги босқичга олиб чиқиш мақсадида Марказий Осиё бўйича **Европа**

Иттифоқининг янгиланган Стратегиясини амалга оширишда Ўзбекистоннинг фаол иштирокини таъминлаш бўйича чора-тадбирлар дастури тасдиқланди.

Ўзбекистон ва Европа Иттифоқи ўртасидаги кенгайтирилган шериклик ва ҳамкорлик шартномасининг савдо қисмини муҳокама қилиш бўйича навбатдаги музокаралар даврасини ташкил этиш масаласини тезлаштириш юзасидан чора-тадбирлар дастури тасдиқланди.

2020 йилнинг 11 май куни бўлиб ўтган Олий Мажлис Сенатининг тўртинчи ялпи мажлисида **Ўзбекистоннинг Евроосиё иқтисодий иттифоқида кузатувчи давлат мақомида иштирок этиш таклифи мақулланди** ҳамда мазкур масала бўйича Сенатнинг тегишли қарори қабул қилинди. Агарда Ўзбекистон Иттифоққа кузатувчи сифатида қўшилса унда иттифоқ органлари йиғилишларида иштирок этиш ва қабул қилинган қарорлар билан танишиш ҳуқуқига ега бўлади. Таъкидлаш жоизки ушбу ташкилот билан ҳамкорлик ташқи савдо ҳажмининг ўсиши, мамлакатимизда йирик инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш, ҳудудий кластерлар, саноат ва савдо зоналарини ташкил этишда минтақалараро алоқаларни ривожлантириш имкониятларини янада кенгайтиради.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ташаббуси билан мамлакат ўз тарихида биринчи марта **2020 йилда Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги раислигини қабул қилди**. Кўп томонлама ҳамкорликни изчил кенгайтириш ва самарадорлигини ошириш раислиқнинг асосий устувор йўналиши сифатида белгиланди.

Шу муносабат билан, 12 май куни Ўзбекистон Республикаси ташаббуси билан видеоконферентсалоқа режимида МДХ иштирокчи давлатлари **Ташқи ишлар вазирлари кенгашининг мажлиси** бўлиб ўтди. Мажлисида транспорт, таълим, туризм, жисмоний тарбия ва спорт соҳаларидаги ҳамкорликни янада ривожлантиришга қаратилган ҳужжатлар кўриб чиқилди ва маъқулланди.

2020 йилнинг 3 апрель куни **Ўзбекистон Республикасининг Женевадаги БМТ ваколатхонаси ва бошқа халқаро ташкилотлардаги доимий ваколатхоналари Жаҳон савдо ташкилоти (ЖСТ) вакиллари билан Ўзбекистоннинг ушбу ташкилотга кириш масалаларини муҳокама қилиш учун видеоконферентсия ўтказди**. Видеоконферентсия чоғида ЖСТ котибияти билан ўзаро ҳамкорлик масалалари ҳамда Ўзбекистоннинг ЖСТга кириши бўйича ишчи гуруҳининг навбатдаги йиғилишига тайёргарлик жараёни муҳокама қилинди.

Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 28 майдаги «Жаҳон савдо ташкилоти билан ишлаш бўйича идоралараро комиссия тўғрисидаги низомни тасдиқлаш

ҳақида»ги 339-сонли қарори қабул қилинди. Қарор билан **Жаҳон савдо ташкилоти билан ишлаш бўйича Идоралараро комиссия** тузилди.

Мазкур комиссия Ўзбекистоннинг ЖСТга аъзо бўлиши бўйича ишларни мувофиқлаштирувчи ва йўналишларни белгилайдиган коллегиял орган ҳисобланади. Низом билан Идоралараро комиссиянинг вазифалари ва функциялари, таркиби, фаолиятини ташкил этиш ва ишлаш тартиби белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги давлатлари **Саноат хавфсизлиги кенгашининг тўлақонли аъзосига айланди.** МДХ давлатларининг саноат хавфсизлиги кенгаши тармоқлараро ҳамкорлик органи бўлиб, хавфли ишлаб чиқариш объектларида содир бўлиши мумкин бўлган авария ҳамда бахтсиз ҳодисаларнинг олдини олиш ҳаракатларини мувофиқлаштиришни амалга оширади.

Ўзбекистон Халқаро хусусий ҳуқуқ бўйича **Ҳаага конференцияси Уставини ратификация** қилди. Халқаро хусусий ҳуқуқ бўйича Ҳаага конференцияси халқаро ҳукуматлараро ташкилот бўлиб, 1893 йилда ташкил етилган. Ҳаага конференциясига аъзолик **Ўзбекистонда қабул қилинаётган қонунларни халқаро қонунларга унификация қилишга** ёрдам беради. Шунингдек, мамлакатнинг халқаро майдондаги имижини яхшилаш, жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашувда муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон ЮНЕСКОнинг **Маданий ифода**ларнинг турли хил шакллари **ни муҳофаза қилиш ва қўллаб-қувватлаш тўғрисидаги конвенцияси** иштирокчисига айланди. Конвенциянинг асосий мақсади – маданий ўзини ифодалашнинг турли хил шакллари **ни ҳимоя қилиш ва рағбатлантириш, ушбу соҳада халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш йўли билан турли маданиятларнинг ўзаро эркин алоқа қилиши ва ривожланиши учун шарт-шароитлар яратишдан иборат.**

2.3. Давлат чегарасини делимитация ва демаркация қилиш масалаларини ҳал этиш.

Ҳаракатлар стратегиясининг бешинчи йўналишида назарда тутилган давлат чегарасини қўшни давлатлар билан ҳамкорликда муваффақиятли делимитация ва демаркация қилишда ҳам жорий йилнинг биринчи ярим йиллигида самарали чора-тадбирлар амалга оширилди. Жумладан, 2020 йилнинг 7 январь куни Тошкент шаҳрида Ўзбекистон Республикаси ва Тожикистон Республикаси **Қўшма демаркация комиссиясининг биринчи йиғилиши** бўлиб ўтди. Йиғилишда Ўзбекистон - Тожикистон давлат чегарасини демаркация қилиш учун асос бўладиган норматив-ҳуқуқий ва техник ҳужжатлар тасдиқланди.

17-21 феврал кунлари еса Олмаота шаҳрида Қўшма демаркация комиссиясида Ўзбекистон Республикаси ва Қозоғистон Республикаси

хукуматлари делегатсияларининг навбатдаги йиғилиши бўлиб ўтди. Йиғилишда Ўзбекистон Республикасининг Навоий вилояти ва Қозоғистон Республикасининг Қизилўрда ва Туркистон вилоятлари чегаралари туташган участкада давлатлараро чегарани демаркатсия қилишнинг якуний ҳужжатлари лойиҳалари тайёрланди¹.

АҚШ ва Марказий Осиё ҳамкорлиги

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2020 йил 3 февраль куни мамлакатимизда расмий ташриф билан бўлиб турган Америка Қўшма Штатлари Давлат котиби Майкл Ричард Помпеони қабул қилди.

Президент Шавкат Мирзиёев кейинги йилларда барқарор, тизимли тус олган ва ўзаро ишончга асосланган кўп қиррали Ўзбекистон-АҚШ муносабатлари изчил ривожланиб бораётганини катта мамнуният билан қайд этди.

2018 йил май ойида АҚШга амалга оширилган, мамлакатларимиз ўртасидаги стратегик шерикликнинг янги даврини бошлаб берган олий даражадаги тарихий ташриф чоғида еришилган келишувларни амалга ошириш доирасида ўзаро алмашинувлар фаоллашгани алоҳида таъкидланди.

Конструктив, шу жумладан минтақавий ва халқаро аҳамиятга молик масалалар бўйича сиёсий мулоқот йўлга қўйилди. Савдо-иқтисодий, инвестициявий, технологик, молиявий, аграр, энергетик, таълим, ҳуқуқни ҳимоя қилиш ва маданий-гуманитар соҳалардаги ҳамкорлик кенгаймоқда.

Кейинги бир неча йил давомида товар айирбошлаш ҳажми икки баробар кўпайди. АҚШнинг етакчи компаниялари иштирокида мамлакатимиз иқтисодиётининг турли тармоқларида истиқболли лойиҳалар амалга оширилмоқда. Америка инвестицияларининг умумий ҳажми 1 миллиард доллардан ошди.

Жорий ўқув йилидан бошлаб мамлакатимизда Вебстер университетининг филиали ўз ишини бошлади.

АҚШ Давлат котиби, ўз навбатида, кўрсатилган самимий қабул учун Президентимизга дилдан миннатдорлик билдирди ҳамда Президент Дональд Трампнинг саломи ва енг езгу тилаklarини етказди.

АҚШ томони Ўзбекистоннинг мустақиллиги, суверенитети ва ҳудудий яхлитлигини доимо қўллаб-қувватлашда қатъий эканини яна бир бор тасдиқлади.

Майкл Помпео Ўзбекистон Президенти томонидан мамлакатда олиб борилаётган демократик янгиланишлар ва иқтисодий ислохотларнинг натижадорлигини юксак баҳолади.

Давлат департаменти раҳбари, шунингдек, Ўзбекистоннинг барқарор тараққиёти икки томонлама муносабатларни мустаҳкамлаш учун мустаҳкам асос яратаётганини таъкидлади.

Учрашувда минтақавий аҳамиятга молик масалаларга алоҳида еътибор қаратилди. Давлат котиби Тошкентда Марказий Осиё ва АҚШ ташқи ишлар

¹ <https://strategy.uz/index.php?news=1041&lang=uz2>

вазирларининг навбатдаги учрашуви муваффақиятли ташкил етилгани ва ўтказилгани билан табриклади.

Янги Ўзбекистон раҳбарининг сиёсати туфайли минтақада ишонч, шериклик ва яхши қўшничилик муҳитини шакллантиришда катта натижаларга еришилгани таъкидланди. Ўтган йил ноябрь ойида пойтахтимизда ўтган Марказий Осиё давлатлар раҳбарлари иккинчи Маслаҳат учрашувининг самарали натижалари алоҳида қайд этилди.

Иқтисодиёт соҳасида АҚШ етакчи компанияларининг Ўзбекистон бозоридаги иштирокини кенгайтиришни ўзаро қўллаб-қувватлаш юзасидан аниқ келишувларга еришилди.

Майкл Помпео бугунги кунда мамлакатимизда савдо-иқтисодий ҳамкорлик кўламини бир неча ўн карра ошириш имконини берадиган бизнес ташаббуслари учун кенг имкониятлар мавжуд эканини таъкидлади.

Бундан ташқари, АҚШ мамлакатимизнинг Жаҳон савдо ташкилотига кириш жараёнини жадаллаштиришга ҳар томонлама кўмаклашиши таъкидланди.

Инсон салоҳиятини ривожлантириш, жумладан, фуқаролик жамияти ривожини қўллаб-қувватлаш, инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, ижтимоий дастурларни амалга оширишда конструктив ҳамкорликни янада ривожлантириш масалалари муҳокама қилинди.

Афғонистонда тинчликни ўрнатиш, шунингдек, ушбу мамлакатни Марказий Осиёдаги минтақавий ҳамкорликка жалб қилиш масалалари юзасидан батафсил фикр алмашилди.

Майкл Помпео Ўзбекистоннинг тинчлик ва барқарорликка эришиш, Афғонистонни ижтимоий-иқтисодий тиклашга доир аниқ инфратузилма лойиҳаларини илгари суришга қаратилган фаол саъй-ҳаракатларини қўллаб-қувватлади.

Учрашув сўнгида Ўзбекистон Республикаси ва Америка Қўшма Штатлари ўртасидаги стратегик шериклик ва амалий ҳамкорлик муносабатларини ҳар томонлама мустаҳкамлашга икки томоннинг интилиши қатъий экани таъкидланди.

АҚШ Марказий Осиёга ҳарбий ташкилот тузишни таклиф етмаган

Америка Қўшма Штатларининг Ўзбекистондаги елчиси Даниел Розенблумнинг айтишича, АҚШ давлат котиби Майкл Помпеонинг минтақа давлатлари билан ҳарбий ташкилот тузиш таклифини илгари сургани ҳақиқатга мос емас. Бу ҳақда «Газета.уз» хабар берди¹.

29 январь — 4 февраль кунлари Майкл Помпео Евросиё давлатларига сафари давомида Қозоғистон ва Ўзбекистонга ҳам ташриф буюрди. Давлат котиби Тошкентда Марказий Осиё мамлакатлари ташқи сиёсий маҳкамалари раҳбарлари билан «С5 + 1» форматидаги учрашувда мулоқот қилди.

Помпео ташрифи пайти русийзабон нашрларда АҚШ минтақа давлатларига ҳарбий ташкилоти тузиш, Коллектив хавфсизлик шартномаси ташкилотига ўхшаш тузилмага бирлашишни таклиф этиши ҳақида ёзганди.

¹ <https://www.gazeta.uz/2020/20/06/no-ally/>

6 февраль куни АҚШнинг Ўзбекистондаги елчихонасида ўтган матбуот анжуманида елчи Даниел Розенблум юқоридаги хабарни инкор етди.

«Бундай таклиф ҳам, ғоя ҳам бўлмаган. Коллектив хавфсизлик шартномаси ташкилотига монанд уюшма яратиш ҳақида гап йўқ. Бу матбуотда қандай пайдо бўлгани ҳақида тасаввурга ҳам ега емасман», — деди елчи.

«Коммерсантъ» нашри Майкл Помпео минтақа билан ҳарбий ташкилот тузишга интилиши ҳақида ёзганди¹. Шунингдек, расмий Москва Ўзбекистоннинг Россия иштирокидаги ҳарбий ташкилотга қайтишидан умидворлиги билдирилган.

1992 йили «Тошкент пакти» сифатида ташкил топган Коллектив хавфсизлик шартномаси ташкилотига Марказий Осиёда Туркменистон ва Ўзбекистондан ташқари барча давлатлар аъзо ҳисобланади. Расмий Тошкент ташкилот доирасидаги фаолиятини 2012 йилда тўхтатган.

“С5 +...” Марказий Осиёнинг дунё геосиёсий харитасига қайтиш формуласи

2 йил олдин, 2018 йил март ойида Остона шаҳрида (ҳозирги Нурсултон) Марказий Осиё давлат бошлиқларининг биринчи маслаҳати учрашуви бўлиб ўтган еди. У Марказий Осиё мамлакатлари ўртасидаги муносабатларнинг узок давр мобайнидаги турғунлигига барҳам бериб, минтақавий ҳамкорликни кун тартибига қайтарди. Бироқ минтақавий мулоқотни қайта бошлашга интилиш ҳозирча ҳеч қандай амалий натижа бергани йўқ. Давлат раҳбарларининг илк учрашувидан сўнг орадан ўтган икки йил мобайнида минтақа мамлакатлари “бешлик” форматида ҳаракат қилиш ва фикрлашни ўрганмади, икки томонлама муносабатлар афзаллигича қолаверди.

Марказий Осиё мамлакатлари мустақилликка еришгандан сўнг орадан ўтган узок давр мобайнида улар интегратсияси деярли расмийлаштириладиган иборат бўлиб, ягона бозор, божхона иттифоқи ва ягона валютанинг шаклланиш жараёни еса декларатив бўлиб қолаётган еди. Минтақада етакчилик учун рақобатнинг кучайиб боргани миллий идентитетни шакллантириш мақсадида умумий тарихни ўз миллатини устун қўйган ҳолда талқин қилиш, мамлакатлар ислохотлар жараёнини синхронлаштириш ўрнига турли ислохот моделларини танлаши уларни бир-биридан тобора узоклаштира бошлади ва минтақавий ҳамкорликни кун тартибидан четга суриб қўйди. Қайд этиш жоизки, интегратсия жараёни “Туркистон – умумий уйимиз” шиори остида амалга оширила бошлаган еди. Бу минтақада ташкил топган чегаралардан емас, аксинча, XX аср бошларидаги ҳали миллий миллий-ҳудудий чегаралар тортилмасидан бурунги даврдан келиб чиқиб қилинган иш еди.

Интегратсия билан боғлиқ воқеаларнинг ривожига минтақага ташқи акторлар – ўйинчиларнинг еътибори ошиши рол ўйнади. Масалан, Россия минтақага яқин хориж/постсовет маконининг бир бўлаги деб қараган ва бу

¹ <https://www.kommersant.ru/doc/4241536>

ерда ўз таъсирини тиклашга уринаётган еди. АҚШ узоқ йиллар мобайнида Афғонистонни минтақанинг бир қисми деб ҳисобловчи “Катта Марказий Осиё” контсептсиясини ва “Жанубий ва Марказий Осиё” контсептсиясини илгари суриб келди. Хитой еса икки томонлама муносабатлар ўрнатишни афзал билди, минтақавий ёндашувни ишлаб чиқишга унчалик қизиқиш билдирмади. Марказий Осиёдаги бешта давлатни бирлаштирувчи минтақавий тузилма йўқлиги сабаб ушбу жуғрофий маконда турли интегратсия ва мулоқот платформаларининг турли-туман мозаикаси шаклланди.

Регионализм ғояси қайта тикланишига кўп жиҳатдан 2016 йили Ўзбекистонда ҳокимият алмашгани сабаб бўлди. Янги раҳбарият кўшни давлатлар билан муносабатларни тафтиш қилишга қарор қилди. Шавкат Мирзиёев президентлигининг дастлабки йилида Туркменистон, Қозоғистон ва Қирғизистонга сафар қилгани бежиз емас. Боз устига, Тошкент минтақавий мулоқот форматини жонлантиришни таклиф қилди.

Кун тартибида минтақада ўзаро ишончни тиклаш вазифаси пайдо бўлди, давлат раҳбарлари еса ҳамкорликнинг фойдаланилмай ётган потентсиали, ўзаро маносабатлардаги муаммоли жиҳатларни тартибга солишга тайёр экани хусусида гапира бошлади. Ҳам давлат раҳбарлари, ҳам вазирликлар ва идоралар ўртасидаги икки томонлама учрашувлар тез-тез ўтказиладиган бўлди. Халқаро саммитлар вақтида сахна орти учрашувларини ўтказиш қизик тамойилга айланди. 2017 йил Ар-Риёз шаҳрида бўлиб ўтган араб ва мусулмон мамлакатлари саммити чоғида Емомали Раҳмон, Шавкат Мирзиёев ва Нурсултон Назарбоевнинг диванда ўтириб суҳбатлашаётгани акс етган суратлар маълум вақт мобайнида ҳамкорлик янги даврнинг бош рамзига айланган еди.

Икки томонлама муносабатларни изга солиш жараёни қотиб қолган нуқтасидан силжиди. Томонлар чегара масаласида фикр алмашишга ундай бошлашди. Хусусан, Ўзбекистон ва Қирғизистон ҳамда Ўзбекистон ва Тожикистон ўртасидаги чегараларни демаркатсия қилиш масалаларида анча-мунча олға қадам қўйишга еришилди. Музокаралар вақтида илгари таққда бўлган ҳудудларни алмашиш ғояси муҳокама етиладиган бўлди. Марказий Осиё республикалари табиий ресурслардан биргаликда фойдаланиш муаммосига ҳам еътибор қарата бошлади. Масалан, Тошкент Қирғизистон ва Тожикистондаги ГЭСлар қурилишига бўлган позитсиясини юмшатди ва ушбу лойиҳаларда иштирок этиши мумкинлиги тўғрисида баёнот ҳам берди. Бундан ташқари, минтақа мамлакатлари енергетика, транспорт ва логистика соҳаларида биргаликдаги инфратузилмаларни яратиш имконияти ҳақида гап очмоқда. Минтақавий алоқаларни жонлантириш ҳақидаги гап-сўзларга савдо-сотиқ соҳасидаги муносабатлар жавобини узоқ куттирмади. Масалан, 2018 йилда минтақа мамлакатлари ўртасидаги товар айирбошлаш ҳажми бир йил ичида 35 фоиз ўсиб, 12,2 миллиард АҚШ долларини ташкил етди.

Ушбу даврнинг енг асосий воқеаси 2018 йил мартида Қозоғистонда бўлиб ўтган Марказий Осиё мамлакатлари раҳбарларининг учрашуви ва бундай масалаҳатлашувларни ҳар йили ўтказиш тўғрисида қабул қилган

қарори бўлди. Айни учрашувнинг еътиборга молик жихати у тор Марказий Осиё доирасида ташқи иштирокчиларсиз бўлиб ўтгани бўлди. Бундан ташқари, мамлакатлар етакчилари расмий интегратсия йўлини такрорлаш, қандайдир устмиллий институтлар барпо этиш нияти йўқлигини қатъий билдириб, маслаҳатлашув форматини афзал билишини қайд етди.

Минтақавий интегратсияни қайта ишга тушириш ғоясига АҚШ 2015 йилдаёқ илгари сурган “C5+1” мулоқот платформаси ҳамда Европа Иттифоқининг Марказий Осиё бўйича ўтган йили қабул қилган стратегияси жуда мос тушади. Вашингтон ва Брюссел бутун бошли минтақа билан ҳамкорликни йўлга қўйиш орқали ўз минтақавий сиёсатини мустақамлаш учун қўшимча имкониятга ега бўлди. Шунча йиллар давомида тобора сўлиб борган “Марказий Осиё + Япония” мулоқот платформаси ҳам янги маромда ишлай бошлади. Бундай форматга Ҳиндистон билан Хитой ҳам қизиқиши борлигини маълум қилди. “Ҳиндистон – Марказий Осиё” мулоқот платформасининг илк учрашуви 2019 йил апрелида Самарқандда бўлиб ўтган еди. 2020 йил 16 июлида еса “Хитой – Марказий Осиё” ТИВ раҳбарларининг илк учрашуви видеоконферентсия форматида ўтказилди.

Минтақа интегратсиясининг янги ва ески муаммолари

Бироқ яхши қўшничиликнинг илк қувончли аломатлари пайдо бўлиши биланоқ минтақа мамлакатлари дастлабки муаммоларга дуч келди. Минтақани неча ўн йиллик бўлтакланишдан кейин жуғрофий сиёсат субъекти сифатида тиклаш унчалик ҳам осон иш емаслиги кўзга ташланиб қолди. Марказий Осиё микёсида фикрлаш ва бешлик форматида ишлаш кўникмаси йўқлиги ҳамкорлик самарадорлигига путур етказмоқда. Марказий Осиё республикалари яқинда бир командада ўйнай бошлаган, аммо майдонда бир-бирини тушуниб ўйнай олмасдан муаммоларга дуч келаётган футбол жамоасини есга солади.

Минтақа мамлакатларига ҳали ҳам икки томонлама форматда мулоқот қилиш қулайроқ. Бундай формат афзал кўрилатганининг сабаби шуки, барча мамлакатларга давлат бошқарувининг вертикал ва муайян шахсга боғлиқ тизими хос бўлиб, мулоқот формати давлат раҳбарлари ўртасидаги шахсий муносабатларга боғлиқ бўлиб қолмоқда. Лекин тарих шундан далолат берадики, бу Марказий Осиёдаги минтақавий ҳамкорлик учун омонат пойдевор ҳисобланади. Оқибатда икки томонлама муносабатлар ҳолати минтақавий ҳамкорликка босим ўтказмоқда. Сиёсий елита икки томонлама муносабатлар даражасидаги баҳслар сабаб минтақавий ҳамкорлик кун тартибини менсимасликни одатий ҳол деб билади. Масалан, Туркманистон президенти қозоғистонлик ҳамкасби билан ихтилофи сабаб давлат раҳбарларининг Остонадаги илк учрашувига бормади. 2019 йил мартада Тошкентда ўтказилиши мўлжалланган иккинчи учрашув бир неча марта номаълум муддатга кечиктирилди. Бунга сабаблар сифатида Қирғизистон билан Тожикистон ўртасидаги чегарада вазиятнинг чигаллашуви ҳамда Туркманистон билан Тожикистон ўртасида транзит билан боғлиқ можаро кўрсатилди. Қизиғи шундаки, шу пайтгача беш давлат раҳбари тўлиқ таркибда учраша олгани йўқ, чунки Тошкентдаги учрашувда Қирғизистон

президенти Қосим-Жўмарт Тўқаев қатнашмаган еди. Унинг ўрнига ўтмишдоши Нурсултон Назарбоев иштирок етди. Гарчи у учрашув обрўсини оширган бўлса-да, ҳужжатларга қўл қўйиш учун қонуний ваколатга ега эмас еди.

Ўзбекистоннинг Евроосиё иқтисодий иттифоқи (ЕОИИ) билан алоқалари ҳам бу борада жиддий аҳамият касб этади. Расман олиб қараганда, Ўзбекистоннинг ушбу ташкилотга потетсиал кириши Марказий Осиёдаги мулоқот жараёнига зид бўлмайди. Бироқ рўй бераётган воқеалар Москванинг 2005 йилдаги хатти-ҳаракатларини ва Марказий Осиё минтақаси кун тартибини Евроосиё минтақасига оид кун тартибига ўзгартиришга уринишларини есга солмоқда. Ўзбекистоннинг ЕОИИга тўлақонли аъзо бўлиб кириши минтақани “макроминтақавий” жараёнга тортиши ва Марказий Осиё векторини иккинчи даражали масалага айлантириб қўйиши мумкин.

Ушбу муаммолар минтақавий ҳамкорлик моҳиятини аввалгидек ниятлар ҳақидаги баёнотларга айлантириб қўйиши мумкин. Мулоқотнинг минтақавий формати ҳали-ҳануз барқарор маромга ега бўлмади, ўрта муддатга мўлжалланган ҳаракатлар режаси ҳам йўқ. Шунинг учун расмий баёнотлар дўстона еканига қарамасдан, сиёсий аъёнлар ўзини бутун бошли минтақа вакиллари сифатида танитишдан узоқ. Улар ҳали ҳам бир-бирини хабардор қилган ҳолда ҳаракатланишни бошлаши қийин бўляпти, икки томонлама муносабатлардаги ҳал етилмай қолиб кетаётган муаммолар нафақат вақти-вақти билан вазият таранглашувига сабаб бўлмоқда, қолаверса, минтақа даражасидаги мулоқотларга тўсқинлик қилмоқда. Оқибатда минтақа идентитетини тиклаш жараёни жойида депсиниб қолмоқда.

Минтақавий ҳамкорлик бўйича кун тартиби иккинчи даражали масала бўлиб қолаётгани мавжуд ҳолатни ҳам кўрсатиб бермоқда. Коронавирус пандемияси – СОВИД-19 бошлангандан бери минтақа мамлакатлари кўплаб икки томонлама маслаҳатлашувлар ўтказди ҳамда турли йирик минтақавий платформаларнинг (МДХ, Туркий кенгаш) онлайн мажлисларида иштирок етди. Айни чоқда улар эпидемияга қарши кураш ва унинг оқибатларини тугатиш борасида биргаликда ҳаракат қилиш масалаларини муҳокама этиш учун Марказий Осиё бешлиги доирасида бирорта ҳам учрашув ўтказмади.

Ҳамкорликнинг С5-га асосланган модели

Қайта жонлантирилаётган минтақавий мулоқот самарадорлиги юқорида зикр етилган муаммолар ҳал этилишига боғлиқ. Марказий Осиё мамлакатларининг сиёсий аъёнлари учинчи мамлакатлар бешлик форматида қанчалик кўп муносабатларни йўлга қўйса, минтақа мамлакатлари жамоатчилиги даражасида қанчалик кўп мулоқот ўрнатилса, 2017 йилда бошланган жараён муваффақияти шунчалик реал бўлади.

Шу муносабат билан фақат Марказий Осиёга йўналтирилган ёки минтақанинг ўзида шаклланган платформаларнинг аҳамияти ошади. Шунинг учун “С5” ёки “С5+...” форматидаги тузилмалар минтақа мамлакатлари учун ҳам ўзаро, ҳам ташқи дунё билан ҳамкорлик модели бўлиб қолиши керак. Бундай форматлар доирасидаги изчил мулоқотлар сиёсий аъёнларга

тафаккурнинг миллий даражасига минтақавий фикрлашни қўшиш имконини беради.

Шу билан бирга, институтсионаллашни амалга ошириш ва навбатдаги расмий интегратсион механизмларни яратишдан тийилиш керак. Шунинг учун асосий еътиборни маслаҳатлашув платформаларини (давлат раҳбарлари, идоралар, жамоатчилик даражасида) ишлатишга қаратиш зарур. Бундай майдончалар самарадорлиги минтақавий ҳамкорлик жараёнида икки томонлама муносабатлар ролини пасайтириш имконини беради. Боз устига, улар истикболда минтақа мамлакатлари ўртасидаги енг ўткир муаммоларни ҳал этиш жойи ҳам бўлиши мумкин. Айни чоқда кўп нарса кун тартибининг янада мазмунлироқ бўлишига ва узоқ муддатли минтақавий лойиҳаларни ишлаб чиқишга асосий еътибор қаратишга боғлиқ бўлади. Шу муносабат билан давлат раҳбарларининг жорий йилда ўтказилиши керак бўлган учинчи учрашувини ўтказиш ёки бекор қилиш ўзига хос кўрсаткич вазифасини ўтайди. Бироқ унинг ўтказилишини – муваффақит гарови дейиш қийин. Бунинг учун иштирокчилар таркиби ва якунида айнан қандай келишувларга еришилиши муҳим аҳамиятга ега.

“C5+” формати бешлик таркибидаги ҳамкорлик одатини мустаҳкамлайди ва ушбу мамлакатларнинг халқаро майдондаги ҳамкорлигини синхронлаш имконини беради. Айни формат ташқи ўйинчилар консолидация – фаолиятни кучайтириш учун жипслашув ва у билан муносабатларни ягона геосиёсий макон сифатида ўрнатиш зарурлиги ҳақидаги сигнал бўлади.

Интеграция тузилмаларида қатнашиш нуктаи назаридан, Марказий Осиё бугунги кунда минтақанинг айрим мамлакатлари чуқур иқтисодий ва ҳарбий-сиёсий интеграцияда экани билан ҳисоблашишга мажбур. Бу, қайд этиш жоизки, бирорта янги интеграция тузилмасини ишга тушириш ўрнига мулоқот платформасига еътибор қаратиш учун қўшим далилдир. Яқин келажакда ушбу статус-кво – мавжуд ҳолат ўзгариши даргумон. Лекин бу минтақа кун тартибини ишлаб чиқишга тўсқинлик қилмаслиги керак. Бунга Вишегард гуруҳига (В4) аъзо мамлакатлар тажрибаси яхши мисол бўла олади. Улар НАТО билан ЕИга аъзо бўлиб киргандан сўнг ҳам кўп томонлама форматларда мустаҳкам музокара позитивсига ега бўлиш учун ўз ҳаракатларини мувофиқлаштиришни давом эттирмоқда.

Минтақавий ҳамкорлик ренессанси фақат Марказий Осиёни дунёнинг геосиёсий харитасига Қозғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон ҳудудлари сифатида қайтгандан сўнг юз бериши мумкин. Бу ушбу мамлакатлар бир-бирини инвестициялар, лойиҳалар ва транспорт коридорлари учун курашда рақиб деб билишидан воз кеча олишига боғлиқдир. Ески ёндашув ўрнига минтақавий тараққиёт масалаларида бир ёқадан бош чиқариб ишлаш самаралироқ экани, миллий манфаатларни еса қўшниларнинг манфаатларини ҳисобга олмасдан туриб таъминлаб бўлмаслиги тушунчаси келса, Марказий Осиёнинг халқаро кун тартибига қайтиш имкониятлари анча-мунча ошади.

Назорат саволлари.

1. Ўзбекистон имижини такомиллаштиришнинг қандай асослари мавжуд?
2. Халқаро миқёсда муайян давлатнинг ижобий қиёфасини яратишдан кўзланадиган асосий мақсад ва вазифалари нималардан иборат?
3. Ўзбекистон минтақавий ташкилотлар доирасида ҳамкорликнинг устувор йўналишларни кўрсатинг.
4. Ўзбекистон қандай қилиб янги минтақавий сиёсатни амалга оширмоқда?
5. Замонавий дунёда Ўзбекистон ташқи сиёсати қандай?
6. Ўзбекистон халқаро ва минтақавий ҳамкорликни, хавфсизликни, барқарорликни ва яхши қўшничиликни мустаҳкамлаш борасида қандай ишларни амалга оширмоқда?
7. Хорижий мамлакатлар билан ҳамкорликни янги босқичи қандай амалга оширилмоқда?
8. Нуфузли халқаро ташкилотлар доирасида кўп томонлама ҳамкорлик ҳақида нималарни биласиз?
9. Ҳамкорликнинг С5-га асосланган модели қандай биласизми?

Фойдаланган адабиётлар

1. Василенко И.А. Геополитика современного мира. – М., 2006.
2. Жукова П. Имидж России и его безопасность: диалектика взаимосвязи. // Власть. 2010, №02.
3. Анхолт, Симон (2010-01-23). Пласес: Идентитй, Имаге анд Репутатион. Палгреве Масмиллан.
4. [хтtp://беруниялимов.уз/архивес/422](http://беруниялимов.уз/архивес/422)

13-мавзу. Ўзбекистон Республикаси халқаро муносабатларнинг мустақил субъекти сифатида

Режа:

1. Ўзбекистон – Марказий Осиёда минтақавий ҳамкорликни мустаҳкамлашнинг асосий ташаббускори.
2. Фуқаролик, миллатлараро ва конфессиялараро тинчлик ҳамда тотувликни мустаҳкамлаш.
3. Ўзбекистонни халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлиги.

Таянч сўз ва иборалар:

Жаҳон ҳамжамияти, Халқаро сиёсат, Халқаро муносабатлар, глобал хавфсизлик, ташқи сиёсат, ташқи сиёсий фаолият, хавфсизлик, куч ишлатмаслик, тинчликни сақлаш, минтақа, доктрина, концепция, принцип, ШХТ, БМТ, МДХ, миллатлараро тотувлик, Марказий Осиё, ЕОИИ.

1. Ўзбекистон – Марказий Осиёда минтақавий ҳамкорликни мустаҳкамлашнинг асосий ташаббускори.

Ўзбекистон 1991 йил мустақилликка еришгандан сўнг дунё ҳамжамиятининг тўлақонли аъзоси сифатида ўзининг мустақил ташқи сиёсатини амалга ошира бошлади. Ўтган 30 йил мобайнида ўзбек дипломатияси катта йўлни босиб ўтди. Бугунги кунда Ўзбекистон дунёнинг 134 мамлакати билан дипломатик алоқаларни ўрнатган ва хорижий мамлакатларда 35 та елчихона, 17 та бош консулхона ва халқаро ташкилотлар ҳузурида 3 та доимий ваколатхона фаолият олиб бормоқда.

2017 йилдан бошлаб ўзбек дипломатиясида сифат жиҳатдан бутунлай янги саҳифа очилиб, республикаимизнинг халқаро майдонда олиб бораётган фаолияти янги босқичга чиқди, деб айтиш мумкин. Бунинг асосий сабаби – мамлакатимиз Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан олиб борилаётган дунёга очиклик сиёсати, биринчи навбатда яқин қўшниларимиз, Марказий Осиё мамлакатлари билан ҳамкорлик янги босқичга олиб чиқилди. Давлатимиз раҳбари ташқи сиёсатда амалга оширилиши мўлжалланган биринчи навбатдаги вазифалар хусусида БМТ Бош ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқида алоҳида таъкидлаб ўтди.

Чорак асрдан кўпроқ вақт давомида Марказий Осиё мамлакатлари ўртасида бир қатор муаммолар вужудга келган еди. Сув-энергетика ресурслари ва транспорт коммуникацияларидан фойдаланиш, давлат чегараларини делимитатсия қилиш ва чегара пунктларини кесиб ўтиш кабилар шулар жумласидандир.

Танланган янги ташқи сиёсат йўналишига мос равишда, Ўзбекистон раҳбари сўнгги 3 йил мобайнида Марказий Осиё давлатлари раҳбарлари билан минтақавий хавфсизлик, тинчлик ва осойишталик ҳамда барқарор иқтисодий тараққиётга оид долзарб масалаларни биргаликда ҳал этишга қаратилган конструктив мулоқотни олиб бормоқда.

Президентнинг Парламентга ҳар йили мурожаат қилиш амалиёти дунёнинг кўплаб мамлакатларида мавжуд. Унда яқин келажақда амалга оширилиши керак бўлган стратегик мақсад ва вазифалар белгилаб берилади. Ўзбекистон тарихида биринчи марта республикаимиз Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил декабрь ойида Олий Мажлисга мурожаат қилди ва ташқи сиёсатнинг устувор йўналиши яқин қўшнилар билан конструктив мулоқот ва кучли ташқи сиёсат олиб бориш еканлигини таъкидлади.

Бундан ташқари, Ўзбекистон ривожланишининг беш устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг бешинчи йўналиши очик, конструктив ва ўзаро манфаатли ташқи сиёсат олиб боришни, шу жумладан, Ўзбекистон атрофида хавфсизлик, барқарорлик ва яхши қўшничилик камарини яратишни кўзда тутди. Бу Марказий Осиё минтақаси мамлакатлари билан ҳамкорлик мамлакатимиз учун жуда муҳим эканини яна бир бор кўрсатади.

Ўзбекистон Марказий Осиёнинг марказида жойлашган бўлиб, минтақадаги барча давлатлар ўртасидаги муҳим бўғин ҳисобланади ва минтақавий ҳамкорликнинг асосий катализатори бўлиб ҳисобланади. Сўнгги 3 йил мобайнида олиб борилган мулоқот натижасида Марказий Осиёда

мутлақо янги ишонч муҳити яратилди, дўстлик ва яхши қўшничиликка асосланган муносабатлар мустаҳкамланмоқда. 2017 йилдан буён мамлакатимиз ўзаро манфаатли ҳамкорлик қилиш ва минтақада хавфсизликни таъминлаш мақсадида барча йўналишларда очик ташқи сиёсат олиб бормоқда.

Минтақавий ҳамкорликни мустаҳкамлаш ва ўзаро ишончни кучайтириш, мавжуд муаммоларни ўз вақтида ҳал этишнинг муҳим механизми сифатида Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил ноябр ойида Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг доимий маслаҳатлашув учрашувларини ташкил қилишни таклиф қилди ва бу ташаббус минтақа мамлакатлари томонидан қўллаб-қувватланди. Жумладан, Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг биринчи маслаҳат учрашуви 2018 йил 15 март куни Остонада (ҳозирги Нур-Султон) бўлиб ўтди. Саммитда сиёсий, савдо-иқтисодий ва гуманитар ҳамкорликни кенгайтириш, терроризм, экстремизм, наркотрафик ва қурол-яроғ контрабандасига қарши биргаликда курашиш, хавфсизлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш масалалари муҳокама қилинди. Марказий Осиё нафақат географик ва геосиёсий, балки ягона маданий ва сивилизатсия маконидир, дея ётироф этилди.

2018 йил 22 июнь куни БМТ Бош ассамблеяси Президент Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан ишлаб чиқилган "Марказий Осиё минтақасида тинчлик, барқарорлик ва барқарор ривожланишни таъминлаш мақсадида минтақавий ва халқаро ҳамкорликни кучайтириш" резолютсиясини қабул қилди. Европа, Америка, Осиё ва Африканинг 55 мамлакати хужжатга ҳаммуаллифлик қилди ва резолютсия БМТга аъзо барча давлатлар томонидан бир овоздан қўллаб-қувватланди.

Резолютсия Марказий Осиё мамлакатларининг минтақада тинчлик ва барқарор ривожланишни таъминлашдаги, шунингдек минтақавий ва халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлашдаги муҳим ролини ётироф этади.

Хужжатда Бош ассамблея Марказий Осиё давлатларининг минтақада барқарорлик ва иқтисодий ҳамкорликни мустаҳкамлашга қаратилган саъй-ҳаракатлари ва ташаббусларини қўллаб-қувватлаши таъкидланган.

Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг доимий маслаҳатлашув учрашувларини ташкил этиш тўғрисидаги ташаббусларини мамнуният билан қайд етган ҳолда, резолютсия минтақанинг долзарб муаммоларини биргаликда ҳал қилиш учун бундай маслаҳат майдонидан самарали фойдаланишга чақиради.

2019 йил 29 ноябр куни Тошкент шаҳрида Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг Иккинчи маслаҳат учрашуви бўлиб ўтди. Марказий Осиё мамлакатлари Президентлари трансчегаравий сувлардан фойдаланиш, транспорт инфратузилмасини ривожлантириш, чегараларни тартибга солиш ва минтақавий хавфсизлик масалаларини муҳокама қилдилар. Тошкентда бўлиб ўтган маслаҳат учрашуви Ўзбекистон янгиланиш ва минтақавий ҳамкорлик йўлидан боришни давом эттираётганлигини намоёиш етди. Минтақа давлат раҳбарларининг кейинги учрашувини Қирғизистон пойтахти Бишкек шаҳрида ўтказиш режалаштирилган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан БМТ Бош ассамблеясининг 72 сессияси минбаридан илгари сурилган ташаббусларни амалга оширишда муҳим амалий қадамлардан бири - бу 2017 йил 10-11 ноябр кунлари Самарқанд шаҳрида бўлиб ўтган «Марказий Осиё: бир ўтмиш ва бир келажак, барқарор ривожланиш ва ўзаро фаровонлик учун ҳамкорлик» мавзуидаги анжумандир. Унда Марказий Осиё давлатларининг ташқи ишлар вазирлари бошчилигида делегатсиялар, МДХ, Европа, Осиё ва Америкадан келган юқори мартабали расмий делегатсиялар, 10 дан ортиқ халқаро ташкилотнинг раҳбарлари, шунингдек 100 дан ортиқ хорижий эксперт ва оммавий ахборот воситалари вакиллари иштирок етди. Анжуманда Ўзбекистон Президенти Марказий Осиё чегара ҳудудлари ҳокимлари ва ишбилармон доиралари уюшмаларини тузиш таклифини илгари сурди. Ушбу ташаббус ҳозирда чегара ҳудудларида минтақалараро ҳамкорликни ривожлантиришда ўз ифодасини топмоқда.

Марказий Осиёда хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш учун Ўзбекистон қўшни Афғонистондаги можарони ҳал қилишда фаол иштирок етмоқда. Ушбу мамлакат билан ўзаро манфаатли ҳамкорлик тўғрисида муҳим шартномалар имзоланди, янги иқтисодий лойиҳалар бўйича амалий ишлар олиб борилмоқда. Тинч Афғонистон Марказий Осиё мамлакатларига Ҳинд океани ва Форс кўрфази портларига чиқиш имкониятини беради ҳамда Марказий ва Жанубий Осиёни Европа бозорлари билан бирмунча арзон ва қулай йўл билан боғлайди.

Афғонистондаги вазиятни барқарорлаштириш учун Президент Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан 2018 йил 27 март куни «Тинчлик жараёни, хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик ва минтақавий шериклик» мавзусида юқори даражадаги Тошкент халқаро анжумани бўлиб ўтди. Унда Афғонистон Ислом Республикаси Президенти Муҳаммад Ашраф Ғани, БМТнинг Афғонистондаги махсус вакили Тадамити Ямамото, шунингдек АҚШ, Буюк Британия, Германия, Италия, Франсия, Туркия, Россия, Хитой, Ҳиндистон, Ерон, Покистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон, Саудия Арабистони ва Бирлашган Араб Амирликлари ташқи ишлар вазирликлари раҳбарлари, 25 та давлат ва халқаро ташкилот вакиллари иштирок етди.

Анжуман якунлари бўйича Тошкент декларатсияси имзоланди. Ушбу ҳужжат минтақада тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш, барча соҳаларда ҳамкорликни мустаҳкамлаш, яхши қўшничилик муносабатларини янада кенгайтириш каби езу мақсадларни ўзида мужассам етди.

Ўзбекистон Афғонистон билан муносабатларни ривожлантиришни давом эттиради, ушбу мамлакатда вазиятни тинч йўл билан ҳал этишга қаратилган халқаро саъй-ҳаракатларда бундан буён ҳам фаол иштирок етади. Ўзбекистон томони Афғонистон иқтисодиётини тиклаш, унинг транспорт, ишлаб чиқариш, энергетика ва ижтимоий инфратузилмасини ривожлантиришни қўллаб-қувватлайди. Зеро, барқарор ва гуллаб-яшнаётган Афғонистон Марказий Осиёда минтақавий хавфсизлик барқарорлигининг муҳим омилларидан биридир.

Шу билан бирга, глобал тусга ега бўлган экстремизм, сепаратизм, гиёҳвандлик ва қурол контрабандаси муаммолари билан чамбарчас боғлиқ бўлган халқаро терроризмга қарши кураш ҳозирги давримизнинг енг долзарб муаммоси бўлиб қолмоқда. Таъкидлаш жоизки, ушбу йўналишда ШХТ доирасида яқин ҳамкорлик амалга оширилмоқда.

Шу ўринда Президентимиз дунё аҳолисининг катта қисмини ташкил этадиган ёшларни экстремизм ва радикализм таъсиридан ҳимоя қилиш ҳамда уларнинг ҳуқуқларини янада тўлароқ таъминлаш борасида қатор ташаббусларни илгари сурганлигини таъкидлаш жоиз. Жумладан, давлатимиз раҳбари ёшларни ушбу салбий таъсирлардан ҳимоя қилишда “Жаҳолатга қарши маърифат” тамойилини ўртага ташлади ва БМТ Бош ассамблеясининг 72 сессиясидаги нутқида “Маърифат ва диний бағрикенглик” деб номланган резолютсияни ҳамда Ёшлар ҳуқуқлари ҳақидаги конвенцияни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш ташаббусини илгари сурди. “Маърифат ва диний бағрикенглик” ҳақидаги резолютсия 2018 йил декабрь ойида БМТ Бош ассамблеяси томонидан яқдиллик билан қабул қилинди ва Ёшлар ҳуқуқлари ҳақидаги конвенция бўйича ишлар қизгин давом етмоқда. Бу еса Президентимизнинг ташаббуслари нақадар долзарб халқаро аҳамиятга ега эканлиги ва уларнинг жаҳон ҳамжамияти томонидан кенг қўллаб-қувватланаётганидан далолат беради.

Минтақанинг барча мамлакатларида бевосита денгизга чиқиш йўллари йўқлиги сабабли, қуруқлик транспортини ривожлантириш ва транзит салоҳиятини ошириш муҳим аҳамиятга ега. Ўзбекистоннинг экспорт географиясини ва қўшни давлатлар билан транспорт йўлаклари инфратузилмасини ривожлантириш мақсадида Президентимиз 2018-йилда Тошкент шаҳрида “Марказий Осиё халқаро транспорт йўлаклари тизимида: стратегик истиқболлар ва фойдаланилмаган имкониятлар” мавзусида халқаро анжуман ўтказиш таклифини билдирди. Унда дунёнинг 37 мамлакатидан ва 27 халқаро ташкилотдан 500 нафардан ортиқ хорижий мутахассис иштирок етди.

Анжуманнинг асосий мақсади – мавжуд транспорт йўлакларини такомиллаштириш ва янги транспорт йўлакларини яратиш мақсадида халқаро молиявий институтлар, ташкилотлар, шунингдек транспорт ва логистика компаниялари вакиллари билан ҳар томонлама алоқаларни ривожлантириш еди. Учрашув натижасида транспорт ва логистика хизматларини кўрсатиш жараёнида қўшма транспорт-логистика корхоналарини ташкил этиш ва рақамли технологияларни жадал жорий этишга қаратилган аниқ таклифлар ишлаб чиқилди.

Минтақада янги транспорт иншоотларининг ишга туширилиши мазкур соҳада белгиланган вазифаларнинг изчил амалга оширилаётганидан далолат беради. Жумладан, муҳандислик хусусиятлари ва геостратегик аҳамиятига кўра ноёб ҳисобланган Туркманобод-Фароб кўпригининг ишга туширилиши нафақат Ўзбекистон ва Туркменистон, балки бутун Марказий Осиё ҳаётида муҳим ўрин тутди.

Кўп йиллар давомида Ўзбекистон, Тожикистон ва Қирғизистон ўртасидаги назорат пунктларининг аксарияти фуқаролар учун ёпиқ еди. Шунингдек, давлат чегараларини делимитатсия ва демаркатсия қилиш борасида қатор жиддий муаммолар мавжуд еди. Ўзбекистон Президентининг Қирғизистонга давлат ташрифи давомида 2017 йил 5 сентябрь куни Ўзбекистон ва Қирғизистон ўртасида давлат чегараси тўғрисидаги шартнома имзоланди. Шунингдек, 2018 йил 9 март куни Ўзбекистон Тожикистон билан чегараларни делимитатсия ва демаркатсия қилиш борасида шартномасини имзолади.

Ушбу муҳим ҳужжатларнинг амалга тадбиқ этилиши натижасида, қўшни мамлакатлар билан чегара пунктларида барча чекловлар олиб ташланди. Қирғизистон ва Тожикистон билан имзоланган чегараларни делимитатсия ва демаркатсия қилиш шартномалари мамлакатимизга иқтисодий ҳамкорликни ва трансчегаравий савдони ривожлантириш, ўзаро савдо ҳажмини ошириш ва, энг муҳими, чегара ҳудудларида истиқомат қилувчи фуқароларнинг ҳаракатланиши учун қулай шарт-шароитларни яратади. Жумладан, агар беш йил олдин Ўзбекистон-Қирғизистон давлат чегарасини кунига 200-300 киши кесиб ўтган бўлса, бугунги кунда бу кўрсаткич 30 мингдан ошди. Тожикистон билан шартнома имзолангандан сўнг, илгари ёпиқ бўлган барча 17 чегара ўтказиш пункти тўлиқ ишлай бошлади. Бугунги кунда Ўзбекистон-Тожикистон чегарасини кунига 20 минг фуқаро кесиб ўтмоқда. Шунингдек, Ўзбекистон ва Тожикистон фуқаролари учун 30 кунгача визасиз режим ўрнатилгани икки мамлакат ўртасидаги ҳамкорлик очиқлик ва дўстона қўшничилик алоқаларига таянишидан далолат беради.

Ўзбекистон Президентининг очиқ ва конструктив сиёсати туфайли Ўзбекистон, Қозоғистон ва Туркменистон ўртасидаги давлат чегараларини бир-бирига туташ ҳудуди масаласида муросага еришилди. Тегишли шартнома 2017 йил ноябр ойида Самарқандда Марказий Осиё бўйича юқори даражадаги халқаро анжуман доирасида имзоланди.

Минтақавий ҳамкорликнинг яна бир стратегик муҳим йўналиши – савдо-иқтисодий алоқаларни ривожлантиришдир. Ўзбекистон ташаббуси билан 2018 йил 15 март куни пойтахтимизда минтақа мамлакатлари Бош вазирлари ўринбосарлари иштирокида Марказий Осиё иқтисодий форуми бўлиб ўтди. Форумда 200 дан ортиқ давлат идоралари, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Туркменистон ишбилармон доиралари вакиллари иштирок етди. Форум иштирокчилари инвестициявий ҳамкорликни кенгайтириш, минтақавий савдони рағбатлантириш, шунингдек сайёҳлик жозибадорлигини ошириш, транспорт ва транзит салоҳиятини ошириш муаммоларини муҳокама қилдилар. Учрашувлар давомида Марказий Осиё мамлакатлари ўртасидаги товар айирбошлаш ҳажми 2017 йилга нисбатан 35 фоиздан кўпроққа ўсгани ва 12,2 миллиард долларни ташкил қилгани, аммо мамлакатлар минтақадаги иқтисодий салоҳиятидан ҳали тўлиқ фойдаланилмаётганлиги таъкидланди.

Инвеститсион муҳитни яхшилаш ва хорижий инвесторларни кенг жалб қилиш мақсадида Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев минтақа давлат раҳбарларининг Иккинчи маслаҳат учрашувида Марказий Осиё мамлакатлари учун инвеститсия форумини ташкил этиш ташаббусини илгари сурди.

Шу билан бирга, Президентнинг ҳар йилги мурожаатида экологик хавфсизликни таъминлаш, сув ва бошқа табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, Орол муаммолари ва экологик муҳит бузилишининг оқибатлари алоҳида таъкидланади. Мазкур муаммоларни ҳал этиш ва Орол денгизи аҳоли турмуш тарзига салбий оқибатларини олдини олишга қаратилган Молия вазирлиги ҳузурида Оролбўйи минтақасини ривожлантириш жамғармаси ташкил етилгани мақсадга мувофиқдир, унга 200 миллиард сўмдан ортиқ маблағ ажратилган. Ушбу маблағлар ҳисобидан Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилояти аҳолисини тоза ичимлик суви билан таъминлаш, турмуш шароитини яхшилаш масалалари ҳал етилмоқда.

Ўзбекистон Президентининг БМТ Бош ассамблеясининг 72 сессиясида илгари сурилган ташаббусининг амалий тадбиқи сифатида Оролбўйи минтақасида инсон хавфсизлиги бўйича БМТнинг кўп томонлама шериклик Траст жамғармаси ташкил этилди. Мазкур жамғарманинг тақдимоти 2018 йил 27 ноябрь куни Нью-Йорк шаҳрида БМТ бош қароргоҳида бўлиб ўтди.

Давлат раҳбари 2018 йил 24 январ куни Олий Мажлис депутатлари олдида сўзлаган нутқида фонд фаолиятининг нақадар муҳим эканини яна бир бор таъкидлади. 2019 йил октябрь ойида Орол муаммоларини ҳал этишга бағишлаб Нукус шаҳрида ўтказилган халқаро анжуманда Президентимиз томонидан Оролбўйини экологик инноватсия ва технологиялар ҳудуди деб еълон қилиш ва БМТ Бош ассамблеясининг махсус резолютсиясини қабул қилиш ташаббуси илгари сурилди. Ҳозирда ушбу ташаббусни амалга ошириш борасида изчил ишлар олиб борилмоқда.

Маданий ва гуманитар ҳамкорлик Марказий Осиё давлатлари ўртасида ўзаро ҳамкорликни ривожлантиришда катта аҳамиятга ега. Минтақа мамлакатлари умумий тарих ва яқдил маданиятга ега. Уларнинг бир-бирига улашиб кйетган ўхшаш урф-одатлари, қадриятлари ва ягона дини бор. Шу боис, Ўзбекистон маданий ва яқин қўшничилик алоқаларини мустаҳкамлаш бўйича қатор ташаббусларни илгари сурмоқда. Жумладан, минтақа давлат раҳбарларининг Иккинчи маслаҳат учрашувида Шавкат Мирзиёев университет форумлари ва минтақавий спорт ўйинларини ўтказиш, шунингдек, фан, маданият ва санъат соҳасидаги улкан ютуқлари учун Марказий Осиё мукофотини таъсис этишни таклиф қилди. “Биз ҳар йили Наврўз арафасида ҳар бир мамлакатда навбатма-навбат Марказий Осиё маданияти кунларини ташкил этишни муҳим, деб ҳисоблаймиз. Буларнинг барчаси қардош халқларимизни янада яқинлаштиришга имкон беради”, деб таъкидлади Президентимиз.

Ушбу ташаббуснинг амалий тадбиқи сифатида 2018 йил Қозоғистонда Ўзбекистон йили, деб еълон қилинди. Унинг доирасида 80 дан ортиқ

маданий ва спорт тадбири, кино кунлари ва турли фестиваллар ўтказилди. 2019 йил еса Ўзбекистонда Қозоғистон йили бўлди ва унинг доирасида кўплаб маданий тадбирлар ташкил этилди. Бу мамлакатлар ўртасидаги маданий мулоқотнинг юқори даражасини кўрсатади.

Минтақа давлат раҳбарларининг Иккинчи маслаҳат учрашуви музокаралари давомида Ўзбекистон раҳбари халқаро сайёҳлик конференциясини ўтказиш ва Марказий Осиёда ягона сайёҳлик брендини яратиш ташаббусини ҳам илгари сурди.

Минтақанинг сайёҳлик салоҳиятини ошириш учун Марказий Осиё мамлакатларида Силк Роад (Ипак йўли) виза тартибини жорий этиш режалаштирилган. Ушбу режим умумий визани назарда тутди ва чет ел фуқароларига бир вақтнинг ўзида Марказий Осиёнинг бир нечта мамлакатларига тўсиқларсиз боришга имкон беради. Ушбу ташаббус сайёҳларнинг Марказий Осиё мамлакатларига саёҳат қилишини енгиллаштириш учун илгари сурилган. Лойиҳада Марказий Осиё мамлакатларидан ташқари Туркия ва Озарбойжон ҳам қатнашиши режалаштирилган.

Президентимизнинг бу борадаги ташаббуслари нафақат минтақада, балки халқаро миқёсда кенг қўллаб-қувватланмоқда. Жумладан, 2019 йил декабрь ойида БМТ Бош ассамблеяси Ўзбекистон ташаббуси билан “Марказий Осиёда барқарор ривожланиш ва барқарор туризм” деб номланган махсус резолюцияни қабул қилди.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, хулоса қилиб, шунини айтиш мумкинки, Ўзбекистон Республикаси ўз ташаббуслари билан нафақат мамлакатни, балки бутун минтақани ривожлантириш борасида изчил саъй-ҳаракатларни амалга оширмоқда. Президентимиз таъкидлаганидек: «Бизнинг бош мақсадимиз – умумий саъй-ҳаракатларимиз билан Марказий Осиёни барқарор, иқтисодий ривожланган ва юксак тараққий етган минтақага айлантиришдан иборат».

Марказий Осиё мамлакатларининг барча соҳаларда тенг ҳуқуқли шериклик ва ҳамжиҳатлик асосида ҳамкорлиги минтақа ривожига ижобий таъсир кўрсатмоқда. Мамлакатимиз раҳбарининг ташаббуслари, фаол ва прагматик дипломатия ҳамда ташқи сиёсат туфайли бугунги кунда Марказий Осиёда мутлақо янги, конструктив сиёсий муҳит вужудга келди ва трансчегаравий сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш, чегараларни делимитация ва демаркация қилиш, чегара пунктларини кесиб ўтиш, трансчегаравий савдони ривожлантириш каби енг долзарб муаммоларни ҳал қилиш учун қулай шароитлар яратилди.

Буларнинг барчасини Ўзбекистон ва Марказий Осиё мамлакатлари ўртасида кейинги уч йил мобайнида мамлакатимиз раҳбарияти томонидан олиб борилаётган яқин ва ўзаро манфаатли қўшничилик алоқаларини ривожланиш борасидаги изчил ташқи сиёсатнинг ҳосиласи ҳамда мустақил ўзбек дипломатиясининг катта ютуғи, деб айтиш мумкин¹.

¹ Ибодова С. https://uzbekembassy.com.my/uzb/yangiliklar/uzbekiston_markaziy_osiyoda_mintaqaviy_hamkorlikni

Мамлакат мудофаа қобилиятини мустаҳкамлаш, қуролли кучларнинг жангавор қудратини ошириш йўналишида

2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг **Хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш ҳамда чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий ташқи сиёсатни амалга ошириш соҳасидаги устувор йўналишлари** бўйича ҳисобот даврида қуйидаги ишлар амалга оширилди.

Мамлакатнинг мудофаа қобилиятини мустаҳкамлаш, Қуролли Кучларнинг жангавор қудратини ошириш йўналишида

- давлат мудофаа қобилиятини мустаҳкамлаш, Қуролли Кучларнинг жангавор қудрати ва қобилиятини ошириш мақсадида Мамлакат мудофаа қобилиятини мустаҳкамлаш, қуролли кучларнинг жангавор қобилиятини ошириш бўйича чора-тадбирлар комплекс дастури ҳамда Хорижий шериклар билан ҳарбий ва ҳарбий-техник ҳамкорликни фаоллаштириш тизимини такомиллаштиришга доир амалий чора-тадбирлар режаси тасдиқланди;

- 2019-2024 йилларда Ўзбекистон Республикаси мудофаа саноат комплексини ривожлантириш дастурининг лойиҳаси ва уни тасдиқлаш бўйича Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори лойиҳаси тайёрланиб, Вазирлар Маҳкамасига киритилди;

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг Давлат чегараси орқали ўтказиш пунктларида чегара назорати сифатини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори қабул қилинди.

- мамлакат ҳудуди ҳимоясининг вазифаларини ҳал этишда куч тузилмалари бўлинмаларининг яқин ҳамкорлигини таъминлаш мақсадида жангавор тайёргарлик тадбирлари жадаллиги ўртача 1,5-2 бараварга ошди, ҳамкорликдаги куч тузилмалари билан 73 дан ортиқ биргаликдаги тактик, оператив миқёсдаги турли ўқувлар ва тадбирлар ўтказилди;

- Мудофаа вазирлиги қўшинларининг жангавор ва кундалик фаолиятини бошқариш маркази, Марказий ҳарбий округи ситуатсион маркази, бошқа ҳарбий округ ва қўшилмаларнинг қўмондонлик пунктлари фаолияти йўлга қўйилди;

Фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш ва бартараф этиш тизимини ҳар томонлама такомиллаштириш борасида

- аҳоли ва ҳудудларни табиий ҳамда техноген ҳусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш, ёнғинга қарши курашишни янада такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикасида фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш ва бартараф этиш ҳамда ёнғин хавфсизлигини таъминлашнинг сифат жиҳатдан янги тизими жорий этилди;

- аҳоли барча қатламларини фавқулодда вазиятларга тайёрлаш тартибини такомиллаштириш ва оптималлаштириш бўйича норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳаси тайёрланиб, Вазирлар Маҳкамасига киритилди;

- Вазирлар Маҳкамасининг радиатсия аварияларини прогноз қилиш, аниқлаш ва тезкор ҳаракат қилиш бўйича ягона давлат тизимини такомиллаштириш тўғрисидаги қарори лойиҳаси тайёрланди;

Жиноятчиликнинг олдини олиш ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси йўналишида

- жамоатчилик ва фуқаро хавфсизлигини таъминлаш соҳасида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Оммавий тадбирларни ўтказиш қоидаларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” қарори қабул қилинди;

- Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазири, Бош прокурори ва Миллий гвардия қўмондони республика ҳудудларида жамоат хавфсизлигини таъминлаш соҳасида давлат органлари, ташкилотлар ва жамоатчилик тузилмаларининг фаолияти ташкил этилиши ва мувофиқлаштирилишини таъминлаш учун бириктирилди;

Ўзбекистон дунёнинг энг хавфсиз мамлакатлари қаторида

«Глобал Терроризм Индекс - 2019» рейтингда терроризм хавфи даражаси бўйича Ўзбекистон 2018 йилга нисбатан ўз позитивиясини уч поғонага оширди ва 2019 йилда 132 ўриндан 135 ўринга кўтарилиб, дунёнинг энг хавфсиз мамлакатлари қаторида қолди.

Рейтингдан дунёнинг 160 мамлакати терроризмнинг хавфлилиқ даражаси бўйича ўрин олган. Шунингдек, энг хавфсиз давлатлар қаторида Туркманистон ва Белоруссия (138 ўрин) тан олинган. Эстония 123 ўринни, Латвия 117, Литва 107, Озарбайжон 103, Грузия 90, Қирғизистон 87, Қозоғистон 85, Тожикистон 50 ўринни эгалламоқда. Россия Федератсияси еса террористик хавф бўйича 4,9 баллни қайд етиб, рейтингнинг 37 ўрнини тўлдириб турибди.

2. Фуқаролик, миллатлараро ва конфессиялараро тинчлик ҳамда тотувликни мустаҳкамлаш.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев давлат раҳбари сифатидаги фаолиятининг илк кунларидан Марказий Осиё давлатлари билан амалий, ўзаро манфаатли ва яхши қўшнилик муносабатларини шакллантириш, минтақада хавфсизликни таъминлашни ташқи сиёсатнинг устувор йўналиши сифатида белгилади.

Ўзбекистон раҳбари минтақавий хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашга доир стратегик қарашларини 2017-йилнинг сентябр ойида Нью-Ёрк шаҳрида бўлиб ўтган БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида батафсил баён қилди. Сўнг ўтган йилнинг ноябр ойида Самарқанд шаҳрида бўлиб ўтган "Марказий Осиё: ягона тарих ва умумий келажак, барқарор ривожланиш ва тараққиёт йўлидаги ҳамкорлик" мавзусидаги конференцияда давлатимиз раҳбари Марказий Осиё, жумладан, Афғонистонда мустаҳкам тинчлик ва барқарорликни таъминлаш бўйича минтақавий ва халқаро миқёсдаги қўшма саъй-ҳаракатларнинг кенг қамровли дастурини таклиф етди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқларидаги дастурий низомлар, унинг Марказий Осиё ва Афғонистондаги жорий вазият, ривожланиш истиқболларига берган баҳоси халқаро ҳамжамиятда катта кизиқиш уйғотди.

Давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, «Евроосиёнинг “юраги”да жойлашган Марказий Осиё? Йевопа ва Яқин Шарқ, Жанубий ва Шарқий Осиёни боғловчи кўприқдир». Минтақамиз табиий ресурсларга бой, бу йерда кўплаб мамлакатлар ва бутун минтақалар ривожига сезиларли даражада таъсир кўрсатган ноёб маданият ва тараққиёт салоҳияти мавжуд.

Шу билан бирга, Шавкат Мирзиёевнинг фикрича, Марказий Осиёда жаҳоннинг қудратли давлатларининг манфаатлари кесишмоқда, беқарорлик ва қарама-қаршилик ўчоқларига туташ бўлган ушбу минтақа яқин ва узок хорижда рўй бераётган барча салбий жараёнлар таъсирини ҳис етмоқда.

Шу муносабат билан Ўзбекистон Президенти адолатли саволларни ўртага ташлади: минтақада вазият қандай ривожланади? Бу йерда қандай сценарий устун келади – низо ва қарама-қаршиликларми ёки ҳамкорлик ва тараққиётми?

Бу саволга жавоб равшан – енг аввало, барчаси Марказий Осиё давлатлари минтақанинг умумий келажаги учун жавобгарликни ўз зиммасига олишга нечоғли тайёрлигига боғлиқ.

Марказий Осиёнинг барча мамлакатлари билан чегарадош бўлган Ўзбекистон минтақа барқарорлик, изчил тараққиёт ва яхши кўшнилик ҳудудига айланишидан бевосита манфаатдор.

Давлатимиз раҳбари бир неча бор таъкидлаганидек: «бизнинг бош мақсадимиз – умумий саъй-ҳаракатларимиз билан Марказий Осиёни барқарор, иқтисодий ривожланган ва юксак тараққий етган минтақага айлантиришдан иборат».

Айни пайтда енг долзарб ва ўтқир муаммолардан бири – кўшни Афғонистондаги низони ҳал қилмасдан туриб олдимизда турган мақсадларга эришишнинг иложи йўқ, чунки у тарихий ва геосиёсий жиҳатдан минтақамизнинг ажралмас бўлаги ҳисобланади.

Афғонистонда тинчлик ўрнатиш – Марказий Осиёнинг барқарорлиги ва тараққиёти кафолатидир. Самарқанддаги халқаро анжуманда сўзга чиқар экан, Ўзбекистон Президенти хавфсизликка таҳдидларни “ўзиники ва ўзгаларники” деб ажратишдан воз кечиш, “ялпи хавфсизлик” тамойилига амалда rioя қилиш зарурлигига тўғридан-тўғри даъват қилди.

Тинч Афғонистон Марказий Осиё давлатларининг Ҳинд океани ва Форс кўрфази портларига енг қисқа йўлини таъминлаши, Ҳиндистон, Ерон ва Покистонни Йевопа ва Яқин Шарқ бозорлари билан боғлаши мумкин.

Шу муносабат билан Афғонистонда тинчлик ва хавфсизлик ўрнатишнинг асосий масалалари бўйича кенг ва қатъий халқаро консенсусни тасдиқлаш, мамлакатда миллий ярашув бўйича афғонистонликлар раҳбарлигида ва уларнинг саъй-ҳаракатлари билан амалга оширилаётган чора-тадбирларни қўллаб-қувватлаш масаласи тобора долзарб аҳамият касб етмоқда.

Ўзбекистон доимо Афғонистондаги вазиятни сиёсий жиҳатдан тартибга солишнинг қатъий тарафдори ҳисобланган ва шундай бўлиб қолади. Мамлакатимиз қўшни давлатни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ривожлантиришга улкан ҳисса қўшиб келмоқда.

Шу жиҳатдан Шавкат Мирзиёев томонидан Афғонистон билан ҳамкорликда жорий йилнинг 26-27 март кунлари Тошкент шаҳрида «Тинчлик жараёни, хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик ва минтақавий шериклик» мавзуида Афғонистон бўйича юқори даражадаги Тошкент халқаро конференциясини ўтказиш ташаббусининг илгари сурилиши Ўзбекистон раҳбариятининг минтақавий хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш бўйича умумий стратегиясининг ажралмас бўлаги ҳисобланади.

Мамлакатимиз афғон муаммосига бағишланган деярли барча халқаро форумларда фаол иштирок етмоқда. «Кобул жараёни», «Москва формати», «Осиё юраги – Истанбул жараёни» форуми, Афғонистон бўйича халқаро алоқа гуруҳи, «ШХТ – Афғонистон» алоқа гуруҳи, Афғонистон бўйича минтақавий иқтисодий ҳамкорлик конференцияси шулар жумласидандир.

19-январ куни Нью-Ёрк шаҳрида бўлиб ўтган БМТ Хавфсизлик кенгаши йиғилиши давомида Ўзбекистон ва Афғонистон томонидан Тошкент форумининг қўшма тақдироти ташкил этилди.

Тошкентдаги конференция 28 феврал куни Афғонистон пойтахтида ўтган «Кобул жараёни»нинг иккинчи йиғилишидан сўнг бўлади ва халқаро ҳамжамият томонидан ушбу мамлакатда тинчлик ва барқарорликни таъминлаш бўйича амалга оширилаётган саъй-ҳаракатларнинг мантикий давоми бўлади.

Конференциянинг очилиш маросимида Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев ва Афғонистон Ислом Республикаси Президенти Ашраф Ғани сўзга чиқадилар.

Тошкент учрашувида иштирок этиш учун БМТ Бош котиби Антониу Гутерриш ва ташкилотнинг Афғонистондаги махсус вакили Тадамити Ямамото, Йеуропа Иттифоқининг ташқи ишлар ва хавфсизлик сиёсати бўйича Олий вакили Федерика Могерини, шунингдек, Хитой, Россия, АҚШ, Буюк Британия, Германия, Италия, Франция, Туркия, Ҳиндистон, Ерон, Покистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркманистон, Саудия Арабистони ва Бирлашган Араб Амирликлари ташқи сиёсий маҳкамалари раҳбарлари таклиф этилган.

Форум иштирокчилари минтақавий ва глобал даражада тез орада Афғонистон ҳукумати билан «Толибон» ҳаракати ўртасида ҳеч қандай дастлабки шартларни илгари сурмасдан тўғридан-тўғри музокаралар ўтказиш зарурияти хусусида умумий нуқтаи назар баён этилиши кутилмоқда.

Конференция якуни бўйича Тошкент декларациясини қабул қилиш режалаштирилган бўлиб, унда қуйидаги муҳим жиҳатлар ўз аксини топиши кўзда тутилмоқда:

биринчидан, тинчлик жараёни афғонистонликларнинг бевосита раҳбарлиги ва уларнинг саъй-ҳаракатлари билан БМТ Бош Ассамблеяси ва

Хавфсизлик Кенгаши резолутсиялари ва қарорлари низомларига мувофиқ амалга ошириш керак;

иккинчидан, қуролли муҳолифат Афғонистоннинг сиёсий ҳаётига қафолатли интегратсия қилиниши ва қонуний сиёсий куч сифатида ётироф этилиши тинчлик жараёнининг муҳим омили ҳисобланади;

учинчидан, халқаро ҳамжамият терроризмнинг ҳар қандай шакл ва кўринишига қарши бўлиб, трансмиллий терроризм, наркотрафик ва уюшган жиноятчилик таҳдидлари нафақат Афғонистон, балки умуман бутун минтақа ва жаҳоннинг барқарорлиги ва изчил тараққиётига умумий хавф саналишини ётироф этади.

Тошкент конференцияси арафасида, шунингдек, ҳамкорликнинг янги шаклидаги «Марказий Осиё + Афғонистон» (C5+1) биринчи йиғилиши бўлиб ўтади. Ушбу формат Афғонистоннинг Марказий Осиё давлатлари билан савдо-иқтисодий ва инфратузилма алоқалари тизимига муваффақиятли интегратсияси, умумминтақавий миқёсдаги аниқ лойиҳа ва дастурларнинг самарали амалга оширилишига хизмат қилади.

Тошкент конференцияси ҳақидаги ташаббусни илгари сураётган, Ўзбекистон уни бир марталик тадбир сифатида ўтказиш билан чекланиб қолмай, ундан кейин ҳам икки ва кўп томонлама муносабатлар доирасида Афғонистонда тинчлик ўрнатиш борасидаги сиёсий жараёнга кўмаклашишга ўз ҳиссасини қўшишда давом этади.

Президент Шавкат Мирзиёевнинг ташқи сиёсий стратегиясини амалга ошириш асносида Ўзбекистон афғон муаммосини тинч йўл билан йечиш бўйича сиёсий жараённинг фаол иштирокчисига айланмоқда. Бу жараёнда асосий рол ва жавобгарлик ўз мамлакати келажагини белгилаши ва қуриши керак бўлган афғонистонликларнинг зиммасида эканини яна бир бор таъкидлаш жоиз.

Тошкент конференцияси олдида турган юксак мақсадлар, шунингдек, унинг ишида БМТ Хавфсизлик Кенгашининг барча доимий аъзолари, ШХТга аъзо давлатлар ва Афғонистонга қўшни мамлакатлар, жумладан, Марказий Осиёнинг бешта мамлакати иштирок этиши бутун дунёда форум ишига катта қизиқиш уйғотмоқда. Тадбирни ёритишда қатнашиш учун жаҳон оммавий ахборот воситалари вакиллариининг катта гуруҳи ташриф буюриши кутилмоқда.

Ўзбекистон пойтахтидаги халқаро учрашув якунлари Афғонистондаги вазиятни барқарорлаштириш, унинг изчил ривожланиши учун шароит яратиш йўлидаги муҳим босқич бўлиб, афғон халқининг фаровонлигини ошириш ва уни минтақа ва умуман бутун дунёдаги бунёдкорлик жараёнига жалб этишга хизмат қилишига умид қиламиз. Тошкент форумининг муваффақияти минтақа давлатларининг тинчлик ва тараққиёт учун кенг имкониятлар ешигини очган ҳолда, биргаликдаги саъй-ҳаракатлар билан умумий муаммоларни ҳал этишга қодирлигини намоён қилиши даркор.

“Бир макон – бир йўл”. Марказий Осиёда барқарор ҳамкорлик муҳитини яратиш.

Мазкур транспорт йўлаги Ўзбекистон учун ҳам муҳим. Президент Шавкат Мирзиёев 2018 йил июнь ойида ТСиндао шаҳрида бўлиб ўтган ШХТ саммитида Ўзбекистон Мозори Шариф – Ҳирот, Хитой – Қирғизистон – Ўзбекистон темир йўл линияларини қуриш, шунингдек, Марказий Осиё – Форс кўрфази, "Шимол – Жануб" ва "Шарқ – Ғарб" трансминтақавий йўлакларни ривожлантириш тарафдори эканини таъкидлади.

Ўзбекистон "Бир макон, бир йўл" ташаббусини қўллаб-қувватлаши ва унда янада фаол иштирок этишдан манфаатдорлигига қаратишни истардик. Яхши маълумки, "Бир макон, бир йўл" ташаббуси, аввало, савдо-иқтисодий муносабатларни ривожлантиришга, Хитойни жаҳон аҳолисининг 60 фоизи ва ялпи ички маҳсулотининг 30 фоизи тўғри келадиган 65 дан ортиқ мамлакат билан боғлайдиган янги транспорт йўллари шакллантиришга қаратилган.

Президентимиз 2017 йил май ойида Пекинда бўлиб ўтган "Бир макон, бир йўл" халқаро форумидаги нутқида ушбу лойиҳанинг Марказий Осиё учун долзарблигини алоҳида таъкидлади. Бу, биринчидан, Марказий Осиёда транспорт, савдо, инвестиция, энергетика ва юқори технологиялар соҳаларида йирик лойиҳаларни амалга ошириш, иккинчидан, Марказий Осиёни Хитой ва Россия орқали Жанубий, Жануби-Шарқий Осиё ва Европа мамлакатлари бозорлари билан боғлайдиган транспорт-логистика йўналишларини очиш бўйича ҳамкорлик юзасидан комплекс ҳаракатлар дастури ишлаб чиқишдан иборатдир.

Ўзбекистон – Қирғизистон – Хитой темир йўлини қуриш ва ишга тушириш "Бир макон, бир йўл" ташаббуси доирасидаги йирик транспорт лойиҳаларидан бўлади.

"Бир макон, бир йўл"ни инноватсиялар билан бойитиш, хусусан, Буюк ипак йўлини рақамлаштириш мақсадида рақамли иқтисодиёт соҳасидаги ҳамкорликни фаоллаштириш ҳам еътиборга молик.

2017 йилда ўтган "Бир макон, бир йўл" халқаро иқтисодий форуми доирасида ХХР Раиси Си Тзинпин томонидан илгари сурилган ушбу ташаббус рақамли иқтисодиёт ва рақамли дипломатияга доир миллий тизимларни ривожлантириш, суперкомпьютер марказлари, глобал рақамли дўконлар, "ақлли шаҳарлар"ни ташкил этиш, электрон тижорат ва тиббиётни кенгайтириш, шунингдек, давлатларнинг турли ички сиёсий ва ташқи сиёсий вазифаларини ҳал этишда сунъий онг технологиясидан фойдаланишга қаратилган.

Бугунги кунда деярли барча ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда транспорт ва логистикага оид рақамли хизматлар жадал ривожланмоқда.

Ушбу тенденцияни ҳисобга олган ҳолда халқаро конференцияда Марказий Осиё мамлакатларининг автомобиль, темир йўл ва ҳаво транспорти тизимларида ахборот технологиялари, рақамли маркетинг хизматларини жорий этиш билан боғлиқ масалаларни муҳокама қилиш режалаштирилган.

– Транспорт йўлаклари бўйича халқаро форум мамлакатимизда илк бор ташкил етилаётганини таъкидлаш лозим. Умид қиламизки, Ўзбекистон Марказий Осиё мамлакатларининг минтақавий транспорт-коммуникатсия

тизимини шакллантириш, транспорт ва логистика соҳаларида янги инвестиция лойиҳаларини ишлаб чиқишга доир саъй-ҳаракатларни фаоллаштириш юзасидан узоқ муддатли ва кўп томонлама ҳамкорлик учун қулай шароитлар яратишга катта ҳисса қўшади.

Хорижий давлатларнинг бандаргоҳларига чиқиш мақсадида Марказий Осиёнинг транспорт-транзит имкониятларини кенгайтириш бўйича янги келишилган қарорларни ишлаб чиқиш минтақа учун муҳим ва долзарбдир.

Бундан ташқари, конференция якунида Марказий Осиё мамлакатлари транспорт коммуникацияларини ривожлантириш бўйича умумминтақавий дастурни имзолаши кутилмоқда.

Шунингдек, Президентимиз 2017 йил июнь ойида ШХТ саммитида илгари сурган товарлар ва транспорт воситалари ҳаракатини соддалаштириш масалаларини тартибга солишга, халқаро ташишлар устидан назоратга доир ягона ёндашувни шакллантиришга қаратилган транспортда ташишларни интегратсиялашган бошқариш тизимини ташкил этиш тўғрисидаги ташаббус юзасидан фикр алмашиш кўзда тутилган.

“Бир макон – бир йўл” лойиҳаси.

2018 йил 15 майда Тошкентда Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Стратегик ва минтақалараро тадқиқотлар институти, Давлат бошқаруви академияси ҳамда Хитойнинг Шанхай ижтимоий фанлар академияси билан биргаликда “Ўзбекистон ва Хитой: “Бир макон, бир йўл” ташаббусини ҳамкорликда амалга ошириш истиқболлари” мавзуида халқаро конференция ташкил этилди. Унда Ўзбекистон ҳамда Хитой тадқиқот марказлари, чет давлатлар дипломатик миссиялари раҳбарлари ва юртимиз давлат ҳамда жамоат ташкилотлари вакиллари икки мамлакат ўртасида ҳамкорлик алоқаларини, шу жумладан, “Бир макон, бир йўл” ташаббуси доирасида ривожлантириш истиқболларини муҳокама қилишди.

“Бир макон, бир йўл” — Хитойнинг халқаро ташаббуси бўлиб, у Марказий Осиё, Европа ва Африка минтақасида жойлашган 60 дан ортиқ мамлакатларни ўзаро боғловчи мавжуд иқтисодий йўлақларни янада такомиллаштириш ҳамда янги транспорт ва савдо йўллари яратишга қаратилган. Ушбу ҳудуддаги давлатлар жаҳон ялпи ички маҳсулотининг 55 фоизини, глобал энергия захираларининг 75 фоизини ўзида жамлаган.

Ўзбекистон бой табиий, ишлаб чиқариш ҳамда инсон ресурслари тўпланган минтақада транспорт, савдо, инвестиция, энергетика ва юқори технологиялар соҳасида йирик лойиҳалар амалга оширилиши тарафдори эканлиги таъкидланди. Ўзбекистоннинг барқарор ривожланаётган иқтисодиёти, қулай жуғрофий жойлашуви, замонавий транспорт коммуникациялари, сармоя жалб этиш бўйича пухта ҳамда ишончли стратегияси кўплаб давлатлар ишбилармонларининг ҳамкорликка қизиқишини оширмоқда.

Тошкент Марказий Осиё минтақасини устувор йўналиш сифатида белгилаб олган ҳолда фаол ташқи сиёсат олиб бормоқда. Минтақада мутлақо янгича муҳит қарор топди, ҳамкорликнинг турли жабҳаларида тарихий натижаларга еришилди: чегаралар очилмоқда, кўплаб соҳаларда, жумладан,

транспорт коммуникацияларини кенг ривожлантириш бўйича қўшма лойиҳалар амалга оширилаяпти. Марказий Осиёнинг беш давлати минтақавий хавфсизликни таъминлаш йўлида барча саъй-ҳаракатини бирлаштирмоқда. Шу маънода айтганда, Тошкент Хитойнинг “Бир макон, бир йўл” ташаббуси билан уйғун равишда қадам ташлаяпти.

Бундан бир йил муқаддам Президентимиз Шавкат Мирзиёев Пекин шаҳрида бўлиб ўтган “Бир макон, бир йўл” форумида мазкур ташаббус ҳар бир давлатнинг ўз имкониятларидан тўла фойдаланиш, иқтисодий жиҳатдан бир-бирини тўлдириш, савдо ҳамда инвестицияларни рағбатлантириш, ўзаро ҳамкорлик алоқаларини янада ривожлантириш учун кенг йўл очишини қайд етди. Лойиҳанинг рўёбга чиқарилиши дунё тамаддунида Марказий Осиёнинг тарихий мавқеини қайта тиклашга замин яратади.

Экспертлар транспорт-коммуникация, савдо, иқтисодиёт, туризм, илм-фан соҳаларида Ўзбекистон — Хитой ҳамкорлигининг устувор йўналишлари ва истиқболларини муҳокама қилди. Минтақавий ҳамкорлик ҳамда хавфсизликни мустаҳкамлашдаги долзарб вазифалар кўриб чиқилди. Икки томонлама муносабатларни янада мустаҳкамлаш ва “Бир макон, бир йўл” ташаббуси доирасида ўзаро манфаатли ҳамкорлик учун аниқ таклиф ҳамда тавсиялар билдирилди. Жумладан, Стратегик ва минтақалараро тадқиқотлар институти ҳамда Шанхай ижтимоий фанлар академияси ўртасида савдо, инвестициявий, маданий-гуманитар соҳаларда тадқиқотлар олиб бориш бўйича ўзаро ҳамкорликнинг “Йўл харитаси” ишлаб чиқилди. Шунингдек, Тошкент шарқшунослик институти қошида “Бир макон, бир йўл” таҳлилий марказини ташкил этиш таклиф қилинди.

ЮЙ Синхуе, Шанхай ижтимоий фанлар академияси партия қўмитаси котибининг фикрига кўра:

Ўтган йили ўзбекистонликлар Шанхай глобал тадқиқот марказлари форумида иштирок етган еди. Биз “Бир макон, бир йўл” лойиҳасини илгари суришнинг амалий натижаларини муҳокама қилдик. Мазкур ташаббусни халқаро миқёсда биргаликда тарғиб этиш мақсадида интеллектуал салоҳиятни бирлаштиришга қарор қилганмиз.

Роппа-роса бир йил аввал Пекинда “Бир макон, бир йўл” халқаро форуми бўлиб ўтди. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев давлат ташрифи билан Хитойга борди. Мамлакат раҳбарлари сиёсий, иқтисодий ва молия соҳаларида муҳим келишувларга еришган еди. Умумий қиймати 26 миллиард АҚШ доллариға тенг ҳужжатлар имзоланди.

Ўзбекистонда Ҳаракатлар стратегияси доирасида амалга оширилаётган ислохотлар бугун ўз натижасини бермоқда. Биз Ўзбекистон келажагига катта ишонч билан қараяпмиз. Мамлакатингиз енг жадал ривожланаётган ўнта мамлакат қаторидан жой олди. Бу ҳайратланарли натижа. Давлатларимизнинг “Бир макон, бир йўл” ташаббуси доирасидаги ҳамкорлиги тараққиёт учун янги имкониятлар ешигини очади.

Тсзян Ян, Хитой Халқ Республикасининг Ўзбекистондаги Фавқулодда ва мухтор елчисининг фикрига кўра:

Жорий йилда “Бир макон, бир йўл” ташаббуси еълон қилинганига беш йил тўлди. Бугунги кунга келиб унинг ҳаётга татбиқ этилиши бўйича муҳим натижаларга еришилди. Мазкур лойиҳага дунёнинг 100 дан ортиқ давлат ҳамда халқаро ташкилотлари жалб қилинган. Хитой 69 та мамлакат билан ҳамкорлик тўғрисида шартномалар имзолаган. Хитойнинг ушбу ташаббуси нафақат давр талабига, балки барча мамлакатлар манфаатларига жавоб беради. Ўзбекистон биринчилардан бўлиб ушбу ташаббусни қўллаб-қувватлади. 2017 йил май ойида Президент Шавкат Мирзиёевнинг ХХР Раиси Си Тзинпин билан учрашувида фаолиятнинг асосий йўналишлари белгилаб берилганди. Икки томонлама ҳамкорлик жадал суръатларда кенгаймоқда. Енг муҳими, бундай езгу саъй-ҳаракатлар самарасини халқларимиз ҳис етмоқда.

Ян Бо, Шанхай халқаро тадқиқотлар университети Россия ва Марказий Осиёни тадқиқ қилиш маркази директори ўринбосарининг фикрига кўра:

Марказий Осиё ҳамкорликни ривожлантириш учун муҳим минтақа ҳисобланади. У Хитойни Европа, Яқин Шарқ ва Жанубий Осиё билан боғлайди. Ўзбекистон минтақанинг юрагида жойлашган. Мамлакатингиз худудидан Буюк Ипак йўли ўтган. Бу барчамиз учун муштарак тарих. “Бир макон, бир йўл” ташаббуси доирасида Хитойдаги Ипак йўли жамғармаси ҳамда бошқа молия институтлари кўмагида транспорт соҳасида кўшма лойиҳалар амалга оширилаяпти.

Ўзбекистонда сўнгги йилларда кечаётган ислохотларга ҳамоҳанг равишда икки томонлама муносабатларимиз жадал ривожланиб бораёпти, янгича мазмун билан бойимоқда. Жорий йил кузида Шанхай халқаро тадқиқотлар университетида илк марта “ўзбек тили” мутахассислиги бўйича талабаларни қабул қилиш бошланади. Бу ёшларимизга ўз салоҳиятини рўёбга чиқариш учун янги имкониятлар яратади.

Нагоя иқтисодиёт университети (Япония), Бизнес ҳуқуқи факультети профессори, «Буюк келажак» экспертлар кенгаши аъзоси Алишер Умирдинов икки қисмдан иборат мақоласининг биринчи қисмида хитойлик ҳамкорларнинг режаларини таҳлил қилган бўлса, мазкур иккинчи мақоласида «Бир макон, бир йўл» лойиҳаси билан боғлиқ умид-истаклар ҳақида фикр юритган.

«Бир макон, бир йўл» нимаси билан бизни ўзига тортди?

Аслини олганда, бундан аввал ҳам «Ипак йўли» лойиҳалари доирасида Марказий Осиё минтақаси турли катта давлатларнинг ёътибори остида бўлиб келди. АҚШ, Россия, Ҳиндистон, Европа Иттифоқи, Туркия худудий ҳамкорлик лойиҳаларини ўртага ташлаб келяпти. Бироқ бу лойиҳалар катта инфраструктура лойиҳаларини кўзда тутмаган. Кўплари қоғозда қолиб кийетган десак, муболага қилмаган бўламиз.

Хўш, Хитой ҳукумати томонидан ўртага ташланган бу сафарги «Ипак йўли» лойиҳасини биз нега биринчилардан бўлиб қўллаб-қувватладик? Мазкур лойиҳа куруқликнинг қоқ ўртасида жойлашган Ўзбекистон учун нимаси билан жозибали?

Аввало шуни айтиш керакки, 2013 йилда мазкур ташаббус еълон қилинганидан кейин Хитой ўзининг ташқи инвестиция ва савдо алоқаларининг ҳаммасини «Бир макон, бир йўл» байроғи остида жамлади. БМБЙ Хитойнинг расмий ташқи иқтисодий сиёсати мақомига кўтарилди ва ҳатто яқинда ўзгартирилган ХХР конституциясида ҳам ўз аксини топди. Енди Ўзбекистон-Хитой иқтисодий алоқаларини БМБЙ ташаббуси доирасида таҳлил қилса ҳам бўлаверади.

Ўзбекистон 1991 йилдан бошлаб ХХР билан иқтисодий алоқаларни юритиб келяпти. Хитой Ўзбекистоннинг енг йирик тижорий ҳамкорларидан бири ва мана бир неча йилдирки, Хитой Ўзбекистон учун енг йирик хорижий инвестор. 2017 йилнинг ўзида савдо айланмаси ҳажми 5 миллиард АҚШ долларига тенг келган бўлса, томонлар бу ҳажмни 2020 йилга етиб икки баравар оширишни кўзлаяпти.

Хитой ширкатлари юртимизда катта инвестиция битимлари тузишга эришишган. Масалан газ ва уран қазиб олиш бўйича жами 15 миллиард АҚШ долларлик шартномалар имзоланган. Қўшма корхоналар сони 700дан кўп бўлиб, бунда Хитой инвестицияси жами 8 миллиард АҚШ долларидан ошди.¹

Ўзбекистон ҳукумати БМБЙ лойиҳаси еълон қилинган илк кунлариданоқ уни қўллаб-қувватлашини билдирган. Натижада «Ипак йўли» Иқтисодий макони қурилишидаги ҳамкорлик Ўзбек-Хитой халқаро алоқаларининг асосий йўналишига айланди². Шу сабабли, Хитой ташкил етган илк глобал молия институти – Осиё инфраструктура банки ва Инвестиция банкида Ўзбекистон ташкил этувчи сифатида қатнашди ва уни фаол қўллаб-қувватлади.

Президентимиз 2017 йил май ойида БМБЙнинг 1-Форуми учун Пекинга давлат ташрифи билан борди ва ХХРнинг енг йирик давлат ширкатлари ва банклари билан музокаралар олиб борди. Натижада жами қиймати 22 миллиард АҚШ долларлик 100дан зиёд битимларга еришилганди. Ташриф доирасида тарафлар қўшма декларация еълон қилишган ва унда қуйидаги муҳим масалалар жой олган:

- Ўзбекистон ва Хитой ўртасида 2009 йил 14 октябрда имзоланган узок муддатли савдо битими доирасида Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини, табиий ресурсларини ва энергия маҳсулотларини Хитой бозорига экспорт қилишга тайёр;

- томонлар Хитой тараққиёт банки ва Хитой Ексимбанки Ўзбекистондаги турли инфратузилма лойиҳаларини молиялаштиришни қўллаб-қувватлайди;

- томонлар юқори технологияли қўшма корхоналарни рағбатлантириш ва табиий ресурслар билан боғлиқ бўлмаган маҳсулотларни ишлаб чиқаришни рағбатлантиришга йўналтирилган сармоявий ҳамкорлик тўғрисида келишиб олдилар;

¹ <https://president.uz/uz/lists/view/488>

² http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1415591.shtml

- томонлар халқаро автомобил транспорти битими тузилганини алоҳида еътироф этиш билан бирга, ўртадаги савдо муносабатларини мустаҳкамлаш учун битим аҳамиятини алоҳида таъкидладилар;

- томонлар «Ўзбекистон-Қирғизистон-Хитой» темир йўл лойиҳаси бўйича музокараларни тезлаштириш муҳимлигини¹ таъкидладилар.

Ҳамкорликнинг амалий натижаси ўларок, БМБЙ ташаббусининг 1-Форумидан уч ой ўтиб, 2017 йилнинг август ойида президент Шавкат Мирзиёев Осиё инфраструктура ва инвестиция банки раҳбари Жин Ликунни Тошкентда қабул қилди. Томонлар Ўзбекистондаги бир қатор лойиҳаларни амалга ошириш бўйича ҳамкорликни муҳокама қилдилар. 2,7 миллиард АҚШ доллари миқдоридаги ушбу лойиҳаларга сув ҳўжалиги объектларини модернизация қилиш, энергетика инфратузилмасини ривожлантириш, замонавий автомобил йўлларини қуриш, темир йўлларни электрлаштириш, пойтахт метро тармоғини кенгайтириш киради.

Ўзбекистоннинг мақсади нима?

Имтиёзли кредитлардан фойдаланиш, Хитой ишбилармонлик мажмуаларини ишга тушириш, маҳаллий фирмаларнинг ишлаб чиқариш салоҳиятини ошириш, ўзбек маҳсулотлари учун муқобил бозорларни топиш – Ўзбекистон ҳукуматининг асосий² мақсадлари. Бундан ташқари, ташқи савдони ривожлантириш, қўшимча қийматли ўзбек маҳсулотларини БМБЙ лойиҳаси ёқасида жойлашган мамлакатларга йўлқўшиқда лойиҳа ресурсларидан фойдаланиш ҳам мақсад қилинган.

Транспорт инфратузилмаси бўлмаган, дунё портларига чиқиш учун камида иккита давлатни кесиб ўтиши лозим бўлган Ўзбекистон учун мазкур лойиҳада иштирок этиш Европа Иттифоқи, Яқин Шарқ ва Хитой каби йирик глобал бозорларга муваффақиятли интеграциялашувга ёрдам беради.

БМБЙга қўшилиш орқали Ўзбекистон ҳукумати савдо йўлларини диверсификация қилиш имкониятини қўлга киритиши мумкин. Айниқса, «Ипак йўли» Иқтисодий маконининг учта транс Евроосиё иқтисодий йўлаклари орасида Хитойдан Марказий Осиёга, кейин Россия орқали Европага (Болтиқ денгизига қадар) олиб борадиган иқтисодий йўлаги ва Хитойдан Марказий Осиё ва Ғарбий Осиё орқали Форс кўрфази ва Ўрта Ер денгизига қадар чўзилган йўллар аҳамиятлидир.

«Бир макон, бир йўл» ташаббуси доирасида қурилган Қамчиқ туннели:

Бошқа муҳим нуқталар:

Инфратузилма. Ўзбекистон-Қирғизистон-Хитой темир йўл лойиҳаси

Ўзбекистон 2016 йилда Хитой Эксимбанкдан 455 миллион АҚШ доллари миқдорида инфратузилма кредитини жалб қилган ҳолда шарқий Ўзбекистоннинг тоғли қисмида 19,2 км узунликдаги Қамчиқ туннелини қуришга муваффақ бўлганди. 2016 йил июнида Ўзбекистон ва ХХР раҳбарлари иштирокида Ангрен-Поп электрлаштирилган темир йўли ва Қамчиқ туннелининг очилиш маросими ўтказилди. Уни ХХРнинг Чина

¹ <https://president.uz/uz/lists/view/515>

² <https://dknews.kz/silk-road/65837-rol-uzbekistana-v-proekte-odin-poyas-odin-put.html>

Раилвай Групп компанияси амалга оширган. Иш бу билан тўхтамаган, Ўзбекистон қўшни Қирғизистон билан бирга ХХРга «Ўзбекистон-Қирғизистон-Хитой» темир йўл лойиҳасини БМБЙ доирасида қуриш таклифи билан¹ чиқди.

Таъкидлаш жоизки, ушбу лойиҳа Хитой томонидан емас, балки Ўрта Осиё давлатлари томонидан, БМБЙ еълон қилинишидан олдин таклиф² қилинган. Ўзбекистон-Хитой ўртасидаги қўшма баёнотга ушбу лойиҳанинг қўшилиши Президент Мирзиёевнинг дипломатик ютуғи сифатида қўрилиши мумкин. Бироқ Хитой ва собиқ совет иттифоқи республикалари темир йўллари релслари енининг турлилиги ушбу темир йўли линияси қурилиши 20 йилга кечиктирилишига сабаб бўлмоқда.

Юқоридаги лойиҳалардан ташқари, давлатимиз Осиё Инфратузилма ва инвеститсия банкига ўтган йили бошида Бухоро-Урганч-Хива темир йўли электрлаштирилиши бўйича лойиҳани молиялаштириш учун ариза³ топширган. Лойиҳа 3 босқичдан иборат бўлиб, Бухоро-Мискан, Мискан-Урганч ва Урганч-Хива йўналишлари учун жами 340 миллион АҚШ доллари⁴ сўралган. Агар у амалга ошса, ушбу шаҳарлар орасидаги қатнов тезлашади, туристлар ҳаракати енгиллашади ва юк ташиш ишлари осонлашади. Ҳозирча ушбу лойиҳани банк кенгаши қачон тасдиқланиши номаълумлигича қолмоқда. Бундан ташқари, Хитой томонидан ўртага ташланган ва Ўрта Осиё давлатлари ҳам қўллаб-қувватлаган Хитой-Ўрта Осиё газ қувурининг 4-линияси бўлган Д-линиясини қуриш сўнгги йилларда ортга сурилмоқда. Тожикистон бу линияга катта умид билан қарашаётган бўлса-да, баъзи бир ноаниқ сабабларга кўра ушбу катта лойиҳа амалга ошмай турибди.

Нима бўлганида ҳам, таклиф етилаётган лойиҳаларимиз иқтисодий жиҳатдан ўзини оқлаши, узоқни кўзлаши, лойиҳа амалга ошириладиган ҳудудлардаги аҳоли турмуш шаротини яхшилаши, барқарор ривожланишни (сустаинабле девелопмент) юзага келтирадиган бўлиши шарт. Йўқса лойиҳалар Африка ўлкаларидаги каби кўпчилик томонидан ишлатилмайдиган ёки атрофдаги аҳоли учун фойдаси тегмайдиган инфратузилмадан иборат бўлиб қолади. Бундай бўлмаслиги учун халқимиз, айниқса ҳудудлардаги манфаатдор фуқароларимиз ва эксперт-мутахассисларимиз БМБЙ (“Бир макон – бир йўл”) лойиҳалари ҳақида етарлича маълумотга ега бўлишлари лозим. Хитой билан тузилаётган барча шартномалар иложи борица ошкор этилиши, изоҳланиши, экспертизадан ўтказилиб, оммага тақдим этилиши даркор. Шундагина Хитой билан бўладиган халқаро алоқаларимиз ўзини оқлаши, ҳар икки томон учун манфаатли бўлиши мумкин.

¹ <http://xit.uz/uzbek-news/63571-vladimir-norov-bitta-kamar-bitta-yo-l-loyihasi-o-zbekistsnni-dengiz-portlariga-olib-chiqadi.html>

² <https://thediplomat.com/>

³ <https://www.aiib.org/en/projects/proposed/2018/railway-electrification-project.html>

⁴ https://www.aiib.org/en/projects/proposed/2018/_download/uzbekistan/railway-electrification-project.pdf

Охирги икки йилда Хитойнинг оммавий банкларидан юртимиз банклари олган кредитлар ҳажми сезиларли даражада ошди, бу еса баъзи академик доираларда¹ ташвиш уйғотди. 2018 йил апрел ва июнь ойлари орасида Ўзбекистоннинг бир қатор банклари Хитой банклари билан «рамочний» битим тузиб, 1 млрд. АҚШ долларидан ортиқ кредит шартномалар имзоланди ва молиялаштиришнинг катта қисмини СИНОСУРЕ (Хитойнинг экспорт кредитларини суғурталаш корпоратсияси) суғуртаси билан қопланди. Ўзбекистон банклари ушбу ҳамкорлик доирасида бундан кейин 3 йилдан 10 йилгача бўлган муддатга кредит маблағлари олишлари мумкин. Ҳар бир лойиҳа учун якуний шартлар алоҳида белгиланадиган бўлди. Ушбу кредит линиялари Хитой пудратчилари томонидан технологик ускуналар ва хизматларни молиялаштиришга йўналтирилади. Бундан ташқари, «Ипак йўли» Фонди Ўзбекистоннинг қадимий шаҳарларида қурилишга оид бир қатор лойиҳаларни фаол рағбатлантиришни мақсад қилган.

Кўряпмизки, давлатимизнинг ХХР ва унинг оммавий банкларидан ташқи қарзлари хавотирланадиган даражада катта емас. Шундай бўлсада, қарз миқдори йил сайин ортиб борапти. Бундай вазиятда, авваламбор, кўшни Қирғизистон ва Тожикистон республикаларидаги ҳолат бизга ўрнак бўлиши, ташқи қарзларимиз диверсификатсия қилиниши лозим, токи ХХРга ҳаддан ортиқ боғланиб қолмайлик.

Нафақат Хитойдан, балки ҳар қандай молиявий институтлардан катта қарзларни олишда еҳтиёткорона ёндашиш лозим. Мен таниш бўлган маълумотларга кўра, давлатимиз Осиё тараққиёт банки, Жаҳон банки, Европа тараққиёт ва тикланиш банкларидан қарз олишда мулти-вектор сиёсат юритаётгани учун ҳозирча катта хавотирга ўрин йўқ.

Президент Шавкат Мирзиёев вақтинчалик президент вазифасини бажаришга киришиш пайтидаги Олий Мажлис кўшма палаталари мажлисидаги нутқида алоҳида таъкидлаганидек², «четдан қарз олиш бўйича консерватив ёндашув сиёсатини давом эттириш, давлатнинг ташқи қарзи ҳаддан зиёд ошиб кетишига йўл қўймаслик муҳим аҳамият касб этади». Ташқи қарзимиз, айниқса давлат ҳимояси остида олинадиган суверен қарзлар яппи миллий маҳсулотимизнинг 30 фоизидан ошмаслигига жиддий аҳамият берсак, фойдадан холи бўлмайди. Бу ўринда сўз навбати – Молия вазирлиги ва иқтисодчиларимизга.

Ўзбекистон ва Хитой манфаатлари

Очиқ тан олиш керак – томонларнинг устувор йўналишларда манфаатлари ўзаро мос келмаслиги ҳолатлари ҳам кузатилади. Хитой Ўрта Осиёдаги кўшниларига инфратузилма лойиҳаларини экспорт қилишга йўналган, маҳсулотларни ишлаб-чиқаришни еса ўзида қолдиришни афзал билади³. Хусусан, саноат маркази сифатида Шинжон вилоятини

¹ <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13508-chinas-policy-bank-investment-profits-from-uzbekistans-monetary-policy-reform.html>

² <https://president.uz/uz/lists/view/5>

³ <https://news.rambler.ru/other/37627787-intervyu-intsiativa-odin-poyas-i-odin-put-sodeystvuet-prodvizheniyu-dolgosrochnyh-ekonomicheskikh-interesov-vseh-stran-tsentralnoaziatskogo-regiona-uzbekskiy-ekspert/?updated>

ривожлантиришга ҳаракат қилмоқда. Ўрта Осиё мамлакатлари, шу жумладан, Ўзбекистон ўз ҳудудларида ишлаб чиқариш комплексларини қуришни истайди.

Ўзбекистоннинг БМБЙ бўйича ҳолати қўшни мамлакатлардагидан фарк қилади. Агар Туркменистон ва Қозоғистон учун Хитойдан келган тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг катта қисми углеводородлар билан боғлиқ бўлса, ишсизлик даражаси юқори бўлган, 33 миллионлик давлатимиз еса:

- саноат ҳудудларини фаоллаштиришга интилоқда;
- Хитой компанияларининг маҳаллийлашишини қўллаб-қувватлаш орқали хитойлик тадбиркорларни Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришга ва маҳаллий аҳолини иш билан таъминлашга ундаяпти;
- хитойлик сайёҳларни жалб қилишни ўйлаяпти; президент Шавкат Мирзиёев Шанхай ҳамкорлик ташкилотининг (ШХТ) 17-йиғилишида ушбу ташкилотнинг Туризм университетини Ўзбекистонда ташкил этишни таклиф етгани ва бунинг амалга ошгани бунга далил.

Юқорида айтилганларнинг барчаси Ўзбекистон ҳукумати Хитой билан савдо ва хизмат кўрсатиш соҳаларини эркинлаштиргандан кўра, тўғридан-тўғри Хитой инвестициясини олишни афзал кўраётгани ва назаримда, шу боис Хитой билан яқин орада чуқурлаштирилган эркин савдо битимини имзоламаслигини билдиради.

Хулоса

«Бир макон, бир йўл» ташаббуси ҳақида қанча мунозара қилинмасин, унинг фойда тарафларини ҳеч ким инкор ета олмайди. Давлатимизнинг ушбу ташаббусдаги фаол иштироки мантиқан тўғри. Бироқ БМБЙ доирасидаги ҳар бир лойиҳанинг қандай амалга оширилишига қараб манфий натижалар юзага чиқиши еҳтимоли ҳам етарлича.

Хулоса ўрнида БМБЙ ташаббусининг юртимизда муваффақиятли амалга ошиши омиллари қуйидагилардан иборат:

Биринчидан, Хитойдан қарз ва технология олаётган давлатлардан «кўзга қараб» иш қилиш тавсия етилади. Ўзбекистон учун БМБЙ лойиҳаси манфатли бўлиши учун олинаятган қарз ва инфраструктура лойиҳалари қай даражада фойдали эканини баҳолай билишимиз лозим.

Иккинчидан, маъмурчилигимизни ислоҳ етмасдан, СССРдан қолган мерос – коррупциялашган ески тизимни ислоҳ етмасдан туриб олинган қарз маблағлари суиистеъмол етилиб, бир қисми талон-торож бўлиб, бошқа қисми самарасиз сарфланиб кетиши аниқ. Зеро, давлат мулкига бўлган бундай муносабат аввалги тузумда «яхши» шаклланган бўлиб, ундан қутулмасак олдинга силжий олмаймиз. Бошимизга юзлаб миллиард долларлик қарз устида ўтириб қолган баъзи мамлакатлар ҳоли тушиши мумкин.

Учинчидан, «Ипак йўли» туризми ва темир йўл лойиҳалари каби ташаббуслар билан Ўзбекистон томони Хитой билан муваффақиятли дипломатик алоқани давом эттириши, ҳолат Хитойнинг биз билан бир томонлама монологи емас, балки диалог шаклида олиб борилиши лозим. Лойиҳалар фақатгина йўл-кўприклари барпо этишни емас, балки ишлаб

чиқарувчи фабрика ва заводлар каби саноат комплексларини ривожлантиришга қаратилиши муҳим. Бунда еътибордан қочириб бўлмайдиган нуқта – кўчириб келтириладиган завод ёки фабрика табиатимизни ифлослантирмаслиги, инсонлар саломатлигига хавф солмаслиги зарур.

Адлия вазирлиги қошидаги Ҳуқуқий сиёсат институтида ишлаб чиқилган, БМБЙга оид лойиҳалар соҳа мутахассислари томонидан яхши ўрганилиши ва муҳокамадан ўтказилишини йўлга қўйиш лозим. Бунинг учун юртимиз университетларида Хитойни ўрганадиган эркин шаклдаги тадқиқот институтлари фаолият олиб бориши лозим. Бу йерда Хитой ва бошқа дунё тилларини яхши биладиган ва турли соҳаларда мутахассисликка ега бўлган ёшларимиз ишлаши ва доимий равишда ҳисоботларни еълон қилган ҳолда, бўлаётган янгиликларни илмий таҳлил етиб боришлари лозим¹. Шу билан бирга, хитойшунос олимлар (синолог) ва экспертларни етиштириш керак.

Ўзбекистон Республикасининг минтақавий хавфсизликни таъминлаш ва афғон муаммосини ҳал этиш стратегияси.

2020 йилнинг 29 феввалида Қатар пойтахти Доҳа шаҳрида АҚШ ва “Толибон” ҳаракати ўртасида узоқ кутилган ва афғон халқи учун умуммиллий ярашув жараёнини бошлаши мумкин бўлган “тинчлик келишуви”нинг имзоланиши кутилмоқда. Бу еса ўнлаб йиллар давом етган урушга чек қўйиш ва тинчлик сари қўйилган чинакам қадам бўлади.

Ушбу шартноманинг имзоланиши Афғонистон ҳукумати, ички сиёсий кучлар ва қуролли муҳолифат вакиллариининг бўлажак учрашуви олдида муайян бир умид бағишлайди.

Кўриниб турибдики, юзага келаётган ижобий ўзгаришлар кўп жиҳатдан минтақада шаклланган ўзаро ҳамжиҳатлик муҳити билан боғлиқдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Марказий Осиё, хусусан, Афғонистонда “тинчлик, барқарор ривожланиш ва яхши қўшничилик ҳудуди”ни ташкил этишни мамлакат ташқи сиёсатининг устувор йўналиши сифатида белгилаб берганлиги ушбу муҳитни яратишда муҳим рол ўйнади.

Ўзбекистон раҳбарининг изчил ташқи сиёсати ва қатъий қарорлари натижасида минтақадаги ўзаро ишончсизлик йўқолиб борди, қўшни давлатлар ўртасидаги қарама-қаршиликлар бартараф етила бошлади, ҳамкорлик ва ҳамфикрликка асосланган янги сиёсий муҳит вужудга келди.

Тошкент Афғонистонни минтақамизнинг ажралмас қисми, деб билади, шунинг учун ҳам бу мамлакатда тинчлик ўрнатиш учун саъй-ҳаракатлар олиб бориш жуда муҳимдир.

Марказий Осиёнинг бардавом ривожланиши Афғонистондаги вазиятнинг барқарорлашиши билан бевосита боғлиқдир. **Ўзбекистон Президенти бир неча бор таъкидлаганидек, “Афғонистон муаммосини ҳал етмасдан туриб,**

¹ <https://news.rambler.ru/other/37627787-intervyu-intsiativa-odin-poyas-i-odin-put-sodeystvuet-prodvizheniyu-dolgosrochnyh-ekonomicheskikh-interesov-vseh-stran-tsentralnoaziatskogo-regiona-uzbekskiy-ekspert/?updated>

тинч ва гуллаб яшнаётган Марказий Осиё ҳақида гапириш мумкин эмас”.

2018 йилнинг март ойида Тошкентда **республика раҳбарияти ташаббуси** билан Афғонистон бўйича юқори даражадаги халқаро конференция Ўзбекистоннинг афғонлараро тинчлик жараёнини фаоллаштиришга қўшган муҳим ҳиссаси бўлди. Тадбирда Ўзбекистон ва Афғонистон Президентлари, БМТ Хавфсизлик Кенгашининг доимий аъзоси бўлган барча давлатлар, минтақанинг йетакчи мамлакатлари ва нуфузли халқаро ташкилотлар вакиллари иштирок етди.

Тошкент конференциясида сўзга чиққан Ўзбекистон Президенти Афғонистон можаросини ҳал қилишга йўналтирилган аниқ стратегик қарашларни баён етди ва афғон муаммосини тинч йўл билан ҳал қилиш бўйича халқаро саъй-ҳаракатлар фаоллашишида “тамал тоши” бўлган “Тошкентнинг Афғонистон бўйича сиёсати”нинг устувор йўналишларини белгилаб берди.

Форумнинг асосий натижаси Афғонистонда тинчлик ва барқарорликни ўрнатишнинг асосий тамойиллари бўйича минтақавий ва глобал даражада тўлиқ консенсусни ўзида муҳрлаган Тошкент декларациясининг бир овоздан қабул қилиниши бўлди.

АҚШ ва “Толибон” ҳаракати ўртасидаги музокараларда еришилган натижалардан келиб чиқиб, Афғонистонда тинчлик ўрнатиш жараёнида Ўзбекистоннинг фаол қатнашишига янада кўпроқ эҳтиёж сезилмоқда.

Биз Афғонистон муаммосини сиёсий йўл билан ҳал этишнинг асосий жиҳатлари хусусида Ўзбекистоннинг қарашлари ва республикаимизнинг минтақавий хавфсизликни таъминлашга қўшаётган ҳиссаси ҳақида

Шуни унутмаслик лозимки, бизнинг Афғонистон билан умумий чегарамиз бор. Биз кўп асрлик муштарақ тарихга егамиз, халқларимиз тақдири бир-бири билан чамбарчас боғлиқ. **Президент Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, “минг йиллар давомида Ўзбекистон ва Афғонистон халқлари ягона маданий-тамаддун маконида ривож топганлар”. Қандай қилиб биз Афғонистонда нормал ҳаёт тезда тикланишидан манфаатдор бўлмаслигимиз мумкин?**¹

Биламизки, замонавий дунё тарихида енг узок вақт давом этаётган ушбу можаро, ҳатто Афғонистонни ўз давлатчилигини амалда йўқотишига олиб келди. Бу шарт-шароитларда қандай қилиб ҳокимиятнинг барча тармоғи тўлақонли ишлай олади, қонунларга риоя қилинади, иқтисодиёт ишлайди?

Тасаввур қилинг — биз ХХИ асрда яшайпмиз ва ўтган асрда бошланган уруш деярли 40 йилга яқин давом етмоқда. Икки миллионга яқин одамлар унинг қурбонига айланди ва Афғонистоннинг Қочоқлар ишлари бўйича вазирлиги маълумотига кўра, яна олти миллион киши мамлакатни тарк етган.

¹ Mirziyoev Sh. “Mintaqaviy xavfsizlikni ta’minlash va afg’on muammosini hal etish masalalari yuzasidan strategik qarash” “Xalq so’zi” gazetasi, 29 fevral 2020 yil.

Албатта, бугунги кунда бизга нафақат қочоқларнинг ватанига қайтишини, балки уларнинг Афғонистонда тинч ҳаётни барпо этиш жараёнида фаол иштирокини таъминловчи умумий минтақавий стратегия лозим.

Марказий Осиё давлатлари билан чегарадош ҳудудларда ҳар йили ўнлаб қуроли тўқнашувлар содир етилади. Шундай вақтлар ҳам бўлдики, ҳатто ҳарбий ҳаракатлар бизнинг чегарамизга туташ ҳудудларгача етиб келди. Буларнинг барчаси бизни хавотирга солмаслиги мумкин емас.

Бундан ташқари, ИШИД жангарилари Яқин Шарқдан қувиб чиқарилиши натижасида Афғонистон ҳудудида трансмиллий террорчи ташкилотлар паноҳ топа бошлади. Бу нафақат минтақавий, балки глобал хавфсизликка ҳам жиддий таҳдид сола бошлади.

Биз хавфсизлик бўлинмас экани ва уни фақат муштарак саъй-ҳаракатлар орқали таъминлаш мумкин, деган мавқедан келиб чиқамиз.

Ўзбекистон раҳбари “Афғонистон хавфсизлиги — бу Ўзбекистоннинг хавфсизлиги”, дея бир неча бор баёнот берганлар. Афғонистон бўйича сиёсатимизда биз нафақат ушбу мамлакатнинг келажаги, балки умумий хавфсизлигимиз, терроризм, ақидапарастлик ва зўравонликдан холи дунё учун қурашмоқдамиз.

Шу билан бирга, Афғонистонда тинчликни таъминлаш — бу фақатгина хавфсизлик муаммоларини ҳал қилишдангина иборат емас.

Афғонистон масаласида биз “дефенсиве апроач” деб аталувчи ҳимоя ёндашувига асосланмаймиз. Биз минтақамизда вазият қанақа еканлигини яхши идрок этишимизга ишончимиз комил, шунинг учун “ўйинчи”ларнинг бири ғалаба қозонса, иккинчиси мағлуб бўладиган бирон-бир “нолга тенг ўйинларда” иштирок этишга интилмаймиз. Биз прагматикмиз ва яхши қўшни бўлишни хоҳлаймиз.

Фақатгина 100 йил олдин ўрнатилган чегараларга қарамай, халқларимиз ўртасида 3 минг йиллик тарихга ега муносабатлар мавжуд.

Амударё бўйлаб ўрнатилган чегаралар ҳеч қачон одамларнинг борди-келдиси, савдо-сотиқ қилиши ҳамда маданиятлар ва динимизнинг ўзаро уйғунлашувига тўсиқ бўла олмаган.

Тинч Афғонистон Марказий Осиё учун енг қисқа йўл орқали денгиз коммуникацияларидан фойдаланиш, транспорт йўлақларимизни диверсификация қилиш ва шу билан маҳаллий маҳсулотларни экспорт қилиш учун кенг бозорларни очиш имкониятларини таъминлашга қодир.

Афғонистоннинг минтақавий иқтисодий ҳамкорликка қўшилиши учун ёрдам бериш жуда муҳим ва Тошкент буни чин дилдан хоҳлайди. Бундан ташқари, шу нарсани тушуниш лозимки, Афғонистон ҳудудидаги таҳдидлар қанчалик кам бўлса, миллий хавфсизликни таъминлашга сарф етиладиган харажатларимиз шунчалик қисқаради. Тежалган маблағларни биз ижтимоий-иқтисодий масалаларни ҳал қилиш, фуқароларимизнинг турмуш даражасини оширишга йўналтиришимиз мумкин.

Инқирознинг моҳиятини тушунмасдан, уни ҳал қилишнинг самарали стратегиясини ишлаб чиқиш мумкин емас. Афғонистондаги можаро 40 йил мобайнида жиддий ўзгаришларга учради. Бугунги кундаги вазият қуроли

карама-қаршиликнинг дастлабки босқичидан тубдан фарқ қилади. Бу рад қилиб бўлмайдиган ҳақиқатдир.

Ҳозирги босқичда у йерда қандай жараёнлар содир бўлаётганини аниқлаш муҳим еди. Бу фуқаролар урушими ёки ҳукуматнинг террорчиларга қарши курашими? Бу халқаро низоми ёки глобал “ўйинчи”лар фаол иштирокидаги минтақавий можароми? Ёки ушбу муаммо Афғонистоннинг гиёҳванд моддалар, қурол-аслаҳа ва одамлар савдосининг тўсиқсиз, траншудудий “очиқ зонаси”га ва халқаро террорчилик ташкилотлари учун “қулай маконга” айлантирилганлиги билан изоҳланадими?

Ҳозирги кунда ушбу саволларга оддий ва аниқ жавоб мавжуд емас. Афғонистон можароси юқорида қайд етилганидек, барча жараёни ўзида мужассам етиб, ички, минтақавий ва халқаро муаммолар бир-бири билан чамбарчас боғланиб кётган чигал ва ечилиши қийин бўлган мураккаб карама-қаршиликлардан иборат калавага айланди.

Яқин Шарқ ва Шимолий Африкадаги воқеалар туфайли Афғонистондаги вазият маълум вақт жаҳон сиёсати еътиборидан четда қолди. Бироқ бунинг натижасида можаро ўзининг кескинлиги ва жиддийлигини йўқотмади. Шунинг учун форум афғон можаросини ҳал қилиш йўллари излаб топишда муҳим бурилиш бўлди. Буни афғонистонлик ҳамкасбларимиз ва чет еллик ҳамкорларимиз турли даражаларда еътироф етдилар.

Тошкент анжумани Афғонистон муаммосини халқаро кун тартибининг марказига қайтариш имконини берди. Тошкент конференциясида белгиланган янги принципаал ҳолат Афғонистондаги вазиятни барқарорлаштириш масалаларида минтақавий ва глобал ёндашувларнинг тобора муҳим аҳамият касб этишидан иборат бўлди.

Минтақадаги қўшни давлатлар ва дунёнинг йетакчи мамлакатларининг саъй-ҳаракатларисиз ушбу низони ҳал етиб бўлмаслиги таъкидланди. Шунинг учун ҳам айнан Тошкент конференциясида халқаро ҳамжамиятнинг “Толибон” ҳаракати (ТХ) билан ҳеч қандай муқаддам шартларсиз тўғридан-тўғри мулоқотни йўлга қўйишга тайёрлиги намоён этилди. Янада батафсилроқ айтсак, айнан шу йерда — Ўзбекистонда биз “Толибон”ни тинчлик музокаралари жараёнига жалб этиш учун тўртки беришга муваффақ бўлдик. Сизга маълумки, бизнинг шерикларимиз ҳам кейинчалик ТХ вакиллари билан уларнинг мавқеларини яхшироқ тушуниш ва мурсага эришиш мақсадида бир неча даврдан иборат музокараларни ўтказдилар.

Бундан ташқари, халқаро ҳамжамият тинчлик жараёнини фақат Афғонистонга қўшни бўлган давлатларнинг фаол иштирокида амалга ошириш мумкинлигини англаб етди. Шу боис ҳам афғонлараро ярашувнинг асосий тамойиллари бўйича минтақавий консенсусни таъминлаш муҳим еди. Шунингдек, гўё турли ихтилофлари бўлган давлатлар — Покистон ва Ҳиндистон, Ерон ва Саудия Арабистони, Қатар ва Бирлашган Араб Амирликлари бир-бирлари билан ўзаро келишиб олишлари зарур еди. Бундан ташқари, Туркиянинг алоҳида мавқеи ҳам мавжуд... Буларнинг барчасини афғон муаммосини муштарак идрок этиш асосида бирлаштириб олишга муваффақ бўлинди.

Тошкент конференцияси ўтказилганидан сўнг Вашингтон, Москва ва Пекининг мавқелари сезиларли даражада бир-бирига яқинлашди.

Президент Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, “тинчликка интилишнинг асосий шarti — бу Афғонистон учун минтақавий ва халқаро миқёсда келишилган, яхлит ва кенг қамровли тинчлик дастурини ишлаб чиқиш ва амалга оширишдир”.

Анжуманда қабул қилинган Декларатсия мамлакатда миллий тотувликка эришиш, халқаро терроризм, наркотрафикка қарши кураш, шунингдек, минтақавий иқтисодий ҳамкорлик учун ўзига хос “Йўл харитаси” бўлди. Ҳужжатда Афғонистоннинг барқарор ривожланиши, афғон халқининг турмуш фаровонлигини ошириш ҳамда уларни минтақа ва дунё миқёсида амалга оширилаётган бунёдкорлик жараёнларига жалб этишнинг шарт-шароитлари белгиланди.

Президент Шавкат Мирзиёев афғон муаммосини катта давлатлар раҳбарлари: Россия Федерацияси Президенти Владимир Путин, АҚШ Президенти Доналд Трамп, Хитой Раиси Си Тсинпин ҳамда Европа Иттифоқи раҳбарияти, Марказий Осиё мамлакатлари, Ҳиндистон, Покистон ва Ерон давлатлари бошлиқлари билан шахсан ва мукамал равишда муҳокама қилдилар.

Аммо анжуманга тайёргарлик ушбу учрашувлардан анча олдин — афғон дўстларимиз билан яқин ҳамкорликдан бошланди. Аслида, бу бизнинг биргаликдаги катта ишимиз бўлди. Тошкент конференциясини икки президент — Шавкат Мирзиёев ва Ашраф Ғани жаноблари очиб беришди.

Президент топшириқларига мувофиқ, Афғонистондаги асосий ички сиёсий кучлар вакиллари, хусусан, Бош вазир А. Абдулла, Афғонистоннинг собиқ президенти Ҳ. Карзай, “Афғонистонни озод қилиш Ислом иттифоқи” партияси раҳбари А. Сайёф, “Афғонистон Ислом партияси” раҳбари Г. Ҳикматёр, Афғонистон Олий тинчлик кенгаши раиси К. Халилий, “Афғонистон миллий ислом ҳаракати” бошқаруви кенгаши аъзоси Б. Дўстум, “Миллий ислом жаҳҳаси” йетакчиси С. Гилоний, “Афғонистон ислом жамияти” бошқарув кенгаши аъзолари Ю. Қонуний ва М. Исмоилхон, Балх вилояти собиқ ҳокими А. Нур, “Толибон” ҳаракатининг Қатардаги сиёсий ваколатхонаси раҳбари мулла А. Станикзай, А. Бародарва бошқалар билан ҳам тўғридан-тўғри алоқалар ўрнатилди.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, Тошкент бу йўналишдаги барча қадамларини расмий Кобул билан келишилган ҳолда амалга оширмоқда. Биз доимо “барқарор тинчликни ўрнатиш бўйича сиёсий жараёнлар фақат афғонлар томонидан ва Афғонистон халқи раҳбарлигида олиб борилиши лозим”, деган асосий тамойилга содиқ қоламиз.

Ўзбекистон Республикаси Президенти БМТ, МДҲ, ШҲТ, ИҲТ каби минтақавий ва халқаро майдонлардаги ўз нутқларида ҳамкорларимиз, шу жумладан, Марказий Осиё мамлакатлари билан афғон муаммосининг сиёсий ечимини топишга тайёрлигини бир неча бор таъкидлаган едилар.

Ҳеч бир мамлакат афғон муаммосини мустақил равишда ҳал қила олмаслиги, шубҳасиз, аниқ ва равшан. Шунинг учун **Ўзбекистон раҳбари**

Афғонистонда тинчлик ўрнатилишида қўшни давлатларнинг муҳим ўрни мавжудлигини қайта-қайта қайд етган. Қўшни давлатлар ва ҳамкорларнинг саъй-ҳаракатлари бир-бирини алмаштирмаслиги, балки бир-бирини тўлдириши керак.

Марказий Осиёнинг барча мамлакатлари Афғонистон муаммосини ҳал қилишда фаол ёрдам кўрсатмоқда. Қозоғистоннинг раислиги ва ташаббуси билан БМТ Хавфсизлик Кенгашида Афғонистон бўйича вазирлараро мунозара бўлиб ўтди. Айнан шу тадбир доирасида Тошкент конференциясини ўтказиш ташаббуси ёллон қилинди ва минтақанинг барча мамлакатлари томонидан қўллаб-қувватланди.

Ўз навбатида, Қирғизистон томонидан мазкур мамлакатда юз бераётган жараёнларни чуқур таҳлил қилиш мақсадида Бишкек шаҳрида Афғонистон бўйича тадқиқот марказини ташкил этиш таклифи илгари сурилди.

Биз ҳаммамиз, Афғонистон минтақавий иқтисодий жараёнларга жалб қилиниши зарурлигини тушунамиз. Ушбу фикр Ашхободда Афғонистон бўйича еттинчи минтақавий иқтисодий ҳамкорлик конференцияси, Тошкент конференцияси ва Душанбе шаҳрида Терроризм муаммоси ва уни молиялаштириш манбалари бўйича юқори даражада ўтказилган халқаро конференция иштирокчилари томонидан кенг қўллаб-қувватланди.

Афғон йўналиши бўйича фаол минтақавий ҳамкорликка яна бир мисол сифатида Самарқандда бўлиб ўтган “Ҳиндистон — Марказий Осиё” вазирлар мулоқотида биринчи марта Афғонистоннинг жалб етилганини келтириш мумкин.

Афғон можароси аввалдан икки дунё тизимлари ўртасидаги геосиёсий қарама-қаршилиқнинг самараси бўлди. **Ўзбекистон Республикаси Президенти “уруш олови” афғон халқига ташқаридан олиб кирилганини ва уруш бу халқнинг танлови емаслигини” очикдан-очик айтди.**

Ҳозирга қадар йирик куч марказлари ўз манфаатлари йўлида Афғонистонда тўқнаш келмоқдалар.

Можарога янги иштирокчиларнинг доимий равишда жалб этилиши афғон низосининг мисли кўрилмаган даражада чуқурлашишига олиб келди.

Афсуслар бўлсинки, ўн йиллар давомида афғон муаммосини ҳарбий куч орқали ҳал қилиш мумкинлиги тўғрисида турли хаёлпараст фикрлар мавжуд еди. Енг ачинарлиси шуки, ақл бовар қилмайдиган даражада инсоний қурбонлар ва улкан иқтисодий ҳамда сиёсий талафотлардан сўнг ушбу ёндашув боши берк кўчага киришиб қўйганлиги англаб етилди.

Бугунги кунда еса дунёнинг йирик давлатлари, енг аввало, Россия, Хитой, АҚШ, Европа Иттифоқи мамлакатлари ва мусулмон дунёси давлатлари ўртасидаги яқин ҳамкорликни фақат қутлаш мумкин. Сўнгги ойларда Москва, Пекин ва Вашингтон уч томонлама учрашувлар доирасида муҳим натижаларга еришганлари ва ушбу форматга манфаатдор мамлакатлар ҳам қўшилганини мамнуният билан қайд етамиз. Мазкур саъй-ҳаракатлар афғон масаласини самарали равишда ҳал қилиш учун зарур ташқи шароитларни шакллантиради.

Авваламбор, йирик давлатлар: АҚШ, Россия, Хитой, Европа Иттифоқи мамлакатлари ва албатта, айнан шу даражада Афғонистоннинг бевосита минтақавий қўшнилари. Булар ташқи кучлардир.

Аммо Афғонистонда тинчлик ҳақида келишувларнинг барқарорлиги, аввало, мамлакатдаги барча сиёсий кучларнинг — сиёсий партиялар, ҳаракатлар ва етник гуруҳларнинг ўзлари ушбу жараёнга жалб қилинишига боғлиқ бўлади. Умуммиллий келишув ва ярашувсиз сезиларли тараққиётга эришиш мумкин эмас.

Давлатга қарашли ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораларини сақлаб қолиш ва ривожлантириш, фуқаролик жамияти тузилмасининг тўлиқ ишлаши, Афғонистон хотин-қизларининг ҳуқуқларини таъминлаш ва бошқалар, бир сўз билан айтганда, мустақил афғон давлатини қуриш ва фуқаролик жамияти асосларини яратиш йўлида сўнгги 18 йил ичида еришилган барча ижобий ютуқларнинг асраб қолиниши фавқулодда муҳимдир.

Биринчидан, ушбу мақсад бутун афғон жамияти, барча етник гуруҳлар ва сиёсий ҳаракатларни бирлаштирувчи ягона, умумий ғояга айланиши керак. Иккинчидан, хавфсизлик ва иқтисодиёт соҳаларидаги вазифаларнинг самарали ечимини топа оладиган барқарор умуммиллий ҳукумат тузилиши керак.

Афғонистон самарали минтақавий ҳамкорлик майдонига айланиши зарур.

Айтиб ўтганимдек, бугунги кунда Афғонистон, афсуски, ҳали ҳам жаҳон ва минтақа давлатларининг қарама-қаршилик ҳамда рақобат майдони бўлиб қолмоқда. Биз Ўзбекистонда мазкур ёндашув ўзгариши керак, деб ҳисоблаймиз.

Афғонистон барчамизга умумий тил топишни, миллий манфаатларимизни мослаштиришни, мурса қилишни ва ўзаро ҳамжиҳатликка эришишни ўрганиш учун қулай имконият бермоқда.

Фақат шундагина умумий минтақамизнинг бардавом ривожланиши, хавфсизлиги ва барқарорлигини таъминлаш йўлида Афғонистоннинг барча қўшни мамлакатлар учун тенг ҳуқуқли шерик бўлишига ериша оламиз.

Иқтисодиётни тикламасдан, аҳолининг мураккаб ижтимоий муаммоларини ҳал қилмай туриб, Афғонистонда тинчликка еришиб бўлмайди. Афғонистоннинг иқтисодий келажагига сармоя киритишни давом эттириш муҳимдир. Инсонпарварлик дастурлари ва лойиҳаларини молиялаштиришни қисқартиришга йўл қўймаслик керак.

Ўз навбатида, Ўзбекистон ҳам Афғонистондаги Сурхон — Пули-Хумри электр узатиш линияси ва шу каби бошқа кенг миқёсли инфратузилмавий ҳамда ижтимоий жиҳатдан аҳамиятли лойиҳаларни амалга оширишни бошлаб юборди. Электр узатиш линияси Кобулни Марказий Осиёнинг ягона энергетик тизимига улайди. Бундан ташқари, Сурхон — Пули-Хумри электр узатиш линияси “САСА-1000” лойиҳасининг таркибий қисми бўлиши ва электр энергиясини Покистон ҳамда Жанубий Осиё мамлакатларига ййетказиб бериш учун замин яратади.

Ўзбекистон Афғонистонни минтақавий интегратсияга жалб қилишга имкон берувчи транспорт-логистика лойиҳаларини амалга оширишдан манфаатдордир.

Ўзбекистон, шунингдек, Афғонистон ҳукумати ва бошқа халқаро шериклар билан биргаликда Марказий ва Жанубий Осиёни боғловчи Мозори-Шариф — Ҳирот ва Мозори-Шариф — Пешовар темир йўл лойиҳаларини амалга оширишда қатнашишга тайёр.

Мазори-Шарифни Покистон денгиз портлари билан боғловчи темир йўл лойиҳалари бугунги кунда Европа Иттифоқи томонидан қўллаб-қувватланилаётган Евроосиё ўзаро боғлиқлик контсептсиясининг бир қисми бўлиши мумкин. Бундан ташқари, мазкур йўналишнинг очилиши Марказий Осиё давлатлари учун Покистоннинг Гвадар ҳамда Карачи портларига чиқиш ва кейинчалик Ҳиндистон ҳамда Бангладешга юклар транзитини фаоллаштириш учун кўмаклашади.

Шу муносабат билан **Афғонистон Президенти Ашраф Ғанининг Афғонистондан Ўзбекистон ва Қозоғистон орқали Хитойга биринчи контейнер поезда йўлга қўйилганига бағишланган тантанали тадбирда айтган сўзларини таъкидлаб ўтиш мумкин. А. Ғани Ўзбекистоннинг транзит юк ташиш ва минтақада транспорт-коммуникатсия йўналишларини ривожлантириш борасидаги кўмагини юқори баҳолади ва афғон юklarининг Хитойга транзитида кўрсатилган ёрдам учун Ўзбекистон раҳбариятига самимий миннатдорлигини билдирди. “Дўстим Президент Шавкат Мирзиёевга Афғонистон халқи ва ҳукуматига мамлакатни қайта тиклаш ва ривожлантириш борасида кўрсатилаётган ёрдам учун самимий миннатдорлигимни билдираман”. Фикримча, бу Афғонистоннинг иқтисодий инфратузилмасини қайта тиклашда Ўзбекистон кўрсатаётган амалий ёрдам учун афғон халқи томонидан берилган енг юқори баҳодир.**

Шуни таъкидлаш муҳимки, таълим олиш имкониятини яратмай туриб, мамлакатнинг тўлақонли тинч ҳаётини тасаввур қилиб бўлмайди. Маълумки, Афғонистондаги уруш давомида зўравонликдан бошқа ҳеч нимани кўрмаган бутун бир авлод вояга йетгани ҳеч кимга сир емас.

Афғон ёшларига ўз тақдирларини ўзлари белгилаш имкониятини бериш орқали жамиятда таълим ва маърифатнинг нафрат ва экстремизм ғояларига қарши тура оладиган нуфузини шакллантириш лозим. Ўзбекистон бу борада фаол иш олиб бормоқда. **Президент Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан Термиз шаҳрида афғон фуқароларини ўқитиш учун Таълим маркази барпо этилди.** Ҳозирги кунда навбатдаги талабалар танлови кетмоқда. 2020 йилда марказда 200 га яқин кишилар имтиёзли асосда ўқитилади. Келгусида талабалар сонини 300 кишига ййетказиш, таълим йўналишларини кенгайтиришни режалаштирмоқда. **Бундан ташқари, Ўзбекистон раҳбари Афғонистонда таълимни қўллаб-қувватлаш махсус халқаро жамғармасини тузиш таклифи билан чиқди.** Жамғарманинг асосий мақсади — ёшларни Афғонистонда керакли мутахассисликка ўқитиш, қобилиятли талабалар ва ёш олимлар учун стипендия ҳамда грантлар ажратиш.

Тошкент дўстлик рамзи сифатида Кобулга фаол равишда тўлақонли инсонпарварлик ёрдами кўрсатмоқда. Биз биродар афғон халқи олдида катта масъулиятимизни англаймиз ва бу борада ҳаракатларни давом эттирамиз.

Ўзбекистон ўзининг афғон сиёсатида доимо самимий бўлиб келган. Бу давлатга нисбатан бизда бирон-бир сиёсий ёки яширин мақсадлар йўқ. Биз фақатгина битта, жуда оддий ва прагматик тамойилга амал қиламиз: “Қўшнинг тинч — сен тинч”. Бунинг устига, Марказий Осиё — бу бизнинг умумий уйимиз, Афғонистон еса унинг ажралмас қисми еканлигига аминмиз, шунинг учун биз фақат бирга бўлган тақдирдагина жадал ривожланишимиз мумкин.

Бу бизнинг асосий ва пировард мақсадимиз. Биз ҳеч қачон бошқа ниятни кўзламаганмиз, доимо бетараф мавқени эгаллаб келганмиз ва бу давлатнинг ички ишларига аралашмаганмиз.

Ўзбекистон Афғонистоннинг барча сиёсий кучлари, шу жумладан, “Толибон” ҳаракати орасида ўз обрў ва еътиборига ега. Уларнинг барчаси республикаимизнинг бу мамлакатда тинчлик ўрнатишга қаратилган самимий саъй-ҳаракатларини тан олади ва қўллаб-қувватлайди.

Толиблар афғон жамиятининг бир қисми ва Афғонистон фуқаролари сифатида ўз давлатининг келажагини белгилашда иштирок этишлари лозим деган тамойилга асосланганмиз.

Енг янги тарих нуқтаи назари билан қараганда, “Толибон” ҳаракати билан бугунги мулоқотни биз кўп томонлама тинчлик жараёнини қайта тиклаш ва мустаҳкамлаш сифатида кўрамиз. Ўзбекистон ушбу жараёни 1990 йилларда “6+2” форматида қўллаб-қувватлашга анча уринган еди. Айни ўша пайтларда бизнинг вакилларимиз Қандаҳорда толиблар раҳбарлари билан учрашган.

2001 йилги Афғонистон бўйича Бонн конференциясининг асосий хатоси шундан иборат едики, мамлакатда тинчлик ўрнатиш бўйича музокараларга толибонлар жалб қилинмаганлиги оқибатида уруш яна 18 йилдан буён давом етиб келмоқда.

Аввалги йилларда бўлганидек, бугун ҳам умумий вазифа ўзгармасдан қолмоқда, яъни имкони бор масалаларда аста-секинлик ва сабр билан ўзаро консенсусга эришиш мақсадида ҳар йерда тўғридан-тўғри кенг қамровли афғонлараро инклюзив музокараларни йўлга қўйишдир.

Шу маънода, толиблар билан мулоқот нафақат мақсадга мувофиқ, балки ўта зарур ҳамдир. Бироқ ҳар қандай тинчлик жараёнининг бошланиши “Толибон” ҳаракатининг ҳар қандай террорчилик фаолияти ва зўравонликдан воз кечиши, АҚШ билан имзоланган битим моҳиятида кўзда тутилганидек, ўт очишдан воз кечишга, албатта, риоя қилишни тақозо етади.

Ўзбекистон чуқур дипломатик анъаналарни қамраб олган ноёб давлатчилик тажрибасига ега. Маълумки, дипломатия, шунингдек, музокаралар ва тичликпарварлик санъати Евроосиёнинг бизга тегишли қисмида, хусусан, ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида кўп асрлик тарихий мерос ва давомийликка ега. Айнан мана шу тарихан бой ўзбек дипломатиясининг тажрибаси Афғонистон муаммоси каби халқаро можароларни ҳал қилишга ёрдам беради.

Афсуски, замонавий жаҳон тизими ўзида кўплаб хатар ва таҳдидларни сақлаб келмоқда. Биз глобал беқарорлик даражасининг ўсиб боришини кузатиб турибмиз, бу еса, ўз навбатида, хавфсизлик масалаларининг халқаро

кун тартибида йетакчи ўринга чиқишига сабаб бўлмоқда. Бироқ афғон низоси каби инқирозларда энг асосий масала — бу муаммодан кейинги ҳал этиш даври, халқаро мигратсия масалаларига ечим топиш ва бошқалар жуда муҳим аҳамият касб этади. Айнан шу ўринда Ўзбекистон дипломатияси тажрибаси халқаро ҳамжамият учун қўл келади.

18 йилдан буён тўхтамаётган жанглardan сўнг АҚШ ва “Толибон” ҳаракати ўртасида битим имзоланиши, албатта, бутун минтақа учун муҳим воқеадир. Бунинг Афғонистондаги тинчлик учун аҳамиятини баҳолаш мушкул вазифа.

Аммо олдинда ҳали мураккаб иш турибди. Вазиятни тўғри тушуниш керак. Кўплаб қийин, нозик муаммолар сақланиб қолмоқда. Аслини олганда, АҚШ ва толиблар ўртасидаги битим тинчликка олиб боровчи йўлнинг ниҳояси емас, балки фақат бошланишидир.

Ҳозир бевосита тинчлик жараёни, афғонлараро тўғридан-тўғри мулоқотни бошлаш муҳим. Ендиликда ҳамма нарса Афғонистон халқининг мустақкам иродаси, бирлиги ва қатъиятига боғлиқ.

Шу муносабат билан имкон қадар тезда ҳукумат ва муҳолифат делегатсияларини шакллантириш, Афғонистонни тинч йўллар билан қайта тиклаш барча масалалари бўйича конструктив мулоқотни бошлаш жуда муҳимдир. Бу жараён ҳар қандай ташқи аралашувдан холи бўлиши керак. Бир сўз билан айтганда, Афғонистон тақдири афғонларнинг ўз қўлидадир.

Ўзбекистон Президентининг Афғонистон бўйича Тошкент конференциясида айтган қуйидаги сўзларини келтирамиз: **Афғонистоннинг келажаги халқаро ҳамжамиятнинг барчамиз учун умумий бўлган таҳдид ва хатарларга қарши курашишга ожиз эканини кўрсатадиган мисолга айланиб қолмаслиги лозим.**

Бугун барчамиз бирлашиб, жафокаш Афғонистон халқига тинчлик ва тараққиёт йўлида ёрдам қўлини чўзишимиз, уни қўллаб-қувватлашимиз ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир.

Бугунги куннинг асосий вазифаси ҳар қандай қийинчиликларга қарамасдан Афғонистон халқига тинчлик ва фаровонлик йўлида қатъий туриш учун ёрдам беришдан иборат.

Бунда Афғонистон доимо ўзининг дўст қўшниси — Ўзбекистонга ишониши мумкин.

БМТ шафелигида “Марказий Осиё: ягона тарих ва умумий келажак, барқарор ривожланиш ва тараққиёт йўлидаги ҳамкорлик”

Президентимиз Шавкат Мирзиёев томонидан БМТ Бош Ассамблеяси 72-сессиясида илгари сурилган ҳамда Марказий Осиёда хавфсизликни таъминлаш, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш ва минтақавий ҳамкорликни мустақкамлашга йўналтирилган ташаббусларни амалга ошириш бўйича муҳим амалий қадамлардан бири бўлган мазкур йирик халқаро тадбирда 500 дан ортиқ иштирокчилар, жумладан, Марказий Осиё давлатларининг ташқи сиёсат маҳкамалари раҳбарлари, МДХ, Европа, Осиё ҳамда Америка давлатларининг нуфузли расмий делегатсиялари, БМТ, ЕИ, ЕХХТ, ШХТ, МДХ, ЕТТБ каби 10 дан ортиқ халқаро ташкилотлар раҳбарияти, 100 га яқин

таниқли халқаро экспертлар ва йетакчи хорижий ОАВ ходимлари, шунингдек, Ўзбекистонда аккредитациядан ўтган дипломатик корпус вакиллари қатнашмоқда.

Форумда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев иштирок етди ва нутқ сўзлади.

Давлатимиз раҳбари Марказий Осиёда осойишталик ҳамда барқарор тараққиётга эришиш йўлида амалга оширилаётган фаол ташқи сиёсат, минтақада хавфсизликни таъминлаш борасидаги муҳим вазифалар ҳақида тўхталиб, қатор долзарб ташаббусларни илгари сурди.

Анжуманда, шунингдек, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош қотиби Антониу Гутерришнинг форум иштирокчиларига йўллаган видеомурожаати намойиш этилди. БМТ раҳбари анжуман аҳамияти ҳақида алоҳида тўхталиб, Марказий Осиёда хавфсизлик ва барқарор ривожланишни таъминлаш йўлидаги ташаббусларда БМТ тузилмалари фаол иштирок этишини таъкидлади.

Марказий Осиёни осойишталик, барқарор тараққиёт ҳамда яхши қўшничилик ҳудудига айлантириш Юртбошимиз томонидан Ўзбекистон ташқи сиёсатининг устувор йўналиши сифатида белгиланган. Бу 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида ҳам ўзифодасини топган. Чунончи, ушбу дастуриламал ҳужжатда Ўзбекистоннинг ён-атрофида хавфсизлик, барқарорлик, аҳил қўшничилик муҳитини шакллантириш яқин истиқболдаги устувор вазифа сифатида мустаҳкамланган. Тинч-осойишта, иқтисодий жиҳатдан тараққий топган Марказий Осиё — Ўзбекистон интиладиган енг муҳим мақсад ва асосий вазифадир.

Марказий Осиё мамлакатлари жуғрофий ҳамда геосиёсий жиҳатдан бирига яқин бўлиб қолмасдан, балки ягона маданият ва тивилизация макони ҳамдир. Бу йерда истиқомат қилувчи халқларни умумий маънавий-ахлоқий қадриятлар, муштарак анъана ва урф-одатлар, ягона тарих боғлаб туради. Буюк Ипак йўли чорраҳасида жойлашган минтақа минг йиллар давомида дунё маданиятлари, тиллари ҳамда динлари мулоқотига замин бўлган.

Ўзбекистон бугун яқин қўшничилик, дўстлик тамойилларига таянган ҳолда фаол ва прагматик сиёсат олиб бормоқда. Президентимиз Шавкат Мирзиёев ташаббуси туфайли минтақа мамлакатлари билан сиёсий, савдо-иқтисодий, транспорт-логистика ҳамда маданий-гуманитар соҳаларда ҳамкорлик алоқалари жадал суръатларда ривожланиб борапти.

Юртбошимизнинг қўшни мамлакатларга амалга оширган давлат ва амалий ташрифлари давомида, шунингдек, турли халқаро саммитлар доирасида қўшни мамлакатлар раҳбарлари билан мунтазам равишда ўтказиб келаётган мулоқотлари самараси ўлароқ, ўтган қисқа вақт мобайнида Марказий Осиёда принципиал жиҳатдан мутлақо янги сиёсий муҳит яратилди. Стратегик шерик давлатлар сафи кенгайди.

Ўзбекистон минтақа мамлакатлари билан енг нозик масалалар ечимида, айниқса, давлат чегараларини делимитация ва демаркация қилиш борасида

прагматик ёндашиб, тарихий келишувларга еришмоқда. Мисол учун, ўзбек-қирғиз давлат чегарасининг қарийб 85 фоизи бўйича шартнома имзоланди. Президентимиз таъбири билан айтганда, томонлар ўз сиёсий иродасини, ўзаро мақбул қарорлар қабул қилишга тайёрлигини намоён етгани боис узок муддат давомида биринчи марта ушбу ғоят нозик масала бўйича олдинга силжиш юз берди.

Қўшни мамлакатлар билан чегаралардаги назорат-ўтказиш пунктлари фаолияти қайта тикланиши натижасида аҳоли емин-эркин ҳаракатланиши учун енгилликлар яратилаёпти. Бу еса одамларнинг қўшни давлатлардаги яқинлари, қариндош-уруғлари билан борди-келди алоқалари йўлга қўйилишига, яна бир муҳим жиҳати, ўзаро савдо-сотиқнинг ривожланишига хизмат қилаёпти.

Марказий Осиёда савдо-иқтисодий ҳамкорлик алоқаларида ҳам фаол ўсиш суръатлари қайд етилмоқда. Хусусан, жорий йилнинг март ойида Ўзбекистон ва Қозоғистон ишбилармон доиралари иштирокида Остона шаҳрида бўлиб ўтган бизнес форумида умумий қиймати қарийб 1 миллиард АҚШ долларига тенг савдо шартномалари ҳамда инвестициявий битимлар имзоланди. Мамлакатлар ўртасида ўзаро товар айирбошлаш ҳажмини 5 миллиард АҚШ долларигача ййетказиш бўйича аниқ мақсадлар белгилаб олинган.

Ўзбекистон ва Қирғизистон ҳамкорлик муносабатларида ҳам иқтисодий соҳада янги марралар қўлга киритилмоқда. Икки давлат ўртасидаги ўзаро товар айирбошлаш ҳажми 2016 йил охирига келиб 23 фоиз ўсган ҳолда, 167,5 миллион АҚШ долларини ташкил етган бўлса, 2017 йилнинг биринчи ярмида бу кўрсаткич қарийб 70 фоиз ошиб, 112 миллион АҚШ долларини ташкил қилди. Олий даражадаги учрашувларда мазкур кўрсаткични яқин йилларда 500 миллион долларга ййетказиш имконияти мавжудлиги қайд этилди.

Ўзбекистон ҳамда Туркменистон компания ва корхоналари қиймати 200 миллион доллардан зиёд қўшма ташқи савдо шартнома ҳамда битимларни амалга оширмоқда. Туркманобод — Фороб автомобиль ва темир йўл кўприклари очилгач, мамлакатларимиз ўртасида транзит ташишлар ҳажми сезиларли даражада кўпайди. Ўзбекистоннинг фақат темир йўл орқали Туркменистон ҳудудидан ўтган экспорт юклари ҳажми 25 фоиз ошди.

Ўзбекистон билан Тожикистон ўртасидаги савдо-иқтисодий ҳамкорлик алоқаларида ҳам янги давр бошланди. Жорий йил апрел ойида Душанбе шаҳрида Ўзбекистон саноат корхоналари маҳсулотлари миллий кўرғазмаси ҳамда икки давлат ишбилармонлари бизнес форуми ташкил этилди. Июнь ойида Ўзбекистон делегатсиясининг Тожикистонга ташрифи чоғида Душанбе шаҳрида Ўзбекистон савдо уйи очилди. Шу йил октябрь ойида еса Тожикистон Республикаси миллий маҳсулотлари кўрғазма-ярмаркаси ўтказилди. Буларнинг барчаси минтақада янги иқтисодий муҳит шаклланаётганидан далолатдир.

Қайд етилганидек, Марказий Осиё энергетика ва табиий ресурсларга бой, қулай транспорт-коммуникатсия имкониятларига ега минтақа ҳисобланади. Ўзбекистонда транспорт-инфратузилма коммуникатсияларини

ривожлантириш, транзит йўлаклари тизимини яратиш, мавжуд йирик халқаро ҳамда истиқболли бозорларга олиб чиқадиган янги ва самарали йўналишларни ўзлаштиришга алоҳида еътибор қаратилаяпти. Ўзбекистон — Қирғизистон — Хитой темир йўлининг қурилиши минтақа мамлакатлари учун улкан иқтисодий имкониятлар очади.

Президентимиз Шанхай ҳамкорлик ташкилотининг Остона саммитида Марказий Осиёда транспорт ташувларини бошқаришнинг ўзаро боғланган тизимини яратиш таклифини билдирди. Бу таклиф ўзаро транспорт тарифлари, ягона божхона ва бошқа тартиб-таомиллар, юк ташиш хавфсизлигининг бирхиллаштирилган қоидалари, транспорт воситалари ҳамда юклари ҳаракатланиши ахборот таъминоти тизимининг ҳуқуқий ва институтсионал асосларини ишлаб чиқишни кўзда тутди. Мазкур тизим иқтисодий ўсишга, юкларнинг ишлаб чиқарувчидан истеъмолчига ййетказиб берилишини тезлаштириш ҳамда арзонлаштиришга олиб келади.

Қўшни мамлакатлар чегарадош ҳудудлари даражасида алоқалар кенгайиб бораётгани, халқ дипломатияси механизмларидан фаол фойдаланилаётгани ҳам минтақа давлатлари муносабатларини мазмунан бойитмоқда. Қонун чиқарувчи органлар ўртасида ҳамкорликни кенгайтиришга алоҳида урғу берилиб, парламентлараро дўстлик гуруҳлари шакллантирилмоқда.

Анжуманда бугунги замонавий шарт-шароитларда Марказий Осиё давлатлари халқаро хавфсизликни мустаҳкамлаш билан боғлиқ долзарб масалаларни ҳал қилишда муҳим роль ўйнаши таъкидланди. Терроризм ва экстремизм хавфи тарқалишининг олдини олиш, гиёҳвандлик моддаларининг ноқонуний айланиши, ноқонуний қурол-яроғ савдоси, уюшган жиноятчилик, одам савдосига қарши курашиш ҳамда ахборот соҳасидаги таҳдидларга барҳам бериш ана шулар жумласидандир.

Форум қатнашчилари Марказий Осиё хавфсизлиги глобал хавфсизликнинг ажралмас қисми эканлигини алоҳида қайд этишди. Минтақа мамлакатлари янги таҳдид ва хавфларнинг олдини олиш, шунингдек, халқаро ҳамда минтақавий ташкилотлар билан муносабатларда яқиндан ҳамкорлик ўрнатиши мақсадга мувофиқлиги билдирилди.

Марказий Осиё мамлакатлари сув-энергетика ресурсларидан минтақанинг барча давлати манфаатларини ҳисобга олган ҳолда, оқилона фойдаланиш бўйича икки томонлама ва кўп томонлама ҳамкорликни мустаҳкамлаш зарурлигига еътибор қаратишди.

Анжуманда ёш авлод вакиллариининг турли террористик ҳамда радикал ташкилотлар таъсирига тушиб қолишига йўл қўймаслик бўйича биргаликда аниқ чора-тадбирларни -ишлаб чиқиш ва қабул қилиш зарурлиги қайд этилди. Бу борада ёшларнинг маънавий-ахлоқий тарбиясига еътиборни кучайтириш, уларни комил инсон қилиб вояга ййетказиш, йигит-қизларнинг ўз салоҳиятини намоён этиши учун зарур шароитлар яратиш, ижтимоий қўллаб-қувватлаш ҳамда ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш борасидаги ҳамкорликни ривожлантириш лозим.

Халқаро конференцияда БМТ Бош қотибининг сиёсий масалалар бўйича ёрдамчиси Мирослав Енча, Европа иттифоқининг ташқи ишлар ва хавфсизлик сиёсати бўйича Олий вакили, Еврокомиссия вitse-президенти Федерика Могерини, Қозоғистон Республикаси ташқи ишлар вазири Қайрат Абдраҳмонов, Қирғизистон Республикаси ташқи ишлар вазири Ерлан Абдилдаев, Тожикистон Республикаси ташқи ишлар вазири Сирожиiddин Аслов, Туркменистон Вазирлар Маҳкамаси раиси ўринбосари, ташқи ишлар вазири Рашид Мередов нутқ сўзлади.

Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти Бош қотиби Томас Гремингер, Туркия Республикаси иқтисодиёт вазири Нихат Зейбекчи, Ерон Ислом Республикаси ташқи ишлар вазири Муҳаммад Жавад Зариф, Афғонистон Ислом Республикаси ташқи ишлар вазири Салоҳуддин Раббоний, БМТ Бош қотиби ёрдамчиси, БМТ Тараққиёт дастурининг Европа ва МДХ давлатлари бўйича минтақавий бюроси директори Жихан Султаноглу, ШХТ Бош қотиби Рашид Алимов, МДХ Ижроия қўмитаси раиси — Ижрочи қотиби Сергей Лебедев, Россия Федератсияси ташқи ишлар вазири ўринбосари Александр Панкин, Ҳиндистон давлат ташқи ишлар вазири Вижай Кумар Сингх, БМТ Бош қотибининг махсус вакили, Марказий Осиёда превентив дипломатия бўйича минтақавий маркази раҳбари Наталья Герман ва бошқалар сўзга чиқди.

Конференциянинг биринчи кунда “Минтақавий барқарорлик ва хавфсизликни таъминлаш”, “Сувдан фойдаланиш ва экология соҳасидаги ҳамкорлик” мавзуларида шубба мажлислари ўтказилди. Мамлакатимиз ҳамда хорижлик олимлар, нуфузли эксперт-ларнинг таҳлилий маърузалари ешитилди ва муҳокама қилинди¹.

Орол муаммоси Европа Иттифоқи диққат марказида

Мамлакатимизда амалий ташриф билан бўлиб турган Европа кенгаши Президенти Дональд Туск БМТ шафелигидаги Оролбўйи минтақаси учун инсон хавфсизлиги бўйича кўпшериклик траст фондининг Орол денгизи қуриши билан боғлиқ муаммоларни бартараф этишга бағишланган тақдмоти билан танишди.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нуткида Орол фожиаси нафақат Ўзбекистон, балки бутун минтақа учун катта хавф туғдираётганини таъкидлаган еди. 2018 йил 27 ноябрь куни еса БМТ Бош қароргоҳида Оролбўйи минтақаси учун инсон хавфсизлиги бўйича кўпшериклик траст фонди тақдмотига бағишланган юқори даражадаги анжуман бўлиб ўтганди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 январда қабул қилинган Бирлашган Миллатлар Ташкилоти шафелигидаги Оролбўйи минтақаси учун инсон хавфсизлиги бўйича кўптомонлама траст жамғармаси фаолиятини қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисидаги қарори асосида жамғарманинг самарали ишлаши учун қулай институтсионал, ҳуқуқий ва молиявий муҳит яратиш бўйича амалий чора-тадбирлар белгиланди.

¹ <https://religions.uz/news/detail?id=634>

Жамғарма Оролбўйи минтақасида экологик ва ижтимоий-иқтисодий вазиятни яхшилаш бўйича комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш доирасида халқаро ҳамкорликни ривожлантириш ва донорлар маблағларини сафарбар қилиш, барқарор ривожланишнинг глобал мақсадларига эришиш бўйича ҳамкорликдаги саъй-ҳаракатларни ривожлантириш учун ягона майдон бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистон ташаббуси билан Орол муаммоларини бартараф этиш йўлида муҳим қадамлар қўйилмоқда. Бу ташаббуслар нуфузли халқаро ташкилотлар томонидан қўллаб-қувватланмоқда. Жорий йилнинг 22 март куни Женева (Швейтсария) шаҳрида БМТ Европа Иқтисодий Комиссиясининг барқарор ривожланиш бўйича минтақавий форуми доирасида «Инсонлар учун ҳамкорлик: Оролбўйи минтақаси учун Инсон хавфсизлиги бўйича кўпшериклик фонди» мавзусида анжуман ўтказилди.

Анжуман доирасида Оролбўйи минтақаси учун инсон хавфсизлиги бўйича кўпшериклик фондининг мақсад ва вазифаларига бағишланган тақдирот ўтказилди, ҳамкорлик доирасини кенгайтириш ва ривожлантириш масалалари муҳокама қилинди.

Жорий йилнинг 1 апрель куни Норвегия ҳукумати ва мазкур жамғарма ўртасида шартнома имзоланди ва Норвегия жамғармага маблағ киритган биринчи ташқи донор сифатида рўйхатга олинди.

Тақдиротда таъкидланганидек, айти кунларда Европа Иттифоқидан ташқари, Япония, Туркия, Бирлашган Араб Амирликлари ва қатор давлатлар томонидан жамғармада иштирок этишга қизиқиш билдирмоқда.

– Европа Иттифоқи БМТ қошида ташкил етилган траст фондга 5 миллион евро миқдорида маблағ ажратишга қарор қилди, – дейди Европа кенгаши Президентининг маслаҳатчиси Франсуа Бежо. – Жамғарма вакилларининг бугунги тақдироти бизда катта таассурот қолдирди. Биз ҳамкорликни изчил ривожлантириш тарафдоримиз. Зеро, Орол фожиаси жуда жиддий муаммо. Денгиз чекинган бўлиши мумкин, аммо одамлар ҳеч қачонга қийметгани йўқ, улар шу йерда яшашда давом етмоқда. Демак, инсонларга ёрдам бериш, уларни қўллаб-қувватлаш борасидаги саъй-ҳаракатларимиз шунга қаратилади¹.

Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенция

2020 йил 16 октябр куни Олий Мажлис Қонунчилик палатасида Ўзбекистон Республикаси Президентининг БМТ Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги БМТнинг Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциясини янада илгари суриш бўйича ташаббусини ўз вақтида ва тўлақонли амалга ошириш юзасидан ишчи гуруҳининг видеоконферентсия тарзида йиғилиши ўтказилди.

Йиғилишда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Қонунчилик палатаси, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Ташқи ишлар вазирлиги, Адлия вазирлиги Ўзбекистоннинг Нью-Йорк ва Женева шаҳарлардаги ваколатхоналари, Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон

¹ <http://cc.uz/161dm>

Республикаси Миллий маркази ҳамда тегишли давлат ва нодавлат ташкилотлар раҳбар ва мутасадди вакилларида иборат ишчи гуруҳ аъзолари ҳамда оммавий ахборот воситалари ходимлари иштирок етдилар.

Йиғилишни ушбу масала юзасидан ишчи гуруҳи раиси, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси Спикерининг биринчи ўринбосари А. Саидов олиб борди. Дастлаб йиғилишда Ўзбекистон Республикаси Президентининг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги БМТнинг Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциясини янада илгари суриш бўйича ташаббусини ўз вақтида ва сифатли амалга ошириш юзасидан 7 та банддан иборат тармоқ жадвали ишлаб чиқилганлиги ҳамда ушбу тармоқ жадвали конвенция лойиҳасининг миллий ва халқаро майдонда муҳокамасидан бошлаб, резолюцияни БМТ Бош Ассамблеяси ялпи мажлисида қабул қилиш масаласини илгари суришгача бўлган жараёни ўз ичига олганлиги айтиб ўтилди.

БМТ Ёшлар ҳуқуқлари бўйича халқаро конвенцияси лойиҳасини ишлаб чиқиш жараёни ҳақида ҳам гапирилди. Ушбу Конвенция лойиҳасини ишлаб чиқиш учун Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказ томонидан бир қатор давлат идоралари, Ўзбекистон Ёшлар иттифоқи ва нодавлат ноtijорат ташкилотлари вакилларида иборат ишчи гуруҳи тузилган.

Ишчи гуруҳ томонидан Конвенциянинг контсепцияси ва лойиҳаси ишлаб чиқилган. Ушбу Конвенция лойиҳаси, таклифларни олиш мақсадида бир қатор давлат идоралари, шунингдек фуқаролик жамияти институтларига юборилган. Шу билан бирга, Конвенция лойиҳаси БМТнинг Ўзбекистондаги ваколатхонасига ҳам юборилган. Олинган таклиф ва тавсиялар натижасида Конвенция лойиҳаси маромига йиғдирилганлиги ва таъкидлаш жоизки, БМТнинг Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенцияси лойиҳаси кенг халқаро муҳокамасига тақдим етилган.

Ушбу конвенция лойиҳаси бир қатор нуфузли майдонларда муҳокама қилинганлигини алоҳида таъкидлаш лозим.

Хусусан, 2019 йилнинг 7-8-октябрь кунлари Тошкент шаҳрида Ислон ҳамкорлик ташкилотининг (ИХТ) Инсон ҳуқуқлари бўйича мустақил доимий комиссияси (ИХМДК), Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссари (ИХБОК) билан ҳамкорликда, ўз йиллик семинарларининг 6-сонини **“Тинчликсевар, демократик жамиятлар барпо этиш ва барқарор ривожланиш йўлида ёшлар ҳуқуқларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилишнинг аҳамияти”** мавзусида муҳокама семинари ташкил етилган. Семинарда, Комиссия аъзоларида ташқари, БМТ ИХБОК, Африка Иттифоқи, Статистика, иқтисодий ва ижтимоий тадқиқотлар ҳамда ислон мамлакатлари учун кадрлар тайёрлаш маркази (СИИТИМ), Ислоний ҳамкорлик ёшлар форуми (ИХЙФ), Ёшлар масаласида Европа маслаҳат Кенгаши ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи Марказий Кенгаши каби академия ва ташкилотларнинг вакиллари қатнашдилар. Семинарда ИХТга аъзо барча давлатлар ва кузатувчи давлатларнинг кўп сонли вакиллари, шу жумладан,

мазкур мамлакатларнинг инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлари (ИХМИ) мутахассислари иштирок етган.

Экспертлар ва иштирокчилар томонидан тақдим етилган кенг қамровли тақдимотлардан ташқари, семинар иштирокчилари мавжуд халқаро ва минтақавий воситалар ва ёшлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва илгари суриш механизмларини таҳлил қилишди; аъзо давлатлардаги ёшларнинг ўз ҳуқуқларини тўла амалга ошириши учун дуч келадиган асосий муаммолари еътиборга олинди ҳамда тинч, барқарор ва бардавом жамият қуришда ёшларнинг ролини кучайтириш бўйича таклиф қилинган усуллар ва воситалар тўғрисида фикр юритилган.

2020 йил 12-13 август кунлари **“Ёшлар 2020: глобал бирдамлик, барқарор тараққиёт ва инсон ҳуқуқлари”** мавзуида Инсон ҳуқуқлари бўйича Самарқанд веб-форуми ўтказилган.

Форумда БМТ ва унинг тузилмалари (ЮНЕСКО, Халқаро меҳнат ташкилоти, Мигратсия бўйича халқаро ташкилот, ЖССТ, ИҲОКБ, ЮНИСЕФ, БМТнинг Аҳолишунослик жамғармаси, БМТнинг Гиёҳванд моддалар ва жиноятчилик бўйича бошқармаси, БМТнинг Марказий Осиё учун превентив дипломатия бўйича минтақавий маркази), Парламентлараро иттифок, Европада ҳавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти, хусусан, ЕХХТ Парламент Ассамблеяси, Ислом ҳамкорлик ташкилоти, Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги, Шанхай ҳамкорлик ташкилоти, Европа Кенгаши, Осиё Парламент ассамблеяси, Африка иттифоқининг йетакчи вакиллари қатнашди. Шунингдек, Форумда миллий ва ёшлар парламентлари, инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар, ёшлар ташкилотлари, давлат органлари, фуқаролик жамияти институтлари, кенг илмий доиралар вакилларининг кўплаб намоёндалари иштирок етган.

Йиғилишда сўзга чиққанлар тармоқ жадвалидаги бандларнинг сифатли ва ўз вақтида ижросини таъминлаш учун барча чораларни кўришга алоҳида еътибор қаратилиши лозимлигини таъкидладилар.

Шунингдек йиғилишда БМТ, Парламентлараро Иттифок, миллий парламентларнинг ёш депутатлари ва Ёшлар парламентлари билан биргаликда Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция лойиҳасини муҳокама қилишга пухта тайёгарлик кўриш лозимлиги айтилди.

Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ҳамда ишчи гуруҳи аъзолари томонидан ушбу йиғилиш давомида билдирилган таклиф ва мулоҳазаларни, тармоқ жадвали ижроси назоратини тегишли мутасадди вазирлик, идора ва ташкилотлар ҳамда кенг жамоатчилик билан ҳамкорликда олиб боришга келишиб олинди¹.

3. Ўзбекистонни халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлиги.

¹<https://yuz.uz/news/inson-huquqlari-boyicha-samarqand-forumi-yoshlar-huquqlari-togrisidagi-xalqaro-konventsiya-loyihasi-muhokamada>

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2009 йил “Туркий тилли давлатлар ҳамкорлик Кенгашини тузиш тўғрисидаги Нахичеван Битимини ратификация қилиш тўғрисида”ги қонунни имзолади.

Мазкур Қонун Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг йиғирма иккинчи ялпи мажлисида тасдиқланган еди.

Туркий тилли давлатлар ҳамкорлик кенгаши турк дунёси мамлакатлари мулоқоти ва ҳамкорлигини ривожлантириш учун ташкил етилган халқаро платформадир. Туркий тилли давлатлар ҳамкорлик Кенгаши халқаро ҳукуматлараро ташкилот бўлиб, фаолиятининг асоси туркий тилли мамлакатлар ўртасида дўстлик ва қўшничиликни мустаҳкамлаш, ҳудудда ва жаҳонда тинчликни сақлаш, хавфсизлик ва ўзаро ишончни мустаҳкамлашга қаратилган.

2009 йилнинг 3 октябрида Озарбойжоннинг Нахичеван шаҳрида Туркия, Озарбайжон, Қозоғистон ва Қирғизистондан иборат тўрт давлат иштирокида Туркийзабон давлатларнинг ҳамкорлик кенгаши тузилгани еълон қилинган бўлиб, унинг фаолияти принциплари 2016 йил 16 сентябрдаги Истанбул декларациясида еълон қилинган.

Биринчи босқичда Турк Кенгашига Туркия, Озарбайжон, Қозоғистон ва Қирғизистон аъзо бўлиб кирган. Венгрия ташкилотда кузатувчи мамлакат саналади.

Ушбу келишувдан кейин туркий тилли давлатлар манфаатини бирлаштирувчи жиддий ташкилот пайдо бўлди. Енди бу халқаро ташкилотга айланди.

Дастлаб, 1992 йилда Туркий тилли давлатлар саммити ўтказила бошланган еди. Кенгашни ташкил этиш ташаббускори Қозоғистоннинг биринчи президенти Нурсултон Назарбоев ҳисобланади.

Туркий тилли давлатлар ҳамкорлик кенгаши саммити 2010 йилдан бошлаб 2015 йилгача ҳар йили ўтказилиб келинган.

2015 йилда саммитни ўтказиш навбати Қирғизистонга келган еди. Бирок бу даврга келиб баъзи сабабларга кўра бу саммит ўтказилмай қолган еди.

Еътироф этиш керак, ташкилотнинг ўз котибияти ва ҳамкорликка оид керакли ҳужжатлари бор. Ушбу кенгаш сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданият ва спортга оид барча масалада ҳамкорлик қилишни назарда тутди. Ташкилот таркиби туркий тилли давлатларнинг раҳбарлари Кенгаши, Ташқи ишлар вазирлари кенгаши, Катта мансабдор шахслари қўмитаси, Оқсоқоллари кенгаши ва Бокудаги Парламент ассамблеяси, Нур-Султонда Турк академияси, Анқарада турк маданияти халқаро ташкилоти (ТУРКСОЙ) ва Котибиятдан ташкил топган. Котибият Туркия Республикасининг Истанбул шаҳрида жойлашган.

Турк кенгаши яқинда Будапештда ўз ваколатхонасини очишни режалаштираяпти. 2019 йилнинг май ойида еса қўшма турк савдо-саноат палатаси таъсис этилди. Яқин вақтларда Турк инвеститсия форуми ўз фаолиятини бошлаши кутилмоқда.

Ҳамкорлик кенгашида Ўзбекистон

Туркия Республикаси Президенти Ражаб Тоййиб Ердуғон 2018 йилнинг 29-30 апрель – 1 май кунлари Ўзбекистонга амалга оширган расмий ташрифи давомида Президентимиз Шавкат Мирзиёевга Туркий тилли давлатлар ҳамкорлик Кенгашига аъзо бўлиш ва сентябрь ойида Қирғизистоннинг Чўлпон ота шаҳрида ўтадиган навбатдаги саммитда иштирок этишни таклиф қилган еди.

2018 йилнинг 3 сентябрь куни Қирғизистоннинг Чўлпонота шаҳрида бўлиб ўтган саммитда Президент Шавкат Мирзиёев биринчи марта Ўзбекистон номидан фахрий меҳмон сифатида иштирок етди.

Дунёдаги туркий тилли 6 давлатдан бири бўлган Ўзбекистон раҳбарияти 2018 йилгача Туркий тилли давлатлар ҳамкорлиги кенгаши саммитларидан бирортасида иштирок етган емас.

Ўзбекистон раҳбари саммитда сўзлаган нутқида халқларнинг ўхшаш тил, муштарак маънавий қадриятлар ва ҳамкорлик ришталари бир-бирига боғлаб келаётгани, бугунги кунда Кенгашнинг сиёсий кун тартибида ҳеч бир муаммо ёки келишмовчилик мавжуд емаслигини қайд етди.

“Мамлакатларимиз долзарб халқаро ва минтақавий масалаларда ўзаро мос ёки яқин қараш ва ёндашувларга амал қилиб келмоқда.

Айни вақтда халқларимизнинг ҳаётий манфаатларига тўла жавоб берадиган иқтисодиёт, инвестиция, инновация, транспорт ва коммуникатсия, туризм, илм-фан ва таълим каби соҳаларда ўзаро ҳамкорлик фаол ривожланмоқда”, деди Шавкат Мирзиёев.

Дарҳақиқат, мамлакатимиз Президентининг сиёсий иродаси, очик ва амалий ташқи сиёсати натижасида Марказий Осиёда вазият ўзгарди, минтақа давлатлари ўртасида дўстона алоқалар мустаҳкамланди.

Ўзбекистон раҳбарининг Қозоғистон, Қирғизистон, Туркия, Озарбайжон президентлари билан учрашув ва мулоқотлари самарасида турли соҳалардаги ҳамкорлик янада ривожланди. Ўзбекистоннинг Туркий кенгашга аъзо давлатлар билан ўзаро савдо ҳажми охирги бир йилда 40 фоиздан зиёд ошди.

Ўзбекистон Президенти бу кўрсаткичлардан анча юқори марраларга эришиш мумкинлигини таъкидлаб, Туркий тилли давлатлар ҳамкорлик кенгаши доирасидаги алоқаларни ривожлантиришга доир муҳим йўналишларга тўхталиб ўтди.

Булар енг аввало, савдо-иқтисодий ва инвестициявий ҳамкорликни кенгайтириш, йетакчи саноат корхоналари, банк-молия институтлари ва тадбиркорлик тузилмалари ўртасида кооперация алоқаларини кучайтиришдан иборат.

Транспорт йўналишларининг интеграциялашган тармоғини яратиш, дунё ва минтақадаги асосий бозорларга чиқиш масаласи ҳам манфаатларимизга мос келади.

Мамлакатларни инноватсион асосда ривожлантириш, бу соҳага масъул бўлган идоралар, илмий-тадқиқот марказлари ва венчур компаниялар ўртасида ҳамкорликни кенгайтириш ҳам енг зарур йўналишлардан.

Туризмни ривожлантириш бўйича улкан имкониятлар, маданий-гуманитар алоқалар мустаҳкамлиги ҳам халқларни янада яқинлаштиришини

таъкидлаш ўринли. Шу нуктаи назардан Ўзбекистон президентининг Чўлпонотадаги учрашувда қадимий Хивани ташкилот пойтахтига айлантириш таклифи еътиборга молик.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, Ўзбекистон Туркий тилли давлатлар ҳамкорлик кенгашига аъзо мамлакатлар, аввало, кўшни давлатлар билан ҳамкорликни изчил ривожлантираётгани, ушбу халқаро тузилманинг келажагига катта умид ва ишонч билан қараётганидан далолат беради.

Ўзаро манфаатлар нимадан иборат?..

“Туркий кенгаш доирасида ўзаро самарали ҳамкорликни янада ривожлантиришдан манфаатдормиз. Ҳозирги босқичда унинг фаолиятида мамлакатимиз учун амалий жиҳатдан қизиқиш уйғотадиган йўналишлар бўйича иштирок этишга тайёرمىз”, деган еди Президентимиз Шавкат Мирзиёев.

Қирғизистоннинг 2017 йил кузида сайланган президенти Сўўрўнбай Жеенбеков Туркий тилли давлатлар саммитини 2018 йилнинг 3 сентябрида ўтказиш тўғрисидаги фармонни 21 июнь куни имзолаган. Мазкур саммитнинг ўтказилиши ўшанда Қирғизистон учун Туркия ва Қозоғистон билан алоқаларнинг яхшиланаётганини англатган еди.

Қолаверса, ўшанда Қирғизистон президенти Сооронбай Жеенбеков Ўзбекистоннинг Туркий тилли давлатлар ҳамкорлик кенгашида иштирок этиш ниятини юқори баҳолаган еди.

Қирғизистон президентининг сўзларига кўра, бу қадам Туркий кенгашнинг кенгайиши ва унинг халқаро майдондаги нуфузининг ошиши учун яхши шароит яратади, ташкилотга янги нафас беради ҳамда кўплаб янгиланишлар манбаига айланади. У мазкур саммит туркий тилли давлатларнинг кўп асрлик дўстлигини янада юқори босқичга кўтаришига ва унинг тарихида янги саҳифа очишига ишонч билдирди. Унга кўра, Ўзбекистоннинг Туркий тилли давлатлар кенгашига қўшилиши Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон темир йўли қурилишининг тезроқ бошланишига туртки бўлади.

Бошқа аъзо давлатлар ҳам Ўзбекистоннинг туркий тилли давлатлар ҳамкорлик Кенгаши (Турк кенгаши)га аъзо бўлиб киришини қўллаб-қувватлади.

Улар қаторида Қозоғистон, Туркия ва Озарбайжон давлатлари бор. Озарбайжон ташқи ишлар вазирлиги Ўзбекистоннинг 2019 йил 14 сентябрга тўғри келган Нахичеван келишуви ратификациясининг якунлаши туркий тилли давлатлар бирдамлигини мустаҳкамлашда навбатдаги муҳим воқеа бўлганини еътироф етди.

“Ўзбекистон Республикасининг Турк Кенгашида ўзини тақдим этиш қарори бизнинг кўп асрлик чуқур илдизларга асосланган маданий ва тарихий қардошлигимизни янада ривожлантириш, замон талабларига мувофиқ туркий тилли давлатлар манфаати, фаровонлиги нуктаи назаридан муҳим аҳамиятга ега. Ўзбекистоннинг Турк Кенгашига қўшилиши ҳақидаги тарихий

қарорнинг Нахичеван келишуви имзоланишининг 10 йиллик санасига тўғри келишида Озарбайжон Республикаси учун алоҳида рамзий маъно бор.

2020 йил 15 октябрь куни Бокуда бўлиб ўтадиган Турк Кенгашининг 7-саммитида Президент Шавкат Мирзиёев бошчилигидаги қардош Ўзбекистон делегатсиясини қарши олиш кўнгилли хушхабар ва улкан шарафдир”, дейилади Озарбайжон Ташқи ишлар вазирлигининг баёнотида¹

Ўзбекистоннинг Европа мамлакатлари ва халқаро ташкилотлари билан ўзаро манфаатли ҳамкорлиги.

Мамлакатимиз кейинги йилларда чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритиш, хорижий давлатлар билан дўстона ҳамда ўзаро манфаатли муносабатларни ривожлантириш борасида муҳим натижаларга еришмоқда.

Бу жараёнда, айниқса, Европанинг бир қатор давлатлари билан ўзаро манфаатли ҳамкорлик сезиларли даражада мустаҳкамланди. БМТ, ЕХҲТ, ШҲТ, ИҲТ ва бошқа нуфузли халқаро ташкилотлар билан шериклик муносабатлари сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарилди.

Дарҳақиқат, Ўзбекистон Европа Иттифоқи ва Европа давлатлари билан ҳамкорликни ўз ташқи сиёсатининг устувор йўналишларидан бири деб билади. Сўнгги йилларда Ўзбекистоннинг Европа мамлакатлари билан барча жабҳалардаги муносабатлари жадал суръатларда ривожланиб бориши натижасида ўзаро манфаатли ҳамкорликнинг янги даври бошланди, деб айтсак бўлади.

Биргина мисол. Президентимизнинг Франтсия (2018 йил октябрь), Германия (2019 йил январь) ва Туркияга (2017 йил октябрь ва 2020 йил февраль) расмий ташрифлари ташкил етилиб, уларнинг натижалари бўйича сиёсий, савдо-иқтисодий, инвестициявий, маданий-гуманитар ва бошқа соҳаларда салмоқли келишувларга еришилди. Ўз навбатида, ГФР Президенти Франк-Валтер Штайнмаер (2019 йил май) ва Туркия Президенти Режеп Таййип Ердуған (2018 йил апрель) мамлакатимизга жавоб ташрифини амалга оширганини алоҳида қайд этиш жоиз.

Ҳозирги вақтда Венгрия, Италия, Бельгия, Буюк Британия ва Чехия каби давлатлар билан олиё даражадаги ташрифларни ташкил этиш юзасидан ҳар томонлама ишлар олиб борилмоқда.

Сўнгги бир йил давомида Европанинг Австрия, Германия, Буюк Британия, Словакия, Словения, Испания, Италия, Туркия, Франтсия, Швейтсария, Чехия, Норвегия, Финляндия, Латвия, Литва каби мамлакатлари Ташқи ишлар вазирликлари билан 20 дан зиёд сиёсий маслаҳатлашув ўтказилди.

Биз сўнгги вақтларда Европа Иттифоқи билан енг юқори ва олиё даражадаги мулоқот илгари кузатилмаган даражада фаоллашаётганига гувоҳ бўлдик. Хусусан, 2019 йил май ойида Европа Кенгаши раҳбари Доналд Туск илк маротаба Ўзбекистонга ташриф буюрди. Бундан ташқари, ЕИнинг Ташқи ишлар ва хавфсизлик сиёсати бўйича ендиликда собиқ олиё вакили Федерика

¹ <http://old.uza.uz/oz/society/turkiy-tilli-davlatlar-amkorlik-kengashi-zaro-ishonchga-yana-17-09-2019>

Могерини икки марта (2017 йил ноябрь ва 2018 йил март ойлари) республикамизга ташриф буюрди.

2020 йилнинг апрель ойида Президентимиз Шавкат Мирзиёев ва Европа кенгаши раҳбари Шарл Мишел ўртасида телефон мулоқоти ўтказилди. Ташқи ишлар вазири А.Комилов ЕИнинг Ташқи ишлар ва хавфсизлик сиёсати бўйича олий вакили, Европа Иттифоқи Комиссияси витсе-президенти Жозеп Боррел (2020 йил январь ойида Берлин шаҳрида ва май ойида телефон орқали) билан икки марта суҳбатлашди. Музокаралар чоғида Ўзбекистон ва Европа Иттифоқи ўртасидаги сиёсий-дипломатик, савдо-иқтисодий, инвестициявий ва гуманитар соҳаларда кўп қиррали ҳамкорликнинг долзарб масалалари муҳокама қилинди.

Мазкур музокаралар чоғида Европа томони иқтисодиёт, савдо, инновация ва инвестиция, транспорт, илм-фан, таълим ва соғлиқни сақлаш соҳаларида икки томонлама ҳамкорликни кенгайтиришдан манфаатдор эканини билдирди.

Шу ўринда Европа мамлакатлари билан савдо-иқтисодий йўналишда ҳамкорликни сезиларли тарзда ўсиб, ривожланиб бораётганини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим. Жумладан, 2019 йил якунларига кўра, Ўзбекистон ва ЕИ мамлакатлари ўртасидаги савдо ҳажми 2016 йил билан таққослаганда деярли 60 фоиз ўсиб, 4 миллиард АҚШ долларини ташкил етди. Шу билан бирга, мамлакатимизда ишлаб чиқарилган маҳсулотларни Европага экспорт қилиш 1,5 баравар ортган ҳолда 580 миллион АҚШ доллари миқдorigа йетган бўлса, бу даврда импорт ҳажми 1,5 баробар ошди ва 3,42 миллиард долларни ташкил етди.

Жорий йил январь-май ойларида товар айирбошлаш ҳажми 1,315 миллиард долларни, шу жумладан, экспорт 196,6 миллион долларни, импорт 1,11 миллиард долларни ташкил етди.

Ўзаро муносабатларни сифат жиҳатидан янги ва юқори даражага кўтариш мақсадида расмий Тошкент ва Брюссел ўртасида янги кенг қамровли икки томонлама ҳужжат — Кенгайтирилган шериклик ва ҳамкорлик тўғрисидаги битимни тузиш бўйича 2019 йилдан бошлаб фаол музокаралар ўтказилмоқда.

Европа Иттифоқи билан кўп жабҳали мулоқотни ривожлантиришга хизмат қилаётган мазкур йўналишга, асосан, 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегияси доирасида Ўзбекистонда амалга оширилган туб ислохотлар туфайли еришилди.

Сўнгги йилларда Марказий Осиёда кузатилаётган ҳамкорликнинг ижобий динамикаси, шунингдек, Ўзбекистоннинг минтақа давлатларига нисбатан яхши қўшничилик муносабатларини мустаҳкамлаш ва конструктив мулоқот орқали барча масалаларни ҳал этишга қаратилган янги сиёсати асосида Брюссел минтақага нисбатан сиёсатини минтақалараро алоқаларни ривожлантириш сари тубдан қайта кўриб чиқди.

Буларнинг барчаси Брюссел томонидан Марказий Осиё учун тасдиқланган (2019 йил июн ойида) янги стратегияда яққол намоён бўлди. Европа томонининг позитсиясига кўра, Европа Иттифоқи ва унга аъзо

давлатлар Марказий Осиёнинг сиёсий барқарорлиги ва изчил ривожланишидан, шунингдек, икки минтақа ўртасидаги интеграция алоқаларини фаол ривожлантиришдан манфаатдордир.

Минтақамиздаги барқарор вазиятни еътироф етган ҳолда, расмий Тошкент томонидан илгари сурилган яхши қўшничилик сиёсати туфайли расмий Рим илк марта «Италия — Марказий Осиё» форматидаги вазирлар учрашувини (2019 йил декабрь) ўтказди. Ўз навбатида, Марказий Осиё билан ҳамкорликни кучайтириш мақсадида расмий Париж ҳам шу сингари мулоқотнинг иккинчи босқичини давом эттиришга қарор қилди.

2020 йилнинг апрель ва июнь ойларида Ўзбекистон Республикаси Бош вазири ўринбосари – Инвеститсиялар ва ташқи савдо вазири С.Умурзоқов Европа Иттифоқи савдо комиссари Ф.Хоган билан икки маротаба видеоконферентсия шаклида учрашувлар ўтказди. Музокаралар давомида Ўзбекистон ва ЕИ ўртасида кенгайтирилган шерикчилик ва ҳамкорлик тўғрисидаги битим лойиҳаси бўйича келишиш жараёнини фаоллаштириш борасида келишувга еришилди. Ўзбекистоннинг ЖСТга аъзо бўлиши бўйича ишчи гуруҳнинг 4-йиғилишига тайёргарлик кўриш доирасида амалга оширилаётган чора-тадбирларга, шунингдек, Ўзбекистоннинг ЕИ «ПБТ+» имтиёз тизимида бенефитсиар мамлакат мақомини олиши жараёнига алоҳида еътибор қаратилди.

Таъкидлаш керакки, бугунги кунда СОВИД-19нинг глобал миқёсда тарқалиши ва бутун дунё иқтисодиётига салбий таъсири шароитида Европа Иттифоқи унинг салбий оқибатларини бартараф этиш учун Ўзбекистонга 30 миллион евродан кўпроқ маблағ ажратишга қарор қилди.

Бундан ташқари, БМТ шафелигида Ўзбекистоннинг Оролбўйи минтақаси учун Инсон хавфсизлиги бўйича кўпшериклик Траст фондига Европа Иттифоқи 5 миллион евро, Норвегия 1,1 миллион АҚШ доллари ва Финляндия 1 миллион евро миқдорида маблағ ажратди.

Фурсатдан фойдаланиб, Европадаги ҳамкорларимизга Ўзбекистоннинг Жаҳон савдо ташкилотига аъзо бўлиши ҳамда республиканинг “ГСП+” тизими доирасида бенефитсиар мақомини олиши бўйича саъй-ҳаракатлари, шунингдек, кенг қамровли ўзгаришлар шароитида мамлакатимизга кўрсатаётган молиявий ва техник кўмаги учун миннатдорлик билдирмоқчиман.

Европа Иттифоқининг Ўзбекистон Республикаси учун 2014 — 2020 йилларга мўлжалланган беғараз ёрдами тўғрисидаги кўп йиллик индикатив дастури доирасида республикадаги ижтимоий-иқтисодий лойиҳаларни амалга ошириш учун қарийб 168 миллион евро маблағ ажратилди.

Шу билан бирга, биз Европа Иттифоқи мамлакатларидан Ўзбекистон Республикаси раҳбарияти томонидан Афғонистондаги мавжуд вазиятни тинч йўл билан ҳал этиш бўйича олиб бораётган халқаро майдондаги саъй-ҳаракатларини қўллаб-қувватлагани учун миннатдормиз. Ўзбекистон учун қўшни давлатда узоқ кутилган тинчликни ўрнатиш устувор аҳамиятга егадир.

Биз Европа билан икки ва кўп томонлама истикболли муносабатларни давом эттирамиз. Савдо-сотиқ, инвестиция ва молия, юқори технологиялар

трансфери, илм-фан, техника, таълим, экология, соғлиқни сақлаш ва маданият соҳаларидаги ҳамкорлик, шунингдек, минтақавий хавфсизликни мустаҳкамлаш Ўзбекистон — Европа муносабатларининг асосий устувор йўналишлари ҳисобланади.

Ўзбекистоннинг нуфузли халқаро ташкилотлар, шу жумладан, БМТ ва унинг ихтисослашган агентликлари билан самарали ҳамкорлиги пандемия даврида ҳам сусайгани йўқ.

Жорий йилнинг июн ойида Президентимиз таклифи билан ишлаб чиқилган ва тасдиқланган БМТ ва унинг ихтисослашган муассасалари билан ҳамкорликни ривожлантириш бўйича тадбирлар режаси («йўл харитаси») фикримизнинг яққол исботидир. Мазкур ҳужжат давлатимиз раҳбари ташаббусларини БМТ доирасида илгари суриш, республика ва унинг вакиллари номзодларини БМТнинг сайлов органлари аъзолигига илгари суриш ва мамлакатимизнинг халқаро майдондаги имижини оширишга қаратилган сиёсий-дипломатик тадбирларни ташкил этиш бўйича халқаро майдондаги фаолиятни жадаллаштириш борасидаги саъй-ҳаракатларни кўзда тутди. Тадбирлар режаси сайёрамиздаги енг универсал халқаро ташкилот — БМТ ва унинг ихтисослашган муассасалари билан бундан кейинги ҳамкорликни сифат жиҳатдан янги поғонага кўтариши шубҳасиз.

Шу билан бирга, мамлакатимизда коронавируснинг кириб келиши ва уни республика ҳудудида тарқалишига қарши биргаликда курашишда БМТ, Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти, ЮНИСЕФ ва Халқаро меҳнат ташкилоти билан яқиндан ҳамкорлик қилиб келмоқдамиз.

8 июл куни Женева шаҳрида дунёнинг 80 дан ортиқ мамлакати давлат ва ҳукумат раҳбарлари иштирокида Халқаро меҳнат ташкилотининг меҳнат соҳасида СОВИД-19га қарши кураш масалалари бўйича глобал виртуал саммити бўлиб ўтди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев мазкур тадбир иштирокчиларига йўллаган мурожаатномаси мамлакатимизда пандемия шароитида олиб борилаётган саъй-ҳаракатларнинг жаҳон ҳамжамияти томонидан кенг еътироф етилаётганидан далолат беради.

БМТ Тараққиёт дастури биринчилардан бўлиб Ўзбекистонда коронавирус тарқалишининг олдини олиш бўйича аниқ мақсадли саъй-ҳаракатларни амалга ошириш учун 250 минг доллар миқдоридаги молиявий-техник ёрдамни ажратди. Шунингдек, БМТнинг Ўзбекистондаги ваколатхонаси томонидан коронавирус пандемиясининг ижтимоий-иқтисодий оқибатларини юмшатиш борасида Ўзбекистон ҳукуматида кўмак бериш мақсадида қўшимча равишда 1 миллион доллар миқдоридаги грант маблағлари ажратиши масаласи ишлаб чиқилди.

Бундан ташқари, БМТнинг Тошкентдаги тегишли агентликлари томонидан СОВИД-19 билан боғлиқ вазиятни баҳолаш ҳамда бу борадаги долзарб вазифаларни ўз ичига олган «Ижтимоий-иқтисодий чоралар бўйича умумлаштирилган кўп томонлама таклиф» деб номланган таҳлилий ҳужжат ишлаб чиқилди.

Ҳужжатда коронавирус пандемияси шароитида ҳал этилиши лозим бўлган долзарб ижтимоий, шу жумладан, соғлиқни сақлаш соҳасига оид

масалалар билан бир қаторда, БМТ ва унинг республикада фаолият юритаётган агентликларининг Ўзбекистон ҳукуматига кечиктириб бўлмайдиган макроиқтисодий чора-тадбирларни амалга ошириш, иқтисодиётни тиклаш, хусусан, маҳсулот экспортининг камайишига, кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг ёпилишига ва тегишли иш жойларининг қисқаришига йўл қўймаслик борасида яқиндан кўмак бериш бўйича таклиф ва тавсиялари ўз аксини топган.

Ўз вақтида ишлаб чиқилган ушбу таҳлилий ҳужжат ҳозирги шароитда жуда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, республикада пандемияга қарши жадал олиб борилаётган тадбирларни БМТ ва унинг ихтисослашган агентликлари тажрибаси ва имкониятларини ҳисобга олган ҳолда манзилли йўналтириш имкониятини беради. Ўзбекистон томони, албатта, БМТнинг мазкур ҳужжатни тайёрлаш борасидаги фаолиятини юқори баҳолайди ва шу каби масалаларда бундан кейин ҳам ташкилотнинг Тошкентдаги ваколатхонаси билан яқиндан ҳамкорлик қилишга тайёрлигини билдиради.

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти Ўзбекистонга лаборатория ва синов тўпламларини сотиб олишда, инфекция тарқалишини назорат қилишда, халқаро соғлиқни сақлаш қоидалари ва СОВИД-19 маълумотларини тўплашда ёрдам бермоқда.

БМТнинг болалар жамғармаси — ЮНИСЕФ Осиё тараққиёт банкининг молиявий кўмаги асосида республика учун 1,56 миллион долларлик тиббий асбоб-ускуналар ва жиҳозларни харид қилди. Дори-дармон воситалари, тиббий буюмлар ва бошқа керакли анжомлар Соғлиқни сақлаш вазирлиги ҳузуридаги Санитария-эпидемиологик осойишталик агентлигига ўз вақтида ййетказиб берилмоқда.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар ташқи сиёсий ва иқтисодий алоқаларни янада ривожлантиришда ҳамда уларни юқори босқичга олиб чиқишда муҳим омил саналади.

Ҳозирги кунда дунёнинг 164 та мамлакатини ўз таркибига олган йирик иқтисодий интеграциялардан бири Жаҳон савдо ташкилотидир. Ташкилот алоҳида низомга эга бўлмай, шартнома ва музокараларга таянган ҳолда ташкил етилгани ва ҳозирги кунга қадар фаолият юритиб келаётгани унинг ўзига хос жиҳатларидан биридир. Мазкур ташкилотга аъзо бўлиш узок муддатли музокаралар ва турли йўналишларда комплекс ишларни амалга оширишни тақозо этади. Бунда асосий еътибор аъзо давлатлар билан олиб бориладиган икки ва кўп томонлама музокараларга қаратилган.

Ташқи савдо йўналишларини диверсификациялаш ва уларнинг халқаро инфратузилмалар билан интеграциялашувига қаратилган тадбирлар доирасида Ўзбекистоннинг ЖСТга аъзо бўлиши учун салмоқли ишлар олиб борилмоқда. Жумладан, жорий йил 29 июнь куни Ўзбекистон Республикаси Бош вазир ўринбосари — инвеститсиялар ва ташқи савдо вазири С.Умурзоқов раҳбарлигида Жаҳон савдо ташкилоти (ЖСТ) билан ишлаш бўйича Идоралараро комиссиясининг навбатдаги йиғилиши видеоконферентсия шаклида ўтказилди.

7 июль куни Ўзбекистон Республикасининг ЖСТга қўшилиши бўйича ишчи гуруҳнинг 4-йиғилиши бўлиб ўтди. Мазкур тадбирда 60 дан ортиқ мамлакат вакиллари, жумладан АҚШ, Европа Иттифоқи, Хитой, Россия, Япония, Канада, Бразилия, Панама, Парагвай, Уругвай, Никарагуа, Мўғулистон, Гондурас, Ҳиндистон ва бошқалар иштирок етдилар.

Йиғилиш давомида аъзо давлатларнинг саволларига ўзбек экспертлари томонидан батафсил жавоблар тақдим этилди.

Учрашув якунида Ўзбекистоннинг ташкилотга қўшилиши жараёнининг кейинги босқичлари, яъни фактологик резюме ишлаб чиқиш, икки томонлама учрашувларни ташкиллаштириш ва уларни ўтказиш, илгари тақдим етилган ҳужжатларни янгилаш каби муҳим масалалар юзасидан келишиб олинди.

Ҳозирги кунда ЖСТга аъзо давлатларнинг аксарияти, жумладан, Хитой, ЕИ, Туркия, Япония, Россия кабилар Ўзбекистоннинг ЖСТга кириши учун амалга ошириладиган тадбирларда ҳар томонлама кўмак кўрсатишга тайёр эканликларини билдирди.

Юртимизда охириги уч йилда «Инсон манфаатлари ҳамма нарсадан устун» тамойили асосида халқимиз ҳаётини тубдан яхшилашга қаратилган кенг кўламли ислохотлар халқаро ҳамжамият томонидан юқори баҳоланмоқда. Жумладан, БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссари Мишел Бачелетнинг 2019 йил якуни бўйича тақдим етган йиллик ҳисоботида илк бор Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган ислохотларга алоҳида ижобий урғу берилган.

Шу билан бирга, жорий йилнинг март ойида БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмитаси Ўзбекистон Республикаси томонидан тақдим қилинган Бешинчи даврий ҳисоботни кўриб чиқиб, юртимизда коррупцияга қарши кураш, аёлларга нисбатан зўравонликнинг олдини олиш, суд-ҳуқуқ соҳасини ислоҳ қилиш, болалар ва мажбурий меҳнатга барҳам бериш соҳасидаги ютуқларга ижобий баҳо берган. Ҳозирги кунда қўмитанинг бу борадаги тавсияларини амалга ошириш бўйича «йўл харитаси» ишлаб чиқилмоқда.

Бундан ташқари, Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотининг ОАВ эркинлиги бўйича вакили Арлем Дезир Ўзбекистонда сўз эркинлигини таъминлаш соҳасидаги ишларга юқори баҳо бермоқда. Жумладан, унинг офиси Ўзбекистон Республикаси Президенти Администратсияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги ва Миллий масс-медияни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш жамоат фонди билан ҳамкорликда қатор тадбир ва лойиҳаларни амалга оширмоқда. 2020 йилда ЕХХТнинг Марказий Осиёда сўз эркинлиги халқаро форумини Тошкентда ўтказиш режалаштирилган.

Жорий йилнинг 22 июнь куни Ўзбекистон Республикасининг Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий стратегияси қабул қилинди. Ушбу ҳужжат асосида юртимизда инсон ҳуқуқлари соҳасида янада кенг кўламли ислохотларни ва хорижий ҳамкорлар билан кенг қамровли ишлар кўзда тутилган.

Хорижий шерикларимиз ва халқаро ташкилотлар билан мулоқот жараёнида Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ислохотларнинг ортга қайтмаслиги ва давомийлигини алоҳида таъкидлаб келмоқдамиз. Мазкур

соҳада мамлакатимизнинг нуфузини янада ошириш мақсадида Ўзбекистоннинг 2021-2023 йиллар мобайнида БМТнинг Инсон ҳуқуқлари кенгашига аъзо бўлиши масаласи бўйича республикаимизнинг тегишли вазирлик ва идоралари ҳамда хориждаги дипломатик ваколатхоналари томонидан изчил фаолият амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Европа Иттифоқи билан муносабатларда инсон ҳуқуқлари ва конун устуворлиги соҳасидаги ҳамкорликни ривожлантиришга алоҳида еътибор қаратмоқда.

Республикаимиз Марказий Осиёда биринчилардан бўлиб адлия, ички ишлар, инсон ҳуқуқлари ва алоқадор масалалар бўйича Ўзбекистон — Европа Иттифоқи қуйи қўмитаси доирасида «Инсон ҳуқуқлари бўйича мулоқот»ни ташкил етди. Бугунги кунга қадар томонлар ўртасида 12 раунд мулоқот бўлиб ўтди.

Ҳаракатлар стратегияси доирасида кўп қиррали ислохотлар бошланган пайтдан буён европалик ҳамкорларимиз жамиятни демократлаштириш, конун устуворлигини мустаҳкамлаш, фуқаролик жамияти, сўз эркинлиги ва инсон ҳуқуқлари соҳасидаги чуқур ўзгаришларни қўллаб-қувватлаб келмоқдалар.

Ўзбекистоннинг мажбурий меҳнатга барҳам бериш, суд ислохотлари, қийноқларнинг олдини олиш ва фуқаролиги бўлмаган шахслар билан боғлиқ муаммоларни ҳал этиш борасидаги ютуқларини Европа томони алоҳида таъкидлайди.

Ушбу соҳалардаги сезиларли ютуқлар туфайли 2019 йилда Европа Иттифоқи «индивидуал ҳолатлар» деб номланувчи рўйхатни биринчи марта тақдим етмади. Албатта, бу мамлакатимизда мазкур соҳаларда олиб борилаётган ислохотлардаги сезиларли ўзгаришлардан далолат беради.

Маълумот учун: «Ўзбекистон-ЕИ» қуйи қўмитасининг адлия, ички ишлар, инсон ҳуқуқлари ва алоқадор масалалар бўйича йиғилишлари доирасида Европа томони қамокдан озод қилиш талаби билан «сиёсий маҳбуслар» деб аталувчи 10-15 кишининг рўйхатини анъанавий тарзда тақдим етар еди.

Бундан ташқари, Европа томонининг таъкидлашича, 2019-2020 йилларда оқланганларнинг ўтган йилларга нисбатан жуда кўплиги Ўзбекистон суд тизимидаги ислохотлар амалда ижобий натижаларни кўрсатаётганидан далолат беради.

Ўзбекистоннинг ушбу соҳада еришган ижобий натижалари Европа Иттифоқининг дунёда инсон ҳуқуқлари ва демократия бўйича йиллик ҳисоботида (2020 йил июнь ойида еълон қилинган) ҳам юқори баҳоланди. Ҳужжатда 2016 йилдан бошлаб Президентимиз Шавкат Мирзиёев томонидан Ўзбекистонда жамиятни босқичма-босқич либераллаштириш ва демократлаштиришга қаратилган кенг қамровли ислохотлар дастури, шу жумладан, сиёсий дастурлар амалга оширилаётгани таъкидланган.

Алоҳида қайд этилишича, бу йўналишда жиддий ютуқларга 2019 йилда ва унинг якунида (22 декабр) бўлиб ўтган парламент сайловида еришилди. Бу

еса, ўз навбатида, республикамиз раҳбариятининг туб ўзгаришларни амалга оширишга бўлган интилишларини яққол намоёиш етди.

Бундан ташқари, ЕИ ҳисоботида сўз эркинлиги соҳасида еришилган ижобий ўзгаришларга еътибор қаратилган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги турли давлат идоралари билан ишлашда қийинчиликларга дуч келган ўзбекистонлик журналистларга жиддий ёрдам кўрсатгани қайд етилган.

Шу билан бирга, Ўзбекистон 2019 йилда «Чегарасиз ОАВ» таснифига кўра, «қора ҳудуд»дан чиқарилди.

Республиканинг инсон ҳуқуқларини таъминлаш борасидаги ютуқларини инобатга олган ҳолда, ЕИ ва унга аъзо давлатларнинг аксарияти Ўзбекистоннинг глобал сиёсий жараёнлар, жумладан, БМТнинг Инсон ҳуқуқлари кенгашига аъзо бўлишидаги фаол иштирокини қўллаб-қувватламоқда.

Ўзбекистонда туризм соҳасини ривожлантириш, юртимизга чет еллик сайёҳларни жалб қилиш, умуман, мамлакатимизнинг туристик салоҳиятини кучайтириш борасида амалга оширилаётган кенг қўламли ишларимиз БМТнинг Жаҳон сайёҳлик ташкилоти (ЮНВТО) томонидан ижобий қабул қилинмоқда.

Республикамиз вакиллари ЮНВТО шафелигида ташкил етиладиган йирик ва нуфузли туристик ярмаркалар — ФИТУР, ИТБ, ЖАТА, Ворлд Травел Маркет, Топ Реса ва шунга ўхшаш қатор халқаро тадбирларда ҳамда улар доирасида ўтказиладиган вазирлар даражасидаги анжуманларда доимий равишда фаол иштирок етиб келмоқдалар. Бу еса ҳозирги кунда туризм соҳасидаги муҳим масалалар юзасидан халқаро ҳамкорлар билан фикр алмашиш имконини бермоқда.

Ташкилот Ўзбекистоннинг халқаро майдондаги ташаббусларини ҳар томонлама ва кенг қўллаб-қувватламоқда. Жумладан, мамлакатимиз ташаббуси билан жорий йилнинг 1 июнь куни Жаҳон сайёҳлик ташкилотининг «Тикланиш йўли» мавзусидаги халқаро анжумани ташкил этилди. Ушбу онлайн мулоқот жараёнида САФЕ ТРАВЕЛ ГУАРАНТЕЕД ташаббуси, яъни Ўзбекистонда коронавирусга қарши курашиш, хавфсиз туризмни жорий этиш, юртимизда хорижий сайёҳлар учун яратилаётган шарт-шароитлар ҳақидаги янгилик ташкилот аъзо давлатлари ўртасида илгари сурилди.

Бундан ташқари, жорий йилнинг 25 июнь куни Ўзбекистон раислигида ЮНВТОнинг Европа минтақавий комиссиясининг навбатдаги 65-сессияси видеомулоқот тарзида ташкил этилди. Тадбир давомида Ўзбекистон Республикаси Бош вазири ўринбосари, Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси раиси Азиз Абдуҳақимов 2023 йилда БМТ Жаҳон сайёҳлик ташкилотининг Ижроия кенгашига 2021-2023 йиллар учун ва Бош ассамблеясининг 25-сессиясини ўтказишга Ўзбекистон номзодини илгари суриш ташаббусини еълон қилди ҳамда бу аъзо давлатлар томонидан илик кутиб олинди.

Хуллас, Ватанимиз мустақиллигининг 29 йиллигини халқимиз халқаро миқёсда еришилаётган ана шундай салмоқли натижалар, залворли ютуқлар билан қаршиламoқда. Ишончимиз комилки, бундай хайрли ишлар келгусида ҳам давом этади. Бунинг натижасида мамлакатимизнинг халқаро майдондаги нуфузи мустаҳкамланиб, Ватанимизнинг куч-қудрати юксалиб бораверади¹.

Форс кўрфази араб давлатларининг Марказий Осиёдаги рақобати.

Сўнгги йилларда Форс кўрфази араб давлатлари Марказий Осиё минтақаси республикалари билан савдо ва инвестицион алоқаларни мустаҳкамлаш ҳамда кенгайтириш бўйича саъй-ҳаракатларни амалга оширмоқда, айниқса бу сўнгги уч йилликда яққол кўзга ташланади. Минтақа билан сиёсий ҳамда савдо, иқтисодий алоқаларда Россия ва Хитой йетакчи ўринларни эгаллайди. Шунингдек, Ерон ва Туркия сингари давлатларнинг ҳам Марказий Осиё билан савдо ва инвестицион ҳамкорлиги яхши йўлга қўйилган. Қолаверса, АҚШ ва Европа Иттифоқи давлатлари ҳам минтақадаги истиқболли йўналишлар, хусусан, энергетика ва транспорт инфратузилмаларида сармоялар киритишни бошлаган.

Ушбу рақобат шароитида катта молиявий имкониятларга ега бўлган Форс кўрфази араб давлатлари ҳам Марказий Осиё ҳудудида йетакчиликка интилмоқда. Умумий қарашларга ега бўлмаган, ўз минтақасида бир бири билан рақобатлашаётган ва ҳатто душманлик кайфиятида бўлган, кўрфаз араб давлатларининг Марказий Осиё бўйича сиёсатида ҳам бу рақобат акс этадими ёки улар минтақада умумий мақсадлар йўлида бирлашганми? Агар ички рақобат ва қарама-қаршиликлар мавжуд бўлса улар нималарда акс этади?

Кўрфаз араб давлатлари узоқ кузатувдан кейин минтақа давлатларига катта миқдордаги сармояларни йўналтира бошлади. Бирлашган Араб Амирликлари ва Саудия Арабистони асосан энергетика секторига сармоя киритаётган бўлса, Уммон Султонлиги минтақанинг транспорт соҳасига кизиқиш билдирган, Тожикистон ва Қирғизистонда масжидлар қуришга маблағ ажратаётган Қатар давлатининг асосий мақсади еса ҳозирча аниқ емас.

Яқин Шарқ ва Марказий Осиё бўйича эксперт *Теодор Карасикнинг* фикрича, Араб давлатларининг Марказий Осиёга йўналтирилган сармоявий сиёсатида асосий еътибор энергетика соҳасига қаратилган.² Ҳақиқатдан ҳам, сўнгги 3 йил давомида БАА ва Саудия Арабистони минтақадаги энергетика тармоқларини ривожлантириш ҳамда инфратузилмани такомиллаштиришда бир қатор шартномаларни имзолади.

Жумладан, БААнинг *Масдар ва Мубадала Девелопмент* компаниялари 2019 йилда Ўзбекистон ҳукумати билан 10 миллиард АҚШ доллари миқдорида сармоя киритиш тўғрисида шартнома имзолаган бўлса³, жорий

¹Б.Хидипова.<https://yuz.uz/news/ozbekistonning-evropa-mamlakatlari-va-xalqaro-tashkilotlar-bilan-ozaro-manfaatli-hamkorligida-yangi-davr-boshlandi>

² <https://www.mei.edu/publications/why-gulf-states-are-investing-central-asia-and-south-caucasus>

³ <https://www.mubadala.com/en/news/mubadala-and-republic-uzbekistan-concluded-strategic-agreements>

йилнинг март ойида Саудия Арабистонинг ACWA Power компанияси Ўзбекистон Энергетика вазирлиги билан умумий қиймати 2,5 миллиард АҚШ доллариға тенг учта келишув имзолади¹. Дубайнинг Драгон Оил компанияси Туркменистонда нефт қазиб олиш билан шуғулланаётган ягона хорижий компания² бўлса, Яқин Шарқ ва Шимолий Африка минтақасида йирик компания ҳисобланадиган ДП Ворлд Дубай компанияси Қозоғистоннинг Каспий денгизи ҳудудидаги Хоргос иқтисодий зонасининг 51% ҳамда Актау иқтисодий зонасининг 49% акцияларини сотиб олган³.

Форс кўрфази араб давлатлари минтақанинг энергетика бозорида ўз ўрнини эгаллашга ҳаракат қилмоқда.

Форс кўрфази араб давлатлари Марказий Осиёда ўзининг молиявий имкониятларидан геосиёсий таъсирини кенгайтиришда фойдаланмоқчи. Сармоялар ва савдо орқали улар минтақа республикалари иқтисодиётининг ривожланишида тобора муҳим иштирокчига айланиш ва пировардида ўзларининг геосиёсий таъсирини шимолга хусусан, Ерон томонга кенгайтириб бориш истагида. Бунинг учун араб давлатларида бир қанча омиллар мавжуд.

Биринчидан, Яқин Шарқ бўйича экспертлардан бири *Кристиан Александернинг* фикрича, БАА ўзининг катта иқтисодий имкониятлари ва молиявий манбаларидан фойдаланган ҳолда минтақада Туркия ва Ерон таъсирини чеклаб қўйиш истагида⁴. Амирликнинг бу истагини Саудия Арабистони ҳам қўллаб-қувватлайди. Ҳаттоки, Яқин Шарқ ва Шимолий Африка ҳудудида бир бирига рақиб ҳисобланадиган Исроил давлати ҳам Марказий Осиёда Техрон ва Анқаранинг йўлини тўсишга қаратилган БААнинг ташаббусларини хайрихоҳлик билан кузатиб турибди.

Теодор Карасикнинг хулосаларига кўра Марказий Осиёда БАА ва Саудия Арабистонининг энергетика соҳасидаги сиёсати Ерон ва Туркия билан кучли рақобат шароитида кечади. Саудия Арабистони минтақада Техрон манфаатларига қаршилигининг ифодаси сифатида Ерон қизиқишлари доирасида бўлган Марказий Осиё газини Ҳиндистонга йўлказувчи газ қувури линияси ТАПИ лойиҳасига сармоя киритди⁵ ва бу лойиҳани сармоялашда давом этишни режалаштирган.

Иккинчидан, Кўрфаз араб давлатларининг Марказий Осиёдаги сиёсати нафақат минтақани ўзини қамраб олади, балки, геосиёсий аҳамияти юқори бўлган Каспий денгизи ҳудуди мамлакатларини ҳам қамраб олади. Хусусан, БАА ва Саудия Арабистонининг Туркменистон ва Қозоғистоннинг энергетика ва порт инфратузилмаларига сармоя киритиши Марказий Осиё билан бирга Каспий минтақасида ҳам ўз мавқеини мустаҳкамлашга

¹ <https://gulfbusiness.com/saudi-arabias-acwa-power-uzbekistan-sign-2-5bn-energy-agreements/>

² <https://www.mei.edu/publications/why-gulf-states-are-investing-central-asia-and-south-caucasus>

³ Rauf Mammadov, <https://www.mei.edu/publications/why-gulf-states-are-investing-central-asia-and-south-caucasus>. November 25, 2019

⁴ Kristian Alexander, Giorgio Cafiero. The UAE's Growing Role in Central Asia: Geopolitical Inroads to Challenge Turkey and Iran\\<https://www.ifimes.org/en/9827>

⁵ Luca Anceschi. Gulf-Central Asia Relations: Beyond the Impasse Potential for Energy and Infrastructure Cooperation. Emirates Diplomatic Academy 2019.

қаратилган. Баъзи маълумотларга кўра, Каспий минтақасида тасдиқланган ва еҳтимолий захираларда 48 млрд. баррел нефт ва 292 триллион куб фут табиий газ мавжуд. Минтақанинг Осиё ва Европа энергетик бозори келажигидаги муҳим ўрнини ҳисобга олган ҳолда араб давлатлари Россия ва Ероннинг кучли рақобатига қарамасдан бу йердаги энергия ва инфратузилма лойиҳаларига сармоя киритмоқда¹.

Учинчидан, кўрфаз араб давлатлари минтақада ўз сармоялари хавфсизлигини кафолатлаш учун ҳудуддаги йетакчи кучлар сифатида қараладиган давлатлар билан дўстона муносабатлардан фойдаланмоқда.

БАА ва Саудия Арабистони Марказий Осиёдаги сармоявий сиёсатининг кафолати ва динамик тарзда ўсиб боришининг омили сифатида Хитой ва Россия билан дўстона муносабатларни сақлаб қолишни муҳим деб ҳисоблайди. Шу билан бирга, минтақада Хитой ва Россия таъсирини ортиб боришидан манфаатдор бўлмаган АҚШнинг қўллаб-қувватлашига эришишга ҳам еътибор қаратади. Зеро, БАА ёки Саудиянинг бу минтақада фаоллашуви АҚШ манфаатларига тўла жавоб беради.

Тўртинчидан, Араб давлатлари минтақа энергетика бозоридаги мавқесини мустаҳкамлаш учун бир нечта гуманитар лойиҳаларни ҳам молиялаштирмоқда. Ҳозирги кунда бутун дунё каби Марказий Осиё давлатлари ҳам СОВИД-19 пандемияси билан курашмоқда. Бу курашда минтақа давлатларига АҚШ ва Хитой билан бирга БАА ҳам инсонпарварлик ёрдамини кўрсатди. Жумладан, БАА Қозоғистон, Қирғизистон ва Ўзбекистонга тиббий ва профилактик материаллардан иборат гуманитар ёрдам юборган. 2020 йилнинг март ойида БАА Ўзбекистонга 8 тонна инсонпарварлик ёрдамини жўнатган бўлса, 5 май куни инсонпарварлик ёрдамининг 5 тонналик иккинчи қисмини жўнатди.

Хулоса қилиб айтганда, араб инвесторларига минтақада, хусусан, энергетика бозорида фойда кўриш осон бўлмайди. Бу йерда улар ўз рақобатчиларининг кўмагидан фойдаланиши, ҳаттоки, Ерон билан ҳам айрим масалаларда келишиб олишга ва ҳамкорлик қилишига тўғри келади.

Бирлашган Араб Амирликлари ва Саудия Арабистони бозор қонуниятлари асосидаги рақобатда

Сўнгги йилларда Марказий Осиё мамлакатлари иқтисодиётининг турли соҳаларига сармоя киритишда Форс кўрфази араб давлатлари орасида БАА мутлоқ йетакчи, кейинги ўринда еса Саудия Арабистони туради. Уларнинг соғлом рақобати сўнгги 2 йил ичида Ўзбекистонда кўзга ташланади. Ўзбекистондаги анъанавий ва муқобил энергия тармоқларини ривожлантириш учун аввал Амирликнинг Масдар ва Мубадала Девелопмент компаниялари 2019 йилда 10 миллиард АҚШ доллари миқдорида сармоя киритган бўлса, 2020 йилда Саудия Арабистонининг ACWA Power компанияси худди шу соҳага 2,5 миллиард АҚШ долларини ажратди.

¹ Центральная Азия – центр или периферия? Обзор СМИ 17 Сентября, 2019 CAA Network\https://caa-network.org/archives/18051

Саудия Арабистонининг сармоявий имкониятлари Амирликнинг имкониятларидан кам емас, бироқ минтақа республикаларида Саудия Арабистонига нисбатан 90 йилларда шаклланган шубҳа билан қарашлар ҳамон сақланиб қолганлиги боис Саудия Арабистони сармояларига тез йўл очилмайди, деган фикрдаман. Саудия Арабистони ва БАА – Қатарга қарши биргаликда

Кўрфаз араб давлатлари орасида катта сармоявий имкониятларга ега давлатлардан яна бири – Қатар давлати ҳисобланади. У ҳозирча катта сармоявий битимлар тузмаётган бўлсада, Саудия Арабистони ва БАА томонидан Ерон билан фаол ҳамкорлик қилишда айбланадиган Қатарнинг Марказий Осиёда фаоллашуви Саудия Арабистонининг ҳам, Амирликнинг ҳам манфаатларига мос келмайди.

2017 йилда Саудия Арабистони бошчилигида бир қанча араб давлатлари Қатарга санкциялар еълон қилиб уни яккалаб қўйган еди. Шундан сўнг у ўзининг ташқи сиёсати йўналишини қайта кўриб чиқди. Қатарнинг янгиланган ташқи сиёсатида Марказий Осиё ҳам маълум аҳамиятга ега. Қатар амирлари 2017 йилда Тожикистон, Туркменистон президентларини Доҳага таклиф қилиб бир қанча шартномаларни имзолади, бироқ катта сармоявий шартномалар емас. Бу рақобат 2017 йил Туркменистон президентининг Қатарга ташрифи давомида ТАПИ газ қувури доирасида (масаласида) кўзга ташланди.

Гап шундаки, Доҳага ташрифи давомида Туркменистон президенти Қатар инвесторларига мазкур газ қувури лойиҳасига сармоя киритишни таклиф қилади. Бироқ, тажрибали Қатар инвесторлари ўзларининг энг катта бозори бўлган Жанубий Осиёга газ захираси бўйича Евроосиёда биринчи ўринда турувчи Туркменистон газининг кириб келишини истамади ва ТАПИ доирасида ҳамкорлик қилмади¹. Қатарнинг Жанубий Осиё бозоридаги манфаатларига реал хавф соладиган мазкур лойиҳани, ҳозирда Саудия Арабистони фаол қўллаб қувватламоқда. Қатар 2014 йилда Марказий Осиё давлатларини очик денгизга олиб чиқувчи “Ашхобод битими” – Туркменистон-Ўзбекистон-Ерон-Уммон транспорт коридори лойиҳасидан ҳам чиқиб кетган еди.

Уммон Султонлиги – Ерон билан ҳамкорликда

Марказий Осиёда Уммон Султонлиги Саудия Арабистони ва Амирликларнинг рақобатчиси Ерон билан ҳамкорлик қилмоқда. Гарчи Уммон ҳам Қатар сингари катта лойиҳалар учун сармоя киритишга ҳаракат қилмаётган бўлсада, Қозоғистон ва Туркменистонда Уммоннинг бир қанча кичик компаниялари нефт ва газ соҳаларида фаолият олиб бормоқда. Султонликнинг минтақадаги энг катта лойиҳаси ҳозирча, Ўзбекистон – Туркменистон – Ерон – Уммон халқаро транспорт коридори лойиҳасидир. Маскатнинг (Уммон Султонлиги пойтахти) қўллаб қувватлаши билан бошланган транспорт коридори лойиҳаси бўйича келишув 2011 йилнинг

¹ <http://www.ponarseurasia.org/memo/qatar-and-central-asia-whats-stake-tajikistan-turkmenistan-and-kazakhstan>

апрел ойида имзоланган еди. Янги коридор Марказий Осиё мамлакатларини Форс кўрфази портлари билан боғлайди. Марказий Осиё давлатларини Ерон орқали очик денгизга олиб чикувчи бу лойиҳа доирасида ҳам араб давлатларининг рақобати мавжудлиги сабаб, 2011 йилда бошланган савий-ҳаракатлар ҳамон якунига йетмаган.

Бир сўз билан айтганда, Марказий Осиё минтақасида араб давлатларининг ўзаро рақобати шакллана бошлаган, у бозор қонуниятлари асосидаги соғлом рақобатдан, геосийсий таъсирини кенгайтиришга қаратилган сийсий ўйинларгача бўлган йўлни босиб ўтади. Назаримда, бу жараён араб давлатларининг ўзаро ички рақобати ва Ерон омилига боғлиқ тарзда кечади.

Назорат саволлари.

1. Ўзбекистон – Марказий Осиёда минтақавий ҳамкорликни мустаҳкамлашнинг асоси нималардан иборат?
2. Ахборот хавфсизлигига таҳдиднинг ташқи манбалари нималардан иборат?
3. Ўзбекистон дунёнинг энг хавфсиз мамлакатлари қаторига кирадими?
4. Фуқаролик, миллатлараро ва конфессиялараро тинчлик ҳамда тотувликни мустаҳкамлаш деганда нимани тушунаси?
5. «Бир макон, бир йўл» нимаси билан бизни ўзига тортди?
6. Ўзбекистон-Қирғизистон-Хитой темир йўл лойиҳаси нималардан иборат?
7. Ўзбекистон Республикасининг минтақавий хавфсизликни таъминлаш ва афғон муаммосини ҳал этиш стратегияси нималардан иборат?
8. Орол муаммосига Европа Иттифоқини муносабати қандай?
9. Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенцияда қандай масалалар кўрилди?
10. Форс кўрфази араб давлатларининг Марказий Осиёдаги рақобати ҳақида нималарни биласиз?

Фойдаланган адабиётлар.

1. Ш. Мирзиёев. “Минтақавий хавфсизликни таъминлаш ва афғон муаммосини ҳал этиш масалалари юзасидан стратегик қараш” “Халқ сўзи” газетаси, 29 феврал 2020 йил.
2. Н.Қосимова. Интернет журналистиканинг технологик асослари. Т., 2012. 54-55 бетлар.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисидаги” қонуни. 12.12.2002 й. 3-модда.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисидаги” қонуни. 12.12.2002 й. 3-модда.
5. С. Ходжаев. Ахборот хавфсизлиги тушунчаси. Республиканский семинар: “Информационная безопасность в сфере связи, информатизации и телекоммуникационных технологий. Проблемы и пути их решения”. Сборник тезисов и докладов. Государственный комитет связи,

информатизации и телекоммуникационных технологий РУз. ГУП “УНИСОН.УЗ”. Центр научно-технических и маркетинговых исследований. Т., 29.10.2013. 2-4 бетлар.

6. Ходжаев С. Ахборот хавфсизлиги тушунчаси. Республиканский семинар: “Информационная безопасность в сфере связи, информатизации и телекоммуникационных технологий. Проблемы и пути их решения”. Сборник тезисов и докладов. Государственный комитет связи, информатизации и телекоммуникационных технологий РУз. ГУП “УНИСОН.УЗ”. Центр научно-технических и маркетинговых исследований. –Т.: 29.10.2013. 2-4 бетлар, 2-бет.

7. Иргашева Д.Я., Лысенко Т.Г. К вопросу обеспечения методов взлома сети. Республиканский семинар: “Информационная безопасность в сфере связи, информатизации и телекоммуникационных технологий. Проблемы и пути их решения”. Сборник тезисов и докладов. Государственный комитет связи, информатизации и телекоммуникационных технологий РУз. ГУП “УНИСОН.УЗ”. Центр научно-технических и маркетинговых исследований. –Т.: 29.10.2013. 44-45 с.

8. Взлом и защита WI-FI// [хтttp://протестме.ёму.ру/взлом-и-защита-wi-fi/](http://протестме.ёму.ру/взлом-и-защита-wi-fi/)

9. Олег Бойцев. Защити свой компьютер на 100% от вирусов и хакеров/[хтttp://www.разлиб.ру/компьютерй_и_интернет/](http://www.разлиб.ру/компьютерй_и_интернет/)

10. Атаки в сети интернет. Дагфорум.2бб.ру

11. Andrew ЎҲаган Ҳостинг: Жулиан Ассанге · ЛРБ 6 Марч 2014.

14-мавзу. Халқаро муносабатларнинг бугунги ҳолати

Режа:

- 1. Глобаллашувнинг халқаро муносабатларга таъсири хусусияти.**
- 2. Жаҳон сиёсатида буюк давлатларнинг ўрни.**
- 3. 1991 йилдан кейинги Ўзбекистон: ички ўзгаришларнинг моҳияти ва натижалари.**

Таянч сўз ва иборалар:

Жаҳон ҳамжамияти, Халқаро сиёсат, Халқаро муносабатлар, глобал хавфсизлик, ташқи сиёсат, ташқи сиёсий фаолият, хавфсизлик, куч ишлатмаслик, тинчликни сақлаш, минтақа, доктрина, концепция, принцип, ШҲТ, БМТ, МДҲ, миллатлараро тотувлик, Марказий Осиё, ЕОИИ.

1. Глобаллашувнинг халқаро муносабатларга таъсири хусусияти.

Товарлар, хизматлар ва капиталнинг трансчегаравий ҳаракатлари сезиларли даражада ўсиши ва эркинлашуви, ахборот ва технологияларнинг интенсив алмашинуви билан ажралиб турадиган жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви ўзига хос "миллий чегараларни йўқ қилишга" олиб келди¹.

¹ Стукало А., Авдеева Т. Глобализация мировой экономики // Международная жизнь. 2000. № 5. С. 49—56

Жаҳон банки глобллашув - бу мамлакатнинг иқтисодий ва ижтимоий ресурсларини бошқариш учун кучдан фойдаланиш усули. У менежментнинг учта жиҳатини ажратиб кўрсатди:

- сиёсий режим шакли;
- мамлакатнинг иқтисодий ва ижтимоий ресурсларини бошқаришда кучдан фойдаланиш жараёни;
- ҳукуматларнинг ички сиёсатни ишлаб чиқиш, шакллантириш ва амалга ошириш қобилияти.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Тараққиёт Дастури (БМТТД) - бу БМТнинг глобал ривожланиш тармоғи. У ўзгаришларни қўллаб-қувватлайди ва одамлар ҳаётини яхшилашга ёрдам берадиган билим, тажриба ва ресурслардан фойдаланиш имкониятини беради. БМТТД 166 мамлакатда ишлайди ва улар билан биргаликда глобал ва миллий ривожланиш муаммоларига ўз ййечимларини ишлаб чиқади. Ўз салоҳиятини ривожлантиришда улар БМТТД ва унинг кўплаб шериклари тажрибасидан фойдаланадилар.

Дунё раҳбарлари 2015 йилга келиб қашшоқликни икки баравар камайтирадиган Мингйиллик ривожланиш мақсадларига эришишга содиқдирлар. БМТТД тармоғи ушбу мақсадларга эришиш учун глобал ва миллий саъй-ҳаракатларни боғлайди ва мувофиқлаштиради. У мамлакатларга демократик бошқарув, қашшоқликни камайтириш, инқирознинг олдини олиш ва юмшатиш, энергетик ва экологик муаммолар, ахборот-коммуникатсия технологиялари ва ОИВ (ОИТС) га қарши кураш бўйича ййечимларни топишда ва тажриба алмашишда ёрдам беришга қаратилган.

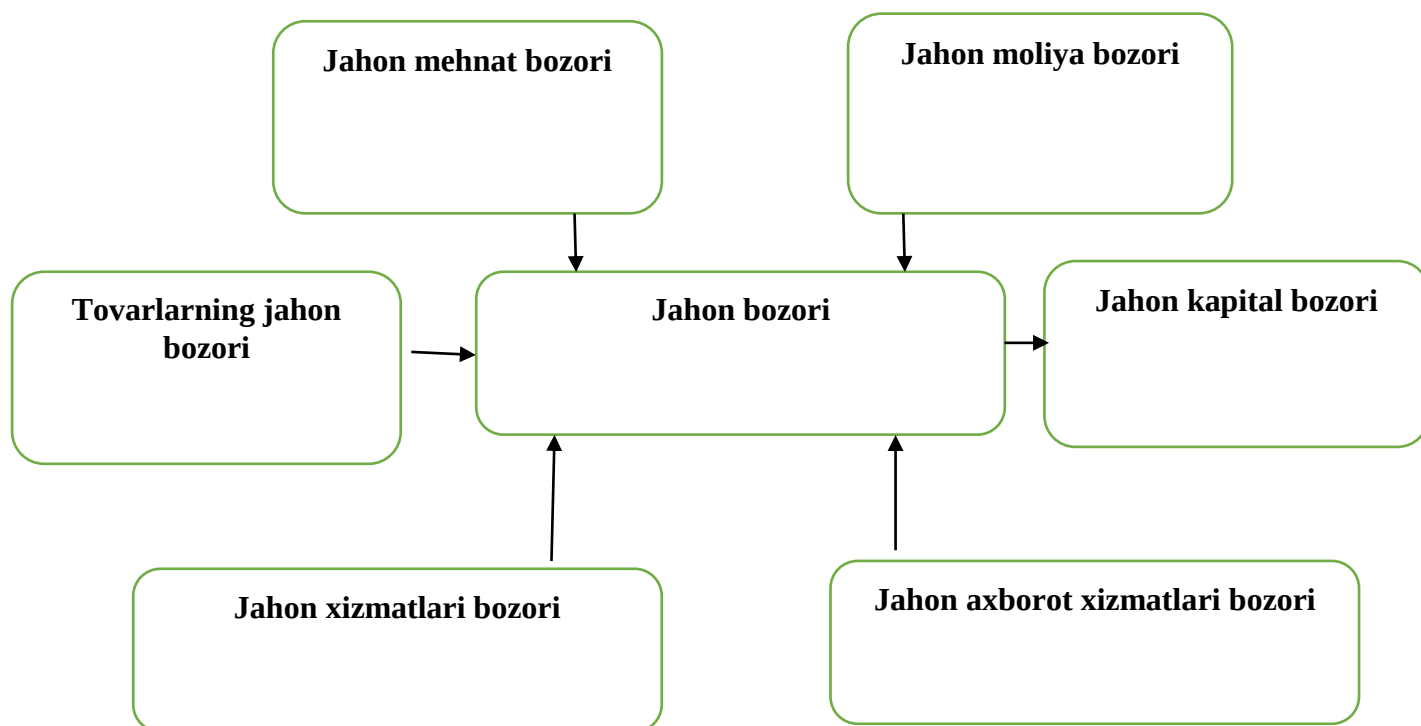
БМТТД шунингдек Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг капитални ривожлантириш жамғармасини (УНСДФ) бошқаради; Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг аёлларни ривожлантириш жамғармаси (УНИФЕМ); Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг кўнгиллилар дастури (УНВ). БМТТДни ривожланаётган ва саноати ривожланган мамлакатларнинг вакиллари бўлган 36 кишилик Бошқарувчилар Кенгаши бошқаради. Дастурнинг асосий нашрлари орасида ҳар йили инсон тараққиёти тўғрисидаги ҳисобот мавжуд.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Тараққиёт Дастури (БМТТД) глобллашувни иқтисодий, сиёсий ва маъмурий куч сифатида мамлакат ишларини барча даражаларда бошқариш учун ишлатади.

Глобллашувнинг кўплаб мафкурачилари жаҳон бозорини глобллашув жараёнларини бошқаришда асосий бўғин деб билишади. Улар иқтисодий, молиявий, ахборот ва бошқа интегратсиялашув турларидан ташқари, глобллашув концепциясида халқаро молия-иқтисодий институтлар (ХВФ, ЖСТ ва бошқалар), ТМКлар, нуфузли ташкилотлар (масалан, тобора ортиб бораётган) таъсирини қўйдилар.

Уч томонлама комиссия - Шимолий Америка, Шарқий Осиё ва Ғарбий Европадаги нодавлат ташкилотлар елиталарининг ййғилиши), миллий-давлат тараққиёти имкониятларини чеклайди, шу жумладан молиявий ва мигратсия

оқимларини "чеклайдиган" давлат чегараларини йўқ қилиш, ривожланиш ва қабул қилиш "умумеътироф этилган умуммиллий ҳуқ-атвор қоидалари"¹.



Расм-1. Жаҳон бозорининг элементлари

Глобаллашув зарур даражадаги модернизатсия ва глобал миқёсда таъсир ўтказиши керак бўлган маълум бир марказ мавжудлигини назарда тутаяди. Биполяр тизим остида бундай марказ мавжуд бўлиши мумкин эмас еди, чунки дунё халқаро майдонда бошқа акторлар устидан ҳукмронлик қилган бир-бирига қарама-қарши бўлган иккита мафкура муносабатлари асосида қурилган еди.

Ушбу нуқтаи назарга кўра, глобаллашув - бу инсониятнинг барча муаммоларини ҳал қилишга қодир бўлган янги дунё тартибининг идеал ва ягона ҳақиқий модели сифатида ягона бошқарув марказига ега бўлган дунёнинг шаклланишини асослашга қаратилган ғоя еди. Бироқ, кўплаб олимларнинг фикрига кўра, ХХІ асрнинг биринчи ўн йиллигида халқаро муносабатлар тизими политсентрик марказга ўтишни бошлади - янги сиёсий ва иқтисодий марказлар шаклланимоқда, бу глобаллашув учун қўшимча тўсиқлар яратмоқда. Хитой, Ҳиндистон, Бразилия, Россия каби давлатларнинг юксалиши, барпо этилган Европа Иттифоқи ҳақида гапирмаса ҳам бўлади, глобал манфаатларни турли хил куч марказлари ўзларининг миллий манфаатларини инобатга олган ҳолда турли йўللار билан тушунадиган вазият яратади. Бу глобаллашувнинг асосий парадоксларидан бири - бу кўтарилгандан сўнг глобал ривожланиш йўналиши бўйича ўз қарашлари билан унинг субъектларига айланган алоҳида мамлакатларнинг қучайишига ҳисса қўшади.

¹ Бжезинский З. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство. С. 126.

Ривожланишнинг ҳозирги босқичида давлатларни мустаҳкамлаш хусусияти шундан иборатки, кўплаб ТМКлар миллий ўзига хос хусусиятга эга. Улар ўзларининг миллий манфаатларини ҳисобга олган ҳолда ишлайди ва амалга оширилади, улар жойлашган давлатларнинг давлат салоҳиятини мустаҳкамлайди. Бундай ҳолда биз ТМКларнинг иқтисодий жиҳатдан ривожланган йетакчи мамлакатларга, асосан АҚШ ва Европа Иттифоқи давлатларига мансублигини кўриб чиқамиз.

Политсентрик тизимнинг шаклланиши 2001 йил 11 сентябр воқеаларидан кейин янги туртки бўлди. Ушбу кун фожиаси бутун инсоният учун муҳим воқеа бўлди ва глобаллашувнинг янги босқичини бошлаб берди. Американинг сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан заифлашиши ва бошқа давлатларнинг бир вақтнинг ўзида сиёсий ва иқтисодий юксалиши юз берди.

Шунга қарамай, дунё тартибини тўла-тўқис ўзгартириш ҳақида гапириш ҳали ҳам мумкин эмас, чунки дунёда ҳали ҳам ўз имкониятлари бўйича АҚШ билан таққосланадиган бирон бир давлат йўқ. 2001 йилдан бошлаб "глобал демократлаштириш" каби концепциядан фойдаланиш тез-тез учрайди. Ушбу ходиса, бир томондан, "Ғарбий либерал демократия тимсолида глобаллашув жараёнларининг бирлашуви" билан тавсифланади, бошқа томондан, бу "демократияни диверсификация қилиш, демократик ривожланиш вариантларини кенгайтириш"да кўринади Халқаро либерал жараёнларнинг кучайиши демократлаштиришнинг учинчи тўлқинининг давоми еди^{1 2}.

Кичик Ж. Буш таъкидлаганидек: "Бизнинг узоқ муддатли мақсадимиз - бу кучлар демократик бўлган дунё, бу жараёнларга қўшиладиган бошқа халқлар билан бирга"³. Шу билан бирга, демократлаштириш глобаллашувни ривожлантириш воситасига айланди.

Инсониятнинг ижтимоий тараққиётининг барча соҳаларида глобаллашув даражаси ва коммуникатсион имкониятларининг тобора ўсиб бориши замонавий цивилизация ютуқларидан (шу жумладан, ижтимоий кафолатлар, юқори технологиялар) нафақат исталган мақсадларда фойдаланиш имкониятини беради.

Жаҳоннинг кўплаб давлатлари ва халқларининг иқтисодий, ҳарбий ва технологик жиҳатдан ривожланган давлатларга қарши тура олмасликлари уларни ўз хавфсизлигини таъминлашнинг муқобил вариантларини излашга мажбур қилишида жиддий хавф мавжуд.

Халқаро муносабатларнинг умумий динамикаси учун глобаллашув натижасида ўсиб бораётган ўзаро боғлиқлик мамлакатлар ўртасидаги келишмовчиликларни бартараф этиш учун асос бўлиб, ўзаро мақбул ййечимларни ишлаб чиқиш учун кучли туртки бўлиб хизмат қилиши муҳимдир.

¹ Баранов Н. Л. Дилеммы глобальной демократизации // Вызовы глобализации в начале XXI века: материалы международной научной конференции (Санкт-Петербург, 14-15 апреля 2006 г.). СПб.: СЗАГС, 2006. Ч. 1. С. 15-24.

² Huntington S. P. The Third Wave: Democratization in the late Twentieth Century. Oklahoma : University of Oklahoma Press, 1991

³ Haley P. E. Strategies of Dominance: the Misdirection of U. S. Washington ;Baltimore : Woodrow Wilson Center Press ; Johns Hopkins University Press, 2006.P. 77.

Янги даврни (XXI асрнинг бошлари) шартли равишда "пост-глобаллашув" деб аташ мумкин. Мавжуд давлатлар иккита шартли гуруҳга бўлинади.

- Биринчи гуруҳ: уларнинг глобал иқтисодий қудрати ёки мавжуд шароитларга мослашиш қобилиятини ҳисобга олган ҳолда, глобаллашув харажатларидан омон қолиш ва ўзларининг тўлақонли давлат мақомларини сақлаб қолиш имкониятига ега бўлишларини таъкидлайдилар;

- Иккинчи гуруҳ: шунчаки де-юре деб ҳисобланадиган ва глобаллашув флагманларининг қўшимчаси сифатида ишлайдиган миллий субъектлардир.

Шундай қилиб, миллий давлат йўқ бўлиб кетмайди. Ўз позицияларининг бироз заифлашишига қарамай, давлатлар қисқа ва ўрта муддатли истиқболда йетакчи ўйинчилар мақомини сақлаб қоладилар. Бугунги кунда "халқаро сиёсий тизимнинг асосий таркибий қисмлари суверен давлатлардир, уларнинг ҳар бири ҳасад билан ўз мустақиллигини ҳимоя қилади, бошқа давлатлар билан рақобатлашишда ҳаракат эркинлигини сақлаб қолишга интилади ва миллий фаровонлик ва таъсирни максимал даражада оширишга интилади".

Узоқ муддатли истиқболда глобаллашув вектори глобал жамият пайдо бўлишидан далолат беради. Ушбу жараённинг илғор босқичида биз сайёрамиз миқёсида ҳокимиятни шакллантириш тўғрисида ва глобал фуқаролик жамиятини ривожлантириш тўғрисида ва анъанавий давлатлараро муносабатларни келажакдаги глобал жамиятнинг ички ижтимоий муносабатларига айлантириш ҳақида гаплашишимиз мумкин.

2030 йилгача қуйидагиларни кутишингиз мумкин:

- миллатлараро тенденцияларни фаоллаштириш (биринчи навбатда, давлатнинг баъзи функцияларини юқори даражадаги тузилмалар сифатида халқаро ташкилотларга бериш орқали);

- глобал ҳуқуқ, трансмиллий адолат элементларини янада ривожлантириш;

- халқаро нодавлат ташкилотлар фаолиятига бўлган талабни ошириш ва фаолият доирасини кенгайтириш.

Норасмий назария

К. Омае «Миллий давлатнинг охири Минтақавий иқтисодиётнинг кўтарилиши»^{1 2} таъкидлашича, давлатлар нафақат валюта курсини бошқариш ва ўз валюталарини ҳимоя қилиш имкониятларини йўқотибгина қолмай, балки ҳозирги шароитда улар энди асосий иқтисодий фаолиятни амалга оширмасдан реал иқтисодий фаолиятни амалга оширмайдилар. Жаҳон иқтисодиётидаги акторлар буни қўллаб-қувватлаш учун у тўртта детерминантга нисбатан ўз хулосаларига асосланиб, уларни "Тўрт" ва "деб атайди.

- Инвестициялар: жўғрофий жиҳатдан чекланмаган, улар учун жозибали иқлимга интилишади. Агар илгари трансчегаравий маблағлар оқими асосан

¹ Гаджиев К. С. Геополитика : учебник. 5-е изд., перераб. и доп., 2014. С. 137.

² Ohmae K. The End of the Nation State. The Rise of Regional Economies. N. Y. :Free Press, 1995.

ҳукуматдан ҳукуматга ёки кўп томонлама молия институтидан амалга оширилган бўлса, энди инвестициялар жуда кўп хусусий бўлиб, қоида тариқасида миллий ҳукуматларнинг ушбу жараёнга аралашишини истисно қилади;

- Саноат: тобора глобаллашиб бормоқда замонавий ТМКлар давлат манфаатлари билан эмас, балки бозорларнинг жозибадорлиги билан бошқарилади, технологиялар ва менежмент янгиликларини узатишга кўмаклашади;

- Ахборот: ахборот технологиялари компанияларга дунёнинг турли бурчакларида ўзлари вакили бўлган ҳар бир мамлакатда бизнес тизимини ўрнатишга ҳожат қолдирмасдан ишлашга имкон беради;

- Шахсий истеъмолчилар: ўз йўналишлари бўйича янада глобал бўлиб, қаерда ишлаб чиқарилганлигидан қатъи назар, янада сифатли ва арзонроқ маҳсулотларни хоҳлашади.

"Тўрт" ва "нинг ҳаракатчанлиги, К. Омаенинг сўзларига кўра, дунёнинг исталган қисмида яшовчан иқтисодий бирликлар учун ривожланиш учун зарур бўлган барча нарсани давлатнинг ёрдамсиз жалб қилиш имкониятини яратади. Ушбу туб ўзгаришлар дунёнинг иқтисодий кўринишини ўзгартирмоқда.

К. Омаенинг фикрига кўра, агар "тўрт" ва "нинг чекланмаган ҳаракати давлатнинг воситачилик ролини ескирган бўлса, глобал қарорларни қабул қилиш учун зарур бўлган чекловлар давлатнинг сунъий сиёсий чегараларига эмас, балки кўпроқ йўналтирилган географик жиҳатдан мос кела бошлайди. Масалан, Гонконг ва жанубий Хитойнинг қўшни қисмлари ёки Токио ёки Каталония атрофидаги Кансай минтақаси, яъни "иш тугаган" ва реал бозорлар ривожланган минтақалардир. Олим бу зоналарни "минтақавий давлатлар" деб атади. Бундан ташқари, улар бутунлай миллий давлатлар чегараларида ёки ташқарисида бўлиши мумкин ва "чегарасиз дунёда" табиий иқтисодий зоналардир.

Япон олими "минтақавий давлатлар" ни Шимолий Италия, Юқори Рейн, Силикон водийси ва Калифорниядаги кўрфаз зонаси, Сингапур-Жохор учбурчаги (Малайзиянинг жанубий штати) - Индонезия ороллари, Бусан шаҳри деб ҳам атади (Корея Республикаси ва бошқалар). Ушбу минтақалар, географик ҳажми жиҳатидан чекланган, иқтисодий таъсир жиҳатидан улкан ва уларнинг асосий омиллари аҳоли эмас, балки глобал иқтисодиётда муваффақиятли иштирок этиш учун зарур бўлган таркибий қисмлардир (пул, инноватсия, ислохотлар). Улар ривожланишнинг кучли двигателлари, чунки уларнинг асосий йўналиши глобал иқтисодиётдир.

"Минтақавий давлатлар"нинг пайдо бўлиши трансмиллий корпорациялар фаолиятининг глобал мантиғини тубдан ўзгартиради.

Глобаллашув асосан амалга ошириладиган модернизатсия кўплаб мамлакатларда ва маданиятларда рад этилган. Академик Никита Николаевич Моисеевнинг сўзларига кўра, "либерализмни рад этиш саноат ишлаб чиқаришида, янги ғоялар ва технологияларни ривожланишида орқада қолишга олиб келади ... бу халқларни неандерталлар тақдирига маҳкум

килади"¹. Олимнинг фикрига кўра, агар жаҳон ҳамжамияти ўз ташкилотини чуқур қайта қуриш учун куч топа олмаса, у ҳолда модернизатсия жараёнлари "қайноқ жабҳалар" нинг пайдо бўлишига олиб келиши мумкин, уларнинг йўналишлари цивилизация хатоларига тўғри келади.

Цивилизациянинг нуқсонлари - бу цивилизациялар ўртасидаги тўқнашувнинг чизиқлари, масалан, Ғарб - Ислон дунёси тор маънода - турли динлар, мафкуралар ва маданиятларга ега цивилизациялар чегараларида юзага келиши мумкин бўлган тўқнашувлар зоналардир. Масалан, Ҳиндистон ва Покистон, Исроил ва Фаластин, Югославия ва Ғарб ўртасидаги зиддиятлар.

В.Бек таъкидлаганидек, замонавий дунё технологик жиҳатдан ривожланиб, биз ўйлайдиган ва ҳаракат қиладиган яқин келажақдаги хатарлар ва биз яратадиган чексиз таҳдидлар дунёси ўртасидаги глобал фарқни кучайтирмоқда.

Баъзи тадқиқотчилар уруш ижтимоий шароитлар туфайли тўпланган тажовузор энергияни чиқариш усули деб ҳисоблашади ва ҳар бир авлод томонидан муҳим даражадаги тажовузорлик даражасига еришилади. Ядро қуролининг мавжудлиги ҳозирги авлодга тажовузор энергияни ташлашга имкон бермагани учун, у бошқа йўллари қидирмоқда^{2 3}. 2013-2015 йиллардаги воқеалар салбий энергия чиқарилишининг ёрқин намунасидир (замонавий Украина ҳудудида (Майдан - 2013 йил Киевда, Одессадаги воқеалар, Украинанинг жануби-шарқидаги қардош халқига қарши ҳарбий ҳаракатлар).

Глобал муаммоларни ҳал қилиш учун дунё давлатлари ва уларнинг фуқароларининг саъй-ҳаракатларини бирлаштириш керак, лекин баъзиларнинг буйруғи ва бошқаларнинг бўйсунishi асосида эмас, балки тенг, тенглик асосида бу қочишга имкон беради (жуда кўп қарама-қаршиликлар ва тўқнашувлар, уларнинг танқидий даражаси портлашга яқин).

Мигратсия, глобаллашув ва иқтисодий ҳаётинг имкониятлар: Россия ва Евросиёнинг муаммолари ва имкониятлари

Замонавий дунё учун ҳам жиддий муаммо, ҳам ажойиб имконият бўлган ҳодисанинг глобал қарашларини баҳам кўрамиз. Учта асосий йўналишга эътибор қаратмоқчиман:

1. мигратсия ишчи кучининг энг муҳим манбаи сифатида (Россияга кўчиб ўтишнинг асосий сабаблари);

2. келгуси йилларда меҳнат ҳаракатчанлиги ва ваколатларининг ўсиши кутилмоқда: Россия ва Евросиё истиқболлари;

3. мигратсия қонунчилигини ва Россия ва Евросиё учун сиёсатни ишлаб чиқиш учун тўсиқлар ва имкониятлар.

Бугунги мигратсия

¹ Моисеев П. П. Экологический кризис и цивилизационные конфликты // Проблемы глобальной безопасности. 1995. С. 139.

² Бек У. Политическая динамика в глобальном обществе риска // Мировая экономика и международные отношения. 2003. № 5. С. 11.

³ Baron R. J. Human Aggression. N. Y.: Plenum Press, 1977.

Ҳозирги босқичдаги мигратсия, шубҳасиз, ХХІ-асрдаги ишчи кучининг энг муҳим манбаларидан биридир. Глобаллашаётган дунёнинг бошқа мамлакатларида бўлгани каби Россияда ҳам мигратсия меҳнат ресурслари ва касбий ваколатларнинг халқаро ҳаракатчанлиги манбаи бўлиб хизмат қилади.

Халқаро Меҳнат Ташкилотининг (ХМТ) маълумотларига кўра, 2010 йилга келиб туғилган / келиб чиққан мамлакати ташқарисида яшовчи 214 миллион кишидан 105 миллиони иқтисодий жиҳатдан фаол бўлган¹, яъни ишлайдиган, якка тартибдаги иш билан шуғулланадиган ёки бошқа йўл билан пуллик ишларни бажарадиганлар. Ҳисоб-китобларга кўра, ҳар бир иқтисодий фаол катталар учун битта одамга қарам бўлган кишилар бор шунга асосланиб, мигрантларнинг 90% и иқтисодий жиҳатдан фаол ёки уларга боғлиқдир².

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан белгилаб қўйилганидек, мигрант - бу туғилган ёки фуқаролиги бўлган мамлакатдан ташқарида камида бир йил яшаган чет еллик шахсдир. БМТнинг Аҳолишунослик бўлими маълумотларига кўра, турли мамлакатлар ҳукуматларининг ҳисоботларига асосланиб, 2013 йилда дунёда 232 миллион муҳожир бўлган. Бироқ, бу маълумотлар тўлиқ эмас кўринади, чунки статистика ўз мамлакатларидан қисқа муддатларга кетаётган миллионлаб вақтинчалик муҳожирлар, мавсумий ишчилар ва яшаш жойларини ўзгартирмасдан чет елда ишлаётган ишчиларни ҳисобга олмайди.

Мигратсия - вақтнинг қийинлиги

Мигратсия бугунги кунда жаҳон меҳнат бозорларининг ҳаётийлигини таъминлаш ва глобаллашувга мойил бўлган иқтисодиётда капитал учун даромад олишнинг энг муҳим омилидир. Бу ривожланишнинг асосий омили дунёнинг ривожланган иқтисодиётларининг ҳаёти мигратсияга боғлиқ.

Мигратсия натижасида ишчи кучи ёшартирилади, қишлоқ хўжалиги, қурилиш, соғлиқни сақлаш, меҳмонхона ва ресторан бизнеси, туризм ва бошқа иқтисодиёт тармоқларининг ҳаётийлиги таъминланади. Мигрантлар ҳисобига ўсиб бораётган малака талаблари қондирилади ва тадбиркорлик учун имтиёзлар яратилади. Мигрантлар томонидан ўтказиладиган пул ўтказмалари, тажриба ва малака алмашинуви, инвестициялар ва товар айланмасининг кўпайиши дунёнинг кўплаб мамлакатларининг иқтисодий ривожланиши ва фаровонлигига ҳисса қўшади.

Мигратсия Осиё, Шимолий ва Жанубий Америка, Кариб денгизи, Европа ва Евросиёнинг кўплаб мамлакатларида меҳнат ресурсларининг кўпайишини таъминлайди. Ғарбий Европада чет елдан келган ишчилар ишчи кучининг 10-15 фоизини, қабул қилувчи мамлакатларда (Австралия, Канада, АҚШ) - тахминан 18 фоизни ташкил етади³, Форс кўрфази араб давлатлари учун ҳамкорлик кенгаши мамлакатларида - 40-93%, Евроосиёда - 10-20%.

¹ МОТ. Международная трудовая миграция: подход, основанный на правах. Международное бюро труда. Женева, 2010. С. 1.

² МОТ. Международная трудовая миграция: подход, основанный на правах. Международное бюро труда. Женева, 2010. С. 2.

³ Последние данные для большинства стран ЕС и принимающих стран см.: ОЭСР. Обзор тенденций в международной миграции: SOPEMI 2011.

Евросиёнинг барча аҳолисининг 10 фоизини (24 миллион киши) мигрантлар ташкил этади, бу минтақадаги учинчи йирик мамлакат аҳолисига тенгдир. 2013 йилга келиб Россияда 11 миллион муҳожир яшаган (мамлакат аҳолисининг 10,2%). Евросиёдаги муҳожирларнинг 70% меҳнатга лаёқатли ёшда, Россияда меҳнатга лаёқатли мигрантларнинг улуши 80% ни ташкил қилади. Уларнинг аксарияти, ҳам еркаклар, ҳам аёллар иқтисодий фаол ва меҳнат фаолияти билан шуғулланадилар. Евроосиё минтақасида барча мигрантларнинг ярми аёллардир, бу глобал тенденцияга мос келади. Шу билан бирга, Евроосиё мамлакатлари ишчиларининг 5 фоиздан 33 фоизигача бўлган қисми чет елларда яшайди.

Меҳнат ҳаракатчанлиги ва минтақавий иқтисодий интегратсия

Жанубий мигратсия тсунамиси: Европа Иттифоқининг коммунитар йўналиши ва миллий егоизм

Мигратсия жараёнлари асосан минтақалар ичида, улар ўртасида эмас, айниқса одамларнинг эркин ҳаракатланиши учун расмий режимларни ўрнатган ёки жорий этиш тўғрисида музокаралар олиб борган 13 минтақавий иқтисодий жамоалар доирасида амалга оширилади. Ушбу жамоалар 120 дан ортиқ мамлакатларни бирлаштиради. Ғарбий Африкада мигратсия жараёнларининг 80% Ғарбий Африка Давлатлари Иқтисодий Ҳамжамияти (ЭКОВАС) доирасида содир бўлади. Евросиё мамлакатларидан келган муҳожирларнинг тахминан бир хил улуши Россия ва Қозоғистон ҳиссасига тўғри келади. Европа Иттифоқида, Жанубий Америка учун умумий бозор (Мерсосур) ва Жанубий Африка Ривожланиш Жамияти (САДК) ҳудудлараро мигратсия 50% дан 60% гача.

Ушбу тенденция ҳаракат эркинлиги интегратсия ва ривожланиш учун асос бўлиб хизмат қиладиган дунёдаги мавжуд вазиятни акс эттиради, яъни. капитал, товарлар, хизматлар, технологиялар ва ишчи кучининг эркин ҳаракатидир. Минтақавий иқтисодий жамоаларда ҳаракатланиш эркинлиги билим, кўникма ва меҳнатнинг ҳаракатини инвестиция ва иқтисодий ривожланишни рағбатлантириш учун зарур бўлган жойга айлантиради. Таъкидлаш жоизки, минтақада меҳнат ҳаракатчанлиги ва ваколатларини ошириш масалалари Шанхай ҳамкорлик ташкилоти кун тартибига киритилган.

Мигратсиянинг иқтисодий аҳамияти

Сўнгги статистик маълумотларга кўра мигрантларнинг йиллик пул ўтказмалари 500 миллиард доллардан ошади¹. Баъзи ҳисоб-китобларга кўра, бу маблаг 600 миллиард долларни ташкил этади, бу 2014 йилда 135,1 миллиард долларни ташкил етган йиллик ривожланиш бўйича расмий ёрдам (ОПР) ҳажмидан 4 баравар кўпдир. Аммо мигрантлар, қоида тариқасида, ўзларининг атиги 20 фоиз даромадини ўтказадилар..

Мигрантларни қабул қилувчи мамлакатлар иқтисодиётига қўшадиган ҳиссасини янада аниқроқ баҳолаш - 2,5 дан 3 триллион долларгача - жами тўғридан-тўғри даромадни экстраполятсия қилиш йўли билан олиш мумкин.

¹ Всемирный банк. Миграция и денежные переводы. 05 июня 2013.

Бунга ишчиларга иш ҳақи шаклида қайтариб берилмайдиган, аммо иш берувчининг даромадини оширадиган мигрантлар меҳнатининг қўшимча қиймати киритилмаган.

Жаҳон банкининг йетакчи иқтисодчиси Судхаршан Канагаражнинг сўзларига кўра, "умуман, меҳнат муҳожирларининг Россия иқтисодиётига қўшган ҳиссаси Россия ЯИМнинг 5-10 фоизини ташкил етади".

Россия иқтисодиётининг тармоқлари бўйича мигрантларнинг тақсимланиши мамлакатнинг ишчи кучига бўлган эҳтиёжини акс эттиради. Расмий маълумотларга кўра меҳнат муҳожирларининг 40 фоизи қурилишда, 30 фоизи савдода, 10 фоизи саноатда, 7 фоизи қишлоқ хўжалигида, 5 фоизи транспортда, 8 фоизи бошқа соҳаларда ишлайди.

Мигратсия тараққиётнинг асосий омилидир. Дунёнинг ривожланган иқтисодиётларининг ҳаёти мигратсияга боғлиқ.

Еслатиб ўтамиз, мигратсия иқтисодиётнинг утилитар йўналиши эмас, балки одамлар билан бевосита боғлиқ бўлган ҳодиса. Аслида, бу одамлар капиталистик иқтисодий муносабатлар ҳукмронлик қилаётган глобаллашув шароитида ҳалол меҳнат, меҳнат муносабатлари, ижтимоий ҳимоя ва ижтимоий бирлашиш мигратсияни тартибга солишда асосий рол ўйнайди.

Ушбу конференцияда "Малака ва ишчи кучи учун муваффақиятли рақобат", "Инсон капиталини ривожлантириш", "Ҳуқуқий тартибга солишни уйғунлаштириш" каби мавзулар муҳокама қилинади. Уларнинг таъкидлашича, мигратсия сиёсатининг мақсадларига муваффақиятли эришиш учун мигратсия масаласида инсоний жиҳат устун бўлиши керак.

Мигратсия иқтисодиётнинг ҳаётийлигини сақлайди, аммо инсоннинг мигрантларга бўлган муносабати устувор бўлиб қолиши керак. Қуйида кўпгина қабул қилувчи мамлакатларда муҳожирларнинг катта қисми тажрибасини тавсифловчи 10 та баёнот мавжуд. Ушбу баёнотларнинг қайси бири Россия учун тўғри келишини ўзингиз ҳал қилишингиз мумкин.

1. Юридик ҳимоянинг ййетарли эмаслиги, мигрантларни тан олмаслик, уларнинг қонуний ҳуқуқларини тан олмаслик.

2. Мигрантлардан фақат ишчи восита сифатида фойдаланиш, мигрантлар билан инсон муносабатларида иқтисодий мулоҳазалар ва бозор манфаатларининг аниқ устунлиги.

3. Мигрантларни жиноий жавобгарликка тортиш, уларга нисбатан ҳуқуқий нормалар ва қоидаларни қўлламаслик.

4. Қабул қилинган меъёрларга жавоб бермайдиган, ҳурматсизлик қиладиган меҳнат муносабатлари ва меҳнат шароитларининг кенг тарқалиши.

5. Ксенофоб душманлик ва мигрантлар ва қочқинларга нисбатан зўравонликнинг ўсиши.

6. Муҳожир аёлларнинг тизимли ва тизимли камситилиши ва эксплуатацияси.

7. Муҳожирларнинг ташкилотларни ташкил этиш ҳуқуқлари ва уларнинг жамоат ташкилотларида иштирок ета олмасликларига тўсқинлик қилиш.

8. Тиббий хизматлардан фойдаланишнинг ййетарли эмаслиги, меҳнат хавфсизлиги ва соғлиқни сақлаш стандартларига риоя қилмаслик.

9. Ижтимоий ҳимоя ва ижтимоий таъминотдан фойдаланишнинг йетишмаслиги, кўплаб мигрантлар учун янги иш жойига ўтиш даврида ижтимоий кафолатларни сақлаб қолиш мумкин эмаслиги.

10. Оиладан ажралиш, оилаларни йўқ қилиш.

Кўплаб муҳожирлар дуч келадиган эксплуатация шароитлари таркибий сабабларга ега. Кўпгина мамлакатларнинг кўплаб корхоналари ва бутун иқтисодиёт тармоқлари учун арзон иш кучи қочишнинг ягона йўли. Россия ҳам бундан мустасно эмас.

Сўнгги статистик маълумотларга кўра мигрантларнинг йиллик пул ўтказмалари 500 миллиард доллардан ошади.

Қишлоқ хўжалиги сектори Европада, Шимолий Америкада ёки Жанубий Африкада арзон хорижий ишчи кучисиз яшамас еди ва аҳолининг бир қисми тирикчиликсиз қолар еди. Соғлиқни сақлаш, уйда парвариш қилиш, болаларни парвариш қилиш ва қариялар каби соҳалар муҳожирларга тобора кўпроқ қарам бўлиб қолмоқда. Бунга меҳмонхона, ресторан ва туризм бизнеси ҳам киради. Глобал рақобат, эркин савдо ва охиригача бўлган кураш давлатнинг ижтимоий функциясини қийинлаштирадиган иш ҳақи ва ижтимоий хизматларни кўрсатишга босим ўтказмоқда.

Ижтимоий оқибатларсиз бартараф этилиши мумкин бўлган арзон, итоаткор, мослашувчан ишчи кучи - меҳнат муҳожирларини жалб қилиш энди шунчаки керакли эмас. Кўпгина мамлакатлар учун ишни бажариш ва иқтисодиётни ушлаб туриш учун мамлакат ичидаги меҳнат ресурслари мавжудлигини таъминлаш ҳаётий аҳамиятга ега бўлди. Бу қандай иш ва ким бажариши муҳим эмас. Мигратсияни тартибга солиш зарурлиги тўғрисида риторикага қарамай, муҳожирларнинг иши тартибсиз бўлиб қолмоқда. Бу ҳақиқат кўпинча эътибордан четда қолмоқда, чунки улар корхоналарни ҳаётини таъминлаш, иш билан таъминлаш ва рақобатбардошликни таъминлаш учун зарур бўлган арзон, ишчи кучи билан таъминлайди. Шу билан бирга, ижтимоий ва инсон ҳаражатлари юқори бўлиб қолмоқда.

Чет елликларга нисбатан душманлик

Чет елликларга нисбатан душманлик ва ксенофобик муносабатларнинг намоён бўлиши ижтимоий бирдамликка таҳдид солади ва ривожланиш учун зарур бўлган ишчи кучини жалб қилиш ва сақлаш учун тўсиқ бўлиб хизмат қилади. Ушбу конференция доирасида айтиб ўтилганидек, Россияда ҳам бу катта муаммо.

Оммавий баёнотларда ва сиёсатчиларнинг чиқишларида ишсизлик ва иқтисодий муаммолар муҳожирлар оқимининг оқибати эканлигини тез-тез ешитиш мумкин. Иммигрантсияга қарши кайфият ва тегишли тартибга солувчи қарорлар аҳолининг катта қисми учун сиёсий ирода ва жамоатчиликни қўллаб-қувватлаш, мигратсия ва ижтимоий ҳимояни инҳибе қиладиган муҳит яратишга ёрдам беради. Бундан ташқари, улар мамлакатнинг истеъдодлар, малакалар ва меҳнат ресурслари учун халқаро

бозорда рақобатбардошлигини йўқотиши натижасида жиддий иқтисодий харажатларга олиб келади.

Ҳаракатланишнинг режалаштирилган ўсиши

Марказий Осиёдаги шаҳарлар: демография ва сиёсат ўртасида

Кейинги ўн беш йил ичида дунёнинг аксарият мамлакатларида ишчилар сонининг пасайиши кузатилади. Германиянинг ишчи кучи 5 миллионга камайиши кутилмоқда. 2000 йилдан бери Россия аллақачон 10 миллион ишчисини йўқотди; ҳозирги пайтда мамлакатда ишчи кучи йилига 1 миллионга камаймоқда (Прогнозларга кўра, 1990 йилдан 2040 йилгача). Японияда ишчилар сони 37 фоизга камаяди. Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, 2030 йилга келиб Швейтсария 400 минг қўшимча ишчига муҳтож бўлади. Ҳақиқий зарба Хитой учун башорат бўлди: мамлакат яқин ўттиз йил ичида 100 миллионгача ишчисини йўқотиши мумкин.

Сайёрамизнинг тан олинган 224 мамлакати ва ҳудудидан 122 тасида туғилиш даражаси шунчалик пастки, аҳоли сонининг ўсиши нолга ёки манфийга тенг¹. Келгуси йилларда ушбу мамлакатларда кетадиган ишчилар сони кўпаяди ва бу йўқотишларни ёш ишчилар сонининг пасайиши билан қоплаш мумкин эмас. Кўпгина мамлакатлар аллақачон бу муаммога дуч келишган. Бу глобаллашган талаб ва барча муҳим даражадаги иқтисодий ресурс - малакали ишчи кучига бўлган рақобатнинг кучайишига олиб келади.

Кейинги йилларда Арманистон, Озарбайжон, Белорусия, Грузия, Молдова, Россия, Украина ва Ўзбекистонда аҳолининг қариши ва маҳаллий ишчи кучининг камайиши тенденциялари давом этиши тахмин қилинмоқда. Қозоғистондаги тенденциялар шуни кўрсатадики, ҳозирги ўртача ўсиш қисқа муддатли бўлади.

Ишчи кучи ййетказиб берадиган мамлакатларга босим

Шимол ва жанубда ишчиларнинг кўчиб кетишига ва мигратсиясига олиб келадиган ишчи кучига босим ҳали ҳам муҳим бўлиб қолмоқда. Баъзи мамлакатларда бу сўнгги беш йил ичида сезиларли даражада ошди. Асосий омил - ўсиб бораётган ёшлар сони бўлган мамлакатларда доимий равишда иш жойлари йетишмаслигидир.

Енди мигрантлар меҳнатидан фойдаланиш шунчаки мақсадга мувофиқ эмас. Кўпгина мамлакатлар учун ишни бажариш ва иқтисодиётни ушлаб туриш учун мамлакат ичидаги меҳнат ресурслари мавжудлигини таъминлаш ҳаётий аҳамиятга ега бўлди.

Инқироз ва тежамкорлик миллий иқтисодиётни вайрон қилди ва миллий ижтимоий хавфсизлик тармоқларини йўқ қилди. Натижада, айрим мамлакатларда ёшлар ўртасида ишсизлик даражаси 50% дан ошди. Бу Гретсия, Ирландия, Италия, Португалия ва Испаниядан ишчиларни, айниқса малакали ёшларни кўчиб кетишининг янги тўлқинларини келтириб чиқарди.

Кўпгина малакали ишчиларнинг чет елга саёхати катта харажатларга олиб келади. Кўпгина мамлакатларда иш берувчилар ўз корхоналарининг

¹ Коэффициент 2,1–2,2 детей на одну женщину означает замещение для прироста населения на нулевом уровне, ниже которого численность населения будет снижаться.

хаётийлигини сақлаб қололмаслигидан шикоят қилмоқдалар, чунки малакали ишчилар чет елга иш излаб кетмоқдалар¹.

Чекланган малакаси ва тайёргарлиги

Ҳеч бир мамлакат ўз худудида иш олиб бориш учун зарур бўлган барча мутахассисларни мустақил равишда тайёрлай олмайди, айниқса, бундай ишлар тобора мураккаблашиб бормоқда. Бу барча профессионал даражаларда малакалар ва ишчи кучларининг халқаро ҳаракатчанлигини оширишга олиб келади.

Прогноз қилинаётган малакавий инқироз дунёнинг барча мамлакатларига таъсир қилади ва жиддий оқибатларга олиб келади. МсКинсей Глобал Институти (МГИ) 2020 йилга келиб юқори малакали ишчилар йэтишмаслиги ва зарур техник кўникмаларга ега бўлган ишчи кучи 85 миллионга йэтишини тахмин қилмоқда. 38-40 миллион прогноз қилинган юқори маълумотли малакали кадрлар йэтишмаслиги асосан ривожланган мамлакатларда кузатилади. Мутахассисларнинг фикрига кўра, зарур техник кўникмалар ва касб-хунар маҳоратига ега ишчилар йэтишмаслиги 45 миллион кишини ташкил қилади - бу беш йил ичида юз беради. Бироқ, ҳозир ҳам бутун дунё бўйлаб, шу жумладан Евроосиёда иш берувчилар бундай кўникмаларга ега бўлган мутахассислар учун бўш иш ўринларининг учдан бир қисми тўлдирилмаганлигидан шикоят қилмоқдалар.

Институтсионал ўзгариш

Жаҳон иқтисодий инқироzi ва мигратсия

Мигратсия асосан ишчи кучининг ҳаракатчанлиги, иқтисодий кўрсаткичлар ва бандлик жараёнлари билан боғлиқ бўлишига қарамай, кўплаб мамлакатлар ва минтақаларда мигратсия соҳасида тартибга солиш назорат ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш функцияларига туширилди.

Мезбон мамлакатларда мигратсияни тартибга солиш асосан меҳнат ва бандлик вазирликлари зиммасига юкланган. Ушбу тенденция меҳнат бозорини тартибга солиш, ишчиларни ҳимоя қилиш, халқаро меҳнат муносабатлари ва ижтимоий мулоқотни ривожлантиришнинг устувор йўналишларини акс эттирди. Назорат функцияларини бажарадиган муассасалар томонидан чет ел ишчи кучининг тобора кўпайиб боришини соддалаштириш, меҳнат қонунчилигига эътиборнинг ўзгаришига олиб келади. Улар меҳнатга оид низоларни ҳал қилишда меҳнат стандартларини таъминлашдан иммигрантсия сиёсати ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш соҳасида назорат воситаларидан фойдаланишга ўтмоқдалар.

Қонуний ҳуқуқлари ва иш билан таъминлаш ҳолати

Евроосиё минтақаси аҳолиси мамлакатлар ўртасида эркин ҳаракатланиш ҳуқуқига ега, аммо ишга ёлланганда улар кўпинча "ноқонуний мигрантлар" ҳисобланади. Бундай муносабатнинг бевосита натижаси ишчиларнинг ҳуқуқларига ҳурматсизлик ва меҳнат меъёрларига риоя қилмаслик, бу еса меҳнат шароитларини суиистеъмол қилиш ва эксплуатация қилишга олиб

¹ Из личных бесед автора с представителями организаций работодателей из Алжира, Кыргызстана, Нигерии, России, Таджикистана и других стран за 2011–2014 гг.

келади. Евроосиёнинг меҳнат ҳаракатчанлиги шароитларига мослаштирилган қонуний тан олиш режимларининг йўқлиги, бундай ҳаракатчанликни ҳисобга олиш, унинг афзалликларидан фойдаланиш, шунингдек, ишчиларни ижтимоий ҳимоя тизимига киритиш учун тўсқинлик қилади.

Норматив тавсиялар

Ҳозир мигратсия Россияда иқтисодий ҳаёт ва тикланишнинг муҳим омилидир.

Мигратсия, биринчидан, иқтисодий ривожланиш ва меҳнат унумдорлигини оширишнинг енг муҳим манбаи, иккинчидан, малака ва ишчи кучи йэтишмовчилигини тўлдиришнинг асосий воситаси, учинчидан, ишчи кучининг пасайиши ва аҳоли қаришини қоплаш воситаси, тўртинчидан, минтақавий иқтисодий интегратсиянинг асосий омили, жамият ривожланиши ва фаровонлигини таъминлаш.

Бироқ, фақат:

- барча муҳожирларнинг ҳуқуқий тан олиниши ва ҳимоясини таъминлаш;
- меҳнат бозори ва иш берувчиларнинг долзарб эҳтиёжларини қондириш учун ишчи кучи, кўникма ва малакаларнинг мунтазам ҳаракатчанлигини таъминлаш;
- барча ишчилар учун муносиб меҳнат шароитларини таъминлаш учун халқаро меҳнат стандартларини қўллаш;
- гендер жиҳатидан қонунчиликни қўллаш орқали ишлайдиган аёлларни тўлиқ ҳимоя қилишни кафолатлаш;
- ксенофобияни олдини олиш ва интегратсияни ривожлантириш орқали ижтимоий бирдамликни кафолатлаш;
- мигрантларни ижтимоий ҳимоя ва соғлиқни сақлаш хизматлари билан таъминлаш, уларга ижтимоий таъминот тизимидан фойдаланиш имкониятини бериш;
- мигрантларни зарур касбий ва техник кўникмаларга ега бўлишлари учун қўшимча машғулотлар билан таъминлаш.

Мигратсия сиёсатини ишлаб чиқиш бўйича қуйидаги тавсиялар қўплаб мамлакатларнинг муваффақиятли тажрибаларига асосланган ва қўплаб конференцияларнинг самарали иштирокчилари сифатида тан олинган. Улар зарур услубий тамойилларни тақдим этади ва Россияда тегишли сиёсатни ишлаб чиқиш учун намуна бўлиб хизмат қилиши мумкин.

1. Барча муҳожирларни тўлиқ тан олиш ва қонуний ҳимоя қилиш.

Мигратсия ва муҳожирлар ҳуқуқлари соҳасидаги асосий ҳуқуқий ҳужжатларни, шу жумладан барча меҳнат муҳожирлари ва уларнинг оила аъзолари ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Халқаро конвенсияни, 1990 йил, ХМТнинг 97-сонли "Меҳнат мигрантлари тўғрисида" ги Конвенсиясини ратификатсия қилиш ва тўлиқ амалга ошириш". ХМТнинг 143-сонли" Мигратсия соҳасидаги суиистеъмол қилиш тўғрисида ва меҳнат мигрантлари учун тенг имкониятлар ва муносабатларни таъминлаш тўғрисида "(қўшимча қоидалар). Бу мигратсия қонун устуворлигини таъминлаш, сиёсат

конунийлигини ва тегишли институтларнинг ҳисобдорлигини кучайтиришни таъминлаш учун зарурдир.

2. Инсон муносабатларига асосланган ҳуқуқлар ва риторика.

Муҳожирларга инсон ва ҳуқуқ егаси сифатида муносабат, авваламбор қонунчиликда ва расмий риторикада.

3. Мигрантларни, қочқинларни декриминаллаштириш ва мигратсия жараёни.

Мигратсия жиноятларини жиноий эмас, балки фуқаролик ва маъмурий қиладиган қонунлар ва сиёсатни қабул қилиш.

4. Барча муҳожирлар учун муносиб иш.

Халқаро меҳнат стандартларини қабул қилиш ва уларни барча ходимларга истисносиз қўллаш. Иш кучининг хавфсизлиги, унумдорлиги ва рақобатбардошлигини таъминлаш учун барча меҳнат стандартлари ва меҳнат муносабатлари меъёрларига риоя этилишини қатъий назорат қилиш, меҳнатга яроқли бозорларнинг ривожланишини рағбатлантириш.

5. Жинсларга нисбатан сезгир мигратсия қонунчилиги ва сиёсати.

Барча мигрант аёллар ва қизларнинг тенг ҳуқуқлари, имкониятлари ва ҳимоясини таъминлаш.

6. Ксенофобия, ирқчилик ва мигрантларга нисбатан камситишларга қарши кураш.

Камситувчи қонунчиликни бекор қилиш, ксенофоб риторикага қарши кураш, камситиш ва ксенофобияга қарши миллий ҳаракат режаларини жорий этиш. Ижтимоий бирдамликни таъминлаш учун давлатнинг мақсадли тизимли ҳаракатларига эҳтиёж бор, уларсиз иқтисодиёт, жамият ва умуман мамлакатнинг самарали ишлаши мумкин эмас.

7. Муҳожирларнинг касаба уюшма ва ташкилотларда бирлашиш эркинлигини қўллаб-қувватлаш.

Меҳнат муҳожирлари ва маҳаллий ишчилар учун уюшмалар эркинлиги ва жамоавий битимлар бўйича Россия томонидан қабул қилинган халқаро стандартларнинг тўлиқ бажарилиши. Ижтимоий шерикларнинг мигратсия сиёсати ва амалиётида иштирокини рағбатлантириш. Фақатгина барча манфаатдор томонларнинг тўлиқ иштироки ва ҳамкорлиги ушбу ҳуқуқлардан амалда самарали фойдаланишни таъминлайди.

8. Барча мигрантлар учун тиббий хизмат (ҳамма учун соғлиққа бўлган ҳуқуқ).

Барча мигрантларнинг соғлиқни сақлаш ва профилактика хизматлари ва муассасаларига тўлиқ киришини таъминлаш. Мигрантлар учун миллий соғлиқни сақлаш стратегиясини ва меҳнат хавфсизлиги ва соғлиқни сақлаш сиёсатини ишлаб чиқиш. Соғлом аҳоли юқори маҳсулдорликни таъминлайди.

9. Мигрантларнинг ижтимоий таъминоти.

Мигрантларни янги иш жойига ўтиш пайтида ижтимоий қўллаб-қувватлашни таъминлаш ва ижтимоий кафолатларни сақлаб қолиш бўйича бир томонлама шошилинч чоралар, Евроосиё интегратсияси минтақасида ижтимоий таъминотга киришни мувофиқлаштириш. (Миллий Ижтимоий

Хавфсизлик идоралари аллақачон Халқаро Ижтимоий Хавфсизлик Ассотсиатсияси кўмаги билан иш олиб бормоқда.

10. Оилавий бирдамлик ва қўллаб-қувватлаш.

Оила бирлиги тўғрисидаги қоидаларни мигрантлар тўғрисидаги қонунчиликда бирлаштириш. Уйда қолган болалар, шунингдек муҳожирлар ва қочқинларнинг фарзандларини ижтимоийлаштириш ва ўқитишни таъминлаш бўйича чоралар кўриш.

Тарих бизга миграция азалдан инсон тараққиёти ва фаровонлигининг муҳим таркибий қисми бўлганлигини ўргатади. Бу, айниқса, Россия ва бутун Евроосиё минтақаси учун жуда муҳимдир. Бироқ, тегишли қонунчилик ва сиёсатсиз миграция катта харажатларга олиб келади. Ушбу конференциянинг асосий тавсияси ва унинг натижалари бўйича кун тартиби миграция соҳасида самарали тартибга солиш чораларини амалга ошириш зарурлигидир.

2. Жаҳон сиёсатида буюк давлатларнинг ўрни

Жаҳон сиёсатидаги буюк кучлар: АҚШ

"Буюк куч" тушунчаси

Замонавий дунёда барча суверен давлатлар, уларнинг катталиги, иқтисодий қудрати, ҳарбий имкониятлари ва бошқалардан қатъи назар, қонуний равишда бир-бирига тенгдир, яъни халқаро шартномаларда қатнашиш, БМТ Бош ассамблеясида ўз овозига ега бўлиш учун тенг ҳуқуқларга ега. Ушбу ҳуқуқлар барча давлатларга БМТ Устави томонидан кафолатланган. Штатлар ўртасида мураккаб иерархия мавжуд. Ушбу иерархик пирамиданинг тепасида буюк кучлар жойлашган.

Буюк куч бу ўз замонининг мезонлари бўйича халқаро ҳаётга (глобал ёки минтақавий даражада) енг юқори таъсир ўтказишга қодир ва шунинг учун глобал ёки минтақавий таъсир доирасига ега бўлган йетакчи давлатдир. Раҳбарлар доираси ўз иерархиясига ега бўлиши мумкин: супер кучлардан (супер кучнинг биринчи мисоли Рим империяси, кейин биполяр ва Совуқ уруш даври - СССР ва АҚШ, ҳозирда - АҚШ) ва глобал буюк давлатлардан минтақавий раҳбарлар. Халқаро тизимдаги буюк кучлар сони, қоида тариқасида, бешдан етти давлатгача ўзгариши мумкин. Масалан, замонавий дунёда буюк давлатларга Россия, Хитой, Буюк Британия, Франтсия, Германия, Япония киради.

"Буюк куч" тушунчаси табиатан тарихийдир. Дунё раҳбарларининг таркиби даврдан даврга ўзгариб борди. Масалан, XIX-асрда ҳозирда ишдан чиққан Австрия-Венгрия ва Усмонли империяси дунё йетакчилари қаторида еди. Ҳозирги буюк давлатлар ҳам ҳар доим ҳам бу мақомга ега бўлмаганлар. Шундай қилиб, Буюк Британия ва Франтсия 500 йилдан бери, Россия ва Германия (Пруссия) 250 йилдан ортиқ, АҚШ ва Япония тахминан 100 йил, Хитой еса атиги 50 йил давомида "буюк" бўлишди.

Буюк давлатларнинг таъсир доираси жиҳатидан уларнинг кичик давлатлар манфаатлари нуктаи назаридан уларнинг роли ноаниқ. Бир томондан, буюк давлатлар анъанавий равишда ўзларининг таъсири остида

бўлган кичик мамлакатларни ўзларининг назорати остига олишади. Бошқа томондан, барча буюк давлатлар истисносиз ўзлари ҳомийлик қилган мамлакатларнинг ички ишларига аралашдилар.

Буюк давлатларнинг таъсири уларнинг ташқи сиёсий манбаларига асосланади. Ташқи сиёсий ресурслар деганда давлат кучининг омиллари мажмуи тушунилади, улардан мақсадли ҳаракатларни амалга ошириш ва халқаро майдонда керакли натижаларга эришиш мумкин. Ташқи сиёсий ресурслар моддий ва номоддийга бўлинади. Моддий ресурсларга қуйидагилар киради:

- географик - ҳудуднинг катталиги, жойлашиши, транспорт коммуникациялари учун аҳамияти, қулай муҳит;
- демографик - аҳоли сони, унинг сифат хусусиятлари, жойлашиши;
- иқтисодий;
- ҳарбий.

Номоддий синфга қуйидаги манбалар киради:

- сиёсий - самарали давлат, дунёнинг йетакчи куч марказлари билан конструктив муносабатлар, нуфузли халқаро ташкилотларда иштирок этиш;
- ижтимоий - жамиятнинг бирдамлиги, ташқи сиёсат йўналишини аҳолининг онгли равишда қўллаб-қувватлаши;
- обрўли - обрў-эътибор кучи билан халқаро жараёнларга таъсир ўтказиш қобилияти;
- мафкуравий - бошқа давлатларда ва уларнинг халқларида раҳбарга ихтиёрий равишда итоат этиш, унинг фикрини тинглаш ёки шунчаки унинг хатти-ҳаракатларига тақлид қилиш истагини уйғотиш қобилияти;
- маданий - бошқа халқларнинг интеллектуал иқлими ва маънавий ҳаётига таъсир ўтказиш қобилияти;
- ахборот - глобал ахборот маконига кириш даражаси, ўз елитасини қарор қабул қилиш учун зарур бўлган маълумотлар билан таъминлаш қобилияти;
- илмий, илмий-техник, таълим - давлатнинг илмий-техник салоҳиятини замонавий жаҳон иқтисодиётида рақобатбардошлигини таъминлайдиган даражада ушлаб туриш қобилияти.

Инсоният тарихи давомида турли хил ташқи сиёсий ресурсларнинг аҳамияти ўзгарди. Замонавий дунёда геосиёсий хусусиятларнинг аҳамияти, аҳоли сони ва фойдали қазилмалар мавжудлиги тобора пасайиб бормоқда (аммо Россия ва Хитой ушбу баёнотни рад этиши мумкин). Ҳарбий салоҳият узоқ вақт давомида ўз аҳамиятини сақлаб қолади (аммо ядро даври бошланиши билан улар йетакчилик учун курашмайдилар). Шу билан бирга, ноҳарбий манбаларнинг - иқтисодий, илмий-техникавий ва ахборотнинг роли поғонада ошиб бормоқда. Дунёда кураш ҳудудлар учун эмас, балки транспорт, молиявий, интеллектуал оқимлар, глобал миқёсда қарор қабул қилишга таъсир ўтказиш учун эмас.

Дунё миқёсида фикрлаш, хоҳлаган ва кенг миқёсда ҳаракат қилишни истаган маданиятга ега бўлиш учун буюк куч зарурлигига алоҳида эътибор қаратмоқчимиз.

Ушбу таркибий қисмлар жуда муҳимдир, чунки буюк куч фақат ҳарбий ва иқтисодий қудрат асосида шакллана олмайди. Буюк давлатлар маданиятини шакллантириш учун кўп вақт талаб етилади. Шундай қилиб, Россия дарҳол ўша даврлар учун глобал режалар ва амбитсияларга ега бўлган давлат сифатида пайдо бўлди, бутун тарихи давомида буюк давлат маданияти доирасида яшади ва ҳаракат қилди. Замонавий йетакчи жаҳон қудратлари гуруҳида Россия, уларнинг ҳар биридан маълум параметрлари бўйича пастроқ бўлишига қарамай, шунга қарамай, эътиборсиз қолдириб бўлмайдиган нуфузли мамлакат бўлиб қолмоқда. АҚШдан кейин Россия янги дунё тартибини шакллантиришда енг фаол мамлакатдир.

Ядро даври бошланишидан олдин, йетакчилик учун курашиш одатланган еди ва мунтазам равишда кураш амалга ошириларди. XX асрнинг иккинчи ярмида йетакчилик учун кураш қоидалари ўзгаришни бошлади ва унга борадиган йўллар хилма-хил бўлиб қолди. Классик версия йетакчи мамлакатда халқаро таъсир параметрларининг максимал сони бўйича енг яхши кўрсаткичлар (иқтисодий, ҳарбий, сиёсий ва бошқалар) тўпламига ега бўлишини тахмин қилди. Ушбу лавозимда Иккинчи Жаҳон Урушининг тугашини АҚШ кутиб олди. Совет Иттифоқи ҳам бунга интилоқда. АҚШ билан таққослаганда ўз кучсизлигини англаган СССР ўз имкониятларини Америка даражасигача оширмоқда - шунинг учун ядро қуроллари учун кураш, қуролланиш пойғаси ва "иқтисодий рақобат" га уринишлар амалга оширилди.

АҚШ ва СССР йетакчилари бир хил еди. Бу Европа давлатлари - Франсия ва Буюк Британия раҳбарларининг онгини захарлади. Қудратли давлатлар билан рақобатлашишнинг иложи йўқлигини тезда англаб йетган ҳолда, иккаласи ҳам ўзларининг ядро кучларини, масалан, арра кўринишини сақлаб, классик йетакчилик мавқеларини ушлаб туришга интилишди. Енди Хитой глобал йетакчилиқни ўрнатишнинг классик йўли билан бормоқда.

Германия ва Япония бу бошқа масала. Иккала давлатда ҳам йирик ҳарбий кучларга айланиш имконияти йўқ еди. Шу маънода, улар классик бўлмаган раҳбарлар, уларнинг орзулари икки кучсиз давлатлар билан таққослаганда ҳарбий заифликни қоплаган компенсацион имкониятларни қўлга киритиш орқали амалга оширилган мамлакатлар, шунингдек Франсия ва Буюк Британиядир. Ҳарбий кучнинг йетишмаслиги иқтисодий қудратнинг ошиши билан алмаштирилди. Ушбу йўл тўлиқ муваффақиятга қафолат бермади.

Европада етакчилик сари ҳаракатланишнинг яна бир ностандарт траекторияси ривожланди - "параметрларни бирлаштириш" орқали амалга оширилди. Бу ёлғон қутбга айланиш йўли еди. Бу "ўзини йетакчига ўхшатишга" уринаётган Европа Иттифоқи босиб ўтган йўлдир. Сиёсий ва ҳарбий-сиёсий нуқтаи назардан у қутбга айланмади: Европа Иттифоқининг сафарбарлик қобилиятлари, ҳатто унинг йирик давлатларининг ўхшаш

имкониятларига нисбатан умуман заиф бўлиб қолди. Аммо Европа Иттифоқи барибир "таъсир принцип" ни шакллантирди¹.

Халқаро муносабатларнинг асосий субъектлари

Давлатлараро муносабатлар халқаро муносабатларнинг муҳим таркибий қисмидир. Осиё, Лотин Америкаси ва Африкадаги баъзи мамлакатлар узок вақт давомида халқаро муносабатларнинг субъекти бўлмаган ва баъзи Европа мамлакатларида сиёсат объектларига айлантирилган. Бутун дунё ҳамжамияти давлатлар ўртасидаги ҳарбий-сиёсий, иқтисодий, экологик, гуманитар муносабатларга асосланган. Халқаро муносабатлар бу давлатлараро ўзаро алоқалар тизимидир, уларнинг субъектлари:

- Штатлар,
- Давлатга ўхшаш ташкилотлар;
- Халқлар;
- Халқаро ташкилотлар;
- Жисмоний шахслар.

Субъект - бу потентсиал ҳаракат қилиш ҳуқуқига ега бўлган кишидир. Актор - бу аллақачон ҳаракат қиладиган субъект. Халқаро ҳуқуқнинг субъекти халқаро ҳуқуқий нормалар билан тартибга солинадиган ҳуқуқий муносабатларда иштирок этишнинг ҳуқуқий қобилиятига ега бўлган шахсдир. Агар субъектнинг хатти-ҳаракати халқаро ҳуқуқ билан тартибга солинадиган бўлса, демак у халқаро ҳуқуқнинг субъекти ҳисобланади. Унинг ҳуқуқлари халқаро қонунларга мувофиқ манбаларда мустаҳкамланган. Масалан, Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Вена конвенциясида, 6 модда, халқаро шартномалар қонуни тўғрисида "ҳар бир давлат шартномалар тузиш ҳуқуқига ега" деб ёзилган. 1970 йилги БМТ Низомида давлатлар учун ўзини тутиш қоидалари белгилаб қўйилган: "ҳар бир давлат бошқа давлатларнинг юридик шахсини ҳурмат қилиши шарт". Халқаро ҳуқуқ тизимида қуйидагиларга бўлиниш мавжуд: юридик шахслар; Ҳуқуқни муҳофаза қилиш субъектлари.

Ҳуқуқни яратувчи субъектлар ижодий жараёнда қатнашадилар ва амалда қўллайдилар. Буларга давлатлар, халқаро ташкилотлар, давлатга ўхшаш тузилмалар ва курашаётган халқлар киради. Штатларга ўхшаш шаклланишларга Муқаддас Престол, Малта ордени мисол бўла олади. Муқаддас Престол Ватикан давлати устидан суверенитетга ега. Малта ордени баъзан митти давлат деб аталади ва 107 штат билан дипломатик алоқаларга ега. Улар БМТ томонидан кузатувчи давлатлар сифатида тан олинган.

БМТ халқаро ташкилоти ҳам халқаро ҳуқуқнинг субъекти ҳисобланади. 1945 йилдан бери БМТ халқаро муносабатларнинг бутун тизимида муҳим рол ўйнади. Ташкилот хавфсизлик ва тинчликни сақлаш, ижтимоий ва иқтисодий тараққиётга кўмаклашиш мақсадида ҳар хил давлатларнинг кўп қиррали ўзаро таъсирининг биринчи механизми бўлди. Дунёдаги барча йирик воқеалар БМТ билан боғлиқ.

¹ https://studme.org/1212012429645/politologiya/osnovnye_aktory_sovremennoy_mirovoy_politike

Унинг барча мақсадлари Мингйиллик Декларатсиясида акс етган. Декларатсияда БМТ: барча давлатларнинг тенглиги ва суверенитетини таъминлаш; Давлатларнинг сиёсий мустақиллиги ва ҳудудий яхлитлигини сақлаш; Халқаро ҳуқуқ ва адолат тамойилларига биноан мамлакатлар ўртасидаги низоларни тинч йўллар билан ҳал қилиш. БМТ давлатнинг ички ишларига аралашмаслик, халқларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш, барча ирқ, миллат ва дин вакиллариغا инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳурмат қилиш ҳуқуқини ҳимоя қилади.

Ташкилот ижтимоий, иқтисодий, гуманитар ва маданий характердаги халқаро муаммоларни ҳал қилишда халқаро ҳамкорликни қўллаб-қувватлайди. БМТ доирасида халқаро субъектлар - халқаро муносабатлар ташкилотларининг халқаро алоқалари мавжуд: Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (ЖССТ); Халқаро меҳнат ассотсиатсияси (ХМТ); Халқаро валюта фонди (ХВФ); Бутунжаҳон фан ва маданият ташкилоти (ЮНЕСКО); Халқаро Атом Энергияси Ташкилоти (ХАЕТ); Савдо ва тараққиёт бўйича Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг конференцияси (УНСТАД). Халқаро муносабатлар субъектларига айрим жамоат ташкилотлари ва ҳаракатлар киради: Экспорт қилувчи Мамлакатлар Ташкилоти (ОПЕК); Халқаро савдо палатаси (ХСП); Халқаро энергетика агентлиги (ХЕА); Халқаро Журналистлар Ташкилоти (ХЖТ); Жаҳон Меҳнат Конфедератсияси (ЖМК) ва бошқалар.

НАТО ҳарбий ташкилоти (Шимолий Атлантика Шартномаси Ташкилоти) халқаро муносабатларда муҳим рол ўйнайди. Гуманитар миссияни Халқаро Қизил Хоч (ХҚХ), Бутунжаҳон Ёшлар Ассотсиатсияси (БЁА) ва бошқалар амалга оширадилар. Халқаро муносабатлар субъектларига тинчлик ва бирдамликни қўллаб-қувватловчи турли ташкилотлар киради: Пугваш ҳаракати, Бутунжаҳон тинчлик кенгаши, Халқаро тинчлик институти ва бошқалар жамоат ташкилотларига қараганда алоҳида давлатларга ва халқаро сиёсатга кўпроқ таъсир қилади, асосан халқаро жамоатчилик фикрининг шаклланишига таъсир қилади.

Халқаро монополиялар жаҳон майдонига сезиларли таъсир кўрсатади. Кўп миллатли компаниялар қарор қабул қилишда устунлик берадиган муҳим иқтисодий ресурсларга ега. Жаҳон сиёсати фаолияти ва шаклланишининг нуфузли субъекти жаҳон жараёнининг фаол иштирокчилари - мамлакатларнинг ташқи сиёсий стратегияларининг асосий тамойилларини шакллантириш ва ривожлантиришда ҳал қилувчи рол ўйнайдиган раҳбарлардир. Халқаро муносабатларда бутун дунё сиёсатида жамиятни ифодалайдиган давлатлар муҳим рол ўйнайди.

Давлат бошқа давлатлар билан муносабатларда иштирок этиш, уруш эълон қилиш ва шартномалар тузиш учун қонуний ваколатларга ега бўлган ягона миллий институтдир. Давлатлар ўз фаолиятида халқаро ҳуқуқ ва миллий манфаатлар тамойилларига асосланади. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш субъектлари - бу қонунчилик жараёнида қатнашмайдиган, аммо амалдаги қонунларни фақат қўллайдиганлардир.

Булар нодавлат ташкилотлар, юридик шахслар, жисмоний шахслар, халқаро бизнес бирлашмалари, Халқаро Қизил Хоч Қўмитаси халқаро ноҳукумат ташкилотининг мисоли бўлиб, унинг вазифалари 1949 йилги уруш қурбонларини ҳимоя қилиш бўйича Женева конвенсияси ва 1977 йилда Женевада қабул қилинган Қўшимча баённомалар билан белгиланади.

Халқаро муносабатлар субъектининг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари Субъект сифати ва миқдорий ўлчов билан тавсифланади. Сифатли ўлчов - бу халқаро ҳуқуқий шахс, чунки махсус юридик мулк сифатида, миқдорий ўлчов бу субъектнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятларига киради. Асосий ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг икки гуруҳи мавжуд. Барча тоифадаги субъектларга хос бўлган асосий субъект ҳуқуқлари қуйидагилардир:

- Бошқа субъектлар билан ўзаро алоқада бўлиш;
- ўзингизнинг субъект ваколатларини амалга ошириш;
- тақдим этилган қонуний воситалар ёрдамида ўз ҳуқуқларингизни ҳимоя қилиш.

Барча тоифадаги субъектларга хос вазифалар:

- Бошқа субъектларнинг мақомини ҳурмат қилиш;
- халқаро принциплар ва меъёрларни виждонан бажариш. Муайян тоифадаги субъектларга хос бўлган асосий субъект ҳуқуқлари халқаро шартномадан келиб чиқадиган ва ўз фуқароларига, мансабдор шахсларига ва ваколатли органларига юборилган ҳуқуқлар ва мажбуриятлар бўлиб, янги шартномалар тузиш жараёнида ўзгариши мумкин.

Халқаро ҳуқуқшунос Фридрих Мартенс давлатнинг ҳуқуқлари субъект сифатида давлатларнинг асосий ҳуқуқлари иккинчисининг халқаро хусусиятлари, давлатларнинг халқаро шахслар ролидаги мавқеи билан ҳамбарчас боғлиқлигини ёзган. Ушбу ҳуқуқларсиз давлатлар халқаро ҳаётнинг мақбул мақсадига ериша олмайдилар, халқаро алоқа аъзолари бўлишлари мумкин эмас.

Давлатларнинг ташқи сиёсатининг воситалари Халқаро майдондаги субъектларнинг фаолияти давлатлар ўртасидаги муносабатларни халқаро ҳуқуқ ва ўзларининг миллий манфаатлари асосида тартибга солишга олиб келади.

Дипломатия - бу мақсадларга эришишнинг асосий сиёсий воситаси: музокаралар, конференциялар, ташрифлар, учрашувлар, жаҳон ташкилотлари билан ҳамкорликни ривожлантириш.

Сиёсий воситалардан ташқари иқтисодий, ҳарбий, ахборот ва ташвиқот ҳам мавжуд. Ташқи сиёсий мақсадларга эришиш учун давлат иқтисодий воситалардан, мамлакатнинг иқтисодий салоҳиятидан фойдаланади. Агар илғор технологияларга асосланган кучли иқтисодиёт бўлса, давлат жаҳон аренасида муҳим рол ўйнаши мумкин. Ҳарбий базалар, замонавий қурооллар ва армиянинг жанговар самарадорлиги ташқи сиёсатнинг ҳарбий воситасидир.

Хулоса ўрнида, давлатнинг ижобий ва салбий қиёфаси тарғибот воситалари - замонавий оммавий ахборот воситалари билан таъминланади. Субъектларнинг халқаро алоқалари миллий, диний ва маданий бағрикенглик,

эркинлик, ижтимоий имтиёзлардан фойдаланишдаги тенглик, глобал муаммоларни ҳал қилишда бирдамлик, шунингдек халқаро тинчлик ва хавфсизликка таҳдидларни бартараф этиш каби асосий қадриятларга асосланади¹.

3. 1991 йилдан кейинги Ўзбекистон: ички ўзгаришларнинг моҳияти ва натижалари.

Ўзбекистон ташқи сиёсати тарихида 1944 йил Ўзбекистон ССР Министрлар Кенгаши қошида Ташқи савдо министрлиги ваколатли Бошқармаси тузилди ва шу йилнинг сентябр ойида Ўзбекистон ССР Ташқи ишлар Халқ Комиссарлиги ташкил қилиниши ҳақида Қонун қабул қилинди. Иттифокдош республикаларда Ташқи ишлар вазирлигини ташкил этиш ҳақидаги қарор СССРнинг геосиёсий манфаатларидан келиб чиққан бўлиб, Иккинчи жаҳон уруши охирларида вужудга келган халқаро муносабатлар тенденцияси, жумладан, БМТнинг ташкил топиши билан боғлиқ еди. Яъни янги ташкил топаётган халқаро ташкилотнинг низомига мувофиқ унга мустамлака давлатлар ва қарам ҳудудларнинг кириш ҳуқуқи йўқ еди. СССР ўз таркибидаги давлатларни ҳам БМТга кирита олса ташкилотда катта нуфузга ега бўлишини кўзлаб ҳар бир республикада Ташқи ишлар министрликларини ташкил этади. Бироқ СССРнинг бу борадаги ҳаракатлар самарасиз якун топди. 1945 йил октябр ойида БМТ ташкил қилинганда, унинг таркибига СССР, Украина ва Белоруссия киради, қолган республикаларга, шу жумладан, Ўзбекистон ССРга рад жавоби берилди². Бунга қарамай иттифокдош республика Ташқи ишлар министрликлари тарқатилмади, лекин улар ташқи сиёсий муносабатларда эркин фаолият юрита олмасдилар.

БМТни ташкил этиш жараёнида СССР делегатсияси таркибида Ўзбекистон вакиллари йўқ еди. Бироқ Ўзбекистон ССРнинг БМТ фаолиятида илк бор иштирок этиши 1950 йилдан бошланади. Айнан шу йили Ўзбекистон ССР Ташқи ишлар министри, тарих фанлари доктори, профессор Абдусамад Бобоҳўжаев СССР делегатсияси таркибида БМТ Бош Ассамблеясининг V сессиясида қатнашиб, Ўзбекистон ССР номидан нутқ сўзлайди ва БМТ минбаридан нутқ сўзлаган биринчи ўзбек дипломати бўлди.

Шундан сўнг бир неча йил давомида Ўзбекистон вакиллари БМТ Бош Ассамблеясининг сессияларида иштирок этиб нутқ сўзлашди. Шу билан бирга, Тошкент шаҳри халқаро форумлар ва симпозиумлар марказига айланиб бораётган еди. 1965-1975 йилларида Тошкентда 70 та халқаро семинар ва анжуманлар ташкил етилган. Улар асосан маданий ва илм-фан соҳасидаги тадбирлар еди.

Ўзбекистоннинг совет даврида БМТ билан муносабатлари гарчи норасмий бўлсада, ташкилот Бош котибининг илк маротаба мамлакатга

¹ https://spravochnick.ru/politologiya/osnovnye_subekty_mezhdunarodnyh_otnosheniy/.

² Рахимов М. Процесс создания МИД советских республик в 1944-1945 гг. Центральная Азия: актуальные проблемы и перспективы интеграции//Евразийский Национальный Университет. Астана, Казахстан. 2010. - С. 26-32.

ташрифи муҳим тарихий воқеа бўлди. БМТ Бош котиби Курт Валдхайм 1972 йил 19-20 июл кунлари Москвага расмий ташриф доирасида норасмий визит билан Ўзбекистонда бўлади¹.

Курт Валдхайм ўз ташрифи доирасида икки кун давомида Тошкент, Бухоро, Самарқанд шаҳарларида бўлиб, тарихий обидалар билан танишади. Бош котиб Ўзбекистоннинг тарихий ва маданий меросини дунё тамаддунининг ноёб дурдонаси сифатида еътироф этади². Курт Валдхайм Ўзбекистонга ташриф буюрган биринчи БМТ Бош котиби бўлган. Бу Ўзбекистон учун ўзига хос сиёсий ва тарихий воқеа еди. Бироқ унинг Ўзбекистонга ташрифи матбуот саҳифаларида йетарлича ёритилмайдди. Фақатгина “Правда Востока” ва “Совет Ўзбекистони” газеталарининг 1972 йил 21-22 июл³ сонларида хабар рукнида жуда қисқа маълумот бериб ўтилади.

ЮНЕСКО ҳамкорлигида буюк алломалар таваллуд саналари жаҳон миқёсида нишонланган. 1975 йилда Абу Наср Форобийнинг 1100 йиллиги, 1976 йилда Амир Хусрав Дехлавий таваллудининг 700 йиллиги, 1977 йилда Абу Райҳон Беруний, 1980 йилда Абу Али ибн Сино таваллудининг 1000 йиллиги, 1983 йилда еса Муҳаммад Мусо ал-Хоразмий таваллудининг 1200 йиллиги нишонланган.

Ўзбекистон Совет иттифоқи даврида ЮНЕСКО билан ҳамкорликда амалга оширган сўнгги йирик тадбир бу 1983 йилда Тошкент шаҳрининг 2000 йиллик юбилейининг⁴ нишонланиши бўлди. Тадбирда ЮНЕСКОнинг 1974-1987 йиллардаги Бош директори сенегаллик Амади Махатр МъБоу иштирок етиб, Тошкент шаҳрининг фахрий фуқароси медали ва дипломи⁵ билан мукофотланди. Шунингдек, йиғилишда Шароф Рашидов иштирок етиб нутқ сўзлайди⁶ ва у иштирок етган сўнгги халқаро тадбир еди.

Мустақил Ўзбекистоннинг БМТга аъзо бўлиши

Ўзбекистон БМТга 1992 йил 2 март куни қабул қилинди ва 1993 йил 24 октябрда Тошкентда Холид Малик бошчилигида БМТнинг ваколатхонаси иш бошлади.

Ўзбекистоннинг БМТ билан ўзаро ҳамкорлигининг устувор йўналишлари сифатида минтақавий хавфсизлик, таҳдидларга қарши курашиш, экологик муаммоларни бартараф этиш, таълим, фан ва маданиятни ривожлантириш, миллий анъаналар, тарихий шахслар ва меъморий ёдгорликларни асраш, қайта тиклаш, уларни умумбашарий қадриятлар сифатида жаҳон тсивилизатсиясига қўшган ҳиссасини еътироф этиш каби йўналишлар белгиланди.

¹ ЎзР МДА Р-2037-фонд, 7-рўйхат, 392-йиғма жилд, 1-16-варақлар.

² ЎзР МДА Р-2037-фонд, 7-рўйхат, 392-йиғма жилд, 15-варақ.

³ Курт Вальдхайм в Ташкенте // Правда Востока. 1972 год, 21 июль; Знакомство с Узбекистаном // Правда Востока. 1972 год, 22 июль; Курт Вальдхайм Тошкентда // Совет Ўзбекистони. 1792 йил, 21 июль; БМТ Бош секретари Ўзбекистон билан танишмоқда // Совет Ўзбекистони. 1792 йил, 22 июль.

⁴ ЎзР МДА Р-2037-фонд, 7-рўйхат, 608-йиғма жилд, 8-10-варақлар.

⁵ ЎзР КФФХ МДА. Фотохроника бўлими. № 20-халқаро алоқалар йиғма жилди. Инв. №128859.

⁶ ЎзР МДА Р-2037-фонд, 7-рўйхат, 608-йиғма жилд, 100-111-варақлар

Ўзбекистонда БМТнинг БМТ Тараққиёт Дастури, ЮНЕСКО, ЮНФПА, ЮНИСЕФ, ЖССТ, ЮНДОК, БМТнинг Ахборот ва ижтимоий алоқалар бўйича бўлими, ЮНИДО, БМТ Кўнгиллилар дастури, БМТ Жаҳон Банки, БМТ Озиқ-овқат ташкилоти (ФАО) каби ихтисослашган ташкилотлари фаолият олиб боради.

Ўзбекистон БМТнинг инсон ҳуқуқларига оид 70 дан ортиқ халқаро шартномаларни ратификатсия қилган. 1948 йил 10 декабрда қабул қилинган “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларатсияси” (*Универсал Десларатион оф Хуман Ригхтс*)га қўшилган ва миллий қонунчилик БМТнинг халқаро меъёрлари асосида ишлаб чиқилган.

Ўзбекистон ва БМТ ҳамкорлиги ҳар доим ҳам “бир текис” ривожланмаган. Хусусан, 1992-2000 йилларда Ўзбекистон ушбу ташкилотнинг сиёсий, иқтисодий ва маданий имкониятларидан фойдаланишга ҳаракат қилди, минтакавий ва глобал муаммоларга ташкилотдан “халқаро минбар” сифатида мурожаатлар йўллади. Бирок кейинги йилларда ўзаро муносабатларда турғунлик даври вужудга келди. Бу асосан, 2005 йил Андижон воқеаларидан кейин юз берди, ташкилотнинг айрим тузулмалари Ўзбекистонга инсон ҳуқуқлари бузулиши сифатида қаради. Бу еса ўз навбатида ўзаро муносабатларнинг ривожланишига салбий таъсир кўрсатди. Шунингдек, инсон ҳуқуқларига оид халқаро меъёрларнинг бузулиши (сиёсий маҳкумлар, болалар меҳнати, мажбурий меҳнат, сўз эркинлиги, одил судлов кабилар) асосида халқаро ташкилотлар томонидан Ўзбекистонга бир қатор еътирозлар билдирилди, пахтага бойкот еълон қилинди. Ўзбекистон раҳбарияти 2000 йилдан кейин 10 йил давомида БМТ Бош Ассамблеяси ялпи йиғилишларида иштирок етмади.

2010 йил Қирғизистон Республикаси жанубидаги Ўш ва Жалолобод вилоятларида юз берган воқеаларда Ўзбекистоннинг фаол ҳаракати ва ёрдами ўзаро муносабатлардаги турғунлик ҳолатидан чиқиш ва ривожлантиришга сабаб бўлди. Бироқ, бунга қарамай Жаҳон Банки, Европа Тикланиш ва Тараққиёт банки, Халқаро Меҳнат ташкилоти, Инсон ҳуқуқлари комиссияси каби бир қатор ташкилотлар билан ўзаро муносабатларда ижобий ўзгаришлар юз бермади. Шундан сўнг 2016 йилга келиб ҳокимият алмашиниши натижасида инсон ҳуқуқлари соҳасида Ўзбекистон ва БМТ ўртасида муаммоли масалалар ўз йечимини аста-секин топа бошлади. Жумладан, буларни БМТ рўйхатидаги бир қатор сиёсий маҳбусларнинг озод этилиши, халқаро меҳнат стандартларига мувофиқ фуқароларнинг меҳнат ҳуқуқларини таъминлашга доир чора-тадбирларни кучайтириш, фуқароларнинг кафолатланган меҳнат ҳуқуқларини таъминлаш масалалари бўйича Парламент комиссиясининг тузилиши, болалар меҳнати ва мажбурий меҳнатга чек қўйилишига ҳаракатларнинг амалга оширилишида кўриш мумкин. 2017 йилнинг 10-12 май кунлари илк маротаба Ўзбекистонга ташриф буюрган БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссари Зайд Раад ал-Хусайн фикрича, “*охирги йиллар давомида Ҳукумат инсон ҳуқуқлари бузилишининг енг чуқур ўрнашиб қолган ҳолатларини йўқ қилишга*

қаратилган жиддий чора-тадбирларни мунтазам равишда амалга оширишга қодирлигини исботлади”¹.



Ўзаро муносабатларнинг устувор йўналишлари

Ўзбекистон БМТ доирасида бир неча глобал ва минтақавий аҳамиятга эга ташаббусларни илгари суриб келяпти. Марказий Осиёни ядро қуролидан ҳоли ҳудуд сифатида еътироф этиш, Афғонистонда тинчликни ўрнатиш, минтақада терроризм, экстремизм иллатлари, экологик муаммолар, Орол фожiasi оқибатларини олдини олиш каби масалалар шулар жумласидандир.

Ўзбекистон БМТ доирасида афғон можаросини ҳал қилишнинг бош тарафдори сифатида 1997 йилда “6+2 гуруҳи” мулоқот гуруҳини ташкил этиш ташаббусини илгари сурди. Ушбу форматда 1999 йил июлда Тошкентда ташкил етилган учрашувининг енг катта ютуғи – Афғонистондаги икки асосий гуруҳ, яъни “Толибон” ҳаракати ва унга қарши коалитсия Афғонистон Бирлашган Фронтини вакиллари илк маротаба бир стол атрофида музокаралар учун тўплади. Бироқ, “6+2” мулоқот гуруҳи Афғонистонда уруш ва нотинчликни бартараф этиш борасидаги сўнгги манзил емас еди. Чунки афғон муаммоси ўзининг ижобий ечимини топмади. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон 2008 йил апрелда НАТО саммитида ушбу муаммо бўйича музокаралар жараёнида НАТОнинг ҳам иштирок этишини назарда тутиб, “6+2” мулоқот гуруҳини “6+3” гуруҳига айлантириш зарур, деган янги ғояни илгари сурди. Бироқ ушбу формат амалиётга татбиқ етилмади. Ўзбекистон бугунги кунда ҳам афғон муаммоси юзасидан БМТ доирасида янги ташаббусларни илгари сурмокда.

Марказий Осиёни ядро қуролидан холи ҳудуд сифатида еътироф этиш
ғояси илк бор Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И. Каримов
томонидан 1993 йил сентябрда БМТ Бош Ассамблеясининг 48-сессиясида
илгари сурилган. Шундан сўнг 1997 йил Марказий Осиё мамлакатлари

¹ <http://www.un.uz/uzb/news/display/211>

бошлиқлари йиғилишида ташаббуси қўллаб-қувватланган “*Олмаота Декларатсия*”си имзоланди. Марказий Осиё мамлакатлари, БМТ ва МАГАТЕнинг биргаликдаги узоқ меҳнатидан сўнг 2006 йил “*Марказий Осиёда ядро қуролидан холи ҳудуд яратиш тўғрисида*”ги шартнома имзоланди ва шу йилнинг март ойидан бошлаб ушбу шартнома тўлиқ кучга кирди.

Бундан ташқари Ўзбекистон БМТ билан минтақада терроризм, экстремизм иллатлари, экологик муаммолар, Орол фожiasi оқибатларини олдини олиш каби масалалар юзасидан ҳам алоқаларни йўлга қўйган.

Маданий-гуманитар ҳамкорлик

Ўзбекистон Республикаси фан, таълим ва маданият масалаларида ҳам БМТ ва унинг ихтисослашган ташкилотлари билан фаол алоқаларни олиб бормоқда.

ЮНЕСКОнинг “Бутунжаҳон мероси” (*World Heritage List*)¹ рўйхатига Ўзбекистондан Хивадаги Ичан қалъа (1990 й), Бухоро (1993 й) ва Шаҳрисабз шаҳарлари тарихий маркази (2000 й), Самарқанд маданиятлар чорраҳаси (2001 й), Ўзбекистон, Қозоғистон ва Қирғизистон қўшма номзодлигида Ғарбий Тянь-Шан тоғлари (2016 й) киритилган. Ушбу рўйхатда “Хавф остидаги” маданий-мерос объектлари категорияси ҳам мавжуд, унга жаҳондан 53 та объект киритилган. 2016 йил ЮНЕСКОнинг Бутунжаҳон мероси қўмитасининг 40-сессиясида Шаҳрисабз шаҳрининг тарихий маркази Хавф остидаги жаҳон мероси рўйхатига киритилди². Мазкур тарихий объектни рўйхатдан чиқариш бўйича бир неча тадбирлар амалга оширилди. Бироқ бу объект хануз Марказий Осиёдаги мазкур рўйхатга киритилган ягона тарихий-маданий мерос бўлиб қолмоқда. Бундан ташқари, ўтган яқин йилларда Самарқанд шаҳридаги тарихий ЮНЕСКО рўйхатига киритилган объектлар бўйича ҳам айрим муаммолар юз берди.

2013 йил Хитой, Қозоғистон, Қирғизистон қўшма номзодлигида Буюк Ипак йўли ушбу рўйхатга киритилган. Бироқ Ўзбекистон, Туркменистон ва бошқа давлатлар ҳам Ипак йўлининг тарихий ватани ҳисобланади. Демак, уни халқаро миқёсда ушбу рўйхатга киритиш унинг илмий ва маънавий қийматини янада оширишга хизмат қилади. Ўзбекистонда миллий маданиятни янада ривожлантириш контсептсиясида давлатлараро қўшма лойиҳа доирасида Буюк Ипак йўлининг мамлакатимиздан ўтган қисмини “Ипак йўли: Зарафшон дарёси воҳаси” ва “Ипак йўли: Фарғона – Сирдарё ҳавзаси” номи остида ЮНЕСКОнинг “Бутунжаҳон мероси” рўйхатига киритиш режалаштирилган. Ўзбекистондаги кўплаб тарихий-маданий ёдгорликлар ЮНЕСКОнинг дастлабки рўйхатда (*Tentative Lists*)³ номзод сифатида турибди. Навоий вилоятидаги Сармишсой, Тошўрмон ва Сурхондарё вилояти Бойсун тоғларида жойлашган Зараутсой қоятош суратларини ҳам ушбу рўйхатга киритиш мумкин.

¹ <https://whc.unesco.org/en/list/>

² <https://whc.unesco.org/en/list/>

³ <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=uz>

Ўзбекистон ва ЮНЕСКО ҳамкорлигида 1994 йилдан 2010 йилга қадар 6 нафар тарихий шахс, 8 та қадимий шаҳар, 1 та халқ епоси, 1 та қадимий тарихий мерос ва 1 та тарихий-илмий муассасаларнинг юбилей саналари халқаро миқёсда нишонланди. Бироқ 2009 йилдан буён ЮНЕСКО доирасида бундай тадбирлар ўтказилмаган. Ўйлайманки, Беруний, Хоразмий, Ибн Сино, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби алломалар, Андижон ва Термиз, Кармана, Қўқон шаҳарларининг юбилей саналарини ЮНЕСКО ҳамкорлигида халқаро миқёсда нишонлаш мақсадга мувофиқдир.

ЮНЕСКО Инсоният номоддий маданий мероси (*Интангибле Султурал Херитаге*)¹ дурдоналари рўйхатига Бойсун минтақаси маданий муҳити, Шашмақом (2008 й), Катта ашула (2009 й), Аския (2014 й), Наврўз, Палов маданият ва анъанаси (2016 й), Марғилон хунармандчиликни ривожлантириш маркази, анъанавий технологияларни ишлаб чиқарувчи атлас ва адрасларни ҳимоя қилиш (2017 й), Лазги (2019 й) киритилган. Ушбу рўйхатга ўлан, дostonчилик, бахшичилик, лапар, тановор, кўпқари, халфачилик, миллий таомлардан сумалакни киритиш Ўзбекистон тарихи ва маданиятини халқаро миқёсда тарғиб этишда катта ҳисса бўлади.

Муносабатларнинг янги босқичи ва формати

Ўзбекистон Республикасининг БМТ билан муносабатларида 2016 йилнинг иккинчи ярмидан янги тендентсиялар ва ўзаро муносабатларда янги босқич бошланди. Бунга Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилди. Халқаро экспертларнинг таъкидлашича², Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган чоратадбирлар БМТнинг Барқарор ривожланиш мақсадлари глобал дастури билан уйғундир ва бу ушбу глобал дастурларни амалга ошириш бўйича Ўзбекистоннинг йўл харитасидир. Бунга асосан, Ўзбекистон ташқи сиёсий фаолиятида, жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари ва халқаро ташкилотлари хусусан, БМТ билан муносабатларида янги саҳифа очилди.

2017 йил Ўзбекистон ва БМТ муносабатларида самарали йил бўлди. 2017 йил 10 июнда БМТ Бош қотиби Антониу Гутерриш расмий ташриф билан Ўзбекистонда бўлди. 2017 йил 19 сентябрда Шавкат Мирзиёев БМТнинг 72–сессиясида нутқ сўзлади. Ўзбекистон Президенти ўз нутқида мамлакат ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий ҳаётидаги ўзгаришлар ҳамда аниқ ва асосли манбаларга ега бир нечта ташаббусларни илгари сурди. Ўзбекистон Президентининг нутқи мавжуд муаммоларга маҳаллий, минтақавий ва глобал даражада аҳамият қаратиб, уларнинг ечимига прагматик ёндашилганлиги билан алоҳида аҳамият касб етди. Жумладан, Ўзбекистон ташаббуси билан 2018 йил 22 июнь куни БМТ Бош Ассамблеясининг “Марказий Осиё минтақасида тинчлик, барқарорлик ва изчил тараққиётни таъминлаш бўйича минтақавий ва халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш” ҳамда 2018 йил 12 декабрда “Маърифат ва диний бағрикенглик” деб номланган махсус резолютсиялари қабул қилинди.

¹ <https://ich.unesco.org/>

² <http://www.uza.uz/oz/politics/ekiston-respublikasi-oliy-mazhlisi-senatining-n-ikkinchi-ya-04-10-2017>.

Ўзбекистон ташаббуси билан БМТ доирасида 2017 йил ноябрь ойида Самарқанд шаҳрида “Марказий Осиё: ягона тарих ва умумий келажак, барқарор ривожланиш ва тараққиёт йўлидаги ҳамкорлик”, 2018 йилнинг 27 март куни “Тинчлик жараёни, хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик ва минтақавий шериклик” мавзусида халқаро анжуманлар ташкил этилди. Ушбу тадбирлар минтақавий масалаларга глобал даражада ечим топишга йўналтирилган халқаро аҳамият касб етди. Ўзбекистон ташқи сиёсатининг устувор йўналиши сифатида белгилаб олинган Марказий Осиё минтақасидаги барқарор тараққиёт масалаларига БМТ доирасида қараш халқаро ҳамжамиятдаги имижга ижобий таъсир кўрсатади. Шунингдек, Ўзбекистоннинг минтақада БМТ доирасида тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш учун ҳаракатлари мамлакатнинг нафақат сиёсий нуфузини балки, иқтисодий, энергетика, маданий-гуманитар ва туризм соҳаларидаги ривожланишни янада жадаллаштиришга ҳам қаратилган.

Ўзбекистоннинг БМТ доирасидаги халқаро ва минтақавий ташаббуслари

- *Марказий Осиёда ядро қуролидан ҳоли ҳудуд яратиш ташаббуси илгари сурилди ва бу борада махсус шартнома имзоланди.*

- *Афғонистон муаммоси бўйича “6+2” мулоқот гуруҳи ташкил этилди.*

- *Марказий Осиёда тинчлик ва барқарор тараққиётни таъминлаш борасида ўзаро ҳамкорликда йирик тадбирлар амалга оширилди.*

- *БМТнинг Оролбўйи минтақаси учун инсон хавфсизлиги бўйича кўпшериклик Траст фонди ташкил этилди.*

- *БМТ Бош Ассамблеясида “Марказий Осиё минтақасида тинчлик, барқарорлик ва изчил тараққиётни таъминлаш бўйича минтақавий ва халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш” резолюцияси қабул қилинди.*

- *БМТ Бош Ассамблеясида “Маърифат ва диний бағрикенглик” деб номланган махсус резолюция қабул қилинди.*

- *Ўзбекистон тарихий-маданий мероси ЮНЕСКО рўйхатларига киритилиб, халқаро тарғиб этилди.*

Ҳамкорлик истиқболлари ҳақида

Ўзбекистон БМТ билан ҳамкорликда янги истиқболли лойиҳаларни амалга ошириши мақсадга мувофиқдир. Сўнгги йиллардаги ўзгаришлар БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашига 2021-2023 йилларга сайланиши учун Ўзбекистон номзодини илгари суришга имкон яратди. Бу БМТга аъзо давлатларнинг Ўзбекистон номзодини қўллаб-қувватлашга эришиш учун улар билан фаол музокаралар олиб боришни талаб қилади. БМТ доирасида рақамли иқтисодиёт, рақамли дипломатия, туризм ва бошқа соҳаларни ривожлантириш учун жаҳон тажрибасини ўрганиш ва амалиётга татбиқ этиши мумкин. Шунингдек, мамлакатда амалга оширилаётган янгиланишлар Ўзбекистон номзодини БМТ Хавфсизлик Кенгашининг муваққат аъзолигига ҳам илгари суришга имконият яратмоқда. Бу унинг халқаро имижини янада оширишга хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикасининг геосиёсий вазияти

Геосиёсат - (юнонча «Гео» - йер, «Политика» - давлат ёки ижтимоий иш) сиёсий тушунча сифатида давлат сиёсати ҳисобланиб, асосан ташқи,

географик хусусиятлари, омиллари (давлатнинг эгаллаб турган ҳудудий қулайлиги ёки ноқулайлиги, жойлашуви, катта ёки кичиклиги, денгизга яқинлиги, табиий ресурслари, иқлими, коммуникатсион имкониятлари ва бошқалар) тушунилади. Геосиёсат атамаси - амалдаги халқаро сиёсатнинг ҳолати ва имкониятларини ётиборга олган ҳолда, тарихий жараёнларда географик факторларнинг умумий таъсири ҳақидаги фан сифатида пайдо бўлган.

Бугунги геосиёсатчиларнинг кўпчилиги жаҳоннинг ҳозирги геосиёсий харитаси ва тузилмасига классик геосиёсатда қўлланадиган парадигмалар (ўлчам ва баҳолаш қолиплари)ни татбиқ этиш мақбул кўрмайдилар. Ҳозирги вақтда сиёсатшунослар жаҳон геосиёсий тузилмасини қуйидагича тасаввур этишади:

1. Канада ва Мексика билан биргаликда АҚШ ҳамда унинг иттифоқчилари – Европа Иттифоқи мамлакатлари;
2. Хитой, Япония, Ҳиндистон ва Жануби-Шарқий Осиёнинг бошқа ривожланган мамлакатлари;
3. Россия ва советлардан кейинги маконда унинг таъсир доирасига қирувчи мамлакатлар ва православ-славян дунёси мамлакатлари;
4. Ислом дунёси ва унинг Туркия, Ерон, Саудия Арабистони, Покистон каби минтақавий раҳнамолари ва бошқа мамлакатлар;
5. Африка қитъаси мамлакатлари ва уларнинг уюшмалари;
6. Латин Амйерикаси мамлакатлари.

Моҳият ётибори билан, бу марказларнинг биронтаси бир хил емас ва ҳар бир мамлакат ўз тузилмаси доирасида бошқаларникидан фарқли манфаатларга, геосиёсий код ва координатларга, ҳарбий ва сиёсий мақсадларга, ташқи дунё билан муносабатларнинг ўз мезонларига ега.

Масалан, Жануби-Шарқий Осиёнинг Хитой, Ҳиндистон, Япония ва бошқа мамлакатлари, гарчи бир геосиёсий марказга киритилган бўлсада, уларнинг ҳар бири бу минтақада ўзи гегемон бўлиши учун кураш олиб бормоқда. Ёки Ислом дунёси деб номланган гуруҳдаги мамлакатларнинг геосиёсий мавқеи ва мақсадлари тамоман бошқачадир. Бу гуруҳнинг Туркия, Ерон, Саудия Арабистони, Покистон каби мамлакатлари минтақа ва жаҳонда ўз ўйинини ўйнаётган геосиёсий рақиблар сифатида майдонга чиқмоқда. Боз устига, АҚШ ва Европа Иттифоқи давлатлари ташқаридан геосиёсий маънода жипсдай кўринсада, улар орасида ййетарлича муаммолар мавжуд.

Ҳозирги дунё мураккаб тузилишга ега бўлиб, унда турли кўринишдаги давлатлар ёнма-ён яшаган ҳолда бир-бирига таъсир етиб келмоқда. Бундай жараёнда давлатларнинг географик жойлашуви ва имкониятлари муҳим аҳамият касб етмоқда. Марказий Осиё минтақасининг аҳамияти бугунги кунда сезиларли даражада ортиб бормоқда. Собиқ иттифоқнинг парчаланиши натижасида дунёнинг геосиёсий ҳолати тез суръатлар билан ўзгарди.

Дунёдаги кўплаб минтақалардан бири бўлган Марказий Осиёнинг Ўзбекистон ҳамкорлик ва хавфсизлик сиёсатида тутган ўрни ҳақида сўз юритар еканмиз, турли-туман баҳсга сабаб бўлмаслик учун унинг айрим жиҳатларига ётибор қаратиш лозим. Агар соф географик нуқтаи назардан

карайдиган бўлсак, Марказий Осиёнинг худуди тахминан 6 млн. км квадратни ташкил этади. У собиқ СССР ҳаробаларида вужудга келган янги мустақил давлатлардан (Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Туркменистон, Тожикистон) ташқари Афғонистон, Непал, Бутан, Мўғулистон, Хитойнинг Синзян-уйғур автоном вилояти, Ерон ва Покистоннинг бир қисмини ўзига қамраб олади. Шу тарзда ушбу географик макон бирор бир баҳсга сабаб бўлгани йўқ. Чет ел адабиётларида одатда «Ўрта Осиё» ва «Марказий Осиё» тушунчалари бир маънода ишлатилади. 1924 йилдаги миллий ҳудудий чегараланиш натижасида собиқ «Ўрта Осиё»нинг таркибий қисми Қирғизистон таркибига кирди. Расмий ҳужжатларда ва кундалик ҳаётда «Ўрта Осиё республикалари ва Қозоғистон» деган ибора ва тушунча кенг ўрин олди. Лекин собиқ иттифоқнинг парчаланиши натижасида «Ўрта Осиё ва Қозоғистон» тушунчаси ўрнини «Марказий Осиё» тушунчаси эгаллади. «Ўрта Осиё» географик тушунча, «Марказий Осиё» еса сиёсий-географик тушунча бўлиб қолди. Мустақиллик шарофати билан бу беш давлат (Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Туркменистон, Тожикистон)нинг ўз муаммоларини ҳал этишда биргаликда ҳаракат қилишлари маъқул еканлиги маълум бўлиб қолди. Шу муносабат билан бу беш давлат жойлашган ҳудуд «Марказий Осиё» деб атала бошланди. Ҳамкорлик ва хавфсизликни таъминлаш нуқтаи - назаридан Ўзбекистон учун барча минтақалардаги сиёсий-ҳарбий вазият бир хил аҳамиятли, яъни мамлакатимизнинг миллий манфаатларини таъминлаш дунёдаги барча давлатлар билан қандай муносабат ўрнатишимизга боғлиқ. Зотан, ҳамкорлик ва хавфсизлик ҳад - ҳудудсиздир. Аммо бу вазият ён кўшни, кўплаб параметрлар бўйича тарихан бир-бирига чамбарчас боғлиқ давлатлар билан алоқаларнинг устуворлик касб этишига ҳалал бйермайди. Шу боис Ўзбекистонда мустақилликнинг биринчи кунларидан еътиборан, Қозоғистон, Қирғизистон, Туркменистон, Тожикистон билан муносабатларга устуворлик бйерилди ва бугунги кунда ҳам шундай бўлиб қолмоқда.

Ушбу беш давлатларнинг миллий манфаатларимиз ва хавфсизлигимизни таъминлашда устувор аҳамиятга ега еканлигини аниқроқ тасаввур этиш учун айрим жиҳатларини ҳисобга олиш лозим. Марказий Осиё бошқа кўплаб минтақалардан фарқ қилиб, ўзаро хавфсизлик ва ҳамкорликни таъминлаш учун анчагина қулай имкониятларга ега. Жумладан, минтақада бутун тараққиёт давомида етнолингвистик турмуш тарзи ва хўжалик юритиши услублари тарихий сиёсий ўтмиши ва тажрибаси, диний ва бошқа соҳаларда бир-бирига жуда яқин халқлар, миллатлар истиқомат қилиб келмоқдаки, у ўз навбатида хавфсизлик ва ҳамкорликни таъминлаш борасида қўшимча имкониятларни вужудга келтиради. Чунки, ҳар қандай сиёсат, хусусан, хавфсизлик ва ҳамкорликни йўлга қўйиш сиёсати ҳам фақат бугунги вазиятдан келиб чиқиб қолмасдан, балки бошқа, яъни сотсиал соҳа, маданият ва анъаналардаги боғлиқликка ҳам кўп жиҳатдан боғлиқ бўлади.

Марказий Осиёнинг бугунги халқаро сиёсатдаги геосиёсий аҳамиятини ҳисобга олиб, шуни таъкидлаш лозимки, мазкур минтақада ядро куролидан ҳоли зонанинг фаолият кўрсатиши, яъни Ўзбекистон, Қозоғистон,

Қирғизистон, Туркменистон, Тожикистоннинг бу борадаги фаолияти муҳим аҳамият касб этади. 1997 йил 15-16 сентябрда Тошкентда «Марказий Осиё - ядро қуролидан ҳоли зона» халқаро конференциясининг бўлиб ўтиши, шунингдек, 2006 йил 8 сентябр куни Қозоғистон Республикасининг Семипалатинск шаҳрида Марказий Осиёнинг бешта мамлакати ташқи сиёсат маҳкамалари раҳбарлари томонидан «Марказий Осиёни ядро қуролидан ҳоли ҳудудга айлантириш тўғрисида»ги Шартномани имзоланиши бу йўналишдаги муҳим босқич ҳисобланади.

Марказий Осиё давлатлари мана шу юқорида зикр етилган омиллардан оқилона фойдаланишлари лозим бўлади. Хусусан, мана шу омиллар, бир маконда уларнинг ўзаро муносабатларини узок муддатга белгилаб бйерса, иккинчи томондан, минтақадаги ҳар бир давлат ва шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси ўз миллий манфаатлари хавфсизлигини таъминлаш жараёнида ана шу муҳим омилдан фойдаланиши, уни минтақа хавфсизлигини мустаҳкамлаши йўлида ишлата билиши бугунги кунда улкан аҳамият касб етмоқда. Янги вужудга келган тарихий жараёнлар Марказий Осиё мамлакатлари халқларининг келиб чиқиши, уларнинг тарихи, ўзига хос турмуш тарзлари ва яқин қўшничилик муносабатларига янги умидлар билан қарашни тақазо етмоқда. Чунки, уларнинг тарихий илдизлари бир бирига яқин ва бир муҳитда шаклланган маданиятига ега бўлган давлатлар ҳисобланади.

Марказий Осиё минтақасининг ўзига хос ноқулайликлари ҳам мавжуд бўлиб, бу вазият минтақада жойлашган мамлакатларнинг хавфсизлиги ва ҳамкорлигига қийинчиликлар келтирмоқда. Улар қуйидигилардан иборат: Биринчидан, агар геостратегик нуқтаи назаридан олиб қарасак, Марказий Осиёда коммуникатсиялар номақбул ривож топгани ва унинг тармоқлари анча бузилганлигини кўриш мумкин.

Иккинчидан, Марказий Осиёда сув ресурслари чекланган ва Орол денгизи билан боғлиқ экологик муаммо мавжуд бўлиб, бу масалани ҳал этиш имконияти бўлмапти.

Учинчидан, бу минтақада ёқилги ва енийергетика манбаи сифатида қуёш кучидан кенг фойдаланиш йўлга қўйилмаган. Бу соҳани йўлга қўйиш натижасида Марказий Осиёда ёқилги ва енийергетика ресурсларини тежаш имкониятлари пайдо бўлади.

Тўртинчидан, Марказий Осиёда хавфсизлик тизими масаласи муҳим аҳамият касб этади. Бу ййерда атрофдаги кучли давлатлар ва сиёсий кучлар марказларининг бир - бирига мос келмайдиган таъсир этиш истаклари борлигини ҳам ҳисобга олмасдан бўлмайди.

Бешинчидан, минтақада турли етник, иқтисодий, ижтимоий ва бошқа муаммолар ичида қолган давлатлар ҳам мавжуд. Хусусан, Афғонистон ва Тожикистон давлатлари ҳам шу минтақададир.

Хавфсизлик ва ҳамкорлик, ундан келиши мумкин бўладиган самараларни англаш жараёни, одатда, барча даражаларда синхронлик касб қилиши мушкул. Мисол учун, айрим пайтларда, хавфсизлик ёки ҳамкорликка интилиш сотсиал, яъни оддий инсоний муносабатлар доирасида чуқур ҳис

этиши сиёсий елита даражасида ҳам айнан шу даражага кўтарилмаслик ҳолати билан дуч келиши мумкин. Муаммо йечими қийин бўлган муаммолардан емас. Унинг йечими, яъни ҳам сотсиал ҳам сиёсий даражаларда ҳамоҳангликка эришиш учун сиёсий елита ҳам ана шу даражага кўтарилишининг ўзи кифоя. Назаримизда, Марказий Осиё давлатлари даражасида бу муаммо жиддий йечимини топмоқда. Тйерроризм, наркоагрессия, диний экстремизм, сепаратизм, ядровий хавф ва бошқа муаммоларни барча давлатларнинг бир хил ҳис этиши юқоридаги жараённинг янада чуқурлашувига имкониятлар кўламини кенгайтирмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Ўрта Осиёдаги йирик сув йўллари бўлган Амударё ва Сирдарё оралиғида жойлашган. Мамлакат ҳудуди 447,4 минг квадрат километрни ташкил қилади. Бу Буюк Британия, Белгия, Дания. Австрия ва Швейцария ҳудудларини қўшиб ҳисоблаганда улардан кўпдир. Марказий Осиё минтақасида муҳим ўрин тутган Ўзбекистон қадимда ҳам, ҳозир ва келажакда ҳам Шарқ ва Ғарб, Шмол ва Жануб орасидаги алоқаларни бир-бири билан боғловчи мамлакатдир. У ўзининг маъмурий-ҳудудий тузилиши жиҳатидан 12 вилоят, Тошкент шаҳри, Қорақолпоғистон Республикаси, 163 та туман, 18 шаҳар туманлари, республика ва вилоятлар тасарруфидаги 55 шаҳар, туманлар тасарруфидаги 66 шаҳар, 115 шаҳарча 1428 қишлоқ ва овулларни бириктирган.

Ўзбекистон Республикаси ўзига хос географик тузилиши билан Ўрта Осиё минтақасидаги давлатлар орасида алоҳида ажралиб туради. Бундай географик жойлашувнинг қулай ва ноқулай томонлари мавжуд бўлиб, улар республиканинг геосиёсий вазияти ва геостратегик манфаатлари, ҳамда унинг ички ва ташқи сиёсатини англаш ва белгилашда муҳим аҳамият касб этади.

Мустақил Ўзбекистоннинг қулай геосиёсий имкониятлари қуйидагича:

- узоқ ўтмишдан Шарқ ва Ғарб ўртасидаги қадимги савдо-сотик, тижорат, маданий-илмий ва дипломатик алоқалар йўли бўлган Буюк Ипак йўли Ўзбекистон ҳудудидан ўтган. Ҳозирда ҳам Европа ва Яқин Шарқдан Осиё-Тинч океани минтақасига олиб борадиган йўллар Ўрта Осиёдан, унинг ўртасида жойлашган Ўзбекистондан ўтади.

- Ўрта Осиёнинг марказида жойлашган Ўзбекистон ўзининг геосиёсий ҳолатидан келиб чиқиб, мазкур минтақада кучлар нисбати ва мувозанатини сақлаш, иқтисодий интегратсия жараёнини ривожлантириш, барқарорликни таъминлаш, ҳамкорликни мустаҳкамлаш имкониятига ега. Ўзбекистон бугунги кунда қўшни давлатлар - Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркманистон ва Афғонистон ўртасида боғловчи ҳалқа вазифасини ўтаб келмоқда. Минтақа доирасида манфаатли муносабатлар ўрнатиш имконияти Ўзбекистон орқали очилади. Ўрта Осиё минтақасида тинчлик, барқарорликни ва кучлар мувозанатини таъминлаш жараёнида Ўзбекистон сезиларли рол ўйнаш учун ҳамма имкониятларга ега.

- Ўзбекистон ўзининг жойлашувига кўра Ўрта Осиёнинг транспорт, енийергетика, коммуникатсия, сув тизими марказида жойлашган. Республиканинг муҳим хусусияти шундан иборатки, бу йерда аҳолининг

ўсиш суръатлари юқори. Мустаҳкам меҳнат салоҳияти, илмий-техникавий ва бошқа имкониятлари жиҳатидан минтақадаги бошқа давлатлардан маълум даражада устун туради.

- Табiiй-иқлим шароити қулай, улкан минерал-ҳом ашё захиралари ва стратегик матириалларга ега, деҳқончилик маданияти ривожланган, озиқ-овқат билан ўзини таъминлашга қодир.

Ўзбекистонда саноатнинг базавий ва замонавий тармоқлари мавжуд. Ўзини нефть, газ, рангли металллар билан таъминлабгина қолмай, уларни экспорт қилиш имкониятига ега. Бу кўрсаткичлар қуйидагилардан иборат: Ўзбекистон Республикасининг йер остида амалдаги Менделеев даврий тизимининг барча элементлари мавжуд. Ҳозирга қадар давлатимиз ҳудудида 2700 дан ортиқ кон ва фойдали қазилмаларининг истиқболли руда ҳосиллари топилган. Улар 100 га яқин минерал-ҳом ашё турларини ўз ичига олади. Шулардан 60 дан ортиғи ишлаб чиқаришга жалб етилган.

Топилган ва ишлов бйеришга тайёрланган 900 та кондаги минерал-ҳом ашёнинг захиралари 970 миллиардтсан ортиқ АҚШ доллари билан, мамлакатнинг умумий минерал-ҳом ашё салоҳияти 3,3 триллион АҚШ доллари билан баҳоланади. Ўзбекистон олтин захираси бўйича дунёда 4-ўринда, уни қазиб чиқариш бўйича 7-ўринда, мис захираси бўйича 10-11-ўринда, уран захираси бўйича 7-8-ўринда туради. Марказий Қизилқумда жойлашган Муронтовдаги ноёб кон Евросиё қитъасида маълум бўлган конларнинг енг каттаси бўлиб, аср кашфиёти деб аталган. Ҳозир йилига миллионлаб куб метр тоғ жинси чиқарилиб, ундан «тўртта тўққизлик» софлигидаги олтин олинаётган Муронтов очик кони олтин қазиб чиқариш саноатида беқиёсдир. Республикада мраммининг 20 та конлари аниқланган бўлиб, уларга ишлов бйериш йўлга қўйилган. Мамлакатимизда 160 дан ортиқ газ, нефть, кўмир конлари қидириб топилган ва очилган, уларнинг кўпи ишлатишга топширилган. Ўзбекистонда Марказий Осиёдаги ягона Ангрен каолин-кўмир кони жойлашган бўлиб, ундан каолион тупроғи қазиб олинади. Ўта муҳим стратегик манбалар деб ҳисобланган қимматбаҳо металллар бўйича - 40 дан ортиқ, рангли, нодир ва радиоактив металллар бўйича - 40, кончилик - кимё ҳом ашёси бўйича 15 та кон қидириб топилган. Мамлакатимиз катта гидроэнергия салоҳиятига ега. Чирчик, Ғазалкент, Фарҳод ГЭСлари, жами 28 та гидроэлектроэнергетик станциялари ишламоқда.

- Ўзбекистон инсоният тсивилизатсиясида салмоқли ўринга ега. Юртимизнинг дунёга машҳур бой маънавий ва тарихий мйероси бор. Шу туфайли у дунёнинг маънавий ва сиёсий жараёнларига таъсир ўтказиб келган. Ушбу имкониятлар орқали Ўзбекистонни географик-сиёсий жойлашувининг ноқулайликлардан мустасно деб бўлмайди, бундай камчиликлар барча жойда мавжуд. Геосиёсий жиҳатдан Ўзбекистон Республикасига қийинчиликлар туғдирувчи қуйидаги омиллар ҳам мавжуд:

- Ўзбекистон ўзининг геосиёсий ҳолати жиҳатидан коллектив ҳавфсизлик тизимини ўрнатишга интилаётган, лекин бу жараён ҳали изчил йўлга қўйилмаган Ўрта Осиё минтақасида жойлашган. Республикамиз Форс кўрфази, Каспий денгизи ҳавзаси ва Тарим ҳавзасининг нефть ва газга жуда

бой конлари жойлашган ярим ҳалқанинг стратегик марказида жойлашган. Шунинг учун бу ҳудудда бутун дунёда енийергия тақчиллиги шароитида кўпгина давлатларнинг бир-бирига мос келмайдиган манфаатлари ўзаро тўқнашмоқда. Дунёдаги кучли давлатлар мазкур минтақада ўз манфаатларини изламоқда.

- яна бир ноқулайлик шундан иборатки, Ўрта Осиёда жойлашган давлатларнинг имкониятлари бир хил бўлмай, уларнинг ривожланиш ҳолати ҳам ҳар хил. Яъни, Ўзбекистонни етник, демографик, иқтисодий ва бошқа муаммолар юки остида қолган республикалар қуршаб турибди. Шу билан бирга Ўзбекистон минтақадаги етник мурасасизлик, нарқобизнес ва ҳар хил ташқи кучлар томонидан рағбатлантирилиб келинаётган, ички можаролар хали ҳам тугатилмаган Афғонистон каби давлат билан чегарадошдир. Бу йерда 2001 йилнинг октябр ойидан АҚШ томонидан диний екстремизм ва тйерроризмга қарши қалтис ҳарбий ҳаракатлар олиб борилиши натижасида Афғонистондаги вазият қисман ўзгарди.

- Собиқ Совет ҳукумати даврида Ўрта Осиёда, жумладан Ўзбекистонда коммуникатсиялар номақбул равишда шакллантирилди. Жанубий йўналишда транспорт коммуникатсиялари амалда ривож топмади. СССР парчалангач, коммуникатсиялар муаммоси Ўзбекистон учун янада кескинлашди. Ўзбекистон бевосита денгизга чиқа олмайдиган, бунинг устига денгиз портларидан енг узокда жойлашган мамлакат ҳисобланади. Қора денгиз, Болтиқ денгизи, Япон денгизи ва Шмолий денгизларга олиб чиқувчи енг қисқа темир йўли қарийб 3 минг километрни ташкил етади. Бу масофани кесиб ўтиш учун еса бир неча давлатлар ҳудудидан ўтиш лозим. Мазкур ҳолат катта сарфҳаражат талаб қилиб, Ўзбекистоннинг иқтисодий алоқаларини чеклайди, юк ташишни қимматлаштириб, маҳсулотларни рақобатга бардош бйеролмайдиган қилиб кўяди.

- Мустақил Ўзбекистоннинг умуман ҳамма дарёлари ҳамда республика ҳудудини кесиб ўтадиган, узунлиги 150 ва ундан кўп километрли дарёлар 50 тадан ошган бўлишига қарамасдан, унинг сув ресурслари чекланган ва екологик муаммолари ҳам бор. Орол фожеаси ҳам мамлакатимиз учун ноқулайлик омилидир. Уни сақлаб қолиш борасида амалий тадбирлар ўтказилган бўлишига қарамасдан, сўнгги йилларда Орол денгизининг сатҳи 12-15 метр пасайиб кетди. Унинг майдони анча қисқариб, қирғоғи ўнлаб километр қочиб кетган.

Ўтиш даврида бу қийинчиликларни бартараф этиш, юртимизнинг геосиёсий имкониятларини ривожлантириш борасида муҳим тадбирлар амалга оширилмоқда. Ўзбекистон давлати тарихида 1991 йил 1 сентябр тенги йўқ, беқиёс сана ҳисобланади. Миллий давлатчилик нуктаи назаридан 1 сентябрғача Ўзбекистон йўқ еди, 1 сентябрдан бошлаб Ўзбекистон сиёсий воқеликка айланди. Шу санадан бошлаб, Ўзбекистоннинг геосиёсий киёфасини, яъни дунёда кечаётган жараёнларни сарҳисоб қилиш, англаш орқали Ўзбекистонни, унинг манфаатларини англаб етиш вазифаси кўндаланг бўлди. Мамлакатимиз ҳаётида 1 сенябрда юз бйерган тарихий воқеа ҳамда бутун дунёда айнан ўша пайтда мавжуд жараёнлардан келиб

чиқиб, Ўзбекистонни, унинг манфаатларини белгилаш кйерак еди. Шундай ноёб шароитда бошқа ҳар бир миллий давлатнинг олдида юқорида зикр етилган муаммо пайдо бўлади. Бу ҳолат геосиёсат лексиконида «геосиёсий онгнинг уйғониши» деб айтилади.

Ўзбекистон ўз истиқлолига еришганидан сўнг мустақил равишда ташқи сиёсат ва фаолият юритиш имкониятига ега бўлди. Истиқлолнинг дастлабки даврлариданоқ мустақил Ўзбекистон раҳбарияти Марказий Осиё минтақасида жойлашган давлатлар ҳамда жаҳон ҳамжамияти билан алоқаларни ўрнатишга киришди. Халқаро муносабатларни йўлга қўйиш ва ривожлантириш борасида кўплаб амалий тадбирлар амалга оширилди. Республика ташқи сиёсатига тинчлик, барқарорлик, ҳамкорлик йўли асос қилиб олинди. Бунинг натижасида Ўзбекистоннинг дунё миқёсидаги обрўси ошиб, жаҳонда уни тез суръатлар билан тан олиниши таъминланди. Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллигини 165 давлат тан олди. 1991 йил, 26 сентябрда Ўзбекистон Республикасининг биринчи дипломатик алоқалари йўлга қўйилди. Ушбу кунда мустақил Ўзбекистон билан Австралия ўртасида дипломатик алоқалар ўрнатилди. 1992 йилдан бошлаб Ўзбекистон ташқи сиёсати ва дипломатия соҳасидаги фаолияти янада кенгайиб, бирин кетин Хитой, Япония, Англия, АҚШ, Франтсия, Туркия, Гйермания сингари жаҳоннинг ривожланган етакчи давлатлари билан дипломатик, иқтисодий ва маданий алоқалар йўлга қўйилди. Ушбу давлатлар билан ҳамкорлик алоқаларимиз ҳозирда юқори даражага кўтарилди.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси жаҳоннинг 142 давлат билан дипломатик алоқаларни ўрнатди. Тошкентда 43 мамлакатнинг елчихоналари, 3 та савдо ваколатхонаси (Венгрия, Белгия, АҚШ савдо палатаси), 10 та халқаро ташкилотнинг ваколатхонаси ишлаб турибди. Мамлакатимизда 7 та фаҳрий консуллар ишлаб келмоқда. Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатлардаги Фавқулодда ва Мухтор Елчиларининг сони 38 тага етган бўлса, елчихоналарининг сони еса 27 тани ташкил етади. Шунингдек, 11 та бош консулхонаси мавжуд. Республикада 88 та хорижий мамлакат ваколатхоналари аккредитатсия қилинган. Ўзбекистон 41 та нуфузли халқаро иқтисодий ва молия ташкилотларининг тенг ҳуқуқли аъзоси. Ҳозирда улардан бештасининг ваколатхонаси республикада фаолият кўрсатмоқда. Мустақил Ўзбекистоннинг халқаро обрўси жаҳон ҳамжамиятидаги ўрни ва нуфузининг кўтарилишида унинг БМТ, ЕХХТ (30.01.1992) каби енг обрўли таъсирга ега бўлган халқаро ташкилотлар таркибига кириши ҳам муҳим роль ўйнамоқда.

1992 йил 29 январда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Хавфсизлик Кенгаши ўзининг 737-сонли Қарорини овозга қўймасдан қабул қилди ва Бош Ассамблеяга Ўзбекистон Республикасини БМТга қабул қилишни тавсия етди. 1992 йил 2 мартда БМТ Бош Ассамблеясининг 46-сессиясида Ўзбекистон Республикаси овозга қўйилмасдан, яқдиллик билан маъқуллаш асосида Бирлашган Миллатлар Ташкилотига қабул қилинди. Ўзбекистоннинг бундай нуфузли ташкилотга аъзо бўлиши тарихий аҳамиятга ега бўлиб, бир қатор халқаро глобал масалаларни ҳал этишда Ўзбекистон БМТ нинг тўла

тенг ҳуқуқли аъзоси сифатида иштирок этиш имкониятига ега бўлди. Жумладан,

- БМТ Бош Ассамблеясининг 1993 йил сентябрь ойидаги 48- сессияси, 1995 йил октябрь ойидаги 50-саммитида давлатимиз биринчи раҳбари И.А. Каримов томонидан Ўрта Осиё хавфсизлик, барқарорлик ва ҳамкорлик масалалари бўйича Тошкентда БМТ нинг доимий ишловчи семинарини чақириш;

- БМТ хавфсизлик Кенгаши ҳузурида юзага келаётган халқаро можароларни таҳлил қилиш ва истиқболлини белгилаш бўйича махсус гуруҳ ташкил қилиш;

- Ўрта Осиё минтақасини ядросиз зона деб еълон қилиш каби таклифларни илгари сурди.

1995 йилнинг 24 октябрда БМТ нинг 50 йилиги муносабати билан бўлиб ўтган Бош Ассамблеянинг махсус тантанали йиғилишида биринчи Президент Ислон Абдуғаниевич Каримов нутқ сўзлаб, Афғонистондаги уруш афғон халқи бошига мислсиз кулфатлар солганлигини қайд етиб, уни бартараф этишга доир қуйидаги таклифларни илгари сурди:

- Афғонистондаги кескинликни ҳал этиш калити, енг аввало ташқи кучларнинг аралашувини бартараф этиш;

- БМТ хавфсизлик Кенгашига ким томонидан бўлмасин, Афғонистонга қурол олиб киришни таъқиқлаб қўйиш;

- Афғонистон уруш емас, тинчлик ва барқарорлик объекти бўлиши лозим деган таклифни киритди.

Ўзбекистон ташқи сиёсатида иқтисодий омилларнинг ҳал қилувчи аҳамиятга ега бўлиши муҳимдир. Мамлакатимиз мана шу муҳим соҳани ўзлаштира бориб, ўз мустақиллигини унинг енг жиддий йўналиши бўлган иқтисодиётида мустаҳкамланмоқда. Халқаро валюта фонди, Халқаро тикланиш ва тараққиёт банки, Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Жаҳон иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти билан яқиндан ва мустақил алоқалар ўз самарасини бйермоқда. Ўзбекистоннинг чет давлатлар, йирик-йирик хорижий корпоратсиялари, компаниялари, нуфузли банклари билан турли соҳаларда алоқалар боғлаши ва бу жараённинг кенгайиб боришида республикада янгидан ташкил етилган Ташқи ишлар вазирлиги, Ташқи иқтисодий алоқалар вазирлиги ҳамда Ташқи иқтисодий фаолият Миллий банки сингари давлат органлари бўғинлари алоҳида рол ўйнамоқда.

Маълумки, у ёки бу давлатнинг умумжаҳон тизимида эгаллаб турган мавқеини белгилаш учун кўп йиллар мобайнида ишлатиб келинган бир неча мезонларни биламиз. Улар асосан, аҳолининг сони, армиянинг сони, географик жойлашиши, фойдаланиб келинаётган инфраструктура ва алоқа воситаларининг даражасидан иборат. ХХІ аср бўсағасига келиб оламда шунчалик улкан силжишлар содир бўлдики, ендиликда юқорида келтирилган тўртта мезон давлатнинг кучқудратини белгилашда, бирдан-бир бош мезон бўлиши мумкин бўлмай қолди. Бу масаланинг бир жиҳати.

Масаланинг иккинчи муҳим жиҳати шундаки, мустақил давлат сифатида ўн саккиз йиллик даврни босиб ўтган Ўзбекистонни бугун унинг мавжуд

имкониятларидан ташқари, мана шу имкониятлар доирасини яна кенгайтириш, яъни маърифий давлат сифатида жаҳон ҳамжамиятида ўз ўрни ва обрўсига ега бўлиш, масаласи ҳам қизиқтириши табиий. Гап мавжуд миллий салоҳиятни жаҳонда ўзи учун қулай макон яратиш орқали янада оширишга қаратилган конкрет фаолият тўғрисида бормоқда. Бугуннинг парадокси шундаки, дунё ҳар доимгидан кўра мураккаб ва таҳдидлидир. Имкониятларнинг озгина бўлса ҳам кенгайишига кўмаклашишга тайёр шйерикни топишнинг ўзи қийин. Шундай мураккаб шароитда дунёда ўз ўрнини белгилаш йўлида бекаму кўст иш олиб бориш мумкин емас. Айниқса, мустақилликнинг дастлабки йилларида Ўзбекистон ҳам бу табиий жараёндан четда қолмади. Халқаро тизимда ўзининг ўрнини аниқ белгилашда янглишиш ҳоллари ҳам содир бўлди. Аммо кейинги тараққиёт тажрибаси Ўзбекистон учун бу борада улкан сабоқ бўлдики, бундан ўз манфаатлари ва хавфсизлигини таъминлаш борасида зарур хулосалар чиқаришга ериша олди.

Бугунги кунда Ўзбекистон БМТ билан ҳамкорликда янги истиқболли лойиҳаларни амалга ошириши мақсадга мувофиқдир. Сўнгги йиллардаги ўзгаришлар БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашига 2021-2023 йилларга сайланиши учун Ўзбекистон номзодини илгари суришга имкон яратди. Бу БМТга аъзо давлатларнинг Ўзбекистон номзодини қўллаб-қувватлашга эришиш учун улар билан фаол музокаралар олиб боришни талаб қилади. БМТ доирасида рақамли иқтисодиёт, рақамли дипломатия, туризм ва бошқа соҳаларни ривожлантириш учун жаҳон тажрибасини ўрганиш ва амалиётга татбиқ этиши мумкин. Шунингдек, мамлакатда амалга оширилаётган янгиланишлар Ўзбекистон номзодини БМТ Хавфсизлик Кенгашининг муваққат аъзолигига ҳам илгари суришга имконият яратмоқда.

АҚШ нинг Марказий Осиё бўйича янги стратегияси

2020 йилнинг 5 феврал куни АҚШ Марказий Осиё бўйича ўз стратегик қарашларини ифода этувчи янги стратегиясини еълон қилди. Ушбу стратегиянинг АҚШ Давлат котиби Майк Помпеонинг 1-3 феврал кунлари Марказий Осиёга расмий ташрифидан сўнг еълон қилиниши АҚШ ташқи сиёсатида ушбу минтақанинг аҳамияти ортиб бораётганидан далолат беради. *“Бу қутилмаган ҳолат емас. Бошиданоқ АҚШ ушбу мамлакатларнинг мустақиллигига ва демократик ривожланишига ёрдам бериб, минтақавий қарашни қўллаб-қувватлади. Стратегияда АҚШнинг С5+1 мулоқот форматидаги иштироки орқали ҳамфикр ҳамкорлар билан маслаҳатлашиш истагини билдирганига еътибор қаратилади. Бу стратегиянинг нисбатан янги таркибий қисми бўлиб, у Марказий Осиёга нисбатан ҳар томонлама мувофиқ ва аниқ ғарб ёндашувини илгари суради”*¹, – дея таъкидлайди.

Марказий Осиё – мустақил минтақа сифатида

Мазкур стратегияда Марказий Осиё давлатларининг ҳам алоҳида, ҳам минтақа сифатида мустақиллиги, ҳудудий яхлитлиги ва суверенитетини қўллаб-қувватлаш ва кучайтириш белгиланган. Биламизки, минтақа Россия, Хитой, АҚШ ва Европа Иттифоқи манфаатлари кесишган минтақалардан

¹ Абдурахманов С. <https://uzanalytics.com/xalqaromunosabat/7620/>

бири ҳисобланади. Уларнинг ҳар бири минтақада ўз манфаатларига ега. Тарихий жиҳатдан минтақа 100 йилдан кўпроқ давомида анъанавий тарзда Россия таъсири остида бўлиб келди. Совет Иттифоқи парчалангандан сўнг минтақада Россиянинг таъсири бир оз чекланганидан сўнг қўшни Хитой Шанхай ҳамкорлик ташкилоти орқали ўз иқтисодий ва сиёсий устунлигини намойиш эта бошлади. Ўз навбатида, Европа Иттифоқи ва АҚШ ҳам минтақага катта қизиқиш билдириб келмоқда. Бироқ, уларнинг минтақадан узоқлиги Марказий Осиёда Россия ва Хитой устунлигини таъминлаб келди.

2001 йилда АҚШ ва НАТОнинг Афғонистонда ҳарбий иштироки вазиятни тубдан ўзгартирди, уларнинг минтақадаги иштироки сезиларли даражада кучайди. Бу минтақа АҚШ манфаатлари доирасига киргани ва мамлакат ташқи сиёсатида унинг аҳамияти ортишини англатади. Аммо бу вазиятга қараб турлича ҳолатда бўлганини кузатиш мумкин. Бироқ, АҚШ ва ЕИнинг Россияга унинг Украинага нисбатан агрессив сиёсати ва Қрим аннексияси сабабли санкциялар киритиши, шунингдек, АҚШнинг Хитой билан савдо уруши манзарасида Россия ва Хитой Марказий Осиёга нисбатан фаоллиги ортмоқда.

Бунга жавобан еса Ғарб ҳам минтақага нисбатан ўз стратегияларини ишлаб чиқди. Шу маънода, янги стратегия АҚШнинг минтақага нисбатан янгича ёндашувни ишлаб чиққанини ифодалайди, шу билан бирга барқарор муносабат шаклланаётганини ҳам кўрсатмоқда. Айнан Марказий Осиё давлатларининг ҳеч бир ташқи босимларсиз ўз манфаатларидан келиб чиқиб ҳамкорларни танлаши кераклигига урғу берилгани, бир томондан, АҚШ Марказий Осиёнинг барча учун очиқ минтақага айланиши тарафдори эканлиги ва минтақада ҳеч бир давлатнинг мутлоқ устунлиги ўрнатилмаслигини истаётганини кўрсатса, иккинчи томондан, ўз иштироки орқали АҚШ минтақанинг мустақил ташқи сиёсат юритишини ҳамда муқобил ривожланиш йўллариغا ега бўлишини хоҳламоқда.

Шу боис АҚШ Марказий Осиё давлат раҳбарларининг норасмий учрашувларини қўллаб-қувватламоқда. Марказий Осиё минтақасида минтақа манфаатларидан келиб чиқиб интеграция модели ва муаммоларини биргаликда ҳал қилиш борасида минтақа экспертларидан иборат форум ҳам ташкил етилганини алоҳида таъкидлаш керак. Ушбу форумнинг биринчи учрашуви 2018 йил октябрида бўлиб ўтди ва унда минтақада интеграцияни амалга ошириш борасида янги констепстияни ишлаб чиқиш муҳокама қилинди.

АҚШнинг Марказий Осиё бўйича янги стратегияси сўнгги вақтларда Россия томонидан Ўзбекистонга нисбатан ЕОИИга қўшилиши борасидаги босимлари ортидан янграгани бежиз емас, албатта. Негаки, Россиянинг собиқ Иттифоқни қайта тиклаш борасидаги турли геосиёсий лойиҳалари нафақат минтақага, балки АҚШнинг минтақадаги манфаатларига ҳам катта катта таҳдид солади. Негаки, у Евроосиёда бекарор минтақанинг пайдо бўлишини хоҳламайди. Биргина, 2008 йилда Грузия ва 2014 йилда Украинанинг ҳудудий яхлитлиги ва суверенитетига тажовузлар манзарасида Марказий

Осиё давлатлари ўз мустақиллиги ва суверенитети ҳақида жиддий ўйлашга мажбур бўлмоқда.

Шундай вазиятда, АҚШнинг минтақа борасидаги бундай позистияси минтақа давлатлари учун катта аҳамият касб этади. Мазкур стратегия борасида журналист ва ОАВ вакиллари учун уюштирилган брифингда АҚШ Миллий Хавфсизлик Кенгаши Жанубий ва Марказий Осиё бўйича Бош директори Лиза Куртис: “Биз Марказий Осиёга фақат ўзи учун муҳим геостратегик аҳамиятга ега бўлган минтақа сифатида қараймиз. Бу бизнинг минтақа атрофидаги давлатлар, хусусан, Афғонистондаги иштирокимизга алоқадор емас. Енг биринчи навбатда, биз янги стратегияни АҚШнинг Марказий Осиё халқларининг, ҳам алоҳида, ҳам минтақа сифатида мустақиллигини, суверенитети ва ҳудудий яхлитлигини кучли қўллаб-қувватлашини давомли ва йўналтирувчи сиёсатининг яна бир бор таъкиди сифатида кўрамиз. Биз АҚШнинг иқтисодий, энергетика соҳасида, демократия ва бошқарув муаммоларга жалб этилиши орқали Марказий Осиё халқлари кооператив ҳамкорларнинг минтақавий блоки сифатида фаолият олиб боришига ва ўз миллий манфаатларини амалга ошириш қобилиятларини ривожлантиришларига ишонамиз. Яна бир бор Марказий Осиё халқларини шунга ишонтирамикки, улар ўз манфаатларини рўёбга чиқаришда турли ҳамкор ва имкониятларни танлаш эркинлигига егадирлар”, – дея таъкидлаган.

Минтақавий хавфсизликдан минтақавий мустақилликка сари

Марказий Осиёда террор таҳдидини камайтириш стратегиядаги иккинчи устувор йўналиш сифатида белгиланган. Ўтган йиллар мобайнида АҚШ ҳукумати минтақа чегараларининг дахлсизлигини таъминлаш учун 90 миллион АҚШ доллари миқдорида маблағ ажратган, амалга оширилган 200 та машғулотларда 2600 нафар чегара офистерлари қайта тайёргарликдан ўтказишга ёрдам берган.

Минтақа хавфсизлигини таъминлашда Афғонистондаги тинчлик музокаралари муҳим аҳамият касб этади. Шу нуқтаи назардан қараганда, Афғонистонда тинчликнинг қарор топиши минтақага терроризм хавфини камайтирибгина қолмасдан, балки унинг хавфсизлик борасида ташқи кучларга қарамлигини ҳам сусайтиради. Таҳлилчи Игорь Панкратенкога кўра, расмий Москва томонидан анъанавий тарзда узоқ йиллар давомида минтақа учун устувор “маҳсулот” бўлиб келаётган хавфсизлик илгаригидек жиддий аҳамиятга ега емаслиги, қолаверса, бундай таклиф Россия томонидан ўжарлик билан тикиштирилаётгани Марказий Осиё давлатларида еҳтиёткорлик билан қабул қилинмоқда.

Таҳлилчиларга кўра, Россия ҳарбий-сиёсий доираларида терроризм таҳдидини бўрттириб кўрсатиш орқали минтақада ўз сиёсий мақсадларига эришишни мақсад қилган. Биргина, 2018 йил май ойида Ўзбекистонга нисбатан Россия интернет нашрларининг информастион ҳуружини келтириш мумкин. Гарчи бу Ўзбекистон расмийлари томонидан еътиборсиз қолдирилган бўлсада, расмий Кремлнинг терроризм таҳдидини ўз манфаатлари йўлида ишлатиб келишини яққол кўрсатади. Шу маънода,

расмий Кремль АҚШни Афғонистонда террорчилик гуруҳларини қўллаб-қувватлашда айблаб келаётганини мана шу йўсинда ҳам изоҳлаш мумкин. Айни пайтда расмий Вашингтон ҳам Россия Тожикистон орқали Толибонни курул-яроғ ва ёқилғи билан таъминлаб келаётганини иддао қилиб келади. Шунингдек, 2019 йил ноябрда Тожикистоннинг Ўзбекистон билан чегарасида жойлашган Ишкобод postiда бўлиб ўтган воқеа аслида воқеанинг юз берганлиги фактидан кўра кўпроқ ундан хавотирли бўлган бошқа бир хавфнинг соя солиб турганлигини англатади. У ҳам бўлса, ушбу воқеа баҳонасида расмий Кремл минтақада мажбурий тарзда ўз кун тартибини шакллантириши ва буни барча қабул қилишини талаб қилишидир.

Бироқ Афғонистонда АҚШнинг таъсири ошиб бориши ва у ерда тинчлик ўрнатилиши ўз-ўзидан минтақада Россия ўз ҳарбий базалари мавжудлигини асослашини қийинлаштириб қўяди, балки минтақа мамлакатларининг хавфсизлик соҳасида Москва талқинидан умуман кескин фарқ қиладиган янгича қарашларни шакллантиришига хизмат қиладди. Айнан, минтақада терроризм хавфининг камайиши унинг ҳарбий жиҳатдан Россияга қарамлигини бир оз сусайтирадиган омил бўлиб хизмат қиладди. Шу сабабдан, сўнгги вақтларда Россия минтақадаги ҳарбий соҳадаги иштирокини асословчи аргументлар заифлашуви ортидан юзага келган ноқулайликни иқтисодий иштирок билан компенсация қилишни кўзламоқда. Аниқроғи, Россия минтақани, хусусан, Ўзбекистонни Евроосиё Иқтисодий Иттифоққа қўшилиши борасида босим ўтказиб келаётган еди. 2019 йил 1-3 октябрь кунлари Тошкентга расмий ташриф билан келган Россия Федерация Кенгаши раиси Валентина Матвиенко кутилмаганда Ўзбекистон ЕОИИга аъзо бўлишга қарор қилгани ҳақида айтиб ўтган еди. Қизиғи, ўшанда бу ҳақда расмийлар бирор расмий баёнот бермаган еди. Ўз навбатида, Ўзбекистон томони Иттифоққа ўз шартлари асосида кузатувчи мақомида ушбу ташкилотга аъзо бўлиш истагини билдирган ва ҳозирда Олий Мажлиснинг аввал Қонунчилик палатаси, сўнггра Сенат томонидан Иттифоққа аъзо бўлиш тасдиқланган. Бироқ биргина расмий Кремлнинг мазкур Иттифоқ аъзоси бўлган Беларус билан энергетика борасидаги келишмовчилиги ва Беларуснинг Қозоғистондан нефт сотиб олишига очикчасига тўсқинлик қилиши, қолаверса бошқа аъзо мамлакатлар билан шунга ўхшаш муаммоларнинг ортиб бораётгани мазкур интеграция конструктив асосда еканлигини шубҳа остида қолдиради.

Афғонистон ва Марказий Осиё интеграцияси

Стратегиянинг учинчи ва тўртинчи устувор йўналишлари Афғонистонда барқарорликни таъминлаш ҳамда Афғонистон ва минтақа давлатлари ўртасидаги ҳамкорликни ривожлантириш масалаларини ўз ичига олган. АҚШ ҳукумати Афғонистонда тинчлик ўрнатилиши минтақа давлатлари учун енг муҳим масала еканлигини яхши англайди ва бундай мақсадга эришишда ўзаро ҳамкорликни таклиф етиб келмоқда. АҚШ нафақат Марказий Осиё давлатлари ва Афғонистон ўртасидаги алоқаларни кучайтиришни кўзлайди, балки минтақага янгича геосиёсий мақом беришга ҳам интилиб келмоқда.

Анъанавий геосиёсий тушунишга кўра, Марказий Осиё 5 та собиқ Иттифоқ мамлакатлари – Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Ўзбекистон ва Туркменистондан иборат бўлган ва доимий тарзда Россия таъсир доирасидаги минтақа сифатида кўрилган. Бироқ мазкур тушунча анча ескиргани ва минтақадаги глобал кучлар рақобатини классик “катта ўйин” констепстияси орқали изоҳлаш минтақа учун геосиёсий тузоқдан бошқа ҳеч нарса емаслигини минтақа давлатлари раҳбарлари яхши англайдилар. Шу боис, сўнгги пайтларда минтақа расмийлари орасида Марказий Осиё констепстиясини қайта кўриб чиқиш ва унга Афғонистонни ҳам қўшиш борасида қарашлар шаклланди. 2019 йил март ойида Брюсселда “Евроосиёни бирлаштириб – Атлантикадан Тинч океанигача” биринчи мулоқотининг экспертлар учрашувида Олий Мажлис Сенати биринчи ўринбосари Содик Сафоев Евросиё, хусусан Марказий Осиёдаги интеграстия жараёнларига бевосита Афғонистонни ҳам қўшиш кераклигини таъкидлаб ўтганди. Бунга қўшимча тарзда 2018 йил март ойида Тошкентда бўлиб ўтган Афғонистонда тинчлик ўрнатишга бағишланган халқаро конференстияда Афғонистон президенти Ашраф Ғани мамлакатни Марказий Осиё давлати сифатида кўришини айтиб ўтганди. Ушбу ғояни амалга ошириш учун йирик энергия ва транспорт инфратузилма (САСА-1000 энергия тизими, Лапис Лазули транспорт коридори) лойиҳалари амалга оширилмоқда.

Шунингдек, Ўзбекистоннинг Термиздан Мозори Шарифгача бўлган темир йўл линиясини Ҳиротгача давом эттириш борасидаги режалари мавжуд. Афғонистоннинг Марказий Осиёга интеграстиялашуви минтақа тараққиётига тўсиқ бўлган кўпгина географик ва инфратузилмавий муаммоларнинг ечилишига ёрдам беради. Чунки расмий Қобул мамлакатнинг Жанубий ва Марказий Осиё ўртасида боғловчи кўприк бўлиш истаги мавжудлигини ва бу борада ҳамкорликка тайёрлигини билдирган. Ўз навбатида, Афғонистондаги барқарорлик Марказий Осиё, хусусан Ўзбекистон учун Европа бозорига чиқиш учун ягона Россия йўналиши монополиясига барҳам берилишига олиб келади. Бу еса, минтақанинг Россияга инфратузилмавий қарамлигининг анча камайишини ва бу борада муқобил тузилмаларга ега бўлишини таъминлаган бўларди. Бунга қўшимча тарзда Ўзбекистоннинг Афғонистондаги урушдан сўнг мамлакатнинг тикланишида иқтисодий, сиёсий, маданий-гуманитар соҳалардаги алоқалари жуда муҳим аҳамият касб этади. Албатта, буларнинг барчаси Афғонистондаги вазиятга, аниқроғи, АҚШ ва Толибон билан еришилган тинчлик келишувининг расмий Қобул ва Афғон халқи томонидан қандай қабул қилинишига узвий боғлиқ.

Шунинг билан биргаликда, Ўзбекистоннинг ЕОИИга кузатувчи сифатида аъзо бўлиб киришидан унинг Афғонистон билан ҳар томонлама алоқалари еҳтимоллий оқибатини ҳам назарда четда қолдирмаслик керак. Бу алоҳида мавзу бўлсада баъзи мулоҳазаларни билдириш жоиз.

Биринчидан, Ўзбекистоннинг Афғонистон билан боғлиқ лойиҳаларининг келажаги борасидаги хавотирларни юзага келтиради. ЕОИИ тобора ёпиқ блок сифатида ривожланаётгани тенденстияси бундай хавотирни

асосли еканлигини исботлайди. Жорий йилнинг 19 майда Евросий Олий иқтисодий кенгаши йиғилишида таклиф қилинган Евросий иқтисодий интеграцияси ривожланиши стратегияси лойиҳасидаги баъзи пунктлар, хусусан, аъзо давлатларнинг учинчи мамлакат билан савдо келишувларида Евросий иқтисодий комиссияси вакили иштироки масаласи миллий ҳукуматларнинг суверенитетини чекланишига олиб келишига шубҳа қолдирмаган бўлса, шунингдек, комиссия ваколатларига соғлиқни сақлаш, таълим ва фан соҳаларини қамраб олиши таклифи Иттифоқнинг асл мақсадларидан чалғиб кетаётганини кўрсатди. Ўзбекистоннинг ҳозирча кузатувчи мақомида еканлигини еътиборга олсак келажакда тўлиқ аъзоликнинг қандай оқибатларни келтириб чиқаришини тасаввур қилиш қийин эмас.

Иккинчидан, АҚШнинг Афғонистоннинг Марказий Осиё билан интеграцияси борасидаги ташаббусини савол остида қолдиради. Агар Россия ЕОИИ орқали Ўзбекистоннинг Афғонистон борасидаги режаларини чеклаб қўядиган бўлса, унда минтақанинг Афғонистон орқали жаҳон бозорига чиқиши орзуси барҳам топади. Минтақа аввалгидек Афғонистондан сунъий тарзда ажралиб қолади ва унинг бутунлай Россия таъсирига тушишига олиб келади. Бу на АҚШнинг, на минтақа давлатларининг манфаатларига тўғри келади.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, юқоридаги мулоҳазалар тўлиқ аъзолик шартида юзага келадиган оқибатларни ифодалайди. Ҳозирча, Ўзбекистоннинг кузатувчилик мақоми бирор жиддий ҳолатни келтириб чиқармасада, келажакда бу Европа Иттифоқи интеграциясидаги “спилловер” эффекти каби қадам-бақадам тўлиқ интеграцияга олиб келишини тахмин қилиш мумкин.

Шу сабаб АҚШ ва минтақа давлатлари, хусусан Ўзбекистон, имкон қадар Марказий Осиё ва Афғонистоннинг интеграциялашуви борасида жиддий бош қотиришлари, кенг миқёсли амалий қадамлар ташлаши керак.

Демократлаштириш ривожланишининг ягона модели

Бешинчи устувор йўналиш минтақада қонун устуворлиги ва инсон ҳуқуқларини қўллаб-қувватлашни назарда тутди. АҚШ ҳукумати Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотларни олқишлашини ва унга техник ёрдам беришни ваъда қилди. АҚШ турли ҳукумат ташкилотлари орқали минтақада инсон ресурсларини ривожлантириш, фуқаролик жамияти институтларини қўллаб-қувватлаш, инсон ҳуқуқлари устуворлигини таъминлаш, сўз ва еътиқод эркинлигини таъминлаш, суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ этиш ва турли ижтимоий лойиҳаларни молиявий дастаклаш борасида минтақа давлатларига ёрдам беришни кўзламоқда. Шунингдек, таълимда маданий алмашинувларни жадаллаштириш, журналистларнинг малакасини ошириш бўйича бир қатор ишлар амалга оширилган. Бугун Ўзбекистон янгилашниларни бошдан кечираётган екан, АҚШнинг бу борадаги кўмаги катта аҳамият касб этади.

АҚШ дунёда демократияни дастакловчи енг йирик давлат ҳисобланади. Шу маънода, расмий Тошкентнинг ислохотлари етарлича самара бериши

унга хайрихоҳ бўлган давлатларнинг ҳар томонлама қўлловига узвий боғлиқ. Чунки Ўзбекистоннинг дунё бўйлаб авторитаризмни дастакловчи ва ҳимоя қилувчи йирик давлатлар таъсир доирасида қолиб кетаётгани ўзгаришларнинг чинакам самара беришига ҳалақит берувчи омил ҳисобланади. Бу Ғарбнинг мазкур давлатлар билан алоқаларни янги босқичга олиб чиқишга ундаган омиллардан бири бўлиб хизмат қилди.

2019 йил ёзида Европа Иттифоқи томонидан Марказий Осиё бўйича қабул қилинган стратегия ҳам мана шундай ўзгаришларни акс эттиради. Ўзбекистон президенти Шавкат Мирзиёев мамлакатда амалга ошираётган ислохотлари, шунингдек, Қозоғистон президенти Қосим-Жўмарт Тоқаевнинг 2019 йил декабрида мамлакатда сиёсий ислохотларни жадаллаштириш ҳақидаги баёноти Марказий Осиё жиддий ўзгаришларни бошдан кечираётганидан дарак беради. Ўтган деярли 30 йиллик авторитар бошқарувнинг ва муқобилликсиз ривожланишнинг самарасиз бўлганлигининг еътирофи сифатида минтақада чинакам демократик ўзгаришлар вақти келгани англаб етилди. Марказий Осиё давлатларидаги сиёсий тизимнинг барқарорлиги минтақа барқарорлигининг гарови ҳам ҳисобланади.

Шу маънода, минтақада кучли фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш, сўз ва виждон эркинлигини таъминлаш, қонун устуворлигини ўрнатиш, иқтисодиётни либераллаштириш нафақат сиёсий тизимнинг барқарор ишлашини таъминловчи омиллар бўлиб ҳисобланади, шунингдек, минтақанинг жаҳонга интеграциялашувини, инвестицияларнинг кириб келишини жадаллаштиради, иқтисодий фаровонликка йўл очади. Ана шу мақсадлардан келиб чиқиб, АҚШ минтақага мазкур жараёнда ҳар қандай кўмакка тайёр эканлигини билдирди. Буни Давлат котиби Майк Помпео ўзининг минтақага расмий ташрифи давомида расмийлар билан бўлган учрашувларида алоҳида таъкидлаб ўтди. Шунингдек, АҚШнинг Марказий Осиё бўйича янги стратегиясига бағишланган брифингда АҚШнинг халқаро тараққиёт агентлиги (УСАИД) Осиё бўйича котибининг амалдаги ёрдамчиси Глория Стил минтақада кучли фуқаролик жамиятининг мавжудлиги мазкур давлатлар суверенитети ва мустақиллигини таъминловчи кучли асос бўлиб хизмат қилади, деди. Унга кўра, ана шу мақсадларда агентлик минтақадаги фаолиятини янада кенгайтириш истагида эканлигини билдириб ўтди (УС Департмент оф Стате, 5/02/2020).

АҚШ билан ҳамкорлик минтақавий тараққиётнинг муқобил йўлини таъминлашга хизмат қилади(ми?)

Сўнгги йўналиш АҚШнинг Марказий Осиёга инвестициясини ва минтақанинг ривожланишини қўллаб-қувватлаш бўлиб, асосан, АҚШ бизнес доираси вакилларининг минтақага инвестиция киритиши ва бизнес муҳитини яхшилашни назарда тутди. Айтиш мумкинки, Қўшма Штатлар шу кунгача минтақага молиявий ёрдам кўринишида ҳамда тўғридан-тўғри, турли молия ташкилотлари орқали 91 миллиард АҚШ доллари миқдорида инвестиция киритган. Ўзбекистон президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2018

йил май ойида АҚШга расмий давлат ташрифида икки мамлакат ўртасида 5 миллиард АҚШ долларлик шартнома имзоланган еди. Шунингдек, С5+1 мулоқот платформаси доирасида минтақада хавфсизлик, иқтисодий алоқалар ва атроф-муҳит муаммоларига доир 34 миллион АҚШ доллари миқдоридаги лойиҳалар амалга ошириб келинмоқда.

АҚШ минтақада интеграция жараёнларига туртки бериш учун ўзи иштирокидаги турли шакллардаги мулоқотни ўрнатган. Хусусан, АҚШ-Марказий Осиё Савдо ва инвестиция доирасида келишуви Кенгаши, Марказий Осиё Савдо Форуми доирасида ўзаро ҳамкорликнинг ҳолати ва истиқболлари муҳокама этиб келинмоқда. Минтақадаги сўнгги ўзгаришлар бундай ҳамкорликка кенг имконият ешиklarини очиб берди. АҚШнинг минтақадаги инвестицион фаолияти биринчи навбатда минтақани Афғонистон билан боғлаш ва бунда Американинг иштирокини таъминлаш билан боғлиқ. Бу билан АҚШ минтақага Россия ва Хитой иштирокидаги бошқа лойиҳаларга нисбатан интеграциянинг муқобил йўллари таклиф етмоқда. Шу йўсинда у минтақада Россия ва Хитойнинг ўсиб бораётган таъсирига посанги бўлишни кўзлайди. Ўз навбатида, бу минтақа давлатларининг ташқи сиёсатида мустақил қарорлар қабул қилишига йўл очади.

Сўнгги вақтларда Россия иштирокидаги ЕОИИ ва Хитойнинг “Ягона йўл, ягона макон” каби лойиҳаларининг минтақа давлатлари суверенитетига катта таҳдид солаётгани кузатилмоқда. Айниқса, Хитойнинг “Ягона йўл, ягона макон” инфратузилмавий лойиҳаси ушбу лойиҳага киритилган мамлакатларда суверен қарзлар билан боғлиқ жиддий муаммоларни вужудга келтирмоқда. Масалан, 2017 йил декабрида Хитой бундай қарзни тўлай олмаган Шри Ланканинг стратегик аҳамиятга ега Хамбантота бандаргоҳи устидан ўз назоратини ўрнатган еди. Шу боис лойиҳадаги давлатлар ўз иштироклари ва Хитойдан сармоя жалб қилиш борасида қарорларини қайта кўриб чиқишга мажбур бўлишмоқда. Тожикистон билан бўлган ҳолатнинг Қирғизистон билан такрорланиши хавфи минтақадаги вазиятни кийинлаштирибгина қолмай, уни Хитой таъсирига заиф қилиб қўяди.

Юқорида айтиб ўтилганидек, Россия таъсири остидаги ЕОИИ ҳам минтақа давлатлари учун геосиёсий сиртмоқ бўлиб қолмоқда. Шунингдек, Россия томонидан ўз сиёсий орбитаси доирасида “ёпиқ” блокни шакллантиришга бўлган уриниш хавотирли қарашларни юзага келтирмоқда. Масалан, 2018 йилда Россия мазкур иттифоқдан учинчи давлатларга санкция қўллаш (АҚШ ва ЕИ томонидан қўлланилган санкцияларга жавобан) воситаси сифатида иттифоқ аъзоларини бунга ундаши юқоридаги хавотирларни тасдиқлайди. Қолаверса, иттифоқ аъзолари – Қозоғистон ва Беларуснинг Россия билан муаммолари Иттифоқ борасидаги неқбин қарашларни чипакка чиқарди. Шу боис, суверенитетга хавф солмайдиган инвестицион лойиҳалар минтақа давлатларининг бундай деструктив интеграцияларга ягона муқобил йўллари бўлиб қолади. Шу маънода, ЕИ ва АҚШнинг минтақага нисбатан конструктив сиёсати бундай муаммолардан халос бўлишнинг ягона чораси бўлиб хизмат қилиши шубҳасиз.

2018 йил октябрида Моодйъс Инвесторс Сервисе халқаро агентлиги “Марказий Осиё мамлакатлари: жаҳон савдо бозорига заиф интеграция ва ескирган иқтисодий моделлар Марказий Осиёдаги иқтисодий ривожланишга тўсиқ бўлмоқда” номли тадқиқотини еълон қилганди. Унда минтақа ривожланиш моделларида инқирозни бошдан кечираётгани, табиий ресурсларга қарамлик ва иқтисодиётни диверсификациялаш ҳаракатлари суғлиги минтақадаги дезинтеграцияга сабаб бўлаётгани, ҳокимият тизимларида авлодлар алмашинуви ва республикалар иқтисодиётини диверсификациялаш минтақадаги иқтисодий ривожланишга туртки бўлиши ҳақида таъкидлаб ўтилган.

АҚШнинг минтақадаги инвестициявий фаолияти Марказий Осиё давлатларида кузатилаётган иқтисодий ривожланиш моделлари инқирозини бартараф етибгина қолмасдан, балки халқаро тажрибалардан унумли фойдаланиш имкониятини ҳам тақдим этади. Хусусан, Ўзбекистон учун АҚШ билан бундай иқтисодий ривожланишнинг катта имкониятларини очиб беради. Айниқса йирик инвестициявий лойиҳаларни молиялашда АҚШ иштирокидаги халқаро молия муассасалари ва бизнес вакилларининг сармояси жуда муҳим. Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, АҚШнинг минтақага киритган инвестицияси ҳажми 91 миллиард АҚШ долларини ташкил етган бўлса, 2017 йилгача Хитойнинг минтақага киритган инвестицияси 300 миллиард АҚШ долларида ошиб кетди. Россия собиқ Иттифоқ парчаланганидан бери минтақага 20 миллиард АҚШ долларида сармоя киритган. Марказий Осиёда инвестициявий фаолиятда Хитойнинг яққол устунлигига мувозанат сифатида яқин келажакда минтақада нафақат АҚШ, шунингдек, ЕИ ҳам инвестициявий фаоллик кўрсатиши зарур. Бироқ бунинг учун минтақа давлатларида бизнес юритишнинг қулай муҳити яратилиши талаб етилади. Шу сабаб АҚШ Давлат котиби Майк Помпео минтақага қилган расмий сафарида Қозғистон ва Ўзбекистондаги сўнгги ўзгаришларни бевосита қўллаб-қувватлашини ва Америка бизнеси мазкур давлатларнинг фаровонлиги учун ўз ҳиссасини қўшиши истагида еканлигини билдирди. Ўз навбатида, Помпео Ўзбекистоннинг Афғонистон билан савдо алоқаларини кучайтириш учун 1 миллион АҚШ доллари ажратилишини таъкидлаганди.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, АҚШ ушбу янги стратегияси билан Марказий Осиёда ўз фаоллигини кучайтириш билан бирга минтақанинг халқаро муносабатларда мустақил субъект сифатида фаолият юритишини исташини кўрсатмоқда. Шунингдек, стратегияда минтақа барча учун очик бўлишини ва бирор бир кучнинг устун бўлмаслигини алоҳида таъкидланади. Бунга эришиш маълум даражада минтақа давлатларининг мазкур давлатлар билан алоқаларида ўзларини қандай тутишига боғлиқ еканлиги очик ойдин кўриниб турибди. Агарда, уларда шундай истак бўлса, Қўшма Штатлар буни қўллаб-қувватлашини ва доимо уларнинг ёнида туришини аниқ қилиб етказди. Гарчи баъзи экспертларнинг АҚШнинг Марказий Осиё бўйича стратегияси борасида турли хил фикрлар билдиришган бўлсада, бироқ шу нарса аён бўлдики, АҚШ бугун минтақани

алоҳида диққатга сазовор минтақа сифатида тан олди ва муносабатларини янгича тамойилларга қуриш истагини намоён етди. Марказий Осиё бўйича янги стратегия еса бундай муносабатларнинг ташкил етилиш асосларини белгилаб беради.

“Юмшоқ куч” феномени ва унинг Ўзбекистон ташқи сиёсатидаги айрим жиҳатлари

Бугунги кунда халқаро муносабатлар сифат жиҳатдан янги мазмун-моҳият касб етмоқда. Ташқи сиёсатнинг янги акторлари пайдо бўлиши билан бир қаторда унинг қонуниятлари, стратегия ва тактикалари ҳам такомиллашмоқда. Глобаллашув ва рақамли технологияларнинг кенг ёйилиши мазкур тенденцияни кучайтириб, давлатлар, халқаро ташкилотлар, трансмиллий компания ва бирлашмалар олдига замонавий вазифаларни юкламоқда. Шундай омиллардан бири бу шубҳасиз – “юмшоқ куч” феноменидир.

“Юмшоқ куч” тушунчасининг келиб чиқиши ва назарий жиҳатлари

“Юмшоқ куч” (*soft power*) ёки “юмшоқ ҳокимият” – мажбурлашни англатадиган “қаттиқ куч”дан фарқли ўлароқ, ихтиёрий иштирок этиш, симпатия ва жозибадорлик асосида исталган натижаларга эришиш қобилиятини назарда тутадиган сиёсий конфигурация моделидир.

Сўнгги йилларда “юмшоқ куч” атамаси оммавий ахборот воситаларида, шунингдек, сиёсатшунослик ва жамоатчилик билан алоқалар соҳасидаги турли мутахассисларнинг баёотларида тез-тез учрай бошлади. “Юмшоқ куч” ибораси илк бор XX асрнинг 90 йилларида америкалик сиёсатшунос Жозеф Ней асарида (*Боунд то Леад: Тхе Чангинг Натуре оф Америсан Power*) пайдо бўлган. Нейнинг таъкидлашича, бугунги кунда юмшоқ куч сиёсати дунёнинг етакчи давлатлари замонавий ташқи сиёсатининг муҳим омилларидан бирига айланиб улгурди. Кейинчалик еса, у мазкур категорияни 2004 йилда чоп етилган *“Юмшоқ куч: жаҳон сиёсатида муваффақиятга эришиш воситаси”* (*“Soft Power: Тхе Меанс то Суссесс ин Ворлд Политисс”*) китобида янада такомиллаштирди.

Ўйлайманки, сиёсий жараёнларда “юмшоқ куч”дан фойдаланиш амалиётини фақатгина сўнгги икки асрга татбиқ этиш хато бўлур еди. Бугунги кунда кенг тарғиб қилинаётган халқаро муносабатлар тизимида маданий таъсир қилиш тажрибаси кўп асрлар олдин ҳам ўзига хос шаклда мавжуд бўлган. Бунда қуйидаги гипотезани таъкидлаш зарур: юмшоқ куч, ихтиёрий ҳаракатларни маданий рағбатлантириш (қўзғатиш) сиёсати сифатида ҳар доим “қаттиқ куч” билан ёнма-ён қўлланилган, аммо у ўзининг услуби ва ранг-баранглиги билан тубдан фарқ қилган.

Шу ўринда табиий савол туғилади: **нега инсоният “юмшоқ куч” деб аталувчи сиёсий ҳодисага ҳар доим интилади?** Бунинг тағ замирида инсон табияти ётади дейишимиз мумкин. Инсон табиятида, у ёки бу масалани нафақат қурол кучи билан, балки сўз кучи ёрдамида ҳал қилишга туғма мойиллик мавжуд.

Қадимги Рим файласуфи Тситсерон таъкидлаганидек: *“Инсон қадр-қимматини енг юқори даражага кўтариши мумкин бўлган иккита фаолият*

тури мавжуд: қўмондонлик ёки таниқли нотиқликдир. Биринчиси душман таҳдидини қайтарса, иккинчиси мамлакатда тинчлик ва барқарорликни таъминлайди. Давлатнинг том маънодаги гуллаб-яшнаши учун “қилич ва қалам иттифоқи” зарурдир”¹.

Шу ўринда Шарқ мутаффакири ва шоири Алишер Навоийнинг:

“Олибмен таҳти фармонимга осон,

Черик чекмай Хитодин то Хуросон”

дея таъкидлашида ҳам қалам, сўз, маънавият ва маданиятнинг кучи еътироф етилади.

Италиялик мутаффакир Никкола Макиавелли ўз асарида, ҳар қандай давлат ўз фуқароларига нисбатан шундай сиёсат юритиши керакки, фуқаролар ўз ҳуқумдоридан бир вақтнинг ўзида қўрқиши ва уни севиши лозим, деб ёзади. Макиавеллининг фикрига кўра, мақсадга эришиш учун ҳаракат қилишнинг икки йўли мавжуд: қонун йўли (инсоний йўл сифатида) ва зўравонлик йўли (ҳайвоний йўл сифатида). Аммо қонун йўли кўпинча кам самарали бўлади. Шунинг учун, одамлар баъзан иккинчи усулга мурожаат қилишади. Ҳуқмдорлар ўзларида ҳам инсоний, ҳам вахшийлик табиатини ривожлантириб, иккала усулдан ҳам бир хилда фойдаланишни билиши лозим².

“Юмшоқ куч”нинг институционаллашуви

Юмшоқ куч – бу нафақат ихтиёрий ҳаракатлар учун имкониятлар ва имтиёзлар, балки еътиборни жалб қиладиган ва бошқа акторлар томонидан амалга ошириладиган институтлар, стандартлар ва қоидалар мажмуидир. Бундай стандартлар, институтлар ва тузилмалар юмшоқ кучнинг ажралмас яхлит тизимини ташкил етиб, улар асосан учта асосий манбаларга таянади: *мамлакат маданияти ва унинг бошқалар учун жозибали томонлари; маълум бир мамлакатнинг ўзгалар томонидан қабул қилинган сиёсий қадриятлари тизими; легитим деб топилган ва ахлоқий қоидаларга асосланган ташқи сиёсат модели.*

Бироқ, “юмшоқ куч” ҳам, “қаттиқ куч” каби, ўз таъсир доираси чегараларига ега. Улар қандай тасвирланади? Қаттиқ кучнинг, масалан, оммавий қирғин қуроллари, биринчи навбатда ядровий қурооллар ва уларнинг ҳалокатли натижаси ҳақидаги тасаввурлар бу кучни чеклайди ҳамда маълум тизгинда ушлаб туради. “Қаттиқ куч” ўзининг қаттиқлиги даражаси туфайли ўзини чеклайди. Юмшоқ кучнинг чегаралари қандай белгиланади? Кўп асрлик сиёсий тарих шуни кўрсатадики, юмшоқ кучнинг тарқалиши ва таъсири, қоида тариқасида, актор томонидан бошқариладиган минтақанинг ва унга ёндош ҳудудларнинг географик чегаралари билан ифодаланган, ҳаракат доирасини кенгайтириш ёки бутун дунёни қамраб олиш имконияти бўлмаган. Масалан, еллинизм собиқ Македониялик Искандар империяси чегараларидан ташқарига чиқмаган бўлса, Рим маданияти ўз ҳудуди ва унга маданий яқин мамлакатлар тсивилизатсиясига таъсир кўрсатди. Буюк

¹ Цицерон Марк Туллий. «Речи». В 2-х т. т. I-II. Изд-во академии наук СССР, М., 1962. –С. 30.

² Макиавелли Никколо. «Государь» Изд-во «Астрель», М., 2002. –С.85.

Британиянинг бешта қитъада мустамлакалари бўлса ҳам, аммо, уларни асосан ҳарбий воситалар ёрдамида сақлаб турган, бу еса охир-оқибат ушбу кучнинг муқаррар равишда пасайишига олиб келди.

Юмшоқ куч феномени шаклланишида 1930 йилларда италиялик файласуф Антонио Грамши томонидан ёзилган “*Қамоқхона дафтари*” (*Қуадерни дел сарсере*) асарида яратилган маданий-ғоявий гегемонлик контсептсияси асос бўлиб хизмат қилди дейишимиз мумкин. Мазкур асар тез орада ғарбий Европа ва америкалик неоконсерваторлар орасида кенг тарқалиб, шухрат қозонди.

Шуни таъкидлаш керакки, юмшоқ кучни фақат мақсадга эришиш йўлидаги ноҳарбий услуб деб тушуниш ва ёндашув жуда мавҳумдир. Бу еса тадқиқотчига ҳодисани ўрганиш ва ҳеч бўлмаганда шартли делимитатив чегараларини белгилаш учун ҳақиқий имконият бермайди. Шундай қилиб, агар биз юмшоқ кучни фақат мақсадларга эришишнинг ноҳарбий усули деб ҳисобласак, табиий саволлар туғилади: *иккита антагонист ўртасидаги мафкуравий кураш бир-бирига нисбатан юмшоқ кучнинг намоён бўлиши ҳисобланадими? Диний таълимотларни ёки диний ташкилотни ижтимоий институт сифатида юмшоқ кучнинг махсус шакллари деб ҳисоблаш мумкинми?* Шубҳасиз, юқорида айтиб ўтилган кенг таъриф доирасида ушбу саволларга аниқ жавоб бериш қийин.

Шунинг учун ҳам юмшоқ кучни тадқиқ қилишда янада аниқроқ ва самаралироқ ёндашув талаб етилади. Ж.Нейнинг таърифига кўра сиёсий тизимда уч турдаги куч мавжуд: (1) мажбурлаш кучи (қаттиқ куч орқали ўз иродасини сингдириш ва босим бериш); (2) ишонтириш кучи (пул ва моддият орқали ўзига оғдириш); (3) маданий таъсир кучи, ёки маданий рағбатлантириш (инсонни ихтиёрий равишда ўзи хоҳлаган томонга рағбатлантириш)¹. Мазкур шароитда айнан маданий таъсир кучи, яъни фаол акторнинг нуқтаи назарини ўзга томонидан ихтиёрий равишда қабул қилиниши юмшоқ куч тушунчасининг моҳиятини аниқроқ очиб беради.

XX асрда содир бўлган иккита ҳалокатли жаҳон уруши, оммавий қирғин курулларининг тарқалиши ва бошқа омиллар ихтилофли масалаларни ҳарбий йўллар билан ҳал қилишнинг самарасиз еканлигини, халқаро муносабатларда иқтисодий, мафкуравий ва маданий таъсир воситаларидан фойдаланган ноҳарбий усуллариининг ролини оширганлигини исботлади. Натижада, ноҳарбий таъсир механизмлари ва уларнинг улкан салоҳияти долзарблигини тушуниш, қаттиқ кучнинг юмшоқ кучдан устунлиги тўғрисидаги тасаввурга ега бўлган авлодларнинг хатоларини қайта кўриб чиқишга ва тегишли сабоқ чиқарганлар учун муваффақият калити бўлди.

“Юмшоқ куч” сиёсатини самарали олиб боришда учта омил муҳим ҳисобланади:

¹ Nye Jr. Joseph S. «Soft Power. The Means to Success in World Politics». First ed. New York: Public Affairs, 2004. p.2.

– **ташкилий-институтсионал асослар** (“юмшоқ куч” стратегияси ва асосий йўналишларини белгилаб олиш; уни амалга оширувчи институтларни танлаш; уларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш);

– **ахборот-маданий макон** (ғоявий-мафкуравий тарғибот ишларини ташкил этиш; ўзига нисбатан ижобий ахборот маконини яратиш; жамоатчилик фикри мониторинги ва ҳ.к.);

– **кадрлар тизими** (яъни “юмшоқ куч”ни амалга оширишга қодир бўлган мутахассислар – сиёсатшунос, халқаро муносабатлар экспертлари, имиджелог, политтехнолог ва бошқалар гуруҳига ега бўлиш).



Бугунги кунга келиб халқаро муносабатларнинг субъекти ҳисобланган деярли барча давлатлар “юмшоқ куч” сиёсатидан фойдаланишга интилиб келади. Аммо, уни ҳамма ҳам бир хилда ва самарали қўллай олмайди. Масалан, Портланд-ПР халқаро ташкилоти томонидан турли мамлакатларнинг “юмшоқ куч” факторидан фойдаланиши доимий равишда тадқиқ этиб борилиб, уларнинг рейтинги еълон қилинади. *Тҳе софт power индекс*¹ рейтингида фақатгина 30 та давлат қамраб олинган бўлиб, улар ўз ташқи сиёсатида “юмшоқ куч”дан у ёки бу шаклда самарали фойдаланиб келади.

Ўз навбатида мазкур индексларда “юмшоқ куч” дипломатиясининг асосий воситаларига сиёсий пиар, инфо оқим, глобал маркетинг, давлат тилининг дунёда оммавийлиги, глобал иерархияда давлат позитсияси, маданий алмашинув, спорт, туризм, халқ дипломатияси, таълим тизими,

¹ The soft power index. <https://softpower30.com/>

ахборот урушларини олиб бориш қобилияти, маданиятлараро мулоқот, миллий диаспоралар, миграция сиёсати кабилар қамраб олинган.

Ўзбекистон ташқи сиёсатида “юмшоқ куч” омили

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда фаол ташқи сиёсат юргизиш, минтақавий ва глобал интеграция жараёнларида иштирок этиш тенденцияси кучайиб бормоқда. “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”нинг 5.2. Чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий ташқи сиёсат соҳасидаги устувор йўналишлар бандида: *Ўзбекистон Республикасининг халқаро нуфузини мустаҳкамлаш, мамлакатда олиб борилаётган ислохотлар тўғрисида жаҳон ҳамжамиятига холис ахборот етказиш* каби жиҳатлар мустаҳкамлаб қўйилиши мазкур соҳани нақадар долзарб еканлигидан далолат беради.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 18 январдаги “*Ўзбекистон Республикасининг хориждаги дипломатик ваколатхоналари фаолиятини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида*”ги қарори, 2019 йил 15 ноябрдаги “*Миллатлараро муносабатлар соҳасида Ўзбекистон Республикаси давлат сиёсати концепцияси*” ҳамда бугунги кунда кенг муҳокама қилинаётган “*Ўзбекистоннинг халқаро майдондаги ижобий имижини мустаҳкамлаш концепцияси*” лойиҳаси каби норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар бу борада алоҳида аҳамият касб этади.

Лекин, бу масаланинг бир томони. *Ўзбекистон халқаро муносабатларда “юмшоқ куч” омилини қўллай олмоқдами ёки қўллаши учун нималарга еътибор бериши керак?* деган саволларга жавоб бериш бугунги кунда долзарблигича қолмоқда. Мазкур ҳолатда бир нечта жиҳатларни таҳлил этиш лозим деб ҳисоблайман:

1. “Юмшоқ куч” сиёсатини қўлламоқчи бўлган актор энг аввало унинг географик чегараларини (глобал ёки регионал) белгилаб олиши лозим. Ўзбекистоннинг ендигина ривожланиш йўлига кирган мамлакат сифатида унинг “юмшоқ куч” макони албатта бу – **Марказий Осиё** минтақаси бўлиши муқаррар. Ўзбекистон Марказий Осиё минтақасида ҳамкорлик ва интеграторлик вазифаларини ўз елкасига олиши даркор. Бунга, энг аввало, Ўзбекистоннинг Марказий Осиёнинг географик марказида жойлашганлиги ҳамда барча бешта давлат билан чегараларга егалиги каби омиллар асос бўлиб хизмат қилади. Ендиликда Ўзбекистон сиёсий раҳбарияти олдида барча турдаги чегара муаммоларини ҳал этиш (делимитация ва демаркация) масалалари ҳам турибди. Келажакда еса, бевосита Ўзбекистон ташаббуси билан бошланган Марказий Осиё давлат раҳбарларининг маслаҳат учрашувлари бу борада самарали восита бўлиши мумкин. Мазкур “маслаҳат учрашувлари”ни яқин келажакда том маънодаги интеграциявий уюшмага айлантириш нафақат Ўзбекистоннинг, балки бутун минтақанинг геосиёсий манфаатларига тўла мос келади.

2. Ўзбекистоннинг сўнгги йилларда амалга ошираётган минтақавий ташқи сиёсатида Афғонистон фактори муҳим ўрин эгаллаётгани бор гап.

2018 йил март ойида Тошкент шаҳрида Афғонистон муаммоларига бағишланган “Тинчлик жараёни хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик ва минтақавий шериклик” мавзусидаги халқаро конференция ташкил этилиши, 2019 йилнинг 7-10 август кунлари Тошкентда “Толибон” ҳаракати раҳбарияти билан муваффақиятли ўтган музокаралар фикримиз далилидир. Мазкур сиёсий жараёнлар Афғонистон масаласига таалуқли Россия бошчилигидаги “Москва форматидаги” маслаҳатлашув ва Хитой ташаббуси билат тузилган “ШХТ+Афғонистон” мулоқот гуруҳига муқобил шаклдаги ўзбек дипломатиясининг ютуғи сифатида баҳолашимиз мумкин. Ўзбекистоннинг Афғонистонни ижтимоий-иқтисодий тиклаш жараёнидаги фаол иштироки, таълим ва маданият соҳаларидаги ҳамкорлик¹ унинг имижига ҳам ижобий таъсир ўтказмоқда. Ендиликда еса Ўзбекистон Афғонистонда тинчлик ва барқарорлик ўрнатиш, уни Марказий Осиё интегратсиявий орбитасига тортишда бош ролни ўзига олиши лозим.

3. Маълумки, “юмшоқ куч” сиёсатида миллат ва тил фактори катта аҳамиятга ега. Биз ўзбек тили, унинг бой лексикологияси ва корпуси ҳақида кўп гапирамиз. Ҳозирда еса мазкур омилдан фойдаланиш даври келди. Статистик маълумотларга кўра ўзбеклар Афғонистонда 3 миллионга яқин, Тожикистонда 1,3 миллион, Қирғизистонда 918 мингдан зиёд, Қозоғистонда 576 минг, Туркменистонда 250 мингдан ортиқ нафарни ташкил этади. Ўзбек тили Ўзбекистон ва Афғонистонда расмий мақомга ега бўлса, минтақанинг бошқа давлатларида маҳаллий аҳамиятга ега.

Айрим субъектив сабабларга кўра биз мазкур миллатдошларимиз билан алоқаларни узиб қўйдик. Бугун еса, улар билан маданий алоқаларни мустаҳкамлаш, ўзбек тилини ўрганиш ва кенгроқ тарғиб қилиш борасидаги ишларни кучайтириш зарур. Бу борада етакчи давлатлар тажрибасидан (масалан, Германиянинг Гёте институти, Франсиянинг “Альянс Франсез”, Россиянинг “Русский мир” каби проектлари) унумли фойдаланиш лозим.

4. Ўзбекистон Марказий Осиё минтақасининг “маданий-туристик ҳаб”ига ҳамда “таълим ҳаб”ига айланиш имкониятига ега. Ўзбекистон томонидан бугунги кунгача ЮНЕСКОнинг Умумжаҳон мероси рўйхатига 5 та моддий-маданий мерос объекти ва 8 та номоддий маданий мерос номзодномаси киритилган бўлиб, 2030 йилгача 10 та маданий мерос объекти ва 5 дан ортиқ номоддий мерос номзодномаси киритилиши режалаштирилган. Самарқанд, Бухоро, Хива, Қўқон, Шахрисабз, Термиз каби тарихий шаҳарлар нафақат Ўзбекистоннинг, балки бутун Марказий Осиё халқларининг маданий меъроси сифатида талқин қилиш мақсадга мувофиқ. Бу борада айниқса зиёрат туризмини оммалаштириш, минтақа давлат фуқароларига имтиёзлар тақдим этиш лозим.

Шунингдек, Ўзбекистонни минтақа мамлакатлари ёшлари учун таълим олиш жозибадорлигини ошириш жуда муҳимдир. Янги олий таълим муассасаларини ташкил этиш, дунёнинг йетакчи университетлари

¹ 2017 йилда Сурхондарё вилоятининг Термиз туманида афғон ёшлари таълим олишига мўлжалланган ўрта-махсус ўқув муассасаси фаолият бошлаган.

филиалларини очиш ва Марказий Осиё ёшлари учун турли таълим грантларини жорий қилиш (Европанинг “Ерасмус” дастури аналогига лойиҳаларни ишлаб чиқиш) мақсадга мувофиқ.

5. Маълумки, “юмшоқ куч” воситаларидан энг самаралиси бу нодавлат нотижорат секторни (ННТ – НГО) қўллаб-қувватлашдир. “Юмшоқ куч” усталари бўлган етакчи давлатлар халқаро даражадаги ННТлар тармоғини тузиш, ёки маҳаллий ННТлар ижтимоий лойиҳаларига грантлар ажратиш орқали ижобий имидж яратиш маҳоратига егалар. Ўзбекистон ҳам Марказий Осиё минтақасида фаолият олиб боровчи ННТлар тармоғини шакллантириши лозим. Бу борада Ўзбекистон Парламенти – Олий Мажлис ҳузуридаги ННТларни қўллаб-қувватлаш Жамоат фонди имкониятларини ошириш билан бирга, миллий ННТларнинг *фандрейзинг* стратегияларини кучайтириш талаб етилади.

Шунингдек, кучли ғоявий ва инфратузилмавий асосга ега ОАВларини шакллантириш лозим. Ўзбекистон Марказий Осиё минтақасида ягона ахборот маконини яратиш бўйича ишларни олиб бориши мақсадга мувофиқ бўларди. Бунда нафақат анъанавий, балки замонавий оммавий ахборот ва коммуникация тармоқларини ривожлантириш талаб етилади.

6. “Юмшоқ куч” омилидан фойдаланиш, умуман самарали ва фаол ташқи сиёсат олиб бориш, энг аввало, кадрлар масаласига ҳам боғлиқдир. Бугунги кунда, мазкур тизимда замонавий билим ва кўникмаларга ега, фаол ва ҳаракатчан ёш кадрлар йўқлигига гувоҳ бўлишимиз мумкин. Шунингдек, энг асосийси, Ўзбекистон ташқи сиёсати фалсафасини тубдан кўриб чиқиш лозим. Унга замонавий сиёсий менежмент ва инноватсион ғояларни татбиқ этиш, янгича фикрлайдиган янги авлод кадрларини жалб қилиш стратегик вазибалар сирасига киради. Бу еса ўз навбатида келажакда Ўзбекистоннинг *soft power*ни *smart power*га трансформацияси учун асос бўлиб хизмат қилади.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, “юмшоқ куч” воситалари ва сиёсий имидж бу, энг аввало, мамлакат иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий қобилятининг бир қисмидир. Балким жуда муҳим, лекин фақат бир қисми. Салоҳият еса фақат рамзий кўринишларда емас, балки реал воқеъликда акс этиши лозим. Ўзбекистон “юмшоқ куч” асосида ўз минтақавий сиёсатини юритиши асосида, ички сиёсатида ҳам туб демократик ислохотларни амалга ошириши талаб етилади. Шу сабаб, республика ўз ижтимоий-сиёсий тизимида том маънодаги демократик қадриятларни имплементация қилсагина минтақавий йетакчилик мақомига эришиши мумкин.

Назорат саволлари.

1. Глобаллашувнинг халқаро муносабатларга таъсири ҳақида нималарни биласиз?
2. Миграция, глобаллашув ва иқтисодий ҳаётининг имкониятлар қандай ҳолатда?
3. Миграция сиёсатини ишлаб чиқиш бўйича қандай таъсирлар мавжуд?

4. Халқаро муносабатларнинг асосий субъектлари ҳақида тушунч беринг.
5. Жаҳон сиёсатида буюк давлатларнинг ўрни қандай?
6. "Буюк куч" тушунчаси деганда нимани тушунаси?
7. Моддий ресурсларга нималар киради?
8. Номоддий синфга қандай манбалар киради?
9. Афғонистон муаммоси бўйича "6+2" мулоқот гуруҳи қачон ташкил этилди?
10. БМТнинг Оролбўйи минтақаси учун инсон ҳавфсизлиги бўйича кўпшериклик Траст фонди қачон ташкил этилди?
11. Ҳозирги вақтда сиёсатшунослар жаҳон геосиёсий тузилмасини қандай тасаввур этишади?
12. АҚШ нинг Марказий Осиё бўйича янги стратегияси қандай?
13. АҚШ билан ҳамкорлик минтақавий тараққиётнинг муқобил йўлини таъминлашга хизмат қиладими?
14. "Юмшоқ куч" тушунчасининг келиб чиқиши ва назарий жиҳатлари нималардан иборат?
15. Нега инсоният "юмшоқ куч" деб аталувчи сиёсий ҳодисага ҳар доим интилади?

Фойдаланган адабиётлар.

1. Стукало А., Авдеева Т. Глобализация мировой экономики // *Международная жизнь*. 2000. № 5. С. 49—56.
10. Барон Р. Л. Хуман Агрессион. Н. Й.: Пленум Пресс, 1977.
11. МОТ. Международная трудовая миграция: подход, основанный на правах. Международное бюро труда. Женева, 2010. С. 1.
12. Последние данные для большинства стран ЕС и принимающих стран см.: ОЭСР. Обзор тенденций в международной миграции: СОПЕМИ 2011. Статистическое приложение.
13. Всемирный банк. Миграция и денежные переводы. 05 июня 2013.
14. Коэффициент 2,1–2,2 детей на одну женщину означает замещение для прироста населения на нулевом уровне, ниже которого численность населения будет снижаться.
15. Из личных бесед автора с представителями организаций работодателей из Алжира, Кыргызстана, Нигерии, России, Таджикистана и других стран за 2011–2014 гг.
16. Азия и Африка (сиёсий журнал). № 9. 2004, № 5. 2005,
17. Гафарли М.С., Касаев А.Ч. Ривожланишнинг ўзбек модели: тинчлик ва барқарорлик тараққиёт асоси. -Т.: Ўзбекистон, 2001.
18. Мустақиллик: изохди илмий-оммабоп лугат. Тўлдирилган учинчи нашри. -Т.: Шарқ, 2006.
19. Ҳакимов Р. Ўзбекистон ва Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. -Т.: 2001.

2. Бжезинский З. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство. С. 126.
20. Цицерон Марк Туллий. «Речи». В 2-х т. т. II-III. Изд-во академии наук СССР, М., 1962. – С. 30.
21. Макиавелли Никколо. «Государь» Изд-во «Астрель», М., 2002. – С. 85.
22. Ние Жр. Жосепх С. «Софт Повер. Тхе Меанс то Суссес ин Ворлд Политисс». Фирст ед. Нью Ёрк: Публис Аффайрс, 2004. п.2.
3. Баранов Н. Л. Дилеммы глобальной демократизации // Вызовы глобализации в начале XXI века: материалы международной научной конференции (Санкт-Петербург, 14-15 апреля 2006 г.). СПб.: СЗАГС, 2006. Ч. 1. С. 15-24.
4. Хунтингтон С. Р. Тхе Тхирд Wave: Демосратизатион ин тхе лате ТвентиетхСентури. Оклахома : Университй оф Оклахома Пресс, 1991.
5. Халей П. Е. Стратегис оф Доминансе: тхе Мисдирестион оф У. С. Вашингтон ;Балтиморе : Woodrow Wilson Center Press ; Жоҳнс Ҳопкинс Университв Пресс, 2006.П. 77.
6. Гаджиев К. С. Геополитика : учебник. 5-е изд., перераб. и доп., 2014. С. 137.
7. Охмае К. Тхе Енд оф тхе Натион Стате. Тхе Рисе оф Регионал Есономиес. Н. Й. :Фрее Пресс, 1995.
8. Моисеев ИИ. ИИ. Экологический кризис и цивилизационные конфликты //Проблемы глобальной безопасности. 1995. С. 139.
9. Бек У. Политическая динамика в глобальном обществе риска // Мироваяэкономика и международные отношения. 2003. № 5. С. 11.

ХУЛОСА

Халқаро сиёсат ва глобал хавфсизлик фани ҳозирги даврда жадал ривожланаётган, бутун дунёда ёшларни ўзига жалб қилаётган енг замонавий фанлардан биридир. Чунки барча муаммолар охир-оқибатда сиёсат орқали ҳал қилинади. Шунинг учун сиёсий билимларни чуқур эгалламаган киши жамиятдаги ҳодисаларнинг моҳиятини чуқур тушуниши, сиёсий жиҳатдан тўғри баҳолаши, тўғри фикрда туриши қийин. Халқаро сиёсат ва глобал хавфсизликни фан сифатида янада ривожлантириш, таълим сифати ва самарадорлигини ошириш орқали ёшларнинг сиёсий дунёқарашларини замон талаблари, жамият эҳтиёжлари руҳида тарбиялаш мумкин.

Таълим сифатини яхшилашнинг шартлари кўп. Аввало яхши дарсликлар, қўшимча адабиётлар керак. Аммо буларнинг ўзигина кўзланган натижаларга ўз- ўзидан олиб келавермайди. Ҳозирги даврда замонавий ахборот ва педагогик технологиялар асосида мавжуд билимларни қизиқарли, ихчам, содда шаклда берилмаса, ўқувчиларнинг қизиқишлари, китоблар мазмунини чуқур ўзлаштириб олишлари қийин.

Бунда китобнинг ҳажми билан боғлиқ бир қанча қийинчиликлар келиб чиқиши табиий. Тарқатма материал (ёки маъруза матни) ўта назарий қоидалар, тушунчалар, мулоҳазалардан иборат, ҳозирги кун сиёсий ҳаёти билан йетарли боғланмаган бўлиши мумкин. Аммо, назарий қуролга ега бўлиш – жараёнларни тўғри баҳолаш калитидир. Матинда берилган материални ўрганган талаба ундаги назарий фикрларга асосланиб дарс жараёнида ҳозирги халқаро сиёсий ҳаётни таҳлил қилади, муаммолар қўяди ва йечади.

Дарс давомида кўтарилган саволларнинг, мустақил иш учун топшириқларнинг кўпчилиги ҳозирги давр халқаро сиёсий ҳаёти билан бевосита боғлиқдир. Бундан ташқари бошқа фанларда ўқитилган ёки ўқитиладиган материалларни имкони борича такрорламасликка ҳаракат қилдик. Шунинг ҳисобга олиб, ўқув қўлланмани қуруқ назарийликда айбламаслик мумкин деб ўйлаймиз.

Муаллифлар мазкур қўлланмадаги камчиликларни, истакларни кейинги ишларида, албатта, ҳисобга оладилар.

ГЛОССАРИЙ

Аҳолининг портлаши - аҳоли сонининг кўпайиши 1950 йилдан кейинги даврда ер юзидаги аҳоли.

Анд ҳамжамияти (АСН) - 1965 йил 26 майда ташкил этилган Боливия, Колумбия, Перу, Чили (гуруҳдан 1976 йилда чиққан) ва Эквадор. Венесуела 1973 йилдан бери ташкилотнинг аъзоси.

Антиглобализм - бу ўзига хос кўринишга айланган кенг норозилик ҳаракати.

Демографик инкилоб - бу тарихий ўзгаришлар жараёнида аҳолининг кўпайишидаги туб ўзгаришларни белгилаш учун ишлатиладиган атама.

Демографик ўтиш - бу аҳоли кўпайиши турларининг ўзгаришини билдирувчи атама.

Демографик сиёсат - бу аҳолининг такрор ишлаб чиқариш жараёнларини тартибга солишга қаратилган давлат фаолияти.

Депопулятсия - бу аҳолининг мунтазам равишда камайиши. Депопулятсиянинг асосий сабаби туғилишнинг жуда паст даражага тушиши.

Эркин савдо зонаси - иқтисодий интегратсиянинг бир шакли, унга аъзо давлатлар ўртасида божхона тўловлари ва бошқа чекловларни бекор қилишни назарда тутган ҳолда.

Евро ҳудуди - бу Еврони ягона валюта сифатида муомалага киритган Европа Иттифоқига аъзо давлатларнинг умумий ҳудудидир.

Евроосиё Иқтисодий Ҳамжамияти (ЕвроАзЕС) - унга аъзо давлатларнинг (Белорусия, Қозоғистон, Қирғизистон, Россия ва Тожикистон) умумий ташқи божхона чегараларини шакллантириш, ягона ташқи иқтисодий сиёсатни ишлаб чиқиш, тарифлар, нархлар ва умумий фаолиятнинг бошқа таркибий қисмлари билан боғлиқ функциялар берилган халқаро иқтисодий ташкилот. 2003 йилда Евросиё Иқтисодий Ҳамжамияти БМТ Бош ассамблеясида кузатувчи мақомини олди.

Европа интегратсияси - Европа давлатларининг яқинлашиш жараёни Европа халқаро иқтисодий ва сиёсий ташкилотларини - Европа жамоалари ва Европа Иттифоқини яратиш. Европа интегратсиясининг ривожланиши 1950 йил 9 майда Р. Шуманнинг декларатсияси эълон қилингандан ва биринчи яхлит Европа кўмир ва пўлат ҳамжамиятини яратиш лойиҳаси бошлангандан сўнг бошланади.

Европа иқтисодий зонаси - 1992 йил апрелда имзоланган ЕЕА шартномасига мувофиқ, умумий Европа иқтисодий ҳудуди Швейтсариядан ташқари, Европа Иттифоқи мамлакатлари ва Европа эркин савдо уюшмаси (ЕФТА) деган маънони англатади. Шартнома 1994 йилда кучга кирган. Унга кўра, ушбу ҳудудда товарлар, капитал, хизматлар ва ишчи кучларининг эркин ҳаракати Европа Иттифоқининг ички бозори қоидаларига мувофиқ амалга оширилиши мумкин. Ҳозирда Россия ЕИЗга аъзо бўлишга интилмоқда.

Европа Иттифоқи (Европа Иттифоқи) - бу минтақавий характерга ега халқаро ташкилот, 1993 йилда ташкил этилган ва 27 та давлатни ўз ичига

олган учта "устун" асосида фаолият юритадиган Европа интегратсияси бирлашмаси, Европа ҳамжамиятлари - Европа ҳамжамияти ва Атом энергияси бўйича Европа ҳамжамияти, умумий ташқи сиёсат. хавфсизлик сиёсати, жиноий қонунчилик соҳасида политсия ва судлар ўртасидаги ҳамкорлик. Европа Иттифоқи бирлашган бошқарув органларига (муассасаларига), ягона фуқароликка ва аъзо давлатларнинг ягона таркибига ега.

Европа Иттифоқи институтлари - бирлашган ва айна пайтда унинг вазифалари ва функцияларини амалга оширишда иштирок этадиган, унинг номидан ва унинг номидан иш юритадиган, тегишли ваколат ва тузилишга ега бўлган Европа Иттифоқи аппаратининг нисбатан алоҳида бўлинмалари, таъсис шартномалари ва Иттифоқ қонунчилигида белгиланган ваколатлар доирасига ега, уларнинг фаолиятининг ўзига хос шакллари ва усулларини қўллайди. Ҳозирги кунда бешта институт мавжуд: Европа парламенти, Кенгаш, Комиссия, Суд ва Ҳисоб палатаси. Европа Конституциясига мувофиқ, институтлар тизими қуйидагилардан иборат бўлади: Европа Парламенти, Европа Кенгаши, Вазирлар Кенгаши (Кенгаш), Европа Комиссияси, Европа Иттифоқининг Адлия суди.

Европа Кенгаши - сиёсий раҳбариятнинг олий органи. Европа жамоалари ва Европа Иттифоқи. Унинг таркибига Европа Иттифоқига аъзо давлатларнинг енг юқори мансабдор шахслари, яъни давлатлар ёки ҳукумат раҳбарлари ҳамда Европа Комиссияси раиси киради. Европа кенгашининг қарорлари қонуний эмас, сиёсийдир.

Европа кўмир ва пўлат ҳамжамияти (ЕССС) - биринчи Европа интегратсия бирлашмаси бўлиб, ундан Европа ҳуқуқининг шаклланиши бошланади. Европа кўмир ва пўлат ҳамжамиятини ташкил этиш тўғрисидаги шартнома 1952 йилда еллик йил давомида кучга кирди, ташкилот 2002 йилда ўз фаолиятини тўхтатди ва унинг барча ваколатлари Европа ҳамжамиятига ўтказилди.

Европа Парламенти - Европа Иттифоқи институтларидан бири, "Европа Иттифоқи фуқароларининг ваколатхонаси". Тўғридан-тўғри халқ овози билан сайланади. Парламентнинг функциялари чекланган. Лиссабон шартномаси парламентга қонунчилик ташаббуси функцияларини тақдим этиш ниятида.

Ғарбий Европа Иттифоқи (WEУ) - ўзгартирилган Брюсселга мувофиқ яратилган халқаро ташкилот Ғарбий иттифоққа асосланган шартнома. WEУнинг вазифаси Европага ҳужум содир бўлганда ўзаро ёрдам бериш еди. Аслида, бу НАТОнинг қўшимчаси еди. WEУ мудофаа сиёсатининг Европа устунига оид мунозараларда қайта тикланишни бошдан кечирди. Расмий равишда, WEУнинг мавжудлиги 1998 йилда Брюссел шартномасининг амал қилиш муддати тугаганидан сўнг тугади, гарчи WEУ расман тарқатилмаган бўлса ва унинг алоҳида тузилмалари мавжуд бўлиб қолмоқда. WEУ асосида у бўлди хавфсизлик ва мудофаа соҳасида умумий сиёсатни шакллантириш. 2011 йилда ташкилот ўз фаолиятини тугатади.

Гендер ривожланиш индекси - еркаклар ва аёллар ўртасидаги ҳаётнинг ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичларининг фарқларини қайд этувчи кўрсаткичлар.

Генотсид - бу иркни, етник ёки қабила гуруҳи қасддан ва мунтазам равишда йўқ қилиш.

Глобал бошқарув - бу жараён бўлиб, натижада турли халқаро акторлар жаҳон аренасида жаҳон ҳамжамияти учун умумий хулқ-атвор қоидаларини ишлаб чиқишга интилишади.

Глобал хавфсизлик - биргаликда ишлашни таъминлаш бўйича чоратadbирлар мажмуи барча ҳаётни қўллаб-қувватловчи барқарорлик ва барқарорлик замонавий тцивизация тизимлари: сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, табиий, бақувват ва бошқалар. Бунга қуйидагилар киради: курулсизланиш ва курулларни назорат қилиш; атроф-муҳитни муҳофаза қилиш иқтисодий ва ижтимоий тараққиётга қўмаклашадиган атроф-муҳит ривожланаётган давлатлар; самарали демографик сиёсат; кураш халқаро терроризм ва гиёҳванд моддалар савдоси; етнополитик низоларнинг олдини олиш ва бартараф этиш; замонавий дунёда маданий хилма-хилликни сақлаш; таъминлаш инсон ҳуқуқларига риоя қилиш; космик тадқиқотлар ва оқилон Жаҳон океанининг ресурсларидан фойдаланиш ва бошқалар.

Глобалистика - илмий тадқиқотларнинг фанлараро йўналиши глобаллашув жараёнларининг моҳияти, тенденциялари ва сабабларини, у яратадиган глобал муаммоларни аниқлашга, ушбу жараёнларнинг инсон ва биосфера учун ижобий оқибатларини ва салбий оқибатларини бартараф этиш йўллари излашга қаратилган тадқиқотлар.

Глобализм - бу дунё ҳукмронлигининг неолиберал мафкураси бозор, глобаллашув жараёнининг муқаррарлигини, у сабаб бўлган ўзгаришларнинг ижобий хусусиятини асослашга, шунингдек Ғарб раҳбарлиги остида ва АҚШнинг етакчи роли билан янги дунё тартибини шакллантиришда кенг ижтимоий ва сиёсий кучларнинг фаол иштирокини таъминлашга интилмоқда.

Глобаллашув - XX - XXI асрларда ўсишнинг объектив-субъектив жараёни миллий чегаралар шаффофлиги, глобал ижтимоий муносабатларнинг кучайиши, давлатлар ва бошқа жаҳон сиёсатининг субъектларининг ўзаро боғлиқлигини мустаҳкамлаш, оммавий ахборот воситаларини шакллантириш, етно, технологик, молиявий, мафкуравий ва жиной маконлар, дунё жамияти ва глобал бутунликни англаш.

Гуманитар аралашув - бу халқаро кучнинг мажбурий ҳаракати генотсид ва гуманитар фалокатни бостириш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига ҳурматни таъминлаш мақсадида ўз суверенитетини суиистеъмол қиладиган бир ёки бир нечта давлатларнинг ички ишларига аралашуш учун жамоалар. "Гуманитар аралашув" тушунчаси инсон ҳуқуқларининг давлат суверенитети ва ҳудудий яхлитлиги устидан устунлигига асосланади.

Гуманитар аралашув - халқаро аралашув ва генотсидни олдини олиш мақсадида ички можарога тинч аҳолини ҳимоя қилиш.

Иммигрантсия - меҳнатга лаёқатли аҳолининг маълум бир мамлакатга чегараларидан ташқаридан кириб келиши.

Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Европа конвенцияси - 1950 йил 4 ноябрда кучга кирган халқаро ҳуқуқий шартномадир. Европа Кенгаши конвенцияни амалга ошириш учун жавобгардир. Россия конвенцияга 1994 йилда қўшилган.

Инсон тараққиёти индекслари - тузатувчи кўрсаткичлар умр кўриш давомийлиги, саводхонлик даражаси, таълимнинг ўртача давомийлиги, даромад даражаси ва бошқалар.

Жаҳон банки (ЖБ) – халқаро кредит ташкилотидир, бой мамлакатларнинг молиявий ёрдами орқали ривожланмаган мамлакатларда турмуш даражасини яхшилашга қаратилган. Жаҳон банки таркибига 1945 йилда ташкил этилган Халқаро тикланиш ва тараққиёт банки (ХТТБ) ҳамда филиаллар: Халқаро тараққиёт ассотсиатсияси, Халқаро молия корпорацияси ва кўп томонлама инвестицияларни кафолатлаш агентлиги киради.

Жаҳон иқтисодиёти - бу савдо бозорларининг географик чегараларини характерли хиралашган, бир-бири билан доимий равишда ўзаро алоқада бўлган, интеллектуал истеъмол соҳасида янги бозорларни очадиган замонавий иқтисодиёт бўлиб, бунда миллий иқтисодиётлар молиявий бозорлар, халқаро савдо, трансмиллий ўз ичига олган глобаллашув ядроси фаолиятига боғлиқдир. Ишлаб чиқариш, маълум даражада фан, техника ва унга алоқадор меҳнат турлари.

Жаҳон Савдо Ташкилоти (ЖСТ) - 140 дан ортиқ давлатларни ўз ичига олган ҳукуматлараро ташкилот бўлиб, халқаро савдони либераллаштириш ва глобаллаштиришга қаратилган. У 1995 йилда ГАТТ Уругвай раунди (1986-1994) натижасида яратилган. Савдо низолари бўйича юрисдиктсияга ега.

Жануби-Шарқий Осиё давлатлари ассотсиатсияси (АСЕАН) Жануби-шарқий Осиё халқлари уюшмаси) - сиёсий, иқтисодий осмон ва маданий минтақавий ҳукуматлараро ташкилот Жануби-Шарқий Осиёда жойлашган мамлакатлар. АСЕАН таълим олган ванг 1967 йил 9 августда Бангкокда "Декларатсия" ни имзолаш билан бирга АСЕАН ", Бангкок декларатсияси "номи билан машхур". Шартнома-АСЕАНни янги рўйхатдан ўтказиш 1976 йилда имзоланган ҳолда амалга оширилди Жануби-шарқда Бали оролининг дўстлик ва ҳамкорлик шартномаси Осиё ва АСЕАН консенсус декларатсияси.

Жанубий Осиё минтақавий ҳамкорлик ассотсиатсияси (СА-АРС) (Инглиз Жанубий Осиё минтақавий ҳамкорлик ассотсиатсияси -СААРС) - Жанубий Осиё мамлакатлари савдо-иқтисодий бирлашмаси. Ижтимоий - иқтисодий соҳадаги ҳамкорликни таъминлаш учун 1985 йилда ташкил этилган.

Киото протоколи - 1997 йилда Киото (Япония) да имзоланган битимдир. Имзолаганлар глобал иссиқ ва иқлим ўзгаришини олдини олиш учун иссиқхона таъсирини келтириб чиқарадиган газлар чиқиндиларини камайтиришга ваъда беришди.

Кучлар мувозанати - бу реализм нуқтаи назаридан тавсифлайдиган тушунча давлатлар ўзларининг миллий хавфсизлик муаммоларини қандай ҳал қилишлари. Баланслаш тизими қарама-қарши томонидан яратилган баъзи давлатларнинг миллий манфаатлари миллий бошқаларнинг манфаатлари. Давлатлар ўртасидаги тинчлик деб тушунилади улар орасидаги кучларни тақсимлашдаги мувозанат.

Миллий хавфсизлик - бу жамиятнинг барқарор ривожланишини кафолатлайдиган ички ва ташқи шарт-шароитлар тўплами, чегараларни ташқи ва ички таҳдидлардан ҳимоя қилиш. Мустақил давлатни ташқи ва ички сиёсат Миллий хавфсизлик ўтказиш учун шартсиз имкониятни қўлга киритиш, унинг ишларига ташқи аралашувнинг этишмаслиги. Миллий хавфсизлик икки ўлчовда амалга оширилади: а) давлат хавфсизлиги (нормал ҳолатни таъминлаш билан боғлиқ бир қатор муаммоларни ўз ичига олади давлат механизмининг ишлаши); б) хавфсизлик фуқаролик жамияти (фуқароларнинг ижтимоий таъминоти, ҳимояси уларнинг ҳаёти, соғлиғи, мол-мулки, асосий ҳуқуқлари ва эркинликлари ва бошқалар.) Миллий хавфсизликнинг асосий таркибий қисмлари: сиёсий, иқтисодий, ҳарбий, экологик, ахборот хавфсизлиги, миллатнинг маданий ривожланишининг хавфсизлиги.

Минтақавий хавфсизлик - бу жаҳон ҳамжамятининг маълум бир минтақасидаги халқаро муносабатларнинг ҳолати ҳарбий таҳдидлар, иқтисодий хавф-хатарлар ва бошқалар, шунингдек, ташқаридан қилинган тажовузлар ва аралашувлар, зарар йетказадиган ва тажовуз қиладиган минтақа давлатларининг суверенитети ва мустақиллиги. Минтақавий хавфсизликни таъминлаш жараёни ҳам махсус ташкил этилган ташкилотлар, хусусан, ЕХХТ ва ассотсиатсиялар томонидан таъминланиши мумкин янада универсал характердаги ҳолатлар, масалан, ОАС, ОАУ. Буюк давлатларнинг минтақавий таъминотга қўшилиш даражаси хавфсизлик айниқса Европа китъасида ва АПРда юқори. Минтақавий хавфсизликни сақлаш ва мустаҳкамлаш учун минтақалараро давлатлараро битимлар белгиланади минтақавий хавфсизлик тузилмаларини мослаштириш зарурати ўзгарувчан ҳақиқатларга, уларни мустаҳкамлаш истаги. Европада қаерда XX асрнинг иккинчи ярмида. барча турдаги қуроолларнинг катта арсеналлари тўпланди, ўрта ва қисқа масофага мўлжалланган ядровий ракеталар ва одатдаги қуроолларни сезиларли даражада қисқартириш тўғрисида келишувларга еришилди. Қуроолланиш пойгаси унчалик катта бўлмаган бошқа минтақаларда миқёси, уни олдини олиш учун профилактика чоралари қўрилмоқда, масалан, Лотин Америкасида ядро қуролининг тарқалишини тақиқловчи Тлателолсо шартномаси (1967).

Муқобил глобаллашув, алтернатив глобализм - бу таълимот, модернизатсия конструктив векторларининг намоён бўлиш имконияти глобаллашувнинг объектив жараёни доирасида модернизатсия, ташқарида эмас.

Ўзаро боғлиқлик - бу жаҳон сиёсати иштирокчиларининг доимий таъсири Йер шарининг айрим қисмлари ва таъсири ёки турли хил воқеалар, бир-бирлари ва умуман олганда дунё аҳволига таъсири.

Оятуллоҳ (арабча "Оят Аллоҳ" - Худонинг аломати) - мусулмонлар орасида Шиа - мустақил равишда мустақил бўлиш ҳуқуқига ега бўлган илоҳиётшуноснинг енг юқори унвони Ислом ҳуқуқи масалалари бўйича қарорлар қабул қилиш.

Қурол пойгаси - бу хавфсизлик ва бир-биридан ҳимояланиш учун икки ёки ундан ортиқ давлат томонидан қўлланиладиган қурол ишлаб чиқариш.

Ташқи сиёсат - бу суверен давлат ҳукумати томонидан унинг чегараларидан ташқаридаги дунё билан муносабатларда амалга ошириладиган устуворликлар, тамойиллар ва ҳаракатлар тизими.

Ветнам синдроми - АҚШнинг Ветнам урушидаги мағлубият натижасида вужудга келган ҳарбий тўқнашувларда иштирок этишидан қўркуви.

Халқаро хавфсизлик - халқаро ҳамжамият субъектларининг ривожланиш барқарорлиги, суверенитети ва мустақиллигини таъминлайдиган халқаро ҳолат муносабатлари. Халқаро хавфсизликни таъминлашнинг асосий усуллари қуйидагилардир: ўзаро хавфсизликни таъминлаш бўйича икки томонлама шартномалар манфаатдор мамлакатлар ўртасида; давлатни бирлаштириш кўп томонлама касаба уюшмаларига хайрия маблағлари; халқаро хавфсизликни таъминлаш бўйича универсал халқаро ташкилотлар, минтақавий тузилмалар ва муассасалар; демилитаризатсия, халқаро сиёсий тартибни демократлаштириш ва инсонпарварлаштириш, халқаро муносабатларда қонун устуворлигини ўрнатиш.

Хавфсизлик дилеммаси – қуролланиш пойгасининг тўсиқ доирасидир, қачонки бир томоннинг ҳарбий тайёргарлиги бошқа томон томонидан тажовузкор деб қабул қилинса, уни бўшлиқни ёпиш учун жавоб чораларини кўришга ундайди, бу еса ўз навбатида биринчи томоннинг ўхшаш реактсиясини келтириб чиқаради. Халқаро муносабатлар "нол йиғиндиси" ўйинига ўхшаб кетмоқда, унда бир томоннинг ютуғи бошқасига тўғридан-тўғри пропорционал йўқотиш демакдир.

Замонамизнинг глобал муаммолари - шундан иборатки бутун инсониятнинг, барча давлатлар ва халқларнинг, сайёрамизнинг ҳар бир аҳолисининг ҳаётий манфаатларига таъсир қилиши; замонавий тцивилизация ривожланишининг объектив омили сифатида ҳаракат қилиш; ниҳоятда кескин характерга ега бўлиб, уларни ҳал этишнинг конструктив усуллари топилмаса, нафақат инсониятнинг ижобий ривожланишига, балки бутун тцивилизация мавжудлигига таҳдид солади; уларни ҳал қилиш учун барча давлатлар ва халқларнинг, бутун дунё ҳамжамиятининг саъй-ҳаракатларини талаб қилиш.

ТАВСИЯ ЕТИЛАДИГАН АДАБИЁТЛАР

I. Ўзбекистон Республикаси қонунлари

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т. “Ўзбекистон” НМИУ. 2019.
2. Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсий фаолиятининг асосий принциплари тўғрисида қонуни. [хтttp://lex.uz/doss/39149](http://lex.uz/doss/39149)
3. Ўзбекистон Республикасининг миллий хавфсизлик концепцияси.
4. Ўзбекистон Республикасининг Мудофаа тўғрисида қонуни
5. Ўзбекистон Республикасининг мудофаа доктринаси тўғрисида қонуни.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харакатлар стратегияси тўғрисидаги фармони. 2017 йил 8 феврал
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 8 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикасида маъмурий ислохотлар концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5185-сонли фармони
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2020 йил 24 январь.
9. "Ўзбекистоннинг халқаро майдондаги ижобий имижини мустаҳкамлаш концепцияси тўғрисида" Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори. [хтttp://регулaтион.гов.уз/оз/документ/10375](http://регулaтион.гов.уз/оз/документ/10375)
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг БМТ бош ассамблеясининг 72 саммитидаги нутқи.
11. Всеобщая Декларация прав человека. – УРЛ: [хтttp://www.ун.орг/ру/документ/удхр/](http://www.ун.орг/ру/документ/удхр/)

Асосий адабиётлар

8. Ачкасов, В. А. Мировая политика и международные отношения : учебник для академического бакалавриата / В. А. Ачкасов, С. А. Ланцов. — 2-е изд., пер. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2019. — 484 с. — (Серия : Бакалавр. Академический курс). ИСБН 978-5-534-10418-9
9. Карпович О.Г. Глобальные проблемы и международные отношения. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 503 с. (ЭБС ИПРбоокс)
10. Мегатренды. Основные траектории эволюции мирового порядка в XXI веке / Под Т.А. Шаклеиной, А.А. Байкова. – М.: Аспект Пресс, 2013. – 448 с. (ЭБС ИПРбоокс)
11. Основы международной безопасности : Учеб.-метод. пособие / Л. В. Рожкова, О. В. Сальникова. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2015. – 104 с.

12. Ўзбекистон Республикасининг Мудофаа доктринаси тўғрисида” 2018 йил 9 январдаги ЎРҚ-458-сон қонуни.

13. Фененко А.В. Современная международная безопасность. Ядерный фактор. – М.: Аспект Пресс, 2013. – 573 с. (ЭБС ИПРбоокс)

14. Цветков, А. А. Применение общепризнанных принципов и норм международного права, направленных на борьбу с транснациональной преступностью : моногр. / А. А. Цветков. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 192 с.

Қўшимча адабиётлар:

12. Год планеты : ежегодник / РАН, ин-т мировой экономики и международных отношений ; гл. ред. В. Г. Барановский. – М. : ИдеяПресс, 2012. – Вып. : Экономика, политика, безопасность. – 480 с.

13. Дралин, А. И. Мировая экономика и международные экономические отношения : учеб. пособие : в 2 ч. / А. И. Дралин, С. Г. Михнева // Международные экономические отношения. – Пенза : Изд-во Пенз. гос. ун-та, 2012. – Ч. III. – 240 с.

14. Двенадцатый Конгресс Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и уголовному правосудию (Салвадор, Бразилия, 12–19 апреля 2010 г.) : сб. док. / сост.: А. Г. Волеводз, С. М. Тарасенко, В. А. Ализаде. – М. : Юрлитинформ, 2011. – Т. 1. – 480 с.

15. Кулагин, В. М. Современная международная безопасность : Учеб. пособие / В. М. Кулагин. – М. : КНОРУС, 2012. – 432 с.

16. Картунов, С. В. Концептуальные основы национальной и международной безопасности : учеб.-метод. пособие / С. В. Картунов. – М. : Государственный университет – ВШЭ, 2007. – 307 с. (УРЛ: [хтгп://www.twirpx.com/филе/676361/](http://www.twirpx.com/филе/676361/))

17. Ланцов, С. Политическая конфликтология : Учеб. пособие / С. Ланцов. – СПб. : Питер, 2008. – 319 с.

18. Мирзиёев Ш. Қонун ва адолат устуворлигини таъминлаш – барча эзгу мақсадларимизга эришишнинг энг муҳим шарт. – “Халқ сўзи”, 2017 йил 14 июнь, № 117 (6811).

19. Мировая политика и международные отношения : Учеб. пособие для бакалавров / под ред. Ю. Косова. – СПб. : Питер, 2012. – 384 с.

20. Негосударственные участники мировой политики / Под ред. М.М. Лебедевой, М.В. Харкевича. – М.: Аспект Пресс, 2013. – 208 с. (ЭБС ИПРбоокс)

21. Савицкий, А. Г. Национальная безопасность. Россия в мире : учеб. для студентов вузов / А. Г. Савицкий. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 463 с.

22. Сенчагов, В. К. Экономическая безопасность России: Общий курс / В. К. Сенчагов. – М. : Дело, 2009. – 835 с.
23. Троицкий, М. А. Международная и национальная безопасность : современные концепции и практика / М. А. Троицкий. – М. : МГИМО – Университет, 2008. – 50 с.
24. Фененко, А. В. Современная международная безопасность. Ядерный фактор / А. В. Фененко. – М. : НОФМО ; Аспект Пресс, 2013. – 573 с.
25. Цветков, А. А. Применение общепризнанных принципов и норм международного права, направленных на борьбу с транснациональной преступностью : моногр. / А. А. Цветков. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 192 с.
26. Штоль, В. В. Роль и место НАТО в системе европейской и международной безопасности в условиях глобализации / В. В. Штоль. – М., 2005. – 352 с.
27. Экономическая безопасность и инвестиции (теория и практика) / Ф. В. Акулинин, Л. П. Гончаренко, С. А. Филин и др. ; под ред. акад. Е. А. Олейникова. – М. : М-МЕГА, 2006. – С. 288.
28. Экономическая и национальная безопасность : учеб. / под ред. Е. А. Олейникова. – М. : Экзамен, 2008. – 768 с.
29. Ядерное распространение: новые технологии, вооружения и договоры / под ред. А. Г. Арбатова, В. З. Дворкина. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2009. – 272 с.
30. Яновский, Р. Г. Глобальные изменения и социальная безопасность / Р. Г. Яновский. – М. : Академия, 2009. – 357 с.
31. Ярочкин, В. И. Информационная безопасность : учеб. для вузов / В. И. Ярочкин. – М. : Академический проспект ; Фонд «Мир», 2003. – 640 с.

Интернет сайтлари

1. www.президент.уз – Ўзбекистон Республикаси Президенти расмий веб-сайти
2. www.парламент.гов.уз – Ўзбекистон республикаси Олий Мажлиси расмий веб-сайти
3. www.мфа.уз – Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги расмий веб-сайти
4. www.британниса..com - Британника
5. www.епснет.орг - Европейская сеть политической науки
6. www.апсанет.орг - Американская Ассоциация Политической Науки

7. www.essex.ac.uk/espr - Европейский Консорциум политических исследований
8. <http://www.ипса-аисп.орг> - Международная Ассоциация Политической Науки
9. www.гуманит.еду.ру - Портал "Социально-гуманитарное и политологическое образование"

МУНДАРИЖА

	КИРИШ	3-5
1-БЎЛИМ	ЖАҲОН СИЁСАТИ ВА ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАРНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ	6-35
1-Мавзу.	Халқаро сиёсат ва глобал хавфсизлик фани предмети ва вазифалари	6-16
2-Мавзу.	Жаҳон сиёсати ва халқаро муносабатларнинг шаклланиш масалалари	17-25
3-Мавзу.	Халқаро муносабатларда миллий ва минтақавий хавфсизлик масалалари	26-35
2-БЎЛИМ	ЖАҲОН СИЁСАТИ ВА ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАР ИШТИРОКЧИЛАРИ	36-210
4-Мавзу.	Жаҳон сиёсати ва халқаро муносабатлар иштирокчиларининг хилма-хиллиги	36-45
5-Мавзу.	Глобаллашув жараёнларининг жаҳон сиёсати ва халқаро муносабатларга таъсири	46-61
6-Мавзу.	Глобаллашувнинг миллий хавфсизлик соҳаларига таъсири	62-91
7-Мавзу.	Геосиёсий хавфсизликни таъминлаш масалалари	92-147
8-Мавзу.	Марказий Осиёнинг халқаро иқтисодий муносабатлар тизимидаги ўрни.	148-189
9-Мавзу.	Халқаро зиддиятлар ва тинчликни сақлаш	189-210
3-БЎЛИМ	ЖАҲОН СИЁСАТИ ВА ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАРНИНГ АСОСИЙ МУАММОЛАРИ	211-512
10-Мавзу.	Ҳозирги даврдаги халқаро муносабатлар контекстида миллий хавфсизлик	211-267
11-Мавзу.	Халқаро хавфсизликка таҳдидлар ва унга қарши кураш механизмлари	267-343
12-Мавзу.	Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг ҳуқуқий асослари ва тинчликсевар сиёсати моҳияти	343-404
13-Мавзу.	Ўзбекистон Республикаси халқаро муносабатларнинг мустақил субъекти сифатида	404-459
14-Мавзу.	Халқаро муносабатларнинг бугунги ҳолати	459-512
	ХУЛОСА	513
	ГЛОССАРИЙ	514-519
	ТАВСИЯ ЕТИЛАДИГАН АДАБИЁТЛАР	520-522

	ОГЛАВЛЕНИЯ	
	Введение.....	3-5
1-ГЛАВА.	ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МИРОВОЙ ПОЛИТИКИ И МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ	6-35
Тема 1.	Предмет и задачи международной политики и глобальной безопасности	6-16
Тема 2.	Проблемы мировой политики и становления международных отношений	17-25
Тема 3.	Задачи национальной и региональной безопасности в международных отношениях	26-35
2-ГЛАВА.	УЧАСТНИКИ МИРОВОЙ ПОЛИТИКИ И МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ	36-210
Тема 4.	Разнообразие участников мировой политики и международных отношений	36-45
Тема 5.	Влияние процессов глобализации на мировую политику и международные отношения	46-61
Тема 6.	Влияние глобализации на национальную безопасность	62-91
Тема 7.	Задачи геополитической безопасности	92-147
Тема 8.	Роль Центральной Азии в системе международных экономических отношений	148-189
Тема 9.	Международные конфликты и миротворчество	189-210
3-ГЛАВА.	ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МИРОВОЙ ПОЛИТИКИ И МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ	211-512
Тема 10.	Национальная безопасность в контексте современных международных отношений	211-267
Тема 11.	Угрозы международной безопасности и механизмы борьбы с ними	267-343
Тема 12.	Правовые основы внешней политики Республики Узбекистан и сущность миролюбивой политики	343-404
Тема 13.	Республика Узбекистан как самостоятельный субъект международных отношений	404-459
Тема 14.	Текущее состояние международных отношений	459-512
	Заключение	513
	Глоссарий	514-519
	Испозованная литература	520-522

	CONTENTS	
	Introduction.....	3-5
The first chapter.	THEORETICAL FOUNDATIONS OF WORLD POLITICS AND INTERNATIONAL RELATIONS	6-35
Theme 1.	Subject and tasks of international politics and global security	6-16
Theme 2.	Problems of world politics and the formation of international relations	17-25
Theme 3.	Tasks of national and regional security in international relations	26-35
The second chapter.	PARTICIPANTS OF WORLD POLITICS AND INTERNATIONAL RELATIONS	36-210
Theme 4.	Diversity of actors in world politics and international relations	36-45
Theme 5.	The impact of globalization processes on world politics and international relations	46-61
Theme 6.	Impact of globalization on national security	62-91
Theme 7.	Geopolitical security objectives	92-147
Theme 8.	Role of Central Asia in the system of international economic relations	148-189
Theme 9.	International conflicts and peacekeeping	189-210
The third chapter.	MAIN PROBLEMS OF WORLD POLITICS AND INTERNATIONAL RELATIONS	211-512
Theme 10.	National security in the context of modern international relations	211-267
Theme 11.	Threats to international security and mechanisms to combat them	267-343
Theme 12.	The legal foundations of the foreign policy of the Republic of Uzbekistan and the essence of a peace-loving policy	343-404
Theme 13.	The Republic of Uzbekistan as an independent subject of international relations	404-459
Theme 14.	The current state of international relations	459-512
	Conclusion	513
	Glossary	514-519
	Literature	520-522

Бекдавлат Алиев,
Азамат Мухтаров,
Нажмиддин Неъматович Қодиров,
Жаҳонгир Кайнарбекович Байалиев,
Тажи Омонович Норов

ХАЛҚАРО СИЁСАТ ВА ГЛОБАЛ ХАВФСИЗЛИК

Ўқув қўлланма